

4.6. 1930.

346

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΚΑ  
ΑΚΑΔΗΜΙΑ



1931

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ Γ'  
ΑΘΗΝΩΝ



2 29

1931

## ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδες
1. Μετεωρολογικοί μῦθοι.....	1— 63
Α'. Ἀστραπή καὶ κεραυνὸς 2—23. Β'. Τελώνια 23—26. Γ'. Βροχή 26—30. Δ'. Ἴρις 31—35. Ε'. Καταιγίδες 35—41. Ϛ'. Ἀνεμοὶ 41—50. Ζ'. Ἀνεμοστρόβιλος 51—62. Η'. Σίφωνες 62—63.	
2. Αἱ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ..	64—100
Παρεμβολικαὶ σημειώσεις 90—100.	
3. Ἡ λυσσόμυγα .....	101—104
4. Μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων περὶ γάμου....	105—147
Α'. Κατάδεσμος τῆς Μοίρας 106—108. Β'. Ἀρμυροκουλλοῦρα 109—113. Γ'. Τὸ μακαρόνι τῶν Ἀπόκρων 113—116. Δ'. Κόλλυβα τοῦ Ψυχασαββάτου 116—117. Ε'. Ἀλλὰ πράγματα ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον 117—120. Ϛ'. Σπορὰ οἴτου ἢ κολλύβων 121—122. Ζάμετρον 144—147.	
5. Πυρομαντεία καὶ ἐμπυροσκοπία παρὰ τοὺς ἑλληνας.....	148—162
6. Παλαιόγραφικὴ σφραγισμὰ ἐκ τῶν μαγικῶν βιβλίων.....	163—168
Χρῶμα 163—169. Γραμμικὰ μέλαν καὶ χροματὰ 167—168.	
7. Ἐπιστολὴ περὶ πεντάλφας.....	179—183
8. Παρατηρήσεις περὶ τινῶν δημοσιευμάτων ἀπογραφεύων εἰς τὸν βίον καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ .....	184—201
Ἡ βράχα 184—189. Οἱ δικηγόροι ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα 189—190. Τὰ ἔθιμα τοῦ θέρου καὶ τῆς σπορᾶς 191—197. Σურτὸς καὶ τράττα 198. Τὰ ἔθιμα τῆς πρωτοχρονιᾶς 198—201.	
9. Τὰ πρὸ Χριστοῦ Χριστοῦγεννα.....	202—205
10. Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν .....	206—221
Συμπληρωματικαὶ σημειώσεις 215—221.	
11. Δοξασαίαι περὶ ὀμφαλοῦ .....	222—225
12. Ἀρκαδικαὶ προλήψεις καὶ δοξασαίαι.....	226—231
13. Ὁ γάμος παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν .....	232—322
Παρεμβολικὴ σημείωσις 307—312. Συμπληρωματικαὶ σημειώσεις 313—322.	
14. Τὰ κατὰ τὴν τελευταίην .....	323—362
Συμπληρωματικὴ σημείωσις 360—362.	
Προσθήκαι καὶ διορθώσεις .....	363—365
Πίναξ τῶν κυριωτέρων συντετμημένων λέξεων .....	366
Πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.....	367—393



Ν. Γ. ΜΟΥΙΤΟΥ  
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ  
ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

3

Ἐκ τῶν ἐν τῷ προκειμένῳ τρίτῳ τόμῳ τῶν «Λαογραφικῶν Συμμεϊκτῶν» περιλαμβανομένων παραμυθιῶν, ὅσαι διὰ τὸν ἀναθεωρηθῆ καὶ συμπληρωθῆ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως διακρίνονται διὰ προτασσομένου εἰς τὸν τίτλον αὐτῶν ἀστερίσκου \*, ἐντὸς δὲ διπλῶν ἀγκυλῶν [[ ... ]] ἔχουσι τεθῆ αἱ ἐκ τῶν ἀνεκδότων σημειωμάτων τοῦ συγγραφέως παρεμβληθεῖσαι νεώτεραι προσθῆκαι. Εἰς δύο δ' ἐκ τῶν ἀναθεωρηθεισῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως διατριβῶν, αἵτινες παρέστη ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῶσι διὰ βραχέων, αἱ προσθῆκαι ἐτέθησαν εἰς τὸ τέλος των (σ. 23 καὶ 162), ὅπως μὴ διαταραχθῇ ἡ τάξις τοῦ χειμένου.

# ΜΕΤΕΩΡΟΛΟΓΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ\*

Ἐκ πάντων τῶν φυσικῶν φαινομένων τὰ μετεωρολογικὰ ἐνεποιήσαν πάν-  
τοτε τὴν μεγίστην ἐντύπωσιν εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ καὶ παρέσχον ἀφορ-  
μὴν εἰς τὴν γένεσιν καὶ διάπλασιν ποικιλιωτῶν μύθων· καὶ εἶναι λίαν εὐλη-  
πτον τοῦτο, ὅταν ἀναλογισθῶμεν μετ' ὁπόσου φόβου καὶ μετ' ὁποίου ἐνδιαφέ-  
ροντος ὅ' ἀπέδλεπον οἱ ἄνθρωποι τῶν παναρχαιότατων μάλιστα χρόνων εἰς  
τὰς ἀτμοσφαιρικὰς μεταβολάς. Αἱ ἐκ τούτων βλάβαι ἦσαν ἄμεσοι, ἀπροφύ-  
λακτοι δὲ καὶ ἀπροστάτευτοι κατὰ τῆς πάλης τῶν στοιχείων ἐκαραδόκουν τὴν  
ἐκδασιν ταύτης μετ' ἁγωνίας, ἣν οὐδὲ νῦν φαντασθῶμεν δυνάμεθα ἡμεῖς, οἷι-  
νες πολλαχῶς ἀσφαλιζόμενοι ὁμοιάζομεν μᾶλλον πρὸς τὰ ἐντὸς ὑαλοστεγῶν  
κήπων κατὰ πάσης κλιματικῆς ἐπηρείας προσηλωσόμενα φυτὰ. Αἱ καταιγί-  
δες ὅτε μὲν ἀποφέρουσιν εὐλογίαν, γονιμότητα, ὠφέλειαν, ὅτε δὲ καταστρο-  
φὰς καὶ πλημμύρας· ὁ δὲ ὄχι μόνον περὶ τῶν ἐκείνων τοῦ ἀλλὰ καὶ περὶ  
ἐαυτοῦ φοβούμενος ποιμὴν ἢ γεωργὸς ἐκείνους τοὺς ἐθεοποίησε τὰς φοβερὰς  
ἀνὰ καὶ τῇ αὐτῇ ὥστε τὸν ἀπέδωκεν ὅλην τὴν ἐνέργειαν ἀνὰ τὴν  
κακοποιῶν σαπρονίων ὄντων· καὶ ταῦτα ἐκείνους ἐκ τῶν ἐκείνων ἢ φόβου  
εἴτε χάριτας ἀποτίνων αὐτοῖς εἴτε διὰ μὴν τὸν ἐκείνους φοβούμενος ν' ἀποτρέψῃ τὴν  
ὀργὴν των. Ἐν γένει δὲ ὁ μυκηθμὸς τῆς ἀνθρώπου, ἡ σμαραγὴ τοῦ κεραυ-  
νοῦ, ὁ μυστηριώδης ἐν θάσει συριγμὸς τοῦ ἀνέμου πληροῦσιν ἀθῆμονίας καὶ  
ἀορίστου τινὸς τρόμου τὴν ψυχὴν καὶ τοῦ τολμηροτάτου καὶ παντὸς δεισιδαι-  
μονος φόβου ἀπηλλαγμένου ἀνδρός. Οἱ ἄρχαιοι Ἕλληνες οὐχὶ ἀνδρεῖον, ἀλλὰ  
μυκνόμενον ἐθεώρουν τὸν μὴ φοβούμενον «βροντὰς ἢ ἀστραπὰς ἢ ἄλλο τι τῶν  
ὑπὲρ ἀνθρώπων φοβερῶν» 1).

“Ενεκα τούτου τὰ ἀτμοσφαιρικά φαινόμενα ἦσαν πηγὴ ἀνεξάντλητος μύθων, ἀλλ’ αἱ τροποποιήσεις καὶ μεταβολαί, ἃς οἱ τοιοῦτοι μῦθοι ὑπέστησαν ἐν τῇ παραδῶ τῶν χρόνων, ἐπισκοτίζουσι καὶ δυσδιάκριτον καθιστῶσι τὴν ἀρχικὴν καὶ κυρίαν ἔννοιαν αὐτῶν. Ἀγνότερον καὶ ἀμικέστερον ξένων στοιχείων ἀνευρίσκομεν τὸν πρῶτον μυθικὸν πυρῆνα ἐν τῇ ζώσῃ γλώσσῃ, ἣτις βρίθει εἰκονικῶν ἐκφράσεων πρὸς δῆλωσιν τῶν διαφορῶν τῆς ἀτμοσφαίρας μεταβολῶν· καὶ τινὲς μὲν τούτων προέρχονται ἀμέσως ἐκ τοῦ ἀέιοτε ἀκμαίου μυθολογικοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ, ἀπαύγασμα οὖσαι τῶν ἐκ τῆς φύσεως ἐντυπώσεων αὐτοῦ, αἵτινες διὰ τὴν τροπικὴν διατύπωσιν αὐτῶν εὐχερέστατα μὲν

<sup>\*)</sup> Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν Παρισσῶ 1880 τ. Δ' σ. 585—608. 665—678. 762—773.

1) Ἀργιοῦντιλ. Ἡθου. μεγ. Α' x' 2 σ. 1190 b 16. Βλ. καὶ Roscher die Gorgonen u. Verwandtes, Lpz. 1879 σ. 39.



μεταπίπτουσιν εἰς μύθους, πάντοτε δὲ δυσκόλως δύνανται ἀπὸ τούτων νὰ διακριθῶσιν. Ἄλλ' αἱ πλεῖσται τῶν τοιούτων ἐκφράσεων διετηρήθησαν ἐκπαλαί ἐν τῇ γλώσσῃ, ἀποκρυσταλλωθεῖσαι ἐν αὐτῇ, διότι ὅχι μόνον ὁ λαὸς παντελῶς ἐλησμόνησε τὴν πρώτην αὐτῶν μυθολογικὴν σημασίαν, ἀλλὰ καὶ ἔχι σπανίως ἀναζητοῦντες ματαίως αὐτὴν ἐν τῇ κλασσικῇ ἀρχαιότητι ἀνευρίσκομεν εἰς ἐποχὴν παλαιστάτην.

Ἐπιχειροῦντες τὴν περισυναγωγὴν καὶ ἔρευναν τῶν δημῶδων μύθων καὶ δοξασιῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ περὶ τῶν μετεωρολογικῶν φαινομένων, οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον ἀξιοῦμεν ὅτι κατωρθώσαμεν νὰ ἐξαντλήσωμεν τὸ θέμα τοῦτο. Αἱ παρατηρήσεις ἐνὸς καὶ μόνον εἶναι ἀνεπαρκέσταται, ἐκ προγενεστέρων δ' ἐργασιῶν ἄλλων ὀλίγιστα ἠδυνήθημεν νὰ ὠφεληθῶμεν, διότι δὲν κατεβλήθη ἔτι ἡ ἀπαιτουμένη φροντίς πρὸς συλλογὴν τοιαύτης ὕλης <sup>1)</sup>. Ἐλπίζομεν δ' ὅμως ὅτι δυνατόν νὰ παράσχωμεν ἀφορμὴν εἰς εὐρύτερας τοιαύτας μελέτας, δι' ὧν ὅχι μόνον θὰ καταδειχθῇ ἡ σχέσις τῶν περὶ φύσεως δημῶδων ἰδεῶν πρὸς τὰς τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ καὶ αὗται ἐν πολλοῖς διὰ τῶν δημῶδων θὰ διευκρινηθῶσιν.

## Α'. ΑΣΤΡΑΠΗ ΚΑΙ ΚΕΡΑΥΝΟΣ

Διαίρεσις ἀστραπῆς.—Φυσικαὶ καὶ ὁμηρικαί.—Τελώνιο.—Ἀστραπόβολα.—Πῶς γίνεται ἡ ἀστραπή.—Ὁ θεὸς διὰ τοῦτο ἀστροβόλος.—Ἐπίθεσις τοῦ ἀρχαγγέλου κατὰ διαβόλου.—Ὁ θεὸς ἡ ὁ ἅγιος.—Ὁ λαὸς δράκοντα.—Ἀστραπή κυνηγεῖ τὰ φίδια.—Κόρη ἀστραπῆς.—Ἀστραπή τοῦ ποταμοῦ.—Ὡς ἀλόντισμα.—Βροντῇ ὡς καλπάζοντι τῷ ποταμῷ.—Ὡς ῥαγίζοντι τῷ αἵματι.—Ὡς ῥαγίζοντι τὰ κλάσματα.—Ὡς κυνήγιον νεκρῶν κλπ.—Ἀστροπελέκη.

Ὁ λαὸς τὸ φαινόμενον τῆς ἀστραπῆς διαίρει εἰς τρία, εἰς ἀστραπήν, ἀστροπελέκη καὶ μπουμπουνητό. Ἡ ἀστραπή λέγεται καὶ φωτιά, ὡς π. χ. ἐν τῇ κατάρξῃ «Ἀστροπελέκη καὶ φωτιά νὰ σὲ κάψῃ!» <sup>2)</sup> σπανίως δ' ὅμως τὸ μπουμπουνητό βροντῇ <sup>3)</sup>. Ἡ διάκρισις αὕτη παρέμεινεν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, διότι καὶ Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι διήρουν τὴν ἀστραπὴν εἰς βροντὴν, στεροπὴν (ἀστραπὴν) καὶ κεραυνόν, ἔθεν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν κατασκευαζόντων τὸν κεραυνὸν Κυκλώπων· Βρόντης, Στερόπης, Ἀργῆς (πρόβλ. ἀργῆτα κεραυνός <sup>4)</sup>).

1) Ἐλάχιστον ἔχει συλλέξῃ ὁ B. Schmidt (das Volksleben der Neugriechen I. σ. 29—34), πλείονα δὲ πάντων τῶν ἄλλων σχετικῶς ὁ Γ. Κρέμας ἐν κρίσει περὶ τῆς ἡμετέρας Νεοελληνικῆς μυθολογίας δημοσιευθεῖσα ἐν Νέῃ Ἑλλάδι ἀρ. 35 (26 Ὀκτωβρίου 1874).

2) Ἐνίοτε πρὸς ἐπίτασιν ἀναφέρονται ἀμφότεραι αἱ λέξεις· «Ἀστραπή, φωτιά νὰ πέσῃ εἰς τὴν ἀπιστή καρδίᾳ» κλπ. Σύνθετος δὲ καὶ τὸ θεοικὴ ἢ θεϊκὴ φωτιά, «Ἀπὸ τὸν οὐρανὸν φωτιά» (Γύπαρις Β' στ. 320 σ. 214 Σάβα). Ἐν Ἀλμαλί τῶν Μαλγάρων ἡ ἀστραπή λέγεται ἰσακμάκιωμα (Λαογρ. ἀρχαῖον).

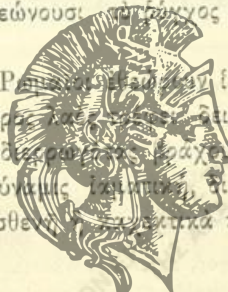
3) Τὸ ῥῆμα μπουμπουνίζει (λέξις πεποιημένη) καὶ βροντῇ. Ἐν Ἠπείρῳ μπουμπουνίζει —βροντᾷ καὶ μπουμπουνιὰ ἢ βροντῇ (Ζωγρ. ἀγών Α' σ. 4). Ἐν Σάμῳ μπουμπουνίζει, μπουμπουνιό, τὸ (Ζαφειρίου περὶ τῆς Σαμίας διαλέκτου σ. 70). Ἐν Κεφαλληνίᾳ «ἑδόνγγυς» (=ἐδόνγγυς, ἐδρόντης) τὸ Κορῶνι (ἡ βροντὴ ἠκούσθη εἰς τὴν τοποθεσίαν Κορῶνι) (Παρνασσός τ. Α' σ. 681 σημ. 2).

4) Βλ. Roscher ἐνθ. ἀν. σ. 104—106. Κ. Σίττλ, εἰς Ἡσιόδ. Θεογον. 140. Ὁ Ἀπελ-



Κατὰ τὰς παρατηρήσεις τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος, ἡ τέφρα ἔλκει τὸν κεραυνόν· διὰ τοῦτο οἱ πλοίαρχοι φροντίζουσι νὰ ρίπτωσι πάντοτε εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἐν τῷ πλοίῳ στάκτην, ὥπως μὴ κεραυνωθῶσιν <sup>1)</sup>). Συναφῆς εἶναι ἡ πρόληψις τῶν Τηνίων, ἀποφευγόντων ἐν καιρῷ καταιγίδος νὰ κάθηνται παρὰ τὴν ἐστίαν ἢ ἐν τῷ μχειρείῳ <sup>2)</sup>). Ἐν Κύπρῳ δὲ τὰ ἡλεκτρικὰ φαινόμενα καλοῦσι περιληπτικῶς διὰ μιᾶς λέξεως *Τελώνιο* <sup>3)</sup>), καὶ λέγουσιν ὅτι τοῦτο διώκει τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα πρᾶγμα, ζῷον ἢ δένδρον κτλ. "Ὅταν δ' ἐνσκήπτῃ καταιγὶς νομίζουσιν ἄσχημον τὸ ἵστασθαι παρὰ τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν, φοβούμενοι τὴν προσέγγισιν Τελωνίου, πολλάκις δὲ ρίπτουσιν ἔξω πρὸς ἀποτροπὴν ἀξίνας ἢ ἄλλα σιδηρὰ σκεύη. Τὰ κατοικίδια δὲ ζῷα καὶ ἰδίως τὴν γάταν φροντίζουσι ν' ἀπομκρύνωσι τῶν κλινῶν καὶ στρωμάτων. Καθ' ὁδὸν εὗρισκόμενος ὁ Κύπριος ἐν ὥρᾳ καταιγίδος κατέρχεται ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ συμβαδίζει μετ' αὐτοῦ ἐν ἀποστάσει. Τὸ μάλλινον ἐνδυμα ἀφαιρεῖ ἀπὸ τῆς βράχεως αὐτοῦ καὶ ἐν ἀνάγκῃ προτιμᾷ νὰ καταφύγῃ εἰς σπήλαια καὶ βράχους ἢ ὑπὸ δένδρα, πιστεύων ὅτι ταῦτα κατατρέχει τὸ Τελώνιο <sup>4)</sup>). Ἐν δὲ τῇ Λέσβῳ πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κεραυνοῦ οἱ χωρικοὶ καρφώνουσιν εἰς τὸ ὑπέρθυρον τῆς κατοικίας τῶν ἐνδοθεν ρύγχος χοίρου ἢ θέτουσιν εἰς τὴν ἐστίαν τὴν κάτω σιαγὸνα χοίρου· κατ' ἔτος δὲ ἀνανεώνουσι τὰς ρυγχάς ἢ τὴν σιαγὸνα μὲ τὰ τοῦ σφαζομένου νέου χοίρου <sup>5)</sup>).

Ὡς οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐκάλουν τοὺς ἀστραπο-  
 ἐλάτους τόπους <sup>6)</sup>), οὕτω καὶ ἐγὼ ἡμέτεροι καὶ ἐνταῦθα ἀπαισιδαίμονα φόβον πρὸς  
 αὐτοὺς εἶμεν τοὺς ἐν τῷ κεραυνῷ ἀστραπῇ καὶ ἀέτρῳ, τοὺς ἀπαισιδαίμονα καὶ  
 ἀστρατόβολα, πιστεύει ὅτι ἐνοικεῖ δυνάμεις καὶ πνεύματα, καὶ εἰς τὰς ρωγμὰς αὐ-  
 τῶν εἰσάγουσιν ἐν Πελοποννήσῳ ἀσθενὲς καὶ ἀκατακτά παιδία ὥπως θεραπευ-



λῃς, κατὰ τὸν Πλίνιον (N. H. 35, 96) «pinxit et quae pingi non possunt, tonitrua, fulgetra, fulgura, quae Bronten, Astrapen, Ceraunobolian appellant». Εἰτε προσωποποιᾷς τῆς ἀστραπῆς ἀπεικόνισεν, εἰτε αὐτὸ τὸ φαινόμενον (πρὸλ. Baumeister Denkmäler τ. II. σ. 870 α), ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης συνάγεται σαφῶς ἡ εἰς τρία διὰκρισις τῆς ἀστραπῆς.

1) *Καραγιάννη Δαισιδαμονίας δοκίμιον* σ. 269.

2) «Ὅταν θρονεῖ καὶ ἀστράπτῃ δὲν κἀν' νὰ στέκεσαι ἔς τ πόρτα ἢ νὰ κάθισαι ἔς τ κουζίνα ἢ ἔς τ τζάκι». (Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ἀδαμ. Ἀδαμαντίου).

3) Ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι *τελώνια* καλοῦνται δαιμόνια, ἰδίως αἱ εἰς δαιμόνια ἐκπεσοῦσαι ψυχαὶ τῶν ἀβαπτίστων νηπίων (βλ. *Πολύτου Παραδόσεις* σ. 1234) καὶ τὰ ἡλεκτρικὰ φλόγια, τὰ ἐν ὥρᾳ τρικυμίας προπάντων ἐπιφανόμενα ἐπὶ τῶν ἀκρῶν τῶν ἰστίων ἢ ἐπὶ τῶν κεραίων, περὶ ὧν κατωτέρω γίνεται ἐκτενέστερος λόγος.

4) *Λοιὰ Φιλολογικὰ ἐπισκοπήσεις* σ. 125—126.

5) *Georgeakis et Pineau Le folk-lore de Lesbos* σ. 341. Ἡ ἀποτροπὴ τοῦ κεραυνοῦ διὰ τοῦ ρύγχους ἢ τῆς σιαγόνος τοῦ χοίρου ἐνθυμίζει τὸ μέσον τῆς ἀποτροπῆς ἐν τοῖς πλοίοις τῶν τελωνίων διὰ τῶν γρυλλισμῶν χοίρων (*Πολύτου Παραδόσεις* ἀρ. 274 σ. 148).

6) *Ἠούχ.* λ. ἐνγλύσιος. Ἐτυμολ. μέγ. σ. 341, 5. *Ἀργεμίδος.* Β' 9 σ. 93, 8 Hercher. *Usener Kleine Schriften* τ. IV σ. 477 καὶ. *Pauly Real-Encycl.* λ. bidental τ. I, 2 σ. 2377. *Pauly-Wissowa* τ. III σ. 429—431. *Daremberg-Saglio Dictionnaire des antiquités* I σ. 709. *Wissowa Religion u. Kultus der Römer* σ. 107. *Gruppe Gr. Mythologie* σ. 727.



θῶιν<sup>1)</sup>. Ὁ φλοιὸς καὶ τὸ ξύλον κεραυνοβλήτου δένδρου νομίζονται ὡς ἀλεξητήρια κακῶν ἢ ὡς ἔχοντα τὴν ιδιότητα νὰ θεραπεύωσι δεινὰς νόσους<sup>2)</sup>. Παρομοία δοξασία περὶ τοῦ ξύλου τῶν τοιοῦτων δένδρων φέρεται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς<sup>3)</sup>.

Περὶ τῆς γενέσεως τῆς ἀστραπῆς φέρεται μὲν ἐν Ἀθήναις ἡ παράστασις, ὅτι εἶναι οἱ σπινθῆρες οἱ ἐξαλλόμενοι ἐκ τῆς συγκρούσεως κινουμένων ἀστέρων<sup>4)</sup>, ἀλλ' αὕτη εἶναι ἄγνωστος εἰς τοὺς πλείστους, κοινότερα δὲ καὶ συνηθεστάτη εἶναι εἰς τὸν λαὸν ἡ παράστασις ὅτι ὁ θεὸς διὰ τῆς ἀστραπῆς διώκει καὶ κατακαίει τοὺς διαδόλους. Ἐν Ἀραχόβῃ τῆς Λεθαδαίας πιστεύουσιν, ὅτι διωκόμενοι οἱ διάδολοι καταφεύγουσιν εἰς μεγάλα δένδρα, διὸ βλέποντες κεραυνόβλητα δένδρα λέγουσι: «κάποιον διάβολον ἔκαψε» ἢ «κάποιος διάβολος ἦταν»<sup>5)</sup>. Ἐν δὲ τῇ Ἀκαρνανίᾳ ὅτι καταφεύγουσιν εἰς τὰ σώματα γάτων, ὅθεν ὅταν ἀστράπτῃ ἀποδιώκουσι τῆς οἰκίας τὰ ζῶα ταῦτα, ὥπως μὴ ἐφελκύσωσι τὸν κεραυνὸν «γιατὶ μπαίνει ὁ διάουλος μέσα τους καὶ τοὺς κυνηγᾷ ἢ ἀστραπῇ»<sup>6)</sup>. Κατὰ αἰτωλικὰς δοξασίας τὴν ἀστραπὴν τὴν ῥήχνει ὁ θεὸς ἐκεῖ ποῦ χορεύουσιν πολλοὶ διάδολοι (Σαῖτάνηδες) γὰρ νὰ τοὺς κάψῃ, καὶ καμιά φορά, ὅταν ἐπιτυχαίνῃ κανένα Σαῖτάνη, πέφτει αἷμα μαζί με τὴν βροχὴν<sup>7)</sup>. Κατὰ ἡπειρωτικὴν δὲ δοξασίαν, ὁ Ἀστροπέλεκας, ἡ προσωποποιεῖα τοῦ κεραυνοῦ,

1) Ἡ δεισιδαίμων αὕτη συνήθειαν κατέχει καὶ τὴν κατηγορίαν τοῦ μαγικοῦ τρόπου τοῦ τοιποτερισμοῦ, ἥτοι τῆς διὰ μαγικῶν ἢ μαγικῆς ὁπῆς βράχων ἢ σχισμᾶζων δένδρων διόδου πρὸς τὸν πλάτων ἢ ἀσθενειῶν ἢ ἐκφυσιῶν κτλ. (Βλ. Ἀκρονόμ. 1892 σ. 232).  
2) Κατὰ Μαῖον κατ' 1892 κεραυνὸς ὁμοιωθεὶς τῇ τῇ πλατεῖᾳ Κάνιγγος ἐν Ἀθήναις κατέκαυσε μίαν κυπάρισσον, πολλοὶ δὲ τὸν δένδρον ἐκυκλοφόρησαν δεισιδαίμονες δοξασίαι, ἀναγραφόμεναι εἰς τὰς ἀφηγηματικὰς ἀθηναϊκὰς ἐφημερίδας. «Ἡ κυπάρισσος τῆς πλατείας τοῦ Κάνιγγος, σχισθεὶς διὰ τοῦ κεραυνοῦ, ἔπαθε τῶν παθῶν τῆς τὸν τάρachon. Τὴν ἀπεφλοιώσαν σχεδὸν ὀλόκληρον οἱ κεραιοὶ, ἡλιθίως πιστεύοντες ὅτι ὁ κεραυνὸς πλεγκτός φλοιὸς τῆς αὐτοῦς κυπάρισσου θεραπεύει ἀσφαλῶς καὶ ταχέως τὴν ἐπιληψίαν» (Καίροι 10 Μαΐου 1892). «παῖδες δὲ πολλοὶ ἀναρχιχθέντες ἐπὶ τῆς κυπάρισσου ἀπέσπων τὰ ἀποκοπέντα ξύλα καὶ τὸν φλοιὸν ὡς τίμιον ξύλον» (Ἀκρόπολις 9 Μαΐου). «Καὶ οἱ ἀπλοῖκοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἔσκαπτον τὸ χῶμα διὰ ν' ἀναύρωσι τὸν ἡλεκτρικὸν σπινθῆρα» ἐνθ' ἄλλοι ἐκοπτον ἐκ τοῦ ξύλου τῆς κυπάρισσου διὰ νὰ κάμουν φυλακτὸ, θεωροῦντες αὐτὸ ὡς ἔχον τὴν ιδιότητα τοῦ ἀλεξικεραύνου» (Ἐφημερίς 9 Μαΐου 1892).

3) Γερμανία Βορείου Θυριγγίας: «Ein Stück Holz aus einem vom Blitze getroffenen Baume schützt vor allerhand Krankheit.» (Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 232). Μαγικὴ δύναμις ξύλου ἀστραποβλήτων δένδρων: Wuttke der deutsche Volksaberglaube § 11. J. W. Wolf Beiträge zur deutschen Mythologie I σ. 67. Ἐν Hamoir τῆς ἐπαρχίας Λιέγης (ἐν Βελγικῇ) φυλάττουσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ ὡς ἀλεξητήριον σχίζαν ἀστραποβλήτου δένδρου. (Bulletin de Folklore 1898 τ. III σ. 4).

4) Παραδόσεις ἀρ. 259 σ. 140: «Τάσπρα τρέχουν κ' ἐκεῖ ποῦ τρέχουν σκουνητὰ τὸ ἓνα τὸ ἄλλο» ἀπὸ τοῖς σπῆθαις ποῦ βγάζουν γίνεται ἀστραπὴ, καὶ τὰ πελεκούδια ποῦ πέφτουν, τὰ κομμάτια τους εἶναι τὰστροπελέκια». Πῶς γίνονται ἡ ἀστραπὴ καὶ ἡ βροντὴ κατὰ τὰς παραστάσεις τῶν Ἑλλήνων τῶν μέσων χρόνων ἐκθέτει ἡ Παναγιώτου πρὸς ἀξιομίτην ἔλκεϊς ἐν Vassiliev Anecdota graeco-byzant. 1893 σ. 184.

5) B. Schmidt das Volksleben der Neugriechen σ. 33.

6) Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἐστ. Στατικού ἱατροῦ (1882).

7) Παρὰ Δ. Λουκοπούλου.



πηδάει με θρόνους καὶ ῥεκάσματα καὶ βρουχισμοὺς ἀπὸ κορφοβοῦνι σὲ κορφοβοῦνι καὶ ἀπὸ λογγιὰ σὲ λογγιὰ κυνηγώντας τὸν Πειρασμό<sup>1)</sup>.

Ἀντίστοιχοι πρὸς τὰς παραστάσεις ταύτας εἶναι οἱ πολυπληθεῖς τῆς ἀρχαιότητος μῦθοι περὶ γιγαντομαχιῶν καὶ τιτανομαχιῶν, περὶ τοῦ γοργοφόνου Περσέως κλπ. Ζακυνθία δέ τις παράδοσις φαίνεται ὡς ἀπήχησης τῶν περὶ γιγαντομαχίας μύθων μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἀντὶ τοῦ Διὸς ὁ Θεὸς «τσακώνει τὰ ἀστροπελέκια του καὶ τὰ ῥήχνει ἔς τοὺς γίγαντες». Ἡ παράδοσις αὕτη, καίτοι οὐδεὶς τῶν πολλῶν Ζακυνθίων οὕς ἠρώτησα τὴν εἶχεν ἀκούσῃ, φαίνεται ἀκραιφνῆς δημῳδῆς καὶ δὲν πρέπει νὰ συγκαταλεχθῇ μετὰ τῶν τριῶν ἄλλων ἐν τῇ αὐτῇ συλλογῇ Ζακυνθίων δημοτικῶν ᾠσμάτων, ἐν οἷς ἀναφέρονται λέμβος τοῦ Χάρωνος καὶ ἀπηγήσεις τῶν περὶ Στυγὸς καὶ Κερδέρου μύθων<sup>2)</sup>. Τοῦτο δὲ συνάγομεν ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ ἀναφερομένης ἀκολούθου λεπτομερείας, ἣτις οὐδαμῶς δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐπίνοια Ζακυνθίου λογίου, ἔχουσα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα λαϊκῆς ἀντιλήψεως. «Ἐνας ἀπ' αὐτοῦνους τοὺς γίγαντες δὲν ἔχασε τὸ θάρρος· ἔκοψε πολλὰ καλάμια, τὰ ἔδεσε καὶ ἔκαμε ἓνα μακρὺ μακρὺ ραβδὶ καὶ ἐπάσχιζε νὰ φτάσῃ μ' αὐτὸ τὸν οὐρανόν· καὶ μὰ τὴν ἀλήθεια δὲν τοῦ ἔλειπε πολὺ νὰ τὸ φτάσῃ. Τότες ξάφνου τὸ βρίσκει ἓνα ἀστροπελέκι ποῦ τοῦ ἔστειλε ὁ Θεὸς καὶ τὸν ἔκαμε στάχτη»<sup>3)</sup>.

Μῦθοι περὶ διώξεως τοῦ διαδόλου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φέρονται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Κατὰ τὰς σκανδιναυικὰς καὶ γερμανικὰς παραδόσεις ὁ Θῆορ διώκει τοὺς γίγαντας, ὁ Wotan τοὺς καταφθάνοντες· οὗτοι δὲ βροντᾷ, λέγουσιν ἐν ἑκείνῃ τῇ γλῶσσῃ καὶ ὁ κτύπος τοῦ βροντοῦ. Κατὰ τὰς σλαβικὰς δοξασίας, ὁ Θεὸς ἢ αὐτὸς ἢ διὰ τῶν ἀρχαγγέλων καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου πυροβολεῖ διὰ τῆς ἀστραπῆς τὸν διάβολον, ὅστις πρὸς τὴν σῶσιν προσπαθεῖ νὰ κρυθῇ εἰς ἀνθρώπους, εἰς ζῷον ἢ εἰς δένδρα<sup>4)</sup>. Κατὰ τοὺς Ἑσθονοὺς ἢ βροντῇ γίνεται ἐκ τῆς διώξεως τοῦ διαδόλου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅστις τὸν καταφθάνει καὶ τὸν

1) Κονστάλλης ἐν Παρνασσῷ τ. ΙΕ' σ. 664—5.

2) B. Schmidt Griech. Sagen usw. σ. 176. 178. Ταῦτα ἔλαβεν ὁ S. παρὰ λογίου Ζακυνθίου καὶ ἐλλόγως ἐκφράζει ἀμφιβολίας περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῶν.

3) Schmidt αὐτ. σ. 131. Πολίτου Παραδόσεις ἀρ. 127 σ. 67. Ἡ ἀνάβασις εἰς τὸν οὐρανὸν διὰ καλάμιων ἢ στελεχῶν κολοκύνθη ἀναφέρεται καὶ εἰς πολλὰ ἑλληνικὰ παραμῦθα, φαίνεται δ' οὕσα λείψανον παλαιωτάτων παραστάσεων τῶν κατὰ φύσιν λαῶν περὶ ἀναβάσεως ἀνθρώπων εἰς τὸν οὐρανόν. Περὶ τούτων διελέθομεν ἐν Παραθ. σ. 747—9. Τῶν δὲ ἀρχαίων μύθων περὶ γιγαντομαχίας ἔχνη ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς χιακὴν τινα παράδοσιν περὶ οἰκῶδους λευκοῦ βράχου ἔξω τῆς νοτιωτάτης τῆς Χίου ἀκρας, τοῦ Βενέτικου· τὸν βράχον τοῦτον λέγουσιν ὅτι τὸν ἔρρηξε ὁ Σαμψὼν γιὰ νὰ χτυπήσῃ τὸ θεόν, καὶ ἔπεσε ἔς τὴ θάλασσαν. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Κ. Χούμη ἐκ Σύρας. Παραδόσ. ἀρ. 112). Ἀντὶ ἀρχαίου ληρονηθέντος ὀνόματος ὁ γίγας ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοτάτου ἀνδρειωμένου τῆς ἐβραϊκῆς μυθολογίας Σαμψὼν.

4) Grimm deutsche mythologie τ. III σ. 68. Οἱ Τρόλλ, κατὰ τὰς σουηδικὰς δοξασίας, ὁρῶντο καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς βροντῆς. (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1900 σ. 195. 196).

5) Revue des trad. popul. 1895 X σ. 421. Hessische Blätter f. Volksk. 1904 III σ. 125—6.

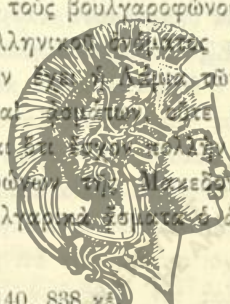






σπαρτά των ανθρώπων. Τὴν κυνηγεῖ δὲ μὲ τὸ πύρινον ἄρμα του, καὶ βάλλει κατ' αὐτῆς βέλη πύρινα, τὰ ὅποια πίπτουσιν εἰς τὴν γῆν ὡς πυρωμέναις πέτραις<sup>1)</sup>. Ἐν Μάνη δὲ τὴν αἰτίαν τῆς βροχῆς, τῆς ἀστραπῆς καὶ τῆς βροντῆς ἀποδίδουσιν εἰς ἐπίθεσιν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ κατὰ τοῦ διαδόλου, ὅστις τολμᾷ νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸν οὐρανόν. Ἀπάνου ᾧ τὸν οὐρανόν, λέγουσιν, εἶναι ἕνας λάκκος καὶ πάει κάπου κάπου ὁ λυκοφαϊμένος νὰ ποτίσῃ τὸ μουλᾶρι του. Τόνη βλέπει ὁ Μιχαὴλ Ἀρχάγγελος, βοήθειά μας, ποῦ τὸν ἔβαλεν ὁ θεὸς ὁρογᾷ<sup>2)</sup> νὰ τὸν φυλάγῃ, καὶ τότε κρούει κανονιαῖς. Οἱ κανονόμπαλαις χτυποῦσι τὸ λάκκο, τοιλαγριᾷ τὸ νερό, καὶ πέφτει ᾧ τῇ γῆς. Ἡ βροντὴ τοῦ ἀκοῦμε εἶναι ὁ σμπάρος τοῦ κανονιοῦ, ἡ ἀστραπὴ εἶναι ἡ λάψη καὶ ἡ βροχὴ εἶναι τὸ νερὸ τοῦ λάκκου ποῦ πέφτει ᾧ τῇ γῆς<sup>3)</sup>.

Ἡ δοξασία αὕτη τῶν Μανιατῶν, πρὸς ἣν πολλὴν παρουσιάζει ὁμοιότητα ἢ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα πολωνικὴ περὶ πυροβολισμοῦ τοῦ διαδόλου ὑπὸ τῶν ἀρχαγγέλων, φαίνεται συναφῆς πρὸς τὴν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους κρατοῦσαν περὶ ἀγγέλων ἐχόντων ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς βροντῆς καὶ τῆς ἀστραπῆς καὶ τῶν ἄλλων μετεωρολογικῶν φαινομένων<sup>4)</sup>. Ἡ δὲ περὶ διώξεως τῆς Λαμίας ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἡλίου φαίνεται, ὡς παρατηροῦμεν ἀλλαχοῦ (Παραδόσεις σ. 838), ἐπιχωριάζουσα μᾶλλον εἰς τοὺς βουλγαροφώνους κατοίκους τῆς Μακεδονίας. Διότι διὰ τοῦ ἀκραιφνοῦς ἐλληνικοῦ πνεύματος Λαμίας δηλοῦσιν οὗτοι τὸν δράκοντα, πρὸς ὃν οὐδὲν κοινὸν ἔχουσιν οἱ Κέλται τῶν ἀρχαίων μύθων, οὔτε τῶν νεοελληνικῶν παραδόσεων καὶ τοῦ πνεύματος τῶν παραμυθίων, πλὴν ὅτι καὶ ἐξουσίαν, αἵτινες φαίνεται, ἔχουσιν ἐπὶ τῇ βροντῇ καὶ τῇ ἀστραπῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τῶν βουλγαροφώνων τῆς Μακεδονίας κατοίκων καὶ τῶν Βουλγάρων<sup>5)</sup>. Καὶ εἰς δημῶδη βουλγαρικὰ ἐξιστάται ὁ ἅγιος Ἡλίας παρίσταται



1) Πολύτου Παραδόσεις ἀρ. 260 σ. 140. 838 καὶ

2) Ἐπίτηδες πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον.

3) Ἀπ' ὅλα δι' ὅλους (περιοδικὸν Ἀθηνῶν) 1904 σ. 159. Πολύτου Παραδόσεις σ. 844.

4) Ἀγγέλους τεταγμένους ἐπὶ τὴν θρόνῳ καὶ τὴν ἀστραπὴν ἀναφέρουσιν αἱ Ἑπερωτήσεις Βαρθολομαίου (ἐν Vassiliev Anecdota graecobyzant. σ. 18). Ἐν Σολωμονικῇ (κῶδιξ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τῆς Ἰστ. καὶ ἐθνολογ. εταιρείας φ. 6 α) ἀναφέρεται ἄγγελος τῆς ἀστραπῆς· «Ὁ δὲ θεὸς ἄγγελος καλεῖται Ἑμπεσὴλ· εἶναι τῆς ἀστραπῆς, καὶ γράφον τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς χαρτίν, καὶ οὐ φοβᾶται ἀπὸ ἀστραπῆς». Τὸ δ' Ἱατροσόφιον ἐν τῇ ὁπ' ἀρ. 2316 κῶδ. τῆς Ἑθν. βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων φ. 432α (παρὰ Legrand Bibliothèque grecque vulgaire τ. II σ. XXI) ὀνομάζει τὸν ἄγγελον Φιλογοθεὴλ, ὡς ἔχοντα ἐξουσίαν ἐπὶ βροντῆς καὶ χαλαζῆς, ὃν ὁ ἐπικαλούμενος, ὅταν βροντᾷ ἢ ἀστράπτῃ ἢ χαλαζῶνῃ, σῶζεται.

5) Κατὰ τι μακεδονικὸν παραμῦθιον (τῶν Βασιλικῶν τῆς Χαλκιδικῆς), ἡ Λάμια εἶναι ἓνα μεγάλο θεώρατο θηρίο τετράποδο μὲ τρία κεφάλια, μὲ νύχια ἀγκυλωτά, καὶ δύο φτερά, ποῦ ἔφταναν ἀπὸ ἐδῶ κα' ὡς κάτω ᾧ τὸν κάμπο τὸ ἔνα. (Abbott Macedonian Folklore σ. 351. 353). Κατὰ τοὺς βουλγαροφώνους τῆς Μακεδονίας κατοίκους, ἡ Λάμια εἶναι τετράστιον θηρίον, ἔχον γαστέρα τὰ πάντα χωνεύουσαν. Κατὰ δὲ τοὺς Βουλγάρους, ἡ Λάμια ἔχει κεφαλὴν σκύλου μὲ ὀξεῖς ὀδόντας, τέσσαρας πόδας μὲ ὄνυχας αἰχμηροὺς καὶ μακρὰν οὐράν, ἀπολήγουσαν εἰς κέρας ὁδὸς ἢ βουδαίου. Γίνεται δ' ἡ Λάμια, ἂν κεφαλὴ ὕψους τυχέως ἀποκοπεῖται ἐμπέσῃ εἰς παρατυχόν κέρασ' μετὰ τεσσαράκοντα ἔτη συμπύεται ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ κέρατος καὶ γίνεται ἡ Λάμια. (Strauss die Bulgaren σ. 163).



διώκων Λάμιαν <sup>1)</sup>, κατὰ δὲ τὰς βουλγαρικὰς δοξασίας ὁ ἅγιος Ἡλίας περιέρχεται τὸν οὐρανόν, ἐποχούμενος χρυσοῦ ἄρματος, καὶ ἀναζητῶν ὅπως τὸν φονεύσῃ τὸν δράκοντα, τὸν τρώγοντα τὰ γεννήματα εἰς τοὺς ἀγρούς· εὐθὺς δ' ὡς ἴδῃ αὐτόν, βάλλει κατ' αὐτοῦ, προσπαθοῦντος νὰ κρυβῇ εἰς μεγάλα δένδρα, πύρινα βέλη, τοὺς κεραυνούς· αἱ δὲ ἀστραπαὶ αἱ μὴ συνοδεύμεναι ὑπὸ βροντῶν, δὲν εἶναι κεραυνοί, ἀλλὰ προέρχονται ἐκ τοῦ πυρός τοῦ ἐκπεμπομένου ἐκ τῶν ῥωθῶνων τῶν ἱππῶν τοῦ ἁγίου καὶ ἐκ τῆς λάμπσεως τῆς λόγχης αὐτοῦ <sup>2)</sup>).

Βουλγαρική τις παράδοσις ἀναφέρει φόνον ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἡλίου δράκοντος ἀποστεροῦντος μίαν πόλιν τοῦ ὕδατος. ἀπαιτοῦντος δ' ἐκάστοτε ὡς φόρον μίαν παρθένον <sup>3)</sup>. Ἄλλ' ἢ παράδοσις αὕτη οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὸ φαινόμενον τῆς ἀστραπῆς, ὑπαγομένη εἰς τὸν κύκλον τῶν μύθων περὶ δρακοντοκτονίας καὶ σωτηρίας παρθένου ἐκτεθειμένης εἰς βορὰν τοῦ δράκοντος, ὧν πολυπληθεῖς φέρονται παραλλαγὰι καὶ παρ' ἡμῖν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς καὶ ὧν ἀρχαῖος μὲν τύπος εἶναι οἱ μῦθοι περὶ Ἡρακλέους καὶ Ἡσιόνης καὶ περὶ Περσέως καὶ Ἀνδρομέδας, νεώτερος δὲ τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἡ δοξασία δ' ὅμως ἢ ταυτίζουσα τὸν ἅγιον Ἡλίαν μετὰ μετεωρολογικῶν φαινομένων ἐπικρατεῖ μέχρι τοῦ νῦν ἀκμαία παρὰ τοῖς σλαβικοῖς καὶ ἄλλοις λαοῖς, οὔτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παρέλαβον ταύτην μετὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς σερβικὰ βιβλία ἀποκαλεῖται gromovnik Ilija (ὁ κεραυνοδόλος Ἡλίας), ἢ ἀστραπὴ καὶ κεραυνός εἶναι εἰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ τιμωρεῖ δι' αὐχμοῦ τοὺς ἀμαρτωλοὺς λαοὺς <sup>4)</sup>. Εἰς σερβικὰ καὶ βουλγαρικὰ ᾠσματα ἀναφέρεται ὅτι ἐκάστοτε τὸν κεραυνὸν ἔλαβε μὲν ὁ ἅγιος ἐν τῇ κρήνῃ, καὶ εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἁγίου Ἡλίου ἐβλήσαν, κατὰ μὲν τὸ σερβικὸν ᾠσμα, ἀστραπὴ καὶ κεραυνός <sup>5)</sup>, κατὰ δὲ τὸ βουλγαρικόν, τὰ θερινὰ νέφη καὶ αἱ θερινὰ βρονταὶ <sup>6)</sup>. Οἱ Βλάχοι πιστεύουσιν καὶ μετὰ τὴν ἀστραπὴν καὶ τὴν βροντὴν κυνηγεῖ ὁ ἅγιος Ἡλίας τὸν διάβολον, καὶ κεραυνώνει γάτους καὶ σκύλους, εἰς τοὺς ὁποίους συνήθως αὐτός προσπαθεῖ νὰ κρυβῇ <sup>7)</sup>· κατ' ἄλλας παραδόσεις ὁ ἅγιος Ἡλίας κυνηγεῖ τὸν δράκοντα <sup>8)</sup>, κατὰ δὲ τοὺς Βλάχους τῆς Τρανσυλβανίας ὁ ἅγιος εἶναι ὁ ὀργίλος κύριος τῆς βροντῆς καὶ τοῦ κεραυνοῦ <sup>9)</sup>. Οἱ Ἀλβανοὶ λέγουσιν, ὅτι ὁ Δράκος (drāngkoj) κρατῶν εἰς χεῖρας τὴν ἀστραπὴν μάχεται πρὸς τὴν Κουτσόδρ, πτερωτὴν τεραστίαν δράκαιναν <sup>10)</sup>. Καὶ

1) Rosen Bulgarische Volksdichtungen σ. 36.

2) M. Arnaudoff Die bulgarischen Festbräuche, Leipzig 1917 σ. 75 Bulgarische Bibliothek IV).

3) Lydia Schischmanoff Légendes religieuses bulgares ἀρ. 44 σ. 87 κέ.

4) Grimm deutsche mythologie σ. 158 (144 ε' ἐκδ.).

5) Talvj Volkslieder der Serben, 2ας ἐκδ. σ. 128—129. Νέας ἐκδ. 1853 I σ. 57.

6) Rosen Bulgarische Volksdichtungen, Lpz. 1878 σ. 35.

7) Schott Walachische Märchen, 1845 σ. 375. Revue des trad. popul. 1898 σ. 532—3.

8) Strauss die Bulgaren σ. 156—7.

9) W. Schmidt das Jahr und seine Tage σ. 13—16.

10) Jul. Pisko ἐν Verhandl. d. Berl. Gesellschaft f. Anthropologie 1894 σ. 561—2.



τὰ ἐν Καυκάσῳ ἡμιχριστιανικὰ ἔθνη λατρεύουσι τὸν Ἥλιον ὡς κύριον τῆς βροντῆς καὶ μακαρίζουσι πάντα κεραυνόβλητον, νομίζοντες ὅτι ὁ ἅγιος τὸν παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ<sup>1)</sup>. Καὶ αὐτοὶ οἱ Μωαμεθανοὶ εἰς τὰς δεήσεις των ἐπικαλοῦνται πρὸς ἀποτροπὴν θυελλῶν τὸ ὄνομα τοῦ Ἥλια<sup>2)</sup>.

Ἡ δοξασία ὅτι ἡ ἀστραπὴ καὶ ὁ κεραυνὸς παράγονται ἐκ τῆς ἐν τῷ οὐρανῷ γινομένης διώξεως τοῦ διαδόλου ἢ δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἥλια εἶναι ἐλληνικὴ τῶν μέσων χρόνων, διαπλασθεῖσα ἐξ ἀφეთηρίας τῶν βιβλικῶν διηγήσεων περὶ τοῦ προφήτου ὡς ἔχοντος ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ ὑετοῦ<sup>3)</sup> καὶ ἀναληφθέντος εἰς οὐρανὸν ἐν ἄρματι πυρός. Κατὰ τὴν Ἀποκάλυψιν τῆς δόξης Ἀναστασίας, ὁ ἅγιος Ἥλιος κρατεῖ ἐν τῷ οὐρανῷ τὰς πύλας τοῦ ὕδατος, ὅταν δ' ἀνοίγωνται αὗται κατέρχεται ἐπὶ τῆς γῆς ὁ ὑετός<sup>4)</sup>. Καὶ ἡ μὲν δοξασία αὕτη συνάπτεται πιθανῶς πρὸς τὸ τῆς Γραφῆς περὶ προκλήσεως ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἥλιου ὑετοῦ μετὰ μακρὰν ξηρασίαν. Ἡ δ' ἑτέρα περὶ διώξεως δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἄρματηλάτου προφήτου, ἐκπηγάζουσα ἐκ τῆς ἐλληνικῆς παραστάσεως τῆς βροντῆς ὡς ὀχήματος θεοῦ<sup>5)</sup> καὶ συναπτομένη πρὸς τὸν μῦθον περὶ τοῦ πυρίνου ἄρματος τοῦ προφήτου, ἐπεκράτει ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Τοῦτο βεβαιοῦται ἐκ τῆς μαρτυρίας θεολογικοῦ συνταγματίου<sup>6)</sup>, ζητοῦντος ν' ἀνασκευάσῃ τὸν περὶ τὸν λόγον «ὅτι ὁ προφήτης Ἥλιος ἐστὶν ἐν τῷ ἄρματι βροντῶν καὶ κεραυνῶν ἐν ταῖς νεφέλαις καὶ ὅτι δράκοντα διώκει»<sup>7)</sup>.



ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1) *Klaproth Reise in den Kaukasus* τ. II σ. 1062—1063=Grimm σ. 146.—Παρά τοις Ὀσσοῦταις τοῦ Καυκάσου. (*Erman, Archiv f. Kunde d. Orients* τ. III σ. 429=*Klemm Allgem. Culturgeschichte* τ. IV σ. 85).

2) Οἱ Κιρκάσιοι τῆς Κασπίας. (*Olearius Reise* τ. I σ. 522—523=Grimm ἐνθ. ἀν.)

3) Βασιλ. Γ' ιζ' 1. ιη' 41—45. Πρβλ. *Λουζ.* τ. 25. *Γαζοβ.* ἐπ. ε' 17.

4) *Apocalypsis Anastasiae*, ed. Homburg σ. 10,4. 11,1.

5) Βλ. *Ἡούχ.* λ. ἐλασίδροντα «δοκεῖ ὀχημα τοῦ Διὸς ἢ βροντὴ εἶναι». Ἀπεικόνισις ἐν γιγαντομαχίᾳ ἄρματηλάτου Διὸς (*M. Mayer die Giganten u. Titanen* σ. 391 κέ.). Καὶ οἱ γερμανικοὶ λαοὶ ἐφαντάζοντο τὸν θεὸν τῆς βροντῆς ὡς ἐποχοῦμενον καὶ τὸν κρότον αὐτῆς ὡς κρότον τοῦ ἄρματος. (*Grimm deutsche mythologie* 4ης ἐκδ. σ. 138—9. τ. III σ. 62). Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἰνδοί. (*Mannhardt German. Mythen* σ. 120 κέ.).

6) Τὸ περιέχον τὸ συνταγματίον τοῦτο χειρόγραφον, ἄγνωστον πότε γραφέν, εὑρίσκειτο ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Λέσβῳ μονῆς τοῦ Λειμῶνος, ἐξ αὐτοῦ δ' ἐδημοσίευσεν περικοπὰς τινὰς ὁ Διονύσιος Χαρικλῆς ἐν τῇ συμριτικῇ ἐφημερίδι Σμύρνη (ἔτ. Β' ἀρ. 68 τῆς 8 Αὐγ. 1871), σημειῶν ἀπλῶς ὅτι ἐν τῷ χειρογράφῳ περιέχονται ἐν εἰδεί διαλόγου μεταξὺ Ἐπιφανίου προβάλλοντος ἀπορίας καὶ Ἀνδρέου λύοντος ταύτας ποικίλαι περὶ φυσικῶν φαινομένων δοξασαὶ τῶν βυζαντινῶν. Ἐν τῇ λεπτομερεστάτῃ καταλόγῳ τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς τοῦ Λειμῶνος τοῦ Α. Παπαδοπούλου Κερκαμέως (Μαυροκορδατέιος Βιβλιοθήκη, Παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἐν Κ/πόλει ἐλληνικοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου τ. ΙΕ'—ΙΖ', Ἐν Κ/πόλει 1884—1886) τὸ χειρόγραφον τοῦτο δὲν ἀναφέρεται, πιθανῶς ἀπολεσθέν.

7) **ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ** εἶπεν. Ἄρα ἀληθεύουσιν οἱ λέγοντες ὅτι ὁ προφήτης Ἥλιος ἐστὶν ἐν τῷ ἄρματι βροντῶν καὶ ἀστράπτων ἐν ταῖς νεφέλαις καὶ ὅτι δράκοντα διώκει; **ΑΝΔΡΕΑΣ**. Μὴ γένοιτο! ἐσχάτης ἀνοίας τοῦτό ἐστι καὶ ἀκοῇ (χ. ἀκοή) παραβεβῆσθαι· ἄνθρωποι φρενοβλαβεῖς ἐξ οἰκείας διανοίας ταῦτα συνεγράψαντο, ὥσπερ ὅτι καὶ στρουθία ὁ Χριστὸς ἐνώπιον τῶν Ἰουδαίων ἐκ πηλοῦ διεπλάττεν, εἰς τὸν ἀέρα ἐπέρριπτε καὶ ἐπέταντο, καὶ χιών



Ἄλλοι δὲ παλαιότεροι βυζαντινοὶ συγγραφεῖς μνημονεύουσι μὲν τὴν δημῶδη δοξασίαν περὶ διώξεως δράκοντος ὑπὸ τῆς ἀστραπῆς ἢ περὶ καταδιώξεως τοῦ διαδόλου ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ, χωρὶς ὅμως ν' ἀναφέρωσι τὸν Ἥλιον ὡς τὸν ἐξακοντίζοντα τὸν κεραυνόν. Ὅθεν ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι κοινοτάτῃ μὲν ἦτο ἡ παράστασις τῆς ἀστραπῆς ὡς διωκούσης καὶ κατακαίουσης δράκοντα ἢ τὸν διάβολον, ἀλλ' ἐπίσης γνωστὴ εἰς τὸν λαὸν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἡ δοξασία ἡ ἀποδίδουσα τὴν διώξιν εἰς τὸν ἅγιον Ἥλιον, καὶ μεγάλως διαδεδομένη, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς διατηρήσεως αὐτῆς παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ μέχρι τῆς σήμερον καὶ ἐκ τῆς μεταδόσεως καὶ εἰς ἄλλους λαούς.

Πρῶτος δὲ καθ' ὅσον γινώσκομεν μνημονεῦει τὴν δημῶδη ταύτην δοξασίαν ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός (Η' αἰών), ἐν συνταγματικῇ περὶ δρακόντων, ἐν ᾗ προσπαθεῖ ν' ἀνασκευάσῃ αὐτήν, ἐπαγόμενος φυσικὸν λόγον τῆς γενέσεως τῆς βροντῆς<sup>1)</sup>. Μετὰ δὲ τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν ἀναφέρει τὴν δοξασίαν ὁ Ψελλὸς (ΙΑ' αἰών), πολεμῶν τὴν ἐτέραν ὅτι ὁ κεραυνὸς καταφλέγει δαίμονας, ἥτοι τὴν παρὰ τῷ λαῷ μέχρι τοῦ νῦν φερομένην περὶ κατακεραυνώσεως διαδόλων ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Τὸ χωρίον περιέχεται ἐν τῇ Συνόψει αὐτοῦ «περὶ τοῦ τῆς ἀστραπῆς πυρὸς καὶ βροντῆς καὶ κεραυνῶν»· ἐπειδὴ δ' ἐν οὐδενὶ ἐτέρῳ ἀντιγράφῳ τοῦ αὐτοῦ συνταγματίου εὐρίσκεται εἰμὴ μόνον ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 287 ἐλληνικῷ κώδ. (294) τῆς ἐν Μονάχῳ δημοσίας βιβλιοθήκης, κώδικι κατὰ τὴν Περὶ ἀντικαταληρίδα γεγραμμένῳ, δύναται τις



ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ἀναγὰρ χρηματίζον· ὅσοι γὰρ τὸν θεὸν φοβέσθαι, οὕτως κατατὰ θεὸν καὶ ἐστῆναι καὶ ὁπῶσα οἱ αἱρετικοὶ νοθεύσαντες ἀλλόκοτα ἐπαφύσασαν... Ἥλιος οὖν εἰς οὐρανοῦς οὐκ ἀνέστη, μὴ γένοιτο, οὕτε ἐπὶ ἀρματοῦ καὶ ὁπλοῦ· χάριν δὲ ἔχει ἐπὶ τοῦ ὕετοῦ, τοῦ παρακαλεῖν τὸν θεόν, ὅπως ἐν καιρῷ ἀνύδρῳ θεῶν ἡ γῆ βατόν... Περὶ δὲ τοῦ καίειν δράκοντα ἢ ἀστραπῇ, οὐκ ἀμφιβάλλω, ἀληθές γάρ ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ὁ ἅγιος Ἥλιος ὁ ἀστράπτων ἐστίν, ἀλλ' ὁ ἄγγελος κυρίου ὁ εἰς τοῦτο τεταγμένος [βλ. ἀνωτέρω σ. 7 σημ. 4]· δράκων δὲ γίνεταί οὕτως, θεωρεῖ ὁ δαίμων κτλ.».

1) Ἐδημοσιεύθη ἐν *Migne* Patr. gr. τ. 94 σ. 1601. Ἀντιγράφομεν τὸ συνταγματίον τοῦτο ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 308 περγαμηνοῦ κώδικος τοῦ IB' αἰῶνος, παρασημειοῦντες τὰς παρὰ *Migne* διαφόρους γραφάς. «Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ Περὶ δρακόντων. Μυθολογοῦσι δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ὑπὸ βροντῆς διώκεται ὁ δράκων· ἀναλαμβάνεται δὲ εἰς αἴρα, καὶ θανατοῦται. Ἐγὼ δὲ τοῦτο ἀκούσας ἐγέλασα. Πῶς ποτὲ μὲν ἀνθρωπομόρφον καὶ λογικὸν ποιῶσι, ποτὲ δὲ ὄφιν, ποτὲ δὲ θεῶν ἀντικατασώμενον καὶ ὑπὸ θεοῦ διωκόμενον; Ὅντως ἀφαλερὸν ἢ ἀμάθεια. Μάλιστα γὰρ βλαπτόμεθα ἐκ τοῦ μὴ ἀναγινώσκειν τὰς ἱερὰς [*Migne*: θείας] βίβλους, καὶ ἐρευνᾶν αὐτάς, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Ἀλλ' ὁ μὲν στρατιώτης λέγει, ὅτι στρατιώτης εἰμὶ καὶ οὐ χρεῖαν ἔχω ἀναγνώσεως· ὁ δὲ γεωργὸς τὴν γεωργικὴν προφασίζεται καὶ οἱ καθ' ἑξῆς τὸ αὐτό, καὶ ἐομέν πάντες ἑλλειπεῖς. Ἡ δὲ βροντὴ δράκοντα οὐ διώκει, ἀλλ' αἱ βρονταὶ γίνονται ἐκ τοῦ νέφους, ὁπόταν τὸ νέφος νοτισθῇ ἐξ ὑγρότητος, ἐλαυνόμενον δὲ ὑπὸ τοῦ πνεύματος, ἥτοι τοῦ ἀέμου, ὀγκωθῇ. Ἐλθόντος γὰρ ἔνδον [κῶδ. ἐνδόν] τοῦ πνεύματος καὶ ρήξαντος [κῶδ. ῥήξαν] αὐτό, ἀποτελεῖται ὁ ἦχος. Καὶ ἡ μὲν ἄνωθεν κραυγὴ [M. κραγγή] λέγεται βροντὴ· τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ πνεύματος βιαζομένου κατανεχθῆν [M. καὶ κῶδ. βιαζόμενον κατανεχθέντος] ἐπὶ τῆς γῆς λέγεται κεραυνός. Ὅθεν προσπεσὼν εἴτε δώματι εἴτε δένδρῳ διαρρήσει καὶ σχίζει ταῦτα· εἰ δὲ ἀνθρώπῳ εἴτε ἄλλῃ τινὶ ζῷῳ, φόνον ποιεῖ· διότι καὶ ἀνθρώπους καὶ ἑτερα ζῷα πολλάκις βλέπομεν ὑπὸ βροντῆς θανατούμενα καὶ οὐ δράκοντας».



νά υποθέσῃ, ὅτι παρενεδλήθη ὑστερώτερον, καὶ τοῦτο τοσοῦτο μᾶλλον, ὅσον ἐν τῇ αὐτῇ χειρογράφῳ φέρονται (φ. 32<sup>α</sup>—33<sup>α</sup>) τὰ περὶ βροντῆς καὶ κεραυνῶν κεφάλαια ὡς ἐν ἑτέροις χειρογράφοις. Ὁ βυζαντινὸς οὗτος συγγραφεὺς δέχεται ὡς ἀκριδὲς τὸ φαινόμενον τῆς διώξεως δράκοντος ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ καὶ ἐκθέτει τὴν φυσικὴν ὁρθὴν αἰτίαν τούτου<sup>1)</sup>.

Ἡ δοξασία ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς τὸν μικρὸν προγενέστερον τοῦ Ψελλοῦ Μιχαὴλ τὸν Ἀτταλειάτην, ὅστις ῥητῶς τὴν ἀναφέρει ὡς δημῶδη<sup>2)</sup>, ἐπίσης καὶ

1) «Περὶ βροντῆς... [φ. 28<sup>α</sup>] Δαίμονες δὲ ἥκιστα ὑπὸ πυρὸς καίονται· οὐ γὰρ ὑπόκεινται σῶμα. Ὁ δὲ τερατολόγος Πρόκλος, ταῖς Χαλδαϊκαῖς ὑποτυπώσεσιν ἐπεξηγούμενος ἔφη τινὰς τῶν δαιμόνων κολάζεσθαι [κωδ. κολακεύεσθαι]· καὶ ἔστι τὸ γένος δαιμόνων, τὸν τε ἀδαμάντινον λίθον φοβούμενον καὶ τὸ κουράλιον καὶ τὸ ἀνδροφόνον ἕξφορ καὶ τὸν κεραυνόν· ἀλλ' οὐδεῖς, οὐδὲ τῶν πάνυ ληρούντων, σωματικὸν γένος δαιμόνων ὑπέστησεν [κωδ. ὑπέστησαν]· ἀλλὰ ταῦτα μὲν τῇ μύθῳ δοτέον καὶ τῇ σκηνῇ· περὶ δὲ τῶν δρακόντων λεκτέον τ' ἀληθές. "Οτι <τό> τῶν δρακόντων γένος ἑξήρὸν τε τὴν φύσιν ἐστὶν καὶ διαίρεται [κωδ. διαίρεῖ] τὰ σώματα εἰ τις [κωδ. εἰ] φάσκει αὐτῶν ἔνθεν καὶ εὐπρηστὸς ἐστὶν δι' ἣν ἔχει ἑξηρότητα καὶ πρὸς κατάφλεξιν ἐπιτήδειος [κωδ. ἐπιτήδιος]· πεφόθηται γοῦν διὰ ταῦτα τὸν κεραυνὸν καὶ ἀλώμενον φέρεται διαέριον ἐπὶ στεγανούς τόπους καὶ καταξήρους, καὶ μάλιστα περὶ λίμνας καὶ φρέατα, ὅτε ὦν, ὡς ἐφθην εἰπὼν, τὴν ἑξηρότητα εὐπρηστὸς. Καὶ ἀπὸ διαστάσεως τῇ κεραυνῇ πυρὶ καταφλέγεται· ἐν τῇ κεραυνῇ γὰρ φανὴ συρῖζων καὶ θυῶν, ἐκείσε δὴ ἀποσκήπτων ὁ κεραυνὸς τὰ παρακείμενα κατακαίεται [κωδ. γίνεται]. Πολλάκις δὲ καὶ δράκοντος ἄτερ <οἱ> λεγόμενοι [κωδ. λεγόμενοι] ἀραγμοὶ [ἀραγμοί] καὶ συριγμοὶ καὶ γρυλισμοὶ ἐξακούονται· τὸ γὰρ ἄριστον τῶν φωνῶν, τοῖς γεῖθεσι τούτοις σώμασι, ὡς μὲν ἔφ' ἡμᾶς ἐκπεριέχεται οὐρανῷ, οἷον ἐκπεριέχεται ἀννυμένῳ· εἰ δ' ἐκ τοῦ οὐρανοῦ μὴ μιν ὑπερβαίνειν [κωδ. μιν ὑπερβαίνειν], χειρογράφῳ ἔχειται, ἀπορροῦντος τοῦ πνεύματος διὰ βάθους καὶ τὸν τοιοῦτον ἦχον ἀποτελοῦντα· ὡς ἐπὶ στεγάνῳ καὶ στερεάν [κωδ. στερεάν] τὸν λεγόμενον ἀρασμὸν ἀποτελεῖ, ὅς δὴ πεπαισμένος ἔστι, καὶ τὴν ὀνομασίαν εἰληγεν ἀπὸ τῆς τῶν ὀδόντων συκρούσεως, σκληροὶ γὰρ οὗτοι ὄντες πρὸς ἀλλήλους ἀντιτυποῦντες ἀράσσουσιν [κωδ. ἀράσσουσιν]. "Οσοι δὲ τῶν ἐντετυχηκότων ταῖς τοιαύταις καύσεσιν, ὅτι χοῖρον γρυλίζοντα ἢ μυκάζον [κωδ. μυκάζον] αἰπόλιον ἢ βοὴν μυκόμενον [κωδ. μυκόμενον] ἢ ὅσα δὴ τερατολογοῦσιν, ἑαυτῶν καὶ τῶν ἀκρατῶν καταφεύδονται. Οὐδὲν γὰρ τούτων τεθέανται, ὥς ὁ παρ' Εὐριπίδῃ Ὀρέστης, ἀλλ' ὁ φόβος αὐτοῖς τὰς τοιαύτας μορφώσεις εἰδωλοποιήσεν.

Ἱστορία περὶ τῶν δρακόντων.

«Τὸ ἐλεθριώτατον τῶν δρακόντων γένος χειρὶ μὲν ἀνθρωπίνῃ καὶ ἀμυγῇ ἕξφορς ἥκιστα κτείνεται [κωδ. κτείνεται]· φοβερὸν γὰρ ἐστὶ οὐ μόνον τῇ [κωδ. τῷ] μαχεσθῆναι, ἀλλ' ἡδὴ καὶ θεασθῆναι· οὐκοῦν τούτῳ τῇ τρόπῳ τὰ πολλὰ διαφθείρεται, σκηπτὸς αὐτοῖς οὐρανόςθεν καταρρηγνυμένου ἐκ θείας δυνάμεως, ἢ σχισμαῖς γῆς ἢ πυθμέσι [κωδ. πυγμαῖσι] πελαγῶν ἐγκαταρταρούσης καὶ ἐκποντούσης αὐτοῦς. [φ. 29<sup>α</sup>] Οὕτω γοῦν ἐπεί [κωδ. ἐπὶ] ὀφειδῆς καὶ δρακοντῶδης ἢ ἀμαρτίας, οὐ μόνον ὅτι θάκνει θανατηρὰ καὶ θλέθρια, ἀλλ' ὅτι καὶ δι' ὄψεως ἐξ ἀρχῆς τῇ τῶν ἀνθρώπων γένει παρεισεφθάρη [κωδ. παρεισεφθάρει] τῇ ταλαιπώρῃ, δικαίως κατὰ [κωδ. καὶ] τοὺς ὄφεις καὶ δράκοντας ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἐξολοθρεύεται, φλεγόμενη μὲν τῇ θεῇ πρηστῆρι [κωδ. πρηστῆρι] τοῦ πνεύματος, τοῖς δὲ τοῦ Ἰορδάνου ῥεῖθροις ἐγκαταπονουμένη».

2) Μιχαὴλ Ἀτταλειά. σ. 311, 16 Bonn: «οἱ δὲ ἰδιῶται μέγιστον ἐρπετὸν δρακοντῶδες ἀντέλεγον τὴν αἰτίαν τῶν τοιούτων εἰσαγεῖν παθὼν, ἀρπαζόμενον μὲν ὑπὸ ἀοράτου τινὸς δυνάμεως, θυεῖ δὲ καὶ δυνάμει τῆς ἐν αὐτῇ τραχύτητος καὶ τῶν ἐλιγμῶν τὰ προστυχόντα διαρρηγνύειν, ὅπου δηλαδὴ τύχη τὰς ἀντιπτώσεις καὶ ἀντισπάσεις αὐτοῦ προσερεῖθειν καὶ ἀντιβαίνειν τοῖς ἔλκοσι».



εἰς τὸν κατὰ τὸν IB' αἰῶνα ζήσαντα Μιχαήλ τὸν Γλυκᾶν<sup>1)</sup>, ὅστις συνάπτων πρὸς ταύτην καὶ ἄλλην δημόδῃ δοξασίαν, ὅτι ὁ κεραυνὸς διώκει τὸν δαίμονα, παραδέχεται ὅτι θὲν εἶναι «οὗτος ὁ λόγος ἀπόδλητος»<sup>2)</sup>.

Ἀπηχήσεις δὲ τῆς δοξασίας ταύτης φαίνονται αἱ θρησκευτικαὶ διηγήσεις περὶ κατακαύσεως δρακόντων ὑπὸ ἀστραπῆς δεήσει ἀγίων, οἷον τοῦ Ἀποστόλου Φιλίππου<sup>3)</sup> ἢ τοῦ ὁσίου Ἀγαπήτου<sup>4)</sup> ἢ καὶ δι' ἀστραπῆς ἐκτοξευομένης ἐξ ἱερᾶς εἰκόνης, ὡς ἀναφέρει ἡ πελοποννησιακὴ παράδοσις περὶ φόνου τοῦ ἐν τῷ Μεγάλῳ Σπηλαίῳ δράκοντος<sup>5)</sup>.

Ἐκ τῆς δοξασίας δὲ περὶ διώξεως δράκοντος ὑπὸ τῆς ἀστραπῆς προήλθεν ἡ ἄλλη δοξασία, ὅτι «ἡ ἀστραπὴ κυνηγᾷ τὰ φίδια», ἣτις πάλιν μετέπεσεν εἰς τὴν ἐπίσης κοινοτάτην πρόληψιν, ὅτι «τὸ βόλι κυνηγᾷ τὰ φίδια». Πιστεύουσι δηλ. ὅτι ὁ πυροβολὼν ὄφιν πάντως ἐπιτυχάνει αὐτόν· ἐν Κύπρῳ ἀναφέρουσι τοιοῦτον μόνον εἰς τὴν ἰσοβολωτάτην κουφήν, λέγοντες ὅτι καὶ ἂν μὲ κλειστοὺς ὀφθαλμοὺς πυροβολήσῃ αὐτήν, θὰ τὴν ἐπιτύχῃ ἢ σφαίρα<sup>6)</sup>. Οἴονει δὲ ἀναπαράστασις τῆς ἐν τῷ οὐρανῷ διώξεως τοῦ δράκοντος ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ εἶναι τὸ ἐν Ἠπείρῳ συνηθιζόμενον κωδώνισμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἡ πομπὴ δηλ. παίδων κατὰ τὴν αὐγὴν τῆς 25 Μαρτίου εἰς τοὺς κήπους, τὰς ἀμπέλους, τοὺς ἀγρούς μετ' ἁσμάτων καὶ κωδωνισμῶν πρὸς ἐκδίωξιν τῶν ὄφεων καὶ τῶν ἄλλων ἐρπετῶν<sup>7)</sup>.



ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΔΟΗΝΑΝ

1) Γλυκᾶς σ. 145. 2) Λοιπὸν : «καὶ οὗτος ὁ λόγος ἀπόδλητος» (ὁσίοι ἀγιοὶ καὶ ἱεροὶ πολλοί, μέχρι καὶ τῆμερον γεγραμμένοι οὗτοι εἰσὶν)· οὗ γὰρ ἐπὶ τούτῃ τὸ ἀστραπαῖον ἄνωθεν καταρρήγνυνται πῦρ, ἐπὶ τῇ τοῦ δράκοντος ἐμπιπρᾷ... πεφόδηται οὖν διὰ ταῦτα (ὁ δράκων, ἥτοι ὁ μέγιστος οὗτος κεραυνὸς, καὶ ἀλλότμος ἐστίν ὅτε δι' αἴρος φέρεται, τόπους τε καθύπευρ' ἐπιζητεῖ καὶ ἐπὶ ὕμνος καταφεύγει· οἶδε γὰρ ὅτι διὰ τὴν ἐνοῦσαν αὐτῷ ἐρηρότητα καὶ ἀπὸ διαστήματος τῷ κεραυνῷ πυρὶ καταφλέγεται».

2) Αὐτ. σ. 116.

3) Ἀστραπὴ πυρὸς κατατυφλώνει καὶ ἀποξηραίνει δράκοντα καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ὄφεις, δεήσει τοῦ ἀποστόλου Φιλίππου. (Πράξεις θ' Φιλίππου περὶ τοῦ ἀναιρεθέντος δράκοντος ἐν *Analecta Bollandiana* τ. IX σ. 246—8).

4) Μάγος τις εἰδείκνυε δράκοντα θῆθεν ἐναέριον φερόμενον, δι' οὗ ἐφόδιζε τὸ πλῆθος, ἀλλὰ δι' ἐρχῶν τοῦ ὁσίου Ἀγαπήτου «βρονταὶ μὲν συνεχεῖς κατερρήγνυντο, ἀστραπαὶ δὲ φρικτωδεις αὐτῶν ἐξερτρίοντο καὶ τὸν φαινόμενον ἐκείνον θῆρα σὺν τῷ μάγῳ διελυκμήσαντο». (Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Ἀγαπήτου 7 ἐκ κώδικος τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἐν *Papadopoulos-Kerameus Varia graeca sacra* σ. 117). Ἄλλο θαῦμα τοῦ αὐτοῦ ὁσίου ἦτο ἡ ἀποτέφρωσις «βροντῶν γενομένων καὶ συνεχῶν ἀστραπῶν» θεиноῦ ὄψεως, ὃν εἶχεν ἐν γαστρὶ γυνὴ τις. (Αὐτ. σ. 127—8).

5) Πολύτρον Παράδοξ. σ. 215. 976.

6) Λουκάς ἐν Πανθώρα τ. ΙΘ' σ. 158.—Οἱ Σέρβοι ἀποδίδουσι βαθυτέραν θρησκευτικὴν ἔννοιαν εἰς τὸν φόνον ὄφεως, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ῥήσεως. «Καὶ ὁ ἥλιος ἀκόμα χοροπηδᾷ καὶ χαίρεται, ὅταν κανεὶς σκοτώνῃ τὸ φίδι, καὶ λέγει· Πῶς σκοτώνει τὸ δράκον τὸ μυρμηγκάκι μου!» (Vuk Stephanovitch Karadschitsch Volksmärchen der Serben, Berlin 1854 σ. 335). Οἱ χωρικοὶ τῆς Σύρου πιστεύουσιν ὅτι ὁ φονεὺς ὄφιν ἐξαγνίξει τὰς ἀμαρτίας τῆς ἡμέρας ἐκείνης. (Παρά Α. Κ. Χοῦμη).

7) Ν. Γ. Μυστακίδου Τὸ κωδώνισμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Φωνὴ τῆς Ἠπείρου 1 Ὀκτωβρ. 1904 ἀρ. 591 σ. 4. Πιστεύουσι ὅτι ἂν τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀκουσθῇ



Δημιώδη θρησκευτικά βιβλία τῶν μέσων χρόνων ἐμφαίνουσιν ὅτι πλὴν τῶν δοξασιῶν τούτων καὶ ἄλλαι τινὲς μυθολογικαὶ παραστάσεις τῆς ἀστραπῆς καὶ τοῦ κεραυνοῦ ἐφέροντο παρὰ τῇ λαῶ, μὴ διατηρηθεῖσαι, καθ' ὅσον γινώσκωμεν, μέχρι τῆς σήμερον. Πρῶτον μὲν ὅτι οἱ κεραυνοὶ εἶναι πύρινοι λίθοι, ὡς καὶ σήμερον ἀκόμη τοὺς φαντάζεται ὁ λαός, δι' ὧν οἱ ἐπὶ τῆς βροντῆς καὶ οἱ ἐπὶ τῆς ἀστραπῆς τεταγμένοι ἄγγελοι βάλλουσι τοὺς δαίμονας καὶ κατακαίουσιν αὐτούς <sup>1)</sup>. Ἐπειτα δὲ ὅτι ἡ ἀστραπή εἶναι ὁ διάβολος, ὅστις κρεμασθεὶς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐν νεφέλαις, καταπίπτει ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ πρόσταγμα αὐτοῦ <sup>2)</sup>.

Ἡ ἀρχικὴ μυθολογικὴ παράστασις, ἐξ ἧς προήλθον αἱ δοξασίαι περὶ διώξεως δράκοντος ἢ τοῦ διαδόλου ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ, εἶναι ἡ αὐτὴ ὁπόθεν ἐξεπήγασαν οἱ παλαιότατοι μῦθοι περὶ δρακοντοκτονιῶν, οἱοὶ ὁ βεδικὸς περὶ τοῦ φόνου τῶν ὄφειν (Ahi, Vritra, Cushman) ὑπὸ τοῦ Ἰνδῶν ὅπλον ἔχοντος τὴν ἀστραπὴν καὶ πολλοὶ ἀρχαῖοι ἑλληνικοὶ μῦθοι, ὧν ἀπηχῆσεις διεσώθησαν εἰς συναξάρια, παραμύθια, παραδόσεις καὶ δημιώδη ᾄσματα <sup>3)</sup>.

Ἐκ τῶν δημοτικῶν ᾄσμάτων ἀξιοσημεῖωτον προπάντων εἶναι ἓν, εἰς τὸν ἀκριτικὸν ἀναγόμενον κύκλον, φερόμενον δ' εἰς πολλὰς παραλλαγάς, ἐν τῇ ὁποίᾳ πρὸς Δράκον ἀντιτάσσεται γυνή, ἡ ὁποία λέγεται κόρη τῆς ἀστραπῆς καὶ ἐγγόνῃ τῆς βροντῆς, ἀστράπτουσα καὶ κατακαίουσα τοὺς δράκους <sup>4)</sup>. Τοῦ

βροντῆ, δὲν ἐξέρχονται ὄφεις. Ἡ ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ ἀστροφύλακι λέγει: Φευγάτε (ἢ Ἐβγάτε) φίδια καὶ κουστέρις, γιὰτ' ἦρθε τοῦ Βασιλεῦς ὁ γάμος, εἰς κόφουν τὸ κεφάλι, νὰ τὸ ρήξουν 'ς τὸ ποτάμι.

1) Ἐπειροῦσι βιβλιομαστοὶ ἐν *Valerius Maximus* (Grisso-byzantine 1899, p. 103) καὶ ἐν τοῖς ἄγγελοι ἐπὶ τὴν βροντὴν καὶ τὴν ἀστραπήν. Καὶ ὅτι πνεῦμα ρούλεται ἐς ἡμῶν (τῶν θαμιόνων) ἐξελεθεῖν εἴτε διὰ γῆς, εἴτε διὰ ἀέρος, οὗτοι οἱ ἄγγελοι πυρίνους ἀποστέλλουσι λίθους καὶ ἄπτουσιν ἡμῶν τὰ μέλη.

2) Περὶ τῆς ἀντιλογίας τοῦ διαδόλου Α' ἐν *Valerius* ἐνθ. ἀν. σ. 7. «Καὶ ὁ κύριος ἐκέλευσεν αὐτόν (τὸν ἐν νεφέλαις κρεμασθέντα διάβολον), ὅσπερ ἀστραπὴν καταλεῖν [κῶδ. καταλεῖναι] αὐτόν». — Αὐτ. Β' σ. 9: «Καὶ ἐκέλευσεν αὐτόν ὁ Κύριος κατενεχθῆναι ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὡς ἀστραπὴ πεισόντος τοῦ διαδόλου ἐπὶ τῆς γῆς...»

3) Βλ. τὴν πραγματείαν ἡμῶν *Τὰ δημιώδη ἑλληνικὰ ᾄσματα περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Λαογραφίᾳ* τ. Δ' σ. 185—235 καὶ Παραδόσεις σ. 971 κέ.

4) Ἀναγραφὴν τῶν παραλλαγῶν τοῦ ᾄσματος βλ. ἐν *Λαογραφίᾳ* τ. Δ' σ. 182. Πρόσθετος *Passow* 508. 509. Κατὰ τὰς διαφόρους ταύτας παραλλαγὰς ἡ κόρη εἶναι τῆς ἀστραπῆς παιδί, τῆς βρονταρίδος ἢ τῆς βροντῆς ἐγγόνι, ἢ ἔχει τοὺς γονεῖς οὐρανίνας καὶ ἀδελφούς κυρίους τῆς ἀστραπῆς καὶ τῆς βροντῆς (*Passow* 510, Τραπεζοῦντος) ἢ πατέρα ἔχει τὴν ὁμίχλην καὶ μητέρα τὴν νεφέλην, αὐτὴ δὲ εἶναι ὁ κεραυνὸς (τὸ ἀστραπόβολο, ὁποῦ τοὺς δράκους καίγω, ἡπειρωτικῇ, *Ἀραβαντιν*. ἀρ. 449 σ. 270). Κεραυνὸς λέγεται ἡ κόρη καὶ ἐν ἄλλαις παραλλαγαῖς ἀστροπέλεκο, ἐν κεκρυφαῖκῃ (*Κοιτοῦ ᾄσματα δημοτικὰ Κερκύρας* σ. 12) ἀστραπόβολος, ἐν θεσσαλικῇ (*Πολίτου Παραδόσεις* σ. 993) ἀστραπόβολο, ἐν γορτωνικῇ (*Λάσκαρη ἢ Λάστα* σ. 411) δρακοπέλεκας, ἐν θρηκικῇ (*Λουλουδοπούλου Συλλογὴ* σ. 62) βροντῆρι, ἐν στερεοσλαβικῇ (*Γαϊδίδου Συλλογὴ δημοτ. ᾄσμ.* σ. 66). Ἐν ἀνεκδότῳ παράλλαγῃ χιακῇ (*Καρδαμύλων παρὰ Στ. Βίου*) δὲν ἀναφέρεται γυνὴ ἀντίπαλος τοῦ δράκοντος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἥρωϊς Γιαννάκης εἶναι «τῆς ἀστραπῆς παιδίον καὶ τῆς βροντῆς ἀγγόνιον καὶ τῆς ἀνεμοσπαραχῆς εἶναι τριεγγονόν της». Ὁμοίως καὶ ἐν ἀνεκδότῳ κεκρυφαῖκῃ (*Ἀργυράδων παρὰ Μαλδίνας Σαλδάνου* [[ἑθνημοσιεύθῃ ἐν *Λαογραφ.* Η' 533, 9.]] προσέρχεται μὲν ὁ Γιάννης πρὸς τὸν δράκοντα μετὰ τῆς κόρης, ἀλλ' ἀπειλὼν αὐτόν λέγει ὅτι εἶναι τὰστροποπέλεκο τοῦ καίει τοὺς δρακόντας καὶ μάννα ἔχει τὴν ἀστραπὴν καὶ πατέρα τὸ βρόδος.



ἄσματος τούτου ὑπάρχει καὶ ἄλθανικὴ παραλλαγή (τῆς Κάτω Ἰταλίας), ἀναφέρουσα ἀντὶ δράκοντος τὴν ἀντίστοιχον ἄλθανικὴν Κλυσ'έδραν «ποιὰ εἶν' ἡ γενιά σου, κόρη; ἐρωτᾷ ἡ Κλυσ'έδρα.—Εἰμαι κόρη τῆς Σελήνης καὶ πατέρα ἔχω τὸν Ἥλιο, κ' ἐγὼ εἰμαι ἡ ἀστραπὴ τοῦ οὐρανοῦ ποῦ πέφτω ἔς τὰ βουνὰ καὶ ἔς τοὺς κάμπους»<sup>1)</sup>).

Ἄλλου δὲ δημοτικοῦ ἄσματος, εἰς πλείστας παραλλαγὰς φερομένου<sup>2)</sup>, μία μόνον παραλλαγή, ἡπειρωτικὴ, ἀναφέρει «γίόν τῆς ἀστραπῆς»<sup>3)</sup>.

κ' ἐγὼ εἰμαι ὁ γιὸς τῆς ἀστραπῆς, θ' ἀστράψω νὰ σὲ κάψω.

Οὗτος εἶναι ὁ ἀντρεωμένος γιὸς τῆς χήρας, ἀντίπαλος δὲ αὐτοῦ εἶναι ἡ Λάμια, ἡ ὁποία «φοδῆθηκε τὴν ἀστραπὴν» καὶ τὸν ἀφῆκεν ἐλεύθερον<sup>4)</sup>. Ἐχομεν οὕτως, ὡς ἐν τῇ μακεδονικῇ παραδόσει καὶ ταῖς βουλγαρικαῖς, τὴν ἀστραπὴν ἀντιτασσομένην κατὰ Λαμίας.

Εἰκονικαὶ ἐκφράσεις περὶ ἀστραπῆς καὶ βροντῆς ἐν τῇ γλώσσῃ, ὑποκρύπτουσαι μυθολογικὰς παραστάσεις ἢ παρέχουσαι ἀφετηρίαν πρὸς διάπλασιν μύθων, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ἀκόλουθοι.

Α'. Ἀστραπὴ ὡς βέλος. Οἱ ναυτικοὶ παρ' ἡμῖν παρομοιάζουσι τὰς βολὰς τῆς ἀστραπῆς πρὸς πληγὰς δόρατος. Ὁ θεὸς ρίχτει ἀστραπαῖς σὰν κονταριαῖς<sup>5)</sup>. Καὶ κατὰ τὴν μακεδονικὴν παράδοσιν αἱ ἀστραπαὶ εἶναι σαγίτταις πύριναις, ποῦ τὰς ρίχτει ὁ θεὸς. Ἡλὸς διὰ τὴν σκοτώσῃ τὴν Λάμιαν, καὶ πέπτωσιν αὐτὴν ἐπὶ τὴν γῆν σὰν ἀποκείμενην πέτραν. Ἡ παρόμοιας τοῦ κεραυνοῦ ὡς βέλους ἡ λόγχη τοῦ Διὸς εἶναι συνηθεστάτη εἰς τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς μύθους<sup>6)</sup>. Ἐν τοῖς βέλοσι τῆς ἀστραπῆς παρίσταται ὡς βέλος<sup>7)</sup>. Καὶ παρὰ τοῖς σημιτικοῖς λαοῖς ἀνευρίσκονται ὅμοιαι παραστάσεις<sup>8)</sup> κατὰ τινὰ ταλμουδικὸν μῦθον ὁ λίθος τῆς Λιλίθ καταπίπτει εἰς τὴν γῆν ἐν σχήματι βέλους μετὰ τῆς ἀστραπῆς<sup>9)</sup>.

Β'. Ἀστραπὴ ὡς μάστιξ. Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, οἱ Ἀδριανουπολίται φαντάζονται ὅτι αἱ ἀστραπαὶ παράγονται ἐκ τῆς κινήσεως τῆς μάστιγος τοῦ προ-

1) *Rada Rapsodie d'un poema albanese*, raccolte nelle colonie del Napoletano. Firenze 1886 σ. 71—2, βλ. καὶ σ. 35. Κόρη τῆς φύσεως καὶ τῆς βροντῆς ἀναφέρεται καὶ ἐν τῇ ἀστωρικῇ Kalewipoeg. (Revue des trad. popul. τ. IX σ. 14).

2) *Ποιόντων Ἐκλογαὶ* ἀρ. 90.

3) *Χασιώτου Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρον: δημ. ᾠμάτων* σ. 138.—Οὕτε δ' ὅμως ὁ γιὸς τῆς ἀστραπῆς, οὕτε «τοῦ βρόντου ἡ θυγατέρα» (*Passow* ἀρ. 509) ἐξεπήγασαν ἢ ἔχουσι τι κοινὸν πρὸς τοὺς «κυλοὺς βροντῆς» τοῦ εὐαγγελίου (*Marg.* γ' 17), ὡς ὑποθέτει ὁ Σίττλ (εἰς *Ἡσιόδ. Θεογον.* 140).

4) *Κυπριανός* ἐν *Φιλιστορί* τ. Α' σ. 242.

5) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Roscher* die Gorgonen σ. 78 καὶ *Schwartz* die Poet. Naturanschauungen τ. II σ. 97 καὶ. Βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ *Prähistorisch-anthropolog. Studien* σ. 322.

6) *Archiv f. Religionswissenschaft* 1898 σ. 130.

7) *Gruppe Griech. Mythol* σ. 773.



φήτου Ἡλία. Ὁ Ζεὺς, κατὰ τὴν ὁμηρικὴν ῥῆσιν<sup>1)</sup>, ἱμάσσει ἡτοι πλήττει διὰ κεραυνῶν τὴν γῆν. Ὡς εἰκόνα δὲ τῆς ἀστραπῆς ἐξηγοῦσιν τινες μετὰ πολλῆς πιθανότητος τὴν ἐχιδνῆεσσαν ἱμάσθηλιν τῶν Ἑρινύων<sup>2)</sup>. Ἀστραπή δ' εἶναι καὶ ἡ χρυσὴ μάστιξ τοῦ Ἰνδρα ἐν βεδικῷ ὕμνῳ<sup>3)</sup>. Εἰς γερμανικὰς παραδόσεις ἀναφέρεται ὁ μὲ τὴν κυανὴν μάστιγα κυνηγῶν τὸν διάβολον<sup>4)</sup> ἢ πυρίνη γυνὴ ἐν καταιγίδι κρατοῦσα μάστιγα εἰς τὴν χεῖρα<sup>5)</sup>.

Γ'. Βροντὴ ὡς κρότος πετάλων ἔππου. Ὅταν βροντᾷ ἐν Ἀραχόβῃ τῆς Λεβαδείας λέγουσιν: «Ὁ Θεὸς καλλιγών' τάλουγ' οὐ» ἢ «Βροντοῦν τὰ πέταλα ἀπ' τάλουγο τοῦ Θιοῦ»<sup>6)</sup>. Ἡ παράστασις τῆς βροντῆς ὡς κρότου τῶν πετάλων ἔππου εἶναι συνήθης καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Ὁ Ὀράτιος ἀναφέρει τοὺς *tonnantes equos* τοῦ Διὸς<sup>7)</sup>, κατὰ δὲ τοὺς ἐλληνικοὺς μύθους ἔππος τοῦ Διὸς ἦτο ὁ Πήγασος, φέρων εἰς αὐτὸν τὸν κεραυνόν<sup>8)</sup>. Ὁ Schwartz<sup>9)</sup> παραθέτει εἰκόνας γερμανῶν ποιητῶν, παριστάντων τὴν βροντὴν ὡς καλπασμὸν ἔππων ἢ ὡς κρότον ὀπλῶν καὶ ἱππέων πετάλων. Οἱ Ἀλταϊκοὶ Τάταροι καὶ οἱ Τελεῦται πιστεύουσιν ὅτι ὁ Θεός, ὃν φαντάζονται ὡς πολὺν ἱππέα, ἔχει πολλοὺς ἔππους, καὶ ὅταν ἱππεύῃ ὁ μὲν ποδοβολητὸς προξενεῖ τὴν βροντὴν, οἱ δὲ ἀπὸ τῶν πετάλων σπινθήρες τὴν ἀστραπὴν<sup>10)</sup>.

Δ'. Βροντὴ ὡς γαμήλιοι κρότοι. «Ὁ Θεὸς παντρεύει τὸ υἱό του», λέγουσιν ἐν Ζακύνθῳ ὅταν ἀστράπτῃ καὶ βροντᾷ. Ὁ ἐν Ζῶμῃ δὲ «ὁ Θεὸς παντρεύει τὴν κόρη του»<sup>11)</sup>. Οἱ ἐν τῇ οὐρανῷ γάμῳ ὄντες θεοὶ παρομοιάζονται πρὸς τοὺς κατὰ τὴν τέλεσιν γάμου κρότους τῶν πύλων γάμου· γάμοι δ' ἐν οὐρανοῖς ὑποτίθεται ὅτι γίνονται ἐν τῇ Ἀκογενείᾳ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς κυλάει τὰ σπέρματά του εἰς τὸν οὐρανόν (ἐν Κύπρῳ): ἀνέκδοτ' ἔστι Ἑλλάδος: «ὁ Θεὸς κυλάει τὰ πιθάρια του»<sup>12)</sup>. Ἐν Ἀμφίσσῃ τὰ παῖδά ἐκπύουσι, ὅταν βροντᾷ: «Ρῆξι

1) Ἰλ. Β 782.

2) Rapp ἐν Roscher's Lex. d. Mytholog. τ. I σ. 1314.

3) Rig veda, trad. Langlois VI, 3, 2, 11. Mannhardt German. Mythen σ. 120.

4) Grimm deutsche mythologie σ. 148 δ' ἐκδ.

5) Laistner Nebelsagen σ. 45. — Καὶ ρωμανικὴ τις παροιμία: «Φεύγει σὺν τῷ τὸν κυνηγῶν μὲ πυρίνην μάστιγα» (Zanne Proverbele românilor τ. II ἀρ. 5287) ἐννοεῖ πιθανώτατα τὴν ἀστραπὴν.

6) B. Schmidt Volksleben d. Neugriechen σ. 33.

7) Horat. Carm. I 34, 7.

8) Ἡσιόδ. Θεογον. 286. Σχόλ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 723.

9) W. Schwartz die Poet. Naturanschauungen τ. II σ. 132 καὶ. Ursprung der Mythologie σ. 166.

10) Klemm Allgem. Culturgesch. τ. III σ. 86.

11) B. Schmidt ἐνθ. ἀν. σ. 32.

12) Ζωγράφ. ἀγών Α' 215. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς πραγματείας ταύτης εἶχον ἀναγράφῃ ἄλλως τὴν φράσιν «ὁ Θεὸς παντρεύει ταῖς θυγατέρας του» καὶ προσέθετον ὅτι καὶ πυροβολοῦσι κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ ἐν τῇ οὐρανῷ γάμου· ταῦτα δὲ κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Συμμάχου καθηγῆτο Ἀντωνίου Οἰκονόμου. Ἀλλ' ὁ Δημοσθ. Χαβιαρᾶς ἐν τῇ Ζωγραφείῳ ἀγῶνι διορθῶναι καὶ βεβαιῶναι, ὅτι δὲν συνηθίζουσι νὰ πυροβολῶσι.

13) Myriantheus die Aevins σ. 141 καὶ.



παππού, τὰ καρύδια σου!» Οἱ ἄσκοι τοὺς ὁποίους φαντάζονται ὅτι κυλῖει ὁ θεὸς εἶναι ἐκεῖνοι, ἐξ ὧν ἐκχέεται ὁ ὄμβρος, τὰ ὀμβροφόρα νέφη. Καὶ κατὰ τὴν ἀστείαν ἐξηγήσιν, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριστοφάνειος Σωκράτης ἐξευρίσκει τῆς αἰτίας τῆς βροντῆς, ἀφετηρίαν ἔχων πιθανῶς δημῶδη ἀντίληψιν, αἱ νεφέλαι «βροντῶσι κυλινδόμεναι»<sup>1)</sup>. Αἱ δ' ἐπιφωνήσεις τῶν Ἀμφισσέων παίδων ὑπενθυμίζουσι τὴν παρομοίωσιν τῶν Γάλλων τοῦ Ποατοῦ, οἵτινες λέγουσιν, ὅταν βροντᾷ, ὅτι ὁ θεὸς ἀνακατώνει τὰ καρύδια του<sup>2)</sup>. Ἐπίσης πολλαχοῦ τῆς Γαλλίας φαντάζονται ὅτι ἡ βροντὴ προκαλεῖται ἐκ τῆς παιδιᾶς τοῦ κυνδαλισμοῦ (jeu des quilles) ἢ τῆς σφαιροβολίας, παιζομένης ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἢ τῶν ἀγγέλων ἢ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου<sup>3)</sup>. Τὰς αὐτὰς δὲ παραστάσεις ἀπαντῶμεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς<sup>4)</sup>.

Γ'. Ἐρῖς νεκρῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. «Κυνηγᾷ ὁ παππούλης σου τὴν κυροῦλα σου» (ὁ πάππος τὴν μάμμη), λέγουσιν ἐν Πελοποννήσῳ αἱ μητέρες πρὸς τὰ παιδιά ἐρωτῶντα περὶ τοῦ αἰτίου τῆς βροντῆς. Ἐν Βελθεντῷ δὲ τῆς Πιερίδος: «Κρούει ἡ θιὸς d μπάμπου» ἢ «τ θιοῦσσα»<sup>5)</sup> (=Κτυπᾷ ὁ θεὸς τὴν γραῖαν μάμμη, ἢ τὴν γυναῖκα του θεάν). Ἡ παιδικὴ αὕτη ἐξηγήσις εἶναι πιθανῶς λείψανον παναρχαίας μυθολογικῆς παραστάσεως, καθ' ἣν οἱ τεθνεῶτες προσήρχοντο ἐπίκουροι εἰς τὸν θεὸν τῆς βροντῆς. Ἐν τοῖς Βέδαις οἱ Μαροῦτ (οἱ ἄνεμοι) καὶ πνεύματα τεθνεῶτων ἀναφέρουσι τὸν Ἴνδραν. Πρὸς τοὺς μύθους τούτους, οὓς διὰ μακρῶν ἀποστάσεων φέρει ὁ Mannhardt γερμανικοῦς περὶ τῆς μαινομένης στρατῆς (die wütenden Heeres)<sup>6)</sup>. Οἱ δὲ Βούλγαροι πιστεύουσι, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν ἀναφέρονται ἀπὸ τοῦ πατρὸς κεντρθέντων ὑπὸ τὴν καταλειπούσῃ τῷ κατὰ μὲν ὀσμῇ τρέχουσι πρὸς βοήθειαν τοῦ ἁγίου Ἡλίου, διώκοντος Λάμιαν<sup>7)</sup>.

Τὸν νεκρὸν πάππον, ὡς αἰτία τῆς βροντῆς, ἀναφέρουσι παίζουσαι καὶ Γαλλίδες μητέρες ἐν Μορβάν, λέγουσαι ὅτι κινεῖται καὶ ἀναζητεῖ τὰ ὑποδήματα του<sup>8)</sup>. Ἀλλαχοῦ δὲ συνηθέστερον ἀναφέρονται ἔριδες ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἐν Dinan τῆς Γαλλίας ὅταν βροντᾷ λέγουσιν ὅτι ὁ διάβολος δέρει τὴν γυναῖκα του<sup>9)</sup>, ἄλλαχοῦ δὲ ὅτι ὁ Βαραθᾶς δέρει τὴν γυναῖκα του ἢ τὴν κρημνί-

1) Ἀριστοφάν., Νεφ. 375.

2) L. Pineau Le Folk-lore du Poitou, Paris 1892 σ. 521.

3) Ἐν Dinan, ὁ θεὸς παίζει σφαῖραν. (Revue des trad. popul. 1902 τ. 17 σ. 139). Ὁ θεὸς παίζει κύνθαλα, quilles, ἐν Αιμουζίνῃ (αὐτ. σ. 311) ἐν Βαλλωνίᾳ τῆς Βελγικῆς (αὐτ. σ. 85), ἐν Ille-et-Vilaine ὁ Χριστὸς (αὐτ.).

4) Παρὰ Γερμανοῖς: Schwartz Ursprung der Mythologie, Berlin 1860 σ. 5. 85. Der heutige Volksglaube u. der alte Heidentum, Berlin 1862 σ. 77 κέ. ἐν Zeitschrift des Vereins f. Volksk. τ. VII σ. 5 κέ. — Παρὰ Πολωνοῖς (Κουγιαβία): Hessische Blätter f. Volksk. 1904 τ. III σ. 123.

5) Ἀρχαία νεωτ. ἑλλην. γλώσσης Α' β' σ. 86.

6) Mannhardt Germanische Mythen σ. 41 κέ.

7) Rosen Bulgar. Volksdichtungen σ. 36.

8) Revue des trad. popul. 1897 τ. XII σ. 495.

9) Αὐτ. 1902 τ. 17 σ. 139. Ἐν Πεζεμοντίῳ, ὅτι ὁ διάβολος ὁδηγεῖ τὴν γυναῖκα του εἰς ἄμαξαν l dia d a mena fômma 'n carossa. (Archivio per le tradiz. popol. 1900 σ. 205).



ζει ἀπὸ τὸ παράθυρον <sup>1)</sup>). Οἱ Ἰθαγενεῖς τῶν νήσων. Tonga πιστεύουσιν ὅτι παράγεται βροντὴ καὶ ἀστραπή, ὅταν ἐρίζωσι πρὸς ἀλλήλους οἱ θεοί <sup>2)</sup>).

Ζ'. Βροντὴ ὡς γογγυσμός. Ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουσιν «ἐδόγγυξε τὸ Κορῶνι» (ἀκρωτήριον τῆς νήσου) ἀντὶ ἐδρόνησεν <sup>3)</sup>).

**ΑΣΤΡΟΠΕΛΕΚΙΑ.**—Ὁ κεραυνὸς λέγεται ἀστροπελέκι <sup>4)</sup>, σπανιώτερον δὲ ἀστροποπελέκι <sup>5)</sup>, ἢ ἀστροπελέκιο <sup>6)</sup>, ἢ ἀστροπέλεκιο (τὸ), ἢ ἀστροπέλεκας (ὁ) <sup>7)</sup>, ἢ ἀστροπόβολο (τὸ), ἢ ἀστροπόβολος (ὁ) <sup>8)</sup>, ἢ ἀστροπόπετρα <sup>9)</sup>. Ἡ σύνθεσις τῆς λέξεως (ἐκ τοῦ ἀστραπή καὶ πέλεκυς <sup>10)</sup>, τοῦ ἀστραπή καὶ πέτρα καὶ βάλ्लω) φανερώνει ὅτι ὁ λαὸς φαντάζεται τὸν κεραυνὸν ὡς πέλεκυν, λίθον, ἢ βλήμα. Ὅντως δὲ ὁ κεραυνὸς θεωρεῖται ὡς βέλος, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, διὸ καὶ περιφραστικῶς λέγεται «τοῦ θεοῦ τὸ βόλι» <sup>11)</sup>. Εὐρίσκεται δὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν σχήματι λιθίνου πελέκεως ἢ σκεπάρνου ἢ ὡς μαῦρον στρογγύλον πετράδιον. Πιστεύουσι δ' ὅτι τὸ βλήμα τοῦ κεραυνοῦ, τὸ ὅποιον κατὰ τὴν ἀθηναϊκὴν παράδοσιν εἶναι πελεκουδι (ἀπόκομμα) ἀστρου, ἀφοῦ ἐκ τῆς συγκρούσεως ἀστρων προέρχεται ἡ ἀστραπή, πίπτει ἐπὶ τῆς γῆς ὡς λίθος ἄμορφος, εἰσχωρῶν ἐντὸς αὐτῆς εἰς βάθος τεσσαράκοντα ὀργυῶν καὶ ἔκ-παράμενων κεχωσμένος ἐπὶ

1) Revue des trad. popul. 1894 τ. 9 σ. 170.

2) Klemm Allgem. Kulturgech. τ. II σ. 170.

3) Ἐν ἀνέρωσι 2 στήλ. β.

4) «Πέφτουν ἀστροπελέκια» = ἀστράπτει. «Ἀστροπελέκι καὶ φωτιά νὰ σὲ κάψῃ!» συνήθης κατάρα. «Νὰ μὲ κάψουν τὰ δώδεκ' ἀστροπελέκια» ἄρκαος ἐν Ἀθήναις. Ἡ λέξις «ὑχρηστος ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων. Βλ. Ἄνθ. Κρητ. σ. 10 σ. 177. Ducange Glossar. Graecit. λ. ἀστροπελέκη (ἀστροπελεκεῖν, γρ. ἀστροπελέκιν). Ἀστροπελέκι ἐν τῇ τραγωδίᾳ Ζήνωνι (πρ. Γ' στ. 24. 61. 274 παρὰ Σάθα Κρητ. θέατρον σ. 50. 51. 60 καὶ ἀλλαχοῦ). Γύπαρις πρ. Β' στ. 255 παρὰ Σάθα σ. 212.

5) Ἐν Κερκύρᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν δημοτικῷ ᾄσματι, ποιηθέντι ἴσως ἐν Κερκύρᾳ, παρ' Ἀραβαντιν. Συλλογ. σ. 12. Ἐν Μελενίκῃ τῆς Μακεδονίας ἀστροποπελέκι (Ἀθην. τ. ΚΕ' σ. 295). Ἐν Κύπρῳ στραποπελέκι (Λαογραφ. Ε' 620). Ὁ τύπος ἀστροποπελέκιν (στραδοπελέκιν) εὐρίσκεται ἐν μεσαιωνικῇ γλωσσῶν. (Ducange λ. στραπή).

6) «Ἀστροπελέκιον καὶ φωτιά νὰ σὲ κάψῃ!» ἐν κρητικῷ κωμικῷ διστίχῳ. (Φραντζεσκάκη Ἀριάδνη σ. 37).

7) Ἐν Ἠπείρῳ. Κατ' ἀναφορὰν δὲ πρὸς τὴν δοξασίαν περὶ διώξεως θράκοντος ὑπὸ τῆς ἀστραπῆς ὁ κεραυνὸς λέγεται εἰς θρακικὸν δημοτικὸν ᾄσμα δρακοπέλεκας (Δουλουδοπούλου Συλλογὴ σ. 69).

8) Τὸ ἀστροπόβολο (ἐν Πάτραις, Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ), ὁ ἀστροπόβολος ἐν ᾄσματι τῆς Μαγνησίας. (Πολίτου Παραδόσεις σ. 993).

9) Ἐν Μαλγάραις (Λαογραφ. ἀρχ. ἀρ. 156). Ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ (Δ 1685) πέτρα τὸ ἀστροπῆς, ἀλλ' ἐν τῇ αὐτῇ ποιήματι φέρεται πολλάκις καὶ τὸ σύνθετο ἀστροπελέκι.

10) Ὁ Κορῶνις («Ἀτακτα τ. Δ' 37) ἐτυμολογεῖ ἀπὸ τοῦ ἀστράπτω καὶ πέλεκυς. Ἀλλαχοῦ δ' ὁμοως (Πλούταρχ. τ. Γ' σ. 180) ἐξηγεῖ ὁρθότερον τὴν λέξιν «ὁ μετ' ἀστραπῆς ἢ ἐξ ἀστραπῆς πέλεκυς». Ὁ Perrot (Histoire de l'art τ. VI σ. 118) ὑπολαβὼν ὅτι εἶναι σύνθετος ἡ λέξις ἀπὸ τοῦ ἀστρον, μεταφράζει pierre astrale.

11) Ἐν πελοποννησιακῇ κατάρᾳ. (Λελέκου Ἐπιθόρπιον σ. 207). Ἀλλῇ περιφρασὶς ἐν ἐμοίᾳ κατάρᾳ (αὐτ. σ. 208) : «Νὰ σὲ βαρέσῃ ἡ μαύρη στάλα».



τεσσαράκοντα ημέρας ώριμάζει, ἤτοι σχηματίζεται ἐντελῶς καὶ εἶτα ἀνέρχεται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ἐβυθίσθη. Ἐν τῇ γῇ προσκτᾶται θαυμασίας δυνάμεις, ὧν ἕνεκα οἱ εὐρίσκοντες τοιοῦτον λίθον τὸν ἔχουσιν ὡς φυλακτὸν (περίαπτον, φυλακτῆριον), πιστεύοντες ὅτι φέρει εὐτυχίαν εἰς τὸν κάτοχον καὶ ὅτι διαλύει τὰς μαγγανείας καὶ ἀποτρέπει πᾶν κακόν <sup>1)</sup>· προπάντων δὲ προφυλάσσει ἀπὸ τοῦ κεραυνοῦ <sup>2)</sup>· λαματικές ιδιότητας ἔχει καὶ τὸ νερόν, εἰς ὃ ἐμβαπτισθῇ τοιοῦτος λίθος <sup>3)</sup>. Ἀλλὰ τὰς δυνάμεις ταύτας χάνει, εὐθὺς ὡς οὐρήσῃ ἐπ' αὐτοῦ ὁ διάβολος, ὅστις σπεύδει πρὸς τοῦτο ἅμα ὡς ἀναφανῇ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ὁ λίθος, μόνον δ' ἂν προφθάσῃ κανεὶς νὰ τὸν πάρῃ «πρὶν τὸν μαγαρίσην ὁ Σεϊτάνης», εἶναι φυλακτό <sup>4)</sup>.

Θεωροῦνται ὡς κεραύνιοι λίθοι λίθινοι πελέκεις προϊστορικοὶ τῆς λιθίνης περιόδου ἢ ἀκωκαὶ βελῶν, ὧν εὐρίσκονται πολλοὶ καὶ ἐν Ἑλλάδι <sup>5)</sup>. Σπανιώτατα δ' ἐκλαμβάνονται ὡς ἀστροπελέκια καὶ τεμάχια καρτίου κρυστάλλου (quartz) καθὼς καὶ μέλανα λεῖα στρογγύλα πετράδια.

Ἡ δοξασία αὕτη εἶναι ἀρχαιοτάτη· οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὑπελάμβανον τὴν ἀστραπὴν ὡς πηγὴν γενέσεως καὶ ὑπέθετον ὅτι αὕτη παράγει τὰ ὕδνα <sup>6)</sup> καὶ τοὺς μαργαρίτας <sup>7)</sup>. Τὰστροπελέκια ἐκάλουν κεραυνίας λίθους, ὡς τοιαύτας δ' ἐθεώρουν προϊστορικοὺς λιθίνους πελέκεις ἢ ἀερολίθους <sup>8)</sup>. Εἰς τούτους δ' ἀπέδιδον βεβαίως τὰς αὐτὰς θαυμασίας δυνάμεις, ἃς ἀποδίδει εἰς τὰστροπελέκια νῦν ὁ λαός, καὶ ἔκαμνον χρῆσιν αὐτῶν ὡς καθάρσεις <sup>9)</sup>, ἢ τοὺς εἶχον ὡς περίαπτα. Εἰς πέλεκυς τῆς νεολιθικῆς περιόδου εὐρεθεὶς ἐν Ἀργολίδι, ἀποκεί-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

1) Ἡ δεισιδαιμονία ἐπικρατεῖ ἐν τῇ Ἑλλάδι· ἐνιαχοῦ δ' ἔχουσι τὰς κεραυνίας λίθους καὶ ὡς προβασκάνια. Ταῦτα καὶ τὰς ἀστροπελέκειας παρετήρησαν. Βλ. *Perrot* ἐνθ. ἀν. σ. 123. *Συνακλασίον* Κυπριακά τ. Α' σ. 771 (ἐνθα περὶ τῶν ἐν Κύπρῳ δεισιδαιμονιῶν). Ἀστροπελέκια, νεολιθικοὶ λίθινοι πελέκεις, ὡς φυλακτῆρια κατὰ πυρκαϊᾶς, ἐν Σύμῃ : *R. M. Dawkins* ἐν *Essays and Studies pres. to W. Ridgeway* σ. 170.

2) Αἰτωλικὴ δεισιδαιμονία.

3) *Πολίτων Παραδόσεις* σ. 140 (Μακεδονία). Ἀλμαλί Μαλγάρων.

4) Αἰτωλικὴ δοξασία, (Λαογραφ. ἀρχεῖον ἀρ. 148).

5) Περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι εὐρημάτων ὄπλων καὶ ἐργαλείων τῆς λιθίνης περιόδου βλ. *A. Dumont* ἐν *Revue archéologique* 1867 τ. 15 σ. 358. *Γ. Φίνλεϊβ* Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι προϊστορικῆς ἐποχῆς, Ἀθ. 1867. *Th. Heldreich* ἐν *Verhandl. d. Berl. Gesellschaft f. Anthropologie* 1873 σ. 111 κέ. *Perrot* ἐνθ. ἀν. σ. 107, 114 κέ.

6) Εἰς τοὺς ὑπὸ *H. Martin* (βλ. κατωτέρω) μνημονευομένους συγγραφεῖς πρόσθετος καὶ *Πλουτάρχ.* Συμποσ. Α' 2 σ. 664. *Εὐτεκνίου* παράφρ. τῶν Ὀππικ. ἀλιευτ. Β 10 σ. 117 *Lehrs*.

7) Πρόσθετος ἐπίσης εἰς τοὺς ὑπὸ *H. Martin* μνημονευομένους συγγραφεῖς καὶ *Τζέικ.* Χιλιάδ. ΙΑ' 160. *Φιλῆ Ζ.* Ἰδιότ. 1882—5· «Ἐγγρὸν δὲ ρυέν τῷ στομάχῳ τῆς πίννης, | εἰς ἀστραπῆς ἑλλαμψὶν εὐρέθη λίθος. | Κινούμενον δὲ τῇ καθαιρεχθείσῃ ζῆσαι, | εἰς μαρμαρυγὴν ὀργανοῦται μαργάρου» [γρ. μαργάρου]. Καὶ παρ' ἡμῖν ὁμοίως πιστεύεται ὅτι ἡ πίννα ἐνέχει ἐνίστα μαργαρίτην.

8) Βλ. *H. Martin* *La foudre et le feu* *St. Elme dans l'antiquité* ἐν *Revue archéologique* 1865 τ. 12 σ. 293. *Daremberg et Saglio* *Dictionnaire des antiquités* λ. *Securis*.

9) *Πορφύρ.* β. *Πυθαγ.* 17.



μενος δ' εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον, ἔχει ἀβραξακίην ἐπιγραφὴν καὶ παράστασιν μύσεως ἢ ἄλλης τινὸς θρησκευτικῆς τελετῆς, ἕτερος δ' ὁμοίος πρὸς τοῦτον ἀπόκειται ἐν τῇ βρεταννικῇ μουσείῳ <sup>1)</sup>). Ἄλλος δὲ λίθινος πέλεκυς μὲ παράστασιν τοῦ Αἰῶνος καὶ μαγικὴν ἐπιγραφὴν εὐρίσκεται ἐν τῇ αὐλικῇ φυσιογραφικῇ μουσείῳ τῆς Βιέννης <sup>2)</sup>). Ἐπίστευον δ' ὅτι τὰ τοιαῦτα περίπτα προφυλάττουσιν ἀπὸ τοῦ κεραυνοῦ, ὡς συνάγεται ἐκ τινος ὁδηγίας πρὸς κατασκευὴν αὐτῶν <sup>3)</sup>). Καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὁμοίως ἐθεωροῦντο οἱ κεραύνιοι λίθοι ὡς πολύτιμοι, χρησιμεύοντες ἴσως ὡς περίπτα <sup>4)</sup>).

Συνέχεον δ' οἱ ἀρχαῖοι καὶ τοὺς ἀερολίθους πρὸς τὸν κεραυνόν <sup>5)</sup>), πολλοὶ δὲ συγγραφεῖς τοῦ Β' μ. Χ. αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ κεραυνὸς ἐνσκήπτει ἐνίοτε ὡς λίθος ἢ θεῖον <sup>6)</sup>). Καὶ εἰς τινὰς τῶν ἀρχαίων μύθων ὑπεμφαίνεται πιθανῶς ἡ παράστασις τοῦ κεραυνοῦ ὡς λίθου καταπίπτοντος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν ἢ ὡς ἔχοντος τὸ σχῆμα πελέκεως. Οἱ λίθοι τοὺς ὁποίους καταπίνων ἐξήμει ἐπειτα ὁ Κρόνος, κατὰ τινα εὐστοχον ἐρμηνεῖαν τοῦ μύθου, εἶναι αὐτὸς ὁ κεραυνός, ὁ καταπίπτων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ προσωποποιουμένου ἐν τῇ Κρόνῳ <sup>7)</sup>). Τοιαύτην ἐννοίαν ἔχει, κατ' ἄλλην τινὰ ἐρμηνείαν, καὶ ὁ μῦθος περὶ γεννήσεως τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς, ἥτοι τῆς ἀστραπῆς ἐκ τῆς ἐν τῇ οὐρανῷ νεφέλης, καὶ τὰ διηγετῆ παλλὰδία ἐν ἀρχῇ ἦσαν κεραύνιοι λίθοι <sup>8)</sup>). Τοιοῦτοι δὲ λίθοι πρέπει ἴσως νὰ θεωρηθῶσιν καὶ ὁ ἐν Μαντινείᾳ εὑρεθεὶς καὶ φέρων τὴν ἐπιγραφὴν Διὸς κεραυνὸς ὡς καὶ ὁ ἀκαρνανικὸς τῆς Ἀθηνᾶς



ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

2) Ἐφημερίδα ὑπὸ R. Wünsch ἐν Archiv f. Religionswiss. 1909 τ. 12 σ. 32 κέ.

3) «Περίπτον δὲ πρὸς κεραυνὸν ἔξεις, ἐάν τις κεραυνὸν ἐπιγράψας ἔχῃς ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀφ' ἧς ἀφρῶς». (Τιμόθ. Γαλαῖος ἐν Hermes τ. III σ. 206). Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω ὁ κεραυνὸς λίθος προφυλάσσει ἀπὸ τοῦ κεραυνοῦ καὶ κατὰ τὴν σημερινὴν αἰτωλικὴν δοξασίαν. Τὴν αὐτὴν δυνάμιν ἀποδίδουσιν εἰς αὐτόν καὶ ἐν Γαλλίᾳ (Revue des tradit. popul. 1906 τ. 21 σ. 2. 3. 4. 171)· ἐν Γερμανίᾳ (Verhandlungen der Berl. Gesellschaft f. Anthropologie 1893 σ. 558 κέ. 1894 σ. 197. Zeitschrift des Vereins f. Volksk. 1899 τ. IX σ. 232. Wuttke deutscher Volksaberglaube § 111. Hessische Blätter f. Volksk. 1912. τ. XI σ. 221. Usener ἐν Rhein. Mus. τ. 60 σ. 19=Kl. Schriften τ. IV σ. 487. Andree Ethnographische Parallelen u. Vergleiche. Neue Folge σ. 32)· ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Δανίᾳ (Revue de l'histoire des religions 1912 τ. 61 σ. 269. 270)· ἐν Πολωνίᾳ (αὐτ. σ. 34), ὡς ἐπίσης καὶ οἱ Λέτται (Mannhardt ἐν Zeitschrift f. Ethnologie 1875 σ. 294), οἱ Ἑσθωνοὶ (Andree ἐνθ. ἀν. σ. 35), οἱ Ἰνδοὶ (αὐτ. σ. 37), οἱ Ἰάπωνοι (αὐτ. σ. 39) καὶ οἱ μαῦροι τῆς Χρυσῆς ἀκτῆς ἐν Ἀφρικῇ (αὐτ.).

4) Ἄννα ἡ Κομνηνὴ (Γ' 10 σ. 177) ἀναφέρει θῶρον Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ εἰς τὸν ῥῆγαν Ἀλαμανίας: «ἀστροπελέκιν δεδεμένον μετὰ χρυσαφίου».

5) Martin ἐνθ. ἀν.

6) Martin αὐτ. 1866 τ. XIII σ. 4 κέ. Πρὸς καὶ Ἰωάν. Ἀρτιοχ. ἀπ. 82 ἐν Müller FHG τ. IV σ. 575.—Τοῦτο ἐπαναλαμβάνουσι πολλοὶ συγγραφεῖς τοῦ μεσαίωνος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων. (Martin ἐνθ. ἀν. τ. XII σ. 6—7).

7) M. Meyer ἐν Rocher Lex. d. Mythol τ. II σ. 1525.

8) Dummler ἐν Pauly-Wissowa Real-Encycl. τ. II, 2 σ. 1989.

9) Fougères Mantinée σ. 222. Usener ἐν Rhein. Mus. τ. 60 σ. 1 κέ.=Kl. Schriften τ. IV σ. 471 κέ.



Διός, καὶ οἱ μνημονευόμενοι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ζεὺς Καππώτας παρὰ τὸ Γ' ἰθιόν, καὶ ὁ ἐν Δελφοῖς λίθος, ὃν ἐλέγετο ὅτι ἐξήμεσεν ὁ Κρόνος <sup>1)</sup>). Φαίνεται δὲ πολὺ πιθανὴ ἡ εἰκασία, ὅτι τὰ διυπετῇ παλλάδια ἦσαν κεραύνιοι λίθοι, τὴν δὲ λατρείαν τούτων δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν μέχρι τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων <sup>2)</sup>). Παρατηροῦμεν προσέτι, ὅτι ὁ τρίτος τῶν κατασκευαζόντων τὸν κεραυνὸν Κυκλώπων, ὁ "Ἀργης, ἡ προσωποποιία τοῦ κεραυνοῦ, ὀνομάζεται ὑπὸ Ῥωμαίων ποιητῶν Πυράκμων ἢ "Ἀκμων, ἄκμων δ' ἐσήμαινε πιθανῶς ἐν ἀρχῇ τὸν κεραύνιον λίθον <sup>3)</sup>). Τὸ ἔμβλημα τοῦ Λαβρανδέως Διὸς ὁ διπλοῦς πέλεκυς, ἴσως ἐδήλου τὸν κεραυνόν, ἡ δὲ λατρεία αὐτοῦ, ἐν Καρίᾳ ἐπιχωριάζουσα, ἴσως ἐν παλαιοτάτοις χρόνοις ἦτο ἐλληνικὴ <sup>4)</sup>). Πολλὰ δ' ὑπάρχουσι τεκμήρια ὅτι καὶ ἡ παλαιοτάτη ρωμαϊκὴ λατρεία τοῦ Iuppiter Feretrius ἢ Iapis ἦτο τοῦ κεραυνίου θεοῦ, τὸ δ' ἔμβλημα αὐτοῦ ὁ πυρίτης λίθος ἦτο τοῦ κεραυνοῦ σύμβολον <sup>5)</sup>).

Καὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς προσομοιάζουσι τοὺς κεραυνίους λίθους πρὸς πελέκειν <sup>6)</sup>), ἐξ οὗ ἐμφαίνεται, ὅτι κυρίως ὡς τοιοῦτους ἐθεώρουν τοὺς λιθίνους πελέκειν. Οἱ Γερμανοὶ ἐπίσης Donneraxt (πέλεκυν βροντῆς) καλοῦσι τὸν κεραύνιον λίθον· καὶ ὁ πέλεκυς παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις ἐθεωρεῖτο ὡς σύμβολον τοῦ θεοῦ τῆς βροντῆς (Thunar (Thōrr) <sup>7)</sup>). Εἶναι δὲ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς κοινότατοι αἱ τοιαῦται δοξασαί, πρὸς τὴν ἀπὸ λέξεως Donneraxt καὶ ἄλλαι εἶναι ἐν χρήσει πρὸς δῆλωσιν τῶν κεραυνίων λίθων, ὡς Donnerstein (λίθος βροντῆς), Donnerkeil (σφὴν βροντῆς) καὶ ἄλλαι <sup>8)</sup>). Καὶ ἄλλοι δὲ πολλοὶ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

1) Dümmler ἐνθ. ἀν.

2) Βλ. A. Reinach ἐν Revue de l'Histoire des religions 1909 τ. 60 σ. 331 κέ.

3) Roscher Lex. d. Mythol. τ. II σ. 1877. Εἰς τὴν σαρσκριτικὴν ασμαν σημαίνει ἀμφότερα, κεραυνόν καὶ λίθον. (A. Pictet Origines indoeuropéennes τ. I σ. 149—150. III σ. 448—9, 2ας ἐκδ.).

4) Roscher αὐτ. τ. II σ. 1776. Die Gorgonen σ. 78 κέ. Τὸ ἔμβλημα τοῦ διπλοῦ πελέκως εὐρέθῃ καὶ ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κνωσοῦ, καὶ ἐκ τῆς λέξεως λάδρου σημαίνουσης τὸν πέλεκυν ἐτυμολογεῖται καὶ τοῦ λαβυρίνθου τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ Λαβρανδέως Διὸς. (Πρὸς καὶ Evans ἐν Annual of the British School at Athens 1899—1900 σ. 32 κέ.) Πέλεκυν φέρει καὶ ὁ Ζεὺς Δολιχηνός παρὰ τοῖς Κομμαγηνοῖς. (Roscher Lex. I σ. 1193). Τινὲς εἰκάζουσιν ὅτι καὶ ἡ τοῦ Διὸς Καταιβάτου λατρεία ἔχει ἀναφορὰν πρὸς τὸν κεραυνόν. (Αὐτ. τ. II σ. 1000—1. Fougères Mantinée σ. 223. Usener Kl. Schriften IV σ. 488 κέ.).

5) Βλ. Roscher τ. II σ. 674 κέ. Wissowa Religion u. Kultus der Römer, Münch. 1902 σ. 103. Helbig die Italiker in der Poebene σ. 93. 94.

6) Σώτακος παρὰ Plin. N. H. 38, 9, 135 (ἐν εἰδος αὐτῶν, τὸ ἐρυθρόν, λέγει προσομοιον πρὸς πελέκειν: similes esse securibus).

7) Grimm deutsche mythologie 4ης ἐκδ. σ. 149. Mannhardt Germanische Mythen σ. 13. 109 κέ. Usener σ. 489 κέ.

8) Grimm ἐνθ. ἀν. σ. 149 κέ. τ. III σ. 67. Deutsches Wörterbuch. λ. donnerkeil, donneraxt. J. W. Wolf Beiträge zur deutschen Mythologie 1852 τ. I σ. 67. Mannhardt ἐνθ. ἀν. σ. 10 κέ. 109. Bartels Beiträge zur Steinheil-Aberglauben in Nord-Deutschland ἐν Verhandl. d. Berl. Gesellschaft f. Anthropologie 1893 σ.



λαοὶ τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀμερικῆς ἔχουσιν ἐν τιμῇ τοὺς λίθους, τοὺς ὁποίους νομίζουσιν ὡς προερχομένους ἐκ τοῦ κεραυνοῦ, καὶ συνάπτουσι πολλὰς δεισιδαιμονίας πρὸς τούτους <sup>1)</sup>· τοιούτους δὲ πλὴν τῶν προϊστορικῶν λιθίνων πελέκειων καὶ βελῶν ὑπολαμβάνουσι καὶ ἀερολίθους <sup>2)</sup> καὶ βελεμνίτας <sup>3)</sup>. Οἱ Γάλλοι τοὺς κεραυνίους λίθους καλοῦσι pierres de foudre ἢ pierres du tonnerre (πέτρας κεραυνοῦ ἢ πέτρας βροντῆς) <sup>4)</sup>, οἱ Ἀγγλοὶ thunderstones (πέτρας βροντῆς) ἢ thunderaxes (πελέκεις βροντῆς) <sup>5)</sup>, οἱ Ὁλλανδοὶ dondersteen (πέτρας βροντῆς) ἢ donderkloot (σφαίρας βροντῆς), οἱ Ἰσπανοὶ piedras de rayo (ἀστραπόπετραις) <sup>6)</sup>, οἱ Λέττοι Perkuno akmuņ (πέτρας τοῦ Περκούν ἢ τῆς βροντῆς) <sup>7)</sup>, καὶ τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐμφαίνουσιν, ὅτι καὶ παρὰ τοῖς λαοῖς ἐκείνοις ἐπικρατοῦσιν αἱ αὐταὶ παραστάσεις περὶ τοῦ κεραυνοῦ ὡς καταπίπτοντος εἰς τὴν γῆν ἐν σχήματι λιθίνου βέλους ἢ πελέκειος. Αἱ δοξασίαι αὗται εἶναι κοιναὶ καὶ εἰς τοὺς Ἰταλοὺς <sup>8)</sup>, τοὺς σκανδινάβικοὺς λαοὺς <sup>9)</sup>, τοὺς Ἰρλανδοὺς <sup>10)</sup>, τοὺς Βοημούς <sup>11)</sup>, τοὺς Νοτίους Σλάβους <sup>12)</sup>,

558—564. *Andree* ἐνθ. ἀν. σ. 32. Hessische Blätter f. Volksk. 1902 σ. 11. 1912 σ. 221. *Seligmann* der böse Blick τ. II σ. 25.

1) Βλ. *R. Andree* ἐνθ. ἀν. σ. 29—41 (*De la foudre et de la pierre qui tombe du ciel*). Τὴν μονογραφίαν τοῦ *Ch. Blinkenberg* *The Thunderweapon in Religion and Folklore* (Cambridge 1911) θὲν ἤθυνήθην νά τῷ, γινώσκω δὲ ταύτην ἐκ τῆς ἐκδόσεως *Reinach* ἐν *Revue de l'histoire des religions* 1912 τ. 66 σ. 269—277.

2) *Revue des tradit. popul.* 1902 σ. 140. 341. 3) *Grimm* *Deutsches Wörterbuch* λ. donnerkeil. *Verhandlungen d. Berl. Gesellsch.* 1893 σ. 562 καὶ. *Revue des tradit. popul.* 1893 σ. 304. 1901 σ. 601 καὶ. 606—7. *Seligmann* *der böse Blick* τ. II σ. 25.

4) *Revue des tradit. popul.* 1893 σ. 249. 1896 σ. 47. 1902 σ. 140. 1906 σ. 1 καὶ. 169. 171. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris* 1887 τ. X σ. 402 καὶ. *Andree* σ. 36. *Saint-Yves* *Talismans tombés du ciel* ἐν *Revue des sciences ethnographiques et sociales* 1909 σ. 175—192. Δυστυχῶς θὲν ἤθυνήθην νά μελετήσῃ τὴν μονογραφίαν τοῦ *Em. Cartailloc* *L'âge de pierre dans les souvenirs et superstitions populaires*, Paris 1877.

5) *E. B. Tylor* *Early history of mankind* σ. 223.

6) *Andree* σ. 36.

7) *Mannhardt* ἐν *Zeitschrift f. Ethnologie* 1875 σ. 291. — "Ὁμοῖαι ὀνομασίαι συνηθίζονται καὶ εἰς ἀσιατικούς λαούς· οἱ Μαλατοὶ καλοῦσι τοὺς κεραυνίους λίθους batu gon-tur (πέτρας ἀστραπῆς), οἱ δὲ Πετζάγκ τῆς Σουμάτρας Ἀνάκ πιτάς (παιδιά ἀστραπῆς) (*Andree* σ. 38).

8) *La Calabria* τ. XII σ. 8. *Andree* σ. 36. *Ant. de Nino* *Usi abruzzesi* τ. II σ. 36. *Gius. Bellucci* *La gradina nell' Umbria*, Perugia 1903 σ. 34. Τοῦ αὐτοῦ, *il feticchismo primitivo in Italia*, Perugia 1907 σ. 19. 72. 76.

9) *Revue de l'hist. des religions* 1912 τ. 66 σ. 269.

10) Ἐν Ἰρλανδίᾳ προϊστορικὰ βέλη πιστεύουσιν ὅτι εἶναι κεραυνοὶ βαλλόμενοι ὑπὸ ἐξωτικῶν κατὰ ἀνθρώπων καὶ ζῳων, καλοῦνται δὲ saigead (σαγίτται) : *Andree* σ. 35.

11) *Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthropologie* 1894 σ. 197.

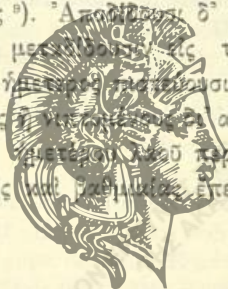
12) *Andree* σ. 34. Ὀνομάζουσι τὰ λίθινα προϊστορικὰ βέλη strelica (σαϊττίτσα) ἢ ne-besca strelica (σῆρνεσῶ σαϊττίτσα).





τοὺς Οὐγγυροὺς <sup>1)</sup>). Οἱ Φίνγιοι καλοῦσι τοὺς κεραυνοὺς λίθους τοῦ Οὐκκο, θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἀνέμου <sup>2)</sup>). Καὶ οἱ Τούρκοι ὀνομάζουσι *ildivim taş* ἤτοι κεραυνία κύπελλα τάστροπελέκια <sup>3)</sup>). Παρετηρήθησαν δ' αἱ τοιαῦται δοξασαίαι καὶ παρὰ τοῖς Ἰακούταις τῆς Σιδηρίας <sup>4)</sup> καὶ παρὰ πολλοῖς ἄλλοις λαοῖς τῆς Ἀσίας <sup>5)</sup>, καθὼς καὶ παρὰ τοῖς μαύροις τῆς Ἀφρικῆς <sup>6)</sup> καὶ παρὰ τισι λαοῖς αὐτόχθοσι τῆς Ἀμερικῆς <sup>7)</sup>.

Ὅχι μόνον δ' ἡ παράστασις τοῦ κεραυνοῦ ὡς λιθίνου ὅπλου εἶναι κοινὴ εἰς λαοὺς διαφορωτάτους, ἀλλὰ καὶ αἱ συναπτόμεναι πρὸς αὐτὸν δεισιδαίμονες δοξασαίαι. Εὐνόητος ὡς ἐκ τῆς ὑποτιθεμένης προελεύσεως αὐτῶν εἶναι ὁ δεισιδαίμων σεβασμὸς πρὸς τὰ ἀστροπελέκια καὶ αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς αὐτὰ μαγικαὶ δυνάμεις. Ἀνωτέρω ἔγινε λόγος περὶ τῆς θρησκευτικῆς σημασίας τῶν κεραυνίων λίθων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν ὡς περιάπτων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς πιθανώτατα χρόνους, καθὼς καὶ περὶ τῆς ἀποδιδόμενης εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑπὸ ἄλλων λαῶν δυνάμεως πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κεραυνοῦ. Ὡς περιάπτα ἐχρησίμευον λίθινοι πελέκει, ἐκλαμβανόμενοι ὡς κεραύνιοι λίθοι, καὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἢ τοῖς Τυρρηνοῖς <sup>8)</sup>. Ἐξηκολούθησε δ' ἡ τοιαύτη χρῆσις αὐτῶν καὶ παρὰ νεωτέροις λαοῖς <sup>9)</sup>. Ἀποδίδεται δ' εἰς αὐτοὺς προπάντων ἱαμακτικὰς ιδιότητας <sup>10)</sup>, τὰς ὁποίας μενέουσι καὶ τὸ ὕδωρ ὅπου τοὺς ἐμβαπτίζουσι, διότι πολλοὶ λαοὶ ὡς ὁ Ἰταλικὸς λαὸς πιστεύουσιν ὅτι τὸ τοιοῦτο ὕδωρ θεραπεύει τοὺς πάσχοντας πίνοντας ἢ νηστεύοντας αὐτοῦ <sup>11)</sup>. Καὶ ἀρχαῖα τοῦ νεωτέρου λαοῦ περὶ ἐπικυρήσεως τοῦ κεραυνοῦ εἰς μέγα βάθος ἐντὸς τῆς γῆς καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφάνειας ἀνόδου αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν.



- 1) Archiv f. Religionswissenschaft 1899 σ. 329.
- 2) *Castrén* Finnische Mythologie σ. 42. 43.
- 3) *Perrot* Histoire de l'art τ. VI σ. 120.
- 4) *Matériaux pour l'histoire de l'homme* 1877 σ. 254. *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris* 1887 τ. X σ. 405.
- 5) *Schulenburg* in Verhandl. d. Berl. Gesellschaft f. Anthropol. 1894 σ. 559. *Andree* σ. 37—39.
- 6) *Andree* σ. 39—40. *Klemm* Allgemeine Culturgeschichte τ. III σ. 359.
- 7) *Andree* σ. 40—1. *Revue des tradit. popul.* 1905 σ. 138—140.
- 8) *Giul. Bellucci* Amuletti italiani antichi e contemporanei σ. 19. *Καββαδίου* Προϊστορικὴ ἀρχαιολογία σ. 20.
- 9) Ἰταλία : βλ. τὰς ἐν τῇ προηγουμένῃ σελίδι σημ. 8 ἀναγραφόμενας μαρτυρίας. Γαλλία : *Revue des trad. popul.* 1906 τ. 21 σ. 4. Ἀλλάχοι : *Andree* σ. 32 καὶ *Seligmann der böse Blick* II 25.
- 10) *Andree* ἐνθ. ἀν. *Revue des trad. pop.* 1906 τ. 21 σ. 4. 5. 6. 168—172. τ. 6 σ. 36.
- 11) Ἰρλανδία, ὁ κεραύνιος λίθος ἐμβαπτίζεται εἰς νερόν, τὸ ὅπου πίνουν οἱ ἀρρωστοί. (*Andree* σ. 35). Ἐν Ἀσίᾳ οἱ Σάν καὶ οἱ Καχούαι (πρὸς βορρὰν τῆς Βίρμας) τὸ ὕδωρ εἰς ὃ ἐνεβάπτισαν λίθινα ἐργαλεῖα δίδουσι πρὸς πόσιν εἰς ὠδινοῦσας ὡς ὠκυτόκιστον. (Αὐτ. σ. 37). Πολλοὶ λαοὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰνδικοῦ πελάγους ἐμβαπτίζουσιν ὁμοίως ἀστροπελέκια εἰς ὕδωρ καὶ δίδουσι τοῦτο πρὸς πόσιν εἰς ἀσθενεῖς. (Αὐτ. σ. 38).



νειαν άνευρίσκειται καί παρ' άλλοις λαοίς. Ἐν Γαλλίᾳ πιστεύουσιν ὅτι μετὰ τῆς ἀστραπῆς καταπίπτουσι λίθοι, εἰσχωρόντες εἰς τὴν γῆν μέχρι βάθους ἐννέα ποδῶν (ἐν Γιρόνδῃ) ἢ ἐπτὰ (ἐν Ἀδεύρῳν) καὶ ἔπειτα ἀνέρχονται ἕνα πόδα κατ' ἔτος μέχρις οὗ ἐξέλθωσιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν<sup>1)</sup>. Κατὰ τοὺς Σλάβους τῆς Μοραβίας ἀπὸ τὰ βάθη τῆς γῆς ὁ κεραυνὸς ἀνέρχεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μετὰ ἐπτὰ ἔτη<sup>2)</sup>, καὶ κατὰ τοὺς Λέττους μετὰ ἐπτὰ ἡμέρας<sup>3)</sup>. Οἱ δὲ Ἴταλοι (τῆς Καλαβρίας) λέγουσιν, ὅτι βυθιζόμενος ἐπτὰ σπιθαμὰς εἰς τὸ ἔδαφος, ἀνέρχεται κατὰ μικρὸν ἕκαστον ἔτος καὶ φθάνει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μετὰ ἐπτὰ ἔτη<sup>4)</sup>. Τὴν αὐτὴν δοξασίαν ἔχει καὶ ἀσιατικὸς λαός, οἱ Βιρμαῖοι, οἵτινες λέγουσιν ὁμοίως ὅτι ὁ κεραυνὸς βυθιζόμενος ἀνέρχεται ὕστερον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, ὅπου θέτουσιν ἀγγεῖον, ἵνα ἐν καιρῷ εἰσέλθῃ εἰς αὐτό<sup>5)</sup>. Οὕτω βλέπομεν ὅτι ὡς ὁ ἐλληνικὸς καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ οἱ συμμεριζόμενοι τὴν δοξασίαν ταύτην ὀρίζουσιν ἕνα τῶν ἱερῶν ἀριθμῶν (ἐπτὰ, ἐννέα ἢ τεσσαράκοντα) πρὸς ὑπολογισμὸν τοῦ βάθους, εἰς ὃ εἰσχωρεῖ ὁ κεραυνός, καὶ τοῦ χρονικοῦ διαστήματος τῆς παραμονῆς αὐτοῦ εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς.

[[**Προσθήκη.** Σχετικὴ πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐν σ. 9 κέ. ἐκτιθέμενα περὶ ἀστραπῆς καὶ κεραυνοῦ ὡς παραγομένων ἐκ τῆς διώξεως τοῦ διαβόλου ἢ δράκοντος εἶναι καὶ ἡ ἀκόλουθος ἐν Πόντῳ δοξασία τῶν ἀρχαίων (δράκων), πελώριος ὄφις, τετράπους, πτερωτός, κατοικεῖ σπηλαιοὺς καὶ τὰς βρύσεις, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τὰς λόχμας τῶν δασῶν καὶ τοὺς βράχους ὑπὸ τὴν γῆν. Ὁ ἀνθρώπος οὐδέποτε βλέπει αὐτόν, εἰμύλιον τῶν ἀνθρώπων τεθνεῶτα, ὅταν προγευθῇ ὁ κεραυνὸς ὑπὸ τοῦ νεοῦ πρὸς τὸν ἐλάκεον ἐλθόντος. Διὰ τὴν πρῶτην κεραυνοῦ ἐν τῇ δημῳδαί φαντασίᾳ ἀφαιρῇ εἰς τὴν ἐξόχον δράκοντος, αἱ δὲ ῥαγδαῖαι βροχαὶ καὶ αἱ πλήμμυραι τῶν παχυνόντων τὸ νᾶ μεταφέρωσι τὸ πτώμα αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν». (Παρὰ Α. Παπαδοπούλου 1908)]]<sup>6)</sup>.

### \* Β'. ΤΕΛΩΝΙΑ<sup>7)</sup>

*Τελώνια (Δίοσκουροι, Φλὸς ἁγίου Ἑλμου). Φθοροποιὰ καὶ δυσοίωνα (\*Ελένη). — Παναγία. — Τελώνια, διάττοντες ἀστέρεις.*

Τὰ ἡλεκτρικὰ φλόγια, τὰ ἐν ὥρᾳ τρικυμίας ἐπιφαινόμενα ἐν πλοίοις ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν ἱστίων ἢ ἐπὶ τῶν κεραίων, ἀποκαλοῦσιν οἱ ναῦται *Τελώνια*<sup>8)</sup> καὶ ἐκλαμβάνουσιν ὡς οἰωνοὺς ἀπαισίους, προαγγέλους κεραυνῶν καὶ τρικυμίας,

1) *Revue des trad. populaires* 1906 τ. 21 σ. 2.

2) *Andree* σ. 33.

3) *Αὐτ.* σ. 34.

4) *Αὐτ.* σ. 37.

5) *Αὐτ.* σ. 37.

6) [[Πρβλ. καὶ Λαογρ. Β', 222,2]].

7) [[Πρβλ. καὶ Πολίτου Παραδ. σ. 860—863]].

8) Οὕτω καλοῦνται συλλήβδην πολλὰ θαμμονικά ὄντα, ἰδίως δὲ τὰ ἐν τῷ ἀέρι διατινόμενα καὶ τὰς ἐκεῖθεν διερχομένας ψυχὰς τελωνοῦντα· ὁπόθεν καὶ ἡ λέξις.



ἐπιφέροντας παντοίας συμφοράς. Μεταξὺ ἄλλων πιστεύουσι ὅτι διαφθεύουσι μὲν τὸ πλοῖον, καταστρέφουσι δὲ τοὺς ἱστούς καὶ τρώγουσι τοὺς ναύτας<sup>1)</sup>. Τοῦτου δ' ἕνεκα ἐπείγονται ἅμα ἐπιφανέντα ν' ἀπελάσσωσι καὶ ἐξαχίσωσι, εἴτε διὰ δεήσεων καὶ θυμιαμάτων, εἴτε διὰ παντοειδῶν μαγγανειῶν· ἔθεν ἐξορκίζουσι ταῦτα διὰ σολομωνικῶν λογίων, καὶ προσπαθοῦσι νὰ φοβήσῃσι πυροβολοῦντες, ἢ κρούοντες σκευὴ χαλκᾶ, ἢ ἄλλως θορυβοῦντες<sup>2)</sup>.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο, ὅπερ ἔμενεν ἀνεξήγητον μέχρι τῆς [[προ]]παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος<sup>3)</sup>, ἀπεδίδετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εἰς τοὺς Διοσκούρους, οἵτινες τιμώμενοι ὡς Ἄνακες ἢ Σωτῆρες ἐπήρχοντο ἄρωγοὶ τοῖς ἐν θαλάσῃ κινδυνεύουσιν, καὶ ὡς τοιοῦτοι συνεχέοντο πολλάκις τοῖς Καθεύροις τῶν Σαμοθράκιων μυστηρίων<sup>4)</sup>. Ἐν δεινῷ κλύδωνι, κινδυνεύοντες περὶ τῶν ἐσχάτων, ἐπεκαλοῦντο οἱ ναυτιλλόμενοι τοὺς Διοσκούρους. Εἰσακουσμένης δὲ τῆς δεήσεως, ἐπεφαίνοντο οὗτοι σωτηρίας προάγγελοι, ὡς δύο φλόγια, ἐπ' ἄκροις ἱστίοις ἢ κάλψις ἢ δοράτων αἰχμαῖς<sup>5)</sup>. Ἡ ἀρχὴ δὲ τῶν τοιούτων παραστάσεων ἀνευρίσκεται ἐν τοῖς Ἰνδικοῖς μύθοις περὶ τῶν ἀπὸ τῆς τρικυμίας λυτρούντων θεῶν τῶν ἀνέμων Αἰνὸν οἵτινες καὶ ἐν ἄλλοις ὁμοιάζουσι τοῖς Διοσκούροις<sup>6)</sup>. Τὰ ἤλεκτρικὰ ταῦτα φλόγια εἰσὶ γνωστὰ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ ὑπὸ τὸ ὄνομα φλόξ τοῦ ἁγίου Ἐλμου (γαλ. le feu St. Elme, ἰταλ. il fuoco di Santo Elmo, γερμ. Sanct Elms Feuer) ἀπὸ τοῦ ὀνόματός τῶν πλεόντων ἁγίου μάρτυρος Ἐράσμου (λατ. Erasmus, Εὐσεβίου Ἐλμο, Elmo), καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς Ἑλένης, ὡς ἀπιθάνως πολλοὶ παρενόησαν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

- 1) Καταγάρνη Δεισιδαιμονίας (καὶ μὴ τῆς ἀπαιδείας) ἔκδοξ. 192.
- 2) Καταγάρνης αὐτ. Σκ. Βυζαντινῶν ἀπὸ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλ. λ. Τελώνιον. Κ. Ζ. Μάτσα Περὶ τῆς ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ φλόξης τῆς ἐν Ἐφεσμ. τῶν Φιλομαθῶν 1857 ἔτ. ΙΕ' σ. 1157. [[Νεοελλ. ἀποτρεπτικὰ βλ. Zeitsch. d. Ver. f. Volksk. 1897 σ. 359]].
- 3) Τὸ φαινόμενον ἐπειράθησαν νὰ ἐξηγήσωσι καὶ οἱ Ἑλλᾶται· ὁ Ξενοκράτης (περὶ τὰ μέσα τῆς Γ' ἑκατ. π. Χ.) ἐθεώρει ταῦτα νεφύδρια ἀπαστράπτοντα ἐξ ἰδιαζούσης τινὸς κινήσεως. (Πλουτάρχ. π. τῶν ἄρσεα. φιλοσόφοις Β', 18 καὶ παρ' Εὐσεβ. Εὐαγγ. Προπαρ. ΙΕ', 49. Στοβ. ἐκλ. φυσ. Α' σ. 514).

- 4) *Preller* Gr. Myth. 2 σ. 107 [[δ' ἐκδ. σ. 323 κέ.]].

- 5) *Preller* αὐτόθι σ. 105 κέ. *Piper* Das St. Elmsfeuer, Berlin 1851. (Ἀπόσπασμα ἐκ τῶν Poggendorffs Annalen der Physik u. Chemie τ. 82). Τοῦ αὐτοῦ Mythol. der christl. Kirche. 1851. § 53 τ. I, 2 σ. 411—433. *Th. Martin* La foudre et le feu St. Elme dans l'antiquité ἐν Revue arch. 1866 τ. 13, σ. 168 κέ. *Welcker* Gr. Götterlehre. II, 429—435. *Maury* Hist. des religions de la Grèce ant. τ. I σ. 211. *Creuzer* Religions de l'antiquité; trad. Guignaut τ. II σ. 307. *Schweigger* Einleitung in die Mythologie auf dem Standpunkt der Naturwissens. 1836 σ. 286 κέ. καὶ ἐν *Ersch u. Gruber* Allgem. Encycl. Α' τ. 25 σ. 409 κέ. [[Βλ. καὶ *Roscher's Lex.* IV, 1254—6]].

- 6) Βλ. *Myrrianteus* Die Αἰνὸν. München 1876 σ. 155—182. «Die Vorstellung von dem Sturm und die Αἰνὸν als Retter aus demselben». [[Εἰσώματα θεωροῦται τὰ τελώνια παρὰ τοῖς Ἀραβί (Rev. d. trad. popul. 1902 σ. 457), τοῖς Ἰσπανοῖς κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶν. καὶ τοῖς Κινέζοις (αὐτ. 1899 σ. 437)· προσέτι παρ' Ὀλλανδοῖς, οἵτινες ἐντεμάζουσιν αὐτὰ «φωτιαῖς εἰρήνης», ὡς ἐπιφαινόμενα εἰς τὸ τέλος τῆς τρικυμίας (αὐτ. τ. 9 σ. 121)]].

- 7) *Piper* Myth. σ. 432.



Ἡ μετάπτωσις τῆς σημασίας τοῦ φαινομένου ἀπὸ αἰσίας εἰς δυσοίωνων καὶ φθοροποιῶν ἐξηγεῖται καὶ ἐκ τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συνυπαρχούσης δοξασίας περὶ τῆς Ἑλένης, ὡς ἐκαλεῖτο τρίτον φλόγιον μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιφαινόμενον. Ἐνθ' τὰ δύο φλόγια ἐθεωροῦντο σωτηρίας προάγγελα, τρία ὁμοῦ ἐπιφαινόμενα ἐνομιζοντο ὀλέθρια καὶ καταστρεπτικά. Ἡ τοιαύτη δοξασία ἀναφέρεται ὑπὸ μεταγενεστέρων σχετικῶς συγγραφέων, καὶ ἡγνοεῖτο πιθανῶς ὑπὸ τῶν παλαιῶν<sup>1)</sup>.

Ἡ ἁγία καὶ ὡς σωτήριον ἀναφέρεται τὸ φαινόμενον ἐν τινι συναξαρίῳ περιεχομένῳ ἐν τῇ Ἀμαρτωλῶν Σωτηρίᾳ, ἔνθα τοὺς Δισκοῦρους παρίσταται ἀντικαθιστῶσα ἡ Παναγία· τὸ συναξάριον τοῦτο διηγεῖται ὅτι καταληφθέντες ποτὲ ὑπὸ δεινοτάτου κλύδωνος ἐν τινι πλοίῳ ἐπεκαλοῦντο εἰς μάτην πάντας τοὺς ἁγίους· εὐθὺς ὁμοῦς ὡς ἐδεήθησαν εἰς τὴν Παναγίαν «βλέπουσιν εἰς τὸ κατάρτι μίαν μεγάλην λαμπάδα μὲ τόσον φῶς, ὅπου ἐφώτιζεν ὅλον τὸ πλοῖον καὶ ἐδίωξε τὸ σκότος τῆς νυκτός, κατεπράυνε τὰ ἄγρια κύματα, καὶ ἔγινε θαυμασίως γαλήνη εἰς ὅλην τὴν θάλασσαν· καὶ ὅταν ἐξημέρωσεν, εὐρέθησαν εἰς τὸν λιμένα ὅπου ἐποθοῦσαν νὰ φθάσωσιν»<sup>\*)</sup>. Ἄν καὶ τὸ ψυχωφελὲς συμπύλημα τοῦ Κρητὸς μοναχοῦ Ἀγαπίου τοῦ Ἀνδρου ἦν προσφιλὲς τῇ ἑλληνικῇ λαῷ ἀνάγνωσμα ἀπὸ τῆς δεκάτης ἐβδόμης μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης<sup>\*)</sup> ἐκατονταετηρίδος, ἡ διήγησις αὕτη οὔτε ἐκ δημώδους τινὸς παραδόσεως ἐλήφθη, οὔτε διειρηθήκη, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον εἰς τὴν λαῶν παρὰ τῇ λαῷ. Αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς ποιεῖται ῥητῶς μείαν τῆς ἀποστολῆς ταύτης ἡρῡσθη· «Γράφει ὁ Βικέντιος εἰς τὸν καθρέπτην τῶν ἁγίων ἁγίων· ὅτι καὶ τὸ γνωστὸν βιβλίον τοῦ Vicentii Ballovaensis περιέχειται ὁ μῦθος αὗτος κατὰ τὸ Theophrastus S. Mariae (καρ. 28) καὶ ἐν τῇ μετὰ τὴν Pörlingen κατὰ τὸ Regensburg κατὰ τὸν IB' αἰῶνα ζήσαντι λαῷ»<sup>\*)</sup>. Ἄλλὰ καὶ γερμανικὴ τις ἔμμετρος διήγησις τοῦ αὐτοῦ θαύματος εὑρίσκει, κατὰ τὸν II' αἰῶνα ποιηθεῖσα<sup>\*)</sup>.

Ὁ Δουκάγγιος ἐν τῇ Γλωσσάρῳ αὐτοῦ (λ. Τελώνια) παρατίθησι περὶ κοπᾶς ἀνεκδότου Ἀστρονομικοῦ κανόνος (κωδ. 3004 παρισινήs βιβλ.), ἀγνωστον τίνος ἐποχῆs, ἐν αἷs ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς πειρᾶται ν' ἀναίρῃσθαι τὴν δημῶδη προφανῶs θεωρίαν, ὅτι αἱ διὰκτοντες ἀστέρες εἰsὶ τελώνια. «Τὰ φαινόμενα ἄστροα καὶ πίπτουσιν· τινὲs λέγουσιν ὅτι ἀστέρες εἰsὶν· ἄλλοι δὲ λέγουσιν ὅτι τελώνια εἰsὶν ποτηρά. Οὕτε ἀστέρες εἰsὶν, οὕτε τελώνια, ἀλλὰ ἀποκόμματα εἰsὶν τοῦ οὐρανίου πυρός·» καὶ κατωτέρω· «Ἀστέρες δὲ οὐδέποτε πίπτουσιν,

1) Σωσίβιος παρά Σχολ. Εύριπ. Ὀρέστ. 1637 «ὅτι καὶ ἡ Ἑλένη τοῖς χερμαζομένοις κατὰ θάλασσαν ἐπηγόρευε ἔστι, κατὰ Εὐριπίδην σσηνμαίεται· ὁ μὲν τοι Σωσίβιος ἔμταλιν οἶεται οὐκ εἰμηνῶς αὐτὴν ἐπαράινεσθαι». *Plin. Nat. H. 2, 101. Mythogr. lat. 2, 132 (Prellet 2 σ. 106)*. Πρβλ. *Stat. Thebaid. 2, 791—793. Porphyrius ad Hor. Carm. I, III, 2. (B. Schmidt Volksl. σ. 174).* [*Ἰω. Ανδρ. π. σην. 5 Hasel*].

2 Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία Μέρ. Γ' κεφ. 63. Βεν. 1857 σ. 389.

3)  $||\text{παρελθούσης}||$ .

4) *Bern Pez* ven. Agnetis Blanbekin vita et revelationes. Access. Pothonis liber de miraculis S. Dei genitricis Mariae. Viennae, 1731 8ov o. 363—365.

5) *Piper* Myth. I, 2 c. 425.



εἰ μὴ ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ· τότε γὰρ καὶ ἀστέρες πεσοῦνται, ὁμοίως καὶ τὰ τελώνια πνεύματα πεσοῦνται ἐν τῷ πυρὶ <τῷ> αἰωνίῳ». Ἡ σχέσις τῆς δοξασίας ταύτης μετὰ τῆς καθ' ἡμᾶς περὶ τελωνίων εἶναι κατάδηλος. Οἱ Διόσκουροι ἀπεκαλούντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ ἀστέρες· «Διόσκουροι καὶ ἀστέρες οἱ τοῖς ναυτιλλομένοις φαινόμενοι» (Ἡσυχ.). «εἶδον δὲ καὶ Διοσκούρους ἐπὶ νεῶς ἀστέρας λαμπροὺς ἰθύνοντας τὴν ναῦν χειμαζομένην»<sup>1)</sup>· ἀστέρες ὅμως οὐχὶ ἀληθινοί, ἀλλὰ μᾶλλον φλόγια ἀστράσι προσόμοια<sup>2)</sup>. Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ ἀστερισμὸς τῶν Διδύμων μόνον παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις καὶ πάλιν οὐχὶ παρ' ἅπανσι τοῖς ἀστρονόμοις φέρει τὸ ὄνομα τῶν Διοσκούρων<sup>3)</sup>.

### \* Γ'. ΒΡΟΧΗ

*Βρέχει ὁ Θεός.*—Καταρρέαται τοῦ οὐρανοῦ.—Σεῖσμα οὐρανοῦ.—Κόσκινον.—'Ασκοὶ κλπ.

Ἐκ τῶν ἐκφράσεων τῆς κοινῆς γλώσσης πρὸς δῆλωση τῆς ἐννοίας τοῦ βρέχειν, αἵτινες ἐπήγασαν προδήλως ἐξ ἀρχαιοτάτων μυθολογικῶν παραστάσεων, εἰξεύρομεν μόνον τὰς ἀκολούθους.

Α'. *Βρέχει ὁ Θεός.*

Ἡ συνηθεστάτη ἐκφρασις ἡ κατὰ τὸ ὅριον τοῦ ὕει ὁ Ζεὺς<sup>1)</sup> τῶν παλαιῶν, «Βρέχει ὁ Θεός», «ἔρρηξεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανόν»<sup>2)</sup>. Ἡ ῥανδαία βροχὴ καλεῖται θεοπορία ἢ ἐκτετέως θεοπορία, ἐπεὶ ὁ ἀνθρώπος θεῶν ὡς οὐρανίου θεοῦ ἀπὸ τοῦ φρεατιαίου<sup>3)</sup> πηγαίου καὶ ἀδύσσο, βουσύσιο).

Ὅταν ἀνομβρία μαστίξῃ τὴν γῆν, ἀπευθύνουσι τῷ Θεῷ παρακλήσεις καὶ λιτανείας, ἵνα πέμψῃ βροχὴν καὶ ὕδωρ<sup>4)</sup>· ὅπως χαρακτήρα φέρει τὸ ἔθιμον τῆς Περπερούνας<sup>5)</sup>, περὶ οὗ ἐν ἐκτάσει διαλαμβάνομεν ἐν τῇ περὶ λατρείας τμήματι τῶν ἡμετέρων περὶ τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μελετῶν<sup>6)</sup>.

1) Μάξιμ. Τύρ. ΙΕ', 7. Βλ. καὶ ἄλλα χωρία παρὰ *Preller* Gr. Myth. II, σ. 106.

2) «Quasi stellae velo insidentes» (*Senec. Nat. Qu. I, 1, 11*). Πρβλ. *Πλούταρχ.* π. τῶν ἀρεσκ. φιλοσ. Β', 18. «Ξενοφάνης τοὺς ἐπὶ τῶν πλοίων φαινομένους οἶον ἀστέρας». *Preller* ἐνθ. ἀν.

3) *Preller* ἐνθ. ἀν.

4) [[Βλ. *Gruppe Mythologie* σ. 1101, 5]].

5) Ἡ λέξις ῥήγων ἢ ῥήγων παράγεται ἀναμφιδόλως ἐκ ῥίξης *ray* (Πρβλ. ῥηγνώω, βα-γίζω) καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ ῥίπτω (κοινῶς ῥίπτω, ῥίχτω).

6) Ἀντὶ τοῦ ὕδωρ ὁ λαὸς λέγει πάντοτε νερό. «Ναρὰ κρηναῖα ποτὰ» ἐν ἀποσπ. Σοφοκλέους (Ἔτυμολ. μεγ. σ. 577, 43. «Ναρὸν τὸ ὑγρόν... καὶ ἴσως ἡ συνθήκη τρέψασα τὸ α εἰς = λέγει νερόν». Πρβλ. καὶ Νηρηΐς, Νηρεὺς, νηρίτης).

7) Πρβλ. «τὸ ἐκ διὸς ὕδωρ» (*Θεοφρ.* 2, 6, 5. *Schmidt* Volksl. I, 29).

8) Ἐν τοῖς ἄσμασι τοῖς ψαλλομένοις, ἐνθ' περιάγεται ἡ Περπερούνα, ἐπαναλαμβάνεται συχνάκις ἡ δέησις «Θιέ μου, βρέξε μὲ βροχὴ».

9) [[Πλὴν τοῦ ἐν Νεοελλην. Ἀναλέκτοις Α', 368—374 ἀρθρου, οὐδὲν ἄλλο περὶ Περπερούνας ἔγραψεν ὁ συγγραφεύς]].



Ἡ ἀνομβρία εἶναι ἐνδειξις θείας ὀργῆς. Ἐν ἡπειρωτικῇ ἄσματι λέγει τις, ἀποτρέπων ἀπὸ ἀνοσίου πράξεως·

Τσόπα —

γιατὶ μᾶς 'κούει ὁ θεός, τρεῖς χρόνους δὲ σταλάζει,  
γιατὶ μᾶς 'κούει κ' ἡ μαύρη γῆς, τρεῖς χρόνους δὲν ἀνθίζει κλπ.<sup>1)</sup>

ἔνθα τὸ σταλάζει (οὐδὲ σταλαγμὸν ὕδατος ρίπτει) κατ' ἐπίτασιν ἀντὶ τοῦ βρέχει.  
Ἐν κρητικῇ διστίχῳ φέρονται τὰ ἐξῆς·

Ἐγὼ ἀγαπῶ σε, μὰ τὸ ναῖς<sup>2)</sup> ὁ Κύριος τὸ κατέχει,  
ἐκεῖνος ἀποῦ συννεφιῇ κι' ἀποβροντῇ καὶ βρέχει<sup>3)</sup>.

«Ὁ παλαιὸς Ζεὺς αὐτότατος, ὡς νεφεληγερέτης, ὑψιβρεμέτης καὶ δέμιος»<sup>4)</sup>.

Β'. Ἡ βροχὴ κατέρχεται ἐξ ὀπῶν ἐν τῷ οὐρανίῳ θόλῳ. Ἴσως ἡ δοξασία αὕτη ἐπήγαγεν ἐκ τῶν ἐν τῇ Βίβλῳ ἀναφερομένων καταρρακτῶν τοῦ οὐρανοῦ<sup>5)</sup>. Τινὲς τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς βίβλου βασιζόμενοι διετείνοντο ὅτι τὸ στερέωμα ὑποδαστάζει στῶμα ὕδατος, καὶ ὅτι ἔχει ὅπας καὶ καταπακτάς, ἐξ ὧν τὸ ὕδωρ ἐκρέει καὶ πίπτει εἰς ὑετόν, ὅταν ὁ Θεὸς θέλῃ<sup>6)</sup>.

Γ'. Ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ κρητικοῦ ἄσματος φαίνεται, ὅτι ὁ οὐρανὸς ὑποτίθεται ὡς λεκάνη ἢ δεξαμενὴ πλήρη ὕδατος, ἐξ ἧς ἀναβρομένης σχηματίζονται τὸ νέφη, καταπίπτοντα εἰς βροχὴν ἢ χιόνι.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ἐκ τῆς λεκάνης καὶ τοῦ οὐρανοῦ<sup>7)</sup>, καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβρομένη<sup>8)</sup>  
νὰ πάθιουν<sup>9)</sup> τὰ πατήματα, τὰ πλάτανα τοῦ κεραλίου,  
νὰ ἐέλβαν στὸν οὐρανόν, νὰ διπλοῦνται καὶ ἰσώ,  
νὰ παίξω σεῖσμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ νὰ γάλλῃ μαῦρα νέφη,  
νὰ βρέξῃ χιόνι καὶ νερό, κι' ἀτίμητο χρυσάφι<sup>10)</sup>.

Σημειωτέα καὶ ἡ τελευταία φράσις περὶ χρυσῆς βροχῆς· ἐκ τοιαύτης μυθολογικῆς παραστάσεως διεπλάσθησαν ἱκανοὶ ἀρχαῖοι μῦθοι. (Νέφη ὡς χρυσὸς ἢ θησαυρός, Ζεὺς ὡς χρυσὴ βροχὴ κλπ.).

Δ'. Ἡ βροχὴ πίπτει διὰ κοσκίνου. «Τὸ ῥήχνει μὲ τὸ κόσκινο», (ὑπονο-

1) Χασιώτ. σ. 62 ἀρ. 15.

2) Μὰ τὸ ναί. Ὁ Pashley παρανοήσας γράφει μὰ τὸν ἔς!

3) Pashley Travels in Crete I σ. 249. Passow Διστίχ. ἀρ. 242 σ. 506. [[Φραντζεσκάκη Ἀριάνη σ. 21 (ἀντὶ ἀποβροντῆς : ἀποῦ βροντῆ)]].

4) Schmidt Volksl. d. Neugr. σ. 30.

5) Γένεσ. Ζ', 11. Η', 2. Ψαλμ. ΟΖ', 27. Βλ. καὶ Schleusner Novus Thes. Vet. Test. τ. 3 σ. 91. 251. 252.

6) Letronne Des opinions cosmographiques des pères de l'église, ἐν Revue des deux Mondes 1834 τ. 1 σ. 616—617. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς Νεοσηλανθοὺς τὸ ὕδωρ κατέρχεται ἐξ οὐρανοῦ διὰ χαράδος ἢ ὀπῆς (Tylor Civilis. primitive τ. II σ. 92).

7) Βαθυΐδας 8) Κρίκους 9) Ἐπάτου.

10) Jeannaki Kret. Volkslieder σ. 150 ἀρ. 159. [[Πολίτου Ἐκλ. ἀρ. 120]].



εἶται τὸ νερό). «Ὁ Θεὸς τὸ ῥήγχει μὲ τὸ ῥεμμόνι»<sup>1)</sup>, ὁπόθεν καὶ ἡ παροιμία: «τὸ ῥεμμόνι τοῦ Θεοῦ ἔχει μεγάλας τρύπαις». Ἐν Παρνασίδι μυθολογοῦσιν ὅτι ὁ ἄνεμος Βορρᾶς κρατεῖ κόσκινον, δι' οὗ κατασκευάζει καὶ ῥεμμονίζει τὸ χαλάζι· ὁ δὲ Νότος ἔχει ἀσκιὰ, ἀτινα διὰ τῶν Νεφελῶν (Σύγνεφα) ῥίπτει εἰς τὴν θάλασσαν, πληροὶ ὕδατος, κομίζει εἰς τὰ ἄνω εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐκεῖθεν ἕκ τινος ὠρισμένου μέρους κενοὶ ταῦτα διὰ διαφόρων κοσκίνων ἐπὶ τῆς γῆς, οὕτως ὥστε, ὅταν μὲν κατέρχεται λεπτὴ βροχή, ψιλὴ βροχή, ψαχάδα (ψεκάς)<sup>2)</sup>, τότε μεταχειρίζεται τὴν σῆτα<sup>3)</sup>, ὅταν δὲ βρέχῃ, μεταχειρίζεται τὸ κόσκινον, καὶ ὅταν καταπίπτῃ ὑετὸς πολλὸς τὸ ῥεμμόνι, δῆλον ὅτι τὸ μέγεθος ἐκάστης σταγόνος ἐστὶν ἀνάλογον τῶν ὀπῶν τῶν διαφόρων κοσκίνων. Τέλος ἐπὶ ῥαγδαίου ὀμβροῦ λέγουσιν ὅτι ὁ Νότος κενοὶ τοὺς ἀσκούς αὐτοῦ ἐντελῶς<sup>4)</sup>.

Τοιαῦται ἰδέαι ἐπεκράτουν παρὰ ταῖς ἀπλοϊκωτέροις καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιοτῆτα, ὥς δείκνυσιν τὸ τοῦ Ἀριστοφάνους «διὰ κοσκίνου οὔρειν»<sup>5)</sup>. Αὕτη δέ, ὥς καὶ αἱ ἄλλαι ἐν ταῖς Νεφέλαις γελοῖαι θεωρεῖται περὶ ὑετοῦ καὶ βροντῆς δὲν εἶναι κωμικαὶ ἐπίνοιαι τοῦ ποιητοῦ, ὥς τινες ὑπέλαβον, ἀλλὰ διακωμωδούμεναι δημῳδαῖς προλήψεις, πράγματι ὑφιστάμεναι. Διότι αἱ πλεῖσται τούτων, ὥς καὶ παρακατιόντες θὰ ἴδωμεν, σώζονται μέχρι τοῦδε παρὰ τῇ ἡμετέρῃ λαῷ, ἄλλαι μὲν κατὰ γράμμα πιστευόμεναι, ἄλλαι δὲ διατηρηθεῖσαι ἐν ἀστείαις ἐκφράσεσι μόνον.

Ἐκ βυζαντινῶν συγγραφέων ἀναγράφεται ἡ περὶ κοσκίνου τῆς βροχῆς δοξασία ἐξηκολούθει ὑφιστάμενη ἐν Κωνσταντίνῳ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Παρὰ Θεοφωρίῳ (περὶ προφητείας, σ. 34) περιγράφεται ἡ πρὸς «ρίον τινὶ κοσκίνῳ διαίρων τῶν νεφῶν τὰς ψυχὰς»<sup>6)</sup>. Ἰδιαίτερας προσοχῆς ὁ ἄξιόν ἐστι τὸ ἐπόμενον χωρίον τοῦ Θεοφύλακτος, ὃ φαίνεται συνταυτίσας τῶν ἰδεῶν περὶ ὀπῶν τοῦ οὐρανοῦ (σ. 27) καὶ κοσκίνου. «Τοσοῦτος γὰρ αὐχμὸς σοφίας ἐπὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς βίου ἐγένετο, καὶ οὕτω πάντες τὴν τοῦ ἀμαρθεστάτου ταύτην ἐπιστήμην κοινῶς συνηλάθησαν, ὥστε τοὺς πολλοὺς οἶεσθαι μὴ καὶ τὸν ὑετὸν ἐκ τῶν νεφῶν καταρρήγνυσθαι, ἀλλὰ, κατὰ τὸ Ἑρατοσθένους κόσκινον, διατεροῖσθαι τὸν οὐρανόν, ἀκεῖθεν ταῖς χερσὶν ἀποθλίβοντα τὸ ὕδωρ διηθεῖν»<sup>7)</sup>.

Τὸ κόσκινον εἶναι σύμβολον νέφους<sup>1)</sup>, τοῦτο δὲ προδήλως καταφαίνεται καὶ ἐκ τινος δημοτικοῦ ἔσματος, ἐν ᾧ ἐκ νέφους καὶ οὐχὶ ἐκ κοσκίνων ἀναφέρεται ὅτι προέρχονται τὰ διάφορα τῆς βροχῆς καὶ τῆς χαλάζης εἶδη.

1) ῤεμμόνι (ἐκ τοῦ ῥήγνυμι, ῥήγμα;) εἶδος κοσκίνου μεγάλας ἔχοντος ὀπίας. Ἐν Πελοποννήσῳ ῥρημόνι.

2) Τὸ ῥήμα ψαχαδιάζει, ὅπερ καὶ ψαχιάζει λέγεται. (Ἐκ τοῦ ψίξ ψιχός).

3) Σῆτα (ἐκ τοῦ σῆθω ἴσως) λεπτότατον κόσκινον. Πολλαχού τῆς Ἑλλάδος λέγεται κρη-σάρα (ἀρχ. κρησέρα).

4) Νῆα Ἑλλάς, ἀρ. 85.

5) Ἀριστοφ. Νεφ. 373.

6) Φελλοῦ Πρὸς μαθητὰς ἀμελοῦντας σ. 150—151 Boissonade. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἑρατοσθένους καὶ τὸ λογοπαίγνιον ἀναφέρονται βεβαίως ἐπιδείξεως χάριν.

7) Βλ. καὶ L. Laistner Nebelsagen, Stuttg. 1879 σ. 51. 233.



Γιὰ ἰδὲς τί μαῦρο σύγνεφο, πῶρχει' ἄχ' τὸ μπουγάζι,  
 βασιτάει χιόνι καὶ βροχὴ καὶ φτερωτὸ χαλάζι·  
 τὸ χιόνι ῥήχνει 'ς τὰ βουνὰ καὶ τὴ βροχὴ 'ς τοὺς κάμπους,  
 κι' αὐτὸ τὸ πετροχάλαζο 'ς τὴ μέση τῆς θαλάσσης<sup>1)</sup>).

Οὐχὶ ἄσχετα τῇ παραστάσει ταύτῃ φαίνονται τὰ μυθολογήματα περὶ τοῦ τῶν Δαναϊδῶν πίθου ἢ κοσκίνου (:)<sup>2)</sup>. Πρὸλ. Πλάτ. Πολιτ. ΙΑ', 362. «Τοὺς ἀνοσίους ἐν ἄδου κοσκίνῳ ὕδωρ φέρειν ἀναγκάζουσι»· καὶ τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν «κοσκίνῳ ὕδωρ ἀντλεῖν». — Ἀνάλογα ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῇ Ἰνδικῇ μυθολογίᾳ. «Οἱ Ἀσβὶν κατέχεον τὸ ὕδωρ ἀπὸ τοῦ πετάλου τοῦ κραταίου ἵππου, ὡς ἀπὸ ἡθμοῦ kâtarârât»<sup>3)</sup>. Κατὰ τὸν Macpherson, ὁ Pidju Pennu, ὁ θεὸς τοῦ ὑετοῦ παρὰ τοῖς Kshonds, «ἀναπαύμενος ἐν οὐρανῷ καταχέει τὰ ὕδατα διὰ κοσκίνου»<sup>4)</sup>. Ὁμοιοῦνται ταῖς ἐλληνικαῖς εἰσὶν ἑλθετικάι τινες ἐκφράσεις περὶ βροχῆς. Ἐπὶ πολλοῦ ὁμβροῦ λέγουσιν ἐν Ἑλβετίᾳ «es schütete mit allen Kübeln und Gelten», ἐπὶ δὲ λεπτῆς βροχῆς «es rinnt durch Seiher, Sieb und Korb»<sup>5)</sup>. Ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀλταϊκοῖς λαοῖς δὲν ἦσαν ξένοι τοιαῦται παραστάσεις. Ἐν τῷ φινικῷ ἔπει Καλεδάλα ἀναφέρεται ὅτι ἡ θεότης Untar ἀπὸ τῶν ὑφίστων τοῦ οὐρανοῦ μερῶν καταχέει ἐπὶ τὴν γῆν διὰ κοσκίνου δρόσον<sup>6)</sup>.

Ε'. Βρέχει κενομένῳ ἄνωθεν ἄσκη<sup>7)</sup>· ἢ ῥαχδαίου ὑετοῦ λέγουσι: «Τὸ ῥήχνει μὲ τ' ἄσκη»<sup>8)</sup> ἢ «μὲ τ' ἄσκη»· ἢ «μὲ τὸ ῥαχδαίου» (Γαλαξείδιον). «Ὁ Θεὸς τὸ ῥήχνει μὲ τὸ δερμάτι» (ἄσκη) (ῥαχδαίου)<sup>9)</sup>. Ἀνωτέρω δ' ἐποιήσαμεθα λόγον περὶ τῶν μυθολογουμένων κατὰ τὴν βροχῆς τοῦ Ἰόπου· ἐν τῇ παραστάσει τῶν νεφῶν ἐστὶν ἄσκη<sup>10)</sup> ἢ δερμάτων. Πρὸλ. τὸν ἄσκη τοῦ Αἰδίου καὶ τὰς προσφιλεῖς ἀρχαίας ποικίλ· παραποιώσεις νεφῶν ἐρίσις<sup>11)</sup>, τὴν τοῦ Διὸς αἰγίδα κλπ. Ἐν τοῖς Βέδα· ἀναφέρονται ἄσκοι προσδεδεμένοι εἰς τὸ ἄρμα τοῦ θεοῦ τοῦ ὑετοῦ Parjanya, εἰπόν· οἱ εἰκὼν νέφους ἐστὶν ὁ ἡδέος ποτοῦ μεστὸς ἄσκη, ὃν φέρουσιν οἱ Ἀρβινς<sup>12)</sup>. Ἀνάλογοι παραστάσεις ἀπαν-

1) Χαιρώτης σ. 173 ἀρ. 3.

2) [[Πρὸλ. καὶ V. Henry ἐν Revue d. Et. gr. V, 286]].

3) Myriantheus Die Arjvins, München, 1876 σ. 152.

4) Macpherson India σ. 357 παρὰ Myriantheus αὐτ. σ. 153.

5) Rochholz Naturmythen 55.

6) Καλεδάλα ρουν. XIX, στ. 137—142. XLII, 338—344. Παρὰ Castrén Finn) Myth. σ. 67—68.

7) [[Βλ. II. II. λ. ῥήχνω 6]].

8) [[Ἐν Κύθνῳ λέγουσι «βρέχει ἀπὸ σταμνίου» (Ἐφ. Φιλομ. 1862 σ. 1925), ἐν δὲ Σάμῳ «ἔδριχι ἀπὸ σταμνίου» (Ζωφειρίου Σαμ. διάλ. σ. 69), ἀλλ' ἐν τῇ φράσει ταύτῃ δὲν πρόκειται περὶ μυθολογικῆς εἰκόνας, ἀλλὰ περὶ ἀπλῆς παρομοιώσεως]].

9) Βλ. ἐν ἐκτάσει Mannhard Roggenwolf u. Roggenhund. Danzig, 1866 σ. 51—52. Schwartz Naturansch. II σ. 1—2.

10) Myriantheus σ. 135 κέ. Πρὸλ. Max Müller: Essays. Lpz. 1869 τ. II σ. 159 παρὰ Schwartz II, 1. Ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Βέδα καλεῖται τὸ ὁμβροφόρον νέφος «μέλαν δέρμα», ἀλλαχού δὲ τῆς αὐτῆς ἱερᾶς βίβλου «ὁμβροδότειρα καὶ γονοποιὸς θορά».



τῶσι καὶ παρὰ σημιτικοῖς ἔθνεσιν <sup>1)</sup>).

Γ'. Ἐπὶ συνεχοῦς καὶ ἀδιαλείπτου βροχῆς οἱ χυδαιότεροι λέγουσιν ἀστεϊζόμενοι «κατουράει ὁ Θεός»· ἐν Ἀραχόβῃ μάλιστα προστιθέασι «μὲ τὸ κόσκι-νον» <sup>2)</sup>. Ἐν Μεσσηνίᾳ ὁ τοιοῦτος καιρὸς καλεῖται «Κατουρλιᾶς» καὶ ἀλλαχοῦ «Κατουρλῆς» <sup>3)</sup>.

Αἱ ἐκφράσεις αὗται δὲν προήλθον ἀπλῶς ἐκ βαναύσου παρομοιώσεως, ἀλλὰ πιθανῶς ἐκ παναρχαιοτάτης δοξασίας, βαθμηδὸν ἀπολεσάσης τὴν ἐαυτῆς σημασίαν καὶ εἰς ἀστεϊότητα μεταπεσοῦσης. Παρὰ τοῖς Καμυσαδάλοις πιστεύεται ὅτι οἱ ὄμβροι καὶ ἡ χάλαζα εἰσὶν οὐρα τῶν θεῶν τοῦ ἀέρος <sup>4)</sup>. Γνωστὸν δ' ὅτι ὁ Στρεψιάδης παρ' Ἀριστοφάνει ἀφελῶς ὁμολογεῖ ὅτι συνεμερίζετο τὴν ἰδέαν ταύτην·

καὶ τοι πρότερον τὸν Δί' ἀληθῶς ὄμην διὰ κοσκίνου οὐρεῖν.

Ὅμοιαι ἐκφράσεις εἰσὶ συνήθεις καὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ Γαλλίᾳ <sup>5)</sup>.

1) Le livre de Job καψ. 38. — Vgl. (ἀνακρίσει) Renan: «Qui incline les urnes du ciel?» ἔνθα ὁ μεταφραστὴς ἀντὶ τῆς ἀσυνέπειας καὶ ἑβραϊοφανείας τὰς ἀποδείξεις ἐξήγαγε ἰσοδυναμίας ἢ στοιχείου ὡς ὁ ὕδατος.

2) Ἐκ Ἑλλάδος ἀρ. 30. Βλ. καὶ *Deutsche Volksl.* Neugr. σ. 31. «Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐν Ἀραχόβῃ ἀντὶ τοῦ ὅτι οὐρα καὶ κατουράει ὁ Θεός· ἐπὶ πολλοῦ δὲ καὶ διηγεκοῦς ὄμβρου συνήθεις εἰσὶ ἀποκαταναῖται· Ὑσούρ, τσούρ, τσούρ, κατουρώντας ὁ Θεός μᾶς σάποι·». Τὸ «κατουράει ὁ Θεός» ὁμῶς ἐν Ἀραχόβῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὡς καὶ τὴν δευτέραν φράσιν, λέγουσι μόνον ἐπὶ διηγεκοῦς βροχῆς.

3) [Ἐν Ἀθήναις «κατουρλόκαιρος» κατ' ἀνακοίνωσιν Μαριάννης Καμπούρογλου].

4) *Schwartz* ἐν *Zts. f. Ethnologie* 1875 σ. 403. *Meiners* ἐν *Götting. hist. Magazin.* Hannover, 1787 τ. I σ. 119 παρὰ *Schwartz* *Naturan.* I, 260.

5) Ἰκανὰς τοῦτων περισυνήγαγεν ὁ *Mannhardt* (*Roggenwolf* u. *Roggenhund* σ. 10). Ἐν Ἀνω Παλατινάτῳ λέγουσιν ἐπὶ πολλοῦ ὄμβρου· «Πάλιν κατουροῦν ἐκεῖ ἀπάνω», nu pissen sie da oben all wieder (*Schönweth* *Aus der Oberfalz* III, 20). Ὁ ἅγιος Μεδάρδος, ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς του πολλάκις βρέχει, ἀποκαλεῖται ἐν Τιρόλῳ *Heubrunzer* (*Zingerle* *Sitten, Bräuche, Meinungen* 101, 763). Ὅμοιος ἐν Πικαρδίᾳ: «Saint Médard est un grand pissard». (*Reinberg-Düringsfeld* *Wetter im Sprichwort* σ. 141). Ἀν κατὰ τὴν 13 Ἰουλίου βρέχῃ, λέγουσιν ἐν Κολωνίᾳ: «Margriht hāt en de Nösz gepess» (Ἡ Μαργαρίτα ἐκατούρησε τὰ καρύδια). Ἀλλαχοῦ δὲ τοῦ Ἑθνίου, ἂν βρέξῃ κατὰ τὴν 10 Ἰουνίου, «Margarete pisst in die Nüsse». Πιστεύουσι δὲ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιστάσει ὅτι ἡ βροχὴ θὰ διαρκέσῃ τέσσαρας ἑβδομάδας, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ὅτι 15 ἡμέρας καὶ θὰ καταστρέψῃ τὰ κάρυα (*Reinsberg* αὐτ. 146. 151). Ἐν τῇ κομητείᾳ *Mark* ἡ αὐτὴ πρόληψις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐορτὴν τῆς ἁγίας Μαγδαληνῆς (22 Ἰουνίου): «Sünthe Magdalena pisset in de Nuete» (*Wöeste Volksüberlief.* σ. 61). Βλ. προσέτι *Wolf* *Beitr. z. deutschen Myth.* II σ. 103. *Schwartz* *Der heutige Volksglaube* σ. 77 καὶ *Ursprung d. Mythol.* σ. 7 καὶ *Naturansch.* 1864 τ. I σ. 138. 258 καὶ, ὅστις ἀναγνώριζε: σκέειν τῶν ἰδεῶν τούτων πρὸς τοὺς ἀρχαίους μύθους περὶ γενέσεως τοῦ Ὀρίωνος καὶ περὶ τῆς γονῆς τοῦ Μίνωος, [[καὶ *Prähist. Stud.* σ. 344]].







ρώση τὸ κακόν <sup>1)</sup>. Παράδοξος δ' ἡ πρόληψις, καθ' ἣν οἱ διασκελισθέντες ὑπὸ γάτας νεκροὶ γίνονται βρικόλακες <sup>2)</sup>, ἧς ἀνάλογος ἐπικρατεῖ ἐν Μεσσηνίᾳ, καθ' ἣν «ὅταν κυλιέται γαϊδούρα, ὅποιος πηδήσῃ ἀπὸ πάνου τῆς δὲν λυώνει».

Τὴν πρόληψιν περὶ τοῦ μὲν δακτυλοδεικτεῖν τὴν "Ιριδα <sup>3)</sup> εὐρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς. Οὐδεὶς πρέπει νὰ δακτυλοδεικτῇ τὴν "Ιριδα καὶ τοὺς ἀστέρας <sup>4)</sup>. Ὁ Θεὸς τιμῶρει τοῦτο (Harz <sup>5)</sup>, σκώληξ καταδιδρώσκει τὸν δάκτυλον (Κάτω Αὐστρία <sup>6)</sup>· οὕτω δεικνυμένη ἡ "Ιρις ὠχρίᾳ καὶ ἀμαυροῦται τὸ φῶς αὐτῆς (Meiningen <sup>7)</sup>. «Ὁ στρέφων τοὺς ὀδόντας κηπουρικοῦ κτενὸς ἢ τὸν δάκτυλον πρὸς τ' ἄνω, βγάνει τὰ μάτια τοῦ Θεοῦ, χάνεται δὲ καὶ τὸ οὐράνιον τόξον» <sup>8)</sup>. Καὶ παρὰ τοῖς Σίναις ἔτι θεωρεῖται ἀνόσιον τὸ δακτυλοδεικτεῖν τὴν "Ιριδα <sup>9)</sup>.

Ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς "Ιριδος νομίζουσιν οἱ χωρικοὶ ὅτι ἐξάγουσιν ἀλάθητα προμηνύματα <sup>10)</sup> οὐ μόνον περὶ τοῦ καιροῦ, ἀλλὰ καὶ περὶ μελλούσης εὐφορίας ἢ ἀφορίας. «Ἔστησεν ἑπὶ τὸ πωρνὸν ζωνάριν; πάαινεν ἔς τὸ ζευγάριν. Ἔστησεν τὸ δεῖλι; κόψε τὰ ζευλοράμματα»· λέγει τις παροιμία κυπριακή <sup>11)</sup>. Ἐπιφανομένη δηλαδὴ τὴν πρωτάν ἢ "Ιρις προαγγέλλει εὐδίαν, τὴν δείλην δὲ κακοκαιρίαν. Τὰ χρώματα αὐτῆς σχετίζονται μετὰ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν· κυρίως δὲ τὰς τρεῖς ἐξ αὐτῶν διακρίνουσι· καὶ ἂν μὲν ὑπερτερῇ τὸ ἐρυθρόν, ἄφθονος ἔσται τῆς κόκκινου παραγωγῇ, ἂν τὸ λευκὸν ἢ τοῦ σίτου καὶ ἂν τὸ πράσινον ἢ τοῦ ἀνθρακίου <sup>12)</sup>. Τὰς αὐτὰς παρατηρήσεις ποιοῦσι

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

1) *Wiede Reise in Hadhrmann, Hildesheim, 1870 σ. 265* παρὰ *Andree* ἐνθ. ἀν.

2) Ἐκλαμβάνονται ἴσως αἱ γάται καὶ μεταμερφοῦνται, καθὼς καὶ ἐν ταῖς γερμανικαῖς παραδόσεσι, [[*Πρβλ. καὶ Πολύων Παραδ. ἀρ. 963*]].

3) Ἡ αὕτῃ πρόληψις ἀναφέρεται περὶ τοῦ Φεγγαριοῦ· ἀλλὰ περὶ ταύτης ἀλλαχοῦ. [[*Βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 171 κέ.*]].

4) *Grimm D. M. σ. 695 (611)*.

5) *Zeitschrift f. deutsche mythol. u. sittenk. τ. I σ. 202*.

6) *Αὐτ. τ. IV σ. 148*.

7) *Haupt's Zts. f. deutsches Alterth. τ. III σ. 363*.

8) *Grimm D. M. III σ. 455 ἀρ. 597*.

9) *Chi-King ex lat. P. Lacharme interpr. Jul. Mohl. σ. 212* παρὰ *Grimm* σ. 695 (611). [[*Μαρτυρίας περὶ τῆς προλήψεως ταύτης καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς βλ. ἐν Revue des trad. populaires 1897 σ. 553. 1901 σ. 385—6. 1905 σ. 397. Hess. Blätter f. Volksk. XI, 220. Volkskunde τ. 17 (1905) (=Volkskundl. Zeitschriftenschau 1905 σ. 71—2). Καὶ ἐν τοῖς νόμοις τοῦ Μανου ἀπαγορεύεται τὸ δακτυλοδεικτεῖν τὴν "Ιριδα. Les lois de Manou, trad. Strehly. Par. 1892 σ. 104—5=Rev. d. trad. popul. 1907 σ. 17*]].

10) [[*Καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐθεωρεῖτο σημεῖον πολέμου ἢ κακοκαιρίας. Stengel Kultusalt. σ. 38. Ἠλ. Ρ 548*· *πρβλ. καὶ Σχόλ. Ἀριστοτέλ. Μετεωρολ. σ. 132 Ideler. Σοῦιδας ἐν λ. "Ιρις*· «τῆς Ἰριδος τὸ χλωρόν ἄερος σημαντικόν, τὸ πυρρὸν πνευμάτων, τὸ δὲ μελανίζον ὑδάτων». *Βλ. καὶ Roscher Lex. λ. Iris σ. 320 κέ.*]].

11) *Λογκ. σ. 133*. [[*ΠΠ. λ. ζωνάρι 1. Βλ. καὶ "Ιρις 1. σελήνη 1. θόξα (ἰρις) 2, τόμ. Δ' σ. 515 κέ.*]].

12) *Αὐτ. σ. 134*. Ἐν Παρνασίῳ καὶ Φωκίῳ τὴν μὲν τοῦ οἴνου παραγωγὴν ἐμφαίνει τὸ



καὶ οἱ Ἄλθανοί <sup>1)</sup>). Ἐχουσιν ἄρά γε ταῦτα σχέσιν τινὰ πρὸς τὰς ἀρχαιοτάτας μυθολογικὰς παραστάσεις περὶ τοῦ οὐρανίου ποτοῦ (soma, νέκταρ, ἀμβροσία), περὶ οὐρανίου ὕδατος, μέλιτος, γάλακτος, οἴνου κλπ. ἐν τοῖς νέφεσιν ; Ὅπως ἂν ἦ ὑπὸ τὴν ἐποψὴν ταύτην λίαν περιεργόν ἐστὶ τὸ ἐπόμενον χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους (Ζ. Ιστ. Ε', 22) «μέλι δὲ τὸ πίπτον ἐκ τοῦ ἀέρος· καὶ μάλιστα ἐν ταῖς τῶν ἀστρῶν ἐπιτολαῖς, καὶ διὰν κατασκήψῃ ἡ Ἥρις».

Ἡ Ἥρις παρίσταται ὡς ὀλβοδότειρα καὶ ἐν ἐτέρᾳ δοξασίᾳ, καθ' ἣν ὑπὸ τὴν βᾶσιν αὐτῆς ἐγκρύπτεται χρυσοῦν νόμισμα βυζαντίων αὐτοκρατόρων, ἐξ ἐκείνων ἃ ὁ λαὸς ἀποκαλεῖ Κωσταντινᾶτα <sup>2)</sup>), καὶ οἱς θαυμασίους ἀποδίδωσιν ἰδιότητας <sup>3)</sup>). Ὁ εὐτυχῆσας νὰ εὕρῃ τοιοῦτο Κωσταντινᾶτο, εὖρε πηγὴν ἀνεξάντλητον εὐδαιμονίας καὶ πλούτου. Ἐν Κύπρῳ καλοῦνται ταῦτα Τζήμιας <sup>4)</sup>). [[Ἀλλὰ καὶ πᾶν ἀντικείμενον ἀνευρισκόμενον δι' ἐκσκαφῆς εἰς τὸ μέρος οὗ ποῦ στηρίζεται ἡ μία ἄκρα τοῦ τόξου τῆς Ἥριδος ὑπὸ τοῦ εὐτυχῆσαντος νὰ εὑρεθῇ ἐκεῖ, πιστεύεται ἀλεξίκακον <sup>5)</sup>]].

Καὶ ἐν Γερμανίᾳ ἐπίσης πιστεύει ὁ λαὸς ὅτι ὑπὸ τὴν βᾶσιν τῆς Ἥριδος εὕρηται χρυσὴ κλεῖς ἡ θησαυρός <sup>6)</sup>). Παραπλήσια δ' εἰσὶ καὶ ἕτεραι γερμανικαὶ δοξασαί, ὅτι σίδηρος ῥιφθεὶς εἰς τὸ μέρος ἐνθα ἡ Ἥρις ἄπτεται τῆς γῆς μεταβάλλεται εἰς χρυσόν (Alpbach Τιρόλου) <sup>7)</sup> ἢ ὅτι πῖλος ὑπεράνω τῆς Ἥριδος ῥιφθεὶς καταπίπτει πλήρης χρυσοῦ (ἐν Καρνίου) <sup>8)</sup>. καὶ παραστάσεις αὗται κρατύνουσιν ἰσως τὴν γνώμην μυθολόγων ἡμῶν, ἐκταραχόντων τὴν Ἥριδα τῷ κέρατι τῆς Ἀμαλθείας.



ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

κυανῶν, τὴν δὲ τοῦ ἐλαίου τὸ κίτρινον χρῶμα. Τὴν δὲ τὸ κόκκινον χρῶμα δεῖκνύει ἀφθονίαν ὄξους, ἐν δὲ Λακκοδικίῳ Μακεδονίας, καὶ ἐν Αἰκαίνῳ Ι. Πρωτοῦ, τὸ καστανοκίτρινον ἀφθονίαν αἵτου. Ἐν Κῶνι ὁμοίως τὴν ἐπερχομένην συγκομιδὴν εἰκάζουσιν ἐκ τοῦ χρωματισμοῦ τῆς Ἥριδος. (Ἐφημερ. φιλομαθῶν 1858 σ. 374). Περὶ τῶν χρωμάτων τῆς Ἥριδος ὡς προγινώσκου τοῦ συγκομιδῆς παρ' ἄλλοις λαοῖς βλ. Revue des trad. populaires τ. VI σ. 45. τ. IX σ. 218. Archivio per le tradiz. popolari 1899 σ. 123. Am Urquell I, 73]].

1) Hahn Alb. St. III σ. 138.

2) [[Χρυσὰ κοίλα νομίσματα (monnaies gauloises) εἶναι γνωστά ἐν Γερμανίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Regenbogen-Schüsselchen», διότι, κατὰ παλαιὰν παράδοσιν, ἀνευρίσκονται κυρίως μετὰ θύελλαν, καθ' ἣν οὐρανὸν ἐπιφαίνεται ἡ Ἥρις. Ἐπὶ ὁμηγ. P. - Ch. Robert ἀναγνωσθὲν ἐν τῇ Acad. des Inscr. et belles lettres, 18 Ἰουν. 1884]].

3) [[Περὶ τῶν θαυμασίων ἰδιοτήτων τῶν κωσταντινᾶτων βλ. ὅσα λέγονται ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 69 κέ.]].

4) Λουκάς σ. 134. Ὁ Λουκάς νομίζει ὅτι ἡ λέξις αὕτη εἶναι ἡ αὕτη καὶ ἡ ἀρχαία κημὸς. Τοῦτο φαίνεται ἡμῖν λίαν πιθανόν, διότι οἱ Κύπριοι τὸ κ πρὸ τῶν φθόγγων ε καὶ ε προφέρουσιν ὡς tsch' κημὸς δέ, κατὰ Φώτιον, ἐσήμεαι καὶ γυναικεῖον προκόσμημα.

5) [[Σακελλαρίου Κυπρ. 1890 Α', 710 κέ. Μαρτυρίας περὶ ἀναλόγων δοξασιῶν παρ' ἄλλοις λαοῖς, πλην τῶν ἀμέσως κατωτέρω παρὰ Γερμανοῖς, βλ. ἐν Rev. des trad. popul. 1895 σ. 595. 1897. σ. 513. 1901 σ. 385. 1902 σ. 141]].

6) Grimm D. M. σ. 694—695 (611). Βλ. καὶ τ. III σ. 455 ἀρ. 598.

7) Zts. f. deutsche Mythol. τ. I σ. 237.

8) Αὐτ. τ. III σ. 29.



Αἱ δημῳδαίς ὀνομασίαι τῆς Ἰριδος προήλθον ἐκ παραστάσεων ταύτης ὡς τόξου καὶ ζώνης· αἱ παρ' ἄλλοις λαοῖς ἀπαντῶσαι μυθολογικαὶ εἰκόνες, δακτυλίου, παρυφῆς, κέρατος, γεφύρας κλπ. εἰσὶν ἄγνωστοι τῷ ἐλληνικῷ λαῷ.

Α'. Τόξον. «Τὸ οὐράνιον τόξον» ὑπὸ τῶν λογιωτέρων· «τὸ τόξο τοῦ Παναγίας» ἐν Ζακύνθῳ <sup>1)</sup>· «δοξάρι τοῦ καλογριάς» ἢ «τοῦ γριάς» ἐν Κεφαλληνίᾳ <sup>2)</sup> καὶ κατὰ δημῳδὴ ἐτυμολογίαν «δόξα τοῦ οὐρανοῦ» <sup>3)</sup> [[καὶ ἀπλῶς «δόξα» <sup>4)</sup>]].

Ἡ ὀνομασία «τόξον» ἢ «οὐρανοῦ τόξον» ἀπαντᾷ παρὰ μεταγενεστέροις μόνον Ἑλλήσι συγγραφεῦσιν <sup>5)</sup>.

Ὅμοιαι ὀνομασίαι ἐν ἄλλαις γλώσσαις.—Λατ. arcus, γαλλ. arc en ciel, γερμ. Regenbogen, σλαβιστὶ nebeska duha (οὐράνιον τόξον) <sup>6)</sup>, λιθουανιστὶ kilpinnis dangaus (τόξον οὐρανοῦ) <sup>7)</sup>, ὀστιακιστὶ pai-jōgot (βροντῆς τόξον) <sup>8)</sup>, λαπωνιστὶ ajan joska (τόξον θεοῦ βροντῆς) <sup>9)</sup>, ἱακουτιστὶ kustuk (τόξον) <sup>10)</sup>, ἰνδιστὶ (:) τόξον τοῦ θεοῦ Ῥάμα (:) <sup>11)</sup>.

Β'. Ζώνη. «Κυεραζώνη» (:) <sup>12)</sup>, «Ζωνάρι», «ζουνάρι». «Τὸ ζωνάρι τοῦ Παναγίας» (Ζάκυνθος. Τραπεζοῦς) <sup>13)</sup>, «τὸ ζωνάρι τῆς ἁγίας Ἐλένης» (Κύπρος) <sup>14)</sup>, «τῆς καλόγριας τὸ ζουνάρι» (Πελοπόννησος).

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ οὐδὲν ἀνάλογον ἀπαντῶμεν <sup>15)</sup>. ἴσως ἡ ζώνη τῆς

1) Schmidt Volksl. I, 36.

2) Νεφέλην ἀνάλεκτα τ. II σ. 36.

3) Κοραὶ Ἑσπερίαι τ. II σ. 265.

4) [[Εἰς τὰ ἐν Παραδ. σ. 508, 509, 510 περιεχόμενα, πρόσθετος ἐστὶ καὶ ἐν Ἀϊθᾶν Καλαμπάκας καλεῖται δόξα, δόκιμος ὁνομαζέται, οἱ βλέποντες λέγουσι «δόξα, κύριε, δόξα σοι!». Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Ι. Περίσσειου σ. 508]].

5) Βλ. Ducange Gloss. graecit. καὶ Stephani Thes. ἐν λ.—Ὁ Schwartz (Ursprung der Mythol. σ. 101—104, 142, 175, 208) προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὡς παραστάσεις τῆς Ἰριδος ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἐν ἐλληνικοῖς μύθοις ἀναφερόμενα τόξα θεῶν τε καὶ ἡμιθεῶν!

6) Hanusch Slaw. Myth. σ. 273.

7) Αὐτ.

8) Pott Die Benennungen des Regenbogens ἐν Zts. f. vergl. Sprachforschung τ. II σ. 427.

9) Castrén Finn. Mythol. σ. 48, 49.

10) Αὐτ. σ. 313.

11) Ward Hindoos τ. I σ. 140 παρὰ Tyrol Civil. prim. [[Ὡς τόξον παρὰ διαφόροις ἄλλοις λαοῖς βλ. Rev. d. trad. pop. 1906 σ. 102]].

12) Οὕτω παρὰ Σομανέροι, ἴσως κατὰ παραφθοράν. Κυρᾶς ζώνη; Βλ. καὶ Κοραὶ Ἑσπερίαι τ. II σ. 264—265, ὅστις οὐχὶ πᾶν πιθανῶς διορθοῖ Κεραζώνη, ἐξηγῶν τοῦτο διὰ τοῦ κέρατος καὶ ζώνης.

13) Schmidt σ. 36. Σάββα Ἰωαννίδου Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος. Λεξιλόγιον ἐν λ. ζωνάρι. Ἐν τῇ Ἀνω Παλαινιάτῃ θεωρεῖται ἡ Ἰρίς ὡς παρυφὴ τῆς ἐσθῆτος τῆς Παναγίας (Schöniwerth Aus der Oberpfalz II σ. 129).

14) Λουκάς σ. 133. Ἡ ἁγία Ἐλένη λατρεύεται ἰδιαζόντως ἐν Κύπρῳ, ὡς οἰκοδομησάμενη ἐκκλησίας, θωρηξαμένη τιμάχια τοῦ ξύλου τοῦ σταυροῦ καὶ πολλαχῶς εὐεργετήσασα τὴν νῆσον.

15) Μόνον παρὰ βυζαντινῶν τινι, ἐκ τῆς συνηθείας βεβαίως παραλαβόντι τὴν λέξιν, ἀνα-



ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ



βασιλείσσης τῶν Ἀμαζόνων Ἰππολύτης καὶ ὁ τῆς Ἀφροδίτης κεστός δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς μυθολογικαὶ παραστάσεις τῆς Ἰριδος <sup>1)</sup>.

Ἡ Ἰρις παρὰ Λιθουανοῖς καλεῖται ἐπίσης *Laumės josta* (ζώνη τῆς κοινῆς πάντων τῶν θεῶν μητρὸς *Lauma* ἢ *Laima*) <sup>2)</sup>, καὶ *dangaus josta* (ζώνη οὐρανοῦ) <sup>3)</sup>, τουρκιστὶ *giboh kiemerī* (οὐρανοῦ ζώνη) <sup>4)</sup>, παρὰ τοῖς ἀφρικανοῖς *Gallas: zabata wacayo* (ζώνη τοῦ οὐρανοῦ, ἢ τοῦ θεοῦ) <sup>5)</sup>.

### \* Ε΄. ΚΑΤΑΙΓΙΔΕΣ <sup>6)</sup>

Χαλασμός κόσμου.—*Mállωμα τῶν συννέφων μὲ τῇ θάλασσᾳ.*—*Ἄνεμος μαλλώνει, δέρνει τὰ βουνά.*—*Ἀνέμων πάλῃ.*—*Πάλῃ στοιχειῶν.*—*Νεράϊδων.*—*Δρακόντων.*—*Γαδάρων.*—*Δράκοντες προξενοῦντες τρικυμίας.*

Ἐν ἀρχῇ ἐποιησάμεθα μνήμην τοῦ τρόμου, μεθ' οὗ οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἀπέβλεπον εἰς τὰς καταίγιδας, ὧν ἠγνόουν τὴν ἔκδοσιν, φοβούμενοι πολλάκις μὴ ἀπολήξωσιν εἰς τελείαν τοῦ κόσμου καταστροφὴν. Ὡς ἀπηχήματα τῶν παλαιτάτων ἐκείνων μυθικῶν ἰδεῶν διεσώθησαν ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ μεμονωμένοι τινὲς φράσεις, ἐπὶ τῷ ὑπερβολικώτερον παριστάσαι τὰς δεινὰς καταίγιδας ὡς ὄλεθρον καὶ ἀφάνισιν τοῦ παντός, ὅταν λέγουσιν ὁσάκις ἐπιγένῃται χειμῶν καὶ βρονταὶ σκληραὶ: «Γένεσθαι καὶ χάλασμος κόσμου,

ἌΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΑΝ

παρὰ *Ducange* λ. τόξον).

1) Βλ. *Schwartz Naturansch.* II 191 καὶ 199. Ἐκεῖ παρατίθεται δύο χωρία γερμανῶν ποιητῶν ὀνομαζόντων τὴν Ἰριδα «*Gürtel der Iris*» καὶ «*Gürtel der Iris*». [[Κατὰ νεωτέρας γερμανικᾶς παραδόσεις ἡ Ἰρις εἶναι ἀγκυλίος οὐρανοῦ, δι' οὗ ἀνέρχονται οἱ νεκροὶ καὶ κατέρχονται οἱ ἄγγελοι (*Simrock D. M.* § 16 σ. 32)· περὶ τῆς Ἰριδος ὡς δακτυλίου οὐρανοῦ ἐν Σουηδῇ βλ. *Rev. d. trad. pop.* 1895 σ. 595]].

2) *Grimm* 345. 695. Ὁ *Hanusch* (ἐνθ. ἀν. 273) γράφει *Laumis josta*.

3) *Grimm* σ. 695 (612).

4) *Pott* ἐνθ. ἀν. σ. 430. Κεμέρι καὶ παρ' ἡμῶν ἡ θερματίνη ζώνη, ἣν κατὰσκαρκα περιβάλλονται οἱ ὁδοιποροὶ φυλάττοντες ἐν ταύτῃ χρήματα. Πρβλ. «καμάραι, ζῶναι στρατιωτικαί». (Ἡσύχιος).

5) *Pott* σ. 430. [[Εἰς τὰ ἐν Παραθ. σ. 851—2 περὶ γ' ὀνομασίας τῆς Ἰριδος ὡς καμάρας πρόσθε καὶ ταῦτα: Κατ' εἰκασίαν τοῦ *Bergk* (ἐν *N. Jahrb. f. Philol. u. Pädag.* 1860 τ. 81 σ. 406) ἡ ἀρχαία δοξασία περὶ Ἰριδος κομιζούσης ὕδωρ Στυγὸς βάσιν ἔχει παράστασιν ταύτης ὡς γέφυρας θεῶν. Κατὰ ταῦτα διορθοῖ στίχον Βαδρίου (72,1): «Ἰρις ποτ' οὐρανοῦ πορφύρῃ κήρυξ» εἰς «Ἰρις ποτ' οὐρανοῦ γέφυρα καὶ κήρυξ». Ἐν τῇ σκανδιναυικῇ μυθολογίᾳ *Bifrost* γέφυρα συνδέουσα οὐρανὸν καὶ γῆν. (*Simrock D. M.* § 16 σ. 32). Κατὰ τοὺς Σκανδιναυοὺς ἡ Ἰρις εἶναι ὁδὸς τῶν θεῶν (*Rev. d. trad. pop.* 1825 σ. 596) ἢ τῶν ψυχῶν (αὐτ. σ. 595—6)· ἡ τελευταία αὕτη δοξασία ὑπάρχει καὶ ἐν Σουηδῇ (αὐτ.).—Εἰς δὲ τὰς ἐν Παραθ. σ. 844 καὶ σημ. 4. 5 καὶ 6 παρατιθεμέναις μαρτυρίαις περὶ ἀναρροφήσεως ὕδατος ὑπὸ τῆς Ἰριδος πρόσθε καὶ *Schwartz* *Nat.* II, 193, ὡς καὶ *Globus* I XIII, 258—*W. Schultz* ἐν *Pauty-Wissowa Real Encycl.* B' I, 74 κέ., ἐνθα ἀναφέρονται ἀνάλογοι δοξασφαίαι περὶ Ἰριδος καὶ διάφοροι ἄλλαι]].

6) [[Πρβλ. καὶ *Πολύτων* Παραθ. σ. 852—3. 1115—6]].



χαλῆ, χάνεται ὁ κόσμος»· καὶ παροιμία: «χάση κόσμου, χαρὰ θεοῦ» <sup>1)</sup>, ἐπὶ γαλήνης ἐπερχομένης εὐθὺς μετὰ καταιγίδας· «ὁ κόσμος συντελεῖται, κ' ἡ γριὰ χειροκτενίζει» (Κυθήρων)· «ὁ κόσμος ἐχαλιότανε κ' ἡ γριὰ ἐξεροχτενίζοτανε» (Πελοπόννησος). Μεταφορικῶς δὲ λέγουσιν ἐν Θήρᾳ: «Τὰ συντέλεια τοῦ κόσμου καὶ οἱ ἀπαναστασίαις» ἐπὶ μεγάλης ὀχλοδοῆς καὶ ταραχῆς <sup>2)</sup>.

Ἐξ ὁμοίων παραστάσεων διεπλάσθη, ὡς τινες φρονοῦσι, τὸ περὶ ἀφανίσεως τοῦ κόσμου (Weltuntergang) μυθολογικὸν σύστημα τῶν ἀρχαίων Γερμανῶν <sup>3)</sup>. Παρατολμοτέρα δὲ φαίνεται ἡμῖν τοῦλάχιστον ἡ συνταύτισις τοῖς μύθοις περὶ τοῦ Διὸς, καταπιόντος τὴν Μῆτιν, περὶ τῆς ἐπικειμένης ἐκθρονίσεως τοῦ Διὸς ὑπὸ υἱοῦ αὐτοῦ ἐκ τῆς Θέτιδος, καὶ ἐν γένει περὶ κινδύνου τῶν οὐρανίων θεῶν, κινδύνου ὅμως, οὗ ἀπηλλάγησαν, διότι ἀπὸ τῶν ἐμνηρικῶν ἤδη χρόνων οἷ τε θεοὶ ἐθεωροῦντο ἀθάνατοι καὶ αἰώνιοι καὶ ἡ τοῦ παντὸς διάταξις αἰδίας.

Συνήθης ἐστὶν ἡ παράστασις τῆς καταιγίδος ὡς ἔριδος ἢ πάλης τῶν νεφῶν ἢ ἀνέμων πρὸς τὴν θάλασσαν ἢ τὰ ὄρη. Ἐν τινι δημοτικῷ ᾄσματι, ἐπιτιμῶσι νέφη τὴν θάλασσαν καὶ κελεύουσιν αὐτὴν νὰ παύσῃται χειμαζομένη·

Τρία κομμάτια σύγροφα ἔς τὸν οὐρανὸν σουρμένα,  
τὸ νὰ βασιάει ψιλὴ βοοῦνᾶ, τᾶλλο στρωτὸ χαλάζι,  
τὸ τρίτο τὸ καλύτερον τὸ βουνὰ μαλλώνει κλπ. <sup>4)</sup>.

Ὁ ἄνεμος πολεμᾷ ἢ δέρνει τὰ βουνὰ καὶ τὰ βουνὰ πολεμᾷ (τὰ βουνά), μηνὰ βοοῦνᾷ τὰ δέανει· <sup>5)</sup> καὶ ἐν ἑτέρῳ δημοτικῷ ᾄσματι·

Καὶ βγήκα νύχτα εἰς τὰ βουνὰ καὶ κορφοβούνια,  
μ' ἀκού' τὸν ἄνεμον καὶ τὰ βουνὰ μαλλώνει <sup>6)</sup>.

—Σηκώνομαι πολὺ ταχὺ, ὡς φέρεται ὅσο νὰ φέξῃ,  
'κούγω τὸν ἄνεμο καὶ ἀχῶ, τὰ ἔλαια καὶ τρίζουν,  
μὲ τὰ βουνὰ ἐμάλλωνε, μὲ τὰ βουνὰ μαλλώνει <sup>7)</sup>.

Κοινότατοι δὲ πάντων οἱ μῦθοι περὶ πάλης τῶν Ἀνέμων πρὸς ἀλλήλους <sup>8)</sup>.

1) Νεοελλ. ἀνάλ. Α' σ. 146, ἀρ. 133. [[ΠΠ. λ. κόσμος 67. Πρβλ. καὶ τ. Γ' σ. 243 κέ. βρέχω 3]].

2) [[«Συντέλεια κοσμική» ἐπὶ καταιγίδος: Λέων γραμματ. σ. 280 Bonn]].

3) Schwartz Naturansch. II σ. 169—171 (Gewitter—Weltuntergang).

4) Λελέκου Δημ. Ἀνθολογία σ. 41.

5) Passow ἀρ. 409 σ. 291. Πρβλ. Λελέκ. σ. 27. Πολλάκις παρίσταται ἡ ἀστραπή ὡς μάστιξ· «χειμαρὶν μάστιξ» (Νόνν. Διονυσ. ΑΖ', 397 κέ.) «μάστις κακὴ» μεταφορικῶς παρ' Ὁμήρῳ. Ὁ Ζεὺς μαστιίζει τὸν Τυφώεα (Ίλιάδ. Β, 781 κέ., Ήσιόδ. Θεογον. 857 «πληγῆσιν ἱμάσσας»). Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 14 κέ. Ἐν ἑκτάσει δὲ Schwartz Naturansch. II σ. 110. Ursprung der Mythol. σ. 12. 33. 62. 97. 119 κέ. 161. 225. 260. 261.

6) Λελέκ. σ. 49.

7) Αἰν. σ. 58.

8) [[Ἐν καρπαθιακῇ παραλλαγῇ τοῦ ᾄσματος τοῦ Κύρ Βοριᾶ: «Ἐννι' ἄνεμοι μαλλῶν· νὰσι ποῖός νὰ πρωτοφροῦνῃ». (Ζ. Ἀγ. Α', 339, 3)]].



Ἐν Ἰωαννίνοις νομίζουσιν ὅτι κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων παλαίουσιν οἱ Ἄνεμοι, ὁ δὲ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Θεοφανίων πνέων θεωρεῖται νικητὴς καὶ κύριος τοῦ πεδίου τῆς μάχης<sup>1)</sup>. Οἱ ἄνεμοι, κοινῶς προσέτι καιροὶ καλούμενοι, παλαίους μάλιστα ἐν ὥρᾳ χειμῶνος, ὁ δὲ κατισχύσας θὰ πνέῃ διαρκῶς καὶ λάθρος καθ' ἅπαν τὸ ἔτος· λέγουσι δ' ἐπὶ τοιαύτης περιστάσεως, τὸ πῆρε, ἢ ἐνίκησεν ὁ Βοριάς, ὁ Νότος κλπ., ἀκρίτων δὲ ὄντων τῶν ἀνέμων, ἢ πάλῃ θεωρεῖται ἀμφίρροπος καὶ λέγουσιν οἱ Καιροί, ἢ ὁ Καιρὸς δέρεται. Ἐν Ἀραχόβῃ (ἐν τῇ νῦν ἐπαρχίᾳ Λεβαδείας), διηγούνται μῦθον περίεργον περὶ τῆς ἀντιξηλίας τῶν Ἀνέμων· ὁ Κατεβατός, ὁ χαλεπώτατος πάντων ἐν Ἀραχόβῃ, ἠλαζονεύσαστό ποτε πρὸ τῶν ἄλλων ἀνέμων, τοῦ Σορόκου, τοῦ Λίβα, τοῦ Νότου καὶ τοῦ Μέγα, περὶ τῶν ἀνακτόρων αὐτοῦ, ἰσχυρίζμενος ὅτι ταῦτα ἦσαν τὰ κάλλιστα ἐν τῷ κόσμῳ, λαμπρότερα καὶ τῶν τοῦ Ἥλιου αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἐν αὐτοῖς ὠχυρωμένος οὐδένα τῶν Ἀνέμων φοβεῖται, διότι καὶ ἡ θέσις ἐφ' ἧς ἔκτισεν αὐτὰ εἶναι ἀπόρρητος. Τοιοῦτο ἀνάκτορον ἤγειρέ ποτε ὁ Κατεβατός ἐν ὥρᾳ χειμῶνος ἐπὶ κορυφῇ τοῦ Παρνασοῦ ἐκ κρυστάλλων παμμεγίστων καὶ χαλαζῆς καὶ χιόνος· εἶτα δὲ «ἐβγήκε καὶ τὸ διαλάλησε», πνέων πανταχοῦ γῆς· ἀλλ' ὁ Νότος λείος καὶ κατὰ σμικρὸν πνεύσας κατέτηξε τὸ λαμπρὸν ἀνάκτορον καὶ οὐδὲ ἔχνος ἀπέμεινε αὐτοῦ, εἰμὴ τὰ δάκρυα τοῦ Κατεβατοῦ ῥέοντα ποταμῶδόν<sup>2)</sup>.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Λατίνοις ποιηταῖς καὶ ἱστοριογράφοις, πιστεύουσιν ὅτι κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Μαρτίου παλαίους ἀνέμοι, ὁ δὲ νικητὴς καὶ κύριος τοῦ πεδίου τῆς μάχης<sup>3)</sup>. Πόσον δὲ φυσικὴ εἶπεν ἢ ἀπαιτητὴ παράστασις δείκνυσιν ἡ ὁμοιοτάτη τῶν Νεοσηλανδῶν παράδοσις περὶ πύλης τῶν Ἀνέμων, ἰδίως δὲ περὶ καταδιώξεως τοῦ Δυτικοῦ ἀνέμου ὑπὸ τοῦ Ἀνατολικοῦ<sup>4)</sup>.

Οἱ Ἄνεμοι καλοῦνται καὶ Στοιχειά, ἢ δ' ἐρικύτων πρὸς ἀλλήλους πάλεμα στοιχειῶν· οὕτω δὲ καλοῦσιν οἱ περὶ τὸν Παρνασσὸν οἰκοῦντες τοὺς ἐπὶ τοῦ ὄρους τούτου ἐν ὥρᾳ χειμῶνος συναπτομένους φοβεροὺς ἀγῶνας τῶν Ἀνέμων. Κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν Ἀραχοδιτῶν, ὁ Κατεβατός, ὁ δεινῶς ἐπαγίζων ἀπὸ τῶν κορυφῶν τῶν ὕψουμένων ὑπὲρ τὰς πηγὰς τοῦ ποταμοῦ Πλειστοῦ

1) A. Mommsen Griech. Jahreszeiten I σ. 9.

2) Βλ. Νέαν Ἑλλάδα ἀρ. 35. [[Πολίτου Παραδ. ἀρ. 265]].

3) Schwartz Nat. II σ. 62—63. Horat. Od. I, 9, 9 κέ. (ventos deproeliantes). I, 3, 12 κέ. (Africum decertantem Aquilonibus). I, 1, 15 (Luctantem Icaris fluctibus Africum). Lucret. VI, 96 κέ. (Aetheriae nubes contra pugnatibus ventis). Ovid. Met. V, 285 (victorque Aquilonibus Austro etc.).

4) N. Hocker Aberglauben von der Mosel ἐν Zeitschr. f. deutsche Mythol. u. Sittenk. I σελ. 240.

5) Schirren Die Wandermythen der Neuseeländer. Riga 1856 σ. 85. [[Δοξασίας περὶ πάλης ἀνέμων ἐν Γαλλίᾳ βλ. ἐν Rev. d. trad. popul. 1903 σ. 375. 430. Περὶ δὲ τῆς λ. ἀνεμομαχίας, ἧς μνεία γίνεται ἐν Παραδ. σ. 852 κέ., βλ. καὶ Kalitsunakis Mittel- u. neugr. Erklärungen bei Eustathius σ. 8 § 20]].



(ταχυν Μάννα), ὁ ἀπελαύνων τὰ νέφη τῶν ἐναντίων ἀνέμων πέραν τῆς Κίρ-  
φιδος πρὸς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, εἶναι ὁ κράτιστος τῶν Καιρῶν, καθ' οὗ  
οὐδεὶς τῶν ἄλλων δύναται ἐπ' ἐλπίδι ἐπιτυχίας ν' ἀντιπαλαίσῃ. Οὗτος ἐν ὥρᾳ  
χειμῶνος παλεύει μὲ τὰ ἄλλα Στοιχεῖα ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Παρνασοῦ· ὅταν  
δὲ μάχωνται οἱ Καιροὶ αὐτοῦ, ὁ Παρνασὸς σειέται, μονγκρίζει, στένει· ὑπὸ  
τοὺς σιδαροὺς τῶν παλαιστῶν πόδας, σκεπάζεται μὲ χιόνια, ἀδυνατῶν νὰ ὑπο-  
μείνῃ τὴν λυσσώδη τῶν ἀντιμαχομένων μανίαν. Ἀλλὰ τέλος νικητὴς ἀναδεί-  
κνυται πάντοτε ὁ Κατεδατός, ὅστις κάθηται πλεον εἰς τὸ κρουσταλλένιον παλάτι  
αὐτοῦ καὶ ἀναπαύεται· ἡ παγερὰ αὐτοῦ ἀναπνοὴ καλεῖται Ἀπόγειο, ὀλέθριον  
πρὸ πάντων κατὰ τὸν Μάρτιον. Αἱ παραδόσεις αὗται διατηροῦνται ζωηρόταται  
καὶ γενικῶς πιστεύονται παρ' ἀπάντων τῶν περιοίκων τοῦ Παρνασοῦ. Διη-  
γοῦνται δέ, ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς [[προ]]παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος μοναχὸς  
τις ἐκ τῆς μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, Γερόθεος καλούμενος, ἐπεθύμησε νὰ ἴδῃ  
τὸ παλάτιον τοῦ Κατεδατοῦ καὶ τῶν Στοιχείων τὸ πάλεμα καὶ τὸ φοβερὸν  
Ἀπόγειο· παραλαβὼν δὲ τροφὰς καὶ ξύλα καὶ εἷ τι ἄλλο αὐτῷ ἀναγκαῖον,  
ἀνῆλθεν εἰς τὸν Παρνασὸν μηνὶ Νοεμβρίῳ καὶ ἐκλείσθη ἐν τινὶ σπηλαίῳ, κει-  
μένῳ πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν τῆς ἀκροτάτης τοῦ ὄρους κορυφῆς, ἥτις Λυκέρη  
καλεῖται. Ἐκεῖ ἔζησε μέχρι τῶν μέσων Μαρτίου καὶ εἶδεν ὅσα νὰ ἴδῃ ἐπ' ὀφθαλμοῖς  
καίτοι ὅμως καὶ σιτίᾳ εἶχεν ἱκανὰ καὶ καύσιμα ξύλα, ἀλλ' ἡ βοή τῶν παλαι-  
όντων Καιρῶν, ὁ χτύπος καὶ τὸ θόρυβος αὐτῶν, αἱ βρονταί, αἱ ἀστραπαὶ  
τοῦ οὐρανοῦ, τὸ μούγκρισμα τοῦ Παρνασοῦ τὸν ἐφόβησαν οὕτως, ὥστε ἀφείλον  
αὐτὸν παρὰ τὸ ὄριον, τὸ ἐπ' ἀκμῇ τῶν Μαρτίου κατεμάχονεν αὐτὸν καὶ  
ἐρρούφησε τὸ αἷμά του, ὥστε εἶδε πανεράσιον Χάρον προσερχομένον καὶ ἰστά-  
μενον πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου, τότε δὲ ἔγραψεν ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν  
τοῦ σπηλαίου ταῦτα·

Εἶδα τὸ πάλεμα στοιχείων, εἶδα καὶ τὸ παλάτι  
καὶ ἄλλο δὲν ἐφοβήθηκα σὰν τοῦ Μαρτίου τ' ἀπόγειο.

Τὸ σπήλαιον τοῦ μοναχοῦ δείκνυται ἔτι, ἡ δὲ τῶν πλευρῶν αὐτοῦ μελανία  
λέγουσιν ὅτι προῆλθεν «ἀπὸ τῆ φωτιά τοῦ κακομοίρη τοῦ Γερόθεου»<sup>1)</sup>.

Ἐντεῦθεν ἐν δημοτικαῖς ᾠδαῖς ποιητικαῖ παρομοιώσεις τοῦ ἐν μάχῃ  
ταράχου πρὸς πάλην στοιχείων·

Κἄνε βουβάλια σφάζονται, κἄνε στοιχεῖα παλεύουν.

Μηδὲ βουβάλια σφάζονται, μηδὲ στοιχεῖα παλεύουν<sup>2)</sup>.

1) Νέα Ἑλλάς ἀρ. 35. Βλ. καὶ *B. Schmidt* Griech. Maerchen, Sagen usw. Lpz. 1877 σ. 144—145. [[*Πολίτου* Παραθ. ἀρ. 264. Βλ. καὶ τὴν σημείωσιν αὐτ. σ. 852—3. Ἀνάλογος πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην εἶναι καὶ ἑτέρα ἐπιχωριάζουσα ἐν Ἀνω Καρυαῖς Μεγαλοπόλεως· «Στὸ Πύργον παλαιὰ ἐκάθησε τὸ χειμῶνα ἕνας καλὸς γερός. Τοῦ ἐδῶκαν ψωμί, κρασί, ἀπ' οὐλα, γιὰ νὰ περάσῃ τὸ χειμῶνα. Τὴν ἄνοιξη πῶλεῖθσαν τὰ χιόνια, ἐπῆγαν καὶ τὸν ἡῶραν πεθαμένον καὶ ἡῶραν καὶ μιὰ σημείωσις πῶλεγε· Δὲν πέθαναν οὔτε ἀπὸ πείνα, οὔτε ἀπὸ κρύο, ἀλλὰ ἀπὸ τῆ βουῆ τῶν ἀνέμων. Ποιὸς ἔφερε τί βουῆ γίνεται ἐκεῖ τὸ χειμῶνα ἀπὸ τοὺς ἀνέμους!» Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Κωνσταντινοπούλου]].

2) *Passow* ἀρ. 257 σ. 191. Ἐν ἄλλοις ᾠδαῖς ἀντὶ στοιχείων, ἀναφέρονται θεοὶ (αὐτ. ἀρ. 3 σ. 6. Ἀραβαντινοῦ, Συλλ. δημ. ᾠδμ. Ἀθ. 1880 ἀρ. 32 σ. 28).



Ἄλλὰ βαθμηδὸν ἡ συνταύτισις τῶν Ἀνέμων μετὰ Στοιχειὰ ἐλησμονήθη καὶ ὁ λαὸς διηγείται μύθους περὶ παλέμκτος Στοιχειῶν, ἅτινα φαντάζεται ὄντα δαιμονικά ἰδίᾳς ὅλως φύσεως, οὐδὲν κοινὸν ἔχοντα πρὸς τοὺς ἀνέμους, καταταλαβόντα δὲ τὴν θέσιν τῶν ἀρχαίων δαιμόνων (genii loci)<sup>1)</sup>. Ἀναμφιλέκτως ὁμοίως καὶ οἱ οὐσιωδῶς ἀλλοιωθέντες μῦθοι οὗτοι ἐκ μετεωρολογικῶν ἀπέρρευσαν, οὐχὶ σπανίως δ' ἐν τισὶ τούτων ἀναγνωρίζομεν εὐχερῶς ἴχνη τῶν ἀρχικῶν παραστάσεων. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μυθολογοῦνται παλαιόντα τὰ Στοιχειὰ δύο τόπων πρὸς ἄλληλα καὶ τὸ κατισχυῶσαν εὐεργετεῖ τοὺς ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ὑπαγομένους ἀνθρώπους, οὓς προστατεύει, καὶ κακοποιεῖ τοὺς προστατευομένους τοῦ ἀντιπάλου. Κατὰ τινὰ παράδοσιν τῶν κατοίκων τῆς Παρνασίδος, τὸ Στοιχεῖο τοῦ Καστριοῦ (Δελφῶν) καὶ τὸ τῆς Ἀραχόβης διαπαλαίουσιν ἀλλήλοις παρὰ τὴν πηγὴν Χιουργιανοῦ, οὐ μακρὰν τῆς πολίχνης ταύτης, καὶ ἂν νικήσῃ τὸ Ἀραχοδίτικο, θνήσκουσι Καστριῶται, ἂν δ' ἡττηθῇ, Ἀραχοδίται<sup>2)</sup>. Ἀλλαχοῦ τῆς Στερεᾶς μυθολογεῖται ὅτι ἐν Στοιχειῷ τῆς θαλάσσης παλαίει πρὸς Στοιχεῖο χιλιετοῦς πλατάνου, καὶ ὅτι ἀποθνήσκουσι πολλοὶ κάτοικοι ἐκ τοῦ πλησίον τῆς φυλεᾶς τοῦ ἡττηθέντος χωρίου<sup>3)</sup>. Ὁμοίᾳ παράδοσις ὑπάρχει καὶ ἐν Μάνῃ (ἐν δῆμῳ Καρδαμύλης), διάφορος κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι ἀντὶ Στοιχειῶν ἀναφέρονται Νεραΐδες. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην αἱ Νεραΐδες δικαιοῦνται εἰς Βουνήσιαις (πρβλ. τὰς ἀρετὰς τῆς Νύμφας τῶν ἀρχαίων) καὶ εἰς Θαλασσιναῖς (πρβλ. τὰς Νηρηΐδας). Ἡ Βουνήσιας τρέφουσι ἀδιάλλακτον πρὸς τὰς θαλασσινὰς μίσος, ἐκάστην τὴν ἐπὶ τῇ Σαββατιόβορδῳ (Σαββατιόβορδο) καταβύθισται τῶν ἀνέμων αἱ δὲ θαλασσιναὶ ἐκδύουσι τὰς θαλάσσης, καὶ συνκροτοῦσι μακρὴν κατ' ἀλλήλων· ἂν ἡ ἐκδοὺς τῆς μακρῆς ἀποβῇ ὑπὲρ τῶν Βουνήσιων, εὐεργετοῦσιν αὗται πικνοισιτρόποι, ὅταν ὀρεῖνόν ἀπαντήσωσι καθ' ὃδὸν ἐπιστρέφουσαι· τοὐναντίον δὲ κακοποιοῦσι καὶ καταστὰς τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς παρὰ τὴν θάλασσαν οἰκοῦντας, οὓς κακὴ μοῖρα ᾗθελε ρίψει εἰς τὸν δρόμον τῶν· τὰ αὐτὰ πράττουσι νικῶσαι καὶ αἱ θαλασσιναί, εὐεργετοῦσαι μὲν τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς ἐπιθαλαττίους, κακοποιοῦσαι δὲ τοὺς ὀρεινοὺς<sup>4)</sup>.

Ὡς ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ Νεραΐδες καταλαμβάνουσι τὴν θέσιν τῶν Στοιχειῶν, ἐν ἐτέραις ταῦτα ἀντικαθιστῶσι Δράκοντες, οἵτινες ἐν ταῖς δημώδεσι μύθοις οὐχὶ σπανίως συγγέονται πρὸς τὰ Στοιχειὰ. Ἐπὶ τοῦ Ζαγοριακοῦ ὄρους ὑπάρχουσι πολλοὶ λίμναι, ὧν ἡ μεγίστη καλεῖται *Δρακολίμνη*. Ὁ Δράκος ταύτης πολεμεῖ καθ' ἐτέρου τῆς κάτω λίμνης<sup>5)</sup>, ἐκσφενδονίζουσι δὲ κατ' ἀλλήλων

1) Περὶ τῶν Στοιχειῶν ἐν γένει διαλαμβάνομεν ἑκτενῶς ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ τῆς ἡμετέρας Νεοελληνικῆς μυθολογίας [σ. 126—151. Βλ. καὶ Παραδόσεις σ. 1051—1164. Εἰδικῶς δὲ περὶ τῆς συνταύτισεως τῶν ἀνέμων μετὰ στοιχειὰ αὐτ. σ. 1115 κέ. Καὶ ἐν τῇ βουλγαρικῇ γλώσσῃ στοιχειὰ καὶ βήχρα (ἀνεμοστρόβιλος) εἶναι συνώνυμα. (*Dozon Chants popul. Bulgares* σ. 352)]].

2) *Schmidt Volksl.* I σ. 189. [[*Πολίτου Παραδ.* ἀρ. 490]].

3) *Passow Carin. popul.* σ. 634 (Index verb. λ. στοιχεῖον). [[*Πολίτου* ἐνθ. ἀν. ἀρ. 491]].

4) [[*Πολίτου* ἐνθ. ἀν. ἀρ. 659]].

5) *Λαμπροῖδου Ζαγοριακά* σ. 13—14. [[*Πολίτου* ἐνθ. ἀν. ἀρ. 492]].



βράχους ὑπερμεγέθεις καὶ σύμπασα ἡ πέριξ χώρα σείεται ἐκ τῆς τρομερᾶς πάλης <sup>1)</sup>).

Ὁ ἀρχικὸς πυρὴν εὖρηται καὶ ἐν ἄλλοις μύθοις περὶ ἀγώνων φανταστικῶν ὄντων, περὶ συγκρούσεων ψυχῶν τεθνεώτων ἐν τῇ ἀέρι ἢ πλησίον τῶν τάφων τῶν, ἀλλ' οὕτως ἡλλοιωμένος καὶ συγκεκρασμένος, ὥστε ἀκαίρον θά ἦτο νὰ διαλάβωμεν περὶ τούτων ἐνταῦθα. Ἀρκοῦμεθα δὲ ν' ἀναφέρωμεν μόνον ὅτι ὁ περὶ πάλης Στοιχειῶν μῦθος, βαθμηδὸν τροποποιούμενος, κατήντησε νὰ μεταπέσῃ ἐπὶ τέλους εἰς δεισιδαιμονίαν, καθ' ἣν ἡ ἔρις ὄνων προμηνύει βροχὴν. «Ὅταν δυὸ γαιῶν μαλλώνουν, θὰ βρέξῃ» <sup>2)</sup>. «Ενεκα τούτου πολλάκις, βλέποντες ἐρίζοντας ἐπὶ γελοίοις ἀφορμαῖς δύο ἄνδρας, ἀναφωνοῦσι «θὰ βρέξῃ!» ὑβρίζοντες πλαγίως αὐτοὺς καὶ χλευαστικῶς ὑπονοοῦντες ὅτι ἡ ἔρις αὐτῶν, ὡς ἡ τῶν ὄνων, εἶναι προάγγελμα βροχῆς.

Ἡ περὶ πάλης μυθολογικὴ παράστασις ἀπαντᾷ ἐν τοῖς μετεωρολογικοῖς μύθοις πολλῶν λαῶν. Τοιαύτη ἡ ἔννοια τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν μύθων περὶ τῆς ἐριδος τῶν Λαπιθῶν πρὸς τοὺς Κενταύρους, οἵτινες κατὰ τὰς πειστικωτάτας τῶν νεωτέρων ἐρμηνειῶν εἰσὶ προσωποποιήσεις τῶν ἀνέμων καὶ τῶν καταιγίδων <sup>3)</sup>. Κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Ῥώσων χωρικῶν τὰς ἀπὸ τῶν θυελλῶν καταστροφὰς προξενοῦσιν οἱ Ljeschi (Στοιχεῖα τῶν δασῶν), οἵτινες παλαιότες ἐκσφενδονίζουσι κατ' ἄλληλα τὰς βάρους καὶ κορμούς δένδρων <sup>4)</sup>. Ἐν Βεστφαλίᾳ οἱ χωρικοὶ λέγουσι περὶ καταιγίδων, «use Herrgott Kift» <sup>5)</sup>. Παρὰ τὸ Altbunglau τῆς Βαυαρίας τὸ σφοδρὰς καταιγίδος καὶ ἀντιπνοῆς ἀνέμου λέγουσιν ὅτι οἱ πονηροὶ ἀνέμοι παλαιότες τοῦ ἀλλήλου, παρὰ δὲ τὸ Aüssig πιστεύουσιν ἐπὶ τῇ ἐξ ἡμέρας προέρχεται ἐκ τῶν θρυμμάτων μυλῶν λίθων, οἵτινες σφενδονίζονται ἀπὸ πονηρῶν πνευμάτων ἐρίζοντων ἐν τῇ ἀέρι, καὶ συγκρούμενοι ἀλλήλους κατασυντρίβονται εἰς μύρια θρύμματα <sup>6)</sup>. Τέλος ἡμιάγριοι τινες λαοὶ δοξάζουσιν ὅτι αἱ ἀστραπαὶ καὶ αἱ βρονταὶ προέρχονται ἐκ τῆς συμπλοκῆς πτηνῶν ἐν τῇ ἀέρι <sup>7)</sup>.

Ἐν τινι παρίῳ παραμυθίῳ τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς μου (γραφέντι παρὰ τοῦ κ. Ζαννῆ Κρίσπη) <sup>8)</sup>, ὁ ἥρως Κοντογιαννάκης ὁ Σπιθολιόντας πορευόμε-

1) Χασιώτης ἐν Χρυσολίθῳ τ. Δ' σ. 19. Οὐχὶ ἄσχετον τοῖς τοιοῦτοις μύθοις εἰκόζομεν ὅτι εἶναι καὶ τὸ ἐπόμενον χωρίον τῆς Ἑσθῆρ, ἀποκρύφου βιβλίου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης· «καὶ τοῦτο ἦν αὐτοῦ τὸ ἐνὸπνιον· καὶ ἰδοὺ φωνὴ καὶ κραυγὴ θορύβου, βρονταὶ καὶ σεισμός, τάραχος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἰδοὺ δύο θράκοντες, καὶ προσήλθον ἀμφότεροι παλαῖειν. Καὶ ἐγένετο αὐτῶν φωνὴ καὶ ἐταράσσετο πάντα ἀπὸ τῆς κραυγῆς τῆς φωνῆς ταύτης». (Ἑσθῆρ Δ', 5—7. Libri apocryphi V. T. ed. Fritzsche σ. 31).

2) [[ Πολίτων Παραμ. λ. μαλλώνων 19. Πρὸς λ. γουροῦνι 6 (τ. Δ' σ. 105) ]].

3) Βλ. ἐν ἐκτάσει Mannhardt Wald- u. Feldkulte τ. II σ. 96 κέ.

4) Αἰτ. I σ. 139.

5) Wolf Beiträge z. deutsch. Mythol. I, 63.

6) Grohmann Aberglauben aus Böhmen σ. 93 ἀρ. 183. 184.

7) Bastian Die Rechtsverhältnisse σ. 260 σημ.

8) [[Τὸ παραμυθὶ τοῦτο εὕρεται νῦν ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ κατακεχωρημένον ὑπ' αἰ. ἀρ. 584—ΣΠ. 57, 2]].



νος πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ῥοπαλίου του, βλέπει εἰς ἓν μέρος «ἓνα δράκο πελώριο, καὶ ἦτανε ᾗ τὴν ἀκρογιαλιά, εἶχε τὰ χέρια του μέσ' ᾗ τὸ γιαλό, ἐτάραζε τὴ θάλασσα καὶ ἔκανε τρικυμίας ᾗ τὸν κόσμον». Ὁ ἀδελφὸς τούτου, δράκος φοδερώτερος, διαμένων εἰς μέρος ἀπέχον δρόμον ἑνὸς ἔτους, «ἐξερρίζωνε τοσοῦτοι ποταμοὶ καὶ τοσοῦτοι λίμναις· ἕτερος δὲ ἀδελφός, ἐξ ἰσοῦ μακρὰν οἰκῶν «ἐπιανε τὰ βουνά, τὰ ἔδαζε ἀπάνω ᾗ τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, τὰ σκοντροῦσε καὶ ἄλλα τέτοια πράγματα», ὡς ὁ Ὡτος καὶ ὁ Ἐφιάλτης παρ' Ὀμήρῳ, οἱ τὴν Ὀσσαν ἐπὶ τοῦ Πηλίου ἐπισωρεύοντες. Ἄν ταῦτα ὥσιν ὅλως μονήρη ἢ τοῦναντίον σχετίζονται ἄλλοις, ἀγνώστοις ἡμῖν μύθοις τοῦ λαοῦ, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξιχνιάσωμεν.

## \* Γ'. ANEMOI

Ὀνομασίαι ἀνέμων.—Προσωποποιήσεις ἀνέμων.—Ἐπιτίμησις αὐτῶν.—Ἀνθρωποφάγοι.—Μάννα ἀνέμων.—Ἀρρενες καὶ θήλειες ἄνεμοι.—Ἐρωτήσεις.—Ἄνεμοι προξενοῦντες βροχὴν καὶ χάλαζαν.—Ὁ κύρ Βοριᾶς.—Νότος.—Κατεβατός.—Πτέρυγες ἀνέμων.

Οἱ ἄνεμοι καλοῦνται νῦν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀδιαφόρως Ἄνεμοι, Καιροί, Ἀέρηδες <sup>1)</sup>· οἱ ὀκτῶ δὲ κυριώτεροι <sup>2)</sup> καλοῦνται ὑπὸ τῶν ναυτικῶν ἰδιᾶ διὰ τῶν ἰταλικῶν αὐτῶν ὀνομάτων, ἀπὸ τῶν γαλλικῶν <sup>3)</sup> καθ' οὓς ἤρξαντο ἐπικρατοῦντες τοῦ Αἰγαίου οἱ Ἑνετοί <sup>4)</sup>. Τὸ πρῶτον παράδειγμα τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν ἑλληνικῶν δι' ἰταλικῶν λέξεων ἐκτελεσθῆναι ἐπιγραφὴ τις ἐπὶ εἰκόνος τῶν τεσσάρων κυρίων ἀνέμων ἐν πύλῃ τοῦ ἑκτονταετηρίδος τοῦ Βατικανοῦ, ἣτις ἀναγράφει ὡς ἑξῆς τὰ ὀνόματα τούτων ἀνέμων, Βορέας, Πουνέντις, Νότος <sup>5)</sup>. Ἐν τινι ἑλληνικῇ χειρογράφῃ μετεωρολογικῆς ὕλης, γραφέντι κατὰ

1) Ἀέρηδες καλεῖται ἐν Ἀθήναις τὸ ὥρολόγιον τοῦ Κυρρήστου, ἐν ᾗ τὰνάγλυφα τῶν ἀνέμων. Ἡ λέξις ἀέρας εἶναι μάλλον εὐχρηστος τῆς λέξεως ἀνέμου ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης.

2) «Οἱ γιόχτῳ ἀνέμοι» ἐν κρητικῇ δημοτικῇ ᾠσματι (Jeannarakí ᾠσμ. Κρητ. ἀρ. 60, σ. 84).

3) Οὐχὶ ἐκτὸς τοῦ προκειμένου θεωροῦμεν τὴν καταγραφὴν ἐνταῦθα τῶν παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἐν χρήσει ξενικῶν ὀνομάτων τῶν ἀνέμων. α') Κύριοι ἄνεμοι: 1) Τραμοντάνα, τραμουντάνα, τρεμουντάνα (ἰταλ. tramontana, βορρᾶς). 2) λεβάντες, λεβάντης, λεβαντίνι (le vante, ἀπηλιώτης, ἀνατολικός). 3) νότος, ὠστρια (noto, austro). 4) πονέντες, πονέντης, πουνέντης (ponente, ξέφυρος, δυτικός). β') Ὑποδιαίρεσις: 1) Γραικος, γραιγος, γραιτος (greco, καικίας, βορειοανατολικός). 2) σιρόκος, σορόκος (sirocco, εἰρος, νοτιοανατολικός). 3) γαρμπίνος, γαρμπής (garbino, λίψ, νοτιοδυτικός). 4) μαίετρος, μαέστρος, μαῖεστράλκι (maestrale, Σκίρων, βορειοδυτικός).—γ') Εἰδικώτεραι ὑποδιαίρεσις: 1) Γραιγοτρεμουντάνα (BBA). 2) γραικολεβάντε (ABA). 3) σιρόκο λεβάντε (ANA). 4) ὠστρια σιρόκο (NNA). 5) ὠστρια γαρμπή (NNA). 6) πονέντε γαρμπή (ΔNA). 7) πονέντε μαίετρο (ΔBA). 8) μαίετρο τραμοντάνα (BBA).

4) Didron Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine 1845 σ. 170. Ὁ Didron παραλείπει νὰ σημειώσῃ τι περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐγράφη ἡ εἰκὼν αὕτη, ἵσως ὅμως δὲν εἶναι μεταγενεστέρα τῆς 16<sup>ης</sup> ἑκατονταετηρίδος. Σημειωτέα καὶ ἡ παρανόησις τῆς λέξεως Πουνέντης (ἀνατολικὸς ἄνεμος ἀντὶ δυτικοῦ), ὑπεμφαίνουσα ὅτι οἱ ἐν Ἀθῶνι δὲν εἶχον ἔτι προσοικειωθῇ πρὸς τὰ ξενικά ὀνόματα τῶν ἀνέμων,



τὴν ΙΕ' ἢ ΙΣ' ἑκατονταετηρίδα, ἐκτὸς τοῦ Νότου, οἱ λοιποὶ ἄνεμοι ἀναφέρονται ἰταλιστὶ· «Λεβάντες, σωρόκος, νοτία, γαρμπής, πουνέντες, μαῖστρος, τραμουντάνα, γρέος» <sup>1)</sup>· ἐνθα ἡ ὀνομασία τοῦ νότου ἐλήφθη ἐπίσης ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ, διότι καὶ ἰταλιστὶ ὁ ἄνεμος οὗτος καλεῖται ἐνίοτε ποτο.

Παρὰ δὲ τοῖς μὴ ναυτικοῖς εἰσὶν ἔτι εὐχρηστα ἑλληνικὰ τῶν ἀνέμων ὀνόματα, ἰδίως δὲ τὰ τοῦ Βοριᾶ καὶ τοῦ Νότου (Νότος, Νοτιάς ἄρσ., Νοτιά, Νοθιά θηλ.), ἅτινα ὑπερισχύσαντα ἀκούονται συχνότερον τῶν ἰταλικῶν τραμουντάνας καὶ ὠστριζας· σπανιώτερον δὲ λέγεται καὶ ὁ Λεβάντες Ἀνατολικός, ὡς ἐν τῇ δημοτικῇ ᾄσματι,

Ἄρχει· ὁ Νότος τὸ νερό, καὶ ὁ κὺρ Βοριᾶς τὸ χιόνι,  
καὶ ὁ σκύλος Ἀνατολικός ὀήχει τὸ κουκοσάλι <sup>2)</sup>).

Ἐπίσης καλοῦσι Λίβαν (λίβας, ἐκ τοῦ λίψ, λιβός) κυρίως τὸν ἐκ Λιβύης πνέοντα καυστικώτατον ἐκείνον ἄνεμον, ὅστις ἐν Ἀφρικῇ καλεῖται Σιμόν, ὑπὸ δὲ τῶν Ἰταλῶν *sirocco*. Ἔτερα ἑλληνικὰ ὀνόματα ἀνέμων εἶναι ὁ Μπάτης <sup>3)</sup>, ἡ μετὰ μεσημβρίαν ἐκ τῆς θαλάσσης εἰς τὴν ξηρὰν πνέουσα αὔρα. Κατεβατός (πρβλ. καταβάτης), ὁ ἐκ τοῦ Παργασοῦ πνέων ἄνεμος, ἐν Ἀραχόδῃ καὶ τοῖς πέριξ <sup>4)</sup>, Θρακίᾳς <sup>5)</sup>, βορειοβορειοανατολικός, ὁ ἐκ τῆς Θράκης πνέων, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Θρασχίας, ὁ Μάγας, ὁ Ἐπικλίνδυνος (Ἐπικλινία Λεβαδείας) κλπ. <sup>6)</sup>. Ἐν γένει δὲ συχνότατα ὁ ἄνεμος ὀνομάζεται καὶ τοῦ αἵτου ἐπὶ πνέει, καὶ τὰ τοιαῦτα ὀνόματά εἰσι πολυάριθμα, παλαιὰ καὶ νεώτερα· τὰ διάφορα χωρία ὁμοίως καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον Φουκίας, Σπέραι, κλπ. <sup>7)</sup>· Περὶ τοῦ ἀνέμου λέγουσι οὐκ ὀλίγοι ποιηταὶ (πνέει, ἐπιπνέει), εἰσὶν ὅμως ἐν χρήσει καὶ φράσεις ἐνέχουσαι ἀρχαῖας καὶ ἑλληνικὴν τινα ἐννοιαν· ὡς μουγκρίζει ὁ ἄνεμος <sup>8)</sup>· βογκάει (στενάζει) ὁ ἀνέμος <sup>9)</sup>, ἐπεσεν ὁ αἰέρας, [[ ἡ ὁ ἄνε-

1) Κώδις 93 τῆς βελτιοθήκης τοῦ ἐν Ἐρλάγγῃ Πανεπιστημίου (φ. 13α).

2) *Jeannarakí* ἀρ. 279 σ. 216.

3) Ἐκ τοῦ ἐμβαίνει, ἐμβατής, εἶπεν ἐμβατεύω· ἡ λέξις οὐχ εὐρηται ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. [[Βλ. ἐτυμολογίαν τῆς λ. καὶ ἐν *Ulrichs Reisen u. Forschungen in Griech.* I, 12]].

4) Ὁ λαὸς λέγει· «τὰ βουνὰ κατεβάζουν (ἢ χύνουν) τὸν αἶρα» ἐπὶ σφοδροῦ ἀνέμου.

5) [[Θρακία· ἐν Σέρραις (Φιλιστωρ Γ' σ. 131)· χειμαστίης δὲ ἐν Μακεδονίᾳ (αὐτ. σ. 227). Λοιμολόγος, κατὰ τὸν Βαλαωρίτην (Ποίημ. 1891 Β', 339, 1907 Γ', 256) «αἰφνίδιος, ὀρμητικώτατος βορειοανατολικός ἄνεμος, ἐπικλίνδυνος ἐν θαλάσσῃ καὶ καταστρέφων τοὺς καρπούς τῆς γῆς». Λιβύος, βορειοανατολικός «πνιγνός καὶ καυστικός» (αὐτ. 412 (313))]].

6) Μέγας ἄνεμος ἐλέγετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁ χαλεπός. «Ζέφυρος μέγας» ('Οδυσσ. ξ, 458).

7) [[Καυκάγλης, ὁ ἀρκτικοδυτικὸς ζέφυρος ἐν Αἰθαριῶν. ('Εφημερίς Φιλομαθῶν 1858 σ. 440)].

8) Βλ. καὶ *Passow* ἀρ. 29. Περὶ ὁμοίων φράσεων ἄλλων ἔθνων, πρὸς δὲ περὶ τῆς μυθολογικῆς παραστάσεως τοῦ ἀνέμου ὡς θεοῦ μυκωμένου βλ. *Schwartz Naturan.* II σ. 54. 67 κέ. πρβλ. καὶ 59 κέ.

9) «Καὶ ὁ Βοριᾶς ἐφρούσκωσεν, βαριὰ φροῆ, βογκάει». ('Ιατροῖδ. Συλλογὴ δημοτ. ᾄσμ. σ. 19). Πρβλ. *Schwartz Naturan.* II σ. 70 (Wind stöhnt).

10) Βλ. 'Οδ. γ, 176· «ῥέτο οὐρός». Ἰλ. Ψ, 212· «ῥέοντο (Βορέας καὶ Ζέφυρος)». ἐνδρόουσαν ἄελλαϊν. (Κόιντ. Σμύρν. ΙΔ', 251).



μος <sup>1)</sup>]], παίρνει ὁ καιρὸς τὰ σύγνεφα <sup>2)</sup>) κλπ.

Ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἀναφέρεται ὅτι, γενομένης ποτὲ τρικυμίας, ὁ Ἰησοῦς «ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη· οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν, λέγοντες, ποταπὸς ἐστὶν οὗτος; ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ ;» <sup>3)</sup>) Τοιαῦται ἀποστροφαὶ πρὸς τοὺς ἀνέμους, ὑπερφαίνουσαι προσωποποιήσιν τούτων, ἀπαντῶσι συχνότατα ἐν τῇ δημῳδαίᾳ ποιήσει. Ἐν τινι βαυκαλήματι ἡ μήτηρ κελεύει τοὺς ἀνέμους νὰ παύσωνται πνέοντες. «Καὶ σεῖς, ἄνεμοι, σιγᾶτε» <sup>4)</sup>). Ἡ αὕτη ἐπιτίμησις ἀναφέρεται ἐν γαμηλίῳ τινὶ ἄσματι, ψαλλομένῳ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν χορῶν, τοῦ περὶ τὴν νύμφην καὶ τοῦ περὶ τὸν γαμβρόν·

Πάρητε, ἄερες, πάπατε, ποὺ φέρουντε τὴ νύμφη <sup>5)</sup>).

Ἐν ἐτέρῳ γαμηλίῳ θεσσαλικῇ ἄσματι ἱεραξ ὑποτίθεται ὁ προσκαλὼν τοὺς ἀνέμους νὰ σιγήσωσι χάριν τοῦ γάμου·

Ἀπὸ τὰ τρίκορφα βουνά  
γεράκι ἔσυρε λαλιά·

— «Πάρητ', ἄερες, πάπατε

ἀπόψε κι' ἄλλη μιὰ νύμφη <sup>6)</sup>).

Ὁμοίωτατον τῷ τελευταίῳ τούτῳ ἄσματι εἶναι καὶ τὸ φινικιόν <sup>7)</sup>, ἡ γνώμη ὅμως ἐπιφανοῦς μυθολόγου, ὅτι τὰ ἀνέμους ἀναφερόμενον γεράκι κέκτηται σπουδαίαν μυθολογικὴν σημασίαν, σχετιζόμενον μετὰ παραστάσει τοῦ ἀνέμου ὡς ἱερακος ἢ ἀετοῦ <sup>8)</sup> ἢ ἀπλῶς ὡς πτερωτοῦ· τοιαῦτα ἡμῖν οὐχὶ λίαν βάσιμος. Ἐκ μόνου τοῦ προκειμένου ἄσματος οὐδὲν τοιοῦτον δύναται νὰ ὑπονοηθῇ, διότι συχνάκις ἐν τοῖς ἡμετέροις δημοτικαῖς ἄσμασι ὑποτίθενται

1) [Ἄρχετα νεωτ. ἑλλην. Α', α', 8. Ἐν Ῥουμλουκίῳ ἐκόπασε· ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Μακεδονίας στάθηκεν ἢ εἰσαμείνησεν ὁ ἄερας (αὐτ. 42)].

2) «Πάρε, καιρέ, τὰ σύννεφα, καὶ σύ, Βοριᾶ, τὰ λόγια, | κι' ἄμέτε τα τῆς μάννας μου νὰ λέγῃ μοιρολόγια». (Πανδώρα τ. IB' σ. 522). Πρβλ. Ἰλ. Φ, 214 «νέφεα κλονέοντε (Βορέας καὶ Ζέφυρος)». «Βορέου νέφεα κλονέοντος». (Ἡσιόδ. Ἔργ. 553). «νέφος... πνοιζοῖν ἐλαυνόμενον Βορέας». (Κύριτ. Σίμων. Η', 46—47). «νέφη... ἐλαυνόμενα προτέρως ἢ ἐνότιο βίη, ἢ ὁ θρηκὸς Βορέας». (Θεοκοίτ. ΚΕ', 89 κέ.). Schwartz Nat. II σ. 56—57.

3) Matθ. Η', 26. 27. Μάρκ. Δ', 39. 41. Λουκ. Η', 24. 25.

4) Βόρων τ. Β' σ. 189.

5) Λελέκ. Ἀνθ. σ. 144.

6) Fauriel II σ. 236. Sanders Volksl. Neugr. σ. 104. 105. Μανούσου Τραγούδια ἑθνικά Β' σ. 100—101. Passow σ. 457. Wachsmuth das alte Griech. im neuen σ. 88. Tomaseo Canti popol. III σ. 92. [Ἐν ἐτέρῳ γαμηλίῳ ἄσματι Καταφυγίου Ὀλύμπου «ἡ μάννα τοῦ γαμπροῦ μὲ τοὺς ἀνέμους μάλλον» καὶ τοὺς κελεύει νὰ παύσωσι πνέοντες. (Ἑστία 1883 τ. ΙΕ' σ. 359). Περὶ μαγικῶν μέσων πρὸς κατευνασμόν τῶν ἀνέμων παρ' ἀρχαίων βλ. Gruppe Mythol. σ. 835]].

7) Βλ. Grimm D. Myth. σ. 601 (528 ε' ἐκδ.).

8) Grimm, αὐτ. σ. 526—528 (ε' ἐκδ.).



πτηνὰ ὁμιλοῦντα ἢ ἐνεργοῦντα, καὶ ταῦτα μὴ προσυπαρχούσης βαθείας τινὸς μυθολογικῆς ἐννοίας.

<sup>1</sup> Ἀνωτέρω <sup>1</sup>) εἶδομεν ὅτι οἱ ἄνεμοι Βορρᾶς καὶ Νότος, προσωποποιούμενοι, ἀπεργάζονται, κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν κατοίκων τῆς Παρνασίδος, τὴν βροχὴν καὶ τὴν χάλαζαν. Κατὰ δὲ τὸ κρητικὸν ἄσμα, οὐ παρέθεμεν δύο στίχους (σ. 42), ὁ Νότος φέρει τὴν βροχὴν, ὁ κὺρ Βοριᾶς χιόνα καὶ ὁ σκύλος Ἀνατολικὸς χάλαζαν <sup>2</sup>). Προσωποποιήσεις πάντων τῶν ἀνέμων, ζώντων ὡς ἐν οἰκογενεῖα, ἀναφέρονται ἐν δημῳδοις παραμυθίοις. Ἐν τῇ «Ντόνα Κλίνα», παραμυθίῳ θηραϊκῷ τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς Ν. Πεταλᾶ <sup>3</sup>) ὁ ἥρωα τρέχων πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἐξωτικῆς συζύγου αὐτοῦ, ἀφικνεῖται ἐπὶ τέλους εἰς τὴν κατοικίαν τῶν Ἀνέμων, ἐνθα εὖρων τὴν γραίαν μητέρα αὐτῶν ἐρωτᾷ, ἂν εἰξεύρῃ ποῦ εὐρίσκεται ἡ σύζυγός του. Ἡ δὲ μήτηρ τῶν ἀνέμων τῷ ἀποκρίνεται «πῶς, αὐτὴ τῇ βασίλισσα μὴδ' ὁ παπποῦς μου, μὴδ' ἡ λαλιὰ μου δὲν τῇ ξέρει, ὅχι ἐγὼ παρὰ ἔχω δώδεκα παιδιὰ, θηλυκὰ καὶ σερικὰ, καὶ εἶναι οἱ καιροὶ, καὶ περιμένω νᾶρθουνε τώρα νὰ φᾶνε καὶ νὰ τσ' ἄρωτῇξω, ἴσως αὐτοὶ ποῦ νὰι κοσμογυρισμένοι καὶ ξέρουνε. Μονάχα, παιδί μου, ποῦ θὰ σὲ κρύψω;» Σκεπάζεται μὲ τὴν καπὸτα του, (ἥτις καθιστᾷ ἀοράτους τοὺς φέροντας)·—«Μὲ βλέπεις;» Λέει, — «Ὅχι». Ἐρχεται ἡ θυγατέρα της ἡ Νοθιά. Τσῆ ἔχε ἔτοιμο φαεῖ, καθίζει, πίνει, ξεκουράζεται· τὴν ἄρωτᾷ, τίποτε. Ἦρθανε ὅλαις οἱ θηλυκαὶ Τρασουλινάνα... καὶ δὲν ἠξέρανε πρᾶμα. Ἦρθανε καὶ οἱ ἀρσενικοὶ, τίποτε· ἦρθε καὶ ὁ Βοριᾶς, τίποτε· ἦρθε καὶ ὁ Σορόκος, τίποτε. Λέει, — «Καὶ δὲν ξέρεις πρὸς ποῦ δὲν ἔρχεται κανεὶς;» Ἦρτει, πίνει, ἐκεῖ ποῦ ἠξεκουράζονται, πρὸς αὐτὴν μὲ τὰ χάδια. — «Ἀπὸ τῇ λαλιᾷ σου, παιδί μου, ἤκουσα γιὰ μιὰ βασίλισσα, ποῦ τήνε λένε Ντόνα Κλίνα, νὰ μοῦ πῆς, τήνε ξέρεις σύ;»—«ὦ! Λέει, μητέρα μου, τί θέλεις νὰ ξέρῃς; ποῦ ἐγὼ τήνε μισῶ. Ἀπὸ 'κεῖ ἔρχομαι». Μετὰ πολλὰς δὲ παρακλήσεις, ὁ Σορόκος ἀναδέχεται νὰ φέρῃ ἐκεῖ τὸν ἥρωα τοῦ παραμυθίου, ὅστις προπορεύεται τοῦ ἀνέμου, τῇ βοηθείᾳ ὑποδημάτων μαγικῶν.—Καίτοι ἀμφίβολον, ἂν τὰ ἐν τῷ παραμυθίῳ τούτῳ ἀναφερόμενα περὶ τῶν Ἀνέμων εἶναι γνήσια ἐλληνικά, ἐπειδὴ ὁμοιότατα ἐπεισόδια ἀπαντῶσι καὶ ἐν παραμυθίοις ἄλλων λαῶν <sup>4</sup>).

1) Βλ. ἄνωτ. σ. 28.

2) [[Κατὰ τι κρητικὸν ἄσμα· «Χύνει ὁ Βοριᾶς μὲ τὸ νερό καὶ ὁ Νότος μὲ τὸ χιόνι, | χύνει τὸ γρασιλῆδαντο τὸ σταυρωτὸ χαλάζι». (Ζ. Ἀγ. Α', 339)]].

3) Ἡ συλλογὴ αὕτη εὑρεταὶ παρὰ τῇ ἐπιτροπῇ τῶν Νεοελληνικῶν ἀναλῃκτων τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ. [[Ἀγνιστον τί ἀπέγινεν ἔκτοτε]].

4) Κατὰ τι ρωμουνικὸν παραμύθιον τῆς Τρασουλδανίας, θέλων νὰ εἶρῃ τις τὴν Ῥουσουλίνα, ἐρωτᾷ τὴν ἁγίαν Κυριακὴν· αὕτη προσκαλεῖ τὰς μελίσσας αὐτῆς (ἡμέρας;)· ἐκ τῶν τριακοντα αἱ εἴκοσι καὶ ἐννέα οὐδὲν ἐγίνωσκον· μετ' οὐ πολὺ ὅμως φθάνει ἡ τριακοστῇ, ἐρχομένη ἐκ τῆς κατοικίας τῆς Ρουσουλίνας, ὅπου καὶ ὁδηγεῖ τὸν ζητοῦντα. (Ausland 1856 σ. 500).—Ἐν παραμυθίῳ τῆς Σιλεσίας ἀναφέρεται, ὅτι εἰς ζῆτῶν τὴν εἰς περισσότερὰν μεταμορφωθείσαν ἀδελφὴν του, ὁδοιπορεῖ καὶ φθάνει ἐπὶ τέλους εἰς τινὰ κατοικίαν, ὅπου ὑποδέχεται αὐτὸν ἡ μήτηρ τοῦ Ἀνέμου, ἔρχεται κατόπιν ὁ Ἄνεμος, θέλει νὰ φονεύσῃ τὸν ξένον,



οὐχ ἦττον ἄξια παρατηρήσεως εἰσὶ τὰ ἐν αὐτῇ μυθολογήματα, ἰδιαίτατα δὲ τὰ ἐν τῇ ἑλληνικῇ μόνον ἀναφερόμενα. Κοινὸν μεταξὺ ἀλλήλων τὰ τε εὐρωπαϊκὰ ταῦτα καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔχουσι τὸ ἀνθρωποφάγον τῶν Ἀνέμων, παρισταμένων ἀπαρχλάκτως, ὥς ἐν ἄλλοις παραμυθίοις οἱ Γίγαντες, οἱ Δράκοντες, ὁ Ἥλιος, αἱ Λάμραι κλπ. Ὁ Σορόκος εἰσερχόμενος δαφραίνεται δσμὴν ἀνθρώπινου κρέατος, καὶ μόλις διὰ τῶν θωπειῶν τῆς μητρὸς πείθεται νὰ μὴ καταδροχθίσῃ τὸν ὑπὸ ταύτης ἀποκρυβέντα ἀνθρώπον, καὶ νὰ παρὰσχῃ αὐτῇ τὴν συνδρομὴν του<sup>1)</sup>. Ἐπίσης ἐν πᾶσι τοῖς παραμυθίοις τούτοις ἀναφέρεται μήτηρ ἀνέμων, ἐν τῇ ἑλληνικῇ μάλιστα καὶ πάππος καὶ μάμμη<sup>2)</sup>. Οἱ παλαιοὶ Ἕλληγες ἐμυθολόγουν ὅτι οἱ τέσσαρες κύριοι ἀνεμοὶ μητέρα εἶχον τὴν Ἡώ, γεννήσασαν αὐτοὺς ἐκ τοῦ Ἀστραίου<sup>3)</sup>, οἱ δὲ σφοδροὶ καὶ καταστρεπτικοί, οὓς ἐπροσωποποιοῦν ἀποκαλοῦντες Ἀρπυίας, τὴν Ὠκεανίδα Ἠλέκτρην καὶ πατέρα τὸν Θαύμαντα<sup>4)</sup>. Κατὰ δὲ τὸν Ῥίγ Βέδαν μήτηρ τῶν Ἀνέμων (Μα-

ἡ μήτηρ κατευαίνει αὐτόν. "Ἄλλ' οὐδὲν δύναται ὁ "Ἄνεμος, ὁ δ' ἀδελφὸς μόνον ἐν τῇ ὑπὸ τοῦτου ὑποδεχθείσῃ κατοικίᾳ τοῦ "Ἡλίου δαηγείται θεόντως περὶ ἀνευρέσεως τῆς ἀδελφῆς. (Zeitschrift f. deutsche myth. u. sittenk. 1894, 1, 116). — "Ἐν ἑτέρῳ ἀνετικῷ, γυνὴ ἀναζητοῦσα τὸν σύζυγόν της μεταβαίνει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ "Ἑσπέρου, ὑπὸ τοῦτου δὲ παραπέμπεται εἰς τὸν "Ἡλίον καὶ ὑπὸ τοῦτου εἰς τὸν "Ἄνεμον. "Ἐν τῇ κατοικίᾳ τοῦ "Ἀνέμου κρύπτεται καὶ ἄρχας ὑπὸ τῇ μορφῇ τοῦ "Ἡλίου, ὅπως μὴ οὗτος τὴν φάγῃ καὶ εἰς τὴν πληροφάνειαν ἐπικρατῇ περὶ τοῦ περὶ τοῦ "Ἡλίου καὶ τοῦ "Ἄνεμου (Falkenh. u. d. d. Myth. 1894, 1, 25). "Ἐν ἑτέρῳ ἀνετικῷ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ "Ἡλίου καὶ τοῦ "Ἄνεμου (Kuhn u. Schwartz. Maerk. Sagen u. d. d. Myth. 1894, 1, 116). "Ἡλιος καὶ Σελήνη. Πρὸλ. Grimm's Kindermaerchen εἰς ἀρ. 88 καὶ 120. "Ἐν τῇ 88 ταῦτα παραμῦθα δύνανται ἀπαχθῶσιν εἰς κύκλον εὐρύτερον, ἐν ᾧ ἐρωτῶνται τὸν "Ἡλίον, τὴν Σελήνην, τὰ "Ἄστρα, τοὺς "Ἀνέμους κλπ. [Ἐνάλογα καὶ παραμῦθα τῆς "Ἀνω Βρετάνης. Εἰς ἓν ἀναφέρεται κατοικία τῶν "Ἀνέμων εἰς κορυφὴν ὄρους (ἔπου ἑπτὰ καλύβαι καὶ εἰς πύργος), ἐπίσης δὲ καὶ πάλιν πρὸς τὸν βορειοανατολικὸν ἄνεμον. (Rev. d. trad. pop. 1894 σ. 182—3). "Ἐν ἑτέρῳ ἄνεμος δαηγεῖ πρὸς ἀνεύρεσιν ζητουμένης γυναικὸς (αὐτ. 1901 σ. 122), ἐν τρίτῳ δὲ τὸν ἐρωτῶντα νὰ εἴρῃ τὴν σύζυγόν του οἱ κόρακες παραπέμπουσιν εἰς τὸ παλάτιον τῶν "Ἀνέμων, ὁ δὲ ἀρχηγὸς τούτων τὸν μεταφέρει ἐπὶ τῶν νώτων του εἰς τὸ παλάτιον τῶν "Ὁρῶν (αὐτ. 1894 σ. 271). "Ὁ μέγας "Ἄνεμος ὠρεῖ θαυμάσια πράγματα εἰς τὸν προσελθόντα εἰς τὴν κατοικίαν τῶν "Ἀνέμων γεωργὸν καὶ ζητοῦντα ἐπανόρθωσιν τῶν ζημιῶν, ὅς οὗτος τῷ ἐπροφάνησεν (αὐτ. 1896 σ. 518—9). Μήτηρ ἁνέμων ἀναφέρεται ἐν ἑτέρῳ παραμυθῷ. (Mélu-sine I, 130, 131)].

- 1) Περὶ τῆς ἀδηφαγίας τῶν ἀνέμων βλ. *Grimm D. M.* σ. 602. *Schwartz* Heutiger Volksgl. σ. 27. 'Ο Αἰολὸς μετὰ τῶν τέκνων του παρίσταται ἐν Ὀδυσσεΐ (κ) εὐχομένους διαρκῶς· οἱ ἄνθρωποι θαίνονται εἰλαπίνην παρὰ τῇ Ζεφύρῳ ἐν Ἰλιάδι (Ψ, 201).  
2) [[Μάννα τοῦ Βοριᾶ ἀναφέρεται καὶ εἰς δημώδη ἄσματα. Βλ. *Πολίτου* Ἐκλ. ἀρ. 149]].  
3) *Ἡσιόδ. Θεογ.* 378 κέ. «Ἀργέστην, Ζέφυρον, Βορέην τ' αἰφηροκέλευθον καὶ Νότον». Ἰσως ὅμως Ἀργέστης εἶναι ἐπίθετον τοῦ Ζεφύρου (ἀργέστην Ζέφυρον) καὶ οὐχὶ ὁ ἄνεμος Εὐρός. [[Γενικῶς περὶ τῶν ἀνέμων παρ' ἀρχαίους βλ. *Ukert* Über die Windscheiben u. Winde der Griechen u. Römer ἐν *Zeitschr. f. d. Alterthumswissenschaft* 1841 ἀρ. 15 σ. 124 κέ. *Gruppe Mythol.* σ. 834 κέ. *Pauly-Wissowa Real-Lex.* I, 2176 κέ. *Roscher Lex.* I, 803 κέ.]].  
4) *Ἡσιόδ. Θεογ.* 265 κέ.



ροῦτ) ἦν ἡ Νεφέλη ἢ Ἄγελᾶς (Pricni)<sup>1)</sup>. Τὸ ἐλληνικὸν παραμῦθιον, διαφέρων κατὰ τοῦτο τῶν εὐρωπαϊκῶν, ἀναφέρει πολλοὺς Ἀνέμους καὶ οὐχὶ ἕνα· μάλιστα διαιρεῖ τούτους εἰς ἄρρενας καὶ θήλεις, κατὰ τὸ γένος τῶν ὀνομάτων αὐτῶν<sup>2)</sup>· παρὰ τὴν ἰταλικὴν Τραμοντάναν, ἀναφέρεται καὶ ὁ ἐλληνικὸς Βοριᾶς, ὁ δὲ Νότος μεταβάλλεται εἰς κόρην Νοτιά<sup>3)</sup>. Κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν μυθολογίαν ἐκτὸς τῶν ἄρρένων ὑπῆρχον καὶ θήλεις, προσωποποιήσεις τῶν μαλακῶν αὐρῶν, ἀῆται, θυῆται, αυραε, οὐχὶ σπανίως ἀναφερόμεναι ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ ἀπεικονιζόμεναι ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς τέχνης, ὡς γυναῖκες ἔχουσαι ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν δίκην ἱστίου κολπουμένην ἐσθῆτα ἢ πέπλον<sup>4)</sup>. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ (κ) ἀναφέρονται ἕξ υἱοὶ καὶ ἕξ θυγατέρες τοῦ ταμίου τῶν Ἀνέμων Αἰόλου, σφόδρα ὅμως ἀμφιβάλλεται ἂν διὰ τούτων ἐννοοῦνται οἱ ἄνεμοι καὶ αἱ αὐραι.

Ἐκ τῶν ἀνέμων κυριώτατος θεωρεῖται ὁ Βορρᾶς<sup>5)</sup>, καὶ οὗτος προσωποποιεῖται καὶ συχνότερον τῶν λοιπῶν ἀναφέρεται ἐν τοῖς δημοτικαῖς ἰδίῳ ἄσμασιν. Ἐνίοτε μετὰ τοῦ Βορρᾶ ἀναφέρεται καὶ ὁ Νότος, ὁ καταχέων βροχὴν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐνθ' ἐκεῖνος ὀρεμνοῖ τὸ χαλάζι. Τούτους ἀμφοτέρους ὑπελάμβανον καὶ οἱ ἀρχαῖοι ὡς τοὺς κυριωτάτους τῶν ἀνέμων· «ἐπὶ τῶν πνευμάτων λέγεται τὰ μὲν βόρεια, τὰ δὲ νότια, τὰ δ' ἄλλα τούτων παρεκβάσεις», κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη<sup>6)</sup>. «Εἰσὶ δὲ τινες, οἳ τὸν Νότον τοὺς κυριωτάτους ἀνέμους, βορέαν καὶ νότον, τοὺς δὲ ἄλλους κατὰ τὴν ἀντικρίαν ἐγκλισιν διαφέρειν»<sup>7)</sup>. Ἐν Ἰλιάδι ὁ Ἀχιλλεὺς εὐχεται ἐπικαλεσθῆναι τὸν Βορέαν καὶ τὸν Ζέφυρον καὶ ὑπισχνόμενος αὐτοῖς θυσιάαν<sup>8)</sup>· ἐκ πάντων δὲ τῶν ἀνέμων μόνον τὸν Βορρᾶ καὶ τὸν Ζέφυρον ἐνθυμίζουσι οἱ ἀσματοῦχοι<sup>9)</sup>.



1) Rig-Veda Ὕμν. 37, 9 καὶ ἄλλ. μεταφρ. Benfey ἐν Orient u. Occident τ. I σ. 388.

2) [[Κατὰ ναυτικὴν παροιμίαν Καπεττολορίζου «Ἐ Βοριᾶς εἰν' ἄντρας το' ἔ Νοτιά γυναῖκα»· ἀλλ' ἐνταῦθα ἡ διακρίσις τοῦ γένους «θηλοῖ τὴν δύναμιν τῆς πνοῆς καὶ τοῦ φύχους τοῦ πρώτου καὶ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ δευτέρου» (Λαογρ. Β', 690,5)].

3) Οὕτω καὶ ἐν τῇ χειρογράφῳ τῆς Ἑρλάγγης «Νοτιά» (βλ. σ. 42). Ἐν Πελοποννήσῳ νοτιά καλεῖται ἡ ὑγρασία, ἣν ἐπιφέρει πνέων ὁ καιρὸς Νοτιάς (ἐκ τούτου καὶ ῥῆμα νοτίζω, νοτισμένος).

4) «Auræ velificantes sua veste». Plin. 36, 29. Πρὸς Stephani Compte rendu. St. Petersburg. 1862 σ. 11 κέ. Ὅμοιος Αὔραι ἐποχοῦμεναι κύκνων (Gerhard D. u. Forschungen 1858 τ. 119, 2. 120, 3) παρὰ Preller Griech. Mythol. τ. I σ. 388 γ' ἐκδ.

5) [[Ἐν Ἀνω Βρετανίᾳ ὁ Βορρᾶς καπετάνιος τῶν ἀνέμων. (Rev. d. trad. popul. VII, 520)].

6) Ἀριστοτέλ. Πολιτ. Δ', 3, 4.

7) Στράβ. 29. Βλ. καὶ Isid. Orig. 13, 11. «Ex omnibus autem ventis duo cardinales sunt: Septentrio et auster».

8) Ἰλιάδ. Ψ, 195.

9) Maury Hist. des religions de la Grèce, τ. I. σ. 167. Preller Gr. Myth. I σ. 389. (Ναοὶ καὶ βωμοὶ τοῦ Βορέου ἐν Ἀθήναις παρὰ τὸν Ἰλισόν, ἐν Μεγάλῃ πόλει καὶ ἐν Θουρίοις). [[Περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ Βορρᾶ ἐν ταῖς νήσοις μάλιστα τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ θεοῦ τῶν Θηραίων Βορεαίου βλ. Arch. f. Religionswiss. 1898 σ. 302]].



Ὁ Πίνδαρος ἀποκαλεῖ τὸν Βορέαν βασιλέα ἀνέμων <sup>1)</sup>, ὁ δὲ καθ' ἡμᾶς λαὸς Κύρ Βοριά <sup>2)</sup>· ἐνίοτε οἱ ναυτικοὶ ἐπονομάζουσιν αὐτὸν καὶ Γέρο· «Γέρο Βοριά ἀρμένιζε καὶ Νότο παλληκάρι» περὶ αὐτοῦ γὰρ ναυτικὴ τις παροιμία <sup>3)</sup>. Οὕτω καὶ οἱ Φρεῖσιοι (Friesen) ἐπονομάζουσι τὸν βορειοδυτικὸν ἄνεμον Uald (γέροντα) <sup>4)</sup> καὶ old (γέροντα) ἐν γένει οἱ ναυτικοὶ τῆς Ἀρκτου, ὁπότεν ἀτάκτως πνέων ἐξαπατᾷ τοὺς ναυτιλλομένους <sup>5)</sup>.

Ὁ Βοριάς νομίζεται ὀξύς <sup>6)</sup> καὶ ὀργίλος <sup>7)</sup>, πικρός <sup>8)</sup>, δεινῶς κολάζων τοὺς περιφρονούντας τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ψάλλεται τὸ ᾄσμα περὶ τοῦ Κύρ Βοριά, τοῦ βυθίσαντος τὸ πλοῖον ὑπερόπτου πλοιάρχου <sup>9)</sup>. Μίαν τῶν παραλλαγῶν τοῦ ᾄσματος τούτου, πελοποννησιακὴν, ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τοῖς Νεοελληνικοῖς ἀναλέκτοις <sup>10)</sup>.

Ὁ κύρ Βοριάς παράγγειλε οὐλῶν τῶν καρabiῶνε.

— «Καράβια, ποῦ εἰστε ἔς τὸ γιολό, οὐλα λιμάνι πιάστε.»

Τοῦ κύρ Ἀνδριά τὸ κάτεργο δὲ θέλει γιὰ τὰ πιάση.

— «Δὲ σὲ φοβοῦμαι, κύρ Βοριά, ἔς τὸ νοῦ μου δὲ σὲ βάνω,

τ' ἔχω ἀντέναις προὔντζιραις, κατάρτια ἀσημένια,

ἔχω μεταξωτὰ παννιά, τῆς Μάλτας τὰ μετάξια,

ἔχω τοὺς ναῦταις διαλεκτούς, καὶ τὸν παλληκάρι·

ἔχω καὶ τρία μουτσόπουλα, τρεῖς ἀδέρεις·

τοῦα γνωρίζει τὸ γαρμπή, τὸ καὶ τὸ ἄλλο.

τὸ τρίτο τὸ καλύτερο τὸν κύρ Βοριάς ποτίζει.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΑΙ

1) Πίνδαρ. Πυθ. Δ' 181 (322).

2) Καὶ παρὰ Γερμανοῖς ἐνίοτε: «Herr Nord» (Halmbaum παρὰ Schwartz Nat. II σ. 77). [[Ἐπίσης dominos προσηγόρευον κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ τὸν Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην. Βλ. Roscher's Lex. II, 1768 κέ., ὅπου ἀναγράφονται μαρτυρίαι περὶ νεωτέρων καὶ ἀρχαίων ὁμοίων ἐπικλήσεων]].

3) [[Βλ. III. Γ', 206 λ. Βοριάς 1 καὶ τὴν αὐτ. ἀναγραφομένην ἐρμηνείαν αὐτῆς, πρὸς ἣν πρὸλ. καὶ τὴν ἐξηγήσιν τῆς ἰδίας παροιμίας ὑπὸ ναυτικοῦ ἐν Λαογρ. Β', 690, 4. Βλ. καὶ Ναυτικὴν μετεωρολογίαν περὶ ἀνέμων ἐν Νέα Ἐφημερίδι 18 Ἰαν. 1893]].

4) Mannhardt Germ. Myth. σ. 143.

5) Schwartz Naturan. II σ. 78.

6) [[Ἐν Κεραισὶν «ἀφύς Βοριάς». (Στίλβ. Εἰς Ἡσιόδ. Θεογ. 379)].

7) [[Ἐν χιακῷ ᾄσματι ὁ Βοριάς μαλλώνει μὲ ἄστρα, μὲ τὸ φεγγάρι. (Πολύτου Ἑκλ. ἀρ. 149)].

8) «Φύσα βαριά, πικρὴ Βοριά, γιὰ νάγριεψ' ἡ λίμνη» (Λαοβαντ. Δημ. ᾄσμ. Ἡπειρ. σ. 11). [[Ἐν καρπαθίῳ ᾄσματι λέγεται «Ψεύτης ὁ Βοριάς καὶ κομπωτής (ἀπατεῶν) ὁ Νότος» (Wescher-Mawolaxakή Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου σ. 83), «ντελῆ Βοριάς» καὶ «ταπεινὸς Νότος» ἐν ἡπειρωτικῷ (Ζ. Ἀγ. Α', 171 ἀρ. 326), ἐν ἑτέρῳ δ' ὁμοῦς ᾄσματι «δελῆς» ἀποκαλεῖται ὁ Νότος (Ἡμερολ. Φιλανθρ. Καταστημάτων. Κ/πολ. 1905 σ. 275)].

9) [[Ἀναρχὴν τῶν παραλλαγῶν βλ. Πολύτου Ἑκλ. ἀρ. 88. Εἰς ταύτας πρόσθε: Λαογρ. Ε', 155, 35. 179, 1. Γ', 560, 13. 636, 4. Η', 53, 34. 203, 5. Ἔστι ΚΖ', 353, ἀτήμαντον παραλλαγήν ἐν Σταματίῳ Τερψιχόρῃ σ. 9, καὶ λεσβιακὴν ἐν γαλλικῇ μεταφράσει ἐν Georgeakis et Pineau Le Folk-lore de Lesbos σ. 249 κέ.]].

10) Νεοελλ. Ἀνδλ. τ. Α' σ. 89.



Ἀνέβα, βρὲ ναυτάκι μου, ἔς τὸ μεσανὸ κατάρτι,  
 ξαγνάντεψε τριγύρω σου, τὸ τί καιρὸς λαλάει».  
 Παιζογελῶντ' ἀνέβαινε, κλαίγοντα κατεβαίνει, <sup>1)</sup>  
 κι' ὥστε νὰ τὸν ρωτήσουνε νὰ τοὺς τὸ μολογήσῃ,  
 γόμοσ' ἡ θάλασσα παρνια κι' ὁ ἄμμος παλληκάρια, κλπ.

Καθ' ἑτέραν παραλλαγὴν τοῦ αὐτοῦ ᾠσματος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος,

Βαρὺς Βοριάς ἐφύσησε, φόβος τῶν καθαβιῶνε,  
 κι' ὅσα καράβια τ' ἄκουσαν, ἄραξαν σὲ λιμνιῶνα  
 κι' ἓνα καράβι κρητικὸ ἔς τὸ νοῦν του δὲν τὸ βάνει  
 — «Δὲ σὲ φοβοῦμαι, βρὲ Βοριά, κτλ.» <sup>2)</sup>

Κατὰ τина τέλος κρητικὴν παραλλαγὴν ὁ Βοριάς ἀναγγέλλει οὐχὶ εἰς τὰ πλοῖα, ἀλλ' ἀνὰ τὰ ὄρη εἰς τὰς ποιμένας, ὅτι θὰ πνεύσῃ λάθρος, καὶ βοσκὸς ἀλαζῶν εἶναι ὁ ὑπ' αὐτοῦ τιμωρούμενος:

Ὁ κὺρ Βοριάς ἐμήνυσε μαντάτα ἔς τοὺς μαδάραις,  
 — «Τὰ ζᾶ μαζώνετε, βοσκοί, καὶ νὰ χιονίσῃ θέλω κτλ.» <sup>3)</sup>

Ἐν ᾠσмати, τοῦ ἀκριτικοῦ πιθανῶς τοῦ Πάου, ὁ Βοριάς ὑποτίθεται ὀργιζόμενος, διότι ἱταμῶς προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ ἀνέμου πνεύσῃ λειὸς καὶ μαλακός:

Ἐκεῖ ποῦλεγε κ' ἔκαστος τὸν Βοριάς σηκώθη,  
 Ἄνιμι! Ἄνιμι! καὶ ἔπνευσε ἀνὰ τὴν ἀλυσὴν κτλ.  
 Κι' ὁ κὺρ Βοριάς αὐτὴν ἀκούσας πολὺν τοῦ κακοφάνη  
 καὶ πέρασε πολὺν ποταμὸν καὶ πῆρε τὸ λινάρι κτλ. <sup>4)</sup>

Ἐν γένει ὁ Βορρᾶς περιγράφεται ὡς ἄγριος ἀνὴρ, πελώριος, δύσκολος, πάντοτε γουρλώνων τὰ μάτια, τὰ πάντα βίᾳ πράττων <sup>5)</sup>. Παραπλήρως αἱ εἰσε καὶ αἱ ἀπεικονίσεις τοῦ ἀνέμου τούτου ἐπὶ καλῶν ἀγγείων, ἀττικῆς τέχνης, ἐφ' ὧν ἀπεικονίσεις τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ὠρειθυίας ὁ Βορρᾶς παρίσταται ἐν τοῦτοις ἄγριον βλέπων, αὐχμηροκόμης καὶ μεγαλοπτερυγός <sup>6)</sup>. Τὸ βίαιον τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ διδάσκει καὶ ὁ αἰσώπειος μῦθος περὶ ἐριδος τοῦ Βορέου πρὸς τὸν Ἥλιον <sup>7)</sup>.

1) Ὁ στίχος οὗτος ὁμοιάζει, κατὰ σύμπτωσιν ἀναμφιδόλως, ἐτέρῳ βρετανικοῦ (τῆς Γαλλίας) ᾠσματος, καθ' ὃ νέος τις ἀκόλουθος, διαταχθεὶς νάναβῃ εἰς κωδωνοστάσια καὶ ἰδὼν τίς κρούει τοὺς κώδωνας, «Ἀναβαίνων ἔτραγῆθαι φαίδρως· καταβαίνων ἔτρεμε σφοδρῶς»· διότι οἱ κώδωνες ἐκρούοντο αὐτομάτως, ἐκ ὑψύματος. (Villemarqué Chants popul. de la Bretagne 1846, τ. II σ. 53).

2) Ἰατριδίου Σὺλλ. θημ. ᾠσμ. σ. 19.

3) Jeannarakí ἀρ. 107, σ. 110.

4) Βόρων τ. Β' σ. 435—436.

5) Ν. Ἑλλ. 35.

6) Βλ. Preller Gr. Myth. I, 387 (370).

7) Αἰσ. μυθ. 306 καὶ σ. 201 Κοραῆ. 82, 82 b Halm. [[Πρὸς. καὶ Chauvin Bibl. arabe III, 35, 34]].



ὅν γινώσκει ὁ λαὸς εἴτε ἐκ παραδόσεως, εἴτε ἐκ διδασκαλίας. Ὁ Βορέας καὶ Ἥλιος ἤρισάν ποτε περὶ δυνάμεις, ἀπεφάσισαν δὲ νάπονείμωσι τὴν νίκην ἐκείνῳ ὅστις ἤθελε δυνηθῇ *νάραξῃ τὴν κάπαν τοῦ χωρικοῦ*· πρῶτος ἐφύσηξεν ὁ Βορρᾶς ἀπὸ πρωΐας μέχρι μεσημβρίας· ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε, διότι ὅσῳ σφοδρότερον ἐφύσας, τόσῳ ὁ χωρικός ἐμάζευνε τὴν κάπαν του, μέχρις ὅτου ἀποκαμῶν ὁ Βορέας κατέπαυσε πνέων. Περὶ μεσημβρίαν ἤρξατο ὁ Ἥλιος, προσλάμπων τὸ πρῶτον μετρίως· ὁ χωρικός ἀμόλαε τὴν κάπαν του βαθμηδόν, καὶ ἐπιταθέντος τοῦ καύματος τὴν ἐβγαλεν ὅλως διόλου. Ὁ Ἥλιος ἐνίκησε καὶ ἔκτοτε ὁ Βορρᾶς δὲν ἐρίζει πλέον πρὸς αὐτόν <sup>1)</sup>).

Κατὰ τι παραμύθιον θηραϊκὸν τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς Ν. Πεταλά <sup>2)</sup>, ὁ κύρ Βοριᾶς κατοικεῖ μετὰ τῆς μητρὸς του μαγίσσης εἰς παλάτιον, ἔνθα εὔρηται καὶ τὸ ἀθάνατο νερό· ὑπάρχει ἐν τῷ παλατίῳ ἡλιακόν, ὁπόθεν βλέπει τις ὅλον τὸν κόσμον καὶ ὅλα τὰ βασίλεια, ἀλλὰ τοσοῦτον ὑψηλόν, ὥστε καὶ μέχρι τοῦ μέσου τῶν κλιμάκων μόνον ἀνερχόμενός τις καταλαμβάνεται ὑπὸ φόβου ἀκατασχέτου. Μία Βασιλοπούλα μεταβαίνει ἐκεῖ, εἰς ἀνδρα μετημφιεσμένη πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ἀθανάτου νεροῦ, ἡ δὲ μάννα τοῦ Βοριᾶ τὴν παρουσιάζει αὐτῇ ἀπαράλλάκτως ὡς καὶ ἐν ἄλλοις ὁμοίοις παραμυθίοις, ὑποσχεθέντι προηγουμένως ὅτι δὲν θὰ τὴν κακοποιήσῃ· ὁ κύρ Βοριᾶς ὑποπτεύεται ὅτι εἶναι κόρη, περὶ τούτου ὁμῶς βεβαιοῦται μετὰ τῆς ἀποκώρησιν αὐτῆς· ἀσθενεῖ βαρέως, καὶ περιστέρια μαγικά, ἀρπάσσοντες τὴν κόρην ἀπὸ τοῦ παλατίου αὐτῆς, τὴν φέρουσιν εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Βοριᾶ· τὴν ἀνέρωσθη, καὶ ἀπὸ αὐτῆς ἄνδρος μετριοφύθῃ εἰς ὥρην· αὐτὴ τοῦτον, διότι ἡ κόρη τοῦ ὥρις ἀνακτεῖται τὴν μεσοτὴν ταύτην· αὐτὴ δὲ εἰσεθῇ νῆα πρόθυμος νὰ τὸν ὑπανδρευθῇ.—Σημειωτέον, ὅτι ἐν τῷ παραμυθίῳ ὁ κύρ Βοριᾶς οὐδαμῶς παρίσταται ὡς προσωποποίησις τοῦ Ἀνέμου· ὁ ἀρχικὸς μῦθος ἡλλοιώθη οὐσιωδῶς, οὕτω δὲ μεταπλασθὲν τὸ παραμύθιον ἀνάγεται εἰς τὸν κύκλον ἐκείνων τῶν παραμυθίων, ὧν πλεῖστα εὔρηται παρὰ διαφόροις λαοῖς, καθ' ὃν ὁ ἥρωας καταδικασθεὶς νὰ φέρῃ μορφὴν ὑποδεεστέρου ὄντος ἀναλαμβάνει τὴν προτέραν περικαλλῇ, μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ὀρισμένων τινῶν τύπων.

Ὁ Νότος <sup>3)</sup>, ὁ ἀναφερόμενος ἐνίοτε ὡς σύντροφος τοῦ Βοριᾶ, περιγράφεται ἡμέρος καὶ οὐδέποτε βιαίως ἐργαζόμενος, ἀλλὰ πάντοτε ἡρέμα <sup>4)</sup>· διότι ὁ ἀνεμος οὗτος ἐν Ἑλλάδι πρῶτος πάντοτε ἀπὸ τῆς θαλάσσης πνέων, μαλακύνει μὲν τὴν τοῦ χειμῶνος δριμύτητα, κατατῆκει δὲ τὰς χιόνας καὶ τὸν παγετόν. Ἐν τῇ δημῳδῇ παροιμίᾳ, ἥς ἐμνήσθημεν ἀνωτέρω, ὁ Νότος ὀνομάζεται *παλληκάρι* <sup>5)</sup>.

1) Ν. Ἑλλ. 35. [[Ἐτέραν παραλλαγήν τοῦ μύθου ἐκ Διεγερτοῦ τῆς Λυκίας βλ. ἐν Παρὰ. σ. 851 κέ. Ἀντίστοιχοι τοῦ αἰσωπείου μύθου εἶναι ῥωμαϊκὴ παράδοσις (Ἑστία 1876 Α', 45) καὶ ρωμουνικὸς μῦθος τῆς Βουκοβίνας (Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde 1899 σ. 179—180), καθ' οὗς τὸ κρῦν, ἡ ζέστη καὶ ὁ ἀνεμος ἐρίζουσι, νικᾷ δ' ὁ τελευταῖος]].

2) [[Ἐθνομουσικὴ ἐν Παρνασσῷ Ζ', 555—559]].

3) [[Βλ. γενικῶς περὶ Νότου Roscher's Lex. III, 469 κέ.]].

4) [[Ἄλλους χαρακτηρισμοὺς τοῦ Νότου βλ. ἀνωτέρω σ. 47 σημ. 8]].

5) [[Ἀντιθέτως ὁ Σορόκος ὀνομάζεται γέρος ἐν ἄλλῃ παροιμίᾳ: «Μαυρὰ εἰν' τὰ νέφη



διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ ζωγραφίᾳ τῆς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, τῇ ἀπεικονίζουσῃ τοὺς τέσσαρας κυρίους ἀνέμους, ὁ Νότος μόνος παρίσταται νέος καὶ ἀγένειος, ἐνῷ οἱ λοιποὶ γέροντες καὶ πωγωνοφόροι <sup>1)</sup>).

Ἀνωτέρω ἐν τοῖς περὶ Καταιγίδων ἐμνημονεύσαμεν μύθους τινὰς περὶ τοῦ Κατεβατοῦ, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀνέμου τῶν Ἀραχοσιτῶν (ἐν ἐπαρχίᾳ Λεβαδείας). Ὁ Κατεβατὸς οὗτος εἶναι γέρων πολιόθριξ, ἄγριος· κατοικεῖ ἐπὶ τοῦ Παρνασοῦ εἰς χρουσταλλένιον παλάτι. Ὅταν μετὰ τὴν πάλην πρὸς τοὺς ἄλλους Καιρούς, νικητὴς ἀναδεικνύμενος, ἀναπαύηται καθήμενος ἐν τῇ παλατίᾳ του, διὰ μόνης τῆς ἀναπνοῆς αὐτοῦ παράγει τὰς καταιγίδας καὶ τὸν πάγον· τὸ Ἀπόγειο, ἢ περὶ τὸν Μάρτιον μάλιστα πνέουσα παγετώδης αὔρα εἶναι ἡ ἀναπνοὴ τοῦ Κατεβατοῦ. Παραπλησίαν εἰκόνα τοῦ δαίμονος τοῦ Ἀνέμου εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῇ σκανδιναικῇ μυθολογίᾳ. Κατὰ τὴν Ἑδδαν, ἐν τῇ βορειοτάτῃ ἄκρᾳ τοῦ οὐρανοῦ κήθηται γίγας, Hraeswelgr (πτωματοδόρος) καλούμενος. Ἐχει οὗτος μορφήν ἀετοῦ, καὶ ὅταν προσπαθῇ νὰ πετάσῃ, πνέει ἄνεμος ἐκ τῆς κινήσεως τῶν πτερύγων αὐτοῦ <sup>2)</sup>).

Ἡ βυζαντινὴ γραφικὴ ἀπεικονίζε τοὺς ἀνέμους διὰ κεφαλῶν φυσιγνάθων <sup>3)</sup>), αἵτινες ἐκφυσῶσιν ἀνέμους· αἱ κεφαλαὶ αὗται φέρουσι καὶ δύο μεγάλας πτέρυγας, εἰς ἐνδειξιν τῆς ταχύτητος τοῦ ἀνέμου <sup>4)</sup>). Ὡς κεφαλαὶ πτερωταὶ φυσῶσαι ἀπλῶς ἐκ τοῦ στόματος ἡ ἀπεικόνισις παρίσταντο οἱ ἀνεμοὶ ἐν μνημείοις τῆς χριστιανικῆς τέχνης, ἀπὸ πρῶτον μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος <sup>5)</sup>). Ἐκτοτε αἱ παραστάσεις αὗται μέχρι τοῦ 15 αἰῶνος κατέστησάν πως ποικιλώτεραι <sup>6)</sup>). Ἐν τῇ βυζαντινῇ Κυρρήδιᾳ εἰκόνα εἶμι ἀπεικονιστῆναι πτερωτοῦ καὶ ἑξαπτεροῦ. Πτέρυγας ἀνέμων ἀναφέρουσι καὶ Ἑλλήνες ποιηταί <sup>7)</sup>). Πτερωτὰ δ' ἦσαν αἱ θεότητες τῶν Ἀνέμων τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, οἱ Ἀνεμοὶ, οἱ Βορεάδες, αἱ Ἀρπυιαί, ὁ Ἑρμῆς <sup>8)</sup>). Περὰ τῇ ἡμετέρῃ ὅμως λαφ, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον εἰδεύομεν, τοιαύτῃ παραστάσι περὶ πτερύγων ἀνέμων ἐστὶν ἄγνωστος.

τοῦ Βορέα, τὰ κόκκινά εἰν' τοῦ Νότου, καὶ τὰ βαθιὰ τὰ κόκκινα τοῦ γέρον τοῦ Σιρόκου». (Π. Π. λ. νέφη 2). «Χαῖδεμένους» λέγεται ἐξ ἄλλου ὁ πονέντης ἐν ἡπειρωτικῷ ὅσματος (Ἀραβ. α. 34 ἀρ. 39), εἰς ἕτερον δὲ ἐκ Καρυᾶς Κορινθίας (Λαογραφ. Ἀρχεῖον, ὅσμ. ἀρ. 1315) διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐπιθέτου προσαγορεύεται ὁ μαϊετρος]].

1) *Didron* ἐνθ. ἀν.

2) *Damisaga* 18. *Simrock* Deutsche Mythol. § 16 σ. 31 δ' ἐκδ.

3) [[Πρβλ. καὶ *Geóργιον Πισίδην* (Wiener Studien 1891 τ. XIII σ. 2)· «οὗ γὰρ τοσοῦτον ἐξαπλώσει τὰς γνάθους, | σφύζων ὁ βορρῆς κτλ.»]].

4) *Didron* ἐνθ. ἀν.

5) *Piper* Mythol. der christl. Kunst I, 2 σ. 440—443. *Grimm* D. M. σ. 525 δ' ἐκδ.

6) *Piper* σ. 443—457. [[Ἐν γένει περὶ τῆς παραστάσεως τῶν ἀνέμων κατὰ τοὺς μέσους χρόνους βλ. *Unger* ἐν *Erch u. Gruber* Allg. Encyclop. A' τ. 84 σ. 459]].

7) Βλ. *Nórr. Διον.* Β', 181. Πτέρυγες ἀνέμων ἀναφέρονται καὶ ἐν τῇ ἑβραϊκῇ μυθολογίᾳ (*Piper* αὐτ. σ. 438) ὡς καὶ ἐν τῇ γερμανικῇ. (Πρβλ. *Simrock* D. M. σ. 33 § 16 δ' ἐκδ. *Grimm* D. M. σ. 526—528 δ' ἐκδ.).

8) Βλ. καὶ *Roscher* *Hermes der Windgott* σ. 35. *Schwartz* II σ. 47—49.



## \* Ζ'. ΑΝΕΜΟΣΤΡΟΒΙΛΟΣ

'Ανεμοστρόβιλος. 'Ανεμογαζούδες' άνεμικαί.—Κακοποιὰ πνεύματα ἐν άνεμο-  
στρόβιλῳ.—Διάβολος άνεμος.—Νεράιδες ἐν άνεμοστρόβιλῳ.—Νεράιδες χορεύουν.—  
Προσκύνησις καὶ προσάγγρευσις κατὰ τὴν δίοδον άνεμοστρόβιλου.—Προσφοραὶ  
καὶ μελίγματα.—Συνέπαρμα' άνεμος ψυχοπομπός.—'Αρπυιαι.—Νυμφικὴ πομπὴ  
ἐναέριος.—Μανικὴ στρατιὰ.

Ἡ ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ταραχὴ, ἣν προκαλοῦσιν ἀντίπνοα πνεύματα, ἀπο-  
καλεῖται διὰ λέξεων τῆς ἰδιώτιδος, αἵτινες ἀπαντῶσι παρὰ βυζαντινοῖς συγ-  
γραφεῦσιν, άνεμοτάραξις ἢ άνεμοταραχὴ, συνηθέστατα δὲ διὰ λέξεως κοινοτά-  
της, ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος νῦν ἀκουσμένης, άνεμοζάλη, ἢ παραδλητέα κί  
ἀρχαίαι ζάλη ἢ ζάλος, τὸ ῥῆμα ζαλάω καὶ τὸ ἐπίθετον ζαλόεις. Ἰδιαιτάτα δὲ  
ἡ τῶν άνέμων συστρόφή, ἢ παρὰ τῶν ἀρχαίων καὶ στρόβιλος (καὶ ποιητικῶς  
σιρόβος ἢ σιρόμβος), καλεῖται άνεμοστρόβιλος, κατὰ παραφθορὰν δὲ άνεμο-  
στρόβιλας, άνεμοστρόφιλας, άνεμοστρούβιλος, άνεμοστρούφιλος, άνεμορρούφον-  
λας, άνεμορρούφουλος, άνεμοστρίφτουλας <sup>1)</sup>). Ὁ Δουκάγγιος ἐν τῷ Γλωσσάρῳ  
παρατίθησιν ἐν μόνον παράδειγμα ἐνδὲς τῶν ἀνωτέρω τύπων ἐκ Θεοφυλάκτου τοῦ  
ἱεροδιακόνου· «φορτοῦνα μεγάλη ἐσηκώθη με άνεμον δυνατὸν καὶ άνεμοστρό-  
φιλον καὶ ἐσύντριψε τὰ μονόξυλά τους».

Κοινῶς πιστεύεται ὅτι ὁ άνεμοστρόβιλος προέρχεται ἐκ δαιμονικῆς δυνά-  
μεως καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ κακοποιὰ πνεύματα περνοῦν (ἀπὸ τόπου εἰς τόπον<sup>2)</sup>).  
Ἐν Γαργινίᾳ, τὰ τε ἐν τούτῳ πνεύματα καὶ αἱ ἐν τῷ στρόβιλῳ ὑπομύζον-  
ται άνεμογαστρίαι, πληθ. άνεμογαζούδες <sup>3)</sup>. Ἐν τῇ Ἑλλάδι καλεῖται, άνεμικαίς <sup>4)</sup>.  
Ἐν Κορινθίᾳ, ὅπου τὴν στρογγύλην δίνην ἀνεμῶν καλεῖται σαγανάκια (πινά-  
κια), νομίζουσιν ὅτι ἀκούουσιν εὐκρινῶς ἐν τῷ στρόβιλῳ τὰς φωνὰς καὶ  
τὴν ταραχὴν, ἣν ποιοῦσιν οἱ δαίμονες· συγκαταλέγουσι δὲ καὶ τὸν άνεμοστρό-  
βιλον μεταξὺ τῶν συρμῶν (οἱ συρμοί <sup>5)</sup>), ὡς ἀποκαλεῖται ἡ δίοδος Στοιχειῶν

1) Οἱ τρεῖς τελευταῖοι τύποι ἐν Κεφαλληνίᾳ. Βλ. Νεοελλην. ἀνθλ. τ. Β' σ. 161. [[Εἰς  
τὴν ἐν Παραθ. σ. 856—7 πληρεστέραν ἀναγραφὴν τῶν ὀνομασιῶν τοῦ άνεμοστρόβιλου  
πρόσθετε ὅτι ἐν Ζουπανίᾳ ἡ Ανασελίτοης καλεῖται άνεμονχυρίδα (Λαογρ. Ἀρχ.)]].

2) [[Ἐν σημειώσει τοῦ ἔτους 1746 ὁ άνεμοστρόβιλος καλεῖται ἀερικόν· «ἐκατέβηκεν ἀερι-  
κὸν καὶ ἐξερίξωσεν ὅ ῥίξαις σικιαῖς... καὶ ἐκατέβην ὡσὺν σπαθὴν διέστομον, ὡσὺν φωτιά  
καὶ ἔκαυσεν πάντα». (Κελλῆδανη Χιανὰ ἀνθλ. σ. 379)]].

3) Π. Παπαζαφειροπούλου Γλωσσάριον ἐν Βύρωνι τ. Β' σ. 8. [[Περὶ συρμῶν σ. 388  
κῆ.]]. Καὶ μεταφορικῶς καλεῖται άνεμογαζοῦ, «ἄτακτον καὶ ἀνήσυχον παιδίον, στρεφόμενον  
συνεχῶς, ὡς ὁ άνεμος». Ἡ ἔτυμολογία τῆς λέξεως μοί εἶναι ἄγνωστος. [[Βλ. εἰκασίαν περὶ  
ἐτυμολογίας τῆς λ. ἐν Παραθ. σ. 856]].

4) Χαρίσ. Μεγάρου ὁ λύχνος τοῦ Διογένηος, ἡ ἡθικοὶ χαρακτήρες, 1818 σ. 262.  
[[Πρόβλ. καὶ Πολίτου Τὰ ὄνματα τῶν Νεράιδων καὶ τῶν Ἀνασεκλάδων ἐν Λεξ. Ἀρχαίῳ Ε',  
24 καὶ ἰδιαιτέρου ἀποσπάσματος σ. 8]].

5) Ἡ λέξις εὐρητὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐπὶ ἀναλόγου σημασίας· «συρμὴ·άνεμου» ('Αντί-  
πατρος ὁ Σιδώνιος ἐν Ἀνθολ. Παλ. VII, 498, 4)· «νιφετῶν συρμός» ('Αντίπατρος αὐτ.  
VII, 8, 4)· «χαλαζήεντα συρμόν» (Λεωνίδας αὐτ. VI, 221, 1)· «Πρηστῶρων ἐξαισίους  
συρμός» ([Πλάτων] Ἀξίσχ. σ. 370 c)· «τοῦ δὲ χειμῶνος ἐπίτασιν λαμβάνοντος ἐπεγεννήθη



ἢ φαντασμάτων, ἢ τὰ μέρη οὗτοι ταῦτα ἐπιφαίνονται, καὶ νομίζουσιν ὅτι ἡ κατάρρα πιάνει (εἰσακούεται) καὶ παραχρῆμα πληροῦται, ἐκφωνουμένη καθ' ἣν ὥραν πνέει ἀνεμοστρόβιλος. Κατὰ τινα κορινθιακὴν παράδοσιν, μήτηρ κατηράτω μίαν φορὰν τὸ παιδίον τῆς· καὶ μία κακὴ γειτόνισσα, ὅτε κατόπιν ἐπέρναγαν μὲ τὸν ἀνεμοστρόβιλον τὰ ἐξωτικά, τῆς ἐφώναξεν ἀμέσως· «Γειτόνισσα, γειτόνισσα, ἂν θέλῃς τώρα νὰ καταρασθῇς τὸ παιδί σου, ποῦ εἶναι συρμοὶ καὶ θὰ πιάσῃ ἡ κατάρρα σου!—Μπα ποῦ νὰ πέσουν τὰ μάτια σου καλύτερα, ὅχι νὰ καταρασθῶ ἐγὼ τὸ παιδί μου!» ἀπεκρίθη ἡ μητέρα· καὶ τὰ μάτια τῆς κακῆς γειτόνισσας ἐχύθησαν ἀμέσως ἐκείνην τὴν στιγμὴν<sup>1)</sup>.

Ἔνεκα τῆς δοξασίας ταύτης, ὅτι ὁ Διάβολος προξενεῖ τοὺς ἀνεμοστρόβιλους<sup>2)</sup>, ἡ λέξις ἄνεμος εἶναι πολλάκις ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ ταυτοσημῶς τῇ Διάβολος<sup>3)</sup>. Ἐν Κωμηλιῷ Λευκάδος ὁ Διάβολος καλεῖται ἀνεμοροπή (ῥιπή ἀνέμου) καὶ ἄνεμος<sup>4)</sup>· «εἶναι τ' ἀνέμου καὶ τοῦ γυοῦ του» λέγουσι παροιμιακῶς ἐν Λευκάδι<sup>5)</sup> πρὸς δῆλωσιν πονηροτάτου ἀνθρώπου. Ἡ γνωστοτάτη παροιμία «Ἀνεμομαζώματα, ἀνεμοσκορπίσματα» λέγεται καὶ «Ἀνεμομαζώματα, διαβολοσκορπίσματα» ἢ «Διαβολομαζώματα κτλ.». Ἡ δὲ κατάρρα «Νὰ σὲ πάρῃ ὁ διάβολος» λέγεται ὑπὸ τινων εὐφημότερον «Νὰ σὲ πάρῃ ὁ ἄνεμος!»<sup>6)</sup>.

πνευμάτων μέγεθος μετὰ πολλῆς ἀσυνέπειας τοῦ συρμοῦ κατὰ πρόσωπον ὄντος ἀναγκασθῆσαι καθῆσθαι τὴν δύναμιν ἀνεμοροπῆς. Σικελ. 14', 28). Τὸν κατὰ πρόσωπον συρμόν, ὅταν μάλιστα συνοδεύεται ἀπὸ τοῦ κατὰ πλάγια ἀνέμου ἐν περιπέτειᾳ φωνῶν, φωνῶν, Παννακτὶ, Ἰσως τὸ κατὰ πλάγια εὐφώνως Ἑλλαζοῦς, τὸ φῶν (ἔφιν).

1) Παρά 1. Σταμούλη. [Περὶ τῆς Παννακτὸς. 271]].

2) [[Περὶ τῆς παρουσίας θαλάσσης πρὸς τοῦ ἀνεμοστρόβιλου βλ. Πολύτων ἐνθ. ἀν. ἀρ. 272 καὶ τὴν σημ. εἰς ἀρ. 268. Διάβολος τὸ ῥεῦμα σφοδρὸν ἀνέμου ἐν Κεφαλληνίᾳ: Παρνασσός 12', 438]].

3) Πρβλ. τὸ ἀρχαῖον Τυφὼν ἢ Τυφὼς· «ἀνέμου συστροφὴ ἢ πυρὸς» (Σχολ. Ἀριστοφ. Ἰππ. 571). Ὁ θεῖος ὀφειόπουρος θαίμων, ὁ κατὰ τῶν θεῶν πολέμησας, συνεταυτίσθη μετὰ τοῦ ἀνέμου, πρὸ πάντων τοῦ στροβιλωδούς· καὶ ἔφορος τούτου ἐλέγετο (Σχολ. Ἀριστοφ. Βάτρ. 847). [[Περὶ τῆς λ. ἄνεμος ὡς ταυτοσημοῦ τῇ Διάβολῳ βλ. καὶ τὰ ἐν τῇ ἀνεκδότῃ Γ' τόμῳ τῶν Παραδόσεων (Διάβολος)]].

4) Κ. Π. Σύλλογος Η', 456. Ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουσιν ἀνεμοροπή καὶ ἀνεμοροπή καὶ φράσεις· «οὐρα» ἢ «πήγαινε ἔς τὴν ἀνεμοροπή» (χάσου, ἀφανίσου)· «ποῦ ἔς τὴν ἀνεμοροπή ἦσουν»· (Νεοελλ. ἀναλ. τ. Β' σ. 161. Πρβλ. καὶ σ. 412).

5) Κ. Π. Σύλλ. Η', 395 ἀρ. 7. [[Π. Π. Β', 263 ἄνεμος 8]]. Πρβλ. τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν «Ἀνέμου παιδίον» ἐπὶ τῶν εὐμεταβόλων καὶ κοῦφῶν» [[βλ. Π. Π. αὐτ.]]. Ἐσφαλμένους ἐν πολλοῖς τῶν ἀπογράφων καὶ ἐν τισιν ἐκδόσεσι φέρεται «παδίον» ἀντὶ παιδίου. Πρβλ. Πολυδεύκ. Α', 196 «εἴποι ἂν αὐτόν (ἵππον) Ὅμηρος αὖρας ἢ ἀνέμου παῖδα», τὸν ταχύποδα δηλαδὴ ἵππον.

6) [[Κατ' ἐξαζητημένην ἐκδοχὴν, παρὰ Μαριάννης Καμπούρογλου, ἡ ἔννοια τῆς κατάρρας ταύτης εἶναι «νὰ γίνῃς τόσο λεπτός, ὥστε νὰ δύναται νὰ σὲ σηκώσῃ ὁ ἄνεμος». Ἄλλαι ὁμοίαι κατάρραι καὶ φράσεις Ἡπείρου: «Πήγαινε ἔς τὸν ἄνεμο, ἀντὶ ἔς τὰνάθεμα.—Στ' ἀνέμ' ἢ μάννα» ἔς τ' ἀνάθεμα.—Δὲν πᾶς κατ' ἀνέμ' μάννα;—Τί ἄνεμο κάμειτε ἔτσι;» (Ζ. Ἀγ. Α', 34 α). «Πῆγε κατ' ἀνέμου μάννα» (Ἀραβαντινοῦ Γλωσσάρ. σ. 48). βλ. καὶ Π. Π. Β', 261 λ. ἄνεμος 11. Πρβλ. Kalitsunakis Mittel- u. neugriechische Erklärungen bei Eustathius σ. 10]].



(μερικοί προσθέτουν: «Καὶ νὰ σ' ἀλέση ὁ μῦλος! »). Ἐκ τῶν Λατίνων πατέρων τῆς ἐκκλησίας Γρηγόριος ὁ Πάπας ὁ Διάλογος ἀποκαλεῖ τὸν δαίμονα *ven-tus urens* καὶ *aquilo* <sup>2)</sup> καὶ οἱ Γερμανοὶ ἀναλόγους μεταχειρίζονται λέξεις <sup>3)</sup> καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ ἀνεμοστρόβιλου προξενουμένας ζημίας ἐθεώρουν διαβολικὸν ἔργον, *Teufelswerk* <sup>4)</sup>. Καθ' ὅλου δ' εἰπεῖν παρ' ἅπασιν τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς φέρεται ἡ δοξασία ὅτι ἐν τῇ ἀνεμοστρόβιλῳ οἰκοῦσι πονηρὰ καὶ κακοποιὰ πνεύματα· κατὰ τὰς παραδόσεις γαλλικῶν τινῶν τόπων, οἱ ἀνεμοστρόβιλοι ἐγκλείουσι δαίμονας καὶ μάγους <sup>5)</sup>. Αἱ γερμανικαὶ δοξασαὶ εἰς ποικίλαι καὶ πολυπληθεῖς ἐν τῇ ἀνεμοστρόβιλῳ περιάγεται κολαζομένη ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρωδιάδος <sup>6)</sup>. Ἐν Κάτω Ῥήνῳ νομίζεται ὅτι κάθεται ἐν αὐτῇ κακὴ μάγισσα <sup>7)</sup>, ἐν *Lechrain* ὅτι πολλὰ μάγισσαι <sup>8)</sup>. Ἐν Βαστφαλῇ λέγουσι περὶ ἀνεμοστρόβιλου: «*a fliegen die Buschjungfer*» <sup>9)</sup>. Ὅταν ἄνεμος πνέῃ ἐπὶ τῶν σπαρτῶν, λέγουσιν ἐν Γερμανίᾳ: «*Die Kornmutter geht über die Getreide*» <sup>10)</sup>. Κατὰ τὸν *Mannhardt*, ὁ στρόβιλος, ἡ θύελλα καὶ ἡ καταιγὶς εἰσὶν ἐν τῇ δημῳδῇ μυθολογίᾳ παραστάσεις ἐξωτερικῆς ἐνεργείας τοῦ αὐτοῦ δαιμονίου, ὅπερ ἐν ἡρέμῳ καταστάσει νομίζεται ἐνσεσαρκωμένον ἐν τοῖς δένδροις τῶν δασῶν <sup>11)</sup>. Οἱ Λιέσσοι, πνεῦμα τῶν δασῶν κατὰ τὰς προλήψεις τῶν Ῥώσων ὑποτίθενται ἔστιν ὅτε πνέοντες μετὰ τοῦ ἀνεμοστρόβιλου <sup>12)</sup>. Ἐτέρας παραπλησίας δοξασίας Γερμανῶν, Δανῶν, Σουηδῶν, καὶ ἄλλων ἀναφέρει ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς <sup>13)</sup>. Οἱ Σουηδοὶ νομίζουσιν ὅτι ὁ ἀνεμοστρόβιλος καταιγίδος ἀνεμοστρόβιλος εἶναι Τρόλλ καταδιωκομένη ἀπὸ τοῦ Βορέου <sup>14)</sup>. ἐν δὲ γερμανικοῖς καὶ σκανδιναυκοῖς μύθοις ἀναφέρεται κατὰ τὸν Τρόλλ, τὸν *Flodderlein*, τῶν Λευκῶν γυναικῶν κλπ. ὑπὸ τοῦ ἀνέμου τῶν ἄλλων, τοῦ *Oden* κλπ. Ἀνάλογος εἶναι ὁ ἑλληνικὸς μῦθος περὶ καταιγίδος τῶν Ἀρπυιῶν ὑπὸ τῶν πτερωτῶν υἱῶν τοῦ Βορέου <sup>15)</sup>. Κατὰ τοὺς σκανδιναυκοὺς μύθους ὁ ἀνεμοστρόβιλος νομίζεται χορὸς τοῦ πονηροῦ πνεύματος· κλείουσι δὲ ἐπιμελῶς ἐν ταῖς καλύ-

1) [[Βλ. Π. Π. Δ', 387 λ. διάβολος 68]].

2) *Gregor. Magn.* I, 247, 570.

3) Βλ. *Grimm D. M.* σ. 951—2. Πρὸς καὶ σ. 262. 599.

4) *Schwartz* *Naturan.* II, 74—5.

5) Βλ. *Monnier* *Tradit. popul. comparées* 1854 σ. 28—30. [[Κατὰ τινὰ δοξασίαν τῆς Λαγκεδόκης ἐν τῇ ἀνεμοστρόβιλῳ ἐγκρύπτεται δαίμων ἀόρατος· διὰ τὴν φανῆ δὲ πρέπει νὰ πωροβολῇ τις ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον. (*Rev. d. trad. popul.* 1891 σ. 549)]].

6) *Zeitschrift f. deutsche myth. u. sittenk.* τ. I σ. 102. *Grimm D. M.* σ. 262.

7) *Kuhn* *Westf. Sagen* II, 93.

8) *Leoprechting* *Lechrain* σ. 15, 101.

9) *Montanus* *Die deutschen Volksfeste.* Iserlohn, 1854. II σ. 103.

10) *Mannhardt* *Wald- u. Feldkulte* I, 611. Τῷ αὐτοῦ *Korndämonen* σ. 2. 19,

11) *Mannhardt* *Wald- u. Feldk.* I, 149.

12) *Αἰτ.* I, 139.

13) *Αἰτ.* I, 149.

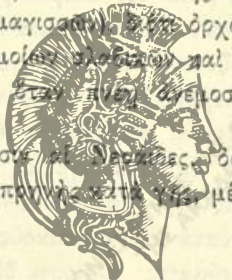
14) *Αἰτ.* I, 128.

15) *Αἰτ.* τ. II σ. 95.



δαις πάντα τὰ ἀνοίγματα, ἵνα μὴ εἰσδύσῃ τὸ κακόν<sup>1)</sup>· κατὰ δὲ τὰς δοξασίας τῶν Βοημῶν, ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ ὑπάρχει ὁ διάβολος ἢ μία μάγισσα<sup>2)</sup>· οἱ δὲ Ρωμῶνες τῆς Τρανσυλθανίας πιστεύουσιν ὅτι ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ χορεύει τὸ πονηρὸν πνεῦμα<sup>3)</sup>. Τέλος οἱ χωρικοὶ τῆς ἐν Γαλλίᾳ Βρετανίας καὶ Πικαρδίας λέγουσιν, ὅταν πνέῃ ἀνεμοστρόβιλος· «ὁ περιπλανώμενος Ἰουδαῖος περᾶ»<sup>4)</sup>.

Ἐκ πάντων δὲ τῶν πονηρῶν πνευμάτων κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς Νεράιδας ἀποδίδωσιν ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς τὴν γένεσιν τοῦ ἀνεμοστροβίλου<sup>5)</sup>. Ἐν Γορτυνίᾳ λέγοντες Ἀνεμογαζοῦδες καὶ ἀλλαχοῦ Ἀνεμικαῖς τὰ ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ δαιμόνια, ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, ἐννοοῦσι κυρίως Νεράιδας. Ἡ αὕτῃ καθαρῶς δοξασία διετηρήθη καὶ παρὰ τισι κελτικοῖς λαοῖς· οὕτως οἱ Βρετανοὶ ἐν Γαλλίᾳ νομίζουσιν ὅτι ὁ ἀνεμοστρόβιλος ἐγκλείει Fées<sup>6)</sup> καὶ οἱ Ἰρλανδοὶ Ἐλφ<sup>7)</sup>· παρὰ δὲ Γερμανοῖς, παραφθαρσίης τῆς ἀρχικῆς ἰδέας, ἀντικαθιστῶσι ταύτας μάγισσαι (Hexen), ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω. Ἐν Ζακύνθῳ, ὁσάκις πνέῃ ἀνεμοστρόβιλος, λέγουσι «χορεύουνε οἱ Ἀνεράιδες»· τοὺς δὲ κύκλους, οἵτινες χαράσσονται ἐν τῇ κόνει ἢ ἐν τῇ ἄμμῳ ἐκλαμβάνουσιν ὡς ἴχνη τῶν ποδῶν τῶν Ἀνεράιδων<sup>8)</sup>. Οἱ παλαιότεροι Γερμανοὶ ἐπίστευον ὁμοίως ὅτι ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ χορεύει ἡ Ἡρωδιάς<sup>9)</sup>· ἐν Innthal τῆς Τιρολίας ὁ ἀνεμοστρόβιλος καλεῖται Hexentanz (χορὸς μάγισσαι)<sup>10)</sup>· ἐκεῖ ὀρχοῦνται ἐν αὐτῷ αἱ μάγισσαι<sup>11)</sup>. Ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν ὁμοίαν ἐξοχὴν καὶ ρουμανικῶν μύθων· κατὰ τινὰ δὲ πολωνικὴν δοξασίαν, ὅταν πνέῃ ἀνεμοστρόβιλος, ὀρχεῖται τὸ πονηρὸν πνεῦμα<sup>12)</sup>· ὅπως μὴ ἐξοργισθῶσι αἱ Νεράιδες, ὁφεῖται ἕκαστος κατὰ τὴν διόδον ἀνεμοστροβίλου νὰ πέσῃ πρὸς τὴν κατὰ τὴν μέχρι οὗ παρέλθῃ τὸ κακόν<sup>13)</sup>. Τὰ



- 1) Hanush Slawische Mythologie σ. 185.
- 2) Grohmann Sagen aus Böhmen σ. 111.
- 3) W. Schmidt das Jahr u. seine Tage σ. 16.
- 4) P. Lacroix Jacob bibliophile, Curiosités de l'histoire des croyances populaires au moyen âge. 1859 σ. 119.
- 5) [[Παραδόσεις περὶ Νεράιδων ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ ἀναγράφονται ἐν Πολίτῳ Παραδ. σ. 856 ἐν τῇ σημειώσει εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 268 παραδосιν. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 266]].
- 6) Nore Coutumes etc. des provinces de France σ. 216—7. Ἐν Béarn τῆς Γαλλίας πιστεύουσιν ὅτι αἱ Fées διεγείρουν ἢ κατευνάζουν καταγίγδας (αὐτ. σ. 125). [[Πρβλ. καὶ M. Mac Phail Folklore from the Hebrides ἐν Folk-Lore 1896 σ. 402= Rev. d. l'hist. des Relig. 38, 258. Ilser vent follet βλ. RTP. 1900 σ. 643 σημ.]].
- 7) Nore σ. 216—7. Grimm Irische Elfenmärchen σ. X. Deutsch. Myth. σ. 599.
- 8) Schmidt Volksl. σ. 124.
- 9) Grimm D. M. σ. 262 σημ.
- 10) Zingerle Sitten u. Gebräuche des Tiroler Volks. Innsbruck 1857. [[Καὶ ἐν Κουγιαδίᾳ τῆς Πολωνίας πιστεύουσιν ὅτι μάγισσα χορεύει ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ. (Hessische Blätter f. Volksk. 1904 σ. 116—7)].
- 11) Woycicki παρὰ Grimm D. M. σ. 599.
- 12) [[Διαφόρους τρόπους πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ἐκ τοῦ ἀνεμοστροβίλου βλάβης βλ. Πολίτῳ Παραδ. σ. 857—8]].



παιδιά κωλύουσιν ἐπιμελῶς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξέλθωσιν ἐκ τῆς οἰκίας ἢ, ὁσάκις τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, καθίζουσι ταῦτα χαμαί. Κατὰ τινὰ ἡπειρωτικὴν παράδοσιν μία μητέρα ἐθέριζε μὲ τὴν κόρην της· τότε ἐσηκώθη ἕνας μεγάλος ἀνεμοστρόβιλος καὶ ἡ μητέρα ἐσκύψε, ὅσῳ ποῦ πέρασε· ἡ κόρη ὁμῶς δὲν ἤθελε νὰ σκύψῃ. Τὴν ἐπῆραν λοιπὸν οἱ Νεραίδες καὶ τὴν ὑπῆγαν εἰς ἓν βουνὸν καὶ τὴν ἐκράτησαν μαζί τους<sup>1)</sup>. Οἱ Ἴρλανδοὶ πιστεύουσιν ὅτι Ἐλφ μετοικουοῖσι καὶ δι' ἀνεμοστροβίλου μεταβαίνουσιν εἰς τὰς νέας αὐτῶν κατοικίας, διὰ τοῦτο προσκλίνουσι πρὸ τοῦ ἀνεμοστροβίλου οἱ ἀπαντῶντες<sup>2)</sup>. Ἐν τοῖς Βοσγίοις ὄρεσι ὑπάρχουσι μέρη, ὧν ὑπεράνω διέρχεται χορεία μουσικῶν (Mouhiheuken), ἣν ἐπικίνδυνον εἶναι νὰ συναντήσῃ τις· ὅπως μὴ τὸν κατασπαράξωσιν, ὀφείλει νὰ πέσῃ πρηνής<sup>3)</sup>. Παραπλήσια ἐποιοῦν ἐνιαχοῦ τῆς Γερμανίας οἱ χωρικοί, ὁσάκις ἐνόμιζον ὅτι ἦκουον κατὰ τὴν νύκτα διερχομένην τὴν ἀγρίαν θήραν (die wilde Jagd)· ὤφειλον νὰ κατακλιθῶσιν τὸ πρόσωπον πρὸς τὴν γῆν ἐστραμμένον ἔχοντες, ὅπως μὴ κακοποιήσῃ αὐτοὺς ὁ ἄγριος κυνηγός· ἦν δ' ὁ ἄγριος κυνηγός αὐτὸς ὁ ὕπατος τῶν γερμανικῶν μύθων θεὸς Wuotan, ἡ δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἐκχριστιανισθεῖσι Γερμανοῖς περισθεθεῖσα δεισιδαιμονία ἦν ἰσως λείψανον τῆς παλαιᾶς λατρείας τοῦ θεοῦ τούτου· τανὺν ἐν Βοημία πίπτουσι ἐπίσης πρηνεῖς, ὁσάκις νομίζουσιν ὅτι ὑπεράνω τοῦ φυλλώματος τῶν δασῶν ἀκούουσι τοὺς καλπασμοὺς τῶν ἵππων καὶ τὰς ὁρμὰς τῶν κυνῶν τῶν φανταστικῶν θηρευτῶν, καὶ μένουσιν ἐν τῇ αὐτῇ θέσσει μέχρις οὗ ἐπέλθῃ ἡ συχία, ἐμφαίνουσα τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς ἀγρίας θήρας<sup>4)</sup>.

Ἐκτός δὲ τῆς ὑποκλίσεως πρὸ τοῦ ἀνεμοστροβίλου, συντηροῦνται καὶ πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἀπὸ τούτου δεικνύων φαινομένων ἐπιρρᾶς τινος, ἃς εὐφῆμη τῷ στόματι καὶ μικρᾷ φωνῇ ἀπαγγέλλουσιν. Ἐν Ἀθήναις καὶ μάλιστα πλησίον τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν, διερχομένην ἀνεμοστρόβιλου, αἱ γραῖαι κύπτουσι χαμαὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν, ἐπιφωνοῦσαι· Μῶν καὶ γάλα 'ς τὸ δρόμο σας!<sup>5)</sup> Τούτου ἕνεκα καὶ τὰ ἐξωτικά πολλάκις ἐν Μακεδονίᾳ κατ' εὐφημισμὸν καλοῦνται Γλυκὰ καὶ μελιτένια<sup>6)</sup>. Ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σάμης, ἀπαγγέλλουσι μακροτέραν ἐπωδὴν, ἐν ᾗ ἀναφέρεται καὶ ἡ σχέσις τῶν Νεραίδων πρὸς τὸν

1) Hahn Gr. u. alban. Märchen ἀρ. 81 τ. II σ. 80. [[Πολίτου Παραδ. ἀρ. 750]].

2) Grimm Irische Elfenm. σ. X. Βλ. καὶ Résie Histoire des sciences occultes τ. I σ. 463.

3) Usages et superstitions dans les Vosges ἐν Magasin pittoresque 1866 σ. 135.

4) Grohmann Sagen aus Böhmen σ. 77. 80.

5) Ἐν Κορινθίᾳ πολλάκις διαδαιμόντος τοῦ ἀνεμοστροβίλου ἐπιφωνοῦσι πιθόντες· «Σκατὰ 'ς τὰ γένεια σου!» καταρώμενοι καὶ ὀβρίζοντες οὕτω τὸν ἐν τῷ ἀνέμῳ διάβολον.

6) Πιττάκης ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι 1852 σ. 647. Βλ. καὶ Wachsmuth das alte Griech. im neuen σ. 31. 56. [[ἐλλγν. μεταφρ. Γαλανοῦ, Κεφαλλ. 1868 σ. 23]]. Σ'. Καρτεσίον ὁ Καρπάθιος· κωμῳδία [[Ἀθ. 1862]] σ. 31 [[1886 σ. 39 καὶ ἐν ἀναδημοσιεύσει ἐν «Ἀγγλ. Δωδεκανησιακῇ» Ἀθηνῶν 15 [γρ. 1] Ἀθ. 1928 ἀρ. 186 : «οἱ καλοτσυράδαι, ποῦ μπαμπάκι 'ς τὴ σιγάτα τῶνε»]].

7) Χαρίσ. Μεγδάνου Λύχνος Διογένης σ. 263. [[Βλ. καὶ Πολίτου Τὰ ἐνόνματα τῶν Νεραιδῶν καὶ τῶν Ἀνασκαλῶν ἐν Δεξ. Ἀρχαίῳ Ε', 28 καὶ ἰδιαίτερον ἀποσπάσματος σ. 12]].



Ἀλέξανδρον, περὶ ἧς ἀλλαχοῦ ποιούμεθα λόγον<sup>1)</sup>. «Χαιρόμεναις, καλόκαρ-  
δαις! Μέλι καὶ γάλα ἔς τοῦ βασιλέα τὴν τάβλα! Ὡς τὴν ψυχὴ τοῦ βασιλέως  
τοῦ Ἀλεξάνδρου, κακὸ μὴ μοῦ κάμετε!»<sup>2)</sup> Πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας, ἐγει-  
ρομένης σφοδρᾶς θυέλλης, ἧς πρόξενοι νομίζονται Νερáιδες, ψιθυρίζουσι πρὸς  
καταστολὴν ταύτης· Μέλι καὶ γάλα (τρίς)· κάπ' ἀπ' ἐδῶ πέρασεν ὁ βασιλεὺς  
Ἀλέξανδρος· ζῇ καὶ βασιλεῦει (τρίς)<sup>3)</sup>. Ἐπὶ τῶν Πιερίων ὄρεων ὑπάρχει μέγα  
σπήλαιον, ἐν ᾧ, ὡς οἱ ποιμένες καὶ οἱ χωρικοὶ τῶν πέριξ δοξάζουσι, κατοικοῦ-  
σιν ἐξωτικάς· οὐδεὶς τολμᾷ νὰ πλησιάσῃ εἰς αὐτό, οὐδὲ νὰ ἀποκόψῃ δένδρον  
ἐκ τῶν ἐγγὺς δασῶν· δασάκις δ' αἱ γυναῖκες τῶν παρακειμένων χωρίων βλέ-  
πουσιν ἐγειρομένας θυέλλας ἐν ταῖς πέριξ κορυφαῖς, ὅπως ἐξορκίσωσι τὰ φο-  
βερὰ πνεύματα, ἀναφωνοῦσι Μέλι καὶ γάλα!<sup>4)</sup> Αἱ ἐπωδαὶ αὗται ὑποδεικνύ-  
ουσιν ὅτι ἐν ἐποχῇ παλαιότερα προσέφερον πράγματι ταῖς Νύμφαις, αἱς ἀπέ-  
διδον τὴν αἰτίαν τῶν θυελλῶν, προσφοράς ἐκ μέλιτος καὶ γάλακτος. Ἐν οἰκίῳ  
τόπῳ θὰ διαλάβωμεν ἐκτενῶς περὶ τῶν συνειθιζομένων ἐτι προσφορῶν πεμμά-  
των καὶ μέλιτος καὶ γάλακτος πρὸς ἐξίλασμον τῶν Νερáιδων ἢ τῶν Μοιρῶν<sup>5)</sup>.  
Ἀλλὰ καὶ ἐν ὁμοίαις περιπτώσεσιν, ἐπὶ ἀνεμοστροβίλου, ὡς βεβαίῳ ὁ Θεο-  
τόκης ἐν τῇ περὶ Κερκύρας συγγραμματίῳ του, συνείθιζον οἱ χωρικοί, τοῦλάχιστον  
κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ, πρὸ 60<sup>6)</sup> περίπου ἐτῶν, νὰ προσφέρωσιν  
εἰς τὰς Νερáιδας μέλι καὶ γάλα· κατὰ τὴν γνώμην εἰδημόνων γυναι-  
κῶν, διήρχοντο διὰ τοῦ μέλιτος καὶ γάλατος τὰς ἀνεμολογίας, κατὰ τὴν ἑλληνικὴν  
ἀποδοχὴν (ἡμεῖς οὐκ ἐπιδιώκομεν τὴν ἀποδοχὴν τῆς λέξεως ἀνεμολογία, ἀλλὰ  
ἀνεμολογία). Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἰλλυριοὶ ἀνεμολογῶν ἐνίοτε νὰ θυώσιν ἄρνα μέλαι-  
ναν τῇ Τυφῶνι, πρὸς ἀποτροπὴν καταιγίδων. Τὸ ἔθος τοῦτο ὑπαινίσσε-  
ται καὶ ὁ Ἀριστοφάνης καὶ πλατύτερον ἀναφέρουσιν οἱ Σχολιασταὶ αὐτοῦ<sup>7)</sup>.

1) Βλ. *Πολίτων* ὁ περὶ Γοργόνων μῦθος σ. 8 κέ. [[Ἀλέξανδρος ὁ μέγας κατὰ τὰς δη-  
μώδεις παραδόσεις ἐν Σκόκον Ἐθν. ἡμερολ. 1889 σ. 37—40. Πρβλ. καὶ τὰς σημειώσεις  
εἰς Παραδ. ἀρ. 651. 652 ἐν τῇ ἀνεκδότῳ Γ' τόμῳ]].

2) *Schmidt Volksl.* σ. 125.

3) *Γω. Μιχαήλ Μακεδονικά* σ. 29. [[*Πολίτων* Παραδ. ἀρ. 652. Βλ. καὶ *Γουοσίον* Ἡ κατὰ  
τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 79]].

4) *Pouqueville Voyage de la Grèce* τ. III σ. 88. [[*Πολίτων* Παραδ. ἀρ. 684]]. Τὸ  
σπήλαιον εἶναι ἴσως τὸ αὐτὸ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ *Heuzey* (Le mont Olympe et l'Acarnanie  
σ. 204) ἀναφερόμενον, ὡς κείμενον ἐπὶ τοῦ ὄρους «Φλάμπορο» δύο ὥρας ἀνωθεν τῆς  
κορυφῆς. Οἱ χωρικοὶ νομίζουσιν ὅτι ὁ πλησιάζων εἰς αὐτὸ ἐξίσταται τῶν φρενῶν. Ἰσως  
ἦν τὸ πάλαι ἱερὸν ταῖς Πιερίαι Μούσαις, ὡν εὐκόλος ἦ μεταπτώσις εἰς Νερáιδες, ἀποῦ καὶ  
αἱ Μούσαις ἦσαν ἐκ τοῦ γένους τῶν Νυμφῶν. (Πρβλ. καὶ *Schmidt Volksl.* σ. 125).

5) [[Ἐν τῇ ἀνεκδότῳ Γ' τόμῳ τοῦ Παραδόσεων]].

6) [[100]].

7) *Théotoky Détails sur Corfou*, Corfou 1826 σ. 123.

8) Σχολ. Ἀριστοφ. Βατρ. 847. «ἄρν' ἄρνα μέλαιναν: Ὡς τοιαύτης γενομένης θυσίας  
τῇ Τυφῶνι ἐπὶ τῇ ληξίᾳ καταιγίδας. Τοιαῦτα γὰρ ἔθουν τῇ Τυφῶνι, ἀπὸτε στροβιλωδῆς  
ἐκινήθη ἄνεμος, τῶν γὰρ τοιούτων οὗτός ἐστιν ἔφορος· εἰκότως δὲ μέλαιναν καὶ οὐ λευκῇ  
ἐπειδὴ καὶ ὁ Τυφὼς μέλας».



Ἀπαράλλακτον δ' ἔθιμον διατηρεῖται μέχρι τοῦ νῦν ἐν Καρινθίᾳ (Kärnten) καὶ ἐν τισὶν ἄλλαις γερμανικαῖς χώραις. Σφοδροῦ ἀνέμου πνέοντος, πρὸ πάντων κατὰ τὰ δωδεκαήμερα, πρὸς ἐξίλασμον τοῦ ἀνεμοστροβίλου, θέτουσι πρὸ τῶν θυρῶν ἐν ὀστράκοις ὧδιν ἢ ἐν μικροῖς πινακίοις γάλα ἢ ἄλλα ἐδέσματα· ταῦτα δὲ πολλάκις ἢ οἰκοδόσποινα τίθησι οὐχὶ πρὸ τῆς θύρας, ἀλλ' ἐπὶ τινος δοκοῦ, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προεξεχούσης μικρὸν κατὰ τὴν γωνίαν τῆς στέγης<sup>1)</sup>.

Τὸν μὴ οὕτω τιμῶντα καὶ ἐξορκίζοντα τὸν ἀνεμοστρόβιλον αἱ Νεραίδες, ἢ οἰονδήποτε ἄλλο δαιμόνιον ἐν αὐτῷ ἐγκρύπτεται, συναρπάζουσι καὶ εἰς ἀπώτατους μεταφέρουσι τόπους. Ἀνωτέρω παρέθεμεν τοιαύτην τινὰ ἡπειρωτικὴν παράδοσιν, ἐν δὲ τῇ περὶ Νεραίδων κεφαλαίῳ τῆς Νεοελληνικῆς ἡμῶν μυθολογίας<sup>2)</sup> ποιοῦμεθα ἐκτενέστερον λόγον περὶ τοῦ συνεπάρματος γυναικῶν πρὸ πάντων ἢ κορασίων ἢ παίδων ὑπὸ Νεραίδων. Ἰδίως δὲ ὁ ἀνεμοστρόβιλος ἢ καὶ ὁ ἄνεμος ἀπλῶς ἀρπάζουσι καὶ ἀπώτατα μετακομίζουσι. Ἀνωτέρω παρέθεμεν τὴν κατάραν «Νὰ σὲ πάρῃ ὁ ἄνεμος!» ἐντονωτέρα ταύτης εἶναι ἢ ἐν Κεφαλληνίᾳ συνεπιζομένη «Ἀνεμορροῦφουλος κι' ἀνεμοκάπνιστος» (ἐνθα ὑπονοεῖται «Νὰ γίνῃς» ἢ «Νὰ σ' ἀκούσω ἀνεμορροῦφουλον» κλπ.)<sup>3)</sup>. Κατὰ τι θηραϊκὸν ἀνέκδοτον παραμῦθιον Βασιλοπούλου παραβούμενη τὸν πατέρα τῆς, ἀναβαίνει εἰς ἡλιακὸν καὶ περιτριγυρίζει, κινεῖ καὶ λέγει· «Ἀέρα μου, ἀνεμοστροφίλα μου, ἔλα νὰ μὲ πάρῃς!»—Ἐρχεται ὁ ἀνεμοστροφίλος, σηκώνει τὸ παιδί καὶ τὸ παίρνει, πάει ᾗς τὴν ἄβυσσον, ὁ ἄνεμος ἀπλε καὶ τὸρρηξε ᾗς τὴν ἄβυσσον, σὲ μὰ τὴν κατὰ τὴν γῆν. Οἱ ἀνεμοστροφίλοι βλέποντές τινος ἐπιδόσαν ἐνόησε αὐτόν, «Ποῖός ἀέρας σ' ἔφερε;—Πῶς, ποῦ καὶ ἔρχῃς ἐδῶ;» τοιαῦται δὲ φράσεις ἀπαντῶσιν ἐν παλαιοῖς γαλλικοῖς παραμύθοις «quel vent vos quie?» «quel vent vos maine?» «quel vent vous mène et quel oré?»<sup>4)</sup>. Μὲ τὴν φράσιν ταύτην παίζει δημοῦδες τι ἀνέκδοτον, καθ' ὃ εἰς λαχανοκλόπος, καταληφθεὶς ἐπ' αὐτοφῶρψ τὴν νύκτα ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτῆτου τοῦ κήπου καὶ ἐρωτηθεὶς «Πῶς εὐρέθης ἐδῶ;» ἀπεκρίθη· «Ἀέρας μ' ἔρρηξε.—Καλά, καὶ τὰ λάχανα τί θέλουνε, ποῦ εἶναι ξεκωλωμένα;—Ἐπιδόθηκα ἀπ' αὐτά, νὰ μὴ πέσω.—Ἀμμή αὐτά, ποῦ εἶναι ᾗς τὸ σακκοῦλι, πῶς εὐρέθησαν ἐκεῖ μέσα;—Αὐτὸ δὰ θαμάζομαι κ' ἐγώ!»<sup>5)</sup>.

Ἡ δοξασία, ὅτι ὁ ἄνεμος ἀναρπάζει ἔστιν ὅτε ἀνθρώπους<sup>6)</sup> δὲν εἶναι βε-

1) Germania 1866 τ. XI σ. 75, ἐνθα καὶ πολλοὶ συγγραφεῖς ἀναφέρονται, μαρτυροῦντες περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ ἔθιμου ἀνὰ τὴν λοιπὴν Γερμανίαν.

2) [[Βλ. τὰς σημειώσεις περὶ Νεραίδων εἰς τὸν ἀνέκδοτον Γ' τόμον τῶν Παραδόσεων]].

3) Νεοελλ. ἀνάλ. Β' σ. 161. 412.

4) Ἡ Γουρῶνα καὶ ὁ τριπόδης. Ἀρ. 18 τῆς ἀνέκδοτου συλλογῆς Πηταλά.

5) Παρὰ Grimm D. M. 2' ἐκδ. τ. III σ. 179.

6) Τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο παρενέβαλεν εἰς τὸ ποίημά του, Στάτην Καλοπείθειον, ὁ Στέφανος Κουμανούδης· ἀλλὰ πολλῶ πρότερον, περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 18' ἑκατονταετηρίδος, ἐστὶν χούρησεν αὐτὸ καὶ ὁ βυζαντινὸς Μανουὴλ ὁ Φιλῆς. (Man. Philae Carmina ed. Miller σ. 213). [[Βλ. Π. Π. Α', 338 λ. ἀέρας 12. Πρβλ. καὶ λ. πιάνω 25]].

7) [[Βλ. Πολίτου Παραδ. ἀρ. 503 σ. 283 κέ. καὶ τὴν σημ. σ. 1138]].



θαίως ἐντελῶς ἀθάσιμος· οἱ νεώτεροι μετεωρολόγοι ἀναφέρουσιν ἱκανὰ παραδείγματα ἀνθρώπων, οἵτινες ὑπὸ δεινοῦ τυφῶνος καταληφθέντες ἀνυψώθησαν μέχρι δύο μέτρων ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, καὶ μετὰ ταχύτητος καταπληκτικῆς μετήνεχθησαν εἰς τόπους πόρρω ἀπέχοντας<sup>1)</sup>. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν σπανιωτέρων, τούτων καὶ παραδοξοτέρων φαινομένων, καὶ μόνη ἡ καθημερινὴ παρατήρησις τοῦ ἀνέμου καὶ ἰδίως τοῦ ἀνεμοστροβίλου, ἀναρπάζοντος καὶ ἐν ἀκαρεὶ παρασύροντος μακρὰν κουφότερα πράγματα, ἤρκει νὰ παράσχη ἀφορμὴν εἰς τὴν διάπλασιν ἱκανῶν μύθων παρὰ τοῖς πρώτοις ἀνθρώποις. Οἱ τοιοῦτοι μῦθοι διευτυώθησαν ὀριστικῶς βραδύτερον, ὅποτε ἐμορφώθησαν αἱ περὶ ψυχῆς ἰδέαι, καθ' ἃς ἡ οὐσία ταύτης ἦν ἡ αὐτὴ καὶ ἡ τοῦ ἀνέμου, καὶ ὧν ἕνεκα διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων ἀμφοτέρα ἐδηλοῦντο (πνεῦμα, *anima*, *animus*). Ἐντεῦθεν καὶ οἱ ἀνεμοὶ ὑπελαμβάνοντο ψυχοπομποὶ δυνάμεις<sup>2)</sup> καὶ ἐκ τούτου ἐξηγεῖται, διατι ἐν τῇ ἐλληνικῇ μυθολογίᾳ ὁ Ἑρμῆς, ὅστις ἐν ἀρχῇ ἦν πιθανῶς προσωποποίησης τοῦ ἀνέμου, μετέπεσεν, ἴσως πολλῶ πρὸ τοῦ Ὀμήρου, εἰς θεὸν ψυχοπομπόν. Προδήλως δὲ ἡ συνταύτισις τῶν ἀνέμων ταῖς ψυχοπομποῖς θεότησι καταφαίνεται ἐν τοῖς περὶ Ἀρπυιῶν μυθολογήμασιν<sup>3)</sup>. Αἱ Ἀρπυιαὶ ἦσαν ἅμα καὶ αἱ πτερωταὶ θύελλαι, καὶ δαίμονες τοῦ ταχέως ἐπερχομένου θανάτου<sup>4)</sup>. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ὁ Τηλέμαχος καὶ ὁ Εὐχαιρὸς λέγουσιν ὅτι τὸν Ὀδυσσεῖα «ἀκλειῶς Ἀρπυιαὶ ἀνηρεΐψαντο»<sup>5)</sup>. Ἀλλὰ καὶ τῇ Ὀδυσσεΐᾳ αἱ Ἀρπυιαὶ ταυτίζονται καθ' ὁλοκληρίαν ταῖς θυέλλαις, ἡ Πηνελόπεια εὐχεταὶ ν' ἀναρπάσῃ αὐτὴν θύελλα, ὡς ἀνῆρπασε τὰς Πανδαρέου κόρας<sup>6)</sup>.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ἡ ἑπειὰ τὴν ἀναρπάξασα θύελλα

οἶχετο προσφέρονσα αὐτῇ Ὀδυσσεὶ κέλευθα,

ἐν προχοῇς δὲ βάλλουσα πρὸς Ὀκεανοῖο.

Ὡς δ' ὅτε Πανδαρέου κόρας ἀνέλοντο θύελλαι,...

τόφρα δὲ τὰς κόρας Ἀρπυιαὶ ἀνηρεΐψαντο<sup>6)</sup>.

1) Βλ. *Zurcher et Marcollé Trombes et cyclones*. Paris, 1876 σ. 121—122. 60. Τῶν αὐτῶν *Les météores*. 4η ἐκδ. P. 1875 σ. 132 κέ. 135.

2) Βλ. *Roscher Hermes der Windgott*. Lpz. 1878 σ. 54 κέ. [[*Gruppe Mythol.* σ. 846 κέ.]]. Περί τῆς σχέσεως τοῦ αἔρος καὶ ψυχῶν βλ. *Roscher* ἐνθ. ἀν.—Ἀλλὰ καὶ τῆς ἡμετέρας Νεοελληνικῆς μυθολογίας (ἐν τοῖς κεφαλαίοις περὶ Δημῶδους ψυχολογίας καὶ περὶ Διὰδόλου) θὰ διαλαβώμεν ἐκτενέστερον περὶ τῆς σχέσεως ταύτης. [[Τὰ κεφάλαια ταῦτα δὲν ἐγράψαν, αἱ σχετικαὶ ὁμοίαι σημειώσεις θὰ περιληφθῶσιν εἰς Παραδ. τ. Γ']].

3) [[Περί Ἀρπυιῶν ὡς ψυχοπομπῶν βλ. *Roscher's Lex.* I, 1844 κέ.]].

4) Βλ. *Luynes Mémoire sur les Harpyes* ἐν *Annali del Instit. di cor. arch.* Roma 1845 τ. XVII σ. 1 κέ. *Gerhard* ἐν *Arch. Ztg.* τ. I σ. 94. *Preller Griech. Myth.* I σ. 458 (436). II 331. *Mannhard Wald- u. Feldk.* τ. II σ. 91 κέ. Αἱ Ἀρπυιαὶ παρ' Ἀπολλωνίῳ τῷ Ῥοδίῳ (B, 276), ἔρχονται εἰς τὸν Φινέα «ἡῦτ' ἄελλαι ἀθευκέες». Πρβλ. καὶ *Vergil. Aen.* XII, 855' «*Illa (Megaira) volat, celerique ad terram turbine fertur*».

5) Ὁδ. α, 241. τ, 371. Περί τῶν τοιούτων φράσεων βλ. καὶ *Roscher Hermes d. Windgott* σ. 30 κέ.

6) Ὁδύσσ. υ, 63 κέ.



Ἐν Ἰλιάδι ἀναφέρεται ἀπλῶς θύελλα ἀνέμου, ἀνευ σχέσεως πρὸς τὰς Ἄρπυιαις· ἡ Ἑλένη καταρᾶται ἐαυτήν·

Ὡς μ' ὄφειλλ' ἤματι τῷ, ὅτε με πρῶτον τέκε μήτηρ  
οἴχεσθαι προφέρουσα κακῇ ἀνέμοιο θύελλα  
εἰς ὄρος ἢ εἰς κύμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης<sup>1)</sup>.

Ταῦτα δ' εἰσὶν ὁμοίωτα τῇ πολλάκις μνημονευθείσῃ δημῳδῇ κατάρῃ «Νὰ σὲ πάρῃ ὁ ἀνεμος!»<sup>2)</sup>, ἣ καὶ ἀνάλογος ὑπάρχει ἀρχαία παροιμία· «ἀνέμοις παραδοῦναι» (ventis dare aliquid)<sup>3)</sup>. Αἱ Ἄρπυιαι ἀπεικονίζοντο παρὰ τῶν ἀρχαίων ὅτε μὲν ὡς πτηνὰ, ὅτε δὲ ὡς πτερωταὶ γυναῖκες<sup>4)</sup>, ὡς ἐν τῷ γνωστῷ μνημείῳ τῶν Ἀρπυιῶν ἐν Λυκίᾳ. Νῦν δ' ἐν Ἡπείρῳ αἱ ξουθειαῖς ἢ ξουθειαῖς (ἐξωτικαῖς, Νεράιδες) νομίζονται «ἐναέρια σώματα, ἢ μεταμορφούμενα μανικὰ πούλια»<sup>5)</sup>. Ἀξίον σημειώσεως τοῦτο, ἀποδεικνύον ὅτι αἱ Ἄρπυιαι, αἵτινες παρὰ τῶν ἀρχαίων ἐσχετίζοντο πολλαχῶς ταῖς Νύμφαις<sup>6)</sup>, συνταυτίζονται μὲ τὰς Νεράιδας, οὐ μόνον διὰ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῶν πρὸς τὰς θυέλλας, ἀλλὰ καὶ στενότερον, ἐν Ἡπείρῳ διατηρηθείσης τῆς παραστάσεως αὐτῶν ὡς ὀρνίθων.

Τὰς δοξασίας περὶ συνεπάροματος ὑπὸ ἀνεμοστρόβιλου, ἢ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ δαιμόνων ἀνευρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Ἐν τῷ Παλατινάτῳ πιστεύεται ὅτι ὁ ἀνεμος ἀρπάζει ἀνθρώπους καὶ ἐρεβώσας αὐτοὺς μυχρὰν, 200 ὥρων δρόμον<sup>7)</sup>. Ἡ Polednice, μεσημβρινὸν ἀνεμολογικὸν τῶν Πολωνῶν, ἀρπάζει ἐν ἀνεμοστρόβιλῳ λεγόμενον ἐν ἐξέλωσι χρόνον αὐτῶν<sup>8)</sup>. Κατὰ τὴν ἀστρολογικὴν παραμύθιον, τρεῖς δράκοντες ἀναρπαύουσιν ἢ ἡ ἀνεμοστρόβιλος, τρεῖς ὥρας βασιλοπούλας χορευούσας. Ὁ ἥρωις ἀδελφὸς τῆς, ἐπιδύων πτερωτὸν ἵππον, λυτρώνει αὐτάς, πκλαίσας κατὰ τῶν δράκοντων καὶ νικήσας αὐτούς. Οἱ δράκοντες εἶναι ἀνθρωπόμορφοι, ἀλλ' ἐξερεύγονται φλόγας ἀπὸ τοῦ στόματος<sup>9)</sup>.

Ἐνδιαφέρουσα λίαν φαίνεται ἡμῖν σφακιωτικὴ τις παράδοσις, ἐν ἣ προδήλως ἢ ἐν τοῖς ὅρεσι κατὰ τὴν νύκτα ἐνσκήπτουσα θύελλα παρίσταται ὡς νυμφικὴ πομπή<sup>10)</sup>. «Μία φλόγα (φωρὰ) μοῦ ἔκαμε νάκλι (διήγησιν, λ. τουρκ.) ἕνας ἀνθρωπος, ὅπως ἦσας παγωμένοι δύο ἀνθρωποι ὥς τὰ ψηλότερα βουνά, ὅπου

1) Ἰλ. Ζ, 345. Πρβλ. Ἀπολλών. Ρόδ. Δ, 1112· «Ἡ αὐτὴν με ταχέϊαν ὑπὲρ πόντοιο γέροντι ἐνθένδ' εἰς Ἰαωλκὸν ἀναρπάξασαι ἄελλαι».

2) [[Ἐν καρπαθίᾳ κατάρῃ· «Νὰ σὲ πάρουν οἱ θῶες ἀνέμοι». (Ζ. Ἀγ. Α', 336). Ἐν ἑτέρᾳ προσέθεται· «καὶ νὰ σ' ἀνεμουρίσουν» (αὐτ. σ. 369). Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 52 σημ. 6]].

3) Roscher ἐνθ. ἀν. σ. 39 καὶ τοῦς συγγραφεῖς εἰς οὗς παραπέμπει.

4) Βλ. O. Jahn Archaeolog. Beiträge σ. 101 κέ.

5) Χαιώτης ἐν Χρυσσαλλίδι τ. Γ', σ. 9.

6) Πρβλ. E. Curtius ἐν Gerhard's Denkmäler u. Forschungen 1855 ἀριθ. 73 σελ. 8. Schmidt Volksl. σ. 126.

7) Schönwerth Aus der Oberpfalz II 112. Mannhardt Wald- u. Feldk. II 93.

8) Grohmann Sagen aus Böhmen σ. 113.

9) Wuk Steph. Karadschitsch Volksmärchen der Serben ἀρ. 5.

10) [[Πρβλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 267 παράθεσιν ἐν Πολίτου Παραδ. σ. 144]].



κατοικοῦσιν ἀγρίμια· καὶ ἐκεῖ ἀκούσας τραβάλιον (θόρυβον, λ. ἰταλ. travaglio) πολὺ, καὶ ἐθαρρέψασιν ὥπως νὰ ἦσαν ἄνθρωποι διὰ νὰ φορτώσωσι χιόνι, διὰ νὰ τὸ πάγουσι ἔς τὰ Χανιά. Καὶ ἀπῆς ἐσιμῶσας κοντύτερα, γροικοῦσι βιόλαις καὶ λύραις καὶ βρογγίσιμα παιγνίδια· διὰ τοῦτο, ἐγνώρισαν καὶ αὐτοί, ὥπως δὲν ἦσαν ἄνθρωποι, ἀρρὰ ἦσαν δαιμονικὸ συνέδριον· καὶ τοὺς θωροῦσι καὶ περνοῦσιν ἀπὸ κοντὸ διάστημα ἀπὸ ἐκεῖ ἀπὸ ἐκάθοντο, μὲ ρογιορογῆς <sup>1)</sup> φορέματα καὶ ἄρροι μὲ ψαρά ἄρογα, ἄρροι μὲ βρογγίσιμα, καὶ τοὺς ἐδείξεν ὥπως ἦσας καὶ γυναῖκες καὶ ἄνδρες, πεζοὶ καὶ καθαλλάροι, πλήθος πρᾶμα· καὶ οἱ ἄνδρες ἦσασιν ἄσπροι ὡς τὰ περιστέρια, καὶ αἱ γυναῖκες πορρὰ ὠραίαις, ὡς αἱ ἀχιτνες τοῦ ἡλίου· εἶδασι καὶ ἐβαστοῦσαν ἓνα πρᾶμα, ὡς καθὼς καὶ βαστοῦνι τὸν ἀποθαμμένον νεκρὸν. Μεταύτως ἀποφάσισαν καὶ αὐτοὶ νὰ τοὺς βαρέσουσι καμμίαν μπαρουτιά, ἀπῆς ἐμπρὸς περάσανι· εἶχαν καὶ ἓνα τραγοῦδι ἀκουσμένο καὶ ἐλέγασιν, ὥπως

Νύφην πά' νὰ πάρωμε, νύφην κύραν  
ἀπ' τὸ Κρημνισμένο, νύφη μοναχὴν·

καὶ ἀποφασίσας καὶ τοσὶ ἐπαίξας μιά μπαρουτιά· διὰ ταύτως καὶ αὐτοὶ ἐφωνάξας, οἱ προσθινοί, μιά φωνή· «τί εἶναι;» καὶ οἱ ὀπισθινοὶ ἀποκριθήκαν, «Τὸν γαμπρό μας ἐσκοτώσας, τὸν γαμπρό μὲ σκοτώσας», καὶ ἐκλαίγαν, καὶ ἐφωνάξας καὶ ἐφύγας <sup>2)</sup>.

Παρόμοιαι παραστάσεις τῆς φύσεως ἢ γάμου ἢ νυμφικῆς πομπῆς ἀπαντῶσιν ἐν τῇ μυθολογίᾳ πολλὰ λαοὶ γερμανικῶν προκρίτων καὶ σλαβικῶν. Ἐν Masuren λεγούσιν ἐπὶ ἀνεμοστρόβιλου, ὅτι «ὁ διάβολος ὀχεῖται πρὸς γάμον» <sup>3)</sup>. Ἐν Βοημία πιστεύουσιν ὅτι ἐν τῷ ἀνεμοστρόβιλῳ ἐποχεῖται ἡ νύμφη, ἣν ὁ διάβολος ἀρπάζει ἐκ τοῦ γάμου <sup>4)</sup>. Οἱ Λιέσοι τῶν ῥωσικῶν μύθων ἀρπάζουσι γυναῖκας καὶ νυμφεύονται αὐτάς. Ὅπόθεν δὲ ἡ θορυβώδης πομπὴ τοῦ γάμου αὐτῶν διέρχεται, ἐγείρεται σφοδρὰ καταιγίς. Ἄν εἰς τὸν δρόμον των ἐπιπροσθήσῃ χωρίον, πολλὰ οἰκίαι καταστρέφονται, ἂν δάσος, πολλὰ δένδρα ἐκρίζουται. Ἐν δὲ τῇ διοικήσει Ἀρχαγγέλου, ὁ ἀνεμοστρόβιλος θεωρεῖται χορὸς τοῦ Λιέσι μετὰ τῆς νύμφης του <sup>5)</sup>. Ἐν Γερμανίᾳ τέλος ὁ ἀνεμοστρόβιλος, ὅστις προηγεῖται καταιγίδος, καλεῖται συνήθως «Ἀνέμου νύμφη» (Windsbraut, Windsprüt <sup>6)</sup>), ἐνίοτε δὲ ἡ «ὀχομένη γυνή» (Das fahrende Weib) <sup>7)</sup>. Ἰσως δ' οὐχὶ ὅλως ἄσχετος ταῖς τοιαύταις παραστάσεσιν ἐστὶ καὶ

1) Λογιῶν λογῆς, παντοειδῆ· σημειωτέον ὅτι ἐν Σφακίοις τὸ λ μεταβάλλεται πολλὰ καὶ εἰς ρ.

2) Pashley Travels in Crete τ. II σ. 232—234. Βλ. καὶ Ἀνωγειάνου Κρητηγίδα σ. 119—120. [[Πολίτου Παράδ. ἀρ. 694 σ. 408]].

3) Töppen, Aberglauben aus Masuren β' ἐκδ. σ. 34. Παρὰ Mannhardt Wald- u. Feldk. τ. II σ. 96.

4) Grohmann Aberglauben aus Böhmen σ. 35. 95.

5) Mannhardt αὐτ. τ. I σ. 148.

6) Grimm D. Myth. σ. 525—526. [[Schwartz Prähistor. Studien σ. 17 κς.]].

7) Grimm αὐτ.



ὁ ἀρχαῖος ἀττικὸς μῦθος περὶ ἀρπαγῆς τῆς Ὠρειθυίας ὑπὸ τοῦ Βορέου <sup>1)</sup>.

Ἡ χρητικὴ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι οἱ ἰδόντες τὴν νυμφικὴν τῶν δαιμόνων πομπὴν ἐπυροδόλησαν καὶ ἀπέκτειναν τὸν γαμβρόν. Τοιαῦτα ἐπεισόδια ἀναφέρονται συχνότατα ἐν ταῖς γερμανικαῖς καὶ σλαβικαῖς παραδόσεσι περὶ τῆς νυκτερινῆς ἀγρίας θήρας· ὁ βλέπων ταύτην διερχομένην πυροβολεῖ καὶ φονεῖ μίαν μάχισσαν <sup>2)</sup>, ἣ ἀναρρίπτει μάχαιραν καὶ πίπτει αὐτὴ αἵματοσταγῆς. Κατὰ τὰς βοημικὰς παραδόσεις, δταν πυροβολήσῃ τις κατὰ τῆς ἀγρίας θήρας, ἀκούεται μεγάλη βοή καὶ ταραχὴ καὶ καταπίπτει νεκρὰ μία γλαυῆ <sup>3)</sup>. Ἐν γένει δὲ ἐν τοῖς μύθοις καὶ ταῖς παραδόσεσι πολλῶν λαῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἀναφέρονται τοξεύματα ἢ πυροβολισμοὶ κατὰ τῶν νεφῶν, ἢ τοῦ οὐρανοῦ ἢ τῶν οὐρανίων σωμάτων <sup>4)</sup>· ἀλλὰ ταῦτα διάφορον ἔχουσιν ἐκάστοτε ἔννοιαν καὶ ἐκ διαφόρων ἰδεῶν πολλάκις ἀπορρέουσι.

Ἡ περὶ νυμφικῆς πομπῆς παράδοσις δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς τὸν γενικώτερον κύκλον τῶν πολυαριθμῶν, ἀνὰ πᾶσαν σχεδὸν τὴν Εὐρώπην διαδεδομένων παραδόσεων περὶ τῆς μανικῆς στρατιᾶς ἢ περὶ τῆς ἀγρίας θήρας (La mesnie furieuse; le grand veneur κλπ. γαλλ.—Das wuthende Heer; die wilde Jagd γερμ.). Ἦσαν δ' αἱ παραδόσεις αὗται ἀρχικῶς μυθικαὶ ἰσως παραστάσεις τῆς εἰς τὰ δάση ἐνσκηπτούσης θυέλλης, ἔκπαλαι ἀναμιγεῖσαι μετ' ἄλλων μυθολογικῶν στοιχείων. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ συνδεέοντο στενώτατα τῇ λατρείᾳ τοῦ Ὀδίνου <sup>5)</sup>, ἀλλ' οὐ σμικρὸν ρόλον παρ' αὐτὰς ᾤσθη αἱ χριστιανικαὶ ἰδέαι, διότι νῦν ἀντὶ θεῶν ἢ ἡρώων ἀνατίθενται ἐν ταῖς γερμανικαῖς παραδόσεσι, ὡς ἀπορροῦνται τὴν μανικὴν πομπήν· ἡ δὲ συνθεσὶς τοῦ ἀνοήτου κυνηγοῦ ἐνδόλου, μάχισται, φάσματι νεκροῦ ἀπέκτιστα παύει κλπ. <sup>6)</sup>. Ἰσως ὁ πρῶτος πυρὴν τοῦ μύθου πρέπει ἀναζητῆσαι ἐν τοῖς Βεδικοῖς ὕμνοις περὶ διώξεως τῶν πονηρῶν δαιμόνων ὑπὸ τοῦ Ἐνδο συνοδευομένου ὑπὸ τῆς στρατιᾶς τῶν Μαρούτ (ἀνέμων), ἐν ᾗ καὶ πνεύματα τεθνεώτων. Βεβαίωτατον ὅμως ὅτι οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες εἶχον ὅμοια μυθολογήματα <sup>7)</sup>. Τούτων κυριώτατα

1) [[Πρόσθετε καὶ τὰς μαρτυρίας περὶ παραστάσεως τοῦ ἀνεμοστροβίλου ὡς γαμηλίου πομπῆς ἐν Πολίτου Παραδ. σ. 85ῷ σημ. εἰς ἀρ. 267]].

2) *Monat Anzeiger* τ. IV σ. 309.

3) *Grohmann Sagen aus Böhmen* σ. 78.

4) Βλ. ἐν ἐκτάσει *Rochholz Deutscher Glaube* τ. I σ. 41 κέ. [[Πρὸς ἐλ. καὶ κατωτέρω σ. 63 σημ. 2]].

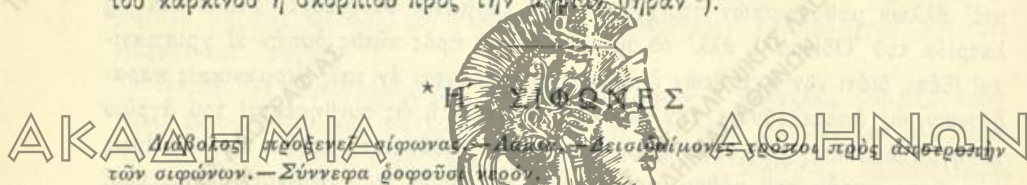
5) *Simrock D. Myth.* § 71 σ. 191.δ' ἐκδ.

6) Αἰτ. σ. 192—193. Ἐν γένει περὶ τῶν παραδόσεων τούτων βλ. *Simrock* § 71—73. *Grimm D. M.* σ. 807—902. *F. Liebrecht des Gervasius Otia* σ. 173—211 (La mesnie furieuse). *Kuhn* ἐν Haupt's Zeitschrift f. Deutsch. Alterthum τ. VI σ. 117 κέ. *Grohmann Sagen aus Böhmen* σ. 74—86 (βοημικαὶ παραδόσεις περὶ ἀγρίας θήρας). [[*Schwartz Prähist. Stud.* σ. 11 κέ. *Rev. d. trad. popul.* 1894 σ. 411 κέ. 1905 σ. 177—186. Διάφορα ὀνόματα τῆς μανικῆς στρατιᾶς αὐτ. 1902 σ. 504 κέ. Περὶ τῆς δοξασίας τοῦ ἀγρίου κυνηγοῦ παρὰ Πομπρανόις βλ. *Brunk* ἐν *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1903 σ. 179—192]].

7) Βλ. ἐν ἐκτάσει *Dilthey Die Artemis und die wilde Jagd* ἐν *Rhein. Museum f. Philologie* N. Σ. 1870 τ. XXV σ. 321 κέ.



εἰς τὰ περὶ Ὠρίωνος διώκοντος τὰς Πλειάδας, ἢ συνθηρεύοντος μετὰ τῆς Ἀρτέμιδος<sup>1)</sup>. Ὁ δὲ καθ' ἡμᾶς λαὸς διηγεῖται πολλὰς παραδόσεις ἐμμέσως ἢ ἀμέσως σχετιζομένας ταῖς περὶ «μανικῆς στρατιᾶς», ὧν τὰς πλείους, ἰδίως δὲ τὰς διαλαμβανούσας περὶ ἀγώνων φασμάτων, ψυχῶν τεθνεώτων καὶ τελωνίων πρὸς ἄλληλα, θὰ ἐξετάσωμεν ἐκτενέστερον ἐν τῇ περὶ Δημῶδους ψυχολογίας κεφαλαίῳ τῆς Νεοελληνικῆς ἡμῶν μυθολογίας<sup>2)</sup>. Ἐνταῦθα περιοριζόμεθα ν' ἀναγράψωμεν λακωνικὴν τινὰ παράδοσιν, διότι αὕτη ἀναφέρει καὶ περιέργον λεπτομέρειαν καταδεικνύσαν τὴν σχέσιν τοῦ καρκίνου πρὸς τὰ τοιαῦτα μυθολογήματα: Ἐν Τρινάσφ, γέρων τις, φυλάττων ἀγρὸν ἀραβοσίτου, ἤκουσε περὶ τὸ μεσονύκτιον μέγαν θόρυβον καὶ εἶδε πολλοὺς ἵππεις<sup>3)</sup> ὅτε ἐπέσθη, ὅτι δὲν ἦσαν ἄνθρωποι, ἐτράπη εἰς φυγὴν, ἀλλὰ κατεδίωξεν αὐτὸν ἓνας μεγάλος κάβουρας, ὁ ὅποιος τὸν κατέφθασεν εἰς τὸ χωρίον, ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχον τοῦ ἀγροῦ, καὶ τὸν ἐδάγκασεν, ὅτε ἐπάτησε τὸ κατώφλιον τῆς οἰκίας αὐτοῦ· ἐκ τοῦ δῆγματος ἠσθένησεν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ὁ γέρων, προσβληθεὶς ὑπὸ πυρετοῦ<sup>4)</sup>. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐλληνικοὺς μύθους ὁ ἄγριος θηρευτὴς Ὠρίων θνήσκει δηχθεὶς ὑπὸ σκορπίου<sup>5)</sup>, ὥς δ' ὁ τὰ μάλιστα διαδεδομένος χιακὸς μῦθος ἀναφέρει, ἐδήχηθη ὅτε ἀπεπειράθη νὰ βιάσῃ τὴν συκυνηγὸν Ἀρτέμιδα<sup>6)</sup>. Ἀλλὰ καὶ ἐν τισὶ γερμανικαῖς παραδόσεσιν ὑπεμφαίνεται σχέσις τοῦ καρκίνου ἢ σκορπίου πρὸς τὴν ἑρπύνην θήραν<sup>7)</sup>.



Τὸ φαινόμενον τοῦ θαλασσίου (σιφῶνος<sup>1)</sup>), φοβερώτερον μὲν ἀλλ' ἤττον γνωστὸν τῶν τυφῶνων, ἀποδίδουσιν ἐπίκλης εἰς δαιμονικὴν ἐπήρηϊαν, πιστεύοντες ὅτι ὁ Διάβολος προσγενεὶ αὐτό<sup>2)</sup>, ἐνιαχοῦ δέ, ὅτι αἱ Νεραΐδες, καὶ ἰδίως ἡ βασιλίσσα αὐτῶν, ἡ «Λάμια τοῦ πελάγους». Ἐν Ἡλιδι ἀναφέρουσιν εἰς τὴν Λάμιαν τὴν αἰτίαν τῶν σιφῶνων καὶ παντὸς ἀνεμοστροβίλου, ὑπολαμβάνουσι

1) Πρβλ. *Preller Gr. Myth.* I σ. 367 (351). 371—372 (355).

2) [[Βλ. Παραδ. τ. Γ' σημειώσεις εἰς κεφ. ΑΓ']].

3) Παρὰ Πουλίκου Ν. Πουλικάκου ἐκ Τρινάσου. [[Βλ. *Πολύτου Παραδ.* ἀρ. 888 σ. 543]].

4) Κατὰ τινὰ δημῶδη πρόληψιν ὁ καρκίνος ἀφθεῖς εἰς τὴν ἑρπύνην μεταβάλλεται εἰς σκορπίον· ἐν γένει δ' ἐν πολλοῖς ἀναγνωρίζει ὁ λαὸς σχέσιν τοῦ καρκίνου πρὸς τὸν σκορπίον.

5) Βλ. *Preller Gr. Myth.* II σ. 371—372 (355) καὶ τοὺς συγγραφεῖς, εἰς οὓς παραπέμπει. Ἰσως ὁ μῦθος εἶναι μεταγενέστερος καὶ ἀστρονομικός, ἐπινοηθεὶς ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ὁ Σκορπίος ἐπιτέλλει, ὅτε ὁ Ὠρίων πλησιάζει εἰς τὴν θύσιν αὐτοῦ.

6) Πρβλ. *Simrock D. Myth.* § 73 σ. 201—202.

7) Κοινῶς σίφουνας λέγουσι προσέτι «σιφυνικό» τὴν ὑπὸ σφοδροῦ συνοδευομένην ἀνέμου βαγθαίαν βροχὴν, καὶ «σιφυνιάζουν» ἢ «σιφυνίζουν» ἐπὶ ὕγρων ὕφασμάτων, ἅτινα ξηραίνει ὁ ἀνεμος.

8) Βλ. καὶ *Schmidt Volksl.* I σ. 178.

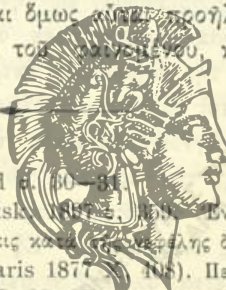


δὲ ταύτην δυσμενῇ τοῖς ναυτιλλομένοις καὶ ἐν γένει τρομεράν<sup>1)</sup>. 'Οσάκις δὲ πλοῖόν τι κινδυνεύει ἐκ σίφωνος, πυροβολοῦσι κατ' αὐτοῦ διὰ τηλεβόλων, ἢ διὰ τῶν πλατυστόμων τρομπονίων, ὅπως διαρρήξωσιν αὐτόν<sup>2)</sup>· καὶ τοῦτο μὲν εἶναι ὀρθότατον καὶ ἀπεδείχθη πολλάκις λίαν τελεσφόρον<sup>3)</sup>. 'Αλλὰ τὸ πρᾶγμα μετέπεσεν εἰς δεισιδαιμονίαν καὶ πολλοί, ἄγνοοῦντες τὸν φυσικὸν λόγον αὐτοῦ, διαβλέπουσιν ἐν αὐτῇ μόνον εἶδος ἀπειλῆς κατὰ τοῦ ὑπερφυοῦς φαινομένου καὶ ἀντὶ πυροβολισμῶν ἐπίσης συντελεστικῶν νομίζουσιν, ὅτι εἶναι, ἂν ἐμπήξωσι τὴν αἰχμὴν μαχαίρας ἐπὶ ἐνὸς τῶν ἱστίων τοῦ πλοίου<sup>4)</sup>. Οἱ δὲ παρὰ τὴν νότιον τοῦ Εὐξείνου ἀκτὴν οἰκοῦντες Ἕλληνες, ὅταν ἰδῶσι σίφωνα (κοινῶς ζῖφον) λαμβάνουσι μάχαιραν καὶ ποιοῦσι τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, λέγοντες· «ἀναστήτω ὁ Θεὸς κλπ.» ἢ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος κλπ.» καὶ οὕτω νομίζουσιν ὅτι τὸν κόπτουσι<sup>5)</sup>.

Πολλοχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐξηγοῦσι τὸ φαινόμενον τοῦ σίφωνος, λέγοντες ὅτι εἶναι νέφη κατερχόμενα ὅπως ἀντλήσωσι τὸ ἀναγκαῖον αὐτοῖς πρὸς βροχὴν ὕδωρ. Ἐν Κύπρῳ πιστεύουσιν, ὅτι μετὰ τὴν βροχὴν τὰ σύννεφα καταβαίνουν εἰς τὴν ἀκροθαλασσίαν, διὰ τὰ ῥουφῆξουν νερόν· καὶ ἐκεῖ ποῦ σταθοῦν, καταπίνουν, ὅτι εὗρου, ἢ ἀνθρωπος εἶναι ἢ ζῖον, καὶ πέτραις ἀκόμα. Πολλοὶ γράζουσι ἀκούουσι μάλιστα εἰς ἀπόστασιν πολλῶν ὥρων τὸν φοβερὸν κρότον, τὸν ὅποιον οὕτω προξενοῦσι<sup>6)</sup>. Αἱ ἰδέαι ὅμως τῆς ἀντιπρολήθον μάλλον ἐξ ἀτελοῦς καὶ ἐπιπολαίου παρατηρήσεως τοῦ φαινομένου, καὶ οὐχὶ ἐκ δεισιδαιμονίας<sup>7)</sup>.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΑΙ



- 1) Wachsmuth das alte Griechenland I. 100—81.
- 2) [[ Πρὸλ. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1912 σ. 109. Ἐν Γαλλίᾳ νομίζουσιν ὅτι ἀποτρέπεται ἡ καταιγὶς, ὅταν πυροβολήσῃ τις κατὰ τὸν σίφωνα διὰ σφαίρας ἡγιασμένης. (Bullet. de la Societé anthropol. de Paris 1877 σ. 108). Περὶ ἀπειλῶν καὶ πληγῶν φυσικῶν φαινομένων βλ. Rohde Psyche<sup>4</sup> II, 28, 2]].
- 3) Πρὸλ. Fonvielle Eclairs et tonnerres. Paris, 1871 σ. 77 κέ.
- 4) Pégues Histoire du volcan de Santorin σ. 543. [[Ὁμοίως δοξασίαις ἄλλων λαῶν βλ. Arch. per le tradiz. popol. 1899 σ. 457—8. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1912 σ. 117. (Πρὸλ. καὶ αὐτ. 1897 σ. 358, 5). Διὰ μαχαίρας μάγισσαι καταπαύουσι θυέλλας. (Αὐτ. 1897 σ. 188)].
- 5) Πανθῶρ. τ. II' σ. 505. [[J. G. Piddington ἐν Folk-Lore 1905 σ. 190—1. Περὶ κοφίματος τοῦ σίφωνος μὲ μαχαίρην βλ. καὶ αὐτ. 1896 σ. 144, 145. 1899 σ. 163, 168. 1907 σ. 331. 1896 σ. 300 (ἐν Ἱερλανδίᾳ). Rev. d. trad. popul. 1902 σ. 474, 349. Cortils y Vieta Ethologia de Blânes σ. 79, 44. Περιγραφήν σίφωνος καὶ τῶν πρὸς ἀποτροπὴν αὐτοῦ γινομένων ὑπὸ τῶν ναυτικῶν βλ. ἐν διηγήματι Καρχαδίτσα Λόγια τῆς πλήρης 1899 σ. 14 κέ. 6' ἐκδ. 1919 τ. Α' σ. 8 κέ.]].
- 6) Myriantheus Die Aevins σ. 141. [[Πολύιον Παραδ. ἀρ. 261 σ. 141. 844. Ἐν Ἀργεντίνῃ κατ' ἀνακοίνωσιν Εἰσοτ. Στατικού, πιστεύουσιν ὅτι τὰ σύννεφα «κατεβαίνουν ὃς τὴ λίμνην καὶ παίρνουν νερό καὶ πάλι ἀνεβαίνουν». Πρὸλ. καὶ τὰ περὶ ἀναρροφῆσεως ὕδατος ὑπὸ τῆς Ἱριδος, ἀνωτέρω σ. 35 σημ. 5]].
- 7) Πρὸλ. Marcollé et Zurcher Les météores 4η ἐκδ. σ. 124. «Les trombes font presque toujours entendre un bruit assourdissant, un sifflement étrange, qui augmente ou diminue suivant que le terrain au dessus duquel elles passent est plus ou moins humide».



# \* ΑΙ ΑΣΘΕΝΕΙΑΙ

## ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΥΘΟΥΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ \*

### Α'.

Αἷτια ἀσθενειῶν : Σκουλήκι. Θεός, διάβολος, μάγοι.—Θεραπεία αὐτῶν ὑπὸ τῆς θείας ἀντιλήψεως.—Σόρκια.—Μεταβίβασις τῆς νόσου εἰς δένδρα, εἰς ζῷα, εἰς ἀνθρώπους.—Δίωξις αὐτῆς εἰς ἐρήμους τόπους.—Πράξεις πρὸς ἀποσόβησιν ἐπιδημικῶν νόσων.

Ἐν τῇ βραχείᾳ ταύτῃ μελέτῃ περὶ τῶν ἀσθενειῶν ἐν τοῖς μύθοις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐκείνων μόνον τῶν γνωστῶν ἡμῖν προλήψεων, ὅσαι ὅπως δὴ ποτὲ ἐκινεῖσθαι πρὸς μυθικὰς παραστάσεις διότι ἡ ἐρευνα τῶν τῆς δημόσιας ἐστρατείας καὶ τῆς μαγικῆς θεραπείας ἀποτελεῖ θέμα ἴδιον, περὶ οὗ ἐπισυναρτάμεθα νὰ διαλάβωμεν ἄλλοτε <sup>1)</sup>).

Ἡ κρίσις ἀπὸς ἀγνοῶν τὸ εἶδος τοῦ φυσικοῦ καὶ νόμου καὶ ἀδυνατῶν νὰ ἐκβάλλῃ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν παθολογικῶν φαινομένων ἀποδίδωσι τὴν γένεσιν τῶν νόσων εἰς διαφόρους ἐξωτερικὰς ἐπηρείας, εἰς δυνάμεις ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπινου σώματος ἐνεργοῦσαι <sup>2)</sup> ἢ ἀναλογίας δὲ κρίνων, ὑποθέτει ὅτι ἡ τῆς ἀσθενείας αἰτία εἶναι σκώλης ἢ σκωληχες <sup>3)</sup> εἰσχωρήσαντες ἔξωθεν εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, ἐπειδὴ βλέπει ὅτι οἱ σκωληχες λυμαίνονται καὶ διαφθείρουσι τοὺς καρπούς καὶ τὰ θάλλοντα δένδρα. Αὕτη δὲ φρονοῦμεν, ὅτι εἶναι ἡ ἀρχικὴ καὶ ἀπλουστάτη ἀντίληψις περὶ τῶν αἰτίων τῶν νόσων παρὰ πᾶσι τοῖς κατὰ φύσιν λαοῖς. Ἐν Ἑλλάδι πιστεύεται κοινῶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὅτι σκώληξ προξενεῖ πολλὰς ἀσθενείας, μάλιστα δὲ τὴν ὀδονταλγίαν <sup>4)</sup>. Συνήθεις δ' εἰσὶν αἱ φράσεις τὸν τρώει τὸ σκουλήκι, μοῦ μπήκαν τὰ σκουλήκια, λεγόμενα καὶ ἐπὶ ἡθικῶν βασάνων παραπλησίᾳ δὲ ταύταις εἶναι καὶ ἡ φράσις

\* Ἐξημοσιεύθη ἐν τῇ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας 1883 τ. Α' σ. 1—30.

1) [[Περὶ τοῦ θέματος τούτου ἐν γένει βλ. *M. Bartels Ueber die Krankheits—Beschwörungen ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1895 σ. 1 κέ. *Roschers Lex.* III, 457 κέ. λ. Νόσος. *Hastings Encycl. of Relig. a. Ethics* τ. IV λ. disease and medicine]].

2) [[Γενικῶς περὶ τῆς δοξασίας ταύτης βλ. *Roscher ἐν Rheinisches Museum* τ. 53 σ. 181 καὶ τὰς αὐτόθι μαρτυρίας. *Höfler ἐν Arch. f. Religionswiss.* 1899, 2 σ. 98 κέ. 109. 138. Βλ. καὶ *Köhler Kl. Schriften* III, 551—2]].

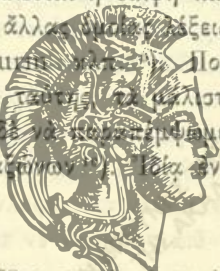
3) [[Βλ. ἐμφθὰς ἐν *Δελτίῳ Ἐπιδ.* σ. 203. Λαογρ. Ε', 613, 8]].



μ' ἔφαγαν τὰ φίδια<sup>1)</sup>). Ὅτι ὁμοία τις πρόληψις ἐπεκράτει καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ἐξάγομεν ἐκ τῆς ἐπομένης ἐλληνικῆς ἐπιφθῆς κατὰ τοῦ λειχήνος (impetigo), ἣν ἀναφέρει ὁ Πλίνιος:

Φεύγετε, καθαρίδες, λύκος ἄγριος αἶμα<sup>2)</sup>) διώκει<sup>3)</sup>).

Οἱ τῆς ἐπιφθῆς ταύτης ποιούμενοι χρῆσιν ἐπίστευον βεβαίως, ὅτι ὁ λειχήν προέρχεται ἐκ καθαρίδων ἐδρευουσῶν ὑπὸ τὸ δέρμα. Τὴν εἰκασίαν δὲ ταύτην πιστοῦσιν αἱ δοξασαί τῶν πλείστων λαῶν περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν νόσων. Ἐν Labruguière τοῦ Montagne noire τῆς Γαλλίας, ἅμα τις ἀσθενήσῃ βαρέως ἐξορκίζουσι τὸ δένδρον ἀκτέαν (sambucus ebulus) νὰ βγάλῃ τὰ σκουλήκια ἀπὸ τὸ μέρος ποῦ ξέρει, ἄλλως τὸ ἀπειλοῦσιν, ὅτι θὰ τοῦ κόψωσι τὰ πόδια<sup>4)</sup>. Διότι ὑποτίθεται ὅτι τὰ δένδρα βλάπτουσι διὰ τῶν ἐν αὐτοῖς παρασίτων ἐντόμων, ὡς διδάσκει παλαιά τις λιθουανικὴ πρόληψις<sup>5)</sup>. Σκώληκες, ψυχαί, κάμπαι, φρῦνοι καὶ τὰ τοιαῦτα<sup>6)</sup>, εἰσδύοντα εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα προξενοῦσι διαφόρους ἀσθενείας, πρὸ πάντων δξεῖς πόνους. Οἱ Γερμανοὶ καλοῦσι Wurm (σκώληκα) πολλὰς ἀσθενείας· ὡς Finger-wurm, Haut-wurm, Knochen-w., Leder-w., Schwanz- ἢ Sterz-w., Tollwurm (ἐπὶ τῆς λύσεως τῶν κυνῶν)<sup>7)</sup>. Schabe γερμανιστὶ καλεῖται ἡ σίλφη καὶ δερματικὴ τις ἀσθένεια<sup>8)</sup>. Ὁ Mannhardt ἀναφέρει καὶ ἄλλα κινδυνώδεις, ὡς Fleischwurm, Beinwurm, Markwurm, Haarwurm κτλ.<sup>9)</sup> Πολλοὶ δὲ συγγραφεῖς ποιοῦνται λόγον περὶ τῆς προλήψεως ταύτης καὶ φέροντα διαδεδομένης παρὰ τοῖς γερμανικοῖς λαοῖς. Ἀρκεούμεθα δὲ νὰ καταγράψωμεν εἰς τὸν αὐτὸν καὶ διὰ τὰς ὁμοίας προλήψεις τῶν Ἀγγλοσαξόνων καὶ τῶν Γερμανικῶν ἀποδοθέντα



1) [Πρὸς. καὶ τὸ δημῶδες διστιχόν: «Ὅσο περνᾷ ὁ καιρὸς τὸ φίδι μεγαλύνει | καὶ μοῦ βρουφᾷ τὸ αἷμά μου, τὸ στῆθος μου πληγώνει». Ἀνάλογος καὶ ἡ φράσις «τῶν σαράκι: ἔς τὴν καρδιά» (βλ. Π. Π. λ. καρδιά 65)].

2) Δ Γ. ὅρμος.

3) Plin. N. H. XXVII, 11 § 75. Κατὰ τὸν Πλίνιον, τρίβεται λίθος κοινὸς παρὰ τοὺς ποταμούς εὐρισκόμενος, ἐφ' οὗ βρῦον ξηρὸν καὶ λευκόν, μετ' ἄλλου λίθου καὶ ἀνθρώπινου σιέλου· καὶ ὁ λίθος ἐκεῖνος προστρίβεται τῷ πάσχοντι μέλει τοῦ σώματος, ἐπιλαγμένης τῆς κατὰ τῶν καθαρίδων ἐπιφθῆς. Τὸ ἐπὶ ἐράχων παρὰ τὰς πηγὰς φυόμενον ξηρὸν καὶ λευκόφαιον βρῦον καλεῖται κοινῶς λειχήνη, τοῦτο δ' ἀποξεόμενον ἐν Μάνῃ ἐπιτίθεται ἐπὶ τῶν λειχήνων πρὸς θεραπείαν.

4) De Nore Contumes etc. des provinces σ. 102.

5) Παρὰ Mannhardt Wald- u. Feldkulte. 1875 I σ. 12. 13.

6) [Ὡς ἄνεμος ἢ ὡς ζωφῖον μικρὸν εἰσπνευμένη εἰς τὴν μύτην τῶν ἀνθρώπων θανατῶναι αὐτοὺς ἢ Πανώλης, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῆς ἰδίας ἐν μύθῳ αἰτιολογικῇ ἐν Κ. Λαπόντι Μῦθοι: ἐκ τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας φ. 153 β κέ. παρὰ Legrand Bibl. gr. vulg. III, 262—6]].

7) Sanders Wörterbuch d. deutschen Sprache. Lpz. 1865 II ἐν λ. Wurm.

8) Sanders ἐν λ.

9) Mannhardt I σ. 13.

10) Grimm D. Myth. σ. 1109. 1112. 1115. 1122. 1183 γ' ἐκδ. (σ. 968. 970. 971. 973. 979. 1032 τ. III σ. 341 δ' ἐκδ.) Kuhn Zeitschrift f. vergl. Sprachf. XIII σ. 63—



ἡ ὀδονταλγία εἰς σκώληκα, καὶ ἐμφθαὶ ὑπάρχουσι, δι' ὧν ἐκφέρονται παρά-  
 πονα εἰς δένδρον, ἀπιδεάν ἢ ἐλάτην, ὅτι τρεῖς σκώληκες δάκνουσι τὸν πο-  
 νοῦντα<sup>1)</sup>). Ἀλλὰ καὶ παρὰ λαοῖς μὴ εὐρωπαϊκοῖς ἀπαντᾷ ἡ αὕτη πρόληψις.  
 Ἐν Παλαιστίνῃ πιστεύεται ὅτι σκώληκες ἀδηφάγοι προξενοῦσι τὰ κοιλιακά  
 νοσήματα<sup>2)</sup>). Οἱ Μανδουροῦτοι τῆς Βρασιλίας δοξάζουσιν ὅτι αἱ πλείσται ἀσθέ-  
 νειαι προέρχονται ἐκ σκώληκος, ὃν ἐξάγει ὁ γόης ἱατρός, ἐκμυζῶν τὸ ἀλγοῦν  
 μέρος<sup>3)</sup>). Οἱ Κιχαῖτοι τῆς Μέσης Ἀμερικῆς ἀποδίδουσιν ἐπίσης τὴν ὀδονταλ-  
 γίαν εἰς σκώληκα. «Εἰξεύρομεν νὰ ἐξάγωμεν τοὺς σκώληκας ἐκ τῶν ὀδόν-  
 των... διότι σκώληξ εἶναι ὁ προξενὼν σοι τὰς ἀλγηδόνας»· ἔλεγε γόης τις  
 πρὸς πάσχοντα ἐξ ὀδονταλγίας ἀρχηγὸν τῶν Κιχαίων<sup>4)</sup>). Ταῦτα δὲ πάντα πεί-  
 θουσιν ἡμᾶς ὅτι ἐν ἀρχῇ ἡ περὶ γενέσεως τῶν νόσων ἰδέα διεπλάσθη ἴσως,  
 ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὰ δένδρα καὶ τοὺς καρπούς, διότι  
 ἀδύνατον βεβαίως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι παρ' ἀλλήλων παρέλαβον ταύτην οἱ  
 λαοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ οἱ ἰθαγενεῖς ἄγριοι τῆς Ἀμερικῆς.

Ἀλλ' ἡ ἀρχικὴ αὕτη ἰδέα, καίτοι τοσαῦτα μέχρι τοῦ νῦν διτηρήθησαν  
 ἱχνη αὐτῆς, μετεβλήθη κατόπιν, πᾶσαι δ' αἱ περὶ ἱατρικῆς δεισιδαιμονίαι  
 συγκεφαλαιοῦνται ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας εἰς τρεῖς θεμελιώδεις δοξασίας· πρῶτον  
 ὅτι ἡ ἀσθένεια ἐπέρχεται ἐξ ἐχθρᾶς τῇ ἀνθρώπῳ ὑπερφυσικῆς δυνάμεως, καὶ  
 δι' ὑπερφυσικοῦ ἐπίσης τρόπου προέρχεται, πολεμηθῇ· δεύτερον ὅτι ὁ ἀνθρώπος  
 συνδέεται διὰ μυστηριωδῶν δεσμῶν μετὰ τῆς φύσεως, ὁπόθεν ἐξήρτηνται ἢ τε  
 ὑγίεια καὶ αἱ ἀσθένειαι αὐτοῦ καὶ ἀνάγει ὅτι ἡ ἀσθένεια εἶναι τι συγκεκρι-  
 μένον ἐχθρικόν, εἰσχωροῦν εἰς τὸ σῶμα καὶ ἐκείθεν ἐκδηλούμενον ἢ γὰρ  
 μεταβιβαζόμενον εἰς ἄλλους<sup>5)</sup>). Τὰς ἐπέρχους ταύτας φάσεις τῆς δεισιδαιμο-  
 νίας, ἃς ἀνευρίσκομεν καὶ ἐν ταῖς πρόληψι καὶ δοξασίαις τοῦ καθ' ἡμᾶς  
 λαοῦ, θὰ ἐξετάσωμεν διὰ βραχείαν ἐν αἰσὶς ἐπομένοις.

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἡ ἀσθένεια προήρχετο ἐξ ὀργῆς ἢ φθόνου  
 θεοῦ. «Στυγερόν δὲ οἱ ἔχραε δαίμων», λέγει ὁ Ὅμηρος<sup>6)</sup>), ὅστις ἀλλαχοῦ εἰς

74. 131—151. Wuttke Abergl. 2a έκδ. § 231. 526 σ. 161. 329. Grohmann Aberglau-  
 ben aus Böhmen I σ. 117 κς. 153. Mannhardt 2η έκδ. ἀν. F. Liebrecht Zur Volks-  
 kunde σ. 79.

1) Mannhardt σ. 11—15.

2) Ewald Gesch. d. Volkes Israel 2ας έκδ. 1858 τ. VII σ. 332 παρὰ Mann-  
 hardt σ. 13.

3) Globus 1871 τ. XX σ. 201.

4) Brasseur de Bourbourg Popol—Vuh. Ouvrage original des indigènes de Gua-  
 temala. Paris, 1861 σ. 41. [[Περὶ σκώληκος ὡς προξένου τῆς ὀδονταλγίας παρ' ἄλλοις  
 λαοῖς βλ. Rev. d. trad. pop. X, 243. XX, 417, τῆς μηνιγγιτιδος αὐτ. XIII, 269. Εἰς  
 σκώληκα ἀποδίδουσι τὰς ἀσθενείας καὶ οἱ Ἴνδοι Νούτκα τῆς ΒΑ. Ἀμερικῆς. (Verhandl.  
 d. Berl. Gesellsch. für Anthropol. 1892 σ. 315—6)]].

5) Βλ. J. Möller Zur Geschichte des Aberglaubens in der Heilkunde. Königs-  
 berg, 1872 σ. 9.

6) Ὀδ. ε, 396.



τὸν Δία ἀποδίδωσι τὴν τῶν νόσων αἰτίαν· «νοῦσον Διὸς μεγάλου»<sup>1)</sup>. Ὁ Ἀπόλλων ἐν Ἰλιάδι ἐπήνεγκε διὰ τῶν βελῶν αὐτοῦ τὸν λοιμὸν· «νοῦσον ἀνὰ στρατὸν ὥρσε κακὴν»<sup>2)</sup>. ὑπὸ δὲ τοῦ σημερινοῦ λαοῦ πιστεύεται, ὅτι τὴν ἀσθένειαν ἀποστέλλει πολλάκις ὁ θεὸς πρὸς τιμωρίαν τῶν ἁμαρτανόντων· «ὁ θεὸς τοῦ ὅδωσε (τοῦ ὅστειλε) τὴν ἀρρώστια»<sup>3)</sup>. ὑπάρχει δὲ καὶ κατάρα, «Κακὴ ἀρρώστια νὰ σοῦ δώσῃ ὁ θεός!» Συνηθέστερον ὅμως ἀποδίδεται ἡ ἀρχὴ τῶν νόσων, καὶ μάλιστα τῶν αἰφνιδίων, εἰς τὸν Διάβολον, τὸν ἐχθρὸν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Περὶ τῆς προλήψεως ταύτης διελέγομεν τινα ἐν ἄλλῃ τόπῳ<sup>4)</sup>, ἐνταῦθα δὲ περιοριζόμεθα εἰς τὴν ἀναγραφὴν περιεργωτάτης δοξασίας τῶν

1) Ὁδ. ι, 411.

2) Ἰλιάδ. Α, 10. [[Βλ. προσέτι Ἰπποκράτ. περὶ ἱερῆς νοῦσου 1· «ἀλλ' ἄνθρωποι εἴου δεόμενοι πολλὰ καὶ παντοῖα τεχνέονται καὶ ποικίλλουσι ἐς τε τὰλλα πάντα καὶ ἐς τὴν νοῦσον ταύτην, ἐκάστω εἶδει τοῦ πάθος θεῶν τὴν αἰτίαν προστιθέμενοι». Ἀλλας μαρτυρίας περὶ θεῶν ὡς προξενούντων τὰς νόσους παρ' ἀρχαίοις βλ. Roscher ἐν Rh. Museum τ. 53 σ. 169—170. 194. 200 καὶ Roscher's Lex. III, 454. 464 κέ.]].

3) Ἐν Ἀθήναις (παρὰ Μαρτιάννης Γρ. Καμπούρογλου) καὶ ἀλλαχοῦ. [[Ἐν ἱατροσοφίᾳ τῆς ΙΓ' ἑκατ. ὁ θεὸς ὀργιζόμενος πέμπει τὴν ἐπιληψίαν· «ὁ δὲ λαὸς ὠνόμασεν αὐτὸ (τὸ πάθος τῆς ἐπιληψίας) ἡ κρυφὴ νοῦσος, διὰ τὴν κρυφὴν αἰτίαν καὶ τῶν αἰτίων αὐτῆς, λέγοντες ὅτι ἐάν ὀργισθῇ ὁ θεὸς κατὰ τινος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μαγίρει τοῦτο τὸ πάθος». (Ἑλλην. κώδ. LXX φ. 36 α τῆς ἐν Μονάχῳ ἐκδόσεως τοῦ Βασιλικοῦ βιβλίου). Ἐπίσης ἅγιοι πρὸς τιμωρίαν προξενούσιν ἀσθενείας. (Ἐδδομάς ἐν τῇ ἀποκρυφῇ βιβλίᾳ τοῦ γαλλικοῦ βασιλέως βλ. Rev. de trad. pop. 1895 σ. 199). Βλ. καὶ ἀποκρυφ. βιβλ. 199.

4) Βλ. τῆς ἡμετέρας Μελέτης περὶ τοῦ βίου τοῦ καὶ τῶν ἐλλήνων Α, 2 σ. 428—441. [[Πρόσθετος καὶ τὰς ἐξῆς μαρτυρίας: Θεοφ. Ἰωανν. 199, 199, 200, 201, 202, 203 σ. 376 (Ζ' ἑκατ.). Βλ. καὶ σ. 401. 403. «ἐνεργηθεὶς ὑπὸ πνεύματος ἁγίου ἐπάσχε τὴν κεφαλὴν κακῶς καὶ πάντα τὰ μέλη» (αὐτ. σ. 411). «ἐπλήγη τὴν χεῖρα αὐτοῦ οὖν ὅλην τῇ βραχίονι αὐτοῦ ὑπὸ δαίμονος καὶ εἶχεν αὐτὴν ὀγκομένην κτλ.» (αὐτ. σ. 413). «ἐλέησον τὸν δοῦλόν σου ὁδὲνα ἀπὸ τοῦ δαιμονιακοῦ οὐκίον ὅπου ἔχει» (Περὶ τοῦ ἀδελφικοῦ ἐκ κώδ. βενετ. τῆς ΙΓ'—ΙΖ' ἑκατ. ἐν Vassiliev Anecd. graeco-byz. σ. 336). «Φεῦγε δαιμονικὸν συναπάντημα... Φεῦγε, διάβολε ὁ βασιτάζων τὸ ρεῦμα (=τὴν κεφαλαλγίαν) κτλ.» (Ἱατροσόφιον 2316 φ. 320 ε ἐν Legrand Bibl. gr. vulg. II, 19). «Τότε ὁ ἀπόστολος ἀπεκρίθη· ἐξομολόγησαι, ἀκάθαρτε δαίμον, τούτους πάντας τοὺς κατακαμένους ἐνθάδε ὑπὸ βαρέων νοσημάτων, τίς ἐστὶν ὁ καταβλάπτων αὐτούς; ἀπεκρίθη ὁ δαίμων· ὁ ἄρχων ἡμῶν διάβολος, οὗτος ὅς ἐστιν δεδεμένος, ἐκείνος ἡμᾶς πέμπει πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα βλάπτοντας πρῶτον τὰ σώματα αὐτῶν καὶ οὕτως εἰς τὰς ψυχὰς προσχωροῦμεν ὅταν ὑμεῖν θυσιάζουσιν» (Μαρτύριον Βαρθολομαίου ἐν Tischendorf Acta apocrypha σ. 253). Ἐν εὐχῇ εἰς πυρέσσουσαν, ἐκ βιενναίου κώδ. τῆς ΙΒ' ἑκ. παρὰ Vassiliev ἐνθ. ἀν. σ. 326, ἐξορκίζονται πᾶσαι αἱ ἀσθένειαι, ὁθενδήποτε καὶ ἂν προέρχωνται· «ἡ δαιμονικὸν φασματικὸν ἢ καλῆς τῶν ὀρέων, μὴ ὀνοσκαλικόν ἢ νεκρίζων, μὴ τῶν ἐν ζώῳ ἄεραν πετωμένων καὶ ἡλθατε ἀδικῆσαι τὴν δοῦλὴν τοῦ θεοῦ».

Μαρτυρίας περὶ τῆς δοξασίας τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ὅτι ὁ διάβολος ἢ πονηρὰ πνεύματα προξενοῦσι τὰς ἀσθενείας βλ. Ἑορτ. ΙΖ', 317. ΚΠ Σὺλλ. 16', 139—140. Κανέλλη Χιακ. ἀνάλ. σ. 369. Ἀρμονία 1902 σ. 604. Σαλβάνου Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσ. ἰδιώμ. Ἀργυράδων σ. 19 λ. ἀνάκτιο. Πρὸλ. καὶ τὰς σημειώσεις εἰς τὰς παραδόσεις περὶ Νεκράδων καὶ γενικῶς περὶ δαιμονίων ἐν τῇ ἀνεκθ. Γ' τήμῃ τῶν παραδόσεων.—Ἐν ἐμφῶδῃ Μάνης Ἀνεμος φέρε: τὴν ἀσθένειαν, ἣ ὅποια μπαίνει ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ σώματος (Λαογρ. Ε', 611, 3). Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 65 σημ. 6]].



Ἀκαρνάνων· κατ' αὐτὴν ἔποιοις μετρά τὰ ἄστρα βγαίνει βαρβερίταις (ἄκρο-  
χορδόνας) εἰς τὰ χέρια του· αὐταῖς ἱατρεύονται μὲ δύο τρόπους· ἢ καίουν  
ἐπάνω τους ἡσκα· ἢ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐκφωνομένου τοῦ «ἐξαίρετως τῆς  
Παναγίας ἀχράντου κλπ.» τὰς τρίβουν ἐπιλέγοντες· ξερεῖω ξερεῖω! (παρετυ-  
μολογοῦντες τὴν λέξιν ἐκ τοῦ ξηραίνω) καὶ ξηραίνονται αἱ βαρβερίταις· καὶ  
τότε τρίζουν τὰ ὀκλία τῶν παραθύρων τῆς ἐκκλησίας, διότι φεύγουν οἱ δια-  
βολοὶ ποῦ εἶναι μέσα εἰς αὐταῖς<sup>1)</sup>. Εἶναι δ' ἡ πρόληψις περὶ τῆς δαιμονικῆς  
ἐπηρείας κοινὴ παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς τοῦ κόσμου<sup>2)</sup>.

Ἐκτός ἔμως τοῦ δαίμονος καὶ οἱ θεράποντες αὐτοῦ, οἱ μάγοι καὶ γητευαί,  
οὐ μόνον προξενοῦσιν ἀσθενείας, ἀλλὰ κέκτηνται καὶ τὴν δύναμιν τοῦ θερα-  
πεύειν αὐτάς<sup>3)</sup>. Περὶ ἀσθενῶν λέγεται πολλάκις ὅτι ἔπαθον ἀπὸ μάγια καὶ  
προστρέχουσιν οἱ δεισιδαίμονες εἰς τοὺς μάγους καὶ τὰς μαγίσσας ὅπως τύχω-  
σιν ἰάσεως. Ἡ πρόληψις ἦν τὰ μάλιστα διαδεδομένη ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς  
μέσους χρόνους, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν κανόνων τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Βαλσαμὼν  
(IB' ἑκατοντ.) ἐν ἐρμηνείᾳ τοῦ κδ' κανόνος τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ συνόδου γράφει·  
«Ἐπεὶ οὖν τινες νοσηλευόμενοι, καὶ νομίζοντες ἀπὸ φαρμακειῶν (Δ. Γ. μα-  
γειῶν) πάσχειν... μετεκαλοῦντο γόητας εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν, ἐφευρεῖν ἐπαγ-

1) Ἡ πρόληψις αὕτη μοι ἀνεμνήσθη ὁ κ. Στάκου, ἱατροῦ ἐν Ἀγγρίνῳ.

2) Βλ. Μελέτης κτλ. σ. 431. Περὶ τῆς ἐξουσίας τῶν ἀναφερομένων ἐκεῖ συγγραφέων  
Mannhardt I σ. 22-23. Grimm Deutsche Myth. σ. 1100 (1966) καὶ τ. III σ. 2362.  
ἐκτὸς τῆς *Eutrochii Antistheia de Ovisatione* καὶ τ. 3 σ. 185 κτλ. *Hermetica* καὶ  
*Rosenstein Ueber Aberglauben* (1) *Beimut in der Medicin*. Berl. 1866 σ. 5  
κς. (ἐν *Sammlung gemeinverständlicher Vorträge* I, 11). *Andree Ethnogr.*  
*Parall.* σ. 1 κς. *Roscher Das vord. u. m. A. Kynanthropie handelnde Fragment des*  
*Marcellus v. Side* σ. 35. 42. *Höfler Krankheits-Dämonen* ἐν *Arch. f. Religions-*  
*wiss.* 1899, 2 σ. 86 κς. *Gruppe Gr. Mythol.* σ. 848. *Weicker der Seelenvogel* σ. 3  
κς. *Samter Geburt, Hochzeit u. Tod* σ. 59. *Abt Apologie d. Apulejus* σ. 276-7.  
Βλ. καὶ Hess. *Blätter. f. Volksk.* 1902 τ. I σ. 136, ἐνθα καὶ περὶ ἐξελάσεως δαιμό-  
νων.—Περὶ τῆς δοξασίας ταύτης παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις βλ. *Maspero Hist. anc. des peup-*  
*les d' Orient* I, 215. Κατὰ τοὺς Βαβυλωνίους οἱ κακοὶ δαίμονες ἔφερον τὰς ἀσθενείας,  
ἕκαστος δ' αὐτῶν ἰδίαν νόσον ἐπροξένει. (*Roschers Lex.* II, 2353). Ἐν Μαρόκκῳ πι-  
στεύουσιν ὅτι οἱ ἐπιληπτικοὶ καταλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ διαδόλου (schitân) ἢ ὑπὸ τελω-  
νίων (djnûn) καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται medjnûn ἤτοι κατοικημένοι ὑπὸ τελωνίων. Ἀπο-  
διώκονται δὲ τὰ τελώνια διὰ καπνίσματος ἢ ἀναγνώσεως ἰσχυρῶν ῥήσεων τοῦ Κορανίου  
ὑπὸ τῶν Tolba. Δι' ἄλλας τινὰς ἀσθενείας ἐχρηστοῖται ἡ λέξις medrûb ἤτοι κτυπημένος  
(ἐννοεῖται ὑπὸ τῶν τελωνίων). (*Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthrop.* 1886 σ.  
674). Καὶ οἱ Βούλγαροι τὴν αἰτίαν τῶν ἀσθενειῶν ἀποδίδουσιν εἰς δαιμονικὴν ἐπίπρην  
(*Strausz Die Bulgaren* σ. 155), ὁμοίως καὶ οἱ Νότιοι Σλάβοι εἰς τὰ πονηρὰ πνεύματα  
(*Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1891 σ. 150)].

3) [Αἱ ἀσθενεῖαι προέρχονται ἐκ γοητείας κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Μαύρων τῆς Ἀμε-  
ρικῆς (*Waitz Anthropol.* II, 188 κς.), ἐκ γοητειῶν καὶ πονηρῶν πνευμάτων κατὰ τὰς τῶν  
Ὀυτεντότων (αὐτ. 343), κατὰ τὰς Ἰνδικὰς δοξασίας (αὐτ. III, 213 κς.). Περὶ τῆς προλή-  
ψεως ὅτι δαίμονες προξενοῦσι τὰς ἀσθενείας περπόμενοι ὑπὸ γοητῶν βλ. *Wirth Da-*  
*mae* σ. 138. Κατὰ τινὰ ἄλλην πρόληψιν, ἐκτός τοῦ διαδόλου, πρόξενον ἀσθενειῶν δύνα-  
τὸν νὰ εἶναι καὶ ἄνθρωποι ἀφισπόμενοι εἰς αὐτόν, μεταμορφούμενοι δὲ εἰς μαῦρον γάτον  
(*Cortils y Vieta Ethologia de Blanes* σ. 84-5)]].



γελλομένους ἐν αὐτοῖς τὰς μαγείας, ἐξ ὧν δῆθεν κατεκλίθησαν οἱ νοσηλευόμενοι, καὶ καθάραι τὸ ἀπὸ τούτων μῦθος... ὤρισαν οἱ πατέρες ἐπὶ πενταετίαν τούτους ἐπιτιμᾶσθαι»<sup>1)</sup>). «Ὅμοια λέγει καὶ Ματθαῖος ὁ Βλάσταρχης (ΙΔ' ἑκατ.)· «ὁ δ' κδ' τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ Συνόδου, ἐπὶ πενταετίαν ἐπιτιμᾶ, οἱ δὲ ταῖς τῶν ἑλλήνων συνηθείαις ἀλογίστως ἀκολουθοῦντες, εἰς τοὺς ἑαυτῶν οἴκους μάντις εἰσάγουσιν ἐπὶ ἀναιρέσει δῆθεν μαγειῶν καὶ φαρμακείων, ὥς ἂν τοῦ τοιούτου μύθους ἐκκαθάραι τὸν οἶκον ὑπισχνουμένους· οἷα κλινοπετεῖς ἑαυτοὺς ἐκ τούτων ὑποπτεύοντες γεγονέναι, καὶ νόσῳ χρονίᾳ κατεργασθῆναι»<sup>2)</sup>· καὶ ἀλλαχοῦ· «καὶ μὲν γὰρ γοητεία, δαιμόνων ἔχουσιν ἐπικλήσεις κακοποιῶν, περὶ τοὺς τάφους ἐπαδομένας, ὥστε τινὰ παρεθῆναι τὰ μέλη τυχόν, καὶ διὰ βίου κατακλιθῆναι, καὶ ἀβίωτον αὐτῷ τὸν οἶον γενέσθαι»<sup>3)</sup>). [[Τὴν ἐπιληψίαν αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς Θεόδωρος ὁ Λάσκαρις ἀπέδιδεν εἰς «μαγγανείας» καὶ πολλοὶ κατηγορήθησαν ἐπὶ μαγγανείᾳ<sup>4)</sup>]].

Ἄλλ' οἱ εὐσεδέστεροι ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων προσδοκῶσι τὴν θεραπείαν τῶν νόσων, καὶ ζητοῦσι ν' ἀποσοδήσωσι τὸ κακὸν διὰ δεήσεων καὶ διαβασμάτων<sup>5)</sup>, ἥτοι τῆς ἀναγνώσεως εὐχῶν καὶ ἐξορκισμῶν ὑπὸ τῶν ἱερέων, καὶ διὰ λιτανειῶν, ὅταν ἡ νόσος εἶναι ἐπιδημική. Εἰς πολλοὺς δὲ τῶν ἁγίων ἀποδίδεται ἡ δύναμις τοῦ ἰᾶσθαι ἰδίαν ἑκαστον νόσον<sup>6)</sup>. Ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, τὸν ἅγιον Χαραλάμπη καὶ τὸν ἅγιον Βησσαρίωνα ὑπάρχοντα προστάτην κατὰ τοῦ λοιμοῦ, τὴν δ' ἁγίαν Μαύραν καὶ τὴν ἁγίαν Βαρβάραν κατὰ τῆς εὐλογίας<sup>7)</sup>. Ἐν Οὐτύλῳ τῆς Λακωνίας δοξάζονται οἱ ἅγιοι Ἀλέξιος, οὐ ἐπικαλοῦνται τὴν ἀσθένειαν ἐν ἐπιδημίαις, ἐπιτιμῶντες ἐς τὴν Μαύραν καὶ τὴν Βαρβάραν ἔν χειρὶ καὶ ἀποδίδοντες τὸ μυστήριον<sup>8)</sup>. [[Ὁ δὲ Σπύριδωνος κατασκευάζει πολ-

1) Σύνταγμα κανόνων· ἔκδ. Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ τ. Γ σ. 64.

2) Αὐτ. τ. Γ' σ. 357—358.

3) Αὐτ. σ. 359—360. Κατὰ τὰς προλήψεις τῶν Γερμανῶν, αἱ μάγισσαι βράζουν, μαγειροῦν ἀσθενείας. (Grimm D. M. τ. III, σ. 337. δ' ἔκδ. 1878).

4) [[«Μήνιμα εἶναι τὸ πάθος ὁ πάσχων ἐκ μαγγανείας δαιμόνιον ὑπελάμβανε». (Παχυμέρ. Α' 12 σ. 32 Bonn). Μεταγενεστέραν μαρτυρίαν περὶ τῆς προλήψεως ὅτι οἱ μάγοι προκαλοῦσι τὰς ἀσθενείας βλ. ἐν εὐχῇ κατὰ τῶν ἀσθενειῶν ἐκ βιβναίου κώδ. τῆς ΙΒ' ἑκατ. : «μὴ τις ἐπακιδὸς φθόνῳ εἰργάσατο ἢ περιποιήσατο ἢ ἀπὸ φαρμάκου ἢ φθόνου ἢ ζήλου». (Vassiliev Anecd. graeco-byz. σ. 325. Ἐξορκίζονται δ' αἱ ἀσθένειαι ν' ἀπέλθωσιν ἐπὶ τὰς τῶν ποιησάντων κεφαλὰς· «μῆτε ξένος ἐποίησεν... μὴ φαρμακοποιῶδες, μὴ γυλὸς ἢ στρίγγος ἢ στρίγγα ἢ φθονερὸς ἄνθρωπος». (Αὐτ. σ. 326). Καὶ νῦν ἐν Λέσβῳ, ὅταν ἀδιαθετῇ τις, νομίζει ὅτι τὸν ἐμάγευσαν· καλοῦν τότε βάρη ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸν καπνίζουν. (Georgakakis et Pineau Le Folk-Lore de Lesbos σ. 345)]].

5) [[Ἐν Νάξῳ αἱ τοιαῦται δεήσεις λέγονται θεοτικά. (Ζ. Ἀγ. Α', 439 β). Ἐν Λέσβῳ τὸ διάδασμα γίνεται ὑπὸ ἱερέως ἐν μοναστηρίοις (Rouse ἐν Folk-Lore 1896 σ. 147—8)]].

6) [[Πρὸς καὶ εὐχολόγιον τῆς ΙΓ' (;) ἑκατ. ἐν ΚΗ. Σουλ. ΑΓ', 78]].

7) [[Περὶ τῆς ἁγίας Βαρβάρας ὡς προστάτιδος κατὰ τῶν λοιμικῶν νόσων βλ. Wirth Danae σ. 110. 111. Ὡς βοηθὸς εἰς δεδομένους παρίσταται ἡ ἁγία Βαρβάρα ἐν ἱατροσοφίῳ χειρογρ. 2316 φ. 363 α παρὰ Legrand Bibl. gr. vulg. I σ. XXIII]].

8) Yemeniz La Magne et les Maïnotes ἐν Revue des deux Mondes 1865 τ. 56 σ. 27.



λαχοῦ ὅτι θεραπεύει τὸν πυρετόν <sup>1)</sup>, κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς αὐτοῦ παύει ἢ πανώλης <sup>2)</sup>. Κατὰ τινὰ κερκυραϊκὴν παράδοσιν ὁ ἅγιος Σπιριδὼν παρίσταται διώκων τὴν Πανώλη, ἐμφανιζομένην ὑπὸ μορφὴν θηρίου, καὶ τύπτων αὐτὴν διὰ τοῦ σταυροῦ <sup>3)</sup>. Ὅμοίως καὶ ἡ ἁγία Παρασκευὴ θεωρεῖται προστάτις κατὰ τῆς πανώλους καὶ τῆς χολέρας <sup>4)</sup>]]. Ἄξιον ἰδίας μνείας εἶναι, ὅτι πολλάκις ἀποδίδονται ἱαματικά χάριτες εἰς ἁγίους ἕνεκα παρετυμολογίας τοῦ ὀνόματος αὐτῶν <sup>5)</sup>. Ὁ Ἅγιος Βήσσουνας ἐν Κύπρῳ θεραπεύει τὸν βήχρα, ὁ ἅγιος Ἀκουφος (Ἰάκωβος) αὐτόθι τὴν κώφωσιν, ὁ ἅγιος Ἐλευθέριος καταπαύει τὰς ὠδίνους τοῦ τοκετοῦ, ἤτοι δίδει καλὴν λευτεριά, ὁ ἅγιος Θεράπων ἐν Λέσβῳ θεραπεύει παντοειδεῖς ἀσθενείας.

Τοῦ ὀνόματος ἁγίων, τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας γίνεται ἐπικλησις καὶ ἐν ταῖς ἐπιφθάζαις, ἀναμῖξ μετὰ μαγικῶν λογίων καὶ ξηνοφώνων λέξεων, αἷς ἰδιάζουσα προσάπτεται δύναμις. Περί τῶν τοιούτων ἐπιφθῶν ἐκτενῶς θὰ διαλάβωμεν ἐν τῇ περὶ Μαγείας μέρει τῆς ἡμετέρας μελέτης περὶ τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ <sup>6)</sup>. Ἐνταῦθα παρατίθεμεν ἀπλῶς μίαν ἀθηναϊκὴν (ξόρτσι ὅδε καλικόπονο), ἐν ᾗ προσωποποιεῖται μὲν ἡ νόσος, παρίσταται δ' ὁ Χριστὸς διώκων αὐτήν.

Ἄγαθός ὁ νοικοκυροῦς,  
πονηρὸν ὁ νοικοκυροῦρά,  
κοῦρα καὶ τὸν ἄνδρα ἐμαγέρενε,  
λαὶ ἀνιέρχεται (ἐκένου),  
καὶ μὴ τὰς ἀσθενείας,  
πᾶσι τὸν καλὸν μόνον.  
Ἄντα πένον, ἄντα στρόφο,  
ὁ Λουκάς σε κνηνηγαί  
μὲ τὸ ἀργεῖον μαχαίρι  
καὶ μὲ τὸ χροσό του χέρι <sup>1)</sup>.

1) [[Ἐν Λέσβῳ (*Georgeakis et Pineau I.e Folk-Lore de Lesbos* σ. 349), θιστοῖσαν τοῦ ἔκδοαν τὸ κεφάλι ἔτρεψε (*Rouse ἐν Folk-Lore* 1896 σ. 147). Ἐν Μήλῳ δὲ ἀποκαλεῖται *Πιρόλος* ὡς θεραπεύων τοὺς πάσχοντας ἐκ ῥίγους ἤτοι πυρετοῦ (Ἐφημ. Φιλολογικῶν 1872 σ. 2527), νηστεύουσι δὲ διὰ τὸ μὴ τοὺς πιάνη θέρμη (*Ukert Bilder v. Griechenland* Darmstadt 1833 σ. 159)]].

2) [[*Ukert* αὐτ. "Οχι βεβαίως τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Μιτροπολίτου, ἀλλὰ τοῦ νησιευτοῦ]]].

3) [[*Πολύτου Παραδ.* ἀρ. 910. Καὶ ὁ ἅγιος Τιμόθεος ἐκυνήγησε τὴν Πανοῦκλα νὰ τὴν σκοτώσῃ διὰ τοῦτο τὸ μοναστήρι τῆς Πεντέλης, ποῦ τό κτισε, δὲν τό πιανε ἢ Πανοῦκλα. (*Καμπούρογλου* Ἰστ. τῶν Ἀθην. Β', 221)]].

4) [[*Πολύτου Παραδ.* ἀρ. 909. 912]]].

5) [[*Περδ.* τ. Β' σ. 311—316]]].

6) [[Τὸ μέρος τοῦτο, ἐκτὸς μεμονωμένων τινῶν κεφαλαίων (βλ. καὶ κατωτέρω), δὲν ἐγράφη ἐν τῇ συνόλῳ του]]].

7) Παρὰ Μαρτιννῆς Γρ. Καμπούρογλου. Ὁ Λουκάς (Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 54—55) ἀθροισέουσιν ὁμοίαν κυπριακὴν ἐπιφθὴν, ἀλλ' ἀτελεστεράν τῆς ἀθηναϊκῆς, λέγων ὅτι γίνεται χρῆσις αὐτῆς ἐπὶ καρδιακῶν πόνων.

Ἄγαθός ὁ νοικοκύρης,  
πονηρὸς ὁ νοικοκυρά,



Τῇ ἐπιφθῇ ταύτῃ συνδέεται ὁ ἐπόμενος μῦθος, δι' οὗ ἐξηγουῦνται τὰ συνάρτητα λόγια αὐτῆς. Ὅταν εὗρίσκετο ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδῶ κάτω εἰς τὴν γῆν, ἐγύριζε τὸν κόσμον σὰν φτωχός, διὰ τὴν ἰδίαν τὴν καρδίαν τοῦ καθενός, ποῖος ἦτο καλός, ποῖος κακός. Τότε ἔζη ἐν ἀνδρόγυνον καὶ ὁ ἄντρας ἦτο καλός, ἡ γυναῖκα ὅμως κακὴ. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ σπῖτι ἐπέρασε καὶ ὁ Χριστὸς καὶ κατὰλαβε πῶς ἡ γυναῖκα δὲν ἦτο καλὴ, γιατί τὴν εἶδε διαστρεμμένη. Ἐμπήκε λοιπὸν μέσα καὶ τὴν παρακάλεσε νὰ μείνῃ, γιατί ἦταν ξένος καὶ φτωχός. Ἐκείνη ἐμυρμούρισε κομμάτι, μὰ ὕστερα τί νὰ γίνῃ, τὸν ἔβαλε ἔς τ' ἀχοῦρι. «Κάθῃσε, τοῦ λέει, ὡς ποῦ νὰρθῇ ὁ ἄντρας μου, γιατί δὲν ἔχω ποῦ νὰ σὲ βάλω»· ἐκάθῃσε λοιπὸν ὁ Χριστὸς, καθὼς τοῦ εἶπε. Ἐκείνη τὴν ὥρα μία γειτόνισσα ἔφερε τῆς νοικοκυρᾶς ἓνα πιάτο κουρκιά καλομαγερεμμένα. Ὅστερα ἀπὸ λίγο ἦρθε καὶ ὁ ἄντρας καὶ ἡ νοικοκυρά τοῦ τὰ εἶπε, πῶς ἦρθε ἓνας φτωχός καὶ τὸν ἔβαλε ἔς τὸ ἀχοῦρι.—«Εὐλογημένη», τῆς λέει ὁ ἄντρας τῆς, «ξένος ἄνθρωπος ἦτανε, δὲν τὸν ἔδανε μέσα ἔς τὸ σπῖτι;»—«Μπᾶ! ποῦ θὰ βάλω τέτοιον ἄνθρωπο ἔς τὸ τραπέζι μου!» λέει ἐκείνη. «Νὰ ποῦ μὰς ἔφεραν λίγα κουρκιά, τοῦ τὰ βαίνουμε, τρώει». Τί νὰ κάμῃ ὁ ἄντρας τῆς, γιὰ νὰ πο-φύγῃ τὴν γρόνια, τὴν ἄφησε· καὶ ἐκείνη ἔκαιγε λάδι νὰ ζυματίσῃ πιλάφι. Λοιπὸν τοῦ ἔδωσε τοὺς κούκκους καὶ ἓνα κομμάτι ψωμί. Ἀχοῦ ἔφαγε καλὰ καλὰ, λέει, ποῦ νὰ κοιμηθῇ. Λέει ἡ γυναῖκα.—«Ἐκεῖ ἔτα κλήματα, τοῦ βαίνουμε καὶ μία πέτρα προσκέφαλο».—«Ὅχι, γυναῖκα, τὴν λείπει ὁ ἄντρας τῆς· δὲν κάνει!»—«Δὲν πειράζει, δὲν πειράζει!» λέγει ὁ Χριστὸς. Καὶ ἔτσι ξαπλώθη ἡ πόρνη ἔς τοὺς ξερὰς κλήμας ἀπόβροχαις. Τὴν ἔβλεπε διὰ τὴν ἐπιφθῆν ἓνα κολληκόπουνος τῆς γυναῖκα· ἐννοεῖται πῶς ὁ Χριστὸς κατετὸν ἔβαλε τὸ μαῦμα. Ἀκούσ' ὁ ξένος ποῦ μπαίνονόγεινε κόσμος πολλὸς γιὰ τὴν ἐπιφθῆσιν, λέει.—«Τί ἔχετε; ἀνησυχία ἀκούω· καὶ μπαίνονόγεινε πεινάει;»—«Νὰ ἡ γυναῖκά μου δὲν μπορεῖ», λέγει ὁ νοικοκύρης, «καὶ ἐγὼ καθοῦλα ἀπὸ τὸν πόνο. Δὲν εἰξέρω τί νὰ κάμω· πάει νὰ ξεψυχήσῃ».—«Νὰρθω νὰ ἰδῶ καὶ ἐγὼ· ξέρω ἓνα ξόρτσι, καὶ ἔχω πολλὰς γιατρεμμένας»· λέει ὁ ξένος.—«Ἐλα, καλὲ ἄνθρωπε, καὶ σὺ νὰ ἰδῇς μήπως μπορέσῃς νὰν τὴν γιατρέψῃς· ἦρθαν τόσαις γει-

φάκον ἐμασίγειρε,  
 λάρδον παραχένωσε,  
 πέντε ἑλαιοὶ εἰς τὸ σκοντέλλον,  
 καὶ κορδὶν (τεμάχιον) ψουμὶν καμμένον,  
 καὶ κορμιῦδιν σατημένον.  
 Φύγε πόνε τὸν ἀντέγων,  
 καὶ ὁ Χριστὸς οὗ κατατρέχει  
 μετὰ τὸ δίστομον μαχαίρην,  
 καὶ μετὰ τὴν χρυσὴν τοῦ λόγγην.

Προδήλως ὅμως καὶ ἡ ἐπιφθῇ αὕτη εἰς τὸν αὐτὸν ἀναφέρεται μῦθον. [[Ἀτελεστέραν ἀθηναϊκὴν παραλλαγὴν τῆς ἐπιφθῆς μετὰ τοῦ συναφοῦς μύθου ἐδημοσίευσεν ἡ δεσπ. Γεωργία Ταρσούλη ἐν τῇ περιοδ. «Οἰκογενεῖα» τῆς 29 Ἰουν. 1928 σ. 657. Ἐτέραν παραλλαγὴν βλ. ἐν Κρητ. Ἀστέρει Γ', 398 (πρὸς λ. Λαογρ. Α', 365). Ὁμοίαν δ' ἐπιφθῆν Σαρχηνίαν βλ. ἐν Arch. per le tradiz. popol. 1902 σ. 147 κ.ε.]].



τόνισσας και δὲν μπόρεσαν». Τότε πήγε ὁ Χριστός, ἔκαμε τὸ ξόρτσι, ἐγιάτρεψε τὴ γυναῖκα, καὶ ἔγινε ἀφαντος. Κατάλαβαν οἱ ἄλλοι πῶς ἦτανε ὁ Χριστός. Ἀπὸ τότε ἡ γυναῖκα ἐκείνη ἔγινε καλύτερη<sup>1)</sup>.

Σκοποῦσι δ' αἱ ἐπιφθὰι τὴν ἀποδίωξιν τῆς νόσου ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ νοσοῦντος καὶ τὴν μεταβίβασιν αὐτῆς εἰς ἄλλα ἀντικείμενα, ὡς ζῶα, δένδρα, βράχους ἢ βουνὰ καὶ ἐνίοτε ἀνθρώπους<sup>2)</sup>. Εἰς τὰς ῥωγμὰς βράχων διεσπρωγμένων ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ (ἀστραπόβολα) ἐναποθέτουσιν ἐν Πελοποννήσῳ ἀσθενῆ ἢ καχεκτικὰ παιδία, πιστεύοντες ὅτι οὕτω θεραπεύονται, καταλειπομένης εἰς αὐτὰ τῆς νόσου<sup>3)</sup>. Ἐν Ἀθήναις διήρχετο ὁ νοσῶν διὰ τῆς παρὰ τὸ παναθηναϊκὸν στάδιον σύριγγος, ἐν ᾗ ἐναπέμενεν ἡ νόσος καὶ ἐξήρχετο ἐκεῖνος ὑγιής ἐκ τοῦ ἄλλου ἀκροῦ<sup>4)</sup>. Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος ἐξαρκτῶσιν εἰς δένδρα ἢ εἰς λίθους παρὰ τὰς πηγὰς ῥάκη ἐξ ἐνδυμάτων τοῦ ἀσθενοῦς, ὅπως ἰαθῇ οὗτος, ἐγκαταλείπων εἰς τὰ δένδρα τὴν νόσον, ἢ εἰς τὸ ρεῦμα, ὅπερ θὰ συμπαράσῃ αὐτὴν εἰς τὴν θάλασσαν<sup>5)</sup>. Ἐν Κρήτῃ δύο πρωτότοκοι παρθέναι, αἵτινες πρέπει νὰ ὀνομάζωνται Μαρίας, δένουν μίαν κλωστήν εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ πάσχοντος ἐκ πυρετοῦ, καὶ μετ' ὀλίγον τὴν λύουν, ἐξέρχονται τοῦ χωρίου καὶ ἐνῷ ἡ μία δένει τὴν κλωστήν εἰς ἓν δένδρον, ἡ ἄλλη τὴν ἐρωτᾷ «εἰντα δένεις;—Τὴ θερμασιὰ τοῦ δεῖνος», ἀποκρίνεται ἡ ἄλλη, καὶ ἐπαναληφθεῖσης τρίς τῆς ἐρωτήσεως καὶ τῆς ἀποκρίσεως, φεύγουσι<sup>6)</sup>. Παρομοίαις δεισιδαιμονίας εὐρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλων λαῶν<sup>7)</sup>. Συγγενὴς δ' ἐστὶ καὶ ἡ ἀρχαία δοξασία περὶ μεταδόσεως τῆς νόσου εἰς τὰ κτήνη, ὅτις ἐπίστευον, ὅτι ἀνιπτάμενος εἰς ἀθήρια ἦν διεσκέδασεν αὐτὸν ὁ νοσῶν, ὅταν λάβῃ αὐτοῦ, ἀβρυστὴν περὶ τὸν λαιμὸν, ἀγῶσιν ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς γραφρὶόν, καὶ εἰ προσχῇ τῇ νόσῳ καὶ ὁ νοσῶν αὐτῷ, καταλῖνα τὴν νόσον ἐκ παραδριὸς αὐτοῦ καὶ ἀνιπτάται εἰς τὸν αἰθέρα τοῦ ἡλίου, κάκει τὴν νόσον τοῦ ἀνθρώπου διασκεδάζει· εἰ δὲ μὴ προσχῇ, γινώσκουσιν ὅτι τελευτήσεν ὁ κτηνὸν<sup>8)</sup>.

Συνηθέστερον ὅμως ἀποπέμπεται διὰ τῶν ἐπιφθῶν ἡ νόσος εἰς τόπους ἐρήμους καὶ ἀπατήτους, ὅπου οὐδένα θὰ δυνηθῇ πλέον νὰ βλάψῃ<sup>9)</sup>. Ἐν ἐπιφθῇ

1) Παρὰ Μαρ. Γρ. Καμπούρογλου.

2) [[Περὶ μεταβιβάσεως τῆς νόσου εἰς ἄλλα ἀντικείμενα βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Α]].

3) [[Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 3 κέ. Περὶ διόδου δι' ὁπῆς βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Β]].

4) [[Βλ. τ. Β' σ. 292]].

5) [[Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Γ]].

6) Χουρομούρη Κρητικὰ σ. 27. [[Ἀνάλογον συνῆθειαν ἐν Καρπάθῳ βλ. ἐν Β' τόμῳ τῶν Λαογρ. Συμμερίτων σ. 211. Πρὸς καὶ τὰς παρεμφερεῖς συνῆθειας ἐν Βελγικῇ καὶ τῶν Ρώσων αὐτ. σ. 215. Γενικῶς περὶ τῆς συνῆθειας ταύτης βλ. Wolters ἐν Arch. f. Religionswiss. 1905 τ. VIII Παράρτημα σ. 17, περὶ δὲ τῆς σχέσεως τῶν τοιούτων συνῆθειῶν πρὸς τὴν τῆς παραδόσεως τοῦ κεκλωσμένου νηματίου, τοῦ Μάγισ, εἰς φυτὸν ἢ ζῷον βλ. Λαογρ. Σύμμ. τ. Β' σ. 217]].

7) Grimm D. Myth. σ. 1118 κέ. (975 κέ. δ' ἐκδ.). Mannhardt I σ. 20 κέ.

8) (Ἐυφραν.) Ἀντιοχ.) εἰς ἐξῆμ. παρὰ Migne Patr. gr. τ. 18 σ. 741. Πρὸς καὶ (Ἐυφραν.) φυσιολ. 23. [[Φυσιολόγον ἐκδ. Karnajev ἐν Byz. Zeitschr. 1894 σ. 36. Βλ. καὶ Γλεκαὶ Α' σελ. 83 Bonn]]. Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. 12', 13.

9) [[Βλ. παρ' ἀρχαίοις Wunsch Zur Geisterbannung im Altertum ἐν Fest,



ἀθηναϊκῇ κατὰ τῆς βασκανίας (ξόρτσι γιὰ τὸ μάτι), παρίσταται ὁ Χριστὸς μετὰ τῶν ἀγίων Ἀναργύρων λέγων πρὸς τὸν χαλκᾶ, ἦτοι τὸν διάβολον· «Νὰ πᾶς ἔς τὰ ὄρη ἔς τὰ βουνά, ἔς τῆς θάλασσας τὰ βάθη· ἐκεῖ κουλλοῦρα δὲ δα- νεύεται, καὶ ἀλόχτερας δὲ φωνάζει κτλ.»<sup>1)</sup>. Ἐν ἐτέρᾳ ὁμοίᾳ ἐπιφθῇ· «Νὰ φύγῃς ἀπὸ τοῖς ἐδόμοιγνα δύο φλέδες<sup>2)</sup> τοῦ κοριτσιοῦ, καὶ ἀρμούς του ὁλους καὶ νὰ πάρῃς τὰ βάθη τῆς θάλασσας καὶ νὰ μετρήσῃς τὴν ἄμμο τῆς θάλασ- σας καὶ τοῦ δεντρῶνε τὰ φύλλα καὶ νὰ γυρίσῃς πίσω. Φύγε ἀπὸ τοῖς ἐδό- μοιγνα δύο φλέδες τοῦ κοριτσιοῦ, νὰ πᾶς ἔς τὰ ὄρη, ἔς τὰ βουνά, ἔς τὰ κάρκαρα, πίσω τὸν ἥλιο, ποῦ σοιοῦλος δὲ βαυίζει, νὰ φᾶς ἀπὸ τὸ κρέας του, νὰ πιῇς ἀπὸ τὸ αἷμά του καὶ νὰ γιουρίσῃς ἔς τοῖς ἐξήντα ἐννέα ταυγού- στου»<sup>3)</sup>. Ἐν Κρήτῃ ἐπὶ βασκανίας ὡσαύτως λέγουσιν ὁμοία ἐν τῇ ἐπιφθῇ· «φύγε ἀπὸ τὰς ἐδόμοιγνα δύο φλέδες τοῦ παιδιοῦ μου (δεῖνος) καὶ ἄμε ἔς τὰ ὄρη, ἔς τὰ βουνά, ποῦ πετεινὸς δὲν κράζει καὶ σκύλος δὲ γαδγίζει, νὰ βρῇς τᾶγριο θερίο, νὰ πιῇς ἀπ' τὸ αἷμά του, νὰ φᾶς ἀπ' τὸ κρέας του»<sup>4)</sup>. Οἱ γόητες ἐν Κύπρῳ λέγουσι καὶ ταῦτα ἐξορκίζοντες νόσον τινὰ τῶν ἱππων, καλουμένην ὑπὸ τῶν Κυπρίων *ζηληκούρτιν*. «Κόβγω ταῖς ἐδόμοιγνα δύο ἴμιση φλέδες ἀπὸ πυρὸς φαρμάκιν, ἀπὸ θεοῦ τὴν δύναμιν, κόβγω το καὶ πετάσω το εἰς τὴν θάλασσαν, νὰ μὴν ἔχῃ νὰ ὀρίσῃ πλέον ἐπάνω του»<sup>5)</sup>. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἐνέχει καὶ ἡ ἀπευχὴ *ἡσά γὰ ἄγροι* ὄρη! ἣν λέγουσι πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ εὐχαί: «Νὰ φύγῃ ἡ ἀρρώστια νὰ πάῃ ἔς τὰ βουνά καὶ ἔς τὰ ὄρη» καὶ «Νὰ πάῃ ἡ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΑΙ

schrift zur Jahrhundertfeier d. Universitäts-Bibliothek im Namen der Schlesischen Gesells. f. Volksk. 1911 σ. 25]].

1) Παρὰ Μαρτιάννης Γρ. Καμπούρογλου.

2) [[72 συνήθως αἱ ἀσθένειαι (βλ. καὶ *Vassiliev Anecd. graeco-byz.* σ. 325, ἐκ κώδ. τῆς ΙΕ' ἑκατ.) καὶ 72 αἱ φλέδες τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ 72 1/2 (βλ. τὴν κυπριακὴν ἐπιφθὴν παρὰ Λουκᾶ ἀμέσως κατωτέρω), ἢ καὶ 70 (ἐν εὐχολογίῳ τῆς ΙΓ' ἑκατ.: ΚΠ. Σουλ. ΔΓ', 78 β). 77 1/2 κατὰ τινὰ σλαβικὴν δοξασίαν ἐν *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1899 σ. 302, ἐνθα βλ. καὶ ὅσα λέγονται περὶ τῆς μαγικῆς ἐννοίας τοῦ κλασματικοῦ ἀριθμοῦ]].

3) [[Ὅμοια εἶναι καὶ ἐπιφθῇ τῶν Βοσνίων καὶ Ἑρζεγοβίνων κατὰ τοῦ *Οὐδαράκ*, τοῦ βεηματικοῦ πόνου. «Φεῦγα μακριά, Οὐδαράκ, ἀπὸ τοὺς 88 ἀρμούς, ἀπὸ τοῖς 77 φλέδες, ἀπὸ τὸ κεφάλι, τὸ λαϊμό, τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. Σήκω ἔς τὰ ὄρη τ' οὐρανοῦ, ἔς τὰ βάθη τῆς θάλασσας, ἔς τὰ μάκρη τῆς γῆς, πάντα ἀπὸ 100 χωράφια καὶ ἄλλα τόσα δάση, πάντα ἀπὸ ἐνὶὰ βουνά ἔς τὴν ἐρημίαν, ὅπου σκύλος δὲν βαδίζει καὶ κερὶ δὲν καίει». (*Zeitschr. f. Österreich. Volksk.* V, 208)].

4) *Χουρμούρης* ἐνθ. ἀν. [[Ἀποπομπὰς τῆς νόσου εἰς τὰ ὄρη βλ. ἐν Ἱατροσοφίᾳ ἀρ. 2316 σ. 320 β παρὰ *Legrand Bibl. gr. vulg.* II, 19. Ὅμοιος αὐτ. σ. 17—18 (εἰς τὸ ὄρος Ἀραράτ). Ἐκ κώδικος τῆς ΙΕ' ἑκατ. ἐν *Vassiliev* ἐνθ. ἀ. σ. 336. Ἐκ βενετικοῦ κώδικος τῆς ΙΓ'—ΙΖ' ἑκατ. βλ. ὁμοίως αὐτ. σ. 333—4. «Ὅρκιζω σε, κάμπα, κατὰ τὸν θεόν τὸν ζῶντα κτλ. ... σήκω τὸν λαόν σου καὶ ὅπαγε ἄνω εἰς τὰ ὄρη ἡλᾶ ὄρη, ἐκεῖ νὰ εἴδῃς τὴν καθημερινὴν σου τροφὴν». Ὅμοιος καὶ ἐν εὐχολογίῳ ΙΓ' (;) ἑκατ. ἐν Κ. Π. Σουλ. ΔΓ' 79 ε. Πρὸς βλ. καὶ κατωτέρω, παρεμβολικὴν σημείωσιν Α]].

5) Λουκᾶ Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 56.



ἄρρώστια ἔθε κόκορας δὲ λαλεῖ <sup>1)</sup>, καμπάνα δὲ σημαίνει, κουλουροῦλα μικροῦ παιδιοῦ δὲ βλογαίε <sup>2)</sup>. Τὴν ἀρχαιότητα τῶν τοιούτων ἰδεῶν μαρτυρεῖ ἐπιφθῆ τις ἰνδικὴ ἐν τῇ Ἀθαρβασαμίτῃ, εἰς γυναῖκα στεῖραν. «Τὸ καταστήσάν σε ἄγονον ἀποδιώκομεν ἀπὸ σοῦ. Τὸ στέλλομεν μακράν, πολὺ μακράν ἀπὸ σοῦ εἰς ἄλλον τόπον» <sup>3)</sup>. Κατὰ τὰς φινικίᾳς δοξασίας αἱ ἀσθενεῖαι εἰσι δαίμονες, προερχόμενοι ἐκ τῆς τρώγλης τῆς ἀλώπεκος, ἐκ τοῦ φωλεοῦ τοῦ λέοντος, ἐκ τῶν κόλπων τῆς γῆς, ἐκ τῆς ἀμμόδους ἐρήμου, ἐκ τελεμάτων καὶ πηγῶν, ἐκ πεδίων μαχῶν καὶ τάφων, ἐκ ψιλῶν χαλκῶν ὀρέων καὶ ἐξ ἐρήμων νώτων πελάγους, ἐκ τῶν ὀρίων τῶν νεφῶν, ἐκ τῆς περιοχῆς μάγων, ἐκ τοῦ βασιλείου τοῦ ἄρχοντος τῶν νεφῶν ὁ δὲ ἐξορκιστὴς ἀποστέλλει αὐτοὺς ὅθεν ἦλθον <sup>4)</sup>.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ ἀποδιώξεως ἀσθενειῶν ἀπὸ τῶν πασχόντων ἀτόμων ὅταν ὅμως ὁ κίνδυνος εἶναι μέγας καὶ ὁλόκληρον χωρίον ἢ πόλιν ἀπειλῇ ἐπιδημία, τότε οἱ κάτοικοι προσφεύγουσιν εἰς τελετὰς πρὸς ἀποσόδησιν τοῦ κακοῦ, φερούσας προδήλως τύπον ἀρχαϊκώτατον. Πρὸς ἀποσόδησιν ἐπιδημιῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς πανώλους πιστεύουσιν ἐν Κορινθίᾳ ὅτι δέον δίδυμα μοσχάρια νὰ χαράξωσι διὰ τοῦ ἀρότρου γραμμὴν περὶ τὴν πόλιν ἢ τὸ χωρίον <sup>5)</sup>. Ἐν δὲ τῇ χωρίῳ Δαμαλᾷ, τῇ ἀρχαίᾳ Τροίξῃνι, διηγούνται τὴν ἐπομένην παράδοσιν περὶ τῆς μετωνομίας τοῦ χωρίου, μαρτυροῦσαν, ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἐκεῖ ὁμοία συνήθεια. «Ἐλυμαίνετο ἡ πόλις χωρίον δεινὴ πανώλης· ἄνθρωποι καὶ ζῷα ἀπέθνησκον καὶ ἐν τῇ πόλει κατέλαβε τὸν τόπον, χωρὶς νὰ φαίνηται οὐδεὶς τρόπος σωτηρίας. Τότε αὐτὴν τὴν ἐπαχὴν μία δαμάλις ἐγένετο ἡ πόλις. Τὴν αὐτὴν ἐνταῦθα ἐπὶ τῇ πόλει ἡμεῖς οὖν ἐπὶ τῇ πόλει ἐπὶ τῇ πόλει ἐπὶ τῇ πόλει νᾶστρονίσωσιν ἱκανὸν διάστημα γῆς. Ἐκυλλογίσθησαν λοιπὸν νὰ περιφέρωσι τὰ δαμάλια εἰς τὸ χωρίον καὶ ἐπὶ τὰ νὰ σφάξωσιν ἐν τῇ μέσῃ αὐτοῦ τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐγένετο, καὶ ἡ πόλις ἀπὸ ἐκείνης τῆς ἡμέρας κατέπαυσεν ὀλοτελεῶς. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου εὐγνώμονοῦντες εἰς τὰ σώσαντα αὐτοὺς δαμάλια, ὠνόμασαν ἐξ αὐτοῦ τὸ χωρίον Δαμαλᾶν» <sup>6)</sup>.

Ἐν Ἀθήναις ὑπάρχει παράδοσις, ὅτι «εἰς τὸ δεῦτερο θανατικὸν, ἀνήμερα τοῦ ἁγίου Χαραλάμπου, (ἦτοι τῇ 10 Φεβρουαρίου 1792) ἐμάζωξαν σαράντα μονοστέφαναις, αἱ ὁποῖαι προσέφεραν ἐν ποσὸν χρηματικόν, καὶ με αὐτὸ ἔκαμαν ἐν ἀλετράκι, καὶ ἐν κακκάδι ἀργυροῦν, ἐπῆραν καὶ δύο μοσχάρια δίδυμα, τὰ ὁποῖα τὰ ἔζευξαν εἰς τὸ ἄλετρι καὶ ἔφεραν τρεῖς γύρους τὴν χώραν καὶ

1) [Πρβλ. καὶ *Wuttke Der Deutsche Volksaberglaube* 56]].

2) Νεοελλ. Ἀνάλ. τ. Β' σ. 415.

3) *Atharvasamhita* III, 23, 1 ἐν *Weber's Indische Studien* τ. V σ. 223.

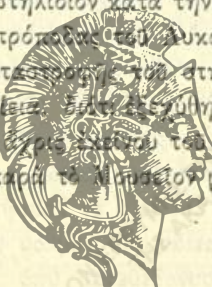
4) *Mannhardt* I σ. 22—23. [[Νόσοι ἀπὸ ἀστέρων, μετεωρολογικῶν φαινομένων, ἀπὸ ὀρέων καὶ ἄλλων τόπων. (*Vassiliev Anecd. gr.-byz.* σ. 325)]].

5) Παρὰ I. Σταματούλη. [[Περὶ ἀροτριάσεως περιφερικῆς ὡς ἀποτρεπτικοῦ κατὰ τῶν ἀσθενειῶν βλ. τὸν ἀνέκδοτον Γ' τόμον τῶν Παραδόσεων]].

6) *Μ. Π. Δάμπρου Ἐκδρομὴ εἰς τὴν Γέφυραν τοῦ διαβόλου* ἐν Καζαμίᾳ Κορομηλᾷ 1868 σ. 115—116. [[*Πολίτων Παραδ.* ἀρ. 907]].



μετὰ ταῦτα ἔγραψαν τὰς ἀσθενείας ὅλας καὶ τὰς ἔθεσαν εἰς τὸ κακκαθάκι καὶ μετέβησαν εἰς τὸν δρόμον τοῦ Πειραιῶς, ὅπου ἤδη ὑπάρχει τὸ πηγάδι καὶ ὁ σταθμός<sup>1)</sup>, ἔσκαψαν ἓνα λάκκον, ἔσφαξαν τὰ μοσχάρια καὶ ἔχωσαν ὅλα, ἄλλετρι, κακκαθάκι μὲ τὰς ἀσθενείας, ὡς καὶ τὰ μοσχάρια, καὶ τὰ ἐσκέπασαν, θέτοντες καὶ μίαν κολώναν, τὴν ὅποιαν ἐδγαλαν οἱ Γερμανοί, ὅτε ἔκαμαν τὸν δρόμον Πειραιῶς τῇ 1835. Αὗται αἱ σαράντα μονοστέφαναις ἔγνεσαν βαμβάκι, τὸ ἔκαμαν παννὶ μονομερὶς<sup>2)</sup> καὶ κατεσκεύασαν ποκαμισάκι τοῦ ἁγίου Χαραλάμπου, καὶ τὸ κρέμασαν τοῦ ἁγίου καὶ τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν τὸ ἔκοψαν εἰς τεμάχια, καὶ μοιράσθη εἰς ὅλους, τὰ ὅποια ἔκαμαν φυλακτά<sup>3)</sup>. Ἡ ἐπὶ τοῦ βόθρου ἀνεγερθεῖσα στήλη ἐξήχθη ἐκεῖθεν ἐν ἔτει 1835, ὡς διαλαμβάνει ἡ ἀνωτέρω σημείωσις, κατὰ δὲ τὸν κ. Δ. Γρ. Καμπούρογλου εὐρέθη ὑπ' αὐτὴν ὁ λέβης, καὶ τὰ μαντολόγια, ἅτινα παρερρίφησαν ὡς ἄχρηστα. Ἦσαν δὲ τὰ μαντολόγια ἐκεῖνα τεμάχια παντὸς πράγματος ἦτοι ὑφασμάτων, χάρτου, διαφόρων μετάλλων, ὀπωρῶν, ξύλων, ῥῶν, ἀνθρώκων καὶ ἰδίως νημάτων. Ἐκτὸς δὲ τῆς ἐν τῇ ὁδῷ Πειραιῶς στήλης, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ πρώτου λοιμοῦ τῇ 1789, ἐτέθη, ὡς σημειοῖ ὁ κ. Καμπούρογλος καὶ τὸ παρὰ τὸν λόφον τοῦ Μουσείου, πρὸς νότον τῆς Ἀκροπόλεως κολονάκι. Ὑπῆρχε δὲ καὶ τρίτον ὅμοιον στηλίδιον κατὰ τὴν ἀπ' αὐτοῦ ὀνομασθεῖσαν συνοικίαν Κολονάκι, εἰς τοὺς πρόποδες τοῦ Λυκαβηττοῦ. Μέχρι τοῦδε σώζεται πρὸς ἡλυσίδας, ἔτι ἕνεκα τῆς καταστροφῆς τοῦ στηλιδίου ἐκείνου ἐν ἔτει 1835 ἔπαθε δεινῶς ἡ τῆς πόλεως ὑγίεια, ἐπειδὴ ἐκινήσαν εἰς τὴν πόλιν πάσαι ἀσθενεῖαι καὶ κληρονομήσαν οὖσαι ἕως καὶ τὸν χρόνον ἐντὸς τοῦ ἔτους, καὶ ὅτι, ἂν καταστράφη καὶ τὸ παρὰ τὸν λόφον μόνον σώζομενον Κολονάκι, δυστυχία εἰς τὰς Ἀθήνας!



1) Εἰς θέσιν Πλατὺ φρέαρ πληρίον τοῦ καταστήματος τοῦ φωταερίου.

2) [Περὶ τῆς μαγικῆς δυνάμεως τοῦ μονομερήτικου ποκαμίσου βλ. Λαογρ. Ζ', 497. 499. Πρὸς καὶ τὴν παράδοσιν αὐτ. σ. 472 ἀρ. 11. Κατὰ τὴν ναξικὴν παράδοσιν ἀρ. 278 ἐν *Πολίτῳ* Παραδ. σ. 152 κέ. ἡ δύναμις τοῦ μονομερήτικου παννίου εἶναι τοσαύτη, ὥστε διδναι τοῦτο νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν ζωὴν καὶ μαρμαρωμένην κόρην. Ἐὰν ἐνδύθῃ διὰ τοιοῦτο παννίου νεογέννητον παιδίον πατρός, οὗτινος ἀποθνήσκουσι μικρὰ τὰ τέκνα, πιστεύεται ὅτι τοῦτο θέλει ἐπιζῆσαι (I'. Αἰνῆδος Φιλολογ. σημειώσεις ἐν Ἐφῆμ. Φιλομαθῶν 1859 Ζ', 994 [ἐκ τῆς Ἀθηνᾶς Ναυπλ. 1831 σ. 78]. Πρὸς καὶ Ζ. Ἀγ. Α', 47—8. *Πολίτῳ* Παραδ. σ. 864 κέ.). Βλ. καὶ *Carnarvon Reminiscences* σ. 150. Μαρτυρίαν ὅτι ἡ βοξασία αὕτη ὑπῆρχε καὶ παρ' ἀρχαίους βλ. ἐν *Ἡροδότ.* Β', 122: «φάρος δὲ αὐτῆμερόν ἐξυφάναντες οἱ ἱρᾶς κτλ.». Ὅμοιαις βοξασίας ἄλλων λαῶν βλ. ἐν *Rev. d. trad. pop.* 1899 σ. 583—4. *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1912 σ. 317. Κατὰ τοὺς Ῥωμῶνας τῆς Τρανσυλθανίας ἀποτρέπεται ἡ πανώλης ἂν 9 γράται, ἡ ἐνιαχοῦ 7 Μάρται, κατασκευάσωσιν ἐν μὲ νυκτὶ καὶ μόνῃ τῆς Τρίτης τῆς ἐβδομάδος ὑποκάμισον λεγόμενον τῆς πανούκλας (*chimeza ciumei*) τοῦτο φοροῦσιν εἰς ἀνδραϊκαλόν, ὅπερ κρημῶσιν εἰς τὸ ἄκρον τοῦ χωρίου ἢ τὸ φρεσὶ ὁ ἀσθενῆς, ὅστις πρέπει νὰ κοιμηθῇ φορῶν αὐτὸ τὰς ὑπολοίπους ὥρας τῆς νυκτός, καθ' ἣν κατέσκευάσθη. (*J. Teutsch* ἐν *Sitzungsberichte d. anthropol. Gesellsch. in Wien* 1907 σ. 13)]].

3) Θ. Β. Βενιζέλου Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σ. 121. Δ. Γρ. Καμπούρογλου ἐν *Ποικίλῃ Στοᾷ* 1883 σ. 355—356.



Ἐπανορθῶν δὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου ἀναφερόμενα, ὁ κ. Καμπούρογλου σημειοῖ, ὅτι κατὰ τὰς πληροφორίας, ἃς αὐτὸς ἔλαβε, τὰ μοσχάρια δὲν ἐσφάζοντο, ἀλλ' ἐθάπτοντο ζῶντα μετὰ τοῦ λέβητος καὶ τῶν ἐντὸς αὐτοῦ ματολογίων<sup>1)</sup>. Ὅμοια ἠκούσαμεν καὶ ἡμεῖς ἐν Ἀθήναις· ὅτι διὰν χολέρα ἢ πανοῦκλα ἐπλησίαζον εἰς τὴν πόλιν, ἐπαίρναν ἐν ἀλέτρει, μονοήμερις κατασκευασθέν, καὶ δύο μοσχάρια, τὰ ὅποια νὰ μὴ ἦσαν ἀκόμη βαλμένα εἰς τὸν ζυγόν, καὶ μὲ αὐτὰ ἐξευγάρωναν γύρω τὴν πόλιν· τὰ μοσχάρια δὲ ἐθάπτοντο ζῶντα μετὰ τοῦ ἀρότρου· ὅτι προσέτι ἐσάκις ἦτο φόβος λοιμικῆς, κατεσκευάζετο μονοήμερις παννί, ἥτοι ὑπὸ διαφόρων κορασιῶν ἐκλώθετο καὶ ὑφαίνετο ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, καὶ δι' αὐτοῦ εἰς λωρίδα κοπτομένου περιεζώννυσον τὴν πόλιν<sup>2)</sup>. Ὁ καθηγητὴς Κ. Ζησίου, εἰς ὃν ὀφείλομεν τὰς πληροφორίας ταύτας, ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν καὶ παράδοσιν παραπλησίαν τῇ ὑπὸ τοῦ κ. Καμπούρογλου ἀναφερομένῃ, περὶ τοῦ πῶς ἐπλήθυνον αἱ ἀσθένειαι εἰς τὰς Ἀθήνας. Εἶχαν παλαιὰ πιάσει ὅλας τὰς ἀσθενείας καὶ τὰς εἶχον βάλει σὲ μεταξωτὰ παννάκια καὶ αὐτὰ τὰ εἶχαν δέσει μὲ μετάξι. Τὰς ἔβαλαν εἰς ἓνα λεβέτι καὶ τὰς ἔχωσαν εἰς τὸ Μπουρτζι, πλησίον τοῦ Νικοδήμου. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐκρήμνισαν μέρος τοῦ τείχους τῆς πόλεως καὶ τὸ Μπουρτζι, εὐρέθη τὸ λεβέτι, καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι δὲν εἰξευραν τί εἶχαν μέσα τὰ παννιά, τὰ ἔλυσαν καὶ ἔτσι ἐσκόρπισαν αἱ ἀσθένειαι<sup>3)</sup>. Αἱ τοιαῦται ἐκτελούμενες προφυλάξεις εἰσὶ προφανῶς λείψανα παλαιτάτων καθαρῶν τελετῶν, ἢ δ' ἐν λέβητι παράχωσης τῶν ἀσθενειῶν<sup>4)</sup>· ἔλκει τὴν ἀρχὴν ἐκ τῶν ἀρχαίων τελεσμάτων, περὶ ὧν οὐ τοῦ παρόντος<sup>5)</sup>. Τὴν δ' ἀρχαίαν τὴν τελετὴν μαρτυρεῖ ἀκριβῶς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους τὴν διατήρησιν αὐτὴν παρά πολλοὶ κατὰ τῆς Εὐρώπης. Ἐν Ρωσίᾳ ἐν ἐπιδημίαις, καὶ ἰδίᾳ ἐν λοιμικῶν, πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ ἀροτριῶσι τὴν περιφέρειαν τοῦ χωρίου· τὸ ἀροτρον σύρουν γυναῖκες καὶ ἡ πρᾶξις αὐτῶν συνοδεύεται ἀπὸ πολλῶν ἱεροτελεστιῶν<sup>6)</sup>. Ὁ Grimm παρατίθησι διήγησιν ἐκ τινος χρονικοῦ τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, καθ' ἣν εἰς χωρικὸς ἐν Βενδικῇ, κομίσας τὴν Πανώλη μέχρι τῆς εἰσόδου τοῦ χωρίου του, καὶ λαβὼν παρ' αὐτῆς ὡς ἀνταμοιβὴν τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι οὐδὲν θὰ πάθῃ ἢ οἰκογένειά του, ἂν περιέλθῃ κατάγυμνος κύκλῳ τὴν οἰκίαν του καὶ καταχώσῃ τὴν λαβὴν τῆς χύτρας παρὰ τὸ κατώφλιον, ἐκεῖνος περιῆλθεν ὅλον τὸ χωρίον καὶ κατέχωσε τὴν λαβὴν τῆς χύτρας εἰς τὸ ἄκρον τῆς γεφύρας, τῆς φερούσης εἰς τὸ χωρίον· οὕτω δ' ἠναγκάσθη ὁ Λοιμὸς νὰ ἀπάρῃ ἐκεῖθεν<sup>7)</sup>.

1) Α. Γρ. Καμπούρογλου ἐνθ. ἀν. σ. 356—7.

2) [[Περὶ τοῦ περισχοινίσματος γίνεται λόγος ἐν τῇ ἀνεκδότῃ Γ' τόμῳ τῶν Παράδόσεων]].

3) [[Πολίτου Παραδ. ἀρ. 901]].

4) Ἡ εἰς τὴν γῆν κατάχωση ἀσθενειῶν, ἢ λέβητος πρὸς ἀποτροπὴν ἀσθενείας, ἦν γνωστὴ καὶ τοῖς Γερμανοῖς (Grimm D. Myth. σ. 1121 καὶ 1139. (978.993 δ' ἐκδ.). [[Ἐξόρτος λόγος περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου γίνεται ἐν τῇ ἀνεκδότῃ Γ' τόμῳ τῶν Παράδόσεων]].

5) [[Περὶ τελεσμάτων βλ. τ. Α' σ. 48—57]].

6) Mannhardt Wald- und Feldkulte I σ. 561—567.

7) Grimm σ. 1138—9 (992—3 δ' ἐκδ.).



Πολλαχοῦ δὲ τῆς Γερμανίας ἐν ἐπιδημίαις καὶ ἐν λοιμῶ κτηνῶν ἐθάπτοντο ζῶντα δάμαλις ἢ μόσχος ἢ ταῦρος <sup>1)</sup>. Ἐν Γερμανίᾳ δέ, ἐν Δανίᾳ, ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ ἦν ἄλλοτε κοινοτάτῃ ἢ συνήθειᾳ τῆς περιφεροῦς ἀροτριάσεως τοῦ χωρίου, πρὸς εὐφορίαν τῶν καρπῶν τῆς γῆς. Ἐξεύγνυντο δὲ εἰς τὸ ἄροτρον γυναῖκες, γυμναὶ ἐνίοτε, ἢ μεύρακες γυναῖκεῖα φέροντες ἐνδύματα <sup>2)</sup>. Πρὸς ταῦτα πολλὰς ἐνέχει ὁμοιότητας τὸ Amburbium ἢ Amburbiale τῶν Ῥωμαίων, πομπὴ περὶ τὴν πόλιν ἐν μεγάλῃς κινδύνοις, ἧς τελευταῖον παράδειγμα ἀναφέρεται ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Αὐρηλιανοῦ. Ἐν τῇ πομπῇ ταύτῃ συμπεριήγοντο καὶ τὰ πρὸς θυσίαν ζῷα, ἅτινα ἐθάπτοντο ἐκτὸς τῆς πόλεως <sup>3)</sup>. Παράπλησια τῇ ἀμβουρβίῳ θυσίᾳ ἦσαν τὰ τελούμενα παρὰ Ῥωμαίοις κατὰ τὰς κτίσεις τῶν πόλεων. «Ὅθεν πόλιν ἀπ' ἀρχῆς κτίζοντες, ὅσον ἂν μέλλωσι τόπον ἀνοικοδομεῖν, ἐπίασιν ἀρότρω, βοῦν ἄρρενα καὶ θήλειαν ὑποζεύξαντες... ὡς τὴν ἀρουμένην πᾶσαν ἱερὰν καὶ ἄσυλον ἐσομένην», λέγει ὁ Πλούταρχος <sup>4)</sup>. Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς λεπτομερῶς περιγράφει τὰ κατὰ τὴν κτίσιν τῆς Ρώμης. «Ὁ δ' οἰκιστὴς ἐμβαλὼν ἀρότρω χαλκὴν ὕνιν, ὑποζεύξας δὲ βοῦν ἄρρενα καὶ θήλειαν αὐτὸς μὲν ἐπάγει περιελαύνων αὐλακα βαθεῖαν τοῖς τέρμασι· τῶν δ' ἐπομένων ἔργον ἐστὶν ἅς ἀνίστησι βώλους τὸ ἄροτρον καταστρέφειν εἰς αὐτὴν καὶ μηδεμίαν ἔξω περιορᾶν ἐκταπεινῶσαι. Τῇ μὲν οὖν γραμμῇ τὸ τεῖχος ἀφορίζουσι, καὶ καλεῖται κατὰ τὴν ἀρχαίαν προμήριον, οἷον ὀπισθεν τεῖχους ἢ μετὰ τεῖχος. Ὅπου δὲ πύλιναι ἐκταπεινῶνται, τὴν ὕνιν ἐξελάοντες καὶ τὸ ἄροτρον ὑπερβάντες διάλασμα κτίζουσιν. Ὅθεν ἅπαν τὸ τεῖχος ἔστιν ὡς τῶν πολλῶν νομίμων» <sup>5)</sup>. Τὰ κατὰ Ἀνακρέοντα συγγραμμάτων ὅτε Ὀδίδιος <sup>6)</sup> καὶ Ὁδάρων, ἔστις τυρρηνικὸν λέγει τὸ ἀκροπόλειον τοῦτο ἔθος.

Αἱ μέχρι τοῦδε διατηρούμεναι παρὰ τοὺς λαοὺς συνήθειαι αὗται ὑποδεικνύουσιν, ὅτι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ἦσαν κοιναὶ καὶ ἐκ τούτων παρελήφθησαν. Ῥητὴ μαρτυρία περὶ ἀροτριάσεως διὰ μόσχων ἢ περιαγωγῆς μόσχων πρὸς ἀποτροπὴν νόσων παρ' οὐδενὶ ἀπαντᾶ τῶν παλαιῶν συγγραφέων. Κρίνοντες ὅμως ἐξ ἀναλογίας τῶν ὁμοίων ρωμαϊκῶν συνηθειῶν, καθὼς καὶ τῆς ἐν Τανάγρα περιφορᾶς κριοῦ ἐν κύκλῳ τοῦ τεῖχους, καὶ τῆς περιαγωγῆς ἀλεκτρυόνος πρὸς προφύλαξιν τῶν ἀμπέλων, περὶ ὧν κατωτέρω, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι δὲν ἦσαν ἄγνωστοι καὶ τοῖς Ἑλλήσι. Τὴν δ' εἰκασίαν ταύτην κρατύνει, φρονοῦμεν, τὸ ἐν τῇ μουσείῳ τῆς Ἀκροπόλεως ἀποκείμενον ἀρχαϊκὸν ἀγαλμα δαμαλοφόρου ἀνδρός· ἢ τοιαύτη παράστασις θεωρεῖται μοναδική, διότι εἶναι ἄγνωστον τοῖς ἀρχαιολόγοις πῇλινόν τι εἰδώλιον τῆς πλουσίας συλλογῆς τοῦ Τιμ. Φιλήμονος, ἐν Ἀθήναις εὑρεθὲν καὶ ὁμοιότατον τῷ δαμαλοφόρῳ τῆς Ἀκροπόλεως. Τούτου δὲ τοῦ δαμαλοφόρου πολλὰι προῦ-

1) Grimm D. M. III σ. 318 ε' ἐκδ.

2) Mannhardt ἐθν. ἀν. I σ. 553 καὶ, κεφ. 6 § 13. Das Pflugumziehen.

3) Βλ. Pauly Real-Encycl. I, 1 σ. 852 (1861). Preller Röm. Myth., I σ. 372 καὶ.

4) Πλούταρχ. κεφάλ. καταγρ. ρωμ. 27 σ. 271.

5) Πλούταρχ. Ρωμύλ. 11.

6) Ovid. Fast. IV, 825.



τάθησαν ἐρμηνεῖαι. Εὐθύς ὡς εὐρέθησαν τὰ δύο πρῶτα τεμάχια αὐτοῦ, ὁ ἐπιφανὴς ἀρχαιολόγος Ἑρρίκος Βροὺν ἐδημοσίευσε περιγραφὴν αὐτοῦ ἐν τῇ Δελτίῳ τοῦ ἐν Ρώμῃ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, καὶ ἀπεφάνθη ὅτι ἀπεικονίζει Ἀπόλλωνα τὸν Νόμιον ἢ τὸν Ἑρμῆν<sup>1</sup>). Τῇ γνώμῃ τούτου συμφωνεῖ ὁ Conze, παραδεχόμενος ὅτι ἀμφότεροι εἰτε Ἀπόλλων καὶ ὁ Ἑρμῆς, ὡς προστατὰται τῶν ποιμνίων λαμβανόμενοι ἐδύναντο νὰ ἀπεικονισθῶσι φέροντες ἐπ' ὤμων τὸ ζῶον, ὡς καλοὶ ποιμένες<sup>2</sup>). Ὁ Στεφάνη ἐλλείψει κρείσσονος ἐρμηνείας παραδέχεται μετὰ δισταγμοῦ, ὅτι ὁ δαμαλοφόρος παρίστησιν Ἑρμῆν<sup>3</sup>), ὁ δ' Ὁφερδεκ ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐκδόσει τῆς Ἱστορίας τῆς πλαστικῆς λέγει, ὅτι πολλὰ ἀντιρρήσεις ὑπάρχουσι κατὰ τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας<sup>4</sup>). Τέλος ὁ Μιλχάιφερ διαρρήθην ἀποφαίνεται, ὅτι τὸ ἀγαλμα δὲν εἰκονίζει θεόν, ἀλλὰ θυτῆρα φέροντα ἐπ' ὤμων τὸ ἱερεῖον<sup>5</sup>). Ἀλλ' οἱ ἐνδοιασμοὶ τῶν ἀρχαιολόγων ἐξελέγχονται ἀδικοιολόγητοι, ἂν συσχετισθῇ ἡ παράστασις τοῦ δαμαλοφόρου ἀνδρὸς τῇ τοῦ κριοφόρου Ἑρμοῦ καὶ ἂν ἐπισταμένως μελετηθῇ τίς ἡ τούτου ἔννοια. Τὸν κριοφόρον Ἑρμῆν ἀπεικονίζουσι πολλὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος μέχρις ἡμῶν περισωθέντα<sup>6</sup>), εἶναι δὲ κοινῶς παραδεδεγμένον, ὅτι ἡ παράστασις αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὴν ιδιότητα τοῦ θεοῦ ὡς νομίου ἢ ἐπιμηλίου<sup>7</sup>). Πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῆς τοιαύτης ἰδέας πρῶτον μάρτυριαν ἀρχαίου συγγραφέως ἔχουσι νὰ παρουσιάσωσιν οἱ ἀρχαῖοι νομοὶ ἀρχοῦνται δ' εἰς τὸν λόγον ὅτι φέρων ὁ θεὸς ἐπ' ὤμων ἢ ὑπὸ τῇ μοσχάλῃν κριὸν ὑπεμφαίνει τὴν προστασίαν ἣν παρέχει εἰς τὰ ποίμνια. Ἀλλ' ὁ νομὸς τοῦ Κανάγου Ἀπόλλων, ὁ φέρων ἐν κριῖνι γέροντα, ὑποδείκνυσιν εἰς τὸν θεὸν ὅτι ὁ θεὸς εἶναι προστάτης τῶν ἐκείνων, οὕτω καὶ ὁ κριοφόρος Ἑρμῆς εἶναι ἄνθρωπον νὰ ὑποληφθῇ ὡς νόμιος, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι φέρει κριὸν ἢ φέρεται δὲ τοῦτον ἐπὶ τῶν ὤμων ἢ ὑπὸ τὴν μοσχάλῃν, διότι κατὰ τὸν αὐτὸν νομὸν ἔφερον τοὺς κριοὺς οἱ ποιμένες<sup>8</sup>). Ὅθεν δεόν νὰ ἀναζητήσωμεν μὴ ἀλλάχου ὑπολανθάνει ἡ ἔννοια τῆς τοιαύτης παραστάσεως. Καὶ δὴ παρὰ Πausanias εὐρίσκομεν ἐξήγησιν τῆς παραστάσεως τοῦ ἐν Τανάγρα τῆς Βοιωτίας ἀγάλματος τοῦ κριοφόρου Ἑρμοῦ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κάλαμις. «Τοῦ μὲν (Ἑρμοῦ τοῦ κριοφόρου) ἐς τὴν ἐπίκλησιν λέγουσιν, ὡς ὁ Ἑρμῆς σφίσιν ἀποτρέψαι νόσον λοιμώδη περὶ τὸ τεῖχος κριὸν περιενεγ-

1) Bulletino dell' Instit. 1861 σ. 86—87. Ἀλλὰ τὴν πρῶτην ἐρμηνείαν ἀπέριψε βραδύτερον, παραδεχθεὶς ὅτι τὸ ἀγαλμα παρίστησι δαμαλοφόρον Ἑρμῆν. (Βλ. Verzeichniss d. Museums von Gypsabgüssen in München. 1877 σ. 5 ἀριθ. 29).

2) Conze ἐν Archäol. Zeitung σ. 171.

3) Ἐν Compte rendu de l'acad. imp. arch. 1869 σ. 98.

4) Overbeck Gesch. d. griech. Plastik. 3 Aufl. 1881. I σ. 118.

5) A. Milchhöfer Die Museen Athens. 1881 σ. 55.

6) Βλ. κατάλογον τούτων ἐν Müller Handbuch d. Arch. § 381, 2. Welcker Gr. Götterlehre I σ. 438. Preller Gr. Myth. I σ. 326 (341 γ' ἐκδ.) καὶ πρὸ πάντων Stephani ἐν Compte rendu 1869 σ. 96 κέ.

7) Βλ. πρὸς τοὺς ἄλλους Gerhard Auserl. Vasenb. I, 92, 2. σ. 70 κέ. Decharme Mythologie de la Gr. σ. 153—1. Preller Gr. Myth. I σ. 311 γ' ἐκδ.

8) Περὶ Calpurn. Ecl. V, 41.



χὼν καὶ ἐπὶ τούτῳ Κάλαμις ἐποίησεν ἄγαλμα Ἑρμοῦ φέροντα κριὸν ἐπὶ τῶν ὤμων· ὃς δ' ἂν εἶναι τῶν ἐφήδων προκριθῇ τὸ εἶδος κάλλιστος, οὗτος ἐν τοῦ Ἑρμοῦ τῇ ἑορτῇ περίεσιν ἐν κύκλῳ τοῦ τείχους ἔχων ἄρνα ἐπὶ τῶν ὤμων»<sup>1)</sup>. Ἐκ τούτου βλέπομεν, ὅτι ἡ παράστασις δὲν ἀνεφέρετο εἰς τοὺς μύθους περὶ τοῦ θεοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν λατρείαν αὐτοῦ, καὶ δὴ εἰς ἔθος παραπλήσιον τῷ μέχρι τοῦδε διατηρηθέντι παρὰ τῇ καθ' ἡμᾶς λαῷ, καὶ κατὰ τοῦτο διαφέραντι ὅτι δὲν ἐγένετο ἀροτρίαισι καὶ τὴν θέσιν τῶν μόσχων ἐπέτρεχε κριός. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις θρησκευτικαῖς συνηθείαις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γίνεται εἰς καθαρμοὺς χρήσις κριοῦ ἢ τοῦ δέρματος αὐτοῦ, γνωστότατον δ' εἶναι τὸ Διὸς Κώδιον ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Σχιροφορίων ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν τῇ τοῦ Διὸς Ἀκταίου ἐν Πηλίοις<sup>2)</sup>. Ἐκ τούτων δὲ συνάγομεν ὅτι ἡ ἐκδοχὴ τοῦ κριοφόρου Ἑρμοῦ ὡς νομίου, εἰς ἀπλᾶς εἰκασίας στηριζομένη, μὴ βεβαιουμένη δὲ ὑπὸ ἀρχαίας τινὸς μαρτυρίας, εἶναι σφαλικά, καὶ ὅτι ἡ παράστασις τοῦ κριοφόρου Ἑρμοῦ ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς τὴν ιδιότητα αὐτοῦ ὡς ἀλεξικάκου<sup>3)</sup>.

Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν πιθανῶς ἐνεῖχε καὶ ἡ παράστασις τοῦ δαμαλοφόρου Ἑρμοῦ, συσχετιζομένη ἰσως θρησκευτικῇ τινι συνηθείᾳ περιφορᾶς μόσχου, ἣς οὐδεμία μνεία εὑρηται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν, ἀλλ' ἣς τὴν ὑπαρξιν συνάγομεν ἐκ τῶν σημερινῶν συνηθειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Οὐκ ἄσχετα δὲ τοῦτο καὶ τὰ πρὸς προφύλαξιν τῶν ἀμπέλων τελούμενα τὸ πάλαι, ἀπερὶ ἧς Πλάτων περιγράφει ὡς ἔπεται: «ἄνεμος ὁ Δίψ βλαστανούσας τὰς ἀμπέλους ἀπείκτιον ἐκ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου τὴν βλάστην σπένει ἀφανταίνει. Ἐπειδὴ τὸ ἐπὶ τοῦ πτερυγίου ἀλεν τρυφᾷ τὰ πτερά ἔχοντα λευκὰ διελόντες ἀνέμους, οὗ ἐφικντοὶ περιέουσι τὰς ἀμπέλους ἥμισυ ἑκάτερος τοῦ ἀλεκτρυόνος»<sup>4)</sup>.

B'.

Προσωποποιία νόσων.—Εὐφημομός.—Πυρετός, Γαστέρα, Πανώλης, Χολέρα, Εὐλογία<sup>5)</sup>.

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰδομεν, ὅτι κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας ἡ ἀσθένεια παρουσάζεται ὡς ἐνέργεια ἐχθρικοῦ τῷ ἀνθρώπῳ ὑπερφυσικοῦ ὄντος, ἢ ὡς θεία τιμωρία. Ἐκ τοιαύτης ἰδέας εὐκολος ἦν ἡ μετάδασις εἰς προσωποποιίαν τῶν νόσων· ἑκάστη τούτων προσλαμβάνει ἰδίαν ὑπόστασιν, ἐμφανιζομένη ὡς ὅν

1) Πανovar. Θ', κξ', 2.

2) Βλ. *Preller* Demeter u. Persephone σ. 247 κέ. *Gerhard* Gr. Myth. I § 192, 2, 193, 4, 204, 3.

3) Τὸ ἐπίθετον ἀλεξικάκος ἀποδίδωσι τῷ Ἑρμῇ Παλλαδάς ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν τινι ἐπιγράμματι. (Ἀνθολ. Θ', 441).

4) Πανovar. Β', κξ', 2. Βλ. καὶ *Roscher* Hermes der Windgott. Lpz. 1878 σ. 73 κέ. *Schwartz* Die poetischen Naturanschauungen II, σ. 159 κέ. (Berl. 1879).

5) [[Ἐκτενέστερος περὶ πάντων τούτων λόγος γίνεται ἐν τῷ ἀνεκδότῳ Γ' τόμῳ τῶν Παραδόσεων (Κεφ. ΔΔ'. Ἀσθένειαις)]].



αὐτοτελὲς καὶ αὐτόδουλον. Ἐν τῷ Ἀθάρβα Βέδα τῶν παλαιῶν Βραχμάνων αἱ ἐπιφῶναι φαίνονται σκοποῦσαι νὰ μεταδιδάσῃσιν εἰς ἄλλον λαὸν ξένον τὸν πυρετόν. Ὁ δὲ θεός, ἐν οἷς καθίστησιν εὐτυχῇ τὸν ἀνθρώπον μένει θεὸς καὶ κατοικία αὐτοῦ πιστεύεται ὁ οὐρανός· ἐν οἷς δὲ τιμωρεῖ καὶ βασανίζει αὐτόν, ὡς ἐν ταῖς νόσοις, ἐμφανίζεται ὡς τέρας ὀλέθρου, ὡς δαιμόνιον <sup>1)</sup>. Ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὑπεμφαίνεται προσωποποιία τοῦ πυρετοῦ: «Καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, ἐπειμήσῃ τῷ πυρετῷ, καὶ ἀφῆκεν αὐτήν» <sup>2)</sup>. Ἐν τῷ Ἀθάρβα Βέδα ἀποθεοῦται ὁ *τάκμαν*, πυρετός, ὃν ἐπικαλοῦνται ὡς θεὸν (*haritasya deva*)· ὁ Ἰνδὸς ἱατρός *Suśruta* ἀποκαλεῖ αὐτὸν βασιλέα τῶν νόσων <sup>3)</sup>. Ἐν τῇ Θεογονίᾳ τοῦ Ἡσιόδου προσωποποιοῦνται αἱ νόσοι ὡς τέκνα τῆς Ἐριδος·

Αὐτὰρ Ἐρις στυγερὴ τέκε μὲν Πόνον ἀλγινόεντα,  
Λήθην τε Λιμόν τε καὶ Ἀλγέα δακρυόεντα <sup>4)</sup>.

Ἐν δὲ τοῖς Ἔργοις καὶ ἡμέραις ἀναφέρεται ὅτι ἀνοιχθέντος τοῦ πίθου τῆς Πανδώρας ἐξεχύθησαν τὰ κακά·

νοῦσοι δ' ἀνθρώποισιν ἐφ' ἡμέρῃ, ἢ δ' ἐπὶ νυκτὶ  
αὐτόματοι φοιτῶσι, κακὰ θνητοῖσι φέρουσαι <sup>5)</sup>.

Πολλὰ φράσεις τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης περὶ ἀσθενειῶν ὑποδεικνύουσι προσωποποιίαν αὐτῶν· ἀναφέρεται εἶναι τὸ ῥῆμα *πιάνω*· «τὸν ἐπιασεν ἡ ἀρρώστια, ἡ θέρμη» <sup>6)</sup>. Ἡ ἀρεσκεία καὶ ἡ παράλυτος λέγονται *πιαμένη*. Ἐκ τῆς αὐτῆς σημασίας προκύπτει ὅτι ἀρχαῖοι ᾤοντο τὸν αὐτοῦ φῆματός, οἱ Γερμανοὶ τοῦ *angreifen*, οἱ Ἰάλλοι ἀντίστοιχον τοῦ *prendre*. Εἰκονικωτάτη δ' ἐστὶ καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ῥήματος *τρώω*: «μὲ τρώει τὸ σκουλήκι, μ' ἔφαγε ἡ ἀσθένεια, μ' ἔφαγαν τὰ πάθη» καὶ ἐν κυπριακῇ κατάρᾳ. *Νὰ σὲ φάῃ ἡ βλαγγάρα!* (νόσος ἡπατικὴ) <sup>7)</sup>. Ἀσθενεῖα τις *δομαζέται* φάγουσα (φαγέδαινα), εἶναι δὲ καὶ κατάρᾳ κεφαλληνιακῇ, φάουσα νὰ σοῦ φάῃ τὸ στόμα <sup>8)</sup>. Ἐπὶ τῶν ἐπιδημικῶν ἢ ἐνδημικῶν νόσων λέγουσι *περπαταίει*· *περπαταίει ἡ ἀστρακιά, ἡ βλογιά, κτλ.* Καταφανὴς εἶναι ἡ προσωποποιία ἐν ταῖς ἐπιφῶναις (ξόρκια). Μηλίς τις ἐπώδῃ κατὰ τοῦ γαστέρου, κοιλιακοῦ νοσήματος καλουμένου οὕτως ἐκ τῆς ἔδρας αὐτοῦ, ἔχει ὡς ἔπεται·

1) *A. de Gubernatis* Storia popolare degli usi funebri σ. 21.

2) Λουκ. Δ', 39.

3) *Gubernatis* σ. 20, 21.

4) Ἡσιόδ. Θεογον. 226.

5) Ἔργ. καὶ Ἡμ. 102.

6) Θέρμη ὁ πυρετός. Παρά τοῖς ἀρχαίοις θέρμη καὶ θέρμα. (*Zonaras* ἐν λ... φράσῃ. Ἐπιτ. 331 καὶ *Lobeck* αὐτ.). «σκέψαι δέ μου | τὸ μέτωπον, εἰ θέρμην ἔχουσα τυγχάνω». (*Φερακρίτης* παρά *Zonarz.* Ἀπόσπ. 158 ἐκδ. Th. Kock. 359 *Meineke*).

7) Λαμβάνει πόνος κτλ. «Παρθένον πῦρ ἔλαβε»· «γυναῖκα ῥίγος ἔλαβε». (*Γλαυκῶτης*).

8) Λουκᾶ Φιλολ. ἐπισκ. σ. 138.

9) Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Β' σ. 412. Βλ. καὶ *Καισαρίου Λάοντε* Ἱστορικὸν κατάλογον ἐν Σάββα Μασαίων. Βιβλιοθ. τ. Γ' σελ. 192.



Γαστήρ, Γαστέρα τρομερέ,  
 τρομερὲ καὶ φοβερό!  
 Κάτω ᾽ς τὸ γιαλό, κάτω ᾽ς τὸ περιγιάλι  
 εἶναι τρία σκοιντελάκια  
 τῶνα μέλι, τᾶλλο γάλα, τᾶλλο τᾶντερα τ' ἀνθρώπου,  
 φάε μέλι, φάε γάλα, κι' ἄφες τᾶντερα τ' ἀνθρώπου<sup>1)</sup>.

Εἰς τὴν ἰδέαν τῆς προσωποποιίας τῶν νόσων ἀναφέρεται καὶ ἐυφημισμός· αἱ νόσοι κατονομάζονται πολλάκις οὐχὶ διὰ τοῦ κυρίου ὀνόματος, ἀλλὰ δι' ἄλλου κολακευτικοῦ, ὅπως φανῶσιν εὐμενεῖς τῷ κάμνοντι. Ἐντεῦθεν ἡ ὀνομασία εὐλογία<sup>2)</sup>. Ἡ ἐπιληψία καλεῖται ἐν Κεφαλληνίᾳ τὸ γλυκὺ ἢ τὸ καλὸ<sup>3)</sup>, ὁ κωλικάπονος τῶν παίδων τὸ γλυκὺ, ἢ τὸ γλυκὺ του, ἀπόστημα δέ τι τῆς χειρὸς δεινὸν ὀνομάζεται ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος καλαγκάθι· ὁ λοιμὸς ἐπεκαλεῖτο ἄλλοτε συγχαρεμένη, πολλὰ δὲ νοσήματα ὀνομάζονται ἀορίστως ἀμελέτητα. Ὅμοίως οἱ Γερμανοὶ ἀπέφευγον ἄλλοτε νὰ καλῶσι τὰς νόσους διὰ τοῦ ἀληθοῦς αὐτῶν ὀνόματος καὶ εὐφῆμως ἔλεγον αὐτάς τὸ καλὸ (das Gute), τὸ εὐλογημένο (das Gesegnete), τὸ μακαρισμένον (das Selige)<sup>4)</sup>, ἢ τὰ προξενούντα ταύτας δαιμονικὰ ὄντα ἀγαθὰ καὶ εὐμενῇ (die gute holde) καὶ καλὰ παιδιὰ (die gute Kinderen)<sup>5)</sup>.

Κυρίως ὅμως προσωποποιούνται ὑπὸ τοῦ λαοῦ τὰς νόσους αἱ τρεῖς δεινόταται νόσοι, ἡ Πανώλης, ἡ Χολέρα καὶ ἡ Πνευμονία, αἱ ὧν πολλὰ φέρονται ἀκαδημία. Τούτοις ἀποκαλοῦσι περὶ τῶν νόσων τῶν πολλῶν ἀκαδημία, εὐφημισμῶν, εὐλογημένων καὶ καλῶν τοῦ Μελεταριάς<sup>6)</sup>. Μυθολογοῦνται δὲ ἀδελφαί, μελανεῖμονες, ἀσπιδεῖμονες, ἢ βοηθοῦσαι ἀλλήλαις. Ἐν τοῖς ἐπομένοις θέλομεν περιλαβεῖν τοὺς τὰς περὶ ἐκάστης τούτων δοξασίας.

1) Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Α' σ. 332. Ὁ ἐν Πετρούπολει ὁμογενὴς Γαβριήλ Δεστούνης πραγματευόμενος ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς ῥωσικῆς ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν περὶ ἐπιγραφῶν τινῶν ἐν μεταλλεῖσι, ὅς ἐπὶ ματαίᾳ ἀπεπειράθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσι πρὸ αὐτοῦ, ἀπέδειξε πᾶν εὐφρῶς διὰ συνδυασμοῦ καὶ ἀντιπαραβολῆς τῶν ἐπιγραφῶν τούτων, ὅτι περιέχουσι τὴν ἐπομένην ἐλληνικὴν ἐπιφθῆν· «Γαστέρα μελανή, μελανωμένη, ὡς ὄφεις εἰλύσσαι καὶ ὡς δράκων συρίζεις καὶ ὡς λέων βρυχεῖσαι (καὶ ἄλλως : βρυχᾶσαι) καὶ ὡς ἀρνίον κοιμοῖ (καὶ ἄλλως : καὶ ὡς ἀρνὸς κοιμῆσαι)». Εἶναι δ' ἡ ὑστέρα ἴσως ὑστερικόν τι πάθος ἐκ τῆς ἑδρας αὐτοῦ κληθὲν οὕτως, ἀπαρallάκτως ὡς ὁ γαστέρας τῆς μηλίας ἐπιφθῆς, καὶ ὡς αἱ ἀσθενεῖαι βουβών καὶ κέραια (Πολύδ. Δ, 202. 205) τῶν ἀρχαίων (Destunis Ratzbor sporno greyeskoj napiči, itzobraschennoi na osbmi pamyatnikach. St. Petersburg).

2) Βλ. δὲ περὶ τῆς λέξεως ταύτης ἐγράψαμεν ἐν Ἑστίᾳ Ἰαν. 1883 [=Δογρ. Σύμμ. Α', 70—71]].

3) Νεοελλ. ἀν. τ. Β' σ. 190. 408.

4) Grimm D. M. σ. 1106 (966 δ' ἐκδ.).

5) Αὐτ. σ. 1109 (968).

6) Ἑθνικὸν ἡμερολόγιον Μ. Π. Βρετοῦ. 1863 σ. 55.



Πανώλης. Ἡ νόσος αὕτη καλεῖται κοινῶς Πανοῦκλα <sup>1)</sup> καὶ ἐνιαχοῦ Σκορδοῦλα <sup>2)</sup> (ἐκ τοῦ σκορδινάομαι; <sup>3)</sup>), κατ' εὐφημισμὸν δὲ ὑπὸ τινων καὶ εὐλογημένη <sup>4)</sup>. Ἡ προσωποποιία αὐτῆς ὑπεμφαίνεται ἐν ταῖς κατάραις: Νὰ σὲ κόψη ἡ Σκορδοῦλα! <sup>5)</sup> Κακὴ Πανοῦκλα! Πανοῦκλα νὰ σὲ κόψη! Ξωρκισμένη κι ἀχαλίνωτη νὰ ἦναι!

Οἱ περὶ Πανώλους μῦθοι ἐλησμονήθησαν σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἢ ἀναφέρονται νῦν εἰς τὴν Εὐλογίαν καὶ τὴν Χολέραν, διότι τὸ τελευταῖον ἐνέσκηψεν ἡ Πανώλης εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ πεντηκονταετίας καὶ πλέον <sup>6)</sup>, ὥστε παρῆλθε χρόνος ἱκανός, ὅπως ἐξαλειφθῇ ἀπὸ τῆς μνήμης τῆς παρούσης γενεᾶς. Διὰ τοῦτο τοὺς εἰς αὐτὴν ἀναφερομένους μύθους θὰ περισυναγάγωμεν ἐκ παλαιότερων μαρτυριῶν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλλατίου (ΙΖ' ἑκατ.) ἐπιστεύετο ὅτι τὸ φάσμα τῆς Πανώλους ἐπεφαίνετο ἐν ἡμέρᾳ, καὶ ἐν μεσημβρίᾳ ἀκόμη, ἀλλ' ἐν ἀγροῖς καὶ ἐν τριόδοις καὶ ἐν ἀμπελώσιν, οὐδέποτε δ' ἐν οἰκουμένοις τόποις· ἂν ἐπρόφθανε νὰ τῇ ὁμιλήσῃ ὁ ἰδὼν, αὕτη ἠφανίζετο· ἂν ὁμοῦς πρώτη ἡ Πανώλης προσεφώνει αὐτῷ, ἀπέθνησκεν οὗτος <sup>7)</sup>. Κατὰ τινὰ διήγησιν, ἀναγραφομένην παρὰ Delancre, ἐν ἔτει 1682 δαίμονες ἢ πονηρὰ πνεύματα ἔκρουον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν Παρισίοις τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν, ἐδήλου δὲ τοῦτο ὅτι θάποθάνωσι τὰς θύρας ἐκείνης τῆς οἰκίας, ὅσα ἦσαν τὰ κυπημάτα <sup>8)</sup>. Ὁ γράψας ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου τῆς [[ΙΘ']] ἑκατονταετηρίδος τὸ μυθιστόρημα «Ἀναστάσιον, ἡ ἀπομνημόνευσις τῆς Ἑλληνικῆς» ὑποτίθησιν ἀφηγοῦμενον τοῦτον τὸ ἐπόμενον περὶ τῆς εἰρήνης καὶ λαοῦ, ὅτι καὶ ὡς περιγίγνεται ἐπὶ τῆς οἰκίας ἐκ νεοελληνικῆς διαλέκτου, «Ἐπὶ πολλοὺς καιροὺς εἶδον τὴν ἀπεχθὴ μάγισσαν, ἣτις ἐστὶ πρόδρομος τῆς Πανώλους, ἵπταμένην ἐπὶ πτερύγων νυκτερίδος ὑπεράνω τῆς ἡμετέρας οἰκίας, ἀριθμοῦσαν δ' ἐπὶ τῶν ὀνύχων τῶν δακτύλων τῆς ὅσους διεννοεῖτο νὰ κατακτώσῃ· ἤκουσαν δ' αὐτὴν ἐν τῇ σιγῇ τῆς νυκτὸς καλοῦσαν αὐτοὺς ἐξ ὀνόματος καὶ κρούουσαν τὴν θύραν των, ἢ ἀποτυποῦσαν πελιδνάς κηλίδας ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς εἰρκτικῆς <sup>9)</sup>. Ἐτέραν παρὰ στασιν ἀναφέρει ὁ Guys τῆς Πανώλους ὡς εἰδεχθοῦς φάσματος, ἐπερχομένου νύκτωρ καὶ δι' ἀνεξαλείπτου στίγματος σημειοῦντος τὰς οἰκίας, εἰς ἃς διανοεῖται νὰ εἰσέλθῃ. Οἱ εἰδότες τὸ θανατηφόρον τοῦτο σημεῖον ἀνακοινοῦσι

1) Λέξις τῆς παρηγματικῆς λατινικῆς *panucula* (*Ducange Glossarium med. et inf. lat.* 2α ἐκδ. ἐν λ.) παραγομένη ἐκ τοῦ *panus*.

2) Βλ. *Ducange Gloss. med. et inf. graec.* ἐν λ. Σκορδοῦλα. Κοραῖ Ἀτακτ. Β' σ. 200.

3) Κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Κοραῖ. Πιθανώτερον ἐκ τοῦ *σκορδου*, ἧς λέξεως γίνεται χρῆσις ἐν ἀπευχαῖς κατὰ τῆς βασκανίας.

4) Κοραῖς αὐτ. Δ' σ. 144.

5) Ν. Γ. Πολίτης ἐν Νεοελλ. Ἀν. Β' σ. 380.

6) [[πρὸ ἑκατονταετίας]].

7) *Allatii de quorund. graec. opinat.* § 12 σ. 142.

8) *P. Delancre Incrédulité et mécréance du sortilège. Tract. 1 p. 37*

9) *Th. Hope Anastase* κςφ. 6 Trad. Defauconpret 1844 σ. 81.



τοῖς δυστυχέσι κατοίκοις τὸν ἐπικρεμáμενον κίνδυνον καὶ παρατρύνουσι αὐτοὺς νὰ φύγωσιν, ἀλλὰ ματαίως, διότι ἐκεῖνοι ἀπιστοῦντες ὑφίστανται τὸ μοιραῖον τέλος <sup>1)</sup>. Ὁ Μακεδὼν Χαρίσιος Μεγδάνος σημειοῦται ἐτέραν δοξασίαν, καθ' ἣν τρεῖς γραῖαι φέρουσι τὸν λοιμόν· ἔχουσι δ' αὐταὶ ῥάβδους, δι' ὧν τύπτουσι τοὺς ἐγγεγραμμένους εἰς τὰ κατástιχά των καὶ ὑπάγουσιν ὅπου προσετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ <sup>2)</sup>. Ἐν ἄλλῃ πάλιν δοξασίᾳ ἀναφέρονται ἐπίσης τρεῖς γραῖαι φοβεραὶ διατρέχουσαι ὁμοῦ πόλεις καὶ χωρία, ὅπως ἐρημώσωσιν αὐτά. Ἡ μία τούτων ἔχει μέγα κατástιχον, ἡ ἄλλη ὀξύτομον ψαλίδα καὶ ἡ τρίτη σάρωθρον. Εἰσέρχονται δὲ καὶ αἱ τρεῖς εἰς τὰς οἰκίας, καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐγγράφει εἰς τὸ κατástιχον τὸ ὄνομα τοῦ θύματος, ἡ δευτέρα τοῦ κόπτει διὰ τῆς ψαλίδος τὴν ζωὴν καὶ ἡ τρίτη τὸν σαρώνει <sup>3)</sup>. Τέλος κατὰ τινα ἄλλην παράστασιν ἡ Πανώλης εἶναι τυφλὴ γυνὴ διατρέχουσα τὰς πόλεις ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν καὶ θανατοῦσα ὅσους ἐγγίξει· ἀλλ' ἐπειδὴ ὡς τυφλὴ βαδίζει ψηλαφῶσα τοὺς τοίχους τῶν οἰκιῶν, ἀδυνατεῖ νὰ ἐγγίσῃ τοὺς εὐρισκομένους ἐν τῇ μέσῃ τῶν ὀωματίων <sup>4)</sup>· ἢ εἶναι γραῖα μελανεῖμων, ἥτις τὴν νύκτα διὰ τῆς φαρμακώδους πνοῆς αὐτῆς θανατοῖ τοὺς ἐν ταῖς οἰκίαις <sup>5)</sup>.

Ὅτε πρὸ πεντηκονταετίας <sup>6)</sup> περίπου ἐνέσκηψε πανώλης ἐν Αἰγίνῃ, ἀπέθανον ἐκ τῆς νόσου ἀμφότεραι αἱ ὥραται θυγατέρες τῆς Ἀθηναίας Λαντέζαινας Ἑλένη καὶ Αἰκατερίνη καλούμεναι. Ὁ θάνατος τοῦ ἀδελφῶν ἐλύπησε πάντας, ὥς μαρτυρεῖ καὶ τὸ ἀδόμενον τότε ἔρμηνον.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Ἡ Μία καὶ Κατερίνη  
κ' οἱ δύο πεθάναν  
οἱ ξένοι κ' οἱ δικοί τους  
τὰ μαῦρα βάλανε.



ΑΘΗΝΑΙ

Μία γειτόνισσά των, ὀνόματι Μπελεγρίνα, διηγεῖτο ὅτι εἶδεν ἀπὸ τὸ παράθυρό της δύο μαυροφόραις καὶ κτυπήσανε δύο κτυπήματα εἰς τὴν πόρτα τῆς Λαντέζαινας. Ὑστερα λέει ἡ μία· «Πᾶμε ἀπὸ δῶ τὸν ἀνήφορο.—Μπᾶ! μπᾶ! της λέει ἡ ἄλλη, μὴ καῖμένη, γιατί θὰ βγῇ ἡ ἁγία Παρασκευὴ μὲ τὴ ρόκα της νὰ μᾶς κτυπήσῃ». Ἔτσι τραύηξαν ἀπὸ ἄλλο δρόμο. Κατάλαβε ἡ Μπελεγρίνα πῶς ἐννοοῦσαν τὴν ἐκκλησιὰ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς ποῦ ἦταν εἰς αὐτὴ τὴ γειτονιά· γιατί ἡ ἁγία Παρασκευὴ εἶναι ἀρθανίτισσα καὶ κυνηγᾷ τὴν

1) *Guy's Voyage littéraire en Grèce*. 1766 τ. II σ. 46.

2) X. Μεγδάνου Ὁ λύχνος τοῦ Διογένητος. Ἡθικοὶ χαρακτῆρες. 1818 σ. 264. [[*Πολίτου* Παραδ. ἀρ. 904]].

3) *Fauriel*, *Chants populaires de la Grèce*. 1825. τ. II σ. LXXXIII. Ἐκ τούτου *Fr. Thiersch* Ueber die neugr. Poesie. 1828 σ. 28. *Grimm* D. Myth. σ. 1136 (991 ὁ ἐκδ.) Βλ. καὶ Ἐπιτάλοφον Νέαν τ. Β' σ. 723. [[*Παραδ. ἀρ. 905*]].

4) *Fauriel* αὐτ. [[*Παραδ. ἀρ. 902*]].

5) *Guy's* ἐνθ. ἀν. τ. I σ. 154. [[*Παραδ. ἀρ. 903*]].

6) [[*ἑκατονταετίας*]].



Πανούκλα. "Ετσι δὲν ἀπέθανε κανένας ἀπὸ τὴ γειτονιά ποὺ ἦταν ἡ ἐκκλησία τῆς ἀγίας Παρασκευῆς<sup>1)</sup>.

Κατὰ τῆς Πανώλους ἐπικαλοῦνται τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους, ὅστις ἀπεικονίζεται πατῶν ὑπὸ τοὺς πόδας του τὴν νόσον, ἐν σχήματι εἰδεχθοῦς γυναίου, καπνοὺς ἐξερευγομένου ἐκ τοῦ στόματος<sup>2)</sup>. Τὸ συναξάριον ὁμῶς τοῦ ἁγίου ἀποδίδωσι τὴν κατὰ τῆς πανώλους ἱαματικὴν δύναμιν εἰς μόνον τὸ λείψανον αὐτοῦ: «ἰατρεῦει (τὸ λείψανον) νόσους πολυεῖδεις τῶν μετὰ πίστεως καὶ πόθου προσιόντων· ἐξαίρετως δὲ φυλάττει ἀμολύντους καὶ ἀνεπηρεάστους ἀπὸ τὴν λοιμικὴν νόσον, ἦγουν ἀπὸ τὴν πανοῦκλαν, ἐκείνους ὅπου μὲ πόθον καὶ πίστιν ἀδίστακτον φέρουν ταύτην τὴν ἁγίαν κάραν εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰς χώρας των, καὶ εἰς τὰ ὀσπίτια τους, καὶ μὲ εὐλάβειαν τὴν κατασπάζονται, κάμνοντες πρῶτον ἁγιασμόν»<sup>3)</sup>. Ἡ αὐτὴ θαυματουργὸς δύναμις ἀποδίδεται ἐν Θεσσαλίᾳ, ἰδίως ἐν Λαρίσσει, καὶ εἰς τὸν ἅγιον Βησσαρίωνα, ὅστις, κατὰ τὸ συναξάριον αὐτοῦ, «πολλάκις ἐφάνη διώκων τὴν δυσώνυμον πανοῦκλαν, φανεῖσαν μὲ ἄλλοκότους μορφάς»<sup>4)</sup>.

1) Παρά Μαρ. Γρ. Καμπούρογλου. [[Παραδ. ἀρ. 909]].

2) Οὕτως ἀπεικονίζεται πάντοτε ὁ ἅγιος Χαραλάμπος, προχείρως δὲ δύναται τις νὰ ἴδῃ τὴν εἰκόνα ταύτην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου τῇ ἐν Βενετίᾳ ἐκδοθείσῃ (1799 καὶ 1805). Ἀνάλογοι ταύτῃ εἰσὶν αἱ εἰκόνες τῶν καταπατούντων δράκοντα ἢ τὸν διάβολον ἐν τῇ ἀγιογραφίᾳ τῶν τε ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν. (Βλ. καὶ *Mauri Essai sur les légendes pieuses* σ. 136). Ἀκόμα ἐκείνη τὴν τοιοῦτον εἰκόνα ἐστὶν ἱστῶς ἡ αἰγυπτιακὴ ἀρχαία τοῦ ὅπου, καταστάντος ὁ ἁγίου ἁγίου.

3) Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους. Εἰς. 1799 σ. 31.

4) Ἀκολουθία ἐορτάσιμος τοῦ ἁγίου πατρός ἡμῶν Βησσαρίωνος, ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης. Ἐν Βενετίᾳ 1846 σ. 52. ὁ καὶ σ. 46. «Διὰ τοῦτο καθὼς λόγου χάριν ἔδωκεν ὁ Θεὸς εἰς μὲν τὸν ἅγιον Ἀρτέμιον τὸ ἰατρεῦν τὰ ζῶα· εἰς δὲ τὸν ἅγιον Τρύφωνα τὸ νὰ διώκῃ τὰ βλαπτικὰ ζῷα ἀπὸ τοῦς κήπους καὶ εἰς ἄλλους ἁγίους ἄλλο, ἔτσι ἔδωκεν ἐξαίρετον χάρισμα καὶ εἰς τὸν ἅγιον τοῦτον καὶ πατέρα ἡμῶν Βησσαρίωνα, τὸ νὰ διώκῃ τὴν θανατηφόρον καὶ πανωλέθριον ἀσθένειαν τῆς κοινῶς λεγομένης πανοῦκλας, καὶ διὰ μέσου τῆς σεβασμίας αὐτοῦ καὶ παντίμου κάρας νὰ γίνεταί πανταχοῦ τοῦ πάθους τούτου ἱατρὴ ταχύτατος, καὶ μέγας ἀντιλήπτωρ καὶ βοηθός· καὶ τοῦτο τὸ βλεπομένον νὰ γίνεταί μὲ τὴν δοκίμην, καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἰς πολλοὺς καὶ διαφόρους τόπους. Διότι εἰς ὅπου τὸν ἅγιον ἔλθῃ ἀκολουθήσῃ ἡ βρωμερὰ αὕτη καὶ θανατηφόρος πληγὴ καὶ ἤθελε προσκαλεσθῇ μετ' εὐλκεῖας ἡ θαυματουργὸς αὕτη καὶ πάντιμος κάρα τοῦ ἁγίου τούτου Βησσαρίωνος, εὐθὺς ὅπου ἐκτελέσουν ἁγιασμόν μὲ αὐτὴν καὶ νὰ παρακαλέσουν τὸν Θεὸν διὰ τοῦ ἁγίου μὲ πίστιν θερμὴν καὶ μὲ ἀναστεναγμοὺς καὶ δάκρυα, ὡς τῆς θαυμαστῆς καὶ μεγίστης τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος χάριτος, εὐθὺς λέγω καὶ ἐν τῇ ἡμᾶ παύει ἡ φθορὰ τῆς ἀσθενείας αὐτῆς. Καὶ οὐ μόνον εἰς τοὺς τόπους τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἡπείρου θαυματουργεῖ ἡ ἁγία αὐτοῦ κάρα, καὶ ἡ ἁγία του σιαγὼν, καὶ προσκαλεῖται διὰ τὴν τοιαύτην τῆς πανοῦκλας ἀσθένειαν, καὶ δι' ἄλλας ἀκόμη πληγὰς καὶ νόσους, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν περίφημον καὶ μεγάλοπολιν Οὐγκροβλαχίαν, εἰς ὅποιαν ποτὲ ἔχομεν παράδοσιν, ὅτι ἐπῆγεν ἐν τῇ ζωῇ του ὁ ἅγιος». Καὶ σ. 49. «Ὅταν τὰ τζεφτιλίκια τῶν ἡγεμόνων μολύνωνται ἀπὸ τῆς πανοῦκλας, οἱ ἱεῖς σουμπράδες παρακινοῦσι τοὺς χριστιανούς καὶ φέρουσι τὴν ἁγίαν κάραν, καὶ ὀνομάζουσι τὸν ἅγιον Βησσαρίωνα διώκτην τῆς πανοῦκλας, καὶ συνερίζονται ποῖος νὰ πάρῃ πρῶτος τὴν ἁγίαν κάραν, νὰ ψάλλῃ ἁγιασμόν εἰς τὸ τζεφτιλίκι του. Καὶ πρῶτοι οἱ ἀσθεῖς τάζουσι νὰ δώσουν σιτάρι εἰς τὸ μοναστήριον καὶ διδῶσι καὶ παρακινῶσι νὰ δώσουν καὶ οἱ Χριστιανοί».



Τοῦ Λοιμοῦ προσωποποιία δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Ὁ Welcker οὐχὶ ὀρθῶς εἰκάζει, ὅτι ἀγαλμὰ τι εὑρεθὲν ἐν Δήλῳ ἀπεικονίζει τὸν Λοιμόν, ἐν μορφῇ γυναικός<sup>1)</sup>. ἀλλ' εἰς τὴν πλάνην ταύτην ὑπέπεσε μὴ ἰδὼν αὐτοῖς ὁμμασι τὸ ἀγαλμα ἐκεῖνο, ὅπερ νῦν ἀπόκειται ἐν τῇ πρώτῃ αἰθούσῃ θεξιᾶ τῆς εἰσόδου τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικοῦ μουσείου· εἶναι δ' ἐπιτύμβιον μνημεῖον ἀτελές, ἀπεικονίζον Ἰσως Σφίγγα, ἐν βαθείᾳ λύπῃ στηριζομένην ἐπὶ κάλπιδος<sup>2)</sup>. Ἀλλ' Ἰσως δὲν ἦτο ἄγνωστος ἡ τοιαύτη προσωποποιία τοῖς παλαιοῖς καὶ δὴ ὡς θηλείας δαίμονος. Ἡ πολλάκις μετὰ τοῦ λοιμοῦ ταυτιζομένη Λιμός, προσωποποιεῖται ἐν τῇ ἡσιοδείῳ Θεογονίᾳ (στ. 227), ὡς δ' ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος, «ἐστὶν ἐν τῷ Ἀπολλωνίῳ παρὰ τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος θρόνον διὰ γραφῆς ἀπομεμιμημένος Λιμός, ἔχων γυναικὸς μορφὴν»<sup>3)</sup>. Ἡ Λιμός (Fames) τάσσεται ὑπὸ τοῦ Βεργιλίου ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ Ταρτάρου<sup>4)</sup>, ὑπὸ δὲ τοῦ Ὀιδίου μυθολογεῖται γύναιον εἰδεχθέστατον τὴν ὄψιν, ἐν Καυκάσῳ διαιτώμενον<sup>5)</sup>. Ἀμφοτέρω δὲ τάχώριστα κακὰ, ὅ τε λοιμός καὶ ὁ λιμός, ἐμυθολογοῦντο Ἰσως ὡς δαίμονες τῶν περὶ τὸν Ἀπόλλωνα<sup>6)</sup>. Ὅτι δὲ ὡς θήλεια δαίμων θὰ παρίστατο ὁ λοιμός, μαρτυρεῖ ἐκτὸς τῆς λέξεως λιμός, ἣτις συνήθως εἶναι θηλυκοῦ γένους, καὶ ἡ διὰ λέξεων γένους θηλυκοῦ ἐπίσης ὀνομασία τοῦ λοιμοῦ, αἰαὶ λοίμη<sup>7)</sup>, λοιμῶδης νόσος (νοῦσος) ἢ φθορά<sup>8)</sup>, λοιμὴ νεαρή<sup>9)</sup>, λοιμική<sup>10)</sup> κλπ. Καὶ ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ αἱ πρὸς δήλωσιν τοῦ λοιμοῦ λέξεις εἶναι θηλυκοῦ γένους (pestis, lues, pestilentia).

Ἀλλ' ἐν ἄνωγοις εἶναι ἡμῖν αἱ περὶ τῆς λοιμικῆς νόσου μυθολογικαὶ εἰδήσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων· ἐκ τῶν μνηστικῶν ἱστορικῶν ὁμῶς διδάσκόμεθα ὅτι ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος μ. Χ. καὶ ἐντεύθεν ἀνεκτά περίπου ταῖς σημεριναῖς ἐπεκράτουν προλήψεις καὶ δοξασαί περὶ τῆς νόσου παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Περιγράφων τὸν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐνσκήψαντα μέγαν λοιμόν ὁ Προκόπιος ἐκτίθησιν τὰς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διαδεδομένας ἰδέας περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς διαδόσεως τοῦ κακοῦ. «Δευτέρῳ δὲ ἔτει», λέγει, «ἐς Βυζάντιον μεσοῦντος τοῦ ἥρος ἀφίκετο, ἔνθα καὶ ἐμοὶ ἐπιδημεῖν τηνικαῦτα ξυνέβη. Ἐγίνετο δὲ ὧδε. Φάσματα δαιμόνων πολλοῖς ἐς πᾶσαν ἀνθρώπου

1) Ἐν Rheinisches Museum f. Philologie, 1833 τ. II.

2) [Τὸ ἐν λόγῳ μνημεῖον εὑρίσκεται νῦν εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 92 κλειστήν καὶ μὴ προσιτὴν εἰς τὸ κοινὸν αἴθουσαν, ὑπ' ἀριθ. εὔρετηρίου 1661. (Πρβλ. Καστριώτου Γλυπτὰ τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου ἀρ. 1661). Εἰκονίζει δὲ Ἀρπυιαν]].

3) Ἀθην. I, σ. 452 b.

4) Vergil, Aen. VI, 276.

5) Ovid. Metam. VIII, 798 κέ.

6) Mariana de rebus hispanicis (σ' ἔκστ.). Welcker Griech. Götterl. I σ. 459.

7) Ἡσύχ.

8) Βλ. Θησαυρόν Ἑρμ. Στεφάνου ἐν λ. Προσέτι Ἰπποκράτ. διαιτ. ὁξ. 8. Γαλην. τ. IZ' σ. 667 Kühn. Ἀγαθίαν Ε', 10.

9) Ἰπποκράτ. Παραγγέλ. I σ. 85 Kühn.

10) «νοσος ἢ καλουμένη λοιμική». Ἰπποκράτ. Ἐπιστ. I, III, 769 K.



ιδέαν ὤφθη, ὅσοι τε αὐτῆς παραπίπτειν, παῖσθαι ᾔοντο πρὸς τοῦ ἐντυχόντος ἀνδρός, ὅπη παρατύχοι τοῦ σώματος, ἅμα τε τὸ φάσμα ἐώρων καὶ τῇ νόσῳ αὐτίκα ἡλίσκοντο. Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν οἱ παραπεπτωκότες ἀποτρέπεται αὐτὰ ἐπειρῶντο, τῶν τε ὀνυμάτων ἀποστοματίζοντες τὰ θειότατα καὶ τὰ ἄλλα ἐξοσιούμενοι, ὥς ἕκαστός πη ἐδύνατο, ἦνυσον μέντοι τὸ παράπαν οὐδέν, ἐπεὶ καὶ τοῖς ἱεροῖς οἱ πλείστοι καταφεύγοντες διεφθείροντο. Ὑστερον δὲ οὐδὲ τοῖς φίλοις καλοῦσιν ἐπακούειν ἤξιουν, ἀλλὰ καθεῖρξαντες αὐτοὺς ἐν τοῖς θωματίοις, ὅτι δὴ οὐκ ἐπῴκειν προσεποιούντο, καίπερ ἀρασσομένων αὐτοῖς τῶν θυρῶν, δειμαίνοντες δηλονότι μὴ δαιμόνων τις ὁ καλῶν εἴη. Τισὶ δὲ οὐχ οὕτως ὁ λοιμὸς ἐπέσκηψεν, ἀλλ' ὅψιν ὀνείρου ἰδόντες ταῦτο τοῦτο πρὸς τοῦ ἐπιστάντος πάσχειν ἐδόκουν, ἢ λόγου ἀκούειν προλέγοντος σφίσιν ὅτι δὴ ἐς τῶν τεθνηξομένων τὸν ἀριθμὸν ἀνάγραπτοι εἶεν<sup>1)</sup>. Παρόμοια φέρονται καὶ περὶ τοῦ ἐν ἔτει 747, τετάρτῃ δὲ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Εἰκονομάχου, ἐπισκήψαντος λοιμοῦ. Νικηφόρος ὁ Πατριάρχης ἐν τῇ Συντόμῳ ἱστορίᾳ ἀπὸ τῆς Μαυρικίου βασιλείας λέγει ταῦτα: «Ἐπετείνετο δὲ τὰ τῆς φθορᾶς μάλιστα περὶ τὸ Βυζάντιον. Τεράστια δ' οὖν καὶ δαίματα ἐξαπίνης ἐφαίνετο· τύποι σταυροειδεῖς ἦν τε ταῖς τῶν ἀνθρώπων στολαῖς καὶ τῶν ἱερῶν ἐσθημάτων ἐπανέτελλον, ταῖς θύραις τε ὡσαύτως καὶ τοῖς τῶν θυρῶν σταθμοῖς, ἃ δὴ φαινόμενα φρίκην μεγάλην καὶ ἄσπετον πᾶσιν ἐνέτικτεν ὡς παραχρῆμα τὸν ὄλεθρον μνηύοντα ἐσοθῆαι». Ὑστερον δὲ ἐξεστηκότες τῷ δέει οἱ ἄνθρωποι καὶ φαντασιούμενοι ἐδόκουν αὐτοῖς ὡς ξάνοις τισὶ συνοδεύειν καὶ εἰδεχθῆαι ἀνθρώπων καὶ αἷτα ὡς ἐκ τοῦ οἴκου ἐξέρχεται τοῖς ἐκτετακτοῖς ποδοσποροῖς, καὶ τὰ πρὸς τὴν ὁδὸν τοιχισμένα ἑτέροις ἐπεὶ ἀφηγούμενοι καὶ ἄλλοις φάσμασί τισιν ἐκδειματούμενοι ἐώρων [εἰώρων] ξίφεσι ἀλλήλους [ἄλλους:] τινὰς βάλλοντας<sup>2)</sup>. Παρὰ Γεωργίου δὲ τῷ Κεδρηνῷ φέρονται ταῦτα περὶ τοῦ αὐτοῦ λοιμοῦ: «τῇ δὲ ἐ' ἤρξαντο ἐν τῇ βασιλίδι πόλει αἴφνης ἄοράτως γίνεσθαι ἦν τε τοῖς τῶν ἀνθρώπων ἱματίοις καὶ ἐν τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν ἐπίπλοις σταυροὶ ἐλαϊώδη πλείστα. Ἐγένετο οὖν ἐντεῦθεν τοῖς ἀνθρώποις λύπη καὶ ἄθυμία πολλὴ τῇ τοῦ τοιοῦτου σημείου ἀπορίᾳ... Ἐγένοντο δὲ καὶ φαντασίαι, ὥς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐν ἐκστάσει γινομένους νομίζειν ξάνοις τισὶ καὶ βριαροῖς προσώποις συνοδεύειν, καὶ τοὺς ἀπαντῶντας αὐτοῖς ὡς δῆθεν φίλους προσαγορεύοντας καὶ διαλεγόμενους. Σημειούμενοι δὲ τὰ παρ' αὐτῶν λαλούμενα ἐσχάτον ἐξηγούντο γινόμενα. Εἰώρων δὲ τοὺς αὐτοὺς εἰς οἴκους εἰσερχομένους, καὶ τοὺς μὲν τοῦ οἴκου κρεμῶντας, τοὺς δὲ ξίφει τιτρώσκοιτας. Συνέβαινε δὲ τὰ πλείστα τῶν παρ' αὐτῶν λεγομένων γίνεσθαι οὕτως καθὼς ἤδον<sup>3)</sup>. Τούτοις παραβλητέα ὅσα περὶ τοῦ εἰς τοὺς Ἀδάρους ἐπὶ Χαγάνου ἐπιφοιτήσαντος λοιμοῦ λέγει Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάττης: «ἐβάλλετο ὑπὸ στρατευμάτων ἀγγέλων, καὶ φανερὰ μὲν ἦν ἡ πληγὴ, ἀόρατος δὲ ἡ παράταξις<sup>4)</sup>».

1) Προκοπ. Ἰστ. Α', 6', 22 σ. 251 Bonn.

2) Νικηφ. ΚΠ. σ. 70 Bonn.

3) Γεωργ. Κεδρην. τ. Β' σ. 8 Bonn.

4) Θεοφ. Σιμοκάτ. Ζ', 15 σ. 298 Bonn.



Ταῦτα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι αἱ περὶ Πανώλους μυθολογικαὶ παραστάσεις καὶ προλήψεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ διειρηθήσαν σχεδὸν ἀμετάλλακτοι ἐκπαλαί, τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς 5' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἄλλ' ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην νόσον εἰς τὴν Πανώλη ἀναφέρουσι ποικίλους μύθους καὶ πολλὰ ἄλλα ἔθνη, ἀρχαῖα καὶ νέα, ἄρια καὶ μῆ. Ὅτι καὶ οἱ σημεῖται τῆς ἀρκτίδας Ἀφρικῆς ἐπροσωποποιοῦν τὸν λοιμὸν μαρτυρεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου μνημονευομένη καρχηδονικὴ παροιμία<sup>1)</sup>. Ἐκ τῶν ἐν Ἀσίᾳ σημεῖτων οἱ Χαλδαῖοι ἐπροσωποποιοῦν τὴν τε Πανώλη καὶ τὸν Πυρετόν<sup>2)</sup>. Ἐν δὲ τῇ βαβυλωνικῇ καὶ ἀσσυριακῇ μυθολογίᾳ ἡ Ναμτάρ, προσωποποιία τῆς Πανώλους, λέγεται θεράπαινα τῆς «μεγάλης κυρίας τῆς γῆς», τῆς βασιλείσσης τοῦ Ἄδου, καὶ ἐπιφέρει παντοίας νόσους<sup>3)</sup>. Ἐκ τῶν ἀλταϊκῶν λαῶν προσωποποιούσιν αὐτὴν ἐπίσης οἱ Φίνιοι<sup>4)</sup>. Φινικὸν ἄσμα ἐξορκίζει αὐτὴν νὰ φύγῃ εἰς τὰ χαλύβδινα ὄρη, εἰς τὴν σκοτεινὴν ἄρκτον<sup>5)</sup>. Πάντα δὲ τὰ σλαβικά ἔθνη ἔχουσι πολυπληθεῖς μύθους περὶ τῆς νόσου, ἥτις συνήθως μυθολογεῖται παρθένος, ὀχουμένη ἐπὶ διτρόχου ἀμάξης<sup>6)</sup>. Οἱ Σέρβοι δοξάζουσιν, ὅτι ἡ Kuga εἶναι γυνή, ἥτις κεκαλυμμένη διὰ λευκοῦ πέπλου πορεύεται εἰς τὰς κατοικίας τῶν ἀνθρώπων· πολλοὶ εἶδον αὐτὴν καὶ ἔνιοι μάλιστα τὴν μετήνεγκον ἐπ' ὤμων ἀπὸ ἐνὸς εἰς ἄλλον τόπον. Ἐν καιρῷ ἐπιδημίας δὲν τολμῶσι νὰ ποκαλέσωσιν αὐτὴν διὰ τοῦ ἀληθοῦς ὀνόματός της Kuga (κουμπάρα). Αἱ Κοῦγαι (πληθύνονται ἐν τῇ θαλάσσῃ, ἀλλ' ὁ θεὸς ἀποστέλλει αὐτάς εἰς τὴν γῆν καὶ ἐκεῖ οἱ ἀνθρώποι ἀμαρτάνωσιν, ἢ ἀνίστανται πάλιν<sup>7)</sup>). Κατὰ δὲ τοὺς Βουλγάρους ἡ Πανώλη εἶναι γυνὴ ὀπακούσασα εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ<sup>8)</sup>. Τῆς ἀπὸ τῆς ἡμιώδους βουλγαρικῆς ἄσματος, ἡ Πανώλης ἀπήντησέ ποτε διαβάτην ὁποῦν ἐπηρώτησεν ἐρωτηθεῖσα ὅτι εὕρισκεται ἐγγεγραμμένος εἰς τὸ κατάστιχόν της<sup>9)</sup>. Ἀλλὰ καμφθεῖσα ἐκ τῶν δεήσεών του τῷ ἐχορήγησε τριῶν ἡμερῶν ζώην, ἵνα ἀποχαιρετίσῃ τὴν οἰκογένειάν του<sup>10)</sup>. Καὶ οἱ Ρῶσοι μυθολογοῦσι πολλὰ περὶ τῆς λευχίμονος Πανώλους (Dzhuma)<sup>11)</sup>. Ἐν τῇ πολωνικῇ Λιθωνίᾳ ἡ παρθένος λοιμικὴ (morowa dziewica) παρίσταται λευχίμων, πύρινον στέφανον ἔχουσα ἐπὶ κεφαλῇ καὶ κυματίζουσα αἱματόφυρτον ὕψασμα, ἐρημοῦσα δὲ τοὺς τόπους, ἐπό-

1) Augustin. de verbo apostolico 168. «Punicum enim proverbium est antiquum: numum vult Pestilentia? Duos illi da et ducat se».

2) Fr. Lenormant La magie chez les Chaldéens. 1874 σ. 34. 47.

3) Fr. Lenormant Les premières civilisations τ. II σ. 89.

4) Castrén Finn. mythologie σ. 173.

5) Schröter 60 παρὰ Grimm D. M. σ. 1141 (994).

6) Hanusch Slav. Mythol. σ. 322.

7) Vuk Stephanovič Wörterbuch λ. Kuga. Serb. Volksl. I, 149 σημ. παρὰ Grimm D. M. σ. 1140 (944). Dora d' Istria Les poésies serbes ἐν Revue des deux mondes 1865, τ. 55 σ. 523.

8) Rosen Bulgarische Volksdichtungen. Lpz. 1878 σ. 37.

9) Αὐτ. ἀρ. 28.

10) Woycicki I, 51. 127. 130—133. 159—163 παρὰ Grimm D. M. σ. 1137—8 (992).



θεν ἤθελε διαβῆναι<sup>1)</sup>. Ποικίλοι εἰσὶν ἄφ' ἑτέρου οἱ μῦθοι γερμανικῶν ἐθνῶν ἢ Πανώλης ἐπιφοιτᾷ ἐν εἶδει νεφέλης, ἢ κυανοῦ ἀτμοῦ<sup>2)</sup>· ὡς γυνὴ ἐξορκίζεται εἰς ὀπὴν τῆς ἐν τῷ νεκροταφείῳ φιλύρας<sup>3)</sup>, ὑπὸ μορφὴν δὲ ἀνδρὸς ζητεῖ παρὰ χωρικοῦ νὰ τὴν μεταφέρῃ ἐπὶ τοῦ ἀμαξίου του εἰς τὸ χωρίον<sup>4)</sup>. Κατὰ δὲ τοὺς σουηδικοὺς μύθους ἢ Πανώλης ἐπιφαίνεται ὡς παῖς κάλλιστος τὸ εἶδος κρατῶν ἐν χειρὶ κνήστρον, καὶ τότε δὲν ἀποθνήσκουσιν ὅλοι· εἰς τὸ χωρίον ὁμῶς, εἰς ὃ μετὰ ταῦτα πορεύεται, ἀκολουθεῖται ὑπὸ τῆς λοιμικῆς παρθένου, ἣτις σαρώνει διὰ σαρώθρου πρὸ τῆς πύλης τοῦ χωρίου, ἐρημουμένου τότε, διότι ἅπαντες οἱ κάτοικοι θανατοῦνται<sup>5)</sup>. Κατὰ δὲ τοὺς νορβηγικοὺς, παρουσιάζεται ἢ Πανώλης εἰς τὰ χωρία ὡς γραῖα πελιδνὴ τὴν ὄψιν, ὅτε μὲν ἔχουσα εἶδος δικράνου, ὅτε δὲ σάρωθρον· ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει οὐδεὶς τῶν κατοίκων σφύζεται<sup>6)</sup>. Ὡστε ἐν τε τοῖς σουηδικοῖς μύθοις καὶ τοῖς νορβηγικοῖς ἀνευρίσκομεν τὸ σάρωθρον τῆς Πανώλους τῶν ἐλληνικῶν, ἐκ τῆς αὐτῆς ἴσως μεταφορᾶς πλασθέν. Ἐν ἄσματι τῆς γαλλικῆς Βρετανίας ἢ Πανώλης παρίσταται ὡς λευχείμων γυνή<sup>7)</sup>. Οἱ δὲ Ρωμοῦνοι τῆς Τρανσυλθανίας παρίστασιν αὐτὴν ὅτε μὲν ὡς εἰδεχθῇ γραῖαν, ὅτε δὲ ὡς παρθένον ἐπὶ ἄρματος ὕψηλου ἐποχουμένην, περιστοιχιζομένην δὲ ὑπὸ μυρίων φοβερῶν μορφῶν<sup>8)</sup>. Τέλος οἱ Ἀλβανοὶ ἀπαράλλακτως τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ φαντάζονται τὴν Πανώλη γυναῖκα τυφλὴν<sup>9)</sup>.

Χολέρα. Αἱ τῆς χολέρας ἐπιδείξεις παραστάσεις συγγέονται ἢ ταυτίζονται ταῖς τῆς Πανώλους. Ἐν αὐτῇ (ἀντιστοιχεῖ) ἓν μῦθος, ὃν ἠκούσαμεν ἐν Λαμῖα. «Εἰς τὰ 1854 ἔναρ σπινθηρὸν ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς πόλεως εἰς τὴν Λαμίαν. Ἀπὸ τῆς πόλεως μετὰ μερικοὺς ἡμέρας ἀπὸ τῆς πόλεως εἰς τὴν πόλιν γιὰ ἄσχημην, τῆς ὁποίας τὸ ἔσθημα καλλιὰ ἐπεφταν πρὸς τὸ στήθος, μὲ μακριὰ καὶ ξερὰ βυζιά. Τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἢ Χολέρα, καὶ τὸν ἐπαρκαλέσας νὰ τὴν πάρῃ ἔς τὸν ὄμῳ του καὶ νὰ μὴ φοβηθῇ ἂν ἰδῇ ἀνθρώπους νὰ πέφτουν ἀπὸ τάλουγα, αὐτὸς μόνον ἓνα σφάχτη ἔς τὴν καρδίαν θάκούσῃ, ἀλλὰ γιὰ μία στιγμή. Ἐπῆγε ἐκεῖνος εἰς τὴν Λαμίαν καὶ ἐκεῖ τὴν ἄφησε καὶ ἐγύρισε ἔς τὸ χωρίον του, ὅπου διηγῆθῃ τί τοῦ συνέβη, ἀλλὰ δὲν τὸν ἐπίστευαν. Ὅτε ἐγύρισε πίσω ἔς τὴν Λαμίαν, εἶδεν ἀνθρώπους νὰ πέφτουν, τραυαίε παραπάνω, τὸν

1) Grimm αὐτ.

2) Grimm D. M. σ. 1135 (990) τ. III σ. 317. Εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Γρίμμ συγκρινόμενον τῇ δοξασίᾳ ταύτῃ χωρίον τοῦ Λουκιανοῦ (Ἄλεξ. 36) πρόσθετος καὶ Γεώργ. Κεδρηγ. I σ. 452 Bonn· «ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης ἀτμοὶ τινες ἀνῆσαν, καὶ πρὸς τούτοις ἀνέμῳ καὶ αὐραὶ τῶν ποταμῶν καὶ λιμνῶν ἀνιμήσεις ἀπέπνεον, ὡς νομίζετο νεκρῶν ἰχώρας εἶναι τὰς θρόσους. Συνεχεῖς οὖν ἐκ τούτου λοιμοὶ τὴν γῆν συνεῖχον».

3) Grimm αὐτ.

4) Grimm σ. 1138 κέ. (993).

5) Afzelius IV, 179 παρὰ Grimm σ. 1139 (993).

6) Grimm σ. 1140 (994).

7) Villemarqué I, 46—51. Grimm σ. 1136 (991).

8) W. Schmidt Das Jahr u. seine Tage σ. 30—31.

9) Hahn Alban. Studien I σ. 163.



πάνει ένας σφάχτης, ἀλλὰ τοῦ πέρασε»<sup>1)</sup>. Τὴν Χολέραν τὰ δημόδη ρωμουνικά ἄσματα περιγράφουσιν ὡς γραῖαν ἀνόδοντον, κάτισχον, ὄφροπλόκαμον<sup>2)</sup>. Ὁ δὲ μῦθος περὶ μεταφορᾶς αὐτῆς ἐπ' ὤμων εἶναι κοινὸς καὶ ἄλλοις λαοῖς. Κατὰ τινὰ ῥωσικὴν παράδοσιν, ἡ Πανώλης ἐμφανίζεται εἰς ἕνα, λέγει αὐτῇ νὰ μὴ φοβῇται καὶ κελεύει νὰ τὴν φέρῃ ἐπ' ὤμων καὶ νὰ περιέλθῃ πάσας τὰς πόλεις καὶ πάντα τὰ χωρία. Ἐνῷ δὲ πάντες θνήσκουσι, μόνος ὁ τῆς Πανώλους φορεὺς μένει υγιής. Ἐλεῶν δὲ τοὺς ἔνεκα αὐτοῦ πάσχοντας πίπτει εἰς τὸν Προῦθον, ὅπως τὴν ἀποπνίξῃ, ἀλλὰ πνίγεται μὲν αὐτός, ἐκείνη δὲ κούφῃ ἀνίσταται εἰς τοὺς αἰθέρας<sup>3)</sup>. Ἐν νορβηγικῷ μύθῳ ἀντὶ πορθμείων ὠρεῖται θάνατον τῷ διακπεραιώσαντι αὐτὴν ἐν τινι ποταμῷ<sup>4)</sup>. Καὶ ἐν ἄσματι τῆς γαλλικῆς Βρετανίας ζητεῖ ἡ Πανώλης νὰ διαπορθμεύσῃ αὐτὴν εἰς μολωθρὸς εἰς τὴν ἀντιπέραν τοῦ ποταμοῦ ὄχθη<sup>5)</sup>. Τέλος ἐν τῇ παλαιᾷ γερμανικῇ παραδόσει, ἥς καὶ ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, ἡ Πανώλης ἐν μορφῇ ἀνδρὸς μεταβαίνει εἰς τὸ χωρίον, ὑπερδιανοεῖται νὰ ἐρημώσῃ, ἐπὶ ἀμαξίου χωρικοῦ, εἰς ὃν ὠρεῖται τὴν ζώην<sup>6)</sup>.

**Εὐλογία.** Ἡ Εὐλογία εἶναι νόσος ἄγνωστος τοῖς ἀρχαίοις, ἥς τὸ ὄνομα ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ὑπὸ συγγραφέων τοῦ ΙΑ' καὶ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος<sup>1)</sup>. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ συνταύτισις αὐτῆς μετὰ τῆς Πανώλους ἐν τοῖς νεοελληνικοῖς μύθοις. Κατὰ τὸν Φωριέλ, αἱ γυναῖκες ἀπαλλάσσουσιν αὐτὴν ὡς γυναῖκα τρομερὰν τοῖς νηπίοις<sup>2)</sup>. Κατ' ἄλλην ἀπαγγελίαν ἀπολαύουσα ἡ ἀπορριμμένη μοιράζει τὰς εὐλογίας καὶ εἶναι ἐπικίνδυνος ἰδίως εἰς τὰς γυναῖκας<sup>3)</sup>. Ἰδίως ὁμοῦ φαντάζονται ὅτι τὴν νόσον προκαλεῖται ἡ ἀπορριμμένη μοιράζουσα καὶ ἡ φασματοποιεῖσα τὴν εὐλογίαν, πρὸς δηλοῦσιν ἐπιδημίας τῆς νόσου. Ἄλλοι πάλιν λέγουσιν ὅτι αἱ ἐπιφαινόμεναι ἐν τῇ ἐπιδημίᾳ τοῖς μετὰ τὴν νόσον γυναῖκές εἰσιν αἱ ἀδελφαὶ νόσοι Πανώλης, Χολέρα καὶ Εὐλογία<sup>4)</sup>. Κατὰ τὴν ἐνσκήψασαν ἐν Ἀθήναις προπέρουσι [[1881]] καὶ πέρουσι [[1882]] εὐλογίαν πολλὰ γυναῖκα διηγοῦντο, ὅτι εἶδον τὴν Βλογίαν ἢ τοῖς Βλογιαῖς, ὡς μίαν ἢ τρεῖς μαυροφόραις γυναῖκες. Εἰς ἀμαξηλάτης διηγεῖτο οὐ πρὸ πολλοῦ ὅτι περὶ μέσας νύκτας, ἐνῷ διήρχετο διὰ τῆς ὁδοῦ Ἀθηνᾶς, τὸν προσεκάλεσε μία γυνὴ μελανείμων ἐκ τοῦ μέρους ὅπου εἶναι κατακεχωσμένον τὸ ἐκκλησιδίων τῆς ἁγίας Μαύρας, τῆς προστάτιδος ἁγίας κατὰ τῆς Εὐλογίας. Ἐπιβᾶσα δὲ τῆς ἀμάξης διέταξεν αὐτὸν νὰ τὴν φέρῃ εἰς τὸ Φανάρι τοῦ Διογέנוους (τὸ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ

1) Παρὰ Α. Σάββα [[Παραθ. ἀρ. 911. Πρὸλ. καὶ ἀρ. 570. Βλ. καὶ τὴν σημ. αὐτ. σ. 1229 κέ.]].

2) *Alexandri Chants populaires de la Roumanie* 1855 σ. 90.

3) *Woycicki* I, 51 παρὰ *Grimm* D. M. 1137 (1992). *Hanusch* Slav. Mythol. σ. 322—323.

4) *Grimm* D. M. σ. 1140 (1994).

5) *Villemarqué* ἐνθ. ἀν. παρὰ *Grimm* D. M. σ. 1136 (1991).

6) *Grimm* 1138 (1993).

7) Βλ. ὅσα ἐδημοσιεύσαμεν ἐν Ἑστία Ἰαν. 1883 [[=Λαογρ. Σύμμ. Α', 70—71]].

8) *Fauriel* Chants pop. de la Gr. τ. I σ. LXXXIV.

9) Ἐπιτάφος Νέα τ. Β' σ. 723.



Λυσικράτους)· ὅτε δ' ἔφθασεν ἐκεῖ, εἶδε μετὰ τρόμου, ὅτι ἐκ τῆς ἀμάξης κατήλθον τρεῖς μαυροφόροι γυναῖκες, ἀντί μιᾶς, καὶ ἔσπευσε νὰ φύγῃ ἐκεῖθεν χωρὶς νὰ ζητήσῃ τὸ ἀγώγιον. Τὴν ἄλλην ἡμέραν ἀνεφάνησαν κρούσματα εὐλογίας ἐν τῇ συνοικίᾳ Πλάκας, ὅπου αἱ γυναῖκες κατήλθον τῆς ἀμάξης<sup>1)</sup>. "Ἄλλοι διηγοῦντο ὅτι εἶδον ταῖς Βλογιαῖς νύκτα εἰς τὴν Σηληιά τοῦ γέροντος, πρὸς ἄρκτον τοῦ λόφου τῶν Μουσῶν, παρὰ τὸ ἀρχαῖον Βάραθρον. Μία γραῖα ἐδεδαίου πέρυσιν [[1882]] ὅτι εἶδε εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος δύο γυναῖκες ἀσπροφόραις καὶ ὄχι μαυροφόραις, αἱ ὁποῖαι ἐσκέπτοντο ποῖον δρόμον θὰ πάρουν, καὶ ἐτραύηξαν ὕστερα κατὰ τὴν Κασίδα. Συνεπέρανε δὲ πῶς θὰ ἦσαν ἡ Βλογιά καὶ ἡ Χολέρα, διότι δὲν ἐπέρασχν πολλαὶ ἡμέραι καὶ ἠκούσθη βλογιὰ εἰς ἐκείνην τὴν συνοικίαν<sup>2)</sup>. Ἐν γένει δὲ πολυαρίθμους ὁμοίας διηγήσεις ἐπανελάβανον οἱ δεισιδαιμονέστεροι ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ παρελθὸν [[1882]] καὶ τὸ προπαραελθὸν θέρος [[1881]], ὅτε ἡ νόσος ἐλυμαίνετο τὴν πόλιν.

Ὡς ὁ ἅγιος Χαραλάμπης τὴν Πανοῦκλαν, ἡ ἁγία Βαρβάρα πιστεύεται ὅτι διώκει τὴν Εὐλογίαν. Τὰ ἐν τῇ Ἀττικῇ παρεκκλήσια, τὰ ἐπ' ὀνόματι τῆς ἁγίας ταύτης ἀφιερωμένα, συνεχῶς ἐπληροῦντο κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος [[1882]] πλήθους, τελουντος παρακλήσεις πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐκ τῆς νόσου. Καὶ ἡ ἁγία Μαύρα ἔχει τὴν ἰδίαν χάριν· θεραπεύει δὲ οὐ μόνον τὴν Εὐλογίαν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἐν γένει τὴν ἐν τῇ πόλει νόσον. Ὅμως τιμωρεῖ διὰ τῶν αὐτῶν νόσων τοὺς μολύνοντας τὴν πόλιν τὴν ἑορτὴν αὐτῆς, τῇ 3 Μαΐου<sup>3)</sup>.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΥΛΟΓΙΑΣ

ΑΘΗΝΩΝ



[[Ἡ δοξασία περὶ μεταδιόσεως τῆς νόσου εἰς ἕτερα ἀντικείμενα, ἔμψυχα ἢ ἄψυχα, πρὸς ἣν σχετίζονται οἱ φαρμακοὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ ἀποπομπᾶσι τράγοι τῶν Ἑβραίων, ἀπαντᾷται καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις λαοῖς].

1) [[Παρ. ἀρ. 915]].

2) [[Αὑτ.]].

3) Mommsen Athenae Christ. σ. 140. Καὶ ἐν Ζακύνθῳ ἡ ἁγία Μαύρα θεραπεύει, προστάτις κατὰ τῆς Εὐλογίας. (Schmidt Das Volksleben d. Neugr. I σ. 38). Ἄλλ' ὡς ἠκούσαμεν, καὶ ἐν Ζακύνθῳ τὴν ἁγίαν Βαρβάρην γνωρίζουσιν ὡς προστάτιδα κατὰ τῆς Εὐλογίας· καὶ εἰς αὐτὴν ποιοῦσι λιτανείας, ἂν ἐπιδημία καταστῇ ἡ νόσος. Σφίζεται μάλιστα ἐν μιᾷ οἰκίᾳ ὁ θυγὴ τῆς Ἀγίας, καὶ σωρηδὸν προστρέχουσιν εἰς προσκύνησιν τοῦ τιμαλφοῦς λειψάνου, ὡσάκως ἐπικεῖται κίνδυνος εὐλογίας. Τῆς δὲ ἁγίας Μαύρας ἐν μόνον ἐκκλησιδίῳ ὑπάρχει καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον, εἰς τὸ χωρίον «Φαγιὰ» τοῦ δήμου Μεσογαίων.

4) Γενικῶς περὶ τῆς ἀποπομπῆς νόσου βλ. Rosenstein Über Aberglauben und Mysticismus in der Medizin. Berlin 1866 (ἐν Sammlung geweinw. wissenschaft. Vorträge I, 11). Wünsch Zur Geisterbannung im Altertum ἐν Festschrift zur Jahrhundertfeier d. Univ. Breslau im Namen der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde 1911 σ. 9—32. Pauly-Wissowa Real-Lex. I, 35—48, 53, ἐπὶ δὲ Μέγαν ἐν Λαογρ. Ζ' σ. 508—519).



Τὸ κακὸν μεταδιβάζεται εἰς ἐρήμους τόπους, ὄρη, θάλασσαν, εἰς φυτὰ ἢ ζῷα<sup>1)</sup>, ἔτι δὲ καὶ εἰς ἀνθρώπους. Ἐπιτυχάνεται δὲ τοῦτο ἢ διὰ μαγικῶν πράξεων, ἢ δι' ἐπιφθόν, ἢ δι' ἀμφοτέρων.

Πολὺ συχνὴ εἶναι ἡ ἀποπομπὴ εἰς ὄρη καὶ ἄλλα ἐρημα καὶ ἀπομεμακρυσμένα μέρη<sup>2)</sup>. Ἐν ἐξορκισμῷ τοῦ «ἀδελφικοῦ», ἐκ κώδ. βενετικοῦ τοῦ 15' —1Z' αἰ. (παρὰ *Vassiliev Anecd. graeco-byz.* σ. 337), ὁ Χριστὸς ἐξορκίζει τοὺς προξένους τοῦ ἀδελφικοῦ δαίμονας καὶ τὴν μάνναν των «ἔπαρε τὰ παιδιὰ σου καὶ ἄγωμε εἰς τὰ ἄγρια ὄρη», ἐνῷ ἀντιθέτως ἀπαγορεύεται εἰς θεραπευτὴν νὰ ὑπάγῃ εἰς τὰ ὄρη· «καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἶπεν· ὀρκίζω σας ὅτι νὰ μὴν ὑπάγετε εἰς τὸ ὄρος, ἀλλὰ ἀπέλθετε εἰς τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ ὁ δεῖνα νὰ κόψετε τὸν πόνον τοῦ ὀμματίου» (ἐξορκισμὸς εἰς πονόμματον, αὐτ.). Ἐν ἱατροσοφίᾳ 2316 φ. 320 β παρὰ *Legrand Bibl. gr. vulg.* σ. 19 ἡ κεφαλαγία διώκεται εἰς ἐρήμους τόπους· «καὶ σὺ ῥέμμαν, ἀγριόρεμμαν, ἐξελθε καὶ ἀναχώρησε ἀπὸ τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ δεῖνα καὶ ἄγωμε εἰς τὰ ἄγρια ὄρη ἐνθα σημαντηρίου φωνὴ οὐκ ἀναβαίνει».

Ἐν νεοελληνικῇ ἐπιφθῇ πέμπεται ἡ λούγκα (ἐξοίδημα τῆς μασχάλης) «στὴν Πόλῃ, στ' ἄγρια βουνὰ ποῦ δὲν λαλοῦν κοκόρια οὔτε γεννιέται νύφη καὶ γαμπρός» (Παρνασσὸς 1E' σ. 556), τὸ ἀερικὸ «σὲ ὄρι, σὲ βουνό, σὲ ῥιζιμιὰ λιθάρι», ἢ θέρμη «ᾧς τὸ χορτάρι» (αὐτ. σ. 556), «ᾧς τὸ πηγάδι» (αὐτ. σ. 556). Ἐν ἐπιφθῇ Δεχαινῶν (, ) «ᾧς τ' ἄγρια ὄρη ᾧς τὰ βουνὰ» (*Καρυαβίτσα Ἡ Λυγερή*, ἐκδ. 1920 σ. 3), τὸ μάτιασμα «σὲ μέρη ἀκατοίκητα, σὲ ὀρειὰ λιθάρια, σὲ ἀνέμοις τὰς τὰ ἄγρια τῆς θάλασσας» (αὐτ. σ. 4) ἢ «ᾧς τὸν κάτο τῆς θάλασσας» (*Δοξαία* Α' σ. 88), τὸ μάτιασμα «κεῖ ποῦ κατακάθησε ὁ γιγὴς σὲ μέρη ἀκατοίκητα σὲ ῥιζιμιὰ λιθάρια» (αὐτ. σ. 80), ὁμοίως «ᾧς τὰ ἀκατοίκητα μέρη» τὸ ἀνεμοπύρωμα (αὐτ. σ. 88). Καὶ ἐν ἐπιφθῇ τῶν Ρωμουῶν τῆς Τρανσυλδανίας τὸ ἔλκος ἀποπέμπεται εἰς μακρινοὺς τόπους· «Ἐλκος συνετόν, φύγε, φύγε ἀπὸ τὰ μνηνίγια, ἀπὸ τὸ πρόσωπον, ἀπὸ τὴν κεφαλὴν, ἀπὸ τὰς ἴνας τῆς καρδίας, ἀπὸ τὰς 99 γωνίας τῆς καρδίας! Πήγαινε πέραν ἀπὸ τὴν ἄσπρη θάλασσαν, πέραν ἀπὸ τὴν μαύρην θάλασσαν, πέραν ἀπὸ τὴν κόκκινη θάλασσαν, πέραν ἀπὸ τὴν πράσινην θάλασσαν, πέραν ἀπὸ τὴν ξανθὴν θάλασσαν, πέραν ἀπὸ τὴν κυανὴν θάλασσαν! φύγε εἰς ξένας χώρας, ὅπου ὀμιλοῦνται ξέναι γλῶσσαι, διότι ἐδῶ δὲν σὲ χωρεῖ ὁ τόπος κτλ.». (*W. Schmidt Das Jahr u. seine Tage* σ. 37). Ὅμοια καὶ ἐτέρα ἐπιφθῇ κατὰ τῆς βασκανίας (αὐτ.)<sup>3)</sup>.

1) Εἰς τὴν πίστιν τῆς μεταδιβάσεως τῆς ἀσθενείας εἰς ζῷα στηρίζεται πιθανῶς ἡ τῶν Αἰγυπτίων Ζεισδαμονία, περὶ ἧς ὁ *Λύδωρος* Α', 83.

2) Βλ. συμπληρωματικῶς καὶ ἀνωτέρω σ. 73 καὶ σημ. 4. Σχετικῶς δὲ πρὸς τὴν ἀπειρὴν *Μπα* ᾧς τ' ἄγρια ὄρη βλ. Νεοελλ. ἀνάλ. Β', 371 κέ.

3) Δοξαία περὶ μεταδιβάσεως εἰς τὴν θάλασσαν, καλογηρικῶς ἐπληθυνμένη, ὑπολαμβάνει ἐν τῇ διηγῇσι θαύματός τινος τοῦ ἐσίου Θεοδώρου ἐν *Θεοφ. Ἰωάννου Μνημ.* ἀγιολογ. σ. 442.

4) Ἀποπομπὴν κάμψης εἰς τὰ ὄρη βλ. ἀνωτέρω σ. 73 σημ. 4.



Μὲ τὴν εἰς ἀπομεμακρυσμένον τόπον ἀποπομπὴν συνδέεται τὸ ἐν Λακκοδικίοις ἔθιμον, καθ' ὃ οἱ παῖδες τὴν Κυριακὴν τῆς Τυρινῆς, ἀφοῦ ἐτοιμάσωσι πυράν, ἣν θὰ ὑπερπηδήσωσιν, εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς κωμοπόλεως ῥίπτουσιν λίθους διὰ σφενδόνης ἐπιλέγοντες: «ὅπ πᾶει ἡ σαγίττα, κι' ὁ ψύλλος καταπόδι» (Γουσιού Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιοι χωρά, σ. 41).

Πλὴν τῆς ἀποπομπῆς εἰς ἐρήμους τόπους, τὸ κακὸν μεταβιβάζεται ἐπίσης εἰς δένδρα ἢ φυτὰ ἐν γένει<sup>1)</sup>. Ἐν Λέσβῳ τῇ 24 Ἰουνίου λούονται περιεζωσμένοι μὲ λυγιάς, ἃς ἀποσπῶντες ἔπειτα ῥίπτουσιν εἰς τὴν θάλασσαν ἐπιλέγοντες «μὲ τοῖς λυγιάς νὰ φύγουν καὶ οἱ ἀρρώστιας μου» (*Georgeakis et Pineau, Le Folk-Lore de Lesbos* σ. 309).

Παρά τοῖς Ἀθιγγάνοις μεταβιβάζεται ὁ πυρετὸς εἰς δένδρον διὰ νὰ εἶναι τοῦ λοιποῦ ἡ κατοικία του (*Schweiz. Archiv f. Volksk.* 1911 σ. 151). Ἐν Στυρίᾳ μεταβιβάζεται ἡ ἀσθένεια εἰς δένδρον διὰ καθηλώσεως ἐνδύματος ἢ ἀπορριμμάτων τοῦ σώματος τοῦ ἀσθενοῦς (*Zeitsch. f. Österr. Verein* III σ. 53), ὁμοίως παρὰ Κροάταις (αὐτ. τ. III σ. 212). Μεταβίβασιν τῆς νόσου ἢ θεραπείαν διὰ καρφώματος πρὸ πάντων εἰς δένδρα βλ. ἐν *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1915 σ. 213. Ἐπίσης μετάδοσιν πυρετοῦ εἰς δένδρον βλ. ἐν *Rev. des trad. pop.* VII, 1892 σ. 192, καὶ ἄλλων ἀσθενειῶν ἐν *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1909 σ. 174—5. 1897 σ. 62, 69. 70—72. 166. 167. 168, δέσιμον εἰς δένδρον αὐτ. σ. 212, εἰς ἄλλοις 1907 σ. 124. *Rev. d. trad. pop.* 1899 σ. 457 κέ. Ὁμοίως σὺν γράμμι (ὀνύχιδας) ἐν *Archiv f. Religionswiss.* 1899 σ. 355.

Ὁμοίως μεταβιβάζεται ἡ ἀσθένεια καὶ τὸ κακὸν ἐν γένει εἰς ἕνα ἄλλο ἱατροσοφίῳ τοῦ 1384 φ. 242 καὶ παρὰ *Legend and Bibl. gr. vulg.* II, 11, ἡ στένωσις μεταβιβάζεται εἰς χελιδόνες: «ὁ χελιδόνια τρία πιάσε καὶ φτύσε εἰς τὸ στόμαν τοῦ πουλίου καὶ πέ' ἐπικρετὴν στένωσίν μου' καὶ δέσε εἰς τὸ ποδᾶρι τοῦ πασακένος κόκκινον μετάξι καὶ ἄφες τα καὶ ἃς πᾶσιν καὶ ὅταν τὰ δένης, πέ' δένω ἐδῶ τὴν στένωσίν μου». Ἐν δ' εὐχῇ εἰς τὴν ἐπιληψίαν ἐκ νεαπολιτικοῦ κώδικος τοῦ 1495 παρὰ *Vassiliev* ἐνθ. ἀν. σ. LXVIII, ὁ Χριστὸς ἐξορκίζει τὸ γλυκὺν (τὴν ἐπιληψίαν), ὃ συναντᾷ «ὀρχίζω σε ἵνα μὴ εἰσέλθῃς εἰς τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ ὁ δεῖνα, ἀλλ' ἵνα ὑπάγῃς εἰς ὄρος, ὅπου εἶναι ἔλαφος δικέριος, ἐξακέριος, ἵνα σεύῃς [γρ. σέδῃς] εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ φάγε καὶ πιὲ ἐκεῖ, τὸν κόσμον ἀγάλλου». Ἐν Λέσβῳ, ὅταν περνᾷ γέρανός, λέγουσι: πάρε τὴν ἀρρώστια μου καὶ τὴν τεμπελιά μου καὶ πήγαινε τὴν σὲ μακρινὸν τόπον! (*Georgeakis et Pineau* ἐνθ. ἀν. σ. 336). Ἐν Ἠπειρῷ, ὅταν τὸ βρέφος ἀλγῇ τὴν κοιλίαν, θέτουσι τὰ κωλοπάνια του ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ τῆς θύρας, διὰ νὰ πατήσωσιν αὐτὰ τρεῖς πρωῒας αἱ ὄρνιθες καὶ καταπαύσῃ ὁ πόνος (*Z. Ἀγ. Α'* σ. 15). Ἴσως ἡ αὐτὴ δοξασία ὑπολανθάνει εἰς τὴν ἐν Γκιου-

1) Πρβλ. καὶ τὴν παροιμίαν: «Τὸ κρέμα ἃς πᾶν 'ς τὸ κλῆμα» (*Κανελλᾶκη Χιανά Ἀνάλ.* σ. 306).

2) Πρβλ. καὶ τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκ τῶν παροιμιῶν, ἐν *FHG.* II, 188 ἀπ. 280 Müller. Βλ. καὶ *Abt Die Apologie des Apulejus* σ. 173.



μουλτζίνη πρόληψιν, όταν ἔχωσι τυλώματα εἰς τὰς χεῖρας, νὰ τρίβωσιν αὐτὰς «ἔς τὰ καπούλια ἔς ἕνα ἀλουγοῦ, ποῦ νὰ κάδουν ἀπὸν τρεῖς νουματοί», πιστεύοντες ὅτι οὕτω θὰ ἰαθῶσι (Λαογρ. Β' σ. 410, 40).

Καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς ἀπαντῶμεν ἀναλόγους συνηθείας. Τὴν ἀσθένειαν μεταβιβάζουσιν εἰς σκύλον (Rev. d. trad. pop. 1892 σ. 89). Ἐν Τarn τῆς Γαλλίας ἀπαλλάσσονται τοῦ βηχὸς πύοντες εἰς τὸν λάρυγγα ζῶντος βατράχου (αὐτ. 1899 σ. 106). Παρὰ τοῖς κατοικοῖς τοῦ Πετροσαβόδα παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Ὀνέγας λίμνης, όταν ψυχομαχῇ φθισικὸς θέτουσιν ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ μαύρου γάτον, ὃν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀσθενοῦς φέρουσιν εἰς δάσος καὶ προσδέσαντες εἰς δένδρον τὸν ἀφίνουσιν, ὥπως ἀποθάνῃ τῆς πείνης ἢ καταβρωθῇ ὑπὸ θηρίων· πιστεύουσι δὲ ὅτι ἡ ἀσθένεια μεταδοθεῖσα εἰς τὸν γάτον μένει οὕτως εἰς τὸ δάσος (αὐτ. 1896 σ. 250). Ἡ ἀσθένεια μεταβιβάζεται εἰς ζῶον, τὸ ὅποιον θὰ φάγῃ τὸ κόκκαλον, δι' οὗ ἔτριψαν τὸ πάσχον μέρος, κατὰ πρόληψιν ἐν Creusé τῆς Γαλλίας (αὐτ. 1894 σ. 580). Εἰς πολλὰς ἐπαρχίας τῆς Ἀνω Βρετάνης θεωροῦσιν ἀποτελεσματικὸν νὰ θέτωσι τράγον ἐντὸς ἀνθυγεινῶν στάβλων, νομίζοντες ὅτι οὕτως ἀποτρέπονται αἱ ἀσθένειαι (αὐτ. 1895 σ. 580).

Ἀνάλογος πρὸς τὰ ἀνωτέρω εἶναι καὶ ἡ ἐν Βρανδεμβούργῳ συνηθεῖα, καθ' ἣν ὁ ἔχων ἀκροχορδῶνας κλέπτει ἀπὸ τοῦ ἀσθενέος, ὅπερ ἐπιθέτει εἰς ταύτας καὶ τὸ ρίπτει διὰ νὰ τὸ φάγωσιν αὐτοὶ οἱ ἀσθενέες (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1891 σ. 192). Ἔτι συνηθίζουσι νὰ τρίβωσιν ἐπὶ τὸν ἰδιὸν κύνα ψωμίον, δι' οὗ ἀποκρίνεται ἡ ἐκ τῆς γαστρὸς κλάς πληγὴ (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1891 σ. 192). (Drexler ἐν Wochenschr. f. Klass. Philol. 1904 σ. 976—7). Παρεμφερὲς εἶναι καὶ ἡ συνηθεῖα τοῦ ρίπτειν εἰς μὲν πῦρ τὸ ψωμίον, δι' οὗ ἔτριψαν τὸν ἀλγοῦντα ὀδόντα (Zeitsch. des Ver. f. Volksk. 1891 σ. 193).

Καὶ εἰς ἄλλον ἄνθρωπον μεταβιβάζεται ἐπίσης ἡ ἀσθένεια. Οὕτως ἐν Λακκοδικίαις, όταν τινὸς ὁ ποὺς μουδιάσῃ, τότε πρέπει νὰ πύσῃ τρίς τὸν πόδα τοῦ καὶ νὰ πέμψῃ τὸ μουδιάσμα εἰς ἔγκυον γυναῖκα (Γουσίον ἐνθ. ἀν. σ. 74). Ἐν Ζακύνθῳ, ὁμοίως ἐπὶ τῆς αὐτῆς παθήσεως λέγουσι· «ξεμουδιάσε ποδᾶρι μου κι' ἄμε στὴν γγαστρωμένην» (Ἀπ' ὅλα δι' ὅλους Ἀκροπόλεως 1904 σ. 756), ἐπειδὴ δὲ πιστεύουσιν αὐτόθι ὅτι ὁ σκορδινώμενος (ἀνακλαδιζόμενος) ἐπ' ἄλλου, ρίπτει ἐπ' ἐκεῖνου τὴν ἰδίαν νωθρότητα, πρὸς ἀποφυγὴν τούτου λέγουσι τῷ σκορδινωμένῳ· ἀπάνω σου ἡ κακομοιριά (αὐτ. ἀρ. 50 σ. 816). Ἐν χωρίοις τῆς Ἡλίδος γόησάι τινες κατὰ τὸ 1829 διετείνοντο ὅτι ἐθεράπευον τὰ κατ' ἐπανάληψιν ἀσθενοῦντα ζῶα διὰ τῆς μεταβιβάσεως τῆς νόσου εἰς τὰ ἴδια αὐτῶν σώματα (Ἑστία 10 Αὐγούστου 1895 ἐν ἄρθρῳ Τὰ δῶρα τῆς Ἐλευθερίας).

Καὶ ἂν λάβῃ τις τὸ καταληφθὲν ὑπὸ τοῦ νοσοῦντος ἐν ὀρισμένῳ μέρει ἀντικείμενον συμπααραλαμβάνει καὶ τὸ κακόν, διὸ καὶ τὰ καθάρματα ἐγκαταλείπονται συνήθως εἰς τρίστρατα, ἵνα οὕτω μεταβιθασθῇ ἡ ἀσθένεια εἰς ξένον ἄνθρωπον<sup>1)</sup>. Ἐν Καστανιᾷ τῆς Κορινθίας, κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Κωστοπούλου

1) Περὶ τῆς ἐγκαταλείψεως εἰς τριόδους διαφόρων ἀντικειμένων εὐρύτερος λόγος γίνε-



(1888), «ἅμα ἔχῃς σπειριά (ἐξανθήματα), βλογιά καὶ ὅ,τι ἄλλο, νὰ πάρῃς ἓνα ραβδί ὁμορφο, νὰ κόψῃς τάλιες καὶ νὰν τοῖς ἀλείψῃς μὲ ὄμπυο καὶ αἷμα καὶ νὰν τὸ ἀφήσῃς σ' ἓνα σταυροδρόμι καὶ ὅποιος τὸ πάρῃ τὸ ραβδί, παίρνει τὴν πανοῦκλα». Εἰς συναφεῖς ἰδέας στηρίζεται καὶ ἡ ἐξῆς πρόληψις· «ἅμα ἔχῃς ψεῖρες καὶ φύλλους, τίς μεγάλες ἀπόκριες τὸ βράδυ νὰ πάρῃς ἓνα δαυλὶ καὶ νὰ φωνάξῃς τοῦ γείτονά σου καὶ νὰ τοῦ εἰπῇς· πὰρ τῇ γουρῶνα μὲ τὰ γουρνόπλα, ἐγὼ τὴν ξεχειμάσσω, ἐσὺ νὰ τὴν ξεκαλοκαιριάσῃς» (αὐτόθεν). Ἐν Périgord θεραπεύουσι τὸν διαλείποντα πυρετὸν δι' ἀποθέσεως ὄφου εἰς σταυροδρόμιον, ὃ δὲ πρῶτος διαβάτης, ὅστις θὰ πάρῃ τοῦτο, ἀπαλλάσσει τὸν πάσχοντα ἀπὸ τοῦ πυρετοῦ (Rev. d trad. pop. 1895 σ. 230 πρὸλ. καὶ 1897 σ. 161), ἐν δὲ Ἐρζεγοβίνη τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἐνέφθη παιδίον πάσχον, χέουσιν εἰς τρίστρατα, διὸ καὶ ἀποφεύγουσι τὴν διὰ τριόδων διόδον τὴν νύκτα (αὐτ. 1892 σ. 27). Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Μεξικανοῖς μετάδοσις τοῦ πυρετοῦ δι' ὁμοιώματος κυνὸς ἐκ ζύμης, ὅπερ ἐξέθετο ἐπὶ θάμνου τινός· ὁ διαβαίνων ἐκεῖθεν ἐλάμβανε τὴν νόσον (*Waitz Anthropol.* IV, 165).

Ὡς καθάρματα χρησιμεύουσι καὶ παλαιὰ ἐνδύματα καίόμενα μετὰ τὴν εἰς ταῦτα μεταδίδοσιν τῆς νόσου. Ἐν Λιβισίῳ, ἀφοῦ ἤλειπον τὰ διασκελισμένα βρέφη διὰ τριῶν ὧν, «...ἐνέδουν ἐπὶ ταῦτα παλαιὰ ἐνδύματα, ἅτινα μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἔκαιον ἐν τριόδῳ...» (*Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1891 σ. 155).

Διαδοχικὴν μεταδίδοσιν τῆς νόσου ἐκπαινόμεν ἐν ἐξορκισμῷ «εἰς μόρουζ ζῶν ἢ ἀνθρώπου»· «Ὁ Κύριος ἐξέλεον καὶ ἔδωσέ το τοῦ χριστιανοῦ καὶ ὁ χριστιανὸς ἔδωκεν ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ ἐν τῇ θάλασσᾳ τοῦ παταμοῦ καὶ ἐν τοῖς τοῖς τοῖς τοῖς ἀκρωτηρίοις καὶ ἐν τοῖς τοῖς τοῖς ὄροις ὅλον κλπ.» (ἐκ βενετ. κωδ. τοῦ 15'—12' αἰ. παρὰ *Manzoni* 1891 σ. 335).

Ἔτι καὶ ὁλοκλήρου χωρίου ἀποδίδονται διώκονται εἰς ἄλλο (βλ. *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1891 σ. 155). Πρὸλ. καὶ τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν «εἴ τι κακὸν εἰς Πύρραν» (*Ζηνόβ.* 302 καὶ *Leutsch* αὐτ. *Πλουτ.* Παρ. Ἀλ. 109)].

## Β'

[[Εὐρύτατα διαδεδομένη εἶναι ἡ συνήθεια τῆς διόδου δι' ὁπῆς, φυσικῆς ἢ τεχνητῆς, εἴτε πρὸς θεραπείαν ἀπὸ παντοίων νόσων ἰδίᾳ τῶν παιδίων, εἴτε ὡς προληπτικὸν κακῶν καὶ ἀποτρεπτικὸν δαιμόνων<sup>1)</sup>. Ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν

ταὶ ἐν τῇ ἀνεκδ. Γ' τόμῳ τῶν Παραδόσεων ἐν συναφεῖᾳ πρὸς τὰ περί μαιλιγμάτων εἰς Νεράιδας.

1) Περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς συνήθειας ταύτης βλ. ὅσα λέγονται ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 292. Πρὸλ. καὶ τὰ τοῦ *Gruppe* (Gr. Myth. σ. 779) περὶ βράχων ὡς ἑδρας πνευμάτων. Γενικῶς δὲ περὶ τῆς συνήθειας ταύτης, πλὴν τῶν ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 292, 6 ἀναφερομένων συγγραφέων, βλ. καὶ *Dieterich Mithrasliturgie* σ. 160. *Reinach Cultes, mythes et religions* III, 406 κέ. *Frazer The golden Bough* VII, 1 σ. 213. *Mégar* ἐν Λαογρ. Ζ', 499 κέ.



ἀφήγησιν τοῦ *Bartholdy* (*Voyage en Grèce* 1809 τ. II σ. 57—8) ἔσυρον ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης τὰ καχεκτικά ἢ ἀσθενῆ παιδία διὰ κοιλώματος ἢ στενῶν τινῶν διόδων τοῦ ἄνωθεν τοῦ λόφου τῆς Πνυκὸς βράχου. Διὰ τετυπημένων μονολίθων ἐν Κύπρῳ διέρχονται ἐνίοτε οἱ παῖδες ἰάσεως χάριν (*Σακελλαρίου Κυπριακά* Α' σ. 79). Ὅμοιαν συνήθειαν ἀναφέρει ὁ *Ukert* (*Bilder von Griechenland*. Darmstadt 1833 σ. 157—8) γινομένην ἐν σεληνοφωτίῳ νυκτί, καὶ ἡ *Ohnefalsch-Richter* ἐν Πάφῳ (*Cypr. Bib. Homer* σ. 170). Ἐπίσης θέσις τις παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα, θεωρουμένη τάφος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, καλεῖται Τελικλῆ τάσι (=τετυπημένη πέτρα) καὶ φέρουσιν ἐκεῖ συνήθως τὰ νεογνά διὰ νὰ μὴ βστακίνωνται (*Ἰωαννίδου Ἱστορ. καὶ Στατιστ. Τραπεζοῦντος* σ. 39). Δίοδον δι' ὀρύγματος ἐντὸς τῆς γῆς ἀναφέρει καὶ ὁ *I. Νικολάου* (*Ἡ Ὁδησὸς* σ. 241—2).

Ἐν Θράκῃ συνήθης εἶναι ἡ δίοδος δι' ὀπῆς, τὴν ὁποίαν ἀνοίγουσιν εἰς τὰ μεταξὺ δύο χωρίων σύνορα. Διὰ ταύτης διέρχονται καχεκτικά παιδία, ὡς ἐπίσης δόλοκληρος ὁ πληθυσμὸς χωρίου ἐν καιρῷ ἐπιδημίας, ἔτι δὲ καὶ τὰ ζῷα ἐν ἐπιζωοτίᾳ. Σχετικὰς παραδόσεις βλ. παρὰ *Μέγα* (*Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν ἐν Λαογρ.* Ζ' σ. 500—1). Συναφὲς πρὸς ταῦτα εἶναι ἡ διὰ μέσου τοῦ χωρίου δίοδος. Κατὰ παράδοσιν ἐκ Παλαιοχωρίου τοῦ δήμου Γλυπτίας, τὰ μαρκαλισμένα ἀπὸ τὸν Καλλικάντζαρον γίδια τὰ ἀνὰ ὁδὸν ἀπὸ τοῦ χωρίου μέσα γιὰ νὰ μὴ ψοφήσουν (*Λαογρ.* Β' σ. 479).

Ἐπίσης πολλαχοῦ συνηθίζεται ἡ δίοδος διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ἀσθενείας. Οὕτως ἐν Ἑλλάδι τῆς Βεργίας καὶ τῆς ἀσθενῆς δίοδος ἐννοεῖται ἡ γομένη ἐκ τῆς ἐνθ. ἀν. τ. 501—2. Ἐν Γκιουμουλτζίνῃ (*Κομοτινῇ*) τῆς Θράκης τὰ πάσχοντα ἐκ κοινῆς νόσου τὰ περνοῦν ἀπὸ μίας τρύπια καρυδιᾶς (*Λαογρ.* Β' 421, 39). Ὅμοιος ὁ τρόπος, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, κατὰ τὸν *Bent* (*The Cyclades* σ. 457—8) θεωρεῖται θεραπευτικὸν μέσον ἢ διὰ δένδρου δίοδος. Περὶ δὲ τοῦ συνηθεστάτου ἐν Θράκῃ περάσματος τῶν καχεκτικῶν παιδίων ἀπὸ τῆς σφῆνης (συγκλίνοντας κλάδους δένδρων) βλ. *Μέγαν* ἐνθ. ἀν. σ. 501—502, ὅπου καὶ ἀνάλογα ἐξ ἄλλων τόπων.

Ἡ μαγικὴ αὕτη συνήθεια εἶναι καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς πολὺ διαδεδομένη. Ἐν Ἄνω Βρετάνῃ διέρχονται οἱ ἀσθενεῖς διὰ τριῶν δρυῶν πλησίον ἀλλήλων φυτευομένων πιστεύοντες ὅτι ἐκ τῆς δυσκολίας καὶ προστριβῆς πίπτει ἡ νόσος (*Rev. d. trad. pop.* 1892 σ. 104). Δι' ὀπῆς δένδρου περῶσι καὶ ἐν Προδηγικῇ τὰ ἀσθενῆ παιδία (*Beranger Férand Contribution aux superstitions populaires des Provençaux ; le passage d' un enfant malade à travers un trou d' arbre ἐν Bulletin de la Société d' Anthropol.* 1892 4<sup>e</sup> serie τ. I φ. 4). Ὅμοιος ἐν Σουηδία καὶ Μεσημβρινῇ Ρωσίᾳ (*Rev. d. trad. pop.* 1894 σ. 494) καὶ ἐν Εἰμmenthal τῆς Ἑλβετίας διὰ δένδρου διέρχεται ὁ ἀσθενὴς (*Schweiz. Archiv f. Volksk.* 1911 σ. 4—5). Παρ' Ἰνδοῖς ἔτι συνηθίζεται ἡ διὰ κοιλότητος δένδρου δίοδος (*Revue de l' hist. d. relig.* 1898 τ. 38 σ. 252).

Ἄλλοτε τὸ στενὸν μέρος, δι' οὗ διέρχονται, εὐρίσκεται εἰς ἐκκλησίαν (παράθυρον ἢ ἄλλῃ δίοδῳ) λαμβανούσης οὕτω τῆς πράξεως θρησκευτικὸν μᾶλλον χαρακτῆρα. Ἐν Κῷ διέρχονται διὰ στενοῦ παραθύρου ἐκκλησίας (*Rouse ἐν*



Folklore 1899 σ. 181). Ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ καχεκτικά καὶ βαχτικὰ παιδία διαδιδάσκουν πρὸς θεραπείαν δι' ὅπης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγίου Μιχαήλ. (*Carnoy et Nicolaïdes Folklore de Constantinople* σ. 143). Ἡ διάδασις διὰ στενῆς διόδου ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τοῦ Ripon ἐν Ἀγγλίᾳ ἐχρησίμευεν ὡς ἀγνείας πείρα, γενικῶς δὲ πιστεύεται ὅτι ἡ διερχομένη διὰ τῆς διόδου ταύτης ἐξασφαλίζει διὰ παντός τὴν πίστιν τοῦ συζύγου τῆς (*Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1906 σ. 317).

Συναφὲς εἶναι καὶ ἡ κάτωθεν τοῦ ἐπιταφίου ἡ ἀγίων εἰκόνων δίοδος <sup>1)</sup>, ὡς δεικνύει καὶ ἡ λέξις ἐστὶ «τρυποπέρασμα» σημαίνουσα ἐν Κυθήροις τὴν σταυροειδῶς γινομένην διάδασιν τοῦ πάσχοντος ὑπὸ τὰς εἰκόνας, ὅπως ἱαθῇ· «ἐτρυποπέρασε τὸν ἐπιτάφιον» (Πανδώρα 10', 20). Σχετικὴ πρὸς ταῦτα εἶναι καὶ ἡ γερμανικὴ συνήθεια, καθ' ἣν παιδίον ἀσθενὲς περιάγεται τρίς περὶ τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐκάστοτε φουσῶσιν εἰς τὴν κλειδαρότρυπα (*Wuttke D. Volksaberglaube* <sup>2</sup> § 198 σ. 143).

Ἐκτὸς τῆς διόδου δι' ὅπης βράχου, γῆς, ὅπης ἐκκλησίας, δένδρων, τοῦ περάσματος τοῦ ἐπιταφίου, τίνα εἶναι καὶ τὰ συνηθέστερα, ἀπαντῶμεν ἐν τῇ διὰ τάφου ἢ ὑπὸ τὴν χεῖρα νεκροῦ διάδασιν, ὡς ἐν τῇ μικρᾷ νήσῳ Laesø τῆς Δανίας (*Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1906 σ. 317 κέ.), ὑπὸ τὴν γαστέρα ζώου, ὄνου ἢ ἄλλου (*Reinach Hist. des relig.* 1898 τ. 38 σ. 259. 262 καὶ *Reinach* ἐνθ. ἀν. σ. 472, 11). Ἄλλὰ καὶ μόνον τῶν ἀνθρώπων ἀνήκοντα πράγματα, οἷον ἐνδύματα, περῶσιν. Οὕτως ἐν Σαλαμίνι περῶσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὰ ἐνδύματα βρέφους καταπερῶσι διὰ τὸ καλὸν εἶναι, ἵνα μὴ βλάψῃ τὸ παιδίον (*Ζ. Ἀγών Α'* σ. 212).

Ἐν Λακκοδικίῳ τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ ἐκτεθέντος πρὸς πώλησιν νεογεννήτου, ἥς μνεῖα γίνεται ἐν Λαογρ. Γ' σ. 689 (βλ. καὶ κατωτέρω Ἀρκαδικαὶ προλήψεις καὶ δοξασίαι), «ἐκ τεσσαράκοντα πρωτοστεφάνων γυναικῶν συναθροίζουσιν ἀνὰ ἓνα ἀργυροῦν παρὰν, δι' ὧν κατασκευάζουσιν ἀργυροῦν στέφανον καὶ δι' αὐτοῦ διαπερῶσι τὸ βρέφος». (*Γουοίον* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 75). Μετὰ τὴν βάπτισιν τὰ παιδία τὰ περνοῦν ἀπὸ μίαν τρύπια πέτρα ἐν Haute Saône τῆς Γαλλίας (*Rev. d. trad. pop.* 1906 σ. 224), οἱ δὲ Γάλλοι πρόσφυγες ἐν Ὀμβούργῳ τῆς Γερμανίας διὰ κουφάλας δένδρου (αὐτ. σ. 64). Σχετικῶς πρὸς τὴν ἐν τῇ συνηθείᾳ ταύτῃ ἐνυπάρχουσαν σημασίαν τῆς νέας τρόπον τινὰ γεννήσεως τοῦ διερχομένου βλ. καὶ *Liebrecht Zur Volkskunde* σ. 350 καὶ 397. *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1892 σ. 49—50. 1906 σ. 318. 1907 σ. 470. 1910 σ. 147. 150. 156. 167 κέ. καὶ *Μέγαν* ἐνθ. ἀν. σ. 502, 2.

Εἰδήσεις ἐν γένει ἀναφερομένας εἰς τὴν συνηθειαν τῆς διόδου δι' ὅπης παρὰ διαφόροις λαοῖς βλ. ἐν *Mélusine VIII*, ἀρ. 8 στ. 174—9. ἀρ. 9 στ.

1) Περὶ τῆς διόδου ὑπὸ ἱερὰ πράγματα, τάφους ἀγίων, λειψανοθήκας κτλ. βλ. *Reinach Cultes, mythes et religions III*, 408, ἐνθα οὗτος δίδει καὶ ἐξηγήσιν τῆς συνηθείας ταύτης, καὶ *H. Gaidoz Un vieux rite médical*, Paris 1892.



201—8. ἀρ. 11 στ. 247—254. ἀρ. 12 στ. 282—5. *Revue de l'hist. d. relig.* 1898 τ. 37 σ. 463. *Rev. d. trad. pop.* 1899 σ. 453 κέ. 477—8. 529 κέ. 1906 σ. 64 (ἐν Ὀμβούργῳ). 224 (τὰ παιδία ἀπὸ τρύπια πέτρα). *La Calabria* 1895, VII σ. 41 (Καλαβρίας Ἰταλική). *Zeitschr. d. Ver. f. Volks.* 1892 σ. 81—2. 1913 σ. 288—293 (Γερμανικά). *Am Urquell* τ. III σ. 9—10. 66. *Grimm D. M.* 975 κέ. III 343. *Liebrecht Des Gervasius v. Tilbury* otia imperialia σ. 236. 241. 243. 246. ἀρ. 197. 270. 289. 290. 331]].

## Γ'

[[Ἀπόρροια τῆς περὶ μεταδιβάσεως τῆς ἀσθενείας δοξασίας εἶναι καὶ ἡ εἰς δένδρα ἢ λίθους παρὰ πηγὰς ἢ ἐκκλησίας ἢ ἀγιάσματα ἀπόθεσις ἐνδυμάτων ἢ τεμαχίων τούτων ἢ τέλος καὶ ἀπορριμμάτων τοῦ σώματος, ὅπως ἐγκαταλειφθῇ οὕτως ἐκεῖ ἡ νόσος. Ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη οὐ μόνον παρὰ τῇ ἑλληνικῇ λαῷ ἀλλὰ καὶ πλείστοις ἄλλοις¹).

Ὁ *Bartholdy* (*Voyage en Grèce* II, 57—8) ἀναφέρει συνήθειαν ἐν Ἀθήναις, καθ' ἣν ἀφ' οὗ διήρχοντο οἱ ἀσθενεῖς διὰ τοῦ παρὰ τὸν Ἀρειον Πάγον κοιλώματος, ἄφηνον ἐκεῖ τεμάχιον ἐκ τῶν ἐνδυμάτων αὐτῶν. Ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἀγίας Μαρίνης, αὐτῶν τῶν ἀφ' οὗ τῶν Νυμφῶν, ἔφερον τὰ ἀσθενῆ παιδία, μετὰ δὲ τὸ πέρας τῆς κατεργασίας ἀφήρουν τὰ ἐνδύματα αὐτῶν τὰ ὅποια ἀπέριπτον ἔξω καὶ ἐνέθουσαν τὰ καυνοῦσαν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ *Breton* (*Athènes* 1862 σ. 314), ὅστις τὴν συνήθειαν ταύτην θεωρεῖ διατηρηθεῖσαν ἐκ τῶν ἀρχαίων χρόνων. Προσθέτει δὲ ὅτι τὸ ἔδαφος πέριξ τῆς ἐκκλησίας ἦτο κεκαλυμμένον ἐκ τοιοῦτων ῥάκων. Ὁ *Mathieu* (*La Turquie et ses différents peuples* 1857 II, 108) ἀναφέρει τὴν συνήθειαν τῆς ἀναρτήσεως ὑπὸ ἀσθενῶν ῥάκων, ἀντιπροσωπεύοντων τὰς ἀσθενείας αὐτῶν, παρὰ ἀγιάσματα καὶ εἰς κλάδους δένδρων. Ἐν Σαμοθράκῃ εἰς ἐξωκκλήσια ἢ ἐρείπια τούτων εἶδεν ὁ *Conze* ῥάκη ἐξ ἐνδυμάτων ἀσθενῶν, ἀποθεθεμένα ἐκεῖ πρὸς θεραπείαν (*Reise auf den Inseln des thrakischen Meeres* σ. 54). Ἐν Δωδώνῃ ἐγκαταλείπουσι πρὸς θεραπείαν τρίχας τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀσθενοῦς, ὄνυχας ἢ παλαιὸν τι ἐνδυμα (Χασιώτης ἐν Χρυσάλλιδι τ. Γ' σ. 10). Ὁμοίον ἔθιμον ἀναρτήσεως ῥάκων εἰς τὰ Καστανοχώρια τῆς Ἡπείρου

1) Γενικῶς περὶ τῆς συνήθειας ταύτης βλ. *R. Andree Ethnogr. Parallelen* σ. 58—62 (Lappenbäume). *Edm. Doutté Magie et religion dans l'Afrique du Nord* σ. 436 κέ. *Schwarz* ἐν *Zeitschr. f. Ethnologie* 1881 σ. 160 κέ. *Indog. Volksglaube* σ. 32 κέ. *Peschel Völkerkunde* σ. 261—3. *Sidney-Hartland Pin-wells and rag-bushes* ἐν *Folklore* 1893 τ. 4 σ. 451—470. *H. v. Wlislocki Die Lappenbäume im magyarischen Volksglauben* ἐν *Mitteil. d. Anthropol. Gesellsch. in Wien* 1895 σ. 17 κέ. *K. Weinhold* ἐν *Abhandl. d. Berl. Akad. (Philol.-hist. Classe)* 1898 σ. 65 κέ. *Samter Geburt, Hochzeit u. Tod*, Lpz. u. Berl. 1911 σ. 204. *J. Pley De lanæ in antiquorum ritibus usu.* (RGVV. XI, 2) Giessen 1911 σ. 55 κέ. 87 κέ. 90. 106 κέ.



(Λαμπρίδου Ἡπειρ. μελετήματα Δ' σ. 24). Αἱ γυναῖκες τῆς Ἄρτης συνηθίζουσι νὰ προσκομίζωσι τὰ πάσχοντα αὐτῶν τέκνα εἰς ἀρχαίαν τινα ἀψίδα, δόξαν ὑπὸ τῶν ἐντοπίων καλουμένην, καὶ εὕρισκομένην ἔναντι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου (νῦν Ἀγ. Θεοδώρας) ἐλπίζουσαι ὅτι θὰ ἰαθῶσι ταῦτα, «ἐὰν ρίψωσιν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ὀπισθοφανῶς ἐν ἑκ τοῦ σώματος τῶν πασχόντων μικρὸν ἔνδυμα» (Σεραφεῖμ Δοκίμιον ἱστορ. τινος περιλήψεως τῆς Ἄρτης σ. 319). Ἐν Γκιουμουλτζίῃ τῆς Θράκης «δένουν καὶ ἕνα κομματάκι παννὶ» εἰς τὴν «τρύπια καρυδιά», ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐπέρασαν παιδία πάσχοντα ἀπὸ κοκκύτην (Λαογρ. Β' 410. 421, 39). Εἰς τὸ ἀγίασμα τοῦ Προδρόμου παρὰ τὸ Κατρίλι τῆς Βιθυνίας οἱ προσερχόμενοι χριστιανοὶ «ἀφήνουνι μέρος τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς, ὅπως ἀπαλλαγῶσι πολυχρονίου πυρετοῦ» (Π. Γ. Μακρῇ Τὸ Κατρίλι σ. 43). Ἀναλόγους συνηθείας ἀναφέρει ὁ Μέγας (Λαογρ. Ζ', 500—1. 503).

Εἰς τина μέρη τῆς Κύπρου ἀναρτῶσιν ἀπὸ τετρυπημένων μονολίθων «ράκη τῶν ἐνδυμάτων των, οἶονεὶ διὰ τῆς ἀναρτήσεως τῶν ράκων ἐγκαταλείποντες ἐκεῖ τὴν ἑαυτῶν ἀσθενεῖαν» (Σακελλαρίου Κυπριακά Α', 79). Ἀνάρτησιν ράκων ὑπὸ τῶν ἀσθενῶν εἰς δένδρα ἐν Κύπρῳ ἀναφέρει καὶ ἡ *Ohnefalsch-Richter* (Sitten u. Gebräuche auf Cypern σ. 39). Ἐν τῷ χωρίῳ Πυργίῳ τῆς Χίου, ἐγκαταλείπουσι τὰ παλαιὰ ἐνδύματα ἀσθενοῦς παιδιοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐνδύνοντες αὐτὸ καινουργῇ (Κανελλάκης Ἰωάν. Ἀνάλεκτα σ. 362). Ἐν Λέσβῳ δὲ οἱ ἀσθενεῖς κρεμῶσιν ἀπὸ τῶν κλαδῶν δένδρων, τὰ ὅποια εὕρισκονται πλησίον ἐκκλησίας καὶ διὰ τοῦτο θεωροῦνται ἰσχυρὰ τὸ ὑποκάμισόν των ἢ τὴν ζώνην των ἐλπίζοντες ὅτι οὕτω ἀφαιρούμεν τὰ ἀσθενεῖαν αὐτῶν (Ἰωάν. δὲ πλάτων ἐκ πυρετῶν ἀναρτῶσι τὰ ἐνδύματα των εἰς δένδρον παρὰ τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου<sup>1</sup>) (ὁ ἴδιος καὶ εἰς Pineau Le Folk-Lore de Lesbos σ. 349), ὁ δὲ ἅγιος Θεράπων<sup>2</sup> θεραπεύεται ὑπὸ τῶν ἐντοπίων τοσδεχαιάρας (τῷ τῷ αὐτοῦ=ράκος) διὰ τὰ ἀφιερούμενα εἰς αὐτὸν ράκη ὑπὸ τῶν ἐκ πυρετοῦ πασχόντων (Kretschmer Der heutige Lesbische Dialekt σ. 428). Ὁ Ἀργύρης Ἐφταλιώτης (ἐν Ἐθν. Ἀγωγῇ 1899 σ. 331) περισυλλέγων τινα ἐξ ὧν περὶ Μυτιλήνης ἔγραψεν ὁ Rouse<sup>3</sup>) ἐπάγεται ὅτι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ λυγαριάς ἀναρτῶνται οὐ μόνον ράκη, ἀλλὰ «κι' ἀλάκερες φορεσιές, μὰ κι' ἀδράχτια καὶ σκόρδα». Ὁ αὐτὸς (Νησιώτικες ἱστορίαι 1894 σ. 31) ἀναφέρει καὶ ἀγριελαίαν παρὰ τὸ ἐξωκλήσιον τῶν ἀγ. Ἀναργύρων «γεμάτη κουρέλια ποῦ τὰ δένουν οἱ μαννάδες γιὰ ν' ἀφήσουν ἐκεῖ τίς ἀρρώστιες τῶν παιδιῶν τους». Ἐν Ἀνδρῷ (Νοτίῳ), φέρουσι τὰ ἀσθενῇ παιδία εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Ἀρτέμιδος (:) ὅπου ἀλλάσσουν τὰ ἐνδύματα αὐτῶν καὶ τὰ ἐνδύνουν καινουργῇ (*Bent Researches among the Cyclades* ἐν *Journal of Hellenic Studies* 1884 τ. 5 σ. 46)<sup>4</sup>).

1) Ὁ ἅγιος Ἰωάννης πιστεύεται ὅτι θεραπεύει τὸν πυρετόν· βλ. ἀνωτέρω σ. 69—70.

2) Folklore 1896 VII, 149—151. Εἰκὼν δένδρου παρ' ἐξωκλήσιον ἐν Μασσότην (αὐτ. πίναξ I a, σ. 150) κρόμμια εἰς δένδρα (αὐτ. σ. 150 προσφορὰ εἰς τὸν Ἅγιον Εὐδόκιμον).

3) Ὁ Fraser (Pausanias III, 448) εὕρισκει εἰς τὴν συνήθειαν ταύτην ἔχνη λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος παιδοτρόφου.



Καὶ ἄλλοι λαοὶ διὰ τοῦ αὐτοῦ μαγικοῦ τρόπου ἐπιζητοῦσι ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς νόσου. Παρὰ τοῖς Σλάβοις μετακομίζονται αἱ ἀσθένειαι ἀπὸ ἐνὸς χωρίου εἰς ἄλλο ἐντὸς τορβᾶ, ὅστις κρεμάται εἰς δένδρον τοῦ χωρίου τούτου καὶ ὁ κομιστὴς φεύγει τάχιστα (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1891 σ. 155—6). Ἐπίσης καὶ μόνον ῥάκος ἂν φέρωσιν ἀπὸ τοῦ χωρίου, ὅπου ἡ ἀσθένεια, εἰς τὸ ἄλλο, μεταδίδεται τὸ κακὸν (αὐτ. σ. 156). Ἐν Οὐγγαρίᾳ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς νόσου οἱ ἀσθενεῖς ἀναρτῶσι ῥάκη τῶν ἐνδυμάτων αὐτῶν εἰς δένδρα παρὰ ἱαματικὰς πηγὰς ἢ σπήλαια (Mitteil. d. anthrop. Gesellsch. in Wien 1895 σ. 17, ὅπου καὶ γενικῶς περὶ τῆς συνηθείας ταύτης), ἀπαλλάσσεται δὲ τῆς κεφαλαλγίας ὁ λούων τὴν κεφαλὴν εἰς τινὰ πηγὴν, τὸν πῖλον τοῦ δ' ἀναρτῶν εἰς δένδρον παρὰ ταύτην (αὐτ.). Ὁμοίως ἐνιαχοῦ τῆς Οὐγγαρίας συγγενὴς τοῦ πάσχοντος ἐκ πυρετοῦ λαμβάνει τὴν σινδῶνιν τοῦ ἀσθενοῦς πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, ἐκδύσμενος δὲ περιτυλίσσεται διὰ ταύτης καὶ τρέχει εἰς ὄρος, ὅπου ἀναρτᾷ ταύτην εἰς δένδρον ἐπιλέγων: "Ἄκουσε βουνὸ (ἢ δένδρῳ), ἄκουσε· ὁ Ν. Ν. τινάζει τὴν κακὴν θερμὴν, πᾶρ' τὴν ἀπ' αὐτὸν καὶ δός τὴν ἔς ἐκεῖνον ποῦ ἀκούει τὴ φωνή μου (αὐτ. σ. 18). Καὶ κατὰ τὰς Μαγυαρικὰς δοξασίας ἀσθενεῖαι τινες θεραπεύονται, ἂν ἐπίδεσμος ἢ ῥάκος, δι' οὗ ἐκαλύφθη τὸ πάσχον μέλος, ἀναρτηθῇ εἰς δένδρον (αὐτ.). Εἰς διάφορα μέρη τῆς Σκανδιναβίας ἀναρτῶσι κλωστὰς ἢ ἄλλο τι ἐκ τῶν ἐνδυμάτων τοῦ ἀσθενοῦς, ἀπὸ τοῦ κλάδου δένδρου (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1891 σ. 155). Καὶ οἱ Ἰνδοὶ ἀναρτῶσι ῥάκη εἰς δένδρα ἢ παρὰ πηγὰς πρὸς θεραπείαν (Rev. d. l' hist. d. relig.

320. **ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΔΗΜΙΑ**



**ΔΟΗΝΩΝ**

Επίσης ὡς ἀποτροπτικὸν ἀσθενειῶν ἢ καὶ γενικῶς δαιμόνων θεωρεῖται ἡ ἐγκατάλειψις εἰς τινὰ τῶν ἀνωτέρω τῶν ἐνδυμάτων ἢ ῥακῶν αὐτῶν. Οὕτως οἱ Ταμιάνσκυ τῶν Βασκίρων συνηθίζουσι ἀναρτῶσι ῥάκη εἰς δένδρα, διὰ νὰ προσφυλάξωσιν ἀπὸ καταστροφῆν ἐκ μαγικῶν (Rev. d. trad. pop. 1909 σ. 131). Ἐν δὲ Οὐγγαρίᾳ τὰ πρὸς θεραπείαν χρησιμεύσαντα ῥίπτουσιν ἢ ἀναρτῶσι πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου εἰς δένδρον πρὸς ἀποτροπὴν ἀσθενείας (H. v. Wlislöcki ἐν Mitteil. d. anthrop. Gesellsch. in Wien 1895 σ. 18—19). Ἐν Κλαυδιουπόλει, ἂν ὁ νεκρὸς ἐπιφαίνεται συχνάκις καθ' ὕπνου εἰς τοὺς οἰκείους, περιτυλίσσουσι χῶμα ἐκ τοῦ τάφου τοῦ εἰς ῥάκος τῶν ἀπολειφθέντων ἐν τῇ οἴκῃ ἐνδυμάτων τοῦ καὶ τὸ ἀναρτῶσιν εἰς τι παρὰ τὸν τάφον δένδρον (αὐτόθι σ. 19), καὶ οἱ Μαγυάροι τῆς Τρανσυλβανίας συνηθίζουσι τῶν ἐν τῇ ξένῃ ἀποθανόντων τὰ ἐνδύματα ἢ νὰ κατορύσωσιν εἰς ὄρη ἢ ν' ἀναρτῶσιν εἰς δένδρον, ὅπως μὴ ὁ νεκρὸς ἐπιστρέφων προχωρήσῃ περαιτέρω τοῦ ὁρίου ἐκείνου καὶ ἐνοχλῇ τοὺς ἐπιζῶντας οἰκείους (αὐτ.), τῶν δένδρων θεωρουμένων κατὰ τὸν Wlislöcki ὡς κατοικητηρίων τῶν περιπλανωμένων ψυχῶν (αὐτ. σ. 19). Ἐν Ἑλλάδι μαρτυρίας περὶ μαγικῆς δυνάμεως τῶν εἰς τὰ δένδρα ἀναρτωμένων ῥακῶν δὲν ἔχομεν ἄλλας πλὴν τῶν τοῦ Bartholdy καὶ Ukert, αἵτινες ὁμῶς φαίνεται ὅτι προέρχονται μᾶλλον ἐξ ὑποκειμενικῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων. Καὶ κατὰ μὲν τὸν πρῶτον (Voy. en Grèce II, 58) συναντᾷ τις παντοῦ δένδρα μὲ ῥάκη ἀνηρτημένα, εἰς τὰ ὅποια ἀπέδιδον μαγικὴν δύναμιν. Ὁ δὲ Ukert (Bilder von Griechenland. Darmstadt



1833 σ. 156) ἀναφέρει δένδρα μετὰ ῥακῶν, τὰ ὅποια συναντᾷ τις πολλαχού ἐκλαμβάνει δὲ ταῦτα ὡς χρησιμεύοντα πρὸς μαγγανείας.

Ὡς ἀναθήματα ἀπλῶς ἀναρτῶνται ῥάκη ἐνδυμάτων ἐν Κύπρῳ εἰς μυρί-  
κας καὶ συκᾶς ὑπὸ τῶν γυναικῶν πρὸς εὐτοκίαν (*Ohnefalsch-Richter Grie-  
chische Sitten und Gebräuche auf Cypern* σ. 33. 34). Ὁ δὲ Παχώμιος  
Ρουσᾶνος (ΙΓ' ἑκατ.) ἀναφέρει ὅτι «ἐν ταῖς κρήναις καὶ πηγαῖς... καὶ βο-  
στρύχους καὶ ἕτερ' ἄμματα αἱ γυναῖκες ἀνατιθέασιν ὡς οἱ Ἕλληνες» (Δελτ.  
Τοτ. Ἐτ. Α', 108)<sup>1)</sup>. Καὶ οἱ Ἴρλανδοὶ ὁμοίως συνηθίζουσι ν' ἀφιερῶσι ῥυ-  
παρὰ ῥάκη εἰς τὰς ἱερὰς πηγὰς (*Bastian Der Mensch* I, 179)]].

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

1) Ὁ Βαλαβάνης ἀναγράφων ἐν Ἀρχ. νεοτ. ἑλλ. Α' γ' 13 τὴν συνήθειαν τῶν Ποιτίων ν' ἀναρτῶσι ῥάκη ἀπὸ τῶν βάτων περὶ τὰ ἁγιάσματα, παρατίθησι καὶ χωρίον τοῦ Πανου-  
ρίου (Β', ια', 6) μνημονεύοντος ἄγαλμα τῆς Ἑγείας, τὸ ὅποιον «οὐκ ἂν ἴδοις ῥαδίως»  
οὕτω περιέχουσιν αὐτὸ κόμαι τε γυναικῶν, ἃς καίρονται τῇ θεᾷ, καὶ ἐσθῆτος βαθυλωνίας  
τελαμῶνες. Γενικῶς περὶ τοιούτων ἀφιερωμάτων παρ' ἀρχαίοις βλ. *Hock Gr. Weihe-  
gebräuche* σ. 19 κς.



## \* Η ΛΥΣΣΟΜΥΓΑ \*

Ἐν Ἀργεὶ μερικαὶ γραφαὶ τὴν 14 Ἰουνίου, ἐορτὴν τοῦ προφήτου Ἐλισσαίου (ἁγίου Λισσαίου ὡς τὸν λέγουσι) ἐξερχονται εἰς τοὺς ἀγρούς καὶ συλλέγουσιν ἀπὸ τοὺς θάμνους καὶ τὰ φυτὰ ἐν ἔντομον πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, διότι μετὰ τὴν ἀνατολὴν πετᾷ καὶ δυσκόλως γίνεται ἡ συλλογὴ του· τὸ ὀνομάζουσι δὲ λ υ σ σ ό μ υ γ α. Διὰ τῆς λ υ σ σ ό μ υ γ ας ταύτης πιστεύουν ὅτι θεραπεύεται ἡ νόσος λύσσα. Ἀφοῦ δὲ συλλέξῃ ὅσας εὔρη ἢ ὅσας θέλῃ ἡ συλλέκτρια, κάθεται εἰς ἕν μέρος καὶ λέγει τὸ «Πάτερ ἡμῶν»· εἰς ἐκάστην δὲ λέξιν τούτου κόπτει ἀνὰ μίαν κεφαλὴν τοῦ ἐντόμου, τὴν ὁποίαν καὶ ἀπορρίπτει, διότι μόνον τὸ σῶμα χρησιμοποιεῖται πρὸς θεραπείαν τῆς νόσου. Ἄν δὲ τύχῃ τὰ συλλεχθέντα ἔντομα νὰ εἶναι περισσότερα τῶν λέξεων τοῦ «Πάτερ ἡμῶν» τότε ἐπαναλαμβάνεται τοῦτο ἐξ ἀρχῆς. Ἐπειὴ τὰ θέτει ὅλα μαζὶ εἰς ἕν μικρὸν σακκουλάκι διὰ νὰ ξηρανθοῦν, καὶ τότε μεταχειρίζεται εἰς τὸ διάστημα τοῦ ἔτους, ὁσάκις τύχῃ ἀνάγκη πρὸς θεραπείαν ἀνθρώπου ἢ ζώου, ἀσθενὸς ὑπὸ λυσσῶντος κινήσῃ.

Εἰς τὸν γάλακτι δίδεται τὸ πικρὸν τοῦ ἡλίου ὡς ἐλυσσόμυγας τριμμένων εἰς κόνιν ἐντὸς ποτηρίου ὕδατος, τὸ ὅπου καὶ ἡ λυσσῶντος θὰ πῖνῃ εἰς τρεῖς φορές, ἡμέραν παρ' ἡμέραν. Ὀλίγην ὥραν μετὰ ἐκάστην λήψιν αὐτοῦ αἰσθάνεται μεγάλην στενοχωρίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπακουφίζεται ὅταν οὐρήσῃ, τὸ οὖρον δὲ αὐτὸ εἶναι ἀναμεμιγμένον μὲ αἷμα, ἐν τῷ ὁποίῳ λέγεται, ὅτι φαίνονται καὶ μικροὶ σκώληκες.

Κατόπιν ὁ ἀσθενὴς αἰσθάνεται μεγάλην διάθεσιν πρὸς ὕπνον καὶ κοιμᾶται ἐπὶ πολλὰς ὥρας, ἀφοῦ ἐξαντλήσῃ τὸ νερὸ μὲ τὴν λυσσόμυγα. Ἄν δὲ πρῶγματι ἔχῃ δηχθῇ ἀπὸ λυσσῶντος κύνια, θὰ παρουσιασθῶν καίτωθεν τῆς γλώσσης του τρεῖς ἕως τέσσαρες φυσαλλίδες πλήρεις μαύρου αἵματος, τὰς ὁποίας τοῦ κόπτουν μὲ ξυράφι. Εἶναι δὲ τότε ἀνάγκη νὰ πῖνῃ ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα, καθημερινῶς ἕνα ποτήρι πλήρες ἀπὸ ζωμόν σ π α ρ α γ γ ό ρ ι ζ α ς, β α τ ό ρ ι ζ α ς καὶ κ α λ α μ ό ρ ι ζ α ς, αἱ ὁποῖαι βράζονται ὁμοῦ εἰς τὸ ἴδιον δοχεῖον. Μετὰ δὲ τὴν θεραπείαν ταύτην εἶναι ἀπαραίτητον ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας νὰ τρώγῃ ὁ ἀσθενὴς καθαράν τροφήν καὶ ν' ἀποφεύγῃ τ' ἄλμυρά. Τῆς λυσσόμυγας ὁλόκληρον τὸ σῶμα τριμμένον εἰς κόνιν δίδεται εἰς τὰ ζῶα (κύνας, βόας, ἵππους, πρόβατα κτλ.) ὅταν ἔχουν ταῦτα δηχθῇ ὑπὸ ἄλλων λυσσῶντων ζώων, συγχρόνως δὲ μὲ ἕνα καρφὶ πυρακτωμένον τὰ καίουν εἰς τὸ μέτωπον, εἰς τὴν πάλαι, ὡς λέγουσι οἱ Ἀργεῖοι τὸ μέτωπον.

\*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 507—510.







βληθώσιν εἰς τακτικὴν θεραπείαν ἐν τῇ Λυσσιατρείῳ. Ἀλλὰ συνήθως τὸ φάρμακον αὐτῶν τηροῦσι μυστικόν, γενικῶς δ' ὅμως πιστεύεται ὅτι τοῦτο εἶναι βοτάνη τις, καλουμένη λυσοσόχορτο <sup>1)</sup>. Ὅτι δ' ὅμως ἀντὶ βοτάνης γίνεται, ὡς ἐν Ἄργει, καὶ ἀλλαχοῦ χρῆσις πρὸς θεραπείαν τῆς κόνεως ἐντόμων, μανθάνομεν ἐκ σημειώσεως, ἣν ἡ διεύθυνσις τοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος Ἑστίας, ἔθεσεν εἰς τὸ διήγημα τοῦ Δ. Βικέλα «ὁ λυσσασμένος», ἐν ᾧ ἐμνημονεύετο τὸ λυσοσόχορτο, ὡς μυστικὸν τῶν καλὸγῆρων τῆς Φανερωμένης. «Τὸ φάρμακον τῶν μοναχῶν τῆς Σαλαμίνης κατὰ τῶν λυσοσδήκτων, λέγει ὁ γράψας τὴν σημείωσιν ταύτην (πιθανῶς ὁ Θ. Χελδράιχ), εἶναι μίγμα κόνεων ἐκ τῶν κολεοπτέρων ἐντόμων μυλαβριδῶν (Mylabris) καὶ τῆς ῥίζης τοῦ φυτοῦ cynanchum erectum, ἀνήκοντος εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν ἀσκληπιαδῶν... ὅπερ κοινῶς λέγεται ὑόφιος ἢ λυσοσόχορτο <sup>2)</sup>. Ὁ Χελδράιχ ἐπίσης λέγει ἀλλαχοῦ <sup>3)</sup> ὅτι ἡ ῥίζα τῆς κιονούρας τῆς ὀρθοφουδῆς (κοινῶς ὑόφιος), ἣν ταυτίζει πρὸς τὸ κύναγχον τοῦ Διοσκοριδίου, «εἶναι ἐν τῶν συστατικῶν τοῦ ὑπὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μονῆς τῆς Φανερωμένης παρασκευαζομένου φαρμάκου πρὸς τὴν λύσσαν». Ἀλλ' ἡ ὄνυμασία λυσοσόχορτο εἶναι κοινὴ καὶ εἰς ἄλλα φυτά, ὡς δ' ἀσφαλῶς συνάγεται ἐκ ταύτης, τὰ φυτὰ ταῦτα πιστεύει ὁ λαὸς ὅτι θεραπεύουσι τὴν λύσσαν. Ἐν τῇ ὄρει Χελμῷ λυσοσόχορτο λέγεται ἡ Digitalis ferruginea L. <sup>4)</sup>. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Ν. Λαζαροπούλου λοχαγοῦ (1891), τὸ λυσοσόχορτο εἶναι βότανον εὐρισκόμενον ἐν Ἄργεϊ ἐν Κάτω Τσέρεση καὶ Ἀπάνω Τσέρεση, ἐν ρεύματι πλησίον τῆς θαλάσσης. Ἐν Ἀρεοπόλει τῆς Μάνης ἐξορύσσεται σκευάματα διότι ἀνθετὸν τὸ φυτό εἶναι πρὸς στυμνισμὸν ὁ καρπὸς τοῦ, ὅμοιος πρὸς φασόλιον, κατακτείνεται, γίνονται κόνις καὶ δίδεται ὀλιγίστη εἰς τὸν πάσχοντα. Τὰ δὲ φύλλα τοῦ φυτοῦ εἰσὶν εἰς τὰ ζῶα διὰ νὰ μὴ τὰ πιάνῃ ἡ λύσσα. Ὁμοιάζουν δὲ τὰ φύλλα τοῦ κισσοῦ καὶ τριδόμενα ἔχουν λεπτὴν ὁσμὴν μόσχου.—Τοῦ φυτοῦ Psoralea bituminosa L. φέρονται παρὰ Langkavel <sup>5)</sup> ὀνόματα λυσομομάμουδον, λυσσαμαμουδιν, λυσσαμάμουδον, ἐξ ὧν ὑπεμφαίνεται ὅτι ὑπῆρχε δοξασία ὅτι χρησιμεύει πρὸς θεραπείαν τῆς λύσσης, ἢ ὅτι ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἔντομον δι' οὗ θεραπεύεται ἡ λύσσα.

Καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς διάφορα φυτὰ ὑπετίθεντο ἔχοντα ἱαματικὴν δύναμιν πρὸς τὴν λύσσαν. Τὸ ἄλυσσον αὐτὸ τὸ ὄνομα ὑποδεικνύει ὡς θεραπεῖον τὴν λύσσαν. «Δοκεῖ δέ, λέγει ὁ Διοσκορίδης (π. ὕλης ἱατρ. Γ 105 τ. I σ. 444 Kuhn), καὶ λύσσαν κυνὸς ἰᾶσθαι συγκοπὲν ἐδέσματι καὶ δοθέν» <sup>6)</sup>. Ὅμοια ὀνόματα ἔχουσι καὶ ἄλλαι γλῶσσαι. Γαλλιστὶ passerage

1) [Ἐν ἀθηναϊκῇ λεξιλογίᾳ ἀναφέρεται καὶ «λυσοσόκαλο, ἱατρικὸν κατὰ τῆς λύσσης» (Δίπυλον 1912 σ. 46), οὗδ' ἐν ὅμως πέραν τούτου μᾶς πληροφορεῖ ὁ συντάκτης αὐτοῦ]].

2) Ἑστία 1877 τ. Δ' σ. 774.

3) Ἐγκυκλοπαίδ. λεξικόν [[Μάρτ]] λ. κύναγχον (τ. Δ' σ. 888).

4) Στ. Μηλιαράκης ἐν Ἐπιστημ. Ἐπετηρ. Πανεπιστ. Δ' σ. 302.

5) Langkavel Botanik d. späteren Griechen σ. 3.

6) Ὁ Διοσκορίδης ἀναφέρει τοῦτο ὡς δημώδη δοξασίαν διότι ἀλλαχοῦ (περὶ ἰσθμ. 2 τ. II σ. 60 κέ.) διαλαμβάνων περὶ τῆς θεραπείας τῆς λύσσης ἀποφεύγει νὰ μνημονεύσῃ τὰ θεωριζόμενα θεραπευτικὰ μέσα.



(ἄρχ. γαλλ. passeraige) ἢ chasseraige λέγεται τὸ λεπίδιον τὸ πλατύφυλλον (*Lepidium latifolium* L.) <sup>1)</sup>, καὶ passeraige de jardin τὸ κάρδαμον (*Lepidium sativum* L.) <sup>2)</sup>. Ἐν τῇ Βαλλωνικῇ διαλέκτῳ γὰρ d' arèdj = λυσσόχορτο λέγεται τὸ ἄλυσσον τὸ πετραῖον (*Alyssum saxatile* L.) <sup>3)</sup>. Ἰσπανιστὶ yerba de la rabia (λυσσόχορτο) τὸ *Alyssum calycinum* L., τὸ αὐτὸ δὲ ἀραβιστὶ modhib el keleb ἤτοι τὸ ἀπομακρύνον τὴν λύσσαν <sup>4)</sup>.

Ἐν Ἀργεῖ, ὡς ἀναφέρει ἡ ἀνωτέρω ἀνακοίνωσις, πρὸς θεραπείαν τοῦ λυσσώδους κόπτουσι διὰ ξυραφίου τὰς πλήρεις αἵματος φυμαλλίδας, αἵτινες παρουσιάζονται ὑπὸ τὴν γλώσσαν αὐτοῦ. Τοῦτο ἀναφέρεται πιθανώτατα εἰς τὴν ἀρχαίαν δοξασίαν <sup>5)</sup> ὅτι σκώληξ ὑπὸ τὴν γλώσσαν τοῦ λυσσώδους κυνὸς ἦτο ὁ προξενὼν τὴν νόσον· διετηρεῖτο δ' ἡ δοξασία αὕτη καὶ κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους <sup>6)</sup>. Ὁ Βυζαντινὸς Δημήτριος ὁ Πεπαγωμένος προσπαθὼν νὰ παραστήσῃ εὐλόγοφανές τὸ πρᾶγμα λέγει, ὅτι ἐν τῇ κάτω μέρῃ τῆς γλώσσης τοῦ λυσσώδους κυνὸς γίνεται εἶδος εἰς ἐκτύπωμα σκώληκος, ὅμοιον νεύρῳ λευκῇ, ἕπερ πρέπει ν' ἀποκοπῇ ἐκ τῆς γλώσσης, ὅπως θεραπευθῇ ὁ κύων <sup>7)</sup>.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

1) *Eug. Rolland Flore populaire*, Par. 1899 τ. II σ. 118.

2) Αὐτ. σ. 115. Ὁ *Littre* (*Dictionn. de la langue française* λ. passeraige) φέρει συνταγὰς ἐκ Γάλλων συγγραφέων τοῦ 17<sup>ου</sup> αἰῶνος, ἐχούσας καὶ τὴν βοτάνην ταύτην ὡς οὐστατικὸν φαρμάκον τῆς λύσσης.

3) *Bulletin de Folklore*, Liège 1893 τ. II σ. 119.

4) *Rolland* ἐνθ. ἀν. σ. 98.

5) *Plin.* N. H. 29, 5, 32.

6) *Grimm Deutsche Mytholog.* 4 ἐκθ. σ. 973.

7) *Κυνωσόφειον* 9 (ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Αἰλίου τοῦ ὑπὸ Hercher τ. II σ. 590).



# ΜΑΓΙΚΑΙ ΤΕΛΕΤΑΙ

ΠΡΟΣ ΠΡΟΚΛΗΣΙΝ ΜΑΝΤΙΚΩΝ ΟΝΕΙΡΩΝ ΠΕΡΙ ΓΑΜΟΥ\*

## I

Ἡ περιέργεια, ἡ παρορμῶσα εἰς προσπάθειάς πρὸς πρόγνωσιν τῶν μελόντων, εἶναι συναίσθημα κοινότατον εἰς τοὺς πλείστους ἀνθρώπους, εὐνόητον δ' ἔμως εἶναι ὅτι τὸ συναίσθημα τοῦτο ζωηρότατον ἐκφαίνεται παρὰ τοῖς ἀγάμοις, καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς κορασίοις, ἅτινα φλέγονται ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ γνωρίσωσι τὸν ἐπικλωσθέντα εἰς αὐτὰ ὑπὸ τῆς μοῖρας σύντροφον τοῦ βίου. Περὶ τῶν παρθένων, τῶν ὁποίων ἐπροχώρησεν ἡ ἡλικία, λέγει ὁ Ἀριστοφάνης ὅτι διέρχονται τὰς ὥρας τῶν μαντευόμενων πρὸς γάμου:

τῆς δὲ γυναικὸς μικρὸς ὁ καιρὸς, καὶ κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτῆς οὐδεὶς ἐθέλει γῆμαι ταύτην· ὅτε τοιαύτη (δὲ καλεῖται<sup>1</sup>).

Ἡμεῖς δὲ τὴν μαντικὴν περὶ γάμου προσηγορίαν ἡμῶν δὲν περιόριζον μόνον μετὰ τῶν παρθένων — βεβαίως γὰρ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ αὐτὸ θὰ συνέβαινεν — ἀλλὰ καὶ ἄλλαι νεάνιδες πορεύοντο καὶ νεανίαι προσφεύγουσιν εἰς παντοειδῆ χρηστήρια, νομίζοντες ὅτι καὶ συνηθῶσιν οὕτω νὰ διακρίνωσι ἀμυδρόν τι σημεῖον εἰς τὰ ἀδηλα σκότη τοῦ μέλλοντος, καὶ νὰ πορισθῶσιν ἔστω καὶ ἀτελεῖ καὶ ἀσαφεῖ πρόγνωσιν τοῦ μεγίστου καὶ σπουδαιότατου προβλήματος τοῦ βίου των. Εἶναι δὲ τοῦτο ὁ γάμος, εἰς τὸν ὅποιον φρονῶσιν ὅτι ἀποκορυφῶνται ἢ ἐν τῇ βίῳ εὐτυχία ἢ δυστυχία, διὸ καὶ ἐν τῇ ἡμέτέρᾳ γλώσσῃ ὁ γάμος καὶ ἡ μοῖρα συνταυτίζονται. Διότι τὰ κοράσια προπάντων διὰ τοιούτων μαντικῶν ἐνεργειῶν ζητοῦν νὰ ἴδωσιν ἢ νὰ μάθωσιν τὴ μοῖραν τους, νὰ ἐξιχνιάσωσιν δηλαδὴ ἐποῖς τις θὰ εἶναι ὁ μέλλων σύζυγός των.

Τὸ συνηθέστατον καὶ κοινότατον εἶδος τῆς τοιαύτης μαντικῆς εἶναι τὸ τῶν κληδονισμῶν, ἔπερ κατὰ ποικίλους τρόπους ἀσκεῖται, κατ' ἐξοχὴν δὲ διὰ τῶν κατὰ τὰς θερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου ἀπανταχοῦ σχεδὸν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἐν χρήσει μαντικῶν ἐνεργειῶν, αἵτινες διετήρησαν τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τοῦ κλήδονα. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ εἶδη μαντικῆς δι' ὧν πιστεύουσιν ὅτι δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι προγνώσεις περὶ γάμου· ταῦτα νομίζουσιν ὅτι εἶναι μὲν ἐν παντὶ καιρῷ ἀσφαλῆ καὶ πιστά, ἀλλ' ὅτι ἐναργέστερον ὑποδηλώνουσιν εἰς τοὺς μαντευομένους τὸ μέλλον ἐν τακταῖς ἡμέραις, οἷον κατὰ τὰς θερινὰς

\* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1911 τ. Γ' σ. 3—50.

1) Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 596—7 καὶ Σχολ. αὐτ.



τροπὰς τοῦ ἡλίου ἢ τὰς χειμερινὰς (κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων ἢ τῆς πρώτης τοῦ ἔτους), ἢ περὶ τὴν ἑαρινὴν ἰσημερίαν, ἢ εἰς ἄλλας τινὰς ἐπισήμους ἑορτασίμους ἡμέρας.

Ὅλως δὲ ἰδιόζουσταν τάξιν εἰς τὰ εἶδη ταῦτα τῆς μαντικῆς ἔχει ἡ περὶ γάμου ὄνειρομαντεία· διότι ἐνῶ ἔκείνα συνίστανται εἰς ὀρθὴν παρατήρησιν καὶ ἐρμηνείαν σημείων, κατὰ τρόπον τυπικόν, κεκανονισμένον ὑπὸ τῆς παραδόσεως, ἡ τοιαύτη ὄνειρομαντεία συνίσταται εἰς μαγικὰς τελετὰς πρὸς πρόκλησιν ὄνειρων. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι μαγικαὶ τελεταὶ συνηθίζονται καὶ εἰς τινὰ τῶν ἄλλων εἰδῶν τῆς μαντικῆς, οἷον εἰς τὴν τοῦ κλήδονα, ἢ ἔκθεσις τοῦ περιέχοντος τὰ σύμβολα ἀγγείου εἰς τὴν ἐπήρειαν τῶν ἀστρῶν καὶ ἡ πλήρωσις αὐτοῦ μὲ ἀμίλητο νερό· ἀλλ' εἰς ταῦτα αἱ μαγικαὶ τελεταὶ εἶναι παρὰ πληρώματα ἐπουσιώδη καὶ πάρεργα, ἐνῶ εἰς τὴν ὄνειρομαντείαν ἀποτελοῦσι τὸ κύριον συστατικόν αὐτῆς. Διαφέρει δὲ μεγάλως ἡ τοιαύτη ὄνειρομαντεία τῆς συνήθους, τῆς συνισταμένης δηλ. εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ἐννοίας τοῦ ὄνειρου, διότι εἰς τὴν περὶ γάμου ὄνειρομαντείαν σημαντικὴ θεωρεῖται μόνη ἡ διὰ τῶν μαγικῶν τελετῶν ἐπιτυχνομένη ἐμφάνισις τοῦ ὄνειρου, τοῦτο δὲ εἶναι αὐτόδηλον.

Περιγραφὴν τῶν μαντικῶν περὶ γάμου συνηθειῶν, τῶν ἐπιχωριαζουσῶν ἐν Τριπόλει τῆς Ἀρκαδίας καὶ τῶν παλαιῶν τῆς Κυνουρίας ἀπέστειλαν ἡμῖν οἱ κ. κ. Ν. Κ. Ἀλεξόπουλος καὶ Π. Παπαμιχαήλ. Δημοσιεύοντες ἐν συμπληρώματι τὰς περιέργους ταύτας ἀρχαιολογίας, ἐνομίσαμεν ἀναγκαῖον διὰ τὴν σπουδαίαν τοῦ θέματος ἐπιστημονικὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἐξαιρετικὴν περὶ τῶν τοιούτων δεισιδαιμονικῶν συνηθειῶν τοῦ ἡμετέρου λαοῦ, τὰς γνωστὰς ἐκ προηγουμένων δημοσιεύσεων καὶ ἀποροφοριῶν ἡμῶν, ἐπισυνάπτοντες πρὸς διαφώτισιν αὐτῶν καὶ τινὰς ἡμετέρας παρατηρήσεις.

#### Α'. ΚΑΤΑΔΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΜΟΙΡΑΣ

Ἐν Αἰγίνῃ πρὸς πρόκλησιν τοῦ μαντικοῦ ὄνειρου γίνεται τὸ κάλεσμα ἢ προσκάλεσμα ἢ δέσιμον τῆς Μοῖρας. Μοῖρα δ' ἐννοεῖται ἡ μεγάλη Μοῖρα, ἡ μόνη ἔχουσα τὴν φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὑπὸ τῶν Μοιρῶν προορισθέντων, ἣτις καὶ θεωρεῖται ὡς ἡ κοινὴ τῶν ἀνθρώπων Μοῖρα, ἢ ὡς λέγουσιν οἱ Αἰγινῆται «ἡ μοῖρα ὅλων μας», «ποῦ κρατάει ᾧ τὸ χέρι τοῖς τύχαις μας»<sup>1)</sup>. Ἡ νεῆνις, ἡ ζητοῦσα νὰ μάθῃ ποῖος θὰ εἶναι ὁ μέλλων σύζυγός τῆς, ἐν καιρῷ νυκτὸς πρὸ τοῦ ὕπνου περιζῶνεται χρυσομάντηλο, τοῦ ὁποῦ τὰ δύο ἄκρα δένει ἀποπίσω μὲ τρεῖς κόμβους ἐπιλέγουσα :

᾿Σ τὴ Μόλιβο, ᾿ς τὴ Κόλυβο<sup>2)</sup>,

᾿ς τὴ Τουρολομαρομορηγή,

ἔκει εἶν' οἱ Μοῖραις τῷ Μοιρῶ,

1) Π. Ἡρωιδίου Ὁ κακομοιραχμένος καὶ αἱ περὶ Μοιρῶν δόξαι πρὸς τῇ αἰγινητικῇ λαφ. Ἀθ. 1888 σ. 19.

2) Ἄλλως: Κόλυβο. Παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὀλύμπου.



ἔκεῖ εἶναι κ' ἡ δική μου.  
 Ἄν κάθεται, νὰ σηκωθῇ,  
 κι' ἂν εἶν' ὁρθή, νὰ δράμῃ,  
 νᾶρθῃ ἀπόψε νὰ μοῦ εἰπῇ,  
 ποιὸν ἄντρα θελὰ πάρω.

Εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν ἐπωδὴν κατακλίνεται καὶ προσδοκᾷ «νὰ ἰδῇ ὄνειρο, ποῦ θὰ φανίτῃ ἡ Μοῖρα της νὰ τῆς εἰπῇ τὸν ἄντρα ποῦ θὰ πάρῃ»<sup>1)</sup>.

Καὶ ὁ μὲν κατάδεσμος τῆς Μοίρας δύναται νὰ γίνῃ ἐν παντὶ καιρῷ. Τὴν δ' ἐσπέραν τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας ἡ νέα δένει ἐπίσης ὀπισθεν τὸ χουσομάν-τηλο μὲ τρεῖς κόμβους, καὶ δένουσα ἕκαστον κόμβον ἐπιλέγει:

Ἄγία Δευτέρα βγαίνοντας,  
 ἅγια Τρίτη μπαίνοντας,  
 ἅγια Τετράδ' ἀληθινή,  
 ὅπου σὲ στέλνω νὰ διαβῇς·  
 μήτε νὰ φῶς, μήτε νὰ πιῇς,  
 μήτε μ' ἄντρα νὰ κοιμηθῇς,  
 τὴ Μοῖρα μου νὰ πῆς νὰ βαῖς,  
 νᾶρθῃ ἀπόψε νὰ μοῦ εἰπῇ,  
 τὸ ποιὸν ἄντρα θελὰ πάρω.

Καὶ κατακλίνεται διὰ νὰ ἴδῃ τὸ ὄνειρόν της καὶ πάλιν ὁνειροκρίτης<sup>2)</sup>. Ἐν δὲ τῇ Δευτέρᾳ γίνεται τὸν πρῶτον εἰς τὸν κόμβον τῆς ἐσπέρης τοῦ ἀνδρὸς Ἰωάννου (24 Ἰουνίου) βάνει ὅποια ἐπιθυμᾷ νὰ γίνῃ, πάλιν θὰ πάρῃ ἄνδρα μία σπαλέττα μαύρη κατάσαρκα εἰς τὴ ζώση καὶ πάλιν δένει πρῶτα κόμπο καὶ καθὼς τὴ δένει λέει :

Ἦσ' τὴν Ὀλύμπο, Ἦς τὴν Κόλυμπο,  
 Ἦς τὴν κολυμπήθρα τ' οὐρανοῦ,  
 ποὺ κεῖ ν' οἱ Μοῖραις οἱ πολλαῖς,  
 ἔκεῖ ναι κ' ἡ δική μου,  
 ποὺ φαίνουνε, ξυφαίνουνε  
 καὶ τὰ χουσὰ χουσώνουνε,  
 ν' ἀφήσουνε τὸ ὕφασμα,  
 τὸ ξύφασμα,  
 καὶ τὰ χουσὰ χουσώματα,  
 νὰ πὰ νὰ παραδείρουνε,  
 τὸν ἄντρα μου νὰ μῶβρουνε,  
 νὰ δόνε φέρουν νὰ δόνε ἰδῶ  
 Ἦς τὸν ὕπνο μου ἀπόψε.

1) Π. Ἡρειώτου Συμβολὴ εἰς τὰ τοῦ βίου τῶν νεοτ. Ἑλλήνων. Ἀθ. 1890 σ. 13—4.  
 Ἐκ τούτου Alb. Thumb ἐν Zts. d. Vereins f. Volkskunde 1892 τ. II σ. 286—7.

2) Ἡρειώτου Συμβολὴ σ. 12—3 = Alb. Thumb αὐτ. σ. 290—1.



Ἐπειτα κάμνει καὶ δεύτερον κόμβον καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν ἐπιφθῆν, καὶ τρίτον ἐπίσης. Τὴν δὲ νύκτα προτοῦ κατακλιθεὺς λύει τὴν σπαλέττα καὶ τὴν θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της εἰς σχῆμα στεφάνου καὶ ἐπαναλαμβάνει τὸ δέσιμον τῶν τριῶν κόμβων καὶ τὴν ἐπιφθῆν. Οὕτω θὰ ἴδῃ εἰς τὸ ὄνειρόν της ἓνα ἄνδρα, ὅστις θὰ εἶναι ὁ μέλλων σύζυγός της <sup>1)</sup>.

Ὅμοιος κατάδεσμος συνγίθεται καὶ ἐν Σύμῃ ὥς συνάγεται ἐκ τῆς κάτωθι ἐπιφθῆς, ἣτις ὡς δημοτικὸν ἄσμα παρεμβάλλεται εἰς συλλογὴν συματικῶν δημοτικῶν ἁσμάτων.

Δευτέρα μου μπαίνω τα,  
καὶ τρίτη μου βγάλω τα  
τετράδῃ μου ἐρχομένη  
καὶ καλοδεξομένη,  
νὰ μὲ πάρῃς, νὰ μὲ ὀήξῃς  
κάτω 'ς τὸ δαφνοποταμὸ.  
Ἄ δῶ τοῖς μοίραις τῶμ μοιρῶ,  
τοῖς μοίραις τῶμ μοιράδω,  
ἃ δῶ κ' ἐγὼ τὴμ μοῖραμ μου,  
κί' ὅποιος μοῦ μέλλει νὰ τὸ δῶ,  
ποῦ χει ἄσπρον στήθος καὶ μαύραις, (ἐνν. μοίραις)  
καὶ λούνηται ἐν πλάνουνοιαι  
καὶ μοσχοσπέρμα ἀντρίαι·  
Ἄ ἐγὼ μὲ μοσχοσπέρμα, μὲ πλάνουνοιαι  
μὲ μοσχοσπέρμα καὶ τῶν μοιρῶν  
ἃ δὲν ἴδω, ὅτῃ μοῖραμ μου,  
τί ἄνδραθ θὰ εἶναι τὸ ἴδω").

Εἰς τοιαύτην δὲ μαγικὴν τελετὴν κατάδεσμου τῶν Μοιρῶν ἀνήκει καὶ ἡ γνωστὴ ἐπιφθῆ, ἥ μὲ ἀσχημάτους παραλλαγὰς ὑπὸ πολλῶν ἀναφερομένη:

'Στὸν Ὀλύμπω, 'ς τὸν Κόλυμπω,  
'ς τὰ τοῖα ἄστρα τ' οὐρανοῦ,  
ὅπου 'ν' οἱ μοίραις τῶ μοιρῶ,  
ἐκεῖ ναι κ' ἡ δική μου,  
ἃς ἔρθῃ τώρα νὰ μὲ ἴδῃ").

1) Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον ἀριθ. 220 (ἀνακοίνωσις τῆς δεσποινίδος Α. Μαρκέτου).

2) Κ. Π. Σύλλογος τ. 16' σ. 229, 19. Δευτέρα τρίτη καὶ τετράδῃ τῶν πρώτων στίχων εἶναι αἱ ἡμέραι τῆς καθαρᾶς ἐβδομάδος. Ἐν τῇ αἰγινήτικῃ ἐπωδῇ τὸ νόημα εἶναι σαφέστερον.

3) Wordsworth Athens and Attica σ. 228. Πιττάκης ἐν Ἐφημ. ἀρχαιολ. 1852 σ. 653 (=Ἐφημ. Φιλομυθῶν 1860 σ. 1195). Passow Carm. popul. ἀρ. 574 6 (ἐκ τοῦ Wordsworth καὶ ἐκ παραλλαγῆς τοῦ Ἑρρ. Οὐλσέριχου). Heuzey Le mont Olympe et l'Acarnanie σ. 139 (=Tozer Researches in the Highlands of Turkey τ. II σ. 24). B. Schmidt Volksleben d. Neugriechen σ. 219. Πολίτων Νεοελλ. μυθολογία Β' σ. 228. Thumb ἐν Zts. d. Ver. f. Volksk. 1892 τ. II σ. 287—9. Drexler ἐν Roscher Lex. d. Mythol. τ. III σ. 858. Lawson Modern Greek Folklore σ. 128. Βλ. καὶ J. J. Ampère ἐν Revue des deux mondes 1 Ἰουλ. 1844 σ. 40.



## Β'. ΑΡΜΥΡΟΚΟΥΛΛΟΥΡΑ

1. *Τρίπολις*. Βλ. εἰς τὸ ἐπίμετρον τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Ν. Ἀλεξοπούλου.

2. *Βούρβουρα Κυνουρίας*. Βλ. ὁμοίως τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Ἐπ. Γ. Παπ-  
παμιχαήλ.—Βλ. καὶ Ἐθνικὴν ἀγωγὴν 1901 τ. Δ' σ. 46.

3. *Σαρατζῆ (χωρίον τῆς Κορῶνης)*, κατ' ἀνακοίνωσιν πρὸς με Δ. Σ. Χρυ-  
σοπούλου δημοδιδασκάλου (1888). "Ὅποιος ἀνύπαντρος θέλει νὰ μάθῃ ποιὸν  
ἢ ποιὰν θὰ πάρῃ καὶ πῶς θὰ τὸν λένε, νὰ φτειάσῃ μίαν ἀρμυροκουλλοῦρα. Γιὰ  
νὰ τὴ φτειάσῃ πρέπει νὰ κλέψῃ τρεῖς κουταλιαῖς ἀλεύρι ἀπὸ τρεῖς πρωτο-  
στέφαναις γυναῖκες, ποὺ νὰ ἔχουν τὸ ἴδιον ὄνομα οἱ ἄντρες τῶν (τὸ καλῦτερον  
εἶναι νὰ λέγωνται Γιάννηδες), νὰ πάρῃ τρεῖς κουταλιαῖς ἄλλας καὶ τρεῖς κου-  
ταλιαῖς νερό, νὰ τὰ ζυμώσῃ κορίτσα<sup>1)</sup>, καὶ νὰ ψήσῃ αὐτὴ τὴν κουλλοῦρα  
ἔς τὴ γωνιά. Τὴν Καθαρὴν Δευτέραν θὰ νηστεύῃ οὕλῃ τὴν ἡμέραν καὶ τὸ  
βράδυ θὰ φάγῃ οὕλῃ τὴν ἀρμυροκουλλοῦραν ξερὴ. Καὶ ἔς τὸν ὕπνον τοῦ θὰ ἰδῇ  
τὸν ἄντρα ἢ τὴν γυναῖκα ποῦ θὰ πάρῃ καὶ θ' ἀκούσῃ τ' ὄνομά του.

4. *Τριφυλία*. «Ὅταν μία κόρη θέλῃ νὰ μάθῃ ποῖον ἄνδρα θὰ ὑπανδρευθῇ,  
φυλάττει τὴν Καθαρὴν Δευτέραν, ὅτε γίνονται τὰ κούλουμα, καὶ δὲν πίνει νερόν  
ὅλην τὴν ἡμέραν. Τρώγει ὅμως ὅσον ἡμπορεῖ ἀπὸ τὰ σαρακοστιανὰ φαγητά,  
τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι ἀλμυρὰ καὶ ἔχουσι δίψαν. "Ὅποιος λοιπὸν  
τὴν νύχτα τῆς φανῇ εἰς τὸν ὕπνον τῆς πρὸς προσφάσει εἰς αὐτὴν καὶ τῆς  
προσφέρει χρύον καὶ ὀροσερὸν νερόν, αὐτὸς θὰ εἶναι ὁ γάμος τῆς» (Δελτ. ἱστορ.  
καὶ ἐθνομ. ἑσθ. 1883 τ. Α' σ. 679).

Αὐτοὶ ἐπίσης τὴν Καθαρὴν Δευτέραν κατακλινόμενοι τὴν ἀρμυροκουλ-  
λοῦραν ἀναμιγνύοντες ἐν κοχλιάριον ἄλλαν τὴν ὕλην καὶ ἐν ἀλεύρου. Οἱ  
τρώγοντες ἐκ ταύτης δὲν πίνουναι καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν νερόν, κατακλινόμενοι  
δὲ διψῶντες βλέπουσι καθ' ὕπνου ἢ ὅτι εἰσέρχονται εἰς οἰκίαν τινα ζητοῦντες  
νὰ πῶσιν ἢ ὅτι προσφέρει τις εἰς αὐτοὺς νερόν καὶ ἐκ τοιούτων ὀνειρῶν μαν-  
τεύονται τίς θὰ εἶναι ὁ μέλλων ἢ ἡ μέλλουσα σύζυγος αὐτῶν. (Κατ' ἀνακοί-  
νωσιν Σ. Δ. Κωνσταντινοπούλου, φοιτητοῦ 1917).

5. *Σοποτὸν Καλαβρύτων*. «Ὅσα κορίτσια θέλουσι νὰ ἰδοῦν ποῖον ἄντρα θὰ  
πάρουνε, νηστεύουν ἀπὸ τὸ βράδυ τῆς Τυρινῆς ὡς τῆς Καθαρῆς Τετράδῃ. Τότε  
μαζώνουνε ἀλεύρια ἀπὸ τρεῖς πρωτοστέφαναις καὶ ζυμώνουνε τὴν ἀρμυρο-  
κουλλοῦρα, ποῦ ναι μισὴ ἀλεύρι καὶ μισὴ ἀλάτι. Ἐπειτα τὸ βράδυ τὴν  
τρώει καὶ τὴ νύχτα ποῦ θὰ διψήσουνε, ὅποιον ἰδοῦνε νὰ τοὺς δώκῃ νερό ἔς τὸν  
ὕπνον τοὺς, αὐτὸς θὰ ναι ὁ ἄντρας ποῦ θὰ πάρουνε<sup>2)</sup>».

6. *Ἀθῆναι*. «Γραῖα συγγενῆς ἐπήγαγε τὴν ἐσπέραν τῆς τελευταίας Κυ-  
ριακῆς τῶν Ἀπόκρεων εἰς τρία σπίτια μονοστέφανα καὶ ἀπείκασα<sup>3)</sup> καὶ ζη-

1) Καὶ ὅταν τύχῃ θηλ. ὁ μαντευόμενος νὰ εἶναι ἄνθρωπος ἢ χίμαιρα, τὴν ἀρμυροκουλλοῦραν ἀ-  
παίττειται νὰ ζυμώσῃ παρθένος.

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀνδρ. Κ. Κωνσταντινοπούλου, δημοδιδασκάλου 1888 (Βλ. Ἀπο-  
γραφή Γ' 511).

3) Οἱκοὶ ἐν τοῖς ὁποῖοις ὄκουν ἀνδρόγυνα ἀπαξ στεφανωθέντα (ἀποτελούμενα θηλ.  
ἢ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, ὧν οὐδέτερος εἶγεν ἄλλῃ εἰς δεύτερον γάμον) καὶ οὗς δὲν εἶχον  
ταράξῃ πένθη.



τοῦσα ἐλάμβανε ἀπ' αὐτῶν ἀλευρι καὶ ἀλάτι, ἅτινα ἔφερεν εἰς τὴν ἐν ὄρχ γάμου κόρην. Αὕτη δὲ ἦντιλε μόνη τῆς ἀμίλητο νεοῦ ἐκ τοῦ φρέατος τῆς οἰκίας τῆς. Κατόπιν ἐζύμωνε τὰ προσφερθὲν ἀλευρι καὶ ἀλάτι, ὅσον καὶ ἂν ἦτο, καὶ κατεσκεύαζε μικρὸν στρογγύλον πλακοῦντα, ὃν ἔψηγεν εἰς τὸ μανταλίδι τῆς παραφωτίας τοῦ σπιτιοῦ... Τὸ οὕτω κατασκευαζόμενον ἀρμυροκουόλλουρο ἔκοπτεν εἰς δύο τεμάχια, καὶ τὸ μὲν ἥμισυ ἔτρωγε τὸ βράδυ, χωρὶς νὰ φάγῃ ἄλλο τι, τὸ δὲ ἄλλο ἥμισυ τὸ ἔθετεν κάτω τοῦ προσκεφαλαίου τῆς τὴν ὥραν τοῦ ὕπνου, λέγουσα, ἀφοῦ πρῶτον ἐξεδύετο καὶ ἔκκαμνε τὴν προσευχὴν τῆς: "Εἰλα, Μοῖρα τῶν Μοιρῶν καὶ ἡ δική μου Μοῖρα καὶ πές μου ποιὸν ἄντρα θὲ νὰ πάρω· ἢ νὰ τὸν δῶ ᾧ τὸν ὕπνο μου ἢ ν' ἀκούσω τ' ὄνομά του"¹).

7. Αἰγίνα. «Τὸ ἀρμυροκουόλλουρο. Τὴν Καθαρὰν Δευτέραν ἡ νέα, ἡ θέλουσα νὰ προμαντεύσῃται τὴν μέλλουσαν τύχην τῆς, περιέρχεται τρία σπίτια μονοστέφανα καὶ ζητεῖ νερό, ἀλάτι καὶ ἀλευρι, ἰδίως πλάση ἐξ ἑναπολειφθέντων ἐκ τῶν κατὰ τὴν Τυροφάγον παρασκευασθέντων μακαρουνίων. Ταῦτα πάντα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς θέτει ἐντὸς σκεύους προσέχουσα ὥστε τὸ ἅλας νὰ εἶναι πλέον τοῦ δέοντος. Τὸ σκεῦος τοῦτο τοποθετεῖ ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας τῆς εἰς τὸν οἶκόν τῆς εἰσόδου ἢ, ὡς λέγουσιν, ᾧ τὸ ἔμπα καὶ ἔβγα τῆς πόρτας τοῦ σπιτιοῦ, ζυμώνει ὅλα ἑμὸς τὰ ἐν αὐτῇ μὲ πίσω τὰ χεῖρα καὶ κατασκευάζει τὸ ἀρμυροκουόλλουρο, ὃ ψήγει ἐπὶ πυρᾶς ἣν ἀνάπτει ᾧ τὸ τρώιστρατο. Τὸ κουλόρι, ὅσον καὶ τὸ ἄλλο ἐν αὐτῇ ἐμπεριεχομένου πολλοῦ ἁλτος εἶναι λίαν ἀλμυρὸν καὶ τὸ ἀρμυροκουόλλουρο, καὶ τρώγει μικρὸν ποσὸν νὰ κατακλύσῃ ἡ νέα νερό, καὶ εἰς τὸ νερόν, ὃν καὶ ὑπερβολικὴν ἐπιπλοὴν τοῦτου διεγείρεται, ὡς ἐκ τῆς ἀλμυρότητος αὐτοῦ. Πιστεύεται δὲ ὅτι νὰ φανιστῇ ᾧ τὸν ὕπνο τῆς νὰ τῆς δώσῃ ὅ,τι νὰ πῇ"²).

8. Ἰωάννινα. «Κατὰ τὴν ἑβδόμην τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας αἱ νέαι τρώγουν ἄρτον ζυμωμένον ἐξ ἰσοῦ ποσοῦ ἀλεύρου καὶ ἰσοῦ ἁλτος. Περιμένουν δὲ νὰ ἴδωσι καθ' ὕπνον ὅταν θὰ διψάσουν, τίς θὰ ταῖς δώσῃ νερόν, καὶ ἐκεῖνον, ὡς πιστεύουν, θὰ λάβουν σύζυγον»³).

9. Θεσσαλονίκη. «Ἐν Θεσσαλονίκῃ τὴν ἐσπέραν τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Κλήδονα παίρνουν ἀπὸ ἑπτὰ φούρνους ἀπὸ μιὰ φούχτα ἀλευρι καὶ ζυμώνουν τὴν ἀρμυροκουλόουρα. Τὴν ψήνουν ᾧ τοῦ τηγάν' καὶ τὴν τρώγουν χωρὶς νὰ πίνουν νερόν· πιστεύουν ὅτι ὅποιος παρουσιάσθῃ εἰς τὸν ὕπνον των καὶ τοὺς δώσῃ νὰ πίνουν θὰ εἶναι ὁ σύζυγός των»⁴).

Ἄλλαχοῦ δὲ τῆς Μακεδονίας (ἐν Βεροῖα) ἡ ὀνειρομαντεία κατὰ τὴν αὐτὴν

1) Α. Γ. Καμπούρογλου ἐν Εἰρ. Ἀσολίων Ἀττικ. ἡμερολ. 1896 σ. 328. Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται μετὰ μικρῶν μεταβολῶν ἐν Ἱστορίᾳ τῶν Ἀθηναίων τ. Γ' σ. 19—20. Ἐντεθὲν ἀτελὴς περίληψις παρὰ J. G. Lawson Modern Greek Folklore 1910 σ. 303. Ὁ Καμπούρογλου οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ ἀναμενομένου ὑπὸ τῆς νέας ὀνειροῦ, ἀλλ' ἵσως παρέλιπε τοῦτο ὡς ὑπονοούμενον ἐκ τῆς ἐπιφθῆς.

2) Π. Ἡρειώτου Συμβολή σ. 14 = Alb. Thumb ἐνθ. ἀν. σ. 291.

3) Ἐστία 1892 Α' σ. 100.

4) Λαογρ. Γ' σ. 512.



ἡμέραν συμφύρεται μετὰ ὕδατομαντείας καὶ κατοπτρομαντείας. «Τὴ γιορτὴ τ' Ἀγιαννίου τρώει τὸ κορίτσι ἓνα ἄρμυροκούλλουρο καὶ τὴ νύχτα, ὅταν θὰ ξυπνήσῃ ἀπὸ τῆ δίσφα τῆς, κοιτάζει ἔς τὸ κανάτι ποῦ φωτίζεται μονάχα ἀπ' τὴν καντήλα τοῦ εἰκονίσματος, καὶ βλέπει, ἂν ἔχῃ ἄδολη ψυχὴ, τὸ πρόσωπο ἐκείνου ποῦ θὰ τὸν πάρῃ ἄντρα»<sup>1)</sup>).

10. Ἀπειράνθος Νάξου. Τὸ ἄρμυροπιτάρι (ὡς ὀνομάζεται ἡ ἄρμυροκουλούρα ἐν Ἀπειράνθῳ, ἐκ τοῦ ἄλμυρός καὶ πίτα) κατασκευάζεται μὲ πολλὰς μαγικὰς διατυπώσεις. Κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς παραμονῆς τοῦ Κληδόνου (24 Ἰουνίου) νέος ἐξ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι θὰ λάβωσι μέρος εἰς τὸ ἄρμυροπιτάρι, μεταβαίνει εἰς φρέαρ διὰ νὰ φέρῃ ἐντὸς μικροῦ δελίνου δοχείου τὸ καλούμενον ἀμίλητο νερό. Ὁ νέος οὗτος ὀφείλει νὰ μὴ ἐκστομίσῃ μηδὲ λέξιν, μηδὲ τὸν χαιρετισμὸν ν' ἀποδώσῃ, ἂν τυχὸν τὸν χαιρετίσῃ τις τῶν ἀπαντῶντων. Ἄν δ', ὡς δὲν εἶναι σπάνιον νὰ συμβῇ, προῶσί τινες πειράζοντες αὐτὸν μέχρι τοῦ νὰ τὸν δειρῶσι, πρέπει νὰ ὑπομείνῃ καὶ τὸν ὀδυρμὸν ἀγογγύστως. Ἐπιστρέφων δ' ἐκ τοῦ φρέατος μὲ τὸ ἀμίλητο νερό, διέρχεται πρὸ τριῶν ἐκκλησιῶν «γὰρ ν' ἀγιαστῇ τὸ νερό». Ἐπειτα μεταβαίνει εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου θὰ γίνῃ τὸ ἄρμυροπιτάρι, ἐν ᾗ πολλοὶ νέοι καὶ νεάνιδες, προπάντων δὲ ἐκ τῶν ἐν ὥρᾳ γάμου, ἀναμένουσι σιωπηλοὶ καὶ οὔτοι νὰ φθάσῃ τὸ ἀμίλητο νερό. Τὴν ἀντήλσιν καὶ τὴν μεταφορὰν τοῦ ὕδατος ἐκ τοῦ φρέατος εὐχόμενοι συχνάκις ἀντὶ νέου καὶ νεῆνις ἐκ τῶν μαντευομένων. Ὅταν τὸ ἀμίλητο νερό κομισθῇ, ἀμέσως χύνουσιν αὐτὸ ἐντὸς λεκάνης καὶ διὰ μὲν τοῦ ὕδατος (καὶ ὕδατος, σήττας) κοσκινύει ἐκ τῶν περὶ τὴν λεκάνην ἄλευρον, ὡς αὐτὸν τὸν ἄλευρον εἰς τὸ ὕψιστον ὥστε νὰ μὴ βλέπῃ, καὶ κινῶν αὐτὴν τριῖς παλινεστέρων ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἄριστερά.

Κατόπιν δ' ἐμβάλλουσιν ἐντὸς τῆς αὐτῆς λεκάνης ἴσην πρὸς τὸ ἄλευρον ποσότητα ἄλατος, καὶ ἀρχίζουσι νὰ ἀνακατώνουν (νὰ φυρῶσι) τὰ ἐν τῇ λεκάνῃ μέχρις ὅτου πῆξουν, δηλαδὴ καταστῶσι μία ὁμοιομερὴς μάζα. Τὴν ζύμην ταύτην θέτουσιν ἐντὸς τηγανίου μετὰ τῆς ἀνγκαιούσης ποσότητος ἐλαίου καὶ τηγανίζουσιν αὐτήν. Ἐπειτα διαμοιράζουσι μετὰξὺ τῶν τὸ ἄρμυροπιτάρι τοῦτο καὶ λαμβάνει ἕκαστος μικρὸν τεμάχιον, τὸ ὅποιον τρώγει. Σημειωτέον δὲ ὅτι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς διανομῆς τοῦ ἄρμυροπιταρίου ἀπαγορεύονται αἱ ὁμιλίαι. Ἀφοῦ δ' ἕκαστος φάγῃ τὸ τεμάχιον ποῦ ἔλαβε, ἐξέρχονται πάντες ἐκ τῆς οἰκίας ἐν ᾗ κατεσκευάσθη τὸ ἄρμυροπιτάρι εἰς τὴν αὐλήν, ὅπου πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κρηβατῖνα (κληματαριά, ἀναδενδράς) ταύτης τὴν ῥίζαν ὃ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον ἐκ τῶν ψυχόντων ἄρμυροπιτάρι σείει διὰ τῶν χειρῶν ἐπ' αὐτῶν:

Ἐὼ σῶ τὸ κλῆμα (= ἐγὼ σείω τὸ κλ.)  
καὶ τὸ κλῆμα νὰ σείσῃ τὴ ἥς (= τὴν γῆν)  
κ' ἡ ἥς (= ἡ γῆ) νὰ σείσῃ τὴν ἀαπῶ,  
νὰ ρθῇ νὰ μοῦ δώσῃ νερό νὰ πιῶ.

1) Ἀδτ. Γ', 476.



Μετά ταῦτα ἕκαστος ἀπέρχεται εἰς τὰ ἴδια δρομαίως καὶ κατακλίνεται μετὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἴδῃ κατὰ τὰ νυκτερινὰ ὄνειρά του νὰ τῷ προσφέρῃ ὕδωρ ἢ νέα ἢ ὁ νέος ἔστις ἐγινεν αἰτία νὰ ὑποβληθῇ ἑκουσίως εἰς τὴν βάσανον τῆς δίψης, τὴν ὁποῖαν ἐπέτεινε τὸ ἄρμυροπιτάρι<sup>1)</sup>).

11. Μῆλος. «Κατὰ τὴν 25 Νοεμβρίου, ἑορτὴν τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης, λαμβάνουσιν (αἱ νεάνιδες) τρεῖς δράκας ἀλεύρου καὶ τρεῖς ἄλματος ἀπὸ τρεῖς γυναικας, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ εἶναι ὑπανδρευμένοι, ἀλλὰ μονοστέφαναι, δηλ. ἀπαξ μόνον ὑπανδρευμένοι. Ἐκ τοῦ ἄλματος καὶ τοῦ ἀλεύρου κατασκευάζει ἡ κόρη πλακοῦντα, ὃν φαγοῦσα κατακλίνεται, ἐπικαλουμένη τὴν ἁγίαν Αἰκατερίνην διὰ τῶν ἐξῆς:

Ἄγια μου Κατερίνα μου,  
νιετόρου θυγατέρα,  
[ἄμε] ᾽ς τὴν ἄρουρά ᾽ς τὴν κάρουλα,  
᾽ς τὴ Μαρομαροχρονσοπηγή,  
ποῦ ναι οἱ Μοίραις τοῦ Μοιρῶ,  
καὶ λούγονται καὶ νίβγονται,  
κι' ἀσημοκορδογιζονται  
κι' ἂν κ' εἰς τὴν ἐξοχὴν μου,  
κι' ἂν εἶναι ὁμοῖα καὶ καλή,  
πὲς τῆς τῆς... ὁμοῖα καὶ καλή.

Κατὰ τὴν ἑορτήν, ὡς εἶναι ἐκτελεζόμενον ἀπὸ τῆς κόρης, τὴν πλακοῦντα ἀφαισιόμενον μετὸ παραπάνω, ὅτι οὐδεὶς καὶ ἐπὶ εὐρίσκεται πλησίον ποταμῶν καὶ φρεάτων... "Ὅν τινα δὲ ἤθελεν ἴσως καὶ τῇ προσφέρει ὕδωρ, οὐ ἢ μορφὴ εἶναι γνωστὴ ἢ καὶ ἄγνωστος εἰς αὐτὴν, τοῦτον θέλει νυμφευθῇ»<sup>2)</sup>).

1) Δὺτ. Γ', 512.

2) Νεοελλ. Ἀνάλεκτα 1872 Α' σ. 335. Ἐκ τούτου Ν. Γ. Πολίτου Νεοελλ. μυθολογ. σ. 230—1. *Alb. Thumb* ἐνθ. ἀν. σ. 291—2. *H. J. Th. Bent* (*The Cyclades*, Lond. 1874 1885 σ. 49) ἀναφέρει, ὅτι ὁμοία συνήθεια ἐπιχωριάζει καὶ ἐν Κιμῳλῳ. Ἐνδέχεται μὲν καὶ εἰς τὴν γείτονα τῆς Μήλου Κίμωλον αἱ νεάνιδες νὰ ζυμώνωσι κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης τὴν ἀλμυροκουλλοῦραν ὡς αἱ Μήλιαί, τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ταύτης προσδοκῶσαι. Ἀλλ' ὅμως δὲν ἀμφισβόλλομεν ὅτι δὲν παρετήρησε τοῦτο ἐν Κιμῳλῳ αὐτὴ ἡ συγγραφεῖς, ἀλλὰ παραλαβοῦσα ἐκ τῶν Νεοελληνικῶν ἀναλέκτων τὰ περὶ τῆς ἐν Μήλῳ συνήθειας τὰ μετέθεσεν εἰς Κίμωλον, μεθ' ὅλην τὴν βεβαιώσιν αὐτῆς ὅτι γράφει ἐξ αὐτοφίας. Δυστυχῶς ἔχει μόνον εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ εἰς προηγούμενα ἐν ἀγγλικαῖς περιοδικοῖς λαογραφικὰ ἄρθρα τῆς αὐτῆς συγγραφεῖς ἔχομεν παραδείγματα ἐθίμων καὶ δοξασίων, τὰ ὁποῖα βεβαιώνει ὅτι ἐπιχωριάζουσιν εἰς νήσους τῶν Κυκλάδων, ὥς ἐπισκέφθη, ἐνθ' ἡ περὶ τούτων παρέλαβεν ἐκ δημοσιευμάτων, ἀναφερομένων εἰς ἄλλους τόπους. Ὡς ἀκτιθενται πρὸς αὐτῆς τὰ περὶ τῆς ἀλμυροκουλλοῦρας γίνεται κατάδηλον ὅτι μεταφράζει ἐκ τῶν Νεοελληνικῶν ἀναλέκτων, παρανοοῦσα πολλά, προσθέτουςα δὲ καὶ τινας λεπτομερείας, αἵτινες εὐχερῶς ἐλέγχονται ὡς πεπλασμένοι. Λέγει δηλ. ὅτι εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἴδῃ εἰς μίαν οἰκίαν μερικὰ κοράσια ἀσχολούμενα εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ λεγομένου πλακοῦντος τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ ὅτι οὗτος κατασκευάζεται μετὸ τρεῖς δράκας ἀλεύρου καὶ τρεῖς ἄλματος, ἐκ τῶν ὁποίων πείθεται μίαν γυναικα μονοστέφανη νὰ κατασκευάσῃ τὸ



10. Σάμος. Ἐπὶ τῆς ἀνθρακιᾶς τῆς πυρᾶς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (24 Ἰου-  
νίου) αἱ ἄγαμαι ψήνουν τὴν ἀρμυροκουλλοῦραν, ζυμωμένην μὲ ἄλευρον καὶ  
ἀφθονιώτατον ἄλας. Ἀφοῦ δὲ φάγουν αὐτήν, πλαγιαίζουν, χωρὶς νὰ πίνουν τίποτε  
καθ' ἑλὴν τὴν νύκτα. Πιστεύουν δὲ ὅτι τὸ ὄνομα ἐκείνου, ποῦ θὰ ἴδουν εἰς  
τὸν ὕπνον των νὰ τοὺς δώσῃ νερόν, θὰ εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς ποῦ θὰ  
πάρουν<sup>1)</sup>).

### Γ'. ΤΟ ΜΑΚΑΡΟΝΙ ΤΩΝ ΑΠΟΚΡΕΩΝ

Τὴν ἀλμυροκουλλοῦραν ἀντικαθιστᾷ πολλάκις μακαρόνι ὑποκλεπτόμενον  
ἐκ τοῦ συμποσίου κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς τελευταίας ἡμέρας τῶν Ἀποκρεων.  
Ἐνισχυοῦ δὲ συνδυάζεται τῆς ἀλμυροκουλλοῦρας καὶ τοῦ μακαρονίου ἡ ἐνέρ-  
γεια, ἣ ἐπιπασσομένου ἀφθόνου ἁλατος τὸ μακαρόνι ἀναπληρώνει τὴν ἀλμυρο-  
κουλλοῦραν.

1. Χωρία Τριπόλεως. Βλ. τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ν. Κ. Ἀλεξοπούλου.  
—Ἐν Τριπόλει δὲ καὶ ἐγὼ ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ βεβαιωθῶ πρὸ ἐτῶν (1866)  
ὅτι αἱ ἀνύπανδροι ἐν τῇ συμποσίῳ τὴν ἐσπέραν τῆς Κυριακῆς τῆς Ἵεροφάνου  
προσεπάρθουν νὰ κρύψωσιν εἰς τὸν κόλπον των ἐν μακαρόνιον ἐκ τῶν τριῶν  
πρώτων περουνῶν, πιστεύουσαι ὅτι κατορθώνουσαι τοῦτο θὰ ἔβλεπον καθ' ὅ-  
σον τὸν μέλλοντα σύζυγόν των.

2. Λάσια (τοῦ δήμου Μυλάντος τῆς Ἑσπέρης). Τὸ βράδυ (τῆς Κυρια-  
κῆς τῆς Ἵεροφάνου) ὅποιοι ἦταν ἀνύπανδροι ἐκρυβὼν μακαρόνι  
ἐν τῇ πρώτῃ καψιᾷ τοῦ βράδυ ἐς τὸ σπέρμα καὶ τὸ βανὸν τοῦ σπέρματος  
καὶ τότε ἐς τὸ ὄνειρόν τοῦ ἡγλεπε ποῖον ἡμεῖς θὰ πάρῃ ὁ καθεὶς  
ὡς ἄντρα ἢ γυναῖκα<sup>2)</sup>).

3. Βούρβουρα Κυνουρίας. Βλ. εἰς τὸ ἐπίμνηστον τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ἐπ.  
Γ. Παππαμιχαήλ.—Βλ. προσέτι Ἑθνικὴν ἀγωγὴν 1901 τ. Δ' σ. 46: «Τὴν Κα-  
θαρὴν Δευτέραν δὲν τρώει μπουικὰ ἔγοιζα κρύψῃ τὸ μακαρόνι. Τὸ βράδυ μο-  
νάχα τρώει τὴν ἀρμυροκουλλοῦραν... καὶ κοιμάται μὲ τὸ μακαρόνι δεμένο  
ἐς τὸ μαντήλι τῆς. Καὶ τὴ νύχτα γλέπει ἐς τὸν ὕπνον τῆς ποῖον θὰ πάρῃ. Ἡ  
μάννα μου εἶδε πῶς τῆς ἔδωκ' ἕνα στατεράκι ὁ πατέρας μου».

Ἡμεῖς δὲ ταῦτα ἀγνοοῦσα, ὅτι πρώτιστος ὅρος τῆς ἐπιτυχίας θεωρεῖται ἡ μυστικὴ  
ἐνέργεια, ὅτι οὐδέποτε ἡ μαντευομένη θὰ κατεσκεύαζε τὴν ἀρμυροκουλλοῦραν ἐπὶ παρου-  
σίᾳ ἄλλων καὶ μάλιστα ξένων, διότι θὰ ἦτο βεβαία ὅτι θὰ ἐματαιοπόνηι, ὅτι συνήθως μί-  
α μόνη νεάνις κατασκεύαζε τὴν ἀρμυροκουλλοῦραν δι' ἑαυτήν, ὅτι ἡ μονοστέφανος, γράφα ἢ  
νέα ἀδιάφορον, διδὲν τὸ πρὸς κατασκευὴν τῆς ἀρμυροκουλλοῦρας ἄλευρον καὶ τὸ ἄλας.  
Ἄλλ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ θαυμάζωμεν περὶ τῶν τοιούτων προσθηκῶν καὶ παρανοήσεων,  
ἀφοῦ ὀλίγη πρότερον ἐν σ. 27, μίαν παράδοσιν μακεδονικὴν, ἣν ἐδημοσίευσεν ἐν Νεοελλ.  
μυθολογ. σ. 129, παραλαβὼν ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ πανθέου τοῦ Χριστοῦ Μεγδάνου, μεταφυ-  
τεύει εἰς τὴν Σίφνον, διὰ νὰ φανῇ ὅτι τὴν γινώσκει ἐξ ἰδίας παρατηρήσεως, ἀλλ' οὕτω  
παρανοεῖ αὐτήν, ὥστε τὸν Μακεδόνα ἱερέα Μεγδάνον ὑπολαμβάνει ὡς δένδρον καὶ οὐ  
μεγάλην καὶ παλαιὰν ἐλαίαν (a big old olive tree called Megdanos).

1) Ἐπ. Γ. Σιαματιάδου Σαμακὰ τ. Ε' σ. 382.

2) Λάσκαρη ἢ Λάσια σ. 39.



4. *Ἄργος*. «Μόλις ἀνατείλῃ ἡ ἡμέρα τῆς Τυροφάγου, ὅσαι νεάνιδες ἐπιθυμοῦν νὰ δοκιμάσουν τὴν τύχην των, φοροῦσιν ἀνάποδα τὰ ὑποδήματά των ἀπὸ τῆς μεσημβρίας δὲ μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου δὲν ἐπιτρέπεται... οὐδὲ ψιχίον ἄρτου νὰ θέσωσιν εἰς τὸ στόμα των. Καὶ τὴν ἐσπέραν, ἀφοῦ καθήσουν εἰς τὴν τράπεζαν, λαμβάνουν, χωρὶς νὰ τὰς ἴδῃ κανεῖς, ἕνα μακαρόνι, τὸ ὁποῖον θέτουν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των τὴν ὥραν τῆς κατακλίσεως, λέγουσαι: "Ὅποιος εἶναι τῆς μοῖρας μου καὶ τοῦ διζικοῦ μου νὰ ἔρθῃ νὰ τὸ φάμε μαζί. Τὴν πρωτὴν τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας ἐγείρονται πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου καὶ ἐξέρχονται εἰς τὴν θύραν καὶ εἰς τὸ παράθυρον καὶ ἐκείνον τὸν ἄγαμον, τὸν ὁποῖον ἴδουν πρῶτον διερχόμενον, θεωροῦσιν ὡς μέλλοντα σύζυγόν των»<sup>1)</sup>.

5. *Κορινθία*. Αἱ ἄγαμοι νεάνιδες παρασκευάζουσι τὴν ἀρμυροκουλλοῦραν, υποκλέπτουσαι τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῶν Ἀπόκρεων τὴν πρώτην μπουκιὰν ἐξ ἀπάντων τῶν φαγητῶν. Τρώγουσι δὲ ταύτην, ἐπιρρίπτουσαι ἄφθονον ἄλας, καὶ πρὸς τούτοις δὲν πίνουσιν ὕδωρ, οὕτω δὲ βλέπουσι καθ' ὕπνου τὴν μοῖράν των. (Κατ' ἀνακοίνωσιν I. Π. Σταματούλη 1874).

6. *Καλαμάτα*. Ὡς τὸ τραπέζι τῆς Κυριακῆς τῆς Τυρινῆς τὸ βράδυ ὅποιος ἀνύπανδρος θέλει νὰ ἴδῃ τὴ μοῖρα του ἀφήνει νὰ πέσῃ ἕνα μακαροῦνι ἐς τὴν ποδιά του, χωρὶς νὰ τὸ ἴδῃ καὶ ὅτε ἡ μακαροῦνι τελειώσῃ τὸ φαγεῖ, φυλάει τὸ μακαροῦνι καὶ χωρὶς νὰ τὸ πᾶν, ἀπὸ τὸ πρῶτον ὕστερα ἀποκάτω ἀπὸ τὸ προσκεφάλόν του. Ἐκείνη τὴ νύκτα ἡ καὶ τὴ ἴδῃ ἐς τὸν ὕπνον της μ' ὅποιον τρόπον νὰ ἀποπλάσῃ πᾶν, ἢ ἀπὸ τοῦ νεύου. Ὁ τὸν πρῶτον νὰ ἀποκρίσῃ τὴν ἄλλῃ μέρα, ἐκεῖνος θὰ εἶναι ὁ ἀγαθὸς τῆς<sup>2)</sup>.

7. *Τριφυλία*. Εἰς τὰ ἀπόκρεα χωρὶς τῆς Τριφυλίας τὴν ἐσπέραν τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου ὑποτίθεται ὁ ἐπιθυμῶν νὰ μαντευθῇ περὶ γάμου ἐν μακαρόνιον ἐκ τῆς πρώτης περονίᾳς τοῦ πινακίου του τῶν μακαρονίων, χωρὶς νὰ ἐννοηθῇ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τὸ θέτει ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς νύκτας εἰς τὸ προσκεφάλαιόν του καὶ κατορθώνει κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ν' ἀποκαλύψῃ τὴν μέλλουσαν ἢ τὸν μέλλοντα σύζυγον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δ. Κωνσταντοπούλου, φοιτητοῦ 1918).

8. *Αἴγινα*. «Τὸ Σάββατον τῆς Τυροφάγου ἡ νέα κατὰ τὸ δεῖπνον τὴν πρώτην περουνιά, ἣν λαμβάνει νὰ φάγῃ ἀπὸ τὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις φαγητοῖς παρατεθειμένα ἐν τῇ τραπέζῃ μακαροῦνια, δέει εἰς τὸ ἄκρον τοῦ μανδουλιῦ της λέγουσα: Σὲ δένω, Μοῖρα μου, ὅποιος εἶναι κεῖνος ποῦ θὰ πάρω νάρθη ἀπόψε ἐς τὸν ὕπνον μου καὶ νὰ μοῦ δώσῃ νερὸ νὰ πῶ. Εἴτα ἐξακολουθεῖ νὰ τρώγῃ χωρὶς κατὰ τὸ δεῖπνον ὡς καὶ μετὰ ταῦτα νὰ πίνῃ νερόν. Πιστεύεται δ' ὅτι ἡ μοῖρά της θὰ συνεργήσῃ, ὥστε ἐκεῖνος, ὃν μέλλει νὰ λάβῃ σύζυγον

1) Χρ. Α. Καραγιάννη Ἀργολικὸν ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1900. Ἔτ. Α' σ. 24—5.

2) Ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων. Κατ' ἀνακοίνωσιν δὲ I. Γ. Λυμπέρη, φοιτητοῦ, ἡ μαντευομένη νέα ἀφοῦ κρύψῃ τὸ μακαρόνι ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της, περιμένει νὰ ἴδῃ τὸν μέλλοντα σύζυγον νὰ περάσῃ νὰ τὴν χαιρετίσῃ.



θὰ φανιστῇ ἔς τὸν ὕπνο της νὰ τῆς δώσῃ νερὸ νὰ πῇ<sup>1)</sup>).

Ἡ παραμονὴ τοῦ ἔτους θεωρεῖται ἀλλαχοῦ ὡς προσφορωτέρα πρὸς τὴν μαγικὴν τυχὴν ἐνέργειαν, καὶ προκαλοῦσι τὸ μαντικὸν ὄνειρον διὰ τῆς πρώτης μπουκιᾶς εἴτε τῆς βασιλόπιττας εἴτε οἰουδήποτε ἄλλου φαγητοῦ.

9. Ἀθῆναι. «Τὸ μεσονύκτιον τῆς παραμονῆς τοῦ νέου ἔτους αἱ παρθέναι τὴν πρώτην μπουκιά, ἣν ἔθετον εἰς τὰ χεῖλη αὐτῶν, ἀνέσυρον καὶ τὴν ἐφύλακτον μετὰ προσοχῆς. Καθ' ἣν δὲ στιγμὴν ἡτοιμάζοντο ὅπως κοιμηθῶσι τὴν ἔθετον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον, καὶ ἀτενίζουσαι πρὸς τὰ ἔξω... (ἐλεγον):

ὦ Γεννάῳ Καλαντάῳ,  
καὶ καλὰ καλαντισμένε,

ἐκεῖ ἔς τὴ Γέννα ποῦ θὰ πῆς καὶ κεῖ ποῦ θὰ γυρίσῃς,  
ἐκεῖ ἢ οἱ Μοῖραις τῶν Μοιρῶν καὶ ἡ δική μου Μοῖρα  
ἂν εἶναι πλούσια καὶ καλή, πές της νὰ ρθῇ νὰ μ' εὖρῃ,  
ἂν εἶναι καὶ πεντάφτωχῃ, πάλι νὰ ρθῇ νὰ μ' εὖρῃ.

Ἀφοῦ ἀπήγγελλε τοῦτο τρις ἡ κόρη, ἐκοιμάτο· ὅταν δὲ ἐδλεπεν ὄνειρον καὶ ἐξύπνα, ἐλάμβανε τὸ ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της τεμάχιον ἄρτου καὶ ἀνοίγουσα τὸ παράθυρον ἐπέτα αὐτό»<sup>2)</sup>).

10. Σαράντα ἐκκλησιαὶ Θράκης. Τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους «τὰ κοράσια κρύπτουν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των τὴν πρώτην βουκκαν τοῦ δειπνοῦ καὶ ὅντινα νέον ὄνειρευθοῦν, πιστεύουν ὅτι ἐκεῖνον θὰ γάρουν»<sup>3)</sup>).

11. Κατακλιθῆναι<sup>4)</sup>. Ἐπιμελῶς αἱ παρθέναι ἐτοίμαζον ἐκ τῆς πίτας τῶν τεμάχτων, ὅπερ τὴν νύκτα ἐβάλλαν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τῆς κλίνης αὐτῶν ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι ὁ ἅγιος Βασίλειος θὰ ἐστειλῇ αὐταῖς τὴν νύκτα ἐν κατόπτρῳ, ὅπερ ἐτοποθέτουσαν κατέναντος τῆς κλίνης αὐτῶν, τοὺς μέλλοντας κυρίους τῶν τυχῶν αὐτῶν»<sup>5)</sup>).

12. Μακεδονία. Αἱ ἄγαμοι νεάνιδες τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους ὑποκλέπτουσι τεμάχιον τῆς βασιλόπιττας καὶ τὸ κρύπτουσιν εἰς τὸν κόλπον των, προσέχουσαι πολὺ νὰ διαλάβωσι πάντας. Προτοῦ δὲ νὰ κατακλιθῶσιν ἐπιλέγουσιν: Ἄν Βασίλῃ θαματουργέ, ὃ τι εἶναι νὰ φανῇ. Ἐπειτα θέτουσι τὸ τεμάχιον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των, καὶ κατακλίνονται μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἴδωσιν ἀψευδὲς ὄνειρον<sup>6)</sup>).

Ἐν Θεσσαλονίκῃ δὲ τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Βασιλείου αἱ ἐν ὥρᾳ γάμου, ὅταν κατὰ τὴν ἐσπέραν θὰ διανεμηθῇ ἡ βασιλόπιττα, προσπαθοῦσι νὰ θέσωσιν εἰς τὸ στόμα των ἐκάστη τὴν πρώτην μπουκιάν καὶ ἀμέσως νὰ τὴν

1) Π. Ἡρώτων Συμβολὴ σ. 13 = Alb. Thumb ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1892 τ. II σ. 291.

2) Α. Γρ. Καμπούρογλου Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων Ἀθ. 1889 τ. Α' σ. 283.

3) Θρακικὴ ἐπετηρίς 1897 σ. 195.

4) Σ. Γ. Β[ουτυράς] ἐν Νεολόγου ἑβδομαδιαίᾳ ἐπιθεωρήσει 1891 τ. Α' σ. 152.

5) Abbott Macedonian Folklore σ. 79. Ὁ Abbott ἀναφέρει καὶ διήγησιν τινα περὶ θαυμαστῆς ἐκπληρώσεως ἀπροσδοκήτου ὁνείρου.



ἐξαγάγῃσι, χωρὶς νὰ γίνῃ τοῦτο ἀντιληπτὸν ὑπὸ τῶν ἄλλων. Κατὰ τὴν νύκτα δὲ τὴν μπουκιὰν αὐτὴν θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της μαζί με ἀσημικὸ, καὶ περιμένει νὰ ἐμφανισθῇ εἰς αὐτὴν ἐν ὄνειρῳ ὁ μέλλων σύζυγος. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Θ. Ι. Ἀθανασοπούλου, καθηγητοῦ).

13. Ἀδριανούπολις. Τὸ αὐτὸ γίνεται τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιάς καὶ ἐν Ἀδριανουπόλει. Αἱ νεάνιδες ἐκβάλλουν τὴν πρώτην μπουκιὰν τῆς βασιλόπιττας ἀπὸ τὸ στόμα των ἀμέσως, χωρὶς νὰ τὴν μασήσουν καὶ χωρὶς νὰ ἐννοηθοῦν ἀπὸ κανένα καὶ τὴν θέτουν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των, νομίζοντες δὲ ὅτι οὕτω θὰ ἴδουν ὄνειρον περὶ τοῦ γάμου των. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Στ. Κουμανούδη 1870). Κατ' ἄλλην δὲ ἀνακοίνωσιν αἱ νεάνιδες ἐξηγοῦσαι τὸ ὄνειρον ποῦ εἶδον τὴν νύκτα ἐκείνην, συνάγουσι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ μέλλοντος συζύγου των ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ προσώπου ποῦ ἐνεφανίσθη εἰς αὐτάς καθ' ὕπνους<sup>1)</sup>.

#### Δ'. ΚΟΛΛΥΒΑ ΤΟΥ ΨΥΧΟΣΑΒΒΑΤΟΥ

1. Μακεδονία. Ἡ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἴδῃ καθ' ὕπνους τὸν μέλλοντα σύζυγόν της τὴν καθαρὰν ἐδομάδα νηστεύει, μηδὲν ἀπτομένη τροφῆς (:), τὴν δὲ Παρασκευὴν προτοῦ κατακλιθῇ τρώγει κόλλυβα. Τὴν πρώτην μπουκιὰν ἐκβάλλει κρυφίως καὶ θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της ἐπιλέγουσα: «καλὴ μου Μοῖρα, ἀξιώσέ με νὰ ἴδῃ καὶ νὰ γνωρίσω ἀπόψε τὸν ἄνδρα ποῦ με ὥρισε, με τὴν βοήθειαν καὶ τοῦ θαυματουργοῦ ἁγίου Θεοδώρου»<sup>2)</sup>.

2. (Ἀθήλων τόπου). Ἐν ὡριστῷ παραγράφῳ περιγράφων τὰ κατὰ τὸν ἔορτασμα τοῦ ψυχосαββάτου ἐν τοῖς γεγραμμένοις Ἀθηναίων ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ Ἐφημερίδι τῆς 22 Φεβρουαρίου 1887, ἀναφέρει ὅτι τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τοῦ ψυχосαββάτου, καθ' ὃν περὶ καὶ ἡ μνήμη τῶν ἁγίων Θεοδώρων, αἱ εἰς ὥραν γάμου ἐναπέθετον ὄρακα κολλύδων ὑπὸ τὰ προσκεφάλαιά των, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι εἶχον τὴν θαυμασίαν δύναμιν νὰ παρουσιάξωσιν εἰς αὐτάς καθ' ὕπνους τοὺς μέλλοντας νυμφίους. Ἀναφέρει δὲ ὅτι ἐφέρετο καὶ δημῶδες ἄσμα, ὑπαινισσόμενον τὴν ἐπὶ τῶν Μοιρῶν ἐπιρροὴν τοῦ ἁγίου. Τὸ ἄσμα δὲ τοῦτο εἶναι προφανῶς ἡ ἐπιρροή, τὴν ὁποίαν ἔλεγον αἱ μαντεύμεναι προτοῦ κατακλιθῶσιν:

Ἄη μ' Θόδωρε καλέ,  
καὶ καλὲ καὶ ταπεινέ,  
ἀπ' τὴν ἔρημο περὸν  
καὶ τοῖς Μοίραις χαιρετᾷς  
ἂν δῆς κ' ἐμὲ τῇ Μοίρᾳ μου,  
νὰ μοῦ τῇ χαιρετήσης<sup>3)</sup>.

1) Διογραφ. ἀρχαῖον ἀρ. 34, 103.

2) Ἰω. Μιχαήλ Μακεδονικά σ. 27. Τὴν ἐπιρροὴν παρέφρασαν ὁ συγγραφεὺς εἰς καθ' ἑαυτοῦσαν γλῶσσαν.

3) Ἐν ἑτέρᾳ ἐφημερίδι τῶν Ἀθηναίων, τῇ Ἀκροπόλει τῆς 27 Ἰουνίου 1911, ἐδημοσιεύθη πληρεστέρα παραλλαγή τῆς ἐπιρροῆς ταύτης. Ἀορίστως ἀναγράφεται ἐν τῇ ἐφημερίδι ταύτῃ ὅτι «ἐς τὰ χωρία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας» τὴν παραμονὴν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τοῦ Κλή.



Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ συνηθίζεται νὰ θέτωσι κόλλυθα ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των αἱ νεάνιδες, χωρὶς νὰ τρώγωσι προηγουμένως ἐκ τούτων, πρὸς πρόκλησιν τοῦ οὐείρου. Τοῦτο γινώσκωμεν ὅτι γίνεται ἐν Καλαμάτῃ τῆς Μεσσηνίας, ἐν Τυρνάβῳ τῆς Θεσσαλίας, ἐν Ἀμοργῷ καὶ ἐν Χίῳ.

3. Καλαμάτα. Ἡ νέα κρύθει ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της κόλλυθα τῶν ἁγίων θεοδώρων, βεβαίως ὅτι θὰ παρουσιασθῇ εἰς αὐτὴν καθ' ὕπνου ὁ μέλλων σύζυγος. (Ἐξ ἰδίας παρατηρήσεως).

4. Τίρναβος. Οἱ ἄγαμοι νέοι ἢ νέαι θέτουσιν ὀλίγους κόκκους σίτου ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους ἢ τοῦ Σαββάτου τῶν ἁγίων θεοδώρων, ὥπως οὐνειρευθῶσι τὸ μέλλον ταῖρι των. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Χ. Ι. Φόρου, φοιτ. φιλ.).

5. Ἀμοργός. Αἱ νεάνιδες λαμβάνουσι κόλλυθα τεθνεώτος, τὰ θέτουν ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (24 Ἰουνίου) καὶ θὰ ἐμφανισθῇ εἰς αὐτάς καθ' ὕπνου ὁ μέλλων σύζυγός των<sup>1)</sup>.

6. Χίος. «Αἱ νέαι θέλουσιν νὰ γνωρίζωσι τίς ὁ μέλλων αὐτῶν σύζυγος, θέτουν καθ' ἣν ὥραν κατακλίνονται ἐννέα σπειρία κόλλυθα ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτῶν, πιστεύουσαι ὅτι, ὅταν ἐγερθῶσι, θὰ μάθωσι τὸν πόθον των»<sup>2)</sup>.

#### Ε'. ἈΛΛΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΟΣΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

1. Γαμήλια κοφέτα (Τρίπολις). Βλ. τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ν. Κ. Ἀλεξοπούλου.

Ἀποκτενίζω, κτενίζω, κτενίζω (ἄγινω). Τὴν ἐσπέραν τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους ἢ νέαι κτενίζετο καὶ τὸ ἀποκτενίζετο μὲ ἓνα χτένι καὶ

δὲνα τὸ ἀπόγευμα «ἀφοῦ μαζευθοῦν πολλὰ κορίτσια, παίρναν ὑπὸ τρία σπίτια μονοστήφανα ἀπὸ μιᾶ κλωστή μεροσίμ» (ἐστριμμένη μεταξωτὴ κλωστή, τουρκ. ἱμπριόμι). «Τοῖς πλέκουν καὶ τοῖς δένουν ἔς τὸ πόδι τοῦ κρεβατιοῦ. Τὸ βράδυ, ὅταν πέσουν ἔς τὸ κρεβάτι, λέγουν τὴν εἴης εὐχὴ ἔς τὸν Ἀη Γιάννη:

Ἀη Γιάννη μου καλέ,  
ἄγιο καὶ θαματοργέ,  
αὐτοῦ ποῦ πῆς καὶ λειτουργᾷς,  
καὶ τοῖς Μοῖραις ἀπαντᾷς,  
ἂν δῆς καὶ τὴ δική μου,  
τὴ χρυσή καὶ ἀργυρή μου,  
χαρῆτα μοῦ τῆνε πολλὰ,  
ἂν κἀθῇται νὰ σηκωθῇ,  
ἂν στέκειται νὰ περπατῇ,  
ἀπόψε νᾶθῃ νὰ μ' εἴρῃ,  
ὅποιος εἶται γιὰ νὰ πάρω  
νὰ [μοῦ] τὸν φέρῃ, νὰ τὸν δέσῃ,  
ἔς τοῦ κρεβατιοῦ μου τὸ ποδάρι.

Ἐπειτα κοιμῶνται καὶ ὁ μέλλων σύζυγος φαίνεται καθ' ὕπνου δεμένος ἀπὸ τοῖς μεταξωταῖς κλωσταῖς ἔς τὸ πόδι τοῦ κρεβατιοῦ».

1) Ν. Γ. Γάσπαρη Ἡ νῆσος Ἀμοργός σ. 75.

2) Κανελλάκη Χιανὰ ἀνάλεκτα σ. 365.



ἔνα καθρέφτη θέτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλον τῆς κλίνης της, εἴτα περιζώνεται χρυσομάντηλον, οὗ τὰ δύο ἄκρα δένει ὑπισθὲν της μὲ τρεῖς κόμβους, λέγουσα ὅταν δένῃ ἕκαστον: Σὲ δένω Μοῖρα μου, νῆρθης ἀπόψε ἔς τὸν ὕπνον μου νὰ μοῦ εἰπῇς ποῖον θὰ πάρω, καὶ ἂν δὲν ἔρθῃς δὲ σὲ λύσω. Κατόπιν κατακλίνεται γιὰ νὰ ἰδῇ ὄνειρον, ποῦ θὰ φανισθῇ ἡ Μοῖρα της νὰ τῆς εἰπῇ τὸν ἄντρα ποῦ θὰ πάρῃ<sup>1)</sup>.

3. Κάτοπτρον (Μακεδονία). Ἡ νεῆνις τὴν ἐσπέραν τῆς παραμονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (24 Ἰουνίου) εἰσέρχεται εἰς τὸν κοιτῶνα της ἔχουσα καθρέπτην, καὶ ἀφοῦ ἐκδυσθῇ, ἵσταμένη πρὸ αὐτοῦ λέγει:

Παίρνω τὸν καθρέφτη καὶ τὸ θεὸ περικαλῶ,  
ὅποιος εἶναι τῆς τύχης μου ἀπόψε νὰ τὸν διῶ.

Θέτει ἔπειτα τὸν καθρέφτην ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της καὶ κατακλίνεται προσδοκῶσα τὸ μαντικὸν ὄνειρον<sup>2)</sup>.

Ἐπίσης αὐτὴ τὴν ἐσπέραν τοῦ νέου ἔτους θέτουσιν ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των καθρέπτην καὶ διαλυστῆρα (κτένα) ὁμοῦ μὲ τεμάχια τῆς πίττας τῆς πρωτοχρονιάς, χωρὶς νὰ τὰς ἐννοήσῃ τις· «κι' ὅποιον νειριφτοῦν, ἱκείνους θὰ τσοῖ πάρ'»<sup>3)</sup>.

4. Ἀγορία κυνάρα (Ζάκυνθος). Ἡ κόρη τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιάς θέτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της τὴν κυνάραν (cynara cardunculus). Ἄν τὸ πρῶτ' εὐρεθῇ ἀνεπαρκεῖς εἰς τὸ σημεῖον ὅτι ἡ νέα θὰ νυμφευθῇ ἐντός τοῦ ἔτους. Κατὰ πληροσύναν τῆς ἐκδοχῆς.

5. Κύαμοι (Τριφυλία). Ὅταν τὸ κοράι θέλουν νὰ μάθουν, ἂν ἐκεῖνος ποῦ εἶναι τῆς τύχης των νὰ γένηται ἄνδρα θὰ εἶναι χῆρος ἢ παλληκάρι... ἀλλάζουν τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ριγανᾶ, εἰς τὰς 24 τοῦ Ἰουνίου, ἢ μία μὲ τὴν ἄλλην τέσσαρα κουκκιά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο εἶναι ξεφλουδισμένα. Ὅστερα ἡ καθεμία βάλλει τὰ δύο κουκκιά ποῦ πῆρε ἀπὸ τὴν ἄλλην (τὸ ἐν ἐννοεῖται ξεφλουδισμένον καὶ τὸ ἄλλο ἀξεφλούδιστον) ἀποκάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλον τῆς φίλης της. Πλαγιάζουν λοιπὸν καὶ ὅποιαν ὥραν ἀνανοηθοῦν ἀπὸ τὸν ὕπνον των, χώνουν τὸ χέρι ἀποκάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλον καὶ ἐκβάλλουν τὸ πρῶτον κουκκί ποῦ θὰ πιάσουν. Ἄν τύχῃ νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ ξεφλουδισμένο, τοῦτο σημαίνει πῶς θὰ πάρῃ χῆρον, ἂν ὅμως τὸ ἄλλο τότε θὰ εἰπῇ πῶς θὰ πάρῃ παλληκάρι<sup>4)</sup>.

6. Κύαμοι (Σάμος). Τὴν νύκτα τοῦ Ἁγ. Γιαννίου ἡ κόρη, ἀφοῦ μελετήσῃ ἤτοι μνημονεύσῃ κατὰ νοῦν ἐκεῖνον ποῦ ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπανδρευθῇ, θέτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της τρία κουκκιά, τὸ ἐν μετὰ τοῦ φλοιοῦ, τὸ ἄλλο ἡμίκοπον καὶ τὸ τρίτον ξεφλουδισμένον. Ὅταν δὲ σηκωθῇ τὸ πρῶτ', λαμβάνει κατὰ τὴν

1) Ἡρεώτων Συμβολὴ εἰς τὰ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων σ. 13 = Alb. Thumb ἐν Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1892 σ. 293.

2) Abbott Macedonian Folklore σ. 50.

3) Λαογραφ. Γ', 512.

4) Δελτ. ἱστορ. ἑταιρ. τ. Α' σ. 679—680.



χην με κλειστοὺς ὀφθαλμοὺς ἐν ἀπὸ τὰ τρία κουκκιά. "Αν εἶναι τὸ μετὰ τοῦ φλοιοῦ, προσοιωνίζεται ὅτι: τὸ μελέτημά της θὰ γίνη, ἂν τὸ ξεφλουδισμένον ὅτι δὲν θὰ ὑπανδρευθῇ καὶ ἂν τὸ ἡμίκοπον ὅτι θὰ νομφεuthῇ χῆρον<sup>1)</sup>.

7. *Κύαμοι* (Κέρκυρα). Τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἀποθέτουν τὰ κοράσια ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των τρία κουκκιά, τὸ ἐν με ὅλον τὸν ἔξω φλοιόν, τὸ ἄλλο με τὸν μισὸν καὶ τὸ τρίτον ξεφλουδισμένον. Καὶ ὅταν ἐξυπνήσουν λαμβάνουν κατὰ τύχην ἐν τούτων, καὶ ἂν μὲν εἶναι τὸ πρῶτον, σημαίνει ὅτι ὁ σύζυγος τοῦ θὰ ὑπανδρευθοῦν θὰ εἶναι πλούσιος, ἂν τὸ δευτέρον μετρίας καταστάσεως καὶ ἂν τὸ ξεφλουδισμένον πτωχός. Ἀλλαχοῦ ἀντὶ κουκκίων θέτουν τρία ἀμύγδαλα. (Κατ' ἀνακρίνωσιν Ἀθ. Στ. Κουμανούδη, 1872).

8. *Σάπων* (Σάμος). Ἡ νεάνις τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς ἑορτῆς τῶν ἁγίων Θεοδώρων τὴν πρώτην ἐβδομάδα τῆς Μεγάλης τεσσαρακοστῆς θέτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της προτοῦ κατακλιθῇ σάπωνα ἀμεταχείριστον, διὰ νὰ πλύνη τὰ ὄψυχα του ἐκεῖνος, τοῦ θὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὸν ὕπνον της<sup>2)</sup>.

9. *Ἀδήλου τόπου*. Ἡ νεάνις τρώγει τὴν Καθαρὰν Δευτέραν μόνον ἐν τεμάχιον ἀπὸ τὴν ἀρμυροκουλλοῦραν, τὴν δὲ λοιπὴν διαιρεῖ εἰς τρία μέρη, τὰ ὅποια δένει ἕκαστον με ταινίαν διαφόρου χρώματος, ἐρυθράν, μέλαιναν καὶ κυανῇ. Τὰ κομμάτια ταῦτα θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της καθ' ὅλην τὴν νύκτα, τὴν δὲ πρῶταν λαμβάνει ἐν αὐτῶν κατὰ τύχην. Ἡ ἐρυθρὰ ταινία δηλοῖ ὅτι θὰ ὑπανδρευθῇ παλληκάρι, ἡ μαύρη χῆρον καὶ ἡ κυανὴ ξένον, δηλαδή ἐξ ἄλλου χωρίου καταγόμενον. "Επειτα πρὸς συμπλήρωσιν καὶ δι' ἄλλων λεπτομερειῶν τῆς μάντιός της θέτει εἰς τὴν ἐρυθρὰν καὶ μέλαιναν τὰς τυχκίας, ὁμολίας τῶν νεότητων ἢ τῶν διαδοχῶν καὶ τὰ πρῶτον ὄνομα, ἐπάγγελμα, τέχνην ἢ ἄλλα τοιαῦτα τοῦ θ' ἀκούσῃ ἀποκρίνεται ὡς τὸ τοῦ μέλλοντος συζύγου<sup>3)</sup>.

Παραπλήσιον τρόπον τῆς χρήσεως τῆς ἀρμυροκουλλούρας περιγράφει ὁ Guys. «Ἡ κόρη ἡ ἐπιθυμοῦσα νὰ μάθῃ τὴν τύχην της δὲν τρώγει πρὸ τοῦ ὕπνου εἰμὴ πίτταν πολὺ ἀλατισμένην καὶ δὲν πίνει ἀπολύτως τίποτε. "Επειτα θέτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της τρία κουδάρια κλωσταῖς, ἄσπρον, μαῦρον καὶ κόκκινον. Ἐκεῖνος δὲ ὅστις θὰ τῆς δώσῃ καθ' ὕπνου νὰ πῇ θὰ εἶναι ὁ σύζυγός της. Ἐγερθεῖσα τοῦ ὕπνου τυχαίως λαμβάνει ἐν κουδάρι. "Αν εἶναι τὸ μαῦρον σημαίνει ὅτι θὰ εἶναι χῆρος, ἂν τὸ ἄσπρον γέρον, καὶ ἂν τὸ κόκκινον νέος καὶ πλούσιος ὡς τὸν ἐπιθυμεῖ<sup>4)</sup>.

1) Ἐπ. I. Σταματιάδου Σαμιακά τ. Ε' σ. 390—1.

2) Ἀντ. σ. 391.

3) J. C. Lawson Modern Greek Folklore 1911 σ. 303—4.

4) Guys Voyage littéraire en Grèce 3ης εκδ. Par. 1783 τ. I σ. 158. Ὁ F. A. Ukert (Gemälde von Griechenland, Darmstadt 1833 σ. 152) ἐπαναλαμβάνει τὰ αὐτὰ με τινὰς σπουδαίας διαφορὰς: «Ἡ ἐπιθυμοῦσα νὰ μάθῃ ποῖον ἄνδρα τῆς ὥρισεν ἢ τυχὴ ζυμώνει κίττα τὰς ὁδηγίας μάντιδος (:) μίαν πίτταν με ἀρωματικὰ βότανα (:) καὶ χωρὶς νὰ πῇ τίποτε τὴν τρώγει πρὸ τοῦ ὕπνου. Ἀμέσως δὲ πλαγιάζει, ἀφοῦ πρότερον ἀναρτήσῃ ἀπὸ τὸν λαμόν της σακκίδιον με τρία ἄνθη (:) λευκὸν ἐρυθρὸν καὶ κίτρινον. Τὸ πρῶτον δὲ τὸ ὅποσον ἐγερθεῖσα τοῦ ὕπνου τυχαίως ἐξαγάγῃ, φανερώσιν τὸν ἄνδρα τοῦ θὰ



10. Ἀντίδωρον τῆς Μεγάλης Πέμπτης. Ἐν Ζακύνθῳ αἱ νεάνιδες θέτουσι τὸ ἀντίδωρον τῆς Μεγάλης Πέμπτης ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν των «ὅπως ἴδωσι κατ' ὄναρ τὴν μέλλουσαν τύχην αὐτῶν»<sup>1)</sup>. Ἐν Πάτραις δὲ ὅταν λάθωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ ὕψωμα τῆς Μεγάλης Πέμπτης «τὸ μελετᾶνε» δι' ἐν πρόσωπον, ὅπερ ὅταν θὰ κοιμηθῇ θέτει τὸ ὕψωμα τοῦτο ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν του, βέβαιον ὅτι θὰ ἴδῃ καθ' ὕπνου τὸν μέλλοντα σύζυγον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Θ. Ι. Ἀθανασοπούλου, καθηγητοῦ).

11. Κέλυφος αὐγοῦ. Ἐν Ζακύνθῳ «πολλαὶ γυναῖκες φυλάττουσι τὸ κέλυφος τοῦ ῥοῦ τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου, ὅπερ θέτουσι κατὰ τὴν νύκτα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον παρθένου, ὅπως αὕτη ὀνειρευθῇ τὴν μέλλουσαν τύχην αὐτῆς»<sup>2)</sup>.

12. Ἐποδὴ εἰς τὴν Σελήνην. Εἰς Κοντοδάζαιναν τῆς Γορτυνίας, «ἂν ἡ μαντευσμένη κατορθώσῃ νὰ ἴδῃ σελήνην δύο ἡμερῶν»<sup>3)</sup>, ῥίπτει κάτι τι ἐπάνω τῆς καὶ ἀτενίζουσα τὴν σελήνην λέγει:

Καλὸ 'ς τὸ νιὸ φεγγάρι  
καὶ τ' ἄξιο παλληκάρι  
κι' ὅποιος εἶναι τῆς τύχης μου  
νὰ ρθῇ ἀπὸ τὸν ὕπνο μου.

Λαμβάνει ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τὸ ἀπορριπτόν, θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον καὶ κοιμημένη βλέπει τὸ ζητούμενον. (Ἀνακοίνωσις Θ. Ι. Ἀθανασοπούλου, καθηγητοῦ).

13. Φύλλα συκῆς. «Εἰς τὴν Κασσέτιν, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Αἰνίου τῆς Θράκης, κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κληδόνου θέτουν κάτω ἀπὸ τὰ προσκέφαλά τους οἱ νέοι καὶ οἱ νέαις φύλλα συκιάς καὶ σὰ μαραθοῦν, εἶναι σημεῖον ὅτι δὲν θὰ τοὺς βρῇ ὁ χρόνος, ἂν ὅχι, εἶναι σημεῖον ὅτι θὰ νυμφευθοῦν»<sup>4)</sup>.

14. Σύμβολα τοῦ κλήδονα (Κρήτη). Ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τῆς νεάνιδος τίθενται κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τὰ εἰς τὸν κλήδονα χρησιμοποιοῦντά τὰ σύμβολα, οὕτω δὲ βλέπει καθ' ὕπνου αὕτη τὸν μέλλοντα σύζυγον καὶ καθ' ὅλου τὰ μέλλοντα»<sup>5)</sup>.

πάρη, τὸ λευκὸν νέον, τὸ ἐρυθρὸν μεσόκοπον καλὸδολον καὶ ἄξιον καὶ τὸ κίτρινον χῆρον. Καὶ τὰ θνεῖρα, τὰ ὅποια θὰ ἴδῃ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην νύκτα ἔχουσι σημασίαν, καὶ ἐξ αὐτῶν μανθάνει, ἂν ὁ γάμος θὰ εἶναι εὐτυχισμένος, ἂν ὁ γαμβρός θὰ εἶναι πλούσιος ἢ ὅχι». Ὁ Ukert δὲν ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, παραλαμβάνει δὲ τὰς εἰδησεις ἐκ παλαιότερων περιηγητῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθηεν νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶχε καὶ ἄλλην πηγὴν πλὴν τοῦ βιβλίου τοῦ Guys.

1) Α. Χ. Ζώης ἐν Ἑκκλησιαστ. ἀληθείαι, Κ)πολ. 1902 σ. 417.

2) Δὐτ.

3) Ἐξ οὗ καὶ τὸ ῥητόν: «χαρὰ 'ς ἐκείνην ποῦ θὰ ἴδῃ δυὸ νῆμερῶν φεγγάρι».

4) Λαογρ. Γ' 510.

5) Κρητικὸς λαὸς 1909 σ. 138.



## Γ'. ΣΠΟΡΑ ΣΙΤΟΥ ἢ ΚΟΛΛΥΒΩΝ

1. *Χωρία Τριπόλεως*. Βλ. τὴν ἀνακοίνωσιν Ἀλεξοπούλου.
2. *Βούρβουρα* τῆς Κυνουρίας. Βλ. τὴν ἀνακοίνωσιν Παππαμυχῆλ.
3. *Κορινθία*. Τὸ ψυχρὰσάββατον τῶν ἁγίων Θεοδώρων ἢ νεᾶνις ὑποκλέπται πρώτη σίτον ἀπὸ τὰ κόλλυβα τριῶν *Γιαννιῶν* (γυναικῶν τῶν ὁποίων ὁ σύζυγος ὀνομάζεται Ἰωάννης), καὶ σπείρει ταῦτα κρυφίως εἴτε εἰς τὸ δῶμα τῆς οἰκίας τῆς εἴτε εἰς τὸν κήπον, ἐπάδουσα:

Ἐγὼ σπέρνω καὶ σκαλίζω,  
μόν' ὃ θεριστὴς μου λείπει·  
ἂν ἐρῇ νὰ τὸ θερίσῃ,  
τὸ βρακὶ νὰ μὴ μου λύσῃ.

Ἐνθ' δὲ ᾄδει, ἀφήνει ἴδιόν τι πρᾶγμα ἐκ τῆς ἐνδυμασίας τῆς καὶ μαχαίριδιον ἢ φαλίδιον, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸν προσδοκώμενον θεριστὴν ὡς δρέπανον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Π. Σταματούλη 1876).

4. *Δῆμος Οἰνοῦντος* τῆς Λακεδαιμόνος. «Τὸ ἑσπέρας τῆς παραμονῆς τῶν ἁγίων Θεοδώρων αἱ κόραι κλέπτουσι σίτον ἀπὸ τῶν χωρίων τριῶν Γιανναιῶν καὶ τὴν αὐτὴν ἑσπέραν, ὡς καὶ τὰς δύο ἑπόμενας μεταβαίνουσι εἰς τὸν ποταμόν, λαμβάνουσαι μεθ' ἑαυτῶν καὶ ἓνα ποταμὸν περὶ ἑκείθι θέτουσι μικρὰς σαλίδας καὶ ἀποτέλουσι γέφυραν, διὰ τῆς ὁποίας διέρχεται ἑκάστη μετὰ κλεισμένους τοὺς ὀφθαλμούς, καθ' ὃν χρόνον ὁ παῖς τῆς γέφυρας Καλησπέρα, μπάρομπα Θόδωρε, τί σπέρνεις, τί θερίζεις; καὶ ἐκεῖν' ἀπαντᾷ:

[Σπέρνω] τὸ σιτάρι, τὸ κριθάρι,  
τὸ σπειρὶ τὸ λινοκόκκι.  
[Κάτου] 'ς τὴν ἔρημον, 'ς τὴν Ἐλυμπο,  
'ς τὴν ἑφτακολομπήθρα,  
ποῦ ν' οἱ Μοῖραις καὶ μοιραίνουν,  
καὶ τὰ διζικὰ καὶ κρένουν,  
ποῦ ναι καὶ πλένει ἡ Μοῖρα μου,  
λούζεται, χτενίζεται,  
στραβομαντηλίζεται.  
Πέ τῆς νᾶρθῃ νὰ ποῦ εἰπῇ,  
ἂν παντρεντῶ.

Κατὰ τὴν νύκτα βλέπουσι καθ' ὕπνου τὸν μέλλοντα σύζυγον.

Ἡ σπορά γίνεται καὶ ὡς ἐξῆς. Κατὰ τὴν νύκτα τῶν ἁγίων Θεοδώρων αἱ κόραι παραλαμβάνουσαι μεθ' ἑαυτῶν ἐπὶ τῶν ὧμων μικρὸν παιῖδα μεταβαίνουσι κατὰ τὸ μεσονύκτιον εἰς ἓν σταυροδρόμι. Ἐκεῖ δίδουσι σίτον εἰς τὸν μικρὸν καὶ τὸν διατάσσουσι νὰ σπείρῃ, καθ' ὃν δὲ χρόνον σπείρει, ἐρωτῶσι λέγουσαι τί σπέρνεις; Καὶ ἐκεῖνος ἀπαντᾷ:



[Σπέρονω] τὸ σιτάρι, τὸ σμιγάδι,  
τὸ σπειρὶ μαργαριτάρι.

‘Σ’ τοῖς Ἑλληnes, ‘ς τοῖς Μέλληnes,  
‘ς τοῖς μαρμαρένιαις βρούσαις,  
εἶν’ οἱ Μοῖραις καὶ μοιραίνουν  
καὶ τὰ ὀϊζικὰ καὶ κρένουν.  
Εἶναι καὶ μένα ἡ Μοῖρα μου,  
λούζεται, χτενίζεται,  
στραβομαντηλίζεται.  
Τὴν παρακαλῶ πολὺ  
νῆρθη νύκτα ‘ς τ’ ὄνειρό μου,  
νὰ μοῦ πῃ τὸ ὀϊζικό μου.

Κατ’ ἄλλους, ἡ σπορὰ γίνεται ἐντὸς τῆς οἰκίας ὑπὸ κόρης, ἥτις λέγει:

Κάτου ‘ς τὴν ἀγιά Ἐρήνη,  
καὶ ‘ς τὴν ἁγία Κατερίνη  
ἔσπειρα σπειρὶ σιτάρι,  
καὶ σπειρὶ μαργαριτάρι,  
κι’ ὄγοιός σου σπέρματός μου,  
νῆρθη τὸ ὄνειρό μου.

5. Σαρατζῆ τῆς Κορώνης. Ἐκεῖνος Θεοδώρου νὰ πάρῃς σιτὰρι κόλλυδα ἀπὸ τὴν ἐγκλησὰ καὶ νὰ σπείρῃς τὸ χαράφι σου πρὸς τὰ πόδια γύρω μὲ τὸ ζουνάρι σου. Καὶ μέσα εἶχε νὰ χαροφώσῃς ἕνα μαχαῖρι· καὶ νὰ ἔχῃς καὶ ἕνα κανάτι νερό καὶ νὰ τὸ ποτίσῃς. Καὶ τὴν ἄλλην ἡμέρα νὰ πάρῃς τὸ ζουνάρι καὶ τὸ μαχαῖρι. Καὶ ὅ,τε εἶδες νὰ ἰδῇς γιὰ τὴν παντρειά σου, θὰ τὸ ἰδῇς τὸ βράδυ, ὕστερα ἀπὸ τρεῖς ἡμέραις. Ἄν ὅμως τὸ γέννημα βλαστήσῃ καὶ φραγῶθῃ ἀπὸ κανένα ζῷο, εἶναι σημεῖο θανάτου. (Κατ’ ἀνακοίνωσιν Δ. Σ. Χρυσικοπούλου, δημοδιδασκάλου 1888).

6. Χωρία Τριφυλίας. Κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Ἀγίων Θεοδώρων, συνερχόμενοι καθ’ ὁμάδας οἱ μαντευόμενοι σπείρουσιν ἕκαστος ἑνὰ ἐννέα κόκκους κριθῆς εἰς ἕνα τόπον, περιφράσσοντες τὸ σπαρὲν διὰ τῆς ζώνης των καὶ ἐπάδοντες τοὺς ἐπομένους στίχους ἐκ τῆς γνωστῆς ἐπιφθῆς:

Λούζονται, χτενίζονται,  
σταυρομαντηλίζονται,  
νὰ ρθῇ ἡ Μοῖρα βράδυ,  
νὰ θερίσῃ τὸ σιτάρι.

Ἐκεῖνος λοιπὸν ᾗ ἐκείνη, τὸν ὅποιον ἰδῇ ὁ μαντευόμενος καθ’ ὕπνου νὰ θερίζῃ τὴν κριθήν, θὰ εἶναι ὁ μέλλων σύζυγος (Κατ’ ἀνακοίνωσιν Σ. Δ. Κωνσταντοπούλου, φοιτητοῦ).

1) Παλδ. Κουκουλὲ Οἰνουντιανά σ. 130.



7. Σοποτόν Καλαβούτων. «Τὴν παραμονὴ τῶν Ἀγίων Θεοδώρων ὅσα κορίτσια θέλουνε νὰ ἰδοῦνε ποιὸν ἄντρα θὰ πάρουνε, στέλνουνε μιά γυναίκα, ἔχι χήρα, ἔς τὴν ἐκκλησιά καὶ κλέφτει λίγα κουκκιά ἀπὸ τοῖς βαντιέrais<sup>1)</sup> τῷ Θεωδωρήδωνε<sup>2)</sup> καὶ πηγαίνουνε τὸ βράδυ σὲ ριζιμιὸ λιθάρι καὶ φέρνουνε ἀπὸ τὴ βρύση ἕνα ποτήρι νερὸ ἀμίλητο καὶ ῥήνει ἢ καθεμιὰ μέσα ἢ σκουλαρίνι ἢ δαχτυλίδι ἢ ἄλλο ἀσημικό. Ἐπειτα ἢ καθεμιὰ βάνει τὸ ζουνάρι τῆς χάμου ἔς τὸ ριζιμιὸ καὶ ἀνάμεσα βάνουνε τὸ ποτήρι μὲ τὸ νερὸ καὶ μὲ τ' ἀσημικά. Καὶ τότε ἀπάνου σπέρνουνε τὰ κουκκιά καὶ λένε: Σιτάρι σπέρνω, κριθάρι θερίζω, ὅποιος εἶν' τῆς τύχης μου καὶ τοῦ ριζικοῦ μου νὰ ρθῇ νὰ τὸ θερίσουμε. Τοῦτο τὸ λένε τρεῖς φοραῖς καὶ ἔς τὸν ὕπνο τους θὰ ἰδοῦνε ποιὸν θὰ πάρουνε»<sup>3)</sup>).

Αὐτοῖσι δὲ ἡ αὐτὴ μαγικὴ τελετὴ γίνεται καὶ κατ' ἄλλον μικρὸν παραλάσσοντα τρόπον, κατ' ἀνακοινώσιν τοῦ Θ. Ι. Ἀθανασοπούλου: «Εἰς τὸν ἑσπερινὸ τῶν ἁγίων Θεοδώρων στέλνουν τὰ κορίτσια μιά γυναίκα πρωτοστέφανη ποῦ νὰν τὴ λένε Μαρία καὶ τὸν ἄντρα τῆς Θεωδωρῆ καὶ κλέφτει κρυφὰ μερικὰ κόλλυθα καὶ τὰ δίνει ἔς τὰ κορίτσια ποῦ τὴν ἔστειλαν. Τὸ βράδυ τὰ κορίτσια, τὰ ὅποια θὰ εἶναι ἢ τρία ἢ πέντε, παίρνουν μαζί τους κ' ἕνα παιδί ἀρσενικὸ καὶ μοιράζονται μαζί μὲ τὸ παιδί τὰ κόλλυθα. Ἀμα νυχτώσῃ καλὰ, παίρνουν ἕνα πιάτο μὲ νερὸ καὶ ἕνα δρεπάνι καὶ πηγαίνουν ὅλα τὰ κορίτσια καὶ τὸ παιδί σὲ ριζιμιὸ λιθάρι. Βάνουν κατὰ τὸ πιάτο μὲ τὸ νερὸ καὶ τὸ δρεπάνι καὶ ἕνα ἕνα σπέρνει τὴν ἀνακοινώσασιν καὶ κόλλυθα καὶ κατόπιν κάνει πῶς θεοῦζει μὲ τὸ δρεπάνι καὶ λέει:

Κριθάρι σπέρνω, σιτάρι θερίζω,  
κι' ὅποιος εἶν' τῆς τύχης μου  
νὰν τὸν ἰδῶ ἔς τὸν ὕπνον μου.

Αὐτὸ τὸ κάνουν μὲ τὴ σειρὰ τὰ τρία ἢ τὰ πέντε κορίτσια καὶ τὸ παιδί. Ὅστερα βγάνει κάθε κορίτσι τὸ ἀσημικὸ του ἢ ἔτι ἄλλο ἔχει ἀπάνου του καὶ τὰ ἀφήνουν ἀπάνου ἔς τὸ ριζιμιό. Τὴ νύχτα βλέπουν ἔς τὸν ὕπνο τους ποιὸν θὰ πάρουν. Τὸ πρῶτ' πηγαίνουν καὶ παίρνουν τ' ἀσημικά, τὸ πιάτο καὶ τὸ δρεπάνι»<sup>4)</sup>).

8. Ἀθῆναι. «Εἰς ἕν μέγα κύνιστρον, τοποθετημένον ἔξω τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας, τὴν παραμονὴν τῶν ἁγίων Θεοδώρων, ἐξεκένου ὁ ἱερεὺς ὅλα τὰ

1) Βαντιέρα=διάκος. Ἡ λ. εὐχρηστος καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννησίᾳ (ἴσως ἐκ τοῦ ἰταλ. ventriera=κεμέρι, ζώνη πρὸς φύλαξιν χρημάτων).

2) Δηλονότι ἀπὸ κόλλυθα ἑορταστικά καὶ ἔχι νεκρώσιμα, ἀπὸ κόλλυθα ποῦ ἔφερον εἰς τὴν ἐκκλησίαν Θεόδωροι ἐπὶ τῇ ἐπωνύμῃ ἡμέρᾳ αὐτῶν.

3) Διογραφ. Γ', 511.

4) Αἰτ. Γ', 685. Ὁ ἀνακοινώσας παρατηρεῖ, ὅτι πολλάκις τὰ προκαλούμενα ὄνειρα δὲν ὑποβηλοῦσι σαφῶς τὸν μέλλοντα οὕζυγον, ἀλλ' εἶναι καὶ τελείως ἀσχετα πρὸς τὸ θέμα τοῦ γάμου· ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει καταφεύγουσιν εἰς ὀρισμένας γυναῖκας, αἵτινες ἐξηγοῦσαι τὰ ὄνειρα προλέγουσιν ἔχι τίς θὰ εἶναι ὁ μέλλον οὕζυγος, ἀλλ' ὅποιος, δηλ. ἂν θὰ εἶναι πλούσιος ἢ πτωχός, νέος ἢ γέρον, ἢ χήρος, ἀρτιμελής ἢ ἀνάπηρος καὶ τὰ ὅμοια.



πινάκια, τὰ περιέχοντα τὰ ἐσπερινὰ κόλλυθα, τὰ ὅποια τότε ἐλέγοντο κουκκιά. Αἱ γραφαὶ μὲ τρόπον ἐκλεπτον ὀλίγα κουκκιά (τὸ κλέψιμον τοῦτο ἐπεδύλλετο πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μαγείας) καὶ τὰ ἔφερον πρὸς τὴν ἐν ὥρᾳ γάμου κόρην. Αὕτη δὲ τὸ βράδυ ἀνήρχετο εἰς τὸ λιακωτό, ἢ ἂν δὲν ὑπῆρχε τοιοῦτο εἰς τὴν κουκκοῦλα τοῦ φούρνου, ἐλάμβανε μεθ' ἑαυτῆς μικρὸν καθρέπτην καὶ ἓνα μαστραπᾶν μὲ ἀμίλητο νερό, ἔδενε τὴν ζώνην τῆς ἀναλυτὰ εἰς τοὺς γοφούς αὐτῆς, καὶ ἀτενίζουσα πρὸς τὸν οὐρανὸν κατεβίβαζεν αὐτὴν βραδέως ἕως ὅτου ἐπιπτε χαμαὶ καὶ ἐσχημάτιζε στέφανον. Τοῦτο διεσκέλιζε τότε τρίς, ὅχι ὁμῶς ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ κόμπου· εἰς τὸν κόμπον δ' ἐπάνω ἀπέθετε τὸν καθρέπτην καὶ πρὸ αὐτοῦ τὸν μαστραπᾶν μετὰ τοῦ ὕδατος. Ἐντὸς τοῦ στεφανοειδοῦς ζωναρίου ἐσπερνε τὰ κουκκιά περιστροφικῶς, λέγουσα τρίς: "Εἰλα, μοῖρα μου καὶ ὀζιτικὸ δικό μου, νὰ μοῦ φανερώσῃς ποιὸν ἄντρα θεὰ πάρω. Μεταβαίνουσα δ' εὐθὺς καὶ κατ' εὐθεΐαν εἰς τὸν κοιτῶνά της ἐκοιμάτο χωρὶς νὰ ἐκστομίσῃ ἄλλην λέξιν»<sup>1)</sup>).

9. Αἶγινα. «Κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Θεοδώρου ἡ νέα, ἡ τὴν μέλλουσαν τύχην τῆς θέλουσα νὰ προγνώρισῃ, προσέρχεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ λαμβάνει ἀπὸ τὰ κόλλυθα, ἃ... διανέμονται. Περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον τῆς ἑορτῆς ταύτης... εἰσέρχεται ἡ νέα εἰς ἀνθοκήπιον<sup>2)</sup>, ἐκλέγει κατάλληλον ἐν αὐτῷ τόπον καὶ εἰτα ἔχουσα τὸν χρυσομάνδηλον ἐστραμμένον πρὸς ἀνατολὰς περιζώννυται χρυσομάνδηλον καὶ ἀπὸ τοῦ ἑσπέρου δέει ὀπισθὲν τῆς μὲ τρεῖς κόμπους, λέγουσα: Σὲ δένω. Μετὰ τὴν ἐκδοὺς ἀπὸ τοῦ ὕπνου μου νὰ μοῦ εἰπῇ ποιὸν ἄντρα πάρω (ἢ καὶ ὅτι ἂν ἔσῃ ἄνθρωπος, ἢ δὲ ἀνὴρ καὶ ὅτι ἂν εἴη θῆρ) καὶ εἰτα ἀφ' ἧς τὸ χρυσομάνδηλον καὶ περὶ χαμαὶ οὕτω δεδεμένον. Τὸ χρυσομάνδηλον περὶ οὕτω χαμαὶ ἐπὶ πρὸς τὸ σχῆμα κύκλου, ἐν δὲ τούτῳ τῇ κύκλῳ σπείρει τὰ κόλλυθα καὶ πρὸς αὐτὸ θέτει δρέπανον. Εἰτα ἐν σιγῇ καὶ οὐδαμοῦ περὶ ἑαυτὴν παρατηροῦσα σπεύδει καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκόν της καὶ κατακλίνεται ἀμέσως, γὰρ νὰ ἰδῇ ὄνειρον, ποῦ θὰ φανιστῇ ἡ Μοῖρα τῆς νὰ τῆς εἰπῇ τὸν ἄντρα ποῦ θὰ πάρῃ.—Πιστεύεται δὲ ὅτι ἂν καθ' ἣν στιγμὴν σπείρει τὰ κόλλυθα ἴδῃ αὐτὴν ἄλλη τις κατὰ τύχην καὶ εἰπῇ Σὺ σπέρνεις κ' ἐγὼ νὰ ἰδῶ τὸ ὄνειρον, θὰ ἴδῃ αὕτη τοῦτο καὶ οὐχὶ ἡ σπείρασας»<sup>3)</sup>).

10. Θεσσαλονίκη. Ἐν Θεσσαλονίκῃ ἡ μαντευομένη διὰ τῆς σπορᾶς τοῦ σίτου εἶναι ἀπαραίτητον νὰ εἶναι ἀρραβωνισμένη ἢ νὰ ἔχῃ ἀγαπητικόν. Γίνεται δ' ἡ μαγικὴ αὕτη πράξις ὡς ἑξῆς. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἑορτῆς τοῦ Κλή-

1) Α. Γρ. Καμπούρογλου: ἐν Ἰστορίῳ Ἀττικῆς ἡμερολογίῳ RE' 1896 σ. 328—9, τοῦ αὐτοῦ Ἰστορία τῶν Ἀθηναίων τ. Γ' σ. 20.

2) «Ἐν ἐλλείψει τοιοῦτου ἀναβαίνει ἡ νέα εἰς ἡλιακὸν κλίθωνον, οὗ τὸ στόμιον νὰ ἦ τετραμμένον πρὸς ἀνατολὰς, τοποθετεῖ κυκλωτρῶς ἀνθοδοχεῖον μετ' ἀνθέων καὶ εἰσέρχεται ἐντὸς τοῦ ὅπ' αὐτῶν σχηματισθέντος κύκλου πρὸς ἐπιτέλειον τοῦ ἄνω περιγραφομένου ἔργου τῆς. Ἐν ἐλλείψει δὲ καὶ τοιοῦτου κλιθάνου ἐκλέγει κατάλληλον παρὰ τὴν οἰκίαν τῆς τόπον καὶ πράττει ὡς ἄνω». (Σημείωσις II. Ἠρεσιώτου).

3) II. Ἠρεσιώτου Συμβολὴ σ. 11—2=Thumb ἐν Zts. d. Ver. f. Volksk. 1892 τ. II σ. 289—290.



δονα, ἡ μαντευομένη ἀγοράζει ἀπὸ τὸν παντοπώλην (ἀμίλητα ὅμως) «ἓνα δικάρ στάρ» ἤτοι σίτον ἀντὶ πέντε παράδων. Ἐπανελθούσα δ' εἰς τὴν οἰκίαν τῆς παίρνει ἓν πιάτον καὶ ὡς τοῦμ πάτου τ' ἀπλῶν' μπαμπάκ', ἐπ' αὐτοῦ δὲ θέτει σποράδην ἑπτὰ κόκκους σίτου καὶ χύνουσα εἰς τὸ πινακίον ὀλίγον ὕδωρ, τοποθετεῖ αὐτὸ ἐπάνω εἰς τὸ ντουλάπι. Ἐκεῖ τὸ ἀφήνει μέχρι τῶν ἁγίων Ἀποστόλων (30 Ἰουνίου) ἤτοι ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα. Τότε δὲ παρατηρεῖ τί ἀπέγινεν ὁ σίτος. Ἄν μὲν ἡ βλάστησις ἔχει μαρανθῆ, εἶναι σημεῖον ὅτι ὁ ἀρραδὼν θὰ διαλυθῇ (θὰ χαλάσῃ) ἢ ὅτι «ἔρουτας δὲν ἐπιασι»· ἂν ἡ βλάστησις βαίνει κατ' εὐθείαν πρὸς τ' ἄνω, ὁ ἀρραδωνιστικὸς ἢ ὁ ἐρώμενος εἶναι ἀδιάφορος· ἢ ἂν «τὰ φιντάνια εἶνι μπιρδιμένα, τότες οὐ γάμους θὰ γίνῃ» ἢ «ἀγαπιῶντι» (εἶναι σημεῖον ἀμοιβαίου ἐρώτος)<sup>1)</sup>.

Ἡ μαγικὴ αὕτη ἐνέργεια, μὴ σκοποῦσα τὴν πρόκλησιν ὀνείρου, ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὸ ἀρχαῖον θρησκευτικὸν νόμιμον τῶν Ἀδωνίδος κήπων καθὼς καὶ ἡ ἐν Σέρραις συνηθιζομένη σπορά σίτου ἐν πινακίοις κατὰ τὴν μεγάλην ἐβδομάδα, περὶ ἧς κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος· μετέβαλε δὲ χαρακτῆρα διὰ τοῦ συμφυρμοῦ μαντικῶν σκοπῶν μεταπεσοῦσα εἰς μαγικὴν ἐνέργειαν. Τὸν αὐτὸν δὲ χαρακτῆρα ἔχει καὶ ἡ κεφαλληνικὴ συνήθεια τοῦ νὰ σπεύρωσι τὴν 24 Ἰουνίου σπόρους εἰς μικρὰ ἀγγεῖα, οἱ ὅποιοι ἂν τὴν 30 Ἰουνίου βλαστήσουν, προμηνύουν ὑπανδρείαν, ἂν δὲ τὸ ἀντικείμενον γέρνουν, ἀτυχῇ τὸν γάμον<sup>2)</sup>.

11. Κοζάνη. Ἐν Κοζάνῃ τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς τῶν ἁγίων Θεοδώρων, τὴν παραμονὴν τῆς Καθαρῆς Ἐσδοῦσης, οἱ νεῖανες (οἱ ἐγγόνου) κροποῦσι δὲ εἰς τὸν κήπον τῆς οἰκίας τῶν τριῶν κόκκους σίτου καὶ κοιμῶνται ἀμέσως. Τὴν δὲ νύκτα πιστεύουσιν ὅτι ἀπερίττως ὁ ἅγιος Θεόδωρος θὰ δείξῃ εἰς αὐτάς τὸν μέλλοντα σύζυγον<sup>3)</sup>.

12. Σάμος. Τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τῶν ἁγίων Θεοδώρων μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ ἑσπερινοῦ παίρνουν ἀπὸ τὰ διανεμόμενα τότε κόλλυβα. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσαι αἱ οἰκογένειαι προσφέρουσι κατ' ἐκείνην τὴν ἑορτὴν κόλλυβα, αἱ μὲν εἰς τιμὴν τοῦ ἁγίου, ἂν τις τῆς οἰκογενείας ἑορτάζει, ὀνομαζόμενος Θεόδωρος, αἱ δὲ διὰ τὰς ψυχὰς τῶν ἀποθαμένων των, προσέχουν τὰ κόλλυβα νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ ἑορταστικά· διότι ἂν τύχῃ νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ προσφερόμενα ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, πιστεύουν ὅτι θὰ ἴδουν εἰς τὸν ὕπνον των ἀποθαμένους. Ἀπὸ τὰ κόλλυβα αὐτὰ ἐκλέγουν 36 ἢ 40 κόκκους, τοὺς ὁποίους θέτουν εἰς κόκκινον μανδῆλιον (διότι τὸ κόκκινον χρῶμα σημαίνει ταχύτητα) καὶ τὸ μανδῆλιον ζώνουν εἰς τὴν μέσην των. Προτοῦ νὰ πλαγιάσουν ἐκβάλλουν τὸ μανδῆλιον ἐκ τοῦ κάτω μέρους τοῦ σώματος διὰ τῶν ποδῶν, καὶ τὸ ἐκθέτουν ὅλην τὴν νύκτα εἰς τὸ δῶμα τῆς οἰκίας διὰ νὰ ξαστριωθῇ· πλησίον αὐτοῦ θέτουν κόκκους σίτου, τοὺς ὁποίους ἐξήτησαν καὶ ἔλαβον ἀπὸ ἑπτὰ κοράσια πρωτογόνατα ἤτοι

1) Λαογραφ. Γ', 512.

2) Ausland 1869 σ. 14.

3) Λαογραφ. ἀρχ. ἀρ. 160, 149, 16.



πρωτότακα, ονομαζόμενα Μαρίας καὶ μετὰ τῶν κόκκων τοῦ αἵτου ψαλίδιον καθρέπτῃ καὶ μαχαίρῃ μαυρομάνικο, καὶ λέγουσιν ἐνθ' τὰ θέτουν :

Ἄγιε Θεόδωρε καλέ μου,  
στρατηλάτῃ καὶ πεζέ μου,  
εἰς τοὺς δρόμους ὁποῦ πᾶς  
καὶ ταῖς Μοίραις ἀπαντᾷς,  
πάντησε καὶ τῇ δικῇ μου,  
καὶ διπλὰ χαιρέτα μού την,  
καὶ τὸ βράδυ στεῖλε μού την,  
τὸ σταράκι ὁποῦ σπεῖρα  
νὰ θερίσουμε μαζί.

Ἄλλαι ἀντὶ νὰ ἐκθέσουν εἰς τὸ δῶμα, θέτουν κυκλοτερώς ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των τὸ μανδύλιον ἐπ' αὐτοῦ τὴν αὐτὴν ἐπιρῶν. Ὅ,τι δὲ ὄνειρον ἴδουν τὸ λέγουσιν εἰς τὰς ὄνειροκριτριάς τῆς συνοικίας διὰ νὰ μάθουν τὴν ἐξήγησίν του. Εἰς τὰ χωρία δὲν θέτουν τὰ κόλλυθα εἰς τὸ μανδύλιον οὐδὲ τὰ ζώνονται, ἀλλὰ ἀπλῶς ὑπὸ τὸ προσκέφαλον, καὶ κυκλοτερώς θέτουν τὸ μανδύλιον περὶ αὐτάς, καὶ ἐν τῇ μέσῃ τοῦ κύκλου καθρέπτῃ καὶ μαχαίρῃ<sup>1)</sup>.

13. Σκιάθος (;). Τὴν δεισιδαιμόνη Σκισθίαν τῆς σποράς τῶν κολλύδων πρὸς πρόγνωσιν τοῦ μέλλοντος ἐξέχουσαν ἀνέβηκεν ὁ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης εἰς τὴν ὑπόθεσιν διηγήματός του «Ἀνὰ νὰ πεθαμένα», δημοσιευθέντος ἐν τῇ ἐφημερίτῃ «Ἐγνέμενοι» Ἀκροπόλεως τῆς 1<sup>ης</sup> Φεβρουαρίου 1906<sup>1)</sup>. Ἀγρομένης πιθανώτατα ἐκ παρατηρήσεως τῶν ἀγνέμενων ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Σκιαθοῦ, ἐδάσισε τὴν διήγησιν εἰς τὴν ἐπιρῶν τὴν ἑκεί δοξασίαν, ὅτι ἂν τὰ κόλλυθα δὲν εἶναι ἅγια ἦτοι ἐορτάσιμα, ἀλλὰ πεθαμένα ἦτοι προσφερόμενα ὑπὲρ τῆς ψυχῆς νεκροῦ, ἢ μαντευομένη κόρη βλέπει καθ' ὕπνου μορφὰς νεκρῶν.

## II

Αἱ συνήθειαι αὗται δὲν ἐπιχωριάζουσι μόνον ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, ἀλλὰ παρατηροῦνται παραπλήσιαι καὶ ἄλλαχού τῆς Εὐρώπης.

Ἐν Nantes τῆς Γαλλίας αἱ ἐπιθυμοῦσαι νὰ γνωρίσωσι τὸν μέλλοντα σύζυγον των ἄγαμοι τὴν πρώτην Παρασκευὴν τοῦ μηνὸς προτοῦ νὰ κατακλιθῶσι

1) Ἐπ. I. Σταματιάδου Σαμακὰ τ. Ε' σ. 391—2. Ἀτελσοτέρα περιγραφή τοῦ ἔθιμου ἐν E. I. K[ρητικίδου] Σαμακὰ ἔθιμα, Ἐρμούπολ. 1875 σ. 56—7. ὅτι παρθένοι προμνησκόμεναι τινα κόλλυθα ἐκ τῶν προσκομιζόμενων εἰς τὰς ἐκκλησίας κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἐορτῆς τῶν ἁγίων Θεοδώρων εἰς μνήμην τῶν νεκρῶν ἢ εἰς τιμὴν τοῦ ἁγίου, ἀναρχόμεναι δ' εἰς τὸ δῶμα τοῦ οἴκου των καὶ σχηματίζουσαι διὰ τῆς ζώνης ἢ τοῦ μανδύλιου κύκλον, σπαίρουσι τὸν ἐκ τῶν κολλύδων οἶτον ἐπ' αὐτοῦσαι: «Ἄγιε Θεόδωρέ μου καὶ καλέ μου | καὶ καλὰ προστάτευσέ με, | π' ἀπαντᾷς ταῖς μοίραις, | ἀπάντηξ καὶ τὴν δικήν μου, | νὰ τῆς πῆς νὰ ρθῇ τὸ βράδυ | νὰ θερίσωμε τὸ στάρι». Κατακλίνονται δὲ προσδοκῶσαι νὰ ἴδωσι καθ' ὕπνου τὸν μέλλοντα σύζυγον.

2) [Ἐνθεομνησθεῖς ἐν τῇ τόμῃ «Ἡ Μάγισσες» τῆς ἐκδ. Φέξη 1912 σ. 29—39].



θέτουσι πρῶτον τὸν πόδα εἰς τὸ ξύλον τῆς κλίνης καὶ ἔπειτα εἰς τὸ στῤῥωμα, ἐπιλέγουσαι τυπικὴν δέησιν εἰς τὸν Θεὸν ἢ τὴν Παναγίαν, νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸν ὕπνον των ἐκεῖνον, ποῦ θὰ πάρουν ἄνδρα <sup>1)</sup>. "Οθεν μόνη μαγικὴ πράξις εἶναι ἡ ἐπίθεσις τοῦ ποδός, τὴν δ' ἐπωδὴν ἢ τὸν κατάδεσμον ἀντικατέστησεν ἡ προσευχή, ὡς καὶ ἐνιαχοῦ τῆς 'Ελλάδος' ὀρίζεται δὲ τακτὴ ἡμέρα εἰς τὴν μαϊτεῖαν ἢ πρώτην Παρασκευὴ ἐκάστου μηνός. Ἀλλὰ καὶ ὅταν τὸ πρῶτον ἴδωσι νέαν σελήνην, νομίζουσιν αὐτόθι πρόσφορον τὸν καιρὸν πρὸς ὄνειρομαντεῖαν, καὶ ἀναμένουσι τὴν ἐμφάνισιν καθ' ὕπνους τοῦ μέλλοντος συζύγου των, ἐπάρχουσαι πρὸ τῆς κατακλίσεως :

*Croissant  
beau croissant,  
fais moi voir, en mon dormant,  
celui que j'aurai en mon vivant <sup>2)</sup>.*

Καὶ ἐν Gryon (τοῦ Vaud τῆς 'Ελβετίας) ἄλλοτε κατὰ τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων ἡ μαντευσμένη νεᾶνις ἔπρεπε νὰ ἐξέλθῃ γυμνὴ τῆς οἰκίας καὶ σταθεῖσα εἰς τὴν γωνίαν αὐτῆς νὰ εἴπῃ πρὸς τὴν σελήνην ταῦτα :

*Lune, ô belle lune, dis-moi dans mon dormant  
quel amant j' aurai dans mon vivant.*

*S' il a des chevaux qu' il te donne ;*

*s' il n'en a point, qu' il t'en offre un même.*

Ἡ δὲ κατ' ὕπνους ἐκεῖνον ἢ ἐκεῖνην ποῦ θὰ λάβῃ σύζυγον <sup>3)</sup>.

Πρὸς τὴν συνήθειαν ταύτην ἀντιστοιχεῖ ἡ ἐν Κοντοαζαίνῃ ἐπωδὴ εἰς τὴν νέαν σελήνην (ἄνωτέρω Ε' 12 σ. 120) καὶ τοῦ Βούρβουρα τῆς Κυνουρίας, ὅπου μαντεύονται ὅταν ἴδωσι τὴν πρώτην σελήνην τοῦ Ἰανουαρίου, προτάσσοντες τῆς ἐπωδῆς πρὸς κατάδεσμον τῆς Μοίρας ἐπὶ κλησιν τῆς σελήνης. Συναφῆς δὲ εἶναι καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους ἐπὶ κλησις τοῦ μηνός Γενάρῃ. (Βλ. ἄνωτέρω Ι' 9 σ. 115).

Ἐπὶ κλησις μηνός γίνεται καὶ ἐν Chédigny τῆς Τουραίνης, ὅπου αἱ παρθένοι ἐγείρονται μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς πρώτης τοῦ Μαρτίου καὶ προβάλλουσαι εἰς τὸ παράθυρον λέγουσιν :

*Je te salue, Mars,  
dis moi, dans mon dormant,  
l'homme que j'aurai dans mon vivant*

καὶ κατακλίνονται καὶ πάλιν, ὅπως ἴδωσι καθ' ὕπνον ἐκεῖνον, ποῦ θὰ νυμφευθῶσιν <sup>4)</sup>. Τῆς δὲ σελήνης τοῦ Ἰανουαρίου ἡ ἐπὶ κλησις πρὸς ἐμφάνισιν καθ'

1) Revue des trad. popul. 1900 σ. 582.

2) Αὔτ.

3) Schweizerisches Archiv f. Volkskunde 1917 τ. 21 σ. 225.

4) Rev. d. trad. pop. 1904 σ. 430.



ὑπνοῦς τοῦ συζύγου συνηθίζεται μέχρι τοῦδε ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπὸ τῶν μαθητριῶν, συνοδευομένη ὑπὸ μαγικῶν τινῶν τελετῶν. Ἡ μαθήτρια δηλ. πατοῦσα ἐπὶ λίθου ἔμπροσθεν δένδρου ἐπάδει:

*New Moon, new Moon, I hail thee  
by all the virtue in thy body,  
grant this night that I may see  
him who my true love is to be<sup>1)</sup>.*

Ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου (30 Νοεμβρ.), ὅτε πολυτρόπως ἀσκεῖται ἡ περὶ γάμου μαντική, συνηθίζεται καὶ μόνον διὰ προσευχῆς πρὸς τὸν ἅγιον καὶ τριπλῆς κρούσεως διὰ τοῦ ποδὸς ἢ εἰδικώτερον διὰ τοῦ μεγάλου δακτύλου τοῦ ποδὸς τοῦ κάτω μέρους τῆς κλίνης νὰ ζητῶσιν αἱ νεάνιδες τὴν καθ' ὑπνοῦς ἐμφάνισιν τοῦ μέλλοντος συζύγου<sup>2)</sup>. Ἐν δ' Ἐλβετίᾳ (Emmenthal) τὴν ἐσπέραν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἡ νεᾶνις χωρὶς νὰ καληνυκτίσῃ κανένα μεταβαίνει ὀπισθοβατοῦσα εἰς τὸν κοιτῶνά της καὶ κατακλίνεται, ἀφοῦ προσευχηθῇ εἰς τὸν ἑορταζόμενον ἅγιον νὰ τῆς παρουσιάσῃ ἐν ὄνειρῳ τὸν μελλόνυμφόν της ὅπου δῆποτε εὐρίσκεται<sup>3)</sup>. Ἄλλαι μαγικαὶ πράξεις τῶν μαντευομένων κατὰ τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἢ καὶ κατ' ἄλλας ἑορτὰς ἐν γερμανικαῖς χώραις εἶναι ἡ ἀναστροφὴ τῆς κλίνης καὶ τῶν στρωμάτων καὶ ἐνιαχοῦ ἢ ἐπικλήσις τοῦ ὄψεσθαι πρὸ τῆς κατακλίσεως<sup>4)</sup>.

Συχνότατα ἰδιάζουσα σημεῖα ἀναφέρονται καὶ εἰς τὴν τροπὴν τὴν λαμβανομένην πρὸς τὴν κατακλίσεως τῶν μαντευομένων. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀποκρίσεως πιστεύουσιν, ὅτι τὰ ὄνειρα τῆς νυκτὸς τοῦ Πάσχα ἀναγκαίως πληροῦνται, ἂν τὴν νύκτα πρὸ τοῦ ὑπνοῦ ἐνταῖον σφάριξ<sup>5)</sup>. Ἐν Ἐμμενθάλ τῆς Ἐλβετίας τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου ἡ τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων ἡ νεᾶνις παραθέτει ἐπὶ τῆς τραπέζης ἄρτον καὶ τυρόν, κατακλινομένη δὲ βλέπει

1) T. Parker Wilson School Superstitions ἐν τῷ Royal Magazine Σεπτ. 1900 παρὰ Abbot Macedonian Folklore σ. 51, ὅστις ἀναφέρει ὅτι καὶ ἄλλαι παραλλαγαὶ τῆς ἐπικλήσεως ταύτης τῆς σελήνης εὐρίσκονται ἐν Memoirs of the American Folklore Society τ. IV σ. 117 κέ.

2) Ploss Das Weib τ. I. σ. 585 (9ης ἐκδ. σ. 662). Wuttke Der deutsche Volksaberglaube § 360 σ. 249. Revue des trad. popul. τ. IV σ. 32. Τὴν μονογραφίαν τοῦ A. Treichel (St. Andreas als Heiratsstifter. Eine Umfrage, Leiden, Hamburg 1897) δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω, γινώσκω δ' αὐτὴν ἐκ τῆς ἀναλύσεως παρὰ Zibrt Literatura kulturné - historická a ethnografická 3. σ. 11—3.

3) Schweizerisches Archiv f. Volkskunde 1911 σ. 3. Αὐτοῖσι μνημονεύονται καὶ ἄλλαι μαντεῖαι περὶ γάμου συνηθιζόμεναι ἐν Emmenthal κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιάς. Περὶ παρομοίου ἐθίμου ἐν Delémont τῆς Ἐλβετίας καὶ ἐν Franche-Comté τῆς Γαλλίας βλ. Schweizerisch. Volkskunde 1911 σ. 13—4 (Διογραφ. I', 332), καὶ περὶ ἄλλου παλαιότερου ἐθίμου ἐν Βέρνη κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγ. Μιχαὴλ βλ. Schweiz. Archiv f. Volksk. 1917 σ. 42.

4) Wuttke ἐνθ. ἀν. § 360. 361. Περὶ ὁμοίων συνηθειῶν ἐν Λιέγγ, Ἀντβέρπη κλπ. τῆς Βελγικῆς βλ. Revue des trad. popul. τ. IX. σ. 496. X σ. 15.

5) Schweizerisches Archiv f. Volkskunde 1910 σ. 269.



καθ' ὕπνους τὸν γαμβρόν<sup>1)</sup>. Ἡ παράθεσις αὕτη τῶν τροφῶν ἐπὶ τῆς τραπέζης γίνεται βεβαίως πρὸς ξενίαν τοῦ ἀναμενομένου, ὡς παρ' ἡμῖν ἡ παράθεσις τραπέζης κατὰ τὴν τρίτην νύκτα ἀπὸ τῆς γεννήσεως παιδίου πρὸς ὑποδοχὴν τῶν Μοιρῶν. "Οτι δὲ τοιοῦτος εἶναι ὁ σκοπὸς καταφαίνεται ἐκ παρομοίων συνηθειῶν ἄλλων γερμανικῶν χωρῶν. Ἐν τῇ βορείῳ καὶ τῇ μέσῃ Γερμανίᾳ ἡ μαντευομένη κλείεται τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου στὰν νυκτώσῃ εἰς τὸν κοιτῶνά της, ἐκδύεται, λαμβάνει δύο ποτήρια, τῶν ὁποίων τὸ ἓν γεμίζει μὲ ὕδωρ τὸ δ' ἕτερον μὲ οἶνον καὶ θέτει αὐτὰ ἐπὶ ἐστρωμένης τραπέζης. "Ο μέλλων σύζυγος θὰ ἐπιφανῇ, ἢ καθ' ὕπνους ἢ συχνότερα ὡς φάντασμα, καὶ θὰ πῇ ἀπὸ ἓν ποτήριον, ἂν μὲν πῇ οἶνον θὰ εἶναι πλούσιος, ἂν δ' ὕδωρ πτωχός<sup>2)</sup>. Ἐν Θυριγγίᾳ ἡ νεᾶνις στρώνει τὸ μεσονύκτιον τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου τράπεζαν, ἐφ' ἧς ἐπιθέτει μαχαίριον καὶ περόνιον καὶ ἀνοίγει τὸ παράθυρον καὶ τότε ἐπιφαίνεται πρὸ αὐτῆς ὁ γαμβρός. Ἐν τῇ Ἀνω Παλατινάτῃ ἡ κόρη στρώνει τὴν τράπεζαν διὰ λευκοῦ τραπεζομανδήλου ὑπ' αὐτῆς τῆς ἰδίας ὑφανθέντος, θέτει ἐπ' αὐτῆς ἓν ποτήριον οἶνου καὶ ἄλλο ὕδατος καὶ περιμένει εἰς τὴν γωνίαν· ἔρχεται ὁ ἀναμενόμενος καὶ ἂν μὲν πῇ τὸν οἶνον εἶναι πλούσιος, ἂν δὲ τὸ ὕδωρ πτωχός, καὶ ἂν φανῇ σαδανωμένος καὶ ἀνατρέψῃ τὰ ποτήρια καὶ ἀντ' αὐτῶν θέσῃ κλειψίδαν, θ' ἀποθάνῃ πρὸ τοῦ γάμου<sup>3)</sup>.

Πολλachoῦ δ' ὁμοῦ τὴν τροφήν ὀφείλει νὰ φάῃ ἡ μαντευομένη, εἶναι δ' ἡ τροφή αὕτη παραπλησία πρὸς τὴν ἀλλοτρίαν, ἡ δὲ τὸ μακαρόνιον τῶν Ἀσκαδηνίων καὶ ὁ γάμος αὐτὸν περὶ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου παραφασμαμένη. Ἐν Ἐμιμεντάλ τῆς Ἑλβετίας τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ζυμῶνους τὰ κοράσια πίττας, ἐπαίτησασα ὁμοῦ τὸ πρὸ κατασκευὴν αὐτῶν ἄλευρον ἐκ τριῶν οἰκιῶν, τὴν δὲ νύκτα ἀναμένουσι ἐν καθ' ὕπνον ἐμφάνισιν τοῦ μέλλοντος συζύγου. Ἄλλος δὲ τρόπος μαντείας εἶναι ὁ ἑξῆς. Τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων κατὰ τὸ ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον ἢ ἐπιθυμοῦσα νὰ μάθῃ τὴν μοῖραν τῆς νεᾶνις λαμβάνει ἐν κοχλιάριον ὕδατος, ἐν κοχλιάριον ἄλεϋρου καὶ ἓν ἄλατος καὶ ζυμῶσασα ταῦτα ἀνάποδα ἤτοι μὲ ἐστραμμένην τὴν ράχιν πρὸς τὸ φύραμα, ψήνει τὴν ζύμην καὶ τρώγει τὴν κατασκευασθεῖσαν πίτταν. Τὴν νύκτα διψᾷ, ὡς εἰκός, ὁ δὲ μέλλων σύζυγος αὐτῆς θὰ ἐμφανισθῇ καὶ θὰ τῆς δώσῃ νὰ πῇ<sup>4)</sup>. Πολλachoῦ τῆς Γερμανίας τρώγουσιν αἱ νεᾶνιδες τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἢ τῶν Χριστουγέννων ἀλίπαστον ρέγκαν, καὶ πιστεύουσιν ὅτι σύζυγός των θὰ γίνῃ ὁ νέος, ὅστις θὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν

1) Αὐτ. 1911 σ. 3.

2) Wuttke § 360.

3) Αὐτ. § 361.

4) Schweizerisches Archiv f. Volksk. 1911 σ. 3. Αὐτ. 1917 τ. 21 σ. 236 περὶ ὁμοῦ ἐθίμου ἐν Gryon (Vaud). Τὴν ἑσπέραν τῶν Χριστουγέννων νεᾶνις ζητεῖ ὀλίγον ἄλευρον καὶ ἄλας ἀπὸ τρεῖς χήρας, γεμίσασα δ' ἐκ τούτων μίαν δακτυλήθραν καὶ ἀναμίξασα μὲ νερόν τρώγει φύραμα καὶ βλέπει καθ' ὕπνους τὸν μέλλοντα σύζυγον.



ὑπνον των καὶ θὰ ταῖς δώσῃ νὰ πῶσιν<sup>1)</sup>. Ἐν Θυριγγίᾳ τὸ μεσονύκτιον τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Ματθία, τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων καὶ τῆς τοῦ νέου ἔτους ἢ νεᾶνις τρώγει τρεῖς μικρὰς πίττας, τὰς ὁποίας κατεσκεύασε μὲ τρεῖς δακτυλήθρας ὕδατος, ἀλεύρου καὶ ἁλατος, καὶ ἐν ὀνείριῳ θὰ ἴδῃ τὸν μέλλοντα σύζυγόν της νὰ τῆς προσφέρῃ ποτήριον ὕδατος<sup>2)</sup>.

Ἐν Βοημίᾳ ἐνιαχοῦ αἱ ἄγαμοι διὰ νὰ γνωρίσωσι τὸν μέλλοντα ἄνδρα των κατασκευάζουν πίτταν μὲ παντοειδεῖς σπόρους, ἀλατίζουσαι αὐτὴν μὲ ἡμισμέον ἁλας. Τὴν νύκτα παίρνουν εἰς τὰ σκοτεινὰ ἔν μαχαίριον, ὑπάγουν εἰς τὸν κῆποι· ὁλόγουμοι, θέτουν κατὰ γῆς τὴν πίτταν καὶ γονατίζουσαι τὴν κόπτουν. Τότε ἐπιφαίνεται ὁ προσδοκώμενος· ἂν ὁμως ἡ μαντευομένη δὲν εἶναι παρθένος, ἀντὶ τούτου ἐπιφαίνεται ὁ διάβολος, ὅστις τὴν παίρνει<sup>3)</sup>. Ὅθεν βλέπομεν, ὅτι ὁ κύριος σκοπός, δι' ὃν κατασκευάζεται ἡ πίττα, δὲν εἶναι τῆς προκλήσεως τοῦ μαντικοῦ ὀνείρου διὰ τῆς βρώσεως αὐτῆς, ἀλλ' ὅτι αὕτη χρησιμοποιεῖται διὰ τῆς ἀποθέσεως αὐτῆς ἐπὶ τῆς γῆς ὡς προσφορά πῖθανως ἢ μαγικὸν μέσον ἐπικοινωνίας πρὸς τοὺς ὑποχθονίους δαίμονας. Πρὸς ἄλλον δ' ἐπίσης καὶ δὴ ὅλως διάφορον σκοπὸν χρησιμεύει καὶ ἡ πίττα, τὴν ὁποίαν κατασκευάζουσι τὰ κοράσια ἐν Βουλγαρίᾳ κατὰ τὴν πρώτην καὶ τὴν τελευταίαν ἑβδομάδα τῆς Μεγάλης τεσσαρακοστῆς, ὡς συμπλήρωμα μαντικῶν περὶ γάμου συνηθειῶν<sup>4)</sup>.

Πολλάκις δὲ μέρος τῆς ὑποκείμενης ἢ λάθρα κατασκευαζομένης τροφῆς ἢ καὶ τὸ ὅλον δὲν τρώγεται, ἀλλ' ἡ μαντευομένη, ἀλλὰ τίθεται ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτῆς, ὅπου εἶναι τὸ ἀσφατέστερον ἢ ἐνέργεια. Εἶδομεν ὅτι τὸ ἥμισυ τῆς ἀλμυροκευλούρας ἔθετον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον καὶ τὰς πρῶτας ἐν Ἀθήναις (βλ. ἀνωτέρω Β' 6 σ. 114 F) καὶ τεμάχιον αὐτῆς (Ε', 9 σ. 119). Ἐπίσης τὸ μακαρόνιον τῶν Ἀπόκρεων ἀνατίθεται σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἐπιχωριάζει τὸ ἔθιμον, ὡς καὶ τεμάχιον τῆς βασιλόπιττας κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιάς (Γ' 11. 12. 13 σ. 115—6) καὶ τὰ κόλλυβα τοῦ ψυχασαβδάτου καὶ ἄλλα πράγματα.

Ἡ συνηθεια αὕτη εἶναι διαδεδομένη εἰς πολλὰς χώρας τῆς Εὐρώπης. Ἐν Βουλγαρίᾳ τὴν πρώτην καὶ τὴν τελευταίαν ἑβδομάδα τῆς Μεγάλης τεσσαρακοστῆς ἢ νεᾶνις θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της τὴν πρώτην δακτυὰν ἐξ ἐκάστου φαγητοῦ τοῦ δείπνου, καὶ ἐκεῖνος ποῦ θὰ φάγῃ μετ' αὐτῆς καθ' ὑπνον θὰ εἶναι ὁ μέλλων σύζυγος<sup>5)</sup>. Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ κατὰ τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων<sup>6)</sup>. Ἐν Σιλεσίᾳ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιάς ἀγοράζει ἢ νέα ἔν μῆλον χωρὶς νὰ παζαρεύσῃ, τὸ θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της,

1) Φραγκοπούρη. Χάφ: (Wuttke § 352). Erzgebirge (αὐτ. 360). Fröhden (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 442).

2) Wuttke § 352.

3) Revue d. trad. popul. 1903 σ. 95.

4) Ad. Strausz die Bulgaren σ. 345.

5) Ad. Strausz αὐτ.

6) Αὐτ. σ. 353. Arnaudoiff Die bulgarischen Festbräuche 1917 σ. 5.



δαγκάνει αὐτὸ ἀκριδῶς τὰ μεσάνυχτα, καὶ ἔπειτα κοιμωμένη βλέπει κατ' ὄναρ τὸν ἐρώμενον <sup>1)</sup>. Ἐν Σουαβίᾳ τὴν ἐσπέραν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἡ νέα ἐπαιτεῖ παρὰ γραίας μῆλον, τρώγει ἀκριδῶς εἰς τὰς 12 τῆς νυκτὸς τὸ ἥμισυ, τὸ δ' ἄλλο ἥμισυ θέτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της, οὕτω δ' ἐπιφαίνεται εἰς αὐτὴν κοιμωμένην ὁ μέλλων σύζυγος <sup>2)</sup>. Ἐν Σερβίᾳ ἡ νεάνις ἀγοράζει ἐνὸς δηναρίου μίνθην, ἄνθη σφενδάμνου καὶ κύτισον, περιτυλίσσει ταῦτα εἰς παννίον, τὸ ὅποιον θέτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν της πρὸ τῆς κατακλίσεως, ἐπιλέγουσα τρίς: «Κύτισε, ποιδὼν θὰ μοῦ μελετήσῃς;» πιστεύει δ' ὅτι οὕτω πρᾶττουσα θὰ ἴδῃ εἰς τὸν ὕπνον της τὸν μέλλοντα σύζυγόν της <sup>3)</sup>. Ἐν Σαρδηνίᾳ, σχεδὸν ἀπαρράλλακτως ὡς γίνεται καὶ ἐν Τριφυλίᾳ, αἱ νεάνιδες κρύπτουσι τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (24 Ἰουν.) ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των τρία κουκκία, τὸ ἐν ἀξεφλούδιστον, τὸ ἄλλο μισοξεφλουδισμένον καὶ τὸ τρίτον ξεφλουδισμένον τὴν δὲ πρωῒαν εὐθὺς ὡς ἐξυπνήσουν θέτουν τὴν χεῖρα ὑπὸ τὸ προσκέφαλον καὶ λαμβάνουσι τὸ πρῶτον τυχόν· ἂν εἶναι τὸ ἀξεφλούδιστον ὁ μέλλων σύζυγός των θὰ εἶναι πλούσιος, ἂν τὸ μισοξεφλουδισμένον μετρίας καταστάσεως καὶ ἂν τὸ ξεφλουδισμένον πτωχός. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κληρομαντείας ἀσκοῦσιν αὐτόθι καὶ κατ' ἄλλον τρόπον. Κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα ἡ νεάνις λαμβάνει τρία κυδώνια ἢ τρία μῆλα, διακρίνουσα ἕκαστον αὐτῶν διὰ τοῦ ὀνόματος ἐνὸς νέου, τοῦ Πέτρου λ. χ. τοῦ Ἰωάννου ἢ τοῦ Γεωργίου ἢ τοῦ Γκαβίνου ἢ τοῦ Κωνσταντίνου· τὰ κρύπτει ὑπὸ τὸ προσκέφαλον, τὴν δὲ πρωῒαν ἐξάγει τυχαίως ἐν μῆλον καὶ τὸ δαγκάνει. Ἐνέσθαισα δὲ τῆς κλίνης παρατηρεῖ τὰ δαγκασμένα μῆλον καὶ ἀνέσθαισα εὐθὺς τοῦ Πέτρου θὰ κυδώνιον ἄνδρα ὀνομαζόμενον Πέτρον ἢ Γεωργίον ἂν οὕτως ὀνόμασε τὸ μῆλον καὶ οὕτω καθεξῆς <sup>4)</sup>.

Πρὸς τὴν ἐν Τριπόλει συνηθιζομένην πρᾶξιν τῶν μαντικῶν ὀνείρων περὶ γάμου διὰ τῆς ἀποκρύψεως γαμηλίων κοφέτων ὑπὸ τὸ προσκέφαλον ὁμοία εἶναι ἢ τῶν Ἀγγλίδων παρθένων συνήθεια νὰ θέτῃσι τεμάχιον τοῦ γαμηλίου πλακοῦντος ὑπὸ τὸ προσκέφαλον διὰ νὰ ἴδωσιν οὕτως ὄνειρον περὶ τοῦ μέλλοντος συζύγου <sup>5)</sup>. Τῆς δὲ παρ' ἡμῖν ἀποκρύψεως τῶν κολλύδων ἀντίστοιχος εἶναι ἄλλαχθ' ἢ χρησίς διαφόρων σπόρων πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Ἐν Γερμανίᾳ ἐν μὲν τῷ Voigtland τὴν νύκτα τῶν Ἀπόκρεων τὰ κοράσια θέτουν λιναρόσπορον ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των, καὶ ἐπιφαίνεται εἰς αὐτὰ καθ' ὕπνου ὁ ἐρώμενος ἢ συγγὺν γερόντιον, τοῦτο δὲ εἶναι σημεῖον θανάτου <sup>6)</sup>. Ἐν δὲ τῷ Angerberg τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἡ νεάνις διαχύνει κατὰ γῆς οἷονδήποτε σπόρον ἐπιλέγουσα:

1) Wuttke § 352 σ. 244.

2) Αὐτ.

3) Fr. S. Krauss Slavische Volksforschungen, Lpz. 1908 σ. 169.

4) Archivio per lo studio delle tradiz. popol. 1898 τ. 17 σ. 465.

5) Abbott Macedonian Folklore σ. 80.

6) Wuttke § 352 σ. 244.



*Ich streue meinen Samen  
in Abrahams Namen,  
diese Nacht mein Feinslieb  
im Schlafe zu erwarten,  
wie er geht und steht,  
wie er auf der Gasse geht !*

(Τὸ σπόρο μου σκορπίζω | ἔς τ' ὄνομα τ' Ἀβραάμ, | ἀπόψε τὸν καλὸ μου | ἔς τὸν ὕπνῳ  
ἀ προσμένω, | πῶς εἶναι καὶ πῶς στέκεται, | πῶς περπατεῖ ἔς τὸ δρόμο) <sup>1)</sup>.

Ἐν Αὐστρίᾳ τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Θωμᾶ ἡ νέα ἐπιπάσσει ἐπὶ τῆς κόμης  
λινάρδοσπορον ἐπιλέγουσα :

*Ich säe meinen Samen  
in St. Thomas Namen;  
in St. Thomas Garten  
will ich meinen Bräutigam warten.*

(Τὸ σπόρο μου τὸν σπέρνω ἔς τ' ὄνομα τ' ἁγ. Θωμᾶ· ἔς τ' ἁγ. Θωμᾶ τὸν κήπο τὸν ἀρ-  
αβωνιαστικὸ μου θὰ καρτερῶ).

καὶ ἀναμένει τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ (ἐν ὀνείρῳ). Ἐνίοτε διὰ συμβολικῆς πρά-  
ξεως ἀντικαθίσταται ἡ ἐνέργεια τῆς ἐκείνης. Οὕτως ἐν Ὀλδεμδούργῳ κάμνει  
πρὸς τὰ ὀπίσω κίνησιν, ὡς καὶ ἐν ἑνὶ λινάρδοσπορον, καὶ ἀναμένει νὰ μάθῃ  
καθ' ὕπνου τὴν μοῖράν τιν' <sup>2)</sup>.  
Ἐς δὲ πᾶσι τὴν θέτουσιν ὑπὸ τὸ προσκέφαλον ἑρρίκιν κυνάρην ἢ ἄλλαν  
τῶσιν ἀπὸ τοῦ τραχήλου κατακτείνουσαν. Θυλακίσκον μὲ ἄνθη, οὕτω καὶ ἐν  
ἄλλαις χώραις μεταχειρίζονται μελάνθας καὶ ἄνθη καὶ στεφάνους. Ἐν τῇ γερ-  
μανικῇ Τιρόλῃ πιστεύουσιν, ὅτι ἂν τὰ κοράσια θέσωσι τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου  
Ἰωάννου ὑπὸ τὸ προσκέφαλον τῶν τετράφυλλον τριφύλλιον, θὰ ἴδωσιν ἐν  
ὀνείρῳ τὸν μέλλοντα ἐρώμενον. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Πρωσσίᾳ, ἐν Σιλεσίᾳ κα-  
θὼς καὶ ἐν Σουηδίᾳ κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα θέτουν ὑπὸ τὸ προσκέφαλον στέ-  
φανον κατεσκευασμένον ἐξ ἁνθέων ἐννέα εἰδῶν, ὅπως ἴδωσιν ὄνειρα ἐπαλη-  
θεύοντα. Ἐν Neumark πλέκουσιν αἱ νεάνιδες ἐν σιωπῇ μεταξὺ τῆς 11 καὶ  
τῆς 12 ὥρας τῆς αὐτῆς νυκτὸς παρόμοιον στέφανον, βέβαιαι ὅτι θὰ ἐμφανι-  
σθῇ καθ' ὕπνον εἰς αὐτὰς ὁ μέλλων σύζυγος. Ἐν δὲ τῇ Voigtland ρίπτουσιν  
κατὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀπὸ τοῦ παραθύρου ἢ τῆς θύρας ἑξω  
στέφανον ἐξ ἐννέα ἁνθέων, τὴν δὲ νύκτα βλέπουσιν ἐν ὀνείρῳ τὸν γάμβρόν <sup>3)</sup>.

Ἐπίσης καὶ ἄλλων πραγμάτων, ὡς παρ' ἡμῖν, γίνεται χρήσις πρὸς τὸν  
αὐτὸν σκοπόν.

Ἐν Βαυαρίᾳ ὁ ζητῶν νὰ μάθῃ τὸ μέλλον του θέτει τὴν νύκτα τῆς παρα-

1) Ploss das Weib: τ. 1 σ. 585 (9ης ἐκδ. σ. 662).

2) Wuttke 398. ἀν.

3) Αἰτ.

4) Αἰτ.



μονής τῆς πρωτοχρονιάς ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν του ἡγιασμένον τι πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἀφεύκτως θὰ προκαλέσῃ μαντικὸν ὄνειρον ἀσφαλές<sup>1)</sup>. Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον ἐνέχει ἡ χρῆσις κατόπτρου, προεληθῶσα πιθανώτατα ἐκ συμφυρμού τῆς ὀνειρομαντείας μεθ' ἑτέρου εἶδους μαντικῆς, τοῦ τῆς κατοπτρομαντείας. Εἶδομεν ἄνωτέρῳ (Ε' 2. 3 σ. 117 κέ.) ὅτι ἐν Αἰγίνῃ μὲν τίθεται κάτοπτρον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον, ἐν Μακεδονίᾳ δ' ἡ νεάνις ἐκδυθεῖσα ἵσταται πρὸ τοῦ κατόπτρου λέγουσα ἐπὶ ᾧ καὶ εἶτα τὸ θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον. (Περβλ. καὶ Β' 9 σ. 111). Εἰς ἀμφοτέραις τὰς περιστάσεις ταύτας παρατηρεῖται, ὅτι οὐδὲν ἄλλο τῆς κατοπτρομαντείας ὑπελείφθη ἵχνος, πλὴν τοῦ ὀργάνου τῆς μαντικῆς. Ἄλλ' ἐν Κρήτῃ συνηθίζεται μέχρι τοῦδε ἡ κατοπτρομαντεία ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς ὕδατομαντείας· τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (24 Ἰουνίου) αἱ νεάνιδες ῥίπτουσι μετὰ τὸν κλήδονα εἰς φρέαρ ὀλίγον ἀπὸ τοῦ ἀμίλητο νερό, δι' οὗ γίνε-ται ἡ μαντικὴ τοῦ κλήδονα, καὶ μία ἐξ αὐτῶν ἵσταμένη παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ φρέατος κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα κάτοπτρον, ἐστραμμένον πρὸς τὸν ἥλιον οὕτως, ὥστε αἱ ἀντανακλώμεναι ἀκτῖνες αὐτοῦ νὰ προσπίπτουσιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος· προσηλώνουσα δὲ τὰ βλέμματα εἰς τὸ φρέαρ βλέπει τὸ ἰνδαλμα τοῦ μέλλοντος συζύγου τῆς, διακρίνουσα τὸ ἀνάστημα, τὸ ἐνδυμα καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιτήδευμά του, πρὸς τοῦτοις δὲ μαντεύεται ἐν τῷ φρέατος ἂν θὰ ὑπανδρευθῇ ἢ ἂν θ' ἀποθάνῃ ἐντὸς τοῦ ἔτους<sup>2)</sup>).

Τὸ αὐτὸ φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ ἐν παρακείμενῃς συνηθείαις ἄλλων λαῶν· ὅτε μὲν ἡ ὀνειρομαντεία μόνον ἵχνος τῆς κατοπτρομαντείας διατηρεῖται ἀποκτοῦν γὰρ τὸ κάτοπτρον, ὅτε δ' ἐν τῇ κατοπτρομαντείᾳ παρὲν νεύονται καὶ πράξεις εἰς τὴν περὶ γάμου ὀνειρομαντείας συνηθιζόμεναι, καὶ ἄλλοτε συμφύρεται μετὰ τῆς ὕδατομαντείας. Ἡ αὐτὴ ἀντικαθιστᾷ τὴν ὀνειρομαντείαν κατὰ τὰς τακτάς εἰς ταύτην ἡμέρας καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τελουμένη. Ἐν Nantes τῆς Γαλλίας νεάνιδες διὰ νὰ ἴδωσι καθ' ὕπνου τὸν μέλλοντα σύζυγόν των θέτουσι τὴν πρώτην Παρασκευὴν τοῦ μηνὸς ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των κάτοπτρον, ἐφ' οὗ σταυρὸς ἐκ δάφνης<sup>3)</sup>. Ἐν Σκωτίᾳ αἱ νεάνιδες ἵστανται πρὸ τοῦ κατόπτρου, κρατοῦσαι κηρίον καὶ τρώγουσαι μῆλον ἢ κτενίζουσαι τὴν κόμην των, ἐπιφαίνεται δὲ εἰς τὸ βάθος τοῦ κατόπτρου ὁ

1) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1898 σ. 400.

2) Κριτικὸς λαὸς 1909 σ. 137—8. Ὡς ἀναφέρει ὁ Μ. Π. Βρετός (*Vreto Mélanges néo-helléniques*. Ath. 1856 σ. 48) τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου μετὰ τὸν ἑσπερινὸν κλείονται τὰ κοράσια εἰς τὸν κοιτῶνά των ἢ εἰς καμίαν ἀποθήκην καὶ εἰς τὸ σκότος κυττάζουσιν ἕνα καθρέπτην. Ἄν ἡ μοῖρά των εἶναι νὰ ὑπανδρευθῶσιν ἐντὸς τοῦ ἔτους, θὰ ἴδωσιν εἰς τὸν καθρέπτην τὴν μορφήν τοῦ μέλλοντος συζύγου των. — Κατ' ἀνακοίνωσιν δὲ τοῦ Ἀθ. Στ. Κουμανούδη (1872) ἐν Ἀδριανουπόλει τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἡ μαντευομένη περὶ γάμου, καλυπτομένη διὰ κοκκίνου ὑφάσματος, κύπτει ἐπὶ φρέατος καὶ ἐμβλέπει εἰς κάτοπτρον, τὸ ὁποῖον κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα, ἐνθ' αὐτοχρόνως φίλη τῆς ἀναγινώσκει ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τῆς τοὺς χαιρετισμούς τῆς Παναγίας, διὰ νὰ μὴ ἀρπασθῇ ἀπὸ τὰ δαιμόνια ποῦ εἶναι εἰς τὸ πηγᾶδι. Οὕτω δὲ βλέπει εἰς τὸν καθρέπτην τὴν σκιάν τοῦ μέλλοντος συζύγου τῆς.

3) Revue d. tradit. popul. 1900 σ. 583.



μέλλων σύζυγος<sup>1)</sup>. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Πρωσίᾳ πιστεύουσιν ὅτι τὸ μεσονύκτιον ἀκριβῶς τῆς πρώτης τοῦ ἔτους ἐμφανίζεται εἰς τὸ κάτοπτρον τὸ ἰνδαλμα τοῦ μέλλοντος συζύγου. Ἐν Ἑσση δὲ καὶ ἐν Ὀλδεμβούργῳ ἡ νεάνις κρατοῦσα εἰς ἑκατέραν χεῖρα φῶς ἵσταται πρὸ τοῦ κατόπτρου, ἐκφωνεῖ τρεῖς τὸ ὄνομά της καὶ βλέπει τὴν εἰκόνα τοῦ ἐρωμένου. Τὸ αὐτὸ δὲ δύναται νὰ πράξῃ καὶ ὁ ἀγαμος νέος. Ἐν Αὐστρίᾳ κατὰ τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Θωμᾶ λαμβάνουν ἐν κάτοπτρον καὶ ἐν φῶς καὶ ἐξέρχονται εἰς τὸ ὑπαιθρον, τὸ μεσονύκτιον δ' ἀκριβῶς βλέπουν εἰς τὸ κάτοπτρον τί κάμνει κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ὁ ἐρώμενος<sup>2)</sup>. Ἐν Σουαβίᾳ δοξάζουσιν, ὅτι ἂν κατὰ τὸ μεσονύκτιον τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἐμβλέψῃ ἡ νεάνις εἰς φρέαρ, θὰ ἴδῃ τὸν μέλλοντα σύζυγόν της, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ τὸν διάβολον. Καὶ ἄλλαι ὁμοίαι μαντεῖαι γίνονται ἀλλαχοῦ τῆς Γερμανίας εἰς φρέατα ἢ πηγὰς<sup>3)</sup>.

Εἰς ἄλλην κατηγορίαν θρησκευτικῶν δοξασιῶν πρέπει νὰ καταλεχθῶσιν αἱ συνήθειαι τῆς σποράς τῶν κολλύδων. Ἡ πράξις αὕτη ἔχει ἀπλῶς συμβολικὸν χαρακτήρα, ἀφοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σπεύρεται βεδρασμένος σῖτος, καίτοι δὲ πολλαὶ ἄλλαι μαγικαὶ τελεταὶ συμπλέκονται πρὸς αὐτήν, φαίνεται δ' ὅμως βέβαιον, ὅτι ἡ κυρία καὶ ἀρχικωτάτη τούτων εἶναι ἡ πράξις τῆς σποράς, αἱ δὲ ἄλλαι ἐκ διαφορῶν λόγων προστεθεῖσαι ὕστερον δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐπouseiῶδη συμπληρώματα αὐτῆς. Ὡς αἱ μαγικαὶ τελεταὶ παραλλάσσουσιν, ἄλλοτε ἄλλαι γινόμεναι κατὰ τὸν ἑαρινὸν ἢ τοὺς τόπους, ἔπου ἐπιχωριάζει ἡ συνήθεια τῆς σποράς, αὕτη ὅμως πάντοτε ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῶν τελετῶν ἐκείνων. Καὶ τὸν σκοπὸν τῆς συνθείας τῆς σποράς ἐκαστοὶ ἀποφῶρον ὑπολαμβάνουσι, πολλὰς δὲ αὐτῆς οὐδὲν κοινὸν φαίνεται ἔχων πρὸς τὴν μαντικὴν, ὅθεν γίνεται ὁφείλει νὰ προέκκειται περὶ περιλείμματος ἀρχαίων θρησκευτικῶν νομίμων, τῶν ὁποίων ἀνηρσημονήθη ὁ λόγος.

Ὁ Frazer<sup>4)</sup> περισυνέλεξε παραδειγματὰ τινα ὁμοίων συνηθειῶν τῆς Ἰνδοκίης, τῆς Βαυαρίας καὶ τῆς Σαρδηνίας καθὼς καὶ ἀναλόγων τῆς Σικελίας καὶ τῆς Πρωσίας. Εἰς ταῦτα προσθέτομεν καὶ τὰ ἐπόμενα, εἰς τὰ ὅποια παρατηρεῖται μείζων ὁμοιότης πρὸς τὰς ἐλληνικὰς συνηθείας, μάλιστα δὲ τὴν ζακυνθίαν τῆς διὰ τῆς ἀγρίας κυνάρας μαντείας (Ε' 4 σ. 118) καὶ τὴν θρακικὴν τῆς διὰ φύλλων συκῆς (Ε' 13 σ. 120). Ἐν Ἑμμενθάλ τῆς Ἑλβετίας κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου κόπτουσιν ἀμάραντον (; Böhnele=Sedum refluxum) καὶ ἐμβάλλουν δύο κλάδους αὐτοῦ εἰς ξηρὸν μέρος, μελετώντες πρόσωπον πρὸς τὸ ὅποιον ἔχουν συμπάθειαν. Ἄν οἱ κλάδοι πιᾶσουν, θὰ γίνῃ γάμος. Ἐκ τοῦ ἀμαράντου, τὸν ὅποιον κόπτουν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, βλέπουν

1) Abbot Macedonian Folklore σ. 50.

2) Wuttke § 355 σ. 246.

3) Αἰτ. § 356.

4) Frazer The golden Bough 2 ἐκδ. τ. II σ. 124 κς. (Le rameau d'or, traduit par Stiebel et Toutain τ. III σ. 154 κς.), Frazer Adonis Attis Osiris σ. 140 κς. Πρβλ. Mary Hamilton Greek Saints and their Festivals 1910 σ. 144 κς. R. Wünsch Das Frühlingsfest der Insel Malta σ. 53 κς.



καὶ ἂν θὰ ζήσουν ἢ θ' ἀποθάνουν κατὰ τὸ τρέχον ἔτος. Ὁ κλάδος πρέπει ν' ἀποτεθῇ εἰς ξηρὸν μέρος, καὶ ἂν μείνῃ χλοερὸς θὰ ζήσουν, ἂν δὲ ξηρανθῇ θ' ἀποθάνουν<sup>1)</sup>. Ἐν Βαυαρίᾳ τὴν ἡμέραν τῆς ἁγίας Βαρβάρας (4 Δεκεμβρίου) αἱ νεάνιδες λαμβάνουσι κλάδους κερασέας ἢ ἀκταίας, καὶ ἐμβάλλουσιν αὐτοὺς κατ' οἶκον εἰς τὸ ὕδωρ, συνάπτουσαι πρὸς τὸν κλάδον εὐχὴν τινα, ἂν δὲ μέχρι τῶν Χριστουγέννων ὁ κλάδος ἐξανθήσῃ, ἡ εὐχὴ θὰ πληρωθῇ<sup>2)</sup>. Αἱ γερμανικῆς καταγωγῆς νεάνιδες τῶν Sette comuni τῆς Βικεντίας φυτεύουσιν τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου εἰς ἀγγεῖον γεμάτον μὲ χῶμα τρία φασόλια, εἰς ὧν ἕκαστον ἐπιβάλλουσι τὸ ὄνομα νέου ἀρεστοῦ εἰς αὐτάς, ἐλπίζουσαι ὅτι θὰ νυμφευθῶσιν ἐκεῖνον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα φέρει τὸ πρῶτον βλαστήσαν φασόλιον<sup>3)</sup>. Ἐν Σαρδηνίᾳ τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου αἱ ἄγαμοι νέαι λαμβάνουν pubùnzula (εἶδος ἀγρίας κυνάρας), τὴν ὁποίαν ἀποφυλλίζουν καὶ φυτεύουσιν εἰς τὸν κήπον. Τὴν δὲ πρῶταν τῆς ἑορτῆς μόλις ἐξημερώσῃ ῥίπτουν εἰς τὴν δημοσίαν ὁδὸν γαρούφαλλον, ἢ καὶ ἄλλο ἄνθος, νομίζουσαι ὅτι ὁ μέλλον οὐζυγὸς των θὰ ἔχῃ τὸ ὄνομα ἐκεῖνου, ὅστις σηκώσῃ τὸ ἄνθος. Ἐπειτα μεταβαίνουν εἰς τὸν κήπον, διὰ νὰ ἴδωσι τί ἀπέγινεν ἡ pubùnzula καὶ ἂν μὲν ἐβλάστησεν, προσωινίζονται αἰσίαν τὴν τύχην των, ἂν δ' ἐμαράνθη κακὴν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μαντεύονται καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς ἁγίας Ἀγάθης καὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου<sup>4)</sup>. Αἱ νεάνιδες κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου σπείρουν λινάριον, διὰ νὰ γινῇ ἁγίος νὰ ἴδουν εἰς τὸν ὕπνον των τὸν ἄνδρα ποῦ θὰ πάρουν<sup>5)</sup>.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΑΙ

Εὐστόχως παρατήρησεν ὁ Frazer, ὅτι κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ θερινοῦ ἡλιοτροπίου σπορὰ ἐν ἀγγείοις καὶ ταχεῖα βλάστησις σπόρων σίτου καὶ κριθῆς, ἀντιστοιχοῦσα ἀκριβῶς πρὸς τὸ ἀρχαῖον θρησκευτικὸν νόμιμον τῶν Ἀδωνιδος κήπων, δύναται νὰ καταλεχθῇ εἰς τὰς παγκοίνους κατὰ τὰς θερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου τελετάς, τῶν ὁποίων σκοπὸς ἐν ἀρχῇ ἦτο ἡ ὑποδοχήθεια τῆς ἐπιδόσεως τῆς βλαστήσεως καὶ ἰδία τοῦ θερισμοῦ. Τῷ ὄντι δὲ αἱ συνήθειαι, τὰς ὁποίας ἀναφέρει ὁ Frazer, καὶ ἐκεῖναι ὅσας συμπληρωτικῶς ἀνεγράψαμεν ἀνωτέρω, καθὼς καὶ αἱ τῆς σπορᾶς σίτου ἢ κολλύβων παρ' ἡμῖν, ἔχουσι σαφεῖς τὸν χαρακτῆρα πράξεων τῆς συμπαθητικῆς μαγείας, ὅποιαι προσεδιάζουσιν εἰς λαοὺς ταπεινοτάτην ἔχοντας τὴν θρησκευτικὴν ἀντίληψιν. Τοιαῦται συνήθειαι, ὧν ὁ πρῶτος λόγος ἦτο ἡ διὰ μιμικῶν παραστάσεων ἐπίτευξις τῆς ἀσφαλοῦς ἐπαναλήψεως παραπλησίων φαινομένων ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ, ῥιζωθεῖσαι ἔνεκα τῆς μακρᾶς χρήσεως, ἐξηκολούθησαν διατηρούμεναι

1) Schweizerisches Archiv f. Volksk. 1911 σ. 5.

2) Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1898 σ. 398.

3) Archivio delle tradiz. popolari 1898 σ. 37.

4) Ἀθ. σ. 463—4.

5) Ἀθ. σ. 464.



ἐν ὅλῃ ἢ ἐν μέρει ἐπὶ πολὺν χρόνον, μεθ' ὅλας τὰς μεταβολὰς τὰς ὁποίας ἐπέφερεν εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας ἢ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουσι καὶ πολλὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἀδωνίδος, ἣτις ἐκ τῆς Συρίας καὶ τῆς Φοινίκης διὰ τῆς Κύπρου εἶχεν ἤδη εἰσαχθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ. Εἰς πολλὰς ἐλληνικὰς πόλεις κατὰ τὰ Ἀδωνία, εἴτε κατὰ τὸ ἔαρ ἤγετο ἢ ἑορτῇ αὐτῇ, εἴτε κατὰ τὸ μέσον θέρος, εἴτε κατὰ τὸ φθινόπωρον, ἦτο ἱερὸν πένθος, διὰ τὸν ἀφανισμόν τοῦ θεοῦ, ἐγένετο πρόθεσις εἰδῶλων αὐτοῦ, ὡς εἰς τὰς ἐκφορὰς τῶν νεκρῶν, καὶ ἐμιμοῦντο αἱ γυναῖκες τὰ ἐν ταῖς ταφαῖς γινόμενα, κοπτόμεναι καὶ θρηνοῦσαι, καθωσίουν δὲ καὶ ἐπιταφίους τῷ Ἀδωνίδι τοὺς οὕτω λεγομένους Ἀδωνίδας κήπους· ἦσαν δ' οὗτοι σῖτος ἢ κριθὴ ἢ ἄλλοι σπόροι, εἰς κεράμεια ἢ ἄλλα ἀγγεῖα σπειρόμενοι καὶ ταχέως ἀναθάλλοντες μέχρι χλόης <sup>1)</sup>).

Πρῶτος ὁ Brugsch καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Maury ὑπέδειξαν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τ' Ἀδωνία τελετῶν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν μεγάλην Παρασκευὴν <sup>2)</sup>. Τὴν δ' ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τελετὴν τοῦ ἐπιταφίου ὁ C. Wachsmuth <sup>3)</sup> συγκρίνει πρὸς τὰ γινόμενα ἐν τοῖς Ἑλευσινίοις μυστηρίοις <sup>4)</sup>. Ἀλλ' ὡς παρετήρησαν ὁ R. Wünsch <sup>5)</sup> καὶ ὁ Frazer <sup>6)</sup> καταφανεστέρα μᾶλλον εἶναι ἡ ὁμοιότης τῶν τελετῶν τοῦ ἐπιταφίου ἐν τε τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ δυτικῇ πρὸς τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀδωνίων, ἐν οἷς ἐγένετο ἡ ἐκφορὰ θανατωθέντος καὶ μέλλοντος ν' ἀναστῇ θεοῦ, καὶ ἄτινα ἐν Συρίᾳ μάλιστα ἤγοντο κατὰ τὴν αὐτὴν καὶ τὸ χριστιανικὸν ἔθνος ὥραν τοῦ ἔτους. Ἐν δ' ἐπὶ πλέον λείψανον τῶν ἀρχαίων Ἀδωνίων φαίνεται εἶναι καὶ τὰς ἐκφορὰς κήπων. Αἱ συνηθείαι τῆς σπορᾶς ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, ἐν ἄλλαις ἡμέραις γινόμεναι, ἀπὸ τῶν ἑσπερίων ἔχουσιν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰς τελετὰς τοῦ ἐπιταφίου, ὥστε καὶ ἐκείναις ὡς συνδιατηρηθεῖσαι ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μετὰ τῶν ἄλλων ἱερῶν νομιμῶν τῶν Ἀδωνίων καὶ ἀναποσπαστῶς μετὰ τῆς συνηθείας τῆς ἐκφορᾶς τοῦ νεκροῦ ἀνέκαθεν συνδεόμεναι. Ἀλλ'

1) Συναγωγὴν τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν καὶ τὰς ἐπικρατούσας νῦν γνώμας περὶ τῆς σημασίας τῆς λατρείας τοῦ Ἀδωνίδος βλ. ἐν G. Greve de Adonide, Lips. 1877 σ. 32 κέ. W. Mannhardt Wald- u. Feldkulte 2te Aufl. τ. II σ. 273 κέ. Dümmler ἐν Pauly-Wissowa Real-Encycl. τ. I σ. 387 κέ. Frazer ἐνθ. ἀν. Farnell the Cults of the Greek States τ. II σ. 644 κέ. M. P. Nilson Griechische Feste, Leipz. 1906. σ. 384 κέ.

2) Brugsch die Adonisklage u. das Linoslied, Berlin 1852 σ. 5. Alfred Maury Hist. des religions de la Grèce antique, Par. 1859 τ. III σ. 221.

3) Das alte Griechenland im neuen, Bonn 1864 σ. 26 κέ.

4) Εὐστοχώτερον ὁ ἡμέτερος Δ. Φίλιος (Ἑλευσίς, Ἀθ. 1906 σ. 47) παραβάλλει τὴν λατρείαν τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ καθ' ὅλην τὴν μεγάλην ἐβδομάδα, ἣτις μυστικὸν δράμα θύναται νὰ ὀνομασθῇ, πρὸς τὴν ἐν τοῖς Ἑλευσινίοις ἐπὶ τὸ δραματικώτερον ἀναπαράστασιν τοῦ περὶ τὴν Δήμητρα καὶ Κόρην μύθου.

5) Das Frühlingsfest der Insel Malta σ. 49 κέ. Εἰκασίαν περὶ ὁμοιότητος τῶν Ἀδωνίων πρὸς τὸν ἐπιταφίον τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς ἐξήνεγκε καὶ ἡ Dora d' Istria (Excursions en Roumelie et en Morée 1863 τ. II σ. 142).

6) Adonis Attis Osiris σ. 155 κέ.



οὐδὲν ἦττον ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις τινὲς ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι πιθανώτατα ὀφίστατο ἐξ ἀρχῆς συνάφεια τῶν συνηθειῶν τούτων πρὸς ἀλλήλας. « Ἐν Σικελίᾳ, λέγει ὁ Frazer <sup>1)</sup>, οἱ Ἀδώνιδος κῆποι σπείρονται ἔτι καὶ νῦν κατὰ τὴν ἄνοιξιν καὶ κατὰ τὸ θέρος, ὁπότεν δυνάμεθα ἴσως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καὶ ἐν Σικελίᾳ ἦγετο τὸ πάλαι ἐαρινὴ ἑορτὴ τοῦ θανόντος καὶ ἀναστηθέντος θεοῦ, ὡς ἐν Συρίᾳ <sup>2)</sup>. Μικρὸν πρὸ τοῦ Πάσχα αἱ Σικελαὶ γυναῖκες σπείρουσι σίτον, φακὴν καὶ κκαναρίου σπόρον εἰς πινάκια, τὰ ὅποια θέτουν εἰς σκοτεινὸν μέρος καὶ τὰ ποτίζουν ἡμέραν παρ' ἡμέραν. Οἱ σπόροι βλαστάνουσι ταχέως· τὰ δὲ βλαστάρια περιδένουν μὲ ἐρυθρὰς ταινίας καὶ καταθέτουν τὰ πινάκια εἰς τοὺς ἐπιταφίους, τοὺς ὁποίους κατὰ τὴν μεγάλην Παρασκευὴν καιασκευάζουν μὲ ὁμοιώματα τοῦ θεονεώτου Χριστοῦ εἰς τὰς καθολικὰς καὶ ἑλληνικὰς ἐκκλησίας, ἀπαρallάκτως ὡς οἱ Ἀδώνιδος κῆποι ἐτίθεντο ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ νεκροῦ Ἀδώνιδος. Ἡ συνηθεια δὲν ἐπιχωριάζει ἐν Σικελίᾳ μόνον, ἀλλὰ παρατηρήθη καὶ ἐν Κοσέντζᾳ τῆς Καλαβρίας, ἐν τῇ δαλματικῇ νήσῳ Lesina <sup>3)</sup> καὶ πιθανὸν καὶ εἰς ἄλλους τόπους. Τὸ ὅλον δ' ἔθιμον, ἥτοι ἐπιτάφιοι μετὰ πινάκων βεβλαστημένων σπόρων εἶναι πιθανῶς ἐξακολούθησις τῆς λατρείας τοῦ Ἀδώνιδος ὑπὸ διάφορον ὄνομα ».

Καὶ παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῷ λαῷ ὑπάρχουσι συνηθελαι, ἀμετάλλακτον δικτηροῦσαι τὸν τύπον τῶν Ἀδώνιδος κήπων. Ἐν Μεσσηνίᾳ αἱ γυναῖκες κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα καὶ ὑστερον καὶ ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν ἑρρινῶν μηνῶν συνηθίζουσι νὰ θέτῃσι σπόρους σίτου ἢ καὶ ἄλλων κῆγχρου ἐπὶ μικρῶν πινάκων ὀλίγων ὑψὸς ἔχοντων καθὼς ἐπὶ τῇ ἐξωχρῶσιν ἐπιταφίαις πρὸς τὸν νεκρὸν πεπληρωμένῳ ὕδατι. Οἱ σπόροι οὗτοι ποτιζόμενοι ἐν τοῖς κανατίοις ἐκ τοῦ διηθουμένου ὕδατος καὶ ἐν τοῖς πινάκιοις ἐκ τοῦ ἐν αὐτοῖς ὕδατος ταχέως εἰς ὀλίγας ἡμέρας ἐκβλαστάνουσιν, ἀλλὰ καὶ ταχέως ἢ ἐκδλαστήσασα χλόη μακραίνεται. Τῆς συνηθείας ταύτης, ἥτις ὡς παρατήρησα ἐπικρατεῖ καὶ ἄλλαχού τῆς Ἑλλάδος, οὐδένα ἄλλον σκοπὸν δύνανται νὰ φέρωσιν ἐρωτώμεναι αἱ φυτεύουσαι τοὺς σπόρους εἰς τὰ κανάτια καὶ τὰ πινάκια εἰμὴ τὸν στολισμὸν διὰ χλόης τῆς οἰκίας. Εἶναι δὲ φανερόν, ὅτι ἐξευρέθη ὁ λόγος οὗτος, διότι ὁ ἀληθὴς τῆς συνηθείας σκοπὸς ἐλησμονήθη. Ἀλλως δὲ καὶ ἐν ταῖς ἀρχαίαις Ἀθήναις ἦδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἐκαλλιεργοῦντο οἱ Ἀδώνιδος κῆποι ὄχι μόνον χάριν τῆς ἑορτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπλῶς χάριν παιδείας,

1) Frazer Adonis σ. 153. Τοῦ αὐτοῦ Golden Bough τ. II σ. 130. (Le rameau d'or τ. III σ. 160). Τὰ σικελικὰ ἔθιμα τῆς σπορᾶς σίτου κατὰ τὸ Πάσχα μνημονεύει καὶ ἀνώνυμος ἐν τῇ περιοδικῇ Ausland 1873 σ. 782.

2) Ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἑλλάδι καθόλου τὰ Ἀδώνια ἤγοντο ἐπίσης κατὰ τὴν ἐαρινὴν ὥραν εἰκάζει ὁ G. Greve de Adonide σ. 45.

3) Ἐν αὐτῇ τῇ 24 Ἰουνίου θέτουν εἰς πινάκιον σπόρον, τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Πέτρου (28 Ἰουνίου) τὸν ποτίζουν εἰς τὰ σκοτεινά, τὴν δὲ παραμονὴν τῆς ἁγίας Ἐλισάβετ (2 Ἰουλίου) τὸν παρατηροῦν καὶ ἂν ἐκδλαστήσῃ πολὺ, τὸ θεωροῦν σημεῖον πλοῦτος κατὰ τὸ ἔτος, ἂν δ' ὀλίγον πτωχεύῃ. (Düringsfeld Ethnologische Curiositäten, Leipzig 1879 σ. 29—30).



ὡς ῥητῶς μαρτυροῦσιν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς <sup>1)</sup>.

Ὅτι δ' ὅμως ἡ συνηθεῖα αὕτη ἐν ἀρχῇ ἦτο θρησκευτικὸν νόμιμον, καὶ δὴ συναφὲς πρὸς τὴν ἐορτὴν τοῦ ἐπιταφίου, συνάγεται ἀριθμητικῶς ἐκ τῶν γινομένων ἐν Σέρραις τῆς Μακεδονίας. Ἐκεῖ μίαν ἐβδομάδα περίπου πρὸ τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς αἱ γυναῖκες θέτουσιν ἐπὶ πινακίων μετ' ὀλίγης ποσότητος ὕδατος σπόρους αἴτου καὶ κριθῆς, καὶ ὅταν οὗτοι βλαστήσωσι, κόπτουσι συμμέτρως τὰς κορυφὰς των, ὅπως ἀποτελεσθῇ κανονικὸν ἐπίπεδον σχῆμα. Τὴν δὲ νόκτα κατὰ τὴν περιαγωγὴν τοῦ ἐπιταφίου τοποθετοῦσι τὰ πινακία ἐπὶ τραπεζίου ἢ ἐπὶ καθέδρας πρὸ τῶν θυρῶν τῶν οἰκίων, μετὰ θυμιατηρίου καὶ ἀνημμένης λαμπάδος, πρὸς δὲ καὶ εἰκόνας τῆς σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ, κατὰ προτίμησιν κεντητῆς, διὸ πολλαὶ οἰκογένειαι φιλοτιμοῦνται νὰ ἔχωσι τοιαύτην κεντημένην εἰκόνα <sup>2)</sup>.

Πῶς ἐγένεν ἡ μετέαπτωσις τοῦ θρησκευτικοῦ νομίμου τῶν Ἀδωνίδος κήπων εἰς μαντικὴν ἐνέργειαν ἐξηγεῖ ἐπαρκῶς ὁ Frazer <sup>3)</sup>. Μετατραπέντος δὲ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ εἰς μαντικόν, συνεφύρησαν μετὰ τῆς σπορᾶς καὶ στοιχεῖα ἄλλα τῆς μαντικῆς, καὶ δὴ τῆς ὄνειρομαντείας, ἀμυγῆς δὲ διετηρήθη τὸ νόμιμον ἐν τῇ συνηθείᾳ τῶν Σερρῶν καὶ τῆς Σικελίας καὶ Καλαβρίας καὶ ἀμυδρά τινα διεσώθησαν ἔχνη αὐτοῦ μόνον ἐν τῇ χάριν παιδείας ἢ διακοσμῆσεως ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος γινομένη, καὶ ἐν τῇ ταχυδράστῳ χλόῃ.

Τῶν δὲ ἄλλων μαντικῶν ἀποφάσεων τῶν συνηθειῶν ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ διαγνώσωμεν τὸν λόγον καὶ τὴν ἀναστασμένην ἀρχὴν αὐτῶν, ἂν ἐγινώσκομεν μόνον τὰς ἀρχαίας ἀποφάσεις καὶ τὰς ἀλλοτρίους ἀποφάσεις καὶ τὰς ἐξέτασιν ἡμεῖς ἡναγκασμένοι νὰ παραστήσομεν. Διότι τοσαῦτα παρουσιάζουσιν αὗται χάσματα, ὥστε ἀδύνατον εἶναι ν' ἀποκατασταθῇ ἡ συνοχὴ αὐτῶν, καθὼς δ' εἶναι ἑλλειπεῖς καὶ ἀσυνεχεῖς πολλὴν ἐνέχουσιν ἀσάφειαν καὶ εἶναι παντελῶς ἀκατανόητοι, φαίνονται δὲ μᾶλλον ὡς ἄμορφα καὶ δυσδιάγνωστα σπαράγματα ἀρχαιοτέρων μαγικῶν πράξεων. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀντιπαραβολῆς τῶν ἐλληνικῶν συνηθειῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὰς τῶν ἄλλων λαῶν συμπληροῦνται καὶ διαφωτίζονται πᾶσαι. Οὕτω δὲ πλήρεις ἐξεταζόμεναι ἀποκαλύπτονται ὡς μαγικαὶ τελεταὶ σκοποῦσαι τὸν καταδέσμον δαίμονος, ὅπως ἐξαναγκάσωσιν αὐτὸν νὰ πέμψῃ μαντικὰ περὶ γάμου ὄνειρα.

Τοιαύτην ἔχουσαι σημασίαν εἶναι φανερόν ὅτι φέρουσι τὸν τύπον ἀρχεγόνων θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ φαίνονται παλαιότεραι τῶν μαντικῶν τρόπων τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. Ἡ διὰ καταδέσμου θεοῦ ἢ ἥρωος ὄνειρομαντεία δυσηρμῶσται βεβαίως πρὸς τὰς περὶ θεῶν δόξας τῶν ἀρχαίων, ἀσεβὴς δὲ καὶ ἀντικειμένη ἀντικρυς πρὸς τὴν πίστιν περὶ τῆς φύσεως τῶν θεῶν θὰ ὑπελαμβάνετο πᾶσα προσπάθεια σκοποῦσα νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς ὅπως πράξωσι τι

1) Πλάτ. Φαίδρ. 276 B. Ἐρμείας παρὰ Σχολ. Πλάτ. αὐτ. Bast.

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν τῶν κ. κ. Στίλπονος Π. Κυριακίδου δ. φ. καὶ Γ. Τέγουτζικ τελεσιφ. τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐκ Σερρῶν.

3) The Golden Bough<sup>2</sup> τ. II σ. 128—9 (γαλλ. μεταφρ. τ. III σ. 158).



καὶ ἄκοντες. Οὐδ' ἡ ἐπωσδήποτε πρόκλησις μαντικῶν ὀνειρῶν, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τοὺς αἰτητικούς οἰωνισμούς (auguria ἢ auspicia impetrativa ἢ impetrativa) τῶν Ῥωμαίων, δι' ὧν προεκαλεῖτο ἡ ἐκδήλωσις τῆς θελήσεως τῶν θεῶν, ἀναφέρεται ῥητῶς ὡς γνωστὴ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχαιότητα. Τῶν διαφόρων εἰδῶν, εἰς ἃ διέκρινον τὰ ὄνειρα οἱ ἀρχαῖοι, τὰ μὲν ἄλλα ἐθεωροῦντο ἀσήμαντα καὶ ἐνυπνιώδη, δύο δὲ μόνον τούτων ἐνομίζοντο ὅτι προσήμεινον τὸ μέλλον, τὰ ὄνειρα καὶ οἱ χρηματισμοὶ (oracula). Ταῦτα δὲ πιστευόμενα θεόπεμπτα καὶ διὰ τοῦτο ἀληθινά, ἦσαν ἀπροσδόκητα, ἐξ ἀδήλου αἰτίας προσπίπτοντα.

Δύσκολον δ' ὅμως εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ μαγικαὶ τελεταὶ τοῦ καταδύσμου, κατὰ μείζονα δὲ λόγον αἱ τῆς προκλήσεως μαντικῶν ὀνειρῶν, εἶναι ὑπέρων χρόνων ἐπιγενήματα, πιθανώτερον δ' εἶναι ὅτι τοιαῦτα ἀρχαιοτρόποι συνήθειαι δὲν ἦσαν ἄγνωστοι εἰς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, ἀλλ' ὕφιστάμεναι ἐκπαλαί, ἐλάνθανον δυσδιάγνωστοι διὰ τὰς ἐπενεχθείσας εἰς αὐτὰς μεταβολάς, αἵτινες ἐκρίθησαν ἀναγκαῖαι διὰ νὰ προσαρμοσθῶσι πρὸς τὴν ἐπιγενομένην θρησκευτικὴν μόρφωσιν καὶ περικλυφθῇ ἡ ἀρχαιοπινὴς αὐτῶν τραχύτης καὶ ἀπρέπεια. Πῶς δὲ ἄλλως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, εἰμὴ ὡς ἔχον ἐξίτηλον μὲν ἀλλ' εὐδιάκριτον τὸν χαρακτῆρα τοῦ καταδύσμου, τὸ τοσοῦτο εὐρέως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διαδεδομένον θρησκευτικὴν ἐξέλιξιν ἐγκοιμήσεως ἐν ἱεροῖς χθονίων θεῶν ἢ ἡρώων, δι' ἧς προεκαλεῖτο ὁ ὄνειρος καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐν τῇ ἱερῇ ἐνοικοῦντος θεοῦ; <sup>1)</sup> Ὁ ἐνοικοῦντα προσπαρεσκευάζετο διὰ τῆς ἐκτέλεσεως θρησκευτικῶν πινῶν νομίμων, εἰς τὰς αἰσθητικὰς ἐπεδίδετο φωνὰς, ἐκ γήρυς καὶ προσελεύσεως τῆς εὐνοίας τοῦ θεοῦ, αἵματ' αὖτ' αὖτ' ὅποια οὐδὲν ἄλλο ἐν ἀρχῇ ἦσαν εἰμὴ μαγικοὶ τρόποι πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ. Ἐν τισὶ δὲ ἱεροῖς φαίνεται ὅτι τὰ δι' ἐγκοιμήσεως ἐπαγόμενα ὄνειρα ἦσαν πλὴν τῶν ἱαματικῶν καὶ μαντικῶν, ὡς περὶ τοῦ Ἀμφιαρείου τοῦ Ὠρωποῦ συνάγεται ἐκ τῶν λόγων τοῦ Παυσανίου (Α' λδ' 5) καὶ τοῦ Φιλοστράτου (β. Ἀπολλων. Β' 37, 90).

Ὅτι δὲ τὰ κατὰ πρόκλησιν ὄνειρα δὲν ἦσαν ἄγνωστα εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας καταφαίνεται ἐκ τῆς ὀνομασίας ἐνὸς εἰδους ὀνειρῶν, τὰ ὅποια ὁ Ἀρτεμίδωρος (Α' 6 σ. 13) καλεῖ αἰτητικά· καίτοι οὗτος δὲν φαίνεται ἔχων σαφεῖ ἔννοιαν τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος καὶ συγχέει τὰ ὄνειρα ταῦτα πρὸς τὰ μεριμνηματικά, «τὰ ἐπιφαινόμενα τοῖς φροντίζουσι περὶ τίνος», ἅτινα ὡς ἀπλῶς «ὑπομνηστικά τῶν ὄντων» ἐνύπνια οὐδεμίαν εἶχον σημασίαν διὰ τὴν πρόγνωσιν τοῦ μέλλοντος, ἀλλ' ὅμως ἀναμφισβήτητον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι αἰτητικά ἦσαν τὰ διὰ μαγικῆς ἐνεργείας προκαλούμενα ὄνειρα<sup>2)</sup>. Τοῦτο ἀρι-

1) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Deubner de incubatione σ. 5 καὶ 8 καὶ 8.

2) Ἄλλως δ' ὁ Ἀρτεμίδωρος φαίνεται ὅτι δὲν ἡγνῶει τὴν διὰ μαγικῆς ἐνεργείας πρόκλησιν μαντικῶν ὀνειρῶν, ὡς συνάγεται ἐκ βιβλ. Δ' κεφ. 2 (σ. 204—5) τῶν Ὀνειροκριτικῶν αὐτοῦ, ὅπου ἐλέγχει ὡς ἀσεβεῖς καὶ ἀλυσίτελες καὶ παραλόγους τὰς προσπάθειας πρὸς ἐξαναγκασμὸν τῶν θεῶν, ὅπως πέμψουσιν ὄνειρον. «Γελοῖτον γὰρ ἂν εἴη ἀνθρώπων μὲν τοὺς σπουδαίους τοῖς μετ' ἀνάγκης αἰτοῦσι καὶ βιαίως μὴδὲν παρέχειν, τοῖς δὲ ἐπιεικεῖ χαρίζεσθαι, θεοὺς δὲ πρὸς βίαν αἰτουμένους τι ὑπακούειν».



δήλως συνάγεται ἐκ τῶν παλαιῶν μαγικῶν βιβλίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπὸ τοῦ Β' ἰσως αἰῶνος μ. Χ. εἶχον ἀποταμειυθῇ παντοειδῆ στοιχεῖα τῶν ἀξέστων θρησκευτικῶν παραστάσεων τοῦ ὄχλου, ἅτινα, συνεσταλμένα πρότερον καὶ ἀφανῆ, ἀνέθalon καὶ προήχθησαν εἰς ἀκμὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πνευματικῆς καταπτώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Εἰς τοὺς μαγικοὺς παπύρους, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *ὄνειροαιτητόν*, ἀναγράφονται πολλαὶ ὁδηγίαι περὶ τῶν τρόπων τοῦ αἰτεῖν ὄνειρον<sup>1)</sup>. Καὶ εἰς τὰ μαγικὰ βιβλία τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, ἅτινα ἐξ ἐκείνων ἔχουσι τὴν ἀρχήν, εὐρίσκομεν ἐπίσης τοιαύτας ὁδηγίας. Ἐν Σολωμονικῇ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ὑπάρχουσιν ὁδηγίαι ὅχι μόνον πρὸς πρόκλησιν ὁνείρου εἰς τὸν ἐνεργοῦντα μάγον, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὄνειροπομπίαν εἰς ἄλλους<sup>2)</sup>.

Φανερὸς ὁ χαρακτήρ τοῦ καταδέσμου διτηρήθη εἰς πολλὰς σημερινὰς συνηθείας (βλ. ἀνωτέρω Α', Γ' 8, Ε' 2, Σ' 4—9, 12 σ. 106 κέ., 114, 118, 121—124, 125 κέ.). Προκαλεῖται τὸ ὄνειρον δι' ἐξαναγκασμοῦ τῆς Μοίρας, ὅπως πέμψη αὐτό, ἢ δὲ τελετῇ λέγεται κάλεσμα ἢ προσκάλεσμα καὶ δέσιμο τῆς Μοίρας. Ἡ ἐνεργοῦσα δένει κόμβους εἰς τὸ μανδύγιόν της, σύμβολον τοῦ δεσμοῦ τῆς Μοίρας, καὶ ἐπιλέγει: «Σὲ δένω, Μοῖρα μου κλπ.». Ἡ ἐπωδὴ, τῆς ὁποίας δημοσιεύομεν πολλὰς παραλλαγάς, εἶναι αὐτὴ ἢ ἐπαδομένη καὶ κατὰ τὴν προσφορὰν μελιγμμάτων εἰς τὰς Μοίρας. Καλοῦνται δ' αἱ Μοῖραι, διότι αὐταὶ πιστεύονται ὅτι εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαίων ἡδὴ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων<sup>3)</sup>.

Συνηθέστατα δ' ὅμως ἐκτελεσθῆναι γίνεται διὰ παραγγελίας εἰς τὸν ἐορτάζοντα ἄγιον, ἢ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ μνηδὸς Ἰανουαρίου, ὅτε γίνεται ἡ μαγικὴ τελετὴ ἢ εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ ἡμετέρου καὶ ἐξωτερικοῦ λαοῦ, ἢ εἰς τὴν σελήνην· οὗτοι παρακαλοῦνται συναντήσαντες τὰς Μοῖρας νὰ πέμψωσιν αὐτάς. Εἰς τὰς συνηθείας τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης τὰ ἔχνη τοῦ καταδέσμου ἔγιναν ἐξίτηλα, ἀνεστράφησαν τῆς ἐπώδης διὰ προσευχῆς. Ὁ τοιοῦτος δ' ἔμμεσος ἐφελκυσμὸς τῶν Μοιρῶν εἶναι περίλειμμα τῆς ἀρχαίας μαγείας. Εἰς τοὺς μαγικοὺς παπύρους ἐπαναλαμβάνονται πολλάκις ἐν ἐπώδαις αἱ ἐπόμενοι τυπικοὶ στίχοι:

Ἦν γαίης κενθμῶνα μόλης νεκύων ἐνὶ χώρῳ,  
πέμψον μάντιν ἐξ ἀδύτων τὸν ἀληθεῖα λίτομαί σε<sup>4)</sup>.

Πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν μαγικῶν τελετῶν ἐθεωρεῖτο ἀναγκαῖα ἡ τήρησις θρησκευτικῶν τινῶν νομίμων, ὧν τὰ πλεῖστα διτηρήθησαν σποράδην ἐν ταῖς ση-

1) βλ. περιουσιλεγμένα τὰ χωρία τῶν μαγικῶν παπύρων παρὰ *Deubner* ἐν θ. ἀν. σ. 30 κέ.

2) Κῶδ. Ἐθν. Β:βλ. Ἀθηνῶν ἀρ. 1265 φ. 36α' «Ἀν θέλῃς νὰ ἰδῇς εἰς τὸν ὕπνον σου τὴν ἀγαπᾷς πῶς συγγένεται μετὰ σοῦ». φ. 37α' «Περὶ ὄνειρον εἰς ἐκείνην ὁποῦ ἀγαπᾷς».

3) Περὶ τῆς σχέσεως τῶν Μοιρῶν πρὸς γαμηλίους θεότητας βλέπε τὰς παρατηρήσεις τοῦ *B. Schmidt* (*Das Volksleben d. Neugr.* σ. 516 κέ.). Καταφανεστέρῃ δὲ γίνεται ἡ ἐκδοχὴ τῶν Μοιρῶν ὡς ἐφόρων τοῦ γάμου ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν πρὸς τὴν Ἀφροδίτην, τὴν πρεσβυτάτην τῶν Μοιρῶν (βλ. *Preller-Robert Griech. Mytholog.* I σ. 358). Περὶ τῆς Ἀφροδίτης ὡς γαμηλίας θεᾶς βλ. *Farnell Cults of the Greek States* τ. II σ. 656 κέ.

4) βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Deubner* de incubatione σ. 31.



μεριναῖς συνηθείαις. Ἐν τοῖς ἐπομένοις ἐξετάζομεν ἰδίᾳ ἐν ἑκαστον τῶν νομίμων τούτων.

Α'. Ἐπικοινωνία πρὸς τοὺς ὑπὸ τὴν γῆν χθονίους θεοὺς διὰ προσπαύσεως ἢ ἄλλης οἰασδήποτε κινήσεως τοῦ ἐδάφους. 1. Ὁ ἐγκοιμώμενος κατεκλίνετο κατὰ γῆς πρὸς πρόκλησιν τοῦ ἱαματικοῦ ὀνείρου <sup>1)</sup>.—2. Οἱ ἐπικαλούμενοι τοὺς καταχθονίους θεοὺς ἔψαυον ἢ ἔτυπον τὴν γῆν διὰ τῶν χειρῶν ἢ τῶν ποδῶν <sup>2)</sup>.—3. Ἡ Πυθία ἐν Δελφοῖς χρησιμωδοῦσα ἔσειε τὴν πλησίον τοῦ μαντικοῦ τρίποδος δάφνην <sup>3)</sup>. Τὸ δελφικὸν δὲ νόμιμον ὡς ἄριστα ὑπομνηματίζει ἡ ἐπιφθὴ τῶν κορασίδων τοῦ Βούρβουρα, αἵτινες σπείρουσαι πλησίον κλήματος οἴτον πρὸς πρόκλησιν τοῦ μαντικοῦ ὀνείρου, σείουσι διὰ τῆς ἐτέρας χειρὸς τὸ κλῆμα, ἐπάδουσαι: «Γὼ κουνᾶω τὸ κλῆμα, | καὶ τὸ κλῆμα τῇ γῇ, | κ' ἡ γῆς τῇ Μοῖρᾳ μου κτλ.» καὶ ἡ τῶν Ἀπειρανθίων τῆς Νάξου (Β' 10 σ. 111). Παρηλλαγμένον κάπως διετήρησαν τὸ νόμιμον οἱ λευκοὶ Τζιγγάνοι τῆς Δερβέντας. «Ὅταν μία κόρη θέλει νὰ μάθῃ πῶς ὀνομάζεται ὁ ἀγαπητὸς τῆς ἢ ἐκ τῶν μνηστήρων τῆς ἐκεῖνος ποῦ θὰ πάρῃ ἄνδρα, σηκώνεται τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἀπὸ τὴν κλίνην τῆς πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου καὶ ὑπάγει εἰς ἕνα φράκτην, ἀπὸ τὸν ὅποιον κρεμάται μὲ τὰς δύο τῆς χεῖρας καὶ λέγει: Κουνῶ τὸ φράκτη τοῦτον, ὁ φράκτης τῇ θάλασσᾳ, ἡ θάλασσα τὸν πολυαγαπημένον μου· ἄς ἔλθῃ ἐδῶ καὶ νὰ μὴ ἀλπίῃ τὸ ὄνομά του. Καὶ νομίζει τότε ὅτι ἀκούει φωνὴν λέγουσαν τὸ ὄνομα <sup>4)</sup>.» Περὶ δὲ τῶν ἐν Τρανσυλβανίᾳ Τζιγγάνων ὁ von Wlislöcki περιγράφει τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἢ τῆς πρωτοχρονίᾳς μὲν ἐκείνη ἐν δένδρῳ ἐν ἄλλῃ ἐν χερσὶ τραγοῦσάν <sup>5)</sup>. «Πέφτει, πέφτει τὸ φύλλον κατὰ τὸ πύθιν' ἐκεῖνος κ' ἀγαπῶ; | Ἀσπρὲ σκύλε, γαύγισε, | χρυσὴ μ' ἀγαπῶ, ἐξ ἀπὸ τὴν ῥα ὡς ἐμένα». Καὶ ἂν ἀκουσθῇ ἐφ' ὅσον διαρκῇ τὸ ἄσμα σκύλου ὡς ἀπὸ θεωρεῖται σημεῖον, ὅτι ἡ μαντευσομένη νεάνις θὰ νυμφευθῇ ἐντὸς τοῦ ἔτους <sup>6)</sup>. Πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου (ἐν δὲ τῇ Ἀνατολικῇ Πρωσίᾳ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονίᾳς) ὑπάγουν τὰ κοράσια ἐν σιωπῇ κατὰ τὰ μεσάνυχτα εἰς τὸν κήπον καὶ κουνοῦν τὸν φράκτην, λέγοντα ὀρισμένας τινὰς ἐπιφθὰς, οἷον «Φράκτη σὲ κουνῶ, ἄγιε Ἀνδρέα σὲ παρακαλῶ, κάμε νὰ γαυγίσῃ τὸ σκυλάκι τοῦ πολυαγαπημένου μου» <sup>7)</sup>. Ὅμοιαι συνηθεῖαι ἐπιχωριάζουσιν ἐν Φραγκωνίᾳ κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου Θωμᾶ, καὶ ἐν Erzgebirge κατὰ τὰ Χριστούγεννα <sup>1)</sup>. Τοῦ αὐτοῦ δὲ νομίμου ἀμυδρὰ ἀπήχησις δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ

1) Οὐδὲν κοινὸν πρὸς ταῦτα φαίνεται ἔχουσα ἢ κατὰ γῆς κατὰκλίσεις τῶν ἀνιπτοπόδων χαμαιαινῶν ἱσρέων τοῦ Διὸς ἐν τῇ παλαιστάτῃ λατρείᾳ τῆς Δωδώνης.

2) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Rohde *Psyche* <sup>3</sup> τ. I σ. 119—120. Samter *Geburt, Hochzeit u. Tod*, Lpz. 1911 σ. 18—20.

3) Ἀριστοφ. Πλουτ. 203 καὶ Σχολ. αὐτ.

4) Fr. S. Krauss *Slavische Volksforschungen*, Lpz. 1908 σ. 168—9.

5) v. Wlislöcki παρὰ Ploss *Das Weib* <sup>7</sup> τ. I σ. 586 (9ης ἐκδ. σ. 663).

6) Wuttke *der deutsche Volksaberglaube* <sup>8</sup> § 367.

7) Αὐτ. § 365.



ἡ τριπλῇ κροῦσις διὰ τοῦ ποδὸς τοῦ κάτω μέρους τῆς κλίνης ὑπὸ τῆς μαντευομένης Γερμανίδος κατὰ τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου (βλ. ἀνωτέρω σ. 128) καὶ ἡ ἐπίθεσις τοῦ ποδὸς εἰς τὸ ξύλον τῆς κλίνης ἐν Νάντῃ (σ. 127), ἡ ἐν Ἀγγλίᾳ θέσις τοῦ ποδὸς ἐπὶ λίθου πλησίον δένδρου (σ. 128). Ἐπίσης ὡς παρετηρήσαμεν καὶ ἡ ἀπόθεσις ὑπὸ τῶν Βοημιδῶν κατὰ γῆς τῆς πίττας, ἣν γονατίζουσαι κόπτουσιν (σ. 130).

Β'. Νηστεία. Εἰς τοὺς δι' ἐγκοιμήσεως χρηστηριαζομένους κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπεβάλλετο νηστεία<sup>1)</sup>. Ἐν τῇ παρὰ τὸν Ὠρωπὸν Ἀμφιαρείῳ «οἱ ἱερεῖς τὸν χρυσόμενον σίτου τ' εἶργον μίαν ἡμέραν καὶ οἶνου τρεῖς, ἵνα διαλαμπούσῃ τῇ ψυχῇ τῶν λογίων σπάσῃ»<sup>2)</sup>. Οἱ Ἰουδαῖοι καθδραλισταὶ συμβουλεύουσι τὸν βουλόμενον νὰ μάθῃ τὸ μέλλον, νὰ κοιμηθῇ μετὰ τριήμερον νηστείαν εἰς νεκροταφεῖον, ὅπου θὰ τῇ ἀποκαλυφθῇ ὑπὸ τῶν ψυχῶν τῶν τεθνεώτων<sup>3)</sup>. Καὶ οἱ Ἰθαγενεῖς τῆς Ἀμερικῆς νομίζουσιν ὅτι διὰ τῆς νηστείας δύνανται νὰ προκαλέσωσι προφητικὰ ὄνειρα<sup>4)</sup>.

Παρ' ἡμῖν συνηθεστάτη εἶναι ἡ ἀποχή πάσης τροφῆς καὶ ποτοῦ, ὡς παρασκευὴ τῆς προκλήσεως τῶν μαντικῶν περὶ γάμου ὀνειρῶν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀληθές, ὡς ὑπελήφθη, ὅτι καθόλου ὁ ἐλληνικὸς λαὸς πιστεύει ἀναγκαίαν τὴν νηστείαν πρὸς ἐπιτυχίαν ἀγαθῶν ὀνειρῶν<sup>5)</sup>.

Γ'. Σιωπῇ. Ὅπως παρατηρήσαντες οἱ Ῥωμαῖοι ἄρχων ἡγείρετο τῆς κλίνης του περὶ μέσας νύκτας ἐν σιωπῇ ἄκρα, τὸ δὲ silentium, ἦτοι τὸ ἀδιατάρακτον, ἦτο ἀναγκαῖον ὅπως τῆς ἐπιτυχίας τῶν οἰωνισμῶν<sup>6)</sup>. Εἰς τοὺς μαγικοὺς πατύρους ἀναγράφονται παραγγελίαι εἰς τὸν μαντευόμενον νὰ μὴ ἀμύλῃ κατὰ τὴν ἐντολήσιν: «καθὼς μὲν δαὲ ἀποκρίσιν»<sup>7)</sup>. Ταῦτα παραγγελίαι ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐν τῇ Σομναμονικῇ: «καὶ ὅταν ὑπάγῃς νὰ θέσῃς (=πλαγιάσῃς, κοιμηθῇς) ἀπὸ τῆς ἡμέρας»<sup>8)</sup>.

Εἶναι γνωστότατον ὅπως σημάδι ἀποδίδεται παρ' ἡμῖν εἰς τὸ ἀμίλητον νερὸ κατὰ τὴν μαντείαν τοῦ κλήδονα, εὐρίσκομεν δὲ τὸ ἐν σιωπῇ ἀντλούμε-

1) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Deubner ἐνθ. ἀν. σ. 14 κέ.

2) Φιλοστράτ. Β. Ἀπολλών. Β' 37, 90.

3) F. Nork Real-Wörterbuch f. Bibelforscher τ. II σ. 18.

4) Carver Travels σ. 285. Charlevoix Voyage de l'Amerique septentr. σ. 300 παρὰ Nork ἐνθ. ἀν.

5) Ὁ Kieseling (Der Somnambulismus unserer Zeit σ. 28 παρὰ Deubner ἐνθ. ἀν. σ. 15) γράφει: «Die Griechen bereiten sich noch jetzt, wie ehemals, durch Fasten zu, um glückliche Träume zu haben». Ταῦτα παραλαμβάνει αὐτολεξεῖ ἐκ τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως τῆς περιηγήσεως τοῦ Guys, ἀλλ' ἐπλανήθη ἀποδώσας γενικωτέραν ἔννοιαν εἰς τοὺς λόγους τοῦ περιηγητοῦ. Διότι ὁ Guys (Voyage littér. de Grèce 3<sup>e</sup> éd. 1783 τ. I σ. 158) προτάσσει τοὺτους εἰς τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ἐθιμοῦ τῆς ἀρμοροκουλλούρας (βλ. ἀνωτέρω σ. 119) καὶ εἶναι φανερόν, ὅτι εἰς τὸ ἔθιμον τοῦτο καὶ μόνον ἀναφέρονται.

6) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Wissowa ἐν Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie λ. Auspicium τ. II σ. 2586. Σπ. Βάσις Ῥωμαίων πολιτεία σ. 159.

7) Βλ. τὰ χωρία παρὰ Deubner de incubatione σ. 29, 31.

8) Ἐθν. Βιβλ. Ἀθηνῶν κωδ. 1265 φ. 36 β.



νον καὶ κοιμίζομενον ὕδωρ τοῦτο ἐν χρήσει καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, οἷον τοῖς Σαρδονίοις (aqua muta). Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς τελετάς πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων παραγγέλλεται ἐνίοτε ἡ σιωπή. Ἐν Αἰγίνῃ, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω (σ. 124), ἡ κόρη εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκόν της ἐν αἰγῇ καὶ κατακλίνεται. Ἐν δ' Ἑρμενεῖ (σ. 128) ἀποσύρεται χωρὶς νὰ καληνυκτίσῃ κανένα.

Δ'. Δάφνη. Κατὰ τὸν Φουλγέντιον (Myth. I, 13) κλάδος δάφνης παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ κοιμωμένου συντελεῖ ὅπως βλέπῃ ἀγαθὰ ὄνειρα. Ὅτι δὲ τοιαύτη δοξασία ἐπεκράτει κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πιστοῦται ἐκ πολλῶν χωρίων τῶν μαγικῶν παπύρων περὶ αἰτήσεως ὀνείρων<sup>1)</sup>.

Συναφεῖς πιθανώτατα πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην εἶναι ἡ ἐν Νάντῃ συνηθεῖα (ἀνωτέρω σ. 133) νὰ θέτῃσιν αἱ νεάνιδες ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν των σταυρὸν ἐκ δάφνης, καὶ αἱ γερμανικαὶ καὶ σουηδικαὶ (σ. 132) τοῦ νὰ θέτουν στέφανον ἀνθέων.

Ε'. Μειλιγματα. Οἱ ἐγκαθεύδοντες προσέφερον εἰς τὸν θεὸν πέλανον, πλακοῦντας, μᾶζας, μαγίδας κττ.<sup>2)</sup> Τὴν θέσιν τῶν μειλιγμάτων τούτων, ὧν τὸ κύριον συστατικὸν ἦτο ἄλευρον ἢ ἄλφιτα, ἐπέχει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὰς παρ' ἡμῖν μαντικὰς συνηθείας ἡ ἀρμυροκουλλοῦρα καὶ τᾶλλα παραπλήσια βρώματα. Ὅτι ταῦτα ἐν ἀρχῇ δὲν ἦσαν προωρισμένα πρὸς βρώσιν συνάγεται ἐκ τῶν γενομένων πολλαχοῦ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, ὅπου εἴτε ἀπέχουσιν ὅλως τῆς βρώσεως τούτων, εἴτε τὰς βρώσεις αὐτῶν ὑπὸ τὸ προσκέφαλον τῆς κλίνης ἢ ὅπουδῃποτε ἐκτείνουσιν (σ. 130—1). Εὐνόητος δ' ἀναλόγος τῇ μετὰ τὸν ἀρχαῖον χρόνον τῶν παραπλήσιων τούτων ἀφου ἡ ἐννοια τῆς προσφοράς ἐκτείνεται καὶ ἀσκοπος πλέον ὑπελαμβάνετο ἡ ἀπόκρυψις βρωμάτων ἐν τῇ οὐκ ἐκρήθη ὡς ἐξυπηρετοῦσα θετικώτερον τὸν σκοπὸν τῆς προκλήσεως ὀνείρων ἢ βρώσις τούτων ἀνευ πόσεως ὕδατος ἢ οἶνου, ὅπερ ἀναγκαίως θὰ προεκκλεῖ ὄνειρα δίψης καὶ κατασθέσεως αὐτῆς. «Ἄει δὲ ἀγαθὸν τὸ διψῶντα πίνειν... Τὸ μὲν γὰρ διψᾶν οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ἐπιθυμεῖν, τὸ δὲ πίνειν παῦλαν τῆς ἐπιθυμίας ἔχει, ὅπερ ἐστὶν ἐπιτυχεῖν» λέγει ὁ ὀνειροκρίτης<sup>3)</sup>. Οὕτω δ' ἐξησφαλίζετο καὶ ἡ ἐκδοσις τῆς μαγικῆς ἐνεργείας, τεθέντος ὅτι ὁ μέλλων σύζυγος θὰ ἐμφανισθῇ καθ' ὕπνου εἰς τὴν διψῶσαν, ὅπως καταπαύσῃ τὴν δίψαν αὐτῆς. Κατὰ μικρὸν δὲ προσηρμόζετο ὡς ἐνεστὶ πλειότερον εἰς τὸν νέον σκοπὸν ἡ προπαρασκευὴ τῆς μαντείας, ἀλατιζομένου περισσῶς τοῦ βρώματος, οὕτως ὥστε ἐπεκράτησεν ἐνιαχοῦ νὰ ἐκλέγωνται ὡς προσφορώτατοι ἀλίπαστοι τροφαί, οἷον ἐν Τριφυλίᾳ τὰ σαρκωτιανὰ ἐδέσματα καὶ ἐν Γερμανίᾳ αἱ ῥέγκαι (σ. 109. 129).

Ἡ διὰ κοάμων μαντεία, ἡ ἐν Τριφυλίᾳ καὶ Σάμῃ συνηθιζομένη (Ε' 5. 6. 7), οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν ὀνειρομαντείαν, εἰμὴ τὴν χρῆσιν παραπλή-

1) Deubner αὐτ. σ. 33.

2) Αὐτ. σ. 42 κἑ.

3) Ἀριεμίδου. Α' 56 σ. 56.

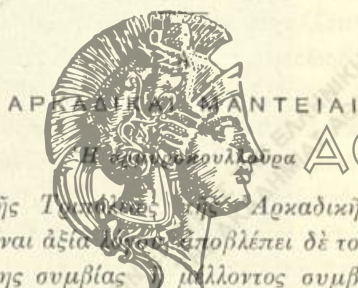


σίων τινῶν τρόπων, οἷον τὴν ἀπόκρυψιν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τῆς κλίνης κυάμων καὶ τὸν πρὸ τῆς μαντείας ὕπνον, ἃν καὶ δὲν παρίσταται χρεῖα ὀνειρου. Ἀνάγεται δ' εἰς ἄλλο εἶδος μαντικῆς, τὸ διὰ κυάμων, εἰς τὸ ὅποιον πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν καὶ τὸν λόγον τῆς διὰ κυάμων κληρώσεως τῶν ἀρχόντων ἐν ταῖς ἀρχαίαις Ἀθήναις <sup>1)</sup>).

Πρὸς τὴν σποράν τῶν κολλύδων συνάπτεται εἰς τὴν συνήθειαν τοῦ Βούρβουρα καὶ τοῦ δήμου Οἰνοῦντος (τ' 4 σ. 121) ἡ δίοδος ρεύματος δι' αὐτοσχεδίου γεφύρας. Ἡ ἔννοια τῆς συνηθείας ταύτης εἶναι δυσδιάγνωστος. Παρομοία δὲ συνήθεια ἐπικρατεῖ καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς προκλήσεως μαντικῶν ὀνειρου. Τὴν πρώτην (ὡς καὶ παρ' ἡμῖν) καὶ τὴν τελευταίαν ἐβδομάδα τῆς πρὸ τοῦ Πάσχα τεσσαρακοστῆς, τὰ κοράσια πορεύονται τὴν ἐσπέραν εἰς τι ρεῦμα, ἐκεῖ δὲ κατασκευάζουσι διὰ κλάδων μικρὰς γεφύρας, καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν οἰκίαν των. Πιστεύουσι δὲ ὅτι θὰ νυμφευθῇ ἐκάστη αὐτῶν ἐκεῖνον, ὃν θὰ ἴδῃ καθ' ὕπνου διερχόμενον διὰ τῆς γεφύρας, ἣν κατεσκεύασεν <sup>2)</sup>).

## ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

Ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Τυροφάγου τῆς Ἀρκαδικῆς ἐπιχωριάζει ἔθιμος, οὗτινος ἡ ἀναγραφὴ εἶναι ἀξία ὡς ἐπὶ προβλέπει δὲ τοῦτο εἰς τὴν καθ' ὕπνου ἐμφάνισιν τῆς μελλούσης συμβίας ἢ μελλοντος συμβίου. Προκαλεῖται δὲ ἡ ἐμφάνισις ὧδε : Τὴν ἐσπέραν τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου ὁ βουλούμενος νὰ μάθῃ ποία θὰ εἶναι ἡ μέλλουσα αὐτοῦ συμβία ἢ, ἂν εἶναι παρθένος, ποῖος θὰ εἶναι ὁ μέλλον αὐτῆς σύζυγος λαμβάνει τόσον ἄλευρον ὅσον καὶ ἄλας τ. ἔ. ὅσον χωρεῖ ἡ δοῶξ (μιὰ χούφτα), ἀναμειγνύει μεθ' ὕδατος καὶ πῆνει ἐπὶ τῆς ἐστίας, μετὰ ταῦτα κατεσθίων τὸ μείγμα κατακλίνεται. Ὡς φανασθῇ ἕκαστος πόσον ὑποφέρει ὁ τοῦτο ποιῶν ἐκ τῆς δίψης καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Πρὸ τῆς κατακλίσεως προσεύχεται, παρακαλῶν τὸν θεὸν νὰ προσφέρῃ εἰς τοῦτον ὕδωρ καθ' ὕπνου ὃ μεθ' οὗ ἢ μεθ' ἧς μέλλει νὰ ζήσῃ. Ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ἴδῃ κατ' ὄναρ πρόσωπόν τι πρὸς τὸ ὅποιον ἀναμφηρίστως θὰ ἔχῃ στρέψει τὸν νοῦν αὐτοῦ ἢ ἄλλο προσομοιάζον πρὸς αὐτό. Ἀπὸ τῆς ἐπομένης λοιπὸν πρωίας ἀρχίζει ἡ συμπάθεια ἰσχυροτέρα πρὸς τὸ κατ' ὄναρ ἐμφανισθὲν πρόσωπον, ἢ ἐκμυστήρευσις τοῦ γεγονότος τοῦτου μετὰ θάρρους

1) Χρῆσις τῶν κυάμων ἐν τῇ μαντικῇ: Πρβλ. Ζηγρόβ. Α' 25. Παρὶ ἀρχαίων δεσποδαμῶντων παρὶ κυάμων βλ. *Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie* I, 53. III, 619. 620.

2) *Ad. Strausz die Bulgaren* σ. 345.



ἀρχίζει νὰ γίνηται πρὸς φίλον τινὰ ἢ συγγενῇ, ἅμα δὲ καὶ διαδίδεται ἐν ὄρισμένῳ κύκλῳ. Τοιοῦτοτρόπως ἡ φήμη φθάνει καὶ μέχρι τῶν ὧτων τοῦ ἡμωσώτερου προσώπου, τὸ ὁποῖον ὁμοίως ἀρχίζει νὰ στρέφῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν οὕτως τοιαῦτα μαντεύσαντα περὶ αὐτοῦ ἢ περὶ αὐτῆς, ὅποτε καὶ τὸ πρὸς ἀλλήλους ἐνδιαφέρον ζωνυρεῖ ἀμφοτέρους, αἱ δὲ μετ' οὗ πολὺ ἀρξόμεθα περὶ τοῦ συνοικεσίου διαπραγματεύσεις ἐπειδὴ πραγματοποιοῦνται, πιστεύεται τὸ περὶ ἀρμυροκουλλούρας γινόμενον παρὰ τῶν ἀπλοϊκῶν ὡς ἀληθέστατον.

Τὸ μακαρόνι τῶν Ἀποκρῶν.

Τὴν ἐσπέραν τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου οἱ ἄγαμοι οἳ τε ἄρρενες καὶ αἱ παρθένοι διὰ τὸν αὐτὸν ὡς ἀνωτέρω σκοπὸν ἀποκρύπτουσι χωρὶς ὑπὸ τῶν ἄλλων συνδαιτυμόνων νὰ δοθῶσι μακαρόνιον. Τοῦτο κατὰ τὴν κατάκλισιν θέτουσιν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτῶν, προσευχόμενοι ἅμα νὰ ἔλθῃ τὴν νύκτα καθ' ὅπου οἱ μελλόνυμφος ἢ ἡ μελλόνυμφος νὰ συμφάγῃσι τὸ μακαρόνιον. Προσέρχεται πρόσωπόν τι κατ' ὄναρ καὶ τοῦτο εἶναι ἐκεῖνο πρὸς τὸ ὁποῖον στρέφεται ἡ καρδιά ἐκατέρου εἴτε ἄρσενος εἴτε παρθένου εἶναι. Γίνεται δὲ ἀκριβῶς ὅ,τι ἀνωτέρω ἀναφέρομεν, ἵνα μὴ ἐπαναλυσθάνωμεν τὰ αὐτά, ὁ πρὸς ἀλλήλους δεσμὸς ἀποβαίνει πρὸς συμβίωσιν τῶν νεώτερος καὶ ἡ ἔνωσις ἀμφοτέρων πραγματοποιεῖται.

Γαμήλια κορένα.

Ἐν Τροπόλει ἐπιχωριάζει καὶ τοῦτο ἐκείνη ἡμερὰ τὴν τέσσαρ' τῆς σφί-  
δας ὁρίσασθαι πρὸς τὸν γαμήλιον κομφῆτα ὁ πολλὸς ἢ ἡ μελιώτα νύ-  
μῃ μετὰ ποίου ἢ ποίας θά συνάψῃ γάμον λαμβανέτω τῶν ἐπὶ τῆς νύμφης  
ὄπισθεν κομφῆτων. Τὴν νύκτα ὁ κατακλιθεὶς ἢ ἡ κατακλιθησομένη  
θέλει ἐν ἡ πολλὰ ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτοῦ καὶ ὄναρ θά ἴδῃ ἐκείνην  
μὲν ἂν εἶναι νέος, ἐκεῖνον δὲ ἂν εἶναι παρθένος μετ' οὗ ἢ μετ' ἧς θέλει  
συζῆσαι.

Σπορά σίτου ἐκ τοῦ συχώριου τοῦ ψυχροσαββάτου.

Τὸ τελευταῖον ψυχροσάββατον ἦτοί τὸ Σάββατον τῶν Ἀγίων Θεοδώρων ὁ  
βουλόμενος ἢ ἡ βουλομένη νὰ μάθῃ ποία θὰ εἶναι ἡ μέλλουσα αὐτοῦ σύζυ-  
γος, ἂν εἶναι νέος, ἢ παῖς θὰ εἶναι ὁ μέλλων αὐτῆς σύζυγος, ἂν εἶναι παρ-  
θένος, λαμβάνει σῖτον προωρισμένον διὰ συγχώριον, καθ' ἣν στιγμήν οὗτος  
διανέμεται εἰς τὸ κοινὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τριῶν πινακίων ἀνηκόντων εἰς  
τρεῖς γυναικάς, τῶν ὁποίων οἱ σύζυγοι ἐπάναγκες εἶναι νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα  
Ἰωάννης. Ὁ λαβὼν ἢ ἡ λαβοῦσα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ φάγῃ μηδὲ νὰ μαρτυ-  
ρῇ εἰς οὐδένα, ὅτι ἔλαβε τοιοῦτον σῖτον (συχώριον). Τὴν ἐσπέραν τῆς αὐτῆς  
ἡμέρας λαμβάνει πρὸ τῆς κατακλίσεως ὁ μέλλων ἢ ἡ μέλλουσα νὰ μαντευθῇ  
τὴν ἑαυτοῦ ἢ ἑαυτῆς ζώονην καὶ ἐν δρεπάνον καὶ μεταβαίνει εἰς τι μέρος ἀπό-  
κρυφον. Ἐν τούτῳ χαράσσει αὐλάκας διὰ τῆς αἰχμῆς τοῦ δρεπάνου, ἄνωθεν  
δὲ τούτων σπείρει τὸν ληφθέντα σῖτον, ὃν καλύπτει διὰ χώματος. Ἀνωθεν  
πάλιν τοῦ σπαρέντος σίτου θέτει τὴν ζώονην καὶ τὸ δρεπάνον καὶ λέγει δοτις-  
δήποτε, ἂν εἶναι παρθένος, ἢ οἰαδήποτε, ἂν εἶναι νέος, εἶναι τῆς τύχης μου.



ἄς ἔλθῃ κατ' ὄναρ νὰ θερίσωμεν. Φεύγει εἰτα ἐκεῖθεν καὶ μεταβαίνει εἰς τὴν οἰκίαν, ἵνα κοιμηθῇ. Καθ' ὕπνους θὰ ἴδῃ πρόσωπόν τι ἔχον ταῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικά, ἅμα δὲ φανερώσει τοῦτο καὶ τὸ βαπτιστικὸν αὐτοῦ ὄνομα. Τοῦτο τὸ πρόσωπον θὰ εἶναι ὁ μέλλων γαμβρὸς ἢ ἡ μέλλουσα νύμφη, κατὰ τὴν δοξασίαν τῶν ταῦτα ποιούντων.

Ἐν Τεγέῃ τῇ 4 Νοεμβρίου 1910.

Ν. Κ. Ἀλεξόπουλος

Δ. Φ. Σχολάρχης

Β'


ΠΩΣ ΟΝΕΙΡΙΑΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΚΟΡΙΤΣΙΑ ΤΟΝ ΑΝΤΡΑ ΠΟΥ ΘΑ ΠΑΡΟΥΝ

(Βούρβουρα τῆς Κυνουρίας)

Πῶς σπέρνουν τὰ κορίτσια τὸ σιτάρι τῶν Ἀη Θεοδώρων γιὰ νὰ ἰδοῦν τὸν καλὸ τους ποῦ θὰ πάρουν ἄντρα.

Τὰ κορίτσια παίρνουν σιτάρι ἀπὸ Γιαννοῦ πρωτοστέφανη νὰ ζῇ ὁ ἄντρας της.

Τὴν πρώτη βραδεὶν παίρνουν τὸ παιδί νὰ ζοῦν οἱ γοναῖοι του, καὶ ἅμα σουρουπώσῃ καλὰ πηγαίνουσι εἰς τὴν βρύση. Τὰ κορίτσια κάθονται γύρω ἔς τὴν ἀοάδα. Τὸ παιδί ἐρωτᾷ τὴν πρώτη καὶ τὴν ὁρώται: «Τί σπέρνεις, γέροντί μου;» Τὸ κορίτσι ἀπεκρίνεται: «Νὰ σπείρῃ καὶ ἐγὼ».



Τὸ παιδί τὴν ἐρωτᾷ,  
τὸ σπέρνεις ἢ κακοκόκι.  
Κάτου ἔς τοὺς Ἕλληνας  
ἔς τοὺς Μέλληνες,  
ἔς τοῖς μαρμαρένιες βρούσες,  
ποῦ ἔν' οἱ Μοῖραις καὶ μοιραίνουν,  
καὶ τὰ Ῥιζικά καὶ κραίνουν,  
ποῦ εἰν' καὶ μένα ἡ Μοῖρα μου,  
λούζεται, χτενίζεται  
καὶ κατοικοπλέεται.  
Νᾶρθη βράδν νὰ μὲ ἴδῃ,  
νὰ τὸν ἰδῶ,  
νὰ μοῦ εἰπῇ  
καὶ νὰ τοῦ εἰπῶ.

Ὑστερα τὸ παιδί ὁρώται τὸ δεύτερο κορίτσι καὶ λέει τὰ ἴδια, ὕστερα ἔς τὸ ἄλλο ὡς ποῦ νὰ τὸ σπείρουν οὔλες.

Τὴ δεύτερη βραδεὶα τὸ σπέρνουν τὸ σιτάρι ὅπως καὶ ἔς τὴ βρύση σὲ ἐν-ζιμνιὸ λιθάρι.

Τὸ τρίτο βράδν τὸ σπέρνουν ἔς τὸ κλῆμα· παιδί τότε δὲ χρειάζεται. Κάθε



χορίτσι με τὴν ἀράδα πιάνει μετ' ἓνα χέρι τὸ κλῆμα καὶ τὸ κουνάει, μετ' ἄλλο σπέρνει τὸ σιτάρι καὶ λέει :

Γὼ κουνάω τὸ κλῆμα,  
καὶ τὸ κλῆμα τῇ γῇ,  
κ' ἢ γῆς τῇ Μοῖρᾳ μου.  
Κάτου 'ς τοὺς Ἑλληνας  
(κτλ. ὡς ἄνωτέρω).

Τὸ τέταρτο πηγαίνουν νὰ ἰδοῦν ποιά θὰ περάσῃ οὐλὴ τῆς τῇ ζωῇ μετ' ὅν ἄντρα τῆς καὶ ποιά θὰ χηρέψῃ. Πηγαίνουν 'ς ἓνα χαιτάκι, βάνουν τὸν κόπανο γιὰ γιοφύρι καὶ μία-μία κλεί τὰ μάτια τῆς, πιάνει μετ' ἓν ἑκάστη τῆς χέρι τὰ μεγάλα δάχτυλα τῶν ποδαριῶν τῆς καὶ περνάει πέτρα. "Ἄν περάσῃ καλὰ, θὰ ζήσῃ οὐλὴ τῆς τῇ ζωῇ μετ' ὅν ἄντρα τῆς. "Ἄν σκοτιάσῃ ἢ δὲν μπορέσῃ νὰ περάσῃ καὶ πέσῃ, θὰ χηρέψῃ.

Πῶς ἀλλιῶς μπορεῖ τὸ κορίτσι νὰ ὀνειριασθῇ τὸν ἄγουρο ποῦ θὰ πάρῃ ἄντρα.

Τὸ πρῶτο φεγγάρι τοῦ Γεννάου βγαίνει ἔξω καὶ λέει :

Τοῦ Γεννάου τὸ φεγγάρι  
τὸ καλὸ τὸ παλληκάρι  
πᾶσα μῆνα γεννημένη  
πᾶσ' αἰνὴ χαιρέτη μετ' ἓν  
Κάτου 'ς τοὺς Ἑλληνας  
(κτλ. ὡς ἄνωτέρω).



ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Τοῖς τυρινῆς ἀπόκριες τὸ βράδυ, ἅμ' ἀρχοῦν νὰ τρῶνε τὰ μακαρούνια, τὰ κορίτσια κρύβουν ἓνα μακαροῦνι χωρὶς νὰ τὰ δοκηθῇ κανένας. "Ἄν τὰ δοκηθῶν, δὲ βλέπουν τίποτε. Τὸ μακαροῦνι τὸ δένουν 'ς τὸ τσεμπέρι τους καὶ κοιμοῦνται ἢ τὸ ξαστριζοῦν, κ' ὕστερα τὸ βάνουν ἀποκάτου 'ς τὸ προσκέφαλό τους.

Τὴν καθαρὴν Δευτέρα καλᾶνε τὰ κορίτσια τρεῖς παντρεμένες πρωτοσιέφες ποῦ νὰ ζοῦν τὰ γονικά τους. Ἡ μία βάνει μία πλοχέρα ἀλεῦρι, ἡ ἄλλη μία πλοχέρα ἀλάτι καὶ ἡ τρίτῃ τὸ νερὸ καὶ ζυμώνουν τὴν ἀρμευροκουλλοῦρα. Τὰ κορίτσια ἅμα τὴν ψήσουν, τὴν τρῶνε καὶ οὔτε ἄλλο τίποτε τρῶνε τὴν ἡμέρα ἐκείνη, οὔτε νερὸ πίνουν. Τὸ βράδυ ὁποῖο παλληκάρι ἰδοῦν ὅτι τοὺς δώσῃ νερὸ, ἐκεῖνο θὰ πάρουν.

Ἐπ. Γ. Παππαμιχαήλ



# ΠΥΡΟΜΑΝΤΕΙΑ ΚΑΙ ΕΜΠΥΡΟΣΚΟΠΙΑ

ΠΑΡΑ ΤΩΙ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΛΑΩΙ \*

Ἐν Ἀργαλαστῇ τῆς Μαγνησίας, κατ' ἀνακοίνωσιν, ἡ ὁποία δημοσιεύεται, κατωτέρω, ὅταν κουβεντιάξῃ ἡ φωτιά ἐπιλέγουσι πρὸς ἀποτροπὴν ἐπιρροῇ τινι<sup>1)</sup>. Πρὸς ἐξήγησιν τῆς συνηθείας ταύτης δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ σημειώσωμέν τινα περὶ τῶν δοξασιῶν, τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς ἐκ τῶν καιομένων ἀνθρώπων ἢ ξύλων ἀκουομένους κρότους, καὶ νὰ ἐξετάσωμεν ἂν αἱ δοξααῖαι αὗται διετήρησαν λείψανά τινα τῆς ἀρχαίας μαντικῆς.

Λέγουσιν ὅτι ἡ φωτιά κουβεντιάξῃ τοι ὁμιλεῖ<sup>2)</sup>, ὅταν τὰ καιόμενα ξύλα ἢ τὰ κάρβουνα κροταλίζωσιν. ὅταν γὰρ τοῖς δαύλοι ἐμβαλλόμενοι εἰς τὸ πῦρ σίζωσιν ἐκ τοῦ μὴ καιομένου ἀπὸ τοῦ κρούου. Ἵπολαμδάνουσι δὲ τοὺς ἀκουομένους κρότους ὡς ἀπηχῆσαι μαγικῶν λέγων καὶ πιστεύουσι κινῶνς, ὅτι εἴηαι τούτοις σημεῖον εἰς κακόλογόν τοῦ εἰς θεοῦ τούτου τῆς τῶν περὶ τὴν πυρὰν καθημένων, γινομένης ἔξω τῆς οἰκίας κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν, ἢ ἀπλῶς λόγων περὶ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἀθλητῶν ὁ ὅμιλος ἂν εὐμενῶν ἢ δυσμενῶν.

Τοιαῦται δοξααῖαι ἐπικρατοῦσιν εἰς πολλὰς ἐλληνικὰς χώρας, ἐξ ὧν δὲ περὶ αὐτῶν γινώσκομεν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι εἶναι πανελλήνιοι. Ἐν Ἀθήναις καὶ πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου ἐβεβαιώθη περὶ τούτου ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων, ὅτι ὁ ῥοιζος τῶν ἀνημμένων ἀνθρώπων καὶ ὁ σισμὸς τῶν χλω-

\* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 345—357.

1) Λαογραφ. Γ' 195. Ἀνακοίνωσις Γ. Θ. Χατζιώτη, καθηγητοῦ. «Ὅταν κουβεντιάξῃ ἡ φωτιά» ἐπιλέγουσι: «Φίλος νὰ λέγῃ, ἐχτὸς νὰ σκάσῃ».

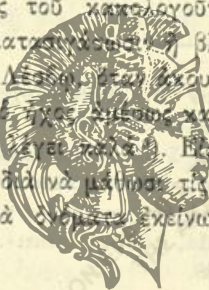
2) Κουβεντιάξω ῥ. ἀπὸ τοῦ κουβέντια (ἡ)—ὁμιλία. Ἡ λ. αὕτη ἐκ τοῦ λατ. conventus, ἐν τοῖς μέσοις χρόνοις φερομένη ὑπὸ τοὺς τύπους κουβέντος, κουβέντος, κουβέντον, κουβέντον κττ., διετήρησε τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐν τῇ λατινικῇ, τῆς συνόδου, συνελεύσεως. Ἀλλὰ εἰς τὴν δημώδη ἐνίοτε ἔχει τὴν σημασίαν ταύτην, ὅσον ἐν τῇ τυπικῇ στίχῳ τῶν δημοτικῶν ᾠμάτων: «πῶχουν οἱ κλέφταις μάζωξῃ, πῶχουν κουφή κουβέντια». Εἰς τὴν κουτσουλακικὴν ἢ λ. πλησιάζει πρὸς τὸν νεοελληνικὸν τύπον κουβέντια (ρωμουνιστί *cuvint*), ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἁλβανικὴν *kubërdi*=ὁμιλία, διάλογος. Παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς διετήρησεν ὁμοίως καὶ τὴν πρώτην σημασίαν αὐτῆς· δὲν ἀναγράφεται μὲν αὕτη ἐν τοῖς λεξικοῖς τοῦ G. Meyer καὶ τοῦ Χριστοφορίδου, ἀλλ' ὡς ἐνθυμοῦμαι οὕτως ἐχάλουν οἱ Μιρβίται τὰς ἐνόπλους συναλεύσεις αὐτῶν κατὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ ἁλβανικοῦ συνθέτου (λίγας) ἐν ἔτει 1878.



ρῶν δαυλῶν θεωροῦνται ὡς σημεῖον λόγων περὶ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ, διαμειβομένων ἐκτὸς ταύτης<sup>1)</sup>. "Ἄλλ' ὑποτίθεται ὅτι συνηθέστερον ὁ λόγος εἶναι δυσάρεστος, καταλαλία ἢ συκοφαντία ἢ ὕβρεις. Εἰς τὰ Λεδέτσσθα τῆς Λακεδαιμόνος «ὅταν ἡ φωτιά πετάῃ σπύθαις, εἶναι σημεῖον ὅτι κακὰ λόγια λέγονται κατὰ τῆς οἰκογενείας»<sup>2)</sup>, καὶ εἰς τὴν Κύπρον ὁμοίως ὅταν ἡ πυρὰ ἀρχίσῃ νὰ ἐκβάλλῃ φλόγας καὶ κροτεῖ, ὁ κρότος θεωρεῖται σημεῖον κακογλωσῆος καὶ νομίζουν ὅτι δυσφημεῖται ἡ οἰκογένεια, εἰς τῆς ὁποίας τὴν οἰκίαν ἀνῆφθη ἡ πυρὰ<sup>3)</sup>. "Ἐν Πλαγιᾷ τῆς Βονίτσας, ὅταν ἡ φωτιά φυσᾷ λέγουν ὅτι κάπου μᾶς κακολογοῦν<sup>4)</sup>. "Ἐν Ἡπειρῷ ὁ σισμὸς δαδὸς ἢ δαυλοῦ εἶναι σημεῖον καταλαλίας<sup>5)</sup>, ἐπίσης καὶ ὁ ροῖζος τῶν φλογῶν δεικνύει ὅτι κάπου σὲ ἀναβάλλουν<sup>6)</sup>. "Ἄλλ' ὅτι ἐν Ἡπειρῷ πιστεύουσιν, ὅτι ἐνδέχεται νὰ μηνύσῃ τὰ τοιαῦτα σημεῖα καὶ εὐμενεῖς λόγους, καταδεικνύεται ἐκ τῶν ἐπιλεγόμενων καὶ ἐκεῖ ἐφηδῶν, τὰς ὁποίας ἀναγράφομεν κατωτέρω. Εἰς τὰ Λακκοθίκια τοῦ Παγγαίου (ἐν Μακεδονίᾳ) ἡ συρίζουσα φλόξ ὁμοίως πιστεύεται ὅτι σημαίνει κακολογίαν<sup>7)</sup>, ὡς ἐπίσης καὶ ἐν Ἀδριανουπόλει<sup>8)</sup>.

Τὰ ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὸ ἀσφαλὲς τοῦ μαντεύματος γεννώμενα συναισθήματα εἶναι πρῶτον μὲν ἡ περιέργεια ἂν εὐμενῆς ἢ, δυσμενῆς εἶναι ὁ γινόμενος λόγος καὶ ἡ ἐπιθυμία ἀποκαλύψεως τοῦ κακολογούντος· δευτερον δὲ ἡ προσπάθεια ὅπως διὰ μαγικῶν τρόπων καταπολεμήσῃ τὴν βλάβην τὸν ἐχθρόν.

Περὶ τοῦ πρώτου γινώσκομεν ὅτι ἐν Λακκοθίᾳ, ὅταν ἀκούσῃ ὁ δαυλὸς σίζων ἐν τῇ ἐστίᾳ, λέγουν *Σώπα! Καὶ ἂν μὲν ὁ γῆρας καὶ ὁ πόνος καταπάσῃ, πιστεύουν ὅτι ἐν γῆρας ἐκακολοῦνται εἰς αὐτὴν*, ὅτι φίλος ἀναφέρει<sup>9)</sup>. Ἐν δὲ τῇ Βούρβουρᾳ τῆς Κενταύρας ἀκούσας τῆς φωνῆς τῆς φλογὸς λέγουν ὅτι ὁ κακολογῶν, ὅταν ἀκούσῃ φύσημα δαυλοῦ, ἀναφέρουσι τὰ ὀνόματα ἐκείνων, περὶ ὧν ἔχουσιν



1) Ο Α. Καραγιάννης (Δαισιδαμονίας δοκίμιον, ἐν Σμύρνῃ 1872 σ. 133) γράφει, ὅτι ἂν ἐκ τῶν καιομένων ξύλων ἀκουσθῇ φύσημα διὰ τὴν ὑγρότητα αὐτῶν, πιστεύουσιν ὅτι λόγος γίνεται πρὸς αὐτοὺς. Καίτοι δὲν ὀρίζει τὸν τόπον, ὅπου ἐπιχωριάζει ἡ δοξασία, φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν ἰδιαίτην πατρίδα του, ἣτις ἴσως εἶναι ἡ Ἀργολίς. Ὁ δὲ Lawson (Modern Greek Folklore, Cambridge 1910 σ. 328), ἀνευ μνείας τῆς πηγῆς ἐπὶ ὅθεν παραλαμβάνει, ἀναφέρει ὡς κοινὴν ἐν Ἑλλάδι δοξασίαν, ὅτι ὁ τριγμὸς τῶν ἀνθράκων ἐν τῇ πυρᾷ προμηνύει ὅτι θὰ ληφθῶσι καλὰ εἰδήσεις ἢ θὰ ἔλθῃ φίλος. Εἰς ταῦτα παρατηρεῖται σόγῃσι, ἐκ σφάλματος τῆς μνήμης ἴσως, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Εἰς Βούρβουρα τῆς Κενταύρας πιστεύουν, «ὅταν σφουράῃ ἡ φωτιά πῶς τότε κάτι λέει γιὰ τὸ σπῆναι τοῦ σπιτιοῦ λείπει ἢ τὴν ξενιτείαν». (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Ι. Μαντζουράνη, καθηγητοῦ).

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Ι. Γεωργούλη, φοιτητοῦ τῆς φιλολ. (1913).

3) Λογογράφ. Δ' 738.

4) Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Α. Λάζαρη, δημοδιδασκάλου (1888).

5) Ζωγράφ. ἀγών Α' 14.

6) Αὐτ. σ. 193. 198: «Ὅταν βοᾷ ἡ φωτιά, κάποιος μᾶς κρῖνει ἢ μᾶς ζηλεύει».

(Λογογράφ. ἀρχεῖον ἀρ. 36 σ. 291, 7 καὶ ἀρ. 51 σ. 94).

7) Γουσίον ἢ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 72 καὶ ἐξ ἀνακοινώσεως Ι. Πρωτοῦ (1892).

8) Λογογραφικὸν ἀρχεῖον ἀρ. 34, 139.

9) Georgakis et Pineau Folklore de Lesbos σ. 352



ὀπνόοιαν, πιστεύοντες ὅτι τὸ φύσημα θὰ παύσῃ ὅταν ἐκφωνηθῇ τὸ ὄνομα τοῦ ἐνόχου<sup>1)</sup>. Ὅμοίως καὶ ἐν Εὐρυτανίᾳ<sup>2)</sup>. Εἰς δὲ τὴν Σκοτεινήν, χωρίον τοῦ τέως δήμου Ἀλέας τῆς Ἀργολίδος, ὅταν ἐν τῇ ἐστὶ τὰ χλωρὰ ξύλα κάνουν φύσημα, οἱ ἀκούοντες αὐτὰ ἔνοικοι λέγουσι ὅτι «κάποιος τοὺς μελετάει» ἢ «τοὺς ἀναφέρει» ἐκ τῶν εἰς τὰ ξένα εὐρισκομένων συγγενῶν ἢ οἰκείων, καὶ διὰ τὰ μάθουν τίς οὗτος, μνημονεύουσιν ὀνομαστί πάντας τοὺς ἀπόντας· εὐρίσκουν δὲ ὅτι «ἐκεῖνος εἶναι ποῦ τοὺς μελετάει», ὅταν συγχρόνως μὲ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ ὀνόματος παύσῃ καὶ ὁ σισμός τῶν καιομένων ξύλων<sup>3)</sup>.

Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ τοῦ κακοῦ ἐν Πελοποννήσῳ λέγουσι ἐπιφθὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν ἐν Ἀργαλαστῇ συνηθιζομένην κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνακοίνωσιν τοῦ Χατζιώτη :

*Ἄν εἶναι φίλος νὰ χαρῇ κι' ἂν εἶν' ὀχτρός νὰ σκάσῃ<sup>4)</sup>.*

Ἐπίσης καὶ ἐν Ἠπείρῳ<sup>5)</sup>. Ἐν Λευκάδι, ὡς καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου, συμπληρώνουσι τὴν ἐπιφθὴν διὰ δευτέρου στίχου καταρτίζοντες τὸν κακολογούμενον τυχόν γείτονα :

*κι' ἂν εἶναι κακογείτονας, κακὴ φροσιὰ ν' τὸν κάψῃ<sup>6)</sup>.*

1) Κατ' ἀνακοίνωσιν Μ. Παπαδόπουλου, δημοδιδασκάλου, διὰ τοῦ γυμνασιάρχου Κωνστ. Κασμάτη (1894).

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλ. Βίσι, καλλιγράφου. «Ἄν κι' ὅχι φουτριά, καπνιστὶ εἶναι (ὅχι καπνιστὶ, θέλει τὸ καπνιστὶ) κι' ἄμα θέλ'ς νὰ τὸν καταλάβῃς ποῖος εἶναι, νὰ μιλιτῇς τὰ ὀνόματα ποῦ γὰρ καπνιστὶ ποῦ θάσπευσαι, κι' ἄμα πᾶψ ἢ φουτριά, κείος π' θὰ κρέν'ς ἄλλου κοῦδᾶ, κείος εἰς τὸν ὀχτρός».

3) Λογογράφ. Δ' 308.

4) Ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων. — Ὁ Α. Καρυγιάννης ἐνθ. ἀν. παραφράζει τὴν ἐπιφθὴν ὡς ἐξῆς : «Ἄν μὲν φίλος ᾗς χαρῇ, ἂν δ' ὀχτρός ᾗς σκάσῃ». Ἐν Διμοτσάνῃ τῆς Γορτυνίας «ὅταν ἡ φωτιά τ'ς τὸ τζάκι βουίτζῃ (ἢ κουθεντιάτζῃ) πιστεύουν ὅτι εἶναι σημεῖον πῶς κάποιος μᾶς γλωσσοτρῶει καὶ λένε :

*Ἄν εἶναι φίλος ᾗς χαρῇ, κι' ἂν εἶν' ὀχτρός ᾗς σκάσῃ,  
κι' ἂν εἶν' κακὴ γειτόνισσα, τὰ μάτια νὰ τῆς βγοῖνε».*

(Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Κωνσταντινοπούλου, ἐπιθεωρητοῦ τῆς δημ. ἐκπαιδεύσεως). Καὶ ἐν Λάσῃ τῆς Γορτυνίας ἐπιλέγουσι τὴν αὐτὴν ἐπιφθὴν :

*Ἄν εἶσαι φίλος νὰ χαρῇς, κι' ἂν εἶο' ὀχτρός νὰ σκάσῃς,  
κι' ἂν εἶσαι ἄνθρωπος κακός, νὰ σκάσῃς νὰ πλαντιάξῃς.*

(Λογογράφ. Ε' 406). Εἰς τὰ χωρία τῆς Μεγαλοπόλεως, πιστεύοντες ὅταν τὰ καιόμενα ξύλα κροταλίζουσιν, ὅτι «κάποιος τοὺς κουθεντιάξει», ἐπιλέγουσι πρὸς ἀποτροπὴν : «Ὅποιος μᾶς κουθεντιάξει γιὰ καλὸ, καλὸ 'ς τὸ σπῆτι του νὰ ἔχῃ, κι' ὅποιος μᾶς κουθεντιάξει γιὰ κακὸ, κακὸ νὰ βγάλῃ 'ς τὸ λαμό». (Κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Α. Τσιρίμπα, φοιτητοῦ 1918).

5) Ζωγράφ. ἀγών Α' 198 : «Ἄν εἶσαι φ. νὰ χαρῇς κι' ἂν εἶο' ὁ. νὰ σκάσῃς». Παραπλησίαν ἐπιφθὴν λέγουσι ἐν Ἠπείρῳ καὶ ὅταν βλέπουν ἀράχνην περιπατοῦσαν, εὐρισκόμενοι ἐν ἀμφιβολίᾳ ἂν εἶναι αἰεὶς ἢ ἀπαίσιος οἰωνός· «Ἄν εἶσαι φίλος νὰ σταθῇς, κι' ἂν εἶο' ὀχτρός νὰ φύγῃς» (αὐτ.).

6) Κ. Π. Σύλλογ. τ. Η' σ. 423. Καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ, νομίζοντες ἀπαίσιον τὸν κροταλισμόν, ἐπιλέγουσιν :



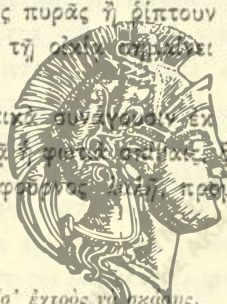
Ὁμοίως καὶ ἐν Σύμῃ προσθέτουσιν εἰς τὴν ἐπὶ δὴν δεῦτερον στίχον παλιλλο-  
γούντες:

Ἄν εἴσαι φίλος τὰ χαρῆς, ἂν εἰς ὀχτρός τὰ σκάσης  
κι' ἂν εἴσαι καταναλιστῆς, τὰ σκάσης, τὰ πλαντάξης<sup>1)</sup>.

Ἐνιαχοῦ δ' ἐπεκτείνουσι τὴν μαντικὴν ταύτην κατὰ τινὰ ἀναλογίαν καὶ ἐπὶ σωματικῶν παθήσεων, διεγείρουσάν τὸ συναίσθημα καύσεως. Ἐν Ἠπείρῳ ἔταν σὲ καίῃ ὁ λαιμός χωρὶς νὰ φάγῃς τίποτε, λέγουν πῶς «κάποιος σὲ κρένει»<sup>2)</sup>. Ἐν Διμισιάνῃ «ἔταν τὸν τρώῃ κανένα ὁ λαιμός του εἶναι σημεῖον πῶς κάποιος τὸν γλωσσοτρῶει. Καὶ πρὸς ἀποτροπὴν καρφῶνουν μιὰ βελόνα ἔς τὸ πάτωμα ἢ ἔς τὸν τοῖχο καὶ ἔτσι καρφῶνουν τὸν ἐχτρός»<sup>3)</sup>.

Αἱ δοξασαί· αὗται εἶναι κοιναὶ καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Ἐν Παλέρμῳ τῆς Σικελίας ἔταν κρατὴ ἡ βομβὴ ἡ πυρά, πιστεύουν ὅτι μακρινὸν πρόσωπον ὁμιλεῖ δι' αὐτούς<sup>4)</sup>. Οἱ Βλάχοι τῆς Βουκοβίνας τὸν κρότον τῶν ἀνθράκων ἐν τῇ ἐστὶν ὑπολαμβάνουν ὥς σημεῖον ὅτι κακολογεῖται ὁ οἰκοδεσπότης καὶ πρὸς ἀποτροπὴν ἀναδεύουν τοὺς ἀνθράκας μὲ τὴν πυράγραν<sup>5)</sup>. Πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας ὁ κρότος τῶν ἀνθράκων ἐξηγεῖται ὥς σημαίνων κακολογίαν καὶ ἔριδας, πρὸς ἀποτροπὴν δὲ πύσουν ἐπὶ τῆς πυρᾶς ἡ ῥίπτουν εἰς αὐτὴν ἄλλας διὰ νὰ πάθῃ ὁ κακολογῶν<sup>6)</sup>. Ἐριδας δ' ἐν τῇ οἰκίᾳ σημαίνει κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Βουλγάρων<sup>7)</sup>.

Πλὴν δὲ τούτων καὶ ἄλλα προγνωστικὰ συνέβαιον ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ πύρου. Ἐν Τήνῃ λέγονται περὶ τὴν φρεσὶν ὁμοίως: «Γένος ἰκὸν ἐλπί»<sup>1</sup>). Ὁ Πλάτων τῆς Βουλίας, στὸ σκῆθ' ὁ φρόνιμος ἀπὸ τὴν προμηνύει τὴν ἐλευσίαν.



"Αν εἶσαι φίλος τὰ καῖς, ἂν εἰς' ἐχθρὸς τὰ πικρῆς,  
ἂν εἶσαι κακοθελήτης τὰ μὴ συμφέρῃς τὰ σῆς.

(Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Ι. Σταθάτου, φοιτητοῦ 1915).—Ἐν Λευκίμῃ τῆς Κερκύρας, προστίθεται καὶ τρίτος στίχος εἰς τὴν ἐπιφθῆν, ὃ δὲ δεύτερος ἄλλην ἔχει κατάραν :

κι' ἂν εἶναι κακογείτονας, τὰ μάτια του νὰ βγοῦνε,  
τὰ σπῖτια του νὰ πέσουνε, νὰ ξεθμελιωθοῦνε.

(Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ διδάκτορος Γερ. Σαλζάνου 1917).

1) Ζωγράφοι, ἀγίων Α' 214. Ἐν Σύμῃ λέγουσι ὅτι ἡ φωτιά τοῦ πᾶ ἡ κομματοῦσι ἐπὶ τῶν κρό-  
των τῶν ἀνθρώπων.

2) Λαογραφ. ἀρχεῖον ἀρ. 36 σ. 291, 17.

3) Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Κωνσταντινοπούλου 1919.

4) *G. Pitre* Usi e costumi, credenze e pregiudizi del popolo Siciliano τ. IV σ. 458. Ἀλλὰχοῦ τῆς Σικελίας ὅταν κρατῇ ἡ φωτιά καὶ ὁ λύχνος ἀναπτόμενος κοῦδεν- τιάζῃ (parla), χύνουν ἐπάνω πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ ἀγιάσμεν (αὐτ. σ. 457).

5) Zeitschrift d. österreich. Ver. f. Volksk. τ. III, σ. 118, 198. 'Επίσης ὁποιαδήποτε προμηνύουν ἄνεμον ἢ καταιγίδα (αὐτ. σ. 118, 197).

6) *Wuttke* der deutsche Volksaberglaube 3ης έκδ. § 294 σ. 211. Βλ. καὶ *Kuhn* u. *Schwartz* Norddeutsche Sagen σ. 463 (ὅτι ἐν Stendal σημαίνουν ξριδαρς).

7) *Ad. Strausz* die Bulgaren S. 282.

8) Κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλιανῆς Καραλή, δημοδιδασκάλου (1888).







«μᾶς γλωσσστρώγουν». Εἰς τὴν Λάσταν δὲ τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας «ὄταν ἡ σιδεροστιὰ ἢ ἡ τσουκάλα (χύτρα) σπινθηροβολοῦν, καιομένης τῆς ἐπ' αὐτῶν λιγνύος ἐκ τοῦ κάτωθεν πυρός, λέγουν ὅτι κάποιος μᾶς γλωσσστρώει (μᾶς κακολογεῖ) καὶ καταρῶνται: Νὰ φᾶν τὰ νύχια τους, ἢ Νὰ βγοῦν τὰ μάτια τους»<sup>1)</sup>. Καὶ εἰς τοὺς Ἀργυράδες τῆς Κερκύρας «ὅποδας βλάλουμε τὸ δαδὰ μας ἀπὸ τὴ στιὰ κι' ἀπετάει ἀποκατωθιὸ μοναχός του σπίζθαις-σπίθαις, λέμε πῶς μᾶς κατακρένουνε οἱ ὀχτροί μας»<sup>2)</sup>.—Παραπλήσιοι δοξασμοὶ φέρονται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Ἐν Ἰσνέλῳ τῆς Ἰταλίας, ἂν εἰς τὴν καπνιὰν τῆς χύτρας, ἐπὶ τῆς πυρᾶς εὐρισκομένης, ἐπιφαίνονται λαμπροὶ σπινθῆρες, ἐξηγοῦνται ὅτι σημαίνουνσι προσεχῇ καὶ ἀσφαλῇ ἐπάνοδον ἀποδημοῦντος, ἂν δ' ἄμυδροί, ἐξοδον ἢ δυστυχίαν<sup>3)</sup>. Ἐν Γερμανίᾳ (Ertzgebirge) ἂν εἰς τὴν χύτραν κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν αὐτῆς ἐκ τῆς πυρᾶς μείνωσι προσκεκολλημένοι ἄνθρακες, ὑποτίθεται ὅτι προμηνύουσι προσεχῇ ἐπίσκεψιν<sup>4)</sup>.

Καὶ ἡ ἀναλαμπὴ λύχνου ἢ κηρίου θεωρεῖται ὡς προαγγέλλουσα συμφορὰν, κατὰ δοξασίαν, ἣν ἀναφέρει ὁ Lawson (ἐνθ. ἀν.), μὴ σημειῶν ποῦ ἐπιχωριάζει αὕτη<sup>5)</sup>. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει καὶ ἑτέραν διὰ τοῦ πυρὸς μαντικὴν, δυστυχῶς ἐπίσης ἄνευ δηλώσεως τοῦ τόπου, ὅπου ἐπικρατεῖ, ἢ τοῦ ἀνακοινώσαντος περὶ ταύτης. Εἰς τὸν τρόπον ταῦτον τῆς μαντικῆς προσφεύγουσιν οἱ ἀρραβωνισμένοι. Ἐπὶ ἀνημμένῳ ἀνδρὶ τῆς ἐστίας, ὡς λέγει, ἐπιθέτουσι δύο φύλλα βασιλικοῦ καὶ ἐν τῷ μένῳ μείνωσιν ἀσάλευτα καὶ καὶ ὡς ἀποφθι, εἶναι σημεῖον ὅτι ἐν ἀνθρώπῳ ἡ διανύσῃ ἐν ἀρμονίᾳ ἔστιν, ἂν δὲ σπινθηροβολήσῃ, ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἄνευ συντάξεως καὶ ἐρίων τὴν ἑγχαμὸν εἶναι αὐτῶν ὁ ἀνθρώπος ἡ χύτην τῶς ὁποίους ἐκπρόσωποῖσι τὰ φύλλα τοῦ βασιλικοῦ, καὶ ἂν τὸ πᾶν καὶ μετ' ἰσχυροῦ κρότου καὶ ἐκκηδῆσῃ ἐκ τοῦ ἀνθρακος, τοῦτο φανερὸν ἐν συμφωνίᾳ χαρακτήρων καὶ δεικνύει ὅτι ὁ μελετώμενος γάμος εἶναι ἀνάρμοστος.

Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον μαντεύονται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἰς τακτὴν ἡμέραν, τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους, ὅτε ἐκ παλαιᾶς συνθηίας, ἀπὸ τῶν πρώτων βυζαντινῶν χρόνων διατηρηθείσης, δοκιμάζουσι παντοιοτρόπως τὴν τύχην των. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς μαντείας ἔχει ἴδιον ὄνομα, ἐν Κύπρῳ μὲν Ἀη Βασίλης καλούμενος ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἑορταζομένου τὴν πρώτην τοῦ ἔτους ἀγίου Βασιλείου, ἐν Παγγαίῳ δὲ Χαρβασίλα (ἀπὸ τῆς ἐπιφωνήσεως τῶν παιδῶν γειὰ χαρά, γειὰ Βασίλῃ), ἐν Θράκῃ δὲ σοῦρβα, ὡς καλεῖται πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας (καὶ σοῦρουβα) ἢ νὺς τῆς πρωτοχρονιάς

1) Λαογραφ. Ε' 407.

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ διδάκτορος Γερσο. Σαλζάνου (1917).

3) Archivio per le tradiz. popolari 1898 σ. 322.

4) Wuttke ἐνθ. ἀν.

5) Μαντικὴν ἀπὸ τῆς φλογὸς τῶν λύχνων ἀναφέρει καὶ ὁ Ψελλὸς ἐν τῇ περὶ ὠμοπλατοσκοπίας καὶ οἰωνοσκοπίας συσταγματικῇ, ὅπερ ἐδημοσίευσεν ἐν Παρθενῶνι 1872 τ. Β' σ. 1097: «καὶ περὶ τὰς μύξεις δὲ τῶν λύχνων ἔαν συναθροίζωνται μύκητες χειμῶνα σημαίνουσιν».



καὶ ὁ κατ' αὐτὴν ἀγυρμὸς τῶν παίδων. Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως ταύτης νομίζομεν ἀναγκαῖον νὰ διαλάβωμέν πως πλατύτερον.

Ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Gustav Meyer<sup>1)</sup> τὸν τύπον σοῦρουβα (τά), ὃν εὑρεν εἰς τὴν μελέτην τοῦ Μπουντώννα περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τοῦ Βελθεντοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ<sup>2)</sup>, σημαίνοντα τὴν νύκτα τῆς πρωτοχρονιάς<sup>3)</sup>, καταλέγει μεταξὺ τῶν σλαβικῶν λέξεων, ἃς παρέλαθεν ἡ ἑλληνική, καὶ ἀναφέρει ἐκ τῆς βουλγαρικῆς τὰς λ. σοῦραβα γιοδοῦνα καὶ σοῦρα γιοδοῦνα καὶ σοῦραβ, σημαίνουσας τὸ νέον ἔτος· ἐνδοιάζων δ' ὅμως παρατηρεῖ ὅτι ἡ λ. εἶναι μονήρης καὶ ἄδηλος. Ἀλλ' ὁ Abbott<sup>4)</sup> ἀδιστάκτως θεωρεῖ τὴν λέξιν βουλγαρικὴν, σημαίνουσαν τὸν κλῶνα. Ἀπορῶ πῶς διέφυγε τὸν Meyer<sup>5)</sup> ἡ ἀληθὴς ἐτυμολογία τῆς λ. ἐκ τοῦ λατινικοῦ sorbum ἢ σοῦρβα ἢ σουρβιά καὶ ἐν τῇ ποντικῇ διαλέκτῳ οὔρβα (ἐλλ. οὔα, ὄα) εἶναι ἢ Sorbus domestica L.<sup>6)</sup> Ἐλαθε δ' ἡ πρώτη τοῦ ἔτους τὸ ὄνομα σοῦρβα ἢ τὰ σοῦρουβα, διότι μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας τὴν ἡμέραν τούτην (ἐνιαχοῦ, ὡς ἐν Βιζύῃ τῆς Θράκης, τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων, ἴσως δὲ καὶ ἐν Βελθεντῷ θὰ γίνεται ἢ θὰ ἐγένετο τοῦτο, ὡς δεικνύει τῆς ἡμέρας ἡ ὀνομασία τὰ σοῦρουβα) ποιοῦσιν ἀγυρμὸν, κρατοῦντες κλάδους σουρβιάς (τοῖς σουρβιάς) δι' ὧν σουρβίζουν (κτυποῦσι) τοὺς ἐντυγχάνοντας ἐπιφωνοῦντες «Σοῦρβα, σοῦρβα! γερὸ κορμί, γερὸ σταυρί, ὄλο γειά καὶ δύναμη καὶ τοῦ χρόνου γερὸ» Σοῦρβα δὲ λέγονται προσέτι καὶ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Neugriechische Studien II 80

ΑΘΗΝΑΙ

3) Ὅπως ὁ Meyer, καὶ ταύτην ἔλκεται νὰ σημασίαν ἔχει πολλοῦ τῆς Μακεδονίας. Ἀλλ' ὁ Μπουντώννα, οὗ τὴν μαρτυρίαν ἐπιδείχεται, λέγει ὅτι ἐν Βελθεντῷ σημαίνει τὴν πρὸ τῆς παραμονῆς τῶν Θεοφανίων νύκτα.

4) Macedonian Folklore σ. 81.

5) Ὁ Meyer Neugr. St. III 62 γινώσκει τὰ ὀνόματα σοῦρβα καὶ σουρβιά (ἡ) καὶ ὀρθῶς ἐτυμολογεῖ αὐτὰ ἐκ τῆς λατινικῆς ἢ ἐκ τῆς ἰταλικῆς (sorba). Ἀλλὰ δὲν διέκρινεν ὅτι τὰ σοῦρουβα εἶναι ἄλλος τύπος τούτων καὶ εἰκάσεν ὅτι εἶναι σλαβικῆς προελεύσεως· διότι μόνον τὴν ἐν Βελθεντῷ χρῆσιν γινώσκων δὲν ἦτο δυνατόν ἕνεκα τῆς διαφοράς τῆς σημασίας νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ταυτότητα τῶν λέξεων.

6) Βλ. Σπ. Μηλιαράκη ἐν Ἐπιστημ. ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπ. Δ' σ. 269. Ὁ Langkavel Botanik der späteren Griechen σ. 8. 9 ἀναφέρει ὀνόματα σοῦρβα καὶ σοῦρβα τῆς μεσπολιᾶς (Mespilus germanica L.) καὶ σοῦρβα καὶ σουρβιά τῆς Sorbus domestica L.

7) Βιζυητὸς ἐν Ἐστία 1883 τ. ΙΓ' σ. 670 (Βιζύη). Ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας οἱ παῖδες τύπτουσι τοὺς ἐντυγχάνοντας μὲ χλωροὺς κλάδους κρανείας ἢ ἐλαίας, ἐπιφωνοῦντες: «Σοῦρβα, σοῦρβα, καὶ τοῦ χρόνου γερὸ σὰν τὴ σοῦρβα» (Abbott ἐνθ. ἀν. σ. 80—1). Ἐν Λακκοδικίῳ τοῦ Παγγαίου, οἱ παῖδες μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας ποιοῦσιν ἀγυρμὸν κρατοῦντες κλάδους ἐλαίας καὶ ἄροντες τὸ ἄσμα τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, πρὸ δὲ τῆς λειτουργίας, ὅταν σημαίνωσιν οἱ κῶδωνες, περιέρχονται τὴν κοινόπολιν κρούοντες διὰ ξύλων καὶ ροπαλῶν τὰς θύρας πατρῶν τῶν οἰκῶν καὶ κράζοντες συνάμα: «Γειά, χαρά κι' Ἀγ. Βασίλης, πολλὰ σιτάρια, πολλὰ κριθάρια, πολλὰ πιδοῦδια» (Γουσίου ἢ κατὰ τὸ Παγγαῖον χώρα σ. 37—8=Abbott σ. 80). Ἐν Ῥοβολίῃ τοῦ Παγγαίου νέοι κρατοῦντες κοντὰ ρόπαλα περιέρχονται ἀπὸ τοῦ μεσονυκτικοῦ μέχρι τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, κρούοντες τὰς θύρας καὶ ἐπιλέγοντες ῥυθμικῶς πρὸ ἐκάστης οἰκίας «Χαρβασίλα, τουμασίλα, πούλὸ σιτάρ, πούλὸ κριθάρ, πούλὸ μπικρέτ (ἄφθονία, λ. τουρκ.), γιὸ χαρά, γειά Βασίλη, μάλαρι κι' ἀσήμε



οὐ κλάδοι τῆς σουρβίας, ὧν οἱ ὀφθαλμοὶ πρὸς μαντεῖαν τίθενται εἰς τὴν ἐστίαν, ὥς θὰ εἴπωμεν κατωτέρω. Τὸν τρόπον τοῦτον τῆς μαντικῆς ἔχουσι καὶ οἱ Βούλγαροι. Τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονίᾳς κόπτονται τόσοι κλάδοι κρανείας, ὅσοι εἶναι οἱ ἐν τῇ οἴκῳ, καὶ ὁ οἰκοδεσπότης ῥίπτει εἰς τὸ ὄνομα ἐκάστου ἀνὰ ἓνα κλάδον εἰς τὴν ἐστίαν λέγων: «Ἄν θὰ περάσῃ γερὸς τὸν καινοῦριο χρόνον, θὰ βροντήξῃ». Καὶ ἂν μὲν ὁ κλάδος τρίξῃ, ἐκεῖνος ὄν ὠνομάτισε θὰ περάσῃ καλὰ, εἰ δὲ μὴ δὲν θὰ διέλλῃ ὑγιῆς τὸ ἔτος, καὶ ἂν ὁ κλάδος ὀλος κατ' ἀφοψητί, θ' ἀποθάνῃ<sup>1)</sup>. Ὅθεν πιθανώτατον φαίνεται ὅτι οἱ Βούλγαροι παραλαβόντες τὴν συνήθειαν παρὰ τῶν Ἑλλήνων συμπαρέλαβον καὶ τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ γλώσσῃ των σημαίνει μόνον τὴν πρωτοχρονίαν, ὅχι δὲ καὶ τὸ δένδρον καὶ τοὺς κλάδους αὐτοῦ, ὥς ἐν τῇ ἑλληνικῇ.

Διὰ κλάδων τῆς σουρβιάς μαντεύονται ἐν Ὠράκῃ· ἐν Βιζύῃ τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων θέτουσιν εἰς τὴν ἐστίαν ἐκ τοῦ κλάδου ἓνα ὀφθαλμὸν (σουρβο) ἐπ' ὀνόματι ἐνὸς μέλους τῆς οἰκογενείας καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἀναφλέξεως αὐτοῦ προσωινίζονται· περὶ τοῦ μέλλοντος. Καλλίστην περιγραφὴν τοῦ ἐθίμου ἔχει ὁ Βιζυηνὸς ἐν τῇ διηγρήματι του «Ποῖος ἦτον ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου». «Ὑν τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας φέρει μιὰ σουρβιά. «Ἐνα μεγάλο κλωνί γεμάτο σφιχτὰ καὶ πράσινα μάτια». Μὲ αὐτὸ θὰ ἴδουσιν ὅλοι τὴν τύχην των. Κάθηνται ᾗ τὸ παραγῶνι καὶ καυτερῶν καὶ φωτιά σὲ δύο μεριαῖς. Ἐκεῖνος ποῦ ἔφερε τὴ σουρβιά ἀρχίζει καὶ τὴν πρῶτα ᾗ τῇ μέσῃ, «πὰς τὴν καυτερὴ τὴν πλάκα», ὀνοματίζων τὰ φύλλα. Ἐν τῷ σουρβὸν βροντήξῃ καὶ πρῶτῃ καὶ ἐκτὸν ἀπ' αὐτῆς, εἶναι καλὴν εὐμενίαν». Ἐν δ' ὅμοις καυτερῶν μόνον καὶ καυτερῇ καὶ μετῇ, ᾗ τὸν τόπον εἶναι σήμερον ἀνάντου. Ἐν Λακκοδικίοις μαντεύονται τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων διὰ φύλλων ἐλαίας, ὅχι δὲ περὶ υγιείας καὶ ζωῆς ἀλλὰ περὶ ἀγαθῶν. Μετὰ τὸ δεῖπνον κάθηνται πάντες πέριξ τῆς ἐστίας καὶ θέτουσιν ἐπὶ τοῦ χυμῷ πυρᾶς ἀνὰ δύο φύλλα ἀγριελαίας, ἣτις ὀνομάζεται χαρβασίλα. Ὁ θέτων ἐπὶ τῆς πυρᾶς τὰ φύλλα ταῦτα λέγει κατὰ διάνοιαν, ὅτι τὸ ἐν φύλλον παριστᾷ τὸν δεῖνα νέον καὶ τὸ ἕτερον τὴν δεῖνα παρθένον. Εἶτα παρατηρεῖ, ἂν τὰ φύλλα ταῦτα πηδῇσιν

«ὁ χρυσὸς προϋζύμ» καὶ ἄδοντες εὐχετικά ἄσματα, ἀνθ' ὧν φιλοδωροῦνται παρὰ τοῦ οἰκο-  
δεσπότου (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀγγέλου Παπακωνσταντίνου, φ. φ.). Ἐν Σιατίστῃ τῆς Μακε-  
δονίας τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς περιέρχονται τὰς ὁδοὺς θορυβοῦντες μετ' ἡμιφρεσιμένοι φε-  
ρόντες κώδωνας, καλοῦμενοι *μουμπουζοῦρα* (Πολίτου Παραδόσεις σ. 1274 καὶ κατ' ἀνακοί-  
νωσιν Ι. Δ. Σαχίνη). Τὰ κτυπήματα τῶν ἐντυγχανόντων διὰ χλωρῶν κλάδων, συνηθίζεμενα  
καὶ ἀλλαγῇ τῆς Ἑλλάδος καὶ θῆ καὶ εἰς ἄλλας ἐφορτὰς, ἀνάγονται εἰς ἄλλην κατηγορίαν  
ἐθίμων, κοινῶν καὶ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἄλλοις πολλοῖς λαοῖς. Περὶ τούτων ἴσως διαλάβωμεν  
ἐν ἄλλῃ εὐκαιρίᾳ διὰ μακρῶν. [Βλ. Λαογραφ. Γ' 325 κέ.=Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 302 κέ.].

1) *Ad. Strausz* die Bulgaren σ. 331. Ὁ *Arnaudoff* (die bulgarischen Festbräue-  
che, Leipzig 1917 σ. 14) ἀναφέρει ὡς βουλγαρικὴν θῆσιν τὴν ἐν Ἐάνθῃ ἐπικρατοῦσαν  
συνήθειαν κατὰ τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων νὰ μαντεύωνται ῥίπτοντες κάρνα εἰς τὴν  
πυρὰν, καὶ προσιωνιζόμενοι ὑγίαν μὲν ἂν ἀνοίξουν προτοῦ καοῦν, ἂν δὲ καοῦν προτοῦ ἀνοί-  
ξουν ἀσθένειαν.

2) 'Εστία 1883 τ. ΙΓ' σ. 670.



καὶ πλησιάζουσιν ἀλλήλα, συμπεραίνουνσιν ὅτι ὁ νέος καὶ ἡ παρθένος, οὕς παριστῶσι τὰ φύλλα τῆς χαρβασίλας, ἀνταγαπῶνται, τοὺναντίον δέ, ἂν ἐκάτερον φύλλον λάβῃ ἀντίθετον διεύθυνσιν. "Ἄν δὲ πάλιν ἀμφοτέρω τὰ ἐπὶ τῆς πυρᾶς φύλλα καθῶσι, συμπεραίνει: ὅτι ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη εἶναι μεγίστη»<sup>1)</sup>. "Ἀλλαχοῦ τῆς Μακεδονίας ἀντὶ φύλλων ἐλαίας θέτουν δύο κράνα ἐπ' ὀνόματι ἑνὸς νέου καὶ μιᾶς νέας· καὶ ἂν μὲν τὸ ἕτερον τῶν κράνων κατῇ καὶ ἐκπηδήσῃ ἐκ τοῦ πυρός, συνάγουσιν ἐκ τούτου ὅτι ὁ εἰς τοῦ ζεύγους συμπαθεῖ πρὸς τὸν ἄλλον, ἂν δ' ἀμφοτέρω ἀναφλεχθῶσι καὶ ἐκπηδήσωσιν ὅτι ἡ συμπάθεια εἶναι ἀμοιβαία, καὶ ὅτι εἶναι ἀδιάφοροι ἂν δὲν ἀναφλεχθῶσι τὰ κράνα»<sup>2)</sup>.

Εἰς ἄλλα μέρη τῆς Μακεδονίας μαντεύονται κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον διὰ κόκκων σίτου. Εἰς τοὺς Γριντᾶδες τῶν Χασίων τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων καὶ τὴν πρωτοχρονιᾶν «βάζομεν ἕνα κόκκον σιτάρι εἰς τὸ φκυάρι τῆς ἐστίας καὶ κανονίζομεν διὰ ποῖον θὰ βάλωμε. Βάζομεν τὸ φκυάρι μὲ τὸν κόκκον τοῦ σιταργιοῦ εἰς τὴν φωτιὰν ἐπάνω καὶ ἂν τὸ σιτάρι δὲν πριτοίσῃ, νὰ κάμῃ πρίτσ, θὰ ζήσῃ ὁ ἄνθρωπος· ἂν δὲν πριτοίσῃ καὶ σκάσῃ, μόνον καὶ κάμῃ πῖψ, καὶ δὲν κουνηθῇ ἀπὸ τὸν τόπον του, θὰ πεθάνῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτός»<sup>3)</sup>. Εἰς τὸ Λιτόχωρον τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς γίνεται τὸ λεγόμενον *πήδημα τῆς τύχης*: εἰς τὴν πυρὰν τῆς ἐστίας ῥίπτεται εἰς κόκκος σίτου ἐπ' ὀνόματι ἐκάστου μέλους τῆς οἰκογενείας, καὶ ἂν μὲν ὁ κόκκος διασπασθῇ καὶ ἀναπηδήσῃ πρὸς τὴν πυρὰν, τὸ πηγάδι εἶναι δυσolaίων, προμηνῶν ἀπώλειαν τῆς περιουσίας καὶ κατωστεινότητα· ἂν δὲ πρὸς τὰ ἑκτός, σημαίνει ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἀσπασμένου, ἡμῶν καὶ καὶ εὐτυχίαν πρὸς τὰ ἑξῆς· ἂν δὲ σπάσῃ, κικλήνθῃ δὲ καὶ ὀλεθρίαν πρὸς τὸν τόπον· ἂν δὲ δὲν σαλευθῇ ὁ κόκκος, ἀλλὰ κατῇ ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως, εἶναι τὸ κέρτερον θανάτου ἢ δεινῆς νόσου<sup>4)</sup>. Εἰς δὲ τὴν Βέρμπιανην κατὰ τὴν ἐκείνην τῆς πρώτης τοῦ ἔτους ῥίπτει ἕκαστον μέλος τῆς οἰκογενείας εἰς τὸ πῦρ τῆς ἐστίας ἀνὰ ἕνα κόκκον σίτου διὰ νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχην του· θεωρεῖται δὲ τυχερότερος ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου ὁ κόκκος κροτήσῃ περισσότερον<sup>5)</sup>. Διὰ κόκκων σίτου μαντεύονται τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιᾶς καὶ αἱ βλαχόφωνοι ἄγαμοι νεάνιδες τῆς Πίνδου<sup>6)</sup>.

1) Γούσιος ἐνθ. ἀν. σ. 49=Abbott σ. 78.

2) Abbott σ. 78—9.

3) Λαογρ. Γ' 132—3. Τοὺς ἐκτραγέντας κόκκους συνάγει ἡ οἰκοδόσποινα καὶ τὸ πρῶτον τοὺς ῥίπτει εἰς πηγάδι διὰ νὰ μὴ τοὺς φάγῃ ἡ πατήσῃ κανεὶς (αὐτ.).

4) Παρνασσός 1882 Γ' 398.

5) Λαογραφ. Δ' 409.

6) Λαογραφ. Γ' 169—171. Καθαρίζουσαι διὰ τῆς πυράγρας ἕν τετράγωνον μέρος τῆς ἐστίας ἐντὸς τῆς πυρᾶς ῥίπτουσι δύο κόκκους σίτου δι' ἐκάστην, μαντευόμεναι ἐκ τῆς ἀναπηδήσεως καὶ τῆς κατευθύνσεως τῶν κόκκων περὶ τοῦ μέλλοντος συζύγου, καὶ περὶ τοῦ καταλλήλου ἢ ἀσυμβιβάστου τοῦ συνοικιστοῦ. Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον μαντεύονται καὶ ὁσάκις θέλουν νὰ γνωρίσουν τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς τοῦ μέλλοντος συζύγου, μεταχειριζόμενοι ἕνα κόκκον ἀραβοσίτου ἀντὶ δύο, καὶ ἐκ τῆς διευθύνσεως ἣν λαμβάνει εἰσάγοντες τὸν τόπον· ἂν ἐκπηδήσῃ ἐκτὸς τῆς ἐστίας, ὁ μέλλον οὗζυγος θὰ κατὰγεται ἐξ ἄλλου χωρίου, ἂν δ' ἀπανθρακωθῇ ὅπου ἔπεσε, ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἡ μαντευομένη.



καὶ οἱ Βούλγαροι τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων<sup>1)</sup>.

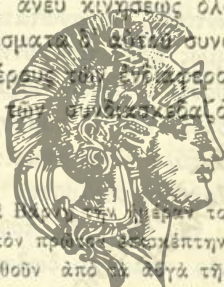
Ἐν Τυρνάβῳ τῆς Θεσσαλίας ἀντὶ κόκκων αἵτου ῥίπτουσιν εἰς τὴν πυρὰν τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιάς μαντευόμενοι κόκκους ἄλατος, ἐπ' ὀνόματι ἐκάστου μέλους τῆς οἰκογενείας. Καὶ ἂν μὲν ἐκπηδῇσῃ θεωροῦσιν εὐδαίμονον, μὴνυον ὑγείαν, ἂν δὲ μὴ σημεῖον μέλλοντος θανάτου, ὅτι «δὲν θά τὸν εὖρῃ ὁ χρόνος»<sup>2)</sup>.

Ἐν Κύπρῳ τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους μαντεύονται διὰ φύλλων ἐλαίας. Κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Σακελλαρίου «ἐκ τῶν κλάδων τῆς ἐλαίας κόπτοντες τὰ φύλλα συναθροίζουσιν αὐτὰ καὶ καθήμενοι περὶ τὴν φωτιὰν παίζουσι τὸν Ἄγιον Βασίλην, ἥτοι ῥίπτουσιν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν φωτιὰν ἕκαστος φύλλον ἐλαίας, καὶ λέγοντες

Ἄη Βασίλη βασιλιᾷ,  
ποῦ ξουσιάζεις τὸν τουνιάν,  
τοῖαι δεῖξε τοῖαι φανέρωσε  
ἄμ μ' ἀγαπᾷ ὁ δεῖνα (ἢ δεῖνα)

παρτηροῦσι μετὰ προσοχῆς τὰς ἐντὸς αὐτῆς κινήσεις αὐτοῦ· διότι νομίζουσιν ὅτι ἐκ τῆς ζωηρᾶς κινήσεως ἐξάγεται συμπέρασμα ζωηρᾶς ἀγάπης, ἐκ δὲ τῆς ἀσθενοῦς, ἀσθενοῦς ἀγάπης, καὶ ἐκ τῆς ἀνευ κινήσεως ὀλοκαυτώσεως αὐτοῦ, παντελοῦς ἐλλείψεως ἀγάπης. Τάποτελέσματα δὲ αὐτῶν συνοδεύονται μετ' ἀναλόγων ἐνδείξεων χαρᾶς ἢ ἀθυμίας ἐκ μέρους τῶν ἀναπαρευομένων, γελώτων δὲ καὶ εἰρωνείας καὶ θυροῦ ἐκ μέρους τῶν ἀναπαρευομένων<sup>3)</sup>. Ἐν Σύμῃ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

1) Arnaudoff ἐν θ. ἀν. — Ἐν Πύργῳ δὲ καὶ Βαλκάνῳ μέρει τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου (Δεκεμβρίου 20 ἢ Ἰανουαρίου 29) φέγγουσι διὰ τὸν πύργον ἀσκήπτῃν κόκκους ἀραβοσίτου, καὶ ἂν οἱ περισσότεροι ἀνοίξουν, θά ἐκκολαφθοῦν ἀπὸ τῆς ἀγάπης τῆς κλώσεως ἀλέκτορες, ἂν δ' ὀλίγοι ὀρνίθες (αὐτ. σ. 16).

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν Χριστοφόρου Ι. Φόρου, καθηγητοῦ. Ἐν Γκιουμουλτζίνῃ τῆς Θράκης ῥίπτουσιν τρεῖς κόκκους ἄλατος εἰς τὸ πῦρ οἱ πάσχοντες ἐκ κεφαλαλγίας. Ἄν πατλαδίσουν (ἂν σπάσουν) οἱ κόκκοι, συνάγουσιν ὅτι θά παρέλθῃ ἡ κεφαλαλγία.

3) Ἄθ. Σακελλαρίου Κυπριακά, Ἄθ. 1890 τ. Α' σ. 716. Τὸ ἔθιμον περιγράφει καὶ ἀνὴρ νομὸς Κύπριος ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Ἐστία τῆς 1 Ἰανουαρίου 1897 σ. 1, ὁπόθεν περίληψις ἐν Revue des tradit. popul. 1897 σ. 242. Ἐτερος δ' ἐν Κρητικῇ ἀστέρει τ. Α' σ. 89 (30 Ἀπρίλ. 1907). Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ ἐν Λεμεσῷ Ξ. Π. Φαρμακίδου, οἱ συναρχόμενοι εἰς ἐσπερίδας τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιάς εἶναι κατὰ τὸ κλειστότον συγγενεῖς. Καθήμενοι δὲ πάντες περὶ τὸ πύρρον (φουκοῦν), κρατοῦντες ἀνὰ χεῖρας κλώνον ἐλαίας. Ἐκ τούτου ἀποκόπτων ἕκαστος φύλλα θέτει ταῦτα ἀνεστραμμένα, ἐπὶ τῶν τὴν ἐμφυδὴν. Καὶ ἂν μὲν τὸ φύλλον τῆς ἐλαίας θερμαίνόμενον ἀναπηδῇσῃ καὶ ἀνατραπῇ μετὰ κρότου, θεωρεῖται ὡς ἐνδαιΐς, ὅτι ὁ ὀνομασθεὶς ἐν τῇ ἐμφυδῇ ἀγαπᾷ τὸν μαντευόμενον, ἂν δὲ τοῦτο δὲν συμβῇ, ὅτι δὲν τὸν ἀγαπᾷ. Ἡ μαντεία ἀπαναλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τρεῖς ἢ καὶ πλεον πρός μείζονα βαθαίνουσιν. Πάντως δ' ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου ζητεῖται νὰ γνωσθῶσι τὰ συναισθήματα, πρέπει νὰ εἶναι συγγενὴς τοῦ μαντευομένου, διότι εἰς τὰς οἰκογενειακάς συναθροίσεις θεωρεῖται ἀπρεπὴς ἡ πολυπραγμοσύνη περὶ ἐρωτικῶν σχέσεων. Ἀνακοίνωσις δὲ τοῦ Κυπρίου ἐπίσης Χρ. Γ. Παντελίδου, συντάκτου τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ, προσθέτει εἰς ταῦτα καὶ τὴν λεπτομέρειαν ὅτι κατὰ τὴν ἐσπερίδα τῆς παραμονῆς τοῦ Ἁγίου Βασιλείου αἱ γυναῖκες καίουσιν φύλλα ἐλαίας ἐκκλησιασθεῖσας, εἰς ἐκείνης δηλ. τὴν ὁποίαν λαμβάνουσι κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Βατίων, καὶ ἐπιλέγουσι τὴν ἐμφυδὴν Ἄη Βασίλη βασιλιᾷ κτλ



ἐπίσης δι' ἐλαίας γίνεται ἡ μαντεία τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους. Αἱ μεμνηστυμέναι «ρίπτουν ἐπὶ τοῦ πυρῦνους ἐλαίας κλώνον χλωρὸν αὐθημερὸν κοπέντα· ἐὰν κροτῇ, οἰωνίζονται ὅτι ἀνταγαπῶνται. Τοῦτο πράττουσι καὶ ἄλλοι ἄγαμοι καὶ ἑγγαμοὶ ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ὀρίζοντες θέμα τι, τοῦ ὁποῦ λαμβάνουσι θετικὴν ἀπάντησιν, ὅταν τὰ φύλλα κροτήσωσιν, ἀρνητικὴν δὲ ὅταν καθῶσιν»<sup>1)</sup>. Ἐν Τραπεζοῦντι παιδιὰ συνήθως εἶναι τὰ μαντευόμενα διὰ φύλλων ἐλαίας ἐν οἰκογενειακῇ συναθροίσει κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιάς ἂν τ' ἄγαπᾷ ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ὠνομάτισαν ἐπιθέτοντες τὸ φύλλον ἐπὶ τῆς πυρᾶς· ἢ μετὰ κρότου ῥῆξις τοῦ φύλλου θεωρεῖται καὶ ἐνταῦθα σημεῖον ἀγάπης, ἢ δὲ ἄσφορος καὶ σις ἀδιαφορίας<sup>2)</sup>. Ἐν Λέσβῳ δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐσπέραν τὰ κοράσια θέτουν εἰς τὸ πῦρ πρινάριον καὶ ἐκ τοῦ κρότου αὐτοῦ καιομένου μαντεύονται περὶ τοῦ μέλλοντος συζύγου των, καὶ περὶ ὧν ἐν γένει τῶν ἐνδιαφερόντων αὐτὰ ζητημάτων, ἂν λ. χ. ἡ φορὰ θὰ γεννήσῃ πουλὰρι καὶ τὰ παρόμοια<sup>3)</sup>. Παραπλήσιος μαντικὸς τρόπος εἶναι ὁ συνειθιζόμενος ὁποτεδῆποτε καὶ ὅχι ἐν τακτῇ ἡμέρᾳ ἐν Γκιουμουλτζίνᾳ διὰ τῆς καύσεως καρυσφύλλου εἰς τὴν φλόγα τῆς λαμπάδος τῆς Ἀναστάσεως<sup>4)</sup>.

Τῶν ἄλλων λαῶν οἱ Βούλγαροι μόνον, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, γινώσκουσι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μαντικῆς, πιθανώτατα παρὰ τῶν Ἑλλήνων παραλαβόντες. Διειρηθήσαν δ' ὅμως παρὰ τοὺς ἑλληνικοὺς καὶ τινες προϋποθέτουσαι τὴν ἐπικράτησιν ἐν τῷ παρελθόντι τοῦτοιοῦ μαντικῆς. Παρὰ τοῖς Λέτταις κατὰ τοὺς γάμους τῶν ἑκατέρω καὶ ἡμετέρων ἀναπτουσι πῦρ ἐκ ξύλων σημύδας ἂν ἀπορρίπτουσι καὶ τὰ ξύλα εἰς τὸ πῦρ ἐν ὁμαλῇ ὁρᾷ διέχοντα πῦρ, ἂν δὲ τρίζοντα καὶ σπινθηροδύοντα, προδυνίζονται διχόνοιαν καὶ ἔριδας<sup>5)</sup>. Ἐν τοῖς περὶχωροῖς τοῦ Μέντι ἐκ τοῦ τρόπου τῆς καύσεως κόκκων σίτου ῥιπτομένων εἰς τὸ πῦρ κατὰ τὸ αὐτὸ αὐθημερον μαντεύονται ὅποια θὰ εἶναι ἡ τιμὴ τοῦ σίτου<sup>6)</sup>. Ἐν Οὐαλίᾳ προσωινίζοντο τὸ μέλλον ἐκ τοῦ κρότου τῶν εἰς τὴν πυρὰν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ῥιπτομένων καρυδίων<sup>7)</sup>. Καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ

1) Ζωγράφ. ἀγών Α' 213.

2) Ἀστὴρ τοῦ Πόντου, Τραπεζ. 1886 τ. Β' σ. 46. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Ἰω. Βαλαβάνη (Λαογραφ. ἀρχεῖον ἀρ. 114 σ. 53) οἱ παῖδες, ἐνίοτε δὲ καὶ πρεσβύτεροι κοινωνοῦντες τῆς παιδείας κατὰ τὴν ἐσπέραν τῶν Καλάνδων, ῥίπτουσι φύλλα ἐλαίας βρέχοντες τῇ σιελῇ ἐπὶ τοῖς ἀνθρακῶς ἐπὶ τῇ ὀνόματι τινος ἐκάστοτε. Καὶ ἂν μὲν τὸ φύλλον μετὰ φόβου πολλὰκις ἀναπηδᾷ, σημεῖον τῆς πρὸς ἐκεῖνον ἢ πρὸς ἐκεῖνον ἀγάπης, τὸ ἀνάπαιν δὲ ἂν μὴ ἀναπηδῇσιν ἀλλὰ μετ' ἀπλοῦν φύσημα καταφλεχθῇ.

3) Folklore 1896 τ. VII σ. 146. Ἐν Ῥόδῳ γίνεται χρῆσις τοῦ τρόπου τούτου τῆς μαντικῆς πρὸς ὑπολογισμὸν τοῦ μεγέθους τοῦ κακοῦ, ἐξ οὗ ἡ πειλὴ θὰ βασκανθεῖ. Διότι πρὸς θεραπείαν τῆς βασικανίας γίνεται κάπνισμα διὰ φύλλων κλάδου ἐλαίας, ἐκ τῶν ἐλλογηθέντων ἐπ' ἐκκλησίας κατὰ τὴν μεγάλην ἐβδομάδα· ἐκ τῶν κρότων δὲ τῶν καιομένων φύλλων συνάγεται ἡ ἐντασις τοῦ κινδύνου, ἐξ οὗ ἀπηλλάγη ὁ καπνιζόμενος.

4) Λαογραφ. Β' 410, 46.

5) Archiv f. Religionsw. 1899 τ. II σ. 3. 10.

6) Revue des trad. popul. 1896 τ. XI σ. 93.

7) Revue de l'hist. des religions 1898 τ. 38 σ. 337.



ἐπίσης ἦτο ἐν χρήσει μαντική διὰ καρυδίων κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Μάρκου (25 Ἀπριλίου)<sup>1)</sup>.

Ἡ προέλευσις τῶν τοιούτων δοξασιῶν εἶναι μὲν δυσδιάγνωστος, ἐπεὶ δὲ αἱ γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς ἀρχαίας μαντικῆς πολλὰ ἔχουσι χάσματα, οὐδὲν ἤττον βασιζόμενοι ἐπὶ τινων ἐνδείξεων δυνάμεθα μετὰ πιθανότητος νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι διατηρήθησαν ἐν αὐταῖς λείψανα μαντικοῦ εἶδους τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ ἐν πρώτοις τὸν τρόπον τῆς ἐκ τῶν κρότων μαντικῆς ἀνευρίσκομεν εἰς τὸ πλαταγώνιον, τὴν παιγνιώδη ἐρωτικὴν μαντείαν τῶν ἀρχαίων. Ἐκάλουν δ' οὕτω τὴν παιδιάν, καθ' ἣν ἐπέθετον φύλλον τοῦ φυτοῦ τηλεφίλου, δηλ. μήκωνος ἢ ἄλλου τινὸς φυτοῦ<sup>2)</sup> ἐπὶ τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς συνηγμένων εἰς σχῆμα κύκλου καὶ ἐπέκρουον διὰ τῆς παλάμης τῆς ἐτέρας χειρὸς· ἂν δ' ἐκ τοῦ κτυπήματος παρήγето κρότος δυνατὸς ἐσημαίνοντο ὅτι ἀγαπῶνται, τὸ ἀνάπαλιν δὲ ἂν τὸ φύλλον διερρηγνύετο ἀσφογι<sup>3)</sup>. Ὁ τρόπος οὗτος ἦτο πιθανώτατα γνωστὸς καὶ εἰς τοὺς Ρωμαίους<sup>4)</sup>, διατηρήθη δ' ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους<sup>5)</sup> καὶ νῦν ἀκόμη εἶναι παρ' ἡμῖν πανταχοῦ κοινὸς καὶ συνήθης<sup>6)</sup>. Ἀλλὰ καὶ εἰς τινας ἄλλους λαοὺς δὲν εἶναι ἄγνωστος<sup>7)</sup>. Καὶ ἕτερος παραπλήσιος παιγνιώδης τρόπος μαντικῆς περιγραφόμενος ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκου<sup>8)</sup> διατηρεῖται ἐπίσης παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἄπλως ὡς παιδιὰ, χωρὶς ν' ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν μαντικὴ σημασία<sup>9)</sup>.

AKAΔHMIA AΘHΩN

ὅταν ἡλᾶτος τοῦ πρίνου τῶν Χριστουγέννων ἀπαλάσσεται παρὰ τοῦ κρότου, θεωρεῖται εὐαίμων, τοῖναντίον δὲ δυσαίμων (Folk-lore 1909 σ. 415).

2) Κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Θεοκρίτου (Γ' 29) ἐκάλουν εἶναι τὸ φύλλον τῆς μήκωνος, ἄλλοι δὲ βοτάνην ἑτέραν λέγουσιν. Ὁ Kaihel ἐν Hermes 1901 σ. 606—7 ὑποστηρίζει ὅτι τηλεφίλον δὲν εἶναι φυτὸν ἀλλὰ τὸ ὄνομα τῆς παιδιᾶς.

3) Πολυδ. Θ' 127. Βλ. καὶ Σουὶδ. λ. πλαταγώνιον. Θεοκρ. Γ' 29 καὶ Σχολ. αὐτ.

4) Crepitaculum λατινιστὶ ἐλέγετο τὸ πλαταγώνιον, τὸ κρόταλον τῶν παιδῶν, ἀλλ' ἴσως ὡς ἐν τῇ ἐλληνικῇ τὸ πλαταγώνιον, εἶχε καὶ τὴν σημασίαν τῆς παιγνιώδους μαντείας.

5) Κατὰ τὸν 7' αἰῶνα μ. Χ. ἀναφέρεται ἡ διὰ τοῦ τηλεφίλου μαντεία ἐν ἐπιγράμματι τοῦ Ἀγαθίου ('Ανθολ. Ε' 295), ἡ δὲ μέχρι τοῦ νῦν διατήρησις ὑποδεικνύει πιθανὴν καὶ κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν τῆς μαντείας, καὶ δὲν πρέπει ἴσως νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ μναία τοῦ τηλεφίλου ὀφείλεται εἰς ἀρχαιότερον ζῆλον τοῦ ποιητοῦ.

6) Βλ. Γρηγ. Παλιουρίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία 1815 τ. Β' σ. 192. Πολίτην ἐν Πανδώρα 1867 τ. III' σ. 158. Ἐν Ἠπείρῳ ἡ παιδιὰ λέγεται χιτυματῆς καὶ γίνεται διὰ φύλλων μήκωνος. Πολλὰ τοῦ τῆς Ἑλλάδος γίνεται διὰ φύλλων μήκωνος, ῥόδου, μορέας, περικλυμένου καὶ πλατέων φύλλων ἐν γένει.

7) Διὰ τοῦ μήκωνος ἐν Ὁμβρικῇ (La Calabria 1902 τ. XIV σ. 27). Διὰ φύλλων ῥόδου ἐν Παρισίοις. (Rev. des tradit. popul. 1896 τ. XI σ. 25 : Le secret des amours est dans le bruit sonore ou plat produit par la feuille d' une rose arrondie entre le pouce et l' index).

8) Πολυδ. Θ' 128 : «καὶ μὴν καὶ τὸ κρίνον διπλοῦν ὃν καὶ διάκνονον ἐνδοθεν ἐμψυσήσαντες ὡς ὑποπλῆσαι πνεύματος, πρὸς τὰ μέτωπα ῥηγνύντες ἐσημαίνοντο τὰ παραπλήσια τῇ κτύπῃ».

9) Κροταλίζουσι ἐπὶ τοῦ μετώπου σήμερον ἀντὶ κρίνων φύλλα ῥόδου ἢ μήκωνος.



Πρὸς δὲ τὴν κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους ἐκ τοῦ κρότου τῶν καιομένων ἐν τῇ ἐστίᾳ φύλλων ἢ σπόρων μαντικὴν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς ἡ δοξασία τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων, οἵτινες ἀπὸ τοῦ τριγμοῦ τῶν κατὰ τὴν πρώτην Ἰανουαρίου καιομένων ἐπὶ τῶν βωμῶν κλάδων ἐσημαίνοντο εὐτυχὲς τὸ ἔτος<sup>1)</sup>.

Ὁ Lawson<sup>2)</sup> ἐπικαλούμενος τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σουΐδου (λ. οἰώνισμα) ἀνάγει τὰς σημερινὰς διὰ τοῦ πυρὸς μαντικὰς συνηθείας εἰς τὸ οἰκοσκοπικὸν λεγόμενον εἶδος τῆς ἀρχαίας μαντικῆς, συνταυτίζων ταύτας πρὸς τὸ παρὰ Σουΐδα παράδειγμα τοῦ εἶδους τούτου «εἰ τρισμὸς ἐγένετο ξύλων». Ἄν τοῦτο ἦτο ἀκριβὲς οὐδεμία θὰ ὑπῆρχεν ἀμφιβολία περὶ τῆς προελεύσεως τῶν σημερινῶν δοξασίων. Ἀλλ' ἀτυχῶς τὸ πόρισμα τοῦ Lawson ὀφείλεται εἰς παρανόησιν τοῦ χωρίου τοῦ Βυζαντινοῦ λεξικογράφου. Ἡ πολύτιμος μαρτυρία περὶ τῶν εἰδῶν τῆς ἀρχαίας μαντικῆς εὐρίσκεται ὅχι μόνον εἰς τὸ λεξικὸν τοῦ Σουΐδου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν σχολιαστὴν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ Νόννον<sup>3)</sup> καὶ τὸν χρονογράφον Γεωργίου τὸν μοναχὸν (τὸν Ἀμαρτωλὸν)<sup>4)</sup>. Φαίνεται δ' ὅτι οὔτε ὁ Σουΐδας, οὔτε ὁ κατὰ ἓνα αἰῶνα παλαιότερος αὐτοῦ χρονογράφος ἀντέγραψαν τὸ σχόλιον τοῦ κατὰ τὸν V' αἰῶνα ζήσαντος Νόννου, ἀλλ' ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ἠντλησαν ἐκ παλαιότερας τινὸς πηγῆς. Συνάγομεν δὲ τοῦτο ἐξ ἐπουσιωδεστέρων τινῶν διαφορῶν τῶν κειμένων καὶ ἐκ τῆς παραλείψεως ὑπὸ τοῦ Νόννου παραδειγμάτων τινῶν κρότων καὶ τὸ τοῦ τρισμοῦ τῶν ξύλων. Εἶναι δ' ὁ τρισμὸς τῶν ξύλων ἐν τῇ ἐστίᾳ ξύλων, the crackling of logs on the fire<sup>5)</sup>. Ὁπέλαθεν ὁ Lawson, ἀλλ' οἱ κρότοι, οἱ ἀκροαταὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐκ τῆς ἀποστροφῆς ἢ ἀποστροφῆς ἀλλοῦ λόγου τῶν ξύλων, τῶν ἐπιπλῶν, τῶν πύλων, τῶν παραθύρων, τῆς στέγης κτλ. Τοὺς κρότους τούτους καθὼς καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν κειμένων φαίνονται προερχόμενοι ἐκ τῶν λίθων τῶν τοίχων ἢ ἐκ τῶν κεραμικῶν ἐκκολλουθεῖ καὶ ἡ σημερινὴ δεισιδαιμονία νὰ θεωρῇ ὡς προμηνύοντας τὸ μέλλον. Ὅτι τοιαύτην ἔννοιαν ἔχει τὸ χωρίον ἐκεῖνο τοῦ Σουΐδου εἶναι αὐτόδηλον· ἀλλ' ὡς ἐκ περισσοῦ ἐπιβεβαιώνει τοῦτο καὶ ἡ Ὁμολογία τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ, ἐν ᾗ ὑποτίθεται λέγων ὁ ἅγιος ὅτι ὅτε ἦτο μάγος, πλὴν τῶν ἄλλων μαγικῶν τεχνῶν ἐγίνωσκε «καὶ φωνὴν τρισμοῦ παντὸς ξύλου καὶ λίθου»<sup>6)</sup>. πρὸς δὲ καὶ ἡ ἐπικὴ παράφρασις τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ ὑπὸ τῆς Αὐγουστῆς Εὐδοκίας, ἣτις τὴν ῥῆσιν ἐκείνην τῆς Ὁμολογίας παραφράζει διὰ τοῦ ἐξῆς στίχου:

βόμβους δουρατέων σανίδων, πετρῶν δὲ θ' ὁμοίως<sup>7)</sup>.

Ὅθεν οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι τὰ ἀπὸ τῶν καιομένων ξύλων ἢ ἀνθρώπων

1) Tibul. II, 5, 81. Ovid. Fast. I, 75.

2) Modern Greek Folklore σ. 327. 328.

3) Εἰς Γρηγορ. Ναζιανζ. κατὰ Ἰουλιανοῦ Α' 72 τ. 36 στ. 1024 Migne.

4) Γεωργίου μοναχοῦ Χρονικόν σ. 53 Muralt, τ. I σ. 75 De Boor. (Ἀπόσπασμα τοῦτου τοῦ πρῶτον ἐδημοσιεύθη παρὰ Cramer Anecdota graeca Oxon. τ. IV σ. 240).

5) Bollandi Acta SS. Septemb. τ. VII σ. 222.

6) Εὐδοκίας περὶ τοῦ ἁγ. Κυπριανοῦ Β' 68 Ludwich.



προμηνύματα πρὸς τὸ οἰκοσκοπικὸν εἶδος τῆς ἀρχαίας μαντικῆς. Ἄλλ' ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐμαντεύοντο ἐκ τῶν κρότων τούτων οὐδόλως εἶναι ἀπίθανον. Ρωμαῖοι ποιηταὶ ἀναφέρουσι μαντικὰς παρατηρήσεις, πλὴν τοῦ κρότου τῶν ἐπὶ τῶν βωμῶν καιομένων κλάδων, καὶ ἐκ τοῦ πταρμοῦ ἦτοι τοῦ ἀποσπινθηρισμοῦ τῆς φλογὸς τῶν λύχνων<sup>1)</sup>. Ῥητῶς δ' ὁ Ἀριστοτέλης μνημονεύει δεισιδαίμονας δοξασίας περὶ τοῦ ἐν τῇ φλογὶ γινομένου ψόφου, «ὃν καλοῦσι οἱ μὲν τὸν Ἡφαιστον γελᾶν, οἱ δὲ τὴν Ἑστίαν, οἱ δ' ἀπειλὴν τούτων»<sup>2)</sup>. Πόφον δ' ἐννοεῖ, ὡς ἐκ τῶν ἐπαγομένων καταφαίνεται, τὸν ἐκ τῶν ῥηγνυμένων ἐν τῇ πυρὶ ξύλων, ὅστις ὑπολαμβάνεται ὑπὸ τινων ὡς σημεῖον ἀπειλῆς θεοτήτων τοῦ πυρός, ἀπαίσια τούτεστι προμηνύων. Ἀτελέστατα γινώσκομεν τὰ τῆς ἀρχαίας ἐμπυροσκοπίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων γνωστῶν ἡμῖν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν συνάφειάν τινα τῶν σημερινῶν δοξασιῶν πρὸς τὰ «ἐμπυροσήματα». Οἱ Ἰακίμβαι ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἴσως δὲ καὶ οἱ Πυρκόοι ἐν Δελφοῖς, ἐμαντεύοντο προπάντων «ἐκ τῆς τοῦ πυρός ἀναδόσεως». Κοινῶς δ' ἐθεωρεῖτο αἴσιον σημεῖον ἡ μεγάλη καὶ λαμπρὰ φλόξ<sup>3)</sup>· ἡ δὲ βραδεῖα ἄνευ φλογὸς καὶ οἱ τοῦ ἱερείου ἐνομίζετο προάγγελος μεγάλων κακῶν, ὡς σήμερον ἡ μὴ ἀνάφλεξις μετὰ κρότου τῶν ῥιπτομένων εἰς τὴν ἐστίαν κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτοχρονιάς σούρβων. Διδακτικὴ δ' εἶναι ἡ σύγκρισις τῶν παρατηρήσεων τοῦ Τειρεσίου ἐν Σοφοκλ. Ἀντιγ. 1000 καὶ τῆς σποδῇ μυδῶσα κηκὶς μῆριον ἐτήκετο κάτυφε κλπ.) πρὸς τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Πύρρονος ἐν τῇ Ἑστίᾳ (1883 τ. ΙΓ' σ. 670) περὶ τῆς διὰ σούρων μελέτης. Τὸ σούρβον τοῦ μελελάνητος ἀδελφοῦ τρυπῶν ὡς λέγει, «ἐμεῖς πρὸς τὴν παρακαταθήκην οὐκ ἔχοντες καὶ ἀκίνητος, ὥστε πού ἐπαύρισε καὶ ἐκαπνίσεν ὡς ἐφείρεν ὀλίγον καὶ ἐκάηκε». Ἐν τῇ χωρίῳ τῶν Εὐριπίδου Φοινισσῶν στ. 1200 κέ., εἰς ὃ περιλαμβάνονται σχεδὸν πάντα ὅσα περὶ τῆς ἀρχαίας οἰκοσκοπίας ἡξεύρομεν, ἀναφέρεται ὅτι οἱ μάντιες «ἐμπύρους· ῥήξεις ἐνώμων», ἐπεσκόπουν δηλ. τὰς ῥήξεις τῶν καιομένων ἐν τῇ πυρὶ μελῶν τοῦ ἱερείου, κατὰ τὴν ὀρθοτάτην ἐρμηνείαν τοῦ Δ. Ν. Βερναρδάκη, βασιζομένην καὶ εἰς τὰς ἐξηγήσεις τῶν ἀρχαίων σχολιαστῶν, τὰς ὁποίας πολλοὶ τῶν ἄλλων ἐκδοτῶν ἀπορρίπτουσιν ἢ παρερμηνεύουσιν. Ἐκ παρατηρήσεων δὲ τῶν ῥήξεων, εἴτε τῶν ἐν τῇ ἐστίᾳ ξύλων εἴτε τῶν ἐν αὐτῇ τιθεμένων φύλλων ἢ κλάδων, συνίστανται καὶ αἱ σημεριναὶ μαντικαὶ δοξασίαι καὶ μαντικαὶ ἐν τακτῇ ἡμέρᾳ συνήθειαι. Καὶ ἡ μὲν παρατήρησις τῶν κρότων τῶν καιομένων ξύλων δυνατόν καὶ ὡς πυρομαντεία νὰ ὀρισθῇ, ἀλλ' ἡ κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους ἐκ τοῦ τρόπου τῆς καύσεως τῶν ἐπὶ τούτῳ ἐμβαλλομένων εἰς τὴν πυρὰν φύλλων μαντικὴ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐμπυροσκοπία<sup>4)</sup>.

1) *Propert.* IV, 3, 60. *Ovid.* *Heroid.* XIX 151—2 «sternuit et lumen -et nobis prospera signa dedit».

2) Ἀριστοτέλ. *Μετεωρολ.* Β' 9 σ. 369.

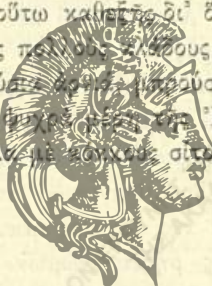
3) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Stengel* *Opferbräuche der Griechen*, Berlin 1910 σ. 98.

4) Ὅτι καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐσυνήθειζτο ἐν Ἑλλάδι ὁμοίος τρόπος μαντικῆς ἐμφαίνει τὸ κεφάλαιον τοῦ νομοκάνονος, τὸ ὅποιον ἐδημοσιεύσαμεν ἐν *Λογογραφ.* Δ' 386,3, ὅπου γίνεται λόγος περὶ γυναικῶν, αἵτινες «ρίκτους εἰς τὴν ἐστίαν τὸ βαθεῖ».



Εἰς τὴν ἐμπυροσκοπίαν καταλέγεται καὶ ἡ τοσοῦτον παρ' ἡμῖν συνήθης πλατοσκοπία, περὶ τῆς ὁποίας ἰδιαίτερος λόγος θὰ γίνῃ προσεχῶς.

[[ *Προσθήκη.* Ἐν συνεχείᾳ τῶν ἀνωτέρω ἐν σ. 157—8 μαρτυριῶν περὶ μαντικῆς διὰ φύλλων ἐλαίας, πρόσθετος ὅτι καὶ ἐν Ἡπείρῳ «κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πρωτοχρονίᾳς κόπτουσι κλάδους ἐλαίας, οὓς κρεμῶσιν ἐξωθεν τῆς θύρας τῶν οἰκιῶν, εἰσάγοντες αὐτοὺς ἐντὸς τῆς οἰκίας τὸ ἑσπέρας μετὰ τὸ δεῖπνον· καθαρίζουσι τὸ κέντρον τῆς γωνίας» (ἐστρωμένης συνήθως μὲ πλάκας), «ἀφ' οὗ καθαρίσωσι τὸ κέντρον τῆς πλακῆς, ἐκλέγουσιν ἐκ τῶν κλάδων τῆς ἐλαίας τὰ νεώτερα τῶν φύλλων, θέτοντες πρῶτον ἐν ἐξ αὐτῶν ἐπὶ τῆς κεκαθαρισμένης πλακῆς πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Βασιλείου καὶ λέγουσιν: "Ἄη Βασίλῃς ἔρχεται, Γεννάρης ξημερώνει, χρόνους πολλούς". Ἄν δὲν ἀνατιναχθῇ τὸ φύλλον, τὰ ράσσονται πάντες θεωροῦντες τοῦτο κακὸν οἰωνόν· «ἐξακολουθοῦντες ρίπτουσι δεῦτερον ἐλαιόφυλλον ἐν ὀνόματι τοῦ κεφαλονοικοκύρη (οἰκογενειάρχου) καὶ οὕτω διαδοχικῶς ρίπτουσι κατὰ σειράν, τοῦτέστι κατὰ τὴν ἡλικίαν ἐνὸς ἐκάστου ἐν ἐλαιόφυλλον δι' ἑκάστον μέλος τῆς οἰκογενείας, εἴτα ἀφ' οὗ ρίψωσι κατ' ὄνομα δι' ὅλα τὰ ἄρρενα μέλη, ἄρχονται νὰ ρίπτωσι καὶ διὰ τὰ θήλεα, ἀρχόμενοι ἐκ τῆς μάμμης, ἂν ὑπάρχῃ», εἰδεμὴ ἀπὸ τὴν Μεγάλῃν (τὴν πρεσβυτέραν τὴν ἡλικίαν) καὶ οὕτω καθεστὸς δι' ὅλα τὰ θήλεα μέλη. Ἐπειτα διὰ τὰ κατοικίδια ζῷα, θέτοντες πρῶτον ἐν ἐξ αὐτῶν ὅμοῦ ἐπὶ τῶν ὁποίων ρίπτουσι μπρούσιαν, λέγοντες «μπρούσια ἀφ' οὗ μπρούσια κατσίκια κλπ. μπρούσια γρόσια — Εἰς πολλὰ ὄρεϊνὰ ἢ ἡμερὰς κρεῖται ἐν Ἡπείρῳ, μὴ ἔχοντες ἐλαίας· ἔχοντες αὖτις τὰ ἐλαιόφυλλα μὲν ἑαυτοῦ σίτου».





# \* ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΤΑΧΥΟΛΟΓΙΑ

## ΕΚ ΤΩΝ ΜΑΓΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ \*

Α'.

Διὰ τῶν δημοσιεύσεων καὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Leemans, τοῦ Parthey, τοῦ Wessely καὶ τοῦ Dieterich περὶ τῶν ἑλληνικῶν μαγικῶν παπύρων διεφωτίσθη ἱκανῶς ἡ μελέτη σημαντικῆς περιόδου τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἢ ἀκριδέστερον τῶν ἐκτροπῶν τῆς ἑλληνικῆς διανοίας. Τὰ παράδοξα δ' ἐκεῖνα ἀποδραστήματα τῶν χρόνων, καθ' οὓς τὸ ἀστάθμητον καὶ σαλευόμενον θρησκευτικὸν αἶσθημα, ἀμοιροῦν ἐμπέδων ὁρίων, ἐπεζῆται ἔρεισμα ἐν πάσαις ταῖς γνωσταῖς τότε θρησκειαῖς, δημιουργοῦν ἐν αὐτῇ τερατώδη θεοκρασίαν, καὶ καθ' οὓς τὴν ἐπιστημονικὴν ζήτησιν ἐθόκεν ὁ ἀσχημέραι ὀγκούμενος φορτὸς τῆς δεισιδαιμονίας, εἶναι οὐχ ἡκιστα μελέτη ἀξία καὶ διὰ τὴν ῥοπήν ἔσχον εἰς τὰς μετὰ ταῦτα τύχας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ὁ ἐπὶ τῇ ρεῖα τῶν μαγικῶν παπύρων καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῆς βιβλίων εἶναι ἀνεπίδεκτος ἀμφισβητήσεως κατὰ τοὺς βυζαντιακοὺς χρόνους παρατείνεται δὲ καὶ μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν, διότι ἐν αὐτοῖς δυνάμεθα ν' ἀναζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν καὶ νὰ εὕρωμεν τὴν ἐξήγησιν προλήψεων καὶ δοξασιῶν, διατηρουμένων ἀνεπιγνώστως παρὰ τε τῇ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῇ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, συμφῶνως πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Edw. Tylor κληθέντα νόμον τῆς ἐπιδιώσεως (survival in culture). Καίτοι δὲ δὲν ἐγένοντο ἡμῖν γνωσταὶ βυζαντιακαὶ διασκευαὶ τῶν βιβλίων ἐκεῖνων, ὅμως οὐδόλως ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιδέλωμεν ὅτι ὑπῆρχον τοιαῦτα ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, διότι τὰ περισσώθεντα Ἱατροσόφια καὶ αἱ Σολομωνικαὶ προϋποθέτουσιν ἀναγκαιῶς παλαιότερα πρότυπα. Τὰ μὲν Ἱατροσόφια, ὧν τὸ ἀρχαιότατον τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σταφίδα τῇ 1384 ἀντιγραφέν, δημοσιευθὲν δ' ὑπὸ τοῦ Hm. Le-grand<sup>1)</sup>, δημῶδη ὄντα ἐγχειρίδια πρακτικῆς ἱατρικῆς καὶ δεισιδαίμονος θεραπείας, εἶναι συντεταγμένα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν βιβλίων, αἵτινα πρὸ τῶν χρόνων ἐπὶ τοῦ Γαληνοῦ συνέθετον «γόντες ἄνθρωποι, ἐκπλήττειν τὸν πολὺν ὄχλον ἔργον πεποιημένοι». Αἱ δὲ Σολομωνικαὶ ἐπήγασαν ἐξ αὐτῶν τῶν μαγικῶν παπύρων. Εὐνόητον ὅμως εἶναι ὅτι ἀμφοτέρω τὰ εἶδη ταῦτα τῶν βιβλίων, προω-

\* Ἐδημοσιεύθη ἐν Byzantinische Zeitschrift 1892 τ. I σ. 555—571.

1) Bibliothèque grecque vulgaire τ. II.



ρισμένα πρὸς χρήσιν χυδαίων καὶ ἀπαιδεύτων ἀνθρώπων, καὶ τούτου ἕνεκα προσαρμοζόμενα ἐκάστοτε κατὰ τὰ ἐνόντα πρὸς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας αὐτῶν καὶ εἰς γλώσσαν προσιτὴν αὐτοῖς παραφραζόμενα, πολλὰς ὑπέστησαν σὺν τῷ χρόνῳ μεταβολάς, καταφανεῖς γινόμενας ἐκ πολλῶν τεκμηρίων, μάλιστα δ' ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν σωζομένων ἀπογράφων πρὸς ἄλληλα.

Ἀλλὰ περὶ τῆς σχέσεως τῶν μαγικῶν βιβλίων τῶν ἐσχάτων βυζαντικῶν χρόνων πρὸς τοὺς μαγικοὺς παπύρους καὶ περὶ τῆς ῥοπῆς, ἣν ἔσχον εἰς τὴν διάπλασιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς δεισιδαιμονίας ἐν Ἑλλάδι θὰ διαλάβωμεν ἐν πλάτει ἐν ἰδίᾳ μελέτῃ, συνεκδοθησομένη μετὰ τινων κειμένων τῶν βιβλίων ἐκείνων<sup>1)</sup>. Τῆς δὲ παρούσης σκοπὸς εἶναι ἡ ὑπόδειξις τῶν βοηθημάτων, ἅτινα παρέχουσιν ἡμῖν ταῦτα πρὸς διαφύτισιν παλαιογραφικῶν τινων ζητημάτων.

Ἡ κυριωτάτη ἰδέα ἡ ἐπιπνεύουσα τὰ μαγικὰ βιβλία, ἡ τὴν βάσιν αὐτῶν οὕτως εἰπεῖν συγκροτοῦσα, εἶναι ἡ δύναμις τοῦ λόγου. Διὰ τοῦ λόγου, τοῦ προφορικοῦ ἢ τοῦ ἐγγράφου, ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐξουσιάζῃ τῶν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀγαθοποιῶν ἢ κακοποιῶν δυνάμεων καὶ νὰ καταστήσῃ ταύτας ὑπηρετικὰς τῶν θελημάτων αὐτοῦ. Ἐνεκα δὲ τῆς τοιαύτης δοξασίας δὲν ἔθεωρεῖτο ἀδιάφορος ὁ τρόπος, καθ' ὃν διευτυποῦτο ἐξωτερικῶς ὁ λόγος, μάλιστα δ' ὁ γραπτὸς, ἀλλ' ἀναγκαῖα ἡτοίμασε ἡ μετὰ πολλῆς προσοχῆς ἐκλογὴ τῆς ὕλης καὶ τῶν ὀργάνων πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ λόγου, ὅπως μὴ ἐξ ὀλιγωρίας μειωθῇ πῶς ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ. Τὴν ἐκείνην ἐκείνα περιεῖχον ἀκριβεῖς ὁδηγίαι, καὶ κατὰ τὰς ἡμετέρας ἐκδόσεις τοῦ παλαιῦ βιβλίου, καὶ καὶ αὐτὸς πρὸς γραφὴν αὐτῶν ἐκστῆς ἐπὶ τῆς ἡμέρας ἡ ἐξορκισμοῦ, καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς αὐτῶν. Ἡ εὐλάβεια δὲ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὁδηγιῶν ἐκείνων, ὑποβλεπόμενος πόθου πλήρους ἐπιτυχίας τῶν μαγανειῶν ὑπαγορευομένη, εἶναι ὁ κεντρικὸς τοῦ ἀμεταλλάκτου διατηρηήσεως τῆς τεχνικῆς ἐμπειρίας καὶ ἐν χρόνῳ καθ' ὃν εἶχεν ἐκκλίπη πλεον ἐν τῷ κοινῷ βίῳ ἢ ἀσκήσεις τῆς τέχνης τῆς κατασκευῆς τοιούτων γραφικῶν ὀργάνων. Οὐδεμία δ' ἀμφιβολία ὅτι ἀσφαλεῖς ἦσαν αἱ ὁδηγίαι καὶ σύμφωνοι πρὸς τὰ διδάγματα τῆς τέχνης, ἀφοῦ πρακτικὸν εἶχον σκοπόν, τὴν τελειωτάτην κατασκευὴν τῶν πρὸς γραφὴν χρησίμων.

Ὅθεν εὐπρόσδεκτοι λίαν φαίνονται ἡμῖν αἱ ἐν τοῖς μαγικοῖς βιβλίοις περὶ γραφικῶν ὄλῶν καὶ ὀργάνων εἰδήσεις, καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῶν ἐπιτείνει ἡ σπάνις τῶν ἀλλαχόθεν περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος συναγομένων. Ἰδίᾳ περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι κατεργασίας τῶν μεμβρανῶν καὶ περὶ τῶν δερμάτων, ἐξ ὧν αὐταὶ κατασκευάζοντο, ἐλάχιστα γινώσκομεν<sup>2)</sup>, πρὸς λύσιν δὲ τῶν ἀποριῶν ἡμῶν εἰμένα ἡναγκασμένοι νὰ προσφεύγωμεν εἰς τὰς μαρτυρίας ἀράδων συγγραφέων καὶ

1) [[Ἡ μελέτη αὕτη δὲν ἐγράφη]].

2) Αἱ μόναι περὶ τούτων εἰδήσεις εἶναι αἱ περιεχόμεναι ἐν ἐπιστολῇ τοῦ Μαξίμου Πλανούδη, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ Σ. Π. Λάμπρου (ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ ἐθνολογ. ἐταιρίας τῆς Ἑλλάδος τ. Β' σ. 62—64), ἐξ ἧς μανθάνομεν ὅτι περιεχρίοντο ἐνίοτε αἱ μεμβράναι δι' φόβον, ὅτι ἐπωλοῦντο κατὰ μέτρα καὶ ὅτι προσετιμῶντο αἱ λεπτὰ τῶν παχυσίων.



μοναχῶν τῆς δυτικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης<sup>1)</sup>. Τὰ μαγικά βιβλία ὅμως παρέχουσιν ἡμῖν θαυσιεῖς εἰδήσεις περὶ τε τῶν παντοίων εἰδῶν τοῦ χάρτου καὶ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ, καθὼς καὶ περὶ τῆς κατασκευῆς κονδυλίων καὶ γραφικοῦ μέλανος ποικιλωτάτων χρωμάτων.

Τὰ βιβλία, ἐξ ὧν ἠρύσθημεν τὰς εἰδήσεις ταύτας, εἶναι τὰ ἐπόμενα.

Α'. Χάρτινος κώδιξ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης ὁπ' ἀρ. 1265, γεγραμμένος πιθανῶς ἐν Κύπρῳ, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15' αἰῶνος. Εἶναι κολοβάς, ἀποτελούμενος ἐκ φύλλων 62, σχήματος 4ου, βρίθκει δ' ἀνορθογραφίων. Περιέχει τὴν κοινῶς λεγομένην Σολομωνικήν.

Β'. Χάρτινος κώδιξ τῆς ἐν Μονάχῳ δημοσίας βιβλιοθήκης (Cod. gr. LXX) εἰς φύλλον, τοῦ 15' αἰῶνος, περιέχων Ἱατροσοφικόν, ἀπὸ δὲ τοῦ 240 μέχρι τοῦ 253 φύλλου Σολομωνικήν, ἣ ὡς ἐν τῷ κώδικι ἐπιγράφεται αὕτη· «Υγρομαντεία. Τὸ κληδίων τῆς πάσης τέχνης τῆς ὑγρομαντείας· εὐρεθὲν ὑπὸ διαφόρων τεχνιτῶν καὶ τοῦ ἁγίου προφήτου Σολομῶντος». Αἱ ἀνορθογραφίαι ἐν αὐτῷ εἶναι εὐάριθμοι, ἡ δὲ καθαρωτέρα γλῶσσα αὐτοῦ ἐλέγχει ὅτι ἀντεγράφη ἐκ διασκευῆς τῆς Σολομωνικῆς παλαιότερας τῆς προηγουμένης.

Γ'. Χάρτινος κώδιξ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀποκείμενος ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι κολοβάς, ἐκ φύλλων 42 ὀγδόου σχήματος, γεγραμμένος ὁπ' ἀνδρὸς παντελῶς ἀπαιδεύτου εἰς γλῶσσαν χυδαίαν καὶ σόλου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΑΙ

Οἱ μαγικοὶ πάπυροι μνημονεύουσι ποικίλων καὶ καταλλήλους πρὸς γράψην τῶν ἐπωδῶν<sup>2)</sup>· εἰσὶ δ' αὗται·

α') Μετάλλινα ἐλάσματα· πέταλον χρυσοῦν· χρυσὴ λεπὶς· λεπὶς ἀργυρᾶ· πέταλον ἀργυροῦν· σιδηροῦς κρίκος· λαμνίον κασσιτέρινον· πλάξ κασσιτέρινος· λάμνα ἐκ ταινίου<sup>3)</sup>· πλάτυμμα μολυβοῦν.

β') Ὑφάσματα· βύσσινον ῥάκος· ὀθόνιον καθαρὸν.

γ') Διφθέραι· πιττάκιον ἱερατικόν.

δ') Φύλλα κλπ.· καλπᾶσου φύλλον· φύλλα δάφνης· φύλλα μυρσίνης.—  
Ῥίζα πασιθέα ἢ ἀρτεμισία (Dieterich σ. 815).

1) Gardthausen Gr. Paläographie σ. 40.

2) Περὶ τῶν ὕλων ἐφ' ὧν ἔγραφον οἱ ἀρχαῖοι βλ. Blümner Gewerbe u. Künste I 325. Gardthausen ἐνθ. ἀν. σ. 20 κέ. (Πλὴν τοῦ παπύρου καὶ τῶν μεμβρανῶν ἀναφέρονται μετάλλινα πέταλα, ὀστρακα, ὀστᾶ, ξύλινα σάνιδες, φλοιός, φύλλα φοίνικος ἢ ἐλαίας, χάρτης).

3) Βλ. καὶ Dieterich Papyrus magica Musei Lugd. Batavi (=Jahrb. f. class. Phil. Suppl. τ. XVI σ. 788—799).

4) Λάμνα τὸ λατ. lamina (ἡ λέξις εἶναι εὐχρηστος καὶ ἐν τῇ δημώδει). Ταινίον δ' εἶναι ἀναμφιδόλως τὸ λατ. stannum (γαλλ. étain=κασσίτερος) ἤτοι οὐχὶ κασσίτερος, ἀλλ' ἀργυρομηνίς μολυβδος (plomb d'oeuvre, Werkblei), ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐν τῷ παπύρῳ γινομένης διακρίσεως τοῦτου ἀπὸ τοῦ κασσιτέρου.



- ε') "Οστρακα: ὄστρακον ἀπὸ θαλάσσης· ὃν ὀρνιθος (Dieterich σ. 799).  
 ς') "Οστρακα (κεράμεια): ταρίχου ὄστρακον<sup>1)</sup>.

Ἐν δὲ τοῖς ὑπὸ Ém. Legrand ἐκδοθεῖσιν ἀποσπάσμασιν Ἱατροσοφῶν ἀναφέρονται αἱ ἐπόμεναι μόνον:

- α') "Υαλος: «σκευὸς γυάλινον» (σ. 9. 23).  
 β') "Αρτος: «προσφορά λειτουργημένη» (σ. 10).  
 γ') Φύλλα: πρασόφυλλα ἢ σκοροδόφυλλα (σ. 9)· δάφνης φύλλον (σ. 10. 11).  
 —Βλ. καὶ [Γαληνοῦ] περὶ εὐπορίστων Β', 27 τ. 14 σ. 489 Kuhn. Γ' σ. 526 K.)· φύλλον ἐλαίας (σ. 11. 20).

- δ') Χάρτης: χαρτίν (σ. 12. 21. 33).

Πολυπληθέσταται ἕμως εἶναι αἱ ἀναγραφόμεναι ἐν ταῖς Σολομωνικαῖς. Καὶ δὴ:

- α') Μετάλλινα ἐλάσματα: «μαχαῖριν» (Α' φ. 14 β). «μολύβιν» (Α' φ. 14 β. 37 β. 38 β. 48 β) «κασσίτερος» (= κασσίτερος Α' φ. 38 β). «πέταλον ἀλόγου» (Α' φ. 36 α).

- β') "Υαλος: «γυαλίν» (Α' φ. 39 α).

- γ') Ὑφάσματα: «παννὴν μεταξωτὸν» (Α' φ. 39 β). «παννὴν λινόν» (Α' φ. 40 α).

- δ') Φύλλα κλπ.: φύλλα κισσῶν (Α' φ. 37 β. 38 β). φύλλα δάφνης (Α' φ. 40 α. 41 β. 45 β). μῆλον (Α' φ. 40 α. 41 β. 45 β). Βλ. καὶ [Γαλην.] ἐνθ. ἀν. σ. 546).

- ε') "Οστᾶ: «πλευρὰ ἀνθρώπου ἀσπικίου δεξιᾶ» (Α' φ. 39 α).

- ς') "Οστρακα: «κακιστόν» καὶ «κασιδιόν» (Α' φ. 14 β). «ἐνὶ κεραμίτι» (Α' φ. 40 α). «γαστρίν ὠμόν» (Α' φ. 38 β. 37 α. 41 β).

- ζ') Χάρτης: «χαρτὴν βαμμένην» (Α' φ. 38 β). «χαρτὴν πανπᾶκινον» (Γ' φ. 10 β). «ρόκκοχαρτίν»<sup>2)</sup> (Α' φ. 37 β). «χαρτὴν ἄσπρον»<sup>3)</sup> (Α' φ. 36 β. 37 β).

η') Μεμβράναι: Αἱ Σολομωνικαὶ ἀναφέρουσι μεμβράνας ἐκ δερμάτων παντοίων ζῴων κατεσκευασμένας, ἐφ' ὧν πρέπει νὰ γράφωνται οἱ μαγικοὶ λόγοι. Σημειωτέον δ' ὅτι μέχρι τοῦδε ἐγινώσκομεν μόνον ὅτι πρὸς κατασκευὴν μεμβρανῶν ἐγένετο χρῆσις δερμάτων συνηθέστατα μὲν προβάτων καὶ μόσχων, ἐνίοτε δ' αἰγῶν καὶ χοίρων, καὶ ἐν ἐξαιρετικαῖς περιπτώσεσι δορκάδων, ἐλε-

1) Ὁ Dieterich ἐρμηνεύει ἐσφαλμένως τὴν λέξιν: «Tárixos hic interpretandum mumie quod nos diximus», εἶπεν καὶ τὰ πορίσματα, ἅτινα ἐντεθεῖσαν συνάγει δὲν εἶναι ἀκριβῆ. («Notissimum est semper permultum ualuisse in re magica quae a mortuis desumpta essent»). Τὰ ταρίχους ὄστρακα εἶναι ἀπλῶς τὰ θραύσματα τῶν κεραμικῶν ἀγγείων, εἰς ἃ ἐνετίθεσαν τάριχος. Πρβλ. Δημοσθ. πρὸς Λάκρην 34 «μαρτυρεῖται... ἐνέθεσθαι Ἀπολλόδορον εἰς τὴν ναῦν... ταρίχους κεράμια ἐνδεκα ἢ δώδεκα».

2) Ἀγνοῶ τὴν σημασίαν τῆς λέξεως· ῥόκα ἢ ῥούκα λέγεται κοινῶς τὸ εὐζωμόν (eruca sativa DC.), ῥώκας δὲ καλοῦσι τινες τῶν βυζαντινῶν τὰς σκελίδας τοῦ σκοροδόου. Ἀλλὰ προδήλως ἡ σύνθεσις δεικνύει ἡμῖν ὅτι οὐτε περὶ φύλλων εὐζώμου οὐτε περὶ σκελίδων σκοροδόου πρόκειται ἐνταῦθα, διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὀνομασθῶσι ταῦτα χάρται. Μήπως πρέπει νὰ γραφῇ ῥακκοχαρτίν, ἥτοι χάρτης ἐκ ῥακῶν κατεσκευασμένος;

3) Ὁ προσδιορισμὸς ἄσπρος νομιζομεν ὅτι ἀρμόζει μᾶλλον εἰς χάρτην ἢ εἰς μεμβράναν.



φάντων καὶ ὄψεων καὶ ὅτι αἱ λεπτόταται μεμβράναι κατεσκευάζοντο ἐκ δερμάτων ἀγεννήτων ἢ θνησιγενῶν ἀρνίων<sup>1)</sup>. Καὶ ἐν ταῖς Σολομωνικαῖς συγχάνεις γίνεται ἡ διάκρισις τῶν μεμβρανῶν, σκοπούμενου τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς αὐτῶν, εἰς παρθένους ἢ καθαρὰς καὶ εἰς ἀγεννήτους, ἤτοι ἐκ δέρματος ἀγεννήτων ζώων κατεσκευασμένας.

1) Ἀγέννητον χαρτίν: Α' φ. 14 α. 22 α. 33 α. 36 α («εἰς ἀγέννητον» καὶ ἀμέσως κατωτέρω «εἰς χαρτίν ἀγέννητον»). φ. 35 β («γράφον... εἰς ἀγέννητον»). φ. 55 α (ὁμοίως). Ἐπίσης «ἐλάφινον ἀγέννητον», «βοῖνδον» ἢ «βοῶς ἀγέννητον», περὶ ὧν κατωτέρω.

2) Χαρτὶν παρθένον ἢ καθαρὸν: «χ. παρθένον» (Α' φ. 13 β. Β' φ. 248 β). «χ. καθαρὸν» (Α' φ. 37 β. Γ' φ. 18 β). «χαρτίν καθαρὸν καὶ παρθένον» (Βλ. κατωτέρω).

3) Μεμβράνα ἐκ δέρματος βοῶς ἢ μόσχου: «χαρτίν βοῖνδον ἀγέννητον» Α' φ. 13 α. Β' φ. 248 α). «χάρτης ἀγεννήτου βοῶς καθαρὸς» (Γ' φ. 18 β).

4) — ἐκ δέρματος αἰγὸς ἢ τράγου: «χαρτίν τράγου» (Α' φ. 13 α). «χαρτὶ τράγινον» (Β' φ. 248 α). «χαρτίν τράου» (Γ' φ. 11 β). «χαρτίν κερατίου ἡγουν κατζίνας» (Γ' φ. 10 α). Περὶ κατασκευῆς μεμβράνης ἐκ δέρματος ἐριφίου βλέπε κατωτέρω· ὁμοίως καὶ περὶ κατασκευῆς μεμβράνης ἐκ δέρματος ὄνου.

5) — ἐκ δέρματος ἀρνίου.

6) — ἐκ δέρματος ἀντιλόπης ἢ ἐλάφου: «χαρτίν ἐλάφινον» (Α' φ. 39 β). «χαρτίν γαζέλιον ἡγουν ἐλαφινόν» (Α' φ. 39 α). «χαρτίν γαζέλιον» (Α' φ. 38 α. 39 β). «χαρτίν... ἐλαφίου ἀγέννητον» (Α' φ. 13 β). «χαρτίν ἐλάφινον ἀγέννητον» (Β' φ. 248 β).

7) Μεμβράνα ἐκ δέρματος κυνός: «χαρτίν κυνός» (Β' φ. 248 β). «σκύλινον χαρτίν» (Γ' φ. 11 β). «χαρτίν τοῦ κυνός [sic]... Ἀκόμη τὸ χαρτίν θενὰ τὸ βαπτίζης κάθε χρόνον τὴν [ἡμέ]ραν τῶν φώτων· καὶ νὰ λέγῃς: Βαπτίζω σε, πλανεμένον δέρμα τοῦ κυνός [sic] τοῦ ἀγεννήτου κτλ.» (Α' φ. 42 α).

8) — ἐκ δέρματος ἵππου: «γράφε... εἰς δέρμα ἵππου» (Β' φ. 248 β). «γράφε τας εἰς... δέρμαν ἵππου (ἄλογον)» (Γ' φ. 10 α). Ἐκ τούτων ὁμοῦς δὲν ἐμφαίνεται σαφῶς ἂν ἐννοοῦσιν οἱ γράψαντες δέρμα ἵππου μεταπεποιημένον εἰς μεμβράναν ἢ ἀπλῶς διφθέραν. Τοῦτ' αὐτὸ εἰρήσθω καὶ περὶ τῶν ὑπ' ἀρ. 10 καὶ 11.

9) — ἐκ δέρματος κονίκλου: «χαρτίν κουνελίου» (Α' φ. 13 β. Γ' φ. 10 β. 11 β).

10) — ἐκ δέρματος φώκης: «γράφον δὲ εἰς φώκιαν» (Α' φ. 13 α). «γράφε ἐπάνω εἰς φώκης ἢ γυπὸς δέρμα» (Β' φ. 248 α). «γράφον αὐταῖς εἰς φώκας πετζίιν γῇ γαῖς ἄλλον»<sup>2)</sup> (Γ' φ. 11 α).

11) — ἐκ δέρματος γυπὸς: «ἐπαρον γυπὸς δέρμα καὶ γράψον» (Α' φ. 14 α). «γυπὸς δέρμα» (Α' φ. 13 β. Β' φ. 248 α).

1) Gardthausen σ. 40. 41. 43.

2) Ἐν τῷ χειρογράφῳ: «γινεσθαι».



12) — ἐκ δέσματος ἀνθρώπου; «χαρτὴν κεταρίου (;) ἀνθρωπίνου» (Α' φ. 13 β). «χάρτης καιταρίου (;) ἀνθρώπου» (Β' φ. 248 β).

Αἱ δ' ὑπὸ τῶν Σολομωνικῶν Α' καὶ Γ' παρεχόμεναι ὁδηγίαι πρὸς κατασκευὴν χάρτου ἐξ ἀγεννήτου ζύου καὶ χάρτου καθαροῦ καὶ παρθένου, ἦτοι ἐξηγνησμένου ἔχουσιν οὕτω :

[Α' φ. 15 α] «Διὰ τὰ κάμης χαρτὴν ἀγέννητον. Ἐν ταῖς ἐρμηνείαις, ὅπου λέγει νὰ γράφῃς εἰς ἀγέννητον χαρτὴν, ἐτούτη εἶναι ἡ ἐρμηνεία του. Ὅταν οὖν τὸ ζῶον εἶναι ἔγκυνον ἢ γοῦν ἐγγαστρομένον καὶ σφαγῇ, ἔπαρε τὸ ἀγέννητον ἐκεῖνο· καὶ φυλάγον μὴν πῆσῃ κάτω εἰς τὴν γῆν. Καὶ ὅταν τὸ γδέρῃς λέγε τὰ ὀνόματα ταῦτα : Σε ν ν χ ρ ί, Ἐ λ ω ι, Ἐ λ ω ι, Ῥ ω ι, Ἐ σ ω θ ε ν, Ἐ μ μ α ρ ο υ ἡ λ. Καὶ ἂφ' οὗ τὸ γδάρῃς, ὕπαγε εἰς τὸν ποταμὸν ἢ εἰς τὸν ποταμὸν, καὶ πλύνον καὶ ἄλῃθινόν. Καὶ λέγε ταῦτα : «Ρα σα φα ἡ λ, Μο ρ α θ ι, Ἀ γ ι γ ο ι ἄ γ γ ε λ ο ι». Καὶ πᾶς εἰς τὸν ποταμὸν εἰσέλθῃς καὶ πλύνῃς τὸ παρὸν δέσμα, εἰς τὸν ποταμὸν καὶ πλύνῃς τὸ παρὸν δέσμα καὶ ἔξῃς το καλά. Πλύνοντάς το λέγε τὰ ὀνόματα ταῦτα : «Ρο ν ε ἡ λ, Ῥα σα φα ἡ λ, Μο ρ α θ ι, Ἀ γ ι γ ο ι ἄ γ γ ε λ ο ι», καθαρὸν καὶ πάστρον καὶ ἄλῃθινόν. [φ. 13 α]. Καὶ τότε ἔπαρον ἕνα τζουκάλιν κινούριον καὶ καθαρόν καὶ ἄσβέστην καθαρόν, καὶ πάστρον καὶ ἄλῃθινόν. Καὶ τότε ἔπαρον ἕνα τζουκάλιν κινούριον καὶ καθαρόν ἡπιαστον καὶ ἄσβέστην καὶ πάστρον καὶ ἄλῃθινόν. Καὶ πᾶς εἰς τὸν ποταμὸν καὶ πλύνῃ το, καὶ πλύνοντάς το λέγε τὰ ὀνόματα ταῦτα : «Ἐ ρ λ ο υ ἄ χ, Βο ρ χ α ρ ο υ ρ, Ἐ λ ι, Ἐ λ ι ὦ ν, τὸ ἀτίμητον καὶ μέγα ὄνομα τοῦ μεγάλου βασιλέως, φέρε τὸ παρὸν δέσμα ἀγέννητον τοῦ εἶναι ἔτοιμον εἰς πᾶν προῆγμα, ὃ μέλλω γράφειν εἰς αὐτό». Καὶ ἂφ' οὗ στεγνώσῃ γράφει πάνω εἰς τὸν λαιμὸν τὰ σημεῖα ταῦτα. [ἔπονται 7 καθαλιστικὰ σημεῖα, κατὰ τὸ ἐν τῇ αὐτῇ Σολομωνικῇ στεγανογραφικὸν ἀλφάβητον τοῦ ἀγγέλου Μιχαὴλ δηλοῦντα τὰ γράμματα ΛΕΜΤΟΜ ?].

[Γ' φ. 12 β] «Ἰδοὺ γράφομεν καὶ φανερώνομεν ὅτι πῶς γίνονται τὰ χαρτὰ ποῦ χρειάζονται εἰς πάντα ταῖς δουλειαῖς. Ἐν ταῖς ἐρμηνείαις ὅπου λέγει νὰ γράφῃς εἰς ἀγέννητον χαρτὴν, ἐτούτην εἶναι γῆ ἐρμηνεία αὐτῆς. Ὅταν εἶναι τὸ ζῶον ἐγγαστρομένον, πρὶν νὰ γενήσῃ νὰ σφαγῇ ἔπαρον τὸ ἀγέννητον ἐκεῖνο καὶ φυλάγον νὰ μὴν πῆσῃ κάτω εἰς τὴν γῆν. Καὶ ὅταν τὸ γδέρῃς λέγε τὰ ὀνόματα ταῦτα : Σε ν ν χ ρ ί, Ἐ λ ω ι, Ἐ λ ω ι, Ῥ ω ι, Ἐ σ ω θ ε ν, Ἐ μ μ α ρ ο υ ἡ λ. Καὶ νὰ γδάρῃς, καὶ πᾶς εἰς τὸν ποταμὸν εἰσέλθῃς καὶ πλύνῃς τὸ παρὸν δέσμα, εἰς τὸν ποταμὸν καὶ πλύνῃς τὸ παρὸν δέσμα καὶ ἔξῃς το καλά. Πλύνοντάς το λέγε τὰ ὀνόματα ταῦτα : «Ρο ν ε ἡ λ, Ῥα σα φα ἡ λ, Μο ρ α θ ι, Ἀ γ ι γ ο ι ἄ γ γ ε λ ο ι», καθαρὸν καὶ πάστρον καὶ ἄλῃθινόν. [φ. 13 α]. Καὶ τότε ἔπαρον ἕνα τζουκάλιν κινούριον καὶ καθαρόν ἡπιαστον καὶ ἄσβέστην καὶ πάστρον καὶ ἄλῃθινόν. Καὶ πᾶς εἰς τὸν ποταμὸν καὶ πλύνῃ το, καὶ πλύνοντάς το λέγε τὰ ὀνόματα ταῦτα : «Ἐ ρ λ ο υ ἄ χ, Βο ρ χ α ρ ο υ ρ, Ἐ λ ω ι, Ἐ λ ι ὦ ν, τὸ ἀτίμητον καὶ μέγα ὄνομα τοῦ μεγάλου βασιλέως, φέρετε τὸ παρὸν δέσμα ἀγέννητον τοῦ εἶναι ἔτοιμον εἰς

1) Χειρ. κατα ἡστὶν ἡν. 2) Χ. λεγ. 3) Χ. ἀγγι ἀγγελη. 4) Χ. νατουνη. 5) Χ. μελογραφον. 6) Χ. ωβέστην. 7) Χ. παστρφε.



πᾶσαν προᾶγμαν ὁ μέλλω γράφειν<sup>1)</sup> ἐν αὐτῷ». Καὶ σὺν στεγνῶσῃ γράφει ἀπάνω<sup>2)</sup> εἰς τὸν λαιμόν του τὰ σημεῖα ταῦτα. [ἔπονται τὰ αὐτὰ καθολιστικά σημεῖα].

Διὰ τὰ κάμης καθαρόν χαρτίν. Ὅταν μέλλῃς τὰ κάμης καθαρόν καὶ παρθένον χαρτίν πρέπει νὰ εἶναι τὸ ζῶον ἀρσενικόν, ἢ ἔριφον ἢ ἀρνίον ὁποῦ νὰ βυζάνη· καὶ σφάζε το μὲ τὴν ὀηθεῖσαν μάχαιραν τῆς τέχνης. Λέγε καὶ ταῦτα τὰ ὀνόματα: «Ὁ λαῖ, Ἄλμαῖ, Ἀνευρνευτόν, Ἰωτζαθ, Σεμπορφυράν, Ἰαοῦ, Ἰαναροῦ, Ἀροῦθ, Μαρουκατά, Τάκατά, Ἀδωναῖ, Ἰεουλσόρ, Ἐναοῦ, Ἰά, Ἰά, τετραγράμματον καὶ Σοφάο, ἅγιον ὄνομα καὶ δυνατὸν καὶ φοβερόν, καθάρισον ἀπὸ πλῆθος ἁμαρτίας καὶ [φ. 15 β] ἀκαθαρσίας τὸ πνεῦμα καὶ φοβερόν καὶ δυνατὸν καὶ ἅγιον τούτου τοῦ ὀνόματος, τοῦ εἶναι ἀληθές καὶ καλόν<sup>3)</sup>, εἴτι καὶ ἂν γράψω εἰς αὐτὸ νὰ εἶναι στεγνόν. Ἀμήν». Ἀμα δὲ καὶ γδάρε αὐτό, καὶ καθάρισε καὶ πλύνε το νερὰ ζ' καὶ λέγε τὰ ἄνωθεν γεγραμμένα ὀνόματα καὶ ἤργασέ το εἰς ἀσβέστην καὶ γράφει».

Ἐδὼ φανερώσω διὰ τὰ κάμης καθαρόν χαρτίν. Ὅταν μέλλῃ νὰ κάμης καθαρόν χαρτίν καὶ παρθένον πρόσδεχε νὰ γεῖναι τὸ ζῶο ἀρσενικόν, ἢ ἔριφιον ἢ ἀρνίον, νὰ βυζάνη ἀκόμη· καὶ σφάζε το μὲ τὸ εἰρημένον μαχαῖρον τῆς τέχνης, καὶ ὅταν τὸ σφάξης λέγε τὰ ὀνόματα αὐτά: «Ὁ λαγί, Ἐλμαγί, Ἀνερρσειτόν, Ἰωτζαθ, Σεμπορφυράν, Ἰαοῦ, Ἰαναροῦ, Ἀβούθ, Μαρκαια, Τακτά, Ἰιεσουνάλ, Ἡναοῦ, Ἰά, Ἰά, τετραγράμματον καὶ Σοφάο, ἅγιον καὶ φοβερόν καὶ δυνατὸν καὶ ἅγιον τούτου τοῦ ὀνόματος, τοῦ εἶναι ἀληθὲς καὶ καλόν, εἴτι νὰ γράψω εἰς αὐτὸν νὰ γεῖναι στεγνὸν» [φ. 15 β]. Καὶ πλύνε αὐτὸ καὶ καθάρισέ το· καὶ πλύνε το μὲ νερὰ ἐπτά, καὶ λέγε τὰ ἄνωθεν γεγραμμένα ὀνόματα καὶ ἤργισέ το εἰς ἀσβέστην καὶ γράφον εἴ τι θέλεις».



Ὡς ἐκ τῆς ἀντιπαράθεσεως τῶν δύο τούτων κειμένων καταφαίνεται (ὁ ἐν Μονάχῃ κωδὶξ δὲν περιέχει τισαύτας ὁδηγίας) ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς εἶναι ὁ αὐτός, μικράν δὲ τινα διαφορὰν μόνον παρουσιάζει τὸ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρίας χειρόγραφον, προστιθὲν ὅτι μετὰ τὸ ἐπίπασμα τῆς ἀσβέστου ἐν τῇ χύτρᾳ πρέπει τὸ δέρμα νὰ καθαρισθῇ καὶ νὰ πλυθῇ καὶ αὐτὸς εἰς ῥέον ὕδωρ.

#### ΓΡΑΦΙΚΟΝ ΜΕΛΑΝ ΚΑΙ ΧΡΩΜΑΤΑ

Πολυάριθμοι εἶναι αἱ περισωθεῖσαι ἐν μεσαιωνικοῖς χειρογράφοις συνταγαὶ πρὸς κατασκευὴν γραφικοῦ μέλανος καὶ χρωμάτων χρησίμων εἰς γραφήν<sup>4)</sup>.

1) Χειρ. ομελο γράφο. 2) Χ. ακαπανο. 3) Χ. καλός. 4) Χ. τκατα.

5) Βλ. Wattenbach Das Schriftwesen des Mittelalters εκδ. β' σ. 197 κθ.



Οὐδὲν ἦττον δὲν ἀμοιροῦσιν ἐνδιαφέροντος αἱ ἐν τοῖς μαγικοῖς βιβλίοις, μάλιστα διὰ τὰς ὀρίζομενας ἐνίοτε παραδόξους μίξεις ὕλων. Ἦδη ἐν τοῖς μαγικοῖς παπύροις εὐρίσκομεν ὁδηγίαν πρὸς κατασκευὴν «Τυφωνίου μέλανος» (στήλ. III στίχ. 23—26 παρὰ Dieterich σ. 799). Ἰδιαιτέρως δὲ μνείας ἄξιαι εἶναι αἱ παντελῶς ἀσυνήθεις ὕλαι, ὧν ὄφειλον νὰ ποιῶνται χρῆσιν οἱ μάγοι. Ἐν ταύταις δὲ τὴν πρώτην τάξιν κατέχει τὸ αἷμα. Οἱ μαγικοὶ πάπυροι παραγγέλλουσι τὸν βουλούμενον νὰ αἰτήσῃ ὄνειρον νὰ γράψῃ εἰς βύσσινον ῥάκος αἵματος ὀρτυγίου εἰκόνα Ἑρμοῦ (στήλ. V στ. 5 σ. 802 Dieterich). Γραφὴν δι' αἵματος μνημονεύει καὶ τὸ ἕτερον τῶν ὑπὸ Legrand ἐκδοθέντων Ἱατροσοφίων (σ. 22. 23). Αἱ δὲ Σολομωνικαὶ ἀναγράφουσι πάντοτε καὶ τὸ ζῶον ἐξ οὗ πρέπει νὰ ληφθῇ τὸ αἷμα· οὐχὶ σπανίως ἀναφέρεται ἀνθρώπινον αἷμα : «γράφον αὐτὸ μὲ αἷμαν ἀν[θρώπου]». (Α' φ. 14 α) «μὲ τὸ αἷμαν τῆς μούττης σου». (Α' φ. 39 α) «μὲ τὸ αἷμαν τοῦ δακτυλίου σου τοῦ μικροῦ». Τὰ δ' ἄλλα ζῶα, πλὴν τῶν μνημονευομένων ἐν τοῖς κατωτέρω δημοσιευομένοις ἀποσπάσμασιν, εἶναι τὰ ἑξῆς :

Ἀἴλουρος. «μετὰ αἵματος αἰλούρου ἵγουν κάτου» (Α' φ. 39 α).

Μῦς. «γράφον μὲ αἷμαν ποντικοῦ» (Α' φ. 36 α).

Περιστερά. «γράφον μὲ αἷμαν περιστερᾶς λευκῆς» (Α' φ. 38 β. Βλ. καὶ φ. 39 β). «μὲ ζαφαρᾶν καὶ μὲ αἷμαν περιστερᾶς ἄσπρης» (Α' φ. 37 β).

Ἀλέκτωρ καὶ ἀλεκτορίς. «γράφον μὲ αἷμαν ὀρνίθας ἄσπρης καὶ πετεινοῦ ἄσπρου καὶ μίξε τὰ αἵματα τῶν ζώων» (Α' φ. 37 β).

Βόας. «Ὅπως τὸ βόειον ἀναγινώσκῃ κατὰ λῆγαν, πρὸς μαγικὰς πράξεις ὁφείλει ὁ μάγος νὰ σφάξῃ τὸ ζῷον ἐν τῇ ἐνὶ πλεῶν ἐπιφάνειᾳ τινι» (Α' φ. 15 β).

Πρὸς ἐρυθρὰν γραφὴν ἀναφέρονται καὶ σπανίως καὶ ἡ χρῆσις κινναδάρεως, σαφῶς δὲ διαγράφεται τίνες ῥοδόσταμων σχημάτων πρέπει νὰ γράφωται διὰ μέλανος καὶ τίνες ἐρυθραὶ (Γ' φ. 10 α). Ἄλλαι δ' ὕλαι πρὸς γραφὴν ἀναφέρονται συχνάκις ἐν μὲν τοῖς μαγικοῖς παπύροις ἢ σμύρνα (στήλ. IV, 2. 16. V, 5. VI, 4. XI, 26), ἐν δὲ ταῖς Σολομωνικαῖς ὁ ζαφοράς ἢ ζαφορά (cathamus tinctorius L.), ἣτις ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω ἐμγιγνέτο ἐνίοτε μετὰ αἵματος περιστερᾶς (Α' φ. 37 β. 38 β. 39 α. 40 α. 45 β). Ἀμφίδολον δὲ ἀν' ἡ ζαφορά καὶ ὁ πολλαχοῦ ἐπίσης ἀναγραφόμενος κρόκος<sup>1)</sup> δηλοῦσι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα· διότι ἐν τινι χωρίῳ τῆς Σολομωνικῆς ἀναγινώσκομεν : «μὲ ἄσπρον αὐγοῦ ἵγουν κρόκον»<sup>2)</sup> (Α' φ. 39 α).

1) «γράφον τὰ κάτωθεν μὲ κρόκον καὶ μελισσόφυλλον» (Α' φ. 39 α. Μελισσόφυλλον εἶναι τὸ φυτὸν melissa altissima Sibth.). «γράφε μὲ μόσχον καὶ κρόκον καὶ ῥοδόσταμαν» (Α' φ. 22 α). «γράφε... μετὰ μόσχου με[τά] κρόκον καὶ δὲν φοῦσαι ὥς εἶναι καὶ μὲ ῥοδόσταμαν» (Α' φ. 23 α). «μετὰ μόσχον καὶ κρόκον καὶ ῥοδόσταμον καὶ κινναδάρεως» (Γ' φ. 19 α).

2) Ὁ λαὸς οὐδέποτε συγχέει τὸ λεύκωμα (ἄσπρον ἢ ἄσπραδι) καὶ τὸν κρόκον (κοινῶς κορκὸς ἢ κροκὸς ἢ κρόκος) τοῦ φύου. Ἀκατανόητος δὲ φαίνεται ἡ τοιαύτη σύγχυσις τοῦ βιβλιογράφου, ἀφοῦ μάλιστα οὐδεμία ἀπῆρχεν ἀνάγκη ἐρμηνείας τῆς κοινοτάτης λέξεως «ἄσπρον αὐγοῦ». Πιθανὸν ὅμως ὅτι ἡ λέξις κρόκος σημαίνει καὶ ἐν τῇ Σολομωνικῇ τὴν βοτάνην, παρενόητος δ' αὐτὴν ὁ βιβλιογράφος, μὴ διατηρηθεῖσαν ἐν τῇ ὁμιλουμένῃ.



Πλὴν τούτων αἱ Σολομωνικαὶ ὀρίζουσιν ἴδιον μίγμα πρὸς γραφὴν τῶν καβαλιστικῶν χαρακτηῖρων ἐκάστου τῶν ἑπτὰ πλανητῶν, ἥ δ' ἐν τῇ Ἱστορικῇ ἐταιρίᾳ ἀποκειμένη προστίθῃσι καὶ ὀδηγίας πρὸς κατασκευὴν ἰδίου γραφικοῦ μέλανος δι' ἑκαστον πλανήτην πρὸς γραφὴν τῶν ἐπωδῶν, ὡς αἱ πρόκειται ἐξορκισμὸς τῶν ἀγγέλων τῶν κυριευόντων τῶν πλανητῶν καὶ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτοῖς δαιμόνων. Καὶ ἐν πρώτοις παραθέτομεν ὧδε τὴν ἐν τοῖς τρισὶ χειρογράφοις ἀναγραφὴν τῶν μιγμάτων.

[Α' φ. 13 α] Ταῖς χαρακτηῖραις τοῦ Κρόνου κάμε ταις μὲ τὴν σκουριάν τοῦ μολύβδου καὶ μὲ ξεῖδιν, καὶ κάπνισον τεάφιν καὶ γράψε εἰς χαρτὴν τράγον ταύτας.

Ταῖς χαρακτηῖραις τοῦ Διὸς κάμε ταις μὲ ἀργυρίον σκουριάν καὶ μετὰ [ὁδο]στάματος...

Τὰς χαρακτηῖρας τοῦ Ἡλίου γράψ[ον] μετὰ βαίν[α] βάρεως καθαῶς καὶ μετὰ ῥοδοστάματος...

Τὰς χαρακτηῖρας τοῦ Ἡλίου γράψ[ον] μετὰ χρυσοῦν καὶ [μετὰ ἀρσενίκιον φ. 13 β] σλ... [σχιστόν;] καὶ ὕδατος...

Τῆς Ἀφροδίτης γράψον μὲ αἷμαν νυκτερίδος [Χειρ. νυκτερίδος] ἢ μετὰ λαζουρίου ἀδόλου [Χειρ. ἄδωλον] καὶ ῥοδόσταμαν...

Τῆς Σελήνης γράψον μὲ κρόκον καὶ μόσχον καὶ ῥοδόσταμαν μετὰ αἵματος ἀνθρώπου...

[Β' φ. 248 α] Τὰς χαρακτηῖρας τοῦ Κρόνου ποίησε μετὰ τῆς σκουρίας τοῦ μολύβδου καὶ μετὰ ὄξους, καὶ κάπνιξε τεάφιν αὐτάς· γράψε δὲ αὐτάς εἰς χαρτὴν τράγινον.

Τὰς χαρακτηῖρας τοῦ Διὸς ποίησε μετὰ ἀργυρίου σκουρίας καὶ μετὰ ῥοδοστάματος.

Τὰς χαρακτηῖρας τοῦ Ἡλίου γράψ[ον] μετὰ βαίν[α] βάρεως καθαῶς καὶ μετὰ ῥοδοστάματος.

[φ. 248 β] Τὰς χαρακτηῖρας τοῦ Ἡλίου γράψε μετὰ χρυσοῦν ἢ μετὰ ἀρσενικοῦ σχιστοῦ καὶ ὕδατος.

Τῆς Ἀφροδίτης αἱ χαρακτηῖραι ὑπάρχουσι καὶ γράφε αὐτάς μετὰ αἵματος νυκτερίδος ἢ μετὰ λαζουρίου ἀδόλου καὶ ῥοδοστάματος...

[ἐλλείπει]

[Γ' φ. 12 α] Οἱ χαρακτηῖρες τοῦ Κρόνου κάμεται[ς] οὕτως· ἔπαρε σκουριάν τοῦ μολύβδου καὶ ξεῖδιν καὶ γράψε ταις εἰς χαρτὴν τράγον καὶ κάπνισέ ταις μὲ δειάφιν.

[φ. 11 α] Τ[οῦ] Ζεῦ οἱ χαρακτηῖρες γράφον[ται] ἀφέθη χῶρος κενός, ὅπως προστεθῶσιν ἐπειτα αἱ ὀδηγίαι.

[φ. 10 β] Ταῖς χαρακτηῖραις τοῦ Ἡλίου γράψον μὲ κιννάβαριν καθαρόν καὶ μὲ ῥοδόσταμον...

[φ. 10 α] Τοὺς χαρακτηῖρες τοῦ ῥηλίου γράψε τους μετὰ χρυσοῦν ἢ μετὰ [Χειρ. ἡμερα] ἀρσενίκιον σχιστόν [Χειρ. χρυσόν] καὶ ὕδατος...

[φ. 11 β] Τῆς Ἀφροδίτης οἱ χαρακτηῖρες γράφονται οὕτως· ἔπαρον γαῖμα νυκτερίδος ἢ μετὰ λαζουρίν ἀδόλον καὶ ῥοδόσταμον.

[φ. 10 β] Ταῖς χαρακτηῖραις γράψον μὲ κρόκον [Χειρ. κρονον] καὶ μόσχον καὶ ῥοδόσταμον καὶ μετὰ γαῖματος ἀνθρώπου...



Τοῦ Ἑρμοῦ γράφον Τοῦ Ἑρμοῦ χαρακτη- [φ. 11 α] Τοῦ Ἑρμῆ  
 μὲ αἷμαν βοδὸς ὄνου ἢ ραι γράφονται μετὰ αἵ- οἱ χαρακτηῖρες γράφον  
 προβάτου ἢ μετὰ γυ- ματος βοδὸς ἢ ὄνου ἢ μὲ γαῖμα βόου ἢ ὄνου  
 ἄρεως [= ὀδραργύρου] προβάτου ἢ μετὰ ἰαγίου ἢ προβάτου . . .  
 καὶ ὕδατος . . . [= ὀδραργύρου] καὶ ὕ-  
 δατος . . .

Αἱ δ' ὁδηγίαι πρὸς κατσκευὴν γραφικοῦ μέλανος ἐκάστου τῶν ἐπὶ πλανητῶν ἔχουσιν ὡς ἑξῆς :

[Γ' φ. 10 β] Ἰδὸν καὶ τὸ μελάνι τοῦ Ἡλίου. Τὴν ὥραν ὅπου κυριεύει ὁ Ἥλιος μὲ χρυσὸν νὰ γράψῃς. Λάβε \*) ἄκραν χρυσοῦ \*) ἢ μετὰ ὀλίγου δυοαγύρου καὶ τρίψῃς τα ἐπιμελῶς καὶ βάλ' τα εἰς φωτῖαν, ἕως ὅπου νὰ φύῃ ὁ δυοαγύρος καὶ ὕστερις σύμμειξον καὶ ζουμὶ ἡλιοβοτάνου καὶ γράφῃς ἐν τῇ ἰδίᾳ ὥρᾳ τοῦ γήλιου.

Ἰδὸν καὶ τὸ μελάνι τῆς Σελήνης. Τὸ μελάνι τῆς Σελήνης γίνεται μὲ τὸ ζουμὶ τῆς ἐλιῦς καὶ ὀρεοπάραρον \*) καὶ κάμφουραν καὶ γαῖμα λαοῦ \*), τρίψας καὶ ἐνώσας αὐτὰ καὶ ποῖσον μελάνιν καὶ γράφῃς εἰς τὴν ὥραν ὅπου κυριεύει ἡ Σελήνη . . .

[φ. 11 α] Ἰδὸν καὶ τὸ μελάνι τοῦ Ἀρεως. Τὸ μελάνι τοῦ Ἀρεως, εἰς τὴν ἰδίαν ὥραν ὅπου κυριεύει τρίψον κιννάβαριν \*), βερζὶν καὶ κυνόγλωσσον \*) καὶ κομμῖον \*), καὶ γράφῃς εἴτι θέλεις εἰς τὴν ὥραν τοῦ Ἀρη-  
 Ἰδὸν τὸ μελάνι τοῦ Ἑρμοῦ. Τὸ μελάνι τοῦ Ἑρμοῦ γίνεται περὶ καθαρὸν καὶ ἄρχειτόν \*) σιληματὶν \*) καὶ πάλην πηουνία \*) καὶ γαῖμαν πειτι-  
 νοῦ· ταῦτα πάντα ποίγησον μελάνιν \*) καὶ ὥρᾳ τοῦ Ἑρμῆ καὶ γράφῃς . . .

[φ. 11 β] Ἰδὸν καὶ τὸ μελάνι τοῦ Ζεὺς. Τὸ μελάνι τοῦ Ζεὺς ἔνεται \*) οὕτως· ἔπαρον λαζοῦριν καὶ μικροῦ ἐκτίς (;) ἀριστολογίας \*) καὶ χολὴν ἰχθύος· αὐτὰ πάντα \*) τρίψον ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ Ζεὺς καὶ γράφον εἴ τι θέλεις . . .

Ἰδὸν καὶ τὸ μελάνι τῆς Ἀφροδίτης. Τῆς Ἀφροδίτης τὸ

1 Χσιρ. μελατη.

2) X. λαθον.

3) X. χρυσουτου.

4) Ὀρεοπάραρον εἶναι ἡ βοτάνη ἢ ἄλλως καλουμένη ῥέον βάρεθρον (rheum Emodi Wall. ἢ rheum rhaponticum L.).

5) X. λαον = αἷμα λαγωῦ.

6) X. καναθαριν.

7) X. κυνογλωσσον.

8) = ἀρκετόν.

9) = παιωνίαν (Paeonia corallina Retz).

10) X. ηνετι (= γίνετα).

11) Λαζοῦριν εἶναι πιθανῶς τὸ σίλφιον· ἀλλ' ἢ ἐπομένη βοτάνη μοι εἶναι ἄγνωστος ἴσως εἶναι ἡ aristolochia parvifolia Sibth.

12) X. παντα παντα.



μελάνι γίνεται οὕτως: γαίμα περισσεῶς καὶ κόρνον<sup>1)</sup> καὶ ὁδοόταμον καὶ ἀλογοβοτάτον μὲ τραγούρας<sup>2)</sup> καὶ μόσκον ἄκρατο<sup>3)</sup>, σμίξον τῇ ἰδίᾳ ὥρᾳ τῆς<sup>4)</sup> Ἀφροδίτης καὶ γράφε εἴ τι θέλεις...

[φ. 12 α] Ἴδοὺ καὶ τὸ μελάνι τοῦ Κρόνου. Τὸ μελάνι τοῦ Κρόνου εἶναι τοιούτως: Ἐπαρον κικνούδια... [Ἀφέθη] ἡχώρος πρὸς συμπλήρωσιν].

Ἐκ τῶν ἄλλων χειρογράφων ἐλλείπουσιν αἱ ὁδηγίαι αὗται. Ἐν δὲ τῷ Α' καὶ τῷ Γ' ὑπάρχει καὶ ἡ ἐπομένη συνταγὴ πρὸς κατασκευὴν ἐξ ἀσβόλου μελάνης χρησίμου κατὰ τὴν λεκανομαντείαν.

[Α' φ. 41 α] «καὶ ἔπαρον καὶ μουζην ἀπὸ τεγάνιν σιδερένον ἀμίλητον<sup>5)</sup> καὶ βάλε μέσα λάδιν' καὶ ἀνακάτωσον μὲ τὴν μουζην νὰ γένῃ μελάνιν. Καὶ τότε ἀπὸ τὸ αὐτὸ γράψε εἰς τὴν παλάμην τοῦ κορασίου τὴν κάτωθεν' καὶ γράψον καὶ εἰς τὴν μύτην τῆς ταῦτα τὰ ὀνόματα».

[Γ' φ. 41 α] «καὶ ἔπαρον λάδι καθαρόν καὶ μουνιζούρα ἀπὸ<sup>6)</sup> τηγαρίου ἀποκάτω' καὶ βάλε τὸ λάδιν μὲ τὴν μουνιζούραν καὶ κάμε το μελάνι. Καὶ γράψε τὴν χαρακτῆρα εἰς τὴν παλάμην τῆς κόρης»<sup>7)</sup>.

Β'



Ἐν τῷ Journal of the Hellenic Studies (1900 XI σ. 286 κέ.) ὁ Τ. W. Allen ἐξημεσίωσε διδασκικωτάτῃ μετὰ ταχυγραφικῶν σημείων ἐν ἀρχαίᾳ κώδικι τῆς Βασιλικῆς βιβλιοθήκης (Regina 159), γεγραμμένῃ τῷ 1364. Ἡ ἐν τῷ κώδικι τούτῳ χρῶσις τῶν γραμμικῶν σημείων, εἰς ἄκρον ἐνδιαφέρουσα διὰ τὸ καινοφανὲς τινῶν ἐκ τῶν εἰρησίων, εἶναι ἀνώμαλος· διότι τοιαύτη χρῆσις γίνεται μόνον πρῶτον μὲν ἐν ὀλίγοις χωρίοις τοῦ κειμένου, ἐν οἷς ὁ βιβλιογράφος παρὰ τὸ σὺν ἡθεὶς γράφει ταχυγραφικῶς συλλαβὰς τινὰς καὶ γράμματα· ἔπειτα ἐν τέλει τοῦ βιβλίου, ἐν πίνακι περιέχοντι ταχυγραφικά σημεῖα καὶ τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν καὶ τελευταῖον ἐν δυοῖ μακραῖς σημειώσεσιν, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχούσαις πρὸς τὸ κείμενον, γεγραμμέναις δ' ἐν

1) Χ. κορνον.

2) Τὸ μὲν ἀλογοβοτάτον μοι εἶναι ἄγνωστον· ἐν δὲ ταῖς ἐπομέναις δυοῖ λέξεσιν ὑποθέτω ὅτι ὑποκρύπτεται παρεμφαρμένον τὸ ὄνομα τοῦ μανδραγόρου, ὅστις καὶ ματραγοῦρα καὶ μαντραγοῦρα λέγεται κοινῶς.

3) Χ. ακροτο.

4) Χ. ἐτη ἡδια οροτις.

5) Χ. ἀμήλλστον' νομίζομεν ὅτι οὕτω πρέπει νὰ διορθωθῇ, διότι συχνότατα ἐν ταῖς παρασκευαῖς τῆς λεκανομαντείας ἀναφέρονται πράγματα ἀμίλητα, ὅσα θηλαθῇ ὀφείλει νὰ λάβῃ τις σιωπῶν.

6) Χ. ἐπι.

7) Ἐν πᾶσι τοῖς χωρίοις τῶν Σολομωνικῶν, ἅτινα παρεθέσαμεν, διορθώσαμεν τὰς ἀνορθογραφίας καὶ τὴν πλημμελῆ στίξιν τῶν χειρογράφων. Αἱ δι' ἀραιῶν γραμμάτων μεταγραφόμεναι φράσεις εἶναι ἐν χειρογράφοις ἐρυθραί.



τῷ κενῷ χώρῳ ἀμφοτέρων τῶν σελίδων τοῦ μεταξὺ τοῦ πίνακος καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ βιβλίου φύλλου (φ. 13).

Τῶν σημειώσεων τούτων, ἃς κρίνει σπουδαιότατας ὑπὸ παλαιογραφικὴν ἔποψιν, ὁ Ἄγγλος ἐκδότης δημοσιεύει δυστυχῶς τὴν πρώτην μόνον, ἐν πανομοιότυπῳ καὶ ἐν μεταγραφῇ. Διότι ἡ ἑτέρα, βραχυτέρα μὲν τῆς πρώτης κατὰ τὰλλα δ' ὅμοια, ἐπαρουσίαζε πολλῶν μείζονας δυσκολίας, ὡς λέγει. Ὁμολογεῖ δ' ὅτι ἐν μέρει μόνον ἐδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ ταύτην, καὶ προστίθῃσιν ὅτι ὡς εἰκάζει ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν λέξεων χάρτης, χαρακτῆρες, δέρμα, περιέχει αὕτη ὁδηγίαν πρὸς ἀντιγραφὴν ψαλμῶν τινων. Τὴν κατανόησιν ἔμως τῆς σημειώσεως ταύτης ἐδυσχέρανε μᾶλλον ἢ πλημμελὲς ἀνάγνωσις λέξεων τινων, διότι, ὡς ἐκ τῆς κατωτέρω ἀντιπαραθέσεως τῆς ἡμετέρας μεταγραφῆς πρὸς τὴν τοῦ ἐκδότου καταφαίνεται, τὸ κείμενον δὲν εἶναι δύσληπτον.

Journal σ. 292.

Ἡμετέρα ἀνάγνωσις <sup>1)</sup>.

ἀπὸ δε τὸν νς ψαλμὸν ἕως τον ξδ	Ἀπὸ δὲ τὸν νς' ψαλμὸν ἕως τὸν ξδ'
ψαλμὸν σὺν τόνδε [?] τας	ψαλμὸν σὺν τόνδε τας
χαρακτῆρας ὄφελοῦν' διὰ κατὰ ὅβε	χαρακτῆρας ὄφελοῦν. Διὰ κατὰ
βαλεις ἄνον	βαλεις ἄνθρωπον
να [?] μηδὲν ἔχει στόμαν, να	μηδὲν ἔχει στόμαν, νὰ σοῦ ἀπηλο-
ἀπηλογηθῇ ἀμεταφύλακτον	γηθῇ· ἀμε να στέκ[η]
ὥσπερ βοὺς ἐμπροστά σου· ἢ ἄνδρας	ὥσπερ βοὺς ἐμπροστά σου· ἢ ἄνδρας
ἢ γυναῖκα	ἢ γυναῖκα
ἐλαφίνα δερμάτιον καὶ	ἐλαφίνα δερμ[ά]τι[α] καὶ
δήλωσον το χαρτήν' καὶ ἀπάνω τοῦ	δήλωσον το χαρτήν' καὶ ἀπάνω τοῦ
χαρτήν' τήδε τας χαρὰς	χαρτὶν τάδε τὰς χαρὰς
κτίρας· καὶ πνησον[?] τὸ χαρτήν' ξυ-	κτίρας· καὶ κάπνησον τὸ χαρτήν' ξυ-
λαλῶν καὶ λούν παν'	λαλῶν καὶ λ... πάν.
καὶ τίλεξε (?) τιλίξετε) μετὰ μεταξοτοῦ	καὶ τίλεξε τ[ο] μετὰ μεταξοτοῦ. Καὶ
καὶ βαστα το εἰς κριτήριον	βάστα το εἰς κριτήριον
καὶ να θαυμάσεις· τήδε[?] τῷ Ἡ[?]	καὶ νὰ θαυμάσεις. Τάδε εἶναι ἡ χα-
χαρακτῆρων.	ρακτῆρες.†

1) Ἐν στίχ. 2. Τὰ γράμματα θεὰ εἶναι διαγεγραμμένα ἐν τῇ χειρογράφῳ.

στ. 3. Ἐν τῇ τελευταίᾳ λέξει τὸ ἐκληφθὲν ὑπὸ τοῦ Allen ὡς εἰς τῆς καταλήξεως εἶναι ἡ ὁξεία τῆς πρώτης συλλαβῆς.

στ. 7. Ἀντὶ «καὶ πνησον» ἀναγινώσκεται σαφῶς «καὶ κάπνησον».

στ. 9. Ἐπίσης σαφῶς ἀναγινώσκεται ἡ τελευταία φράσις. Τὸ ταχυγραφικὸν σημεῖον τοῦ τας ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐν τέλει τοῦ 1 στίχου καὶ ἐν στ. 6, πρὸς δὲ τούτοις ἐν τῇ 7—8 στίχῳ τοῦ πανομοιότυπου πίνακος τῶν ταχυγραφικῶν σημείων, ὃν ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος ἐδημοσίωσεν ὁ Allen. Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ πίνακι, ἐν στ. 11—12, ἐρμηνεύεται ὡς δηλοῦν «εἶναι» τὸ ταχυγραφικὸν σημεῖον, ὅπερ ὁ Allen ἀναγινώσκει «τῶ». Καὶ τὸ ὑπὲρ τὸ τελευταῖον ο ταχυγραφικὸν σημεῖον δὲν εἶναι ὡ ἀλλ' εἰς, ὡς φαίνεται ἐκ στ. 7—8 τοῦ αὐτοῦ πίνακος.



ἦτοι διορθουμένων τῶν ἀνορθογραφιῶν καὶ τῆς στίξεως : « Ἀπὸ δὲ τὸν ν' ψαλμὸν ἕως τὸν ξδ' ψαλμὸν σὺν τῶνδε τὰς χαρακτῆρας ὠφελοῦν. Αἰὰ νὰ κατεβάλης ἄνθρωπον νὰ μὴδὲν ἔχη στόμαν νὰ σοῦ ἀπηλογηθῇ, ἀμὲ νὰ στέκη ὥσπερ βοῦς ἐμπροστά σου, ἢ ἄνδρας ἢ γυναῖκα (δηλαδὴ εἴτε ἀνὴρ εἶναι οὗτος εἴτε γυνή), γράψε τοὺς ψαλμοὺς ἡμέρα Δευτέρω εἰς ἐλάφινα δεσμάτια, καὶ δέπλωσον τὸ χαρτίν' καὶ ἅπάνω τοῦ χαρτίν' [γράψε] τάσδε τὰς χαρακτῆρας· καὶ κάπνισον τὸ χαρτίν' ξυλαλόη· καὶ ; καὶ τύλεξέ το μετὰ μεταξωτοῦ· καὶ βάστα το εἰς κριτήριον καὶ νὰ θαυμάσης ! Τάσδε εἶναι οἱ χαρακτῆρες ».

Ἡ γλῶσσα τῆς σημειώσεως εἶναι σόλοικος βεβαίως, ἀλλ' ὁ γινώσκων τὴν δημώδη κατανοεῖ εὐχερέστατα τὴν ἔννοιαν αὐτῆς, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως βλέπει ὅτι πρόκειται οὐχὶ περὶ ὁδηγιῶν πρὸς γραφὴν τοῦ ψαλτηρίου, ἀλλὰ περὶ μαγικῶν μέσων πρὸς ἀποστόμωσιν ἀντιπάλων καὶ καθυπερτέρησιν ἐν δικαστικοῖς ἀγῶσιν. Ὡς ἐκ περισσοῦ δ' ἐπιμαρτυροῦσι τοῦτο καὶ οἱ ἀμέσως μετὰ τὸ κείμενον ἐν πέντε στίχοις προσγραφόμενοι «χαρακτῆρες», καθολιστικά σημεῖα συνηθέστατα ἐν τοῖς μαγικοῖς βιβλίοις. Ἐν ἐνὶ μάλιστα τῶν σημείων τούτων, τῇ πρώτῃ τοῦ 11 στίχου, εἶναι ἐγγεγραμμένα ταῦτα : « ο δυνας δέννεται ἐδῶ » (ὁ δεινὰς δένεται ἐδῶ) ὅπου καθίσταται δῆλον ὅτι τὸ κατὰ τὰς ὁδηγίας τῆς σημειώσεως κατασκευασμὸς περιήλκετο ὑπάρχεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν λεγομένων καταδέσμων. Ὁμοίως ἐν τῇ Βατικανῇ χειρογράφῳ ἔχμεν τὸ παλαιότατον τῶν γινώσκων τὴν ἀρχαίαν Σολομωνικήν, καὶ ἐν τῇ ἀκρότατῇ τῇ παφίδᾳ εἶναι ὁμοίαν εἰκασὶν ἐπὶ νεότερα, ὅ δὲ χρόνος τῆς συντάξεως κεφαλαίωσιν τινῶν τῆς ἐν τῇ Βατικανῇ ἀποδιομένης συγγραφῆς «περὶ εὐποριστῶν» εἶναι ἀρμόσιον.

Ἡ χρῆσις μαγγανειῶν πρὸς ματαίωσιν τοῦ ἐπιπορευομένου τῶν ἀρχόντων καὶ παντὸς ἰσχυροῦ καὶ πρόσκτησιν τῆς ἐξ αὐτῶν εὐνοίας ὑπαγορεύεται συχνότατα ὑπὸ τῶν Σολομωνικῶν. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο τεκμήριον ἀρκούντως θλιβερόν τῆς κοινωνικῆς καταπτώσεως καὶ τῆς ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως ἐν τοῖς χρόνοις, καθ' οὓς πάμπολλοι ὑπῆρχον οἱ πιστεύοντες ὅτι ἡ δικαιοσύνη δὲν ἐξυγοστάτει τὴν πλάστιγγα αὐτῆς πρὸς τὸ δίκαιον, ἀλλ' ἐδεκάζετο διὰ βίας ἢ χάριτος· καὶ οἱ ἀδυνατοῦντες νὰ ἐπηρεάσωσιν αὐτὴν ἄλλως ἐπεζήτουν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦτο διὰ τῆς δεισιδαίμονος πίστεως αὐτῶν εἰς τὴν ἐπέμδασιν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων. Αἱ Σολομωνικαὶ ὑποδεικνύουσι τὴν εὐθετον ὥραν πρὸς τοιαύτας μαγγανείας : « εἰς τὴν ἔκτῃ τῆς σελήνης εἶναι καλὸν νὰ ποιήσης δέματα περὶ κριτηρίου » (Γ' φ. 1 α. Α' φ. 5 β). Ἡ 8η ὥρα τῆς Τετάρτης εἶναι καλὴ « εἰς τὸ ποιῆσαι περὶ κριτηρίου » (Β' φ. 241 β). Ἄλλαι δ' ὥραι σημειοῦνται ὡς κατάλληλοι πρὸς παρουσίαν ἐνώπιον βασιλέων, δεσποτῶν, αὐθεντῶν. Συνηθέσταται ἐπίσης εἶναι καὶ αἱ ὁδηγαί πρὸς «γλωσσόδημα» τοῦ ἐχθροῦ· μία δὲ τούτων εἶναι ὁμοιοτάτη πρὸς τὴν ἐν τῇ Βατικανῇ χειρογράφῳ.

[Α' φ. 44 α] « Εἰς γλωσσόδημα ». . . Καὶ γράψον εἰς τοὺς ψαλμοὺς/ ρα' ρδ' καὶ ταῖς χαρακτῆραις· καὶ γράψον τὸ πρότεμπτον τῆς σελήνης· καὶ κάπνισον [τὸ] χαρτίν' ἄμπαριν. καὶ τότε βάλε τὸ χαρτίν' εἰς μεταξωτὸν πα-



νιν πράσινον· καὶ βάσιατο, καὶ ἄμε εἰς ἀφεντείας καὶ εἰς ἄρχοντας καὶ εἰς ἐπισκόπους, καὶ ὁ τι θέλης γίνεται». Ἔπονται οἱ χαρακτῆρες, ὧν τινες εἶναι ὅμοιοι τοῖς ἐν τῷ Βατικανῷ χειρογράφῳ.

Ἐν τῇ ὁδηγίᾳ ταύτῃ παρεντίθενται καὶ ἐδάφια ψαλμῶν (ψαλμ. νζ', 8. 9 κλπ.), διότι ἐκ τῶν ἱερῶν βιβλίων τὸ ψαλτήριον ἐθεωρεῖτο ὡς παρέχον τελεσφορώτατα βοηθήματα εἰς μαγγανείας. Καὶ ἐν ἄλλαις ἐπιφθασίαις παρεντίθενται συχνότατα περικοπαὶ ψαλμῶν, τὸ δ' ὑπ' ἀρ. 2316 Ἱατροσόφιον τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων ὀρίζει εἰς τίνος εἵδους μαγγανείαν εἶναι ὠφέλιμος ἕκαστος ψαλμός<sup>1)</sup>.

Προκειμένου λόγου περὶ τοῦ χειρογράφου τοῦ Βατικανοῦ δὲν κρίνομεν ἄσκατον νὰ σημειώσωμεν διαφορὰς τινὰς ἀναγνώσεως τῶν χωρίων τοῦ κειμένου, εἰς ἃ ἐφηρηδόσθη μερικῶς τὸ ταχυγραφικὸν σύστημα, διότι ἀναμφιδόλως μόνον δι' ὀρθῆς ἀναγνώσεως δύναται νὰ διευκρινηθῇ ἡ χρῆσις τῶν ταχυγραφικῶν σημείων. Τὰ χωρία ἐκεῖνα, ἅτινα μεταγράφει ὁ Allen, εἶναι τέσσαρα. Καὶ τῶν μὲν δύο τελευταίων ἡ μεταγραφή ἐγένετο ὀρθῶς (πλὴν μιᾶς λέξεως ἐν τῷ τρίτῳ, ἣτις πρέπει νὰ γραφῇ ἀντιδόσεις καὶ οὐχὶ ἀντίδοσις)· εἰς δὲ τὰ δύο πρῶτα εἰσεχώρησαν λάθη, καθ' ἃς ἔχοντα τὴν ἐννοιαν.

Ἐν τῷ πρώτῳ ὁ Allen ἀναγινώσκει: «τοῖς ὑπὸ τρυγόνος? δειχθεῖσι παραρῆμα μὲν περιωδοντα θάλασσις συμβαίνειν οπασμοὶ τε συνεχεῖς κλπ.». Θεὶς δ' ἐρωτηματικὸν σημεῖον καὶ τὴν ἀτάκτῃ λέξιν τοῦ κειμένου παραρῆμα ἔλαβεν ἰσχυρὰ. In No. 2. 1160. *trinitisword*, *us* has no very apparent meaning, at least I have not been able to hit on one to suit it». Ἄλλ' ἀκριδῶς ἡ παράλειψις τῆς λέξεως ἐκείνης καθίστησιν ἀκατάληπτον τὸ χωρίον, διότι παραλογωτάτῃ ἄλλως νὰ ἐφαίνετο ἡ περιφραγὴ ὀλεθρίων διήθεν συμπτωμάτων τοῦ δήγματος ἀθωοτάτου πτηνοῦ, τῆς τρυγόνος. Καθ' ἡμᾶς τὸ χωρίον πρέπει ἀναμφισβητήτως ν' ἀναγνωσθῇ οὕτω: «τοῖς ὑπὸ τρυγόνος θ α λ α σ σ ί α ς δηχθεῖσι», καίτοι τὸ πρῶτον ἐνταῦθα εὐρηται ταχυγραφικὴ παράστασις τῆς λέξεως θαλασσίας, καθ' ὅσον γινώσκομεν. Ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς τρυγόνος, τοῦ ἰχθύος (*trygon pastinaca* L.), οὗ τὸ κέντρον ἐπίστευσον ὅτι ἐπιφέρει τὸν θάνατον εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ξηραίνει τὰ δένδρα, μυθολογοῦντες ὅτι καὶ ὁ Τηλέγονος ὄπλον ἔχων τοιοῦτο κέντρον τρώσας ἀπέκτεινε τὸν πατέρα αὐτοῦ Ὀδυσσεά<sup>2)</sup>.

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ χωρίῳ ὁ Allen ἀναγινώσκει: «καὶ ἐπὶ τῶν ἐξεοδήκτων ἐροῦμεν ἔτι δὲ ἡρωισμοὶ [?] ἀρτισμοὶ] ἀνιθίων. ἐλελις φάκον ἢ θεῖον ξυνόζει· καὶ αὐτὴ δὲ ἀναίνυχθῆσα[?] κατεσθθεῖσα[?] τῆς ἰδίας γίνεται πληγῆς ἅμα». Ταῦτα νομίζομεν ἀναγνωστέα οὕτω: «καὶ ἐπὶ τῶν ἐξεοδήκτων

1) *Legrand* Bibl. gr. vulg. II σ. 20 κέ.

2) Βλ. Νικάνδρ. Ἠερ. 828 κέ. Ὀπλιαν. Ἀλ. Β', 484 κέ. *Parthen.* Ἐρωτ. 3. Πρὸς Ἀριστοτ. Ζ. Ιστ. Θ', 25, 2.



ἐροῦμεν. ἔτι δὲ ἀρτίσκοι [ῥ' ἀρτυσμοί?] ἀψινθίων ἐλελισφάκου ἢ θείου ξὺν ὄξει. Καὶ αὕτη δὲ ἀναπτυχθεῖσα καὶ ἐπιτεθεῖσα τῆς ἰδίας γίνεται πληγῆς ἱαμα» ἦτοι: ἀρμόζει ἐπὶ τούτῳ (τῷ δῆγματι τῆς τρυγόνος) ὅσα καὶ ἐπὶ τῶν ἐχεοδήκτων ἐροῦμεν· ἔτι δὲ σκευασία (ἂν εἶναι ὀρθή ἢ ἀνάγνωσις ἀρτίσκοι· ταυτόσημον δὲ θά ἦτο καὶ τὸ ἀρτυσμοί) ἀψινθίου καὶ ἐλελισφάκου ἢ θείου μετ' ὄξους· καὶ αὕτῃ δὲ ἡ τρυγὼν ἀναπτυχθεῖσα (=ἀνοιχθεῖσα, σχισθεῖσα) καὶ ἐπιτεθεῖσα ἐπὶ τοῦ δῆγματος θεραπεύει αὐτό<sup>1)</sup>. Ἡ θεραπεία τῶν νόσων διὰ τῶν προξενησάντων αὐτὰς αἰτίων εἶναι πρᾶγμα συνηθέστατον ἐν τῇ δημόδει ἰατρικῇ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Γαληνὸς δὲν ἀπαξιοῖ ν' ἀναφέρῃ παραδείγματα τινὰ τοιούτων φαρμάκων, ἐν οἷς καὶ τὰ τοῦ δῆγματος τῆς μυγαλῆς καὶ τοῦ ἔχεος, ὁμοιότατα τῷ ὑπὸ τοῦ Βατικανοῦ κώδικος ὑποδεικνυμένῳ<sup>2)</sup>.

Ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ, ἀμέσως κατωτέρω, ὁ μὲν Allen ἀναγινώσκει: «Τοῖς δὲ ὑπο τ[ο]υ γαλῆς δεχθεῖσι· κύκλω μὲν πρὸς τὸν τόπον τοῦ δῆγματος φλεγμονή· φλυκτὶς δὲ ἐπανίσταται μέλαινα μεστή ἰχῶρος ὑδατώδους καὶ τὰ πλησίον ἔπειτα πελοῦνται· ῥωγᾶσης τε τῆς φλυκταίδος νομὴ ἀναλαμβάνει παρὰ πλησίον τῶν ἀπὸ τῶν ἐρπύρεων». Ἡμεῖς δὲ ἀναγινώσκομεν: «τοῖς δὲ ὑπὸ μυγαλῆς δεχθεῖσι<sup>3)</sup> κύκλω μὲν πρὸς τὸν τόπον τοῦ δῆγματος φλεγμονή· φλυκτὶς δὲ ἐπανίσταται μέλαινα μεστή ἰχῶρος ὑδατώδους καὶ τὰ πλησίον ἔπειτα πελοῦνται· ῥαγεῖσης<sup>4)</sup> τε τῆς φλυκταίνης (ἰχῶμα;) <sup>5)</sup> παραλαμβάνει<sup>6)</sup>

1) Τὴν σαφῶς ἀναγινωσκομένην ἐν τῷ κώδικι «ἀναπτυχθεῖσα» ὁ Ἄγγλος ἐκδότης ἐργαστοῦ τίτλος ἐνέκα ὁ μεταγραφὴν ἐποίησεν ὅσα ἡ σημειολογία ἔδεικνυτο σαφῶς. Ἐν δὲ τῇ ἐπομένῃ λέξει εἰκάζομεν ὅτι ἀντὶ τῆς συλλαβῆς «κά» ὑπάρχουσι τὰ ταχυγραφικὰ σημεῖα τὰ δηλοῦντα τὸν σύνδεσμον καὶ καὶ τὴν πρόθεσιν «ἐπὶ»· μὴ ἔχοντες ὅμως πρὸ ὀφθαλμῶν πανομοιότυπον τῆς σελήνης ὡς ἐροῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν τοῦτο, καθὼς καὶ ἂν ὑπάρχῃ σ ἐν τῇ τρίτῃ συλλαβῇ. Παρὰ τοῦτος μόνῃ ἢ μετοχῇ ἐπιτεθεῖσα ἀρμόζει.

2) Περὶ τῆς θηριακῆς 10 τ. XIV σ. 246 Kuhn: «καὶ τῆς μυγαλῆς τὰ δῆγματα καὶ αὐτὰ ἀναιροῦνται, ὅπ' αὐτῆς πάλιν τῆς μυγαλῆς τρίβομένης καὶ ἐπιτεθειμένης ἀνωδύνως θεραπεύεται. Ὅμοιως δὲ αὐτοὶ οἱ ἐχιόδηκτοι ἀπαλλάσσονται τοῦ κινδύνου, εἴ τις λειώσας τὰ σώματα ἐπιθεῖν αὐτοῖς τοῖς τραύμασιν». —Πρὸς τοῦ αὐτοῦ, περὶ εὐπορίστων Β', 28 τ. XIV σ. 490 K. *Λουκιαν.* Φιλοφ. 7. 8.

3) Τὸ χειρόγραφον ἔχει «ὑπὸ γαλῆς δεχθεῖσι» αἱ ὑπὸ τὸ υ δὺο στιγμαὶ δηλοῦσι ταχυγραφικῶς τὸ μ. Ἐπλανήθη δ' ὁ Allen ἐκλαθὼν ταύτας ὡς τὸ ταχυγραφικὸν σημεῖον τοῦ τ, διότι πρὸς δῆλωσιν τοῦ τ τίθενται αἱ στιγμαὶ συνηθέστατα ὑπεράνω τοῦ ἐπομένου γράμματος, ἐνίοτε ἐκατέρωθεν αὐτοῦ, οὐδέποτε δ' ὑποκάτω.

4) Ὁ παρὰ τῷ Allen τύπος ῥωγᾶσης εἶναι ἀνυπόκритος· ἄλλως δὲ τὸ ὑπὲρ τὸ ρ ταχυγραφικὸν σημεῖον θύναται νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ ὡς α.

5) Τὴν ἀνάγνωσιν φλυκταίδος οὐδαμῶς ἐπιδοκιμάζομεν, οὐ μόνον διότι πλάσσεται οὕτω τερατώδης τύπος, ἀλλὰ καὶ διότι οὐδέποτε ἐσήμαινε ὅς τὸ μετὰ τὴν δίφθογγον αἱ ταχυγραφικὸν σημεῖον. Μᾶλλον φαίνεται ἀνήκον τοῦτο εἰς τὴν ἐπομένην λέξιν, πρὸς τῆς τὴν ἀποκατάστασιν ἀπαραίτητος εἶναι αὐτοφία τοῦ κώδικος. Ἄλλ' ἀναμφιδόλως ἡ ἔννοια ἀπαίτει τὴν λέξιν χροιά ἢ χρώμα.

6) Αὕτη εἶναι ἡ ἀκριβὴς ἀνάγνωσις. Εἰς τὸ γνωστὸν καὶ ἄλλοθεν ταχυγραφικὸν σημεῖον τοῦ ἀρὰ προσετέθη καὶ τὸ τοῦ π.



παραπλήσιον τῷ ἀπὸ τῶν ἑρπειτῶν» <sup>1)</sup>).

Τῆς μυγαλῆς τὰ ἰσοδόλα δῆγματα καὶ ἀντίδοτα αὐτῶν ἀναφέρουσιν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς <sup>2)</sup>). Περιγραφὰς δὲ τῶν συμπτωμάτων τῆς ἀπὸ τῶν τοιούτων δηγμάτων δηλητηριάσεως, ὁμειοτάτας τῇ παρούσῃ, εὐρίσκομεν ἐν τοῖς Θηριακοῖς τοῦ Νικάνδρου (στ. 237 κέ. τῆς ἐχίδνης. — στ. 271 κέ. τοῦ κεράστου).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

1) Ἀδυνατοῦμεν ν' ἀποφανθῶμεν ἂν εἶναι ἀσφαλῆς ἡ παρὰ τῷ Allen ἀνάγνωσις ἐρηπ-  
τρων, ἀφοῦ μάλιστα δι' ἐρωτηματικοῦ σημείου δεῖκνυται ὅτι ἀμφίβολον εἶναι τὸ υ τῆς δευ-  
τέρας συλλabeῆς.

2) Ἀριστοτ. Ζ. ἰστ. Η', κε' 3. Νικάνδρ. Θηρ. 815—16, Γαλην. ἐνθ. ἀν. Ἀριστοφ.  
περί ζῴων ἐπιτομῇ Β' 375—6 σ. 109 ἐκδ. Σ. Λάμπρου.



ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΕΡΙ ΠΕΝΤΑΛΦΑΣ \*

<sup>2</sup> Αξιότιμε φίλε,

Δὲν γνωρίζω κατὰ τίνα τρόπον νὰ δικαιολογηθῶ πρὸς ὑμᾶς διὰ τὴν τόσον μακρὰν σιωπὴν μου, καὶ αἰσθάνομαι ὅτι ἔχω ἀνάγκη ν' ἐλθῃ τῆς φιλικῆς σας ἐπικριτείας ὅπως μὴ παρεξηγηθῇ αὐτήν.

"Ὅτε ἔλαβον τὴν πρώτην ἐπιστολὴν σας ἐπελήφθην τῆς συναγωγῆς τῆς ὕλης, περὶ τῆς χρήσεως παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ τοῦ πενταγράμμου. Ἄλλ' ἡ μεγάλη ἀφθονία τοῦ ὕλικου καθίστα ἀναγκαῖον πολὺν χρόνον, καὶ πάλιν ἐγίνωσκον ὅτι καίτοι κατὰ τὸ πλεῖστον εἶχον συνειλεγμένον τὸ ὕλικόν τοῦτο, ἡ συναγωγή δὲν θὰ ᾔτο πλήρης. Ἀληθῶς δὲ τὸ σύμβολον τοῦτο ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων χρόνων γνωστὸν καὶ σύνηθες εἰς τὰ ἑσπερία τὰ περιὰπτα καὶ πάσας ἐν γένει τὰς ἐγγράφους μαγικὰς πράξεις. Ἦν δὲ ἐκτεταταπαρμένον ἀφθόνως εἰς τοσαῦτα παντοειδῆ καὶ διάφορα ἀλλήλων γαιστρώματα, ὥστε πλήρης καὶ συστηματικὴ συναγωγή τῆς ὕλης ὕλης ἦτο ἀνεύρεσθαι, καὶ αὐτὴ θὰ ἦτο ἰσχυρὴ κατὰ τὰς αὐτῆς ἀπότης νέας ἐκάστοτε ἐρευνᾶς καὶ μελέτας. Διὰ τοῦτο ἠναγκάσθην νὰ διακόψω τὸ ἀρξάμενον ἔργον, διὰ τῶν ἐξ ἄλλων ἀσχολιῶν, ἡ δὲ ἐπελθούσα οὕτω ἀναβολή, βραδύνασα τὴν ἐκτέλεσιν φιλικῆς ὑποχρέωσης, μὲ καθίστα ἀτολμότερον, διότι ὅσον μείζων ἦτο ἡ βραδύτης, τοσοῦτο μείζονες εὐλόγως θὰ ᾔσαν καὶ αἱ ἀξιώσεις περὶ ἐξαντλήσεως τοῦ θέματος.

Καὶ σήμερον ἀκόμη εὐρίσκομαι εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν μὴ ἔχων νὰ προσά-  
γάω ὑμῖν ἀκριβεῆ μελέτην περὶ τοῦ ζητουμένου. Ἄλλ' ὅπως μὴ παραταθῇ  
ἐπὶ πλέον ἡ ἀναβολή, περιορίζομαι νὰ σᾶς ἀναφέρω ὀλίγα μόνον παραδείγματα,  
ἐπιφυλασσόμενος ἂν νομίζετε ἀναγκαζέον καὶ ἄλλα νὰ σᾶς ἀποστείλω, ἔταν θά  
μοῦ γράψετε.

Τὸ signum Salomonis, τὸ τῶν Ἑλλήνων πεντέγραμμον ἢ πεντάγραμ-  
μον ἢ πεντάλφα (ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῇ κατὰ θηλυκὸν γένος ἢ πεντάλφα)  
ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ὡς ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ μαθηθάνομεν, σύμβολον  
τῶν Πυθαγορείων, ὑπὸ τούτων ὑγίεια μεταξὺ τῶν ὁμοδόξων καλούμενον <sup>1)</sup>).

\* [[Ἡ ἀνέκδοτος αὐτῇ ἐπιστολή, ἀποσταλθεῖσα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1908 πρὸς τὸν πορτογάλλον λόγιον José Leite de Vasconcellos, ὅστις εἶχε ζητήσει πληροφορίας περὶ τοῦ Signum Salomonis ἐν ἑλληνικοῖς χειρογράφοις, ἐκρίθη ὅτι ἔδει νὰ περιληφθῇ ἐν τοῖς «Δοξαφαικοῖς Συμμετακοῖς» ὡς ἀποτελοῦσα συνοπτικὴν πραγματείαν περὶ τῆς πεντάλφας]].

1) Βλ. Δουκιαν., περὶ τοῦ ἐν τῇ προσαγορ. παιδιαματος ὃ καὶ Σχολ. αὐτ. Σχολ., Ἀγι-  
στοφ. Νεφ. 609. Πρὸλ. *Lobeck*, *Agläophamus* σ. 1346.



Ἐν τοῖς μνημείοις τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἀπαντῶμεν τὸ πρῶτον, καθ' ὅσον ἐγὼ τοῦλάχιστον γινώσκω, τὸ πεντέγραμμον ἐν ἀγγειογραφίᾳ τοῦ Ἀριστονόφου ἢ Ἀριστονόθου, ἐν ἀγγείῳ εὑρεθέντι ἐν Caere καὶ ἔχοντι ἀπεικονισμένην ἐπὶ τῆς μιᾶς μὲν ὄψεως τὴν τύφλωσιν τοῦ Πολυφήμου ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεύς, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας ναυμαχίαν· ἐπὶ τῆς παραστάσεως ταύτης, ἐν τῇ κενῇ χώρῃ μεταξὺ τῶν δύο νεῶν, ὡς παραπληρώματα εἶναι κεχαραγμένα δύο πεντεγράμματα <sup>1)</sup>. Εὐρίσκομεν δ' ἐπίσης τὸ αὐτὸ σύμβολον καὶ ἐν νομίσμασι γαλατικαῖς καὶ δὴ τῆς Μασσαλίας, τῶν Ἑλητῶν (Velia τῆς Λευκανίας), τῶν Πτολεμαίων, τῆς πόλεως Nocera <sup>2)</sup>, τῆς ἐν Μυσίᾳ Πιτάνης <sup>3)</sup>.

Παρὰ τῶν Ἑλλήνων παρέλαβον τὸ σύμβολον καὶ οἱ Γνωστικοί, ἀποδίδοντες μαγικὴν δύναμιν εἰς αὐτὸ <sup>4)</sup>.

Τινὲς ἐξήνεγκον τὴν γνώμην ὅτι ἦτο γνωστὸν καὶ εἰς τοὺς Δρυῖδας <sup>5)</sup>. Καὶ αὐτὸς ὁ Grimm <sup>6)</sup> παραδέχεται τοῦτο, λέγων ὅτι τὸ πεντέγραμμον ἦτο Πυθαγόρειον σύμβολον, ἀλλ' ἅμα καὶ δρυϊδικόν. Ἀλλ' ἄπορον μοι φαίνεται πῶς ὁ τελευταῖος ἐκδότης τῆς Γερμανικῆς μυθολογίας δὲν ἐπανώρθωσε τὴν πεπλανημένην ταύτην γνώμην, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Grimm ἐν τῷ λεξικῷ αὐτοῦ <sup>7)</sup> ἐξελέγχει ὡς ἐσφαλμένην τὴν κοινῶς παραδεδεγμένην ἐτυμολογίαν τοῦ drude ἀπὸ τοῦ druide. Φανερόν δ' ὅτι ἡ γνώμη αὕτη ἀφορμᾶται ἐκ παρετυμολογίας. Τὸ πεντέγραμμον ἐκείνου ἀπὸ τοῦ πρὸς τοὺς ἐρνηθείους πόδας δαιμόνων τινῶν τῶν γερμανικῶν καλεῖται γερμανιστὶ alpfuss, alpkreuz καὶ drudenfuss. Ὁ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ πρὸς τοὺς τελευταίους ὄνομα ὑπέθεσαν ἀφελόμενον πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Περικτὴν δὲ ὡς σύμμετρον ἀπὸ τῆς γνώσε-



1) Monumenti del Istituto τ. IX πίν. 4. Annali del Istit. 1869 σ. 157. Wiener Vorlegeblätter 1885 πίν. I, 8.

2) Head Historia nummorum τ. I σ. 136 τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως Σβορώνου.

3) Αὐτ. τ. II σ. 67. Βλ. καὶ Eckhel Doctr. num. I, 63 Rasche Lex. Nummorum ἐν λ. Pentagon. Πρὸς. προσέτι Imhof-Blummer Monnaies grecques σ. 258 (Πιτάνης· τύπος· ἀσπίς στρογγύλη μετὰ πεντάγωνον). σ. 119 (σύμβολον εἰς νόμισμα Ἄργυρου Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου). σ. 378, 36 (σύμβολον εἰς νόμισμα Ταρσοῦ). Ἀλ. Πτολεμαίου Κατάλογος ἀρχαίων νομισμάτων, Ἀθ. 1868 σ. 58 ἀρ. 593 (Λευκάδος). L. Müller Numismatique d' Alexandre le grand ἀρ. 341. 357. 379 (ἐξάγωνον). 235 a (πεντάγωνον). Ὁ αὐτὸς ἐν σ. 167 παρατηρεῖ τὰ ἐξῆς: «Le pentagone se trouve comme signe sur les monnaies de bronze au nom de Philippe qui appartient à la Grèce, sur les drachmes d' Alexandre... sur les monnaies de Lysimaque aux types d' Alexandre associé au même emblème et sur les monnaies de Lysimaque aux mêmes types. La présence du pentagone comme type accessoire sur les autonomes de Cypselé et de la Chersonèse renvoie aussi à cette partie de Thrace». Βλ. προσέτι Σβορώνου Νομισμ. Πτολεμ. σ. σθ' (σύμβολον). Σύμβολον πεντάγωνον ἐν κερματίῳ Ἀθηναίων· Σβορώνου ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1884 σ. 11. Ἑλητῶν· Carelli Numm. Italiae veteris, Lips. 1850 πίν. 138, 31.

4) Göttinger Dactylolith. I n. 121. II, 429.

5) A. G. Lange Der Drudenfuss ἐν Vermischte Schriften σ. 152—162.

6) Deutsche Mythol. I σ. 356 σημ. 4.

7) Deutsches Wörterbuch τ. II (1860) σ. 1453 λ. drude.



τατον, ὅτι ὡς οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ οἱ Γερμανοὶ πιστεύουσιν ὅτι τὸ σημεῖον τοῦτο ἔχει μαγικὴν δύναμιν <sup>1)</sup>).

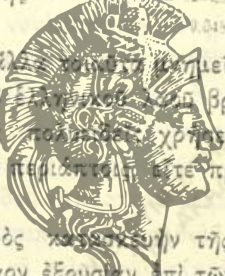
Παρατηρήθη τὸ πεντέγραμμον καὶ ἐπὶ χριστιανικῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν <sup>2)</sup>· ἡμῶς καὶ ἐπὶ ἐβραϊκῆς ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς τοῦ 5' ἰσως αἰῶνος <sup>3)</sup>).

Ἐν τῇ οἰκίᾳ, τῇ ἀποκαλυφθείσῃ πρό τινος ἐν Δήλῳ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς γαλλικῆς σχολῆς, ἔβου τὸ μωσαϊκὸν τοῦ Διονύσου, παρατήρησα εἰς τοῖχον ἀριστερὰ τοῦ περιστύλου grafitto τοῦ συμβόλου, σχῆμα κανονικοῦ πενταγράμμου περίπου ἔχον. Δὲν δύναμαι δ' ὅμως νὰ βεβαιώσω ὅτι τὸ σύμβολον τοῦτο ἐχαράχθη προτοῦ καλυφθῆ ἡ οἰκία ὑπὸ τῆς ἐπιχώσεως, ἤτοι κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, διότι πλησίον ταύτης εὗρέθη ἀσβεστοκάμινος νεωτέρα.

Καὶ ἐν τῇ σημερινῇ χωρίῳ Γέροντα, ἐν τῇ γῇ τοῦ Διδυμαίου Ἀπόλλωνος (παρὰ τὴν Μίλητον) παρατήρησα ἐπίσης κεχαραγμένον ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τῆς κλίμακος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, παρὰ τὸν γωνιαῖον κίονα, τὸ ἐν τῇ παρατιθεμένῃ σχήματι σημεῖον· τὸ χάραγμα ἔχει μῆκος ἀπὸ τῆς γωνίας τῆς κορυφῆς μέχρι τῆς ὑποτείνουσας 0,041 μ., ἡ δ' ὑποτείνουσα 0,049.

Οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ ὅτι καὶ πάμπολλα ἄλλα σημεῖα θὰ εὕρισκωνται ἀλλὰχοῦ. Διότι τὰ μαγικὰ βιβλία τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ βρῆθουσιν ὀδηγίων περὶ χαράξεως τοῦ σημεῖου τοῦτο, πρὸς ποικίλας χρήσεις, εἴτε ἀποτροπαιῶν, εἴτε πρὸς ἰασίν καὶ θεραπείαν ἐν περιπτώσει, εἴτε πρὸς ἀσκήσιν τῆς δαιμονικῆς ἐπηρείας αὐτοῦ ἐπὶ κακῷ.

Ἡ κυριωτάτη χρῆσις αὐτοῦ εἶναι πρὸς καθάρσιν τῆς σφραγίδος τοῦ Σολομῶντος, τῆς παρεχούσης εἰς τὸν κάτοχον ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν δαιμονίων. Τὸ ἀπόκρυφον βιβλίον *Διαθήκη τοῦ Σολομῶντος* ποιεῖται μνηεῖαν ταύτης· «Ἡ δὲ γλυφὴ τῆς σφραγίδος τοῦ δακτυλίου τῆς πεμφθείσης ἔστι πεντάλφα αὕτη» <sup>4)</sup>. Ἐν χειρογράφῳ Σολομωνικῇ ὀρίζεται ὡς σφραγὶς Σολομῶντος πεντάγραμμον μετὰ μαγικῶν ἐπιγραφῶν <sup>5)</sup>. Ἡ αὕτη σφραγὶς λέγεται ὑπὸ τοῦ μαγικοῦ βιβλίου καὶ δακτύλιος τῆς τέχνης, ὃν φέρει ὁ μάγος κατὰ τὰς ἐπικλήσεις δαιμόνων ἢ ἐν ἄλλαις σπουδαίαις ἐνεργείαις αὐτοῦ, φέρει δ' ἐπὶ τῆς σφενδόνης τὸ πεντάγραμμον μετὰ 12 ὀνομάτων γεγραμμένων ἐντὸς αὐτοῦ ἢ περίεξ <sup>6)</sup>. Ἐκ



1) Bl. *Grimm Deutsches Wörterbuch* λ. Drudenfuss καὶ τοῦς αὐτ. ἀναφερομένους συγγραφεῖς. *Wuttke Deutsch. Volksaberglaube* 3ης ἐκδ. § 244. 246.

2) Ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ 457: βλ. *Fabretti* X, 486. Τὴν παραπομπὴν δὲν ἐξήλεγε ἀπαραδόν ἐκ τοῦ ἀμέσως κατωτέρω ἀναφερομένου συγγράμματος, οὗδ' ἐξήτασα τὸ ζήτημα περὶ τῆς κατὰ τοὺς παλαιότερους Χριστιανοὺς χρήσεως τοῦ συμβόλου.

3) *Revue archéologique* 1860, II, 346.

4) *Διαθήκη τοῦ Σολομῶντος* παρὰ *Migne Patr. gr.* τ. 122 στ. 1317.

5) Κωδ. Ἐθν. Βιβλιοθ. 1265 τοῦ 1Ε' ἢ 1Γ' αἰ. φ. 33 α. Κωδ. Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἐταιρ. τοῦ 1Η' αἰ. φ. 32 α.

6) Κωδ. Ἐθν. Βιβλιοθ. φ. 16 α. Ἱστορ. Ἐταιρ. φ. 21 α.



τῶν ἑλληνικῶν μαγικῶν βιβλίων, ὧν τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ γένεσιν δυνάμεθα νῦν ἀναγῶμεν μέχρι τῶν μαγικῶν παπύρων <sup>1)</sup>, παραλαβόντες ἴσως οἱ Μουσουλμᾶνοι χαράττουσι τὸ πεντάγραμμον ἐπὶ δακτυλίων, οὕς καλοῦσι δακτυλίους Σολομῶντος <sup>2)</sup>. Καὶ καθόλου καὶ εἰς ἄλλας χρήσεις χαράττουσι τὸ πεντάγραμμον οἱ μουσουλμανικοὶ λαοί, οἷον οἱ Μαροκινοὶ ἐν περιάπτουσιν <sup>3)</sup>.

Καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ δὲ λαῷ εἶναι σφόδρα διαδεδομένη ἡ χρῆσις περιάπτων ἐχόντων τὸ πεντάγραμμα, συνήθως μετ' ἄλλων στοιχείων, σπανιώτερον δὲ μόνον. Οἱ φέροντες περιάπτων μετὰ πεντάλφας πιστεύουσιν ὅτι εἶναι αὐτοκράτορες, ἀπὸ πλάγιον δηλαδὴ τοῦ κινδύνου οἰασθήποτε νόσου. Ἐν Ῥόδῳ αἱ γυναῖκες φοροῦσι τριγωνικά περιάπτα ἐξ ἀργύρου, ἐφ' ὧν εἶναι ἐγκεχαρᾶγμένον τὸ πεντάγραμμον. Ἐγγραφόμενον εἰς χάρτην φέρεται ὑπὸ τῶν φοβουμένων ὅτι πάσχουσιν ἐκ μαγικῆς ἐπηρείας (ἀπὸ μάγια). Ἐνιαχοῦ σχῆμα πενταγράμμου, πλασσόμενον ἐκ κηροῦ, τίθεται ἐπὶ τοῦ στόματος τῶν ἐκφερομένων νεκρῶν. Ἀλλαχοῦ θέτουσιν ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ νεκροῦ τεμάχιον κεράμιου ἔχον ἐγκεχαρᾶγμένον τὸ πεντάγραμμον. Ἐπὶ χάρτου γραφόμενον πιστεύεται ὅτι ὠφελεῖ μάλιστα ἐπιτιθέμενον ἐπὶ τοῦ πάσχοντος ἐξ ἐρυσιπέλατος μέλους τοῦ σώματος καὶ εἰς τὸ πρήξιμον τῶν παρωτίδων (μαγουλήθραις). Ὅμοιως καὶ πρὸς θεραπείαν τῶν πασχόντων ἐκ πυρετῶν πιστεύουσιν ὅτι χρησιμεύει τὸ ἐπὶ χάρτου γεγραμμένον πεντάγραμμον· εἶναι δὲ παράδοξος ἡ θεραπευτικὴ χρῆσις αὐτοῦ, διότι ἀντὶ τῆς χάρτιν ῥίπτουσι τὴν τέφραν εἰς ὕδωρ, ὅπερ πίνει ὁ πάσχων <sup>4)</sup>. Ἐπειὶ καὶ χαράσσεται καὶ σήμερον τὸ πεντάγραμμον ἐπὶ ἐκτυμῶν, στρώματι καὶ σπηλαίοις ἀνενδύσκειν, ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, καὶ εἰς παλαιότερῃ χρόνῳ. Ἐπίσης γράφεται ἐπὶ τῆς θύρας νεοδημήτου οἰκίας, πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ τῶν κακῶν. Πρὸς κακὴν δ' ἐπήρειαν χαράσσεται ἐπὶ δένδρου, ὅπερ πιστεύεται ὅτι ξηραίνεται. Καὶ ἐν τῇ πλακοστρωσίᾳ ἐνίοτε ἐκκλησιῶν (οἷον ἐν τῇ Μητροπόλει Ἀθηνῶν, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Μεγάλου σπηλαίου) ἀπαντᾶται τὸ πεντάγραμμον ὡς κεντρικὸν κόσμημα.

Αἱ συνήθειαι αὗται καὶ δεισιδαίμονες δοξασαί τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἐξηγούνται ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἑλληνικοῖς μαγικοῖς βιβλίοις ὁδηγιῶν, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Αἱ πλείους δ' ἴσως ἐκπαλαί ἐπιχωριάζουσιν παρὰ τῇ λαῷ παρελήφθησαν ἐκ τῆς ἀπὸ στόματος παραδόσεως εἰς τὰ βιβλία ταῦτα.

Παραδείγματά τινα τῆς χρήσεως τοῦ πενταγράμμου ἐκ τῶν μαγικῶν βιβλίων:

Α'. Πρὸς κατασκευὴν περιάπτων. Τὸ περιάπτων τοῦ προσκαλοῦντος τοὺς δαίμονας μάγου πρέπει νὰ ἔχῃ πεντάγραμμον ἐντὸς κύκλου, γεγραμμένον ἐπὶ

1) Βλ. ὅσα ἔγραψα ἐν Byz. Zeitschrift I, 555 [=ἀνωτέρω σ. 163]].

2) Reinaud Description des monuments musulmans du cabinet du duc de Blacas. Par. 1818 τ. II σ. 54—55.

3) Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthropol. 1886 σ. 675.

4) Περὶ τῆς τοιαύτης χρήσεως καὶ τῆς ἐννοίας αὐτῆς βλ. Pradel Griechische Gebete, Beschwörungen u. Rezepte. Giessen 1907 σ. 128—9.



περγαμηνῆς κατεσκευασμένης ἐκ δέρματος ἀγεννήτου βοός <sup>1)</sup>). Πρέπει: δ' οὗτος νὰ φέρῃ χειρόκτια ἔχοντα ἐπιγεγραμμένα τέσσαρα πενταγράμματα <sup>2)</sup>).

Ἐν τοῖς Ἱατροσοφίαις (ἐγχειριδίοις δημόδου ἱατρικῆς μετὰ μαγικῶν συνταγῶν) αἱ ὁδηγίαι πρὸς κατασκευὴν περιάπτων συχνότατα ἀναφέρουσι τὴν ἐγγραφὴν ἐν αὐτοῖς ἐνὸς ἢ δύο ἢ πλείονων πενταγράμμων <sup>3)</sup>). Ὅμοίαις ὁδηγίαις περιέχουσι καὶ αἱ Σολομωνικαί.

Β'. Πρὸς εὐδόωσιν ἔργων. Σημείωσις πενταγράμμου ἐν μαγικαῖς εὐχαῖς <sup>4)</sup>).

Πρὸς ἐξόρυξιν θησαυροῦ ὁ μάγος πρέπει νὰ ἔχῃ κηρίον, εἰς τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἐγγεγραμμένον πεντάγραμμον· ἄλλο πεντάγραμμον πρέπει νὰ κρατῇ ὡς φυλακτῆριον ὁ συναδεύων αὐτὸν παῖς <sup>5)</sup>).

Γ'. Εἰς καταδέσμονς. «... καὶ πιάνει βήσαλον (=τεμάχιον κεράμου) ἐλληνικὸν καὶ γράφει πεντάλφαν εἰς τὰς δύο μερεᾶς (=μέρη) καὶ σκύπτει καὶ χώνει τὸ βήσαλον» (ἐκ χειρογράφου τοῦ ΙΣ'—ΙΖ' αἰῶνος ἐν *Vassiliev Anecdota graeco-byzantina* σ. 337). «Ποίησον καὶ κασιτήριον πλάκην καὶ χάραξον ἐν αὐτῇ μὲ τοῦ σιδήρου πάντων σου τῶν ἐχθρῶν τὰ ὀνόματα, εἰτα ἐντύλιξον καὶ σφράγισον μετὰ πέντε ἄλφων ἄνωθεν» (ἐκ χειρογράφου τοῦ ἔτους 1345, αὐτ. σ. 345).

Ἄν ἐπιθυμῇτε καὶ ἄλλα παραδείγματα, προθύμως θέλω σᾶς ἀποστείλῃ.

Ἐξασθε κτλ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

1) Σολομωνικὴ Ἱστορ. καὶ Ἑθνολογ. Ἑταιρ. φ. 17 ε.

2) Αἰτ. φ. 18 α.

3) Βλ. Ν. Γ. Πολίτην ἐν Πανδώρα 1867 τ. ΙΗ' σ. 178 κθ. Βλ. προσέτι τὰ ἐκδοθέντα ἱατροσόφια ὑπὸ *Legrand Bibl. gr. vulg.* τ. II.

4) Βλ. *Pradel* ἐνθ. ἀν. σ. 15, 6.

5) Σολομωνικὴ Ἑθν. Βιβλιοθ. φ. 26 ε.



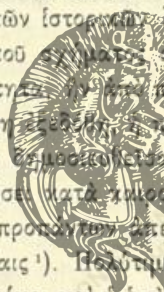
## \* ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

### ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΚΑΙ ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

Η ΒΡΑΚΑ \*

Γ. Ίαν. Καλαϊσάκη Ἡ βράκα. (Ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀθῆναι, μηνιαῖον παρῴθημα 1908 σ. 1481—1488).

Ἡ συστηματικὴ ἐξέτασις τῶν ἐνδυμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, συνισταμένη εἰς ἀκριβῆ ἀναγραφὴν καὶ περιγραφὴν τούτων καὶ εἰς ἐξερευνήσιν τῆς γενέσεως ἐκάστου αὐτῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν λόγων καὶ ἐπηρειῶν, ἐξ ὧν ἐπλήθον κατὰ καιροὺς μεταβολαὶ τοῦ σχήματος αὐτῶν, ὕστερεϊ δυστυχῶς παρ' ἡμῖν παρὰ πᾶσαν τὴν σπουδαιότητα τῶν ἀπολλομένων ἀπόψεων ἐνέχει. Μία δὲ μόνον μέχρι τοῦδε τοιαύτη μελέτη ἐξεδόθη, ἡ περὶ τοῦ φεαρίου ἐν τῇ Ἑστία ὑπὸ τοῦ ἀξιόμου Ἰαν. Μηδρακῆ δημοσιευθεῖσα, ἐκ τῇ μετὰ πολλῆς ἀκριβοῦς ἐξέτα-  
 ζονται τὰ διάφορα ἐν χρήσει κατὰ καιροὺς σχήματα τοῦ καλύμματος τούτου τῆς κεφαλῆς, τῇ βοηθείᾳ προσακτινῶν ἀπεικονίσεων αὐτοῦ ἐν παλαιότεραις καὶ συγχρόνοις προσωπογραφίαις<sup>1)</sup>. Περὶ αὐτοῦ δ' ὕλην καὶ βάσιν ἀσφαλεστάτην πρὸς τοιαύτας μελέτας παρέχει καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος καταρτιζομένη ἐν τῷ μουσεῖῳ αὐτῆς συλλογὴ τῶν κατὰ τόπους ἑλληνικῶν ἐνδυμασιῶν.

Ὅθεν λίαν εὐπρόσδεκτος εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Καλαϊσάκη περὶ τῆς βράκας, περιέχουσα ἀξιολογώτατας εἰδήσεις (ἐν σ. 1487—8) περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν φέρουσι τὸ ἐνδυμα τοῦτο ἐν Κρήτῃ χριστιανοὶ καὶ μουσουλμᾶνοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ λεπτομερῆ περιγραφὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ πάσης περιγραφῆς ἐνδυμάτων ἀναγκαιότατον συμπλήρωμα εἶναι αἱ εἰκόνες, σαφεστέραν καθιστῶσαι καὶ τὴν ἀκριβεστάτην περιγραφὴν, ἥ δὲ προκειμένη πραγματεία δὲν συνοδεύεται δι' εἰκόνων.

Τῶν περὶ τῆς βράκας τῶν σημερινῶν Κρητῶν εἰδήσεων προέταξεν ὁ Κ. μακρὰν εἰσαγωγὴν ἀρχαιολογικὴν, δυστυχῶς παντελῶς ἀχρηστον, διότι ἄπειρος ὢν τῶν φιλολογικῶν μεθόδων συγχέει πηγὰς καὶ βοηθήματα, συμφύρων ἀρχαίους συγγραφεῖς μετὰ νεωτέρων ὑπομνηματιστῶν, ἀνακριθῶς ἢ πλημμελῶς παρα-

\* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1910 τ. Α' σ. 661—7.

1) Ἑστία 1893 Β' σ. 113—5, 141—2, 145—8.



πέμπει, καὶ ἐσφαλμένως ἀντιγράφει χωρία. Ὁ συγγραφεὺς γινώσκει μὲν τὸ ἄρθρον *braccæ* τοῦ *Saglio ἐν Daremberg et Saglio Dictionnaire des antiquités* τ. I σ. 746 — 7 καὶ τὸ ἄρθρον ἀναξυρίδες τοῦ *Mau ἐν Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie* τ. I σ. 2100, ἀλλὰ τῶν ἁρθρῶν τούτων, ἐν οἷς εὐσυνόπτως ἐκτίθενται αἱ γνωσταὶ ἡμῖν περὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐκείνων ἐνδυμάτων εἰδήσεις, δὲν κάμνει τὴν προσήκουσαν χρῆσιν. Διὰ μακρῶν δὲ διαλαμβάνει περὶ τῶν ἀναξυρίδων, ἐνῷ αὐταὶ ἐκαλοῦντο μὲν συνήθως ἐν ταῖς ὕστερον χρόνοις καὶ *βράκες*<sup>1)</sup>, ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὰς σημερινὰς βράκας, εἰμὴ ὅτι ἦσαν, ὡς ὁ Ἡσύχιος ἐρμηνεύει, « ποδῶν ἐνδύματα ».

Ὁρθῶς, ἐπόμενος εἰς τὰς ἐρμηνείας τῶν νεωτέρων λεξικῶν, σημειώνει ὅτι ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ λέξις *βράκος*, ἡ εὐρισκομένη εἰς ἀπόσπασμα τῆς *Σαπφῶς* καὶ εἰς τὸν *Θεόκριτον*, ἐσήμαινε πολυτελὲς γυναικεῖον ἐνδυμα, ὅθεν ἦτο παντελῶς διάφορον τῆς βράκας. Ἀλλ' ὁ στίχος τῆς *Σαπφῶς*: « οὐκ ἐπισταμένα τὰ βράκε' ἔλκην ἐπὶ τῶν σφύρων », δὲν ἔχει τι κοινὸν πρὸς τὴν δημῶδη παροιμίαν « δὲν ἤξευρε νὰ δέσῃ τὰ βρακιά του », ἣν ἀναφέρει ὁ *K.*, διότι καὶ ἡ ἐννοια τοῦ στίχου καὶ ἡ εἰκὼν, δι' ἧς ἡ ἐννοια ἐκφράζεται, εἶναι ὅλως διάφορα. Ἡ ποιήτρια ὁμιλεῖ περὶ ἀπειροκάλου χωρικῆς ἀγνοούσης ν' ἀνασῶρῃ ἐπιχαρίτως τὴν ἐσθῆτα<sup>2)</sup>.

Καὶ περὶ τῶν ἀναξυρίδων τῶν *Γαλατῶν*, καὶ τῆς *bracæ* μὲν ὑπὸ τῶν *Ρωμαίων*, *βράκαι* δὲ ἢ *βράκες* ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὁμιλεῖ ὁ *K.* ὑπολαμβάνων, ὅτι τὸ γαλατικὸν τοῦτο φόρημα εἰσῆλθεν ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως ἐκ Κρήτης καὶ ἐξήλθεν ἐκ τῆς παραγομένης ἐν ὅλῳ καὶ μετεπειθεῖς εἰς τὸν *Εὐξεινον πόντον*, οἷς καὶ πάλιν τῇ ἡγεσίᾳ ἐκείνῃ ἐδόξεν ὁ δόρυς διὰ τὴν Κρήτην κατὰ τὰς δύο ἐπιδρομὰς τῶν *Σταυροφορῶν* εἰς τὴν νῆσον. Ταῦτα εἶναι ἀδόσιμα καὶ ἀπίθανα. Αἱ βράκες τῶν *Γαλατῶν*, ὡς καὶ *Ρωμαῖοι* εἰς τὰς βορείους χώρας ἐφόρου, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἀναγλύφων τῆς στήλης τοῦ *Τραϊανοῦ* καὶ τῆς πύλης τοῦ *Κωνσταντίνου* ἐν *Ρώμῃ*, δὲν ὁμοιάζουσι τὸ παράπαν πρὸς τὰς σημερινὰς βράκας. Ὡς αἱ *ἀσιατικαὶ ἀναξυρίδες*, καὶ αἱ *γαλατικάι βράκες* ἦσαν ἐνδυμα ποδῶν, τὴν γενικωτέραν δὲ ταύτην σημασίαν εἶχε κατὰ τοὺς *βυζαντινοὺς χρόνους* ἡ λέξις *βρακίον*, ταύτην δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον διατηρεῖ, πλὴν τῆς εἰδικωτέρας σημασίας, ἥτοι τοῦ *θυλακοῦ* δοῦς ἐνδύματος τῶν ποδῶν τῶν *Κρητῶν* καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων.

Ἡ γαλατολατινικὴ λέξις *braca* ἢ *bracca* (πληθ. *bracæ*), ἐκ τῆς κελτικῆς *vraca* πιθανῶς παραγομένη<sup>3)</sup>, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐδήλου αὐτὸ τὸ οὕτως ὀνομα-

1) *Πουχ. λ. ἀναξυρίδες. Σονιδ. λ. ἀναξυρίδες. Ἑτυμ. Μ. λ. ἀναξυρίδες.*

2) Καὶ ὁ *Σκ. Βυζάντιος* (Λεξ. τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλ. λ. βρακί) ἀπὸ τοῦ *ρακίου* ἐτυμολογῶν τὴν λ. βρακί, θεωρεῖ ἀνάλογον πρὸς τὴν σαπφικὴν ῥῆσιν τὴν δημῶδη παροιμίαν. Ὁ δὲ *H. Mathieu* (*La Turquie et ses différents peuples* τ. II σ. 86) ἀνευδοκίμως ἀποφαίνεται, ὅτι οἱ βράκες τῶν Ἑλληνίδων τῆς *Μικρᾶς Ἀσίας* ὁμοιάζουσιν πρὸς τὰ βράκκα τῶν γυναικῶν τῆς ἀρχαίας *Μυτιλήνης*, ὣν μνημονεύει ἡ *Σαπφώ*. Ἐπίσης καὶ ἡ *Dora d' Istria* (Αἱ γυναῖκες ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Βιβλ. V ἐπιστ. 6, μετὰφρασις Αἰμιλίας Σκουζῆς τ. Α' σ. 331).

3) Βλ. *Suchardt* ἐν *Zeitschrift f. roman. Philologie* 1879 τ. IV σ. 148. *Dies* *Etymologisches Wörterbuch d. romanischen Sprachen* λ. *braca. Körtling* La-



ζόμενον γαλατικὸν ἔνδυμα. Ἄλλ' ὕστερον προσέλαβεν ἴσως εὐρυτέραν σημασίαν λεγομένη καθ' ὅλου ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων τῶν ποδῶν. Ὅθεν καὶ αἱ παραλαβοῦσαι ἐκ τῆς λατινικῆς τὴν λέξιν γλῶσσαι δεικνύουσι τὴν μεταβολὴν ταύτην τῆς σημασίας· οἷον ἰταλ. braca, πληθ. brache (σικελ. vrachi), ἰσπαν. καὶ πορτογαλ. bragas, γαλλ. braye, braies, ῥωμαν. bräcie (=βρακοζώνα), ἀλβαν. βρέκιτ' (πληθ. =ἐσώδρακα<sup>1)</sup>). Εἰς τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς τῶν μέσων χρόνων, παρὰ τοῖς ὁποίοις εἶναι συχνοτάτη ἡ χρῆσις τῆς λέξεως καὶ τῶν παραγῶγων αὐτῆς<sup>2)</sup>, οὐδὲν παράδειγμα εὐρίσκομεν ἔχον τὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν τῆς θυλακοειδοῦς βράκας· σαφῶς δὲ φαίνεται ἡ γενικωτέρα σημασία τῆς λέξεως καὶ εἰς τὸ ἐπιθετὸν βρακάτος, λεγόμενον ἐπὶ πτηνῶν ἐχόντων πτιλωτὰ σκέλη<sup>3)</sup>.

Εἶναι ἀμφίβολον, ἂν οἱ Βυζαντινοὶ ἐγίνωσκον τὰς θυλακοειδεῖς βράκας. Ἐν τινι χωρίῳ τοῦ Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ ἀναφέρεται περσικὴ στολὴ τῶν Ἑλλήνων, ὃ δ' ἐκδότης ὑπολαμβάνει ὅτι αὕτη ἀναμφιδόλως εἶναι ἡ θυλακοειδής βράκx. Τὰ σπουδαιότατον τοῦτο διὰ τὴν σπουδὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐνδύματος κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα χωρίον, μὴ περιλαμβανόμενον ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Γρηγορᾶ τῆς Βόννης, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ παραθέσωμεν ὥδε: «Τί δ' ἂν τις φαίη καὶ περὶ τῶν ἐνδυμάτων, ὅσα κἂν τούτοις παρενομήθη, καὶ ὅπως ἐκτετόπισται τοῦ γνωρίμου τε καὶ συνήθους πολιτείας, ὥς μὴδὲ γινώσκεισθαι ἐπιδοσις Ῥωμαίων καὶ ὅστις τῶν ἀρχόντων γενὼν· οὔτε γὰρ περσικὴ ἢ ἄκρατος ἢ στολὴ γέγονεν ἢ ἀπὸ τῶν ἑσθίων, οὔτε λατινικὴ τελέως, οὔτε μὴν τις γοθικὴ καθάπαξ, οὔτε εἴτε Ῥωμαίων καὶ ἅμα Μουσῶν καὶ Παιόνων, ἀλλ' ἐκ παλαιῶν καὶ ἀπαρχῶν εἰπεῖν τῆς ἐκείνης ἐκείνης ἀμειβόμενης καὶ ἀσυνέχους τῆς ἡμετέρων ἀντέστραπται χάρις εἰς ἅπαν τὸν ἀντίον μίγμα καὶ συμφόρημα. Καὶ ὁρῶμεν τῶν ἱερῶν περιδύων τῶν τρυφῶν τῶν φίλων παιδείας τὴν μὲν κεφαλὴν ἑοικότας Λατίνοις, τὸ δὲ σῶμα τῶν περσικῶς τε καὶ μηδικῶς ἐσταλμένον, καὶ τὸν ἀντίον τι εἰς τὴν ὑστερίαν τοὺς αὐτοὺς, νῦν μὲν ἄλλως, νῦν δ' ἄλλως, νῦν δ' οὐτετέρως [γρ. αὐθ' ἐτέρως] τρόπον δὲ τινα τερατωδέστερον»<sup>4)</sup>. Εἰς ταῦτα ὁ ἐκδότης Parisot σημειώνει: «L' attirail médo-persan, qui

teinisch-romanisches Wörterbuch 1901, ἀρ. 1531. Thurneysen Keltoromanisches, Berlin 1884 σ. 47. Holder Altceltischer Sprach-schatz λ. braca, bractus 9. G. Meyer Neugriech. Studien III σ. 19.

1) Χραιοφοροῖδου Λεξικὸν τῆς ἀλβανικῆς σ. 50.

2) Ἡ παλαιότης καθ' ὅσον γινώσκω μνεῖα τῆς λέξεως (πλὴν ἐννοεῖται τῶν εἰς τὸ γαλατικὸν ἔνδυμα ἀναφερομένων χωρίων) εἶναι ἐν παπύρῳ τοῦ Δ' αἰῶνος πιθανῶς, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἐνδυμάτων ἀναφέρονται καὶ βρακία (Nicole Les papyrus de Genève ἀρ. 80 στ. 6).

3) Περιστερόπουλα βρακάτα (Ἱεροφίλου σοφιστοῦ περὶ τροφῶν κύκλος ἐν Notices et extraits des manuscrits τ. XI μέρ. 2 σ. 193).

4) Νικηφόρ. Γρηγορ. ΑΖ' 2 ἐν Notices et extr. des manuscrits τ. XVIII μέρ. 2 σ. 26, 28. Ὁρθῶς δ' ἐκδότης παρατηρεῖ ὅτι περσικὴν ἢ μηδικὴν στολὴν λέγων ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ τὴν τουρκικὴν, λατινικὴν δὲ τὴν τῶν λατινικῶν ἐθνῶν τῆς δύσεως, γοθικὴν δὲ τὴν τῶν Γερμανῶν ἢ τῶν Οὐγγρων, καὶ ὅτι Τριβαλλοὺς καὶ Μουσούς καὶ Παίονας ἀναμείξει τοὺς Σέρβους, τοὺς Βουλγάρους καὶ πιθανῶς τοὺς Βλάχους.



choque tant la susceptibilité de notre auteur, était *sans doute* le pantalon bouffant et ample (dont les orientaux ont donné la mode à l'Europe) car les *braccae*, malgré certaine ressemblance, diffèrent essentiellement du pantalon orientale par l'«étroitesse»<sup>1)</sup>. Ἄλλ' ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι ἀπλῆ εἰκασία, οὐδαμοῦ στηριζομένη· ἡ φράσις δὲ «τὸ σῶμα πᾶν ἐσταλμένον» ἐμφαίνει μᾶλλον ὅτι πρόκειται περὶ τελείας ἐνδυμασίας ἀνατολικῆς, οἷα λ.χ. τὰ καβάδια καὶ ὅχι περὶ μέρους μόνον αὐτῆς.

Ὅθεν καὶ ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Γρηγορά οὐδόλως βεβαιούται, ἂν ἡ βράκα ἦτο σύνθηες καὶ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐνδυμα. Ἡ ἐπικράτης δ' ὅμως τοῦ ἐνδύματος τούτου ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας καὶ κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὰς νήσους καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον (προπάντων εἰς τὰς πόλεις) εἶναι ἐνδείξις, ὅτι καὶ εἰς τὸν βυζαντινὸν κόσμον ἦτο ἴσως γνωστὴ. Ἀλλὰ μέχρις ὅτου εὐρεθῶσι μαρτυρίαι ῥηταὶ ἡ μνημεῖα τῆς τέχνης, ἐξ ὧν τοῦτο νὰ βεβαιωθῇ, ὀφείλομεν νὰ ἐπέχωμεν περὶ τοῦ ζητήματος.

Περὶ δὲ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐνδύματος τούτου ἐν Κρήτῃ, ὁ Κ. πιστεύει ὅτι καὶ «πρὸ τοῦ Μίνως ὑπῆρχεν ἐν Κρήτῃ βράκα», ὡς μαρτυροῦσιν αἱ σωζόμεναι ἀρχαιοτάτες. Ταῦτα βεβαίως δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῶσι σοβαρῶς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τῆς λάρνακος τῆς ἀγίας Τριάδος, τοῦ σπουδαιότατου τούτου μνημείου τῆς προϊστορικῆς Κρήτης, ἀπεικονίζονται ἄνδρες καὶ γυναῖκες φέρουσαι ἐνδυμα, τὸ ὅποιον ἐπισημαίνεται ὡς παλαιότερον καὶ ὑπολάβῃ ὡς θυλακοειδὴ βράκαν. Ἀλλὰ τὸ ἐνδυμα κατὰ ἀνεγνώρισεν εὐστοχώματα ἐκ πλ. ἀλγυλῶν δηλοῦντας τὸ μνημεῖον ἱταλῶς ἀρχαϊκῶς *Patibendi* καὶ ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι βραχεῖα δερμάτινη βαφθῆ, λευκῇ μετ' ἐρυθρῶν μαλλίων<sup>2)</sup>.

Καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τῆς ἀρχαιότητος φαίνεται πιστεύων ὁ Κ. ὅτι οἱ Κρήτες ἐφόρουσαν βράκας, συνάγει δὲ τοῦτο διὰ περιέργου συλλογισμοῦ. Οἱ Λύκιοι, λέγει, ἦσαν Κρήτες, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον Α', 173. Ζ', 92 (ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει τοῦτο, ἀλλ' ὅτι κατήγοντο ἐκ Κρήτης)· ἀλλ' οἱ Λύκιοι ἐφόρουσαν ἀναξυρίδας, ἦτοι παραπλησίαν τῇ βράκῃ ἀμφίεσιν· ὅθεν καὶ οἱ Κρήτες. Ἐπειτα κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους παρέλαβον τὰς βράκας παρὰ τῶν Ρωμαίων καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους παρὰ τῶν σταυροφόρων.

Διὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας ἀκολουθεῖ τὴν μόνην ὀρθὴν μέθοδον, ἐξετάζων τὰς μαρτυρίας συγγραφέων. Ἀναφέρει δὲ πρὸς βεβαίωσιν τῆς βρακοφορίας τῶν Κρητῶν διὰ τὸ 1570 τοὺς «Κρητικοὺς γάμους», διὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τὰς μαρτυρίας τοῦ Tournefort καὶ τοῦ Dapper, καὶ διὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ὑπερμεσοῦντα τὴν μαρτυρίαν τοῦ Βρουζέν (ἀγνώστου εἰς ἐμὲ<sup>3)</sup>).

1) Δὲτ. σ. 126 σημ. 43.

2) Monumenti dei Lincei τ. XIX σ. 18—24. Πρὸς καὶ Ξανθοῦδιδον Ὁ κρητικὸς πολιτισμὸς, Ἀθ. 1904 σ. 102—103 (Ἀθηνᾶς τ. ΙΓ'), ὅστις χάριν σαφηνείας λέγει ὅτι ἡ λευκὴ στοργγύλη κάτω ἐσθῆς τῆς γυναικὸς εἶναι «ἐν σχήματι σημερινῆς κρητικῆς βράκας» καὶ ὅτι αἱ λευκαὶ ἐσθῆτες τῶν νέων εἶναι «βρακοειδεῖς».

3) Ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν ταύτην μεταγραφὴν Βρουζέν εἶναι δύσκολον νὰ διακριθῇ τί ὄνομα



Καὶ οἱ μὲν «Κρητικοὶ γάμοι» (εἶναι δ' οὗτοι τὸ μυθιστόρημα τοῦ Σπ. Ζαμπελίου, γραφὲν τῷ 1871) δὲν εἶναι βεβαίως πηγὴ εἰδήσεων διὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα. Ὁ δὲ Δάππερ, ὅστις δὲν περιέγραψε τὴν Κρήτην κατὰ τὸ 1706, ὡς λέγει ὁ Κ., ἀλλ' εἶναι παλαιότερος<sup>1)</sup>, μαρτυρεῖ μᾶλλον ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην, οἱ Σφακιανοὶ τοὐλάχιστον (περὶ τῆς ἐνδυμασίας τῶν ἄλλων Κρητῶν δὲν κάμνει λόγον), ἐφόρου ἐνδυμα διαφόρον τῆς βράκας· καὶ ὁ Κρῆς μεταφραστὴς τοῦ περὶ Κρήτης μέρους τῆς περιηγήσεως αὐτοῦ παρατηρεῖ ὅτι σήμερον «καὶ κατὰ τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ἐνδυμασίας εἶναι μεγάλη διαφορά, ἐπειδὴ (οἱ Σφακιανοὶ) ἐνδύονται ἤδη, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ Κρηῖτες καὶ οἱ λοιποὶ νησιῶται»<sup>2)</sup>.

Διὰ τῆς συναγωγῆς καὶ ἐξετάσεως τῶν παλαιότερων μαρτυριῶν περὶ τοῦ κρητικοῦ ἐνδύματος θὰ δυνηθῶμεν ἀσφαλῶς νὰ μάθωμεν τὴν προέλευσιν καὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπικρατήσεως τῆς βράκας ἐν τῇ νήσῳ. Ὅπως δὲ παράσχωμεν συμβολὴν τινα εἰς τὴν μελέτην τοῦ ζητήματος, καταγράφομεν ὧδε ὅσας εἰδήσεις ἐκ προχείρου ἐρεύνης ἠδυνήθημεν νὰ περισυναγάχωμεν.

Εἰς τὰς ἀστυνομικὰς διατάξεις τῆς βενετικῆς διοικήσεως τῆς Κρήτης τοῦ 1339, τὰς σκοπούσας τὴν περιστολὴν τῆς πολυτελείας ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ, οὐδὲν ἀναφέρεται τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν βράκην<sup>3)</sup>.

Μεταξὺ τῶν ἐξήκοντα προσώπων, τῶν Κρητῶν, τὰς ὁποίας ἐκ κρητικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ ΙΔ' μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος περιέγραψεν ὁ Γερόλα<sup>4)</sup>, ἀπεικονιζομένων με ποικιλιωτάτας ἀμφιέσεις, περιέχεται καὶ ἡ Κρήτις βρακοφόρος.

Ἐν κρητικῇ συμβολαίᾳ τῶν ΙΒ' καὶ ΙΓ' αἰώνων ὑπάρχοντι ἐκτύποι, ὑπογεγραμμένοι νὰ δίδῃ εἰς τὸν ὑπὸντιν καὶ εἰς τὸν ὑπὸντιν τῶν εἰς μετρητὰ μισθοῦ καὶ ἐνδυματα ἓνα γαμπᾶν, μίαν ῥοσκογὴν καὶ ἓνα ζυπόνοι λινόν, ἓν ζευγὸς ὑποδημάτων καὶ δύο ὑποκάμισα<sup>5)</sup>.

Εἰς τὴν Ἀφήγησιν τοῦ Κρητὸς στιχοῦργο τοῦ ΙΕ' αἰῶνος Σαχλίχη ἀπαντᾷ ἡ λέξις *κουρτσοβάδι*, ἣτις, ὡς ὁ ἐκδότης Παπαδημητρίου εἰκάζει, σημαίνει τὴν βράκην<sup>6)</sup>. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀπλῆ εἰκασία.

Ὁ περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐπισκεφθεὶς τὴν Κρήτην Belon ἔδημοσίευσεν περιγραφὴν τῆς κρητικῆς ἀνδρικῆς ἐνδυμασίας μετ' εἰκόνης<sup>7)</sup>. Ἀποτελεῖται αὕτη ἀπὸ λευκὸν χιτῶνα (*πουκαμίσα*), ζωννύμενον διὰ πλατείας δερμα-

ὑποκρύπτεται, ἀφοῦ μάλιστα οὐδὲ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ βιβλίου, οὐδ' ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει, ἀναφέρεται.

1) Τὸ φλαμανδικὸν πρωτότυπον τῆς περιγραφῆς αὐτοῦ ἐξεδόθη ἐν Ἀμστελδάμ τῷ 1688, ἡ δὲ γαλλικὴ μετάφρασις τούτου ἐν Χάγγη καὶ Ἀμστελδάμ τῷ 1703.

2) *Ιάπερ* Ἀκριδῆς περιγραφὴ τῆς Κρήτης, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Μ. Βερνάρδου, Ἀθ. 1886 σ. 239.

3) *J. Jegerlehner* ἐν Byzant. Zeitschrift 1904 σ. 464—6.

4) *G. Gerola* Monumenti Veneti nell' Isola di Creta, Venez. 1905—1908.

5) *Σάβα* Μεσαιων. Βιβλιοθ. τ. Γ' σ. 656.

6) *Στεφάνου Σαχλίχη* Ἀφήγησις παράξενας, ἐκδ. Συν. Παπαδημητρίου, Odessa 1896 σ. 186 σ. 22. Βλ. καὶ σ. 146—7.

7) *Belon* Les observations de plusieurs singlvaritez, 1555 κεφ. 20 φ. 38.



τίνης ζώνης, ἐχούσης πρὸς τὰ ἔμπροσθεν πλατὺν κόμβον· καὶ ἀπὸ ὑποδήματα ὑψηλά, φθάνοντα μέχρι τῆς ζώνης, εἰς ἣν προσδέονται· ὁ ἀπεικονιζόμενος κρατεῖ τόξον, φέρει δ' ἐπὶ τοῦ ὤμου φαρέτρην πλήρη βελῶν, καὶ εἰς τὸ πλευρὸν ἔχει πῆραν <sup>1)</sup>. Τὴν αὐτὴν περιγραφὴν τῆς ἐνδυμασίας εὐρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ Δάππερ.

Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ὄχι μόνον ἡ βράκκα δὲν διετετέλεσεν « ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων τὸ γραφικὸν τῶν Κρητῶν ἐνδυμα », ὡς φρονεῖ ὁ Κ., ἀλλὰ τοὺνκντίον πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως τοῦ 1669 δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς Κρήτας.

## ΟΙ ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΕ' ΑΙΩΝΑ \*

Στ. Ξανθοουδίδου Ὁ ποιητὴς Σαχλίκης καὶ οἱ δικηγόροι Κρήτης πρὸ πέντε αἰώνων.  
(Ἐν τῷ περιοδικῷ Παναθηναίᾳ Ἔτος Θ' 1909 τ. ΙΗ' σ. 177—180).

Μετὰ βραχεῖαν εἰσαγωγὴν περὶ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ Στεφάνου Σαχλίκης, καὶ τοῦ βίου τῶν Κρητῶν, μάλιστα τῶν χωρικῶν κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ὑπερμεσοῦντα, ὡς παραστατικώτατα διαγράφεται εἰς τὴν «Παράξενον ἀφήγησιν» τοῦ ποιητοῦ, ὁ Ξανθοουδίδης ἐκ τῶν ἐν τῇ ἀφήγησει εἰδήσεων περὶ τῆς ἐξασκήσεως τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος παρὰ τοῦ Σαχλίκης ἀπήρτισε πλήρη καὶ ἐναργῆ εἰκόνα τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔθνους τῆς Κρήτης κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δικηγόρων (ἄβυσσάων ἢ ἀβυσσολόγων) ἀπειροτάτης γνώσεως καὶ τῶν κρητικῶν πραγμάτων καὶ τοῦ ἐθνικοῦ ὅμιλου, ὁ Ξανθοουδίδης δὲν περιωρίσθη εἰς ἀπλὴν τῶν ἀποσπασμάτων τῆς ζωῆς, ὅπου παραθέτει ταῦτα, ἀντιγραφὴν ἐκ τῆς καλλίστης ἐκδόσεως τοῦ Συνόδου Παπαδημητρίου (ἐν Ὁδησσῷ 1896), ἀλλ' ἐπήνεγκε καὶ οὐκ ὀλίγας διορθώσεις καὶ μεταβολάς. Ταύτας δέ, γράφων χάριν τῶν πολλῶν, δὲν ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ δηλώσῃ, ἀλλὰ φαίνονται μόνον ὅταν παραβλήθωσι τὰ ἐν τοῖς Παναθηναίοις ἀποσπάσματα πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Παπαδημητρίου ἐκδοθὲν κείμενον. Τινὲς τῶν διορθώσεων εἶναι εὐστοχώταται· ὡς λ. χ. στ. 305: «καὶ ὡσάν (ἀρχὴν) ἐμπῇ κανεῖς νὰ πᾶ νὰ ταξιδεύσῃ» — παρὰ Ξ.: «Κι' ὡσάν τε (=καὶ ὡσάν ὅταν) πρωτομπῇ κανεῖς νὰ πᾶ νὰ ταξιδέψῃ». Στ. 332 «δίδε [Χειρ. δίδῃ] καὶ δόσια νὰ ἀγαπᾷ» (Παπαδ.) «λίτες (=δίκας) καὶ δόσια νὰ γαπᾷ» (Ξ.).

Ὅφειλομεν δ' ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὸ σύστημα, ὅπερ ἀκολουθεῖ ὁ Ξανθοουδίδης εἰς τὴν διόρθωσιν τοῦ κειμένου τοῦ Σαχλίκης, ζητῶν νὰ προσαρμόσῃ αὐτὸ ἐν πᾶσι πρὸς τὸ σημερινόν κρητικὸν ἱδίωμα, δὲν δύναται νὰ τύχῃ ἀμερίστου ἐπιδοκιμασίας. Οἱ ἐκδόται δημωδῶν μεσαιωνικῶν κειμένων δὲν πρέπει νὰ παρεκκλίνωσι τοῦ θεμελιώδους κριτικοῦ κανόνος, καθ' ὃν ἐν

1) Τόξον ὡς ὅπλον τῶν Κρητῶν ἀναφέρεται μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος (Jeanparaki Ἔσοματα κρητικά σ. 7. ἀρ. 10). Καὶ ὁ Δάππερ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνος κυριώτατον ὅπλον τῶν Σφακιωτῶν ἀναφέρει τὸ τόξον.

\* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1910 τ. Β' σ. 133—6.



τῇ ἐκδόσει ἐπιζητεῖται ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κειμένου ὡς ἐγράφη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Ὅθεν ἡ μεταβολὴ τῶν ἐν τῇ χειρογράφῳ τοῦ Σαχλίκη τύπων ὅσοι δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὸ σημερινὸν κρητικὸν ἰδιῶμα δὲν εἶναι πάντοτε ἀναμφισδητῆτως ἀναγκαῖα· διότι πρέπει νὰ εἴμεθα βέβαιοι πρῶτον μὲν ὅτι οἱ σημερινοὶ τύποι ἦσαν ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα καὶ δευτέρον ὅτι δὲν μετέβαλεν αὐτοὺς σκοπίμως ὁ ποιητὴς ὁ ἴδιος. Τοιαῦται δὲ σκόπιμοι μεταβολαὶ ἐν δημοτικαῖς κειμένοις εἶναι συνηθέσταται καὶ σπανίως ἐν αὐτοῖς παρατηρεῖται πλήρης συμφωνία τοῦ γραπτοῦ λόγου πρὸς τὸν προφορικόν. Προέρχονται δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ μεταβολαὶ αὗται ἐκ τῆς ἐπηρείας τοῦ σχολείου. Ὁ Σαχλίκης, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος, ἐφοίτησεν εἰς τὸ σχολεῖον μέχρι τῆς μεираκικῆς ἡλικίας, καὶ δὲν φαίνεται παράδοξον ὅτι ἄλλους μὲν τύπους τῆς δημῶδους ἀνεπιγνώστως μετέβαλλε κατὰ τὰ σχολικὰ διδάγματα, ἄλλους δ' ἐξ ἀμαθείας διέφθειρεν, ὑπολαμβάνων ὅτι διορθώνει αὐτοὺς. Ἐν τῇ χειρογράφῳ ἀπαντῶμεν χαρακτηριστικώτατα δείγματα τῆς ἡμιμαθείας τοῦ ποιητοῦ, τὰ ὅποια διὰ τῶν διορθώσεων του ἐξηφάνισεν ὁ Ξανθοῦδιδης. Οὕτω λ. χ. γράφει *νάπιης* (στ. 327), *νάπιες* (στ. 306. 307), *νά πέπιτη* (στ. 361), *ἀτινα* ὁ Ξ. ἀνευ ἀνάγκης διορθώνει *ναύτης*, *ναῦτες*, *νά πέπιτη*· μὴ δὲν συνέδη ν' ἀκούσῃ καὶ σήμερον ἀκόμη ἀπὸ τὸ στόμα ἡμιμαθῶν παραπλησίους τύπους· νομίζοντες οὗτοι ὅτι ὁ φθέγγος *ναύτης* ἐκ χυδαίας παραφθορᾶς τοῦ πι δὲν λέγουσι πολλάκις *πιητὸν* (ἡ *πιητὴ* αὐτός), κττ.· Ἐπίσης δὲν φαίνονται ἀναγκαῖαι αἱ διορθώσεις *κείνων* εἰς *καίρων* καὶ *ἀποκοπῆς* συλλαβῶν πρὸς ἀπεναντίας αὐτῶν μέτρων· ὅσοι οὗτοι οὐκ ἐπὶ σκοπῶν μόνον ὑπέμειτροι, ἀποκαθίσταται δὲ τὰ μέτρα· οὕτως τῆς συνιζήσεως, ἣτις οὐδὲ κἂν νὰ δηλωθῇ εἶναι ἀναγκαῖον· οὕτω *πᾶσι* εἶναι ἡ διόρθωσις τοῦ *νά ἀγαπῇ* εἰς *νά γαπῇ*, τοῦ καὶ *ἐπαιρε* (στ. 298) εἰς *ἐπαιρε* καὶ πολλῶν ἄλλων τοιούτων. Τινῶν διορθώσεων πάλιν δὲν εἶναι εὐχολον νὰ διαγνώσθῃ ὁ λόγος. Οὕτω λ. χ. ἐνφ τὸ καλὸν *σακκοῦλιν* (στ. 291) διορθώνει ὁ Ξ. καλὸ *σακκοῦλι*, τὴν λέξιν *πλήρωμα* πολλάκις γράφει *πλήρωμαν* καὶ ἐν στ. 324 ἀφήνει ὡς ἔχει ὀρθῶς ἐν τῇ χειρογράφῳ *πλήρωμα*. Τὸν στ. 309 : «καὶ ἐκεῖνοι ποῦ εἶναι ἀμάθητοι κοίτονται σκοτισμένοι» (ναυτιῶντες) διορθώνει : «καὶ κεῖνοι ποῦ ναι ἀμάθητοι κάθονται σκοτισμένοι». Καὶ τὸν στ. 310 : «καὶ ἐγὼ ἔστεκα καὶ ἐθεώρουν τοὺς, ὥσῃ ξένον παραμῦθιν» διορθώνει «κ' ἐγὼ στεκα καὶ θώρουν τοὺς καὶ τοὺς θεωρηθοῦσα». Ἀλλὰ διὰ τῆς τολμηροτάτης καὶ ὅλως περιττῆς ταύτης διορθώσεως ἐξωδέλισε δημῶδη παροιμιακὴν ἐκφρασιν, τῆς ὅποίας τὴν χρῆσιν καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους μαρτυρεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ στίχος τοῦ Σαχλίκη. Ἐν τῇ ἀνεκδότῳ μέρει τῆς ἐμῆς συλλογῆς τῶν Παροιμιῶν ἔχω καταγράψῃ ταύτην ὡς μεσαιωνικὴν ἐκ τοῦ Σαχλίκη (λ. παραμῦθι 10). Ὅτι δὲ δὲν εἶναι αὐθαίρετος εἰκασία ὁ χαρακτηρισμὸς ὡς παροιμιῶδους φράσεως τοῦ ἡμιστιχίου τούτου τοῦ Σαχλίκη μαρτυροῦσι σημεριναὶ παροιμίαι ἐν τῇ αὐτῇ συλλογῇ μου λ. παραμῦθι 3 : «Γιὰ φέματα μοῦ φαίνεται, γιὰ ξένο παραμῦθι» (Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνη) καὶ ἀρ. 4 : «Κάθ' ἑτ' σὺν ξένο παραμῦθ'» (Τήνου παρ' Ἀδ. Ἀδαμαντίου).



ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΘΕΡΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΠΟΡΑΣ\*

Τάχροτικά ἔθιμα τοῦ θερτισμοῦ καὶ τῆς σποράς, ἂν καὶ πολλὴν ἔχουσι σπουδαιότητα τὰ πλεῖστα ἐκ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος ἔχοντα τὴν προέλευσιν καὶ εἰς ἰδέας καὶ παραστάσεις πρωτογενεῖς καὶ ἀξέστους βασιζόμενα, δὲν ἠξιώθησαν παρ' ἡμῖν τῆς προσηκούσης προσοχῆς. Σποράδην μόνον εὗρίσκονται δημοσιευμένοι ἀτελεῖς τινες περὶ τούτων εἰδήσεις, περὶ ὧν κατωτέρω θὰ διαλάβωμεν διὰ βραχέων. Ὅθεν πολλὰς χάριτας ὀφείλομεν εἰς τὸν Ἐπιμελητὴν τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Δ. Εὐαγγελίδην, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν διαμονὴν του ἐν τῇ ἱερῇ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ παρατηρήσας περιέγραψε πιστῶς τοιαῦτα ἔθιμα, καὶ προθύμως δημοσιεύομεν τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ, ἐλπίζοντες ὅτι αὕτη θὰ παράσχῃ ἀφορμὴν καὶ εἰς ἄλλους τῶν ἡμετέρων ἀναγνωστῶν νὰ μᾶς ἀποστείλωσιν ὁμοίας ἀνακινώσεις ἐκ διαφόρων ἐλλληνικῶν τόπων <sup>1)</sup>).

\*) Ἐδημοσιεύθη ἐν *Διογραφία* 1912 τ. Γ' σ. 676—682.

1) Ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Δ. Εὐαγγελίδου, δημοσιευθεῖσα αὐτ. σ. 675 κέ., ἔχει ὅτω: «*Συνήθια τοῦ θέρου καὶ τῆς οσοῦς* (Ἐπίδαντος, δῆμον Ἀσκληπιδίου). Ὅταν ἀποθερίσουν, ἀφῆναι ὅσε μιά ἄκρη τοῦ χωραφιοῦ ἕνα κομμάτι τετραγώνου ἀθέριγο καὶ ἔχον τὸ συνήθιο νῦν τὸ σταυρώσουσι. Στέκονται ὅσοι ἄκρες τοῦ τετραγώνου τόσοι σταχυολόγοι, ἄντρες, κ' ἕκαστος ποῦ τὸ ἐπικύβηται πάλιν. Ἐνας σταχυολόγος ἀρχινᾷ καὶ κόβει πρῶτα μιά γραμμὴ ἀπὸ τῆς μιάς ἄκρης εἰς τὴν ἄλλη καὶ παῖε θερίζοντας ἐν τῇ ἄλλῃ κ' ἔτσι οἱ θεριζόμενοι ἀράδες εἶναι πάλιν σταχυολόγοι καὶ κόβουν τὰ ἄλλα ἑπὶ τὰς ἄλλας καὶ ἕως ὅτου ἡ ἀκρὴ λείπει πάλιν εἶναι πάλιν σταχυολόγοι καὶ κόβουν τὰ ἄλλα ἑπὶ τὰς ἄλλας καὶ ἕως ὅτου ἀρχινᾷ τὸ θέρο, ἔουριζόνται καὶ κόβουν τὰ μαλὺν τοῦ θέρου καὶ τὰ τελειώσουν δὲ ματα-ἔουριζόνται. Μονάχα ἄμα κόβουν τὸ σταυρὸν, πάλιν ἕως ὅτου τὰ ἄλλα τ' ἀφεντικοῦ, τότες κ' αὐτοὶ εἔουριζόνται.

«Αμα κάμουν τὸ σταυρὸ οἱ ἄλλοι τέσσερις σταχυολόγοι. Ὑπάρχουν ὅλοι ἀντάμα τὸν ἀφαν-  
τικὸ καὶ τὸν σηκώνουν ψηλὰ φωνάζοντα: τάξε! τάξε! κι' ὁ ἀφαντικὸς τάξει εἰτε μιὰ  
κόττα εἰτε κρασί εἰτε ὅ τι ἄλλο θέλει.

Κείνη τή χερσάα λοιπόν ποῦ κόψανε τήν πάνε 'ς τὸ σπίτι καὶ τήν κρεμᾶνε 'σέ μιὰ γωνιά ἢ 'ς τὸ κεντρί (τὸ μεσοχώρι, τὸ μεσοστόχο.—'Σ τὸ 'Αδάμι, ἓνα χωριὸ τοῦ δήμου 'Ασκληπιδίου, τὸ κεντρί τὸ λένε ἀφ'αὐτῆ) τοῦ σπιτιοῦ ὡς 'ς τὴν παραμονὴ τοῦ Σταυροῦ. Τότες, τίς 13 τοῦ Τρωγητῆ στουμπᾶνε τὴ χερσάα καὶ τὸ στάρι τὸ βαίνουν με μιὰ πετσέτα καὶ τὸ λένε μαζί βαγιοῦλι. Τὸ πρωτὸ τοῦ Σταυροῦ καθεμίαι νοικοκυρά με τὸ βαγιοῦλι τῆς σημαδεμένο γιὰ νὰν τὸ γνωρίζῃ ἀπὸ τῶν ἀλλοτῶν παῖε 'ς τὴν ἐκκλησιά καὶ τὸ βαίνει μέσα 'ς ἓνα πνέρι μπροστά 'ς τὸν ἅγιον δῆμο. "Αἷα τὸ βλογήσῃ ὁ παπάς, τὸ παίρνουν καὶ τὸ ἀνακατεῖουν με τὸ σπόρο. Κεῖνη τὴν ἡμέρα ποῦ θά σπεῖρουν κατόπι, βαίνουν μέσα 'ς τὸ σπικὶ τὸ σπόρο ἓνα ρότιδο ἀλάκτρο καὶ πρωτὶ πρωτὶ, γιὰ νὰ μὴν κάμουν κακὸ ἀπάντημα, πάνε 'ς τὸ χωράφι. Ζεύουν τὰ βόδια καὶ πρὶν ἀρχινήσουν τὸ σπόρο παίρνουν τὸ ρότιδο καὶ τὸ μαρὰν ἀπάνω 'ς τὸ ἐπὶ τοῦ ἀλστροῦ (τῆν ὄνιν), ἀνακατεῖουν κάμποσα σκαιριά ρότιδο με τὸ σπόρο 'ς τὴν ποδιά τους καὶ τὸν πετᾶνε λέγοντα : καλὰ μεπερέτεια ! "Αἷα ρήξουνε μιὰ σποριά δηλ. ἓνα στρέμμα, κάθονται καὶ τρώνε τ' ἄλλο ρότιδο κ' εὐκεῖωνται.

Ὅταν φύγῃ ὁ ζευγολάτης καὶ πάσῃ ᾗ τὸ χωράφι γιὰ τὸ σπόρο, ἡ νοικοκυρά τὸ παρατηρεῖ ποῖος θὰ ρθῇ ᾗ τὸ σπῖτι κείνη τὴν ἡμέρα καὶ τὸν καλοκαρτεράει, κόβει ρόδια, βάνει σταφίδες, τραγάλια καὶ ἐκκεῖνος ἐγκατέτα: καὶ λέει: χρόνια πολλὰ, καλὰ μπερκέτια, χίλια κουδέλια ἢ χίλια μόδια.

Τὴν ἰδίαν τὴν ἡμέραν ποῦ βγαίνουσιν ἐς τὸ σπόρο θεὸ δίνουσιν τίποτα, ὅμως ἀπὸ τὸ σπῖτι.



Αἱ ἐν Ἐπιδαύρῳ συνήθειαι ἀναφέρονται προπάντων εἰς τὰ τελευταῖα θράγματα τῶν σταχύων, ἐξ ὧν κατασκευάζουσι δέσμην καλουμένην σταυρόν. Παρόμοιαι συνήθειαι ἐπικρατοῦσι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Λέσβῳ ἐκ τῶν πρώτων σταχύων πλέκουσι δέσμην (ψάθαν), τὴν ὁποίαν ἀναρτῶσιν εἰς τὰ εἰκονίσματα <sup>1)</sup>. Ἐν Ῥόδῳ μετὰ τὸ πέρας τοῦ θερισμοῦ «ἐκαστος γεωργὸς ἐκλέγων δέσμην ἐκλεκτῶν σταχύων ἀναρτᾷ ταύτην εἰς τὴν μεγάλην δοκὸν τῆς οἰκίας, τὴν συκρατοῦσαν τὰς λοιπὰς δοκοὺς» (μεσιά <sup>2)</sup>). Ἐν Κῷ ὁμοίως κατασκευάζουν δέσμην ἢ πλέκουν πλεξίδας ἐκ σταχύων σίτου ἢ κριθῆς καὶ τὰς ἀναρτῶσιν εἰς τὰ εἰκονοστάσια ὡς ἀγιοτικά <sup>3)</sup> (ὡς ἔχοντα δηλ. θρησκευτικὸν χαρακτήρα, ὡς καθιερωμένα).

Τὸ πέρας τοῦ θερισμοῦ καὶ παρὰ πολλοῖς ἄλλοις λαοῖς ἐπιστέφεται διὰ παραπλησίων ποικιλιωτάτων τελετῶν, τῶν ὁποίων πλουσίαν συναγωγὴν ἀπεταμίευσεν ὁ W. Mannhardt. Πολλαχοῦ εἰς τὴν τελευταίαν ἡμαξίαν τῆς συγκομιδῆς τοῦ νέου καρποῦ ἐπιτίθεται ὁ λεγόμενος Μάιος τοῦ θερισμοῦ, τοῦτέστι δένδρον ἢ κλάδος δένδρου, κοσμούμενος προπάντων μὲ στάχυς καὶ ταινίας· οὗτος φέρεται εἰς τὴν οἰκίαν, στήνεται εἰς τὴν στέγην ἢ εἰς τὴν καπνοδόχον ἢ εἰς τὸν σιτοβολῶνα καὶ ἀφήνεται ἐκεῖ ὁλόκληρον τὸ ἔτος <sup>4)</sup>. Ἐνίκαχοῦ τῆς Ῥωσίας ἀντὶ τῶν τελευταίων οἱ πρῶτοι ἀμνηθέντες στάχυες (ὡς ἐν Λέσβῳ) θεωροῦνται ἱεροί. Αὐτὴ ἡ οἰκοδόμησις τοὺς θερίζει, τοὺς φέρει εἰς τὴν οἰκίαν καὶ τοὺς θέτει παρὰ τὰς ἀνάγκαις, γίνεται δὲ χρήσις αὐτῶν, ὡς ἐν Ἐπιδαύρῳ, καὶ εἰς τὴν σποράν. Αὐτὰ ὅτι ἀπὸ τῶν οὗτων ἀλωνίζονται χωριστά, καὶ τινες τῶν κόκκων αὐτῶν ἀναρτῶνται μετὰ τοὺς κόκκους τῆς προσηγῆς σποράς <sup>5)</sup>.

Ὡς βάσις τῶν συνηθειῶν ταύτων καὶ εἰκάσεν ὁ Mannhardt, ὑπόκειται ἡ παράστασις, ὅτι ὁ δαίμων τοῦ ἔτους, ἐκδιωκόμενος ἐκ τῶν τελευταίων θερισθέντων ἢ ἀλωνισθέντων σταχύων, παραμένει καθ' ὅλον τὸν ἄλλον χρόνον εἰς τὸν σιτοβολῶνα, μὲ τὴν νέαν δὲ σποράν ἐπανέρχεται εἰς τοὺς ἀγροὺς ὅπως ἐκ

κι' ὅσο νὰ τελειώσουν πᾶσι τὸ σπόρον δὲ δίνουν φωτιά ὅσω, γιὰτί, λέει, βγαίνει τὸ σπᾶρ βαυλίτη. Αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ συνήθεια ποὺ τὰ χουν ὅλον τὸν καιρὸ, ὅπως ὅταν τὸ βράδυ θώσουν καρβέλι ὅσω, δὲν τὸ δίνουν ἀλάκερο, ἀλλὰ κόβουνε μιά μπουκιά καὶ τὴ βαίνουν πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα ἢ τὸν παραστάτη ἢ ἢ τίς τέμπλες (Τέμπλες εἶναι πῆχες ἀπὸ πελοκημένη βένια (βέντρο) ποὺ τίς βαίνουν ἢ τὴ σκεπὴ κάτω ἀπὸ τὰ κεραμίδια. Κι' ἀπὸ τὸ ἦτορε ὁ λόγος, ὅς ποῦμε ὅτι τὰ κεραμίδια ἐκεῖ ποὺ τρέχουν τὰ θεϊκὰ νερά (τὰ νερά τῆς βροχῆς) τὰ λένε ῥεῦτες (ὁ ῥεῦτης) καὶ ὅταν σταλάξῃ τὸ σπῆτι λένε πῶς κάπου εἶναι μιά ρέψα)».

1) Rouse ἐν Folk-lore, London 1896 σ. 147 μετ' εἰκόνας. (Ὁ Rouse προσθεῖται ἐπὶ ἄλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἢ ψάθα λέγεται σιτάρι). Georgeakis et Pineau le Folk-lore de Lesbos σ. 310 (ὅτι ἡ δέσμη τῶν σταχύων διατηρεῖται μέχρι τοῦ ἐπιόντος θέρους ἀνηρητημένη παρὰ τὰ εἰκονίσματα).

2) Ῥοδιακὸν ἡμερολόγιον 1912, ἐν Ῥόδῳ σ. 226.

3) I. E. Ζαγοράτου Θαλάσσια τῆς Κῷ, ἐν Σάμῳ 1906 σ. 37.

4) W. Mannhardt Wald- u. Feldkulte τ. I σ. 190 κέ.

5) Ralston Songs of the Russian People σ. 249 κέ.



νέου ή ζωοποιός δύναμις επιδράση εις τούς αναδραστάνοντας στάχους <sup>1)</sup>. Παραλλαγαί δὲ τῆς παραστάσεως ταύτης εἶναι ὅτι εἰς τὸν θεριζόμενον ἀγρὸν ἢ εἰς τὸ ἀλώνιον ὁ ξένος ἢ ὁ διαδάτης ἢ καὶ αὐτὸς ὁ κύριος τοῦ ἀγροῦ ὑπολαμβάνονται ὡς προσωποποιία τοῦ σίτου, ὡς ὁ δαίμων τοῦ σίτου· καὶ οἱ θερισταὶ προσποιῶνται ὅτι θὰ τὸν μεταχειρισθῶν ὡς αὐτὸν τοῦτον τὸν σίτον, ὅτι δηλ. θὰ τὸν θερίσουν, θὰ τὸν δέσουν καὶ θὰ τὸν ἀλωνίσουν <sup>2)</sup>. Ὡς ἀρχαιότατον τύπον τῶν τοιούτων παραστάσεων ἀνεγνώρισεν εὐστόχως ὁ Mannhardt τὸν ἑλληνικὸν μῦθον περὶ τοῦ Λιτυέρσου καὶ τοῦ Ἡρακλέους, ὅστις ἦτο ἴσως ἡ μυθικὴ διάπλασις παρομοίων ἀγροτικῶν συνηθειῶν τῆς Φρυγίας.

Καὶ ἐν τῇ συνηθείᾳ τῆς Ἐπιδάκου διαφαίνονται ἀμυδρῶς τὰ ἴχνη τῆς μυθικῆς παραστάσεως τοῦ Λιτυέρσου. Τὸν ἀθέρα τῶν σταχύων ταυτίζουσι πρὸς τὰ γένεια τοῦ δεσπότου, τοῦτον δὲ συλλαμβάνουσιν οἱ θερισταὶ καὶ μετέωρον αἶροντες ἀπαιτοῦσι λύτρα. Πρὸς τὰ γένεια τοῦ ἰδιοκτῆτου ταυτίζουσι τοὺς στάχους καὶ ἐν Ῥωσίᾳ, ὅπου ἀφήνεται μικρὸν τεμάχιον τοῦ ἀγροῦ ἀθέριστον, ἐκ δὲ τῶν σταχύων κατασκευάζουσιν πλέγμα, τὸ ὅποιον καλεῖται ἡ πλεξίδα τῶν γενειῶν τοῦ Βόλου <sup>3)</sup>. Ἄλλα δὲ ὅμοια ἔθιμα εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἐξηγουῦνται ἐκ τῆς συνταυτίσεως τοῦ ἰδιοκτῆτου ἢ διαδάτου πρὸς τὸν δαίμονα τοῦ σίτου. Ἐν τῇ καντονίᾳ Ζυρίχῃ τῆς Ἑλβετίας οἱ θερισταὶ προσδύνουσι τὸν ἐρχόμενον ἢ διαδαινόντα οἰκοκύρην τοῦ ἀγροῦ μὲ στάχους καὶ εἰς τὸν διερχόμενον ξένον θέτουν βρόχον ἐκ σταχύων εἰς τὸν δένουν ἢ δένουν αὐτὸν μὲ στάχυν ἀπὸ τὸ κομβίον τοῦ ἐνδύματός του καὶ δὲν τὸν πληρώσῃ λύτρα. Ἐν Βασίλει τῆς Γαλλίας καὶ κατὰ Γαυαρίαν ἐν ὁμοίᾳ καταστάσει ὁ οἰκοκύρης οἱ ἐργάται ἐπιτίπτουσι κατ' αὐτοῦ, τὸν δένουσι μὲ στάχους καὶ τὸν κρατοῦν μέχρις ὅτου τοὺς κεράσῃ ζύθον. Ἐν τῇ πόλει Danzig ἂν τὴν πρώτην ἢ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ θερισμοῦ (πρὸ τῆς ἡμέρας δὲ ταύτης) ἔλθῃ εἰς τὸν ἀγρὸν ὁ οἰκοκύρης ἢ ξένος, τὸν δένουν μὲ στάχους <sup>4)</sup>. Ἐν Anhalt ὅταν ὁ οἰκοκύρης ἢ εἰς τῶν οἰκείων του, ἢ ὁ ἐπιστάτης ἢ καὶ ξένος ἔλθῃ τὸ πρῶτον εἰς τὸν ἀγρὸν μετὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ θερισμοῦ, ἢ σύζυγος τοῦ ἀρχιεργάτου τὸν δένει μὲ στάχινον σχοινίον ἢ μὲ στέφανον σταχύων καὶ ἀνθῶν, δηλ. δένει τὸ σχοινίον ἢ τὸν στέφανον εἰς τὸν βραχίονά του καὶ δὲν τὸν λύνει, ἂν δὲν πληρώσῃ λύτρα <sup>5)</sup>. Ἐν Κρακοβίᾳ τῆς Γαλικίας ὅταν μεταβῇ ὁ οἰκοκύρης εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κατὰ τὸν θερισμόν, ἂν εἶναι ἄγαμος, θέτουν τὰ ὠραιότερα τῶν κορασίων (τῶν ἐργατριῶν) βρόχον ἀπὸ στάχους εἰς τὸν λαιμόν του <sup>6)</sup>. Ἐν Solör τῆς Νορβηγίας ὅστις ἤθελεν ἔλθῃ εἰς τὸν ἀγρὸν, οἰκοκύρης ἢ ξένος, δένεται μ' ἓνα στάχυν καὶ πρέπει νὰ πληρώσῃ διὰ νὰ λυθῇ. Ἐν δὲ τῇ χώρᾳ τοῦ Soest ὁ

1) W. Mannhardt *Mythologische Forschungen* σ. 25 κέ.

2) Mannhardt αὐτ. σ. 44 κέ. *Frazer the golden Bough* τ. II σ. 235 (μεταφρ. Toutain τ. III σ. 285).

3) Ralston ἐνθ. ἄν. σ. 251 παρὰ *Frazer* ἐνθ. ἄν. τ. II σ. 236.

4) Mannhardt *Mythologische Forschungen* σ. 33.

5) *Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde* 1897 σ. 153—4.

6) Mannhardt ἐνθ. ἄν. σ. 34.



οικοκύρης τὴν πρώτην φοράν ποῦ ἔλθῃ εἰς τὸν τόπον τῆς κατεργασίας τοῦ λινARIOῦ περιτυλίσσεται ὄλος μὲ λινάριον<sup>1)</sup>. Ἐν Putanges τῆς Νορμανδίας δένουν τὸν οικοκύρην εἰς τὸ τελευταῖον δράγμα τῶν σταχῶν. Πρὸς τοῦτο αἱ ἐργάτιδες ἐπιπίπτουν κατ' αὐτοῦ, τὸν ἀρπάζουν ἀπὸ τὰς χεῖρας, τοὺς πόδας, τὸ ἄλλο σῶμα, τὸν ῥίπτουν κατὰ γῆς καὶ τὸν ἐξαπλώνουν ἐπὶ τοῦ δράγματος τῶν σταχῶν, ἔπειτα δὲ προσποιῶνται ὅτι τὸν δένουν καὶ τοῦ ὀρίζουν τί φαγητὰ θὰ παραθέσῃ εἰς τὸ συμπόσιον τοῦ πανηγυρισμοῦ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς ἐργασίας. Μόνον δ' ὅταν δεχθῇ τὸν ἀφήνουν ἐλεύθερον<sup>2)</sup>.

Ἄξια πολλῆς προσοχῆς, μὴ παρατηρηθέντα ἄλλαχοῦ, εἶναι τῶν ἐθίμων τῆς Ἐπιδαύρου τὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐλογίας καὶ τῆς ἀναμίξεως τοῦ σίτου τοῦ τελευταίου δράγματος μετὰ τοῦ σπόρου, καθὼς καὶ τὸ τῶν καταχυσμάτων. Ὁ προσωποποιούμενος δαίμων τοῦ σίτου συνεχίζει τὴν ἐνέργειάν του εἰς τὴν νέαν βλάστησιν, δικαιωνιζόμενος διὰ τῆς ἀναμίξεως τῶν κόκκων τοῦ τελείου δράγματος, εἰς τοὺς ὁποίους πιστεύεται ὅτι ἐνοικεῖ, μετὰ τῶν κόκκων τῆς τελευταίας σποράς. Ἡ δὲ συνήθεια τοῦ νὰ ραίνει διὰ καταχυσμάτων ἢ σύζυγος τὸν γεωργὸν ἐπανερχόμενον ἐκ τῆς σποράς μᾶς ὁδηγεῖ εἰς κατανόησιν τῆς ἐν ἀρχῇ ἐννοίας τῶν καταχυσμάτων. Ταῦτα γινώσκουμεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐσυνήθιζον κατὰ τὴν πρώτην εἰσοδὸν τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συζύγου καὶ κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν οἰκίαν νεονύμφτου δούλου. Παρ' ἡμῖν δὲ σήμερον συνηθίζονται κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὰς βαπτίσεις. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ῥωμαίοις, τῶν Ἰουδαίων καὶ πλείστοις ἄλλοις λαοῖς εἶναι ἔθιμον γυνότατον εἰσαγεῖν τὸν σπόρον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐκείνου τῆς Ἐπιδαύρου μανθάνομεν<sup>3)</sup> ὅτι καὶ κατὰ τὴν σπορὰν συνηθίζονται τὰ καταχύσματα. Ὅθεν εὐλόγως δύναται νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰ καταχύσματα δὲν εἶναι, ὥς εἶκασεν ὁ Samter<sup>4)</sup>, ἀπὸ τῆς πρὸς ἐξίλασμον τῶν δαιμόνων, καὶ ἀποτροπὴν τῆς ἐπιηρείας αὐτῶν ἀπὸ τῶν νεονύμφων καὶ τοῦ παιδίου, ἀλλὰ μᾶλλον πράξις τῆς συμπαθητικῆς μαγείας, σκοποῦσα τὴν εὐδωσιν τῆς σποράς ἐν ταῖς ἀγροτικαῖς ἐργασίαις, τὴν γονιμότητα τοῦ ἀνδρογύνου ἐν τοῖς γάμοις καὶ τὸν πολλαπλασιασμόν τῶν παιδῶν ἐν τῇ γεννήσει καὶ τῇ βαπτίσει. Ἡ γεωργικὴ ἐργασία τῆς σποράς καὶ ἡ τῆς παιδοποιίας εἶναι ἔννοιαι συναφεῖς καὶ πολλάκις ταυτίζονται, μετὰ πολλῆς δὲ πιθανότητος ὁ Mannhardt<sup>5)</sup> ὑπεστή-

1) Αὐτ. σ. 35—6.

2) J. Leceur Esquisses du bocage Normand, 1887 τ. II σ. 240 κέ. παρὰ Frazer the golden Bough τ. II σ. 282.

3) Βλ. συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν παρὰ Mannhardt ἐνθ. ἀν. σ. 354 κέ. Ἄλλας πλείστας μαρτυρίας ἔχομεν περιουλλέξῃ, τὰς ὁποίας κρίνομεν περιττὸν ν' ἀναγράφωμεν ἐνταῦθα, διότι ὁ προσήκων τόπος αὐτῶν εἶναι ἐν τῇ ἐφετάσει τῶν γαμηλιῶν ἐθίμων.

4) E. Samter Geburt, Hochzeit u. Tod, Lpz. 1911 σ. 171 κέ.

5) Mannhardt ἐνθ. ἀν. σ. 372. Τὴν γνώμην τούτου ἀσπάζεται καὶ ὁ van Gennep ἐν Revue de l'hist. des religions 1910 τ. 62 σ. 205, 352 ἀντικρούων ἐπίσης τὴν γνώμην τοῦ Samter.



ρίξεν δι' ἡδὴ ἀπὸ τῶν παλαιολιθίων χρόνων ὁ συνειρμὸς τῶν ἰδεῶν τούτων ἦτο εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐναργής.

Υπάρχουσι καὶ ἄλλα τινὰ ἔθιμα ἑλληνικὰ κατὰ τὸν θερισμὸν ἐθιζόμενα, φέροντα ἐπίσης τύπον πολιᾶς ἀρχαιότητος, τὰ ὅποια ἐκ διαφόρων δημοσιευμάτων γινώσκωμεν. Ταῦτα δὲ θεωροῦμεν ἄσκοπον ὡς ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα, ὅπως συμπληρωθῶσι, βεβαιωθῇ δὲ καὶ ἡ διάδοσις αὐτῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας δι' ἀνακρινώσεων τῶν ἐταίρων τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας.

Τοιοῦτο εἶναι τὸ ἔθιμον τῆς παρασκευῆς καὶ τῆς καταναλώσεως τοῦ ἐκ τοῦ νέου σίτου ἄρτου. Εἰς τὰ Λακκοδίκια τῆς Μακεδονίας ἐκ τῆς νέας ἐσοδείας τὸν Ἰούλιον κατασκευάζουσιν τὸν πρῶτον μέγαν καὶ λεπτόν, φέρουν δὲ τοῦτον αἱ γυναῖκες εἰς τὴν βρύσιν ἢ εἰς φρέαρ. Ἐκεῖ δὲ ἀφοῦ τὸν βρέξουν μὲ νερὸν τῆς βρύσης, τὸν διανέμουν εἰς τοὺς τυχαίως διαβαίνοντας ἐκεῖθεν. Ὁ ἄρτος οὗτος λέγεται *τσιτζιρόκλικιον*, ἤτοι *κολλίκι* (ἀρχ. *κόλλιξ*) τοῦ τέττιγος<sup>1)</sup>, διότι θεωρεῖται τρόπον τινα ὡς ἀφιερωμένος εἰς τὸν τέττιγα, ὅστις ὑποτίθεται διὰ τοῦ ἄσματος αὐτοῦ ζητῶν μοῖραν ἐκ τῆς συγκομιδῆς<sup>2)</sup>. Τὸ ἄσμα ἐρμηνεύεται ὡς ἐξῆς: «Λωνίζετε, θερίζετε | καὶ μένα κλίκι: κάμετε, | καὶ ῥήξτε τοῖς τῇ βρύσῃ | νὰ πάω νὰ τὸ πάρω, | νὰ κάτσω νὰ τὸ φάω | μαζὶ μὲ τὰ παιδιά μου | νὰ πέσω νὰ πεθάνω»<sup>3)</sup>).

Ἡ βρώσις τοῦ πρώτου ἄρτου συνδέεται παλαιὰ ἀπὸ πολλοῦ λαοῖς πρὸς μαγικὰς τελετάς: πολλὰχοῦ ἐκ τοῦ τελευταίου δηλοῦνται κατασκευάζεται πίττα, ἐνίοτε ἀνθρωπόσχημος, τὴν ὁποίαν τρώγουσι τὸν ἄρτον<sup>4)</sup>. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ὁ πρῶτος ἐκ τῆς συγκομιδῆς γεωργικῆς ἐργασίας ἐκείνου τοῦ ἔτους ἢ τοῦ αἵματος, καὶ αἰσθητοῦ τῶν ἀρχαίων, αἱ ἐκ τούτων ἐκχυομένης τὰ δυνάμεις, πρῶτην ἀφετηρίαν εἶχον πιθανῶς τοιαύτας τελετάς. Ἐργασίαι τῶν Θαλυσίων εἶναι



1) *Τσιτζιρος* ὁ τέττιξ (ἴσως ἐκ τοῦ κουτσολαχικοῦ *τσιτζεαρ*=ζώσιμον). Συνηθιστέρα ἢ λ. *τσιτζικας* (σλοβ. *τσιούτζικα*=μηλολόνη).

2) Γουσίον ἢ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 47, ἐκ τοῦτου *Abbott Macedonian Folklore* σ. 60 καὶ ἐξ ἀνακρινώσεως πρὸς με I. Πρωτοῦ. — Ἡ παρὰ τὴν βρύσιν διανομὴ τοῦ ἄρτου ἴσως εἶναι λαϊκὸν προσφοράς ἐν ἀρχῇ τοῦ ἄρτου εἰς τὴν πηγὴν. Ἐπὶ ἄλλων περιστάσεων διετερήθησαν παρ' ἡμῖν πολλὰ ἔθιμα προσφορῶν ἢ θυσιῶν εἰς πηγὰς καὶ φρέατα.

3) Γουσίος αὐτ. (Τὸ ἄσμα εἶναι παρεμφερμένον διὰ γλωσσικῶν παραδιορθώσεων). Ἐν Ἱερῶντι τὸ ἄσμα τοῦ τέττιγος ἀναφέρει τὰς αὐτὰς γεωργικὰς ἐργασίας χωρὶς τὴν αἰτίαν τοῦ ἄρτου: «Θερίετε τοαὶ ἄλωνιστε, | τί ὁ χειμῶνας ἔρχεται». (*Morosi* ἐν *Archivio glottologico italiano* 1870 σ. 96). Ἐν Στενημάχῳ τὸ ἄσμα τῆς χελιδνός περιέχει τοιαύτην αἰτίαν, ἀλλ' οὐδὲν κοινόν ἔχει αὕτη πρὸς τὸν θερισμόν ἢ χελιδνῶν ἐρχομένη τὴν ἀνοιξὶν πρὸ τοῦ Πάσχα ὑποτίθεται ζητοῦσα μέρος τῶν κατασκευαζομένων διὰ τὴν ἑορτὴν ἄρτων: «Ζωμῶνατε καὶ πλάνετε | καὶ μένα τοιορεκάκι' | χωρίζετε καὶ ῥάπτετε | καὶ μένα γελεκάκι». (Πανδῶρ. τ. ΙΑ' σ. 450. Καὶ τὸ ἄσμα τοῦτο δὲν ἀποδίδει πιστῶς τὸ γλωσσικὸν ἰδιῶμα).

4) *W. Mannhardt Wald- u. Feldkulte* τ. I σ. 205. 218. *Frazer the golden Bough* τ. II σ. 318 κέ. (γαλλ. μεταφρ. *Toutain* τ. II σ. 73 κέ.).

5) Κράτης παρ' Ἀθην. Γ' 114 Α.

6) *Εὔσταθ.* εἰς Ἰλ. I 530.



βέβαιον ὅτι ἤγοντο ἐπὶ τῇ συγκομιδῇ τοῦ σίτου<sup>1)</sup>, ἂν δὲ τὰ Θαργήλια εἶχον τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα ἐν ἀρχῇ ἢ ἂν τοῦναντίον ἀνέκαθεν ἤγοντο πρὸ τοῦ θερισμοῦ πρὸς ἐξίλασμον καὶ ἀποτροπὴν πάσης ἐπηρείας ἀπὸ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν εἶναι ζήτημα ἀμφιλεγόμενον<sup>2)</sup>. Πάντως δὲ ἡ σημασία τῆς λ. θάργηλος μαρτυρεῖ τὴν συνάφειαν τῆς ἐορτῆς πρὸς τὸν πρῶτον ἐκ τῆς συγκομιδῆς ἄρτον.

Εἰς τὸ Ζ' εἰδύλλιον τοῦ Θεοκρίτου, τὸ ἐπιγραφόμενον Θαλύσια, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἐν τῇ νήσῳ Κῷ ἐορτὴν τῶν Θαλυσιῶν, μνημονεύεται ἐπιμόν τι κατὰ τὸ πέρας τοῦ ἀλωνίσματος ἐπιζόμενον, τοῦ ἐμπηγνύειν πτύον εἰς τὸν συναθροισθέντα σωρὸν τοῦ λικμηθέντος σίτου «ἄς (Δάματρος ἀληθάδος) ἐπὶ σωρῷ | αὐθις ἐγὼ πάξαιμι μέγα πτύον» (στ. 155—6). Οἱ σχολιασταὶ βεβαιῶνουν, ὅτι τὸ ἐπιμον τοῦτο ἦτο παλαιότατον, ἀνάγοντες τὴν πρώτην ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν Τριπτόλεμον<sup>3)</sup>. Ἐν Κῷ παρέμεινεν ἡ συνήθεια αὕτη μέχρι τῆς σήμερον. «Ὅταν τελειώσῃ ὁ γεωργὸς τὸ ἀλώνιον του καὶ σωρεύσῃ τὸν ἀλωνισμένον καὶ καθαρισμένον καρπὸν του, εἴθισται νὰ κάμνῃ ἕνα σταυρὸν μεγάλον ἐπὶ τοῦ σωροῦ μὲ τὸ πτυάριόν του καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ νὰ ἐμπήγῃ τοῦτο μὲ τὴν εὐχὴν· Κι' ἀπὸ χρόνου καλύτερα ! ἢ Χίλια μόδια ! Πρὸ πεντήκοντα μάλιστα ἐτῶν ἐν ταιαύτῃ ἀκμῇ σωρῶν ἀλωνίων ἀνέμενον καὶ τὸν ἀγισμὸν τοῦ ἱερέως μετὰ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τοῦ διάκου αὐτοῦ, εἰς τὸν ὅποιον τότε πρῶτον ἐδίδον ἀπὸ τὸν ἡγούμενον αὐτὸν ποσὸν τι κεκανονισμένον δι' ἐπιχορήγησιν ἀρχιερατικὴν ὡς ἀποσφραγισμένον»<sup>4)</sup>.

Περὶ τὸν σωρὸν τοῦ ἀλωνίου, ὡς ἐκτελεστικὴ τελετὴ γίνεσθαι ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ θεοῦ τοῦ δῆμου Ἰστιαίας τῆς Μυτιλήνης. Μετὰ τὸ πέρας τῆς περαστικῆς τῆς τοῦ λευώματος εἰς ἐπιμήνην καὶ ἐπὶ τὸν σωρὸν, λαμνὶ καλούμενον, «ἡ οἰκοδόσποινα κρατοῦσα λάγηνον κρατοῦσα ὕδωρ εἰς ἕνα ἕκαστον ἵνα νικηθῇ. Κ' ἐκεῖνος νιπτόμενος ῥαντίζει τὸ γέννημα καὶ τὸ ἀλώνιον κύκλῳ, εὐχόμενος καὶ τοῦ χρόνου ! Ἐν τέλει δ' ἡ οἰκοδόσποινα πλαγίως κρατοῦσα τὴν λάγηνον δρομαίως περιτρέχει τὸν σωρὸν χωρὶς νὰ πέσῃ οὐδὲ σταγὼν ὕδατος κατὰ γῆς, εὐχομένη καὶ αὕτῃ νὰ γίνῃ τοῦ χρόνου τόσος ὁ σωρὸς, ὅσος εἶναι ὁ κύκλος, τὸν ὅποιον ἔκαμεν»<sup>5)</sup>.

Τελευταῖον ἀναγράφωμεν περίεργον συνήθειαν τῆς Λέσβου, ἣτις συμφωνεῖ πρὸς μυθικὰς παραστάσεις κοινὰς εἰς πλείστους λαοὺς. «Ὅταν θερίζονται δύο παρακείμενοι ἀγροί, οἱ θεριστὰὶ ἀμιλλῶνται πρὸς ἀλλήλους πότεροι νὰ τελει

1) M. P. Nilsson Griechische Feste σ. 330 κέ.

2) Bl. Mannhardt Mytholog. Forschungen σ. 124—138. A. Mommsen Feste der Stadt Athen σ. 468 κέ. Harrison Prolegomena σ. 76 κέ. Nilsson ἐνθ. ἀν. σ. 105 κέ.

3) «Εἰθῶσαι γὰρ ἐκτρίψαντες τοὺς καρποὺς καὶ σωροὺς ποιήσαντες τὸ πτύον πῆρσεν». «Ὅταν δὲ λικμῶνται καὶ σωρεύωσι τὸν πυρὸν, κατὰ μέσον πηγνύουσι τὸ πτύον καὶ τὴν θρηνάκην κατέθεντο. Τὴν δὲ αἰτίαν εἶχον ἐκ Τριπτολέμου». (Σχολ. Θεοκρ. Ζ' 155. 156).

4) I. E. Ζαζούφτου Θαλύσια ἐν Κῷ σ. 37.

5) Γ. Προϊνῆ Ἀγροτικαὶ ἐπιστολαί, Ἀθ. 1882 σ. 59—60. Παραπλήσιον ἐπιμον αὐτοῦ λικὸν θὰ δημοσιεύσωμεν εἰς ἐπόμενον τεύχος [[Βλ. Λαογραφ. Δ', 415—6]].



ώσωσι τὸ ἔργον πρῶτοι διὰ τὰ κυνηγήσουσι τὸ λαγὸ εἰς τὸν ἄλλον ἀγρόν. Πιστεύουσιν δὲ ὅτι τὸ προσεχὲς ἔτος ἢ συγκομιδὴ θὰ εἶναι ἀφθονωτέρα <sup>1)</sup>. Ἐκ ποι-  
κίλων συνηθειῶν καὶ ἐκ φράσεων πλείστων εὐρωπαϊκῶν λαῶν συνάγεται ὅτι  
ὑπῆρχεν ἡ δοξασία ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ αἵτου ἐπιφαίνεται ὑπὸ τὰς μορφάς δια-  
φόρων ζώων καὶ συλλαμβάνεται ἢ φονεύεται εἰς τὸ τελευταῖον δράγμα τῶν στα-  
χύων <sup>2)</sup>. Ὑπὸ τὴν μορφήν δὲ λαγωῦ φαντάζονται ἐπίσης ἐπιφαινόμενον τὸ  
πνεῦμα τοῦτο πολλαχού. Ἐν Γερμανίᾳ, Ὀλλανδίᾳ, Σουηδίᾳ, Ἰταλίᾳ καὶ Γαλ-  
λίᾳ λέγουσι περὶ τοῦ θερίζοντος τοὺς τελευταίους στάχους, ὅτι σκότωσε τὸ λαγόν <sup>3)</sup>.  
Ἐν Anhalt ἔταν ἐλάχιστοι ἀπολείπονται πρὸς ἀποθήρσιν, οἱ θερισταὶ λέγουσι  
«Τώρα θάρθῃ ὁ λαγός» ἢ «κύττα πῶς πηδᾷ ὁ λαγός» <sup>4)</sup>, καὶ καθόλου ἐν Γερ-  
μανίᾳ λαγὸς εἶναι ἐν τῶν πολλῶν ὀνομάτων, δι' ὧν δηλοῦται τὸ τελευταῖον  
ἔμα <sup>5)</sup>. Ἐν Galloway τῆς Σκωτίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ θερισμοῦ ἀφήνουν  
ἀθήριστον μικρὸν μέρος, τὸ ὅποιον λέγουσι κόψιμο τοῦ λαγοῦ καὶ διαγωνίζον-  
ται οἱ θερισταὶ τίς ν' ἀποκόψῃ τοὺς στάχους, ῥίπτων ἐξ ἀποστάσεώς τινος τὸ  
ῥέπανόν του· καὶ ἐν τῇ νοτίᾳ Ayrshire τὸ τελευταῖον δράγμα καλεῖται λα-  
γός καὶ θερίζεται καθ' ὃν καὶ ἐν Galloway τρόπον <sup>6)</sup>. Ἐν τοῖς Βοσγίοις τῆς  
Γαλλίας λέγουσι περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἢ τῆς γυναικὸς τοῦ ἐθήρισε τὸ τελευταῖον  
δράγμα ὅτι ἔπιασε τὸ λαγόν <sup>7)</sup>. Ἐν Νορδηγίᾳ κατὰ τὸν θερισμὸν διανέμεται  
οἰκόνπνευμα, τὸ ὅποιον λέγεται αἷμα τοῦ λαγοῦ (Hälsing) ἀπὸ τοῦ τελευ-  
ταίου θερισθέντος δράγματος <sup>8)</sup>. Ἐν Birk τῆς Σουηδίας οἱ θερισταί, ἔταν  
πῆσαν εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἀγροῦ, καὶ αὐτοὶ λέγουσι τὸ λαγόν <sup>9)</sup>.  
Ἐν Angeln τῆς Δανί. θέρσας τὸ θερίζοντα τελευταῖον στάχυν λέγεται  
ὅτι κόβει τὴν οὐρὰ τοῦ λαγοῦ <sup>10)</sup>. Ἐνιαχού δὲ τῆς Γαλλίας τὸ μὲν πνεῦμα τοῦ  
αἵτου ὑπονοεῖται ἐπιφαινόμενον ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ζώου, καὶ δὴ ἀλώπε-  
κος, ἀλλ' αἱ θεριστικαὶ συνήθειαι εἶναι παρεμφερέσται πρὸς τὴν λεσδιακήν.  
Οἱ θερισταὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου φιλοτιμοῦνται ποῖος νὰ τελειώσῃ πρῶτος διὰ τὰ  
σιεῖν τὴν ἄλεποῦ εἰς τὸν παρακείμενον ἀγρόν. Ὁ θεριστής, ὅστις θερίζει τὸ  
τελευταῖον δράγμα, λέγεται ὅτι ἔχει τὴν ἄλεποῦ <sup>11)</sup>.

1) Georgeakis et Pineau Folk-lore de Lesbos σ. 310.

2) Mannhardt Die Korndämonen. Τοῦ αὐτοῦ Roggenwolf und Roggenhund, Danzig 1865 (2 εκδ. 1866). Τοῦ αὐτοῦ Wald- u. Feldkulte τ. II σ. 318 κέ. Τοῦ αὐτοῦ Mythologische Forschungen σ. 29 κέ. 103 κέ. Frazer the golden Bough τ. II σ. 261 κέ.

3) Mannhardt Myth. Forsch. σ. 29.

4) Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde 1897 σ. 154.

5) Mannhardt die Korndämonen σ. 3.

6) Frazer ἐνθ. ἀν. 269.

7) Sauvé Folk-lore des Hautes-Vosges σ. 191 παρὰ Frazer αὐτ.

8) Mannhardt Myth. Forsch. 29. Kornd. 5.

9) G. A. Heinrich Agrarische Sitten u. Gebräuche unter den Sachsen Siebenbürgers σ. 21 παρὰ Frazer αὐτ. σ. 270.

10) Frazer αὐτ. σ. 260.

11) Revue des traditions populaires 1887 τ. II σ. 427 (Bourgogne). 500 (Bresse), L. Pineau Le folk-lore de Poitou σ. 500—1 (Poitou).



## ΣΥΡΤΟΣ ΚΑΙ ΤΡΑΤΤΑ \*

Φίλε κ. Συντάκτα τῶν «Ἐξω τῶν Ἀθηνῶν»<sup>1)</sup>,

Ἐπιτρέψόν μοι νὰ ἐπανορθώσω μικρὸν ἀρχαιολογικὸν λάθος, ὅπερ ἐν τῇ σημερινῇ φύλλῳ σου παρεισέφρησεν.

Ὁ χορὸς, ὃν περιγράφεις, πολλῶν ἀπέχει τοῦ πυρριχίου, ἀλλ' οὐδὲν ἦτον εἶναι ἀρχαιότατος. Εἶναι ὁ συρτός, ἐγχώριος μεγαρικὸς χορὸς, ὡς καταδεικνυσιν ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφὴ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίωνων, ἐν Μεγάροις εὑρεθεῖσα, συμπεριληφθεῖσα δ' ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Boeckh (C. Inscr. Gr. I σ. 790 ἀρ. 1625, 47) : «καὶ τὴν τῶν συρτῶν πάτριον ὄρχησιν θεοσεβῶς ἐπετέλεσε». Ἄλλος χορὸς συνηθέστατος ἐν Μεγάροις, ἡ τραττία, ἣτις ἀγνωστὸν τοῦ συρτοῦ διαφέρει, εἶναι ἐπίσης ἀρχαῖος, καὶ τὸ περιεργότερον, εἶναι ἀπαράλλακτος μὲ ἀπεικονίσεις χορῶν ἐπὶ τάφου τοῦ ἐν Τυρρηνίᾳ Ροῦδου (Raoul-Rochette Peintures antiques inédites σ. 434 πίν. 15. Βλ. καὶ Bulletino dell' Ist. archeol. 1834 σ. 242)· ὁμοιάζει δέ πως καὶ νεαπολιτικῇ τινι ἀναγλύφῳ, παριστῶντι ὄρχουμένας γυναῖκας (Ed. Gerhard u. Panofka Neapels antike Bildwerke τ. I σ. 82—83 ἀρ. 275 Panofka Lettera all' abb. Maggiore. Palermo 1848)· ὁμοιότητα ταύτην παρατήρησε καὶ ὁ τὰ Μεγάρα ἐν Πανδώρα (C. Inscr. Gr. I σ. 418 κέ.) περιγράφας Σ. [Ν. Δραγούμης], ὅστις καὶ τὰς ἀρχαίας τραττίας καὶ συρτῶν παρτίθῃσιν, ἐκ τοῦ Raoul-Rochette ἀναμειβόμενος παρατήρησεν· καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν μεγαρικῶν χορῶν· ὁ δ' ἀρχαῖος πυρριχίος, καὶ τοι ἐπακριβῶς δὲν εἰξεύρομαι, ὅτις τις ἦν, φαίνεται ἀναλογῶν μὲ τὸν παρ' ἡμῖν ἀρβανίτικον ἢ τσάμικον.

Ἀθῆναι 28 Αὐγούστου 1874.

Ν. Γ. Πολίτης

Υ. Γ. Συγγνώμην διὰ τὰς παραπομπάς.

Υ. Γ. 2ον. Μὴ τυχὸν δημοσιεύσης τὴν παρούσαν.

## ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑΣ \*\*

Τὴν ἀρχὴν τῶν κατὰ τὴν παραμονὴν καὶ τὴν ἡμέραν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους τελουμένων παρ' ἡμῖν δυνάμεθα ν' ἀναζητήσωμεν εἰς τὰς ἐορτάς τῶν Καλανδῶν κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς χρόνους· τῶν ἐορτῶν τούτων γραφικωτάτην περιγραφὴν παρέχει ἡμῖν ὁ σοφιστὴς Λιβάνιος, σφοδρότατον δὲ

\* Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐφημερίδι (Κορομηλᾷ) τῆς 30 Αὐγούστου 1874 σ. 3.

1) Ἐν τῇ αὐτῇ ἔφημερίδι τῆς 28 Αὐγούστου περιγράφων ἀνώνυμος ἐν ἄρθρῳ ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον τὴν μεγαρικὴν τραττίαν παρατήρει, ὅτι «Περὶ τοῦ χοροῦ τούτου ἄνδρες ἀρχαιολόγοι καὶ ὁ ἡμέτερος Α. Ρ. Ραγκαβῆς ἀπεφάνθησαν, ὅτι εἶναι αὐτὸς ὁ ἀρχαῖος πυρριχίος».

\*\* Ἐδημοσιεύθη ἀνώνυμος ἐν τῇ ἔφημερίδι «Ἀστει» τῆς 3 Ἰανουαρίου 1895.



κατ' αὐτῶν φιλιππικὸν ἐξεφώνησεν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ἐν Ἀντισοχείᾳ (τῇ 381) ὁ τοῦ Λιβανίου μαθητὴς Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. Ὡς ἐκ τοῦ λόγου τούτου «ἐν ταῖς καλάνδαῖς» φαίνεται, ἡ ἐορτὴ συνίστατο πρὸ πάντων εἰς «διαβολικὰς παννυχίδας», ὡς διήρχοντο εὐθύμως ἐν σκώμμασι καὶ λοιδορίαις καὶ χορείαις νυκτεριναῖς, ἐν εὐωχίαις, πότοις καὶ κύβοις. Ἀγῶνες πότου αὐτόχρονα ἐγίνοντο ἐν τοῖς καπηλείοις, καὶ μετὰ τὸ μεσονύκτιον «γυναῖκες καὶ ἄνδρες φιάλας καὶ ποτήρια πληρώσαντες μετὰ πολλῆς τῆς ἀσωτίας τὸν ἄκρατον πίνουσιν». Αἱ προσπάθειαι τῆς ἐκκλησίας πρὸς ἐκρίωσιν τῶν ἐθίμων τούτων, ἅτινα ὡς εἰδωλολατρικὰ καὶ ἀντιχριστιανικὰ ἐστιγματίζοντο διὰ τῶν κανόνων οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν ἀναπτύξεων τῶν ὑπομνηματιστῶν αὐτῶν, συνετέλεσαν βεβαίως κατὰ τι εἰς περιορισμὸν τινῶν τῶν ἐθίμων, εἰς ἐξαφάνισιν παντελεῖ ἄλλων, ἀλλὰ καὶ τὰ περισωθέντα ἀποδεικνύουσιν ὅπως βαθέως ἦσαν ἐρριζωμένα ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ τὰ κατάλοιπα τοῦ ἐθνικοῦ παρελθόντος του.

Ἐκ τῶν ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος περισωθέντων ἐθνικῶν ἐθίμων ἄξιον ἰδιαίτερας μνείας εἶναι τὸ τῶν μεταμφιέσεων, ὑπερ σφοδρότερον παντὸς ἄλλου ἐπολεμήθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἐν Θράκῃ συνηθίζονται μέχρι τοῦδε μεταμφιέσεις καὶ μιμικαὶ πράξεις, διατηροῦσαι ἀμετάλλακτον τὸν ἀρχαῖκόν αὐτῶν τύπον, καὶ ἐνέχουσαι τῆς δραματικῆς ποιήσεως τὰ σπέρματα, ὡς αἱ ἐορταὶ τῶν ἐν Ἀττικῇ ἀγροτῶν πρὸ τοῦ θέσπετος. Οἱ Μακεδόνες, ὡς λέγονται ἐνιαχοῦ τῆς Θράκης οἱ αὐτοσχέδιοι ὑποκριταὶ καὶ ἀρχαῖοι στοιχειῶδους δράματος, σκοποῦσι διὰ τῶν παραστάσεων αὐτῶν νὰ παραστήσῃ τὴν εὐλογίαν τοῦ Διὸς ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πράξεις, ὡς καλοῦνται, συνίστανται ἐκ τῆς ἐνηλικίας παιδίου (τοῦ ἀρχαίου Διονύσου), εἰς τὴν ἀνατολήν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς γραφῆς Βάθας (ἡ ἀρχαία Βαυθώ), εἰς τὴν ἐνηλικίαν αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς γάμους μετὰ κόρης ἀρπαγείσης· ἐσμός ἄλλοκοτῶς ἐνδεδυμένος σκεπιδῶν, ἐπεχόντων τὴν θέσιν τῶν παλαιῶν σατύρων, διασκεδάζει διὰ τῶν ἀγροικῶν σκωμμάτων, τῶν μορφασμῶν καὶ τῶν κωμικῶν ὀρχήσεων τοὺς θεωμένους· ἡ τρίτη πράξις τοῦ δράματος συνίσταται εἰς θρησκευτικὴν πράξιν σοβαράν, τὴν κατασκευὴν καινουργοῦ ἀρότρου καὶ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἀγρῶν. Ἀλλὰ καὶ αἱ τοιαῦται μεταμφιέσεις δὲν διατηροῦσι τὸν καθαρῶς ἀγροτικὸν χαρακτῆρα· ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας οἱ μετῃ μεταμφιεσμένοι καλοῦνται δουκαντζάρια (;)· ἐν Θεσσαλίᾳ τὸ δράμα ἢ μᾶλλον ἡ φάρσα τῆς πρώτης ἐβδομάδος τοῦ ἔτους ὑπόθεσιν ἔχει τὴν ἀπαγωγὴν κόρης. Τὴν κόρην ἀγαπᾷ Γενίτσαρς, ἀλλ' ἀντίζηλον ἔχει ἕνα Ἀράπην· ὁ Γενίτσαρς θυμῶναι, τραυλὴ τὴν πιστόλα του, πληγώνει τὸν Ἀράπην, μετανοεῖ ἔμως διὰ τὴν πράξιν του, προσκαλεῖ ἱατρόν, οὗτος ἀρνεῖται νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Γενίτσαρου καὶ εἰς αὐτὰς τὰς παρακλήσεις τῆς κόρης· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐξαναγκάζει αὐτὸν ὁ Γενίτσαρς δι' ἀπειλῶν, ἀνασπῶν τὴν μάχαιράν του, καὶ θεραπεύει τὸν τραυματίαν ὁ ἱατρὸς θέτων στάκτην εἰς τὴν μύτην του. Ἀναμιγνύεται εἰς πάσας τὰ περιπετείας τοῦ δράματος καὶ ἡ ζηλότυπος σύζυγος τοῦ Ἀράπη, ἡ Ἀραπίνα, ἐνῶ τὰ γιατροπούλα, οἱ μαῖνται τοῦ ἱατροῦ, καὶ τὰ ξεμπέκια, τοῦ Γενίτσαρου οἱ δορυφόροι, φαιδρύνουσι διὰ τῶν ὀρχήσεων αὐτῶν τὴν παράστασιν, καταλήγουσαν πάντοτε εἰς τὴν αἵτησιν χρη-



μάτων (quête). Έννοείται ὅτι τὸν ἀμετάβλητον τοῦτον κάναβον (canevas) τοῦ δράματος, ποικίλλουσι δι' αὐτοσχεδίων διαλόγων καὶ σκωμμάτων.

Τὴν παραμονὴν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος παῖδες περιερχόμενοι ψάλλουσιν ᾠσματα ἑορταστικά, ὅποια καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους συνηθίζοντο, ὡς μαρτυρεῖ ὁ κατὰ τὴν Ι' ἑκατονταετηρίδα ζήσας ποιητὴς Τζέτζης. Τὰ ᾠσματα ἀφηγοῦνται πῶς τὸν Ἄγιον Βασίλειον παρακαλοῦσιν ἐρχόμενον ἐκ Καισαρείας νὰ εἴπῃ τὸ ἀλφαβητάρι, δηλαδὴ ᾠσμα ἀκροστιχίδα ἔχον τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, καὶ καταλήγουσιν εἰς εὐχὰς καὶ αἰτήσεις χρημάτων. Ἰδοὺ ἐν εἰς παλληκάρει:

Ἔλα κι' ἄς τὸ τιμήσουμε τοῦτο τὸ παλληκάρει,  
ποῦ ἔχει πλάταις γι' ᾠσματα κι' ἄρμους γιὰ τὸ λιθάρι,  
καὶ χέρια γοργογύριστα νὰ δῇχηγῃ τὴ σαῖτα,  
νὰ σαῖτεῦγῃ τὰ πουλιά, νὰ πιάνῃ τὰ περδίκια.  
Πέντε ξανθαῖς τὸν ἀγαποῦν καὶ δέκα μανρομάταις.  
Νὰ ζήσῃ χρόνους ἑκατὸ καὶ νὰ τοὺς ἀπεράσῃ,  
κι' ἀπ' ἐγγονοὺς πονκάμους νὰ ζήσῃ νὰ χαλάσῃ.  
Ἀπλωσ', ἀφέντη μου, ἄπλωσε 'ς τὴν ἀργυρῇ σου τσέπη,  
κι' ἂν εὖρης ἄσπρα δόξα ἄσπρα, φλουριά μὴν τὰ λυπᾶσαι.

Τῶν κατὰ τὴν πρωτοχρονιά, ὡς εἴπω, τὰ πλεῖστα καὶ κυριώτατα ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς δοξασίας, ὅτι τὸ ἔτος ἀνακατατεταὶ ἡ τύχη ἐκάστου καθ' ἕνα τὸ ἔτος καὶ κατὰ πόλιν ἐν αὐτῷ νὰ μεταστῇ καὶ νὰ μεταστῇ καὶ ἂν εἶναι, εἰς ἀγαθὴν διὰ τινὰ συμπεριλαμβανόμενων πράξεων. Ὡς τὰ πρῶτα συναπαντήματα καὶ οἱ πρῶτοι οἰωνοὶ κατὰ τὴν αὐγὴν ἐκάστης ἡμέρας δεικνύουσιν ὅποια θὰ εἶναι ἡ τύχη καθ' ἕνα τὴν ἡμέραν, οὕτω καὶ ἡ πρώτη τοῦ ἔτους, κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας, ἀποκαλύπτει τὴν καθ' ἕνα τὸ ἔτος τύχην.

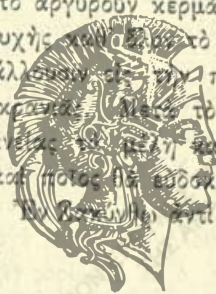
Ἐν Παρνασίδῃ πιστεύουσιν, ὅτι τὴν ἐσπέραν τῆς παραμονῆς τῆς Α' τοῦ ἔτους αἱ Μοῖραι κατερχόμεναι λούονται εἰς τὰς πηγὰς καὶ κτενίζουσι διὰ χρυσῶν κτενῶν τὴν πλουσίαν κόμην των. Κατὰ τὴν ὥραν λοιπὸν τοῦ λυκόφωτος αἱ παρθένοι τοῦ χωρίου, φέρουσαι ὑδρίαν καὶ τρυβλίον πλήρες γλυκισμάτων καὶ ῥώδιον, μεταβαίνουν εἰς τὴν πηγὴν καὶ τὰ μὲν γλυκίσματα θὰ προσφέρωσιν εἰς τὰς Μοῖρας, ἵνα γευθεῖσαι αὐταὶ εὐχαριστηθῶσι καὶ καταστήσωσι τὰς παρθένας γλυκαῖς καὶ μελιτάταις καθ' ἕνα τὸ ἔτος τὴν δὲ ὑδρίαν θὰ γεμίσωσιν ἀμίλητο νερὸ ἀπὸ τὴν πηγὴν, ὅπερ ἐπιτυγχάνεται, ἂν μὴ ἐκτομίσωσι μὴδὲ λέξιν καθ' ἕνα τὸν δρόμον μέχρι τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν οἰκίαν. Ἀπὸ τὸ νερὸν τοῦτο ποτίζουσιν ὅλους τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ των, σκορπίζουσι δὲ εἰς τὴν στέγην αὐτῆς ἄμμον, τὴν ὁποίαν ἔλαβον ἀπὸ τῆς πηγῆς, διὰ νὰ εἰσέλθῃ ἡ εὐτυχία. Καὶ θραύουσιν ἐπὶ τοῦ πατώματος τὸ ῥώδιον, διὰ νὰ πληρωθῇ ὁ οἶκος καθ' ἕνα τὸ ἔτος ἀγαθῶν ἀφθόνων ὡς οἱ κόκκοι τοῦ ῥωδίου. Παῖδες προσπαθοῦσι διὰ παντοίων τεχνασμάτων νὰ ἐξαναγκάσωσι τὰ κοράσια νὰ ὁμιλήσωσι τρώγοντες γλυκά.

Τὸ σύμβολον τοῦ ῥωδίου εἶναι κοινὸν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθή-



ναίς θραύοντες αὐτὸ ἐπιλέγουσιν: "Ὅσα σπυρίδι ἔχει τὸ ῥόϊδο, τόσα καλὰ νὰ χυθῶν εἰς τὸ σπῆτι μας τοῦτο τὸ χρόνον. Καὶ προσθέτουσιν ἐπιφθῆν πρὸς ἀποτροπὴν τῶν κακῶν: "Ὁξω ὑψίλλοι, ὀξω κορῆοι, ὀξω τὰ κακὰ τοῦ κόσμου· μέσα ὀγεία, μέσα εὐτυχία, μέσα τὰ καλὰ τοῦ κόσμου. Ἐν Χίῳ συνηθίζουσι πρὸς τοῦτοις διὰ βαρυτέρου συμβόλου νὰ ἐκφράζωσι τὰς εὐχὰς των. Οἱ ἐπισκεπτόμενοι κατὰ τὴν Α' τοῦ ἔτους τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους των φέρουσιν ἕκαστος καὶ λίθον βαρύν, εὐχόμενοι ν' ἀποκτήσωσιν οἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἴσον τὸ βάρος χρυσόν. Λέγουσι δὲ καὶ ταύτην τὴν προσφώνησιν πρὸς τὸν ἅγιον Βασίλειον, τὸν τιμώμενον κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἅγιον: Καλὴ μέρα, κύρ Βασιλέ· ἤφερές μας γερωσύνῃ; — Κουγκιά, ῥοβίθια, φασούλια, σιτάρι, ζιφάκια (ἐρίφια), πρόβατα, νυφάδες καὶ τὸ βάρος σας μάλαμα. Διότι οἱ Χιῶτες, φαίνεται, τὸ ἐμπορικώτατον φῶλον τῆς Ἑλλάδος καὶ πρακτικώτατον, ἔλγην τὴν εὐτυχίαν εἰς τὸ μάλαμα συγκεντρώνουσι.

Τὸν αὐτὸν σκοπὸν, τὴν ἀποκάλυψιν τῆς τύχης καθ' ἕλγον τὸ ἔτος, ἔχει καὶ ἡ βασιλόπιττα· τὴν κόπτουν τὴν παραμονὴν εἰς τὸ δεῖπνον, ἢ τὴν Α' τοῦ ἔτους εἰς τὸ γεῦμα, εἰς τεμάχια ἴσα τὸν ἀριθμὸν πρὸς τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ἐπὶ ἕν ἐπὶ πλεόν, ἀνῆκον εἰς τὸν οἶκον, ἤτοι τὸ σύνολον τῆς οἰκογενείας ἐκεῖνος, εἰς οὗ τὸ τεμάχιον θὰ εὑρεθῇ τὸ ἀργυροῦν κερμάτιον ἢ τὸ χρυσοῦν νόμισμα, προμηνύεται, ὅτι θὰ εἶναι εὐτυχὴς καθ' ἕλγον τὸ ἔτος. Ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἠπείρου πλὴν τοῦ νομίσματος ἐμβάλλουσιν εἰς τὴν πίτταν καὶ σταυροῦ, ἐκ καλάμης σίτου, ἐκ κλήματος καὶ ἐκ κρούας. Μετὰ τὸ γεῦμα μοιράζουσιν ἀνὰ ἕν τεμάχιον εἰς πᾶν τὴν οἰκογενεῖαν καὶ πάλιν καὶ ἐκ τοῦ σταυροῦ φαίνεται ποῦς θὰ ἔχη τὴν τύχην (νόμισμα) καὶ ποῦς θὰ εὐδοκίμησῃ εἰς τὴν γεωργίαν, τὴν οἰνοποιίαν ἢ τὴν ποιμενικήν. Ἐν Ζαγορίῳ ἀντὶ βασιλόπιττας κατασκευάζουσι κολλοῦραν τὰ Χριστούγεννα.





## \* ΤΑ ΠΡΟ ΧΡΙΣΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ \*

*Κύριε Διευθυντά τῆς «Ἑστίας».*

Πολύ περίεργα εἶναι ὅσα γράφει ἐν τῇ χθεσινῇ σας φύλλῳ ὁ «Ἐκάεργος» διὰ «τὰ πρὸ Χριστοῦ Χριστούγεννα», οὐχὶ ὁμως καὶ ἀκριβῆ. Νομίζω δ' ὅτι μεγάλη ἐπιβάλλεται προσοχὴ εἰς τὸν ἀναλαμδάνοντα ν' ἀνακοινώσῃ εἰς τοὺς πολλοὺς διὰ δημῳδῶν δημοσιευμάτων πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, πάντοτε μὲν, μάλιστα δ' ἔταν ταῦτα ἔχωσιν ἄμεσον σχέσιν πρὸς θρησκευτικὰ παραδόσεις καὶ δοξασίας. Ὅθεν ἀναγκαίαν κρίνω τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν πλημμελῶς ὑπὸ τοῦ Ἐκάεργου γραφέντων, τοῦτο δὲ θὰ κάμω διὰ βραχέων, περιττὸν ἄλλως καὶ ἀκατάλληλον νῦν τὸν μακρότερον περὶ τοιαύτων ζητημάτων λόγον.

Ἀναζητῶν ὁ Ἐκάεργος εἰς τὴν ἀρχαϊοτάτην θρησκείαν ἐορτὰς ὁμοίας πρὸς τὰ Χριστούγεννα τῶν Χριστιανῶν καὶ μύθους παραπλησίους πρὸς τὰ περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ παραδεδωμένους, βεβαίως ἐπὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐορτάζον τὴν γέννησιν τοῦ Διόνυσου καὶ τοῦ Ἡρακλέους τὴν 25 Δεκεμβρίου ἐκάστου ἔτους, ἐμυθολόγουν δ' ὅτι ἐγεννήθησαν ἀμφότεροι ἐκ παρθένων, οὗτος μὲν τῆς Ἀλκμήνης, ὁ δὲ Διόνυσος τῆς Σεμέλης.

Ταῦτα εἶναι ἀνυπόστατα. Τὸ δόγμα περὶ παρθενογενῶν θεῶν ἢ ἡρώων ἦτο παντελῶς ἄγνωστον εἰς τοὺς Ἕλληνας\* περὶ τῆς Ἀλκμήνης μάλιστα ἐμυθολόγουν ὅτι ἐγέννησε δύο παιδας διδύμους, τῷ Διὶ μὲν τὸν Ἡρακλέα, μὲν νυκτὶ πρεσβύτερον, τῷ Ἀμφιτρώνι δὲ τὸν Ἴφικλέα. Ὁ λέγων δ' ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἤγον ἐορτὴν τινα τὴν 25 Δεκεμβρίου ἐλέγχεται ἀγνοῶν ὅτι αἱ ἡμέραι τῶν ἐλληνικῶν μηνῶν δὲν συμπίπτουσι πρὸς ἡμέρας τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, ὅπερ παρὰ τῶν Ῥωμαίων ἔχουσι παραλάβει τὰ σημερινὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη, διότι οἱ Ἕλληνες κατὰ σελήνην ἤγον τὸν ἐνιαυτὸν καὶ ἐπηνώρθουν μὲν τὴν διαφορὰν τοῦ σεληνικοῦ πρὸς τὸ ἡλιακὸν ἔτος δι' ἐμβολίων μηνῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν βεβαίως, ἀκριβῶς ἕνεκα τῶν ἐμβολίων τούτων μηνῶν, νὰ ἐπέλθῃ πλήρης συνταύτισις τῶν ἡμερῶν τῶν ἡλιακῶν καὶ τῶν σεληνιακῶν μηνῶν.

\* Ἀς ὑποθέσωμεν ὁμως ὅτι ἐννοεῖ ὁ Ἐκάεργος, ὡς ἀντιστοιχοῦσας πρὸς τὰ

\* Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἑστία» τῆς 2 Ἰανουαρίου 1898, ὡς ἀπάντησις εἰς ἀρθρίδιον δημοσιευθὲν ἐν τῇ αὐτῇ ἐφημερίδι τῆς 29 Δεκεμβρίου 1897 ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον καὶ μετὰ τὴν ὑπογραφὴν Ἐκάεργος.



Χριστούγεννα ἑορτᾶς ἀγομένας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου εἰς τιμὴν τῶν γενεθλίων τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Ἡρακλέους. Ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ Ἡρακλέους γινώσκομεν ὅτι ἐγεννήθη ἐν τετράδι, δηλαδὴ τὴν τετάρτην ἡμέραν τοῦ μηνός, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἤγετο, ἐν Θήβαις μόνον, ἑορτὴ τὰ Ἱεράκλεια διότι πᾶσαι αἱ ἄλλαι εἰς τιμὴν τοῦ Ἡρακλέους ἀγόμεναι ἑορταὶ οὐδεμίαν εἶχον εἰς τὴν γέννησιν αὐτοῦ ἀναφοράν.

Τίνα ὁμῶς μῆνα ἐπιστεύετο ὅτι ἐγεννήθη ὁ Ἡρακλῆς; Πιθανώτατα τὸν ὑπὸ τῶν Δελφῶν Ἡράκλειον καλούμενον, ὅστις ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν Ἀττικὸν Ὀαργηλιῶνα ἦτο μὴν θερινός. Εἰς τιμὴν δὲ τοῦ Διονύσου ἤγοντο ἐν Ἀττικῇ κατὰ μῆνα Ποσειδεῶνα, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸν Δεκέμβριον, τὰ κατ' ἀγροὺς Διονύσια, ἐν ἡμέραις ὀριζομέναις ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν δημοτῶν ἐν ἐκάστῃ δῆμῳ. Καὶ αὗται δ' ἦσαν χαριστήριαί τῃ θεῇ διὰ τὴν δωρεάν τοῦ νέου οἴνου. Κατὰ δὲ τὰς χειμερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου μόνον ἐν Δελφοῖς ἔθυσον οἱ ἱερεῖς εἰς τὸν μυθευόμενον τάφον τοῦ Διονύσου· ἀλλ' ἡ θυσία αὕτη οὔτε ἑορτὴ ἦτο, οὔτε σχέσιν τινὰ εἰανδῆποτε δύναται γὰρ ὑποτεθῆ ἔχουσα πρὸς τὴν γέννησιν τοῦ Διονύσου ἢ πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων. Καὶ ἡ ἔγερσις Ἡρακλέους ἢ ἐν Τύρῳ κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς πανηγυριζομένη οὐδεμίαν πρὸς ταύτην φαίνεται· ἔχουσα σχέσιν.

Τί δ' εἶναι πάλιν αἱ παράδοξοι ἐκεῖναι καὶ τὰ πάντα μέχρι τοῦδε ἄγνωστοι ἀποκαλύψεις τοῦ Ἐκαέργου περὶ «ἀποκαλύψεων λατρευτῶν τοῦ θεοῦ ἐν Ἀβυσσῷ, Αἰγύπτῳ, Σκυθίᾳ, Γερμανίᾳ, Γερμανίᾳ, ἐν ταῖς Δυτικαῖς Ἰνδίαις (ἡ Δυτικαὶ Ἀμερικαὶ) ἐπεὶ τὴν γεννησιν καὶ θάνατον τῶν Ἡρακλέους καὶ Ἐκαέ-  
**ΑΚΑΔΗΜΙΑ** **ΔΑΔΗΣ**  
στον ἔτος τῇ 25 Δεκεμβρίου; Ἀνεκάλυψε ἡμεῖς τὰς ὁρατοὺς ὁραγμάτων (διότι αὐτοὺς υποθέτομεν ὅτι ἐννοεῖ λέγων ἀποκαλύψεις λατρευτὰς) καὶ λατρείαν τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἐν ταῖς Δυτικαῖς Ἰνδίαις ἦτοι ἐν τῇ πρὸ τοῦ Κολόμβου Ἀμερικῇ; Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἀνακάλυψις θὰ ἔλυε τὸ ζήτημα περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν αὐτοχθόνων Ἀμερικανῶν, καὶ θ' ἀπεδίδeto ὀριστικῶς εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ τιμὴ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς, ἀφοῦ ἡ ἑλληνικὴ λατρεία εἶχεν εἰσαχθῇ εἰς αὐτὴν ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων χρόνων! Δυστυχῶς ὅμως ταῦτα τοῦλάχιστον τὰ περὶ ἑορτῆς τοῦ ἐκ παρθένου ᾄθηεν γεννηθέντος Ἡρακλέους ἐν ταῖς Δυτικαῖς Ἰνδίαις προήλθον ἐκ συγχύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ θεοῦ καὶ τῶν θεῶν τῶν παλαιῶν Μεξικανῶν Κουετσαλκόατλ καὶ Οὐιτζίλοπόχтли, οἵτινες ἐπιστεύετο ὅτι ἐκ παρθένων ἐγεννήθησαν.

Εἰς παραπλησίαν σύγχυσιν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν καὶ τὰ περὶ αἰγυπτιακῶν ἑορτῶν τελουμένων τῇ 25 Δεκεμβρίου καὶ περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ὁρου ἐκ τῆς παρθένου Ἰσιδος. Συνηθεστάτῃ ἐπίκλησις τῆς Ἰσιδος ἦτο «Μήτηρ Θεοῦ», ὡς ὠνομάζετο παρ' Αἰγυπτίοις ἐκάστοτε καὶ ἡ μήτηρ τοῦ βασιλεύοντος Φαραώ· καὶ ὁ εἰκονικὸς τύπος τῆς Θεοτόκου θηλαζούσης τὸν Χριστὸν ἐπλάσθη κατὰ μίμησιν τῶν ἀπεικονίσεων τῆς Ἰσιδος φερούσης τὸν Ὁρον, ὡς καὶ ἡ χριστιανικὴ παράστασις τοῦ δρακοντοκτόνου Ἀγίου Γεωργίου ἐλήφθη ἐξ ὁμοίων εἰκόνων τοῦ Ὁρου. Καὶ ἐπίθετα τοῦ Χριστοῦ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὕμνοις φέρονται ὅμοια πρὸς τὰ ἐπίθετα τοῦ Ὁρου ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς (π. χ. ἡλιος τῆς δικαιοσύνης, παῖδρον νέον ὁ πρὸ αἰώνων θεὸς κτλ.). Ἀλλ'



οὔτε ἡ Ἱοίς ἐλέγετο παρθένος, οὔτε ἡ γέννησις τοῦ Ὠρου ἐπανηγυρίζετο κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν.

Καὶ τὰ περὶ τῆς ἑορτῆς τῆς γεννήσεως τοῦ ἐκ παρθένου γεννηθέντος Ταμμούζ, κατὰ τὴν 25 Δεκεμβρίου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἀσσυρίοις καὶ Βαβυλωνίοις δὲν εἶναι ἀκριθέστερα τῶν ἄλλων. Ταμμούζ εἶναι τὸ καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀπαντῶν συριακὸν καὶ ἐβραϊκὸν ὄνομα τοῦ φοινικικοῦ θεοῦ Ἀδώνιδος. Οὗτος οὔτε ἐκ παρθένου ἐμυθολογεῖτο γεννηθεῖς, οὔτε ἡ ἑορτὴ του ἤγετο κατὰ Δεκέμβριον.

Τὰ Ἀδώνια ἦσαν ἑορτὴ εἰς μνήμην τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ θεοῦ τῆς βλαστήσεως Ἀδώνιδος, ἐτελοῦντο δ' ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος περὶ τὰ τέλη τοῦ Μαρτίου περίπου, ἐν δὲ ταῖς ἀσιατικαῖς πόλεσι καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ φθινόπωρον λήγον, καὶ παρετείνοντο ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα ὡς ἑορτὴ πένθιμος διὰ τὰ πάθη τοῦ θεοῦ, μετὰ δὲ τὴν πάροδον τῶν πενθίμων ἡμερῶν ἐπανηγυρίζετο ἐν ὀργιαστικῇ χαρᾷ ἡ ἀνάστασις αὐτοῦ.

Ὁ δὲ τῶν Βαβυλωνίων Θεὸς Δομούζι δὲν φαίνεται ἔχων σχέσιν πρὸς τοῦτον τὸν Ταμμούζ, ὡς τινες ὑποθέτουσιν· ἐμυθολογεῖτο δ' οὗτος ἐρρωμένος τῆς Ἰσάρτι, τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης τῶν Βαβυλωνίων.

Ὁρθότερα φαίνονται τὰ περὶ ὁμοιότητος τοῦ Κρίσνα τῶν Ἰνδῶν καὶ τοῦ Χριστοῦ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Ἑκκέργος, ὅστις ἐν πλείστοις συμπίπτουσιν αἱ Ἰνδικαὶ καὶ αἱ χριστιανικαὶ παραδόσεις περὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἑκατέρου. Ὁμιλῶν ἡμῶν περὶ χριστουγέννων πρὸς Χριστὸν ὤφριε ἀναγνώστη ἔναι ἅπαντες Κρίσνα Ἰνδοὶ ποιητὰς, καὶ τοὺς πάντων τῶν Παγὰ θάλαττά, εἶναι μεταγενέστερα τοῦ Ἰσλαμισμού, καὶ ὅτι ἡ λατρεῖα τοῦ Κρίσνα ἐν Ἰνδικῇ μόλις περὶ τοὺς τελευταίους αἰῶνας μετὰ Χριστὸν ἐπαγιώθη. Διὰ τοῦτο πολλοὶ εὐλόγως παραδέχονται, ὅτι τὰς ὁμοίας πρὸς τὰς χριστιανικὰς παραδόσεις διηγήσεις περὶ τοῦ Κρίσνα παρέλαβον οἱ Ἰνδοὶ ποιητὰι παρὰ Χριστιανῶν.

Ἀναμφίλεκτος ὅμως εἶναι ἡ σύμπτωσης τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων πρὸς τὴν ἑορτὴν τῶν γενεθλίων ἄλλου θεοῦ τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Τούτου φαίνεται ἔχων γνῶσιν τινα, ἀλλ' ἀσαφεστάτην, ὁ Ἑκκέργος. «Οἱ Μέθριοι», λέγει, «ἱερεῖς τῆς ἀρχαίας Περσίας ἐπίσης ἐώρταζον τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ τῶν κατ' ἔτος τῇ 25 Δεκεμβρίου». Ἀλλ' οἱ Μέθριοι εἶναι πρόσωπα ἀνύπαρκτα, διότι οἱ τῶν Περσῶν ἱερεῖς, οἱ καὶ τὸν Μίθραν τιμῶντες, ὠνομάζοντο Μάγοι. Οὗτος δ' ὁ περσικὸς θεὸς Μίθρας, ὁ θεὸς τοῦ φωτός καὶ τῆς δικαιοσύνης, ὁ ταυτιζόμενος τῇ ἡλίῳ, ἐγένετο κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους θεὸς παγκόσμιος. Ἡ λατρεῖα αὐτοῦ διεδόθη κατ' ἅπαν τὸ ἀχανὲς ρωμαϊκὸν κράτος, περιλαβούσα στοιχεῖα πολλὰ καὶ ἐξ ἄλλων θρησκευμάτων ἐν τοῖς μυστηρίοις, ἅτινα ἐμυσθοντο αἱ θιασῶται αὐτοῦ. Πρὸς τὴν λατρείαν δὲ τὴν μιθραϊκὴν, καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν ἐλληνικὴν θρησκείαν, ἐπάλαισεν ὁ χριστιανισμὸς καὶ ταύτην κατασυντρίψας ἐθριάμβευσεν. Ἡ μιθραϊκὴ ἦτο ἡ τῶν ρωμαίων αυτοκρατόρων θρησκεία ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σεδῆρου, μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ Αὐρηλιανοῦ. Τὸ κατὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱδρυθὲν ἐν τῇ Μυλλιαρίῳ ἄγαλμα δὲν ἦτο τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀλλὰ τοῦ Ἥλιου Μίθρα, ὁ δ' ἐν τῇ Αὐγού-

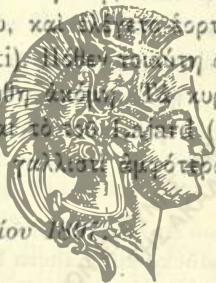


σταίῳ ἀνδριᾷ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου δὲν ἀπεικόνισεν αὐτὸν ἐν σχήματι τοῦ Ἀπόλλωνος ἀλλ' ἐπίσης ἐν σχήματι τοῦ Ἡλίου Μίθρα. Καὶ ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης δὲν ἐπεχείρησε ν' ἀναστηλώσῃ τὴν λατρείαν τῶν παλαιῶν ἐλληνικῶν θεῶν, ἀλλὰ τοῦτου τοῦ συμμίκτου θεοῦ τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν βαρβάρων, τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν δεισιδαιμόνων, ὃν καὶ ἀνυμνεῖ ἐν τῇ περισωθέντι λόγῳ τοῦ «εἰς τὸν βασιλέα Ἡλίον».

Ἡ θρησκεία λοιπὸν αὕτη, ἡ ἐχθίστη τῇ χριστιανισμῷ, παρουσιάζει πολυπληθεῖς ὁμοιότητας πρὸς τοῦτον ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς μάλιστα τύποις τῆς λατρείας. Αἱ ἐπικλήσεις τοῦ θεοῦ Μίθρα δὲν διαφέρουσι τῶν χριστιανικῶν διότι καλεῖται οὗτος δημιουργός, δεσπότης τῶν πάντων, ἀκατάληπτος, παντοδύναμος, μέγας. Οἱ θιασῶται τῶν μυθραϊκῶν μυστηρίων εἶχον ἱεραρχίαν, ἐδαπτίζοντο, ἐνήστευσον, μετελάμβανον, ἔχρισον τὸ μέτωπον διὰ μύρου. Ἐπίστευσον εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν, εἰς τὴν ὑπαρξιν παραδείσου πρὸς ἀμοιβὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ κολάσεως πρὸς αἰώνιον τιμωρίαν τῶν κακῶν. Εἶχον ἠθικὰς ἐντολάς, ἐκήρυσσον τὴν ἀγνότητα καὶ τὴν ἀποχὴν τῶν ἐμψύχων.

Ὅθεν οὐδόλως ἄπορον εἶναι καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν γενεθλίων τοῦ Μίθρα ὁμοιάζει πρὸς τὰ Χριστοῦγεννα. Ἦγετο αὕτη ἐν σπηλαίῳ, διότι ἐν σπηλαίῳ ἐπιστεύετο γεννηθεῖς ὁ Μίθρας, τὴν 25 Δεκεμβρίου, καὶ ἐν αὐτῇ ἑορτῇ τῶν γενεθλίων τοῦ ἀνικητοῦ Ἡλίου (Natalis Solis invicti). Ὅθεν τῇ αὐτῇ ὁμοιότητι συνεζητήθη ὑπὸ πολλῶν, ἀλλ' ἐπαρκῶς δὲν ἐξηγήθη ἀπὸ τῶν ἀκριβέστατα δὲ συγγράμματα περὶ τῆς λατρείας τοῦ Μίθρα εἰναι τὸ 360 π. μ. 1847 καὶ 1867 καὶ τοῦ Ἐκπαιδ. ἐν Βρυξελλῶν (1896) τῶν ἀποστόλων γεγραμμένων.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 30 Δεκεμβρίου 1895





## \* ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΙΝ \*

Αἱ ἔγκυοι γυναῖκες ἐν Ἀθήναις πρὸς εὐτοκίαν ἐξολισθαίνουσιν ἐκ τινος λείου βράχου κάτωθι τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν <sup>1)</sup>). Ἀλλαχοῦ ἀφήνουςι νὰ τὰς τύπτωσιν οἱ ἄνδρες κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαῖων, τελουμένην τὴν πρώτην πρὸ τοῦ Πάσχα Κυριακὴν <sup>2)</sup>), καὶ τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐνθυμίζει ἡμῖν τὴν ἀρχαίαν ρωμαϊκὴν τελετὴν τῶν Λουπεркаλίων (Lupercalia), καθ' ἣν νέοι περιτρέχοντες, ἔτυπτον σκύττας τὰς ἀπαντώσας, αἵτινες ἀσμεναι ἐδέχοντο τὰ κτυπήματα, πρὸς εὐτοκίαν συντείνοντα αὐτὰ νομίζουσαι <sup>3)</sup>). Ἐπιστάσης δὲ τῆς ὥρας τοῦ τοκετοῦ ἀφήνουςι ἀνοικτάς τὰς θύρας εἰς τινὰ μέρη κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Sonnini <sup>4)</sup>), ὅπως μὴ ἐπιτείνωνται αἱ ὠδίνες τῆς γεννώσης· ἐνῷ ἄλλαχοῦ κλείουσιν ἐπιμελῶς τὰς θύρας καὶ ἐν ὠδίνῃ καὶ ὅπως μὴ τὰ πονηρὰ πνεύματα εἰσδύσαντα βλάβῃσι τὴν γυναῖκα <sup>5)</sup>). Ἡ πικτούσα κρατεῖ εἰς τὰς χεῖρας φυτὸν τι, ὅπερ ὥς ἐκ τῆς ὁμοιότητος καὶ σχήματός του πρὸς χεῖρα χέρι τῆς Παναγίας καταλαμβάνεται, ἥ ῥά ἐστιν ὁμοιοτύπη τοῦ ἁγίου Πνεύματος, δὲ ἐκ-

\* Ἐθιμοσιεῦθ' ἐν Νεοελληνικοῖς ἀπομνημονεύμασι 1872 τ. Α' σ. 374—384.

1) Bartholdy Bruchstücke zur nähern Kenntniss Griechenlands σ. 353. Voyage en Grèce, tr. française τ. II σ. 57. Λευκίου Ἀνατροπὴ τῶν δοξασάντων κλπ. 1843 σ. 43. «Αἱ νῦν ἔγκυοι τῶν Ἀθηνῶν γυναῖκες ἐν τῇ προσελεύσει τῇ τοκετῇ, εἰς τὸν πλησίον τοῦ Χώρου Λιῶς πάλαι ὄντα Εἰλειθυίας ναὸν ἀπίαςι, καὶ μετὰ τὸ προσεῖσθαι, ἐπὶ τινος λείας τε καὶ κατωφεροῦς καθήμεναι πέτρας, καταλισθαίνουσιν, εὐτοκίᾳς τυχεῖν ἐκ τούτου οἰόμεναι». Wachsmuth Das alte Griech. im neuen σ. 71. [[Ἐκτενέστερος λόγος περὶ τούτου ἐν Λαογρ. Σύμμ. Β', 285 κέ.]].

2) Βλ. ὅσα ἄλλοτε ἐγράψαμεν ἐν Πανδώρας τ. ΙΗ' (1867) φύλλ. 417. [[Πρβλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 302 κέ.]].

3) Juvenal. II, 142 κέ. Preller Römische Mythol. Μερ. IV. κεφ. 4. Πανδώρα ἐνθ. ἀν. [[Λαογρ. Σύμμ. Β', 308]].

4) Sonnini Voyage en Grèce et en Turquie 1801 τ. II. σ. 81 [[Λαογρ. Σύμμ. Β', 300 καὶ σημ. 5]].

5) Ἐρατῶ τ. Α' σ. 78 : «Ὅταν αἱ ὠδίνες καταλάβωσιν αὐτὴν (τὴν ἐπίτοκον), κλείεται ἡ θύρα τοῦ θωματίου, ἐν ᾗ εὐρίσκεται, καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ εἰσελθῇ ἐπὶ τινὰ χρόνον, ἵνα μὴ, ἀνοίγεισθαι τῆς θύρας, κακοποιόν τι πνεῦμα εἰσπηδήσῃ ἐκεῖ· ἐν ἄλλῃ δὲ θωματίῳ συγγενεῖς ἄλλοι παραμένονσι πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν τῆς μαίης». [[Λαογρ. Σύμμ. Β', 300, 5]].

6) Σκ. Bučarić Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐλληνικῆς διαλέκτου, λ. χέρι· «χέρι τῆς Παναγίας ὀνομάζουσι αἱ γυναῖκες εἰδὸς τι φυτοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκθέτουσιν εἰς τὰς γάνας, αἰσθόμεναι, καὶ μὲ αὐτὸ βαντίζουν τὸ σῆκημα τῶν λεγόντων. Ἄν δὲν ἀπατῶμαι, αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι ἡ Γλυκυσίδη, τὴν ὁποίαν κατὰ τὸν Ἡσίοιον καὶ Ἀθήναιον, ἐσέβοντο καὶ τὸ πάλαι







Ἄμα γεννηθέντος τοῦ παιδίου ἡ μάτα ἀποκόπτει τὸν ὀμφαλὸν τοῦ <sup>1)</sup>, καὶ τὸ λούει, συμπαραστατουσῶν καὶ ἄλλων συγγενῶν <sup>2)</sup>. Τὸ λουτρὸν τῶν νηπίων ἐσυνηθίζετο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐνθα σε, λέγει ὁ ὀμηρικὸς ὕμνος εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ τοκετοῦ τῆς Λητοῦς,

ἐνθα σέ, ἦε Φοῖβε, θεαὶ λόον ὕδατι καλῶ  
ἀγνῶς καὶ καθαρῶς, σπάρξαν δ' ἐν φάρει λευκῶ  
λεπιῶ νηγατέω· περὶ δὲ χροῦσεον στρόφον ἦσαν <sup>3)</sup>.

1) [[Πλαιότερα περὶ ἀποκοπῆς τοῦ ὀμφαλοῦ βλ. εἰς τὸ ἐπόμενον ἀρθρον]].

2) Ἐρατὼ 1861 τ. Α' σ. 78: «Ἐν σκάφῃ δὲ χέεται ὕδωρ, ὅπου ἡ μάτα καὶ αἱ εὖει-  
δέσονται τῶν ἐκεῖ γυναικῶν ῥίπτουσιν ἄλας καθαρὸν, ἵνα τὸ βρέφος προσκτῇσθαι πᾶν  
στοιχεῖον καλλοῦσῃ, εἰς ἐκείνας ἐνυπαρχούσης. Διὰ τοῦ ἀλατισμένου τούτου ὕδατος λούε-  
ται τὸ βρέφος· εἰς τὸ ὕδωρ ῥίπτονται νομίσματα ἀνήκοντα εἰς τὴν μάταν, ὡς ἀντιμισθία  
της». [[Βλ. καὶ Rouse ἐν Folklore 1896 τ. VII σ. 145 περὶ παρομοίας συνηθείας καὶ ἐν  
Λέσβῳ κατὰ τὴν γ' μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέραν. (Πρβλ. καὶ Georgeakis et Pineau Le Folk-  
lore de Lesbos σ. 331. Rev. d. trad. popul. 1892 τ. 7 σ. 327) ]]. Σακελλαρίου Κυ-  
πριακά τ. Α' [[ἐκδ. 1855]] σ. 287—288. [[Πρβλ. καὶ ἐκδ. 1890 Α', 734—5]]. «Ἐθὺς  
δ' ἐστὶ τοῖς Κυπρίοις ἅμα παιδίον γαννᾶται, οἱ ἐν τῇ οἴκῳ συγγενεῖς καὶ φίλοι ἄλας σακχα-  
ρει, ἐλαίῳ καὶ οἶνῳ ἀναμιγνύντες, δίδουσιν αὐτὰ τῇ μάτᾳ μετὰ τῆς εὐχῆς των' καὶ δι' αὐτῶν  
ἅπαν ἀλείφει τὸ σῶμα τοῦ βρέφους... Ἐν ἑσθῇ τῇ θέρῳ, λούουσιν ἀμέσως τὸ βρέφος ἐν  
θερμῷ λουτρῷ ἐπὶ ἀμυγδαλᾷ ἐν τῇ καλοκαίρῳ, ἀπὸ φυλάττουσιν, ἕως οὗ ὁ παῖς ἡλι-  
κιωθῇ, καὶ σπᾶσας αὐτὰ φάγγα· ἐν τῇ χειμῶνι δὲ αὐτὸ τοῦ λουτροῦ μυροῖνιν ἐν τε ταῖς  
μασχάλαις, θανάλοις καὶ μυροῖς περιέχεται καὶ ἡ συγκαίεται... Δέσασα δ' ἡ μάτα τὸ  
βρέφος θέτει αὐτὸ ἐν μῇ κλίνῃ καὶ ἐν τῇ μέσῃ τοῦ κεφαλοῦ καὶ τοῦ ποσὶ  
κατακαίει, ἵνα ὑπὸ τῆς μνηστῆρας τοῦ πατρὸς ἡ μάτα...» [[Καὶ ἐν Μανίῃ «le nouveau-né est  
lavé avec une décoction de plantes aromatiques et saupoudré de la tête aux  
pieds de sel, de poivre et de trois herbes ensemble» (Yemeniz La Magne et  
les Maïnotes ἐν Rev. d. deux Mondes 1855 σ. 21)]]]. Τὸ ἀλείφειν τὸ γενόμενον τέκνον  
ὡς συνήθεια τῶν Μανιατῶν ἀναφέρεται ὅτε τοῦ Stephanopoli Voyage en Grèce 1797—  
1798 τ. I σ. 298). Περὶ δὲ τῆς αὐτῆς καὶ ἄλλων παραπλησίων συνηθειῶν γράφει τὰ  
ἀκόλουθα ὁ Sonnini (Voyage en Grèce et en Turquie 1801 τ. II σ. 100): «Aus-  
sitôt que l' enfant est né, on le lave avec de l'eau tiédie; on le couvre en-  
suite, des pieds au cou, d' une couche de sel, que l' on regarde comme un  
sûr preservatif contre les vers et les autres maladies de la peau. Après l' avoir  
enveloppé de langes, on le couche et l' on place à ses côtés un pain et un pi-  
lon, ou tout autre morceau de boi façonné: le pain doit empêcher l' enfant  
de souffrir de la faim tout le temps qu' il vivra, et l' effet du pilon est de le  
rendre aussi tranquille qu' un morceau de bois. Dans d' autres contrées de  
l' Orient, la mère prend son enfant nouveau né, et la sage-femme un mor-  
tier de bronze, dont elle frappe trois coups assez forts près de l' oreille de  
l' enfant, afin, dit-on, d' ouvrir l' organe de l' ouïe et de prévenir la sur-  
dité». [[Περὶ ἀλατισματος τοῦ νεογνοῦ βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 295. Πρόσθετος καὶ I. Σαραν-  
τίδου Ἀρχαῖον Ἡ Συνασὸς σ. 68. Paton Holy names of the Eleusinian Priests ἐν  
Transact. of the internat. Folk-lore Congress 1892 σ. 209—10. Πρβλ. καὶ Rev.  
de l'hist. d. Relig. 1900 τ. 42 σ. 456. Schweiz. Arch. f. Volksk. 1913 σ. 6—7.  
Τὸ ἄλας, μὲ τὸ ὅποιον θὰ πασπαλίσουν τὸ νεογέννητον, τὸ κοπανίζουσιν αἱ γυναῖκες τοῦ  
ἄγ. Ἰωάννου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ukert (Bild. v. Griechenl. σ. 159)]]].

3) Ὀμηρικ. Ὑμν. Α 120 κέ. Βλ. καὶ Εὐριπίδ. Ἰωνὰ 1493. Καλλιμάχ. Ὑμν. εἰς Δία  
5. 17. Ανάκροφ. Κασσανδρ. 5. 319.



Τὸ βρέφος σπαργανούται ἀκολούθως ἐντὸς στενῶν καὶ μακροτάτων λωρίδων, φασκιῶν καλουμένων<sup>1)</sup>, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐγίνετο<sup>2)</sup>: ἐν Κάσση οὕτως ἐσπαργανωμένον διαδιδάζεται ἀνωθεν τῆς σκάφης ἐν ἡ ἐλούσθη τρίς ἐναλλάξ ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς μαίας εἰς ἄλλης τινὸς συγγενοῦς εἰς τὸ ἀπέναντι ἵσταμένης μέρος· ἐν ἐκάστη δὲ διαδάσει ἐκφωνεῖται, τὸν ποταμὸν ἐπέρασες τίποτα δὲν φοβᾶσαι· εἴτα φέρεται εἰς τὴν μητέρα παρὰ τῆς μαίας εὐχομένης αὐτῇ καλορρίζικο, καλὰ σαράντα. Ἡ μαία προσκαλεῖ μετὰ ταῦτά τινα τῶν ἐκεῖ γυναικῶν νὰ φέρῃ ὕδωρ, δι' οὗ νίπτει τὰς χεῖρας αὐτῆς, λέγουσα συγχρόνως τὸ Κύριε ἐλέησον τεσσαρακοντάκις· νιφθεῖσα δὲ δοξάζει τὸν Ὑψιστον τὸν καταξιώσαντά αὐτὴν νὰ δεχθῇ εἰς χεῖρας νέον ἄνθρωπον· ἡ ἐργασία αὕτη λέγεται σαραντόνεια<sup>3)</sup>.

Ταῦτα πάντα διαπράττονται ἐν τῷ κεκλεισμένῳ δωματίῳ, ἐν ᾧ οὐδεὶς εἰσέρχεται μέχρις οὗ ὁ ἱερεὺς εὐλογῇ τὸ τέκνον<sup>4)</sup>. Ἡ θύρα ἤδη πρῶτον ἀνοίγεται εἰς τὸν λειτουργὸν τοῦ Ὑψίστου, ὅστις ἐλθὼν ἀναγινώσκει τὴν ἀρμοδίαν εὐχὴν, καὶ μετὰ ταῦτα ἡ θύρα ἀνοίγεται τοῖς πᾶσιν. Σημειωτέον δὲ ὅτι εἰς τὸν ὥραιότερον ἐπιτρέπεται νὰ ἀσπασθῇ πρῶτος τὸ βρέφος ἵνα μεταδώσῃ αὐτῷ μέρος τοῦ κάλλους του, καὶ εἰς τὴν ἐγκρατεστέραν καὶ σωφρονεστέραν νὰ τὸ πρωτοηλάσῃ ἢ, κατὰ τὴν ἐγχώριον ἐν Κάσση λέξιν, βρωματίσῃ, ἵνα καὶ τὸ τέκνον ὁμοιάσῃ αὐτῇ. Ὁ ἱερεὺς ἀκούων πάντες οἱ παρευρισκόμενοι λαμβάνουσι διάφορα τρωγάλια καλούμενα γέννητοῖρα, εὐχόμενοι πᾶσαν μὲν εὐτυχίαν εἰς τὸ τεχθέν, ἀνάρρῳσαν τὴν ἐκείνην ἀκούσαν<sup>5)</sup>.

## ΑΚΑΔΗΜΙΑ



## ΑΘΗΝΑΙ

1) Ἐκ τοῦ λατινικοῦ fascia. Ἡ λέξις ἦτον παλαιὰ καὶ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις Ἑλλήσιν καὶ παρὰ τῷ πλήθει, ὡς μαρτυρεῖ Ἐτυμολογικὸν λεγόν (σ. 749, 41). Ὁ Σχο. λασότης τοῦ Ἀριστοφάνους (εἰς Πλοῦτ. 558) τὴν λέξιν καὶ τὴν ἐξηγεῖ διὰ τοῦ φασκία· ὁ δὲ Πολυδεύκης (Β' 166. Βλ. καὶ Ἦονχ. λ. Πόδια καὶ Γελαμὼν) ἀναφέρει ὅτι τὴν ζώνην οἱ Ῥωμαῖοι φασκίαν καλοῦσι. [[Περὶ τῆς λ. βλ. G. Meyer Neugriech. Stud. III, 68. Ἡ λ. καταφασκίων ἄπαντ' ἐν Γύπαρι Γ' 68 σ. 227 Σάθα, γεννητοφάσκια δὲ λέγονται ἐν Χίῳ τὰ σπάργανα (Πασπάτη Χιακ. γλωσσάρ. σ. 119), καὶ φασκία ἐν Σινασφ (Ι. Σαραντιδου Ἀρχελάου Σινασφ σ. 69) καὶ ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας (Φαρασοπούλου Τὰ Σύλατα σ. 125). σ' ὁροπᾶν' δὲ καὶ σειροπᾶν' αὐτ. «ἢ ὁθόνῃ, δι' ἧς περιβάλλεται τὸ βρέφος» (αὐτ. σ. 124)]. Ἐν Κύπρῳ ἐκ καλογνώμονος ἐν τῷ οἴκῳ συγγενοῦς λαμβάνουσιν ὑποκάμισον ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον, ὅπερ καίοντες ἐν τῷ μέσῳ περῶσι αὐτὸ εἰς τὸν λαμὸν τοῦ βρέφους, μέχρις οὗ τὸ ἐκπλύνουσιν. (Σακελλαρίου ἐνθ. ἀν. σ. 228 [[ἐκδ. 1890 Α', 734]]).

2) Ὀμηρικ. ὕμν. 126 :

Αὐτὰρ ἐπειδὴ, Φοῖβε, κατέβρωες ἄμβροτον εἶδαρ.  
οὐδ' ἄρ' ἔπειτ' ἴσχον χροῖοσι στρόφοι ἀσπαίροντα,  
οὐδ' ἔτι δεσμὰ σ' ἔρυκε.

Βλ. καὶ Πλάτων. Νόμ. Ζ' 2 σ. 789 α τ. II St.· ἐν Σπάρτῃ δὲν ἐσπαργάνουν τὰ βρέφη (Πλουτάρχ. Λυκοῦργ. 89).

3) Ἐρατῶ τ. Α' σ. 78.

4) Ἀναγινώσκει τὰς εὐχὰς εἰς γυναῖκα λεγὼν τῇ α' ἡμέρῃ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου αὐτῆς, εὐρισκομένης ἐν τοῖς Εὐχολογίοις καὶ Ἀγιασθηρίοις. [[Πάντες δὲ οἱ παρευρεθέντες κατὰ τὸν τοκετὸν θεωροῦνται ἀκάθαρτοι, «ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἐξέλθωσι τῆς οἰκίας πρὶν ὁ ἱερεὺς ἀγάσῃ τούτους δι' εὐχῶν» (Π. Γ. Μακροῇ Τὸ Κατιρλί σ. 99). Πρβλ. καὶ κατωτέρω σ. 218]].

5) Ἐρατῶ τ. Α' σ. 79. [[Βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 249, 1]].



Ταυτοχρόνως, ἂν τὸ γεννηθὲν εἶναι ἄρρεν, ὁ πατήρ πυροβολεῖ πολλάκις ἀπὸ τοῦ παραθύρου, καὶ ὄλοι οἱ φίλοι καὶ συγγενεῖς εἰς ἐνδειξιν χαρᾶς ἐκκενοῦσιν ὄπλα ἐκ τῶν οἰκῶν των. Τοῦτο συνήθως γίνεται ἐν Μάνῃ<sup>1)</sup>. Ἴδού τί λέγει ὁ κατὰ τὴν παρελθούσαν ἑκατονταετηρίδα περιγράψας τὴν χώραν ταύτην Μανιάτης Νηφάκης.

Γιὰ τὰ παιδιά τὰ μικρά, ὁπότεν γεννηθοῦσι  
χυλόπιταις μοιράζουσι, γιὰ νὰ τὰ εὐχηθοῦσι,  
ᾗ τὴν πόρτα ὄλοι τρέχουσι, καὶ τουφεκιᾷς βαροῦσι  
καὶ νὰ τοὺς βγάλουνι χυλὸ νὰ φᾶσι καρτεροῦσι.  
Ἐκεῖ καὶ χήραις τρέχουσι καὶ καλομοίραις πᾶσι  
νὰ τὸ καλομοιράνουνι χυλόπιταις νὰ φᾶσι·  
οἱ καλομοίραις λέγουσι· καλῶς ἦλθε, νὰ ζήσῃ,  
νὰ γένη καλὸ ᾗ τ' ἄρματα, καὶ τοὺς ἐχθροὺς νὰ σβύσῃ.  
Αἱ χήραις πάλι στέκονται ὅαν παραπονεμέναις  
καλαῖς εὐχαῖς τοῦ δίδουσι κ' ἐκείναις οἱ καίμεναις·  
Ἡμεῖς ἄντρα δὲν ἔχομε νὰ σᾶς τὸ ντουφεμίση,  
μόν' ὁ Θεὸς ποῦ τὸδωσε νὰ σᾶς τὸ ντουφεμίση<sup>2)</sup>.

Χοροὺς καὶ κρότους ἐπὶ τῇ γενέσει ἄρρένων τέκνων ἐποιοῦν καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν<sup>3)</sup> καὶ τοῦτο ποιεῖ γενικῶς ἐξετίμων καὶ νῦν εἰσέτι ἐκτιμῶσι τὰ ἄρρενα τέκνα τῶν θηλέων, ὡς καὶ οἱ Ἀραβες<sup>4)</sup> καὶ ὄλοι σχεδὸν οἱ φιλοπόλεμοι λαοί<sup>5)</sup>.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

1) *Stephanopoli Voyage en Grèce*, t. XXXII (Naissance des enfants à Maina) t. I σ. 293. [[Βλ. καὶ *Yemeniz* *deux mondes* 1865 τ. 56 σ. 21. Καὶ ἐν Γιάννιτοφ τῆς Μεσσηνίας ὅταν τὸ γεννηθὲν εἶναι ἄρρεν ῥίπτουσι πυροβολισμοὺς εἰς ἐνδειξιν χαρᾶς (κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου), κατὰ δὲ τὸν Γ. Βελανιδιώτην ἐν Νέφ Σιῶνι 1907 τ. Γ' σ. 1119 «συναχεῖς πυροβολισμοὶ ἀγγέλλουσι τὴν γέννησιν, χαίρεισσι δὲ οἱ συγγενεῖς τὸ ἀγγελμα στέλλοντες τρεῖς ὀκάδας οἶνον, ἂν δὲ εἶναι ἀρσενικόν στέλλουν καὶ γλυκύσματα, ἰδίως δίπλαϊς». Ἐν Λέρῳ τρεῖς πυροβολισμοὶ ἀγγέλλουσι τὴν γέννησιν ἄρρενος, εἰς δὲ θήλεος. (Οἰκονομοπούλου Λεριακά σ. 84). Βλ. καὶ *Ukert Bild. v. Griech.* σ. 133. Περὶ πυροβολισμῶν πρὸλ. *Samter Geburt, Hochzeit u. Tod* σ. 39 κέ. 46 κέ.]].

2) *Νηφάκη Ἱστορία τῆς Μάνης* ὅλης ἐν *Maurer Das griech. Volk* 1835 τ. III σ. 10.

3) *Ἄνθ. Κομνην.* Ἀλεξ. Γ', 8 σ. 297: «τίκτεται καὶ τοῦτοις ἄρρεν. Εὐθὺς οὖν οἱ μὲν γονεῖς ἐγεγῆθησαν· τὸ δὲ ὑπήκοον ἅπαν ἐσκήρτων, συνέχαιρον ἀλλήλοις, ἐγεγῆθησαν, καὶ ἦν ἰδεῖν τὰ βασίλεια χαρμονῆς ἀνάπλεω». *Νικήτ. Χωριάτ.* Ε' σ. 220: «καὶ ἅπας ἦν ἐν κρότοις καὶ χαρμοναῖς» ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος.

4) Πρὸλ. Κοράνιον κεφ. 6'. ἐδάφ. 46 καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτοῦ ὑπὸ *Kasimirsky* 1856 σ. 8. [[XVI, 59—64. XLIII, 16. Πρὸλ. LXXXI, 8]].

5) [[Περὶ προτιμήσεως τῶν ἄρρένων ἀπὸ τὰ θήλεα κατὰ διαφόρους λαοὺς βλ. *A. de Gubernatis Storia comparata degli usi natalizi*, Milano 1878 σ. 48 κέ. Πρὸλ. καὶ *Grimm Deutsch. Rechtsalt.* σ. 403 (ἐν Ἑλθετίᾳ). *Michelet Orig. d. droit. franç.* 1838 I, 22. Καὶ ἐκ πολλῶν παροιμιῶν καταφαίνεται πόσον κοινὴ εἶναι παρὰ τῇ καθ' ἡμᾶς λαφ' ἡ τοιαύτη προτίμησις. Τὰς σχετικὰς παροιμίας βλ. ἐν τῷ ἀνεκδότῳ μέρει τῶν Παροιμιῶν Ν. Γ. Πολίτου λ. θηλυκό. Πρὸλ. προσέτι καὶ τὰ δημώδη ναναρίσματα, ὡς λ. χ. ἐν Βύρωνι Α', 77 ἀρ. 8. 11. 12 κέ. Γύπαριν Δ' 106 κέ. σ. 254 Σάθα. Σπαρτ. ἡμερολ. 1904 σ.



Τὸ βρέφος πρὶν εἰσέτι βαπτισθῇ καλεῖται *Δράκος*<sup>1)</sup>, καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο δίδεται ὡς εὐχὴ τρόπον τινὰ εἰς τὸ παιδίον, ὅπως ἀνδρεῖον καὶ ῥωμαλέον καταστῇ<sup>2)</sup>: διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν εἰς τινὰ μέρη καλεῖται *Σιδέρης*<sup>3)</sup> ὅπως ὡς σίδερον ἰσχυρὸν καταστῇ<sup>4)</sup>. Ἐντίθεται δὲ εἰς κοιτίδα (κούνια)<sup>5)</sup>, ἥτις ἀλλαχοῦ

70 (ἐν Λακεδαίμονι). Συμφορὰ θεωρεῖται ἡ γέννησις κόρης (*Theodoridis Sexuelles Fühlen u. Werten* 1919 σ. 87 κέ.), ἐν Ἡλείῳ δὲ κάμνουσι μαγγαναίαις διὰ τὰ γεννήσῃ πολλὰ θηλυκὰ ἢ ἐχθρά των (Ζωγράφ. Ἀγ. Α', 16, ια') καὶ ἐν Καρατσὸλ Τιρνάδου φθονεραὶ γειτόνισσαι προσέφευγον εἰς μάγισσαν ἵνα ἐμποδίσωσι τὴν γέννησιν ἀρσενικοῦ, συχνὰ δ' αἱ ἐπίτοκοι προσφεύγουσιν εἰς τὰς μάϊας ἢ τὰς ἀθιγγανίδας διὰ τὸ ἀποτρέψωσι τὰ κωλύματα πρὸς γέννησιν ἀρρενος τέκνου (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου)].

1) *Δράκος* ἢ *Δράκοντας*, ἡ κόρη δρακοῦλα καὶ δράκαινα ἢ δρακόντισσα. *Wachsmuth Das alte Griechenland im neuen* σ. 34. 62. 77· ὁ δεῦτερος τύπος τῆς λέξεως καὶ οἱ δύο τελευταῖοι εἰσὶν ἀνυπόπαρτοι.

2) Ὁ *Βενιζέλος* (ἐν Εὐαγγελικῇ Κήρυκι 1870 σ. 478—479) ἀπιθάνως ζητεῖ τὴν ἐξήγησιν τῆς συνηθείας εἰς τὴν ἰδέαν τῶν ἀρχαίων ὅτι ὁ ὄφις ἦν σύμβολον ὑγείας. [[Καὶ ὁ *Mannhardt* (*Wald- u. Feldkulte* II, 64 κέ.) ἀπιθάνως σχετίζει τὸ ὄνομα τοῦτο πρὸς τὴν ἰδέαν ὅτι τὰρτιγενῆ τέκνα, προτοῦ λάθωσι ψυχὴν, ἔχουσι μορφήν ζφου, ἰδίως ὄφεως. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν συγγραφῆς τοῦ *IZ* αἰῶνος ἐν τινι διαμερίσματι τοῦ *Crain* ἐπίστευον ὅτι πολλὰκις γυναῖκες ἀντὶ παιδῶν γεννῶσιν ὄφεις, οἵτινες ἀναλαμβάνουσιν ἀνθρωπίνην μορφήν τυπτόμενοι διὰ ῥάβδου. Κατὰ δὲ τὰς ἀρχαίας γερμανικὰς παραδόσεις τὸ παιδίον θεωρεῖτο ἄνθρωπος, ἀφ' ἧς ἐλάμβανε τὸ ὄνομα ἢ ἐγεύετο αὐτοῦ ὁ πατήρ· τὸν ὀνομάζεται τὸ νεογέννητον ἐν Ἀριστοφ. Θεομοφ. στ. 514. Πλὴν τοῦτο ὄνομα εἰσέρχεται ἐν Λάσται τῆς Γορτυνίας καλεῖται καὶ κοιτακονία (ἀσκαρὴ Λάστα σ. 284) καὶ καὶ ἡ *κοῦνις* (ἥτοι κέσφος [ἡ κοῦνις καλεῖται τὸ ἀπὸ τῆς ἀρρενοποιήσεως ὅπου τὸ ὄφιν Δράκος καὶ βαπτισθὲν καλοῦνται τὰ βαπτισμένα βρέφη, κατόπιν δυσχερεῖς τινος ἀποκότου καὶ ἀντιπαθοῦς νόσου, ὅσον σπασμῶν, ἐπιληψίας κτλ. λαμβάνοντα τὴν τοιαύτην μορφήν ὡς ἀλεξιτήριον καὶ φυλακτικὸν κατὰ πάσης βασκανίας] (*Παπαδιαμάντι* 1891 σ. 171· Ἀναστασά ἐν Ἀκροπόλει 4 Ἀπριλ. 1891· Ἡ Μάγισσας, ἐκδ. Φέβρ. 1912 σ. 62, κ. 111). Περὶ τοῦ πρὸ τοῦ βαπτίσματος ὀνόματος βλ. *Paton Holy names of the Eleusinian Priests* ἐν *Transact. of the Intern. Folkl. Congress* 1892 σ. 205. Πρβλ. καὶ Π. Π. Δ', 574. Δασγρ. Σόμμ. Β', 247]].

3) Ἐν Φιλιππουπόλει πρὶν ἢ βαπτισθῇ ὀνομάζουσι τὸ βρέφος «*Σιδέρη*», ὁλοῦσι σιδηροῦν, ὕγιες, εὐχετικῶς. Πανδῶρ. τ. ΙΑ' σ. 448.

4) Εἰς πολλὰς ἄλλας ἀλληγορικὰς πράξεις ἀναμειγνύουσι τὸν σιδηρὸν εἰς ἐπίτευξιν σταθερᾶς ὑγείας. Οὕτως τὸν κεφαλόδεσμον τῆς λεχοῦς θέουσιν εἰς τι σχοινίον προσαρτῶντες τεμάχιον σιδήρου, ὅπως διαμένῃ ὕγιης ὡς τὸ σιδηρὸν. (*Wachsmuth* ἐνθ. ἀν. σ. 73)· οἱ δὲ προσερχόμενοι εἰς τὸν κοιτῶνά της τὴν πρὸς αὐτὴν ἀποκαλοῦντες αὐτὴν εὐχετικῶς *σιδεροκέφαλη*! «Οταν δ' ἀφῆνῃ τὴν κλίνην της κατὰ πρῶτον πατεῖ ἐπὶ σιδήρου, ὅπως καταστῇ ἰσχυρὰ ὡς αὐτὸ (*Sonnini* ἐνθ. ἀν. σ. 99). Οἱ δεισιδαίμονες ὅταν γεθῶνται πρωτοφανῇ ὀπωρικᾷ, πατῶσιν ἐπὶ σιδήρου λέγοντες *γερόν μὲ εἴρε, γερόν καὶ νὰ μὲ ἀφήρη*. (*X. Μεγδάνου* Ὁ λύχνος τοῦ Διογένους σ. 275).

5) [[Ἡ λ. ἦτο ἐν χρήσει ἤδη ἀπὸ τῆς Ζ' ἑκατ.: «καὶ τοῖς μικροῖς βρέφεισι σὺν ταῖς κοῖναις αὐτῶν». (*Γεωργίου* Βλὸς ὁσίου Θεοδώρου 141 ἐν *Θεοφ. Ἰωάννου* Μνημ. ἀγιολ. σ. 488). Περὶ τῆς παραγωγῆς της ἐκ τοῦ λατ. *cunae* βλ. *Kogaῖ* Ἀτ. Δ', 489. Γενικῶς βλ. *Grasberger Erziehung u. Unterricht im klass. Altert.* I, 120. *Hermann Aelterth.* IV, 293, 3. Κενὴ κοῦνια βρέφους ἐὰν κινηθῇ, σημαίνει θάνατον τοῦ βρέφους καὶ ὅτι ἡ κοῦνια θὰ μείνῃ ἔρημος (*Καραγιάννη* Δεισιδαίμ. δοκίμ. σ. 131). Ἡ πρόληψις αὕτη εἶναι κοινὴ καὶ εἰς ἄλλους λαούς: θεωρεῖται κακὸν νὰ κινηταῖ ἡ κοῦνια κενή (*Mélusine* I, 439. 128 ἐν Ἑλβετίᾳ), διότι οὕτω τὸ παιδί χάνει τὴν ἡσυχίαν του (*Zeitschr. f. deutsch. Mythol.* II, 100 ἐν Βαυαρίᾳ), ἢ κλαίει (*Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1913 σ. 278,



μὲν εἶναι ἀπλοῦν σκαφίδιον, ἀλλαχοῦ δὲ δερματίνη, νάκα καλουμένη<sup>1)</sup>. Ἐν αὐτῇ κινοῦσα ἡ μήτηρ τὸ τέκνον τῆς, καὶ ναγαρίσματα ἐπάδουσα<sup>2)</sup> ἀποκοιμίζει αὐτά. Παρομοίαν συνήθειαν τῶν Ἑλληνίδων μητέρων ἀναφέρει καὶ ὁ Πλάτων: «ἡνίκα γὰρ ἂν που βουλευθῶσι κατακοιμίζειν τὰ δυσπνοούντα τῶν παιδίων αἱ μητέρες, οὐχ ἡσυχίαν αὐτοῖς προσφέρουσιν, ἀλλὰ τοῦναντίον κίνησιν, ἐν ταῖς ἀγκάλαις αἰεὶ σείουσιν, καὶ οὐ σιγὴν ἀλλὰ τινα μελωδίαν, καὶ ἀτεχνῶς οἷον καταυλοῦσι τῶν παιδίων<sup>3)</sup>».

Ἐσυνήθιζον οἱ ἀρχαῖοι κατὰ τὴν γέννησιν τέκνου νὰ ἀναρτῶσιν ἐπὶ τῶν θυρῶν, εἰ μὲν ἦν ἄρρεν στέφανον ἐλαίας, εἰ δὲ θῆλυ ἔρια, πρὸς δῆλωσιν τῶν ἀσχολιῶν τοῦ φύλου των<sup>4)</sup>. Ἦδη, ὅταν γεννηθῇ ἄρρεν, θέτουσιν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτοῦ μάχαιραν, ὅταν δὲ θῆλυ ἡλακάτην<sup>5)</sup>, δηλοῦντες δι-

20 ἐν Schleswig-Holstein' πρὸς. καὶ Schweiz. Arch. f. Volksk. 1917 σ. 33, 10, ὅπου καὶ ἄλλα παράλληλα), ἡ ἐπέρχεται εἰς τὴν κούνα τὸ Dogelli (;) (αὐτ. σ. 39, 12), ἡ διότι θὰ πονέσῃ τὸ στομάχι τοῦ παιδιοῦ (Rev. d. trad. pop. 1894 σ. 118 ἐν Mentonnais), ἡ διότι παθαίνει τὸ παιδί (αὐτ. 1897 σ. 520 ἐν Κορσικῇ, 1903 σ. 53 ἐν Ῥωμουνίᾳ), ἡ διότι οὕτω λικνίζει τις πονηρὸν πνεῦμα (Zeitschr. f. österr. Ver. f. Volksk. III 117, 118 Βλάχων Βουκοβίνας), ἡ θὰ γεννηθῇ ἄρρεν παῖδιον εἰς τὴν οἰκογένειάν του (αὐτ. σ. 118, 184 ὁμοίως). Ἐν Χίφ πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἀνὴρ ἢ ἡ γυναῖς λικνίσωσι ταυτοχρόνως τὸ νεογνόν, σημεῖον ὅτι αὐτοὶ εἰς δεύτερον γάμον (Καλλιὰ Χιακά ἀνάλ. σ. 264). Ἐν Ῥωμουνίᾳ ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν κοιτίζοντες ἐπὶ τοῦ παιδιοῦ πηδῶσιν αὐτὸν (Rev. d. trad. pop. 1894 σ. 53).

1) Ἡ νάκα ἐν Μάνῃ κατασκευάζεται ἐκ δερμάτος προβάτου, μήκους τριῶν ποδῶν ἐν τῇ ἀκρᾷ θέτεται προσκεφάλαιον ἐκ χρυσοῦ καὶ ὅπου μὴ ἐνοῦνται αἱ τὰ ἄκρα συγκρατοῦσαι ῥαβδοὶ· κρεμᾶται δὲ ἐξ ἡλῶν, ἡ φέρει τὸν ἀνδρῶνα νῶτα τῆς μητρός (Stephanopoli ἐνθ. ἀν. σ. 294—295. [[Πρὸς. καὶ Yemeniz ἐνθ. σ. 21—2. Κογκουλέ Οἰνοῦντ. σ. 84—5. Ukert Bild v. Griech. σ. 133—4]]). Ἡ λέξις νάκα εἶναι ἀρχαία· νάκα (Hindar. Πυθ. Δ', 58. Θεόκριτ. Ε', 2. Ἡρόδοτ. Β', 42. Λουκιαν. π. Συρ. Θεοῦ 55) καὶ νάκη ἐσήμενον τὸ αἴγισον δέρμα (Ἑτυμολ. μ. ἐν λ. Ὀδυσσ. Ε, 530. Λυκόφωρ. 1310. Πανσαν. Δ', α', 3. Stephan. Observat. in Virgiliiana, Theocr. Imitation σ. 53 κέ.). Ὁ About (La Grèce contemporaine κατ. IV, 7) περιγράφει εἶδος κοιτίδος ἐκ σκάφης. [[Ἐν Κύμῃ «οἱ χωρικοὶ τοποθετοῦσι τὸ βρέφος τῶν ἐντός μικροῦ καὶ ἐλαφροῦ σκαφιδίου», τὸ ὅποιον λέγεται μελούτι, ἡ, «κρεμῶσι δὲ τοῦτο ἐκ τῶν ὤμων πρὸς τὴν πλάτην, ἡ ὥς λέγουσι ζαλίνα, καὶ οὕτω φέρουσι τὸ βρέφος τῶν» (Δοκίμιον περὶ τοῦ γλωσσ. ἰδιώματος τῆς Κύμης καὶ τῶν περιχώρων. Γλωσσ. ἑταιρ. 1903). Ἐν Νισύρῳ σάκκος τετράγωνος «ἐξ αἰγοτριχῶν... καὶ φέρων ἡ κοιτίς τῶν βρεφῶν, ὅπερ ἀναρτῶσαι αἱ μητέρες ἐπὶ τοῦ ὅμου ναουρίζουσιν αὐτά» (ΚΠ. Σύλλ. ΙΘ', 190. Βλ. καὶ Γ. Παπαδοπούλου Νισυρος σ. 82). Ἐν Συλάτοις Καππαδοκίᾳ τὸ λίκνον λέγεται ναουδ', «ἐκ τοῦ ναουρίζω» (Φαρασσοπούλου Τὰ Σύλατα σ. 121)]].

2) Περὶ αὐτῶν γενήσεται λόγος ἐν τῇ τετάρτῳ τόμῳ τοῦ περὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων συγγράμματός μου ἐν τοῖς δημοτικῶν ἡμεράσι. [[Τοῦ συγγράμματος τούτου ἐξεδόθησαν μόνον τὸ α' καὶ β' μέρος τοῦ Α' τόμου]].

3) Πλάτων. Νομ. Ζ' σ. 790 d. II St.

4) Ἡούχ. ἐν λ. στέφανον ἐκφέρειν. [[Νῦν «ἐν τισὶ κόμαις» τῆς Κύπρου «κρεμῶσιν κἀναβιν εἰς τὴν θύραν τοῦ θωματίου τῆς λαχοῦς, ὥς σημεῖον τῆς αὐτῆς λυτρώσεως ἀπὸ τοῦ τοκατοῦ» (Σακελλαρίον Κυπρ. 1890 Α', 734)]].

5) Pouqueville Voyage en Grèce τ. IV σ. 160. [[Περὶ ἡλακάτης ὥς συμβόλου τῆς



ἀμφοτέρων ταύτων φανερώς τὰ ἔργα, περὶ ᾧ μέλλουσι νὰ ἀσχοληθῶσι τὰ τέκνα ἡλικιωθέντα<sup>1)</sup>).

Οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι προσέρχονται κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας, κομίζον-  
τες δῶρα<sup>3)</sup>, καὶ πολλὰ τῇ νεογεννηθέντι καὶ τῇ μητρὶ ἐπευχόμενοι<sup>4)</sup>. Ἐν δὲ  
τῇ οἰκίᾳ παρατίθεται τράπεζα ἣ γλυκύσματα, δι' ὧν εὐωχοῦνται οἱ ἐπισκε-  
πτόμενοι<sup>5)</sup>.

Ἐν Κύπρῳ μετὰ πέντε ἕως ἑπτὰ ἡμέρας ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἔρχεται πάλιν ἡ μαῖα, σηκώνει τὴν λεχῶ καὶ προπορευομένη σταυροῦς ποιεῖ εἰς ἀπάσας τὰς γωνίας καὶ θύρας τῆς οἰκίας, ἵνα ἀπομακρύνῃ πᾶν πονηρὸν ὄν, λέγουσα πρὸς τὴν λεχῶ Κυρὰ οἰκοκυρά, ὅπως ἐγὼ δὲν σοῦ ἔκαμα κακὸν μήτε σὺ καὶ ἔς τὸ

γυναικὸς καὶ τῶν γυναικείων ἔργων βλ. *Michelet* *Origines du droit français*, Brux. 1838 I, 43—44.

1) Θ. Βενιζέλος ἐν Ἐθναγγελικῷ Κήρῳ: 1870 σ. 476.

2) 'Εσάτω τ. Α' σ. 80 ἐν Κόσφ «οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι κομίζουσι κατ' ἔθος διάφορα γλυκύσματα οἷτον κλπ. καλούμενα *καρίσια*. Τούτων μέρος λαμβάνει ἡ μαῖα, ἀναγκαζομένων τῶν κομισσῶν αὐτὰ *καρισκοφόρα* καλουμένων, νὰ τὰ μεταφέρουσιν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς». Πανθώρα τ. ΙΑ' σ. 548: 'Ἐν Φιλιππουπόλει «τὰς ἀκολούθους ἡμέρας στέλλουσιν ὅλοι οἱ συγγενεῖς γλυκύσματα καὶ διάφορα φαγητὰ εἰς τὴν οἰκίαν, ὅσας ἔχουσιν, καὶ ὅταν ἔλθωσιν εἰς δευτέραν ἐπίσκεψιν, φέρουσι ὄθρον· τι εἰς τὸν ὄθρον, ὅσον ἡ κόσμημά τι». Βλ. καὶ *Πούλιον* περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ γένους τῶν *Βαλκάνων* καὶ *Βαλκάνια* (*Wachsmuth* ἐνθ. ἀν. σ. 72), ἐν *Ἠπειρῷ ποτανίκια* (*Ι. Λαμπρόπουλος* ἐνθ. σ. 69) καὶ παρ' Ἀλβανοῦς *Αἰσάκ* (*Hahn*, *Albanische Studien* τ. 1, σ. 20, 21, καὶ *Stephanos* τ. 1, σ. 20, 21). Ἐν καὶ τῇ ἀν. *Λαογραφίᾳ* Β' τ. 2, σ. 26, ἐν τῇ ἐκδόσει καὶ τὴν τοῦ *Κατζίδικη*, ὁμοίαν τῆς τοῦ Πανταζίδου ἐτυμολογίαν τῆς *καρίσια* ἡ *καρίσι*, νωστ. ἑλλ. γλ. Α' α' σ. 15', ὡς καὶ τὰς μαρτυρίας \*περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἀποφασισμοῦ Ζ. 'Αγ. Α', 51 καὶ *Ἀσβαρ*· *Πινού* Γλωσσαρ. σ. 77, πρὸς δὲ ὅτι ἐν *Λακκοβικίᾳ* καὶ *Πλακεδονίᾳ* «μετὰ τὸν τοκετὸν κατασκευάζονται ἐξ ἀζύμου καὶ μέλιτος αἱ λεγόμεναι *ἀγγίται*», αὐτὰς δὲ ἡ «πλακεύντια ἢ ἄλλο τι γλυκύσμα» φέρουσιν εἰς τὴν λεχὶ συγγενεῖς καὶ φίλοι «ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ τοκετοῦ μέχρι τῆς τεσσαρακοστῆς» (*Γονοῖον* 'Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 54). 'Ἐν *Λιθισίᾳ* εἰς τὴν λεχὶ πέμπονται ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ καὶ ἄλλα γλυκύσματα (*Παρ. Ἐλευθερίου* ἐν *Βενεσάν*. Δ', 178) II.

3) 'Ερατό τ. Α' σ. 79—80: «Καθ' ὅλας τὰς ἡμέρας ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τῆς βαπτίσεως, ἥτις λαμβάνει χώραν συνήθως μετὰ ὀκτὼ ἢ ὅσας ἡμέρας, ἅπαντες οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι πορεύονται καὶ εὐχονται: τῇ λεχθῇ, λαμβάνοντες γλυκύσματα ἀφθόνης ἐπὶ τῆς τραπέζης παρατεθειμένα». Βίς·Ροῦμαλην, Ἀγραφα, Τσομέρεκα κλπ. αἱ προσερχόμεναι γυναῖκες εὐχονται εἰς τὴν μητέρα: Νὰ σὲ ζήσῃ τὸ παιδί, νὰ σὲ γένῃ ἀρμυαλὸς καὶ καπετάνιος καὶ νὰ τοῦ βγάλουν καὶ τραποῦδι· πρὸς ἃ ἡ μήτηρ ἀποκρίνεται: Μόνο νὰ ζήσῃ καὶ ὡς γένῃ καὶ καλόγερος (Τῆ. Μπάρια Ἀναμνήσεις φιλοπάτριδος 1861 σ. 171. Wachsmuth ἐνθ. βλ. σ. 72). Τὰς εὐχὰς τῶν Μανιατισσῶν βλ. ἐν τῇ ἀνω παρατεθεινῇ χωρίῳ τοῦ Νηφάκη. Ἄν. καὶ *Pègues Hist.* et *phenomènes du volcan de Santorine* σ. 347. [[Βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 249 καὶ σημ. 1 καὶ 2]].

4) *Byblikis* Neugriech. Leben σ. 6. Πανδώρα τ. ΙΑ' σ. 448. [Σακελλαρίον Κυπρ. 1890 Α', 735. Παρ. *Ἐκπαίδευσιν* ἐνθ. ἀν.]. Ἐν Μάγνῃ παραθέτουσι χυλόπιπταις ὡς ἐκ τῶν στίχων τοῦ Νηφάκη βλέπομεν. Συμπόσιον τῶν γενεθλίων συνιθίζεται καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς (*Hahn* Alban. St. I σ. 149), ἐγένετο δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατὰ τὴν δεκάτην ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέραν (*Bekker* Anecd. Gr. σ. 237. *Ἀθην.* ΙΕ', 8) ἴσως δὲ καὶ κατὰ τὴν δεσφῆν τῶν ἀμφιδρομίων (πρὸλ. *Ἀθην.* Θ' σ. 370 d).





παιδί μου. Ἐξελθοῦσαι δὲ τῆς θύρας τῆς οἰκίας εἴτ' ἄνδρα, εἴτε γυναῖκα ἀπαντήσωσι, διδουσιν αὐτῷ λεπτά, ἢ ὀλόκληρον ἄρτον· καὶ εἰ μὲν ὁ ἀπαντῶμενος εἶναι ἀνὴρ, τὸ μετ' αὐτὸ γεννησόμενον λέγεται ὅτι θέλει εἶσθαι ἄρρεν, ἢ τάνάπαλιν <sup>1)</sup>. Ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὰ ἀμφιδρόμια τῶν ἀρχαίων <sup>2)</sup>, ἅτινα ἤγοντο τὴν δεκάτην ἀπὸ τῆς γεννήσεως, ἢ ἱσως καὶ ἄλλην ἡμέραν, διότι περὶ τῆς ἡμέρας διαφωνοῦσιν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς <sup>3)</sup>. κατ' αὐτὰ περιτρέχοντες ἔθετον ὄνομα τῷ παιδίῳ <sup>4)</sup>. σήμερον τὴν ὀγδόην ἡμέραν (οἱ ὀχτῶ) ἢ μαῖα πορεύεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν, μετὰ τοῦ βρέφους, ὁ δὲ ἱερεὺς ἀναγινώσκει τὴν ἐν τῷ Εὐχολόγιῳ «εὐχὴν εἰς τὸ κατασφραγίσαι βρέφος λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδῇ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ <sup>5)</sup>». Τὸ βάπτισμα, περὶ οὗ θέλομεν ἐμλήσει εἰς τὰ περὶ ὀνομάτων, τελεῖται συνήθως τὴν ὀγδόην ἡμέραν, ὥς καὶ ἡ εὐχὴ αὕτη ἀναφέρει <sup>6)</sup> ἢ καὶ τὴν ἐδδόμην <sup>7)</sup>· εἰς πολλὰ δὲ μέρη ἀργότερον. Νεαρά τις ἕως τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος ὑπαινίσσεται ὅτι πρὶν ἢ παρέλθουσι τεσσαράκοντα ἡμέραι οἱ παῖδες ἄνευ ἀνάγκης δὲν βαπτίζονται <sup>8)</sup>.

Κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἢ λεχώ, ἥτις μέχρι τοῦδε δὲν ἐκκλησιάζετο, οὔτε μετελάμβανε τῆς θείας κοινωνίας, πορεύεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν <sup>9)</sup>, ἔνθα ὁ ἱερεὺς ἀναγινώσκει τὰς εὐχὰς «εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι τὸ παιδίον μεθ' ἡμέρας τεσσαράκοντα <sup>10)</sup>». Ἡ συνήθεια αὕτη ἐλήφθη ἐκ τῆς ἀρχαιότητος <sup>11)</sup>, παρὰ τῶν χριστιανῶν <sup>12)</sup>.

Ἐν Φιλιππουπόλει ὅταν γέννηται τὸ παιδίον, τότε οἱ συγγενεῖς ἢ οἱ γείτονες λάβρα κλέπτουσιν αὐτὸ ἐκ τοῦ κοινοῦ τοῦ, τὸ ἐνδύουσιν ἄλλοκότως πως,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

1) *Συλλογίου Κυπριακῆς τῆς ἐκκλ. 1854* σ. 289. [[ἐκδ. 1890 σ. 735. Καὶ ἐν Ζατοῦνῃ πιστεύεται ὅτι ὅταν «αἱ γυναῖκες φέρουν ταῖς εὐχαῖς», ἂν μὲν ἀπαντήσουν ἄνδρα θὰ κάμουν ἄρρενικόν, ἂν δὲ γυναῖκα γυναικόν. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Π. Κασσιμάτη, 1894). Ἀναλόγους γαλλικὰς δοξασίας βλ. ἐν *Rev. d. trad. popul.* 1893 σ. 285 (Ἀνδεγαυίας). 1895 σ. 581 (Ἀνω Βρετάνης). 1903 σ. 450 (Ille et-Vilaine). Ἄλλα προγενετικά γένους βλ. εἰς τὰς Συμπληρωματικὰς Σημειώσεις, κατωτέρω σ. 216]].

2) [[βλ. καὶ *Λογογρ. Συμμ.* Β' 245—250]].

3) *Schneider* ad *Aristotel.* *Hist. Animal.* VII, 11 τ. I, 557.

4) Σχολ. Ἀριστοφ. *Λυσιστρ.* 757. *Σουίδ.* Ἑτυμολ. μ. καὶ *Πούχ.* λ. Ἀμφιδρόμια. *Πλάτων.* *Θεαίτ.* σ. 160 e.

5) Τὸ Εὐχολόγιον σημειοῖ. «Ἰστέον ὅτι τῇ ὀγδῇ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν γέννησιν, προσάγεται ἐν τῇ ναφῇ τὸ βρέφος παρὰ τῆς μαῖας, καὶ ἵσταται πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ».

6) Ἐρατῶ τ. Α' σ. 79. *Πούλιος* ἐνθ. ἀν. σ. 33.

7) *Πανδῶρ.* ΙΑ' σ. 448.

8) «Περὶ τῶν τεκουσῶν γυναικῶν πότε λαμβάνει τῶν θείων μυστηρίων καὶ πότε τὰ βρέφη βαπτίζονται ἄχρι τῶν μ' ἡμερῶν ἄνευ ἀνάγκης». (*Jus Graeco-Romanum, Pars III collatio II nov.* 17 σ. 89 ed. Zachariae v. Ligenthal. (Lips. 1857).

9) *Wachsmuth* σ. 73—74. *Bybilakis* σ. 7. *Guy's Voy. litt. en Grèce* 1776. *Πανδῶρα* Θ', 448. Παρ' Ἀλεξανδρῶν *Hahn* αὐτ. 149. *Θεοφρ.* ιδ'. [[βλ. καὶ κατωτέρω σ. 218]].

10) Τὸ Εὐχολόγιον σημειοῖ: «Τῇ τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ πάλιν προσάγεται τὸ βρέφος τῇ ναφῇ ἐπὶ τῇ ἐκκλησιασθῆναι. Προσάγεται δὲ παρὰ τῆς μητρός, ἥδη κενυκαθαρμένης καὶ λελουμένης ὁδοῇ, παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ἀναδέχεσθαι τοῦτο κατὰ τὸ βάπτισμα».

11) *Pitiscus* de fest. Graecorum v. 675 κλπ.

12) *Censorinus* σ. 28, 2 ed. Ot. Jahn.



ὀπλίζοντες αὐτὸ καὶ περιδέοντες διὰ μηρύματος (θελείας) βάμβακος ἐρυθροῦ χρώματος, φερομένου ἀπὸ τοῦ ὤμου ὑπὸ τὴν ἐτέραν μασχάλην, συνάπτοντες τὰ δύο ἄκρα διὰ κλείθρου, καὶ οὕτω μετημφισμένον φέρουσιν αὐτὸ εἰς τὴν μητέρα. Καὶ τότε τὸ παραδίδουσιν αὐτῇ, ἀνοίγοντες τὸ κλείθρον, ὅταν ὑποσχεθῇ αὐτοῖς ἐστίαισιν <sup>1)</sup>).

Τὸ παιδίον θηλάζεται συνήθως μὲν μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ μηνὸς ἀπὸ τῆς γεννήσεως· δὲν εἶναι ὁμως καὶ σπάνιον νὰ ἴδῃ τις ἐν Ἑλλάδι μητέρας τετραετῇ καὶ πενταετῇ παιδίᾳ θηλαζούσας <sup>2)</sup>. Τοῦτο ἐν Μάνη ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συνηθίζεται· ἔφαγε πόλυκο (ἄφθογον) βυζί, λέγεται ἐπὶ τῶν ῥωμαλέων <sup>3)</sup>. Ὁ Ἰουδηνάλης λέγει ὅτι τοῦτο συνέβαινε παρὰ τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἀνθρώποις *potanda ferens infantibus ubera magnis* <sup>4)</sup>. Σιτίζουσι δὲ διὰ στερεᾶς τροφῆς τὸ παιδίον, μασῶσαι τὴν τροφήν καὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ παιδὸς ἐντιθεῖσαι, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐποίουν <sup>5)</sup>, καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἔτι καὶ νῦν συνηθίζουσι <sup>6)</sup>).

## ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[[Ἐκ τῶν ἀνεκδότων σημειώσεων, αἵτινες θὰ ἐργοσιμοποιουντο ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν ἀνασύνταξιν ἐπὶ νέων δεδωμένων ἡρώων κατὰ τὴν γέννησιν], ὅσαι δὲν προστετέθησαν εἰς τὰς ὑποσημειώσεις, ἀναγράφονται ὡδε.

Γενικὰ ὡς καὶ περιγραφὰς τῶν νεοελληνικῶν καὶ ὀρεντικῶν γέννησιν, ἴδ. *Ullrich Griechel. I. S. 132*. Modern grecs. H. G. Ullrich ἐν Folklore 1894 τ. 6 σ. 338—9 (συμπληρωματικά παρὰ κυρίας ἐκ Κασοκασίου καὶ τῆς Garnett Women of Turkey σ. 69 κέ.). Κατὰ τόπους : Καμπούρι καὶ Ἄλκιον, ἴδ. *Ullrich* 1894 τ. 6 σ. 366—7 (Παρνασσίδος προλήψεις). Κονκουλιὲ ὅπως ἐν *Ullrich* 1894 τ. 6 σ. 382 κέ. Ἠλ. Ταϊσιέλη Προλήψεις καὶ ἔθιμα κατὰ τοὺς τοκετοὺς καὶ τὰς βαπτίσεις, ἴδ. *Ullrich* 1894 τ. 6 σ. 63—72 (Κεφαλληνίας). *Zallony Tine* σ. 84 κέ. 118 κέ. *Βάλληρδα Κυθν.* σ. 109—111. *Rouse* ἐν Folklore 1896 τ. 7 σ. 144 (Λέσβου). *Γ. Μανρῇ* Ἐρωσ, γάμος, γέννησις, βάπτισις ἐν Κάσῳ ἐν Ἑβδομάδι 1889 ἀρ. 26 σ. 4—6 (λογοκλοπία ἐκ τοῦ ἡμερολογίου «Χρό-



1) Πανδώρα ΙΑ' σ. 448.

2) *Strahl* Das alte und das neue Griechenland σ. 200. [[Πρὸς. καὶ Θυσίαν Ἀεραάμ σ. 377 σ. 239 Legrand. 44 Ἀντωνιάδου : «τρεῖς χρόνους, γιὰ μου σοῦθις τὸ γάλα τῷ βυζιῷ μου]].

3) [[Ἀντιθέτως ἐν Λέσβῳ νομιζέται ὅτι παιδίον θηλάσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον γίνεται ἡλίθιον ἢ κακὸν ἢ ἔχει κακὸ μάτι (*Georgeakis et Pineau Le Folk-lore de Lesbos* σ. 332) ]].

4) *Juvenal* VI, 9. [[Τριετὴς ἡ θύλασις ἐν ἀρχαίᾳ Χαλδαίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ (*Maspero Hist. anc. d. peupl. d' Orient* I, 739 σ.). Αἱ Λαπωναὶ καὶ αἱ Τουγκούσαι θηλάζουσι τὰ τέκνα τῶν μέχρις οὗ γεννήσωσιν ἑτερον, ἐπὶ 3 καὶ 4 πολλάκις ἔτη (*Klemm Allg. Culturgesch.* III, 57) καὶ ἐν Ῥωσίᾳ ὅσον μακρότερος ὁ θηλασμός, τόσοις καλύτερον θεωρεῖται (*Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1907 σ. 168) ]].

5) *Θεόφροστ.* Χαρακτήρες 20. Ἀριστοφ. Ἰππ. 717. Ἀθῆν. IB', 40. [[Πρὸς. καὶ Ἀποστόλ. 855. Μιχ. Ἀκομινάτ. Α' σ. 125 Λάμπρου. Ἰατρὸν τοῦ λαοῦ Α' σ. 46 κέ. ]].

6) *Hahn* Albanesische Studien τ. I σ. 149,



νου» 1867 σ. 72 κέ.). Μπιλιώτη-Κατὰ ἡ νῆσος Ῥόδος Β', 300—4. Ζωγράφ. Ἀγών Α', 211 (Σύμης). Σακελλαρίου Κυπριακά (Ἀθ. 1890) Α', 734—6. Θρακική Ἐπετηρίς 1897 σ. 194—5 (Σαραντά Ἐκκλησιῶν). Ξενοφάνης 1906 Γ', 272—9 (Ἡ γέννησις καὶ βάπτισις ἐν Βουρδουρίῳ ἄλλοτε καὶ νῦν). Παρασκ. Ἐλευθερίου αὐτ. Δ', 177—180 (Λιδιεύου). Ι. Σαραντίδου Ἀρχαίου Ἡ Σιναιτός σ. 68—70.

Παρ' ἀρχαίοις βλ. *Hermann Antiqu.* 3ης ἐκδ. IV, 286 κέ. *Welcker* Ueber die Entbindung bei den Griechen ἐν Kl. Schr. III, 185 κέ. Παρὰ Βυζαντινοῖς: *Ψελλοῦ* Ἐπιστολὴ 157 ἐν Σάθα Μεσ. Βιβλ. Ε', 409 κέ. Παρ' Ἀλβανοῖς: *J. E. Pisco* Gebräuche bei der Geburt und Behandlung der Neugeborenen bei den Albanesen ἐν Mitteil. d. anthropol. Gesellsch. in Wien 1896 τ. 26 σ. 141—6. Ἐν ἐκτάσει περὶ δημώδους καίσιτικῆς κτλ. βλ. Ἱατρικὴν Μέλισσαν 1857 τ. Ε' σ. 404 κέ.

**Μαντικὴ πρὸς γνῶσιν τοῦ γένους ἐμβρύου ἢ τοῦ ἐπομένου τέκνου.** Ἐν Λακεδαίμονι: Σπαρτ. ἡμερολ. 1904 σ. 70. Ἐν Λάστῃ Γορτυνίας (ἀπὸ τοῦ ἐπιπλέοντος ἑλάτου ἐν τῇ κολυμπήθρῃ): Λάσκαρη Λάστα σ. 282. Εἰς τὰς νοτίους Σποράδας: *Rouse* ἐν *Folklore* 1899 σ. 182. Ἐν Σύμῃ (ἐκ τῆς χωρίστρας βρέφους): Ζωγράφ. Ἀγ. Α', 212 § 17. Ἐν Κρήτῃ (ὕψασμα ὑφανόμενον ἐπὶ 40 ἡμέρας): Κρητικὸς Ἀστὴρ Δ', 667. Ἐν Ζακύνθῳ («ἐὰν ὁ κομίζων τὴν ἔθραν τοῦ τοκετοῦ, τὸ σελλί, εἰσαγάγῃ ταύτην εἰς τὴν οἰκίαν τῆς ὠδινούσης μετὰ τὸ ἄνω μέρος, θὰ γεννηθῇ ἄρρεν, ἐὰν μετὰ τὸ κάτω θῆλυ»): Α0Δ0 1904 ἀρ. 46 σ. 755. («Καθ' ἣν στιγμὴν τίκτει ἡ γυνή, ἐὰν διέλθῃ πρὸ αὐτῆς ἄλλη γυνή, θὰ τέξῃ καὶ αὐτὴ τέκνον τοῦ αὐτοῦ γένους») αὐτ. Ἐν Πάργῃ (ἀναβολεὺς ἢ πτεριστιὴρ ἀνηρημένος παρὰ τὴν κλίνην, σημεῖον ὅτι θὰ γεννηθῇ ἀρσενικόν): (Salvator) Parga σ. 21. Ἐν Γκιουμουλτζίτζι (ἐύρεσις καρφίτσας καὶ κόρης, κόρη): Λαογρ. Β', 413, 66.67. Βλαχοφώνων: αὐτ. Γ', 186.

Τὸ εἰς τὸ κολίωμα τοῦ ἀντρὸς ἢ τοῦ γυναικ. ἔθλον τὸ καλούμενον γκάοδιο ἢ κάδοος, ὅταν ἀποτελειώσασθαι καὶ ἐκτελεσθῇ τὸ γέννημα, ἐκβάλλεται, δίδουσι εἰς ἔγκυνον, καίτοι καὶ ἐκ τοῦτο ἑλάνην προσέτιθεντο τοῦ ὅτι παντὶ γένει ὁπποῖον ἐκτελεσθῇ ἢ γεννηθῇ ἄρρεν ἢ θῆλυ (Κορινθία κατὰ ἀποκρίσεων Ι. Σταματούλη). Ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουσι περὶ κόρης *μανσοόρει*, ἀναβόλῃ, ἀνὰ τὴν ἑλάνην ἢ μάννα ἔκαμνε θηλυκά, θηλυκά θὰ κάμνῃ καὶ ἡ κόρη καὶ τὰνάπαλιν ἀναβόλῃ, ἀνὰ τὴν ἑλάνην, ἀνὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν καὶ ἡ κόρη. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σπ. Παπαδημητρίου).

Ξένα: Βρετάνης: *Rev. d. trad. pop.* 1892 σ. 37—8. 39. 1897 σ. 520. 1905 σ. 320 ἀρ. 7, 8, 9.

**Προγνωστικὰ γένους ἐκ τῶν φάσεων τῆς σελήνης.** Ἐν Ἀθήναις πιστεύουσιν ὅτι ἂν γεννηθῇ ἀρσενικὸν εἰς τὴν χάσιν τοῦ φεγγαριοῦ, τὸ δευτερο παιδί θὰ εἶναι θηλυκόν, ἂν εἰς τὴν γιόμισιν, πάλιν ἀρσενικόν καὶ τὰνάπαλιν. Ξένων λαῶν ἀνάλογα προγνωστικὰ ἐκ τῶν φάσεων τῆς σελήνης βλ. ἐν *Rev. d. trad. pop.* 1893 σ. 94—6 (Ἀνδεγαυίας). 1894 σ. 555 (Νορμανδίας). 1895 σ. 370 (Πικαρδίας). 1897 σ. 520. 1900 σ. 98, 369, 589 (Νάντης). 1901 σ. 578. 1903 σ. 428.

**Μαγικαὶ πράξεις πρὸς καθορισμὸν ἢ μεταβολὴν γένους ἐμβρύου.** Διὰ νὰ γεννηθῇ ἀρσενικόν. (Πρβλ. καὶ Σχολ. Αἰσχ. Ἰκέτ. 823: «ἀρσενογόνον γὰρ τὸ ὕδωρ τοῦ Νεῖλου»). Ἐν Λευκάδι (κατὰ τὴν γυμνόποδον ὕνι ἀρότρου ἐν ἐκκλησίᾳ): *Pfister* ἐν *Arch. f. Religionswiss.* 1906 σ. 541—2. πρβλ. καὶ *O. Weinreich* ἐν *Hess. Bl. f. Volksk.* 1911 σ. 212—3. Ἐν Ζακύνθῳ: βλ. κατωτέρω σ. 223, 6, καὶ ἄλλα ἀνάλογα ἐν Α0Δ0 1904 ἀρ. 46 σ. 755. Ἐπίσης «γυνὴ θέλουσα νὰ τέξῃ τέκνον τοῦ αὐτοῦ γένους τῆς τεκούσης ὁσὸν νὰ φάγῃ τὸν ὀμφάλιον λῶρον τοῦ τέκνου ἐκείνης» αὐτ. Ἀποτροπὴ γεννήσεως θήλειος: Ἐν Οἰνούντι: *Κουκουλέ Οἰνουντ.* σ. 83. «Ὁ κουκουλόσπορος τρωγόμενος παρὰ θηλυγόνου γυναικὸς μεταβάλλει τὰ τῆς συλλήψεως εἰς ἄρρενα καὶ τὰντίστροφον»: Φοῖβος 1898 σ. 85.

Ἀφομοιώσεις ἐμβρύου πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ἐγκύου βλεπόμενα, Ὁ *Laguilletière* (Α-



thènes ancienne et nouvelle 1676 σ. 251) διηγείται ὅτι ἡ σύζυγος ἐνὸς Γιαννίταρου, 4 ἢ 5 ἔτη πρὸ τῆς εἰς Ἀθήνας περιηγήσεώς του, ἔτακε τέρας μὲ κεφαλὴν λέοντος, διότι συχνὰ διήρχετο πρὸ τινος μαρμαρίνου λέοντος παρὰ τὸ Θηροεῖον ἐσθιμμένου καὶ μετὰ προσήκης μεγάλῃς τὸν παρατήρει. Ἐν Λέσβῳ πιστεύεται ὅτι τὸ παιδί θά ῥμοῖοσιν μὲ ἐκεῖνον, τὸν ὅποιον θὰ ἴβῃ ἢ ἔγκυος κατὰ τὸ πρῶτον σκίρτημα (*Georgeakis et Pineau Le Folklore de Lesbos* σ. 329). Ἐν Σινασφ̄ Καππαδοκίας ἢ ἔγκυος «ἀποφεύγει τὴν θψιν τεράτων... ὅταν δὲ σκιρτήσῃ τὸ ἔμβρυον προσβλέπουνσι πρὸς εἰκόνα τινὰ ἢ πρὸς ὥρατόν τι ἀντικείμενον, ἵνα ἀποκτήσῃ χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου κανονικά» (*Ι. Ἀρχελάου Σαραντιδίου Σινασός* σ. 67—8). Καὶ ἐν Ῥωμουνίᾳ πιστεύεται ὅτι ἡ θεωρία αἰσχυρῶν ἢ καλῶν ἔχει ῥοπήν ἐπὶ τοῦ ἔμβριου (*Rev. d. trad. pop. 1902* σ. 522).

**Κίσησις.** Λέξις : «πιθυμητοῦρια» ἐν Κεφαλληνίᾳ : Δελτ. Ιστορ. ἑταιρ. Γ', 64. «κακοφυῶ» ῥ. καὶ οὐσ. «κακοφυχιά» ἐν Σινασφ̄ Καππαδοκίας : *Ι. Σαραντιδίου Ἀρχελάου Σινασός* σ. 68. 238' (ἐπὶ τῶν θηλαζουσῶν μεταχειρίζονται τὴν λ. «μουςουντῶ»· αὐτ. σ. 69. 251).

Εἶναι δοξαῖαι περὶ κισήσεως καὶ ἐπιρροῆς αὐτῆς ἐπὶ τοῦ τέκνου : *A. de Gubernatis Usi natalizi* σ. 41. *R. Schmidt Beiträge z. Indisch. Erotik*, Ipz. 1902 σ. 393. Γαλλικαί : *Rev. d. trad. pop.* 1892 σ. 38 ἀρ. 6. 7 (Βρετάνης). 1894 σ. 111 (Menton). 165 (Κορσικῆς). 1897 σ. 517 (ἑρσῶς). 1902 σ. 611 (Beaugé). 1906 σ. 259 (γαλλικῇ). *Jahresbericht d. geogr.-ethnol. Gesellsch. in Zürich* 1909 σ. 109 κέ. Γερμανικαί : *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1891 σ. 183 (Βρανδεμβούργου). *Cortils y Vieta Ethologia de Blânes* σ. 76—7. Ῥωμουνικαί : *Rev. d. trad. pop.* 1902 σ. 522. Βλάχων Βουκοβίνας : *Zeitschr. d. österr. Ver. f. Volksk.* III, 117, 164.

**Θέσις γυναικὸς ἐν τῷ τοκετῷ.** Γενικῶς περὶ *Ueber die Lage und Stellung der Frau während der Geburt bei verschiedenen Völkern* Ipz. 1872. Ἑλληνικαί : «Περὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικὸς ἀρχαίως καὶ ἀλλοτρίως» ἀθηναϊκῶν Mittheilungen 1885 τ. X σ. 185 κέ. Ἐν Λακωνίᾳ καὶ ἰσχυρῶς σ. 186. Γονατίζουσαι γυνῶσιν αἱ γυναῖκες καὶ ἀλλαγῶς : *Samter Ueber die Geburtzeit u. Tod* σ. 14. Ἐναντίον τοῦ γονατίζειν καὶ ὑπὲρ τοῦ σκαμνίου οἱ ἀρχαῖοι ἔβαν· αὐτ. σ. 15.

*Σκαμνί* (πρβλ. τὴν θέσιν τῶν ἀρχαίων ὠδινουσῶν, ὡς γόνασαι, Εἰσελθῆναι ἐν γόνασι κλπ : *Samter* σ. 6 κέ.). Παρ' Αἰγυπτίους : *Maspero Hist. anc. d. peupl. d' Orient* I, 82 σημ. Παρ' ἀρχαίοις καὶ βυζαντινοῖς : «ἐθροὶ λοχειαῖοι» (*Ἀρτεμίδ.* Ε' 73 σ. 268, 16 H.) «λοχαῖοι ἐθροὶ» (*Σουίδ.* ἐν λ.). «μαυσιτικὸς ἐθρος» (*Μοσχίων* κεφ. 47). «καὶ ἀνάστη ἐκ τοῦ λοχηφόρου ἐθρου» ἢ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία, Ε' αἱ. (*Μάκρον διακόνου Βίος Πορφυρίου* 44 σ. 39,5. Πρβλ. *Σωφρ.* 21, 68 σ. 236 Rose). «κυσφόρος ἐθρος» (Βίος Ἀλεξάνδρου 513 σ. 71 Wagner). Βλ. καὶ *Ploss* ἐνθ. ἀν. σ. 20—36 (μετὰ παραπομπῶν εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς). *Das Weib* ° II, 175. *Marr* ἐν Ath. Mitteil. 1885 τ. X, 186. 188.

Παρ' ἡμῖν ἦτο κοινὴ ἢ χρῆσις τοῦ σκαμνίου παλαιότερον, ὥς μαρτυρεῖ καὶ τὸ σκαμνιὸν ἄσκη τοῦ 1862 : «Τοῦ Σκούφου τὸ καπέλλο τὸ βάλλανε σκαμνὶ | νὰ κάτῃ ἢ Ἀμαλλία νὰ κάμῃ τὸ παιδί». Ὁ *Ploss* ἐνθ. ἀν. σ. 22. παραθέτει πληροφορίαν ἱατροῦ ἐξ Ἀθηνῶν, καθ' ἣν ἡ χρῆσις τοῦ σκαμνίου ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι εἰσῆλθῃ εἰς μεταγενεστέραν σχετικῶς ἐποχὴν, κατηργήθη δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Σχίβα (Schivas). Ἐν Ζακύνθῳ ἀλλὲ λέγεται ἢ ἔδρα τοῦ τοκετοῦ : *Αἰδο* 1904 ἀρ. 46 σ. 755.

Ἐν Ἰκαρίᾳ ἢ ἐπίτοκος «ἐξαπλοῦται ἐν τῇ μέσῳ τοῦ θωρακίου ἐπὶ τοῦ χρώματος» : *Σιαματιάδου Ἰκαριακά* σ. 107. Βλ. αὐτ. καὶ περὶ κλίνης τῆς λεχοῦς.

**Λοχεία συζύγου** (couvade). Περί τοῦ ἐθίμου τῆς λοχείας τοῦ συζύγου, περὶ οὗ μαρτυρεῖ τὸ τοῦ *Πλουτάρχου* (περὶ τῶν παρ' Ἀλεξάνδρ. παροιμ. 10 σ. 8 Crusius) : «Τίβαρη νοὶ τῶν γυναικῶν τεκνουσῶν αὐτοὶ τὰς κεφαλὰς θέονται καὶ κατακλίνονται», πρὸς δ πρβλ. καὶ Ἀπολλ. Πάδ. Β' 1012 κέ., βλ. παρὰ τοῖς ἀρχαίοις *Gruppe Griech. Mythol.* σ. 904. *Röscher's Lex.* I, 1046. *Pauly-Wissowa Real-Enc.* II, 808. Γενικῶς καὶ παρὰ



διαφόροις λαοῖς βλ. *Peschel* Völkercunde σ. 26—7. *S. Reinach* Cultes, mythes et religions I, 141 κέ. *Frazer* Le Totémisme, γαλλ. μεταφρ. σ. 111. *Hellward* Culturgeschichte σ. 36—7. *H. Kunike* Das sogenannte Männerkindbett ἐν Zeitschr. f. Ethnologie 1911 σ. 546 κέ. (ἐνθα καὶ πλήρης βιβλιογραφία). *Friedrieichs* Das männliche Wochenbett ἐν Ausland 1890 ἀρ. 41—45. *Ciszewski* Kuvada (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1907 σ. 214). *Köhler* Ueber die Couvade ἐν Zeitschr. f. vergl. Rechtswissenschaft τ. 26 σ. 458 κέ. *Walt. W. Skeat* Malay Magic, Lond. 1900 σ. 344 (ἐν τῇ χερσονήσῳ τῆς Μαλάκκας). *Rev. de l'hist. d. relig.* 1899 τ. 39 σ. 323 (παρὰ τοῖς Βορσίοις Ἰνδοῖς). 1900 τ. 42 σ. 453. 456. 457—Ε. 1903 τ. 47 σ. 86. 88. *Zeitschr. f. Ethnol.* 1909 σ. 649 κέ.

Τὰ περὶ διατηρήσεως τοῦ εἰθίμου τῆς ἐκφράσεως ἐν τοῖς Πυρρηγναίοις εἶναι ψευδὴ κατὰ τὸν *Murray* ἐν *Academy* 1892 τ. II σ. 567. Καὶ ὁ *Karutz* ἐν *Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthropol.* 1899 σ. 293 παρατηρεῖ ὅτι δὲν ἐδυνήθη ν' ἀνεύρη ἱχθυὸν τοῦ εἰθίμου παρὰ τοῖς Βάσκοις.

**Αεχὼ ἀκάθαρτος.** Βλ. *A. de Gubernatis* Storia comparata degli usi natalizi, Milano 1878 σ. 26 κέ. *Th. Wächter* Reinheitsvorschriften im griechischen Kult, 1910 σ. 25. (Εἰσοδος αὐτῆς εἰς τὸν ἱερόν μετὰ τὴν κάθαρσιν : αὐτ.). *Arch. f. Religionswiss.* 1914 σ. 405. *Rev. de l'hist. d. relig.* 1899 τ. 39 σ. 323 (ἱερότης αὐτῆς). *Rev. d. trad. pop.* 1892 τ. 7 σ. 540 κέ. (προλήψεις καὶ δοξασαὶ περὶ λεχωῶν ἐν ἐκτάσει). Παρ' Ἀλβανοῖς : *Hahn* Alb. Stud. I, 149. (Πρὸς. καὶ *Dora d' Istria* Les femmes en Orient βιβλ. IV ἐπ. 4).

**Σαράντισμα.** Γενικῶς βλ. *Samet* Geburt, Hochzeit u. Tod. σ. 22. 37. *L. Sommer* Das Haar in Religion u. Aberglauben der Griechen 1912 σ. 44. *Wächter* ἐνθ. ἀν. σ. 29 κέ. 33 κέ. 35. Τὴν λεχὼν ἐκτενέως ἀναλύει ἡ λεχὼ παρ' ἀρχαίους : *Εὐοπ.* Παρ. 654. Ἡμεῖς κατ' ἀρχαίους 40 ἡμέρας ἐκτενέως ἀναλύει ἡ *Religion* (σ. 110) καὶ εἰσελθὼν εἰς ἱερόν : *Wächter* ἐνθ. ἀν. σ. 29 κέ. 33 κέ. "Ὅτι ἡ τεκοῦσα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἰσελθῇ εἰς τὸν ναόν ἐπὶ 40 ἡμέρας καὶ ἐκ τούτου Ἐρέσου Δέσβου ἀρχὼν Β' αἰ. π. X. : «αὐτὰν δὲ [τὰν τετὸ]κοισαν ἀμέραις ἑξήκοντα» ἐν *Ziehen* Leges grec. sacr. II, 1 σ. 303 ἀρ. 117. Πρὸς. καὶ σ. 305—6. *K. von Saller* ἐν *Jahresh. d. österr. arch. Instit.* 1902 σ. 141. 142. 143. Ἐπὶ 40 ἡμέρας ἀκάθαρτος : «ἀπὸ φθορείων ἡμε[ρῶν] μ'» ἐπιγραφὰς Ἀνδρῶν Β' αἰ. μ. X. (:) ἐν *Dittenberger* Sylloge<sup>2</sup> ἀρ. 567, 12. Βλ. καὶ *Arch. f. Religionswiss.* 1909 σ. 224. 225 (ἀπὸ φθορᾶς) καὶ ὅτι ἐβραϊκῇ ἐπιθροαις αἱ 40 ἡμέραι (αὐτ. σ. 227). «Ἀλλῃ ἐπιγραφὴ αὐτ. σ. 232—3. "Ὅτι ἀκάθαρτος καὶ ἀνὴρ θίγων λεχὼ : «ἀπὸ... τεκούσης γυναικὸς δευτεραίος» (*Dittenberger* 566, 7. Πρὸς. καὶ *Εὐοπ.* Ἰφ. T. 381). Ἀκαθαρσία γυναικὸς ἀπὸ φθορᾶς (ἀμβλώσεως) 40 ἡμέραι, ἐκ τῶν γυναικείων (καταμνηνίων) 7 ἡμέραι : *Dittenberger* II<sup>2</sup> 633. (Πρὸς. καὶ τὴν θειοαιμαμονίαν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, καθ' ἣν γυνὴ εἰς τὴν περιόδον τῆς δὲν πρέπει νὰ εἰσελθῇ εἰς ἐλαιοτριβεῖον, οὐδὲ εἰς κήπον, οὐδὲ εἰς λέμβον : *Folk-lore* 1907 τ. 18 σ. 330).

Περὶ καθάρσεως τὴν 40ὴν ἡμέραν καὶ πότε ἐξ ἀνάγκης γίνεται πρότερον βλ. τὴν νεαράν Λέοντος, ἥς μυθεῖα γίνετο καὶ ἀνωτέρω σ. 214, ἐν *Jus graeco-romanum* III, 89—91 ed. *Zachar. v. Ligenthal*. (Πρὸς. καὶ *Balassowina* ἐν *Ῥάλλῃ καὶ Ποιτῇ* Σύντ. θεῶν καὶ ἱερ. καν. Δ', 9, ὡς καὶ *Βλάσταριν* αὐτ. Γ', 106).

Μαρτυρίας περὶ τοῦ ὅτι ἡ λεχὼ θεωρεῖται ἀκάθαρτος ἐπὶ 40 ἡμέρας παρὰ τῇ καθ' ἡμᾶς λαφ βλ. ἐν *I. Σαγαντίδου* Ἀρχελαόν Συναδός σ. 68 (καὶ ὑποκειμένη εἰς ἐπηραίως). *Z. Ἀγ. Α'*, 429 («διπλοσαραντίδια» ἐν Κρήνῃ Μ. Ἀσίας). *Folk-lore* 1890 τ. I σ. 523 (Καλόμινου). *W. R. Paton* αὐτ. 1900 τ. XI σ. 221 (ὁμοίως). Πρὸς. καὶ ἀνωτέρω σ. 209, 4. Ἐν Ἀνδρῶν (:) λέγουσιν ὅτι, ὅταν λεχὼ ἐξέρχεται τῆς οἰκίας πρὶν σαραντίσι, «ῥαγίζον τὰ βουνά» καὶ πολλὰ συμβαίνουν δυστυχήματα (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Δροσίνῃ).

Παρ' ἄλλοις λαοῖς : Ἐν Τροσκάνῃ καὶ Βενετία : *A. de Gubernatis* ἐνθ. ἀν. σ. 147. Ἐν Ἰαπωνίᾳ ἐπὶ 15 ἡμέρας ἡ λεχὼ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐγγίγῃ οὐδένα καὶ μετὰ παρέλευσιν 40



μεταβαίνει εἰς ναόν (αὐτ.). Εἰς τινὰς φυλάς τῆς νοτίου Ἰνδικῆς καταλείπουσιν μόνην τὴν λεχῶνα μετὰ τοῦ νηπίου (αὐτ.). Παρὰ Λάπωσι βλ. *Klemm Allg. Culturgesch.* III, 57. Ἐν Ῥωσίᾳ 40 ἡμέρας ἢ λεχὼ δὲν μεταβαίνει εἰς τὴν ἐκκλησίαν (*Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1907 σ. 167—8). Ἐπὶ 6 ἐβδομάδας ἀκάθαρτος ἐν Σιλεσίᾳ (*Mitteil. d. schles. Gesellsch. f. Volksk.* VII σ. 101 κέ. = *Volkskundl. Zeitschriftenschau f.* 1905 σ. 27). Ὅμοιος παρὰ τοῖς Syrj (*Journal de la société Finno-Ougrienne* XXV, 1 σ. 16).

**Ἐπήρεια δαιμόνων ἐπὶ τῆς λεχοῦς.** (βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 300, 5. 309 κέ.). Αἱ ἔγκυοι εἶναι ἔκτεθειμέναι εἰς τὴν ἐπήρειαν τῶν Μοιρῶν, τῶν Καλοτυχῶν καὶ τῶν Νερτίδων. Ἡ καλὴ μαῖα ἔννοσ' τὴν προσέλευσιν τούτων, ἀλλ' οὐδὲν δύναται νὰ ἐνεργήσῃ κατ' αὐτῶν, φοβουμένη μὴ τὴν πνίξωσιν οἱ Καλότυχαις (Καρατσὼλ Τερνάβου κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου). Περί ἐπήρειας δαιμόνων ἐν γένει βλ. *Samter Geburt, Hochzeit u. Tod* σ. 22 κέ. 37. *Wächter Reinheitsvorschriften im gr. Kult.* RGVV. IX, 1 σ. 28. *Rev. d. l'hist. d. Relig.* 1900 τ. 42 σ. 453.

**Ἀποτρειπτικά κατὰ τῶν δαιμόνων.** Σάρωθρον, σκόρδον, τουφέκι, μπαροῦτι, μιτάρια' ὑπὸ τὸ προσκέφαλον τῆς λεχοῦς : *Koukoule Oiononitika* σ. 83. Ἀλλαχοῦ : σαρίδια, ξέσματα κτλ. : *Rev. d. trad. pop.* 1891 τ. VI σ. 43. Μέταλλα, σίδηρος, μαχαίρι μαυρομάνικο : *Arch. f. Religionswiss.* 1907 X, 43—4. Βλ. καὶ αὐτ. 1905 σ. 5. Περί προφυλάξεως τῆς λεχοῦς ἀπὸ δαιμονικῶν ἐπηρειῶν παρὰ Ῥωμαίοις βλ. *Preller Röm. Mythol.* σ. 332. Δ' ἀνημμένον κηρίον : *Roscher's Lex.* I, 850 λ. *Cantalifera* (= *Liebrecht Zur Volksk.* σ. 31 κέ.). Κανδήλα, πῶς ἀπαραίτητον εἰς δωμάτιον κατὰ τὸν πόρος ἀποσόδῃσιν δαιμόνων : *Samter* ἔνθ. ἀν. σ. 69 κέ. Περί προφυλάξεως τῆς λεχοῦς ἐπὶ τῆς ἐπήρειας δαιμόνων διὰ τῆς διατηρήσεως ἀσθεστοῦ πυρός ἢ φωτός ἐν τῇ λεχοῦσιν βλ. *Πολίτων Παραδ.* σ. 1319. (Πρβλ. καὶ *Wächter* ἔνθ. ἀν. σ. 27).

**Ἐκείνη καὶ θαλάμῳ ἐπὶ καίται ἡ λεχὼ.** Ὁ δὲν ἐκ τῶν ἔνθεν τῶν ἄνω ἐπὶ καίται νύκτωρ πρὶν ἢ διασκελεῖν ἢ φάσῃ διὰ τῶν ἰατρικῶν τῆς γυναικός (Βαλαωρίτου Παιήματα 1891 Β', 342—3. 1907 Γ', 258). Καὶ ἐν ἀνακλινόμενῳ ἑκάστος τῶν εἰσερχομένων διασκελεῖται τὸν ἐν τῇ κοιτῶνι ἀνημμένον δακτύλῳ καὶ καθαρισθῇ (Κατ' ἀνακοίνωσιν Εἰδστ. Στατικού). Ἐν Ζακύνθῳ δὲ ἐγγίξει τὸ πῦρ (Ἰνδ. 1904 ἀρ. 46 σ. 755). Πρβλ. καὶ *Ζωγρ.* Ἄγ. Α', 15, μθ' (Ἡπειρου). Ἐν Ἀλβανίᾳ τηρεῖται εἰς τὴν οἰκίαν τῆς λεχοῦς διαρκῶς πῦρ, ἔξ οὗ δὲν θανέωσιν εἰς τοὺς γείτονας οὔτε δαλόν, οὔτε ἀνθρακὰ, ὃ δὲ εἰσερχόμενος νύκτωρ ὀφείλει νὰ πηδῇσιν πρὸ τῆς θύρας πυρὰν (*Hahn Alb. Stud.* I, 149).

**Ἐξορκισμοὶ κατὰ τῶν πονηρῶν πνευμάτων τῶν πειραζόντων τὰς γυναῖκας, ἰδίως τὰς λεχῶνας :** *Atharvasamhita* VIII, 6 ἐν *Webers Ind. Stud.* V, 252 κέ.

**Ἀντιβασκανία.** Προφυλάξεις λεχοῦς ἀπὸ βασκανίας, ἐν Ῥόδῳ : *Μπιλιώτη—Κατοῖ* Ῥόδου Β', 301. Δένεται ἡ κεφαλὴ τῆς λεχοῦς καὶ τοῦ νεογνοῦ διὰ καλυμμάτων πολυχρόμων : *Φαρασοπούλου* Σύλατα σ. 40. Ἡ λεχὼ μέχρι σχεδὸν τοῦ καθαρμοῦ τῆς φέρει φλωρίον ἢ ἄλλο τι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς ἵνα μὴ βασκανθῇ, ἐν Λακκοβικίσις : *Γουσίον* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 54.

**Διάπλασις κρανίου βρέφους.** Ἐν Χίῳ ὑπάρχει ἡ συνήθεια τοῦ κυλινδρῶν τὸ κρανίον τοῦ βρέφους διὰ νὰ εἶναι κατάλληλον διὰ τὸ καλπάκι. Γνωστότατον ἐπίσης εἶναι ὅτι εἰς τινὰ μέρη τῆς Ἡπείρου τὸ ἐπιπεδῶνουν ἐπιλέγοντας «καὶ οἰμίζης ᾗ τῇ Πόλῃ», ὅπερ παρέρρεον εἰς παροιμιώδη ἔκφρασιν. Περί διαπλάσεως τοῦ κρανίου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἡπείρῳ βλ. Γ. *X[υσοβέργη]* Τὸ ἐπιδόρπιον τοῦ γραμματοφάγου, 1885 σ. 33. Περί τῆς συνήθειας ταύτης βλ. *Waitz Anthropol. d. Naturvölker* I, 98. Γενικώτερα δὲ αὐτ. III, 54 κέ. 321. IV, 388. VI, 26. Παρὰ διαφόρους λαοὺς βλ. *Peschel Völkerkunde* σ. 23. Ἐν Ἀνω Βρετανίᾳ : *P. Sebillot Coutumes populaires de la Haute-Bretagne.* Par. 1886 σ. 14. Ἐν Wallon : *Bulletin de Folklore* 1893 II, 143. Ἐν Ὠδέρνῃ : *Revue d. trad. popul.* 1903 σ. 280. Μαγαθασκάρης : *Λαογρ.* Β', 7—8. Ταττης : *Re-*



vue d. trad. popul. 1900 σ. 161—2. Ἐν Νέαις Ἑβρίδαϊς : αὐτ. 1893 σ. 51. Μαρτυρεῖται καὶ οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ὡς καὶ ἄλλοι ἀσιατικοὶ λαοὶ παρεμόρφουν τὸ κρανίον βλ. ἐν *Maspero Hist. anc. des peupl. d' Orient II*, 149. 150 καὶ σημ. 2, ὅτι δὲ οἱ Ὀθῖνοι ὄψυνον αὐτὸ βλ. ἐν *Am. Thierry Hist. d'Attila* ἐκδ. 4. I, 8. 259 σημ.

**Χάραγμα βρέφους.** Ἐν Καλύμνῃ, ἂν εἶναι τὸ βρέφος μελανιασμένον, τὸ χαράσσει ἡ μάτα εἰς τὸν αὐχένα ὅσον νὰ βγάλῃ αἷμα, καὶ φεύγει ἔτσι τὸ κακὸ αἷμα ποῦ φέρνει τὴ μελανιά. Λέγουν τοῦτο *μαλίζε* (;) τὸ βρέφος. (Folk-Lore 1890 τ. I, 524). Πρβλ. καὶ Ἰατρὸν τοῦ λαοῦ Α', 142 κέ. *Revue de l'hist. d. relig.* 1900 τ. 42 σ. 456.

**Πέτρα ῥιζιμιά.** Σχετικῶς πρὸς τὴν ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 247 ἀναφερομένην συνήθειαν ἐν Μάνῃ τοῦ ἐπιθέτειν τὸ νεογνὸν εἰς *πέτραν ῥιζιμιά* βλ. καὶ *Dieterich Mutter Erde. Samter Geburt, Hochzeit u. Tod* σ. 1 κέ. Πρβλ. καὶ *Arch. f. Religionswiss.* 1905 σ. 6 κέ.

**Θηλασμός.** Ἐν Σύμῃ πρώτην πρέπει νὰ θηλάσῃ τὸ βρέφος ἀμφιβαλῆς γυνὴ (Ζ. Ἀγ. Α', 211 § 1). Ἐν Ζακύνθῳ λεχὼν βυζαντινὴ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ τέκνου τῆς θέν πρέπει νὰ εἰπῇ ὅτι ἔχει πολὺ γάλα. Τούναντίον αἱ παρευρεθέντες θέν νὰ εἰπῶσι : «τὸ παιδί ἔπαρε τὸ ψωμάκι του» (ΑΟΔΟ, Ἀκροπόλεως, 1901 ἀρ. 46 σ. 755). Ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου, διὰ ν' αὐξήσῃ τὸ γάλα ἡ γυναῖκα πρέπει νὰ πάρῃ τὴν φουσκα μπαρμπουνιῶ ( ; the grey nullet) καὶ νὰ τὴν δάλῃ ᾧ τοῦς ὥρους τῆς : Folk-Lore 1907 τ. XVIII σ. 330.

**Νεογνοῦ περιποιήσις.** Παρ' ἀρχαίοις βλ. Σωκρατοῦ Περὶ γυναικείων (περὶ τῆς τοῦ βρέφους ἐπιμελείας) σ. 248 κέ. *Rose* 1822 πρὸς νεωτέρους Ἑλλήνων βλ. Ἰατρὸν τοῦ λαοῦ Α', 113 κέ. Ἐν Ἰκαρίᾳ : *Στοιχεῖα Ἰκαριακά* 1893, σ. 107.

**Δεισιδαιμονίαι.** Περὶ ἐγκυῶν καὶ παιδίων βλ. *Hahn* 1904 ἀρ. 46 σ. 755, ἐνθα καὶ ὅτι, ὅταν ἡ γυνὴ κοίκοιτο, θέν ἐπιτρέπεται νὰ κοιμηθῇ ἐπὶ τὸ θυμύτιον γὰρ τὰ ἱερὰ καὶ πρὸς τὴν ἐκείνην ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 300 σ. 6. *Folk-Lore* 1890 τ. I, 523. Σύμης ἐν Ζ. Ἀγ. Α', 211 § 3. Περὶ τὰς νήσους βλ. *Hahn Alban. Studien I*, 148. *Beaugé Γαλλίας* ἐν *Rev. d. trad. popul.* 1905 τ. XX σ. 363 (ὅτι κακὸν ἡ ἐγκυὸς νὰ ζυγίζεταί). Ἀπαγορεύσεις πράξεων καὶ τῶν ἐγκυμοσύνην, ὅπως μὴ πάθῃ τὸ παιδίον βλ. ἐν *S. Reinach Cultes, mythes et religions I*, 141.

**Περὶ λεχωίδων.** Βλ. ἐν ἐκτάσει *Καραγιάννη* Δεισιδαιμονίας δοκίμιον σ. 264—9. 270, 271. Ἐν Ἀθήναις, κατ' ἀνακοίνωσιν Μαρίας Καμπούρογλου, ἡ λεχὼ ἅμα ἔδωγ, προτοῦ αραρανίσῃ ἀπὸ τὸ σπῖτι τῆς πρέπει νὰ πιᾷ τὸ σίδερο τῆς πόρτας ἢ νὰ κρατῇ σίδερο. Καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ, κατ' ἀνακοίνωσιν Εἰθ. Σταῖκου, ὅταν ἐμβαίνει εἰς κανένα σπῖτι ἡ λεχὼ προτοῦ αραρανίσῃ, βασιτῇ σίδερο, γιὰτι ἀλλοιῶς «τὰ γυαλικά ραίζουσι». (Πρβλ. καὶ τὴν ἀνακοίνωσιν Γ. Δροσίνῃ, ἀνωτέρω σ. 218). Ἐν Ρεκούνῃ Γορτυνίας θέν ἐπιτρέπεται νὰ εἰσέρχονται πολλοὶ ταυτοχρόνως εἰς κοιτῶνα λεχῶς ἐκ φόβου βασκανίας καὶ διὰ νὰ μὴ ἐκστομισθῇ τυχὸν ὑπὸ τινος λόγος περὶ ἀσθενείας, ἐξ ἧς ἀφύστικως προσβάλλεται ἡ λεχὼ (παρὰ Μ. Παπαπολυχρονίου διὰ Κ. Κασσιμάτη). Ἐν Ζατούνη Γορτυνίας πιστεύουσιν ὅτι, ὅταν λεχὼνα τῇ νύμφῃ ἢ γαμπρὸν, πεθαίνει (παρὰ Κ. Κασσιμάτη 1894). Ἐν Γορτυνίᾳ, κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Λάσκαρη, θέν πρέπει νὰ δρασκελιζοῦν τὴν λεχὼν, διότι θὰ θυστοκήσῃ τοῦ νεογνοῦ ἔχοντος λῶρον περὶ τὸν τράχηλον. Ἐτεραι δεισιδαιμονίαι : Ζακύνθου ΑΟΔΟ 1901 ἀρ. 46 σ. 755. Ἠπείρου Ζ. Ἀγ. Α' σ. 14—15, ἐδ' ἡ μὲν. νς'. 192, 6. Γαιουμουλτζίνης Λαογρ. Β', 414, 81—85. 415, 86. Λακκοεικίων Γουσίον Ἡ κατὰ τὸ Πάγκαλον χώρα σ. 75. Σολάτων Καππαδοκίας *Φαρασκούλου* Τὰ Σόλατα σ. 40—41. Τσορμὲ ΚΠ. Σόλλ. 1θ', 139—40. Λέσβου *Georgenkis et Pineau Le Folklore de Lesbos* σ. 327. 328. Καλύμνου Folk-Lore 1890 τ. I, 523. Βλ. προσέτι καὶ Ἀθηγὰν (Ναυπλίου) 1831 σ. 107, ἐνθα καὶ προσάβεια πρὸς λογικὴν ἐξηγήσιν τῆς δεισιδαιμονίας νὰ μὴ ἀφύνηται ἀνοικτὴ τὴν νύκτα ἡ οἰκία ὅπου λεχὼ.

Προλήψεις περὶ λεχωίδων ἐν Ἀλβανίᾳ βλ. *Hahn Alban. Studien I*, 149. *Dora*



d' Istria Les femmes en Orient βελ. IV ἐπ. 4. Ἐν Γερμανίᾳ βλ. *Grimm Deutsche Mythologie* III, 452 abergl. 538. Προσέτι *Revue d. trad. popul.* 1891 τ. VI σ. 40. 42.

*Εὐχή.* Ἐν Στερνίτογ, ὅταν θά πάῃ ἡ γυναῖκα νά πάρῃ τίς εὐχές, παίρνει κ' ἓνα παιδί ἐμπρός (παρά Κ. Κασσιμάτη 1891). Αἱ λεσχῶνες, ὅταν μάλιστα κἀνουν ἀγόρι, παίρνουν ἐμπρός τὴν εὐχή (πρὶν σαραντίσσουν δηλ.) γιὰ νά πηγαίνουν ὀμπρός τὰγόρια (παρά Μαρίας Ν. Πολίτου). Ἐν Βόλφ δὲ πιστεύεται ὅτι ὅσο προτύτερα ἀπὸ τὸ σαράντισμα παίρνει ἡ λεσχῶνα τὴν εὐχή, τόσες μέρες κῶθει τοῦ παιδιοῦ. Τρόπον ἀναγνώσεως εὐχῆς κατ' οἶκον βλ. ἐν *Α. Παπαδιαμάντη* ἡ Φρόντισσα, ἐκδ. Φέξη 1912 σ. 126. Εὐχή εἰς τὸ παιδίον καὶ σφράγιους αὐτοῦ, τῶν ἐπὶ τὰ ἡμερῶν τῆς λοχείας πληρωθεισῶν (*Μάσκου διακόνου* Β. Πορφυρίου 45 σ. 39). Ξένα βλ. ἐν *Revue d. trad. pop.* 1891 τ. VI, 45.

*Περὶ βρεφῶν.* Ἐν Ἀκαρνανίᾳ, κατ' ἀνακοίν. Εἶσοτ. Σταῖκου, τὰ παιδιὰ δὲν τ' ἀφήνουν ποτὲ μοναχά. Οἱ διαβόλοι καὶ οἱ νεράϊδες φοβοῦνται τὴ μάννα, ἀλλ' ἅμα λαίψῃ ἡ μάννα, ἀρπάξουν τὰ παιδιὰ, ἐν Ἀνδρῶν δέ, ὅταν ἀναγκάζωνται νά τ' ἀφήσωσι μόνα, τοῖς ἀφήνουσιν ἓν σάρωθρον «γιὰ συντροφιά» (Γ. Δροσίνης). (Πρὸς. καὶ ἀνωτέρω ἀποτροπικὰ κατὰ τῶν διαμόνων σ. 219). Ἀλλὰι προλήψεις περὶ βρεφῶν : ἐν Σύμῃ Ζ. Ἀγ. Α', 212. Ἐν ταῖς νήσῃς τοῦ Αἰγαίου Folk-Lore 1907 τ. XVIII, 330 (πρὸς. καὶ *Hygin. Fabulae*, 74). Ἐν Μαύρῳ ἔρει, παρὰ τὰ Πορηνάτα : *Nore Coutumes, mythes et traditions des provinces de France* σ. 89. Ἐν τῷ Mentonnais τῆς Γαλλίας : *Revue d. trad. populaires* 1894 τ. IX, 113, ἐν Poitou, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν, αὐτ. 1905 τ. XX σ. 321. Βλ. προσέτι *Samter Geburt, Hochzeit u. Tod* σ. 36, ἐνθα καὶ γενικώτερα ]].

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



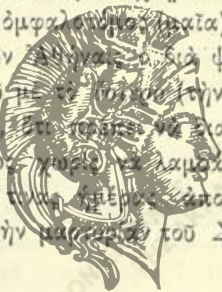
ΑΘΗΝΩΝ



## \* ΔΟΞΑΣΙΑΙ ΠΕΡΙ ΟΜΦΑΛΟΥ \*

Ἀναγράφομεν ὧδε ὅσα γινώσκομεν τῶν παρ' ἡμῖν περὶ τοῦ ὀμφαλοῦ δοξασιῶν καὶ συνηθειῶν, ἐλπίζοντες ὅτι οἱ ἀναγνώσται τῆς Λαογραφίας θὰ συμπληρώσωσι ταῦτα διὰ τῆς ἀνακοινώσεως τῶν παρατηρουμένων εἰς διαφόρους ἐλληνικὰς χώρας.

Α'. Ἡ ἀποκοπὴ τοῦ ὀμφαλίου λώρου γίνεται, ὡς εἰκός, εὐθὺς κατὰ τὸν τοκετόν, οὕτω δὲ καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐγίνετο. Κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ὁ Ψελλὸς (Ἐπιστ. 157 παρὰ Σάββα Μεσ. βιβλιοθ. τ. Ε' σ. 409) διὰ τὴν παραστήσῃ τὴν ὑπερβολὴν τῆς χαρᾶς πατρὸς ἐπὶ τῇ γεννῇσιν ἄρρενος, ἐκφράζει τὴν ἀμφιβολίαν, ἂν διὰ τὴν τὸ περιπτυχθῇ οὗτος ἀνέμενε νὰ καθάρῃ πρότερον καὶ σπαργανώσῃ αὐτὸ ἢ ὀμφαλὸν ἢ καὶ αἰῶνα). Ἐπικρατοῦσι δὲ νῦν διάφοροι κατὰ τόπους συνηθειαί. Ἐν Ἀρμενίᾳ, ὁ ὀμφάλιος ἀποκοπτόμενος ὀμφάλιος λώρος ἀπορρίπτεται ὁμοῦ μετὰ τὴν ὑστέραν) ἀλλὰ κατ' ἐξαίρεσιν ὁ τοῦ πρωτοτόκου ναμίζεται. Ἐν Ἑλλάδι, ὡς διατηρηθῇ καὶ φυλάττεται μὲν ὑπὸ πολλῶν γυναικῶν, ἀλλ' ὁμοῦ χωρὶς τὸν ἀποχέεται μερμὴν τῆς περὶ διατηρήσεως αὐτοῦ, οὕτω δὲ μετὰ τὴν ὑστέραν ἀπορρίπτεται ἐπερχομένης τῆς σήψεως. Ἐν Κύπρῳ, κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Σακελλαρίου (Κυπριακά τ. Α' σ.



\* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Ι' σ. 698—701, ὡς ἀπάντησις εἰς προτασομένην ἐπιστολὴν τοῦ W. H. Roscher, ἔχουσαν οὕτω : « *Ερώτημα περὶ τῶν εἰς τὸν ὀμφαλὸν ἀναφερομένων νεοελληνικῶν δοξασιῶν.* Ἀσχολούμενος εἰς συγγραφὴν ἔργου περὶ τοῦ ὀμφαλοῦ καθόλου καὶ τῶν περὶ τούτου θρησκευτικῶν παραστάσεων (ὀμφαλὸς γῆς κτλ.), ἐπεθύμουν νὰ γινώσκω ἂν καὶ παρὰ τοῖς σημερινοῖς Ἕλλησι φέρονται ἀκόμη δοξααίαι περὶ τοῦ ὀμφαλοῦ καὶ τοῦ ὀμφαλίου λώρου (πρβλ. Ploss Das Kind<sup>2</sup> I, 15 κέ II, 199 κέ. Wuttke Aberglaube § 579 κλπ.) καθὼς ἐπίσης καὶ ἂν ὁ ὀμφαλὸς θεωρεῖται πάντοτε ὡς τὸ κέντρον τοῦ σώματος καὶ ἂν διεσώθησαν ἴχνη τῆς ἀρχαίας παραστάσεως περὶ ὀμφαλοῦ τῆς γῆς (οἷα ἡ περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς κλπ.). Ἐν Ἀρίσθῳ. W. H. Roscher ». Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην προσετίθεντο ἐν ὑποσημειώσει ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως τῆς Λαογραφίας τὰ ἑξῆς : « Ἐκ τῶν μνημονευομένων συγγραφέων, ὁ πρῶτος διαλαμβάνει (I σ. 15—8) περὶ ἀποκοπῆς τοῦ ὀμφαλίου λώρου παρὰ πολλοῖς λαοῖς μετὰ δεισιδαιμονίων ἐνίοτε τελετῶν, περὶ τῆς διατηρήσεως καὶ τῶν δεισιδαιμονίων χρήσεων αὐτοῦ, καταδεικνύων ὅπως συμφωνοῦσιν αἱ παραστάσεις διαφόρων λαῶν περὶ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς βοήθειας, ἣν νομίζουσιν ὅτι ἔχει εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ὁ μόνον πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἐμ-ερῶς χρησιμεύων ὀμφάλιος λώρος· ἐν δὲ τ. II σ. 199—200 προσθῆται καὶ ἄλλα τινὰ συμπληρωματικά, ἐν οἷς καὶ ὅτι οἱ Ἀρμένιοι κατὰ τὴν τομὴν τοῦ ὀμφαλίου λώρου διὰ μαχαίρας κρατοῦσι κάτωθεν τεμάχιο, ἄρτου ἢ νόμισμα. Ὁ δὲ Wuttke ἀναγράφει τὰς δεισιδαίμονας συνηθείας τῶν Γερμανῶν ».



734), εὐθὺς κατὰ τὸν τοκετὸν ἡ μαῖα «καινούργιον ψαλίδιον ἢ μαχαίριον λαβοῦσα κόπτει δι' αὐτοῦ ὡς παρ' ἡμῖν<sup>1)</sup> τὸ ἔντερον τοῦ ὀμφαλοῦ τοῦ βρέφους· τοῦτο δὲ [ὄχι βεβαίως ὁ λῶρος, ἀλλὰ τὸ ψαλίδιον] μετὰ πολλῶν ἄλλων δώρων ἔκτοτε γίνεται κτήμα τῆς μαῖας». Ἐν Λέσβῳ περιτυλίσσουν τὸν ἀποκοπέντα ὀμφάλιον λῶρον εἰς παννίον καὶ τὸν ρίπτουν εἰς τὸ σχολεῖον ἢ τὴν ἐκκλησίαν ἢ τοὺς ἀγρούς, πιστεύοντες ὅτι τὸ παιδίον θὰ γίνῃ ἂν εἰς τὸ σχολεῖον ἔπαιον ὁ λῶρος διδάσκαλος, ἂν εἰς τὴν ἐκκλησίαν παπᾶς, ἂν εἰς τοὺς ἀγρούς γεωργός. Διὰ τοῦτο ἔταν παιδίον τι συχνάκις εἰς τινα τόπον, ἢ μήτηρ του τῇ λέγει θυμωμένη «Τοῦν ἀφαλὸς σ' ῥήξαν αὐτοῦ; »<sup>2)</sup>. Ὅμοιως ἐν Βουρδουρίῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας «ὁ ὀμφαλὸς καταπίπτων ἔπρεπε νὰ ρίπτηται εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπως τὸ παιδίον ἀγαπᾷ αὐτὴν καὶ γίνῃ εὐλαδής, ἢ ἐθάπτετο εἰς γωνίαν τινὰ τῆς οἰκίας διὰ νὰ μὴ ἔχῃ τὸ μάτι ἔξω, ἀλλὰ νὰ ἀγαπᾷ τὴν οἰκίαν καὶ τὴν ἐν αὐτῇ διαμονήν<sup>3)</sup>. Ἐν Σινασῷ δὲ τῆς Καππαδοκίας «ἀφοῦ πέσῃ ὁ ὀμφάλιος λῶρος, λαμβάνεται καὶ φέρεται ἢ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν τῇ σχολῇ καὶ κρύπτεται εἰς ὀπὴν τινα, διότι πιστεύουσιν ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὁ παῖς καθίσταται εὐσεβὴς ἢ φιλομαθής<sup>4)</sup>. Ἐν Σύμῃ ὁ ὀμφαλὸς κόπτεται, τιθέμενος ἐπὶ τοῦ σκληροῦ τοῦ ἄρτου<sup>5)</sup> (πανωπείσι ἐν Σύμῃ, ἢ κοινῶς διὰ σλαβικῆς λέξεως λεγομένη κόρα). Ἐν Ζακύνθῳ τὸν ὀμφάλιον λῶρον, ἀλλὰ μόνων τῶν ἀρρένων «φυλάττει ἡ μήτηρ ἀποθέτωσά μετ' ἀλεύρου καὶ δίδει εἰς σκύλλον ἐν ἡμέρᾳ Σαββάτου διὰ νὰ τὸν φάγῃ<sup>6)</sup>».

Β'. Περὶ τινων γαστρικῶν νόσων, καὶ τῶν ἐκ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ ὀμφαλοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ παλαιῶν ἀκροαμάτων, ἀκούομεν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἡμετέρας ἀποστολῆς, ὅτι «τοῦ λύθη ὁ ἀφαλὸς τοῦ». Συνήθως πρὸς περὶ αὐτῶν προσφευγούσιν εἰς γραῖδια, τὰ ὅποια ἤξεύρουσι «νὰ βάνουσι τὸν ἄφalon<sup>7)</sup>». Ὁ ἱατρὸς Κ. Μαυρογιάννης περιγράφει τὸν τρόπον τοῦτον τῆς θεραπείας ὡς ἑξῆς: «Τὸ γραῖδιον εἰσάγον τὸν λιχανὸν τῆς δεξιᾶς εἰς τὴν οὐλὴν τοῦ ὀμφαλοῦ, τὴν εἰσστρέφει ὡς

1) Ὁ Σακελλάριος, Κυνουριεὺς ὢν, ἀναφέρει βεβαίως εἰς τὰ ἐν Κυνουρίᾳ συνηθιζόμενα.

2) Georgeakis et Pineau Le folk-lore de Lesbos σ. 331—2. (Τὴν φράσιν τῶν μητέρων, γαλλιστὶ μεταφρασμένην ἐν τῇ καμμένη, ἐσημείωσα κατὰ πληροφориάν τοῦ φιλοτάτου συναδέλφου Γρ. Ν. Βερναρδάκη). Δεικνύει δ' ἡ φράσις αὕτη τὴν πίστιν περὶ τοῦ μυστηριώδους συνδέσμου τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἀποκοπέν μέλος αὐτοῦ. Τὴν αὐτὴν ἔκφασιν φαίνεται ὅτι ἔχει καὶ ἡ παροιμιώδης κεφαλληνιακὴ φράσις: «Σοῦ φαίνεται καὶ καὶ τοῦ κόσμους τὰ φάλη» (Πολίτου Παροιμ. Β' 663 λ. ἀφαλὸς 2), συχνάκις δηλ. εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον.

3) Ξενοφάνης, Ἀθ. 1906 τ. Γ' σ. 275. Καὶ ἐνταῦθα ὑπόκειται ἐπίσης ἡ δοξασία περὶ τοῦ συνδέσμου τοῦ ὀμφαλοῦ λῶρον πρὸς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

4) Γ. Σωμανίδου Ἀρχαίων Ἡ Σινασός, Ἀθ. 1899 σ. 68.

5) Ζωγράφ. ἀγών Α' σ. 211.

6) ΑΟΔΟ [Ἀπ' ὅλα δι' ὅλους] Ἀθ. 1904 ἀρ. 46 σ. 755.

7) Πολίτου Παροιμίαι Β' 663, ὅπου καὶ περὶ τῆς μεταφορικῆς χρήσεως τῆς φράσεως «Τὸν λύθη ὁ ἀφαλὸς». Ἐν Σικτίστῃ ξινοφελίζουσι = ξεκαρδίζομαι (ῥε τὰ γέλοια). Βλ. Μπουρντόνα Μελέτην περὶ τοῦ γλωσσ. ἱδιώμ. Βελθοντοῦ ἐν Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. γλώσσ. Α' β' σ. 76.



ἀνατρέπεται δάκτυλος χειροκτίου, καὶ περιενδύουσα οὕτω τὸν δάκτυλόν της μὲ τὴν σάρκα τοῦ παιδός, περιστρέφει κύκλον δεξιόθεν καὶ κύκλον ἀριστερόθεν ἐντὸς τῆς κοιλίας· ἰδοὺ ὁ ὀμφαλὸς δεδεμένος καὶ ἐστρεμμένος. Ἡ ἐγχείρησις αὕτη εἶναι κοινοτάτη· τὴν ἐκτελοῦσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ἐφ' ἑαυτῶν, συνθλώντες οὕτω τὰ σπλάγγνα τῆς κοιλίας, ὥστε νὰ προξενήσωσι διαφόρους βλάβας, τῶν ὁποίων βραδέως συναισθάνονται τὰ ἀποτελέσματα»<sup>1)</sup>. Ἐπὶ γαστρικῶν δὲ πόνων σφοδρῶν ἐπιθέτουσι ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ σικύας, ἔθεν καὶ ἡ παροιμιώδης φράσις «Περὶπατεῖ μὲ τὸ καυκί (ἢ μὲ τὸ γυαλί) ἔς τὸν ἀφαλό», λεγομένη ἐπὶ φιλασθένου ἢ τοῦ περιελθόντος εἰς ἐνδειαν<sup>2)</sup>.

Γ'. Ὁ ὀμφαλὸς δεικνύει τὸ μέσον τοῦ σώματος. «Ἡ Γοργόνα ἀπὸ τῆς μέσης καὶ κάτω ἦτανε ψάρι» καὶ «ἡ φώκια ἀπὸ τὸν ἀφαλὸ καὶ κάτω ἦταν ψάρι» λέγονται πρὸς δήλωσιν τοῦ αὐτοῦ πράγματος<sup>3)</sup>.

Δ'. Ἰχνη τῆς ἀρχαίας παραστάσεως περὶ ὀμφαλοῦ τῆς γῆς, ἀκραιφνῶς δημῶδη, διειρηθήσαν ἐν τῇ παραδόσει περὶ τοῦ ὀμφαλοῦ τῆς θαλάσσης. Εἰς τὸ κέντρον τῆς θαλάσσης, ἔς τὸν ἀφαλὸ τῆς θάλασσας, ὑπάρχει δίνη, καὶ ἐκεῖ εὐρίσκεται ἡ Φώκια, ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου<sup>4)</sup>. Τοῦναντίον λογία φαίνεται ἡ προέλευσις τῆς παραδόσεως περὶ τοῦ Γολγοθᾶ, καὶ δὴ περὶ τοῦ τόπου ὅπου ἐπήχθη ὁ σταυρός, ὡς ὀμφαλοῦ τῆς γῆς. Ἄν καὶ ἀναφέρουσι ταύτην συγγραφεῖς, οἵτινες φαίνονται καταλαμβάνοντες λαϊκὰς δοξασίας, ὡς ὁ Ἰωαννῆς στιχουργὸς τῶν ἀποστόλων<sup>5)</sup> ἢ αἰῶνος Μάνθος<sup>6)</sup> Ἰωάννου<sup>7)</sup> καὶ ὁ Προυσαεὺς Χρῦσανθος<sup>8)</sup>, ἀλλ' οὐκ ἐκτιμῶμεν αὐτὴν εἰς παλαιότερους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς<sup>9)</sup> Ἐλπίου καὶ Ἀπτόνους<sup>10)</sup>. Φαίνεται ὅτι καὶ παρὰ

1) Εὐρωπαϊκὸς ἐρανιστής, Ἀθ. 1835, Β' φυλλ. Γ' σ. 234.

2) Π. Π. Β' 663.

3) Πολίτου Παραδόσεις σ. 307. 309. 310.

4) Αὐτ. σ. 310 ἀρ. 554 : «Σ' τὸν ἀφαλὸ τῆς θάλασσας, ἐκεῖ ποῦ τὸ νερὸ γυρίζει γύρω γύρω καὶ γίνεται μιὰ τρῖπα μέσ' ἔς τὴ μέση».

5) Μάνθου Ἰωάννου Συμφορά καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Μωρέως (Βενετ. 1820 σ. 50) : «ἐκεῖ ναι ὀμφαλὸς τῆς γῆς».

6) Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Προύσης Προσκυνητάριον Ἱερουσαλήμ. Ἐκδ. 6' (ἡ πρώτη ἐκδοσις ἐγένεν ἐν Βιέννῃ 1780) 1837 σ. 57 : «Ἐξερχόμενοι ἀπὸ τοῦ ἁγίου κουδούκιον καὶ ὁδεύοντες κατὰ ἀνατολὰς βήματα εἴκοσι τρία, εἶναι κάγκελα σιδηρὰ μὲ πόρταν, ὑποκάτω μιᾶς μεγάλης καμάρας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν βασιτάζονται οἱ δύο κουμπέδες τοῦ θείου ναοῦ· τὴν ὁποίαν καμάραν βασιλικὴν ὀνομάζουσι· καὶ εἰσερχόμενοι αὐτοῦ εἶναι τὸ καθολικὸν καὶ ἡ ἐκκλησία τῶν ὀρθοδόξων. Εἰς τὸ μέσον τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἓν μάρμαρον τετράγωνον, ἀπὸ δύο σπιθαμαῖς ἢ καθὲς πλευρὰ αὐτοῦ, καὶ εἰς τὴν μίαν τρυπημένον, ὑπερέχει καὶ ἀπὸ τὸ ἔδαφος δάκτυλα πέντε· αὐτὸς ὁ τόπος λέγεται ὁ ὀμφαλὸς τῆς γῆς». Βλ. καὶ Ἀνωνύμου Ἀπόδειξιν περὶ τῶν Ἱεροσολύμων 1 ἐν *Migne Patr. gr.* τ. 133 στ. 976 : «καὶ ἀποκάτω τῆς τρούλλας εἰς τὸ ἔδαφος εἶναι ὁ ὀμφαλὸς τῆς γῆς, ἡ μέση τοῦ κόσμου καὶ κρέμεται πολυκάνδηλον».

7) Σωφρόν. Ἱεροσολιμίτ. (Ζ' ἐκ.) Ἀνακρῶνταιον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν 29 κέ, ἐν *Christ t Paranikas Anthol. carm. christ.* σ. 46 : «Ζάθεν μεσόμφαλόν τε πέτρων. . . ὅθι τὸ ξύλον πεπήγαι». *Περὶ δὲ* Ἐκφρασις περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν *Migne Patr. gr.* τ. 133 στ. 965 : «Καὶ τόπος βόμβον ξειχῶν, ὡς λόγος, γῆς τὸ μέσον, | ἄλλοι δὲ φάσκουσιν αὐτὴν



τούτοις ἐστηρίχθη εἰς παλαιότεραν ἰουδαϊκὴν παράστασιν<sup>1)</sup>. Ὁ δὲ παρὰ Νικηφόρου τῷ Καλλίστῳ (ΙΒ' ἐκατ.) χαρακτηρισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς ὀμφαλοῦ τῆς γῆς εἶναι προδήλως ῥητορικὴ μεταφορικὴ ἐκφρασίς<sup>2)</sup>.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

καλάσεως τὸν χώρον, | καὶ τὸ τῆς γῆς μεσαίτατον τοῦ βήματος ἐν μέσῳ». *Tertullian*. Adv. Marc. II : «Hic (ἐν Γολγοθᾷ) medium terrae est».

1) Ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων (Δ' ἐκ.), ἀν γνήσιον ἔργον τούτου εἶναι αἱ Κατηχήσεις, τοιαύτην ἔννοιαν ἀποδίδει εἰς τὸ ψαλμικὸν ῥητόν «εἰργάσω σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς» λέγων : «Τῆς γὰρ γῆς τὸ μεσώτατον ὁ Γολγοθᾶς οὗτός ἐστιν· οὐκ ἐμὸς ὁ λόγος, προφήτης ἐστὶν ὁ φήσας, εἰργάσω κτλ.» (Κατήχ. ιγ' 28 τ. Β' σ. 84 ἐκδ. Δ. Κλεόπα, ἐν Ἱεροσολύμοις 1868). Ἄλλ' ὅτι εἶναι ἰουδαϊκὴ ἢ παράστασις τῶν Ἱεροσολύμων ὡς ὀμφαλοῦ τῆς γῆς συνάγεται ἐκ τοῦ Ἰωσήπου.

2) Νικηφ. Καλλίστου Ξανθοποῦλου (ΙΒ' ἐκατ.) Περὶ συστάσεως τοῦ σεβασμίῳ οἴκου τῆς ἐν Κων)πόλει Ζωοδόχου πηγῆς, 1802 σ. 3: «Τίς οὐκ οἶδε τὸν τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμόν, τὴν Κωνσταντινούπολιν φημί, τὸν ὀμφαλὸν τῆς γῆς, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὴν καρδίαν ταύτης, τὸ καιριώτατον». Περὶ τῶν δοξασιῶν θυτικῶν συγγραφέων τῶν μέσων χρόνων περὶ τῶν Ἱεροσολύμων ὡς κέντρου τῆς γῆς, καθὼς καὶ περὶ τῶν δοξασιῶν ἄλλων λαῶν περὶ ὀμφαλοῦ τῆς γῆς βλ. *F. Liebrecht* Des Gervasius von Tilbury Otia imperialia σ. 54.



# \* ΑΡΚΑΔΙΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΔΟΞΑΣΙΑΙ \*

Ἐκ Ζευγολατειοῦ τοῦ δήμου Κορυθίου τῆς Μαντινείας.

1. Γιὰ νὰ ζήσῃ τὸ παιδί πρέπει νὰ τὸ περάσῃς ἀπὸ τρούπιον λιθάρι.

2. Τὰ παιδιά ἅμα δὲν περπατοῦν ἐνωρὶς τὰ βάνουν ᾗ ἓνα κοφίνι καὶ τὰ γυρίζουν ᾗ τῇ γειτονιᾷ καὶ τὰ διακονεύουν (ζητοῦν ἐλεημοσύνην ψωμί κ.τ.λ.) γιὰ νὰ πάρουν ξένη δύναμη.

3. "Ἄν εἶναι βαριά κανένας ἄρρωστος φωνάζουν οἱ δικοί του. «Ποῦλος εἶναι τὸνομά του! Ποῦλος εἶναι τὸνομά του!» "Ἄν ζήσῃ τοῦ μένει αὐτὸ τὸ ὄνομα (Ποῦλος) καὶ ὄχι τὸ βαπτιστικό.

4. Τοῦ ἐπιληπτικοῦ ὅταν παύεται εἰς παροξυσμὸν δὲν τοῦ μιλοῦν τὸνομά του.

5. Μνιανῆς τῆς πέτρας ὁ κανένας ὅταν βγῆκαν ὅλοι ἔξω μὲ τὸ λείψανο, ἔπαυσε τὸ κροαμὺν μὲ τὰ κροαμὺν καὶ τὰ λιβάνια καὶ κροαμὺν καὶ λιβάνια.

6. Στὸ Ζευγολατεῖο εἶναι τὰ πέτρα ποῦ δὲν κοιτάει κανεὶς νὰ τὴ μετακινήσῃ, γιὰτὶ τοῦ ψοφᾶν καὶ τὸν παθαίνει ἄλλο κακὸ. Στὰ παλαιὰ χρόνια τὰ ζῶα ψόφαγαν καὶ τὸ χωριὸν δὲν ἔβλεπε προκοπὴ ἀπὸ τὸ στοιχειὸν πόβγαναι κεὶ ποῦ εἶναι ἡ πέτρα. Κάποιος τοὺς εἶπε κ' ἔξεραν δύο μικρὰ δαμαλάκια ᾗ ἓνα μικρὸν ἀλετροάκι καὶ ὥργωσαν τὸ χωριὸν τριγύρω τρεῖς φορὲς κ' ὕστερα σταμάτησαν κεὶ ποῦ εἶναι ἡ πέτρα. "Ἀνοιξαν τότε ἓνα λάκκο κ' ἔθαψαν μέσα ζωντανὰ τὰ δαμαλάκια μὲ τὰλέτρι κ' ἔβαλαν ἀπάνου τὴν πέτρα.

Κάποιος τώρα προχτὲς πῆγε νὰ μετακινήσῃ τὴν πέτρα καὶ τοῦ ψόφησε τὸ ἄλλο.

(Τᾶνωτέρω μοὶ ἀνεκοινώθησαν ὑπὸ τοῦ συναδέλφου μου Ι. Θ. Χριστοπούλου).

Ἐπ. Γ. Παππαμιχαὴλ  
Λημοδιδάσκαλος

1. Περί τῆς συνηθείας ταύτης, ἣτις καὶ παρὰ πλείστοις λαοῖς ἐπικρατεῖ, θὰ διαλάβωμεν εἰς τὸν ὑπομνηματισμὸν τοῦ ἐν Λαογραφίας Γ' 385—9 δημοσιευθέντος κεφαλαίου νομοκάνονος<sup>1)</sup>. Πρὸλ. Λαογραφ. Γ' σ. 385, 17: «ᾗ πε-

\* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 686—691.

1) [Ἐν τῷ ὑπομνηματισμῷ οὗτος, ὅστις ἀγγέλλεται καὶ ἐν τέλει τῶν προτασσομένων εἰς τὸν δημοσιευθέντα νομοκάνονα (Λαογρ. Γ' 384), δὲν συνετάχθη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Ἐκ



ροῦσι τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τρύπαις ὅπου ταῖς κατασκευάζουν εἰς τοὺς ὄχθους τῆς γῆς».

2. Ἡ συνήθεια εἶναι ἀπόρροια τῆς δοξασίας, ὅτι τὰ δι' ἐπαιτείας λαμβανόμενα ἔχουσι πρόσθετον ἰδιαιτέραν τινὰ δύναμιν. Τὴν δοξασίαν ταύτην ἔχουσι καὶ οἱ Γερμανοί <sup>1)</sup>. Καθόλου δὲ πάντα τὰ πράγματα, τὰ κατ' ἐξαιρετικὸν τρόπον προσκτώμενα πιστεύεται ὅτι προσλαμβάνουσι καὶ ἐξαιρετικὴν δύναμιν, οἷον τὰ κλεπτόμενα <sup>2)</sup>. Ἐν Βοημίᾳ πρὸς θεραπείαν τῶν ἀτροφικῶν παιδίων ἐπαιτοῦσιν ἀπὸ ἐννέα σπίτια ἄλευρον, κάμνουν πίτταν καὶ τὴν ἐκθέτουν εἰς σταυροδρόμῳ <sup>3)</sup>. Προπάντων δὲ εἰς τὸν ἄρτον ἀποδίδεται μεγάλη δύναμις, διότι εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν τροφή, ὅθεν καὶ ὁ συνήθης παρ' ἡμῖν ἕρκος, ὃν λέγουσιν ἀπτόμενοι ἄρτου: «Μὰ τὴ δύναμὴ του!» <sup>4)</sup>. Ἡ δύναμις ἐκάστου πιστεύουν ὅτι εἶναι συναφῆς πρὸς τὴν ἀνήκουσαν εἰς αὐτὸν τροφήν, διὸ ὁ παρέχων εἰς ἄλλον ἐκ τῆς τροφῆς του ὑποτίθεται ὅτι παρέχει καὶ μέρος τῆς δυνάμεώς του. Ὅλη δὲ ἡ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου ὑποτίθεται ὅτι συγκεντρῶται εἰς τὴν τελευταίαν μπουκιὰν τοῦ ψωμίου αὐτοῦ, τούτου δ' ἕνεκα, ἂν ἄλλος τις φάγη αὐτήν, παίρνει τὴ δύναμὴ του ἢ τοῦ ἀφαιρεῖ τὸν νοῦν <sup>5)</sup>. Ἀπήχησις τῆς δεισιδαιμονίας ταύτης δοξασίας εἶναι ἡ συνηθεστάτη προτροπὴ εἰς τὰ παιδιά: «Φάε τὴ μπουκιὰ σου, νὰ μὴ σοῦ πάρῃ κανεὶς ἄλλος τὴ δύναμὴ σου». Καὶ ἐν Βρανδεμβούργῳ πιστεύουν ὅτι ἡ τελευταία μπουκιὰ ἔχει τὴν μεγαλυτέραν δύναμιν <sup>6)</sup>.

3. Τὸ ὄνομα θεωρεῖται στενῶς συνδεδεμένον μετὰ τοῦ φέροντος αὐτό, ἀνθρώπου, ζώου ἢ πράγματος ἐκπροσωποῦν αὐτὸν τὸ φέροντα <sup>7)</sup> καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὰς δεισιδαίμονας δοξασίας πολλὰν ῥαὶν μεταβάλλεται ἢ ἀποκρύπτεται, πρὸς ἀποφυγὴν δαιμονικῶν ἐπηρρεσιῶν <sup>8)</sup>. Ἰσχυρὰ τὸν μεσαιῶνα οἱ Ἰουδαῖοι εἰς βαρεῖας ἀσθενείας ἤλλασσον τὰ ὀνόματα των <sup>9)</sup>· καὶ νῦν πολλοὶ Ἰουδαῖοι ἐξακολουθοῦσι νὰ μεταβάλλωσι τὸ ὄνομα τοῦ ἐτοιμοθανάτου πρὸς παραπλάνησιν τοῦ ψυχοπομποῦ ἀγγέλου <sup>10)</sup>. Οἱ Ἰάπωνες δσάκις ἀσθενεὶ παι-

τῶν ἀφορωσῶν ὁμως εἰς τὴν συνήθειαν ταύτην σημειώσεων ἀπηρτίσθη ἡ ἀνωτέρω ἐν σ. 94 καὶ β' παρεκβολικὴ σημείωσις εἰς τὴν πραγματείαν περὶ τῶν «Ἀσθενειῶν κατὰ τοὺς μύθους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ»]].

1) Wuttke Der deutsche Aberglaube <sup>3</sup> § 203 σ. 146.

2) Πρβλ. Λαογραφ. Γ', 18 κθ. [[=Μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων περὶ γάμου Γ', 4. 7. 8 (ἀνωτέρω σ. 121. 123. 124)]]].

3) Wuttke αὐτ. § 545 σ. 361.

4) Ἐν Κεφαλληνίᾳ: Νεοελλ. ἀνάλ. Β' σ. 403, καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

5) M. II. Βρετοῦ Ἑθνικὸν ἡμερολόγιον 1863 σ. 54 (Λέσβου;).

6) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1891 σ. 189.

7) Βλ. Gruppe Griech. Mythol. σ. 883.

8) Abt die Apologie des Apuleius σ. 33.45 (Religionsgesch. V. u. V. IV, 2).

9) C. Meyer Aberglaube des Mittelalters σ. 229 (παρὰ Abt αὐτ. σ. 23). Eisenmenger I σ. 489 (παρὰ F. Nork Real-Wörterbuch f. Bibelforscher etc. 1845 τ. III σ. 243).

10) Mittheilungen d. anthropologischen Gesellschaft in Wien. Sitzungsberichte 1895 σ. 2.



δίων ἐπιβάλλουν εἰς αὐτὸ ἄλλο ὄνομα, ὅπως τὸ προφυλάξουν δι' ἀποπλάνησεως τῶν πονηρῶν πνευμάτων <sup>1)</sup>. Οἱ δὲ Μογγόλοι τῆς Καμτσαδάλεν ἐν ἀσθενείᾳ μεταβάλλουν ἐπίσης τὸ ὄνομα τοῦ νοσοῦντος πρὸς ἐξαπάτησιν τοῦ δαίμονος τῆς νόσου <sup>2)</sup>. Ἐν Σιάμ ἂν ἔχῃ ὁ νοσῶν ὠραῖον ὄνομα, τὸ ἀντικαθιστῶσι δι' ἀσχήμου, ὅπως φοβηθῇ ἢ βδελυχθῇ ὁ δαίμων <sup>3)</sup>. Οἱ Δαϊάκοι τοῦ Βόρνεο ὁμοίως καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς ἀποτροπῆς τοῦ πονηροῦ πνεύματος μεταβάλλουν τὸ ὄνομα τοῦ νοσοῦντος παιδιοῦ <sup>4)</sup>.

Παρ' ἡμῖν ἡ μεταβολὴ τοῦ ὀνόματος συνάπτεται μὲ τὴν δεισιδαίμονα πρᾶξιν τῆς εἰκονικῆς πωλήσεως τοῦ ἀσθενοῦς, ἔνεκα δὲ τούτου ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πάντοτε εἶναι τὸ ἐπιτιθέμενον νέον ὄνομα, *Ποῦλος* ἐκ τοῦ *πουλῶ* (θηλ. ἢ *Ποῦλο*). Ἡ μεγάλη χρῆσις, ἐν Πελοποννήσῳ ἰδίως, τοῦ ὀνόματος τούτου (ὑπερ δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς τὴν πατρωνυμικὴν κατάληξιν — *πουλος*) μαρτυρεῖ τὴν εὐρείαν διάδοσιν τῆς συνηθείας. Ἡ πώλησις ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπωλείας τῶν δικαιοματίων τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πωληθέντος καὶ τῆς διαρρήξεως παντὸς συνδέσμου μετ' αὐτοῦ, μεταβιβαζομένου εἰς ἄλλην οἰκογένειαν καὶ διαφεύγοντος οὕτω τὴν δίωξιν τοῦ ἀλάστορος δαίμονος τοῦ πατρῷου οἴκου. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν γίνεται καὶ ἡ βάπτισις ὑπὸ τοῦ τυχόντος ἀναδόχου, ἀναδόχου δηλ. μὴ ἐκλεγομένου ὑπὸ τῶν γονέων τοῦ βαπτιζομένου τοῦ παιδιοῦ, τοῦ ὁποῦ τοις προσηγόροις ἀδελφία ἀπέθανον ἐν μικρᾷ ἡλικίᾳ. Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ πνεύματος πατρὸς τοῦ ἐπιζῶντος, ῥίπτεται ταῦτο εἰς τὴν ἐκκλησίαν <sup>5)</sup>, ὅπου ἀναλαμβάνει, ἀναλαμβάνει, γινόμενος ἀνάδοχος αὐτοῦ κατὰ τὴν βάπτισιν. Ἡ προσηγορία τοῦ ἀναδόχου γὰρ ἀναλαμβάνει ἀποτροπὴν τοῦ παιδιοῦ ὑπὸ τῆς οἰκογενείας τοῦ καὶ ἐκθέσεως, εἰς τοὺς οὐρανούς, δὲ τοῦ ἐκθέτου εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ ἀναδόχου <sup>6)</sup>. Ἐν Ἡπείρῳ, ὡς ἀνέ-



- 1) Klemm Allgemeine Culturgesch. τ. III σ. 78.
- 2) H. Ploss Das Kind<sup>2</sup> τ. I σ. 175.
- 3) Bastian Siam σ. 219 (παρὰ Ploss αὐτ.).
- 4) Ploss αὐτ.—S. Reinach Cultes, mythes et religions 1905 τ. I σ. 119. R. Andree Ethnographische Parallelen 1878 σ. 176. 1889 σ. 109—110.
- 5) Ἡ φράσις εἶναι «τὸ ρηξὲ τὸ παιδί ᾗς τὴν Παναγιά» ἢ ἄλλο σιωνόηποτε ὄνομα ἁγίου, εἰς ὃν εἶναι ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησία.
- 6) Ὁ ἀνάδοχος ἐπέχει θέσιν πατρός καὶ παιδαγωγοῦ τοῦ ἀναεκτοῦ καὶ πνευματικῆς πατὴρ αὐτοῦ καλεῖται. (Βλ. καὶ K. M. Πάλλη Περί τῶν ἀναδόχων κατὰ τὸ δίκαιον τῆς ἀνατ. Ἐκκλησίας ἐν Ἐπιστημον. ἐπατηρ. Δ' σ. 163 κέ.). Ῥητῶς δὲ ὡς υἱοθεσία χαρακτηρίζεται ὑπὸ βυζαντινῶν συγγραφέων ἡ βάπτισις: Προκόπ. Ἀνέκδ. 1 σ. 281 Βεν. 14 Βόν. «ἐλθουσε μὲν ὁ Βελισσάριος τὸ θεῖον λουτρὸν καὶ χερσὶν ἀναλόμενος ἐνθὺνδε οἰκείας εἰσποιητὸν ἐποίησατο ξὺν τῇ γυναικὶ παῖδα». (Ὁ Ῥάλλης ἐνθ. ἀν. σ. 165 ὑπολαμβάνει ὅτι πρόκειται περὶ πραγματικῆς υἱοθεσίας· ἄλλ' ὅτι περὶ τοῦ βαπτισμοῦ μόνον πρόκειται, ὡς εἰσποιήσεως χαρακτηριζομένου, σαφῶς καταφαίνεται ἐκ τῶν ἐπαγομένων: «ἥπερ εἰσποιεῖσθαι Χριστιανοῖς νόμος» καὶ «ἅτα παῖδα θντα ἱερῷ λόγῳ». Βλ. καὶ Νικηφόρ. Κ/πόλεως Ἱστορ. σύντ. σ. 6 Bonn: «σκήπτεται δὲ Ἡράκλειος τῇ θεῇ λουτρῷ τὸν υἱὸν καθαγνίζεν, υἱοθετεῖσθαι δὲ αὐτὸν ὑπὸ Κρίσπου». (Ὅπως προσελκύσῃ δηλ. ὁ Ἡράκλειος τὸν Κρίσπον τὸν ἐκάλεσε διὰ νὰ βαπτίσῃ τὸν υἱὸν του· περὶ υἱοθεσίας τοῦ πορφυρογεννήτου παιδὸς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Κρίσπου κατάδηλον εἶναι ὅτι δὲν πρόκειται).—Περὶ ἐργος εἶναι δοξασία ὡς



γραφα εἰς τὰς ἐμὰς Παραδόσεις σ. 1288—9, ἡ μαῖα ἢ τις συγγενὴς τῆς μητρὸς παραλαμβάνει τὸ νήπιον εὐθὺς μετὰ τὴν γέννησιν καὶ τὸ ἐκθέτει εἰς τρίστρατον, αὕτη δὲ κρύπτεται ἐκεῖ που πλησίον. Τὸν πρῶτον δὲ διαβάτην, ὃν ἴδῃ, καλεῖ «Στάκα, νουννέ!» καὶ ἐκεῖνος ἀποκρίνεται «Νὰ σταθοῦν τῆς μάννας τὰ παιδιά». Τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται τρίς. Καὶ ὁ διαβάτης ὀφείλει νὰ βαπτίσῃ τὸ παιδίον· ἂν δ' εἶναι τυχὸν ἀλλόθρησκος, Μουσουλμᾶνος ἢ Ἰουδαῖος, ἐκλέγει οὗτος ἀνάδοχον χριστιανόν, καταβάλλων αὐτὸς τὰς δαπάνας τῆς βαπτίσεως. Ἐνιαχοῦ ἡ βάπτισις συνάπτεται μετὰ τῆς πωλήσεως. Οὕτως εἰς τὴν Μάνην, ὡς ἐπίσης εἰς τὰς Παραδόσεις ἀναφέρω, «ὁ πατέρας ποῦ τοῦ πεθαίνουν τὰ παιδιά, παίρνει ἐκεῖνο ποῦ τοῦ μένει καὶ εἶναι ἀδάφτιγο καὶ τὸ γυρίζει ἔς τοὺς δρόμους διαλαλῶντας: «Πουλῶ τὸ παιδί μου, | γιὰ κοῦρα καὶ γιὰ προκοπή μου». "Οποῖος θέλει νὰ τ' ἀγοράσῃ παίρνει μιὰ φοῦχτα ρύζι, ἄζυγιστο ἀπὸ τὸν μπακάλη, καὶ τοῦ δίνει γι' αὐτὸ μιὰ δραχμὴ ἀσημένια. Αὐτὸ τὸ ρύζι τὸ βράζει, παίρνει καὶ μία φέτα ψωμί, βάνει ἀπάνω μιὰ δραχμὴ καὶ τὰ δίνει τοῦ πατέρα. Ὑστερα παίρνει τὸ παιδί καὶ τὸ βαπτίζει· καὶ τὸ ψωμί τὸ βάνουν ἔς τὸ προσκέφαλο τοῦ παιδιοῦ». Ἐν Λακκοδικίοις τῆς Μακεδονίας ἡ πώλησις γίνεται ὕστερον, ἂν ἀποδειχθῇ ἀτελεσφόρητος ἡ ἐνέργεια διὰ τῆς βαπτίσεως τοῦ παιδιοῦ ὑπὸ τοῦ τυχόντος ἀναδόχου. Ἡ μαῖα ἐκθέτει τὸ νεογνὸν πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας. Ὁ πρῶτος δὲ εἶς τὴν θύραν ἐκείθεν καὶ θὰ εὕρῃ αὐτὸ ὑποχρεοῦται νὰ γίνῃ ἀνάδοχος. "Αὐτὸς καὶ μεταφέρει τὰ τέκνα ἀποθνήσκον, ἐπιβάλλεται εἰς τὴν μητέρα ὅταν ἡ μητέρα ἀποθνήσκῃ νὰ μεταδῇ εἰς τὴν παιδίαν καὶ ἐκεῖ νὰ γεννηθῇ. Εὐθὺς δὲ γεννᾷται ἐκείτ' ἡ μαῖα παραλαβοῦσα τὸ νεογνόν, θέτει αὐτὸ ἐντὸς τοῦ κοιτημαζαλιῦ καὶ τὸ περιφέρει πρὸ τῶν συνηγμένων εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς λεγομένης ἀνένων γυναικῶν, λέγουσα «παιδί πουλῶ». Τότε μία τις τῶν παρισταμένων γυναικῶν τὸ ἀγοράζει ἀντὶ ἀργυρῶν τινων παράδων καὶ τὸ ἀποδίδει εἰς τὴν μητέρα»).

Εἰς τὰς Παραδόσεις σ. 1289 ἐσημείωσα ὅτι ἡ συνήθεια τῆς βαπτίσεως τοῦ παιδιοῦ, ἐκτιθεμένου εἰς τρίστρατον, πρὸς σωτηρίαν τοῦ ὑπὸ τοῦ πρώτου διαβάτου ἐπιχωριάζει καὶ παρὰ Βουλγάροις, ὡς δ' ἐκ τινος σερβικοῦ παραμυθίου συνάγεται ἥτοι γνωστὴ καὶ εἰς τοὺς Σέρβους. Ὁ δ' Abbott ἀναφέρει ὅτι ἡ αὕτη συνήθεια ὑπῆρχεν ἄλλοτε καὶ ἐν Σκωτίᾳ. Τὴν δὲ συνήθειαν τῆς πωλήσεως, ὡς παρετήρησα αὐτόθι, εὗρισκομεν καὶ ἐν Κοῦδα. Ἡ ἐγκυος γυνή, ἥτις πολλὰς ὑπέστη ἐκτρώσεις, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κινδύνου νέας ἐκτρώσεως, πωλεῖ τὸ μέλλον νὰ γεννηθῇ παιδίον εἰς φίλῃν τῆς ἀντὶ ἐνὸς βασιλικοῦ σολδίου. Ἐν Βοσνίᾳ δὲ καὶ Ἐρζεγοδίνῃ πρὸς προφύλαξιν τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ θανάτου

τῶν χωρικῶν τῶν Κάτω "Αλπεων περὶ τῆς ἐπηρείας τοῦ ἀναδόχου ἐπὶ τοῦ ἀναδεκτοῦ, ὅτι ὁ ἀνάδοχος μεταδίδει εἰς τοῦτον τὰ φυσικὰ ἑλαττώματα αὐτοῦ. (*Nore Coutumes, mythes et traditions des provinces de France* σ. 6). [[Πρὸς καὶ τὴν παροιμίαν «ζουρλὸς νουνός (ἢ παπᾶς) σὲ βάπτισ»]. Π. Π. λ. μωρός 37. Βλ. καὶ βαπτίζω 1 τ. Γ' σ. 74]].

1) [[Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 207, 4]].

2) Γουόλτον ἢ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 75. Ἐκ τούτου Abbott *Macedonian Folklore* σ. 138,



(έννοεῖται πιθανῶς ἂν τὰ πρὸ αὐτοῦ γεννηθέντα ἀπέθανον) ἡ μήτηρ πωλεῖ αὐτὸ εὐθὺς μετὰ τὸν τοκετὸν εἰς ἄλλην γυναῖκα ἀντὶ ἐνὸς κερματίου. Τὸ νόμισμα ῥάπτεται εἰς τὴν σκούφιαν τοῦ παιδίου, τὸ ὅποτον πολλάκις φέρει αὐτὸ μέχρις ᾗδης· προσαγορεύει δὲ τὸ ἀγορασθὲν τὴν ἀγοράσασαν, μητέρα καὶ αὕτη τὸ ἀγαπᾷ καὶ τὸ περιποιεῖται ὡς ἴδιον τέκνον<sup>1</sup>).

Ἡ ἀφιέρωσις τοῦ νοσοῦντος πρὸς σωτηρίαν εἰς τινα ἅγιον γίνεται ἐν Θράκῃ κατὰ περίεργον τύπον, τὸν τῆς πωλήσεως αὐτοῦ εἰς τὸν ἅγιον<sup>2</sup>). Πρὸς θεραπείαν ἀσθενείας τοῦ παιδίου ἢ πρὸς πρόληψιν ταύτης, ἢ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἂν οἱ γονεῖς ἔχουν τὸ ἀτύχημα ν' ἀποθνήσκουν τὰ τέκνα των, ἢ καὶ ἀπλῶς ὅπως τύχουν τῆς προστασίας τῆς Παναγίας, φέρουν τὰ παιδιὰ (ἐνίοτε δὲ καὶ ἐνηλίκους) εἰς τὴν μεγάλην πανήγυριν τῆς Παναγίας. Ἐκεῖ δ' ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περιφέρει αὐτοὺς ὁ νεωκόρος πρὸς πώλησιν διαλαλῶν: Ὁ δεῖνα σκλαβάκι τῆς Παναγίας. Ὁ ἀγοραστὴς καταβάλλει ποσὸν τι εἰς τὸ παγκάρι τῆς ἐκκλησίας<sup>3</sup>), καὶ τότε περιβάλλουσι τὸν λαιμὸν τοῦ πωληθέντος διὰ λεπτοῦ μεταλλικοῦ σύρματος, ὅπερ ἀφαιρεῖται ὑπὸ τινων τῶν γονέων τὴν αὐτὴν ἐσπέραν καὶ ἀναρτᾶται εἰς τὰ εἰκονίσματα, καὶ ἐπιστρέφεται κατὰ τὴν ἐξαγόραν<sup>4</sup>· ὑπὸ ἄλλων δ' ἀφίεται ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, περὶ τὰς τεσσαράκοντα. Ὁ χρόνος πρὸς ἐξαγόραν τοῦ πωληθέντος ἐκ τῆς ἐκκλησίας δὲν ὀρίζεται, καὶ ἄλλοι μὲν τινες ἐξαγοράζουσιν ἑαυτούς, ἄλλοι δὲ καὶ μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἐτῶν οὕτω μὲν πωληθεῖσα κατὰ τὴν παιδικὴν τῆς ἡλικίας, ἐπεζητεῖ πάντοτε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μεταβῇ εἰς Σηλυβρίαν διὰ ν' ἀποτινάξῃ τὸ πρὸς τὴν Παναγίαν χρέος τῆς ἀλλοῦ δὲ τινος ὅθεν ἐπηρεάσμεν νὰ καθύσῃ πολλά χρήματα διὰ νὰ ἐξαγορᾷ τὸν εἰσὶν<sup>5</sup>).

Ἀντὶ τῆς πωλήσεως, ἄλλοι δὲ τινες ἐκ τῆς Ἑλλάδος τάσσονται εἰς τὸν ἅγιον ἦται ἀφοσιοῦνται εἰς αὐτὸν κατ' εὐχὴν (τάγμα), ἀναλαμβάνοντες νὰ δουλεύωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὰ κτήματα αὐτῆς· οἱ οὕτω ἀφοσιούμενοι λέγονται ἐν Πελοποννήσῳ ταματάρηδες ἢ ταματαραῖοι, καὶ θεωροῦνται ὡς δοῦλοι τοῦ ἱεροῦ τοῦ ἁγίου εἰς ὃν ἀφωσιώθησαν (ἐν Κύπρῳ μάλιστα σκλάβωμα καλεῖται ἡ τοιαύτη ἀφοσίωσις) καὶ ἐργάζονται ἀμισθὶ ἐν τῷ ἱερῷ ἐφ' ὅσον ηὔχθησαν χρόνον. Τῶν δὲ παιδιῶν, ἀνικάνων ὄντων πρὸς ἐργασίαν, ἢ ἀφοσίωσις συνίσταται εἰς τὴν ἀμφίσειν καλογερικῶν βράσων. Περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου διέλαβον ἐκτενῶς ἐν Παροιμ. τ. Γ' σ. 490—1, εἰς ταῦτα δὲ προσθέτω καὶ τὰ ἐξῆς: Ὅτι καὶ ἐν Ἀρτῇ «ὅταν οἰκογενεὶς τινὸς ἀσθενήσῃ τὸ ἄρρεν τέκνον καὶ ἐν

1) Zeitschrift d. österr. Vereins f. Volksk. τ. VI σ. 207.

2) Αἱ συνηθέσταται κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰκονικαὶ πωλήσεις δούλων ἢ ἀνάθεσις αὐτῶν εἰς ναοὺς εἶχον ἄλλον σκοπὸν. (Βλ. K. F. Hermann Griech. Antiqu. τ. II τμ. I: Thalheim Rechtsaltertümer<sup>1</sup> σ. 26 καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναγκαφομένους συγγραφάς). Ὅθεν δὲν φαίνεται ἔχον συνάφειαν πρὸς ταύτας τὸ σημερινὸν ἐλληνικὸν ἔθιμον.

3) Ὁ περιγράφων τὰ κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο δὲν διευκρινεῖ ὑπὸ τίνος καταβάλλεται τὸ τίμημα, ἂν διδεται πρὸς ὄφελος τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἂν ἡ ἐκκλησία δις εἰσπράττει τοῦτο, κατὰ τὴν πώλησιν δηλ. καὶ κατὰ τὴν ἐξαγοράν. Ἐπίσης δὲν καθορίζεται ἂν τὸ κατὰ τὴν ἐξαγοράν καταβαλλόμενον εἶναι προαιρετικὸν ἢ ἴσον πρὸς τὸ τῆς πωλήσεως.

4) Θρακικὴ ἐπετηρίς 1896 σ. 67—8.



τῇ ἀσθενείᾳ του κινδυνεύσῃ, μετονομάζουσιν αὐτὸ οἱ γονεῖς καλὸ γηρον, ἀφιερώνοντες οὕτως αὐτὸ εἰς τὸν θεόν»<sup>1)</sup>). Ἐν Λέσβῳ δὲ δσάκις ἀσθενήσῃ τις τῶν τῆς οἰκογενείας βαρέως, ἡ μήτηρ καὶ αἱ θυγατέρες τάζουν νὰ φορέσουν μαῦρα ἐπὶ ἔτος ἢ ἐπὶ ἔξ μηνας καὶ νὰ νηστεύσουν ἐπὶ μίαν ἢ δύο ἐβδομάδας<sup>2)</sup>).

4. Ἡ ἐκφώνησις τοῦ ὀνόματος εἶναι ἐπιβλαβής, διότι παραδίδει ὁ ἐκφωνῶν τὸν πάσχοντα εἰς τὰ πονηρὰ πνεύματα. Πρὸλ. *Frazer* *The golden Bough* τ. I σ. 410 κέ.

5. Σκοπὸς τῆς μαγικῆς ταύτης πράξεως εἶναι, ὥς πιστεύουν ἐν Μαντινείᾳ, ἡ ἀποτροπὴ καὶ ἐκφόβησις τοῦ Χάρου. (Βλ. ὅσα παρατηρήσαμεν ἐν Παρνασσῷ τ. IZ' σ. 85 [=Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 280 ]).

6. Ἡ πέτρα τοῦ Ζευγολατείου εἶναι βεβαίως ἰδρυμένη ἐπὶ τοῦ τόπου, ὅπου ἔγινεν ὁ κατάδεσμος τῆς ἐπιζωοτίας διὰ τῆς περιφερικῆς ἀροτριάσεως τοῦ χωρίου καὶ τῆς καταχώσεως τῶν τελεσμάτων. Ἡ κίνησις τοῦ ἐπικειμένου εἰς τὸν κατάδεσμον λίθου πιστεύεται ὅτι ἐπιφέρει πάντοτε συμφοράς. (Βλ. τὴν πραγματείαν ἡμῶν περὶ Ἀσθενειῶν ἐν Δελτίῳ ἱστορ. ἔταιρ. 1883 τ. Α' σ. 10 κέ. [=ἀνωτέρω σ. 74 κέ.]).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

1) Στραφεῖμ Βυζαντίου μητροπ. Ἄρτης, Δοκίμιον ἱστορικῆς περιγραφῆς τῆς Ἄρτης, Ἀθ. 1884 σ. 187. Οὗτος παρατηρεῖ ὅτι τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, καλοῦντων τὸν ἀσθενῆ παῖδα δεσβίσην. Πρὸς ταῦτα ὅσα περὶ ὁμοίου μουσουλμανικοῦ ἐθίμου ἀσημείωσα ἐν Παροιμ. Γ' σ. 491.

2) *Georgeakis et Pineau* *Le folk-lore de Lesbos* σ. 348.



## \* Ο ΓΑΜΟΣ

### ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΝΕΩΤΕΡΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ \*

Οἱ γάμοι ἐγίνοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν μικρᾷ ἡλικίᾳ, εἰς ἐκεῖνα πρὸ πάντων τὰ μέρη, ἐνθα δὲν ἐξετάζεται τόσον ἡ μέλλουσα οἰκονομικὴ τῆς οὕτω σχηματισθείσης οἰκογενείας κατάστασις, ὅσον ἡ εὐδαιμονία καὶ σωματικὴ εὐεξία τῶν συζύγων. Ἐν Μάνη οἱ μονογενεῖς πρὸ πάντων υἱοί, παῖδες ἔτι ὄντες, νυμφεύονται ὥπως μὴ ἀπολεσθῇ τὸ ὄνομά των, οὐδόλως δὲ σπάνιοι εἰσὶν οἱ ἀρραβῶνες μελλονύμφων ἐν τῇ γαστέρει τῆς μητρὸς ἔτι ὄντων \*) παρ' Ἀλ-

\* Ἐδημοσιεύθη ἐν Παρθενῶνι 1871. Βλ. ἄρ. σ. 335—340. Ἡ διεύθυνσις τοῦ περιοδικοῦ ὑποσημειῶσε τὰ ἑξῆς : «Ἀναβάλλονται καὶ ἐπὶ τῶν συγγραφέων διὰ τὸ προσεχές φυλάξιον τὸ τέλος τῆς περὶ Κληρονομικῆς ἐνημοσιεύμεν σήμερον τὰ ἀνωτέρω, ἀποσπασμα ὄντα ἐκ τοῦ γάμου, καὶ ἐπὶ τῶν ἑθιμῶν καὶ ἐθιμῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων συγγράμματα τοῦ κ. Ν. Γ. Μοσχ. καὶ παλαιότερα τῶν ἀποθανόντων πρὸς τὴν ἐνημοσίωσιν ἐπὶ τῶν ἀρχαίων χειρογράφων, αἱ δὲ νεώτερα προσθήκαι διακρίνονται τεθείσας ἐν τῇ ἐν τῷ προσηγουμένῳ, ἐντὸς διπλῶν ἀγκυλῶν]].

1) [[Μνηστεία παιδείας ἐν Ἀρχαῖς ἀρχαῖς ἀρχαῖς τοῦ Θ' αἰ. ἀναφέρεται ἐν Βίῳ τῆς ὁσίας Θεοδώρας (τέλος Θ' αἰ.) 5 σ. 3 καὶ 16 σ. 27 Arsenij. 5 σ. 3 καὶ 45 σ. 26 Kurtz. «Τὸ αἶτιον τῆς περὶ τὴν μνηστείαν ταχύτητος τοῦτο ἦν» ἐν § 3 : Ἐπειδὴ πολλοὶ τὴν ἐξή-  
τουν εὐπατρίδαι, ὁ δὲ πατήρ τῆς ἡθελεν ὡς τάχιστα ν' ἀπαλλαγῇ τῶν περὶ τοῦ γάμου αὐτῆς μεριμνῶν, σκοπῶν νὰ γίνῃ μοναχός. Ἐν § 45 «ἐπὶ δὲ ἐτῶν γενομένη ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἀνδρὶ νομίμως συζεύγνυται». Ἐν ἐλληνικῷ κώδικι τῆς 17' ἑκατ. (ἀρ. 62 τῆς ἐν Μονάχῃ δημοσίας Βιβλιοθήκης) Δημήτριος ὁ Χωματιανός (11' ἐκ.) ἐν ἐπιστολῇ (φ. 35 ὅ) «Περὶ ἀνῆδου κόρης μνηστευθείσης τινί, εἰ ἔξεστι μετὰ τὴν νόμιμον ἡλικίαν συναφθῆναι ταύ-  
την τῇ μνηστευμένῃ αὐτῇ» καὶ περὶ τῶν ἐν τῷ ζ' ἔτει τῆς ἡλικίας τῆς κόρης γινομένων μνηστειών· πρὸς τὸν ῥήγα Σερβίας κύρ Στέφανον» γράφει : (φ. 36 ὅ) : «ἡ μὲν παλαιότερα νομοθεσία συνεχώρει γίνεσθαι τὴν μνηστείαν διὰ μόνης συναινέσεως καὶ ὁσέως ἀρραβῶνων τῆς κόρης οὐδὲς ἐπικτετοῦς» συμπληρουμένου δὲ τοῦ δωδεκάτου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῆς, τότε καὶ ὁ γάμος ἐξετελεῖτο» καὶ ἡ κόρη ἔκτοτε οὐ μνηστὴ, ἀλλὰ γαμῆτὶ ὀνομάζετο». Ἀνῆθων γάμοι (μόνον τὰ γαμήλια συμβόλαια) : Ἄνρ. Κομ. Η' 9 σ. 240 B Paris. Βλ. καὶ Byz. Zts. 1912 σ. 172. Ἀρραβῶνες βρεφῶν, ἐν Καππαδοκίᾳ βλ. ἐν Παρνασσῷ τ. 1Ε' σ. 603. Πρβλ. καὶ κρητικὴν μαντινάδα ἐν Φραντζεσκάκη Ἀριάδνῃ σ. 13 διστ. 5. Ἀρραβῶ-  
νες εἰς ἡλικίαν νεαρὰν παρὰ Ρωμαίους : Marquardt Röm. Privataltert. I, 38. Ὀκτα-  
ἑτίς νύμφη : Orelli n. 2647. Παρὰ Βουλγάρους : Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915  
σ. 330, παρὰ Κόπταις : Savary Lettres sur l'Égypte 1786 τ. III σ. 53. Ἐν Γεωρ-  
γίᾳ πρότερον, παρὰ πολλοῖς λαοῖς τοῦ Καυκάσου, ἰδίως δὲ παρὰ τοῖς Ἰγκούχοις, πρὶν ἔτι  
γεννηθῶσι τὰ παιδιά ἡρραβῶνιζον αὐτά, ὥπως οἱ θεομοῖ τῶν οἰκογενεῶν συσφιγχνῶσιν εἰς  
δι' ἄλλους λόγους (Journ. Asiatique 1831 τ. VIII σ. 108). Βλ. περὶ τοῦ αὐτοῦ θέμα-  
τος καὶ Zeitschr. f. Völkerpsychol. III, 162]].



βανοῖς, ὧν τὰ ἔθιμα ἕνεκα τοῦ χαρακτηῖρος τῆς φυλῆς των πολὺ ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ τῶν Μανιατῶν, ὁ πρωτότοκος υἱὸς ἅμα γίνῃ τριετὴς εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἀρραβωνισθῇ· διότι νομίζουσιν ὅτι εἰς τοὺς μνηστῆρας εἶναι ἔλεως ὁ οὐρανός<sup>1)</sup>. Ἡ τοιαύτη συνήθεια ἐπικρατεῖ καὶ ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἠπείρου, ὁ δὲ Χασιώτης ἐν τινι περὶ τῆς χώρας ταύτης μονογραφίᾳ ψέγει αὐτήν<sup>2)</sup>, γνῶμονα ἰσως λαμβάνων τὰ παρ' ἡμῖν κοινωνικὰ ἔθιμα, οὐχὶ νομίζω ὀρθῶς ποιῶν· διότι κατωτέρω δὲν δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ «ὅτι πολὺ ὀλίγαι συνέβησαν τοιούτων γάμων κακαὶ συνέπειαι, καὶ ὀλίγιστα ἀκούονται παράπονα». Ἡ ἐκκλησία καὶ οἱ ἐν ἰσχυρῇ νόμοι διατάττουσιν ὅπως ἡ τοῦ γάμου ἱερατελεσιτία γίνε-ται μεταξὺ ἀρρένων ἀνωτέρας ἡλικίας τῶν δεκαῆς ἐτῶν καὶ θηλέων τῶν δεκα-τεσσάρων. Οἱ δὲ νόμοι οὗτοι εἰς τὰ πλεῖστα τῆς Ἑλλάδος μέρη τηροῦνται<sup>3)</sup>.

Καὶ συνάπτονται μὲν συνήθως οἱ γάμοι μεταξὺ προσώπων τῆς αὐτῆς τάξεως<sup>4)</sup>. «ὁ φτωχὸς φτωχὴν ἐπῆρε καὶ ὁ θεὸς πολλὰ καλὰ τῶν ἔδωκε», λέγει μία δημώδης παροιμία<sup>5)</sup>. ἀλλὰ δὲν ἔλλειψε νὰ κατανοήσῃ καὶ ὁ λαὸς τὴν παντοδύναμον τοῦ πλούτου ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιρροήν, καὶ ἐν ἄλλῃ παροι-μία ἀποφαίνεται: «Σὲ πλούσιον σπῖτι τὸ παιδί σου βάλε καὶ προῖκα μὴ γυρεύῃς»<sup>6)</sup>. Ἐνίοτε ἡ κοινὴ γνώμη τὸ ἀλλος προτιμότερον τῆς προικὸς θεωρεῖ, ὥς ἐν

1) Hahn Alban. Stud. I, 143

2) [Ἐν Χασαλίῳ 1866] Γ<sup>1</sup> 13: «Ἀλλὰ πρὸς τὸν ὅσον τὸν ἐπιλαμβανόμενον, ἐν τῇ παλαιᾷ ἐθελῶν δὲ ἀναρχίᾳ, νὰ μὴ ἀποδοκιμάσῃ καὶ ὁ νόμος τῶν Ζαγορίστων, ὧν οἱ πλεῖστοι θύμα γινόμενοι τῶν τε γυναικῶν καὶ τῶν τῶν ἀνδρῶν ὑπόστασιν ἔχουσιν, νομπεύουσι τὰ τέκνα των εἰς μικρὰν ἡλικίαν. Νόμος ἀνταστής, ἵνα μὴ εἴπωμεν καὶ μικρότερος, καὶ κόρη δωδεκαετὴς ὑπὸ τῶν γονέων τῶν τε συγγενῶν ἀνευ οὐδεμιᾶς ἐνί-στε συγκαταθέσεως συνέρχονται εἰς γάμον» καὶ πρὸ τῆς ἡλικίας ταύτης συνήθως γίνεται ὁ ἀρραβών».

3) [[Ἑλλογία γάμου μετ' ἀνηλικίου γυναικὸς ἀναφέρεται ὑπὸ Νικήτα Θεσσαλονίκης (IB' ἔκκτ.) Ἐρωτήσεις 13 ἐν Βυζαντιν. Χρονικοῖς II, 384. Καὶ ἐν προικοσυμφώνῳ τοῦ IE' (;) αἱ νόμφη 13 ἐτῶν (Byz. Zeitschr. τ. V σ. 114). Ἐν ταῖς Ἀσσίζαις τῆς Κύπρου ὀρίζε-ται ὅτι τοῦλάχιστον 13 ἐτῶν πρέπει νὰ εἶναι ὁ τε ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ (B', 148. 149 ἐν Σάθα Μεσ. Βιβλ. Γ' 363. 364), ἐν δὲ τοῖς ἑλληνικοῖς νόμοις τῆς Κύπρου 12 ἐτῶν (αὐτ. σ. 524). Ἐν Καπαδοκίᾳ ὅρα γάμου τῶν κορασιῶν τὸ 13ον ἔτος (Παρνασσός IE', 603), τῶν δὲ ἀνδρῶν ἐν Σόμῃ, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, μετὰ τὰ τριάκοντα (Βλ. Χαβιαῶν ἐν ΚΠ Συλλ. KE', 157, ὅστις ἀναφέρει καὶ τὸν λόγον τῆς τοιαύτης συνήθειας). Περὶ ὥρας γάμου παρ' ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις "Ἑλλησι βλ. Σίττλ εἰς "Ἡοῦδ. Ἔργ. 696. Ἐν ἀρχαίᾳ Γόρτυνι ἡ γυνὴ 12 ἐτῶν (Hermann Rechtsaltert. σ. 13. Βλ. καὶ Leist Gräco-ital. Rechtsgeschichte σ. 66). Γενικῶς περὶ ἡλικίας γάμου παρ' ἀρχαίοις βλ. Hermann Privataltert. σ. 36. 267. In Müller Griech. Privataltert. σ. 446 b. Becker-Göll Charicles III, 352 κέ. Παρὰ διαφορὰς λαοῖς: Peschel Völkerkunde σ. 227—9. Πρβλ. καὶ Waitz Anthropol. I, 125—6]].

4) [[Παρ' ἀρχαίοις βλ. Hermann Privataltert. σ. 267 καὶ τοὺς αὐτόθι ἐν τῇ σ. 2 ἀναφερομένους συγγραφεῖς. Becker-Göll Charicles III, 346. 359]].

5) Bybilakis Neugriechisches Leben σ. 29. [[Ἐν τῷ ἀνεκδότῳ μέρει τῶν Παροι-μιῶν N. Γ. Πολύτου ἀναγράφεται ὁ ὀρθότερος τύπος τῆς παροιμίας ὡς καὶ ἄλλαι παρα-λαγαὶ αὐτῆς ἐν λ. φτωχὸς 110 β. 111. 156. 157]].

6) [[Αὐτ. λ. προῖκα 20]].









Περὶ τοῦ γάμου τῶν τέκνων των, τῆς προικὸς καὶ τῶν τοιούτων φροντί-  
ζουσιν οἱ γονεῖς, χωρὶς νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τὴν συγκατάθεσιν ἢ ἀπλῶς τὴν  
γνώμην αὐτῶν <sup>1)</sup>. Τὸ αὐτὸ ἐγίνετο ἐν τῇ συναφῇ γάμων καὶ παρὰ τοῖς ἄρ-  
χαίοις λαοῖς, παρὰ τοῖς ἑποίοις ἢ τῶν ἡθῶν ἀπλοϊκότης καθίστα δυνατὴν τὴν  
ὑπαρξιν εὐδαίμονος συζυγικοῦ βίου καὶ ἐν τοῖς οὕτω συναφθεῖσι συνοικεσίοις.

Πηλὶὺς θῆν μοι ἔπειτα γυναῖκα γαμέσσειται αὐτός <sup>2)</sup>,

λέγει ὁ Ἀχιλλεὺς παρ' Ὀμήρῳ· σαφέστερον δὲ ἡ Ἑρμιόνη παρ' Εὐριπίδῃ λέγει :

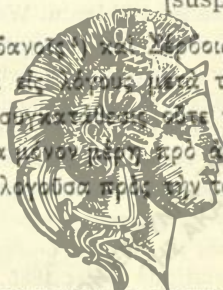
Νυμφευμάτων μὲν τῶν ἐμῶν πατὴρ ἐμὸς  
μέριμναν ἔξει κοῦκ' ἐμὸν κρίνειν τόδε <sup>3)</sup>.

Ὅτι τοιοῦτον ἔθιμον καὶ παρὰ Ρωμαίοις ὑπῆρχε δεικνύουσιν οἱ ἐξῆς τοῦ  
Τερεντίου στίχοι· ἐν οἷς οὐδ' αὖτις, ὁ Πάμφιλος, λέγει :

Praeteriens modo

mi apud forum : «uxor tibi ducenda est, Pamphile, hodie,  
[inquit para ;  
abi domum». — Id mihi visus est dicere : «abi cito, et  
[suspende te» <sup>4)</sup>.

Ὅμοιως οἱ γάμοι γίνονται παρ' Ἀλβανοῖς καὶ Σέρβοις· παρὰ τοῖς τελευ-  
ταίοις συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ ἔρχονται ἐκ τῶν μετὰ τῶν γονέων ἢ πλη-  
σιεστάτων συγγενῶν τῆς νύμφης, τῆς ἢ συγκατάθεσις τότε κἀν ζητεῖται <sup>5)</sup>.  
Ἀκόλουθον ἀποφασίζει ὅτι ὀλίγα γονεῖς πρὶν τὸν ἀρχετὸν γάμον ἐπι-  
ζομένη, τοῦ ἀγοράζειν τὴν νύμφην, ἀναλαμβάνουσα πρὸς τὴν τῶν Ρωμαίων coëm-



1) Χουρμουζ. Κρητικ. σ. 27 : «οἱ γονεῖς ἀποφασίζουν τὸ συνοικέσιον, καὶ ἐκ μέρους τοῦ  
ἀνδρὸς ζητεῖται ἡ γυνή· ὅταν οἱ γονεῖς καὶ ἐν ἐλλείψει οἱ συγγενεῖς τῆς νέας τὸ δεχθῶσιν,  
ἀποφασίζεται ἡ ἡμέρα τοῦ ἀρραβῶνος». Πανδῶρ. Θ', 509 : «Αἱ κηδεστίαι συνήθως γίνονται  
ἐκ συνήκης τῶν γονέων· διότι μὴ οὕσης συγχωρητῆς τῆς μεταξὺ νέου καὶ νεάνιδος διακοι-  
νώσεως αἰσθημάτων, σπανίως γίνεται γάμος ἐκ συμπαιδείας... Ἡ νεάνις δὲ ὡς πρὸς τοῦτο δὲν  
ἔχει ἰδίαν θέλησιν, οὐδὲ κἀν ἐρωτᾶται». [[Πρβλ. καὶ *La Guilletière* *Lacédemone ancienne  
et nouvelle* 1676 σ. 16 : «Aujourd' huy le mariage des filles grecques... est tou-  
jours conclu avant qu'on ait consulté leur coeur, et elles ne choisissent jamais  
de mary que par les yeux de leurs parens», ὅστις παραβάλλει πρὸς τὰ ἔθιμα τῶν  
ἀρχαίων Σπαρτιατῶν. Βλ. καὶ *Λουκᾶ* *Φιλολογ. ἐπισκ.* σ. 75]].

2) Ἰλιάδ. Γ, 394. Βλ. καὶ Ὀδ. δ, 10.

3) *Euripid.* Ἀνδρομ. 987.

4) *Terent.* Andr. πρ. Γ σκ. V στ. 18 κέ.

5) *Hahn* *Albanesische Studien* I σ. 143 : «Der Vater verheirathet seine Söhne  
nach seinem Willen, und ohne sie über die Wahl der Braut irgend zu Rathe zu  
ziehen». Βλ. καὶ σ. 195 : «Eine so strenge (οἷα ἡ πατρικὴ ἐξουσία παρὰ Ρωμαίοις)  
väterliche Gewalt scheint sich nur in der Rica (Ἀλβανικὴ χώρα) zu finden, denn  
an anderen Orten ist die Einwilligung des jungen Mannes erforderlich ; die  
Mädchen dagegen werden nirgends um ihre Neigung befragt».

6) *Dora d' Istria* *Scènes de la vie Serbe en Indépendance hellénique* (ἐφημερ.  
τῶν Ἀθηναίων) ἔτ. Γ' ἀρ. 110.







τὰ φορέματά της καὶ 100 γρόσια, ὅπως τὸ ἔθιμον ἐκπληρωθῇ.—Ἡ τῶν γυναικῶν πρᾶσις ἦν φαίνεται ἔθιμον τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ βορβάρων λαῶν. «Τοὺς γὰρ ἀρχαίους νόμους λίαν ἄπλοους εἶναι καὶ βαρβαρικοὺς (λέγει ὁ Ἀριστοτέλης) <sup>1)</sup> ἐσιδηροφόρου γὰρ τότε οἱ Ἕλληνες, καὶ τὰς γυναῖκας ἐωνοῦντο παρ' ἀλλήλων».

Τούτου ἔθιμον παραπλήσιον, ἀρχαιοτάτης καταγωγῆς, εἶναι ὁ ἄνευ προικὸς γάμος, παρὰ Μανιάταις μόνον τηρούμενον· ὡς καὶ ὁ Καλαποθάκης ἀναφέρει <sup>2)</sup>, «ὁ πατήρ ἢ οἱ τῆς νύμφης συγγενεῖς οὐ μόνον οὐδεμίαν ἄλλην προίκα, πλὴν τῶν ἐνδυμάτων, ἅτινα ἀναλόγως τῆς ἐκυτῶν καταστάσεως εἰμποροῦν νὰ εἶναι πολλὰ ἢ ὀλίγα, δίδουσιν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ νυμφίου λαμβάνουσιν, ὁ μὲν πενθερὸς ἂν μὲν εἶναι ἀνωτέρας ἢ ἴσης γενεᾶς μὲ τὴν τοῦ γαμβροῦ πολλὰς ἢ ὀλίγας δραχμὰς κατὰ τὴν συμφωνίαν (ἐνίοτε μεταξὺ τῶν πτωχοτέρων 50 γρόσια)· ἔπειτα ἀριθμὸν τινα σφακτῶν καὶ ἀνάλογον ἀριθμὸν ἄρτων ἀρκετὰ μεγάλων, καὶ διπλασίας τούτων ὀκάδας οἴνου. Κατόπιν ἐν τῇ παραδίδοσθαι τὴν νύμφην, ὁ νυμφίος, ὅστις οὐδέποτε πρὸ τῆς στιγμῆς ταύτης δύναται νὰ πλησιάζῃ τὴν νύμφην καὶ νὰ συνομιλήσῃ μετ' αὐτῆς, εἶναι ὑπόχρεως νὰ δώσῃ δραχμὰς τινὰς πρὸς τὸν παραδίδοντα αὐτῇ τὴν νύμφην καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς στενωτέρους συγγενεῖς αὐτῆς, ἐκ τούτων δὲ αἱ μὲν πρὸς τὸν παραδίδοντα διδόμεναι καλοῦνται παραδοτικά, αἱ δ' εἰς τοὺς συγγενεῖς τῆς νύμφης παλληκαριάτικα <sup>3)</sup>. Σημειωτέον ὅτι ὁ θελήσας νὰ λάβῃ τὴν ἀνωτέρας οἰκογενείας, οὐ μόνον λίαν ἀκριβὰ πληρώνει αὐτήν, ἀλλὰ καὶ θαλάσσιον σχεδὸν τοῖς συγγενεῖς τῆς νύμφης γίνεται· ἂν ὅμως ὁ γαμβρὸς εἶναι ἀνωτέρας οἰκογενείας τότε ἂν καὶ ἔξω λαμβάνει τινὰ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ καὶ εἶναι ὑπόχρεος νὰ σπερσιζῇται αὐτὸν τε καὶ τοὺς λοιποὺς συγγενεῖς τοῦ κατὰ πάσαις περιστάσεσι». Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἔσχεν ἰσχὺν νόμου, καὶ ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ συλλέξαντος τὰς νομικάς τῆς Ἑλλάδος συνηθείας Παύλου Καλλιγᾶ <sup>4)</sup>.

Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐπεκράτει καὶ παρὰ Σέρβοις. Ἡ νύμφη δὲν ἔφερε τῇ συζύγῳ τῆς προίκα, ἀλλ' ὁ ἀνὴρ ἦν ὑποχρεωμένος νὰ προσφέρῃ τοῖς γονεῦσιν αὐτῆς ἔδνα. Μόνον ὁ κῶδις τοῦ Δανιὴλ Β' Πέτροβιτς ἀναγνωρίζει ὡς νόμιμον τὸν θεσμὸν τῆς προικὸς <sup>5)</sup>.

Ἐἵπαμεν ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο ἦν ἀρχαιοτάτον. Παρ' Ὁμήρῳ, ὡς γνωστόν, ὁ μνηστήρ ἔδιδεν ἔδνα εἰς τὸν πατέρα τῆς νύμφης <sup>6)</sup>. Νόμος δὲ τις τοῦ Λυ-

1) Ἀριστοτέλ. Πολιτ. Β'. ε', 11. [Περλ. καὶ Ἡρακλεῖδ. Π. πολιτ. 28 (ἔθιμον Θρακῶν νὰ πληρώνῃ ὁ ἀνὴρ)]].

2) Ἐν Εὐτέρπῃ τ. Δ' σ. 177.

3) Παλληκαριάτικον λέγεται προσέτι καὶ ἡ ἰδιαιτέρα θωρεᾶ, ἣν ὑποχρεοῦται νὰ δίδῃ πᾶσα χήρα νυμφευομένη ἄγαμον (Καλλιγᾶ Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου τ. Δ' σ. 140).

4) Καλλιγᾶ Περὶ Ἑθίμων ἐν Εὐρετηρίῳ Ἑλλήν. Νομολογίας (Παράρτ. Θέμιδος), ὑπὸ Ν. Ἰωαννίδου τ. Γ' σ. 295 [Παύλου Καλλιγᾶ Μελέται 1899 Α', 211]].

5) Dora d' Istria ἐνθ. ἀν.

6) Ἰλ. Α, 249 κέ. Π, 178. 190. Χ, 472. Ὀδ. ζ, 159. λ, 282. υ, 342. Περλ. Ἰλ. Ι, 146. 288. Συνηθίστο δὲ ὅπως καὶ ὁ πατήρ δίδῃ προίκα τινὰ εἰς τὴν κόρην του, ἥτις ἔδνα ὁμοίως ἐκαλεῖτο (Ὀδ. α, 277. ε, 53. 196. Ἰλ. Ν, 382. Πινδ. Ὀλυμπ. θ', 11. Εὐριπ. Ἀνδρόμ.



κούργου ἐκέλευε γαμεῖν ἀπροίκους <sup>1)</sup>· ὁ δὲ Σόλων κατὰ Πλούταρχον <sup>2)</sup> « τῶν ἄλλων γάμων ἀφείλε τὰς φερνάς, ἱμάτια τρία, καὶ σκεύη μικροῦ νομίματος ἄξια κελεύσας, ἕτερον δὲ μηδὲν ἐπιφέρεισθαι τὴν γαμετὴν ».—Παρ' Ἑβραίοις αἱ γυναῖκες δὲν ἔφερον προίκα πρὸς τοὺς ἄνδρας, ἀλλ' οὗτοι προσέφερον γαμήλια δῶρα <sup>3)</sup>· ὥσαύτως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Γερμανοῖς <sup>4)</sup>, ὧν ὁ καθ' ἑλίου βίος καὶ χαρακτήρ πολλὰς ἀναλογίας πρὸς τὸν τῶν Μανιατῶν παρουσιάζει.

Περὶ προίκος τοῦ λόγου γενομένου θέλω εἶπει τινὰ ἐνταῦθα <sup>5)</sup>, σημειῶν ὅτι τὰ περὶ αὐτῆς ἔθιμα ὑπὸ νομικὴν ἔποψιν ἀναφέρει καὶ ὁ Maurer.

Ἡ προίξ κυρίως συνίσταται εἰς χρηματικόν τι ποσόν, καὶ ἀκίνητα κτήματα· οὐχ ἥτιον μέγα μέρος αὐτῆς αποτελοῦσι καὶ ἀρκετὰ ἐπιπλά τοῦ οἴκου, καὶ ἱματισμός (σκοουτισμός, σκοουτικό), καὶ διάφορα τῆς πολυτελείας κοσμήματα ὑπὸ τῶν γονέων τῇ νύμφῃ δωρούμενα· ταῦτα ἐκθέτουσιν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ὅπως ἐρχόμενοι οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι παρατηρῶσι καὶ θαυμάζωσιν αὐτά <sup>6)</sup>. Τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν τοῦ Πλουτάρχου χωρίον δεικνύει ὅτι καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐδίδοντο ὡς προίξ ἱμάτια καὶ σκεύη. Ἡ Κλυταιμνήστρα παρ' Εὐριπίδῃ φέρει ἐν ὀχήμασι τὴν προίκα τῆς κόρης τῆς Ἰφιγενείας <sup>7)</sup>· πρὸς καλυτέραν δὲ τῶν παρ' ἀρχαίοις καὶ παρ' ἡμῖν ἐθιζομένων σύγκρισιν παραθέτω τὸ ἐξῆς τοῦ Εὐριπίδου χωρίον <sup>8)</sup>, ἐν ᾧ ὁμιλεῖ ἡ νέα τοῦ Νεοπτολέμου σύζυγος Ἑρμιόνη·

Κόσμον μὲν ἀπὸ τοῦ πατρὸς ἡμετέρας χλιδῆς  
στολμόν τε προίκα· τὴν δὲ ποικίλων πέπλων  
σάκων Ἀχαιοῦ σὺνδὲ Πηλεὺς ἄπο



2. 153). [[ Βλ. καὶ I. W. G. van Oordt De nuptiis ἐν Mnemosyne 1898 τ. 26 σ. 287 κέ. (περὶ τῆς ἀγορᾶς νύμφης παρ' Ὀμήρῳ καὶ συγκρίσει πρὸς τὴν αὐτὴν συνθήθειαν Κάφρων) ]].

1) Αἰλιαν. Ποικ. Ἰστ. 7, 6. Ποντάρχ. Λακεδ. ἀποφθ. 11 σ. 277.

2) Πλουτάρχ. Σόλ. 20.

3) Γέν. ΚΔ', 22. 53. ΚΘ', 15—19. 27—29. ΛΔ', 2. Βασιλ. Α', ιη', 23—25.

4) Tacit. Germ. 18. «Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert. Inter sunt parentes et propinqui, ac munera probant; munera non ad delicias muliebres quaesita, nec quibus nova nupta comatur; sed boves et frenatum equum at scutum cum framea gladioque. In haec munera uxor accipitur, atque invicem ipsa armorum aliquid viro adfert. Hoc maximum vinculum, haec arcana sacra, hos conjugales Deos arbitrantur».

5) Περὶ τῆς προίκος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις βλ. Pauly Encyclopädie ἄρθρ. dos [[ Hermann Privataltert. σ. 262. 263 κέ. Iv. Müller Gr. Privataltert. 446 d. 447 c. Becker-Göll Charicles III, 316. 356 κέ.—Μαρτυρίας περὶ τῆς προίκος παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ βλ. ἐν ὑποσημειώσει κατωτέρω ]].

6) Πρβλ. Guys Voyage littéraire en Grèce τ. I σ. 249 κέ.: «La plus grande partie de la dot consiste en pierreries et en habits qu'on étale avec faste;... Les Grecs tirent aujourd'hui beaucoup de vanité de cet étalage qui se fait toujours dans l'appartement même où les parents de la fiancée reçoivent les visites».

7) Εὐριπίδ. Ἰφίγ. Αἰλ. 610.

8) Εὐριπίδ. Ἀνδρ. 147 κέ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ



δόμων ἀπαρχὰς δεῦρ' ἔχουσ' ἀφικόμεν.  
 ἀλλ' εἰς Λακαίνης Σπαρτιάτιδος χθονὸς  
 Μενέλαος ἡμῖν ταῦτα δωρεῖται πατὴρ  
 πολλοῖς σὺν ἔδνοις, ὥστ' ἐλευθεροστομεῖν<sup>1)</sup>).

Ἡ προῖξ συνεφωνεῖτο μεταξύ τῶν γονέων τῶν μελλονύμφων, πρότερον μὲν ἰδιωτικῶς ἤδη δὲ ἐνώπιον συμβολαιογράφου, τὰ δὲ συντασσόμενα συμβόλαια προικοσύμφωνα καὶ προικοχάρτια<sup>2)</sup>, ἢ ἐπὶ τὸ ξενικώτερον κόπιας<sup>3)</sup> καλοῦνται. ἐν δὲ Κωνσταντινουπόλει τράχωμα λέγουσι τὰς ἐν τοῖς συνοικεσίοις διδομένας τῷ γαμβρῷ παρὰ τῆς νύμφης χρηματικὰς ἐπιδόσεις<sup>4)</sup>.

Ἡ προῖξ κομίζεται ἐπὶ ἱππων συγχρόνως μὲ τὴν συνοδίαν τοῦ γαμβροῦ, παραλαμβάνοντος τὴν νύμφην. Ἐν Κερασσοῦντι ὁμοῦς συνηθίζουσι νὰ πέμπωσιν οἱ γονεῖς τῆς νύμφης «τὴν πρῶτάν τῆς τρίτης φορτῶσαντες εἰς τινὰ γυναῖκα τὰ κιθώτιον αὐτῆς, περιέχον τὴν προῖκα, συνισταμένην εἰς ὠρισμένην ποσό-

1) Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἐκφράζει καὶ ἡ σημερινή παροιμία «Ἡ νύφη μὲ χωρὶς προικιά μιλᾷ καὶ συλλογιέται» (Βενιζέλ. σ. 102) ἀνάλογος πρὸς τὴν «Νύμφη ἀπροικος, παρρησίαν οὐκ ἔχει».

2) Πρὸς. *Hahn* Alban. Stud. I, 195. [*Beyersdorf* 1924 καὶ παρατηρ. σ. 41—2]].

3) [Καὶ ἀβαντάρια ἐν Μήλῳ (Νεοελλ. 'Ανάκτορον Ἀβαντάρια κ.λ.). "Αλλὰι λέξεις πρὸς δῆλωση τοῦ προικοσυμφώνου : ἀρεσκεία ἐν Ἑλληνισμῷ ἀντὶ τῆς ἀρεσκείας τῶν γονέων παραχωροῦνται τὰ προικῶς» (*Ἀραβαντινοῦ* Ἡπειρ. γλῶσσικόν 1920), ἐν δὲ Νισίῳ λέγεται ἀβαντάρια ἢ ἀβαντάρια τὴν ἐξ ὀφείλουσιν ἀδελφὴν καὶ τοὺς ἀδελφούς τῶν γονέων τοῦ ἐπιτρώπου καὶ τῶν γονέων καὶ πολλῶν οἰκείων καὶ φίλων (1911, *Σύλλ.* 16', 190). Ἐν Βελ-θάνδρῳ στ. 1023 σ. 158 *Legrand* ἀναφέρεται ὅτι ὁ *Βελθάνδρ* γράφε προικοσύμφωνον κόρη τῆς Φαιδρονκάλας». Περὶ προικοσυμφώνων παρατηρ. βλ. *Hermann Privatalt.* σ. 261—2, 265. *Id.* *Müller* Griech. Privatalt. 1, σ. *Becker-Göll* Charicles III, 355. Βλ. καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἐν «*Ἀθηναίῳ*» τ. II σ. 235' ρουχισμός (ἔσθης) κλπ. *CIG.* 2335 b. Παρὰ Βυζαντινοῖς : *Ferrari* Diritto matrimoniale secondo le Novelle di Leone il Filosofo ἐν Byz. Zeitschr. 1909 σ. 162. Παλαιὰ προικοσύμφωνα βλ. αὐτ. 1896 τ. V σ. 114—5 (τοῦ *ΙΕ'* αἰ. ἐν Ἀχρίδι). Ἀρμονία 1900 σ. 695—704 (*Ἀ. Μηλιαράκη* Προικοσύμφωνον συνταχθέν ἐν Σύρῳ τῷ 1597). *ΚΠ.* Σύλλ. *ΚΕ'*, 159—160 (συμὰ καὶ τοῦ *ΙΖ'*, *ΙΗ'* καὶ *ΙΘ'* αἰ.). *Μικρασιατ.* ἡμερολ. 1913 σ. 349—351 (Σίφνου καὶ Ἀνδρου τοῦ *ΙΗ'* αἰ.). Φύσις 1909 τ. Θ', 270 (Σύρου-καθολικῶν-τοῦ 1710). *Πασιπύη* *Χιακ.* γλωσσάρ. σ. 33—5 (χιακὸν τοῦ 1720 καὶ προικολαβὴ τοῦ 1793). Ἔστια 1882 τ. *ΙΔ'*, 712—3 (Αἰνίου τοῦ 1806). Ἐπίσης πολλὰ χιακὰ ἐν *Καρελλάκῃ* *Χιακὰ* ἀνάλ. σ. 394—7. 401—6. 413 κέ. 456 κέ. 480 κέ.]].

4) Βίος *Γρηγορίου* τοῦ *Ε'* πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθ. 1853 σ. 26 καὶ ἐν *Πανθώρῳ* *ΙΒ'*, 124. Τὴν λέξιν ταύτην παράγουσιν ἐκ τοῦ τράχημα (τράχωμα) ὥς ἂν εἴποις χάριν δέσαν τραχημάτων εἰς τὴν νύμφην διδομένα, κατὰ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐκ τοῦ ἔδω, τρώγω, ἔδαρον», ἢ ὀρθότερον «ἐκ τοῦ λατινικοῦ tractus, tractatus, σύνθημα, συμφώνημα». [Ἐν τῷ Ἱμπερίῳ καὶ Μαργαρόνῳ ἀπαντᾷ ὁ ῥηματικὸς τύπος τῆς λ. : «δοῦκάτα τραχωμένα» (στ. 606 σ. 274 *Δάμπρου*. Βλ. καὶ σ. 368 ἐν λ. τραχωμένα). Περὶ τῆς λ. βλ. προσέτι *Ἀναστ. Ν. Ζιάκα* Περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς λέξεως τράχωμα ἐν *Νεολόγῳ* 1894 ἀρ. 7606. *Καμπούρογλου* *Μνημεῖα Β'*, 378 κέ. καὶ ἐν *Παρνασσῷ* 1894 τ. *ΙΖ'* σ. 161 κέ. *Σβορδῶν* ἐν *Διαθνεῖ* Ἐφημ. Νομοιμ. Ἀρχαιολ. 1899 σ. 352 κέ. *Ἰβίως* 357 κέ. *Θ. Ν. Φιλαδέλφεια* ἐν Ἀρμονίᾳ 1901 σ. 265 κέ.]].



[145]

τητα ἐνδυμασιῶν<sup>1)</sup>· οἱ πλουσιώτεροι δίδουσιν ὅσα ἂν θέλωσιν· εἰς τὴν κομίσα-  
σαν δὲ τὸ κιθώτιον τοῦτο δίδονται μικρόν τι πρὸς χρυμάτων. Ἀνοίγεται δὲ ἐνώ-  
πιον πολλῶν συγγενῶν καὶ φίλων συναθροισθέντων ἐπὶ τούτῳ»<sup>2)</sup>).

Ἐκτὸς τῆς κεκανονισμένης προικὸς καὶ ἄλλα δῶρα συνηθίζονται γὰρ δίδω-  
νται, μέρος αὐτῆς ἀποτελοῦντα· τοιαῦτα εἶναι ἡ προγαμιαία δωρεά, τὰ ἐμβα-  
τήκια, τὰ ἀνακαλυπτήρια καὶ τὰ ἀπανωπροίκια. Ἡ προγαμιαία δωρεά εἶναι  
ἡ αὐτὴ μὲ τὰ προγάμια τῶν ἀρχαίων, δῶρα πρὸ τοῦ γάμου διδόμενα<sup>3)</sup>. Ἐμ-  
βατήκια δὲ λέγονται τὰ εἰς τὸν γαμβρὸν ἢ τὴν νύμφην ὑπὸ τῶν πενθερῶν δω-  
ρούμενα κτήματα, ὅταν οὗτοι ἐμβαλῶσιν εἰς τὴν οἰκίαν των (τὸ πεθερικό<sup>4)</sup>).  
Τὰ ἀνακαλυπτήρια παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐδίδοντο, «ὅτε τὴν νύμφην πρῶτον ἐξά-  
γουσι τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ»<sup>5)</sup>. Καὶ νῦν «τῇ τρίτῃ τοῦ γάμου ἡμέρᾳ οἱ συγγενεῖς  
καὶ οἰκεῖοι φίλοι δῶρα τοῖς νεονύμφοις προσφέρουσιν»<sup>6)</sup>. Ἐν Κερασσοῦντι τὴν  
τρίτην ἀπὸ τοῦ γάμου ἡμέραν ἀρχίζουσι τὰ χαρίσματα· εἰς τὴν νύμφην προσ-  
φέρουσιν εἰς πάντας τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ ποτήριον οἶνοπνεύματος, χαρίζουσιν ἑκα-  
στος φλωρίον ἰσης ἢ διαφόρου ἀξίας, ῥίπτοντες αὐτὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου, ὅταν  
πίωσι τὸ οἶνόπνευμα. Ἡ νύμφη ἀναλαμβάνουσα τὸ ποτήριον φιλεῖ καὶ πάλιν

1) [[Καὶ παρ' ἀρχαίοις τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου ἡμέραν ὁ πενθερὸς ἔπειτα τῷ γαμβρῷ  
παντοσεῖν οἰκιακὰ σκευή· ταῦτα διὰ τὴν ἀποκομιδὴν, δδηγούμενα ὑπὸ λειχεύμονος παιδὸς καὶ  
κόρης (Schoemann Griech. Alterth. II, 50)].

2) Πανδῶρ. τ. Θ' σ. 518. [Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ Καλαμάτᾳ κατὰ τὴν ὁρισμένην ἡμέ-  
ραν τοῦ γάμου γίνεται τὸ προικισμὸς καὶ ἀνατίθεται τὸ μυστήριον ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμ-  
φης (καὶ ἀνακλίνουσα) Γ. Βεργίου, ἡμετέρας. Κατὰ τὰ περὶ τῆς ἐπομένης ἡμέρας τοῦ  
νυφιστολίου, τῶν συγγαρητῶν ἀνταλλάγματα τοῦ γαμβροῦ ἀκολουθοῦντες οἱ συγγενεῖς  
τοῦ παραλαμβάνουσιν ἑκάστος ἐν τῇ οἰκίᾳ ἑαυτοῦ προγαμμάτων, ἅτινα ἐν συνοδείᾳ κομίζουσιν  
εἰς τοῦ γαμβροῦ. Προπορεύεται δὲ εἰς τὴν οἰκίαν κόκκινον ῥόδιον, ἀντικαθιστῶν τὸ ἀλλαχὺ  
συνηθιζόμενον φλάμπουρο (αὐτόθεν). Παρὰ προικοπαραδόσεως ἐν Χίῳ βλ. Πασπάτη Χιακ.  
γλωσσάρ. σ. 301—2· (πρὸς τῆς λ. προικανάδοχος καὶ Ξανθοῦδην ἐν Λεξικῷ γρ.  
Ἀρχ. Α', 172—3)]].

3) Πολυδεύκ. Γ', 38. Τζέτζ. εἰς Λυκάφρ. 516. Κωιστ. Μανασ. Χρον. 5567. Δοίκ.  
Βυζαντιν. Ἰστ. σ. 16 d. [[«Ἡ προγάμου δωρεά, ἣ γοῦν τὸ καρίσκι» ἐν Ἑλληνικοῖς νό-  
μοις Κύπρου παρὰ Σάθα Μεσαιων. Βιβλ. Γ', 528 (βλ. καὶ σ. 583). Ἐν Καρπάθῳ γαμβρῶν  
λέγεται ἡ εἰς τὸν μελλόνυμφον, νυμφῶν δ' ἡ εἰς τὴν νύμφην προγαμιαία δωρεά (Ζωγρ.  
Ἀγ. Α', 321)]].

4) Χουρμουζ. Κρητικ. σ. 29: «Ἐπιστρέφοντες δὲ εἰς τὴν οἰκίαν τοὺς στέκονται ἔξωθεν  
τῆς θύρας ἐντὸς τῆς οἰκίας στέκει ἡ πενθερά τῆς νύμφης τὴν οἰκίαν ἐρωτοῦν τί χαρίζε-  
ται εἰς τὴν νύμφην τῆς; αὐτὴ λέγει· τῆς χαρίζω τὸ δεῖνα ἀμπέλι· ἡ 10, 20, 30 ῥίξας ἐλαίας  
εἰς τὸ δεῖνα μέρος». Ἐρατὸν τ. Α' σ. 115: «Εἰσερχόμενον τὸν γαμβρὸν ἀσπάζεται ὁ πεν-  
θερὸς καὶ δωρεῖται αὐτῷ δωρὸν τι κινήτων ἢ ἀκινήτων πολλὰς κτήμα, καλούμενον ἐμβα-  
τήριον». Wachsmuth Das alte Gr. im neuen σ. 94—95: «Hierauf entwickelt sich  
eine weitere Scene mit den Schwiegerältern der Braut, welche derselben  
bedeutende Geschenke an Oelbäumen oder Weinstöcken u.s.w. versprechen  
müssen (ἐν Ἡλιδι)». [[Ἐν Καρπάθῳ ἐμπατικὴ λέγεται ἡ διδομένη τῷ μελλονύμφῳ δωρεά  
ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του εἰς τοὺς γάμους πρὸς στεφάνωσιν (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 322). Ἐμπασιδίων  
ἐν Χίῳ «τὰ προγαμιαία ἢ τὰ προικῶα δῶρα» (Πασπάτη Χιακ. γλωσσάρ. σ. 148)]].

5) Πούχ. λ. Τι περὶ τῶν ἀνακαλυπτηρίων λέγει ὁ Ἀρποκρατίων βλ. κατωτέρω.

6) Χ. Πουλίου Περί τῆς καταγωγῆς τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων σ. 32.



τὴν χεῖρα τοῦ δόντος. Ἔρχονται δὲ καὶ διάφοροι συγγενεῖς καὶ φίλοι, καὶ ποιοῦσιν ὁμοίως<sup>1)</sup>. Ἐν Κύπρῳ ἐξημέρωμα λέγονται, ὡς διδόμενα ὑπὸ τοῦ νυμφίου τῇ νύμφῃ περὶ τὴν αὐγὴν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου<sup>2)</sup>, ὁμοιάζουσι δ' οὕτω πρὸς τῶν ἀρχαίων τὰ ἐπαύλια «τὰ μετὰ τὴν ἐρχομένην ἡμέραν τοῦ γάμου δῶρα παρὰ τοῦ τῆς νύμφης πατρὸς φερόμενα τοῖς νυμφίοις ἐν σχήματι πομπῆς»<sup>3)</sup>.

<sup>1)</sup> Ἀλλαχοῦ προσφέρονται τῇ νύμφῃ δῶρα πρὸ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου, ἢ εὐθὺς ἅμα περατωθῇ ἡ ἱεροτελεστία<sup>4)</sup>. Κῦπου δ' ἄλλου, λέγει ὁ Ἀ. Ἀντω-

1) Πανδῶρ. Θ', 518.

2) Σαριπόλου Σύστημα ποινικῆς νομοθεσίας, 1868 τ. Α' σ. 381. [[Βλ. καὶ Διονκ. Φιλολ. Ἐπισκέψεις σ. 93. Σίμων Μενάρδου Περί πλουμιστήρας ἐν Ἀγῶνι (ἐφ. Ἀθηνῶν) 28 Δεκεμβρίου 1901 καὶ ἐν Ἀληθείᾳ (Κύπρου) 1 Ἰαν. 1902]].

3) Εὐστ. εἰς Ἰλιάδ. Ω, 29 σ. 1337, 43. [[Ετομ. Μ. λ. ἐπαύλια. Σονίδ. ἐν λ. Deubner Ἐπαύλια ἐν Jahrb. d. deutsch. arch. Institut. 1900 σ. 151]]. Ὅμοια φαίνεται εἶσι τὰ τῶν ἀρχαίων προσρθηματήρια (Πολυδεῖκ. Γ', γ', 36) καὶ ὀπήτρια (Ἡσυχ. λ.). Περί τῶν ἀνακαλυπτηρίων ὁ Ἀρποκρατίων λέγει τὰ ἐξῆς ἐν λ.: «δῶρα διδόμενα ταῖς νύμφαις παρὰ τοῦ ἀνδρός καὶ τῶν οἰκείων καὶ φίλων, ὅταν τὸ πρῶτον ἀνακαλύπτωνται». [[Περί ἐπαυλίων βλ. καὶ Becker-Göll Charicles III, 377 καὶ Deubner Ἐπαύλια σ. 278 καὶ Deubner ἐνθ. ἀν. σ. 146 καὶ Bruckner Athenische Hauswirtschaft σ. 109 καὶ Pauly-Wissowa Real-Enc. VIII, 2 σ. 2131]].

4) [[Ἐν Φέρραις, κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐπὶ τῇ νύμφῃ προσκεκλημένην ἀφίλει, νὰ προσέρῃ εἰς τὴν νύμφην ὡς δῶρον ἐν ἄγγιστον ἑλθόντων τῶν εὐφραστῶν ὡς οὐκ οὐκ κτήνη, ψαροὺς, ἀνέκτα καὶ τῶν ὁμοίων» (Κ. Σ. Π. Β' 557)]. Ἐν Κύπρῳ κατὰ τὸ πλοῦμισμα τοῦ κορβατιοῦ καὶ ἐνθ' ἄζεται τὸ ἄσμα καὶ τῶν οἰκείων, οἱ συγγενεῖς ῥίπτουσιν ἐπὶ τοῦ στρώματος χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν τι νόμισμα (Πανδῶρ. Θ', 518). Ἐπισκ. σ. 78—80). Δῶρα τῶν συγγενῶν κατὰ τοὺς γάμους ἐν Σινασφ. Καππαδοκίᾳ βλ. Ἀρχελαίου-Σαγαντίδου Σινασφ. σ. 70. Περί τῆς ἐπικρατοῦσης συνηθείας νὰ προσφέρωσιν οἱ προσκεκλημένοι δῶρα μαρτυρεῖ καὶ γαμήλιον ἄσμα τῆς Κύπρου (Διονκ. σ. 85. Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 723), ἐν ᾧ γίνεται μυσία καριοκίων τῶν καλεσμένων, προσέτι δὲ καὶ ἡ λακωνικὴ παροιμία «Ἀκουσεσ λάδι; τρέχα. Ἀκουσεσ στεφάνι; ψεύγα» (Παρνασσός ΙΕ', 639. ΠΠ. λάδι 1) λεγομένη ἐπὶ τῶν «δικονότων τὰς ὠφελείας καὶ ψευδόντων τὰς ζημίας», διότι οἱ σπεύδοντες εἰς γάμους ζημιοῦνται, καθὼς ὑπόχρεοι νὰ ῥίπτωσιν εἰς τὸν δίσκον τῶν ἱερῶν», κατὰ τὴν ἐπεξηγήσιν τῆς παροιμίας ὑπὸ τοῦ Νεστορίδου (αὐτ.). Ἐν Κυθήροις ἑπαύλια λέγονται τὰ προσφερόμενα ἐν καιρῷ γάμου (Πανδῶρ. ΙΒ', 478), ἐν δὲ Λέρῃ ἐνια τὰ ὑπὸ τῶν νεονύμφων διδόμενα πρὸς τὰ πανθερεῖα δῶρα (Οἰκονομοπούλου Λερισκ. σ. 70. 84). Παλαιότερον, ἐν Καρυαῖς τῆς Κορινθίας, «μετὰ τὴν τελετὴν τοῦ γάμου, ὅταν οἱ νεόνυμφοι ἐπέστρεφον ἐκ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν οἰκίαν, τότε ἀντὶ νὰ καθίσωσιν ἐπὶ καρεκλῶν ἢ ἀνακλιντρῶν, ἐκάθηντο ἐπὶ δύο σακκίων, ἅτινα ἦσαν πλήρη σίτου, οἱ δὲ συγγενεῖς καὶ φίλοι αὐτῶν, ἐρχόμενοι εἰς χαίρεσίν των, ἔθετον ἐν ὅποιονδήποτε δῶρον ἐπὶ τῆς καφαλῆς ἢ ἐπὶ τοῦ ὅμου τῆς νύμφης» (Φαρόῦ Ἰστορ. τῆς ἐν Κορινθίᾳ ἑλλην. ἀποικίας, 1888 σ. 99). Καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς Ρωμανίας, κατὰ τὸν Paspali (Etudes sur les Tchinghamianés 1870 σ. 288), «il est d'usage d'offrir aux personnes, qui sont sur le point de se marier, des offrandes, soit en habillements, soit en bijoux. Le parrain qui, pendant la cérémonie du mariage tient les couronnes des fleurs posées sur la tête des mariés, est tenu de leur donner quelque objet de valeur; c'est cette offrande que plusieurs nomades chrétiens appellent *kiribé*, grec moderne *κομπαρατίτικα*». Περί προσφῶρων συγγενῶν καὶ φίλων παρ' ἀρχαίους βλ. Becker-Göll Charicles III, 379. Schömann



νιάδης ἐν τῇ Κρητηΐδι<sup>1)</sup>,

*Kāpon* δ' ἄλλοῦ νεανίαί τὰ δῶρα συλλέγουσιν, ὅσα  
φέρουσι φίλοι πιστοί, κηδεσταί, συγγενεῖς καὶ ἐταῖροι,  
μέλλοντες ἔπαινον πάλιν ν' ἀκούσουν εἰς πλῆθος διατίχων.  
Ἄδουν καὶ πλέκουν στεφάνην χρυσοῦν νομισμάτων ἀρχαίων,  
ἥντινα κόρη μικρὰ πρὸς τὴν νύμφην ἐν ὥρᾳ θὰ φέρῃ.

Τελουμένου τοῦ μυστηρίου, ὁ πατὴρ πρῶτος ἀσπάζεται τοὺς στεφάνους,  
δίδει τὴν εὐχὴν τοῦ ἐπισήμως εἰς τοὺς στεφομένους, καὶ ἀναρτᾷ εἰς τὸν λαί-  
μὸν τῆς νύμφης χρυσὰ νομίσματα. Τὸ αὐτὸ πράττει ἡ μήτηρ καὶ ἅπαντες οἱ  
συγγενεῖς βαθμηδόν, καθὼς καὶ οἱ παρευρισκόμενοι ἅπαντες δίδουσι χρημα-  
τικά δῶρα εἰς τὴν νύμφην<sup>2)</sup>. Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ῥούμελης τίθεται δίσκος  
ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης καὶ ἐπ' αὐτοῦ οἱ περιεστῶτες ῥίπτουσι νομίσμα-  
τα, ἅτινα ὕστερον τρυπᾷ ἡ νύμφη καὶ κοσμεῖ τὸ φέσι ἢ τὸν λαίμὸν τῆς<sup>3)</sup>.

Griech. Altert.<sup>2</sup> II, 559. Περὶ καὶ Ἡούχ. λ. λεκανίδες, «κεράμει λοπάδες, καὶ ἐν  
αἷς ἀνθρῦπτά (κατὰ διόρθωσιν τοῦ Salvasius εὐθρῦπτα) ἔφερον τοῖς νεογάμοις». Φώτιον λ.  
λεκανίδες σ. 213, 9. Miller Lexiques gr. ἐν Annuaire de l'Assioci. Et. gr. 1874 σ.  
251 λ. ἀθρήματα. Μαρτυρίας περὶ τῆς ἀντικειμένης τῆς προσφοράς δώρων κατὰ τοὺς γάμους  
παρὰ διαφόροις λαοῖς βλ. Nore Ceremonies, mythes et tradit. des provinces de  
France σ. 62 (Aude Λαγκεδονία σ. 89), trad. pop. 1904 σ. 351—5 (Κάτω Βρε-  
τάνης). Rev. d. l'hist. d. rel. 1911 σ. 329 κέ. (Σαβοτᾶς). Arch. per le trad.  
pop. ol. 1922 σ. 233, 294 (Ἰταλία). Western Asiatic Studies σ. 182  
(Περσῆς), Journ. asiatique 1911 σ. 130 (Γεωργίας). Συμβολικά δῶρα ἐν Μα-  
ριατῆς Ζακύνθου βλ. B. Schmidt, Die Aisch. Zäkynthos σ. 31. Βλ. καὶ ὅσα περὶ τῶν  
κατὰ τὴν μνηστειάν δώρων ἀναφέρονται ἐν ἀπογρ. Συμμ. Β', 224 σημ. 2 καὶ 251]].

1) Ἀντωνιάδου Κρητικῆς σ. 9 [[2 σ. 15]].

2) Ἐρατὸ τ. Α' σ. 116. Χουμοῦζ. Κρητικὰ σ. 29 : «οἱ γονεῖς τῆς νύμφης, καὶ ἐν  
ἐλλείψει οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς τῆς, ἀσπάζονται τὸ εὐαγγέλιον, ἔπειτα τὸν νυμφίον καὶ  
τέλος τὴν νύμφην θέτοντας εἰς τοὺς ὦμους τῆς μανδήλια ἢ ἄλλα χαρίσματα· ὁμοίως καὶ  
οἱ γονεῖς ἢ οἱ συγγενεῖς τοῦ νυμφίου· ἔπειτα οἱ ἐνῶνοι καὶ τέλος οἱ περιεστῶτες, οἵτινες  
κρεμοῦν εἰς τὸν λαίμῃν τῆς νύμφης διάφορα νομίσματα περαομένα εἰς κλωστός». [[Βλ.  
καὶ Δελτ. Ἰστ. Ἐτ. Α', 529, 3. Καὶ ἐν Μεγαλοπόλει «αἱ φίλαι καὶ συγγενεῖς τῆς νύμφης  
καὶ τοῦ γαμβροῦ, καθ' ὃν χρόνον φιλοῦσι τὰ στέφανα, θωροδοῖν ἐν μεταξωτὸν μανδήλιον  
εἰς τὸν γαμβρόν καὶ συνοδεύουσιν τὸ δῶρόν των μὲ ἐν μικρὸν ῥάπισμα» (Ἀρχαῖ. Ἐπστ.  
1903 σ. 76). Παρόμοιον ἔθιμον καὶ ἐν Λάστῃ (Ἰδοκωρη Λάστα σ. 107). Ἐν Βυσοκᾷ Κα-  
λαβρύτων ἡ πενθερὰ ῥίπτει εἰς τὸν δεξιὸν ὦμον τοῦ γαμβροῦ μπόλιαν ἢ ποικιλόχρωμον μαν-  
δήλιον (Δελτ. Ἰστ. Ἐτ. Α', 130). Ἐν Σκύρῳ δὲ ἐκάτερος τῶν δύο παρανύμφων προ-  
φέρει μεταξωτὸν ὕφασμα, ῥιπτόμενον ἐπὶ τῶν ὦμων τῶν νεονύμφων (Κωνσταντινίδου Ἡ  
νήσοις Σκύρος σ. 161]]].

3) Buchon La Grèce continentale et la Morée σ. 236 : « Sa tête (τῆς νύμφης)  
et ses épaules étaient recouvertes d'un épais voile ou plutôt d'un châle, et sur  
sa tête était posée une large coupe d'argent... en arrivant devant la mariée,  
chacun de nous déposa sur la coupe, placée sur sa tête, une petite pièce d'ar-  
gent ou d'or, antique ou moderne, grecque ou française. Les pièces d'or et  
d'argent recueillies ce jour-là sont ensuite percées, passées dans un fil d'argent  
et ajustées de manière à former un bonnet fort gracieux, composé parfois des  
monnaies antiques les plus rares».



Ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τὸ τέλος τῆς ἱεροτελεστίας κάθηται ἡ νύμφη εἰς γωνίαν πρὸς τῆς αἰθούσης, οἱ δὲ πλησιέστεροι συγγενεῖς ἀσπαζόμενοι αὐτὴν τῇ δωροῦσιν ἀδαμάντινον δακτύλιον.

Ὁ Lebrun περιγράφει ἕτερον τρόπον τοῦ δίδειν τοῖς μελλονύμφοις δῶρα, σωζόμενον μέχρι τοῦ νῦν εἰς πολλὰ μέρη. Πρὶν ἢ ἀρχίσῃ ἡ ἱεροτελεστία φέρουσι μεγάλον δίσκον εἰς τὸν ἱερέα, ὅστις τὸν θέτει πρὸ τῶν περιεστώτων καὶ ἐρωτᾷ αὐτοὺς ἂν ἔχωσι δῶρόν τι νὰ κάμωσιν εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύμφην. Πρῶτος ὁ παράνυμφος (le Compère ou Parrain qui est comme le Parrainymphe) θέτει τὸ δῶρόν του εἰς τὸν δίσκον καὶ μετ' αὐτὸν πάντες οἱ προσκεκλημένοι ἕκαστος κατὰ τὴν περιουσίαν του ἢ τὴν ἐλευθεριότητά του. Τινὲς μὲν δίδουσι ἕν χρυσὸν δουκάτον, ἄλλοι ἕν τάληρον, καὶ οἱ πενέστεροι ἕν γρόσιον (vingt huit sous)<sup>1)</sup>. Ἄλλοι δίδουσι πράγματα διὰ τὸ οἰκοκυρεῖον, ὡς μανδήλιον, λυχνίας, μαγειρικά σκεύη καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὅταν ὅλοι προσήνεγκον τὰ δῶρά των ὁ παράνυμφος συλλέγει ὅλα τὰ χρήματα, τὰ δένει εἰς ἕν μανδήλιον καὶ τὰ θέτει εἰς τὴν ποδιάν τῆς νύμφης, βάλλει δὲ κατὰ μέρος τὰ ἐπιπλά<sup>2)</sup>).

Ἀπ' αὐτοῦ λέγεται τὸ ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ εἰς τὸν γαμβρὸν διδόμενον κτήμα, ὅταν ἡ κόρη του δὲν ἦτο παρθένος. Ἀνωτέρω δὲ ἐποιήσάμεθα μνείαν τοῦ παλληκαριάτικου, δωρεᾶς ὑπὸ χήρας διδομένης ἐν γαμβρὸν, ὅστις συνέβηται μετ' αὐτῆς εἰς γάμον, τὸ πρῶτον νυμφευμένης.

Ὁ γαμβρὸς εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀγοράσῃ ἐπὶ τὴν νύμφην ἐσθῆτα ἡγνίαν πέμπτου ἐκ τῶν γυναικῶν δὲ πακιδῶν εἰς τὸν γάμον προσφέρει δῶρον τοῦ Κερασσοῦντι τὴν Κυριακὴν τοῦ γάμου πέμποντα εἰς τὴν νύμφην τὰ σινιά. Εἶναι δὲ ταῦτα δύο δίσκοι, ἐφ' ὧν τίθενται διὰ τὴν ἐμμενὴν ὑποδήματα καὶ καλύπτρα, ἥτις πρότερον μὲν ἦν ἐρισοῦχον ἢ ὑψοσμοῦσιν ὡς ἔλεγετο, καὶ ἐλέγετο τουβάκι, τανῦν δὲ εἶναι μεταξίγη (τουρκιστὶ τσαρτσάφ). Τοὺτους φέρουσιν ἐπὶ κεφαλῆς νεάνιδες ἢ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ, συνοδευόμεναι ὑπὸ τῶν γυναικῶν. Ἀφοῦ δὲ παρτεθῶσιν αὐτοῖς τρωγάλια καὶ τράπεζα, τίθενται ἐν τοῖς αὐτοῖς δίσκοις

1) [Ἐἰς τρυβλίον ρίπτουσι τὴν παραμονὴν διάφορα νομίσματα, χαρίσματα τῆς νύμφης καλούμενα, ἐν Καρυαῖς Καβακλῇ (Δουλουδοπούλου Ἀνέκδ. συλλογὴ σ. 182). Ἀργυροῦν νόμισμα ἐν Ὑδρᾷ πρὸ τῆς στέψως (Γ. Α. Κριεζή Ἱστορία τῆς νήσου Ὑδρας. Πάτριαι 1860 σ. 203). Ἐν Σαράντᾳ Ἐκκλησίαις οἱ προσκεκλημένοι ἐπιγίνουσι τὰ χρηματικά των δῶρα ἐπὶ τοῦ ἄρτου, ὅστις μετὰ ἁλατος προσεφέρετο ἐντὸς δίσκου εἰς τὴν νύμφην μετὰ τὴν εἰσοδὸν αὐτῆς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἐκ τοῦ ἄρτου τούτου μίαν βούκαν ἔτρωγε ἡ ἡμέρα, τὴν δ' ἄλλην προσέφερε εἰς τὸν γαμβρὸν (Θρ. Ἐπετ. 1897 σ. 193)]].

2) Lebrun Voyage au Levant σ. 153.

3) [Ἐν Καρυαῖς Καβακλῇ ἡ νυμφικὴ στολὴ γίνεται ἐκ μέρους τοῦ πατρὸς τοῦ γαμβροῦ, παρὰ δὲ τοῖς μετοίκους ἐκ μέρους τοῦ πατρὸς τῆς νύμφης (Δουλουδοπούλου Ἀνέκδ. συλλ. σ. 59). Ἐν Βουρσοῦρῳ πλὴν τῆς νυμφικῆς ἐσθῆτος δι' ἐξόδων τοῦ γαμβροῦ παρασκευάζοντο καὶ τὰ ἐνδύματα τῶν διαφόρων μελῶν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, προσκαλουμένου εἰδικῶς ῥάπτου. (Ξενοφάν. Γ', 165). Πρὸ τῶν ἀρραβώνων, ἐν Νισύρῳ, ὁ μνηστὴρ φέρει εἰς τὴν οἰκίαν του ῥάπτριαν, διὰ νὰ κόψῃ τὰ φορέματα τῆς μνηστῆς (Γ. Παπαδοπούλου Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 58)]].







καίου (ματισμοῦ ὁ ἀνώνυμος ὄρος τῆς προικὸς<sup>1)</sup>. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀποσπῶμεν τὰ κατωτέρω, ἐν οἷς ἐν ἐκτάσει ἐκτίθενται αἱ περὶ προικὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συνήθειαι.

«Ἐπειδὴ τοιγαροῦν καὶ οἱ τῆς Πολιτείας καὶ ἐπαρχίας ταύτης (τῶν Ἀθηνῶν) χριστιανοὶ ἔφθασαν ἤδη περιπεσεῖν τοιαύτῃ τινὶ κοινῇ δυστυχίᾳ τε καὶ δυσπραγίᾳ ἐξ ὑπερβολῆς καὶ ἀμετρίας, τὴν ἀρχὴν λαβούσῃ ἐν ταῖς διδομέναις προικοδοσίαις ταῖς θυγατράσιν αὐτῶν ἐπικρατησάσης καὶ γὰρ ἄνωθεν συνηθείας ἐν τῇ πολιτείᾳ ταύτῃ μὴ μόνον διδοσθαι ἄσπρα μετρητὰ ταῖς εἰς γάμον ἐκδιδομέναις θυγατράσιν αὐτῶν, ἀλλὰ προσεῖτι προικοδοτεῖσθαι ταύταις καὶ πράγματα, καὶ κτήματα, ἐλαιόδενδρα δηλαδὴ, ἀμπέλια, χωράφια, μάλαγμα, μαργαριτάριον, καὶ φορέματα ρουχικὰ οὐ τῆς τυχεύσεως τιμῆς ὄντα, καὶ διὰ τὸ ἀδιόριστον εἶναι τὴν τούτοις δόσιν, εἰς ὑπέρογκόν τινα αὐξησιν τοῦ πράγματος κατὰ μικρὸν προκεχωρηκότος φιλοτιμίαις σφαλεραῖς τῶν ἀσταθμήτων λογισμῶ ἀδικρίτως εἰς ἐπιδείξεις ματαίας φερομένων ἡθῶν, οἱ τέως ἐμπολιτευόμενοι χριστιανοὶ βιαζόμενοι ἐκόντες ἀέκοντες ἀκολουθεῖν τῇ τοιαύτῃ ἀταξίᾳ τῆς ὑπερβολῆς, ἐφ' ᾗ διασῶσαι ἕκαστος τὸ τῆς ἥς ἔτυχε τάξεως ἐν τῇ πολιτικῇ καταστάσει ἐντιμον, μυρίων κακῶν ἄθροον ἐν πείρᾳ γίνονται αὐτοὶ τε γὰρ ὑποπίπτουσιν ἐσχάτῃ δυστυχίᾳ ἀναγκάζεσθαι ἐκκενῶσαι πᾶσαν αὐτῶν τὴν περιουσίαν εἰς τὴν προικοδοσίαν τῆς θυγατρὸς αὐτῶν, καὶ τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς αὐτῶν ἐν ἐνδείᾳ ἐσχάτῃ ἀπερῶσθαι, οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἄρρενας αὐτῶν παῖδας ἀπρονοήτως καὶ ἀκαταμέτρητους καταλιπώντες, ἀκατάκτως κατεστῆκεν τῆς ἀντιθέσεως τοῦ πατρὸς τῆς θυγατρὸς καὶ νομικῆς διατάξεως κοινῆς καὶ ἰσομοίρου ἐκ τῆς ἀπείρου περιουσίας συμμεθέσεως μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν . . . Κάντε οὖν ἐκ τούτων, ὅπως ἡ μὲν πρώτη προικοδοσία ὑπάρχῃ διωρισμένη εἰς χίλια πεντακοσίου γρόσια, δηλαδὴ πάντων τῶν προικοδοτουμένων πραγμάτων εἰς μέσον προτιθεμένων, τῶν μουλκίων,

1) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἑθνικῇ Ἡμερολογίῳ ὑπὸ Μ. Π. Βρετοῦ 1864 σ. 233—237. [[Γενικῶς περὶ κανονικῶν διατάξεων καὶ ὄρων προικοδοσιῶν βλ. Μ. Γεδεών Α' κατὰ τῆς πολιτείας καὶ τῶν προικῶν ἐθνικαὶ ἐνέργειαι κατὰ τοὺς τελευταίους τέσσαρας αἰῶνας ἐν ΚΠ. Σουλ. 1891 τ. ΚΑ' σ. 49—55, εἰδικῶς δέ: Διαταγαὶ Γάμων, Ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1767 (Δόγοι Σαμουήλ, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸς καὶ Ἀθ. Κοινητοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν σ. 410). Διαταγαὶ γάμων καὶ προικοδοσιῶν. Ὅροι καὶ κανόνες, Κων/πολις 1827. Μ. Γεδεών Κανον. διατάξεις Α', 70—3. 218. 257—260. 305—310. 314—339. Β', 78—80. 129—136. 145—8. 437—451. Τοῦ αὐτοῦ Γράμμα [πατριαρχικόν] κατὰ προικοδοσιῶν ἐν Φιλαδ. Ἠγφ 1896 ἀρ. 1 σ. 17—19. Α. Α. Παναγιωτίδου Κῶδιξ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος κατὰ προικοδοσιῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μητροπόλει Παραμυθίας καὶ ἱστορικαὶ τινες ἐξ αὐτοῦ σημειώσεις ἐν ΚΠ. Σουλ. ΚΖ', 307—312. Κανονισμὸς τῶν προικῶν ἐν Διασκευάσει τῆς Ἡπείρου, δημοσ. ὑπὸ Σπ. Λάμπρου ἐν Νέῃ Ἑλληνομνήμονι Ι', 193—5 (ἐκ νομοκάνονος ΙΗ' αἱ.). Προικὸς καὶ γαμηλίων ἐθνικῶν κανονισμὸς ἐν τῇ μητροπόλει Λαρίσης διὰ διατάξεως τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης καὶ τῶν παρεδρευόντων ἐπισκόπων Τρίκκης καὶ Ἐλασσῶνος, δημοσ. ὑπὸ Α. Μομφερράδου ἐν Ἐφημερίᾳ (Κορομηλᾷ) 31 Μαΐου 1889. Πρὸς καὶ Α. Γρ. Καμπούρογλου Οἱ προικοθεταὶ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ τὰ τραχώματα ἐν Παρνασσῷ 1894 ΙΖ', 161—7. Θ. Ν. Φιλαδέλφειας Τὰ ἀθηναϊκὰ τραχώματα ἐν ἔτει 1734, ἐν Εἰδομαθί 1884 Α', 105—6. Τοῦ αὐτοῦ. Περὶ τραχώματος ἐν Ἀρμονίᾳ 1901 σ. 258—268]].



τοῦ μαλάγγματος, τοῦ μαργαριταρίου, τοῦ χαλκώματος, τοῦ στάγκου, ἐπὶ δὲ καὶ τῶν διωρισμένων σὺν τούτοις ῥουχικῶν, ἦτοι δέκα ὑποκαμισοθράκων καὶ οὐ πλείονων, δέκα μπολίων, δύο κραδωτοστρωσίων μετὰ τῶν ἐπακολουθούντων αὐτοῖς νυμφικῶν κοσμημάτων, καὶ λοιπῶν τῶν ἐπιδιδόμενων μέχρι καὶ τοῦ μικροτάτου... Μετὰ δὲ τοῦτον εἶναι, καὶ γίνεσθαι καὶ δευτέρας, καὶ τρίτης τάξεως προικοδοσίαι, αἵτινες ἔχωσι μένειν ἀδιόριστοι μὲν κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἐμπης ὀλιγωτέρως καὶ κατωτέρας ποσότητος καὶ ὑποδεηκυίας τῇ πρώτῃ...<sup>1)</sup>

Ἄμα οἱ γονεῖς δώσωσι λόγον, ὥς συνήθως καλεῖται ἡ συγκατάθεσις αὐτῶν εἰς τὸν ὑπὸ τῶν προξενητριῶν προταθέντα γάμον<sup>2)</sup>, τελεῖται συμπεφυγμένην τινὰ ἡμέραν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης ὁ ἀρραβών. Ὁ μνηστήρ μετὰ τῶν γονέων αὐτοῦ, τοῦ παρανύμφου (κουμπάρου)<sup>3)</sup> καὶ τινων συγγενῶν ὑπὸ περι-

1) [Ἐνάλογος εἰς πτωχάς προῖξ : «δοθήτωσαν ὑπέρπυρα ρ' τινὶ παιδί θηλυκῇ πένγη πρὸς τὸ ὑπανδρευθῆναι» (Ἐκ διαθήκης ἐν Κρήτῃ τοῦ 1502 ἐν Σάθα Μεσ. Βιβλ. Γ', 688)].

2) Λουκᾶ Φιλολογ. Ἐπισκ. σ. 77. [Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 719.—Συνήθως οἱ γάμοι συνομολογοῦνται διὰ προξενεῖας ἢ πάντως διὰ μεσολαβήσεως προξενητριῶν. Μαρτυρίας περὶ τούτου ὡς καὶ τρόπους, καθ' οὓς γίνεται ἡ προξενεῖα βλ. Καρκαβίτσα Λυγερῇ 1896 σ. 19 κέ. 1920 σ. 18 κέ. Ἔστια 1882 ΙΔ', 579 (Ἀθήναι ἐπὶ Τουρκοκρατίας). Δελτ. Ἰστ. Ἐτ. Α', 124 (Βυσσικὰ Καλαβρύτων). Κωνσταντ. σ. 93—4. Πιττακόσ 1878 σ. 202 (Ἡπειρος). Ἡμερολ. Σκόκου 1916 σ. 402 (Βελαντιός). Λουλουδοπούλου Ἀνέκδ. συλλ. σ. 171 (Καρναὶ Καδακλῆ). Ἐθν. ἀνθρ. 1904 σ. 122 (Μακεδονία). Abbott Maced. Folk. σ. 148 (αὐτ.). Γουσίον Ἡ κατὰ τὴν Ἡπειρὸν γάμος σ. 57 (Λακκοβίτσια). Βάλληρδα Κυθν. σ. 111 (Ὀνομασπιρίου Ἀσπιδόφυλλοι). Ἡ κακοδοκίαν ἐν τῇ Ἡπείρῃ γάμος σ. 77. Σακελλαρίου Κυπρ. 718—9. Ἐστία 1889 ΚΖ' σ. 312—6 (Λατογρ. Α', 404—5 ἐν Κωνσπόλει κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους). Ἐθν. ἀνθρ. Κατιρλί σ. 93. Δελτ. Ἰστ. Ἐτ. Α', 527 (Ἀμυσός). Ξενοφάν. Γ', 114 (Ἐλβεσία). Ἔστια 1889 ΚΖ', 46 (Ἰκόνιον). Ξενοφάν. Δ', 428 (Μαλακοπή Μ. Καππαδοκίας). Αὐτ. σ. 231 (Λιθίσιον). Ἡ αἰτίσεις γίνεται ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ (Βάλληρδα Κυθν. σ. 111. Λαμπριδίου Ἡπειρ. μελετ. Γ', 57. Σ. Φαρμακοπούλου Τὰ Σόλατα σ. 13). Περὶ προμνηστριῶν παρ' ἀρχαίοις βλ. Γρ. Παλιονορίτου Ἀρχαιολ. ἐλλ. Β', 209. Becker-Göll Charicles III, 354 κέ. Hermann Privatalt. σ. 261. Ἀπόφασις γάμου διὰ προξενητῶν στελλομένων εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, παρ' ἀρχαίοις Ἰνδοῖς: Haas ἐν Weber's Ind. St. V, 181. 236. 288. 291 κέ. 390. Περὶ προξενεῖας γενικῶς καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς βλ. καὶ Reinsberg-Düringsfeld Ethn. Curiositäten, Lpz. 1879 σ. 1—19. Rev. d. trad. pop. VIII, 402 (παρὰ τοῖς Ἀνναμίταις). Nore Contumes des provinces de France σ. 187 (ὅτι ἐν Pont-l'Abbé τῆς Βρετανίας οἱ προξενηταί, ὅπως ἐπιτύχωσι, φοροῦσι δύο εἰδῶν κάλτσαις. Ὁμοίως καὶ ἐν Κόθων: Βάλληρδα Κυθν. σ. 111. Εἰς τινὰς ἄλλας ἐπαρχίας τῆς Γαλλίας ἐν γένει ὁ τοιαύτας περικνημίδας φορῶν πιστεύεται ὅτι ἐξουδεστεροὶ τὰ μάγια : Nore αὐτ. σ. 285)].

3) Κουμπάρος. «Κόμπταρος, ὅς συνέξενκται εἰς ὑπερσοίαν τινὲν, ὁμοίως τὴν αὐτὴν ἔκτελῶν χρεῖαν» ἐξηγεῖται ὁ Σουτθας ἐν λ. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχει ἡ ταυτόσημος τῇ ἑσπ. καὶ μέχρι τοῦ νῦν σωζομένη παρ' ἡμῖν ἑλληνικῇ λ. σύντεκτος, ἥτις εἰς τινὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη σημαίνει ἐπίσης καὶ τὸν παρὰνυμφον. Περὶ τῆς λ. κουμπάρος, ἐκ τοῦ λατινικοῦ παραγομένης βλ. Pashley Travels in Crete τ. II σ. 197. Iken Eunomia τ. III σ. 101. Πρέλ. καὶ Du Cange Glossar. Latinit. ἐν λλ. commater, commaternitas, compater, compaternitas καὶ compateratus. [Τοῦ αὐτοῦ Glossar. Graecit. στ. 1113 λ. παρὰνυμφος]. Ὁ κουμπάρος λέγεται διὰ λατινικοῦ ἐπίσης λ. καὶ γονός, ὅθεν καὶ τὸ ἄλφαινον γονίον, πληθ. γονέρες· τε (Hahn Alban. Stud. III, 86). Κουμπάρος διορίζεται ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ συνήθως ὁ ἀνάδοχος αὐτοῦ, καὶ τούτου μὴ ζῶντος ὁ υἱὸς του, ἢ ἑταῖρος τοῦ



ληπτικὸν ὄνομα συμπεθεριὸ καλουμένων<sup>1)</sup>, ἔρχονται ἐκ τῆς νόμφης, ὅπου ἀπλῶς ἀνταλλάσσουν δακτυλῖδια, μὴ τελουμένης τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀρραβῶνος<sup>2)</sup>, ἣτις συνήθως τελεῖται τὴν Κυριακὴν τοῦ γάμου, πρὸ τῆς τοῦ γάμου ἀκολουθίας<sup>3)</sup>. Ὁ ἀρραβὼν ἐτελεῖτο καὶ παρὰ Ῥωμαίοις, *arra sponsalia* κα-

γαμεροῦ φίλος (Πανδῶρ. Θ', 509. *Χουρμούζη* Κρητικ. σ. 28 [[βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 231 καὶ σημ. 4]]), ἡ δὲ σύζυγός του *κουμπάρα* ἢ *κουμπάρισσα* λεγομένη συμπαρσταται καὶ αὕτη εἰς τὰς τελετὰς τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τοῦ γάμου καὶ τὰς ἄλλας ἐτοιμασίας· εἰς τὰς νήσους, δὲ μάλιστα αἱ νυμφευόμεναι ἦσαν πρωτότοκοι, συνηθίζετο νὰ ἔχωσι τρεῖς ἢ τέσσαρας ἢ καὶ πλείους *κουμπάρους* (*Tournefort Voyage du Levant* τ. I σ. 124. *Χουρμούζη* αὐτ.). Ὅμοιοι πρὸς τοὺς *κουμπάρους* ἦσαν οἱ *παράνυμφοι* ἢ *ἀράχοι* τῶν ἀρχαίων ('Ετυμολογ. μέγ. σ. 145, 31. *Εὔσταθ.* Εἰς Ἰλιάδ. Ζ, 420 σ. 652, 42: «ὁ συναπάγων τὴν νόμφην ἢ παῖζ ἢ ἐφ' ἀμάξης». *Schoemann Griech. Altert.* II, 557 [[βλ. καὶ *Hermann-Blümner Privataltert.* σ. 272. 273. 274. *W. Müller Gr. Privataltert.* σ. 447 d]], πρὸς δὲ τὰς *κουμπάρας* αἱ *νυμφεύτριαι*: «*Νυμφεύτρια*, ἢ *παράνυμφος*, ἀττικῶς» (*Μοῖραι* σ. 269. *Θωμ. Μαρσιτ.* σ. 633 λ. *νυμφεύτρια*): «ἡ διοικουμένη τὰ περὶ τὸν γάμον γυνή» (*Πολυδεύκ.* Γ', 41): «ἡ συμπεμπομένη ὑπὸ τῶν γονέων τῇ νόμφῃ *παράνυμφος*» (*Φώτιος* λ. *Νυμφεύτρια*) ἢ *νυμφαστόλοι*: «*νυμφαστόλος*, ἢ *παράνυμφος*» (*Ψευδοχουσοστομ.* τ. V σ. 744 e Paris). Παρὰ Ῥωμαίοις ὑπῆρχον ἐπίσης *παράνυμφοι* (*pronuba*) ἐν ταῖς τοῦ γάμου τελεταῖς (*Marquardt Römische Privataltert.* τ. I σ. 47 κέ.). [[Ὁ βυζαντινὸς *ἱερογλύφος* ἀναφέρει ὅτι εἰς τὸν γάμον τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου «*παρὰνύμφου*» καὶ «*ἐπὶ νόμφῃ*» (σ. 388—9 Bonn. 252 De Boor). Περὶ *παρὰνύμφου* παρὰ Ῥωμαίων καὶ ἄλλοις λαοῖς βλ. *Herzog Realencyklopädie f. protestant. Theologie* II, 155—6]]. Παρ' Ἀλλανοῖς *παράνυμφοι* ἄγονται σ. *παράνυμφοι* ἢ *ἀραφοποῖται* τὸν γάμον (*Hahn* ἐνθ. ἀν. σ. 143) ὡς συνήθως καὶ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς Ῥωμανίας (*Hahn* ἐνθ. ἀν. σ. 143 Grèce Continentale σ. 235). [[Κατὰ τὸν *Pouqueville* (*Hist. de la République de la Grèce*, Par. 1824 I, 84. 1825 I, 100. *Génève* 1825 I, 61. *Bruxelles* 1825 I, 64) παρὰ τῶν Ἑλλήνων *περέλαβον* οἱ Ἀλλανοὶ τὸ ἔθιμον τοῦ *κουμπάρου*]]. Ἐν τῇ αὐτῇ ἀναφέρει ὅτι καὶ μόνον γυναῖκες δύνανται νὰ ὦσι *κουμπάροι*, ἵτοι νὰ συμμετάσχουσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελεστῶν. [[Ἐν Βελ-θάνδρμ (*στ.* 1033—4 σ. 159 *Legrand*) ἀνὴρ εἶναι ὁ *κουμπάρος* τοῦ *γαμεροῦ*, γυνὴ δ' ὁ τῆς νόμφης. Πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὁ *κουμπάρος* ἀγοράζει τὰ στέφανα καὶ τὰς λαμπάδας τοῦ γάμου]].

1) Ἡ λέξις *συμπενθεριὸς* καὶ *συμπενθεριάζειν* ἦσαν εὐχρηστοὶ καὶ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς· παρ' Ἀλλανοῖς τὸ *συμπεθεριὸν* λέγεται *κρουσχερί* (*Hahn* ἐνθ. ἀν. σ. 143).

2) [[Ἄνευ ἱεροτελεστίας οἱ ἀρραβῶνες κατὰ διαταγὴν τῆς συνόδου ('Εγκύκλιος Ἰερᾶς συνόδου σ. 63 ἀρ. 11. σ. 88 ἀρ. 286). Ἰερὰ εὐλογία μνηστείας ἐν Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ *ναραῖς* περὶ μνηστείας ('Εστία 1889 τ. ΚΗ' σ. 232 α. 232 β. 233 α). Πρβλ. καὶ *Ducange* σ. 124 λ. *ἀρραβῶνες* (*ἀρραβωνίζεσθαι*)]].

3) Παρὰ τὴν ἐμῶν ἐνταῦθα περιγραφὰς τινὰς ἀρραβῶνων: *Χουρμούζη* Κρητικὰ σ. 27—28: «ὁ ἀνδρὶς μὲ μερικὸς συγγενεὶς του καὶ τὸν ἱερέα τοῦ χωρίου πηγαίνει εἰς τὴν οἰκίαν τῆς γυναικός, καὶ μετὰ τὸν συνήθη χαιρετισμόν, παρουσιάζεται ἡ νέα, κρατοῦσα εἰς μὲν τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐν πιάτῳ μὲ ὀπωρικά, καὶ μὲ ἐν ῥακοπότηρον, ἔχουσα καὶ ἐν χειρὶ ῥόμβικτρον εἰς τὸν μικρὸν δάκτυλον τῆς ἀριστερᾶς, εἰς δὲ τὴν δεξιάν κρατεῖ δοχεῖον μὲ ῥακή· κερνᾷ λοιπὸν πρῶτον τὸν ἱερέα, ἔπειτα τοὺς γεροντοτέρους καὶ τελευταῖον τὸν ἀρραβωνιστικὸν τῆς· εὐχόμενοι ὅλοι τὸ καλὸν *ξετελέσματα* ἀλλάζουσιν ἔπειτα τὰ δακτυλῖδια καὶ ἀναχωροῦν· τὸν ἀρραβῶνα αὐτὸν ὀνομάζουσιν *δακτυλῖδιωμα*». Πανδῶρα τ. Θ' σ. 509: «Ἀφοῦ ἀμφοτέρωθεν συναινέσωσιν, ἔρχονται ἀπὸ μέρους τοῦ νέου εἰς τῆς νεάνιδος εἰς ἱερεῖς, ὁ ἀνάδοχος ἢ ὁ μελλων *παράνυμφος* (*κουμδάρος*) τοῦ νέου μετὰ συγγενῶν, ἐν ἀρραβωνίᾳ τοὺς νέους... Ἀφοῦ δ' ὁ ἱερεὺς εὐλόγησῃ, ἀνταλλάσσονται τὰ δακτύλια· καὶ τὸ μὲν τῆς



λούμενος<sup>1)</sup>.

Μετά τὸν ἀρραβῶνα οἱ μνηστῆρες βλέπουσιν ἀλλήλους συνεχῶς· ἡ τῶν ἡθῶν δὲ αὐστηρότης κανονίζει τὰς συνεντεύξεις ταύτας, ἐν αἷς πολλάκις συμπα-

νεάνιδος διδοται εἰς τὸν παράνυμφον, τὸ δὲ τοῦ νέου κρατῶν ἐπ' ἄρτου ὁ αὐτὸς παράνυμφος κομίζει εἰς τὴν μητέρα τῆς νεάνιδος. Ὅρίζεται δ' ἡ προθεσμία ἡ μέχρι συζύξεως· παρατίθεται τράπεζα, καὶ γίνεσθαι πρόποις ὑπὲρ τῶν νέων· διανέμονται πεφρυγμένα λεπτοκάρυα καὶ γλυκύσματα εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ ἐλθόντας, οἵτινες μετὰ ταῦτα ἀναχωροῦσιν» *Fauriel Chants pop. de la Gr. τ. I σ. XXXIV* : «La soirée d'un jour convenu, les parents des deux futurs se réunissent, avec un prêtre, soit chez le père du jeune homme, soit chez celui de la fille. On dresse le contrat civil du mariage, après quoi deux jeunes filles introduisent la future épouse voilée, et la présentent à son futur, qui la prend et la conduit par la main devant le prêtre. Celui-ci bénit le jeune couple, après qu'ils ont échangé leurs anneaux. Cela fait, la fiancée se retire, et les parents restent ensemble à se réjouir et à boire à la santé des futurs époux». *Saint-Sauveur Voyage pittoresque etc. τ. II σ. 42*. Ἐν Κύπρῳ ἐπίσης προσφέρεται κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας γεῦμα εἰς τοὺς συγγενεῖς (*Λοιπὰ Φιλόλ. ἐπισκ. σ. 77*). [Ἐν δὲ μὲν Οἰτύλῳ καὶ ἐν μέσῳ Μάνῃ κερνῶσι κραοὶ καὶ ῥήχνουν μερικὰ τουφέκια. Εἰς δὲ τὰ μεσόγεια τῆς Κρήτης, κατὰ τὸν *Κονκουλέν ἐν Λαογρ. Α', 307*, «ὁ γαμβρὸς κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἀρραβῶνος προσφέρει εἰς τὸν πενθερὸν νωπὸν καὶ μέγαν ἰχθὺν, ὅστις... τρώγεται κατὰ τὸν δεῖπνον τῶν ἑταίρων τοῦ ἀρραβῶνος». Παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐσυνήθηζον νὰ νηστεύσιν ἅς τρεῖς ἡμέρας αἱ μεμνηστευμένοι γυναῖκες (*Theodoridis Sexuelles Fühlen u. Verhalten* 16, 2). Ἐν Πόντῳ δέ, κατὰ τὸν *Α. Α. Παπαδόπουλον ἐν Λαογρ. Γ', 69*, «ὁ γαμβρὸς ἔχει καθήκον νὰ περιποιῇται τοὺς ἐπισκεπτιμένους συγγενεῖς ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη τῆς ἡμέρας τῆς ἡμέρας τῶν μεμνηστευμένων καὶ νηστεύων εἶναι σίτησις καὶ ὕπνῳ, ἥτις περιτελεῖται ἐν ὁδοῦν τῶν, μέρουν μικρὴν καὶ κομψὴν μάχαιραν ἡ δὲ νύμφη ἀνέχεται τοῦ μνηστῆρος ὡς ἀρραβῶν, συμβολίζων τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀρραβῶνος» (*Ι. Κονδυλάκης ἐν Ἑστία 26 Ἰουνίου 1896 σ. 2*). Ἰδιαίτεράν στολὴν ἐφορεῖσαν αἱ μεμνηστευμένοι καὶ ἐν Καρυαῖς Κάβακλῃ, ἥς περιγραφὴν βλ. ἐν *Λοιπὸνδοσολύῳ* : Ἀνεκδ. συλλ. σ. 173. Ἐν Βιτωλίοις δὲ ἡ ἐν ὄρῳ γάμου προσεπέρραπτε ἐπὶ τοῦ φορέματος κατὰ τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος κέντημά τι κυκλοτερές (*Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888—9 σ. 791* 6). Περιγραφὰς τῶν κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας βλ. προσέτι : *Γ. Α. Κρητῆ Ἰστ. τῆς νήσου Ὑδρας σ. 198* (ἐν Ὑδρᾷ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως). *Μ. Γ. Κωνσταντινίδου Ἡ νήσος Σκύρος σ. 163—4. Georgakakis et Pineau Le Folk-lore de Lesbos σ. 313—4. Οἰκονομοπούλου Λεριστὰ σ. 81. 84. Παπαδοπούλου Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 58. Σακελλαρίου Κύπρ. 1890 Α', 719. Φιλία (περιοδικὸν Μεγίστης) τ. Α' (Η') 1909 σ. 34—5 (ἐν Κασιτελλορίζῳ). Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 123 (ἐν Μακεδονίᾳ). *Abbott Maced. Folk. σ. 150* κέ. (αὐτ.). *Λοιπὸνδοσολύῳ Ἀνεκδ. συλλ. σ. 171—4* (ἐν Καρυαῖς Κάβακλῃ). Ἡμερολ. Ἀνατολῆς 1885 σ. 83—86 (ἐν Βιζύῳ). Θρακ. Ἑπτ. 1897 σ. 192 (ἐν Σαράντᾳ Ἐκκλησίαις). *Ἐσσην. Β', 284—5* (ἐν Σιλάτοις). *Ἀθ. Δ', 232—3* (ἐν Διδισίῳ). *Ι. Σαγαντιδὸν Ἀρχαίου Ἡ Συνασὸς σ. 76—8. Δελτ. Ἰστ. Ἑτ. Α', 527—8* (ἐν Ἀμμοῖ). Γενικῶς περὶ ἀρραβῶνων : *Α. Π. Παπούλια Ἱστορικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἀρραβῶνος ἐν τῷ ἐνοχικῷ δικαίῳ, Λίψια 1911. G. Ferrari ἐν Byz. Zeitschr. 1909 σ. 167* κέ. Πρὸλ. καὶ αὐτ. 1899 σ. 546. Βλ. καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ *Μομφεράτου ἐν Ἑστίᾳ 1889 τ. ΚΗ' σ. 232—3* δημοσιευθείσας Ἀλεξίου τοῦ Κορνηνοῦ νεαρὰς περὶ μνηστείας]].*

- 1) Sponsalia : *Gell. N. Att. IV, 4. Isidor. Orig. IX, 7, 3. Ulpian. Digest. XXIII, 1, 2. Plaut. Aul. II, 2, 77. Trin. II, 4, 98. V, 2, 33—39. Curcul. V, 2, 74. Pœnulus, V, 3, 37. (J. Marquardt Röm. Privatalt. I, 38 κέ.). Arra sponsalia (Juvenal VI, 27. Plin. Nat. Hist. XXXIII, 1. Isidor. Origin. XIX, 22, 4. Tertullian. Apologet. 6) ἐπειδὴ εἰς ὅλας τὰς συναλλαγὰς σχεδὸν ἀντήλλασσον δακτύλια (*Marquardt αὐτ. 39—40*).*



ρίσταται ἡ μήτηρ ἢ τις τῶν τῆς κόρης συγγενῶν. Ἐν Κάσῳ ὁ ἀρμαστής, ὡς καλεῖται ὁ μνηστήρ <sup>1)</sup>, δύνανται νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκον τῆς ἀρμαστής,

1) Ἐκ τοῦ ἀρμάζω. Παρ' Ἡροδότῳ (Γ', 65) ἀρμασάμενος=ἀρραβωνίας. [(Κάτων) ἡρμάτο Λεπίδαν» (Πλουτάρχ. Κάτ. 7 σ. 762)]. Ἡρμασμένη=μεμνηστευμένη ἐν ταῖς Πράξεσι Παύλου καὶ Θέκλης (Β' αἰ. μ. Χ.) ἐν Tischendorf Act. apost. apocr. α. 44 § 15 σ. 46. [[«Ἀρμόζω σφίσιον ἀλλήλοισι»=νυμφεύω (Ἀππιαρ. Συρ. 61). «εἶναι γὰρ αὐτῷ ἡρμασμένην πρὸς γάμον» (Ἡρόδοτον Πανίον ἀπ. 16 ἐν Müller FHG. IV, 99). «συνηρμόσθησαν ἀλλήλοισι» ἐπὶ γάμου (Ἰουστιαν. νεαρ. 97 (74) § 1 σ. 523 Lingenthal). «ὁρμασάμενος»=μνηστευθεὶς (Θεοφάν. σ. 460 Bonn. 298 De Boor· κατωτέρω σ. 461 Bonn. 299 De Boor «ἡ μεμνηστευμένη»)· «ὁ ὁρμασάμενος αὐτήν»=«ὁ μνηστευσάμενος αὐτήν», τῶν ὅσων τούτων λέξεων ἀδιαφόρως χρῆσις ἐν τῷ αὐτῷ καμίνῳ (Βίος δούας Εὐφροσύνης 12, Η' αἰ., ἐν Anal. Bolland. II, 201 (1883). «συναρμόσαι» (Ἄντ. Κομ. Η' 9 σ. 241 d Paris). «καὶ ἡρμόθη αὐτόν». (Γεωργ. ἀμαρ.] (ΙΒ' αἰ.) Γ' 14 σ. 886 Muralt). «ὁρμαστός» (Μαρτῖριον. ἀγ. Νηρέου καὶ Ἀχιλλέου, ΙΒ' αἰ., σ. 17, 8 Achelis), «ὁρμαστός» (αἰτιατ.). (αὐτ. 20, 17)· «ἐνηρμόζετο» ἡ κόρη τῷ υἱῷ ἐκείνου· ἐπὶ γάμου (Παχυμῖο. Γ', 3 σ. 175). «καὶ αὐτὸς ἐτέραν τῷ υἱῷ ἡρμόσεται» (Καριακουζ. Γ', 48 σ. 291 Bonn). Καὶ ἐν Ἀσσίζαις Κύπρου: «πρὶν ὁρμαστοῦν εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ... ἐκκλησίαν»· «ἡ καλὴ ἄρμα». (Α', 151 ἐν Σάθα Μεσ. Βιβλ. Γ', 112). «γυναῖκα ἡρμασμένην ἢ χαριτωμένην» (αὐτ. 154 σ. 116). «ἡ καλὴ ὁρμασία» (Β', 148 σ. 363). «ὁ ἀνδρὰς καὶ ἡ γυναῖκα πιαστοῦν εἰς ὁρμασίαν» (σ. 364). «τὸ δίκαιον τῆς ἄρμασίας, διὰ πόσαις αἰτίαις ἡμπορεῖται νὰ χωριστῇ ἀπὸν γέννη» (164 σ. 375). «ἐὰν εἰς ἀνθρωπος λάβῃ μίαν γυναῖκα καὶ ἡρμασθῇ» (171 σ. 380). «νὰ ὁρμαστῇ καμρίαν» (148 σ. 364). «τοὺς ὁρμασέντας» (148 σ. 364). «νὰ ὁρμαστῇ εἰς τὴν ἐκκλησίαν» (151 σ. 367). «περὶ τῆς γυναῖκος καὶ ἡρμασθῇ ἐτέρον ἄνδρα» (155 σ. 370). Καὶ ἐν Ἑλληνιστῶν Κιπρῶν 39 (1891 Β', 471—2, 703—4). «ἐπὶ τῇ ὁρμασίᾳ τῇ μνηστῆρ δωρεῖται, ἡ δὲ τῆς χαριτωμένης, οὐχ ἔτι τῆς ὁρμασμένης (χαριτωμένη ἢ μνηστῆρ) ἵσως μετὰ τὴν σύνταξιν τῶν γαμικῶν συμβολαίων» (1891 Β', 471—2, 703—4). «ἐπίσης ὁρμασιά, ἢ ὁ γάμος, ὁρμασμένη ἔγγαμος γυνὴ (αὐτ. 1891 Β', 704). Ἐν Δωδεκανήσῳ ὁρμαστός, ὁρμάζω=μνηστήρ, μνηστεύω (Dieterich Spr. u. Volksüberl. d. südl. Sporad. σ. 164—5), ἐν Δέρῳ ὁρμαστός καὶ θηλ. —ἡ, ὁ ἀρραβωνιαστικός, —ἡ (Οἰκονομοποιῶν Λεριανά σ. 67) καὶ ἐν Ἀμοργῷ ὁρμαστός=ὁ ἐρωμένος (Γάσπαση Ἡ νῆσος Ἀμοργός σ. 79). Καὶ βουλγαριστὶ armasbam, armosbam (D. Matow Gritschko-bilgarcki Studii, Sofia 1893 σ. 6), ἀλλὰ καὶ rabunisbam (αὐτ. σ. 7). Ἀλλὰ λέξεις πρὸς δῆλωσιν τοῦ μνηστήρος καὶ τῶν παραγόντων αὐτοῦ: σιαστικός (ἐκ τοῦ σιάζω) ἐν Ἡπείρῳ (Ἀραβαντινοῦ Ἡπειρ. γλωσσάρ. σ. 82), σιαστικὴ ἐν Χίῳ (Πασπάτη Χιαν. γλωσσάρ. σ. 320) καὶ ἐν Μεγάρῳ (Βάλληνδα Πάρεργα σ. 107). Ἐν κώδικι τῆς μητροπόλεως Σερρών ἀπαντᾷ καὶ τὸ ῥ. ἰοιάζω ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ἀρραβωνιζῶ καὶ ἰουσιμός (Πατριωτάρχης ἐν Byz. Zeitschr. 1894 III, 284). Ὅμοιος ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι «συβάζω, ἐσυδατοῦμαι (ἡρραβωνιοῦμαι, νῦν συμβάσκειν καὶ ἀρραβωνιαστικὴ) ... σύμφωνον ἢ ἀλλὰχοῦ (ὁ ἀρραβών)· ὑπολοὶ λόγοι (συμφωνία καὶ ἀρραβών)» (αὐτ.). Ἐπίσης σιβασμα, ὁ ἀρραβών, ὁ δὲ μνηστήρ σιβασικός, θηλ. σιβασοκὴ ἐν νοτιοανατολ. Μακεδονίᾳ (Ἐθν. Ἀγωγή 1901 σ. 123 α), συβάζω ἀρραβωνιζῶ ἐν ταῖς βλαχοφωνοῖς χωρίοις τῆς Ἡπείρου (Ζωγράφ. Ἀγ. Α', 55), «κόρη ἀσύδαστη» ἡ ἀμνηστευτος, ἐν Ἡπείρῳ (Ἀραβαντιν. ἐνθ. ἀν. σ. 26) καὶ καλή, ἡ μνηστὴρ (αὐτ. σ. 45), πρόθεσις δὲ ἐν ἄρματι Χίου (Πασπάτη ἐνθ. ἀν. σ. 301). Ἐν Βιζύῳ ὁ ἀρραβών ὀνομάζετο παζαρόκι, διότι συνηθίζετο νὰ πηζαρεύουν τὴν θαλαβίδα (θηλ. τὴν νύμφην) (Ἡμερ. Ἀνατολ. 1885 σ. 83· πρβλ. ἀνωτέρω σ. 236 σημ. 2). Ὀνομασίας τοῦ ἀρραβωνίου ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ βλ. καὶ ἐν τ. Β' σ. 225, 1 καὶ 253—5]],



καί νά χορεύη μετ' αὐτῆς <sup>1)</sup>. Ἀρχαιότερον, καί νῦν εἰς εὐάριθμά τινα μέρη, ἡ μνηστὴ ἀπέφευγε τὸν μέλλοντα σύζυγόν της καί ἐν μεγάλῃ αὐστηρότητι ἐγένοντο αἱ συνεντεύξεις αὐτῶν ἐπὶ παρουσίᾳ πάντοτε καί τῶν γονέων τῆς νόμφης. Ὅσον μακρὸν καί ἂν ᾖ τὸ μεταξὺ τῶν ἀρραβῶνων καί τοῦ γάμου διάστημα, οἱ μνηστῆρες δὲ εἶναι ἐπιτετραμμένον οὔτε νὰ βλέπωνται οὔτε νὰ συναντῶνται, λέγει ὁ Fauriel <sup>2)</sup>. Ἐν Κερασσούντι καί μετὰ τὸν ἀρραβῶνα οὐδέποτε συνεχωρεῖτο τοῖς νέοις συμπεριφορά. Καί ἐσπούδαζε μὲν ὁ νέος ὥπως βλέπῃ τὴν μνηστὴν αὐτοῦ, ἀλλ' αὕτη πάντοτε ἐκρύπτετο καί ἀπὸ αὐτῶν τῶν συγγενῶν του. Ἀλλὰ τὸ ἔθος τοῦτο ἐκλείπει κατ' ὀλίγον, ἐσημείου τῇ 1859 ὁ περιγράφας τὰ κατὰ τοὺς ἐν Κερασσούντι γάμους <sup>3)</sup>.

[[Ἐνταῦθα περατοῦται τὸ ἐν Παρθενῶνι δημοσιευθὲν ἀπόσπασμα τῆς περὶ τοῦ «Γάμου παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσι» μελέτης. Ἡ συνέχεια εἶναι ἀνέκδοτος]].

Ὁ ἀρραβῶν θεωρεῖται ἱερὰ ὑπόσχεσις, ἡ δὲ διάλυσις αὐτοῦ ὕβρις καί προσβολὴ καθ' ὁλοκλήρου τῆς οἰκογενείας <sup>4)</sup>· ἀλλὰ σπάνια εἰσὶ τὰ παραδείγματα διαλύσεως, καί ταῦτα εἰς τὰς πόλεις ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπαντῶσι.

Τὸ μεταξὺ ἀρραβῶνων καί τῆς τελετῆς τοῦ γάμου χρονικὸν διάστημα εἶναι ἄοριστον, βραχὺ ᾗ μακρὸν κατὰ τὰς περιστάσεις <sup>5)</sup>. Ἐν Κερασσούντι συμπλη-

1) Ἐρατὼ τ. Α' σ. 113. [[Καὶ ἐν τῇ μνηστὴρ εἰσέρχεται ἐλευθέρως εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μνηστῆς τοῦ (Georgakis of Thessalonica) ἔτος 1514. Ἐν Σερβίᾳ μὲν τὴν ἰπὲ τῆς μνηστῆς προσέχουσιν ἐπὶ πλάστῃ καὶ ἐν οἰκίᾳ τοῦ μνηστῆρος, δύναται αὕτη νὰ εἰσέρχηται ἐλευθέρως καὶ Μ. Γ. Κωνσταντινίδου Ἡ νῆσος Σκόδρος σ. 164)].

2) Fauriel ἐνθ. ἀν. [[Ἐν Βυζαντίᾳ ἀρραβῶνων δὲν ἐπιτρέπεται ἡ εἰσοδος τοῦ μνηστῆρος εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μνηστῆς, οὐδὲ συναντήσας αὐτῶν κατορθοῦται (Δελτ. Ἰστ. Ἑτ. Α', 126). Ἐλευθέρᾳ συναναστροφῇ τῶν μελλονύμφων πολλαχοῦ δὲν ἐπιτρέπεται (Βύλληθρα Κυθν. σ. 111—2. Ἡμερολ. Σκόκου 1910 σ. 364. Abbott Maced. Folk. σ. 154. Δελτ. Ἰστ. Ἑτ. Α', 528. Ἑστία 1886 ΚΖ', 46 ε), ἐνιαχοῦ δὲ οὐδὲ κἂν ἀπλῇ συνδιαλέξει (Ιουαίου Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 57—8)].

3) Πανδώρα τ. Θ' σ. 510. [[Ἐν Συλάτοις τοῦ νομοῦ Ἰκονίου ἡ μελλονύμφος ἐκρύπτετο ἀπὸ τοῦ μνηστῆρος (Φαρασοπούλου Σόλατα σ. 34), ἐν Λιθίσῳ δὲ καί ἀπὸ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ (Ξενοφάν. Δ', 233) ὁμοίως ἐν Σινασφ (Ι. Σαραντίδου Ἀρχελαῶν Σινασός σ. 78) καί ἐν Μακεδονίᾳ (Ἐθν. Ἀγ. 1901 Δ', 123), ἐνθα ὁμοῦς εἰς τὰ ΝΑ μέρη αὐτῆς οἱ μνηστευθέντες δὲν κρύπτονται, ἀλλὰ δύνανται λίαν ἐλευθέρως νὰ συνδιαλέγωνται, παρούσης ὁμοῦς καί τῆς μητρός (αὐτ.). Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐν Ἀθήναις ἡ νόμφη παρέμενεν ἄγνωστος εἰς τὸν γαμβρόν μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς στέψεως (J. Γρ. Κ[αμπούρογλου] ἐν Ἑστίᾳ 1882 ΙΔ', 579. 595)].

4) About ἐνθ. ἀν. κεφ. IV § 2. Βλ. καί Duval ἐνθ. ἀν. σ. 16. [[Ἀλεξίου Κομνηνοῦ νεαραὶ περὶ μνηστείας, δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ Μομφεράτου, ἐν Ἑστίᾳ 1889 ΚΗ', 233 α. Ἐν δὲ Μυρ Οἰτύλου καί ἐν μέσῳ Μάνη θανάσιμος ὕβρις θεωρεῖται ἡ διάλυσις τοῦ ἀρραβῶνος· πολλοὶ ἐπέρχονται φόνος ἐνεκα τοῦτο· τὸν νέον δὲ μνηστῆρα φονεῖ· ὁ ἀπορριψθεὶς καὶ ἀρπάζει τὴν κόρην, ἐγκαυχώμενος ὅτι τοῦ τὴν ἤρπασε· καὶ ἂν ἀκόμη νυμφευθῇ πολλάκις, τὴν ἀρπάζει καὶ τὴν νυμφεύεται. Ἄν ὁ μνηστὴρ διαλύσῃ τὸν ἀρραβῶνα, ἡ οἰκογένεια τῆς νόμφης ἐκδικεῖται τὴν ὕβριν]].

5) Fauriel σ. XXXIV. Πανδώρα Θ', 509. Ἐρατὼ Α' 113. [[Ἀλεξίου Κομνηνοῦ νεα-



ρωθείσης τῆς ὀρισθείσης προθεσμίας, στέλλονται πάλιν ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ συγγενεῖς, ἵνα εἰδοποιήσωσιν ὅτι προσεχῶς ἄρχονται τοῦ γάμου. Τοῦτο δὲ λέγεται λόγος ἢ λογόπαρμα. Καὶ τότε δὲ προσφέρονται αὐτοῖς τρωγάλια καὶ οἶνος <sup>1)</sup>).

Προτέλεια ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι τὰς πρὸ τοῦ γάμου μίαν ἡμέραν <sup>2)</sup> ἢ πλειοτέρας <sup>3)</sup> γενομένας θρησκευτικὰς τελετάς, ἧτοι εὐχὰς καὶ θυσίας τοῖς γαμηλοῖς θεοῖς <sup>4)</sup>. Ἀνάλογα τούτοις εἰσὶ τὰ πρὸ τοῦ γάμου παρ' ἡμῖν τελούμενα προπαρασκευαστικὰ ἔθιμα, ἅτινα καταγράφομεν ἐνταῦθα.

Τὴν πρώτην Κυριακὴν ἢ ἑορτὴν πρὸ τοῦ γάμου <sup>5)</sup> πολυπληθὺς δμήγουρις ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, συγγενῶν καὶ φίλων, φερόντων στολὰς πολυτελεῖς, ἐξέρχονται ἐν Κάσῳ εἰς τὰ λεγόμενα καλέσματα <sup>6)</sup>. οἱ πεζοὶ ἔπονται, οἱ ἐφιπποὶ προηγούμενοι, λυρισταὶ δὲ μετὰ αὐλητῶν ἀποτελοῦσι τὴν μουσικὴν τοῦ μικροῦ τούτου στρατοῦ, ὅστις μετὰ τῶν σημαιοφόρων αὐτοῦ καὶ πάσης τῆς ἀναγκαίας προμηθείας τῶν τροφίμων περιέρχεται τὰς κώμας ἐν μέσῳ πυροβολισμῶν πρὸς

καὶ ἐνθ. ἀν. σ. 2326]]. Κατὰ τὸν Λουκᾶν (σ. 77) ἐν Κύνῳ προσέρχονται εἰς τὸν γάμον μετὰ ἐν ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς τελευτῆς τῶν ἀρραβῶν. Ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις πολλάκις μακρὸς ἐμμεσολάθει χρόνος μετὰ τὴν ἀρραβὴν καὶ τοῦ γάμου (Margquardt Röm. Privatalt. τ. I σ. 38). [[Ἐν Οἰνοῦντι αὖτε ἀπὸ τοῦ διαρκεῖς ὁ ἀρραβῶν (Κοντοῦλ' Οἰνοῦντ. σ. 95), οὐχὶ ὀλιγώτερον δὲ ἐν Κύνῳ (Πανδώρα Σφόδρου σ. 89), ἀπὸ τῆς ἀρραβῆς μέχρι τοῦ γάμου ἐπὶ τὸ πλεονέκτημα τῶν ἡμερῶν καὶ ἐν Σκύρῳ (Μ. Γ. Κωνσταντινίδου Σκύρος σ. 113). Ὁμοίως ἐν Καρυαῖς Καθακλῇ μικρὸν εἶναι τὸ χρονικὸν διάστημα μετὰ τὴν ἀρραβὴν καὶ τοῦ γάμου (Πουλουδοπούλου Ἀνέκδ. συλλ. σ. 171), ἐπίσης ἐν Κύνῳ (Βάλληνα Κυθν. σ. 113). Ἐν Μαλακοπῇ δὲ τῆς Καππαδοκίας ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τοὺς ἀρραβῶνας ἐγένετο ὁ γάμος (Ξενοφάν. Δ', 428). Ἀόριτος ἡ διάρκεια τοῦ ἀρραβῶνος ἐν Λακκοδικίαις (Γουσίον Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 57) καὶ ἐν Νισόρῳ (Γ. Παπαδοπούλου Γεν. περιγρ. Νισόρου σ. 58—9)]].

1) Πανδώρα Θ', 510.

2) Πούχ. λ. γάμων ἔθθ.

3) Ὡς ἐξάγεται ἐξ Εὐριπίδου Ἰφιγ. Αὐλ. 707.

4) Schoemann—Griech. Altert. II, 553 (γ' ἐκδ.).

5) Bybilakis Neugriechisches Leben σ. 34: «Sind die Eltern beiderseits einverstanden, so laden sie schon 8 Tage vor der Hochzeit die Verwandten und Freunde zu dieser Festlichkeit ein».

6) [[Ἡ λ. ὁμοίως ἐν Κρήτῃ κάλεσμα καὶ καλεσμένος, ὁ κεκλημένος, καλεστής «ὁ τοῦς ἐν τῷ γάμῳ καλῶν» καὶ τὸ ρ. καλιῶ (Ἐφημ. Φιλομαθ. 1858 σ. 447). Πρβλ. καὶ Σάθα Βυζαντ. Θέατρο σ. 25'. Ἐν Ἡπείρῳ «καλίστρα, ἡ πρόσκλησις εἰς γάμον ἢ συμπόσιον» καὶ τὸ ρ. καλνῶ καὶ καλῶ (Ἀραβαντινοῦ Ἡπειρ. γλωσσάρ. σ. 45, 46). Καλίστρα ὁμοῦς ἐν Σάμῳ «ἡ προσκαλοῦσα εἰς γάμους» (Ζαφειρίου Περὶ τῆς συγχρόνου σαμίας διαλέκτου σ. 77). Καλετοῦδες ἢ καλετῆδες ἐν Συλάτοις οἱ καλοῦντες (Ξενοφάν. 1905 Β' 286. Παπαδοπούλου Σύλατα σ. 35). Ἄλλαι λέξεις πρὸς δηλώσειν τῶν καλεσμένων: γαμῶτης ἐν Κύνῳ (Βάλληνα Πάρεργα σ. 58), γαμονλιώτης ἢ γαμονλιώτης ἐν Κρήτῃ (Πανδώρα Κ', 303. Ἐφημ. Φιλομ. 1858 σ. 447), «γαμονλιῶταις, οἱ παρευρεθέντες εἰς τελευτὴν γάμου» ἐν Κυθήραις (Πανδώρα ΙΒ', 451), μπουγγιλιῆδες ἐν Λακκοδικίαις Μακεδονίας, παραστόλια δὲ ἢ παραστοκῆμενοι οἱ προσκαλοῦντες (Γουσίον Πάγγαιον σ. 60)]].



ἐνδειξιν χαρᾶς ῥιπτομένων<sup>1)</sup>. Κήρυκες δὲ φωνάζουσιν «ὣς εἶσθε καλεσμένοι εἰς τὸν γάμον τοῦ δεῖνα». Ἐν δ' ἐκάστη κώμῃ, ἐν εὐρυχώρῳ ἱστάμενοι χώρῳ καὶ ἑμαλῷ, σχηματίζουσι χορόν, ὅστις εὐρύνεται προσερχομένων καὶ ἐκ τῶν κατοίκων τῆς κώμης ἐκείνης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν· οὕτω δὲ πάσας περιελθόντες τὰς κώμας, καὶ πάντας τοὺς κατοίκους σχεδὸν τῆς νήσου προσκαλέσαντες, ἐπανέρχονται εἰς τὸν οἶκον τοῦ γαμβροῦ, ὅπου καὶ διαλύονται εὐχρηθέντες αὐτῷ<sup>2)</sup>. Ἀλλαχοῦ αἱ προσκλήσεις γίνονται πεμπομένων διὰ παιδὸς ὑπὸ τῶν γονέων τῶν μνηστήρων πρὸς τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους τῶν γραμματίων προσκλήσεως, συνοδευμένων μὲ φιάλην οἴνου<sup>3)</sup>. ἄλλαχοῦ, μετὰ τὴν ὕλοτομίαν τὴν Παρασκευὴν, γράφουσι τὸν κατάλογον τῶν προσκεκλημένων, ὃν διδούσιν εἰς ἐπίτηδες ἀνθρώπους ἐπιφορτιζομένους νὰ κάμωσι τὰς προσκλήσεις<sup>4)</sup>. Οἱ δὲ

1) Ἐν πάσῃ ἐπισήμῃ περιστάσει, κατ' ἐξοχὴν δ' ἐν συμποσίοις καὶ πανηγύρεσι, πυροβολοῦσιν ἐν Ἑλλάδι εἰς ἐνδειξιν χαρᾶς. Πυροβολισμοὶ εἰς ἐκδήλωσιν χαρᾶς ἐν τοῖς γάμοις συνηθίζοντο καὶ ἐν Γεωργίᾳ (*Journal Asiat.* 1831 τ. VIII σ. 113). [[Καὶ ἐν Ἀνω Βρετάνῃ τῆς Γαλλίας διὰ πυροβολισμοῦ χαιρετίζεται ὁ γαμβρός καὶ ἡ νύμφη· λέγουσι δὲ ὅτι τοῦτο γίνεται «pour tuer la misère, si les jeunes gens devaient en avoir» (*Rev. d. trad. pop.* 1892 τ. VII σ. 99). Ἄλλας μαρτυρίας περὶ πυροβολισμῶν βλ. ἐν *Rev. d. l'hist. d. relig.* 1910 τ. 62 σ. 202 (ἐν τῇ Γαλλίᾳ καὶ ἐννοια αὐτῶν). *Mélusine* I, 93 (ἐν Αἰν τῆς Γαλλίας). *Arch. per lo studio della tradiz. popol.* XXII, 292 (Ἰταλία). *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1899, 2 (Ἑλβετία). Γενικῶς περὶ πυροβολισμῶν κατὰ τοὺς γάμους βλ. *Samter Geburt. Feste* 1899, 104 σ. 43 κέ. Μαρτυρίαι περὶ πυροβολισμῶν κατὰ τὸν γάμον τῶν ἀρχαίων καὶ γάμοις κατὰ τὸν γάμον. *Εἰσαφ.* Α' 129, 131 (Βυζαντινὰ Καταστάσεις). *Εἰσαφ.* 1903 σ. 75, 77 (χωρὶα Μεγαλοπόλεως). *Δόξα* 1892, 104 σ. 104. Ἐπιθεώρησις πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ 1882 Γ' σ. 58 (Σεβαστικός Δωριότος). *Εἰσαφ.* 1892, 104 σ. 25 σ. 4 α (χωρίον παρὰ τὸν Ἀχελῷον). *Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. Συλλογὴ σ. 178 (κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐν Κερναῖς Κασκαλῇ). *Γαβαλά* Σίκινος σ. 43. *Γάσπαρη* Ἀμοργός σ. 66. *Georgeakis et Pineau* Le Folk-lore de Lesbos σ. 314 (κατὰ τοὺς ἀρχαίους). *Κ.* Ἀμάντων Χρονικά 1911 Α', 82 (Παραπριά Χίου). *Σταματιάδου* Ἰκαριακὰ σ. 112. Γ'. *Παπαδοπούλου* Γενικὴ περιγραφὴ Νισύρου σ. 60. *Wescher-Marwολακίη* Δωρικὸν ψῦψισμα Κερπαθίου σ. 57 (Κέρπαθος). Κατὰ τὴν γέννησιν βλ. ἀνωτέρω σ. 210]].

2) Ἐρατῷ τ. Α' σ. 114. [[Καὶ ἐν Τήλῳ «τὸ ἑσπέρας ἔτι τῆς παραμονῆς ὁ γαμβρός, οἱ παρὰ νύμφη καὶ ἄλλοι περιέρχονται μετὰ λύρας καὶ ᾄδοντες καὶ προσκαλοῦσιν ὅλον ἀνεξαιρέτως τὸ χωρίον εἰς τὸν γάμον» (*Ζωγρ.* Ἀγ. Α', 266 β)].

3) *Fauriel* ἔνθ. ἀν. Σημειωτέον ὅτι νῦν ἐν ταῖς πόλεσιν αἱ προσκλήσεις γίνονται, ὡς εἰκόσ, δι' ἐντόπων προσκλητῆρων γραμμάτων.

4) *Buchon* La Grèce contin. σ. 233—4. Ἐν Κύπρῳ τοὺς εἰς τοὺς γάμους προσκεκλημένους συνηθίζουσι νὰ καλῶσι πέμποντες πρὸς αὐτοὺς λαμπάδα καὶ μανδήλιον (*Λουκά* Φιλολ. ἐπιστ. σ. 90). Ἐν Φέρραις ὁ πενθερός, κρατῶν τούτῳ πληρὴ οἶνου, «περιέρχεται εἰς τὰς οἰκίας καὶ θερμοπωλεῖα κινῶν», πᾶς δὲ κερασθεὶς θεωρεῖται προσκεκλημένος (*ΚΠ.* Σύλλ. Η', 518). Πολλὰχοῦ δὲ τῆς Πελοποννήσου οἱ γονεῖς τῶν μελλονύμφων ἀποστέλλουσι πρὸς πρόσκλησιν κανελλογαυράλλα καὶ σακχαρικά διὰ συγγενεῖς καὶ φίλους ἢ κόρης. [[Εἰς τὴν Γιάννιτσαν τῶν Καλαμῶν αἱ πλησιέστεραι συγγενεῖς ἀμφοτέρων τῶν μελονύμφων συνάξονται αἱ μὲν τοῦ γαμβροῦ εἰς τοῦτου τὴν οἰκίαν, αἱ δ' ἄλλαι εἰς τὴν τῆς νύμφης τρεῖς ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου, διὰ νὰ κατασκευάσουν ταῖς *δίπλαϊς*· αὗται ἀποστέλλοντα εἰς τοὺς συγγενεῖς ἀνὰ μία εἰς ἑκάστον ἀντὶ πρόσκλησεως εἰς τὸν γάμον, ὃ δὲ λαθὼν ὀψίαν θεωρεῖται προσκεκλημένος· συνανθοῦνται δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου οἱ μὲν προσκε-



προσκεκλημένοι υποχρεούνται νὰ πέμψωσι τι διὰ τὸ συμπόσιον τῶν γάμων. Ἐν Κρήτῃ στέλλουσιν ἓνα κριὸν καὶ μία φουρνιά ψωμιά <sup>1)</sup>. Ἀλλαχοῦ κριὸν ἢ πρόβατον ζῶντα καὶ ταινίαις κεκοσμημένα, ἢ ἀπλῶς ἐν τέταρτον προβάτου <sup>2)</sup>. Ὁ Ζῆδρος <sup>3)</sup>, λέγει δημοτικόν τι ᾄσμα,

Ὁ Ζῆδρος κάνει τὴ χαρὰ, χαρὰ γιὰ τὸν υἱὸν του,  
κ' ἐκάλεσε τὴν κλεφτουριά, τὰ δώδεκα πρωτάτα,  
τὸ Λάπα δὲν ἐκάλεσε, τὸ μαῦρο ψυχοπαῖδι.

Ὅλοι παραίνουν κάλεσμα <sup>4)</sup> κριάρια μὲ κονδοῦνια  
κ' ὁ Λάπας πάει ἀκάλεστος μὲ ζωντανὸ ἀλάφι,  
ς τ' ἀσῆμι καὶ ὅς τὸ μάλαμα καὶ ὅς τὸ μαργαριτάρι <sup>5)</sup>.

Οἷχθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι τὰ δῶρα ταῦτα, ἢ καλέσματα ὡς τὰ ἀποκαλεῖ τὸ ἀνωτέρω ᾄσμα, εἰσὶν ἀνάλογα τῇ λαμπρότητι τῶν γαμηλίων τελετῶν καὶ τῇ καταστάσει τῶν προσκεκλημένων. Ἐν Ἀλβανίᾳ οἱ προσκεκλημένοι φέρουσι μίαν κουλούραν, μίαν τσίτσα κρᾶσι καὶ ὀλίγα χρήματα· ἡ χρηματικὴ ποσότης συνίσταται εἰς 20 παράδες μέχρι 10 γροσίων· οἱ δὲ συγγενεῖς, οἵτινες δὲν φέρουσιν ἄλλο τίποτε εἰς τὸν γάμον, δίδουσι 10—20 γρόσια <sup>6)</sup>. Ἡ συνήθεια τῶν καλεσμάτων ὑπάρχει καὶ ἐν Νορμανδίᾳ τῇ ἐκκλησίᾳ ἐνθάδε, ὅταν πτωχὸς τις νομφεύηται, προσκαλεῖ πάντας σχεδὸν τοὺς ἐγγεγεννημένους, ὧν ἕκαστος δεχόμενος τὴν πρόσκλησιν ὀφείλει ἀναλόγως τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ νὰ φέρῃ ἄρτον,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

κλημένοι τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῆς, οἱ καὶ οἱ ἐγγεγεννημένοι τὴν οἰκίαν τούτου καὶ τὸν συνοδεύουσιν εἰς τῆς νύμφης (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἱ. Μανωλάκου (ἱερέως). Ἄλλοι τρόποι προσκλήσεως κατὰ τόπους: Ὀλύμπια 1896 Α', 214 (1907) Α' (ἄργους). Δεστ. Ἰστ. Ἐτ. Α', 127. 128. (Βυζαντικὰ Καλαβρύτων). Κογκουλιὲ Οἰκουμένης σ. 98. Ἐπιθεώρ. πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ 1882 Γ', 58 (Σεβεδίκος Δωρίδος). Λαμπροῖδον Ἡπειρ. μελετ. Γ', 57. Ζ', 22. Ἡμερολ. Σκόκου 1910 σ. 365 (Βελεσενός). Ἐστία 1883 ΙΕ', 359 (Καταφύγιον Ὀλύμπου). Ἐθν. Ἀγωγή 1901 σ. 138—9 (Μακεδονία). Γουσίον Πάγγαιον 58. 59 (Λακκοβίγια Μακεδονίας). Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888 σ. 791 (Βιτώλια). Γάσπαρη Ἀμοργός σ. 66. Wescher-Μαρωλακίκη Δωρ. Ψήφ. Καρπάθου σ. 56. 57. Σακελλαρίον Κυπρ. Α', 722 (Κύπρος). II. Γ. Μακρῇ Κατερίῃ σ. 94. Ρ. Ἐλευθεριάδον Σινασός σ. 78. Φαρασποῦλιον Τὰ Σόλατα σ. 35. 38. Ξενοφάν. 1905 Β', 286 (Σόλατα). Αὐτ. 1906 Γ', 166 (Βουρζούριον)]].

1) *Bybilakis* αὐτ. [[Κατὰ τι κρητικὸν ᾄσμα, παρὰ *Jeannarakis* σ. 175 ἄρ. 232, ὁ προσκεκλημένος κομίζει πέδουκας, ἀγρίμια κ' «ἓνα ψωμί ἀσῆμι»]]. Ἐν Μήλῳ τὴν ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου ἕκαστος τῶν συγγενῶν φέρει 12 ἄρτους, 1 ἄρνιον καὶ ἄγγεῖον μέγα πληρὲς οἶνου (Νεοελλ. Ἀνάλ. Α', 353). [[Πρῶλ. Ἀρκ. Ἐπ. 1903 σ. 73. Ἐπιθ. πολ. 1882 Γ', 58]].

2) *Fauriel* σ. XXXV. 66. Βλ. καὶ *Μαρούσου* Τραγούδια ἐθνικὰ Α', 76.

3) Περὶ τοῦ ἀρματωλοῦ τούτου βλ. *Βαλαωρίδον* Ἀθανάσῃν Διάκον σ. 179—181 [[=Ποιήματα (1891) Β', 374 κῆ. (1907) Γ', 283 κῆ.]]. *Fauriel* Chants pop. I, 65—7. *Μαρούσου* Α', 75—6.

4) Κάλισμα, ἀλλαχοῦ κέρασμα.

5) *Fauriel* αὐτ. σ. 68. *Ζαμπέλ.* Ἀσμ. 2ημ. σ. 704. *Passow* Carm. pop ἄρ. 16 α. 16 (βλ. καὶ ἄρ. 15 σ. 15). *Μαρούσου* Α', 77.

6) *Hahn* Alban. Stud. I, 144.



κρέας, ὡά, δι' ὧν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον συντηρεῖται τὸ ζευγὸς τῶν νεονύμφων<sup>1)</sup>.

Ὁρισμένην τινὰ ἡμέραν, συνήθως τὴν Πέμπτην ἢ τὴν Παρασκευὴν<sup>2)</sup> συγγενεῖς ἐκατέρωθεν συνελθόντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ, πορεύονται εἰς τὰ ὄρη πρὸς ὕλοτομίαν τῶν ξύλων, δι' ὧν θὰ φουρνίσωσι τοὺς ἄρτους τοῦ γάμου. Λύραι καὶ αὐλοὶ προηγούνται τῆς εὐθύμου συνοδείας, ἣτις ἀπέρχεται ἐν πομπῇ, ἀνά πᾶσαν πλατεῖαν ἱσταμένη καὶ στήγουσα χορόν. Μετὰ τὴν ὕλοτομίαν γεῦμα ἄφθονον καὶ οἶνος ἀποζημιῶσι τοὺς ἐργασθέντας, οἵτινες ἐπανακάμπτουσιν εἰς τὸ χωρίον ἄδοντες καὶ ὀρχούμενοι<sup>3)</sup>. Ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι νέοι ἄγαμοι συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ ὑπάγουσι τὴν Παρασκευὴν νὰ κόψωσι τὰ τοῦ γάμου ξύλα, καινουργῇ σχοινία φέροντες ὅπως τὰ φορτώσωσι<sup>4)</sup>, καὶ μετὰ τὴν ἐκ τοῦ δάσους ἐπιστροφὴν γίνονται αἱ εἰς τὸν γάμον προσκλήσεις. Ἐν Ἀλβανίᾳ ἡ Πέμπτη τῆς πρὸς τῆς Κυριακῆς τοῦ γάμου ἐβδομάδος εἶναι ἡ ἡμέρα τῆς ὕλοτομίας (*dit' e droûbet dâsme*) καὶ κατ' αὐτὴν ἐκ μέρους τῆς νύμφης προσκαλοῦνται νὰ κόψωσι τὰ ἀναγκαιοῦντα εἰς τὸν γάμον ξύλα, κράζοντας τοῦ προσκαλοῦντος «*jini ftouâre per drou dâsme*». Τὴν πρωτὴν τῆς αὐτῆς ἡμέρας αἱ προσκληθεῖσαι γυναῖκες ἀπέρχονται τραγωδοῦσαι εἰς τὸ δάσος κρατοῦσαι εἰς τὰς χεῖρας μακρὰ ξύλα (*βίγες*), εἰς ᾗ προσδένουσι θάμνους ἢ ἐρυθρόν μανδύγιον, ἐπιστρέψασαι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν πετώσιν εἰς τὴν αὐλὴν τὸν θάμνον καὶ κἀθηνται εἰς παρατεθὲν συμπόσιον.

Μετὰ τὴν ὕλοτομίαν φέρουσιν εἰς τὴν οἰκίαν τὸν ἀπαιτούμενον σίτον διὰ τὰ συμπόσια τοῦ γάμου, ὅπως τοῦ ἀνέμου, καὶ ὁ τοῦ γάμου σῖτος ἀλέθεται κατὰ προτίμησιν, παραβλεπομένης τῆς ποσότητος αὐτοῦ. Ἐν Ἀλβανίᾳ τὴν

1) Musée des familles 1840—1846, t. III, σ. 27. [[Παρ' ἀρχαίοις βλ. Becker-Göll Charicles III, 369. Hermann Privatim, σ. 272. Μυσία τῆς συνηθείας εἰς δημώδη ἄσματα: Βαλθενοῦ ἐν Ἀρχαίοις νεωτ. ἑλλ. γλώσσῃς Α', β' σ. 114 ἀρ. 1. 2. Κύπρου ἐν Λογικῇ Φιλολ. ἐπισκ. σ. 85. Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 723]].

2) Wachsmuth Das alte Griech. im neuen σ. 85: «Den Donnerstag und Freitag wird der für die bevorstehende Feier erforderliche Bedarf an Holz eingeholt, für die Braut von Weibern». [[Ἐν Βυζωνίᾳ τῶν Καλαβρύτων τὴν Πέμπτην ἢ ὕλοτομίαν (Δελτ. Ἰστ. Ἑταιρ. Α', 127), «μίαν ἢ δύο ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου» ἐν Κόθην (*Bállhnda Kothn*. σ. 112), τὸ Σάββατον ἐν Δόβριανῃ Ἠπειρῷ (Δωδώνῃ 1896 σ. 119—120), τρεῖς ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου ἐν Καρπάθῳ (*Wescher-Μανωλακάκη Δωρικόν ψήγισμα Καρπάθου* σ. 57). Βλ. προσέτι περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου: Λάσκαρη Λάστα σ. 100. Λαμπρόδον Ἠπειρ. μελετ. Ζ' 22. Παπαδοπούλου Γενικὴ περιγραφή Νισύρου 1909 σ. 60. Ξενοφάν. Α', 234 (ἐν Διδασίῃ)].

3) Ἐρατὼ Α' σ. 114.

4) Buchon ἐνθ. ἀν. σ. 233: «Le vendredi, dès le matin, les parents non mariés du futur partent du village, portant sur l'épaule une grosse corde toute neuve, tressée presque toujours avec les filaments de l' aloès; ils vont dans la forêt voisine ramasser le bois nécessaire aux apprêts du repas. La corde neuve est destinée à retenir le bois en faisceau sur l'épaule. Souvent, dans les familles riches, on se contente de quelques branchages ramassés et rapportés au son de la musique et avec des chansons appropriés à la cérémonie».

5) Hahn ἐνθ. ἀν. I, 144.

6) [[Τὴν Τετάρτην καθαρισμός καὶ κοσκίνισμα τοῦ σίτου ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἄδομένων ἄσματων



πρὸ τοῦ γάμου Δευτέρα<sup>ν</sup> ὑπάγουσιν εἰς τὸν μύλον, ἡ δὲ Δευτέρα ἐκείνη Δευ-  
τέρα τῶν ἀλευρῶν καλεῖται (γενν' ε' μίλιτ) <sup>1</sup>).

Ἐν Λευκάδι· κατὰ τὴν Δευτέραν ἢ Τρίτην τῆς ἑβδομάδος, καθ' ἣν ὠρίσθη ὁ γάμος, δύο κοράσια ἐκ τῶν εὐειδεστέρων τοῦ χωρίου, ἀνδρικά ἐνδεδυσμένα καὶ φέροντα εἰς τὴν ζώνην πιστόλιον, ζυμώνουσι τὰ καλούμενα *κουλλούρια* \*) τοῦ γάμου. Ἐκ τῆς αὐτῆς δὲ ζύμης κατασκευάζουσι καὶ μέγα τι ἄλλο *κουλλούριον*, καλούμενον *πρωτόπλαστον*, ὅπερ περιτυλίσσουσιν ἐρυθρᾷ μεταξῇ, καὶ τηροῦσιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ νυμφίου μέχρι τῆς τελετῆς τοῦ γάμου<sup>β)</sup>). Μετὰ ταῦτα ἢ τὴν πρὸ τοῦ γάμου Κυριακὴν<sup>γ)</sup>, στέλλουσιν ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν νύμφην τὴν λεγομένην *κουλλούραν* τῆς νύμφης, ἣν πρέπει νὰ κομίσῃ παῖς ἀμφιθαλὴς (οὗ ἀμφοτέροι οἱ γονεῖς ζῶσι, *μαννοκουρουδάτης*)<sup>δ)</sup>).

εἰτα ἀποστέλλεται πρὸς ἄλλους (*Κανδηλώρου* Ἀρχ. Ἑπετ. 1906 σ. 182). Ἐν Βουρδουρή τῃν Παρασκευῇ συνηλικιῶται τοῦ γαμβροῦ ἐκοπᾶνίζον τὸν σῖτον (Ξενοφάν. Γ', 166). Παρὶ τοῦ εἴθιμου τῶν μικρῶν καὶ μεγάλων ἀλεσμάτων ἐν Τήλῃ βλ. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 265—6. Ἐν Κύπρῃ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου γίνεται τὸ πλῆσιμον τοῦ σίτου πρὸς κατασκευὴν τοῦ *ῥοσσοῦ*, ὅπερ συνίσταται «ἐκ σίτου κοπανισμένου, κρέατος, λίπους, τυροῦ τετριμμένου καὶ ἀρωματιστοῦ» (*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 720· πρὲλ. καὶ Β', 769. *Λουκά* Φιλολ. Ἐπιστ. σ. 80). Ἐν Λιδιᾷ τῇν Τετάρτῃν ἐκοπᾶνίζον τὸν σῖτον καὶ κατασκευάζετο τὸ *ρεσέκι*, φαγητὸν τι μεμιγμένον μετ' αἰγείου κρέατος (Ξενοφάν. Γ', 166).

1) *Hahn* ξγθ. αv.

2) Ἡ λέξις ἀρχαία: «Κόλλις ὁ ἄρτος, θύεντι τῷ κολλέειν ἀπὸ τοῦ κολεῶν» λέγει ὁ Σουάρες ἐν λ. καὶ ἄλλοι: «κολλούρια, τὰ κολλοῦντα ἐπὶ τοῦ σφαλαῖ». Τούτῳ δὲ καὶ ἐπὶ ἕκτῳ καὶ ἐπὶ ἑπτῷ φερραϊκῶν λεγέται: καὶ ἡ λέξις ἄρτος μικρὸς καὶ «κολλιούριον, εἶδος μελιττοῦτης» «κολλούρια»: Δημ. ἡμεῖς τὸν κολλέον. Περὶ τῆς ἱεράκων ἀνατροφῆς 129 σ. 86 Rig. (Ὁ ἐν Μονάχῳ κωδὺς φερραϊκῶν κολλούρια ed. Hercher. Ἀρχαιοτέρων δὲ τι ἱερακοσόφιον ἀντὶ κολλούρια ἔχει σφαλαῖς 127. καὶ Ἑτυμολογ. Μέγα σ. 526. Ἀριστοφ. Εἰρήν. 122. Βασιλείων Β', ε', 19. γγ', δ δις. Γ', ιδ', 3 καὶ Ψελλὸν ἐν Boissonade Anecd. graeca τ. III σ. 221.

3) Ἐφημερίς Φιλομαθῶν ἔτ. ΙΓ' 1868 σ. 1687, ΚΠ. Σόλλ. τ. Η' σ. 410—411. [Ἐστία 1877 Δ', 701. Πρβλ. καὶ Δασογρ. Α' 310. Ποικίλλει κατὰ τόπους ἡ ἡμέρα τῆς παρασκευῆς τοῦ ἄρτου ἢ τῶν *κουλουριῶν* τοῦ γάμου, ὥς καὶ τὰ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἐπιζόμενα. Μαρτυρίας βλ. *Λόσκαρη* Λόστα σ. 100. *Κουκουλιὲ* Οἰνουπτακὰ σ. 95. Ἐπιθ. πολ. καὶ φιλολ. 1882 Γ', 58 (*Σεβεδίκος* Δωριός). Ἐδδομάς 1889 φυλλ. 25 σ. 3 β (Ἀκαρνανία). *Λαμπιρῶν* Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 22. Ἡμερολ. Σκόκου 1910 σ. 364 (Βελεντιός). *Λουλουδοποιῶν* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 178—180 (Καρναὶ Καθακλή). Ἐθν. Ἀγωγή 1901 σ. 138 (Μακεδονία). *Γουσίον* Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 58 (Λακκοβίγια). Ἐστία 1883 ΙΒ' 58—9 (Καταφύγιον Ὀλύμπου). Ἀκρόπολις φιλολογ. 1888 σ. 791 (Βιτώλια). Θρακ. Ἐπετ. 1897 σ. 192 (Σαράντα Ἐκκλησίαι). Ἐπιθ. Κ[ρί]π. 12 Ἰαν. 1889 (Ἀπολλωνιάς [Μαλονέσος]). *Wescher-Mavroulakaki* Δωρ. φήφ. Καρπάθου σ. 56. Ἐν Βουρδουρίῳ τὴν Παρασκευὴν παρεσκευάζοντο ἄρτοι καὶ τρῶφιμα τοῦ γάμου (Ξενοφάν. Γ', 165), ἐν δὲ Γιάννις τῆς Καλημέρας ἀπὸ τῆς Πέμπτης προσέρχονται οἱ συγγενεῖς εἰς τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης πρὸς κατασκευὴν γλυκυσμάτων (Ν. Σιών 1907 Γ', 1119). Ἐν Κόθων τὸ ξῆμον τοῦ προξενίου ἐξέλιπε (*Βάλληνα* Κούθ. σ. 111). Παρασκευὴ ἄρτων παρὰ Βουλγάρους: *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1915 σ. 337]].

4) Wachsmuth 3v0. 3v. σ. 83.

5) [Ἐἰς πλείστας πράξεις κατὰ τὸν γάμον χρησιμοποιοῖται ἀμφιθαλῆς (παῖς ἢ παρθένος). Μαρτυρία: *Καθαγιάνη Δεισιδ.* δοκίμιον σ. 270, ἰβ'. γ'. *Weecher-Mavroulakakī Δαρ.*







νύμφη εἰσέρχεται εἰς τὸν νυμφῶνα, ὅστις εἶναι παραπέτασμα κλειῖον γυνίαν τινὰ τοῦ θωματίου. Ἐρχονται δὲ ἤδη καὶ πολλαὶ συγγενεῖς καὶ φίλοι, προσφέρουσαι εἰς τὴν νύμφην διάφορα θῶρα οἷον ἐνδύματα, ζώνην, ὑφάσματα καὶ τὰ τοιαῦτα· πρὸς δὲ καὶ τὴν τουρκιστὶ καλουμένην κινά, δι' ἧς καλλωπίζουσι τὴν νύμφην κατὰ τὸν τρόπον τῶν τουρκισσῶν γυναικῶν βάφουσαι τὰς χεῖρας αὐτῆς<sup>1)</sup>. Τὴν Παρασκευὴν πέμπουσι καὶ ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ τοιαύτην, ἣν κομίζει συγγενῆς συνοδευμένη καὶ ὑπ' ἄλλων, καὶ ὑπὸ λύρας. Πάλαι φέρουσά τις τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης τὴν βαφήν ταύτην ἐπὶ κεφαλῆς ἐχόρευεν ἐν τῇ αἰθούσῃ, τῆς λύρας παιζούσης. Τὴν ἐσπέραν βάφουσι διὰ τῆς κινᾶς τὴν κεφαλὴν καὶ τὰς χεῖρας τῆς νύμφης, ἐνῶ γυναῖκες ἄδουσι τραγουδιὰ τινά, ὧν ἐνὸς ἡ περιλήψις εἶναι τοιαύτη τις : «Σὺ ἀπέρχεσαι πλέον ἀπὸ τῆς οἰκίας ταύτης· σὺ πλέον εἰς τὴν οἰκίαν ταύτην δὲν ἔρχεσαι, καὶ ἂν ἔρχεσαι, πολὺ δὲν θύνασαι· νὰ διαμένῃς»· καὶ τύπτουσι μικρὰ τύμπανα (τοτρικιστὶ τέφρ)<sup>2)</sup>, ὅλη δ' αὕτη ἡ πρᾶξις λέγεται κινάγματα<sup>3)</sup>. Ταῦτα ἐν Πανδῶρᾳ πρὸ ὀκτωκαιδεκαετίας [[ἐβδομηκονταετίας]] περιγράφει ὁ Βαλαδάνης ὡς ἐθιζόμενα ἐν Κεραισούνι. Ἄγνοοῦμεν δ' ἂν μέχρι τοῦδε τηροῦνται.

Ἐν γένει δὲ κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τελοῦνται τὰ προσέορτια τοῦ γάμου ἐν χοροῖς καὶ εὐθυμίαις<sup>4)</sup>· ἐν Κρήτῃ συνάγονται αἱ παρθέναι τοῦ χωρίου εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης διὰ νὰ στολίσωσι τὸν νυμφικὸν ὄψαλον<sup>5)</sup> καὶ τοὺς μὲν τοίχους καλύπτουσι μὲ καινουργεῖς σινδόνας, καὶ τὸν ὄψαλον θέτουσιν ἄρτους, ψύλλα λεμονέας, πορτοκαλλέας, μύρτου καὶ ῥοδόλων, ἵνα ῥοῦσαι συγχρόνως διάφορα τραγουδιὰ πρὸς ἑπαύριον τῶν νεονύμφων, καὶ αἱ δὲ τῶν προσκεκλημένων



1) Καὶ πρὸς τοῖς χριστιανοῖς ἐν Συρίᾳ ὁμοίως καλεῖται ὁ χορὸς (ΚΠ. Σόλλ. II', 196).

2) Τὸ μουσικόν τοῦτο ὄργανον ὁμοιάζει τὰ μέγιστα πρὸς τὸ κύμβαλον τῶν διονυσιακῶν θεοτήτων καὶ τῶν ἐπαθῶν τῆς Κυβέλης.

3) Πανδῶρα τ. Θ' σ. 510. [Ἐν Μακεδονίᾳ μίαν ἐβδομάδα πρὸ τῆς στέψεως στέλλονται εἰς τὴν νύμφην οἱ μπουαῖς, δηλ. τὰ θῶρα τοῦ γαμβροῦ, μετὰ τῶν ὁποίων ὑπάρχει καὶ μπογιὰ κατὰ τὴν ὀκνά λεγομένην, διὰ τῆς ὁποίας βάφεται ἡ κόμη τῆς νύμφης (Ἐθν. Ἀγωγή 1901 σ. 138). Ἐν Ταϊβερὶ (Ἀργούς) ἡ νύμφη κρατεῖ ἐπὶ τῶν γονάτων μέγα ταφὶ πλήρες κινά, αἱ δὲ προσερχόμεναι γυναῖκες βάφουσι τὰ νύχια τῶν εἰς τὴν κινά, ῥίπτουσαι εἰς τὸ ταφὶ μίαν πεντάραν ἢ δεκάραν ἢ καὶ περισσότερα καὶ εὐχόμεναι «καλὰ στέφανα» (Ο'λύμπια 1896 Α', 253). Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐν Ἀθήναις ἐγένετο τὸ λεγόμενον κινά-γεγκέσι, περὶ οὗ βλ. Ἐστία 1882 τ. ΙΑ' σ. 582. Ἐν Θεσσαλίᾳ προσφέρεται ἐν τινι ἡγεμνῇ ἡ ὀκνά εἰς τὰ ἔχοντα ξανθὴν τὴν κόμην κοράσια, δι' αὐτῆς δὲ βάφουσι τὴν κόμην τῶν, τινὰ δὲ καὶ τοὺς ὄνυχας τῶν χειρῶν (Κατ' ἀνανοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου 1900. Πρὸς. καὶ Δελτ. Ἰστ. Ἐτ. Α'. 128). Ἐν Σαράντῃ Ἐκκλησίᾳ τὴν Πέμπτην γίνεται τὸ βάψιμον τῆς κόμης τῆς νύμφης (Θρακ. Ἐπετ. 1897 σ. 192). Ἐν Λέσβῳ τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου συγκεντρώνονται εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης νεάνιδες, αἵτινες βάφουσι τοὺς ὄνυχας αὐτῆς διὰ κινά, ψάλλουσαι καὶ σχετικὸν ᾠσμα (Georgakis et Pineau Folk-lore de Lesbos σ. 315—6). Τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἰς τινά μέρος τῆς Κόπρου μετὰ τὸ λουτρὸν γίνεται τὸ σχετάσμα, ἥτοι ἀλείφουσι διὰ σχετάς (κινά) τὴν κόμην, τὰς παλάμας καὶ τοὺς ὄνυχας τῶν χειρῶν καὶ ποδῶν τῆς νύμφης, παιανίζούσης μουσικῆς (Σκελλελαγίον Κυπρ. Α', 726)].

4) Ἀντοινιάδου Κρητικῆς σ. 9. [2' ἐκδ. ἐν Χανίοις 1899 σ. 15]].



τῆς παστᾶδος θέτουσι τρία ἡμικύκλια ἀπὸ βᾶτον καὶ φύλλα μύρτου <sup>1)</sup> συμβολικῶς διὰ τούτων διαφόρους ἰδέας ἐκφράζουσαι, περὶ ὧν κατωτέρω θέλει γίνεαι λόγος. Ἄλλὰ καὶ ἡ τοῦ γαμβροῦ οἰκία στέφεται δι' ἀνθέων καὶ ῥόδων, πολλάκις δὲ καὶ ἔλαι αἱ τοῦ χωρίου οἰκίαι, ὅταν ὁ γάμος εἶναι ἐπίσημος <sup>2)</sup>. Τὸ ἔθος τοῦτο τοῦ ἀναστέφειν τὰς θύρας εἶναι ἀρχαῖον· «οἰκέται δὲ περικύκλῃ δραμόντες, λέγει ὁ Πλούταρχος τελετὴν τινα γάμου περιγράφων <sup>3)</sup>, ἀνέστεφον ἐλαίῃ καὶ δάφνῃ τὰς θύρας, οὐ μόνον τὰς τῆς Ἰσμηνοδώρας, ἀλλὰ καὶ τὰς τοῦ Βάκχωνος».

Τὴν πρωτὰν τοῦ Σαββάτου σφάζουσι πανηγυρικῶς τὰ διὰ τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου ἀπαιτούμενα ζῷα <sup>4)</sup>. Ἐν Λευκάδι σφάζουσι τράγον, καὶ ῥίπτουσι πυροβόλον, διακηρύσσοντες οὕτω τὴν ἐναρξιν τοῦ γάμου· οἱ δὲ ἀκούοντες λέγουσιν· αἱματώθῃ ὁ γάμος <sup>5)</sup>. Ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι σφάζουσι κατὰ τὴν μεσημβρίαν τὸν βοῦν, τὴν ἀγελᾶδα καὶ τὰ πρόβατα, ἅτινα ἀπὸ τῆς Πέμπτης ἔχουσι ἐτοιμάσει <sup>6)</sup>. Ταῦτα ἀναλογοῦσι πρὸς τὰ προτέλεια τῶν ἀρχαίων, καθ' ἃ ἐτελοῦντο θυ-

1) Χουρμούζη Κρητικὰ σ. 28. [[Εἰς τὴν διακόσμησιν χρησιμοποιοῦνται καὶ παντοῖα ἄνθη ἢ ἐπὶ τῇ τῆς ἐποχῆς (Παρνασσός 1879 Γ', 956. Σακελλαρίον Κυπρ. Α', 726), συνήθως δὲ καὶ κισσὸς (Γουσίον Ἡμερολόγιον Μαγγαίων χώρα σ. 59—60. Ἐθν. Ἀγωγή 1901 σ. 140). Ἐν Λιδίῳ ἡ συνήθεια ἐκείνη τῶν τοῦ γάμου ἐγένετο ἐν πομπῇ τὴν Παραιοκυνὴν (Ξενοφάν. Δ', 234). Ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι τὰς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ἐδαφνοστολιζέτο ἐν Παραμυθίᾳ τῆς Ἠπείρου καὶ ἐν τῇ εἰσερχομένῃ θύρᾳ καὶ διακοσμοῦντο τὰς θύρας καὶ τὰς οἰκίας (Νεολόγος εἰσερχομένη θύρα. 1893 σ. 65). Καὶ ἀρχαῖον τοῦ λαοῦ ἐστὶν ἐπὶ τῇ θύρᾳ τοῦ γαμβροῦ ἐπὶ τῇ θύρᾳ τῆς οἰκίας τῶν νεογνῶν (Nore Coutumes etc. 1894 σ. 94)].

2) Ἀντωνιάδων Κρητικὴ σ. 60. Ἐθν. Ἀγωγή σ. 73]] :

*Πᾶσα δ' ἡ κόμῃ ὅμοι' ἐστὶν ἄζει φαυδὰ καὶ ἀνγχαίρει·  
εἶναι μὲ μύθῳ παρὰ τοῖς στολισμένοις τῆς θύρας τὰ ἄνω·*

.....  
*Μίαν δὲ θύραν στεφάνῃ μὲ ρόδα πολλὰ στεφανώνει·  
εἶναι νυμφίον τὸ στέμμα, κ' ἡ νύμφη αὐτοῦ καταβαίνει.*

3) Πλουτάρχ. Ἐρωτικὸς § 10.

4) Wachsmuth ἔνθ. ἀν. σ. 86. [[Τὴν δεξιάν ἐν Βυθωνίᾳ· ΔΙΕ. Α', 128]].

5) Ἐφῆμ. Φιλομαθ. 1868 τ. 17 σ. 1687. ΚΠ. Σὺλλ. Η', 411. [[Ἐστία 1877 Δ', 701]].

6) Buchon ἔνθ. ἀν. σ. 233 κέ. : «Le jeudi, on va en pompe choisir dans le troupeau le boeuf le plus gras ou la vache la meilleure, et les moutons destinés au repas de la noce ; on garnit leurs cornes et leur tête de guirlandes de fleurs ; puis, au son de tous les instruments, on les amène dans le village, on leur fait faire le tour de la paroisse en accompagnant leur marche de chants et de danses et on vient les placer en grande pompe dans l'étable... Le samedi, au moment où le soleil annonce midi, on se rend processionnellement à l'étable. On pare le boeuf destiné à la noce, on lui dore les cornes, on les entoure de guirlandes de fleurs ; on lui fait faire de nouveau, au bruit de la musique, le tour du village, et on l'amène dans la cour de la maison du marié, au milieu de laquelle on a planté solidement un poteau. Le boeuf est attaché à ce poteau par une corde toute neuve, pendant que les assistants, hommes et femmes, se tiennent alentour chantant la chanson du jour ; puis un homme, habillé de vêtements tout blancs, se présente, brandit son long cou-



αίαι· καὶ δωρεαί <sup>1)</sup>. Τὴν ἐσπέραν ἐν Λευκάδῃ ἐτοιμάζουσι σημαίαν τινά, καλουμένην σημαίαν (μπαϊράκι) τῆς παρθενίας <sup>2)</sup>. ἧτις φαίνεται ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν παλαιότερον ἐν Ζαγορίῳ πρὸ τῆς νυμφικῆς συνοδείας περιεγμένην σημαίαν, ἐφ' ἧς ἦτον ἀπεικονισμένη ἰδίως ἡ Παναγία, ὡς ἐμβλημα παρθενίας <sup>3)</sup>. Καὶ ἀλλαχοῦ ὁμοως συνηθίζεται ἡ νυμφικὴ πομπὴ νὰ ἔχῃ σημαίαν ἰδίαν, καίτοι μηδεμίαν ἐγκρύπτουσαν συμβολικὴν σημασίαν. Ἐν Φέρραις ἡ συνοδία ἡ πορευομένη πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης ἔχει σημαίαν ἐρυθρὰν περίχρυσον, ἣν κρατεῖ εἰς τῶν πλησιαιτάτων συγγενῶν τοῦ γαμβροῦ· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κατοικίᾳ τῆς νύμφης θέτουσιν ὡς σημαίαν μανδύλιόν τι εἰς δένδρον τῆς αὐλῆς ἢ ἄλλο προεξέχον μέρος <sup>4)</sup>.

Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην λούσουσι τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύμφην <sup>5)</sup>. Καὶ εἰς μὲν τοὺς τόπους ἐνθα ὑπάρχει λουτρῶν ἀπέρχεται εἰς αὐτὸν ὁ γαμβρὸς μετὰ τοῦ παρανύμφου καὶ ἄλλων πολλῶν συγγενῶν καὶ φίλων, ἄδόντων κατ' ὅδον

teau et le lui enfonce adroitement dans la nuque, à la jonction de la moëlle épinière, aussi prestement que le ferait le plus habile matador des Castilles. Le boeuf tombe à l'instant au bruit des cris de joie; en un clin d'œil le cou est tranché, la peau enlevée, et le boeuf est dépecé en quatre parties, qui, placées sur un linge blanc, sont portées solennellement au lieu destiné aux provisions de la noce. Le même soir, on donne un grand repas dans la maison du futur à tous les invités, et la nuit se passe en chants et en danses.

[[Τὸ ἀλλοτείνον ἐν ἀκρωτήριον κατὰ τὴν σφαιρικοὶ συνοδείᾳ τὸν αὐτὸν β. ἐν Πανώρῳ Κ', 113]].

1) Ἀχιλλ. Tat. Λευκάπη καὶ Κλειτοφ. Β', 12. Τὸν αὐτὸν β. 221. Γρηγορ. Νασιανζην. Στλ. Α' σ. 68. Πρβλ. Πολυδεύκ. Γ', 58. Bloomfield, Eur. Aeschyl. Agamemn. στ. 64.

2) Ἐφημ. Φιλομ. ἐνθ. ἀν. ΚΠ. Σόλλ. ἐνθ. ἀν. [[Ἐστία 1877 Δ', 701]].

3) Λαμπριδίου Ζαγοριακά σ. 180. [[Ἡπειρ. μελετ. Ζ', 22—3. Ἐν Παραμυθίᾳ ἡ σημαία φέρεται ἐπὶ λευκοῦ πεδίου ἐρυθρὸν σταυρὸν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Ι. Χ. ΝΙΚΑ ἢ τὸν καθολικὴν ἄγιον Γεώργιον (Νεολόγου ἐβδωρ. ἐπιθεώρ. 1892 Α', 664. Πρβλ. καὶ Λαμπριδίου Ἡπειρ. μελετ. Γ', 57. Ἐστία 1883 ΙΕ', 359)].

4) ΚΠ. Σόλλ. Η', 548. [[Ἐν Βυσωκᾷ τῶν Καλαβρύτων ἀμφιθαλὲς πρωτεξάδελφος τοῦ γαμβροῦ μετὰ καὶ ἄλλων φίλων καὶ συγγενῶν παραλαμβάνουσι τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ σημαίαν, εἰς ἣν προσαρτῶσι μανδύλιον θωρηθὲν ὑπὸ τῆς νύμφης· εἰς τὴν αἵχμην δὲ τοῦ κοντοῦ ἐμπήγουσι μῆλον (Δελτ. Ἰστ. Ἐτ. Α', 128). Ἀλλαχοῦ τεμάχιον ἐρυθρὸν ὑψίσματος ἀνικατοῦ τὸ φλάμπουρο (βλ. ἀνωτέρω σ. 240, 2. Λοιωνοδοπούλου Ἀνέκδ. συλλ. σ. 180). Ἐν Λιθισίῳ 8 ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου ἐοτήνετο ἐκ τῆς καπνοδόχης τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ κοντὸς μήκους 4—5 μέτρων φέρων εἰς τὸ ἄκρον τριῶν εἰδῶν μετάξινα μανδύλια καὶ ἐν πορτοκάλῃ· οὗτος ἐλέγετο *σευθελελί* καὶ ἐσημναίνετο ὑπαρξὲν γάμου (Ξενοφάν. Δ', 233). Ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης, ἐν Καραϊῶς Καθακλῇ, τὸ Σάββατον παρεσκευάζετο παρόμοιος κοντὸς, ὀνομαζόμενος *μηλιά* (Λοιωνοδοπούλου αὐτ.) Φλάμπουρο παρὰ Βουλγάρους βλ. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915 σ. 339. 340]].

5) Πούλιος Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων σ. 31. Λαμπριδίου Ζαγορ. σ. 180. [[Περιγραφὰς τῶν κατὰ τὸ λούσιμον τοῦ γαμβροῦ βλ. Ἐστία 1882 ΙΔ', 581. Κομμανοῦδῃ Στράτης Καλοπείχειρος 179. Ὀλύμπια 1896 Α' 253—4. Ξενοφάν. Γ', 166. Τὴν Παρασκευὴν ἐλούετο ὁ γαμβρὸς ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας (Ξενοφάν. Β', 285), τὴν ἐσπέραν τῆς παραμονῆς ἐν Σιάνῃ τῆς Ῥόδου (αὐτ. Ζ', 49), τὴν πρωτὴν τῆς Κυριακῆς ἐν Καραϊῶς Καθακλῇ (Λοιωνοδοπούλου Ἀνέκδ. συλλ. σ. 186) κ. ἀ.]].



καὶ παιζούσης τῆς λύρας. Ἐν τῷ λουτρῶνι οἱ συνοδεύοντες τὸν γαμβρόν οἰνοποτοῦσιν, ᾄδουσι καὶ χορεύουσι. Τὰ τραγοῦδια ἐξακολουθοῦσι καὶ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν <sup>1)</sup>. Ὅπου δὲ λουτρῶν δὲν ὑπάρχει, λούουσιν οἴκαδε τὴν κεφαλὴν μόνον τοῦ γαμβροῦ, ἐνῷ αἱ παριστάμεναι γυναῖκες ᾄδουσι διάφορα ᾄσματα, ὧν ἓν παρατιθέμεθα ἐνταῦθα :

Περνᾶμε 'πὸ τριανταφυλλιά,  
ἐπέσαν τὰ τριαντάφυλλα, τὰ κόκκινα καὶ τ' ἄσπρα  
κ' ἐπῆγαν νὰ τὰ μάσουνε, ῥοδόσταμο νὰ κάνουν'  
νὰ λούσουν νύφη καὶ γαμπρὸ  
καὶ πεθερὰ καὶ πεθερό,  
νὰ γενοῦν συμπεθεριό <sup>2)</sup>.

Οὕτω περίπου ἐκτελεῖται καὶ τὸ λουτρὸν τῆς νύμφης <sup>3)</sup>. Ἐν Κύπρῳ συμμετέχουσι καὶ αἱ παράνυμφοι ἐνίοτε καὶ βοηθοῦσιν εἰς τὴν καθαριότητα τῆς μελλονύμφου. Φέρουσι δ' ἐπ' ὤμων τὸ ὕδωρ τοῦ λουτροῦ τούτου ἐκ τῶν παρκειμένων κρηνῶν πλείσται κόραι διὰ τῶν ὑδριῶν αὐτῶν <sup>4)</sup>. Τὸ ἔθιμον τοῦ λούεσθαι τοὺς μέλλοντας νὰ νυμφευθῶσιν εἶναι ἀρχαῖον <sup>5)</sup>· τὸ ὕδωρ συνήθως ἡντλεῖτο ἐξ ὠρισμένων πηγῶν, ἐν Ῥώμῃ ἐκ τοῦ Ἰλισσοῦ, ἐν Θήβαις ἐκ τοῦ Ἰσμηνοῦ <sup>6)</sup>, ἐκομίζετο δὲ ὑπὸ νυμφεύου τινος κόρης ἢ παιδός <sup>7)</sup>.



ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1) Πανδώρα Θ', 40.

2) Χαιρώτου Συλλογὴ δημοτικῶν, σ. 178. Βλ. καὶ αὐτ. σ. 40.

3) Πανδώρα Θ', 510 : «Τὸ λούεσθαι ἐπετρέχεται ἡ νύμφη εἰς τὸ λουτρὸν κακαλυμμένη διὰ καλύπτρας, μετὰ συγγενῶν καὶ συνοδευσμένη μέχρι τινὸς ὑπὸ λύρας, ὅπου λούεται, ᾄδουσιν τῶν μετ' αὐτῆς». *Guy's Voyage littéraire en Grèce* τ. I σ. 254 : «Aujourd'hui, la veille des noces, la jeune mariée est menée au bain comme en triomphe, et plusieurs femmes l'accompagnent». Βλ. καὶ *Sonnini Voyage en Grèce* τ. II σ. 134. [[Πιττακὸς 1878 σ. 202. Ἔστι 1882 ΙΔ', 581. Περιγραφαὶ λουτροῦ καὶ κοιμώσεως νύμφης βλ. *Κουμανοῦδου* Στρ. Καλοπύχ. <sup>2</sup> σ. 176. II. Γ'. *Μακροῦ* Κατιρλί σ. 94. Ὀλύμπια 1896 Α', 253. Ξενοφάν. Γ', 167. Τὴν Τετάρτην ἔλθουσιν τὴν νύμφην καὶ τὴν Παρασκευὴν διὰ λουτροῦ ἐν Σαράντῃ Ἐκκλησίαις (Θρ. Ἐπ. 1897 σ. 193), τὴν Πέμπτην ἐν Μακεδονίᾳ (Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 138), τὴν ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου ἐν Βυζωνίᾳ Καλαβρύτων, τὰ δὲ κοράσια παραμένουσιν ἵνα λουθῶσι μετὰ τῆς νύμφης (Δελτ. Ἰστ. Ἐκ. Α', 128). Τὴν αὐτὴν ἐσπέραν καὶ ἐν Σιάννῃ Ῥόδου ἡ νύμφη λούεται καὶ κτενίζεται ὑπὸ νεανίδων καμαρωσιῶν καλουμένων (Ξενοφάν. Ζ', 49)].

4) *Ιουκάς* σ. 84. [[*Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 725. Ἐν Λάστῃ τὴν Κυριακὴν τὸ πρῶτον μεταδίδουσιν εἰς τὴν βρύσιν, ὅπως λάδωσιν ὕδωρ διὰ τὸ λούσιμο, τὸ κτένισμα καὶ τὸ ἔθρισμα τοῦ γαμβροῦ (*Λάσκαρη* Λάστα σ. 104). Ὁμοίως καὶ ἐν Οἰνούντι (*Κονκουλλὲ* Οἰν. σ. 95—6)].

5) [[Βλ. *Hermann Privatalt.* σ. 270. *Id. Müller Gr. Privatalt.* σ. 447 c. *Roscher's Lex.* I, 2100. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἰνδοῖς ὑπαινιγμοὶ μόνον ἐν τῇ *Atharva Veda* : Μεταξὺ τῶν γαμηλίων τελετῶν ἡ ἀντλησις ὕδατος διὰ λουτρῶν, ὅπερ εἶχε διττὸν σκοπὸν, τὴν κάθαρσιν καὶ τὴν προφύλαξιν ἀπὸ μαγγανειῶν (*Haas* ἐν *Weber's Ind. St.* V, 278. Πρὸς καὶ σ. 304. Τὸν αὐτὸν διττὸν σκοπὸν εἶχε καὶ τὸ κτένισμα καὶ ἡ κόμμωσις (αὐτ. σ. 278). Ὡς πρὸς τὸ λουτρὸν νύμφης βλ. προσέτι αὐτ. σ. 198. 294 καὶ 304. 381—2]].

6) *Πολυδ.* Γ', 43. *Εὐδοκ.* Φοίν. 347 καὶ *Σχολ.* αὐτ.

7) *Ἀποκροατίων* λ. λουτροφόρος. Βλ. καὶ *Θουκυδ.* Β', 15. *Becker Charicles* III,



Μετά τὸ λουτρὸν κτενίζουσι τὴν κόμην τῆς νύμφης<sup>1)</sup> αἱ φίλαι τῆς<sup>2)</sup> φάλλουσαι μετὰ αὐτῶν καὶ τὰ ἀκόλουθα ἄσματα :

Ἐχεις μαλλιά τετράξανθα, ὅς τοις πλάταις σου ὀμιμένα,  
ποῦ σ' τὰ χτενίζουν οἱ ἄγγελοι μὲ τὰ χρυσᾶ τὰ χτένια<sup>3)</sup>

Χρυσόοργυρό μου χτένι κ' ἔλεφαντινόν,  
σὺρ' ἀγάλι' ἀγάλια, νὰ μὴν κόψῃς τρίχα,  
γιατὶ τὴν ἔχω χάσῃ ἀπ' τὸν καλὸ νουνό μ' <sup>4)</sup>.

Τὸ κτένισμα τῆς νύμφης, τὸ εἶδος τῆς κομμώσεως αὐτῆς οὐχὶ ἐπουσιώδη κατεῖχον θέσιν καὶ ἐν τοῖς γαμήλοις ἐθίμοις τῶν Ρωμαίων<sup>5)</sup>.

Τὴν ἐσπέραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐν Κερασσοῦντι ἔρχονται εἰς τῆς νύμφης ἱερεῖς, διάφοροι συγγενεῖς καὶ ὁ παρὰ νυμφος κομίζοντες ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ δωρόν τι, συνήθως σταυρὸν ἀργυροῦν ἢ χρυσοῦν καὶ φλωρίον· ἀνταλλάσσονται δὲ καὶ τὰ πρότερον δεδομένα δακτύλια, ἐπιθεβαιουμένου καὶ αὐθις τοῦ ἀρραβῶνος<sup>6)</sup>.

Τὴν Κυριακὴν<sup>7)</sup> γίνεται τὸ ξύρισμα τοῦ γαμβροῦ καὶ τοῦ κουμπάρου ὑπὲρ

300 κέ. [[Becker-Göll Charicl. III, 364 κέ]]. [[Περλ. Alt. II, 557. [[Περλ. καὶ R. Schmidt De Hymenaeo σ. 66 κέ.]].

1) Τὸ κτενίσμα τῆς νύμφης (παρὰ τὸν ὅ, 510).

2) Ἐν τῇ παλαιᾷ ἀποκρίσει σ. 38.

3) Ἐν τῇ παλαιᾷ ἀποκρίσει σ. 48. Marcellus Charicl. en Grèce II, 170. Passow σ. 457 ἄρ. 622, 1. Kind Μνημόσυρον σ. 4.

4) Χασιώτης σ. 197, 15. Ὅμοια ἄσματα βλ. ἐν Βλαστοῦ IB', 599 ('Ρόδος). Κ', 113 (Λακωνία). Πρόσθετε καὶ τὸ [[ἄνωτέρω ἐν σ. 43 παρατιθέμενον]] Θεσσαλικὸν ἄσμα, περὶ οὗ ὁ Fauriel (II, 233) σημειοῖ ὅτι ἄδεται τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης, «pendant que ses jeunes compagnes la peignent et lui nattent les cheveux», [[πρὸς δὲ τὰ ἐν 'Εστία 1883 IE', 62 ('Ρόδου), Κουκουλέ Οἰνοῦντ. σ. 96, Georgeakis et Pineau Le Folk-lore de Lesbos σ. 316 (ἐν γὰρ μεταφράσει) κ.τ.λ. Δύο ἐπίσης παινέματα τῆς μελλονύμφου, ὅταν τὴν κτενίζουν βλ. ἐν Βλαστοῦ Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 42. Περιγραφὴν κομμώσεως νύμφης ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας βλ. ἐν 'Εστία 1882 ID', 593. Ἐν Λακκοῦντις: Γουσίον ἐνθ. ἄν. σ. 59. Κόμμωσις νύμφης παρ' ἀρχαίους Ἰνδοῖς βλ. Haas ἐν Weber's Ind. St. V, 202. 215—6. 278, 279. 385. 405—6]].

5) Marquardt Röm. Privalt. I, 43—44.

6) Πανδώρα Θ', 510.

7) [[Ἡμερολ. Σκόκου 1910 σ. 365—6. Ἐθν. Ἀγωγή 1901 σ. 110. Λουλουδοπούλου ἐνθ. ἄν. σ. 181. Γουσίον ἐνθ. ἄν. σ. 59. Ξενοφάν. Δ', 234. Ἐστία KZ', 47]]. Εἰς τινὰ μέρη τὴν ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου: Ἐφημ. Φιλομ. ἐνθ. ἄν. ΚΠ. Σδλλ. Η', 411. [[Ἐστία 1877 Δ', 701]]. Fauriel τ. I σ. XXXV: «La veille de la noce, durant la nuit, les conviés se rendent, les uns chez le père de la fiancée, les autres chez celui du fiancé; et l'on s'apprête, dès-lors, de chaque côté, à la grande cérémonie. Un jeune homme, garçon pour l'ordinaire, et qui doit exercer, dans la cérémonie du jour, les fonctions du paranymphe, y prélude en faisant la barbe au futur. Cette opération se fait avec beaucoup de sérieux et d'appareil, en présence des jeunes filles conviées». [[Περλ. καὶ Παπαδοπούλου Γεν. περ. Νισύρου σ. 61. Δελτ. Ἰστ.



ΑΘΗΝΩΝ



νέου ἀγάμου, ψαλλομένων τῶν ἀκλουθῶν τραγωδίων <sup>1)</sup> :

Ἄργυρὸ ξουράφι καὶ μαλαματένιο  
τραυὰ γάλι-γάλι σὲ γαμποῦ κεφάλι,  
τρίχα μὴν ἀφήσης καὶ τὸν ἀσκημίσης,  
καὶ τὸν ἀσκημίσης ἔς τὰ πεθερικά του <sup>2)</sup>.

Μπαρμπέρης εἶν' ὁ πλάτανος, γαμποὺς τὸ κυπαρίσσι,  
καὶ νύφη τὸ κρυὸ νερὸ ἀπὸ καθάρια βροῦση <sup>3)</sup>.

Ἀπάνου σ' ἐψηλὸ βουνόν, αἰτὸς ἐροῖχγε τὴν φωνήν·  
Βουνά μου, χαμηλώσετε, δένδρη μου, κλίνετε κορφαῖς,  
ὁ κύρ γαμβρὸς ξυρίζεται κλπ. <sup>4)</sup>

Ἐταιρ. Α', 529. Ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας τὸ ξύρισμα τοῦ γαμβροῦ καὶ τῶν συγγενῶν ἐγένετο τὴν πρώτην τοῦ Σαββάτου. Καὶ ἐν Κύπρῳ ἡ κοῦρά τοῦ μελλονύμφου γίνεται τὴν πρώτην τοῦ Σαββάτου κατὰ τὸν Λουκᾶν (σ. 83), μετὰ μεσημέριαν δὲ κατὰ τὸν Σακελλάριον (Κυπρ. Α', 725). Ἐν Κόθῳ τὸ ξύρισμα τοῦ ξυρίσματος ἐξέλιπε (Βάλληνα Κυθν. σ. 112). Περιγραφὴν τῶν κατὰ τὸ ξύρισμα ἑθῶν τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας βλ. ἐν Ἐστία 1882 ΙΔ', 591. Ξύρισμα γαμβροῦ καὶ γαμβρίας ἄμα παρ' Ἀρμενίους βλ. ἐν Zeitschr. f. cester. Volksk. X, 103—ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915 σ. 338]].

Ἡ σημασία τοῦ εἰς ἑκάστην τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου ψαλλομένων κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑθνητικήν καὶ λαϊκὴν ἰσοχρονίαν (σ. XXVI), καὶ τῶν ἐν τῇ ἐποικιστικῇ χαρὰν καὶ εὐθυμίᾳ ἀπεικονιζόντων καὶ διὰ τῆς πομπῆδος αὐτῶν ἐκτελούμενης ἐκτετατῆς ποικίλης καὶ μεγαλοπρεπεστέραν ἀναδεικνύοντα πᾶσαν τῆς τελετῆς λεπτομέρειαν καὶ ἐξήγησιν δ' ἐξηγουῦντα καὶ διασαφηνίζοντα τὸν συμβολικὸν χαρακτήρα τῶν διαφόρων στοιχείων ἐθίμων. Τὰ τοιαῦτα ἄσματα εἶναι πολυπληθέστατα, οὐχὶ δὲ σπανίως ἐν αὐτοῖς εἰρηγὰ καὶ πολυτίμοι μαργαρίται γνησίου καὶ ὑψηλοῦ ποιητικοῦ αἰσθηματος· ἐπιτυχῶς ἐμνήσθη ταῦτα ὁ Ζαμπέλιος ἐν τῷ ἀξιοσημειωτῷ αὐτοῦ μυθιστορηματι, τοῖς Κοιμητικοῖς γάμοις, περιγράφων τελετὴν γάμου ἐν Κρήτῃ. Κατὰ τὴν Κρητικὴν μέλισσαν [[τῆς Ἑλπίδος Μελαίνης, 1873]] (σ. 60) [[β' ἐκδ. 1888 σ. 39]] ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ πλεῖστα τῶν τοιούτων ἄσμάτων, μάλιστα δὲ τὰ ἐγκωμιαστικά τοῦ νυμφίου καὶ τῆς νύμφης, αὐτοσχεδῶς ψάλλονται ὑπὸ τῶν παιζόντων τὴν λύραν καὶ ὑπὸ γυναικῶν. Τραγούδια τοῦ γάμου ἐδημοσιεύθησαν ἐν πολλαῖς συλλογαῖς δημοτικῶν ἄσμάτων, [[ὧν ἀναγραφὴν ἴδε ἐν παρεκδοικῇ σημειώσει]]. Τοῖς ἄσμασι τούτοις ἀναλογοῦσι τὰ ἀρχαία ἄσματα τοῦ Ἑρμεναίου καὶ τὰ ἐπιθαλάμια. Σημειωτέον ὅμως ὅτι τὰ νῦν ἄδόμενα, ἐκτός ὀλίγων ἐξαίρεσεων, ἰδίως τινῶν κατὰ τοὺς χοροὺς ἄδομένων ἀστίων, εἰσὶ σερνά καὶ μηδὲ ὑπανιγμούς αἰσχροῦς ἐνέχοντα· ἐνθ' παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὰ τοῦ Ἑρμεναίου ἄσματα ἦσαν μὲν ἐν μέρει σοβαρὰ καὶ θρησκευτικοῦ χαρακτήρος, τὰ πλεῖστα ὅμως ἦσαν ἀστεία, ὁσελγὴ καὶ ἄσμενα (βλ. Schoemann Gr. Alt. II, 558 καὶ τὰς εἰς τὸν Ἀριστοφάνη παραπομπὰς αὐτοῦ)· ἐπίσης καὶ τὰ ἐπιθαλάμια. Ἄσμενα ὁμοίως ἦσαν καὶ τὰ παρὰ Ῥωμαίοις ὑπὸ τῆς συνοδείας τῆς φεροῦσης τὴν νύμφην ψαλλόμενα (Marquardt ἐνθ. ἀν. I, 51. Rossbach Die Röm. Ehe 1853 σ. 341).

2) Χασιώτης σ. 40, 1.

3) Ἐφημ. Φιλομ. 1868 τ. 17 σ. 1687. ΚΠ. Σὺλλ. Η', 370. [[Ἐστία 1877 Δ', 701]].

4) Πανδῶρ. Θ', 510. Ἐν Ἀραχόθῃ Λακωνίας ψάλλουσι τὸ ἀκλουθον, ὅταν λούσων καὶ ξυρίζων τὸν γαμβρόν·

Φέριε μου τὸ χρυσὸ θᾶνι καὶ δολόχρυσο λεγέني,



Κτενίζοντες δὲ τὸν γαμβρὸν ἄδουσιν :

Ἄργυρό μου χτένι καὶ μαλαματένιο,  
τραυὰ ἴγαλι-γάλι σὲ γαμπροῦ κεφάλι').

Μετὰ τοῦτο ἀρχεται ὁ καλλωπισμὸς τοῦ γαμβροῦ, ὅστις καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἴσως ἐγένετο<sup>2)</sup>. Στολίζεται δὲ ὁ γαμβρὸς ἐνδυόμενος ἢ αὐτὸς ἢ ὑπὸ τοῦ παρανύμφου τὰ γαμπριάτικὰ του, ἐνῷ κύκλῳ τραγουδοῦσιν οἱ περιϊστάμενοι<sup>3)</sup>. Ἐν Κερασσοῦντι τὸν γαμβρὸν ζωννύει ὁ παράνυμφος, ἀφοῦ ὁ πατήρ, ἢ ἐν ἐλλείψει τούτου ὁ πρῶτος τῶν συγγενῶν συνεπτυγμένην περιφέρῃ τρίς τὴν ζώνην περὶ τὸν γαμβρὸν. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ στολισματος πρῶτον μὲν οἱ γονεῖς, εἶτα δὲ καὶ οἱ συγγενεῖς ἀσπάζόμενοι τὸν γαμβρὸν δίδουσιν αὐτῇ δῶρὸν τι· ἀσπάζονται δὲ καὶ τὸν παράνυμφον· ἔπειτα χορεύουσι τὸν χορὸν κοτσαγκέλι, ἐν τῇ μέσῃ τὸν γαμβρὸν καὶ τὸν παράνυμφον ἔχοντες, καὶ ἄδοντες<sup>4)</sup>.

Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐπίσης καιρὸν, ἀλλὰ μετὰ μεζονος ἐπιμελείας καὶ φρον-

νὰ λούσωμεν τὸν κύρ γαμβρὸν καὶ τὸν καμαρωμένον.  
Ποῦ ναῦρω ἀργυροξοῦραφον καὶ δλόχωσην λουρίδα,  
νὰ μπαρμεπρίσω τὸ γαμπρὸ καὶ τὸν καμαρωμένον.  
Φέριτε μου ἀργυροξοῦραφο καὶ δλόχωσην λουρίδα,  
νὰ μπαρμεπρίσουν τὸν γαμπρὸν καὶ τὸν καμαρωμένον.  
Ποῦ πέριτ' ἡ πόλη μακρονό, ποῦ πέριτ' ἡ πόλη μακρονό :

1) Χασιώτης σ. 40,3.

2) Πρβλ. Πλωτάρχ. Ἑρωτικ. 10 : «ἀμαρτὴν ἐπὶ τῷ κεφαλῇ αὐτοῦ τοῦ γαμβροῦ παρασκευάζοντες ἡμέτερον γαμπριόν».

3) Πανδώρα Θ', 510. Ἐρωτὸς Α', 113 ἐνθα παρὰ τὴν γυναικίαν δὲ παστολογίστρια καλούμεναι ἄδουσι διστιχὰ τινα, δι' ὧν παστολογεῖται ὁ γαμβρὸς. Ἡ λέξις παστός διεσώθη ἐν Κρήτῃ (ἐνθα καὶ ἄσματα παστικά [[βλ. κατωτέρω]], ἀλλαγῶν δὲ τῆς Ἑλλάδος μόνον ἐν τῇ παροιμίᾳ «ὅσα πάρη ἡ νύφη ἔς τὸν παστό»).

4) Πανδώρα. Θ', 510—511. [[Ἐν Κύπρῳ οἱ μὲν ἄνδρες συρρέουσι περὶ τὸν νυμφίον, αἱ δὲ γυναῖκες περὶ τὴν νύμφην καὶ ἐνδύουσιν αὐτοὺς ὑπὸ τὸν ἦχον ἁσματίων (Λουκάς σ. 84. Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 726). Ὁμοίως ἐν Δόδριανῃ τῆς Ἡπείρου (Δωδώνη 1896 σ. 119), Καταφυγίῳ Ὀλύμπῳ (Ἑστία 1883 ΙΕ', 359), Νισύρῳ (Παπαδοπούλου Γεν. περ. Νισύρου σ. 61), Καρπάθῳ (Wescher-Μαυωλακίη Δωρ. ψήφ. Καρπάθου σ. 57) κἀ.]]. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν ἄδονται ἐν Ἡπείρῳ καὶ τὰ ἑξῆς :

Γαμπρὲ μου, ποῖός σ' ἀρματώνει  
μὲ τὴν εὐκή, μὲ τὴν εὐκή  
Ἀφέντης μου μ' ἀρματώνει

μὲ τὴν εὐκή, μὲ τὴν εὐκή». (Χασιώτης σ. 40, 4. [[Ἐθν. Ἀγωγῇ

1901 σ. 140]]). Βλ. καὶ Πανδώρα. Κ', 113 (Λακωνίας). [[Εἰς τὰ χωρία τῆς Κυζίκου «ὁ γαμπρός, τὴν ὥρα ποῦ τὸν ἀλλάζουν, πατάει μέσ' ἔς ἕνα σινὶ καὶ ἀφοῦ τότε στολίσουνε τότε σκηκώνουν μαζί μὲ τὸ σινὶ καὶ σπάνουν ἀπάνω ἔς τὸ κεφάλι του ἕνα πλατὺ ψωμί ἐπὶ ταυτοῦ πλασμένο» τὸ ἴδιον κάνουν καὶ ἔς τὸ κεφάλι τῆς νύφης μετὰ τὸ στολισμα» (Κατ' ἀνακοίνωσιν Μ. Φιλήντα 1906). Καὶ ἐν Κατιρλί Βιθυνίας ἐπὶ ὁμοίῳ χαλκοῦ σκεύους ἐνέδουν τὸν γαμβρὸν διὰ νὰ στερεώσῃ τὸ στέφανον (II. Γ'. Μακρῇ Κατιρλί σ. 94). Πρβλ. καὶ Rouze ἐν Folk-lore 1896 VII, 145. Ἐν Καρατσόλ Τιρναβίου πρὶν ἢ στολισθῇ ὁ γαμβρὸς αἱ γυναῖκες χορεύουσι καὶ ἐνδύματα αὐτοῦ, κρατοῦσαι ἐκάστη ἀνὰ ἓν (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου 1900). Ἡ ἐναρξὶς καὶ ἡ λήξις τοῦ στολισμοῦ τοῦ γαμβροῦ ἀγγέλλεται διὰ πυροβολισμῶν ἐν Ἀκκρνανίᾳ (Ἑβδομαῖς 1889 φ. 25 σ. 4 α)]].



τίδος <sup>1)</sup>), στολίζουσι καὶ τὴν νύμφην ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν γονέων της <sup>2)</sup>). Ἡ παρά-  
 νυμφος ἐνδύει αὐτὴν τὰ νυφιάτικά της, τὴν ὥραιότεραν δῆλον ὅτι ἐνδυμασίαν  
 της <sup>3)</sup>), τὴν ὅποιαν ἐπὶ πολλὸν καιρὸν φυλάττει ἡ νύμφη κατὰ τὰς ἐπισήμους  
 μόνον ἡμέρας φέρουσα αὐτήν. Ἐκτὸς τούτου ἐπιχρίουσι τὰς παρειάς της ἐνίοτε  
 διὰ ψιμυθίου, ὡς εἶδομεν ὅτι συνηθίζεται καὶ ἐν Κερασσοῦντι, ὃ δὲ τοιοῦτος  
 καλλωπισμὸς πολλάκις γίνεται διὰ τρόπου καὶ φιλοκαλίας λίαν παραδόξων <sup>4)</sup>  
 ἐνδύουσαι δὲ τὴν νύμφην ἄδουσιν :

“Ὅντας σ’ ἐγέννα ἡ μάννα σου, ὅλα τὰ δέντρο’ ἀνθοῦσαν,  
 καὶ τὰ πουλάκια ’ς τοῖς φωλιαῖς κ’ ἐκεῖνα κελαϊδοῦσαν  
 καὶ ἔταν τὴν στολίζουσιν :

“Ὅντας σ’ ἐγέννα ἡ μάννα σου, ὃ ἥλιος ἐκατέβη  
 καὶ σ’ ἔδωκε τὴν εὐμορφιά, καὶ πάλι μετανέβη

1) [[Πρὸς. καὶ τὴν παρομοιωδῆ φράσιν]] σὰ νύφη στολισμένη.

2) Ἐρατὼ Α', 114. *Fauriel* I σ, XXXV : « Dans le même temps, les compagnes  
 de la fiancée, réunies chez elle, l'aident à faire sa toilette de noce, la vêtissent  
 de blanc, et lui couvrent le visage d'un long voile blanc aussi, et de l'étoffe la  
 plus fine ». [[Βλ. καὶ Γ. Α. Κοιτῆ ἱστορ. τῆς νύσου Ὑδρας σ. 202. Λουλουδοποιῶν  
 Ἀνέκδ. συλλ. σ. 182. Γοναίου Πάρισι 1890 βλ. Ἐξομιάς 1889 φ. 25 σ. 3 γ. Ἐν τῇ Ἐρμ-  
 τοκρίτῃ (Ε'), 1203 κέ.) οἱ καλοὶ ἀνδρες ἐν τῇ πόλει τὴν Ἀρετοῦσαν]].

3) Περιγραφὴν ἐνδυμασίας καὶ τῆς ἐν Ὑδρᾷ ἐν *Stephanopoli Voyage en Grèce*  
 τ. II σ. β. Ζαχορέου ἐν Χρυσῇ Βίβλ. τ. I ἀποδοκίμων Μαρκοῦ τας ἐν Ὑδρᾷ Πάντων  
 τ. II σ. β. Ὑδρας ἐν Κοιτῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νύσου Ὑδρας σ. 202. Ἐν τῇ Ἐρμ-  
 τοκρίτῃ (Ε'), 1203 κέ.) οἱ καλοὶ ἀνδρες ἐν τῇ πόλει τὴν Ἀρετοῦσαν]].  
 4) Περιγραφὴν ἐνδυμασίας καὶ τῆς ἐν Ὑδρᾷ ἐν *Stephanopoli Voyage en Grèce*  
 τ. II σ. β. Ζαχορέου ἐν Χρυσῇ Βίβλ. τ. I ἀποδοκίμων Μαρκοῦ τας ἐν Ὑδρᾷ Πάντων  
 τ. II σ. β. Ὑδρας ἐν Κοιτῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νύσου Ὑδρας σ. 202. Ἐν τῇ Ἐρμ-  
 τοκρίτῃ (Ε'), 1203 κέ.) οἱ καλοὶ ἀνδρες ἐν τῇ πόλει τὴν Ἀρετοῦσαν]].

4) *Buchon* La Grèce contin. σ. 237 : « Quant à son teint (de la mariée), il était  
 impossible d'en juger, car elle était fardée comme la plus précieuse marquise  
 de la cour de Louis XV. Au-dessus de ses deux sourcils étaient peints deux  
 petits cercles d'or; au dessus des yeux était tracée une ligne bleuâtre qui les  
 agrandissait encore; sur ses joues étaient répandues d'épaisses couches de rou-  
 ge, et cà et là de petites mouches... [qui] sont un ornement et un trait de  
 beauté fort appréciés en Grèce, et on ne manque jamais, dans les chansons po-  
 pulaires, de décrire les mouches qui parent les joues, le cou, les épaules et le  
 sein des belles qu'on veut louer. Celles de la jeune fiancée de Méra étaient fort  
 habilement posées ». [[Περιγραφὴν παραδόξου φιλοκαλίας στολισμοῦ νύμφης ἐν Ἀθήναις  
 ἐπὶ Τουρκοκρατίας βλ. ἐν Ἐστία 1883 ΙΔ', 582, 592 κέ. Διὰ κηροῦ ἡγιασμένου, ὃν κα-  
 ννίζουσι, βάφουσιν ἐν Κύπρῃ τὰ βλέφαρα τῆς νύμφης (Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 726). Ἐν  
 Ἰωαννίνοις κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἐστολίζετο ἡ νύμφη διὰ ψιμυθίου τὸ ἑσπέρας τῆς  
 παραμονῆς (Προπύλαια Γ. Βλαχογιάννη Α', 143). Περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῆς συνηθείας  
 μαρτυρεῖ τὸ ἔξης χωρίον : « Τῆς γὰρ μνηστείας ψημιζομένης ἐκαίνην οὐκ εἶχον ὀφθαλμοὺς  
 καὶ περιδέλαιον, νίτρον τε καὶ κομμωτικὰ ἐπιτρίμματα καὶ ὅσα βλεπόμενα οἶδεν ἐπισπᾶσθαι  
 νυμφῶν ὀφθαλμοὺς πρὸς πλείονα τῆς ἐρωμένης ἐρωτα » (Ἰω. Πιπτινοῦ Βίος Συμῶν τοῦ  
 ἐν τῇ Θουραστῇ ὄρεϊ 1 σ. 9 Engelbert Müller, γραφεὶς πιθανῶς οὐχὶ μετὰ τὸν Γ' αἰ.).  
 Παραμύθως, ψιμυθίον κττ. παρὰ Βουλγάρους : *Zeitschr. Ver. Volksk.* 1915 σ. 338]].



καὶ ἔταν τὴν ἀποστολίσωσι :

Σήμερα λάμπ' ὁ οὐρανός, σήμερα λάμπ' ἡ μέρα,  
σήμερα στεφανώνεται αὐτός τὴν περιστέρα <sup>1)</sup>.

Κατὰ τι ἀρχαιότατον ἔθιμον <sup>2)</sup>, διατηρούμενον ἔτι παρ' ἅπασι σχεδὸν τοῖς  
εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς, ἡ νύμφη καλύπτεται διὰ πέπλου λεπτοτάτου <sup>3)</sup> χρυσοῖς ποι-

1) *Passow* σ. 457. *Kind* Μνημόσυνον σ. 22.

2) Τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ἔθιμου τεκμηριοῖ ἡ διατήρησις αὐτοῦ παρὰ τοῖς πλείστοις λαοῖς. Σκοπὸν δ' εἶχεν ἡ χρῆσις τοῦ πέπλου, νομίζομεν, νὰ προφυλάτῃ τὴν νύμφην ἐκ τῆς δυσχεροῦς θέσεως, ἐν ἣ θὰ εὕρισκετο δειλὴ καὶ αἰδήμων παρθένος, τὸ πρῶτον ἐκτιθεμένη εἰς τὰ βλέμματα πάντων. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, καὶ μετὰ τὴν ἀποκαλύψιν τοῦ προσώπου αὐτῆς, ἡ νύμφη υποχρεοῦται νὰ *καμαρώνῃ*, ἤτοι νὰ νεύῃ ἀεὶ πρὸς τὰ κάτω τοὺς ὀφθαλμούς. [[Ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ πέπλου πρὸλ. *Samter* Familienfeste σ. 36 καὶ *Wünsch* ἐν *Hess. Bl. f. Volksk.* 1903 σ. 80—1. *Rev. de l'hist. d. relig.* 1903 τ. 47 σ. 88. Αὐτ. 1906 τ. 54 σ. 228 (ἐκ βαυβλωνιακῶν δοξασιῶν). *C. Fries* Kl. Beiträge zur griech. u. altoriental. Mythologie, Leipz. 1911 σ. 20 καὶ *Dieterich* Mutter Erde <sup>2</sup> 1913. <sup>3</sup> 1925 σ. 102. *Roscher's Lex.* III, 1192 σημ. *Reinach* Cultes, mythes et religions I, 310. Γενικῶς : *Pley De lanæ in Museum ritibus usu* (RGV XI, 2) Giessen 1911 σ. 45. *Gubernatis* Usi et ritus antiqui 1878 σ. 161—3 (ii, 6 Gli sposi velati)]. Ὁ νυμφικός πέπλος ἦν ἐν γὰρ ἀρχαίᾳ καὶ Ἑβραίοις, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς Γενέσεως. [[Βλ. καὶ *Herzog* Realeuangelien u. protestant. Theolog. u. Kirche III, 644]]. Παρὰ τοῖς Ἀρχαίοις "Ελλήσι τοῦ πέπλου ὡς ἀποστομῆς ἑρμῶνος, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὡς περὶ τοῦ νυμφικοῦ, ὡς μαρτυρεῖται ἐν τῇ Ἀποκάλυψι (α' Γλ. Β' 1 καὶ III περὶ τοῦ θείστου βλ. καὶ *Seiler* εἰς "Αλκιφρονα *fr.* σ. 211). Ὁ βαυβυλωνιακὸς νυμφικὸς ἐστὶ τὸ θέριστον, συγκαλύπτον μετὰ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ σώματος. Σημειωτέον προσέτι ὅτι θέμιστον μεταφράζουσιν οἱ Ὁ' (Γεν. ΚΔ', 65) τὴν ἀποστομῆν, τὴν σημαίνουσαν τὸ φόρεμα, δι' οὗ αἱ ἀνατολίτιδες γυναῖκες καλύπτουσι τὸ πρόσωπον καὶ μέρος τοῦ σώματος. Τοῦ νυμφικοῦ πέπλου μέμνηται καὶ ὁ *Διογένης* ('Αγαμέμν. 1177—8) : « καὶ μὴν ὁ χρημοῖς οὐκέτ' ἐκ καλυμμάτων ἐσται θεοδωρὸς νεογάμου νύμφης ἑλκην ». Ὁ δὲ *Λουκιανὸς* ἀναγέρει (Συμπόσ. 8 σ. 423) ὅτι ἡ νύμφη «πάνυ ἀκριβῶς ἐγκεκαλυμμένη» κατεκλίνετο ἐν τῇ συμποσίῳ παρ' ἰδιαιτέραν τράπεζαν μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν. [[Βλ. καὶ *Hermann* Privatalt. σ. 272. *lv. Müller* Gr. Privatalt. σ. 446 b. 447 d]].

3) *Fauriel* I σ. XXXV. Πρὸλ. Πανθώρ. Θ', 512. *Πολλίων* Περὶ τῆς καταγ. τῶν Ἑλλήνων σ. 32. Ἐν Μάνῃ καὶ παρὰ τοῖς Ἑλληναῶσι τοῖς ὅμοις καλύπτεται διὰ χονδρῶδ μαλλίνου ὡφάσματος, μπόλιας (πρὸλ. *Buchon* ἐνθ. ἀν. σ. 237 καὶ 238. [[*Ukert* Bild. v. Griechenl. σ. 212]]). [[Ἐν Ὑδρᾷ ἐπίσης μπόλια ὠνομάζετο ἡ νυμφικὴ καλύπτρα, ἥτις ἦτο λευκὴ, κεντημένη μὲ μαῦρα στίγματα εἰς τὰς δύο αὐτῆς ἄκρας καὶ εἶχε φούνταις καὶ κρόσια (Γ. Α. Κρωτῆ Ἰστ. Ὑδρας σ. 202). Δι' ἀδιαφανοῦς ἐπίσης πέπλου ἐκαλύπτετο ἡ νύμφη ἐν Ἀμοσφ τοῦ Πόντου (Δελτ. Ἰστ. Ἑτ. Α', 529) καὶ ἐν Βουρβουρίῳ, καλουμένου *doubia* (Ξενοφάν. Γ', 167), διὰ λεπτοῦ δὲ, καλουμένου *κιθῶδι*, ἐν Σολάτοις Καππαδοκίας (αὐτ. Β', 286. *Φωφασοποῦλον* Τὰ Σύλατα σ. 37) καὶ Σινασφ ('Αρχ. Σαραντιδῶν Σινασός σ. 80. Πρὸλ. καὶ Γ'. *Ἐλευθεριάδων* Σινασός σ. 80). Ἐν Οἰνῇ τοῦ Πόντου *μαφόρι*(ν) τὸ, ἐκαλεῖτο ὁ πέπλος δι' οὗ ἀπεκρύπτετο ἡ νύμφη ἀπὸ τὴν κοινήν θέαν κατὰ τὴν ἐκ τῆς οἰκίας τῆς ἐξόδου μέχρι τῆς ἀφίξεώς της εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τὴν στέψιν (Ἡ ἐν Οἰνῇ διάλεκτος. Γλωσσ. Ἑταιρ. 1903). Ἀλλὰ ὀνομασθαί τοῦ πέπλου : ἀρατὰ ἐν Λιβισίῳ Λυκίας (Ξενοφάν. Δ', 235), ἄλια ἐν Μαλακοπῇ (αὐτ. 431), παρθενικὸ ἐν Διζούρι (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δ. Παγώνη) κ.τ.λ.]].



κίλμασι κεκοσμημένου και ἐρυθροῦ τὰ πολλά<sup>1)</sup>. Ὁ πέπλος οὗτος ἐπὶ πολὺ καλύπτει τὸ πρόσωπόν της, μόλις δὲ μετὰ τὸ τέλος τοῦ συμποσίου τοῦ γάμου ἢ τοῦ χοροῦ ἀφαιρεῖ αὐτὸν ὁ παράνυμφος, και παρουσιάζει διὰ πρώτην φοράν τὸ πρόσωπον τῆς νύμφης εἰς τοὺς παρόντας<sup>2)</sup>.

1) Κόκκινη σκέπη σιναξελιδική=mit goldenen Tressen verbrämt (*Bybilakis* Neugriechisches Leben σ. 34). Ἐν Ἀέσθῃ ἕνεκα τοῦ χρώματος τούτου λέγεται *φνίκα*, ἴσως ἐκ τοῦ φοινίκια, φοινικίς (Πανδώρα II', 471).—*Hahn* Alban. Stud. I, 196 : «Bei den Neugriechen ist es (τὸ κάλυμμα) ein feuerrother durchsichtiger Frauenschleier mit Goldfransen gehüllt». Βλ. καὶ *Wachsmuth* Das alte Griechenl. im neuen σ. 89. [[Πρβλ. καὶ *Λουλουδοπούλου* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 189. Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 156. *Γουσίου* Πάγγ. σ. 59. Θρ. Ἐπ. 1897 σ. 193. *Σακελλαρίου* Κυπρ. Α', 734. Παλαιότερον ἐν Πολίτειαυγῇ πρὸς τῇ κορίνῳ, ἣτις ἀνήκειν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐφόρουσ αἱ νύμφαι ἐπὶ τῆς καφαλῆς κάλυμμα χρυσοσφραγισμένον, ὡς καὶ ἐρυθρὰν χλαμύδα (*Λαμπρίδου* Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 25). Ἐν Μαλακοπῇ Μ. Καππαδοκίας πέπλον χρώματος ἐρυθροῦ, πρασίνου ἢ κυανοῦ, διαπεσοικισμένον διὰ τριχάπτων καὶ μικρῶν τραπευσῶν ἐκ λευκοσιδήρου, ὅστις ἐκάλυπτε ὄχι μόνον τὴν κεφαλὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον (*Ξενοφάν.* Δ', 429)]. Ἐν Ἀλβανίᾳ συνηθίζεται ὁ ἐρυθρὸς νυμφικὸς πέπλος, ἐν Σκόδρα μάλιστα καθήκει μέχρι ποδῶν (*Hahn* ἐνθ. ἀν. σ. 145. 196. Βλ. καὶ *Dora d' Istria* Περί τῶν ἐν Ἀνατολῇ γυναικῶν βιβλ. IV ἐπ. 4 τ. I σ. 258 μεταφρ. Σκουζέ). Ὅμοιον ἦν τὸ τῶν Ρωμαίων *flammeum* (*Rossbach* Die Röm. Ehe σ. 276. *Marquardt* Röm. Altert. I, 43 σημ. 208). Ἐρυθρόν δὲ φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ τὸ ἐλληνικόν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς Παλατ. Ἀνθολογίας (Ζ', 254,3) «τὰς κόκκους βαφθέντας ἐν κόκκῳ (κόκκῳ) θέριατρα» καὶ ἐκ τοῦ Ἀχιλλέως Τυτίου (Λευκιπ. καὶ Κλειτοφ. Β', 2, 2). Ἐν τῇ κόρῃ τὰ πρὸς τὸν γάμον περιδέραιον μετὰ λήθων προκίτων, ἡδῆτα δὲ ἀπὸ τοῦ παλαιούτου. Βλ. καὶ *Wachsmuth* Das Griech. Altert. II σ. 340.]]

2) *Fauriel* I σ. XXXVI : «On voit la jeune maison de l' époux, et après quelques autres menues cérémonies, le mariage se met à table, à l' exception de la nouvelle mariée qui reste debout et toujours voilée. Mais vers le milieu du banquet, le paranymph s' approche d' elle, dénoue le voile qui la cachait, et, pour la première fois, en ce moment, tous les assistants la voient à visage découvert». Βλ. καὶ τ. II σ. 234 : «et c' est pendant cette cérémonie que les convives et assistants chantent le troisième morceau (τὸ ἐπόμενον ᾠσμα), dont le motif est d' avertir la jeune épouse des travaux et des devoirs qui l' attendent dans sa nouvelle position».

Ἡ περιστεροῦλα ἡ νύμφη μας  
κάθεται 'ς τὸν πόρο, καὶ τραγουδᾷ  
κι' οὐδὲ νῶν φοβάται, οὐδ' ἄγωνον,  
μόν' τὴν ἀνδραδέσφην τὴν πόρην,  
ὅπου τὴν σηκώνει πολλὰ ταχέ'  
—Σήκον, κυρὰ νύμφη, ὅτ' ἔφεξε,  
πότε θὰ ζυμώσης ἐννιά ψωμί;  
νὰ ξεπροβόδησης ἐννιά βοσκούς,  
καὶ νὰ καστεύσης ἄλλους ἐννιά;

(*Fauriel* II, 238. *Passow* σ. 456 ἀρ. 619).

[[Κατὰ τὸ γάδιμα, τὸν χορὸν καὶ τὸ δεῖπνον κεκαλυμμένη ἦτο ἡ νύμφη ἐν Μαλακοπῇ (*Ξενοφάν.* Δ', 431)]. Ἐν Ζαγορίῃ τὴν νυμφικὴν καλύπτραν φέρει ἡ νύμφη μέχρι τοῦ πρώτου μετὰ τὸ στεφάνωμα δημοσίου χοροῦ, καὶ τὴν ἀφαιρεῖ ὕστερον ἔν τισι μὲν χωρίοις ὁ ἴδιος γαμβρός, συνήθως ὅμως παῖς τις συγγενῆς, εὐχόμενος τὴν εὐχὴν «πέντε υἱοὺς καὶ μιά μη-



Τὰ πρὸ τῆς ἱεροτελεστίας. Τὰ κατὰ τὴν ἱεροτελεσίαν τοῦ γάμου καὶ τὸ νυφόπαιγμα παραλλάσσουσι κατὰ τόπους· καὶ ἀλλαχοῦ μὲν παραλαμβάνουσιν οἱ τοῦ γαμβροῦ συγγενεῖς τὴν νύμφην, τὴν φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐκείθεν τελεσθέντος τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ· ἀλλ' ἀλλαχοῦ ἡ ἱεροτελεστία γίνεται εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ὁπόθεν ὁ γαμβρὸς παραλαμβάνει καὶ φέρει αὐτὴν εἰς τὴν οἰκίαν του· εἰς ἄλλα τέλος μέρη, κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς τὰς πόλεις, γίνεται ἐπίσης ἡ ἱεροτελεστία ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης, ὁ γαμβρὸς ὅμως δὲν παραλαμβάνει αὐτὴν ἀμέσως, ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν μακροῦ ἢ βραχέως χρονικοῦ διαστήματος, ὀριζομένου κατὰ τὰς περιστάσεις<sup>1)</sup>. Σημειωτέον ὅμως ὅτι πολλάκις καὶ εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ἅπαντες οἱ τρόποι οὗτοι συνηθίζονται, ἢ δὲ χρῆσις αὐτῶν κανονίζεται ὑπὸ τῆς ἐκάστοτε ἀνάγκης. Ἐν-

λιά» (Ι. Λαμπρόδου Ζαγοριακά σ. 181)· ἐν τισι χωρίοις τῆς Μέσας Μάνης ἐκαλύπτετο ἀπὸ τοῦ πατρικοῦ οἴκου μέχρι τοῦ τοῦ γαμβροῦ διὰ μακροῦ πέπλου (μπόλια) κατερχομένου μέχρι τῶν γονάτων. "Οταν ἔφθανον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἐκάθηντο πάντοτε κακαλουμένην εἰς μίαν γωνίαν, ἔχουσα πλήρη τὴν ποδιάν αὐτῆς καρύων· ἕκαστος τῶν παρευρισκομένων τὴν ἐπληρίαζε καὶ τῇ ἠδύχετο νὰ ἀποκτήσῃ «ἐννιά γιούς καὶ μία κόρη». Ἡ νύμφη τότε προσκβάλλουσα ἐκ τοῦ πέπλου τοὺς δακτύλους αὐτῆς τῇ ἐδίξε καρύδια· εἰς δὲ εἶχε τὴν φροντίδα νὰ πληροῖ καρύων τὴν ποδιάν κενομένην. [[Πλείονα συναφῇ πρὸς τὸ ἔθιμον τοῦτο βλ. ἐν Λαογρ. Συμμ. Β' σ. 266—7]]. Τέλος νυφίτσες οἱ παρευρισκόμενοι ἐπηύχοντο τὴν νύμφην, ὁ γαμβρὸς ἀνυπόμονος νὰ ἴδῃ τὴν νύμφην τοῦ παρώτρυνε τοὺς ἄλλους νὰ τὴν ἀποκαλύψουσιν, ἐκφωνῶν· «Ἐμπαιμπούμεθα ἴδωμεν νὰ ἴδωμε τί διάτσης (διάβολος) ἐνς!» Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐξέλιπε νῦν. [[Ἐκ τῆς ἀρχαίας Γορτυνίας ἐξεμπαιμπούμεθα τὴν νύμφην ἐπὶ νύμφης αἰῶνος ἦ, ἐπὶ νύμφης αἰῶνος ὁ μετὰ τὴν ἐκκλησίαν ἐκκλησίαν (Παλαιὰ Λαογρ. σ. 108)]. Ἐν Κάρπῳ Καραβῶν τὴν νύμφην μετὰ τὴν σάβαν ἀφῆρει τὴν σάβαν τῆς νύμφης ὁ νοῦνος (Λαογρ. σ. 108). Ἐν Κάρπῳ (σὺλλ. σ. 189). "Επὶ τρεῖς μῆνας, ἐν Σινασφῇ, φορεῖ τὸ κιβράκι ἡ νύμφη καὶ ἀπόσσευα κατόπιν τοῦτο μετὰ τὸ πωλιόδι, λευκὸν κεφαλόδεσμον ἀφῆγοντα ἐλεύθερον τὸ προσῶπον ("Ῥίζον Ἐλευθεριάδου Σινασφῆ σ. 80), ἐν Κύπρῳ δὲ ἐν ἔτος ὀλόκληρον τὴν νυφολοκίαν λεγομένην, τὴν ὁποίαν ἐπίσης φορεῖ καὶ ὁσάκις τίκτει (Σακελλαρίον Κυπρ. Α', 734). "Επ' ἀόριστον, ἐν Μαλακοπῇ τῆς Μ. Καπαδοκίας, ἔφερνε ἡ νύμφη τὸν πέπλον, μέχρις ὅτου ἤθελε δόξῃ τῇ πενθερῇ ἢ τῇ πενθερᾷ αὐτῆς ἢ τῇ παρανύμφῃ, ἀντικαθισταμένου τότε δι' ἑτέρου καθημερινοῦ (Ξενοφάν. Δ', 429). Κάλυψις προσώπου νύμφης παρὰ Βουλγάρους: Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 331. 337]].

1) [[Ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ γυνὴ μένει κατὰ τὸν χρόνον ἐκτείνον ἐν τῇ πατρικῇ οἰκῷ, αἰσχύνην δὲ φέρει, ἐὰν μείνῃ ἔγκυος πρὶν ἢ τὴν πάρῃ ὁ ἄνδρας τῆς. Ἐν τοῖς δήμοις Φελλόσης, Νωνάκριδος καὶ Κράθιδος τῶν Καλαβρύτων, καὶ ἐν τοῖς δήμοις Αἰγίρας καὶ Ἀκράτας τῆς Αἰγιάλειας (κατ' ἀνακοίνωσιν Χ. Π. Κορύλλου), ἅμα τελειώσουν αἱ διαπραγματεύσεις καὶ μένωσι τὰ μέρη σύμφωνα, τελεῖται μετ' ὀλίγον καὶ ὁ γάμος, δηλ. μόνον τὸ μυστήριον· ὁ δὲ γαμβρὸς ἀμέσως μετὰ τὴν τέλει τοῦ μυστηρίου ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς οἰκίας τῆς νύμφης καὶ σπανίως ἐπανέρχεται ἐκείτος ὁμός· ἐὰν δὲ πού τὸν συναντήσῃ καθ' ὁδὸν ἡ νύμφη, φεύγει ταχέως ἢ κρύπτεται. Μετὰ παρέλευσιν χρόνου ἱκανοῦ πρὸς προτομασίαν τῆς προικὸς τῆς νύμφης καὶ τῶν λοιπῶν χρεωδῶν, πολλάκις μετὰ 6—12 μῆνας, προσκαλεῖται ὁ γαμβρὸς, καὶ τότε πηγαίνουν καὶ παίρνουν τὴν νύμφην μετὰ μουσικῶν ὀργάνων καὶ τῆς λοιπῆς πανηγύρεως. Τὸ τοιοῦτον ἔθιμον μετέφερον καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πατρῶν οἱ ἐκ τῶν ἀνωτέρω δήμων ὁρμώμενοι ἔποικοι εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν γάμων. Ὅμοιον ἔθιμον καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Κρήτῃ ("Εφορος παρὰ Στράβωνι Ι', δ', 20 σ. 482). "Οτ ἢ in domum deductio ἦτο ἡ κατακλιεῖς τοῦ γάμου βλ. Leist Gräco-ital. Rechtsge-schichte σ. 65]]



ταῦθα δὲ περιγράφομεν τὴν πρώτην συνήθειαν, καὶ διότι ἐστὶν ἢ μάλλον ἐν χρήσει καὶ διότι κατὰ τὰς λοιπὰς οὐδὲν τελεῖται ἰδιαίτερον.

Μετὰ λιτὸν πρόγευμα <sup>1)</sup> τὴν πρωΐαν τῆς Κυριακῆς συγγενεὶς καὶ φίλοι τοῦ γαμβροῦ ἀποτελοῦντες πολυπληθὴ συνοδίαν, συμπεθεριό <sup>2)</sup> ἢ νύκτι <sup>3)</sup> καλχυμένην πορεύονται ὅπως παραλάβωσι τὴν νύμφην <sup>4)</sup>. Μουσικὰ ὄργανα παίζονται καθ' ὅλην τὴν ὁδόν, καὶ τραγουδιστάδες, αἰδοὶ ἐξ ἑκατέρων τῶν φύλων, ἄδουσι διάφορα ᾠσματα, ὥς τὰ ἐπόμενα :

Ὁ τὸ κίνημά σου, σταυραῖτέ, ἔς τ' ὄχιον σου καβαλῶν <sup>5)</sup>  
φέρνεις τὴ ὁῦσα πέριδικα καὶ χαμαῖδ' ἰντρογόνα,  
φέρνεις τὰ ἄστρο πρόβατα, φέρνεις τὰ ἄστρο γίδια.

Ἐκίνησε τὸ κάτεργο καὶ πάει τὸ κυπαρίσσι  
ποῖός εἰν' ἄξιος καὶ γλήγορος νὰ πῇ νὰ τὸ γυρίσῃ :

1) Buchon La Grèce continentale et la Morée σ. 234. [[Α. Παπαγιωάννου ἐν Ἀρχαῖς. Ἐπετ. 1903 σ. 73 (ἐν Μεγαλοπόλει). Λάσκαρη Λάστα σ. 106]].

2) [[Συμπεθεριό ἐν Καταφυγίῳ Ὀλύμπου (Ἑστία 1883 ΙΕ', 359), ἀσκέει ἐν Καρυαῖς Καθακλῇ (Λουλουδοπούλου Ἀνέκδ. συλλ. σ. 186). Ἐν Λέσβῳ παλῶν «συνοδεύειν τινά ἐν πομπῇ π. χ. θά παρὰ τὴν τ νύμφην» (Kretschmer Der heutige lesbische Dialekt στ. 453)].

3) Ἐκ τοῦ λατινικοῦ obsequium ἡ ἐκείνη ἣν ἐχρηστος παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς : «ὁψίκιον» (ἐκείνη ἣν κτισμάται ἐν τῇ ἐκείνῃ) [[«ὁψίκιον» (ἐκείνη ἣν κτισμάται ἐν τῇ ἐκείνῃ) Βλ. καὶ Du Cange στ. 1072 λ. ὁψίκιον ἐν τῇ Βυζαντ. θεατρ. σ. κε']]. Obsequium, obsicium ἡ τῶν βασιλέων καὶ μετὰ ταῦτα ἐν παντὶ ἀκολουθία. Βλ. Fabroti Glossarium ad Cedrenum λ. ὁψίκιον ἐν τῇ εὐκρίνῃ Patrol. gr. τ. 122 στ. 1386. [[Ἐν Γιάννινα Καλαμάτας νύκτι λέγεται πάντα μετὰ ἀμύτου, κομμομένη ὑπὸ τῶν συγγενῶν εἰς τῆς νόμφης τὴν Κυριακὴν τοῦ γάμου (Ν. Σιών Γ', 1119)].

4) [[Μαρτυρία περὶ τοῦ ἐθιμοῦ τῆς πομπῆς πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης ἡ καὶ τοῦ κουμπάρου βλ. : Ὀλύμπια 1896 Α', 263. Δελτ. Ἰστ. Ἑτ. Α', 129. Καρκαβίτσα Ἀνερῆ 1896 σ. 147 (β' ἐκδ. 1920 σ. 141 κέ.). Λάσκαρη Λάστα σ. 103. 106. Ἐβδομάς 1889 φ. 25 σ. 4. Δωδώνη 1896 σ. 120—1. Λαμπροῦδου Ἡπειρ. μελετ. Γ', 57 (εἰς τὴν συνοδίαν δὲν εἶναι γυναῖκες). Ζ', 23. Ἑστία 1883 ΙΕ', 359. Ἡμερολ. Σκόπου 1910 σ. 365. 366. Ἑθν. Ἀγωγή 1901 σ. 140. Γονοῖον Πάγγαιον σ. 60 κέ. Θρ. Ἐπετ. 1897 σ. 194. Λουλουδοπούλου Ἀνέκδ. συλλ. σ. 186—7. Κανελλάκη Χιακὰ Ἀνάλ. σ. 140. II. Γ. Μακρῇ Κατιρλί σ. 96. Ξενοφάν. Β', 286. Περιγραφὴ πομπῆς ἐν δημ. ᾠσμασι : Ἀραβαντινοῦ σ. 284 κέ. ἀρ. 471. 472. Χασιώτη σ. 138 ἀρ. 9. ΚΠ. Σόλλ. Ζ', 224 β. Ζωγράφ. Ἀγ. Α', 67, 24. Καὶ παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τῆς Σικελίας πομπή : Pitre Usi e costumi II, 68. Πρὸ τῆς ἐκκινήσεως τῆς συνοδίας πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης, ἐν Κρήτῃ τελεῖται ἡ τελετὴ τῆς ζόγιας, περὶ ἧς βλ. Ἐλπίδος Μελαίνης Κρητ. Μέλισσα 1873 σ. 57—9 (β' ἐκδ. 1888 σ. 36—8). Οἱ ἀποτελοῦντες τὴν γαμήλιον πομπὴν λέγονται ἐν Κρήτῃ γαμηλιώταις, ἐν Χίῳ γαμοφόροι καὶ γαμοῦδοι (Λεξ. Ἀρχ. Δ', 11—12. Πρὸλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 251, 6). Ἐν Ματσούκῃ (τοῦ Πόντου) αἱ συμπετέχουσαι τῆς γαμηλίου πομπῆς, τοῦ γαμοστόλου καλουμένου, καθ' ἣν μεταφέρτετο ἡ νύμφη ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας εἰς τὴν τοῦ γαμβροῦ, ἐλευγεμένον περιβαλλόμενα εἰδος λευκῆς καλύπτρας, ἡ ὅποια κατήρχετο ὀπισθεν μέχρι τῶν κάτω ἀκρων (Α. Α. Παπαδοπούλου Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνομορὸς τῆς αἰσ. Ἑλλάδος 1919 σ. 132)].

5) Τοῦτο λέγεται ὅταν ἔμπροσθεν ὁ γαμβρὸς πορεύεται.



Περπάτει ἀστροί, περπάτει αὐγή, περπάτει νύ φεγγάρι,  
περπάτει μῆλο κόκκινο, κυδῶνι μυρισμένο·  
κ' ἐγὼ κοντά σου ἔρχομαι μὲ δυνό, μὲ τρεῖς χιλιάδες  
μὲ τοῦ παπάνου τοὺς ὑγιоὺς καὶ τοὺς καμαρωμένους <sup>1)</sup>

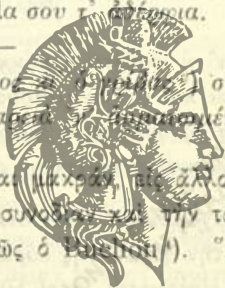
Κίνα, δένδρι μ', κίνα,  
κίνα, κυπαρίσσι,  
πάν' ῥὰ φέρῃς νύφη  
φοῦντα καρυοφύλλι.

Καλότυχη μοῦρ μάννα,  
ὀπδοσειλες τὸν ἥλιο  
ῥὰ φέρῃ τὸ φεγγάρι  
ῥὰ λάμπῃ τοῦ σπιτιοῦ σου,  
κί' ὅλης τῆς γειτονιᾶς σου.

Ἐσὺ 'σαι πύργος μὲ γυαλιά, ἀθρόεφτης μὲ τσαρκέφια (πλαίσιον)  
ἐσὺ 'σαι τ' ὠραιότερο ἀπ' ὅλα σου τ' ὀφέφια.

Γαμπρέ μου, τ' εἶσαι ῥοῖιδινος καὶ ῥοῖδαρος <sup>2)</sup> ἢ σ' ἰδρουνμένος,  
καὶ τὰ παλληκαράκια σου βαῖνα καὶ ἀνταρσάκενα <sup>3)</sup>.

Ὅταν ἡ κατοικία τῆς νυμφῆς εἴναι μικρά, πρὸ ἁπλοῦ χωρίου, ἡ συνοδία  
τοῦ γαμβροῦ πορεύεται ἑφιππος· τὴν συνοδίαν καὶ τὴν τάξιν, ἣν τηρεῖ κατὰ  
τὴν ὁδοπορίαν, περιγράφει λεπτομερῶς ὁ Γαμπρὸς <sup>4)</sup>. "Ἄμα φθάσῃ εἰς τὴν



1) Ἐφημερ. Φιλομ. 1869 IZ' σ. 1756. Πανδώρα Κ', 113.

2) Φαῖός ἵππος (gris). Ἡ συνήθεια τοῦ ὀνομάζειν τοὺς ἵππους ἐκ τοῦ χρώματός των ἦν ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις.

3) Χαιώτης σ. 41—42 ἄρ. 5—8.

4) Buchon ἐνθ. ἀν. σ. 234—235: «Le dimanche, après un repas général du matin, on se dispose à partir en grande pompe pour conduire le futur à sa future, et ramener celle-ci dans la demeure de son époux. A la tête du cortège sont placés les papas aux longues barbes, montés sur de bons mulets; derrière eux s'avancent à cheval les archontes du village et les grands parents, moins le père du marié, qui reste à la maison et délègue pour ce jour-là ses fonctions au *nounos* ou compère; puis, après les notabilités, vient la masse des conviés, généralement vêtus de blanc en Roumélie, et presque tous montés sur des chevaux ou des ânes. En dernière ligne s'avance à pied le futur, la mangoura de berger en main, comme signe de son noble état de pasteur. A ses côtés marchent aussi ses deux assistants: à sa droite, le *nounos* ou parrain qui remplace son père; à sa gauche, le frère-fait (adelphopoiëtos), remplissant l'office du garçon de noces dans nos campagnes; il porte et fait flotter au-dessus de la tête de son ami une bannière sur laquelle est brodée une vaste croix grecque, et qui est couverte de guirlandes de fleurs. La marche est fer-



οίκίαν τῆς νύμφης υποδέχονται τὴν συνοδίαν οἱ συγγενεῖς τῆς νύμφης αἱ δὲ τῆς νύμφης γυναῖκες ἐξερχόμεναι εἰς προϋπάντησιν τοῦ νυμφίου ἄδουσι πολλάκις τὸ ἐξῆς :

Καλῶς ἔρχεται, πόρχεται  
τοῦ 'Ρῆγα γυνὴς, τ' ἀρχόντ' ὁ γυνὴς <sup>1)</sup>.  
Κάτι πολὺν ἀργήσετε  
συμπεθεροί, συμπεθεροί <sup>2)</sup>,

αἱ δὲ παρακολουθήσασαι τὸν γαμβρὸν γυναῖκες ἀποκρίνονται

Μᾶς ἄργησαν κι' ἀργήσαμεν,  
συμπεθεροί, συμπεθεροί  
ἦταν ἡ τσέργα 'ς τὸ νερό  
καὶ τὰ σκ'λαρίκια 'ς τὸ χρυσ'κό,  
συμπεθεροί, συμπεθεροί <sup>3)</sup>.

Τότε ψάλλουσιν ἐξ ὑπαικοῦς καὶ τὰ ἀκόλουθα ᾠσματα :

Μὲ γειά σ', γαμπρέ μ', τὰ ροῦχα σου γὰ τὰ καλοφορέσης  
μὲ γειά σου καὶ τὴ νιόνυφη γὰ τὴν καλοκερδίσης.

A Πῶς προέπ' ἡ φοῦντις καὶ τὰ πράσινα λιβάδια,  
ἔτο' προέπει καὶ ὁ παρθένος καὶ μεσ' τὰ παλληκάρια.

B. Πῶς προέπ' ἡ φοῦντις καὶ τὰ πράσινα λιβάδια,  
ἔτο' προέπει καὶ ἡ παρθένος καὶ μεσ' τὰ παλληκάρια.

Ὁ γαμβρὸς εἰσερχόμενος εἰς τὴν συνοδίαν τῆς νύμφης ὀφείλει νὰ θέσῃ πρῶτον τὸν δεξιὸν πόδα εἰς τὴν φλιάν τῆς νύμφης, ὡς πράττει καὶ ἡ νύμφη ἅμα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ εἰσέρχεται, περὶ οὗ κατωτέρω θὰ ὁμιλήσωμεν, ἐνίκαυ δὲ

mée par toutes les jeunes filles non mariées du village, à pied, avec leurs plus beaux atours et chantant tout le long du chemin la chanson de la mariée. L'air, le mouvement et les paroles de cette simple et gracieuse chanson me rappelleront nos chants populaires du Béarn et ceux de Bretagne dans les mêmes occasions». [Ἐν Κύπρῳ ὁ γαμβρὸς μεταβαίνει ἐφιππος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν εἰς τὴν κώμην τῆς νύμφης, συνοδεύει δὲ αὐτὸν ἡ νεολαία μετὰ τυμπάνων καὶ μουσικῶν ὀργάνων· ἀλλ' ἐξούθς ὡς ψάσῃ ἕκαστ, οἱ προϋπαντῶντες αὐτὸν συγγενεῖς τῆς νύμφης ἀπαιτοῦσι νὰ εἰσέλθῃ πεζὸς εἰς τὴν κώμην, καθότι θεωρεῖται κακὸν ἂν ἕνος νυμφίος εἰσέλθῃ ἐφιππος. Οἱ περὶ τὸν γαμβρὸν ἀνθίστανται καὶ συνάπτεται πάλῃ πεισματώδης καὶ πολλάκις αἱματηρὰ (Λουκά Φιλ. ἐπισκ. σ. 87 κθ. Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 727). Περιγραφὴν ἐφιππου συνοδίας ἐν Μεγαλοπόλει βλ. Α. Παπαντωνίου ἐνθ. ἀν. σ. 73—5. Ἐν Μακεδονίᾳ: Ἐθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 156. Ἀκρόπολις φιλολ. 1888 σ. 792 (Βιτόλια). Ἐν Ἀμμοῖ: Δελτ. Ἰστ. Ἐτ. Α', 530 (ἐφιπποὶ καὶ παρθένοι πεπλοφόροι—παραινυφάδες)].

1) Χαιώτης σ. 42 ἀρ. 9.

2) Αὐτ. σ. 46 ἀρ. 25.

3) Αὐτ. σ. 46—47.

4) Αὐτ. σ. 47. [Ἔσματα ᾄδόμενα ἐν Ῥόδῳ «ὅταν ἐφικεῦσιν τὴ νύμφη 'ς τὴν ἐκκλησίαν» βλ. ἐν Νέᾳ Ζωῇ Ἀλεξάνδρ. 1909 τ. Ε' σ. 237 ].



καὶ νὰ διαβῇ ἄλμυτι κούφῳ καινὸν πολύτιμον ἐφάπλωμα ἐστρωμένον ἐκεῖ <sup>1)</sup>· ὁ πενθερὸς θωρεῖται αὐτῷ τότε ἀκίνητόν τι κτῆμα ἐμβατήκιον καλούμενον, οὐ ἂνωτέρω ἐποιησάμεθα μνεῖαν <sup>2)</sup>).

Ὁ γαμβρὸς παραλαμβάνει τότε τὴν νύμφην καί, πολυπληθοῦς συνοδίας ἀκολουθοῦσης, πορεύεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν <sup>3)</sup>. Εἰς τινὰ μέρη τότε γίνεται ὁ ἀποχωρισμὸς τῆς νύμφης ἀπὸ τῶν γονέων τῆς, ἀλλαχοῦ ὅμως μετὰ τὴν ἱεροτελεστείαν τοῦ γάμου, ὥστε ἐκεῖ περὶ αὐτοῦ θὰ ὁμιλήσωμεν. Ἔως οὗτου δὲ φθάσωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἔνθα οἱ πάντες περιμένουσι, λέγουσι πρὸς αὐτὴν διαφορά τραγοῦδια· ἂν τυχὸν δὲν ἔχῃ μητέρα, λέγουσι·

Νά ταν ἡ γῆ καφασωτή, νά γε καὶ παραθύρια,  
νά σ' ἔβλεπεν ἡ μάνα σου ἔς τὰ μάτια καὶ ἔς τὰ φρύδια <sup>4)</sup>.

Ὅταν δὲ πλησιάσωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ᾄδουσι :

Ἰκκλησιὰ μου κουκλουτή,  
κουκλουτή καμαρωτή,  
ὅπως δέχτ' κες τὰ κιργιὰ  
τῇ μεγάλῃ Πασχαλιά,  
δέξου καὶ τὸ νιόγαμπος,  
δέξου καὶ τὴ νιόννη <sup>5)</sup>.

Ἐπὶ τῇ νυμφικῇ αὐτῇ συνοδίᾳ πορεύεται ὁ γαμβρὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀκιντατόβην καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους νόμους τὴν νύμφην αὐτὴν πρὶερχόν δὲ τὸ ἱεῖμα νομίζεται, ὥστε καὶ παροιμιακῇ ὑπάρχει ἐκφράσις ὅταν εἶναι καμία νύμφη», ἐπὶ τῶν μετὰ σπουδῆς τρεχόντων νὰ ἴδωσι πρὸς αὐτὴν ἀνάξιον λόγου. Καὶ ἄσμα δὲ ὑπὸ τῆς συνοδίας φάλλεται τὴν συνήθειαν ταύτην ὑπαγιγιττόμενον, τὸ ἐξῆς :

Α. Τρέχουν τὰ νερά, τρέχουν οἱ βρούσες,  
τρέχουν ἄρχοντες νὰ ἴδωῖν τὴ νύμφη,  
τ' ἄρχοντόπουλα καὶ τὴν ξιάζουν  
ἄχ, νυφοῦλὰ μου καμαρωμένη,

1) Ἐρατὸς Α', 115.

2) [[Βλ. σ. 240 καὶ σημ. 1. Πρόσθετε καὶ Wescher-Μανωλακάκη Δωρ. φήγ. Καρπ. σ. 58]].

3) [[Ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίᾳ πρώτη μετέβαιναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡ συνοδία τῆς νύμφης, ἥτις ἀφῆναιτο ἐκεῖ μετ' εὐαρίθμων συγγενῶν, ἡ δὲ λοιπὴ συνοδία μετέβαιναν ὅπως παραλάβῃ καὶ τὸν γαμβρόν (Ἐστία 1882 1Δ', 591). Ἐν Σολάτοις ἰδίᾳ μετέβαιναν ὁ γαμβρὸς μετὰ τῶν συντέκνων, ἡ δὲ νύμφη ἐν πομπῇ (Σ'. Φαρασσοπούλου Τὰ Σύλατα σ. 37). Χωριστὰ ἀπὸ τὴν ἄλλην συνοδίαν καὶ ὀλίγα λεπτὰ μετὰ ταύτην μετέβαινον ἐν Βουρδουρίῃ ὁ πατήρ καὶ οἱ ἄλλοι στενοὶ συγγενεῖς τῆς νύμφης (Ξενοφάν. Γ', 170). Ἐν Καρπάθῃ οἱ συγγενεῖς τῆς νύμφης παραλαμβάνουσι τὸν γαμβρόν (Wescher-Μανωλακάκη σ. 57)].

4) Πανδώρα II', 471.

5) Χασιώτη σ. 47 ἄρ. 28.



ποιός σὲ μάθαινε καὶ καμαρώνεις ; <sup>1)</sup>

*B. Νηῦρα πεθερὸ καμαρωμένο*

*κ' ἔμαθα κ' ἐγὼ καὶ καμαρώνω <sup>2)</sup>.*

Ἐν τῇ γνωστῇ περιγραφῇ τῆς ἀπεικονίσεως τελετῆς γάμου ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς χρόνοις ὁ ποιητὴς τῆς Ἰλιάδος δὲν παρέλιπε καὶ τὴν λεπτομέρειαν αὐτῆν:

*νύμφας δ' ἐκ θαλάμων... ἡγίνεον...*

*.....αἱ δὲ γυναῖκες*

*ἰστάμεναι θαύμαζον ἐπὶ προσθύροισιν ἐκάστη <sup>3)</sup>.*

Διερχομένης τῆς συνοδίας διὰ τῶν ὁδῶν, ἀπὸ τῶν παρακειμένων οἰκῶν ὁαίνουσι τὴν συνοδίαν ἐν γένει, κατ' ἐξοχήν δὲ τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύμφην, εἰς σημεῖον εὐτεχνίας καὶ πλούτου, δι' ὀρύξης <sup>4)</sup>, βαμβάκοσπόρου, τρωγαλίων,

1) Ἡ νύμφη *καμαρώνει*, ἥτοι μένει πάντοτε τοὺς ὀφθαλμοὺς χαμαὶ νεύουσα, καὶ κατὰ τὴν ὁδὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὴν οἰκίαν. [[Πρβλ. καὶ Γ. Α. Κριεζή Ἰστ. Ὑδρας σ. 202. Λαμπροῦδον Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 23. Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 728. Βραδέως καὶ σεμνοπρεπῶς, ἔχουσα ἡμικλειστους τοὺς ὀφθαλμοὺς πορεύεται ἡ νύμφη εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐν Λακκοεικίῳ Μακεδονίας, τὸ προσκείμενον ἐν αὐτῷ βάδισμα καλεῖται *καμάρισμα* (Γονοῖον Πάγγαιον σ. 60). Ἐν Κατρίλ *Κατρίλ* κατὰ τὴν *καμάρι*, τὸ ὅποιον ἐγίνετο μετὰ τὸ ἀλλαομα, ἡ νύμφη ἐκάθητο μὲ κλειστὸν ὄφθαλμόν, ἔσταυρωμένας τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους, μὴ τολμῶσα νὰ κινηθῇ, καὶ ἐκείνη ἐάν ἐδείκνυτο σημεῖον τι τοῦτο, ἀποδὲν κατεκρίνετο καὶ ἐσυγκριετο (ἐν Κατρίλ σ. 119). Ἐν Περαιῶν ἡμεῖς, ὅπως τὸ *καμάρισμα* ἡ ἐντελές, καὶ ἡ ἀποκρίσις τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτῆς διὰ κόλλας, οὕτω δὲ κρατεῖ αὐτοὺς πάντοτε κλειστοὺς (ἐν Περαιῶν σ. 548). Τὸ καλῶς *καμαρώνειν* θεωρεῖται προτέρημα τῆς νύμφης· ἐν Μάνη λέγουσιν καὶ τὸ ἐξῆς ᾄσμα :

*Νύμφη μου τοῖα καμαρώνω, τοῖα κάστρα σοῦ χροῖζω,*

*τὴν Πόλην καὶ τὴ Βενετιά, τὴ Χιὸ μὲ τὰ καράβια*

*καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ τὰ μαργαριτάρια. (ΚΠ. Σύλλ. Η', 504—5*

ἀρ. 27). [[Τὴν ἡμέραν καθ' ἣν πρόκειται νὰ πάρῃσι τὴν νύμφην ἐν μέσῳ Μάνης, αὕτη ἐγείρεται τὴν νύκτα ἐν τῇ πατρικῇ οἰκῇ καὶ προγευματίζει, ἐπειδὴ *καμαρώνουσα* δὲν δύναται νὰ φάγῃ τὴν ἐπίλοιπον ἡμέραν. Ἐν Σιάννᾳ Ῥόδου αἱ νεάνιδες αἱ λούζουσαι καὶ κτενίζουσαι τὴν νύμφην λέγονται *καμαρώτριάς* (βλ. ἀνωτέρω σ. 260, 3). Ἐνδεῖξιν *καμαρώματος* παρ' ἀρχαίοις βλ. ἐν Λονκίαν. Ἡρόδοτ. 5 σ. 835]].

2) *Χασιώτης* σ. 43 ἀρ. 23. [[Παρόμοιον ᾄσμα Βαλβαντοῦ βλ. ἐν Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. γλ. Α', β', 114 ἀρ. 4]].

3) Ἰλιάδ. Σ, 492—6.

4) Τὸ καταχέειν ὄρυζαν ἔχει συμβολικὴν ἔννοιαν στηριζομένην ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος τῆς λέξεως ὅτι μὲ τὴν λέξιν ὀρίζωνται φαίνουσι λοιπὸν τοὺς νεογάμους διὰ νὰ ὀρίζωσιν, νὰ γίνωσι μακρόβιοι καὶ εὐδαίμονες (Πρβλ. Α. Pap. Vrele Memoria su di alcuni costumi tuttora esistenti nell' isola di Leucade, Napoli 1825 σ. 37). Τοῦτο ἐπιβεβαιῶσι καὶ τὸ ἀκόλουθον δημοτικὸν τοῦ γάμου ἐπιστοχὸν (*Χασιώτης* σ. 48 ἀρ. 33) :

*Σπείρε ὅτι νὰ ὀρίζωσιν*

*καὶ κοιτάει νὰ φητιώσιν.*

Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἰδέας στηρίζεται καὶ ἐν ἔθιμον εἰς τινὰ μέρη τῆς μέσῃ Μάνης συνηθισμένον. Ὅταν προπέμπωσι τὴν νύμφην, τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν ὁ πατὴρ μέλλει νὰ ἀποχωρισθῇ τῆς θυγατρὸς του παραδίδων αὐτὴν εἰς τὸν γαμβρόν, ὁ γαμβρός καὶ ἡ νύμφη, κρατοῦντες



λεπτῶν νομισμάτων, μυρτοφύλλων, ἀρωματικοῦ ὕδατος καὶ τῶν τοιούτων. Τοῦτο δὲ γίνεται καὶ ἔτι νύμφη εἰσέρχεται εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ <sup>1)</sup>.

τῆς χειρὸς ἀλλήλων, θέτουν τὸν βασιόν πόδα ἐπὶ τινος ἐδραίου βράχου (πέτρα ριζομά): τότε ὁ πατήρ, ἢ ὁ πλησιέστερος συγγενὴς τῆς νύμφης τούτου ἀποθανόντος, εὐχεται αὐτοῖς νὰ μείνουν σταθεροὶ καὶ μακρόδικοι ὡς ὁ λίθος ἑκαίνοσ, καὶ τέλος ὑπανθυμίζει τῇ νύμφῃ τὰ συζυγικά αὐτῆς καθήκοντα. [[Καὶ ἐν τοιαύτῃ ("Ἀργούς) ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη πατώσιν ἐπὶ μεγάλου λίθου τοποθετηθέντος πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ, ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ ἐπεύχεται :

Ῥοάν τὸ βράχον γερὸ νὰ εἴσῃ στερεωμένον  
καὶ ὅσο ζῶνῃ τὰ βουνὰ νὰ ζήσῃτε 'ς τὸν κόσμον

(Ὀλύμπια 1896 Α', 268). Ἐν ἀρχαίᾳ Ἰνδικῇ ἡ ριζομά πέτρα ἀπετέλει μίαν τῶν κυριωτέρων ἱεροτελεσטיῶν τοῦ γάμου, σύμβολον ὑπερνικήσεως παντός ἐχθρικοῦ ἐμποδίου εἰς τὸ μέλλον (Weber's Ind. Stud. V, 318). Çankhâyana I, 13, 12 (αὐτ. σ. 311). Λέγει ὁ γαμβρὸς: «Εὐπρόσ, πάτησε ἀπάνω 'ς τὴν πέτραν γερὴ νὰ σαι σάν καὶ τούτῃ τὴν πέτρα. Πάτησε ἑκαίνοσ ποῦ σ' ἐχθρεύονται» νίκησε ἑκείνους ποῦ σὲ μάχονται». Ὁμοίως καὶ ἄλλα Σούτρα. Pâraskara I, 7, 1 (αὐτ. σ. 357). Açvalâyana I, 7, 6 (αὐτ. σ. 365). Gobhila II, 2, 3. 4 (αὐτ. σ. 372). "Ὅταν πατὴρ τὸν λίθον ἡ νύμφη καὶ ὁ γαμβρὸς λαμβάνῃ τὴν χεῖρά της «Βάζω τὴ γερὴ καὶ πιστὴ πέτρα γιὰ τὰ παιδιὰ σου 'ς τὸν κόρφο τῆς θεῆς γῆς» πάτησέ τη μὲ χαρὰ καὶ ἀναγάλικον. Καὶ ὁ Σαβιτάρ -νὰ σοῦ χαρίζῃ πολλά χρόνια» (Abharvasamhitâ XIV, 47 κέ. αὐτ. σ. 201. Πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀρχαίαν αὐτ. σ. 214. 294—5). Ἐν τῇ νομῇ τῶν Κάτω Ἀλπεων τῆς Γαλλίας, «une cérémonie religieuse, le plus proche parent du mari conduit l'épouse devant une pierre de forme conique qu'on désigne sous le nom de pierre de mariage. La mariée s'y assied, posant le pied droit dans une encoille à gauche et le gauche dans une encoille à droite. Pendant cette position, elle reçoit les félicitations et les embrassements des membres des deux familles. Elle place alors sur son doigt un anneau au doigt» (Nore Coutumes, mythes et traditions des provinces de France σ. 7. κέ. Bl. καὶ Monnier Traditions populaires comparées 1854 σ. 792 κέ). Περὶ πέτρας ριζομάς βλ. καὶ Folk-lore 1902 σ. 234 κέ. [ἐπίθουν νεονύμφος εἰς πέτραν ριζομά βλ. ἀνωτέρω σ. 220]]. Ἐν Ἀλβανίᾳ ραίνει τοὺς νεονύμφους, ἅμα εἰσερχομένους εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἡ μήτηρ αὐτοῦ δι' ὀρθῆς, εἰς σημεῖον εὐτεχνίας καὶ πλοῦτος (Hahn Alb. Stud. I, 146), ἐν δὲ τῇ Ἰνδίᾳ ἔρχονται μὲ παφρυγμένην ὄρουσαν τοὺς ἀπερχομένους εἰς μάχην (Βαλαδαράτα βιβλ. II κεφ. ii διότ. 7. βιβλ. V κεφ. iii διότ. 14 μετ. Γαλανοῦ), [[καὶ ὑπὸ τοῦ συζύγου ἐτίθεντο εἰς τὴν χεῖρα τῆς νύμφης παφρυγμένα κριθὰ καὶ ὄρουζα καὶ κατεσκεδάζοντο μετ' εὐχῆς ὑπὲρ εὐδαιμονίας τοῦ οἴκου (R. Schmidt Beitr. z. ind. Erotik, 1902 σ. 675 κέ. Bl. καὶ σ. 681), ὁ δὲ νυμφαγωγὸς ἐξ ἀγγείων κινουργούς πλήγους ὕδατος, εἰς τὸ ὅποιον ἐνετίθεντο κλώνες δένδρου ἀρκενικῶν ἔχοντος ὄνομα καὶ ὀπὸν καὶ φύλλα καὶ τὸ ὅποιον ἐκράτει ἀνὴρ σιωπῶν περὰ τὴν ἐστίν, ἔρραινε τοὺς νεονύμφους (αὐτ. σ. 680—2)]].

1) Sonnini Voyage en Grèce et en Turquie 1801 τ. II σ. 131: «Κατὰ τὴν στιγμὴν καθ' ἣν οἱ νεονύμφος ἐξέρχονται τῆς οἰκίας των ἢ τῆς ἐκκλησίας, ἅμα εὐλογηθῶσι, ῥίπτουσιν ἐπὶ τῆς καρπῆς αὐτῶν σπόρους βάμβακος, ἢ χρῆματα διὰ εἶναι πλούσιοι, ἐπερχόμενοι οὕτω εὐτυχίαν καὶ μακροβιότητα». Χουρμούζη Κρητικά σ. 28—29: «ραίνουσιν τοὺς νυμφίους μὲ βαμβακόσπορον, μυρτοφύλλα καὶ πορτοκαλλόφυλλα». Σκ. Βυζαντίου Λεξικόν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐλληνικῆς διαλέκτου 1835. β' ἐκδ. 1857 ἐν λ. ραίνω: «ἡ λέξις ἀπερώθη μόνον εἰς τοὺς γάμους, ὅπου ραίνουν τοὺς νεονύμφους μὲ λεπτά νομίσματα, μὲ ῥόζι, βαμβακόσπορον, ζαχαρωτά κλπ.», Byblikis Neugriechisches Leben σ. 34: «Die angekommene Gäste werden nun vorerst mit kalophrizika (Rosinen) und στρα-







"Αρα φθάσωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τοποθετοῦνται πρὸ τῆς ὥραιας πύλης ὁ γαμβρός καὶ ἡ νύμφη, καὶ ὀπισθέν των ὁ κουμπάρος καὶ ἡ σύζυγός του, καὶ ἄρχεται ἡ ἱεροτελεστία τοῦ ἀρραβῶνος καὶ μετ' αὐτὴν ἡ τοῦ στεφανώματος<sup>1)</sup>.

γέρε οὐ τὰ καταχύματα

ταχέως κατὰχει τοῦ νυμφίου καὶ τῆς κόρης·

ἀγναιται δὲ τὰ καταχύματα ἀπὸ φοινίκων, κολλύβων, τρωγαλίων καὶ ἰσχαθίων καὶ κάρων, ἅπερ ἤρπαζον οἱ σύνδουλοι» (Σουτδ. αὐτ. Ἡούχιος, Φώτιος Λεξ. σ. 145, 6—17). Ὅμοια εἶσι, κατὰ τὸν Κοραῆ, τὰ γεμίδια, καταχύματα ἐπὶ τῶν προεβιβαζομένων εἰς τὰ σχολεῖα παίδων (Κοραῆ Ἀτακτα Γ', 55). [[Διὰ ζαχαρωτῶν ῥαίνονται οἱ παῖδες, δοάκις ἀλλάζουσι ταῖς φυλλάδαίς (Μ. Χ. Ἰωάννου Θεσμῆς σ. 46)].—Καὶ παρὰ Ρωμαίοις οἱ παῖδες κατέχουν κάρνα, ἴσως, ὡς οὐχὶ λίαν πιθανῶς παρατηρεῖ ὁ Marquardt (Röm. Privatalt. I, 51—52), ὅπως σηµάνουσιν ὅτι παύει πλέον διὰ τὸν γαμβρόν των παιγνίων ὁ καιρὸς. [[Παρ' ἀρχαίοις βλ. προσέτι Hermann Privatalt. σ. 275. Becker-Göll Charicles III, 376. Bruckner ἐν Ath. Mitth. 1907 σ. 83—4. Πρβλ. καὶ Gruppe Griech. Mythol. σ. 1423—4. Reisch ἐν Pauly-Wissowa Realenc. I, 847. Παρὰ Ρωμαίους: Rossbach Röm. Ehe σ. 104. 226]]. Ἐν Πολωνίᾳ ῥαίνει ὁ πατὴρ τοὺς μελλονύμφους διὰ κόκκων κριθῆς, σηµαινόντων ἀφθονίαν τῶν γεωργικῶν καρπῶν, ἣν ἀπεύχονται αὐτοῖς (Dora d'Istria Αἱ γυναῖκες ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Βιδλ. Β', ἐπιστ. 219, σ. 230 μεταφρ. Σκουζέ), ἐν Ρωσίᾳ δὲ διὰ τοῦ φυτοῦ βρυωνίας, εἰς σημεῖον τῆς ἀφθονίας τῶν θὰ διέλθῃ εὐθύμως (Gerebtzoff Hist. de la civilisation en Russie, τ. 1, σ. 142 καὶ Dora d'Istria αὐτ.). [[Παρ' ἄλλοις λαοῖς, ὡς καὶ γενικῶς βλ. εἰς τὰς ἐπιστ. 219 καὶ 220, ὅπου παρατιθέμεναι σημειώσεις]].

1) Περὶ τῆς τελετῆς τῆς ἐπὶ τῇ ἐκκλησίᾳ, σὺν τῷ κουμπάρῳ καὶ τῇ σύζυγι τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τοῦ ποτήριου καὶ κυλικίου χοροῦ, ὡς πληρετέρας ἀναφέρει ἡ ἐπιστ. ἐν τῇ περὶ Γαμήλιων σημεδίων διατριβῇ (βλ. Διογρ. Σύμμ. Β', 219—20, σ. 225, 226, 227). Περιγραφὴν τῆς ἱεροτελεστίας τοῦ γάμου βλ. ἐν Baird Modern Greece I, 22, σ. 88 καὶ Lebrun Voyage au Levant 1714 σ. 153: «Le mariage des Grecs se fait de la manière que nous allons dire: on mène l'épouse dans une chambre à part après qu'on l'a bien parée, afin que les parents et les amis l'aillent voir. Après qu'elle a été trois ou quatre heures dans cet état, ses compagnes et ses bonnes amies viennent pour lui tenir compagnie, et elles se placent auprès d'elle, les unes à sa main droite et les autres à sa gauche. Alors on va querir le Papas ou Prestre grec, et l'on met dans la chambre un siège ou une petite table pour servir d'autel, et sur cette table une planche ou tableau, où est représenté quelque Saint. Tout auprès il y a deux anneaux ou deux petites couronnes faites de laine, et enfin on y met deux cierges allumés. Après on fait venir l'époux dans la chambre, et on lui donne le haut bout de la mariée... Alors l'époux et l'épouse viennent devant le Prêtre lequel avant que de lire le formulaire fait fumer, tant sur eux que sur tous les assistants, de l'encens ou quelques autres parfums. Cependant tous les assistants marmottent quelques prières, et font plusieurs signes de croix comme s'ils prioient pour ceux qui entrent dans l'état du mariage; après quoi le Papas leur lit le formulaire, et les marie, prenant premièrement l'anneau de dessus de l'autel, et après l'avoir benit et fait plusieurs signes de croix, il le met au petit doigt de la main droite de l'époux, et puis au petit doigt de l'épouse, ce qu'il réitère jusqu'à trois fois tant à l'un qu'à l'autre. Il fait la même chose des deux petites couronnes, qu'il leur met sur la tête. Lorsque cela est fait, ils s'entre-donnent la main, et on leur présente un verre de vin dont ils boivent chacun une gorgée et le



Ἐν Λευκάδι πρὶν ἢ ὁ ἱερεὺς ἀρχίσαι τὴν τελετὴν, ὁ νυμφίος πατεῖ τὸν δεξιὸν πόδα τῆς νύμφης <sup>1)</sup>, καὶ διὰ χρυσοῦ, ἢ ἀργυροῦ νομίσματος σταυρώνει αὐτὴν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στήθος· ἀκολούθως τίθησι τὸ νόμισμα ἐκεῖνο εἰς τὸ στόμα τῆς, ὁπότεν αὕτη τὸ λαμβάνει καὶ τὸ φυλάττει <sup>2)</sup>.

Ἐν Οἰναίῳ, πόλει τοῦ Εὐξείνου Πόντου, μετὰ τὴν στέφιν νέος τις, ἀφοῦ ἐν τῇ προαυλίῳ τῆς ἐκκλησίας ἱστάμενος διανείμῃ οἶνον τοῖς παρευρισκομένοις, θραύει τὸ σκεῦος παρὰ τοὺς πόδας τῶν νεονύμφων <sup>3)</sup>. ὥς δὲ εἶδομεν ἐν τῇ τοῦ Lebrun διηγῆσει (σ. 275, 1), ὁ ἱερεὺς δίδων τὸν οἶνον τοῖς νεονύμφοις ἔθραυε τὸ ποτήριον <sup>4)</sup>. Ἐν τισι χωρίοις τῆς Πελοποννήσου (Βλαχοχώρια) χέουσιν ὑψηλὰ ὕδωρ περιεχόμενον ἐν λαγῇνῳ ἐπὶ καλῇ οἰωνῇ, καὶ ῥίπτουσιν ἔπειτα ὀπισθέν των τὴν λάγηνον. Αἱ τοιαῦται συνήθειαι προήλθον ἴσως ἐκ τῆς ἰδέας, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνηται ἄλλη τις οἰαδήποτε χρήσις παντὸς σκεύους, οὗ ἐγένετο χρήσις εἰς ἐπίσημόν τινα περίστασιν <sup>5)</sup>. Ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀσιατική, εἰς πολλὰς δὲ περιστάσεις ἐφαρμόζεται παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἀνατολικῶν λαῶν <sup>6)</sup>.

Ἀποχωρισμὸς τῆς νύμφης. Ὡς ἐξέλθωσι τῆς ἐκκλησίας ἀποχωρίζεται ἡ νύμφη τῶν γονέων καὶ συγγενῶν τῆς· εἰς τινα μέρη ὁ ἀποχωρισμὸς γίνεται

Parrain aussi. Quand le vœu est fait, le Pape le jette et le casse, et puis il leur étend une espèce de voile en forme de drapeau d'étoffe de soie sur la tête, et les fait danser ou faire quelques autres danses semblables. Après que toutes ces cérémonies sont faites, les hommes se retirent et les femmes aussi, et ils s'en vont chacun à part sa femme, à faire les Noces. La compagnie est fort grande».

1) [Ἐάν «ἡ νύμφη πατήσῃ τὸν γάμψον, σημαίνει· ὅτι τοῦ λοιποῦ θὰ ἔχῃ τοῦτον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς» ἐν Κρήτῃ (Κρητ. Ἀστὴρ Δ', 667). Ὡς πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην βλ. Sartori Sitte u. Brauch, Lpz. 1910 I, 87. Πρὸς καὶ Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 28, 25. Παρὰ Βουλγάρους αὐτ. σ. 333]].

2) Ἐφημ. Φιλομ. Γ' σ. 1687. ΚΗ. Σύλλ. Η', 411. [Ἐστία 1877 Δ', 701. Πρὸς καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 224—5, 2 (ἐν τέλει τῆς σημειώσεως). Τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου, ἐν Μακεδονίᾳ, ἡ νύμφη λαμβάνει διὰ τῶν ὀδόντων ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ γαμβροῦ χρυσοῦν νόμισμα, ὅπερ τῇ προσφέρει αὐτὸς ὡς ὄψων (Ἐθν. Ἀγωγ. 1901 σ. 158). Ὁμοίως ἐν Λάσι, μετὰ τὸ ξευτομυρολόγιον ὁμως ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ (βλ. ἀνωτέρω σ. 266—7, 2), λαμβάνει ἡ νύμφη ἀπὸ τοῦ στόματος τούτου διὰ τοῦ στόματος ἀργυροῦν νόμισμα, σημάδι ἀγάπης καὶ σεβασμοῦ (Λάσκαρη Λάσι σ. 108—9). Ἐπὶ Τουρκοκρατίᾳ ἐν Ἀθήναις, ὁσάκις συνέπιπτε νὰ συναντηθῶσι δύο γαμήλικαι συνοδαὶ καθ' ὁδόν, αἱ νύμφαι ἐπροχώρουν καμαρώνουσαι ἡ μὲν πρὸς τὴν δὲ καὶ κρατοῦσαι εἰς τὸ στόμα ἀργυροῦν νόμισμα (παρὰν), προσεγγίζουσαι δὲ τὰ χεῖλη των, ἀντιήλλασσον τῇ βοηθείᾳ τῶν ὀδόντων τὸ νόμισμα, τῶν συνοδούντων ἀπευθύνοντων εὐχὰς (Ἐστία 1882 ΙΔ', 595;)].

3) Πανδώρα Θ', 519.

4) [Ἐστία μαρτυρίας περὶ τοῦ ἐπικράτουστος ἐνιαχοῦ ἐθίμου τῆς θραύσεως τοῦ ποτηρίου βλ. ἐν Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 237. 261]].

5) [Πρὸς αὐτ. σ. 261]].

6) Ἀπλῶς χάριν περιστάσεως ἀναγράφωμεν παραπληροῖαν τινὰ συνήθειαν τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες κατὰ τοὺς γάμους ῥίπτουσιν ὑψηλὰ πῆλινον ἄγγετον κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν συντριμμάτων αὐτοῦ τὰ ἔτη τῆς συζύξεως ὀρίζοντες (Φρασεολογία ἐν Πανδώρα ΙΒ', 509).



κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς νύμφης ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας <sup>1)</sup>, καὶ εἰς ἄλλα μέρη αἱ γονεῖς καὶ ἡ συνοδία τῆς νύμφης ὑπάγουσι μέχρι τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ, ὁπότε ἀναχωροῦντες τὴν δευτέραν τοῦ γάμου ἡμέραν ψάλλουσιν :

Ἦρθαν ἔξη, πάνουν πέντε,  
καὶ τὸν κάλλιο τὸν κρατοῦνε,  
γιά νὰ στρώνη, νὰ ξεστρώνη,  
νὰ τιμάη τὸν πεθερό της,  
νὰ τιμάη τὴν πεθερά της <sup>2)</sup>.

Κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν γονέων ψάλλουσι καὶ τὸ ἐπόμενον ᾄσμα :

- A. Φέγ' ἡ μαννοῦλά τ'ς, φέγει μὲ τὴν καρδιά καμμένη,  
φέγ' ἀφεντούλης τ'ς, φέγει, 'ς τὰ δάκρυα γιουμισμένος.  
B. Σ' ἀφήνω τὴν καλονυχτιά, λαμπάδα μου γραμμένη,  
κ' ἐγὼ πάνω 'ς τὸ σπίτι μου μὲ τὴν καρδιά καμμένη <sup>3)</sup>.

Τὴν συγκινητικὴν σκηνὴν τοῦ ἀποχωρισμοῦ περιγράφει ὡς ἀκολούθως ὁ Σπ. Ζαμπέλιος <sup>4)</sup>, εἰς οὗ τὴν λεπτομερῆ καὶ γλαφυρὰν περιγραφὴν ὀλίγας μόνον σημειώσεις προστιθέμεθα.

«Μετὰ τὴν ἱερὰν Εὐχὴν τοῦ Στεφανώπουτος ἐξέρχεται, τοὔτέστιν ἡ κόρη, ἡ νεόνυμφος, ὑπὸ δύο τῶν ὠραιωτέρων παρθένων ἢ ἀναγκώνυμφων συνοδευομένη,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΑΙ

1) [[Κατὰ τὴν ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας ἔξοδον τῆς νύμφης, ἡ ἀποχαιρετήσιμος αὐτῆς ἢ ὑποκλίσις τρίς ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις (Θράκη, 1897 σ. 193). Ὁμοίως καὶ ἐν Καταφυγίῳ Ὀλύμπου, ἀφοῦ προηγουμένως ἱσταμένη πρὸς τὴν θύραν ἡσπάζετο τὴν χεῖρα πάντων τῶν ἐξερχομένων (Ἐστία 1883 IE', 360). Ἐν Μακεδονίᾳ ἱσταμένη εἰς τὴν κλίμακα καὶ στρέφουσα πρὸς ἀνατολὰς κάμνει τρεῖς βαθεῖας ὑποκλίσεις (προσκύνημα), ὅταν δὲ πρόκηται νὰ ἐξέλθῃ τῆς αὐλαίου θύρας, νέοι κρατοῦντες δοχεῖα πλήρη ὕδατος ἐκκενοῦσιν αὐτὰ πρὸ τῶν ποδῶν τῆς (Ἐθν. Ἀγ. 1901 Δ', 156). Καὶ ἐν Λακκοδικίῳ τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τῆς κλίμακος ποιεῖ τρεῖς ἐδαφιαίας ὑποκλίσεις καὶ διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς λακτίζει ποτήριον πλήρες οἴνου (Γουσίου Πάγγ. σ. 60). Ἐν Βουρδουρίῳ μετὰ τὰς τρεῖς ὑποκλίσεις ἡσπάζετο τὰς χεῖρας τοῦ τε πενθεροῦ καὶ τοῦ πατρὸς αὐτῆς (Ξενοφάν. Γ', 169—170). Ἐν Μαλακσπῇ Μ. Καππαδοκίας κατὰ τὴν ἔξοδόν τῆς ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας ἀπεχαιρέτα τοὺς οἰκίους μετὰ κατάλληλα κλαυθμηρὰ ᾄσματα, ἡσπάζετο τὸ κατώφλιον καὶ ἅμα τῇ εἰσόδῃ τῆς εἰς τὸν περίβολον τῆς ἐκκλησίας, διευθυνομένη εἰς τοὺς τάφους τῶν προγόνων τῆς προσκύνετο καὶ ἀπεχαιρέτα τὰς σκιὰς αὐτῶν ἄδουσα ἐπίσης κλαυθμηρῶς (αὐτ. Δ', 429)].

2) Χασιώτης σ. 49 ἀρ. 35. Ἐπειδὴ ἐν τῇ περικοπῇ τῆς πρὸς Ἐβραίους ἐπιστολῆς (κεφ. Ε', 22—33), τῇ ἀναγινωσκομένῃ κατὰ τὴν ἱεροτελεστείαν τοῦ γάμου, διαγράφονται τὰ καθήκοντα τῆς γυναικὸς, ὀφειλοῦσης νὰ ὑποτάσσεται τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς καὶ νὰ φοβῇται αὐτόν (Ε', 22, 33), ὅταν ἐξέρχονται τῆς ἐκκλησίας αἱ συνοδεύουσαι τὴν νύμφην γυναῖκες ἄδουσι ἐπίσης τὰ ἑξῆς :

Τάκουσε, κυρὰ νύφη, τί λέει τὸ βαγγέλιο,

τί λέει τὸ βαγγέλιο, τί μολογáει τὸ γράμμα.

Τίμα τὸν πεθερό σου, τίμα τὴν πεθερά σου. (Χασιώτ. σ. 47 ἀρ. 29).

3) Αὐτ. σ. 49 ἀρ. 36.

4) Σπ. Ζαμπέλιον Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουῶ 1859 σ. 45—46.



προέρχεται κεκυφύτα καὶ κατὰ βῆμα πρὸς ἄμφω τοὺς γονεῖς, ὅπως λάβῃ τὴν εὐλογίαν καὶ ἀσπασθῇ τὴν δεξιάν αὐτῶν <sup>1)</sup>).

»Τὴν στιγμὴν ταύτην ὁ χορὸς τῶν κορασιῶν διχοτομεῖται, τὰ δὲ μουσικὰ ὄργανα τονίζουσιν εἰς ἦχον λυπηρὸν τοὺς ἀποχαιρετισμούς. Διὰ τούτων, ἡ μὲν νύμφη προσαγορεύει τοὺς γονεῖς καὶ ἱκετεύει τὴν ἄφεισιν τῶν προηγουμένων ἀμαρτημάτων, εὗτοι δέ, ἀφοῦ παραινέσωσι τὴν θυγατέρα, ἐπεύχονται αὐτὴ πάντα τῆς γῆς τὰ ἀγαθὰ <sup>2)</sup>).

1) Ἐν Ἀραχόδῃ τῆς Λακωνίας ἄδεται τὸ ἐπόμενον ᾄσμα :

Ἄγιοσυμπεθέροι κι' ἅγιοκονορσεμένοι,  
γιά κοντοσταθῆτε, κοντοκαριερεῖτε,  
νὰ πατήσω σκάλα, ν' ἀνεβῶ 'ς τὴ σέλλα,  
ν' ἀποχαιρέτήσω τοὺς γλυκοὺς γονεῖς μου,  
τὰ γλυκὰ μ' ἀδέρφια καὶ τοὺς συγγενεῖς μου.  
Γιὰ 'βγα, μαρνοῦλά μ', γιὰ 'βγα, γιὰ 'βγα νὰ ἰδῇς τὸν πύργο

(τὸ μέτρον δισφθαρμένον· πιθανῶς διορθωτέον : Γιὰ 'βγα, μάννα μ', γιὰ 'βγα, γιὰ νὰ ἰδῇς τὸν πύργο, τοῦ ᾄσματιοῦ τούτου μέτρον ἔχοντος τρίμετρον τροχαϊκὸν ἀκατάληκτον

— — — — — || — — — — —

πῶς τὸν ὄρειον πύργον καὶ τὸν κυματίζει,  
εἶσι δέκα τὰ ἀδέρφια καὶ νὰ χαιρέτήσω  
τὰ πεθερὰ καὶ τὰς πεθεράς μου καὶ τοὺς συγγενεῖς μου.

Ἄραχ. (Ζ' σ. 126). Παρὰ τὴν ἀκρότητα.

Ἐν Ἠλείῳ εἰς τὴν νύμφην ἄδεται τὸ παραπλοῦς :

- A. Τί στέκεις, γιὰ νὰ μὴ κινῶ,  
καὶ δὲν κινῆς, δὲν ξεκινῆς ;  
B. Ὅλον γιὰ τὸ ἀφέντη μου  
καὶ δὲν κινῶ, δὲν ξεκινῶ.  
A. Τί στέκεις, μῆλο κόκκινο,  
καὶ δὲν κινῆς, δὲν ξεκινῆς ;  
B. Ὅλον γιὰ τὴ μαρνοῦλά μου  
καὶ δὲν κινῶ, δὲν ξεκινῶ (Χασιώτης σ. 42 ἀρ. 10).

καὶ :

- A. Φέγα, θύγου μ', φέγα,  
φέγ' ἄχ' ταῖς ἀνλαῖς μου, (ὅτις  
σὺ σε 'ς ταῖς δικαῖς σου.  
B. Φέγω, μάννα μ', φέγω,  
μὴ μὲ παραταύρης,  
φέγ' ἄχ' ταῖς ἀνλαῖς σου,  
πάνω 'ς ταῖς δικαῖς μου.  
Βαί, χροσό μ' ἀπαῖρι,  
γιὰ κοντοκαριερεῖ  
ν' ἀποχαιρέτήσω  
τὸν καλὸ πατέρα  
τὴν καλὴ μου μάννα (Αὐτ. σ. 43 ἀρ. 14).

2) Ἐν Ἀλαγονίᾳ Μεσσηνίας, ὡς ἐκ μέρους τῆς νύμφης ἀναχωροῦσης ἄδεται τὸ ἑξῆς :



»Νυμφὸς ὦλ', αὐτοῦ ποῦ θὲ νὰ πῶς εἰς τὰ πεθερικά σου  
σὰ δέντρ' ὁλόρθη νὰ σταθῇς, σὰ δυόσμο νὰ μυρίσης,  
σὰν ἄλικη γαροφαλιὰ νὰ τοὺς μωσχοβολήσης!

»Ἐν ὄνματι τῆς μητρός, συγκεκινημένης οὔσης, ἐκφωνεῖ ἐτέρωθεν ὁ  
χορὸς

»Δεκάξη χρόνια ἐπότηζα μηλίτσα 'ς τὴν αὐλή μου  
τώρα μοῦ τήνε παίρνουνε, ἥς πάγῃ 'ς τὴν εὐχή μου <sup>1)</sup>.

»Τότε, ἐπὶ τῇ εὐχῇ τῶν γονέων, ἡ μὲν νεόνυμφος θρύπτεται τὴν καρδίαν,  
τρέπεται εἰς δάκρυα καὶ γογγυσμούς, οἱ δὲ γονεῖς συνθρηνοῦσι· κλαίουσιν δὲ  
καὶ ἀδελφαί, καὶ ἐξαδέλφαι, καὶ ἐταῖραι, καὶ γείτονες <sup>2)</sup>. Ἄλλ' ὁ θρῆνος ἀπο-  
βαίνει γενικός ἐν μέσῳ τοῦ γάμου, ἀλλὰ κοπετὸς ἐκρηγνύεται πανταχόθεν,  
καθ' ἣν στιγμὴν ἡ ἀρτίγαμος ἀποχαιρετίζει τοὺς συγκεκλημένους διὰ τοῦ χο-  
ροῦ, ὡς ἐξῆς :

»Ἀφήνω 'γειὰ τῆς συνοδιᾶς, καὶ σᾶς μου φιλενάδαις,  
παγαίνω 'ς ἄλλη γειτονιά καὶ 'ς ἄλλους μαχαλάδες!  
Ἔχετε 'γειὰ γειτόνισσας καὶ νοικοκυραποῦλεις,  
παγαίνω 'ς ἄλλη γειτονιά, 'ς ἄλλους νοικοκυραποῦλεις! <sup>3)</sup>.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Εὐχίσου με, πατέρα μου, τὴν εὐχήν σου, ἡ μάτην σου, ἡ ἀδελφή μου,  
τὸν πεπαιγμένον καὶ ἡλικίαν μου καὶ τὸν ἄνδρα μου καὶ τὸν ἑαυτὸν μου.  
—Μὲ τὴν εὐχήν μου, κόρη μου, καὶ ὁ Θεὸς ἡμᾶς προσκόρη.  
—Εὐχίσου με, πατέρα μου, τὴν εὐχήν σου, ἡ μάτην σου, ἡ ἀδελφή μου καὶ τὸν ἑαυτὸν μου κλπ.



ΑΘΗΝΩΝ

Αἱ αὐταὶ δ' εὐχαὶ ἐπαναλαμβάνονται καὶ παρ' ὅλων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας (ΚΠ. Σὺλλ. Η', 505, 29. Ὅμοιον Δευκάδος: αὐτ. σ. 411).

1) Ἀλλαχοῦ :

Ἀσπρη κατὰσπρη ζαμπακιά (ἢ μπαμπακιά), ποῦ εἶχα 'ς τὴν αὐλή μου,  
τ'ν ἐσκάλιζα, τ'ν ἐπότηζα, νεῖχα γὰρὰ μεγάλη,  
τὴν ἔθρεφα τὴ ζάχαρη, τὴν πότιζα τὸ μύσχο,  
κ' ἦρθε ξένος· κι' ἀλλόξενος, ἦρθε καὶ μοῦ τὴν πῆρε.

(Χασιώτης σ. 44 ἀρ. 17. [[Πρβλ. καὶ Πολίτου Ἑκλ. ἀρ. 141 Α']]).

Ἡ : Ἀνοῖξαν οἱ ἐφ'τὰ οὐρανοί, τὰ δώδεκα βαγγέλια  
κ' ἐπῆσαν τὸ παιδάκι μου μέσ' ἀπ' τὰ δυὸ μου χεῖρα  
(Pásson σ. 458 ἀρ. 702, 6).

2) Πρβλ. καὶ St. Sauveur Voyage etc. τ. II σ. 44. Fauriel τ. I σ. XXXV. [[Ἀ-  
κρόπολις φιλολογ. 1888 σ. 792. Ἑθν. Ἀγ. 1901 Α', 156. Ξενοφάν. Β', 286. Ἐν Βουρ-  
ζουρίῳ ἐθεωρεῖτο ἐντροπὴ νὰ μὴ κλαίῃ ἢ νόμφη, ὅθεν πολλοὶ προσεποιούντο μᾶλλον ἢ  
ἐκλαῖον πράγματι (αὐτ. Γ', 169). Προσποιητοὶ κλαυθμοὶ νόμφης καὶ ἐν Κ. Λαπόντε Καθρ.  
τῶν γυναικῶν, Λιφία 1766 Α' σ. 339. Παρ' ἄλλοις λαοῖς: R. Schmidt Beitr. z. indisch.  
Erotik, Lpz. 1902 σ. 680. Zs. Ver. Volksk. 1904 σ. 289. 384. 1915 σ. 334. 337.  
Rev. de l' hist. d. relig. 1910 τ. 62 σ. 200]].

3) Ἡ : Ἀφήνω 'γειὰν 'ς τὸ μαχαλὰ καὶ 'γειὰν 'ς τοὺς ἐδικούς μου,  
ἀφῆνίω καὶ 'ς τὴ μάνατ' μου τρία γυαλιὰ φαρούκι·



»Πρὸς ὃν ἀποχαριετισμὸν ὁ χορὸς, ἐκ τοῦ ἀπέναντι μέρους ἀπαντῶν, ἐπα-  
νειλημμένως ψάλλει :

»Σύρε, ρυφοῦλα, ὅς τὸ καλὸ, καὶ ὅς τὴν καλὴν τὴν ὥρα,  
ὄθεν περάσῃς νὰ βγουνε τριαντάφυλλα καὶ ῥόδα <sup>1)</sup>».

Τὴν θλίψιν τῆς μητρὸς ἐπὶ τῷ ἀποχωρισμῷ τῆς θυγατρὸς τῆς κατὰ τοὺς  
γάμους ἀναφέρει καὶ ὁ Εὐρύπιδης ἐν τοῖς ἐξῆς, ἐνθα δεικνύται ὅτι τὸ αἰσθημα  
τοῦτο ἀρχαιοθὲν ἦν ἐμφυτον τῷ ἑλληνικῷ λαῷ :

Ἀποστολαὶ γὰρ μακάριαι μὲν, ἀλλ' ὁμοῦς  
δάκνουσι τοὺς τεκόντας, ὅταν ἄλλοις δόμοις  
παῖδας παραδιδῶν πολλὰ μοχθήσας πατήρ <sup>2)</sup>.

Παραδίδουσιν ἀκολούθως τὴν νύμφην τῷ γαμβρῷ <sup>3)</sup>, ἐνῷ ὁ χορὸς τραγου-  
δεῖ τὸ ἀκόλουθον ᾄσμα :

Παρακαλῶ σε, κύρ γαμπρέ,  
τὴ νύφ' ὅπου σοῦ δίνουμε,  
μὴ τὴν μαλώσῃς τίποτε  
τὴν ἐχ' ἀφέντης τ'ς μοναχῇ  
κ' ἢ μάννα τ'ς ἀκριβώτερη,  
τὴν ἐστεύλαις τὴν Βενετιά  
νὰ πὰν νὰ πὰν γράμματα,  
καὶ νὰ πὰν νὰ πὰν ἡμαθε  
μοῦν ἐπὶ τὸν γάμον ἔδωπλιαζε  
τ' ἄνθρωποι καὶ τ' ἀκούσι,  
τ' ἀνέρι καὶ τ' ἀστοὶ μάλισταν  
κ' ἢ Πούλια τὴν ἐχάριζε <sup>4)</sup>.

τό να νὰ πίνῃ τὸ ταχὺ τ' ἄλλο τὸ μεσημέρι,  
τὸ τρίτο τὸ φαρμακερὸ ταῖς πύσημας ἡμέραις

(*Fauriel* II, 236. *Passow* σ. 456 ἀρ. 618. [[Περλ. καὶ Ἐθν. Ἀγ. ἔνθ. ἀν.]]).

Ἡ : Ἐχετε ἡγιά, γειτόνισσαις, καὶ σεῖς γειτονοπούλαις,  
κ' ἐγὼ πάνω ὅς τὸ σπῖτι μου μὲ τὴν καρδιά καμμένη

(*Χασιώτης* σ. 45 ἀρ. 19. Περλ. καὶ Πανδώρα ΙΑ', 449). Περὶ τοῦ πρώτου σημείου τὰ ἐξῆς  
ἔσθ' *Fauriel* (τ. II σ. 234) «I.e second se chante au moment où la fiancée quitte la  
maison paternelle pour se rendre, avec son cortège, à l'église, et de là chez  
son mari. C'est proprement l'adieu de la fiancée à ses voisins et à ses proches».

1) Ὁμοιον καὶ ἐν Λευκάδι (ΚΠ. Σύλλ. Η', 411).

2) *Εὐρυπιδ.* Ἰφιγ. Αὐλ. 687.

3) [[Πρὸ τῆς στέψεως ἐγένετο ἡ ἐπίσημος παράδοσις τῆς νύμφης ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτῆς  
εἰς τὸν πατέρα τοῦ γαμβροῦ ἐν Βουρδουρίῳ (Ξενοφάν. Ι', 169). Ἐν Λάσῃ Γορτυνίας μετὰ  
τὴν στέψιν περὶβόητο ἡ νύμφη ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῆς εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ,  
διδόντας τοῦ στενωτέρου ἐξ αὐτῶν ἀσημένιο (νόμισμα) εἰς τὸν στενωτέρον συγγενὴ τῆς νύμ-  
φης, ὅπερ οὗτος ἔδενεν εἰς τὸ μαντήλι τῆς (Λάσκαρη Λάστα σ. 107). Ἐν Μεγαλοπόλει ἡ  
παράδοσις ἐγένετο ἐκ μέρους τῶν ἀδελφῶν καὶ οἰκείων τῆς νύμφης, ζητούντων τὸ λεγό-  
μενον χαράτσι καὶ τότε ὁ γαμβρὸς ἔρριπτε χάλκινα κέρματα δύο ἕως τριῶν δραχμῶν κατὰ  
πρόσωπον τῆς νύμφης, διὰ νὰ εἶναι ὡς ἐπισταθῆτο, πάντοτε αἰτητὴ μὲ χρήματα εἰς τὴν τοί-  
πην τῆς καὶ διὰ τὸ καλὸ (Κανδηλώρου Ἀρκ. Ἐπετ. 1903 σ. 76)]].

4) *Χασιώτης* σ. 42 ἀρ. 11.



Οἱ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ παραλαμβάνουσι τὴν νύμφην, ἣτις ποιεῖ ἀσθενή τινα ἀντίστασιν, ὥς καὶ οἱ γονεῖς της<sup>1)</sup>. Ἐν Εὐβοίᾳ δὲ ὁ γαμβρὸς παραφυλάττει τὴν νύμφην ὅπως αἰφνιδίως τὴν ἀρπάσῃ<sup>2)</sup>. Ἐν Φέρραις, ὅπως ἐκδηλωθῇ ἔτι βιαίως ἀποσπᾶται τῆς πατρικῆς ἐστίας ἢ νύμφη, ὀφείλει ὁ γαμβρὸς νὰ κατενέγκῃ κατὰ τῆς θύρας τῆς πενθερικῆς οἰκίας λάκτισμα προσερχό-

1) *Buchon* La Grèce continentale σ. 238: «lorsque le repas est terminé, la fiancée se lève de son escabelle, entourée de sa mère et de ses parents, et s'avance jusqu'à la porte intérieure. Le fiancé l'attend en dehors, soulève la portière, saisit le bras de sa fiancée qui résiste mollement, et il l'arrache comme de force de la maison paternelle. Ses parentes, pendant ce temps, remplissent les fonctions du chœur antique et adressent, au nom de leur compagne, des adieux à sa mère, à son père, à ses frères et sœurs, parents et voisins, et elle demandent aussi en son nom la bénédiction de tous». Τὴν ἀντίστασιν ταύτην σπανιζοῦνται καὶ τὰ ἐξῆς ἄσματα:

Ἦλπε ἀνέβαινε περικατῆβα,  
κάτσε 'ς τὸ θρονί, δός μας τὴ νύφη  
ὄλοι βοῦλονταν νὰ μᾶς τὴ δώσουν  
κι' ἀφεντούλης της δὲν μᾶς  
ὄλοι δύνονταν νὰ μᾶς τὴ  
κ' ἢ μαντροῦλά της δὲν



ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Μά 'σθε ξένος κι' ἀπόξενος, καὶ καὶ ποὺ τὴν πῆρε.  
—Κρύψε με, μάννα, κρύψε με, ποὺ σὺ τὸν πάρεῃ ὁ ξένος.  
—Τί νὰ σὲ κρύψω, μάτια μου, ποῦ σὺ τοῦ ξένου εἶσαι  
τοῦ ξένου φόβια φόρσε, τοῦ ξένου δακτυλῖδα,  
γιατί τοῦ ξένου εἶσαι καὶ σὺ, κι' ὁ ξένος θὰ σὲ πάρεῃ.

(Ἀλαγονίας. ΚΠ. Σόλλ. Η', 505, 28).

2) *Hahn* Alb. Stud. I, 196. [[Καὶ εἰς πολλὰ μέρη τῆς νοτιοανατολικῆς ἰδιῶς Μακεδονίας ἢ ἀρπαγὴ τῆς νύμφης γίνεται ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ κατόπιν συνεννοήσεως αὐτοῦ μετὰ τῶν γονέων της (Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 158. Πρβλ. καὶ *Abbott* Maced. Folkl. σ. 150). Ἐν Κρήτῃ «τοῦ νυμφίου ἀπερχομένου πρὸς τὴν νύμφην, χορὸς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς σχηματίζεται, ἕτερος δὲ περὶ αὐτὸν ἐκ τῶν τοῦ νυμφίου καὶ ἀρπάσσεται αἰφνης ἡ νύμφη» ἀπερχομένης δὲ ἄρξουσιν: Ἐπήραμιν το τὸ πουλί, | ὅπον κηλάδιε 'ς τὴν αἰγὴν | ἐπήραμεν τὴ δοδαρὰ | κι' ἀσχίμισε ἡ γειτονιά (Ἐφημ. Φιλομ. 1858 σ. 447). Πλαστή συμπλοκή ἐν Μάνῃ συμβολίζουσα ἀρπαγὴν τῆς νύμφης (Ἐθνομ. 1887 ἀρ. 25 σ. 2 γ). Ὁμοίως ἐν Κάτω Ἀλβανίᾳ (*Nore* Coutumes etc. σ. 8' πρβλ. καὶ σ. 9), ἐν Ἰταλίᾳ (*Arch. per le trad. popol.* 1900 σ. 464), παρὰ Βουλγάρους (*Zs. Ver. Volksk.* 1915 σ. 333). Ἐν γαμηλιῷ ἄσματι Καταφυγίου Ὀλύμπου (Ἐστία 1883 ΙΕ', 359 ε) ὁ γαμβρὸς καλεῖ τὰ καλληγάρια του νὰ τὸν βοηθήσουν νὰ πατήσῃ τρία χωριά: «κι' ἄσπρα ἂν πάρωμε, δικὰ σας θὰ ραί, | κόρη ἂν πάρωμε, δική μου θὰ ραί». —Μὴ συγκατατιθεμένων τῶν γονέων εἰς τὸν γάμον, σὺν σπανίως ἀπάγεται ἡ νέα (Λίσσακη Λάστα σ. 114 κέ. Ἀκρόπολις φιλολ. 1888 σ. 791. Λουλουδοπούλου Ἀνέκδ. συλλ. σ. 175. Πρβλ. καὶ *Καραβίτσα* Λυγερῇ σ. 103—4. β' ἐκδ. 1920 σ. 99—100). Ἐν Χιμάρα ὁ ἀπάγων φέρει τὴν νέαν εἰς ἑτέρου χωρίου τὸν προῤῃχοντα, καὶ τίθεται ὑπὸ τὴν προστασίαν τούτου. Ἡ ἀρνησις τῆς προστασίας θεωρεῖται ἐπίμειπτος (Ζωγράφ. Ἀγ. Α', 207)]].



μενος <sup>1)</sup>). Ἐκ τῆς συνηθείας τοῦ ν' ἀνθίσταται ἡ νόμφη προήλθε καὶ ἡ παροιμία τρανὰτέ με κι' ὡς κλαίω, κι' ἂν κλαίω τί σὰς κάνω ; <sup>2)</sup>) ἥτις δὲν λέγεται μὲν εἰς τοὺς γάμους, ὡς τινες ἐνόμισαν, ἀλλ' ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῶν προσποιουμένων ὅτι ἀρνοῦνται πρᾶγμα τι, ὅπερ ἐκ καρδίας ἐπιθυμοῦσιν. Ὡς δὲ καὶ ἡ συμβολικὴ ἀγορὰ τῆς νόμφης (ἡ coemptio τῶν Ρωμαίων), περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐμιλοῦμεν, καὶ τὸ ἔθιμον τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, ὅτε οἱ ἄνδρες ἡγρόραζον ἢ ἡρπαζον τὰς συζύγους αὐτῶν· ἐντεῦθεν παράστασις τις τούτου διειρηθήθη ἐν τε τῇ σπικριτικῇ πολιτείᾳ <sup>3)</sup>) καὶ ἐν Ρώμῃ <sup>4)</sup>) πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀνδρός· καίτοι δ' ἀπολέσαν σχεδὸν πᾶσαν συμβολικὴν σηματούσαν σώζεται· ἔτι οὐ μόνον παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Βλάχοις <sup>5)</sup>), τοῖς Κιρκασίοις <sup>6)</sup>) καὶ εἰς πού ἄλλοι <sup>7)</sup>).

Ἡ συνοδία τῆς νόμφης ἀπέρχεται <sup>8)</sup>) ψάλλουσα θριαμβευτικῶς ᾠσματα ἐκ-

1) ΚΠ. Σόλλ. Η', 548. [Ἐν Ῥεβνοχωρίοις Θεσσαλίας ὁ γαμβρὸς ἐμφανιζόμενος πρὸ τῆς πενθερικῆς οἰκίας ἐξέβαλλε μάχαιραν καὶ ὀρμῶν ἑφιππος παρὰ τὴν θύραν ἐκτόπα αὐτὴν ἢ τὰς κεράμους τῆς στέγης (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου 1900)].

2) Βενιζέλου Παροιμ. θημῶδεις σ. 325 ἀρ. 592. Wachsmuth σ. 89. Fauriel τ. I σ. XXXV κέ.: «mais, en certains endroits, la douleur de la fiancée s'exprime par une formule d'usage, qui est d'origine proverbiale, pour caractériser un chagrin de bienséance, à propos d'une chose que l'on désire au fond du cœur. Dans ce dernier cas, le pain est apporté au cortège venu pour chercher la fiancée: «Laissez-la donc, laissez-la faire». Alors celle-ci répond: «Emmenez-moi avec vous, laissez-moi aller avec vous». Βλ. καὶ Waitz Anthrop. I, 360. [Πρὸς τὴν ἑστὴν 30 Ἀπριλ. 1907 (4. 89) ἡμερᾶς]. Πρὸς καὶ Waitz Anthop. I, 360. II, 388. Παραλλαγὰς τῆς παροιμίας αὗτης εἰς τὸ ἀνέκδοτον μέρος τῶν Παροιμῶν ἐν λ. κλαίω ἀρ. 57—9. 63—7]].

3) Βλ. Schemann Gr. Alterth. I, 280. II, 561. [Ἄρπαγὴ παρ' ἀρχαίους: Hermann Privalt. σ. 272. Iv. Müller Gr. Privalt. σ. 446 b. Becker-Göll Char. III, 368. Roscher Juno u. Hera σ. 76—7. Τοῦ αὐτοῦ Lex. I, 2100· πρὸς καὶ 2264 κέ.].

4) Πρὸς. Festus σ. 289 a καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἄρπαγῆς τῶν Σαβίλων παρθένων. [Marquardt Röm. Privalt. I, 50]].

5) Hahn ἐνθ. ἀν. I, 196. Dora d' Istria A' ἐπ. 3 τ. I σ. 38.

6) Montemont ἐν Hist. des voyages τ. V σ. 18.

7) [Παρά Σλάβοις: Zs. Ver. Volksk. 1906 σ. 222 (πρὸς καὶ Rambaud La Russie épique σ. 93, ὅτι ἐν τοῖς ἀρχαίοις ῥωσικοῖς ᾠμασι πολλάκις γίνεται μνεία τοῦ γάμου δι' ἄρπαγῆς τῆς νόμφης). Βουλγάροις: Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 333—7. Ἐν τῇ δουκάτῃ τοῦ Berg: Αὐτ. 1900 σ. 171. Ἐν Κορσικῇ: Rev. trad. pop. 1897 σ. 521. Ἐν Πολωνίᾳ (πραγματικὴ καὶ πλαστὴ): Waitz Anthrop. VI, 126, Μελανησίαι: αὐτ. σ. 633. Ἐν Ταττῇ: Rev. trad. pop. 1900 σ. 162. Παρ' ἀγρίοις καὶ ἡμιαγρίοις λαοῖς: J. Lubbock Entstehung der Civilisation κσφ. 3 σ. 85 κέ., ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους αὐτ. σ. 96 κέ. Γενικῶς περὶ τοῦ ἐθίμου βλ. Gubernatis Usi nuziali σ. 179—182 (ii, 15: Il rapimento della sposa). Waitz ἐνθ. ἀν. I, 360. 516. Peschel Volkskunde σ. 235 κέ. Dargun Das Mutterrecht und die Raufhe, Breslau 1883. Rev. de l'hist. des relig. 1903 τ. 47 σ. 85. 88. Van Gennep αὐτ. 1910 τ. 62 σ. 325. Βλ. καὶ Arch. f. Religionswiss. 1899 σ. 356]].

8) [Ἐν Μαλακοπῇ πρὸ τῆς μεταβάσεως ἐκ τῶν οἰκῶν τοῦ γαμβροῦ, ἡ συνοδία ὁψείλει νὰ διέλθῃ πρὸ τῶν οἰκῶν τοῦ παρὰνόμου καὶ τῶν πλησιέστερων συγγενῶν τοῦ γαμβροῦ, ἐνθα προσφέροντο εἰς τὴν νόμφην δωρὰ (Ξενοφάν. Δ', 430). Ἐν Μεγαλοπόλει θεωρεῖται



γράφοντα τὴν χαρὰν ἐπὶ τῇ ἀρπαγῇ τῆς ὥραιας πέριδικας <sup>1)</sup> ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ αἵτου, ὡς εἰκονικῶς ἀποκαλοῦσι τὴν νύμφην καὶ τὸν γαμβρόν <sup>2)</sup>. Ἐνθ' ἀφ' ἐτέρου οἱ τῆς νύμφης συγγενεῖς αἰτιῶνται τοὺς γονεῖς διότι ἀφήνουσιν οὕτω τὸ τέκνον των. Ἀνάθεμά σε, ἄδουσι πρὸς τὴν μητέρα τῆς νύμφης ἀπευθυνόμενοι,

Ἀνάθεμά σε, μάννα μου, καὶ σέν' καὶ τ'ς προξενιαῖς σου,  
ποῦ κάλεσες τοὺς ξένους νὰ πάρουν τὸ παιδί σου,  
νὰ πάρουν καὶ τὸ βιό σου, νὰ πιοῦν καὶ τὸ κρασί σου <sup>3)</sup>.

Ὅταν εἰς ἄλλο χωρίον κατοικήσῃ ὁ γαμβρός, ἀναβαίνει ἡ νύμφη, ὡς καὶ ἡ λυπηὶ συνοδία, εἰς ἔκπον, εὐ τὰς ἡνίας κρατεῖ νέος ἄγχμος <sup>4)</sup>. Ὁ Guys ἀνα-

καλὸν ἐπανερχομένη ἡ συνοδία νὰ σταυρώσῃ πρὸς τὸν δρόμον, ὃν ἠκολούθησεν ἐρχομένη (Ἀρχαῖ. Ἐπετ. 1903 σ. 78). Ὁμοίως καὶ ἐν Ζατούνη (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασιμάτη 1894)].

1) [[Καὶ ὁ Θεόδωρος Προδρομος (Ἀμάραντος ἐν Not. et extr. d. manuscripts VIII, 2 σ. 126) πρὸς πέριδικα καὶ κυπάρισσον ἐν ἀνακρεοντείῳ ᾄσματι παραβάλλει τὴν νύμφην]].

2) Ὡς τοῖταις ταῖς αὐλαῖς, ὥς τοῖταις ταῖς πόσιναις,  
Ἦλωσ' ἔλαμψε κι' αὐτὸς ἐμπήκε,  
κόρην ἀρπαξε καὶ πίοσω βγῆς.  
(Χασιώτης σ. 45 ἄρ. 15. Πρὸς καὶ ἄρ. 16).

Ἐπήραμε τὴν πέριδικα τὴν πενταπλουμισμένην  
κι' ἀφήκαμε τὴν γειτονιά σου πρὸς τὸν ἀνέμωτον.  
(Passow σ. 458 ἄρ. 622, 5. Bybilakis σ. 38. Ἐπετ. 1903 σ. 78. Κρητ. Μέλισσα 1873 σ. 62. [[1888 σ. 40. Πολίτου Ἐκλ. ἄρ. 144 Β']]). Ὁ γαμβρὸς παραβάλλει διστιχὸν παρὰ Jeannarakí σ. 202 ἄρ. 264· μετὰ τοῦτο ψάλλουσι καὶ ἀπὸ τοῦ ἀνέμωτον ἐκεῖνο οὐ πολλὰι παραλλαγαί, [[ὡν ἀναγραφὴν βλ. εἰς Πολίτου Ἐκλ. 75 Β']]. τὸ ἀφηγούμενον περὶ τοῦ συληφθέντος αἰχμαλώτου τριῶν ἡμερῶν γαμβροῦ, ὅστις μετὰ πολλῶν ἐτῶν δουλείαν μαντεύων οὐ νομπεύεται ἢ οὐζυγὸς τοῦ ἀναστενάξει, στέκεται τὸ καράβι καὶ ἀνευρίσκει εἰτα αὐτὴν (Jeannarakí ἄρ. 264. 265).

Ἐπήραμε τὴν ὁδοσρή, ἐποῦ ἔκατε τὰ ῥόδα,  
κι' ἀφήκαμε τὴν γειτονιά σου πρὸς τὸν ἀνέμωτον.

Πρὸς τὴν μητέρα τῆς νύμφης:

Ἐπήραμε τὴν πέριδικα τὴν πενταπλουμισμένην  
κι' ἀφήκαμε τὴν μάννα τῆς κλιτῆ καὶ χολιασμένην.

(Ἰασεμίδης ἐν μεταφράσει τοῦ Ἐγγχειριδίου τῆς θρησκείας καὶ μυθολογίας τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων τοῦ W. Stoll 1865 σ. 75).

Ποῦς ἦταν ὁ προξενηγὴς ποῦ νὰ ἔχε γάμιν κανέλλα,  
π' ἀντάμωσε χροσὸν αὐτὸν μὲ κάργια πελοστέρα·  
ἡ πελοστέρα ἦταν χροσὴ κι' αὐτὸς περιγραμμένος,  
παίρνει νερό ὥς τὰ ρύχια τῆς καὶ γινίι ὥς τὰ φτερά τῆς.

(Χασιώτης σ. 45 ἄρ. 20).

3) Χασιώτης σ. 45 ἄρ. 21.

4) [[Ἐν Κύπρῳ ὁ γαμβρὸς θέτει ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὴν νύμφην εἰς τὰ ἐπίσθια τοῦ ἵππου του (Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 728)]].



φέρει δι: εἰς πολλὰ χωρία ἢ νόμφη φέρεται ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ βοῦδάων <sup>1)</sup>, ὥπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐσυνήθη(ζετο <sup>2)</sup>).

Ἡ συνοδία προχωρεῖ ἐν μεγάλῃ πομπῇ <sup>3)</sup>, καὶ ἐν τῇ ἡχῇ πολλῶν μουσικῶν ὀργάνων <sup>4)</sup>, περιέρχον παρουσιάζουσα θέαμα, δταν μάλιστα κατέρχεται

1) *Guy's Voy. littér. en Grèce I*, 267 : « Dans les villages et à la campagne, la mariée est conduite, au son des instrumens, sur un charriot trainé par des buffles ». [[Βλ. καὶ Λουλουδοπούλου Ἀνέκδ. σλλ. σ. 183. 188. Θρ. Ἔπετ. 1897 σ. 194]].

2) Πανσάρ. Θ', γ', 1 : « Ἦραν ἐφ' ὅτῳ δὴ πρὸς τὸν Δία ὀργισμένην ἐς Εὐβοίαν φασιν ἀναχωρῆσαι· Δία δὲ ὡς οὐκ ἐπειθεν αὐτήν, παρὰ Κιθαιρώνα λέγουσιν ἔλθειν δυναστεύοντα ἐν Πλαταιαῖς τότε· εἶναι γάρ τὸν Κιθαιρώνα οὐδενὸς σοφίαν ὕστερον· οὗτος οὖν κελεύει τὸν Δία ἀγάλμα Εὐλόου ποιησάμενον ἄγειν ἐπὶ βοῶν ζεύγους ἐγκεκαλυμμένον, λέγειν δέ, ὡς ἄγοιτο Πλαίταιαν τὴν Ἀσωποῦ· καὶ ὁ μὲν ἐπρασσε κατὰ τὴν παραίνεσιν τοῦ Κιθαιρώνος. Ἦρα δὲ ἐπέπυστό τε αὐτίκα, καὶ αὐτίκα ἀφίκετο. Ὡς δὲ ἐπλησίαζε τῇ ἀμάξῃ, καὶ τοῦ ἀγάλματος τὴν εὐσθετα περιέρρηξεν, ἦσθη τε τῇ ἀπάτῃ ἑόανον εὐροῦσα, καὶ διαλλαγὰς ποιεῖται πρὸς τὸν Δία. Τὸν μῦθον τοῦτον παρέλαβεν καὶ ὁ Πλανούδης εἰς τὸν ὅπ' αὐτοῦ συγγραφέντα βίον τοῦ μυθογράφου Αἰσώπου.

3) *Guy's* ἐνθ. ἀν. σ. 254 : « On voit aujourd' hui, dans la marche des Grecs, la même pompe, le même cortège, et la même musique. Elle est ouverte par des danseurs, par des instrumens, par des chanteurs qui entonnent l' épithalame. La mariée, chargée d'ornemens, les yeux baissés, et soutenue par des femmes, ou par deux de ses parents, marche avec une lenteur affectée qui doit la gêner beaucoup. On s'arrête à l'impatience pour la voir, et on se met à pleurer quand on la voit s'en aller. »

Κι' ἔφθαν' ἐκεῖ συνοδία πολλή, ἡρώδης καὶ κατόπιν  
ἐπενον πλήθος πολὺ γυναικῶν καὶ ἁμπερὺς ἡμίονους,  
οὓς τῶν ἀνδρῶν αἱ παλάμαι ἄγασιν μετὰ τέχνης ἐποίουν,  
πλήττουσαι μ' ἥσυχον τρόπον τὰ νῶτα κτηνῶν νοσημόνων.  
Ἐφ' ἑρὸν πέπλους μετάξης μὲ χρῶμα πορφύρας αἱ νέαι,  
καὶ ἅπαντες ἄσματα ἦδον, ὑμνοῦντες συζύγων τὴν πίστιν,  
ὄλβιον ἔρωτος τέλος καὶ γῆρας λευκαῖνον τὰς τοίχας.

*Buchon* σ. 228—9 : « je distinguai une cinquantaine d' hommes à cheval, puis d' autres hommes à pied rangés autour d' une bannière flottante ; un nombreux cortège des femmes terminait la marche ». σ. 238 : « Douze gardiens, choisis dans la famille de la mariée, sont chargés de l' accompagner et de la confier au mari, ainsi que l' eût fait la mère, aussitôt que la cérémonie religieuse qui suit l' arrivée du cortège est accomplie. Le cortège, déployant la même pompe qu' à son arrivée, emmène aussi la fiancée et ses douze gardiens dans le village et à la demeure du marié ».

4) *Wachsmuth* Das alte Griechenl. im neuen σ. 93. [[Ἡ συνοδία παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν ἄσματι καὶ ἡχῇ αὐλῶν ἐπορεύετο :]] *Πρβλ.* Ἰλιαδ. Σ, 494—5. [[*Πολυδ.* Δ', 80. *Schamann* Gr. Alt. <sup>3</sup> II, 558. Περὶ ἀγωγῆς νόμφης παρ' ἀρχαίους βλ. *Becker-Göll* Charicl. III, 370 καὶ. *Iv. Müller* Gr. Privatal. 446 b. *Hermann* Privatal. 272 καὶ. Παρὰ Ῥωμαίους συνοδία φέρουσα τὴν νόμφην εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ μετ' αὐλητῶν καὶ θαυροχῶν : *Murquardt* Röm. Privatal. I, 50—51. Πομπὴ γαμήλιος καὶ ἄσματα παρ' Ἑβραίοις : *Herzog* Realenc. III, 664]].



ἐξ ὁρέων <sup>1)</sup>). Ὅταν εἶναι νύξ, καὶ τοῦτο συνήθως συμβαίνει καθ' ἣν περίστασιν ἡ τοῦ στεφανώματος ἱεροτελεστία τελεῖται εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, προπορεύονται ἀδελφοὶ <sup>2)</sup>, ἔπειτα καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπὸ τὸ φῶς δάδων ἦγον γάμους <sup>3)</sup>. Ἐν δὲ τῇ Κερασσοῦντι ἦσαν ἡ νύμφη πηγαίνῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, προπορεύεται γρατὰ τις γυνὴ λαμπροφόρουσα, παραμάννα ἢ παρανύμφισσα καλουμένη <sup>4)</sup>· νομίζομεν δὲ ὅτι καὶ αἱ κατὰ τοὺς γάμους ἀπτόμεναι λαμπάδες ἔχουσι τινὰ ἀναλογίαν πρὸς τὰς δάδας τοῦ ὕμεναίου <sup>5)</sup>. Ὁ Guy

1) Βλ. Ἰόνιον ἀνθολογίαν σ. 400. Ζαμπιελίου Ἄσπ. θημ. σ. 753. *Toma:eo Canti* popol. IV, 135. *Passow* σ. 335 ἀρ. 456 :

Θωρεῖς ἐκεῖνο τὸ βοννὸ ποὺ ναι ψηλὸ καὶ μέγα :  
ἀπὸ 'κει κατεβάζαντ τῆς ὀφρανοῦλας γάμοι,  
μὲ τειρακόσια δυ' ὄργανα, μὲ χίλιον συμπεθέρον·  
οἱ συμπεθέροι 'ς τὰ χροσὰ καὶ ὅλοι καβαλαροῖι,  
καὶ ἡ νύφη 'ς τὰ μεταξωτά, γαμπρός 'ς τὰ κατηφένια.

Πρβλ. καὶ ΚΠ. Σλλλ. Ζ', 224 β.

2) Guy ἐνθ. ἀν. : «Le brillant flambeau de l' hyménée, ce flambeau, si connu, si célèbre,... n' a pas été oublié par les Grecs modernes. On le porte devant les nouveaux époux, et dans la chœur nuptiale, où il brûle, jusqu' à ce qu' il soit entièrement consumé. On ne s' expose pas à un mauvais présage, s' il venoit à s' éteindre par quelque accident. Veille-t on avec autant de soin que les Vestales en avoient pour le feu sacré ? » (Βλ. καὶ *Μεθύμιον* I. Τριφυλ. et des différents samples 1857 I. 109. καὶ *Ναχσοῦ* 1857. ἀν. ἔπειτα φέρει τὴν ἀναφοράν τοῦ Guy : ὅτι καὶ ἐκεῖ ἦσαν πολλὰ μέρη ἐπικρατεῖ ἡ ταυτὴ συνήθεια.



3) Ἰλιάδ. Σ, 492 :

Νύμφας δ' ἐκ θαλάμων δαΐδων ὕπο λαμπρομένων  
ἦγνεν ἀνὰ ἄστυ, πολλὸς δ' ὕμενος ὄρωρε.

Βλ. καὶ Ἀριστοφάν. Εἰρήν. 1317 κλπ.

4) Πανδώρα Θ', 511. [[Ἐν Ἀνδρῶν παρανόμῃ ἐνομάζεται ἡ συνοδεύουσα τὴν νύμφην παρθένος (*Dieterich Sprache u. Volksüberl. d. südl. Sporaden* σ. 232), *παργέννητος* δὲ ἐν Ροδῶνι Ἠπείρου αἱ συνοδεύουσαι τὴν νύμφην τρεῖς γυναῖκες, αἵτινες παραμένουσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ μέχρι τῆς ἐπαύριον τοῦ γάμου (*Λαμπροῖδων Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 23—4' φυλλάδιον ἐν Κουρέντοις* : αὐτ. Γ', 57). Ἐν Ἀμιοῦ παρανομούδες αἱ ἑταιροὶ πεπλοφόρουσαι γυναῖκες καὶ παρθένοι αἱ συνοδεύουσαι τὸν γαμβρόν κατὰ τὴν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης μετάδασίν τοῦ (Δελτ. Ἰστ. Ἐτ. Α', 530), *παραστόλια* δ' ἐν Μακεδονίᾳ δύο οἰγῶσαι καὶ ἀκίνητοι παρθένοι ἐκατέρωθεν τῆς νύμφης ἰστάμεναι εἰς τὸ νύμφοστόλι (Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 140)]].

5) Λαμπάδας μεταχειρίζοντο εἰς τοὺς γάμους τῶν καὶ οἱ Ρωμαῖοι (*Πιονιάρχ. Κεφαλ. Ρωμ. καταγρ. 2)*. [[Ἐν Κονστ. Πορφυρογεννητῶν Ἐκθ. βαρ. ταξ. σ. 204, 20. 208, 18 Bonn γίνεται μνεία κηρῶν κατὰ τὴν στέφιν. Κηροὺς ἀναφέρει καὶ Ἀκολουθία τοῦ γάμου ἐν κώδ. Ἐθν. Βιβλιοθ. ἀρ. 849 τοῦ ΙΖ' αἰ. : «καὶ δίδωσι (δ ἱερεὺς) αὐτοὺς (γρ. αὐτοῖς, τοῖς νεονύμφοις) κυροὺς ἀπτομένους» (φ. 1). «εἶτα ἀλλάσσον ἐκ τρίτου (τοὺς δακτυλίους), ὁμοίως καὶ τὰ κηρία» (φ. 4 β). «Εἰσέρχονται ἐν τῇ ναφ μετὰ κηρῶν ἀπτομένων, προπορευομένων τοῦ ἱερέως μετὰ θυμιατοῦ» (φ. 5). Δάδες παρ' Ἑβραίοις : *Hezog Realeuc. f. protenst. Theol. III, 664*. Γενικῶς : *Hock Gr. Weihegebräuche* σ. 111. *Samter Geburt, Hochzeit u. Tod* σ. 75. Λαμπάδες ἰσομεγέθεις ἀναστήματι ἐν Ἰκαρίᾳ : *Σιαμα-*



ἀναφέρει προσέτι <sup>1)</sup> ὅτι εἶδε σωζομένους εἰς τοὺς ἐλληνικοὺς γίμους τὰς ἀρχαίας λαμπαδηδρομίας <sup>2)</sup>, παρεξηγήσας ἴσως παιδαριώδη τινὰ παίγνια τῶν φερόντων τὰς δᾶδας.

Καθ' ὅδον ψάλλουσι τὰ κατωτέρω ᾠσματα, ἀναλογουντα πρὸς τῶν ἀρχαίων τὸν ὕμνον, ὅστις ἐπίσης καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν ὁμοίᾳ περιστάσει ἐψάλλετο <sup>3)</sup>.

Ἐδᾶ ᾗς τὸν ἐξεκινισμό, τρεῖς ποταμοὶ κινουσι,  
ὁ γεῖς ὑπάει ἀνατολή, κ' ἄλλος ὑπάει δύση  
κ' ὁ τρίτος ὁ καλύτερος σὲ περιβόλι μπαίνει,  
ποτίζει δένδρ' ἀρίθμητα, μηλιάς καὶ κυπαρίσσια,  
μὰ μιὰ μηλιά, γλυκομηλιά δὲν σώνει νὰ ποτίση.  
Κινᾷ ἡ μηλιά καὶ ψύγεται <sup>4)</sup> καὶ κυτρινοφυλλιάζει.  
Ἄλλη μηλιά τήνε θωρεῖ, κ' ἄλλη μηλιά τῆς λέγει  
«Μηλιά, εἶντά ᾗχεις καὶ ψύγεσαι καὶ κυτρινοφυλλιάζεις;  
Μηλιά, νερὸ σοῦ λείφθηκε ἢ κλῶνος σοῦ τσακίσθη;  
—Μηδὲ νερὸ μοῦ λείφθηκε γῆ κλῶνος μοῦ τσακίσθη,  
μ' ἀνδρόγυνον ᾗς τὸ βλάψιμον <sup>5)</sup> ᾗς τῇ ῥίζα μου εὐλογήθη  
κ' ἐμνώθασι ᾗς τοὺς κλῶνας μου νὰ μὴ ξεχωρισθοῦσι,  
καὶ τώρα ξεχωρίζονται καὶ αὐτοὶ θὰ μαραθοῦσι» <sup>6)</sup>.

πλάτων Ἱεραικά σ. 109. Ἐν Σ. γὰρ τῶν ἀναπαιδευτῶν τὴν παιδείαν τοῦ γαμβροῦ καὶ ἐπισκεπὴν τοῦ γαμβροῦ μετ' ἀπάσης τῆς ἀντιπαλαστήτου συνοδείας εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μελλονύμφου καὶ μετὰ μικρὰν θρησκευτικὴν ἐστρατεσίαν, προσέφερε αὐτῇ τῇ πενθερᾷ τὰ νομιμομένα θῶρα, ἐν οἷς ἐπρώτους μετὰ τῶν ἑαυτῶν κεκοσμημένην διὰ διαφόρων ποικιλοχρῶν ταινιῶν καὶ τεχνητῶν ἀνθέων κίτρον (Σ. 109, Β', 285). Δᾶδας ἀνημμένους προσφέρει καὶ ἐν Ποιῶν. Ἱπαιρὸν ἢ κουμπάρα τῇ νύμφῃ κατὰ τὴν εἰσοδὸν αὐτῆς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ὃς ἡ νύμφη ῥίπτει μετ' ὀλίγον εἰς τὸν κλίβανον (Λαμπαρίδου Ἱ. 1: σερ. μελετ. Ζ', 24)]].

1) *Guy's* ἐνθ. ἀν. σ. 229: «J' ai vu jouer encore, à un mariage grec, un jeu très ancien, qui se faisoit aux noces les plus distinguées. On portoit, en courant, des flambeaux et des torches jusqu' au but convenu entre les acteurs; celui qui laissoit éteindre sa torche perdoit et payoit l' amende imposée par le Roi du jeu, au profit de celui qui portoit son flambeau allumé jusqu' au bout de la carrière».

2) Ἡρόδοτ. Γ', 105. Η', 98. Σχολ. Ἀριστοφ. Βατρ. 131. Ἑτυμολ. μ. λ. Δαήρ. Ἀποκρατίων λ. Λαυπάς. Πλάτων Πολιτ. σ. 328. [[*Pauly - Wissowa Realenc.* XII, 1 στ. 569—577 καὶ τοὺς αὐτοῖς ἀναφερομένους συγγραφῆς]].

3) Φωτ. Βιβλιοθ. κώδ. 239 σ. 321. Πρὸλ. Ἰλιάδ. Σ, 490. Εὐδοτ. εἰς Ἰλιάδ. Ε, 120. Πολυδεύκ. Γ', 41. Ἡσιόδ. Ἀσπ. Ἡρ. 273. Κατὰ τὸν Ἀριστοφάνην συνέχαιρον καὶ συνευφήμων οἱ ἀπαντῶντες νυμφικὴν συνοδίαν, ὅπως καὶ παρ' ἡμῖν εἰς πολλὰ μέρη γίνεται: «εὐφημεῖν χρὴ καὶ τὴν νύμφην ἔξω τινὰ θεῶρο κομίζειν, | δᾶδας τε φέρειν, καὶ πάντα λεῶν εὐχαίρειν καπικαλεῦειν» (Εἰρ. 1317).

4) ξηραίνεται.

5) παράνομον.

6) Ἰασμίδης ἐνθ. ἀν. σ. 75—6. [[Παραλλαγὰς τοῦ ᾠσματος τούτου βλ. εἰς Πολύτου Ἑκλ. ἀρ. 127 σ. 292 α' ἐκδ. 325 καὶ β' ἐκδ.]]. Τὴν ἰδέαν περὶ τοῦ ξηρανθέντος δένδρου



Πρὸς δὲ καὶ τὸ ἐξῆς ἂν πολὺ ἀπέχουσιν αἱ οἰκίαι :

Ἡ Ἀγαπὴ μ' ἀπάντηξε κ' ἐδερονομούρισέ με <sup>1)</sup>.

— Ποῦ πάεις, ψεύτη τοῦ φιλιοῦ καὶ κομπωτῇ τ'ς ἀγάπης,

— Ἄν ἦμουν ψεύτης τοῦ φιλιοῦ καὶ κομπωτῇ τ'ς ἀγάπης,

πῶς μοῦ δωκες τὰ χεῖλη σου κ' ἐγλυκοφίλησά τα ;

— Κι' ἂν σοῦ δωκα τὰ χεῖλη μου κ' ἐγλυκοφίλησές τα,  
νύχτα 'το ποῖός μᾶς ἔβλεπε, κι' αὐγὴ ποῖός μᾶς ἐθώργει ;

— Τ' ἄστρον τ'ς αὐγῆς τὸ λαμπυρὸ ἐκεῖνο μᾶς ἐθώργει,  
καὶ τ' ἄστρον ἐχαμήλωσε καὶ τό πε τοῦ θαλάσσου  
καὶ τὸ θαλάσσι τοῦ κουπιοῦ, καὶ τὸ κουπὶ τοῦ ναύτη,  
κι' ὁ ναύτης τὸ διαλάλησε 'ς ὅλην τὴν οἰκουμένην.

Κόκκινον χεῖλι ἐφίλησα κ' ἔβασπε τὸ δικό μου  
καὶ 'ς τὸ μαντῆλι τό συρα κ' ἔβαψε τὸ μαντῆλι,  
καὶ 'ς τὸ ποτάμι τό πλυνα κ' ἔβαψε τὸ ποτάμι,  
καὶ τὸ ποτάμι πήγαινε 'ς ὁμορφο περιβόλι,  
ποτίζει δέντρο' ἀοίδμητα, μηλιάς καὶ κυδωνίσαις,  
μὰ μὰ μηλιά, γλυκομηλιά δὲν φτάνει νὰ ποτίσῃ.

Κινᾶ ἡ μηλιά καὶ ψύγεται καὶ κιτρινοκολληιάζει,  
κι' ἄλλη μηλιά τήνε ὁρᾷται ἀπ' ἄλλοι καὶ ἄλλοι :

— Τ' ἔχεις, μηλιά, καὶ ψύγεσαι καὶ κιτρινοκολληιάζεις ;

μηλιά, νερὸ σοῦ λείφθηκε ἢ κίτριον κ' ἀπαρτίσθη ;

— Ἄν ἦν κίτριον, τὸ βλάστημα τὸ ἐν τῷ νερῷ τοῦ ποταμοῦ :

— Μηδὲ νερὸ μοῦ λείφθηκε... καὶ ὡς ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον <sup>2)</sup>.

Ὅταν πλησιάσωσιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀνδρός, ἄδουσι συμβουλευόντες  
τὴν νύμφην :

Αὐτοῦ ποῦ ζύγωσες νὰ μπῆς,

"Ἡλιος φεγγάρι νὰ φανῆς <sup>3)</sup>.

ἀποτεινόμενοι δὲ πρὸς τὴν οἰκίαν ἄδουσι :

Παραθυράκια μου χρυσά, παρμάκια μ' ἀσημένια,

ἐκ τῆς ἀθετησεως τῶν ὑπ' αὐτὸ θεσθέντων ὀρκων ἐξέφερε καὶ ὁ ποιητὴς Ἀλ. Παράσχος  
ἐν τῇ ποιηματικῇ «Ἀναμνήσεις» (ἐν Εἰρην. Ἀσολοπίου Ἀττικ. ἡμερολογ. 1866 σ. 175.  
Ἐπιτάφιος) Παρνασσός 1868 σ. 610). Τὸ ᾄσμα σκοπεῖ νὰ ἐμπνεύσῃ ἀμοιβαίαν πίστιν καὶ  
ἀγάπην εἰς τοὺς νεονύμφους, δεικνύον εἰκονικῶς τὰ κακὰ τῆς παραβιάσεως τοῦ ὀρκου των.

1) με ἐπέπληξε παραπονουμένην.

2) Ἰσομύθηδες αὐτ. σ. 76. [[Πολίτου Ἑκλ. ἀρ. 125. 126. 127]]. Τὰ δύο ταῦτα ᾄσματα  
πολλὰκις συγγέονται, ὥς φαίνεται καὶ ἐν Χρυσοαλλίδι (τ. Β' σ. 753), ἐνθα ἀτελῆ ἐδημο-  
σιεύθησαν. Οἱ δὲ οἵτινες οἱ ἐκφράζοντες τὴν μεγάλην πορφύρεσιν τῶν χειλέων τῆς ἐρω-  
μένης διὰ τρόπον ὅπως εἰς τὴν ἀσιατικὴν ποίησιν ἰδιάζοντος, ἀπαντῶσι καὶ εἰς ἕτερον  
δημοτικὸν ᾄσμα (Fauriel II, 98. Passow σ. 357 ἀρ. 476). [[Περλ. καὶ τὴν σημείωσιν  
εἰς Πολίτου Ἑκλ. ἀρ. 126]].

3) Χαιώτης σ. 48 ἀρ. 30.



δεχθῆτε τὴ νυφοῦλά σας ποῦ ἔρχετ' ἀπ' τὰ ξένα,  
ποῦ ἔρχετ' ἀπ' τὴ μάννα της πολλὰ θαρραπαμένη,  
ποῦ ἔρχετ' ἀπ' τ' ἀδέρφια της πολλὰ θαρραπαμένη <sup>1)</sup>.

<sup>2)</sup> Ακολουθῶς δι' ἄσμάτων προσκαλοῦσι τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ γον αὐτοῦ νὰ ἐξέλθωσιν ὅπως ὑποδεχθῶσι τὴν νύμφην. <sup>3)</sup> :

Ἐβγα, κυρὰ καὶ πεθερὰ,  
γιὰ νὰ δεχτῆς τὴν πέρδικα,  
νὰ τὴν ἰδῆς πῶς περπατεῖ,  
πῶς περπατεῖ λεβέντικα·  
ἔχει τὴ μέση της λιανὴ  
σὰν τὸ καθάργιο τὸ βεργί,  
ἔχει καὶ τὸ κορμάκι της  
σὰν κυπαρίσσι ψηλωτό <sup>3)</sup>.

1) Ἐφημ. Φιλομ. τ. ΙΖ' σ. 1756. Πανδώρα Κ', 113.

2) [Ἐν Ἀμφίσσῃ, ὅτε φέρουσι τὴν νύμφην ἐξ ἄλλου μέρους, ἐπιπλὺς τις, προτρέχων τῆς συνοδίας, φθάνει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ καὶ θίβει εἰς τοὺς οἰκίους τὴν εἰλημνὴν ὅτι ἔρχεται ὁ γαμβρὸς μετὰ τῆς νύμφης. καὶ οἱ οἰκίαισι τότε φιλοδωροῦσιν αὐτόν, τὸν οἰκονομίστην (Ἐφημ. Φιλομ. 1857 τ. Β' σ. 104). Ἐν Καρτσόλ Τερνάβου, ὅτε ἡ συνοδία τοῦ γαμβροῦ διεσθύνεται πρὸς παρακαταθήκην, ἡ νύμφη, ἀποσπῶνται ἐξ αὐτῆς οἱ συχαριάται, ἐπιπλὺς, ἢ πεζοὶ ἐὰν ἡ ἀπόστασις ἐπιμαρτυρῇ, καὶ σπεύδουσι νὰ συγχαρῶσι τὴν οἰκονομίστην. Ἐν τῇ οἰκίᾳ τότε τῆς νύμφης ἀνατίθεται εἰς αὐτοὺς παντῆλιν λευκὸν καὶ εἰς αὐτὸν τοῦ οἴκου ἐπινυμφόμενοι καὶ οἱ οἰκίαισι δωροὺς (Ἐφημ. Φιλομ. 1899 τ. Β' σ. 104). Πρὸς τὸν οἴκον τοῦ γαμβροῦ (Ἐφημ. Φιλομ. 1900). Πρὸς καὶ Θρ. (Ἐφημ. Φιλομ. 1901 τ. Β' σ. 157)]. Ἀλλαχοῦ λέγονται καὶ τὰ ἐξῆς ἄσματα :

Πρόβαλε, μάννα τοῦ γαμβροῦ καὶ πεθερὰ τῆς νύμφης,  
νὰ ἰδῆς τὸν ἀκριβὸ σου γινοὶ καὶ τὴ χωρὶ σου νύφη.

(Ἰασεμίδης ἔνθ. ἀν. σ. 76)

Πρόβαλε, μάννα τοῦ γαμβροῦ καὶ πεθερὰ τῆς νύμφης,  
νὰ ἰδῆς τὸν ἀκριβὸ σου γινοὶ καὶ τὴν χωρὶ σου νύφη.

— Χίλια καλῶς ἐκότισε τὸ ξένο 'ς τὸ χωριὸ μας,  
καὶ ἐμεῖς τὸ καμαρώνομε σὰν νὰ τὸν ἐδικὸ μας.

(Jeannarakis σ. 204)

Προέβγα, μάννα τοῦ γαμβροῦ καὶ πεθερὰ τῆς νύμφης,  
νὰ ἰδῆς τὸν πεπανὸ σου γινοὶ, τὴν πεπανὴ σου νύφη.

— Νύφη, καὶ ἂν εἶς ἀρχόντισσα, καὶ ἂν εἶς ἀρχοντοπούλα,  
ὅῃς φλωριά 'ς τὴν πόρτα σου, λογάρα 'ς τὴν αὐλὴ σου.

(Μάνης)

Sortez, sortez, heureuse belle-mère  
pour recevoir cette jolie perdris.

qui s'avance avec pas léger et cœur léger,  
et vient se placer dans une jolie cage.

où elle chantera et chantera mélodieusement,  
de manière à vous donner longue joie

et à ce que vous vous félicitez de votre bonheur, etc.

(Buchon σ. 239)



ἀποτείνουσι δὲ καὶ συμβουλὰς πρὸς τὴν νύμφην περὶ τοῦ τρόπου τῆς συμπεριφορᾶς πρὸς τοὺς γονεῖς τοῦ συζύγου τῆς καὶ ἐν γένει περὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου <sup>1)</sup>. Ἐνταῦθα δ' ἀνάγεται καὶ ἡ παροιμία *Νύφη μου, ὄχι καθὼς ἔμαθες, ἀλλὰ καθὼς ἡὔρες* <sup>2)</sup>, νοοῦσα ὅτι πρέπει νὰ συμμορφωθῇ καθ' ὁλοκληρίαν πρὸς τὰς συνηθείας τῆς νέας τῆς οἰκογενείας.

Εἰσοδος εἰς τὴν νέαν οἰκίαν. Κατὰ τὴν εἰσοδὸν τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ τελοῦνται πολλαὶ συμβολικαὶ πράξεις <sup>3)</sup> σκοποῦσαι νὰ ὑπομνήσωσιν αὐτῇ τὰ καθήκοντα, ἅτινα εἰς τὸ ἐξῆς ἀναλαμβάνει. Τὰς τοιαύτας πράξεις περιγράφομεν ἐνταῦθα, ὡς εἰς διαφόρους τόπους συνηθίζονται.

<sup>1)</sup> Ἐν Ζαγορίῳ συντρίβουσι τὸ σάγμα τῆς ἡμιόνου, ἐφ' ἧς ἐφέρετο ἡ νύμφη <sup>4)</sup>.

- 1) Ἐδῶ ποὺ ῥθες, νυφοῦλα μου, ὅδ' ἔς τὰ πεθερικά σου,  
οἶν κυπαρίσσι νὰ σταθῇς, οἶν βέργα νὰ ληγίσῃς,  
οἶν μαστραπᾶς βενέτικος νὰ μᾶς συχροκεράσῃς.  
Γιὰ τίμα τὴν τὴν πεθερά, νὰ σαι καλὴ νυφοῦλα,  
γιὰ τίμα τὸν τὸν πεθερό, νὰ σαι καμαρωμένη,  
τίμα τ' ἀνδρός σου τὴ σειριά νὰ σαι καμαρωμένη.

(Ἐφημ. Φιλικῆ καὶ Πανδώρα ἐνθ. ἀν.)

Ἐμπα, νύφη, ἔς τὸ κεφάλαιον  
πάρε μῆλο, πάρε ὄρεον  
πάρε δροσερὸ σταφύλιον  
νὰ ποσοῖς τὴν πεθερά σου  
νὰ ποσοῖς τὸν πεθερό σου  
ἀντραδέμφι ἀντροζαυτὸν

(Παλαιότης σ. 48 ἀρ. 32)

Ἐβγα, μαννοῦλα τοῦ γαμπροῦ καὶ πεθερᾶ τῆς νύμφης,  
νὰ ἰδῇς τὸν ἀκριβό σου γινώ, μὴ πέδικα ποὺ φέρεται.  
— Καλῶς ἦρθε κι' ἡ ἀνοιξη, τ' ὁμορφο καλοκαίρι,  
καλῶς ἦρθε κι' ὁ νιόγαμπρος μὲ τὸ χρυσὸ τοῦ ταῖρι.  
Νύφη μου, ξάστερο νερό καὶ ξέλαμπρο φεγγάρι,  
τὸ ἱταϊό σου ναι ζηλευτό κι' ὁμορφοπαλληκάρι.  
Ὅς τὸ σπῆτι τὸ πεθερικό, ἔς τὴ γειτονιά ποὺ ἦρθες,  
οἶν κυπαρίσσι νὰ σταθῇς, οἶν δέντρο νὰ ῥιζώσῃς,  
καὶ σὰ μηλιά γλυνκομηλιά ν' ἀνθίσῃς, νὰ καρπίσῃς,  
νὰ κάμῃς τοὺς ἐννιά ἔγινους καὶ μὴ γλυνκομηλίτσι.  
Ἄν θέλῃς, νύφη, νὰ χαρῇς μέσ' ἔς τοῦ γαμπροῦ τὸ οἶτι,  
ὥρῃς φλωριά ἔς τὴν πόρτα σου, κι' ἀοῆμι ἔς τὴν αὐλή σου  
καὶ ἔς τὰ πορτοπαράθυρα ὥρῃς μαγαριτάσι.

(Ἄλγαγονίας. ΚΠ. Σόλλ. Η', 505, 30. [[Πρβλ. καὶ Πολίτου Ἑκλ. 145]]).

2) Βενιζέλου Παροιμ. σ. 173, 71. [[ΠΠ. νύφη 40. Πρβλ. καὶ βρίσκω 8 τ. Γ' σ. 268]].

3) Πρβλ. ἐκτὸς τῶν ἐνταῦθα ἀναφερομένων ἀρχαίων ἐθίμων Πλουτάρχ. Γαμ. παραγγ. 1. 2. 27. Ρωμαϊκ. κατὰ 1. 2. 87. [[Βλ. καὶ Hermann Privatalt. σ. 275. 276. Πράξεις κατὰ τὸν γάμον συμβολικὴν ὑποκρύπτουσαι ἔννοιαν ἐν Γαλλίᾳ: Nore Coutumes etc. σ. 7]].

4) I. Λαμπροῦδου Ζαγοριακά σ. 183.



κατὰ Πλούταρχον <sup>1)</sup> «ἐν Βοιωτίᾳ καίουσιν πρὸ τῆς θύρας τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης, ἐμφαίνοντες δεῖν τὴν νύμφην ἐμμένειν ὡς ἀνηρημένου τοῦ ἀπάξοντος» <sup>2)</sup>).

Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, κοσμοῦσι τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ὅπως καὶ παρ' ἀρχαίοις, διὰ φύλλων λεμονέας, πορτοκαλέας, μύρτου καὶ δάφνης· ἐκτὸς τούτων θέτουσιν εἰς τὴν κλίνην στεφάνους ἐκ βάτου καὶ ἄρτους· ἐννοοῦσι δὲ διὰ μὲν τῶν φύλλων ὅτι τῶν νεονύμφων ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εὐώδης ὡς αὐτά, διὰ δὲ τῆς βάτου τὴν πολυγονίαν καὶ διὰ τοῦ ἄρτου τὴν εὐτυχίαν <sup>3)</sup>).

Ἡ πενθερὰ παρουσιάζει τῇ νύμφῃ ἐν πινάκιον περιέχον μέλι, διὰ τοῦ ὁποίου αὕτη χρεῖε ἐμβάπτουσα τὸν μικρὸν δάκτυλον τῆς δεξιᾶς χειρὸς τὴν θύραν τετράκις τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ σταυροειδῶς σχηματίζουσα· τοῦτο δὲ ἐννοεῖ ὅτι ἡ νύμφη πρέπει νὰ ᾗ προσηγνὴς καὶ γλυκεῖα ὡς τὸ μέλι <sup>4)</sup>. Ἐν Κρήτῃ

1) *Πλούταρχ.* Κεφαλ. Ρωμ. καταγγ. 29. [[Βλ. καὶ *Becker-Göll Charicl.* III, 372]].

2) [[Ἐν Καρυαῖς Καθακλῇ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια νὰ θραύσῃ τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης, ἐφ' ἧς ἐπέδαινον οἱ νεόνυμφοι (*Λουλουδοποιῶν* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 185). Ἐν Σαράντῃ Ἐκκλησίαις ἐκλεπτον τὸν ζυγὸν ἢ ἓνα τῶν τροχῶν, ὃν παρέδιδον ἀντὶ ἀμοιβῆς (Θρακ. Ἐπ. 1897 σ. 191). Ἀλλὰ καὶ οἰονοῦντες ἄλλα ἀντικείμενον ἐκλεπτον οἱ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ ἐκ τῆς οἰκίας τῆς νύμφης, κατὰ συνήθειαν ἀναφερομένην ὑπὸ *L. Viola* ἐν *Παρνασσῷ* 1880 Δ', 266, διότι ἀνέστηκεν ὅτι συναποκομιζούσα ἡ νύμφη ἐν οἰονοῦντε ἀντικείμενον, μετέφερε «τὴν εὐτυχίαν» ἐκ τῆς οἰκίας καὶ τὴν εὐσεπίαν ἀπὸ τῆς μιᾶς οἰογενείας εἰς τὴν ἄλλην». Ἐν Ἀθήναις ἐν τῇ Τουρκοκρατίᾳ τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τοῦ γάμου κατὰ τὰς ἐπισκέψεις τοῦ γαμβροῦ ἐπὶ τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης, οἱ συνοδεύοντες αὐτὸν ἐκλεπτον ὅρθαν, κήρυκα καὶ ἰνδιάνον· οἱ ἄλλοι δὲ ἐκείνην εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἐκένον ἑορταστικῶς (*Ἐπὶ τῇ Κρητικῇ* 1892 σ. 164). Ἐν Βιτωλίοις δὲ σταυροῦντες τὸν σταυρὸν τῆς νύμφης ἐπὶ τὰ γυμνάτια τοῦ μεταχειρισμένα, ὡς ἐκαστοῦ ἑκαστοῦ ἀπολογίᾳ κ.τ.τ. (*Ξενοφάν.* Γ', 169)].

3) *Χορομωλὴ* σ. 28.

4) Αὐτ. σ. 29. *Buchon* σ. 238. *Παλαιολόγος* σ. 95. [[*Ross* *Erinnerungen* σ. 60. ΔΙΕ Α', 131 (ἐν Βυσοῦ καὶ Καλαβρύτων). Ἐν Κρήτῃ βλ. *Λαογρ.* Σύμμ. Β', 240, 3. Ὁμοίως ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίᾳ διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου ἡ νύμφη ἔχριε σταυροειδῶς τὸ ἀνώφλιον, τὰς δύο πλευρὰς καὶ τὸν οὐδὸν τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ, οὕτως δὲ διὰ μαυρομάτικου μαχαίριου ἐχάρασσε τρεῖς τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ὅπου ἡ νύμφη ἤλειψε μέλι, καὶ εἴτα ἐνεπήγνυε τὴν μάχαιραν εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς θύρας (*Ἑορτα* 1882 Δ', 595. *Πρόλ.* καὶ αὐτ. 1877 Δ', 559 α, ἐνθα γίνεται μνεία ὅτι ἐν Κρήτῃ τοὺς τρεῖς σταυροὺς ἐχάρασσον οἱ παρευρισκόμενοι ἄνδρες). Ἐν Καρυαῖς Καθακλῇ ἐμβάπτουσα ἡ νύμφη τὸν δεξιὸν εἰς μέλι προσφερόμενον αὐτῇ ὑπὸ παρθένου ἔχριε σταυροειδῶς τὸ ἀνώφλιον τῆς θύρας ἐξωθεν καὶ ἔσωθεν (*Λουλουδοποιῶν* Ἀνέκδ. συλλ. σ. 185), ἐν δὲ Βιτωλίοις διὰ τοῦ λειχανοῦ ἐμβαπτομένου ἐοχημάτιζε σταυρὸν εἰς ἐξωτερικὴν γωνίαν τῆς οἰκίας καὶ ἐδέχετο τρεῖς συγκρούσεις τῆς καφαλῆς τῆς πρὸς τὸν τοίχον, δι' οὗ ἐδηλοῦτο ὅτι ὤφειλε νὰ εἶναι προσκεκολλημένη εἰς τὸν νέον οἶκόν τῆς (*Ἀκρόπολις φιολ.* 1888 σ. 792). Διὰ μέλιτος χρεῖε ἡ νύμφη τὴν θύραν τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ὡσαύτως ἐν Οἰνοῦντι (*Κονκογιὰ Οἰνοῦντ.* σ. 100) καὶ ἐν Παραμυθίᾳ τῆς Ἠπείρου (*Νεολόγου* ἔδομ. ἐπιθ. 1892 Α', 664), ἐν δὲ Καρπάθῳ παρθένοι πρωτότοκοι ἀμφιβαλεῖς τοὺς παραστάτας τῶν οἰκῶν (*Wescher-Marwολακική* Δωρ. ψήφ. Καρπ. σ. 57). *Πρόλ.* καὶ κατωτέρω σ. 291 σημ. 3. 4. Ἐν Λέσβῳ τὴν 1ην Ματοῦ γρατὰ σταυρώνει με μέλι τὰς θύρας τῶν οἰκῶν καὶ τὰ μέτωπα τῶν γυναικῶν διὰ νὰ εἶναι σάν τὸ μέλι εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων (*Rev. tr. pop.* 1893 VIII, 327)]. Κατὰ τὸν *Πλούταρχον* (Γαμ. παραγγ. 1. *Πρόλ.* Σόλ. § 20) «ὁ Σόλων ἐκέλευε τὴν νύμφην τῷ νυμφίῳ συγκατακλίνεσθαι μῆλου κυθωνίου καταφαγοῦσαν, ἀνιττόμενος, ὥς ἔοικεν, ὅτι δεῖ τὴν ἀπὸ στόματος καὶ φωνῆς χάριν, εὐάριστον εἶναι πρῶτην καὶ ἡδύτην». Σημειωτέον δὲ ὅτι συνήθως μεταχειρίζεσθαι



νέα κόρη προσφέρει τῇ νύμφῃ νά γευθῇ πλακοῦντα ἐκ μέλιτος, καρύων καὶ σπυρίνου, εὐτεχνίαν διὰ τούτου ἐπευχομένη <sup>1)</sup>, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐτυμολογῆτο <sup>2)</sup>. Παρὰ δὲ τοῖς νομαδικοῖς φύλοις τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀλείφει ἡ νύμφη τὸ κατώφλιον μὲ βούτυρον, τὴν ἀφθονίαν, ἣν ἡ οἰκία τοῦ συζύγου τῆς προσφέρει, ἐννοοῦσα <sup>3)</sup>, ὡς καὶ παρὰ Ῥωμαίοις ἡ νύμφη ἤλειφε τὸ κατώφλιον μὲ λίπος χοίρου ἢ λύκου <sup>4)</sup>.

Εἰς τὰ αὐτὰ μέρη ἡ νύμφη ῥίπτει εἰς τὴν οἰκίαν σίτον, πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς

τὴν ἑκφρασιν μέλι σιάζει ἡ γλῶσσά του ἐπὶ προσηνοῦς καὶ στωμόλου ἀνδρός. [[Περὶ τῆς παροιμιώδους ταύτης ἑκφράσεως βλ. III. Δ', 45 λ. γλῶσσα 47, ἐνθα ἀναγράφονται αἱ ἀνάλογοι μεταφοραὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ὡς καὶ πολλαὶ ἐκ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν]].

1) *Bybilakis* σ. 38. *Wachsmuth* σ. 95—6. Ἀντωνιάδου Κρητικῆς σ. 66 (2' ἐκδ. σ. 73) :

εὐθυμος δὲ πενθερά κατασπάζ' αὐτὴν (τὴν νύμφην) εἰς τὰ χεῖλη,  
κόρην αὐτὴν εἰς τὸ μέλλον καλοῦσα κ' ἀκοῦσα μήτηρ.  
Φέρεϊ πινάκιον, ἐνθα εἰς μέλι μ' ἀδάμαντος χρῶμα  
εἶναι καρύων τὸ ἔνδον· αὐτὸ δ' ἡ παρθένος κατὰπιν  
μόνη 'ς τοὺς νέους αὐτῆς συγγενεῖς χαριέντως προσφέρει,  
ἵνα γευθέντες γλυκεῖαν ὡς μέλι τὴν βλέπουν ἐν οἴκῳ.  
Αὐτῆς δὲ χοίρει τετράκις μ' αὐτὸ τῆς οἰκίας τὴν φέρει.

Kal ἐν Κυθήροις: *Saint-Sauveur Voyage etc.* 1826 σ. 136: «Elle (ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ) fit ensuite partager aux époux un gâteau fait de farine de blé de Turquie, pétri avec du miel, en prononçant ces paroles: «*Missiez-vous, comme les abeilles, qui portent continuellement du miel à la ruche, portez l'abondance dans cette famille*» [[Περὶ τῆς ἐκφράσεως τοῦ σπυρίνου βλ. Συμμ. Α' 109 καὶ Συμμ. 3, 121 σ. 266—7, εἰς α' πρόσθετες καὶ τὰς ἐξῆς παραπομπὰς: *Βουρ. Συμμ.* 1882 ΙΔ', 595 (Ἀθηναίαι ἐπὶ Τουρκοκρατίᾳ). ΔΙΕ. Α', 131 (Βουρκαὶ ἐπὶ ὁδοῦ τῶν). Ὀλύμπια 1896 Α', 269 (Τσιδέρι Ἀργους). Ἐπιθ. πολιτ. καὶ φιλολ. 1882 ΙΙ' σ. 233 (Ἐφεστικὸς Δωριεὺς). Ἐξδομάς 1889 Γ' φ. 25 σ. 46 (Ἀχελφός). Πιττακός 1878 σ. 203. Καὶ ἐν Γιάννινας τῆς Καλαμάτας κατὰ τὴν εἰσόδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἱσταται τις εἰς τὴν θύραν κρατῶν γλύκισμα, δι' οὗ ταγίζει τοὺς νεονύμφους (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου ἱερέως). Ὁμοίως εἰς τοὺς ὁρεινοὺς δῆμους τῆς Μαντινίας ἡ πενθερά κρατοῦσα ἀγγεῖον πλήρες μέλιτος καὶ ἀμυγδαλῶν δίδει ἀνά ἓν μελιτωμένον ἀμύγδαλον εἰς τοὺς νεονύμφους καὶ τὸν κουμπάρον, ἐνφ' τὰ κοράσια φάλλουσι τὸ μέλωμα τῆς νύμφης (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Τριανταφυλλάκου). Ἀνά μία χουλιαρτιά μέλιτος προσφέρεται καὶ ἐν Κοροικίᾳ μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἱεροτελεστίας ὑπὸ ἀπασῶν τῶν γυναικῶν τοῦ χωρίου εἰς τοὺς νεονύμφους ὑποχρέους νά τὸ φάγωσι (Rev. trad. pop. 1894 IX, 466)]].

2) [[Βλ. τὰς μαρτυρίας ἐν Ἀσσυρ. Συμμ. Β', 240, 2]].

3) *Buchon* σ. 238. *Heuzey Le Mont Olympe et l'Acarnanie* σ. 278. [[Ἐν Καλαμάτῃ (παρὰ τὰς Φέρρας), πρὶν ἢ εἰσελθῇ ἡ νύμφη εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀλείφει διὰ βουτύρου τὰς παραστάδας τῆς θύρας ἐν σχήματι σταυροῦ (ΚΠ. Σύλλ. Η', 548 β), ἐν Μακεδονίᾳ δὲ διὰ βουτύρου καὶ μέλιτος τὸν οὐδὲν καὶ τὰς παραστάδας τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου (Ἐθν. Ἀγωγή 1901 σ. 157)]].

4) *Servius ad Vergil. Aen. IV, 19, 458. Plin. Hist. Nat. XXVIII, 9. [[Festus l. uxor. Donat. ad Terent. Hecyr. act. I sc. II, 60. Isidori Orig. IX, 7. Πλουτάρχ. Ρομ. κεφ. 31. Marquardt Röm. Privatalt. I, 52. Brisson de ritu nuptiali σ. 193. Καὶ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ἡ νύμφη ἔχριε διὰ βουτύρου τὸν ἄξονα, τοὺς τροχοὺς καὶ τοὺς βόας τῆς ἀμάξης ἐπιλέγουσα ἐδάφια τῆς Ῥιγβέδας (Cānkḥāyana I, 15 3 κέ. ἐν Weber's Ind. Stud. V, 344). Περὶ ἀπαλείψεως τῶν παραστάδων διὰ μέλιτος ἢ βουτύρου βλ. *Samter Familienfeste* σ. 80 κέ. πρῆλ. καὶ σ. 3]].*



ἀφθονίας, καὶ ἡ πενθερὰ περνᾷ εἰς τὰς χεῖράς της δύο κολληούρια διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν<sup>1)</sup>. Ἐν Λευκάδι ὀφείλει ἡ νύμφη νὰ καταφέρῃ τρία κτυπήματα πελέκως, ὑπὸ τοῦ συζύγου της δοθέντος, ἐπὶ τῶν τεσσάρων μερῶν τῆς θύρας<sup>2)</sup> καὶ ἀλλαχοῦ ἡ πενθερὰ δένει τοὺς νεονύμφους μὲ ἡνία ἱππων, διὰ νὰ δείξῃ τὸ ἀδιάσπαστον καὶ ἀχώριστον τοῦ συζυγικοῦ βίου<sup>3)</sup>.

Εἰς πολλὰ μέρη ἡ νύμφη εἰσέρχεται εἰς τὴν οἰκίαν ἀνάρπαστος διὰ νὰ μὴ πατήσῃ ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας, ὅπερ κακὸς αἰωνὸς θεωρεῖται, ὅπως καὶ παρὰ Ρωμαίοις ἄλλοτε<sup>4)</sup>. Ἐνίοτε θέτουσι κάπητα, ἢ κόσκινον, ἢ τάπητα ἐπὶ

1) *Buchon* σ. 238—9. [[Ἐν Ἠπείρῳ εἰσερχομένη ἡ νύμφη σπείρει ῥύζι διὰ νὰ ῥιζώσῃ καὶ κριθὴν διὰ νὰ τεκνοποιήσῃ γλήγορα (*Z. Ἀγ. Α'*, 14, ιε'). Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 272, 1. 273, 1. Κολληούραν θέτει ἡ πενθερὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης ἐν Βαλδεντῷ (Ἡμερολ. Σκόκου 1910 σ. 368). Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης ἐν Καρυᾷ τοῦ Ὀλύμπου (Λαογρ. Σύμμ. Β', 266). Ἐν Καταφυγίῳ τοῦ Ὀλύμπου ἐπιτίθεται ἄρτος καὶ τολύπη ἐρίου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης ὑπὸ μεσήλικος γυναικὸς ἐπὶ εὐτεχνίᾳ διακρινομένης (Ἑοτία 1883 ΙΕ', 361). Ἄρτον ἐξυμωμένον μετὰ μέλιτος κόπτει ἡ νύμφη ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ἐν Λακκοδικίοις τῆς Μακεδονίας (Γουσίον Παγγ. σ. 61). Πρὸς καὶ Ἐπιθ. πολιτ. καὶ φιλολογ. 1882 Γ', 59 (ἐν Σεβερίκῳ Δωρίδος). Ἄλλας μαρτυρίας περὶ τοῦ ἐθίμου νὰ κόπτεται ἡ νύμφη ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ γαμβροῦ ἢ τῆς νύμφης βλ. ἐν Λαογρ. Σύμμ. ἐνθ. ἀν. Περὶ τοῦ γαμβροῦ Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 142. Λουλουδοπούλου Ἀνέκδ. συλλ. σ. 186 (οἱ μετὰ τὴν εἰσόδον τῆς κεφαλῆς αὐτῶν θλῶσιν ἐν πρωτόγονῳ καὶ τὸ διαμοιράζονται). Κατὰ τὸν ἐθ. ἡμερολ. ἀν.) ἐν τισι χωρίοις εἰσερχομένη ἡ νύμφη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ῥίπτει τρεῖς πέλους τῆς τρεῖς κολληούρας ἡ αὐτῆς ἐκ τῶν παλαιῶν οἴκων, εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῆς τῆς θύρας ἐπιτηγνύει μάχαιραν. Ἐν Ἠπείρῳ τῆς Ἠπείρου ἡ νύμφη κτυπᾷ τρεῖς κολληούρας ἐπὶ τῆς στέγης τῆς χαμηλῆς πάντοτε οἰκίας (Νεολόγου ἐθδομ. ἐπιθ. 1882 Α' σ. 142). ἐν δὲ Πογώνι κατατεμαχίζει κολληούραν προσφερθεῖσαν αὐτῇ μετὰ πινακίου πληκτικῆς ῥύζης ὑπὸ παιδὸς καὶ διασκορπίζει τὰ τεμάχια καὶ τὴν ὄρῳσαν εἰς τοὺς συνηγμένους πρὸ τῆς οἰκίας. Ἡ δὲ πενθερὰ τὴν ὑποδέχεται προσφέρουσα δύο λαγῆνους οἶνου καὶ δύο ἄρτους (Λαμπριδίου Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 24)].

2) *A. Pap. Vreto Memoria etc.* σ. 38. Κάμνουσι δὲ τοῦτο κατὰ τὸν Βρετὸν «per esprimere la permanenza, che dovrete fare in casa di suo marito». [[Πρὸς καὶ Ἑφ. Φιλομ. ΙΓ', 1687. ΚΠ. Σύλλ. Η', 411. Ἑοτία 1877 Δ', 701 (βλ. τὸ χωρίον κατωτέρω σ. 294 σημ. 3). Ἐν Καρυαῖς τῆς ἐπαρχ. Καθακλή κατὰ τὴν εἰσόδον τῆς νύμφης καὶ ἐνθ' γίνεται ὑπὸ τοῦ νοῦνου ἡ καταγραφή τῶν δώρων αὐτῆς, ὑπαγορεύοντος τοῦ πενθεροῦ της, εἰς τῶν παρευρισκομένων διὰ πελέκως κτυπᾷ στυλὸν τῆς οἰκίας τρεῖς, «ἐξορκίζων τοιοῦτοτρόπως πᾶν κακὸν πνεῦμα ἐκ τῆς οἰκίας» (Λουλουδοπούλου Ἀνέκδ. συλλογὴ σ. 184). Καὶ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἄρτης πρὶν ἢ εἰσελθῇ ἡ νεονύμφος εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, προχωρεῖ εἰς ἐκ τῶν ἀκολουθούντων αὐτὴν καὶ κτυπᾷ διὰ πελέκως ἐπὶ τῆς θύρας σταυροειδῶς λέγων μεγαλοφώνως: Κόβω, κόβω. —Τί κόβεις; ἐρωτῶσιν οἱ λοιποί. —Τὸν αἰτίον τῆς νύμφης (Σεραφεῖμ Δοκίμιον ἱστορ. περιλήψεις Ἄρτης σ. 186—7. Πρὸς καὶ Ρωμαίων ἐν Λαογρ. Ζ', 357). Βιαιῶς, δι' ὀρμητικῆς ὠθησεως ὑπ' αὐτῆς τῆς θύρας, εἰσέρχεται ἡ νύμφη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἐν Σολάτοις Καππαδοκίας (Ξενοφάν. Β', 286) καὶ ἐν Συναφῷ (Ῥίζου Ἐλευθεριάδου Συναφός σ. 78. 1. Ἀρχελάου Σαραντιδίου Συναφός σ. 80)].

3) *Wachsmuth* σ. 95.

4) *Plaut. Casina* πρ. IV σκ. 4, 1. *Πλουτάρχ.* Ρωμαϊκ. κεφαλ. 29 σ. 271 c: «Διὰ τὴν γαμουμένην οὐκ ἐῶσιν αὐτὴν ὑπερβῆναι τὸν οὐδὸν τῆς οἰκίας, ἀλλ' ὑπεραίρουσιν οἱ προπύμνοντες; πότμον, ὅτι τὰς πρώτας γυναῖκας ἀρπάσαντες, οὕτως εἰσὼννευκαν, αὐταὶ







“Όταν εισέλθῃ ἡ νύμφη εἰς τὴν οἰκίαν, ἐν μὲν Οἰναίᾳ τοῦ Εὐξείνου πόντου θυσιάζουσιν ἀλέκτορα <sup>1)</sup>, ἐν δὲ Ζαγορίῳ κρίν <sup>2)</sup>, ἀρχαίον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔθιμον ἀκολουθοῦντες.

Εἰς τὴν θύραν κεῖται ὄνιον ἀρότρου καὶ ἄλλα γεωργικὰ ἐργαλεῖα, ἐφ’ ὧν πατεῖ ἡ νύμφη, δεικνύουσα ὅτι θά συμμετέχῃ τοῦ λοιποῦ ὧλων τῶν ἐργασιῶν <sup>3)</sup>,

1) Πανδώρα Θ', 519. [[Καὶ ἐν Κύπρῳ ὁ γαμβρὸς σφάζει ἐπὶ τοῦ κατωφλίου ὄρνιθα (Λουκάς σ. 89—90. Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 727). Ὁμοίως καὶ ἐν Τήνῳ (Κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλιανῆς Καραλή 1888 καὶ Ἀδ. Ἀδαμαντίου)]].

2) Ι. Λαμπροῖδου Ζαγοριακὰ σ. 183.

3) *Saint-Sauveur Voyage pittoresque etc. dans les isles* τ. III σ. 366 : «Après toutes les formalités d'usage, l'épouse fut conduite chez son mari par un nombreux cortège de parens et amis des deux familles. Au devant de la porte de la maison, on avoit placé divers instrumens d'agriculture liés ensemble, et une charrue dont le soc étoit tourné en dehors. La mère de l'époux se présente pour recevoir sa bru. Cette réunion, lui dit-elle, vous indique l'obligation où vous êtes de partager avec votre mari les travaux de la campagne; vos mains doivent conduire cette charrue dont le soc est pour vous la première marche d'entrée dans cette maison; et en même tems, elle lui tendit la main, et l'aida à monter sur le soc». *Bybilakis* σ. 38 : «Bei ihrem Eintritt ins Haus wird das am Eingange liegende Pflugscharen (γυνὴ noch heutzutage gennant), von den jungfräulichen Töchtern der Braut betreten». Ἐφημ. Φιλομαθ. 17' σ. 1687. [[ΚΠ. Σύλλ. Η', 41 σ. 1687, 1688 σ. 701 Λευκάδος]] : «Παρὰ τῇ θύρᾳ δὲ ἐκτίθενται διάφορα γεωργικὰ ἐργαλεῖα, καὶ ὁ γαμβρὸς πατεῖ ἐπὶ τῶν οὐκ ἐκείνων προσέειπεν τῇ νύμφῃ πάλιν, ὅτι ἐπειδὴ ἐπὶ τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν τὸ παρακαταμένον ὄνιον καὶ ἄλλα γεωργικὰ ἐργαλεῖα ἐπὶ τῆς νύμφης καὶ τοῦ νυμφίου πατεῖται, ὡς καὶ περὶ τοῦ ὄνιον καὶ ἄλλων ἐργασιῶν ἐν ΠΠ. Γ', 281. Πρόσθετε καὶ *Romaïon* Τὸ ὄνι κατὰ τὸν γάμον ἐν *Αἰγύπτῳ* σ. 346—368, ὅστις καὶ περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔθιμου πραγματεύεται ἐν σ. 347 (πρβλ. σ. 356). Ἄλλαι μαρτυρίαι : *Γουόσιον* Πάγγ. σ. 61 (ἐν Ἀακκοβιόσις). Εἰς τινὰ μέρη τῆς Μακεδονίας ἡ νύμφη πατεῖ ἐπὶ σιδηροῦ ἀντικειμένου (Ἑθν. Ἀγ. ἐθν. ἀν.). Ἐν Σεβεδίκῃ τῆς Δωριδος ἐπὶ μαχαίριου, δι' οὗ ἐποίησε προηγουμένως ἐντομὰς εἰς τὴν θύραν (Ἐπιθ. πολιτ. φιολ. 1882 Γ', 59). Σημειωτέον ὅτι ἐνιαχοῦ καὶ ὁ γαμβρὸς πρὶν εἰσελθῇ εἰς τὸν οἶκον τοῦ πανθεροῦ του σταυρώνει διὰ μαχαίριδιον τὴν θύραν, τρίς ἐν Γιάννινα Καλαμάτας (Νέα Σιών Γ', 1119), τετράκις ἐν Μεγαλοπόλει (Ἀρχ. Ἐπετ. 1903 σ. 75), ἐν δὲ Καλαμωτῇ Χίου διασκελίζει ἀξίνην (*Κανελλόκη* Χιακ. ἀνάλ. σ. 140, 3). Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 290, 4. Ἐν Ἡλιδι διέρχεται ἡ νύμφη κατ' ὅθεν μαυρομάνικου μαχαίριου, ἐμπρηχθέντος εἰς τὸ ὑπέρθυρον (*Καρκαβίτσα* Λυγερή, 1896 σ. 166, β' ἐκδ. σ. 162). Ἐν Λάστᾳ τῆς Γορτυνίας ἡ νύμφη «ἐπιανώτανε ἀπὸ τὸ σιδερένιον κλῆδον τῆς πόρτας» (*Λάσκωρη* Λάστα σ. 108). Ὑπὲρ μετὰ δρεπάνου καὶ πίττας ἐντὸς σάκκου λαμβάνει εἰς χεῖράς της ἐν Μεγαλοπόλει (Ἀρχ. Ἐπετ. 1903 σ. 78). Μετὰ θυμιάματος ἐπὶ ὀνίου ὑποδέχεται τὸν γαμβρὸν ἐν Καρπάθῳ ἡ μήτηρ τῆς νύμφης (*Wiescher* *Μανωλακάκη* Δωρ. φήφ. Καρπ. σ. 58). Περὶ τοῦ ἐπιχωριάζοντος εἰς τινὰ μέρη τῆς Ἰταλίας ἔθιμον νὰ διδῇται εἰς τὴν νύμφην ἢ νὰ εὐρίσκη αὕτη σάρωθρον βλ. τὰ ἐν ΠΠ. Γ', 281, εἰς ἃ πρόσθετε ὅτι καὶ ἐν Βερώνῃ παρὰ τὴν εἰσοδὸν τῆς οἰκίας τίθεται σάρωθρον πρὸς διάγνωσιν τῆς φιλεργίας, ἂν τὸ σηκώσῃ, ἢ τῆς ὀκνηρίας τῆς νύμφης (*Arch. per le trad. popol.* 1899 σ. 123, 11. Πρβλ. καὶ αὐτ. 1905 σ. 292). Ἐν Γασκωνίᾳ τὴν νύμφην ὑποδέχεται εἰς τὴν θύραν ἡ προιάμνη, προσφέρουσα εἰς αὐτὴν σάρωθρον, σημεῖον τῶν μελλουσῶν ἐνασχολήσεών της (*Musée des familles* 1840 VII, 331). Εἰς τὴν χωρίον παρὰ τὸν Ἀχελῷον προσφέρεται δοῦναι καὶ ῥόκα πλήρης βάμβακος (Ἑβδωμ. 1889 φ. 25 σ. 4 β)]].



καί κτυπῶσα ἀκολούθως σταυροειδῶς ῥόδι ἐπὶ τῆς θύρας σκορπᾷ τοὺς κόκκους ἐντὸς τῆς οἰκίας πρὸς ἐπίτευξιν γονιμότητος <sup>1)</sup>, διότι τὸ ῥόδι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐθεωρεῖτο σύμβολον τοῦ γάμου καὶ τῆς εὐτεχνίας <sup>2)</sup>· ἐν Λευκάδι μετὰ τοῦτο τῇ προσφέρεται ἄγγεilon πλήρες ὕδατος, ἐξ οὗ πιοῦσα τρεῖς ἐκ τριῶν διαφόρων μερῶν, χύνει τὸ λοιπὸν εἰς τὰ ὀπίσω <sup>3)</sup>.

1) Ἐφημ. Φιλομαθῶν ΙΓ', 1687. [[ΚΠ. Σὺλλ. Η', 411. Ἑστία 1877 Δ', 701]]. Χοργμούλης σ. 29. Ἀντωνιάδου Κρητικῆς σ. 66 [[2' ἐκδ. σ. 73]]. Πανδῶρ. ΙΓ', 471. [[Ῥόδι θῆραν ἐν νόμφῃ ἐπὶ τοῦ ἐπιστολίου ἐν Ἰκονίῃ (Ἑστία 1889 ΚΖ', 47). Ἐν Κύπρῳ ἔρριπταν αὐτὸ κατὰ τοῦ ἀνωφλίου, κατὰ μὲν τὸν Λουκᾶν (σ. 89) ὁ γαμβρὸς διαχεόμενον ἐπὶ τῆς νόμφης, κατὰ δὲ τὸν Σακελλάριον (Κυπρ. Α', 728) συγγενῆς τις καὶ ἐσοκρόπει ἐμπροσθεν τῶν νεονύμφων. Ἀλλαχοῦ ἡ νόμφη ῥίπτει μὲθ' ὁρμῆς χαμαὶ ἡ ἐντὸς τῆς οἰκίας ῥόδι (βλ. Ἀρκ. Ἐπετ. 1903 σ. 79. Ν. Σιών Γ', 1120. Ἐβδόμ. 1889 φ. 25 σ. 4 6), εἰς δ' ἐν Μεσογείᾳ ἐμβάλλονται ἐνίοτε ἀργυρὰ ἢ χρυσὰ νομίσματα. Ἐν Κρήτῃ «ὅταν μετὰ τὴν στέφιν ὀδηγῶσι τοὺς νυμφίους εἰς τὴν κατοικίαν των, πρὸ αὐτῶν εἰσέρχεται τις, σκορπᾷ εἰς ὅλην τὴν οἰκίαν ἐν ῥόδι καὶ λέγει ὡς ἐσοκρόπει τὸ ῥόδι τοῦτο ἔτσι νὰ σκορπίσῃσι (νὰ ἔλθωσι) καὶ τὰ καλὰ ἔδω μέσα» (Κρητικὸς Ἀστὴρ Δ', 667). Ἐν Λάστῃ τῆς Γορτυνίας ἡ νόμφη ἐλάττει ἐπὶ τοῦ κατωφλίου μὲ τὸ δεξιὸ πόδι ῥόδι, «σημαίνει ὁμόνοιας» (Λάσκαρη Λάστα σ. 108), ἐν Τήλῃ δὲ (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 266) καὶ ἐν Λιθισίῃ (Ξενοφάν. Δ' 267) νυμφότεροι οἱ νεονύμφοι. Ἀντὶ ῥοδίου ἄλλοτε πατέξ ἡ νόμφη μῆλον ἢ κυθῶνι (βλ. Ζωγρ. Ἀγ. Α' καὶ Ζατούνη τῆς Γορτυνίας, κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασσιμάτη 1894). Μῆλον καὶ ἐπὶ τῇ ἐπιτεθῇ νομίσματα, ῥίπτεται ὑπὸ τῆς νόμφης ἐν τῇ μέσῃ συνηθροισμένων νεονύμφων καὶ γαμβρῶν σ. 187). Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς νόμφης πρὸς τὴν ἀλαβὴν τῆς νύμφης ἐκχυλὸν παρὰ τὴν ἀντιπύρην οὕτω, ἐν μὲν Σιάνῃ Ῥόδου ἡ πανθερά θέτεται πρὸς τὸ κατωφλίον ῥόδι, ὅπερ οὗτος ὑποχρεοῦται νὰ θρυμματίσῃ διὰ τῶν ποδῶν (Ξενοφάν. Δ' 267). Ἐν δὲ Καρπάθῳ διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς πατέξ καὶ κατασυντρίβει ὁ γαμβρὸς ῥόδι ἀπὸ τοῦ ὀπίσθου εἰς μίαν τῶν γωνιῶν τοῦ ἐν τῇ εἰσοδῇ στρωθέντος ἐπίτηδες ἐφαπλώματος (Wescher Μαυρολακίαν Δωρ. φήφ. Καρπ. σ. 58). Ἐν Καταφυγίῳ τοῦ Ὀλύμπου ὁ γαμβρὸς σταθεὶς πρὸ τῆς θύρας χαιρετᾷ διὰ τριῶν κλίσεων τῆς κεφαλῆς, καὶ ῥίπτει ἐπ' αὐτῆς μῆλον (Ἑστία 1883 ΙΕ', 360)]].

2) Βλ. Welke Griech. Götterlehre τ. II σ. 319. [[Τὰ ῥόδια ὀνομάζει «ἐθροιστίας αἰσία σύμβολα» ὁ Θεόδωρος Ὑποκριτὸς (τέλη II'—ἀρχ. ΙΔ' ἐκατ.) ἐπ. 53 ἐν Notices et extraits de manuscrits τ. VI σ. 41, ὅστις πολλὰκις, ὡς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του φαίνεται, προσφέρει τῇ βασίλει ἀριθμὸν τινα ῥοδίων συμβολικῶς διάφορα ἐπευχόμενος οὕτω]].

3) Ἐφημ. Φιλομαθῶν ἐνθ. ἀν. [[ΚΠ. Σὺλλ. Η', 411—2. Ἑστία ἐνθ. ἀν. σ. 702. Καὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἡ νόμφη μετὰ τῆς πανθεράς αὐτῆς ἀνέρχονται τὴν κλίμακα τῆς οἰκίας κρατοῦσαι ὁμοῦ δοχεῖον, ἐξ οὗ χύνουσιν ὕδωρ καθ' ὅλην τὴν ἀνάβασιν (Ἑθν. Ἀγ. 1901 σ. 157. Πρὸλ. καὶ Γουσίον Πάγγ. σ. 61). Ἐν Λάστῃ τῆς Γορτυνίας ἡ νόμφη εἰς τὸ προαύλιον χύνει σταυροειδῶς ὕδωρ ἀπὸ κανάμι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς (Λάσκαρη σ. 107)· ὁμοίως καὶ ἐν Μεγαλοπόλει (Ἀρκ. Ἐπετ. 1903 σ. 78). Ὑδωρ χυνόμενον εἰς ἄλλην περίσταςιν βλ. ἀνωτέρω σ. 276. Εἰς τοὺς Καραγκούνηδες ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια νὰ λακτιῇ ἡ νόμφη κατὰ τὴν εἰσοδὸν τῆς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ λάχνην πλήρη ὕδατος, διὰ νὰ φέρῃ τὸ ποδαρικό τῆς ἀφθονίαν. Ὅμοίως καὶ ἡ ὑποκρινομένη τὴν νόμφην λακτιῇ τὴν λάχνην τοῦ κλήδονα (Ἑστία 1890 Α', 268 6, 7). Ἐν Λακκοεικίᾳ τῆς Μακεδονίας λακτιῇ ἡ νόμφη διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς τῆς ποτήριον πλήρες οἴνου, ὅταν ὁμοῦς ἐξέρχεται ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας (βλ. ἀνωτέρω σ. 277, 1)]. Ἐν Ζαγορίῃ ἐπικρατεῖ καὶ ἡ συνήθεια τοῦ νὰ εἰσάγῃται ἡ νόμφη μετὰ τοῦ γαμβροῦ εἰς ὑπόγειόν τι, ὅπου ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ γόνατος ἐκάστου ἐπιτίθενται τρεῖς κόκκοι οἴτου, οὕς πρῶτος ὁ νυμφίος, χωρὶς νὰ στηριχθῇ, ἀφαίρει διὰ τῆς γλώσσης του ἀπὸ τοῦ γόνατος καὶ μασοῇ, κατόπιν δ' ἡ νόμφη· ἡ πράξις αὕτη ὑποδεικνύει ὅτι μόνον



Εὐωχίαι καὶ διασκεδάσεις. Ἀφοῦ ὅλα ταῦτα ἀκριβῶς ἐκτελεσθῶσιν, εἰσέρχονται ἅπαντες <sup>1)</sup>· κάθηνται δὲ ἡ νύμφη μὲ τὸν γαμβρὸν εἰς τὴν νυμφικὴν παστᾶδα, πλουσίους ὑφάσμασιν ἐστρωμένην, νεάνιδες δὲ κύκλῳ ἄδουσιν ἄσματα πασιχὰ ἐν Κρήτῃ λεγόμενα <sup>2)</sup>, ἀναλογεῶντα δὲ πρὸς τῶν ἀρχαίων τὰ ἐπιθιλάμια. Στρώννυνται ἀκολούθως αἱ τράπεζαι, συνήθως μὲ δύο, εἰς ὧν τὴν μίαν κάθηνται οἱ ἱερεῖς, οἱ παράνυμφοι καὶ οἱ προὔχοντες τοῦ χωρίου, εἰς δὲ τὴν ἄλλην οἱ λοιποὶ <sup>3)</sup>, ἐνίοτε δὲ τρεῖς, μία διὰ τοὺς ἄνδρας, ἑτέρα διὰ τὰς γυ-

δι' ἰδρώτων καὶ ἀγώνων θὰ πορίζονται τὰ πρὸς τὸ ζῆν (Λαμπρίδου Ζαγοριακά σ. 183).  
 [[Ἔτερον ἔθιμον, ἐπιχωριάζον εἰς τὴν Πελοπόννησον ἰδίως, εἶναι νὰ εἰσάγωνται οἱ νεόνυμφοι εἰς τὴν οἰκίαν διὰ μανδηλίου ἢ τοσιμπέρας. Οὕτω ἐν Μεσσήνῃ καὶ Καλαμάτῃ εἰσάγει αὐτοὺς ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ περιβάλλουσα ἀμφοτέρων τοὺς αὐχένους διὰ μεταξίνου μανδηλίου. Ἐν Βυσσικᾷ τῶν Καλαβρύτων γυνὴ ἡ κόρη συγγενῆς τοῦ γαμβροῦ (ΔΙΕ Α', 181). Ἐν Οἰνούντι ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ, ἐάν δὲν εἶναι χήρα, προσδένουσα τὰς χεῖρας ἢ τὰς κεφαλὰς τῶν νεονύμφων φέρει αὐτοὺς πρὸς τὴν θύραν (Κουκουλὲ Οἰνουντ. σ. 99—100). Μετὰ τῶν νεονύμφων συνέλκεται ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ γαμβροῦ καὶ ὁ κουμπάρος ἐν Μεγαλοπόλει (Ἀρχ. Ἐπετ. 1903 σ. 79)· ὁμοίως καὶ ἐν Ἀνδριτσαινῇ διὰ μεταξίνου μανδηλίου ἢ τσεβροῦ (κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Θεοδωροπούλου), εἰς δὲ τοὺς ὄρεινους θήμους τῆς Μαντινείας καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Γορτυνίας καὶ διὰ πιακίου ἢ σαλίου, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ καλύπτονται ὑπὸ τῆς μητρὸς. Ἐν Γιάννινας Καπὼν καὶ ἐν Ζακύνθῳ αὐτὴ τοὺς νεονύμφους διὰ τοσιμπέρας λευκῆς (Ν. Σιών Γ', 1120). Ἐν Ἰωάννινας τὸν Ἀχελφον ἢ πενθερὰ οὖρε ἐκ τοῦ λαιμοῦ διὰ μεταξωτοῦ μανδηλίου τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύμφην κατὰ τὴν μετάδοσιν τοῦ πρὸς παραλαβὴν αὐτῆς, ἀμφοτέρωθεν καὶ ἑκάστη δὲνιγόνται εἰς τὰς αὐτῆρας κορυφὰς τῶν ὤμων τὸν στήθεα ἐκ τῆς ἐκείνης (Π. Θεοδωροπούλου, Ἰωάννινα 1889 φ. 15 σ. 11).  
 1) [[Ἐν Λευκάδι τότε ὀφείλουσι πάντες οἱ ἐγκαταρτισκόμενοι νὰ συγχορεύσωσι μετὰ τῶν νεονύμφων τοὺς καλουμένους τὰς νύμφας ἄγοντες ζωνηρῶς τὸ ἐξῆς πεντάστιχον:

Ἐχὼ γυνὴ, κινὰ χαρὰ,  
 κινὰ ἡ νύμφη μας παιδιὰ,  
 κινὰ καστροφαμελιὰ,  
 πέντε γινοὺς καὶ μιὰ μηλιὰ  
 κι' ἄλλη μιὰ ῥοδακινιὰ.

(ΚΠ. Σδλλ. Η', 412)]].

2) Χονδροῦζης σ. 29. Ὁ Bybílakis σ. 40 παραθέτει τὸ ἐξῆς :

Νύφη μου, κυρὰ νύφη μου, πολλὴ νὰ ᾖ ἡ ζωὴ σου,  
 κι' ὥστε νὰ στείῃ ὁ Βρύσινας (ἕρος), νὰ στείῃ τὸ κορμὶ σου κλπ.

Βλ. καὶ Ἀντωνιάδου Κρητ. σ. 66 [[δ' ἐκδ. σ. 73]] :

Εἴτα δ' ἐντιπύουν χορόν, καὶ τις φιλῇ παρθένος ἀρχίζει  
 κἀλλη τῆς νύμφης ὑμνοῦσα τὸν ἰδίον πόνον νὰ ψάλλῃ.

[[Τοιαῦτα ἄσματα βλ. ἐν Ἐλπίδος Μελαίνης Κρητ. Μελισση 1873 σ. 61. 1888 σ. 39 κέ. Βλαστοῦ Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 141—2. Καὶ ἐν Λέρῳ πασιχὰ λέγονται τὰ τραγοῦδια τοῦ γάμου τὰ ἄδόμενα τὴν πρωτὴν μετὰ τὸν γάμον, πασιχὰ δὲ κατ' ἐπέκτασιν ὁ γάμος (Οἰκονομοπούλου Λερισκά σ. 70), ἀλλὰ καὶ «τοὺς ἔστησαν εἰς τὸν πασιχὸν» λέγεται διὰ τὸ «στήσαντες τῶν νυμφῶν πρὸ τῆς τραπέζης, ὥπως τελεσθῇ τὸ μυστήριον τοῦ γάμου» (αὐτ. σ. 93). Ἐν Καρπάθῳ «παστολό(γ)ῳ, παστολό(γ)ισμα, τὸ δὲ ἄσματων ἐξυμνεῖν τοὺς νεονύμφους ἐν τοῖς γάμοις» (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 325). Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 263, 3]].

3) Χονδροῦζης αὐτ.



γυναικας <sup>1)</sup> και ἄλλη εἰς τὴν αὐτὴν διὰ τοὺς προσερχομένους, ἐπειδὴ ἀπαίσιον θεωρεῖται νὰ μὴ συμμεθέξῃ ὁ βουλόμενος εἰς τὴν εὐωχίαν τῶν γάμων <sup>2)</sup>. Ἐν Ἀραχόθῃ πρὶν ἢ καθίσωσιν εἰς τὴν τράπεζαν καλοῦν ἓνα ἕκαστον κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν τάξιν του δι' ἰδιαίτερων ἡσομάτων <sup>3)</sup>. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ συμποσίου παραδίδονται εἰς μεγάλην εὐθυμίαν, οἷαν δύνανται νὰ διεγείρωσιν οἶνος καὶ ἐδέσματα ἄφθονα <sup>4)</sup>, καὶ ψυχικὴ διάχυσις, ἐπεύχονται δὲ μυρία καλὰ τοῖς νεονύμφοις καὶ τῷ κουμπάρῳ <sup>5)</sup>· τὸ συμπόσιον διαδέχεται χορὸς ζωηρὸς,

1) Τὸ ἔθιμον τοῦ ἰδιαίτερώς δεῖπνῆν τὰς γυναῖκας εἶναι ἀρχαῖον, ὥς μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω (σ. 265, 2) μνημονευθέντος χωρίου τοῦ Λουκιανοῦ (Συμπόσ. 8 σ. 423). Εἰρήσθω δ' ἐν παρόδῳ ὅτι προσφεύσασιν ἡδύνατο νὰ φέρῃ τὸ ἔθιμον τοῦτο τοῦ χωρίου τῶν ἀνδρῶν καθίξαι ἐν ταῖς συμποσίαις τὰς γυναῖκας ὁ Hahn (Alb. St. I, 197) πρὸς ἐξηγήσιν τοῦ ὁμοίου ἀλθανικοῦ ἔθιμου, ἀντὶ τῆς διηγήσεως τοῦ Ἡροδότου (Α' 146) περὶ τῶν Κασίων γυναικῶν καὶ τοσοῦτ' μᾶλλον καθ' ὅσον μυθεῖται τούτου ποιεῖται καὶ ὁ Μένανδρος παρ' Ἀθηναίῳ (ΙΑ' σ. 644 d) :

τίτταρας ποιεῖν τραπέζας τῶν γυναικῶν εἰπά σοι,  
ἔξ δὲ τῶν ἀνδρῶν, τὸ δεῖπνον δ' ἐντελὲς καὶ μηδενὶ  
ἐλλείπεις· λαμπροὺς γενέσθαι βουλόμεθα τοὺς γάμους.

[Βλ. καὶ Schoemann Gr. Alt. <sup>3</sup> II, 558 καὶ τοὺς ἀνωτέρω μνημονευμένους συγγραφείς. Ἐν Συνασφ' ἡ νόμφη ἔτρωγεν ἰδιαίτερώς μετὰ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν (I. Σαραντίδου Ἀρχαῖον Συνασφ' σ. 81), ἐν δὲ Νισούρῳ εἰς τὸ γεῦμα παρακαλεῖται καὶ οἱ ἄνδρες (I. Παπαδοπούλου Γεν. περ. Νισ. σ. 63)]

2) Ἡ ἀνακοινωθεῖσα περὶ τῆς συμποσίου διάρκειας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πρὶν ἀιώνος ὑπὸ τοῦ περιηγητοῦ Lebrun Voyage au Levant t. 162: «Les mets, qui sont fort abondans, se servent dans de petits plats, et on en change raisonnablement pendant le repas. Quand la compagnie est grande, ils n'ont point de table, et comme ils s'asseient tous à terre, tous les conviés ont une serviette pour s'essuyer les mains, qui est si longue, qu'elle s'étend à la ronde sur les genoux de toute la compagnie». Περὶ τοῦ χειρομάκτρον τούτου πισκίρι ἢ μεσάλα λεγόμενον βλ. Hahn I, 145.

3) Ἐφημερ. Φιλομαθῶν ΙΖ' σ. 1757. Πανδώρα Κ', 114.

4) Ἐν Μέσῳ Μάνῃ, ὅπου μετρίστη ἀνυδρία ὑπάρχει, οἱ πλουσιώτεροι γάμοι διακρίνονται ἐκ τῆς ποσότητος τῶν δεξαμενῶν, ἃς διαθέτουσι πρὸς χρῆσιν τῶν προσκεκλημένων. «Lorsqu'un Cacavouglien se marie, l'épouse de Saint-Sauveur (Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les isles du Levant τ. III σ. 369—370), l'affaire la plus importante est de sonder la citerne, partie principale de la dot qu'il donne à son épouse. Plus on a consommé d'eau dans le repas des noces, plus on passe pour riche. Cette prodigalité fait du bruit, et on ne manque pas d'instruire tout le canton de la quantité d'eau qui a été bue». Pouqueville Voyage en Grèce τ. V σ. 601. Ἐξέον Ἡρώϊς τῆς ἑλλην. Ἐπαναστάσεως τ. Β' σ. 110—111. Ἐν παρόδῳ ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι ἐν τῇ μυθιστορηματικῇ του τούτῳ ὁ Ξένος πολλὰς ἐσφαλμένας περὶ Μάνης εἰδήσεις ἔχει, ἐκ συγγραμμάτων εὐρωπαϊκῶν περιηγητῶν ἀκριτῶς ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀρνούμενος αὐτάς.

5) Ἡ συννηστέρα πρόποις εἶναι «νὰ ζήσουν, νὰ καλογεράσουν»—«Εἰς ὑγείαν τοῦ κουμπάρου κλπ.». [Ἐν Ἀκαρνανίᾳ: «Τοῦτο τὸ ποτηράκι τὸ πίνω εἰς ὑγείαν καὶ εὐτυχίαν τοῦ νεονύμφου, γιὰ τοὺς καὶ χαρὰ τοὺς, νὰ προκόψουν, καὶ εἰς τῶν ἀποδέλοιπων» (Κατ' ἀνακοινωσιν Εὐστ. Στατικού). Ἀλλὰς προπόσεις βλ. ἐν ΔΙΕ Α', 132. Λάσκαρη Λάστα σ. 109. Πιττακοῦ 1878 σ. 203—4. Ἐθν. Ἀγωγή 1901 σ. 139. Βλαστοῦ Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ.



καθ' ὃν πρῶτον ἤδη χορεύει ὁ γαμβρός μετὰ τῆς νύμφης, ἄδων :

Τώρα δοξάζω τὸ Θεὸ  
ποῦ πιάνω χέρι δροσερό <sup>1)</sup>,

ἐνῷ ἐξ ἄλλου μέρους καὶ οἱ περιϊστάμενοι, πρὸς αὐτὸν ἀποτεινόμενοι, ἄδουσιν :

Αὐτὸ τὸ χέρι ποῦ κρατεῖς,

—Γιωργάκη, Γιωργάκη,—

γιὰ μὴν τὸ παρ' αὐτῆς γῆρας,

Γιωργάκη, ἔτσι νὰ ζήσης·

γιατὶ τ' ἐν ποιοῦν τὰ δάχτυλα

—Γιωργάκη, Γιωργάκη—

ἀπὸ τὰ δαχτυλίδια,

Γιωργάκη, ἔτσι νὰ ζήσης <sup>2)</sup>.

«Μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ χοροῦ καὶ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ πλήθους, φέρεται ἡ νύμφη ὑπὸ τῆς μητρός της εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον <sup>3)</sup>, πρὸς τὴν ὁποίαν, ἀφοῦ ἐπιτάξῃ τὴν πρὸς τὸν ἄνδρα ὑποταγὴν καὶ ἀφοσίωσιν, καὶ παραστῇ αὐτῇ τὸν ἱερὸν σκοπὸν τοῦ γάμου, ἐξέρχεται. Ταύτης ἐξελθούσης ἔρχεται ὁ γαμβρός ὑπὸ τῆς μητρός του καὶ αὐτὸς ὁδηγούμενος, πρὸς τὸν ὁποῖον, ἀφοῦ ἐπιτάξῃ τὴν πρὸς τὴν γυναῖκα ἐξέτασιν καὶ φρόνησιν, ἀπομακρύνεται, χωρὶς διόλου νὰ εἰσέλθῃ ἐνθα ἡ νύμφη ἔτι παραμένει. Μετὰ δύο ἢ τρεῖς ὥρας ἀρχεῖται πάλιν ἡ συρροὴ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ γαμβρός, ἀφοῦ πρῶτον ἢ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἀνέστῃ πάλιν καὶ ἐνδύσῃ αὐτὸς καὶ ἵδῃ εἰς τοὺς χροῖους τοῦ τοῦ πολυκλήρου ὅπως μὴ μαγευθῇ καὶ βαρβαρῇ, ἔρχεται εἰς ὑποδεξίωσιν αὐτῶν. Τὰ αὐτὰ καὶ εἰς τὴν νύμφην ἐκ μέρους τῆς μητρός αὐτῆς καὶ τῆς πενθερᾶς γίνονται, πρὶν ἢ ἐμφανισθῇ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν τὸν νυμφικὸν <sup>4)</sup>.

Ἄλλὰ τὸ κύριον τοῦ γάμου συμπόσιον ἐν Κάσῳ γίνεται ἄλλην ἡμέραν μετὰ τὴν τοῦ γάμου Κυριακὴν, ἑορτὴν συνήθως. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην μάγειροι προσκαλοῦνται οἱ ἐπιτηδεύοντες, χοῖροι καὶ βόες οὐκ ὀλίγοι θύονται, δι' ὧν παντοδαπὰ παρασκευάζονται ὅσα οἱ κλίδανοι ἐτοιμάζουσιν ἄρτους διὰ τῶν ὡς ἀνωτέρω εἰρηται ὕλοτομηθέντων ξύλων, καὶ ἐν γένει πᾶσα φροντίς καὶ προσπάθεια καταβάλλεται, ὅπως εὐχαριστηθῶσιν οἱ τιμήσοντες τὸν γάμον ἐκ τε τῆς

127 κ.έ.]]. Παρ' Ἀλβανοῖς «ρόφοῖνε κλόφοινε ε τραεγοῦχάινε!»—νὰ ζήσουν καὶ νὰ περάσουν εὐτυχισμένα (Hahn Alb. St. I, 145), ἀνταποκρίνονται δὲ «Πολύχρονος», χαιρετισμὸς ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων παραμένει, περὶ οὗ ἰδοὺ τί λέγει ὁ Henry de Valenciennes (Continuation de la Chronique de Geoffroi de Ville-Hardoin σ. 294 Buchon): «Et quant li emperères entra en Thèbes, dont peüssiés oir un si grant polucrone de Palpas et d' Alcontes, et d' ommes et de fames».

1) Πανθώρα ΙΑ', 449.

2) Χασιώτης σ. 49 ἀρ. 34.

3) [[Εἰσαγωγὴ ὑπὸ πενθερᾶς εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον παρ' ἀρχαίους: Hermann Privaltalt. σ. 275. Ἐν Πυργῷ Χίου ὠδήγουν τὴν νύμφην οἱ γονεῖς, ὁ κουμπάρος, ὁ οἰν-τροπος καὶ ἡ συντροφίσσα (Καλλιὰ Χιακὰ ἀνάλ. σ. 141)].

4) Ἐν Λέσβῳ. Πανθώρα ΙΓ', 471—2.



ἀφθονίας καὶ τῆς λαμπρότητος. Ἦδη πᾶς τις ἔρχεται μετὰ τῆς οἰκογενείας του τὴν λαμπροτέραν περιβεβλημένος ἐσθῆτα· ἐκάστη γυνὴ δὲ κομίζει σίτου μύδιον. Ἀφοῦ ἱκαναὶ φθάσωσιν εἰς τὸν οἶκον τῆς χαρᾶς καὶ εὐχρηθῶσι τοὺς νυμφίους, σχηματίζουσι χορόν, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἐν τῷ ὑπαίθρῳ. Περί δὲ μεσημβρίαν παρατίθεται ἡ τράπεζα <sup>1)</sup>, τὰ βλα καλουμένη, ὅπου οἱ γαμηλιῶται καθέζονται χωριστὰ τῶν γυναικῶν. Πέντε καὶ ἕξ οἶκοι δὲν χωροῦσι τοὺς συμπτώτας πολλάκις. Καὶ οἱ μὲν γέροντες κατέχουσι τὴν καλυτέραν θέσιν τῆς τραπέζης, οἱ δὲ νεώτεροι συγγενεῖς τῶν νυμφίων οἰνοχοοῦσιν. Εἶναι ἀληθῶς τὸ συμπόσιον τοῦτο εὐχάριστον ἀρχαϊκόν, εἰκὼν τῶν ὁμηρικῶν συμποσίων ζωσα. Οἱ γεραίτεροι ἄδουσιν ᾄσματα, κατ' ἀρχὰς μὲν περιστρεφόμενα εἰς ἐπαίνους καὶ εὐχὰς ὑπὲρ τῶν νυμφίων, κατὰ μικρὸν δὲ ἀναπολοῦντα τὰς νεανικὰς αὐτῶν ἡμέρας, καθ' ἃς καὶ οὗτοι ποτὲ εὕρισκοντο εἰς θέσιν παραπλήσιον τῇ τῶν νυμφίων. Τῶν νεωτέρων δὲ τὸ ᾄσμα ἀποπνεῖ ἐρωτα, χαράν, ἐλπίδας. Ἀφοῦ δὲ χορτασθῶσιν ἄπκντες καὶ σίτου καὶ οἴνου, εὐχρηθῶσιν εἰς τοὺς νυμφίους, καὶ τραγωδήσωσιν, ἐγείρονται καὶ ἀπέρχονται εἰς μέρος τι ὑπαίθρον ὁμαλὸν καὶ εὐρύχωρον, ὅπου σχηματίζουσι χορόν· ἐνταῦθα πρόκειται νὰ εὐφημισθοῦν οἱ νυμφεῖοι, καὶ πᾶς εἰς τὸν γάμον ἐλθὼν ὀφείλει νὰ χορεύσῃ, ὥστε ἕνεκα τούτου σχηματίζεται κύκλος τεράστιος. Περί τὴν δευτέραν μετὰ μεσημβρίαν νεανίαι καὶ παρθέναι ἀπέρχονται, οἱ μὲν συνοδεύοντες τὴν χορὸν, αἱ δὲ τὴν νύμφην· σχηματίζουσι δὲ δύο πτέρυγας, οὕτως εἰπεῖν, ὡς ἀντὶ τῆς οὐσίας καὶ μουσικαὶ προηγούνται, καὶ οὕτω προσέρχονται εἰς τὸν χορόν, ὃν λαμβάνει μέρος ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη, παρ' αὐτῶν οὐκ ἀλλοτρίως, ὁ ἀδελφὸς παρ' τῆ ἀδελφῇ, καὶ οὕτω καθέξῃς πᾶσα τάξις καὶ ἡλικία. Οἱ λυρισταὶ καὶ οἱ αὐληταὶ εὕρισκονται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κύκλου, καὶ τῶν ἄλλων περιέργων θεατῶν πλῆθος, οἵτινες δὲν δύνανται νὰ χορεύσῃ. ἕκαστος λυριστῆς προσέρχεται εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ τὸν ἐπαινεῖ, εὐφημίζει, γονατίζων ἐνώπιον αὐτοῦ, εἰτα δὲ εἰς ἅπαντας τοὺς χορευτάς, παρ' ὧν λαμβάνει δῶρα· ἐπομένως προσφέρονται γλυκύσματα, ὧν τὸ ἐγχώριον εἶναι ἄλευρος μετὰ μέλιτος συμπεφυρμένος, ζυμόμελι καλούμενον. Ἀφοῦ δὲ οἱ λυρισταὶ γονατίσωσιν ἐνώπιον ὧν, οἱ χορευταὶ λάβωσιν ὅλοι ζυμόμελι, διαλύεται ὁ χορὸς, τοῦ γαμβροῦ πρώτου ἀπερχομένου μετὰ τῆς νύμφης <sup>2)</sup>.

1) Ἀριστοφάνους Κρητικῆς σ. 7 [1] δ' ἐκδ. σ. 14] :

Τράπεζαν σιγῶνονοισιν ἄλλοι, μακρὰν ὥς κατάστιον πλοίων  
λίθων ἐπάνω σαρίδας ἐρείδοντες· κ' ἔδρας  
φύδουσι παχείας δοκούς, ἐκατέρωθεν θέτοντες ταύτας.  
Πέρας δὲ πάντες καθίζουσι, ὅσοοι κληθέντες εἰς γάμον,  
ἔφρουσι τράγον ἢ ἄρνα ἢ ἄρτων πεντάδα μιγάδων,  
εἴτε καὶ οἶνον γλυκὺ τῆς Κισσαίου τ' ἀμπελίνου γάμου.  
Ἄσματα ψάλλουσι κατόπι, ἁσχαίων ὑψιμῶν μελωδίαν,  
ἢν τινα ζωσαν εἰσέτι τῆς Κρήτης τὰ ὄρη τηροῦσι.

2) Ἐρατῶ Α', 116—8. [Ἦν γάμος δὲν νοεῖται ἄνευ εὐωχιῶν καὶ διασκεδάσεων μαρτυροῦσιν ἱκαναὶ παροιμίαι, ὧν ἀναγραφὴν βλ. ἐν ΠΠ. λ. γάμος, καὶ δὴ ὑπ. ἀρ. 15. 16. 23. 30. 33. Ἐφαίντως μετὰ τὸ στεφάνωμα ἀναφέρεται καὶ ἐν Βελθιάνθρῳ στ. 1085 σ.



Τὰ συμπόσια τοῦ γάμου ἐσυνηθίζοντο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις· ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἢ Ἀθηναῖ παρ' Ὀμήρῳ ἐρωτᾷ τὸν Τηλέμαχον ἅμα εἶδε τὸ βορυδιῶδες τῶν μνηστήρων συμπόσιον :

Τις δαίς, τίς δ' ὄμιλος ὅδ' ἐπλετο ; τίπτε δέ σε χρεώ ;  
εἰλαπίνῃ, ἥ ἐ γάμος ; ἐπεὶ οὐκ ἔρανοι τάδε γ' ἐστίν <sup>1)</sup>

καὶ ἄλλαχοῦ ἀναφέρεται ἐστίασις, ἣν ὁ Μενέλαος ποιεῖ ἐπὶ τῷ γάμῳ τῶν τέκνων του <sup>2)</sup>. Γνωστὰ δὲ τὰ παρὰ Γάλλοις ἑμοια, τὰ *festins des noccs* καλούμενα <sup>3)</sup>.

159, 1336—7 σ. 168 Legrand, ἐν *Περίοισι* Διγεν. στ. 2101 κέ. σ. 196 Ἀάμπρου· συμπόσιον γάμου ἐν Στάθῃ πρ. Γ' στ. 360 κέ. σ. 166 Σάθα (βλ. καὶ στ. 551 σ. 175). Περιγραφαὶ τῶν κατὰ τὰ συμπόσια τοῦ γάμου ἐπιζομένων βλ. ἐν περιοδικῇ Ὀλύμπια 1896 Α', 269 (Τσιδέρη· Ἀργούς). *Γουσίον* Πάγγ. σ. 61. Χιακ. Χρονικ. (*Ἀμάντων*) 1911 Α', 83 (Παρπαριᾶς Χίου). Σταματιάδου Ἰκαριακά σ. 110. Γαβαλά Σίκινος σ. 43, καὶ μετὰ τῶν κατ' αὐτὰ ἄδομένων ἁμαρτίων : Ἑστία 1883 ΙΕ', 361 (Καταφυγίου Ὀλύμπου). Ἡμερ. Σκόκου 1910 σ. 368 (Βελθεντοῦ). Λουλουδοπούλου Ἀνέκδ. συλλ. σ. 185—6 (Καρυῶν Καθακλή). Ἐν Σεδεδίκῃ Δωρίδος ἡ νύμφη κερνᾷ τοὺς συνδαιτυμόνας ('Ἐπιθ. πολιτ. φιλολογ. 1882 Γ', 59)· ὁμοίως καὶ ἐν Λακκοδικίοις Μανταλάκ· Δουσίον ἐνθ. ἀν.), ἐν δὲ Κατιρλί Βιθυνίας ἐ γαμβρός (Π. Γ. Μακρῇ Κατιρλί σ. 39). Ἐν Ἀλάτῃ Γορτυνίας τοῦ συμποσίου προεδρεῖ ἐ κουμπάρος (Λάσκαρη Ἀλάτῃ σ. 109). Ἐν ἑκαστῇ ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πάντας τοὺς συνδαιτυμόνας κ. Χαταρτζοῦλου Δαν. περὶ τῆς ἐκκλησίας 63]. Οἱ παλαιότεροι μετὰ τῆς ἐκκλησίας ἐκπορεύοντες μετὰ τὴν εἰς τὴν οἰκίαν ἐξόδον τῶν νεονύμφων, δὲν συμμετέχουσιν εἰς τὸ γαμήλιον συμπόσιον ἐν Μακεδονίᾳ ('Ἐθν. κατ. 1901 Α' 137). Ἐν Κύπρῳ τὸ γενικὸν συμπόσιον παρατίθεται τὴν μεσημέριαν τῆς Δευτέρας καὶ Τρίτης εἰς τοὺς ἱερεῖς (Λουκά σ. 94)].

1) Ὁδυσσ. α, 225.

2) Ὁδυσσ. δ, 3 κέ. [[Μαρτυρεῖται περὶ γαμήλιου τραπέζης παρ' ἀρχαίους Ἑλλήσι : *Πλουτάρχ.* Συμποσ. προδλ. Δ', γ', 2 σ. 667 a. *Becker-Göll* Charicles III, 356. 368 κέ. 380 κέ. *Schoemann* Gr. Alt. II, 558. 560. *Hermann* Privataltert. 271. 272. *lv. Müller* Gr. Privataltert. 446 b. 447 c. d. Παρὰ Ρωμαίους : *Marquardt* Röm. Privatalt. I, 49—50. Παρὰ Βυζαντινοῖς : *Ῥάλλη καὶ Ποτλή* Σύνταγμ. Ε', 387. 388. Παρ' Ἰνδοῖς : *Haas* ἐν *Weber's* Ind. Stud. V, 326. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ γαμήλιου συμποσίου βλ. *Rev. de l'hist. des relig.* 1910 τ. 62 σ. 325 κέ. Γενικῶς : *Gubernatis* Usi nuziali σ. 199—209 (ii, 22. *Cibi e banchetti nuziali*)]].

3) [[Ἐν Landernau τῆς Βρετανίας ἑκαστος τῶν κεκλημένων φέρει τὸ φαγητόν του (*Nore* Coutumes σ. 194). Βλ. καὶ *Rev. de l'hist. d. relig.* 1910 τ. 62 σ. 327. Γαμήλια γεύματα εἰς ἑράνων συνηθίζονται καὶ παρὰ τῇ καθ' ἡμᾶς λαφ. Οὕτω ἐν χωρίῳ παρὰ τὸν Ἀχελῷον οἱ κεκλημένοι κομίζουσι τὰ τρόφιμα διὰ τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου ('Ἐξδομ. 1889 φ. 25 σ. 4 β—γ), ὥς καὶ διὰ τὸ τῆς παραμονῆς (αὐτ. σ. 3 β—γ). Ἐν τοῖς περὶ τὰ Βιτώλια χωρίοις κατὰ τὸ συμπόσιον τῆς ἐσπέρας τῆς Κυριακῆς οἱ προσκεκλημένοι ἔφερον ἄρτον μέγαν ἐφημένον ὑπὸ τὴν γάστραν, ἐν ταφί μετὰ μαγειρεύματος ἐκ κρέατος ἢ ἐξ ἰχθύων καὶ τὴν σούτραν ('Ακρόπολ. φιλ. 1889 σ. 791). Καὶ ἐν Κύθνῃ οἱ κεκλημένοι προσήρχοντο παρεσκευασμένον ἔχοντες φαγητόν τι πρὸς τῇ ὑπὸ τῶν νεονύμφων παρατεθειμένῃ (*Βάλληδα* Κυθν. σ. 112). Ἐν Ἰκαρίᾳ τὰ τρόφιμα ἐκομίζοντο ὑπὸ τοῦ κουμπάρου καὶ τῶν συγγενῶν (Σταματιάδου Ἰκαριακά σ. 109). Τὰ προσφερόμενα ἐν Παρπαριᾷ Χίου ὑπὸ τῶν κεκλημένων μικρὰ χρηματικά δῶρα (ἀπὸ ἐνὸς γροσίου μέχρι μετζητίου), ὅταν ἀσπάζονται τοὺς νεονύμφους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐξοδεύονται τὴν ἐσπέραν εἰς τὰ παιχινδία καὶ τὸν χορόν·



Ἡ Δευτέρα διέρχεται ἐν χοροῖς καὶ διασκεδάσεσιν <sup>1)</sup> ἐν Κρήτῃ λούουσιν δὲ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη τοὺς πόδας εἰς κρήνην καὶ συνέλκουσιν ἀμφοτέρω πύτταν· ὁ λαβὼν τὸ μεγαλύτερον τεμάχιον θὰ εἶναι εὐτυχέστερος καὶ θὰ ζήσῃ περισσότερον <sup>2)</sup>.

Τὴν τρίτην ἡμέραν φίλοι καὶ συγγενεῖς τῆς νύμφης τὴν παραλαμβάνουσι καὶ τὴν φέρουσιν εἰς τὴν πηγὴν ἣ τὸ φρέαρ, ὅπου πανηγυρικῶς ἀντλοῦσιν ὕδωρ <sup>3)</sup>. Ἀλλαχοῦ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν γίνονται τὰ πρὸς τοὺς νεονύμφους

εἰς δὲ τὸ τραπέζι τοῦ ἀντίγαμου τρώγονται ὀρνίθες ἀφαιρεθεῖσαι ἀνὰ μία ἐξ ἑκάστου αὐτῶν (Χιακ. Χρονικά Α', 83). Παρὰ τοῖς Βλάχοις τὸ συμπόσιον τῶν γάμων εἶναι εὐταλέστατον (Ἐγγλὸν παρὰ Βικέλα Διαλέξ. σ. 309—310)].

1) Wachsmuth σ. 99. Κακῶς δὲ Wachsmuth ἀναφέρει ἐγερτικά ἄσματα, ἐνθ' τοιαῦτα δὲν ὑπάρχουσι, τὸ δὲ ὅπ' αὐτοῦ ἀναφερόμενον *Τώρα τὰ ποιεῖα, τώρα τὰ χελιδόνια* κλπ. δὲν ἔσται εἰς τοιαύτην περίστασιν. [[Τὸ ἄσμα τοῦτο περιλαμβάνεται καὶ ἐν Πολίτιον Ἐκλογαῖς (ἀρ. 117 Α'), ἐνθα σημειοῦται ὅτι ἄζεται κατὰ τὰς ἑσθινὰς ὥρας. Πρὸλ. καὶ Λαογρ. Α', 318. Καὶ ἐν Κύθνῃ τῇ ὑστεραίᾳ τοῦ γάμου, πρωΐας ἐπὶ οὐσῃς, οἱ γαμῶται μετὰ μουσικῆς ἐλθόντες ἄδουσι πρὸ τοῦ νυμφῶνος τὰ *ξυπνητούρια* (Βάλληδα Κυθν. σ. 113).—Κατὰ τὸν ἐπακολουθοῦντα τὸ γαμήλιον γεῦμα χορόν, ἐν Λακκοδικίσις τῆς Μακεδονίας ὁ γαμβρὸς συνεχόρει μετὰ τῆς νύμφης, τοῦ κομπάρου καὶ τῶν γονέων (Γουσίον Παγγ. σ. 61). Εἰς τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν ὁ χορὸς γίνεται εἰς πλατεῖάν τινα καὶ ἀπὸ τοῦ πρώτου μὲν ὁ πενθερὸς καὶ ἡ πενθερά, ἔπειτα δὲ ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη (Ἐθν. σ. 299—300). Ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ προσῆρχε τοῦ χοροῦ ἐν Μαλακοπῇ Μ. Καππαδοκίᾳ (Ἐθν. σ. 430). Ἐν ὑπαίθρῳ γίνεται ὁ χορὸς καὶ ἐν Κύθνῃ· ὁ δὲ γαμβρὸς πρῶτον ἀπὸ τῶν γονέων τὴν νύμφην (Παλ. Ἐθν. σ. 112—3). Ἐν Ἀμοργῇ πρῶτον γαμβρὸς καὶ μετὰ τὸν νύμφην, τὸν πενθερὸν καὶ συγγενεῖς καὶ εἶτα οἱ λοιποὶ (Γασπαρὴ Ἀμοργ. σ. 16). Ἐν Ἰκαρίᾳ χορεύει ἕκαστος πρῶτον μετὰ τοῦ νυμφίου, εἶτα μετὰ τῆς νύμφης καὶ μετὰ τῆς παρανύμφου (Σταματιάδου Ἰκαρ. σ. 109· βλ. καὶ αὐτ. σ. 112—3). Ἐν Ἰκαρίᾳ τῶν κατὰ τὸν χορόν καὶ ἄσματα. Εἰς πλατεῖάν τινα γίνεται ὁ χορὸς ἐν Νισύρῃ καὶ κατ' ἀρχὰς ὁ πρῶτος παρὰ νυμφος χορεύει τὴν νύμφην μετὰ τοῦ γαμβροῦ εἰς τὸ ἐμπροσθεν μέρος τοῦ χοροῦ (Γ. Παπαδοπούλου Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 62· βλ. καὶ αὐτ. σ. 64—7· χορὸς κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν καὶ ἄσμα κατ' αὐτόν). Ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις εἰς τὸν χορόν ἀπαξ μόνον ἐλάμβανε μέρος ἡ νύμφη καὶ ἕκαστος τρεῖς γύρους (Θρακ. Ἐπ. 1897 σ. 193). Ἐν Κάρυαῖς Καθακλῇ ἐγένετο καὶ χορὸς μετημφισομένων (Λουλουδοπούλου Ἀνέκδ. συλλ. σ. 188)]].

2) Ἀντωνιάδου Κρητικῆς σ. 69 καὶ.

3) Fauriel I σ. XXXVI—XXXVII: «Le troisième jour, les parentes et les amies de la mariée vont la prendre chez elle, en grande pompe, pour la conduire à la fontaine du lieu. En y arrivant, elle remplit d'eau un vase neuf qu'elle a apporté à cet effet, et jette dans la fontaine différentes provisions mêlées avec des miettes de pain; après quoi commencent les danses en rond autour de la fontaine. Ces danses sont censées le dernier acte des fêtes du mariage, et la contrainte jusque-là obligée des deux époux cesse enfin». Wachsmuth σ. 100: «Den dritten Tag bildet den Schluss der gesamten Festlichkeiten noch eine eigenthümliche Feier, welche folgendermassen vor sich geht. In festlichem Zuge wird die Neuvermählte nach der Quelle oder dem Brunnen geführt, woraus sie in Zukunft ihren Wasserbedarf zu entnehmen hat. Dieser Akt ist so obligatorisch, dass er auch dann nicht unterlassen werden darf, wenn zufällig das Wasser dasselbe bleibt als das war, aus welchem die Vermählte bisher geschöpft hat. An der Quelle angekommen muss sie diese feier-







πρωτον <sup>1)</sup>), καὶ ἐν Κερκύρα, ὡς διηγείται ὁ Saint-Sauveur <sup>2)</sup>), τὸν ἔθετον ἐπὶ  
τραπέζης ἐν μέσῳ γλυκυσμμάτων καὶ φιαλῶν οἴνου καὶ ἐχόρευον περὶ αὐτῆς <sup>3)</sup>).

Καὶ κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἐξακολουθοῦσι τὰ συμπόσια καὶ αἱ διασκεδάσεις<sup>4)</sup>, ὁ δὲ γκμδρὸς οἰκουρεῖ, διότι κακὸν νομίζεται νὰ περάσῃ τοῖστορα.

ἐπὶ τὸν τοῦ ἐπιβεκινούειν τὸ ὑποκάμισον τῆς νύμφης ἀναφέρεται καὶ ἐν Βαλθανδρῳ στ. 1041 καὶ (Ellissen *Analekten* τ. V σ. 108. Βλ. καὶ σ. 218).

1) [Εἰς τὰ παρὰ τὸν Ταβερτον χωρία διακρινόμενος τοῦ γαμηλίου συμποσίου ὁ γαμβρός μετὰ τῆς νύμφης ἀποσύρονται εἰς τὸν νηφικὸν θάλαμον. Μετὰ τοῦτο, θέτει ὁ γαμβρός ἐντὸς δίσκου ἢ κανίστρου τὸ αἱματωμένον ἐσώδρακον τῆς νύμφης καὶ παραδίδει αὐτὸ εἰς τὴν μητέρα του, ἢ τὴν πενθεράν του, ἢ τὴν συμπενθεράν τοῦ συνοικεσίου. Αὕτη μεταβαίνει ἐς τοὺς θαιτυμόνας, οἵτινες τὸ κερῶναι, ἥτοι ῥίπτουσιν εἰς τὸν δίσκον κοσμήματα ἢ χρήματα· τὰ χρήματα εἶναι θῶρον εἰς τὴν περιφέρουσαν τὸν δίσκον. Κατόπιν οἱ θαιτυμόνες πυροβολοῦσι τὸ ἐσώδρακον, πετιῶντες αὐτὸ εἰς τὸν ἄερα καὶ σηματοῦντες αὐτὸ (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ξανοφ. Σαλλάκη). Καὶ ἐν Μαλιτοῖσι Λακεδαιμόνος ἀπυροβόλουν τὴν δευτέραν τὸ ὑποκάμισον τῆς νύμφης (Κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Γραφιεῖδου). Ἐν Καλαβρύτοις, καθ' ἣν ὥραν ἐγερθῇ ἡ κλίνη ὁ γαμβρός, ῥίπτουσιν ἓνα τουφεκί, εἰς σημεῖον ὅτι ἡ νύμφη εὐρέθη παρθένος (Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Κωνσταντινοπούλου). Διὰ πυροβολισμῶν ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ ῥιπτομένων ἐξηγγέλλετο ἡ παρθενία τῆς νύμφης καὶ ἐν Γιάννινοις Καλαμάταις (κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου), ἐν Στερεῇ Ἑλλάδι (Ἡμερολ. Σκόκου 1908), ἐν τῇ Σαράντᾳ Ἐκκλησίᾳ (κατ' ἀνακοίνωσιν Στ. Παλτου), ἐν Καστελλορίζῃ (Ἡμερολ. Σκόκου 1908, 1918 Β', 885), ἐν Κύπρῃ (Ιστοκ. Φιλολ. ἔπισκ. σ. 93) κ. ἄ. Οἱ συγγενεῖς τῆς νύμφης, ἀνταπλήττων διὰ πυροβολισμῶν ἐν Ταϊδέρᾳ Ἀργεῶς (Ὀλύμπια ἐνθ. 1908, 1918 Β', 885), ἀνταπλήττων διὰ πυροβολισμῶν τῆς νύμφης ἀπυροβολοῦντες ὑπεδύκουν ἐν γαμήλιῳ συμποσίῳ εἰς τὰ νυμφακοὶ καὶ καὶ τὸν γαμβρόν· ἡ γυνὴ τῆς νύμφης ἀνακοίνωσιν Στ. Παλτου), ἐν Λάσπῃ (Ἡμερολ. Σκόκου 1908, 1918 Β', 885) κ. ἄ.].

2) Saint-Sauveur Voyage τ. II σ. 41. [[\*Εν τῇ ἀποστολῇ παρὰ νηυσὶ ἀποκομίζοντας  
ἐκ τοῦ νομτικοῦ θαλάμου τὰς σινδόνας ἐχόρευον αὐτὰς ἐν τῇ ἐκείνῃ τῶν κεκλημένων (Ιουκὰς  
ἐνθ. ἀν.)]].

3) [Ἐν Μεσσηνίᾳ, Φιλιατροῖς, Μεγαλοπόλει κ.τ.λ. τὴν δευτέραν μετὰ τὸν γάμον ἡμέραν οἱ συγγενεῖς τῆς νύμφης ἐν συνοδίᾳ βιολίων καὶ ᾄδοντες ἢ χορεύοντες περιέρχοντο τὴν πόλιν, κεκαλυμμένοι τὴν κεφαλὴν διὰ λευκοῦ μανδηλίου, ὑποδηλόντος τὴν ἀποδειχθεῖσαν τῆς νύμφης ἀγνότητά (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Ἀδμαντίου). Ἐν Κόθνῳ ὑπῆρχεν ἡ παιγνιῶδης συνήθεια νὰ *σπαρῶνουν* τὴν ἐπιούσαν τὸν παρόντομον, πρὸς ὑπόδειξιν ὅτι κατελύθη ἡ παρθενία τῆς νύμφης (*Βάλλυρδα* Κουθ. σ. 113). Περὶ ἐλέγχου τῆς ἀγνείας τῆς νύμφης παρ' ἄλλοις λαοῖς ὡς καὶ γενικῶς βλ. εἰς τὰς ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης *συμπληρωματικὰς σημειώσεις*]].

4) [[Βλ. και Γαβαλά Σίνιος σ. 43—4. 'Εν Γιάννινας Καλαμάτας μετά τὴν ἐπὶ ἀπόδον ἐς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ καὶ τὰς εἰς τὸ νεφροστόλι εὐχὰς ἀρχεται ἡ εὐωχία παρατεινομένη μέχρι τῆς νυκτός, ὅταν θ' ἀπέλθωσιν οἱ νεόνυμφοι εἰς τὸν κοιτῶνα· οἱ δὲ προσκεκλημένοι, πρὸ πάντων οἱ ἔχοντες κασιότοι (βηλ. κρέας, μίαν πίτταν καὶ δύο ὀκάδας σίνου) πρέπει νὰ μείνωσι μέχρι τῆς τρίτης ἡμέρας εὐθυμοῦντες (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου). 'Εν Μακεδονίᾳ διὰ μὲν τοὺς ξένους αἱ ἐορταὶ τῶν γάμων λήγουσι συνήθως τὴν ἐσπέραν τῆς Κυριακῆς, καὶ δὲ τοὺς συγγενεὶς ἐξαικολουθοῦσι μέχρι τῆς πρωίας τῆς Τετάρτης (Εὐθ. 'Αγώνη 1901 σ. 157), καὶ κατὰ τὸν Abbot (Maced. Folk. σ. 156) παρατείνονται ἐπὶ δόλοκληρον δεκαπενθήμερον. 'Εν τοῖς ἐπὶ τὰ Βιτώλια χωρίοις αἱ ἐστιάσεις τῶν συγγενῶν καὶ φίλων παρὰ τῷ γαμβρῷ ἤρχοντο ἀπὸ τοῦ Σαββάτου καὶ ἔλχον τὴν Τρίτην, αἱ δὲ τῆς ὑμέτης τὴν Δευτέραν ('Ακρόπολ. φιολογ. 1888 σ. 791). Οἱ χοροὶ καὶ τὰ τραγούδια διαρκοῦσιν δόλοκληρον ἑβδομάδα συνήθως ἐν Παρπαριᾷ Χίου (Χιακὰ χρονικά 'Αμάντιν 1911







Μετὰ εἴκοσιν ἢ τριάκοντα ἡμέρας ἀπὸ τοῦ γάμου στέλλονται εἰς τὸν παρά-  
νυμφον 15—20 ἄρτοι καθαροί, καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἀρνίον ψητόν, τὰ δὲ δῶρα ταυ-  
τα καλοῦνται ἐν Κρήτῃ *μπόλια* ἢ *πέισα* <sup>1)</sup>· ἀλλաχοῦ πέμπουσιν εἰς τὸν κουμ-  
πάρον ὑποκάμισα καὶ ἀρνία ζωντανά.

Τὴν δευτέραν Κυριακὴν ἀπὸ τοῦ γάμου τὸ *ἀνδρογύνον* <sup>2)</sup>, διότι οὕτως εἰς  
τὴν ἐξῆς καλοῦνται οἱ σύζυγοι, ὑπάγουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὅπως λειτουργη-  
θῶσι, καὶ ἐπισκέπτονται ἀκολούθως τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς εἰς τὴν τελετὴν  
τοῦ γάμου παρευρεθέντας.

Συνήθης καιρὸς τῆς τελέσεως τῶν γάμων εἶναι ὁ χειμὼν <sup>3)</sup>, τὴν ἐποχὴν

Καρπ. σ. 59), ἐν Σάμῳ (Ν. Ζαφειρίου Περὶ τῆς συγχρ. σαμίας διαλέκτου σ. 69)· ὁμοίως  
καὶ ἐν Λιβύῃ, συνιστάμενος εἰς τὴν παραλαβὴν ἐκ τῆς οἰκίας τῆς νύμφης καὶ μεταφορὰν  
εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ τῶν χαλκῶν σκευῶν καὶ τῶν κιθωτῶν, μεθ' ὧν ἐπηκολοῦθε  
χορὸς (Ξενοφάν. Δ', 235). *Ἀντίμαχος* ἐλέγετο ὁ πανηγυρισμὸς κατὰ τὴν ἐβδόμην μετὰ τὸν  
γάμον ἡμέραν, ἐν Πόντῳ ('Αρχ. νεωτ. ἑλλ. Α', γ', 103, ἐνθα καὶ ὁρτά, τὰ, ἐκαλεῖτο),  
ἐν Σινασφ (Ρ. Ἐλευθεριάδου Σινασφ σ. 80. I. Ἀρχελαίου Σαραντίδου Σινασφ σ. 81), ἐν  
Σολάτοις Ἰκονίου (Ξενοφάν. Β', 278· πρβλ. καὶ Σ. Φαρασσοπούλου Τὰ Σόλατα σ. 39), ἐν  
Χίῳ (Κανελλάκη Χιακ. ἀνάλ. σ. 142· ἑλλ. καὶ Χιακὰ Χρονικά Β', 107, ὅτι εἰς Μεσσή-  
νιον καὶ ὀχτάδα καλεῖται), ἐν Καρυαῖς Καθακλῇ (Κανελλάκη Ἀνέκδ. συλλ. σ. 189,  
ἐνθα καὶ ἐπιστροφία). Συνήθης ἐπίσης ὀνομασία τοῦ γάμου εἶναι καὶ (*ἐπιστροφία*, τὰ,  
ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίᾳ, Γραμ. 1882 ΙΔ', 596, ἐνθα καὶ  
ὀχτώμερα ἐκαλοῦντο), ἐν Ἠλίῳ (Νουμᾶς 1888 σ. 6, γινόμενα μετὰ 8 ἢ καὶ  
περισσότερας ἡμέρας) ἐν Μασίᾳ (Ὁρτυνίας 1890 σ. 112) ἐν Πρωτείᾳ Ἰωνίου  
(Πρωτ. Ἰων. σ. 15), ἐν Σαλαμῇ (Πρωτ. Ἰων. σ. 15, 16, 101), ἐν Λακ-  
κονικίῳ Μακεδονίας (πιστροφία, τοῦ γαμβροῦ καὶ πατρὸς τῆς νύμφης ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ κουμπά-  
ρου, εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ὁποῦο ἡ νύμφη ἐνέπνευσε, ἀντιθαρουμένη παρ' αὐτῆς :  
Γουσίου Πάγγ. σ. 62). Ἐν Οἰνोधτῇ τὸ ἑσπέρας τῆς τελετῆς τοῦ γάμου ὁ γαμβρὸς ἀπο-  
στέλλει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πανθεροῦ ἓνα ἀμνόν, μίαν κίτταν καὶ οἶνον, παραλαμβάνων δὲ  
τοὺς στενωτέρους τοῦ συγγενεῖς καὶ τὴν νύμφην μεταβαίνει ἐκεῖ καὶ διασκεδάζουν τὴν  
δ' ἐπομένην τὴν αὐτὴν φιλοξενίαν ὑποχρεοῦται νὰ παράσχῃ εἰς τοὺς συγγενεῖς τῆς νύμφης·  
αἱ δύο αὗται ἐπισκέψεις λέγονται *πιστροφία* (Κουκουλέ Οἶνοντ. σ. 100). Ἐπίσης ἐν Βυ-  
σσοκῇ Καλαβρύτων τὴν ἐπαύριον τοῦ γάμου τελοῦνται τὰ ἐπιστροφία, ὅπως ἀναγγελοῦν εἰς  
τοὺς γονεῖς τῆς νύμφης ἢ ἀγγεῖα ταύτης (ΔΙΕ Α', 132). Τέλος *πιστροφία* ἐν Τσιβέρι ὀνο-  
μάζουσι τὰ γλυκύσματα, ἅτινα παρασκευάζουσιν οἱ συμπέθεροι καὶ τὰ φέρουν τὴν ἐπομένην  
τοῦ γάμου εἰς τοὺς νεονύμφους ἐρχόμενοι εἰς αὐτοὺς «νὰ εἶναι στερεωμένοι» καὶ νὰ κάμουν  
«καλοὺς κληρονόμους» ('Ολύμπου 1896 Α', 286). Ἀντίμαχος παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς τῆς  
Βυρρητοῦ : ΚΠ. Σόλλ. Η', 496. Παρὰ τοῖς Νοτιοσλάβοις : Zs. Ver. Volksk. 1915 σ.  
337. Παρ' ἀρχαίοις τὰ ἀπαύλια (Πολυβ. Γ', 39. Βλ. καὶ Hermann Privatalt. σ. 277)]].

1) Χουμουόλης σ. 29—30.

2) Περὶ τῆς λέξεως βλ. Τζέτζ. εἰς Δυκοφρ. 603. R. O. Müller Die Etrusker βιβλ.  
III κεφ. 2 σημ. 6 (τ. II σ. 21. 1828).

3) [Ἐν Μακεδονίᾳ τὸ φθινόπωρον καὶ ὁ χειμὼν ('Εθν. Ἀγωγὴ 1901 σ. 138), καὶ διὰ  
τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀγ. Δημητρίου (26 Ὀκτωβρίου) χρόνος (Abbott Maced. Folk.  
σ. 155). Ἐπίσης ἐν τοῖς περὶ τὰ Βιτώλια χωρίοις οἱ γάμοι τελοῦνται συνήθως κατὰ τὰ  
μέσα τοῦ φθινοπώρου ('Ακρόπολ. φιλολ. 1888 σ. 791), καὶ ἐν Λάστῃ καλῦτερος μὴν θεω-  
ρεῖται ὁ Ὀκτώβριος (Λάσκαρη Λάστα σ. 106, 9). Κατὰ τὸ θέρος τελοῦνται συνήθως οἱ  
γάμοι ἐν Καταφυγίῳ Ὀλύμπου ('Εστία 1883 ΙΕ', 357). Ἐποχαὶ γάμοι τακτὰ παρὰ Βουλ-  
γάρους : Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 338]].



δὲ ταύτην ἐθεώρουν κατάλληλον διὰ γάμους καὶ οἱ ἀρχαῖοι<sup>1)</sup>, οἱ Ἀθηναῖοι μάλιστα Γαμηλιῶνα ἐπωνόμασεν διὰ τοὺς πολλοὺς κατ' αὐτὸν τελομένους γάμους τὸν πρὸς τὸν Ἰανουάριον ἀναλογοῦντα μῆνα. Δὲν τελοῦνται δὲ γάμοι καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας τοῦ ἔτους νηστείας, διότι ἀπαγορεύονται ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας<sup>2)</sup>. Προσέτι ὡς ἀπαίσιος καὶ δυστυχημάτων πρόξενος θεωρεῖται, ὡς ἐκ τινος δημοτικοῦ ᾄσματος ἐξάγομεν<sup>3)</sup>, καὶ ὁ κατὰ Μάιον γάμος<sup>4)</sup> ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἐνομιζέτο<sup>5)</sup>, καὶ μέχρι τοῦ νῦν εἰς πολλὰ ἔθνη ἢ πρόληψις αὐτῇ διειρηθήκη<sup>6)</sup>.

Εἰρωνικὰ ᾄσματα σαρκάζοντα τὸν γαμβρὸν διὰ τὰς φροντίδας, ὡς ἀναλαμ-

1) Ἀριστοτέλ. Πολιτ. Ζ', 15. [[Βλ. καὶ Becker-Göll Charicles III, 360 κέ. Hermann Privatalt. σ. 269 κέ. Iv. Müller Gr. Privatalt. σ. 447 c]].

2) «Οἱ οὐ δαὶ ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ γάμους ἢ γενέθλια ἐπιτελεῖν» (Λαοδικείας καν. 52 ἐν Πάλλη καὶ Πουλί Συντ. Γ', 219). [[Βλ. καὶ Πατριάρχην Μανουὴλ πρὸς τὸν Δυρραχίου (1240—5) αὐτ. Ε', 116.—Οὐδὲ ἐν Bagnes τῆς Ἑλβετίας τελοῦνται γάμοι κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστὴν (Schweiz. Arch. f. Volksk. 1912 σ. 222). Ἐν Σύμῃ δὲν νομιμύονται τὴν ἐβδομάδα τῆς νηστείας, διὰ τὴν μὴ νηστειοῦνται (Ζωγράφ. Ἀγ. Α', 213 § 33)].

3) Passow Carm. pop. σ. 338 ἀρ. 458. [[Jeannarakī Ἀσμ. κρητ. σ. 225 ἀρ. 289]].

4) [[Βλ. γενικῶς A. Παταζῆν ἐν Ἑκκλ. 1867 1Ε', 1233. Ἐν Μακεδονίᾳ μετὰ παραλληλισμὸν πρὸς ὁμοίαν πρόληψιν ἀπὸ τοῦ λαοῦ: Abbott Maced. Folk. σ. 155 κέ. Ἐν Κρήτῃ: Κρητ. Ἀστὴρ Δ', 667. Ἐν Κύπρῳ: Ἐκκλ. Ἰωανν. Κυπρ. Α', 722. Ὁ Μάιος καὶ ὁ Σεπτέμβριος θεωροῦνται ἀπαίσιος ἐν Ἑλλάδι: Ἐκκλ. 1890 Α', 2701. ἐν δὲ Ἀσία πλὴν τῶν Ἀποστόλων τῆς καὶ τοῦ Ἰούλιος ἐκκλησιᾶς ἀνὰ τὴν Ἑπείδην (ὁμοιωμένην τῇ Ῥώμῃ) γάμων ἐν διασέκτῃ ἐνίστατο (Abbott ἔνθ. ἀν.). Ἐν Κύπρῳ οἱ γάμοι τελοῦνται μετὰ τὴν πανσέληνον (αὐτ. ἔνθ. ἀν. σ. 77), ἐν δὲ Μακεδονίᾳ πληθούσης σαλήνης (Abbott ἔνθ. ἀν.). Ἀποφράδες ἀποφράδες θεωροῦνται ἡ Δευτέρα (διότι ὁ γάμος δευτερώσει: αὐτ.), ἡ Τρίτη, ἡ Τετάρτη (Bernoni Credenze popolari veneziane 1871 σ. 58). Ὅμοιος ἐν Γερμανίᾳ, Ἑλβετίᾳ (Bl. Schweiz. Arch. f. Volks. 1917 XXI σ. 12, 33 καὶ τοὺς αὐτόθι μνημονευομένους συγγραφεῖς)].

5) Ovid. Fast. V, 486 κέ. Πλουτάρχ. Ρωμ. κεφαλ. 86: «οὐ γαμοῦσιν οὐδ' ἐν τῇ Μαίῳ περιμένοντες τὸν Ἰούνιον, ὅς ἐσθλὸς ἐστί μετὰ τὸν Μάιον». [[Ὁ Ἰούνιος ἦτο μὴν ἀφιερωμένος τῇ Juno, ὡς ἐν Ἀθήναις ἐνομιμύεοντο τὸν Γαμηλιῶνα, ἀφιερωμένον τῇ Ἡρᾷ γαμηλίᾳ (Roscher Juno u. Hera σ. 66. Βλ. καὶ σ. 92)].

6) «Noces de mai, nocés mortelles» (Γαλλικὴ παροιμία: Quitard Proverbes sur les femmes etc. σ. 366). [[Καὶ ἄλλη ἀρχαία γαλλ. παροιμία: «Si le commun peuple dit vray | La mauvaise s' espouse en may» (Leroux de Lincy Le livre des proverbes français 1852 I, 71). Ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν Μάιον γάμοι δὲν γίνονται, διότι, ὡς λέγουσιν οἱ χωρικοί, εἶναι ὁ μὴν τῆς Μαρίας (Ed. du Mèril ἐν Rev. archéol. 1860 II, 93), ἢ ὁ μὴν τῶν ἐρώτων τῶν θῶων (Monnier Tradit. populaires comparées 1854 σ. 289. Zeitschr. f. deutsch. Mytholog. II, 419—420. Βλ. καὶ Nore Contumes etc. des provinces de France σ. 90). Ὅμοιος καὶ ἐν Νορμανδίᾳ ἀποφεύγουσι τοὺς γάμους κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον, διότι τὰ γεννώμενα παιδιά νομίζουσιν ὅτι εἶναι ἐπιρρεπῆ εἰς παραφροσύνην (αὐτ. σ. 242). Καὶ ἐν Ἰταλίᾳ δὲν γίνονται γάμοι κατὰ τὸν Μάιον, ὡς ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς τοῦ IH' αἰ. Carmelli (Storia di varj costumi sacri e profani etc. Venezia 1751 τ. II σ. 221)· ἐπίσης καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ (Notes and Queries I, 467 παρατίθ. ὑπὸ Ed. du Mèril ἔνθ. ἀν.). Διὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν νεωτέραν Ἀγγλίαν βλ. προσέτι Ed. du



θάψει, καὶ διὰ τὴν αἰφνιδίαν μεταβολήν, ἣτις ἐν αὐτῇ συνέβη, μεταβληθέντι ἀπὸ ἡμερίμου νεανίου εἰς ἐμπρόντιον σύζυγον, ὑπάρχουσιν ὀλίγα, ὧν ἐν ἐδημοσιεύῃ ὑπὸ Βενιζέλου<sup>1)</sup> καὶ τινὰ ὑπάρχουσιν ἀνέκδοτα.

## ΠΑΡΕΚΒΟΛΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

[| Ἀναγραφὴ τῶν συλλογῶν γαμηλίων ἁμαρτῶν κατὰ χρονολογικὴν τάξιν μέχρι τοῦ 1918.

1. C. Fauriel Chants populaires de la Grèce moderne. Paris 1825. τ. II σ. 233—243.
2. N. Tommaseo Canti popolari. Venezia 1842. τ. III σ. 92 κέ.
3. Γ. Εὐλαμπίου Ἀμάραντος. Περσούπολις 1843. σ. 48—51 (ἐκ τοῦ Fauriel).
4. J. A. Buchon La Grèce continentale et la Morée. Paris 1843 σ. 239 (μετάφρ. 1 ἔσμ.).
5. D. Sanders Das Volksleben der Neugriechen. Mannheim 1844 σ. 104 (ἐκ τοῦ Fauriel).
6. Ἰωνιά. Ἀθήναι 1846 σ. 64.
7. Th. Kind Μνημόσυνον. Leipzig 1849 σ. 20—22 (ἐκ τοῦ Fauriel).
8. Ἀντ. Μανούσου Τραγοῦδια ἔθνηκ. Κέρκυρα 1850. Β', 100—2 (ὁμοίως).
9. M. de Marcellus Chants du peuple en Grèce. Paris 1851. τ. II σ. 170—5 (ὁμοίως).
10. Πανδώρα. Σύγγραμμα περιοδικόν. Ἀθ. 1852 τ. 4 σ. 129 ἀρ. 6 (1 ἐποθινόν).
11. Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν. Ἀθῆναι 1852 τ. 4 σ. 41 (1 γαμηλίον Λέου).
12. Πανδώρα 1852 τ. 4 σ. 41 (1 γαμηλίον Λέου).
13. Πανδώρα 1852 τ. 4 σ. 510. 811—2. 511 (μετάφρ. 1 ἔσμ.).
14. Σπυρ. Ζαμπελίου Πόθεν ἦ κοινή λέξις τῶν Ἑλλήνων. Ἀθ. 1859 σ. 46.
15. Arn. Passow Τραγοῦδια Ρωμαίικα. Lipsia 1860 σ. 445—6 ἀρ. 596. 597 σ. 455—464 ἀρ. 617—620. 622—630. 631—470 ἀρ. 637 (διάφορα ἄσματα καὶ διόστιχα ἐκ προγενεστέρων συλλογῶν, τὰ πλεῖστα δ' ἐκ τῶν κατὰ τοὺς χοροὺς τῶν γάμων ἀδομένων ἀστειῶν).
16. Τριαντ. Μπάρτα Ἀναμνήσεις φιλοπάτριδος. Παρίσιος 1861 σ. 164 (1 ἔσμα).
17. Πανδώρα 1861 τ. 1Α' σ. 449 (1 ἔσμα καὶ 1 διόστ. Φιλιππουπόλεως).
18. — 1862 τ. 1Β' σ. 599—600 (Ρόδου).
19. — 1863 τ. 1Γ' σ. 471 (1 διόστ. καὶ 1 ἔσμα Λέου).
20. C. Wachsmuth Das alte Griechenland im neuen. Bonn 1864 σ. 88. 89. 98 (3 ἔσμ. ἐκ προγενεστέρων συλλογῶν ἐν γερμανικῇ μεταφράσει). σ. 99 (1 ἔσμα).
21. H. W. Stoll Ἐγχειρίδιον τῆς θρησκείας καὶ μυθολογίας τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, μεταφρασθὲν ὑπὸ Περ. Ἰασεμίδου. Ἀθ. 1865 σ. 75—6 (1 διόστ.).
22. Γ. Χρ. Χασιώτου Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν ἠπειρον δημοτικῶν ἁμαρτῶν. Ἀθ. 1866 σ. 40—51. σ. 134 ἀρ. 3. σ. 197—200 (ἀρκατὰ τοῦ γάμου, ἐν οἷς κατέταξεν, ὡς ὁ Passow καὶ τινὰ ἀστεία τοῦ χοροῦ).

Mévil Etudes d'Archéologie σ. 121. Ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ ἐννοια τῆς ἀπαγορεύσεως ἀπω-  
λέσθαι διὰ τοῦ χρόνου, ἀλλ' οὐχ ἥτιον ὑφίσταται ἔτι διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ὑπῆρξε ποτὲ  
(Tylor Civilisation primitive καφ. III τόμ. I σ. 82). Πρὸς. καὶ Abbott ἐνθ. ἀν. Βλ.  
γενικῶς καὶ Bächtold ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1913 σ. 108]].

1) Βενιζέλου Παροιμ. σ. 216.



23. *J. M. Firmenich-Richartz* Τραγούδια ρωμαϊκά. Berlin 1867 τ. II σ. 152—8 (ἐκ τοῦ *Fauriel* καὶ *Kind*).
24. *Μιχαήλ Σ. Δελέκου* Δημοτικὴ Ἀνθολογία. Ἀθ. 1868 σ. 70—71 ἀρ. 5. σ. 139—146 (26 ᾄσμ.).
25. Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν 1868 τ. I' σ. 1687 (1 διστ. καὶ 1 ᾄσμα Δευκάδος).
26. — 1869 τ. IZ' σ. 1756—7 (καὶ ἐκ ταύτης Πανδώρα 1869 τ. K' σ. 113—4).
27. Ἀοσίς, ἔφημερίς Σπάρτης 1869 καὶ Δραπετάνη, ἔφημερίς Ἀθηνῶν 1869 ἀρ. 1 (3 ᾄσμ. Ἀλαγονίας).
28. *N. Δ. Βλαχάκη* Ἡ λισοβία Σαπφώ. Ἀθ. 1870 σ. 195 (λέγιον).
29. *I. Λαμπρίδου* Ζαγορικά. Ἀθ. 1870 σ. 159 (ἐκ τοῦ *Ζαμπελίου* ἐνθ. ἀν.). 185—9 (ἐκ τοῦ *Χασιώτου* σ. 40 κέ.).
30. *Θ. Οἰκονόμου* Γραμματικὴ τῆς τσακωνικῆς. Ἀθ. 1870 σ. 47—8 (1 τσακωνικόν).
31. *I. K. Δρακίνη* Ὁ κώνωψ Ὀλύμπου καὶ Μακεδονίας. Ἀθ. 1870 σ. 165—7 (9 ᾄσμ. Κασάνδρας).
32. Κρητικὴ Μέλισσα, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἑλπίδος Μελαίνης. Ἀθ. 1873 σ. 57—9. 61—2 (β' ἐκδ. 1888 σ. 36—40. Τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως : *Elpis Melena Kreta-Biene. München* 1874 σ. 50—6).
33. Ὁ ἐν Κ/πόλει ἑλλ. φιλόλογ. Σύλλογος. Κ/πολις 1874 τ. H' σ. 275—6 (1 Μαδύτου).
34. — σ. 411—2. 417 (10 ᾄσμ. Δευκάδος συλλογῆς I. N. Σταματέλου. Βλ. καὶ ἀρ. 44).
35. — σ. 504—5 (5 ᾄσμ. Μάνης καὶ Ἀλαγονίας συλλογῆς N. Γ. Πολίτου).
36. — σ. 595—8 (17 ᾄσμ. Ραφτόνης Θεσσαλίας συλλογῆς I. K. Παγούνη).
37. *Γ. Δουκά* Φιλολογικαὶ ἐπιστολαὶ. Ἀθ. 1874 σ. 78 (1 ᾄσμα). 78 κέ. (ἄλλα γὰρ μῆλια διηγηματικά).
38. Βύρων, μνηστὴρ περιοδικῶν ἀντιγράφων. Ἀθ. 1874 τ. A' σ. 237 (1 ᾄσμα).
39. Ὁ ἐν Κ/πόλει ἑλλ. φιλόλογ. Σύλλογος. Ἀθ. 1874 τ. Θ' σ. 311—6 (5 ᾄσμ. Κασάνης καὶ Μακεδόνων).
40. *E. I. Κ[ρητικίδου]* Σαπφικά. Ἐρμούπολις 1875 σ. 24. 25. 26. 27. 29.
41. Ἀθηναίον. Σύγγραμμα περιοδικόν. Ἀθ. 1875 τ. A' σ. 92—100 (16 ᾄσμ. ποιμένων τῆς Ὀθρυος=Ἑστίης σ. 387—390).
42. *Anton Jeannarakis* ᾠσματα κρητικὰ. Leipzig 1876 σ. 202—4 ἀρ. 264. 265. σ. 212 ἀρ. 274 (παραλλαγή τοῦ ἐν Δουκᾷ Φιλόλ. ἐπισκ. σ. 78). σ. 240—6 ἀρ. 302—5.
43. *N. Γ. Πεταλά* Ἰδιωτικὸν τῆς θηραϊκῆς γλώσσης. Ἀθ. 1876 σ. 15. 24. 35. 49. 57. 74. 85. 109. 117. 129. 136 (11 διστ.).
44. Ἑστία. Ἀθ. 1877 τ. Δ' σ. 701—2 (ᾠσματα Δευκάδος συλλογῆς I. N. Σταματέλου τὰ αὐτὰ ὡς ἐν ἀρ. 34 ἐν ἄλλῃ τάξει).
45. *Bernhardt Schmidt* Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder. Leipzig 1877 σ. 180—3 ἀρ. 40—43. σ. 192 ἀρ. 55.
46. Παρνασσός, Σύγγραμμα περιοδικόν. Ἀθ. 1878 τ. B' σ. 888—5 (16 διστ. καὶ 5 ᾄσμ. Καστανορρίζου).
47. *P. Ἐλευθεριάδου* Συνασός. Ἀθ. 1879 σ. 79 (1 ᾄσμα).
48. Ἴω. *Μιχαήλ* Μακεδονικά. Ἐρμούπολις 1879 σ. 4—6. 8 (ἐκ προγενεστέρων συλλογῶν).
49. Πλάτων. Σύγγραμμα περιοδικόν παιδαγωγικόν καὶ φιλολογικόν. Ἀθ. 1879—1880 τ. B' σ. 47—9. 146—8 (ἐν μελέτῃ *Π. Παπαζαφειροπούλου* Περί γάμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἐπιζομένων παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλησι. 10 ᾄσμ. Νυμφασίας Γορτυνίας, ἀναδημοσιευθέντα ἐν τῇ Περισυναγωγῇ βλ. ἀρ. 65).
50. — 1880 τ. B' σ. 527 (1 ᾄσμα Ἀμισσῶ).
51. Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν 1880 τ. KH' σ. 58 (1 Λεισίου).



52. Π. Ἀραβαντινοῦ Συλλογὴ δημοτῶν ᾠμάτων τῆς Ἠπείρου. Ἀθ. 1880 σ. 165 ἄρ. 247. σ. 183—194 ἄρ. 283—316. σ. 200 ἄρ. 331. σ. 246 ἄρ. 414. σ. 288 ἄρ. 476.
53. Ἀντ. Ν. Σιγάλα Συλλογὴ ἑθνικῶν ᾠμάτων. Ἀθ. 1880 σ. 296—8 (κρητικά διότιχα). 503—510 (θῆρας, ὧν τὰ πλεῖστα σχολαστικά).
54. Ν. Κατράμη Φιλολογικά ἀνάλεκτα Ζακύνθου. Ζακύνθος 1880 σ. 476 (1 ᾠμα).
55. Νεοελληνικά Ἀνάλεκτα τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ. Ἀθ. 1881 τ. Β' φ. Ζ' σ. 463—6 (54 διότιχα θῆρας).
56. Ἀττικὸν ἡμερολόγιον Εἰρ. Ἀσωπίου τοῦ 1882. Ἀθ. 1881 Ἔτ. ΙΓ' σ. 291 (1 ᾠμα).
57. Ἔστια 1882 τ. ΙΔ' σ. 582 (1 εὐχετ.). 596 (1 ἀπόσπ.).
58. — 1883 τ. ΙΕ' σ. 62 (1 ᾠμα Ῥόδου).
59. — σ. 358—361 (36 Καταφυγίου τοῦ Ὀλύμπου).
60. Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀθ. 1884 τ. Α' σ. 727—8 ἄρ. 10 (1 Φερτακαίων Καππαδοκίας).
61. Παρνασσός 1885 τ. Θ' σ. 377—9 (52 διότιχα θῆρας).
62. Ἀττικὸν ἡμερολόγιον Εἰρ. Ἀσωπίου τοῦ 1887. Ἀθ. 1886. Ἔτ. ΚΑ' σ. 607—8 (2 γαμήλια βλαχοποιμένων μετὰ προσθήκης ὑπὸ τοῦ Μ. Αελέκου 4 νόθων στίχων ἐν τέλει· εἰς τινὰ ἀντίτυπα ἀποσχισθὲν τὸ φύλλον, ἐφ' οὗ τὰ 2 ταῦτα γαμήλια, ἀντικατέστη δι' ἑτέρου μετ' αὐτὴν αὐτὴν αελλίσαν, περιέχοντος ποίημα τοῦ Ἀχ. Παράσχου).
63. Δελτίον Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρίας 1887 τ. Β' σ. 502 (Φολεγάνδρου).
64. Ἑπ. Ι. Σταματιάδου Σαρμακά. Ἐν Σάμῳ 1887 τ. Α' σ. 268. 275—8. 280—2. 288. 289—294. 296—300.
65. Π. Παπαζαφειροπούλου Περιουναγωγία. Ἐν Πάτρει 1887 σ. 32—35. 37. 39—40. 43—46. 153 ἄρ. 38. 154 ἄρ. 39. 273 ἄρ. 49.
66. Μιχ. Νελέκου Ἐπιστάσεις. Ἀθ. 1888 τ. Α' σ. 155—156.
67. Ὁ ἐν Κ/πόλει ἑλλ. φιλόλογ. Σύλλογος. Ἐν Κ/πόλει 1888 τ. ΙΗ' σ. 224—7 (3 πλήρη Βυζαντίας καὶ πολλά, ὧν σημεῖα ἀναφέρον ἡ ἀρχή).
68. Ἐβδομάς. Ἐπιθεώρησις κοινωνικῆ καὶ φιλολογικῆ. Ἀθ. 1888 τ. Ε' φ. 44 σ. 6 (6 ᾠμ. Νισύρου).
69. Οἰκονομοπούλου Λερισκά. Ἀθ. 1888 σ. 82—3 (15 διστ.).
70. Π. Γ. Μακρῇ Βιβηικαὶ Σκιαγραφίαι. Τὸ Κατιρλί. Κ/πολις 1888 σ. 94—5 (8 διστ.).
71. Ι. Λαμπριδίου Ἠπειρωτικά μελετήματα. Τεῦχος ζ'. Πογωνιακά. Ἀθ. 1889 σ. 23—5 (6 ἀποσπ.).
72. Ἑμμ. Ι. Γεωργιάδου Ζίτσα. Ἀθ. 1889 σ. 47—52 (9 ᾠμ.).
73. Σωτ. Κρινοπούλου Τὰ Φερτάκαινα. Ἀθ. 1889 σ. 26 (6 διστ. λογίας προσλεύσεως).
74. Ἐπιθεώρησις Κωνσταντινουπόλεως 12 Ἰανουαρίου 1889 (1 ᾠμα).
75. Πλάτων 1889 τ. ΙΑ' σ. 84—7 (ἐκ τῆς Ἐβδομάδος τ. Ε' φ. 44 σ. 6. Βλ. ἄρ. 68).
76. Ἐβδομάς 1889 τ. ζ' φ. 25 σ. 3—4 (2 ᾠμ. καὶ 1 διστ.).
77. Ἀριστοτέλης Θεσσαλονίκης 1889 τ. Α' σ. 34 (3 ᾠμ.).
78. Ἐπὶ τὰ πρόσω 6 Ἰουλίου 1889.
79. Ὁ ἐν Κ/πόλει ἑλλ. φιλόλ. Σύλλογος. 1890 τ. ΙΒ' σ. 201—3 ἄρ. 1—20 (Νισύρου συλογῆς Γ. Παπαδοπούλου).
80. — σ. 237—8 (5 διότιχα Σύμης συλλογῆς Δημοσθ. Χαδιαρά).
81. Ἐβδομάς 1890 τ. Ζ' φ. 37 σ. 3—5 (11 ᾠμ. Ἠπείρου).
82. Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρίας 1890 τ. Γ' σ. 335. 352 (7 διότιχα Πάτρου).
83. Ἀθ. Α. Σακελλαρίου Τὰ Κυπριακά. Ἀθ. 1890 τ. Α' σ. 719—725. 727. 730—733.
84. Κωνστ. Ν. Κανελλάκη Χιακά Ἀνάλεκτα. Ἀθ. 1890 σ. 131—4. 143—8.
85. Σάλλπιγξ. Οἶκογ. καὶ φιλόλ. περιοδ. Ἀθ. 1891. Περίοδ. Β', ἔτ. Β', τόμ. Α' σ. 25 (3 ᾠμ. θῆρας).



86. Ζωγράφοις Ἀγών. Κ/πολις 1891 τ. Α' σ. 79 ἀρ. 34—6 (3 διστιχα ἐκ τοῦ Ζαμπέ-  
λίου Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδοῦ βλ. ἀν. ἀρ. 14). σ. 96—7 ἀρ. 85—9,  
σ. 101—2 ἀρ. 106—113 (Ἡπειρου).
87. — σ. 267—9. (1 Ῥόδου καὶ 26 διστιχα Τήλου).
88. Ὁ ἐν Κ/πόλει ἑλλ. φιλόλ. Σύλλογος 1891 [εἰς τὸ ἐξώφυλλον 1892] τ. ΚΑ' σ. 346—9  
(63 ὥς ἐπὶ τὰ παλὸ διστιχα Καστελορριζίου συλλογῆς Ἀχιλλ. Σ. Δια-  
μαντάρου).
89. Ἀρχαία νεοτέραις ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἀθ. 1892 τ. Α' τευχ. β': *Εὐθ. Μπον-  
τώνα* Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Βελθεντοῦ σ. 114—8 (19  
ἔσμ.).
90. Παύλου Γ. Βλαστοῦ Ὁ Γάμος ἐν Κρήτῃ. Ἀθ. 1893 σ. 31—4 (31 διστ.), 40' (9  
διστ.), 42—8 (58 διστ.), 50—1 (23 διστ.), 58 (1 διστ.), 59 (1 διστ.), 74—5  
(11 διστ.), 83 (1 ἔσμα), 89—90 (10 διστ. καὶ 1 ἔσμα), 93—7. (2 ἔσμ.  
καὶ 26 διστ.), 132—7 (τραγουδιὰ τῆς Τζόγιας), 137—9 (15 διστ.),  
141—2 (παστικά).
91. Ἑπαμ. Γ. Σταματιάδου Ἰκαριακά. Σάμος 1893 σ. 111—3.
92. G. Georgeakis et Léon Pineau Le Folk-lore de Lesbos. Paris 1894 σ. 227—  
232, 315—8 (8 ἔσμ. ἐν γαλλικῇ μεταφράσει).
93. Δωδώνη. Εἰκονογραφημένον ἡπειρωτικὸν ἡμερολόγιον. Ἔτος Α' 1896. Ἀθ. 1895 σ.  
119—121 (διστιχα καὶ ἀποσπ. Δρόβιανης Ἡπειρου).
94. Ζωγράφοις Ἀγών. Κ/πολις 1896 σ. 29—30 (διστιχα Λέσβου).
95. — σ. 50 (5 ἔσμ. ἀδόμητοι ὡς γάμοι, ὅχι εἰδικῶς γαμήλια).
96. Τὰ Ὀλύμπια. Ἐβδομαδιαία ἀντιθέσις ἐπιστολῶν 1896. Ἔτος Α' σ. 253—4, 268—9  
(2 ἔσμ. καὶ 5 ἔσμ. ἀδόμητοι ὡς γάμοι).
97. Δωδώνη. Ἔτος Β' 1899 σ. 119—122 (Ἡπειρου).
98. — σ. 170—171 (2 ἔσμ. ἀδόμητοι ὡς γάμοι).
99. Ε. Γ. Λαζαρίου Ἱστορία τῆς ἐπιστολῆς Βυζαντίου καὶ Μηδείας. Κ/πολις 1899 σ. 129  
ἀρ. 17 (παρακείμενα τῶν ἑσπερίων Φιλόλ. ἐπισκ. σ. 85—7).
100. Γ. Σαραντίδου Ἀρχελαῖον ἡμερολόγιον. Ἀθ. 1899 σ. 170, 12 (1 παιδικὸν χρηστικὸν  
ἄδομενον εἰς τὸ τέλος τῆς ἐσπερίδος τοῦ γάμου).
101. Σπαρτιατικὸν ἡμερολόγιον Μ. Γ. Θεοδοροπούλου. Σπάρτη 1899. Ἔτ. Α' 1900 σ.  
85 (1 ἔσμα).
102. Ἀστερίου Δ. Γουσίου Τὰ τραγουδιὰ τῆς πατρίδος μου. Ἀθ. 1901 σ. 22—24 ἀρ.  
37—42 (Λακκοβικίων).
103. Ἐθνικὴ Ἀγωγή. Ἀθ. 1901 τ. Δ' σ. 140, 156—7 (8 ἔσμ. Μακεδονίας).
104. Ἀρκαδικὴ Ἐπετηρίς Τ. Χ. Κανδηλώρου Τεῦχος Α' 1903. Ἀθ. 1903 σ. 74—78  
(7 ἔσμ. Μεγαλοπόλεως).
105. Ἀλήθεια Δεμησοῦ 1 Ἰανουαρίου 1903 (5 ὀλιγόστιχα περιχώρων Κ/πόλεως).
106. G. F. Abbott Macedonian Folklore. Cambridge 1903 σ. 151—186.
107. Σπ. Ἀναγνώστου Λεσβιακά. Ἀθ. 1903 σ. 245—9.
108. Μιλτ. Α. Λουλουδοπούλου Ἀνέκδοτος συλλογὴ. Βάρνα 1903 σ. 172, 178—180,  
182—187, 189—190 (Καρυῶν, ἐπαρχίας Καδακλή).
109. Hubert Pernot Rapport sur une mission scientifique en Turquie. Paris  
1903 (ἐν Nouvelles Archives des Missions Scientifiques τ. XI)  
σ. 190—200 ἀρ. 66—77.
110. Νικ. Γ. Λάσκαρη Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖά της. Μέρος Β'. Πύργος [1904:] σ.  
100—108. (βλ. καὶ ἀρ. 126, 136).
111. Ὁ Νουμᾶς. Ἐφημερίδα πολιτικῇ - κοινωνικῇ - φιλολογικῇ. Ἀθ. 1904 χρόνος Β' ἀρ.  
114 σ. 7 (2 ἔσμ.).
112. Ἡμερολόγιον Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων τοῦ 1905. Ἔτ. Α'. Β/πολις  
1904 σ. 376 (1 ἔσμα).



113. *P. Kretschmer* Der heutige lesbische Dialekt. Wien 1905 σ. 549 (1 ἔσμα), 550—2 (ἑτερά τινα διόστιχα ἀναμίξ μετ' ἄλλων).
114. 'Ο Νουμᾶς 'Αθ. 1905 χρόνος Γ' ἀρ. 148 σ. 10 κέ. (3 ἔσμ., 10 διόστ.).
115. 'Ο Πύργος, ἐβδομαδιαία ἐφημερίς 1905. "Ἔτος Β' 24 Μαρτ. ἀρ. 100 σ. 2 (3 ἔσμ.), 8 'Απριλ. ἀρ. 102 σ. 3 (2 ἔσμ.), 15 'Απρ. ἀρ. 103 σ. 2 (3 ἔσμ.), 28 Μαΐου ἀρ. 109 (4 ἔσμ.).
116. *Γεωργ. Δ. Παχτίκου* 260 θημῶδη ἑλληνικά ἔσματα. 'Αθ. 1905 τ. Α' ἀρ. 12, 19, 22, 31, 41, 44, 45, 47, 48, 51, 59, 68, 73, 86, 90, 111α, 136, 137, 150, 196, 213, 222, 238, 239, 246.
117. *N. Tommaseo* Canti popolari greci tradotti ed illustrati da — con copiose aggiunte ed una introduzione per cura di *Paolo Emilio Pavolini*. Milano - Palermo - Napoli [1905] σ. 151—2 ἀρ. 145—8. σ. 156 ἀρ. 151—2 (ἐκ τοῦ *Tommaseo* ἀρ. 18, 92, 93. *Passow* ἀρ. 622. 'Αρχ. νεωτ. ἑλλ. Α', β', 114, 4, 116, 13).
118. 'Αρχαδικὴ 'Επετηρίς *T. X. Κανδηλώρου*. 'Αθ. Τεῦχος Β' 1906 σ. 182—4 (3 ἔσμ. καὶ 7 διόστ. 'Αρχαδίας).
119. [*L. Salvator*] Parga. Prag 1907 σ. 31 (4 διόστ. μετὰ γεσμ. μεταφρ.).
120. Φόρμυξ 1907. Περίοδ. Β', ἔτ. Β' τεῦχ. Α' σ. 13 (μετὰ μουσικῆς).
121. Ξενοφάνης. Σύγγραμμα περιοδικόν. 'Αθ. 1907 τ. Δ' σ. 235 (3 διόστ. Λιδαίου).
122. Μακεδονικὸν ἡμερολόγιον. 'Αθ. "Ἔτος Α' 1908 σ. 212 (4 ἔσμ.).
123. Κρητικὸς Ἀστὴρ. 'Εν Χανίοις 1908. "Ἔτος Β' ἀρ. 37 σ. 287 (ἐκ τοῦ *Βλαστοῦ* 'Ο γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 83).
124. Παράρτημα Φόρμυγος μουσικόν. 'Αθ. 1908 τεῦχ. Β' σ. 1—6 (5 ἔσμ. Κρῶμυνης εἰς ἐκκλησιαστικὴν ἀποστολὴν).
125. — σ. 12 σ. 67—71 (6 ἔσμ. Κρῶμυνης εἰς ἐκκλησιαστικὴν ἀποστολὴν).
126. *Νικ. Γ. Λάσκαρη* 'Η Λάστα καὶ τὰ μνημεῖά της. Μέρος Β'. Πύργος 1908 σ. 345—6 ἀρ. 4 (1 ἔσμ.). (Βλ. καὶ ἀρ. 126, 127).
127. *Φαίδωνος Γ. Κουκουλέ* Οἰνοντυιακά. 'Εν Χανίοις 1908 σ. 95—7, 99—100 (11 ἔσμ., 2 διόστ.).
128. Μακεδονικὸν ἡμερολόγιον 'Αθ. 1908. "Ἔτος Β' 1909 σ. 211, 213—215, 217—220, 222, 224—5 (τὰ πλεῖστα ἐκ τοῦ *Abbott* βλ. ἀνωτέρω ἀρ. 106)
129. Κυθηραϊκὴ 'Επετηρίς *Διονυσίου Σ.* 'Αλβανάκη. "Ἔτος Α' 1909. Κύθηρα 1909 σ. 94 (1 ἔσμ.).
130. 'Ακρόπολις. 'Αθήναι 26 'Απριλίου 1909 σ. 4 (4 ἔσμ.).
131. Νέα Ζωή. 'Αλεξάνδρεια 1909 "Ἔτ. Ε' σ. 235—8, 277—280 ('Ρόδου).
132. 'Ο ἐν Κ/πόλει ἑλλ. φιλόλογ. Σύλλογος 1909 τ. ΑΑ' σ. 151 ἀρ. 12 (1 'Ρογυῖας Κρήτης).
133. Λογογραφία. 'Αθ. 1909 τ. Α' σ. 310—320 (23 ἔσμ. Λευκάδος).
134. — σ. 357 (ἐκ τοῦ *Δακίδου* βλ. ἀν. ἀρ. 99. Πρὸς. καὶ σ. 646 ἀρ. 73).
135. *Γ. Παπαδοπούλου* Γενικὴ περιγραφὴ Νισύρου. Νίσυρος 1909 σ. 59—60, 61, 64—7.
136. *Ν. Γ. Λάσκαρη* 'Η Λάστα καὶ τὰ μνημεῖά της. Μέρος Ε'. Πύργος 1909 σ. 452 ἀρ. 20 (1 ἔσμα). (Βλ. καὶ ἀρ. 110, 126).
137. *Ν. Βακαλοπούλου* 'Ο Συλλαῖος. Πρωτότυπος ἀσιατικὴ μυθιστορία. Σμύρνη 1909 τ. Α'—Δ' σ. 291—2 (1 ἔσμα).
138. *Δ. Κ. Ψιμοπούλου* Λαϊκὰ ἐθιμοτυπία. Καρδίτσα 1909 σ. 27—8, 31, 34, 36, 40, 46—7 (11 ἔσμ.).
139. 'Αριστ. *Κρίαρη* Κρητικὰ ἔσματα. 'Εν Χανίοις 1909 σ. 160, 162—4 (τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ ἀδόμενον ὡς γαμήλιον), 175, 196, 232.
140. Κρητικὴ Στοὰ *Γ. Δ. Μουρέλλου*. 'Ηράκλειον 1909 ἔτ. Β' σ. 119, 121 (ἀποσπ. 3 ἔσμ.).



ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ



141. Ἑθνικὸν Ἡμερολόγιον *Κωνστ. Φ. Σκόκου* τοῦ 1910. Ἀθ. 1910. Ἔτ. ΚΕ' σ. 363—4, 366—8 (8 ἔσμ. Βελδεντοῦ. Τὰ αὐτὰ καὶ ἐν Μικρασιατικῇ Ἡμερολογίῃ *Ε. Σ. Σβορώνου* 1910 σ. 219—228).
142. Λαογραφία. Ἀθ. 1910 τ. Α' σ. 622—3 ἄρ. 41. 644—5 ἄρ. 70 (2 ἔσμ. Σωξοπόλεως).
143. — τ. Β' σ. 56—9 (9 ἔσμ. Γκιουμουλτζίνας).
144. — σ. 399—404 (22 ἔσμ. καὶ διστ. Βουρδούρων Κυνουρίας).
145. — σ. 434—446 (31 ἔσμ. Κουτσολάχων Σαμαρίνας).
146. *Χρ. Ἀποστολίδου* Ἄσματα καὶ χοροὶ κυπριακοί. Λεμεσὸς Κύπρου [1910] σ. 1—5.
147. *Κ. Α. Ψάχου* Δημιῶδη ἄσματα Σκύρου. Ἀθ. 1910 σ. 8. πρὸλ. καὶ 36—7 (1 πατινάδα τοῦ γάμου εἰς βυζαντινὴν καὶ εὐρωπαϊκὴν παρασημαντικὴν).
148. Κρητικὴ Στὰθ *Ι. Δ. Μουρέλλου* 1911 ἔτ. Γ' σ. 25—7 (1 ἄσμα καὶ 7 διστίχα Κρήτης).
149. Χιακὰ Χρονικὰ *Κ. Ἀμάντου*. Ἀθ. 1911. [Α'] σ. 82 (1 διστ.).
150. Λαογραφία Ἀθ. 1911 τ. Β' σ. 605—6 (9 διστ. Ἴου).
151. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Ἀθ. 1912. Ἔτος Ε' 1912 σ. 213—222 (20 ἔσμ. Κουτσολάχων Βλάτσης Μακεδονίας).
152. Ῥοδιακὸν Ἡμερολόγιον 1912. Ῥόδος. Ἔτος Α', τ. Α' σ. 93—4. 95—6 (Ῥόδου).
153. *Α. Ι. Παρχαρίδου* Ἱστορία τῆς Κρώμνης. Ἐν Τραπεζοῦντι 1912 σ. 112 κέ. (4 ἔσμ. καὶ 41 διστ.).
154. Μουσικὴ, εἰκονογρ. μουσικοφιλολογ. περιοδικόν, Κ/πολις 1912. Ἔτ. Α' σ. 184 (ἄρ. 72). 187 (1 ἄσμα Ῥόδου μετὰ μουσικῆς).
155. — 1913. Ἔτ. Β' σ. 91 (ἄρ. 192). 96 (1 ἄσμα Πύργου Δέρκων μετὰ μουσικῆς).
156. *Μ. Γ. Μιχαηλίδου* Καρπαθιακὰ βλάχικα ἄσματα (Κων/πολις) 1913 σ. 65—70 (56 διστ.).
157. Λαογραφία. Ἀθ. 1913 τ. Δ' σ. 115—7 (3 ἔσμ. Κεραυρίων καὶ Ἀγίου). σ. 142 ἄρ. 121 (5 διστ. Ἀργους).
158. — σ. 163—4 ἄρ. 111 (2 ἔσμ. Ἀγίου καὶ 2 ἔσμ. Κεραυρίων).
159. — 1914 τ. Δ' σ. 511—512 (1 βλάχικον καὶ 7 βλάχικα ἄσματα βλαχοφύων Πίνδου).
160. Μικρασιατικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ 1914. Ἐν Σάμῳ 1914 τ. Η' σ. 340—3 (διάφορα διστίχα Περγάμου, πρὸ καὶ μετὰ μουσικῆς).
161. Μουσικὴ. Κ/πολις 1914. Ἔτ. Γ' σ. 17. 26 (1 ἄσμα Βιθυνίας μετὰ μουσικῆς). 196. 205 (3 ἔσμ. Βασιλικῷ Θράκης μετὰ μουσικῆς).
162. *A. J. B. Wace and M. S. Thompson* The Nomads of the Balkans. London 1914 σ. 277—9 (9 ἔσμ. Σαμαρίνας).
163. *Ν. Γ. Πολίτου* Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἀθ. 1914 σ. 177—182 ἄρ. 136—147 (β' ἐκδ. 1925 σ. 197—203).
164. Λαογραφία 1915 τ. Ε' σ. 12. 28—32. 35—9. 41—44 (28 ἔσμ. καὶ διστ. Ἠπείρου).
165. — σ. 88 ἄρ. 65. σ. 111—114 ἄρ. 103—7. σ. 109—110 (8 ἔσμ. Τσονμέρκων).
166. — σ. 160—3 (11 ἔσμ. Ἀρκαδίας).
167. — 1916 τ. Ε' σ. 573 ἄρ. 22 (1 Βουρδούρων Κυνουρίας).
168. — 1917 τ. Γ' σ. 158 ἄρ. 14 (1 Χασίων Μακεδονίας).
169. — 1918 τ. Γ' σ. 637 ἄρ. 5 (1 Πατρῶν)]].



## ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[[Ἐκ τῶν ἀνεκδότων σημειώσεων, αἵτινες θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν ἀνασύνταξιν καὶ συμπλήρωσιν τῆς περὶ «Γάμου παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσι» πραγματείας, πλὴν τῆς ἀναγραφῆς τῶν περὶ γάμου ἢ γαμῶν ἐθίμων διαλαβόντων παρατίθενται ὧδε καὶ μαρτυραὶ συμπληρωματικαὶ εἰς τὰ περὶ καταχυσμάτων (βλ. ἀν. σ. 272—275) καὶ ἐλέγχου ἀγνείας τῆς νόμφης (βλ. ἀν. σ. 302—303), ὡς καὶ τινες ἄλλαι περὶ ἐθίμων ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατούντων, περὶ ὧν δὲν γίνεται λόγος ἀνωτέρω.

Γενικῶς περὶ γάμου βλ. Chateaubriand Le Génie du christianisme μέρ. Α', βιβλ. 2', κεφ. 7—10. Guhecnatis Storia comparata degli usi nuziali in Italia e presso gli altri popoli Indo-europei. II<sup>a</sup> edizione. Milano 1878. Ch. Letourneau L'évolution du mariage et de la famille. Paris 1888. Th. Achellis Die Entwicklung der Ehe 1893. J. Kohler Zur Urgeschichte der Ehe. Totemismus, Gruppenehe, Mutterrecht. Stuttgart 1897. L. Tillier Le Mariage, sa genèse et son évolution. Paris 1897. Jul. Burghold Ueber die Entwicklung der Ehe. Breslau 1902. C. Pascal Fatti e leggende di Roma antica 1903 σ. 7—15 (περὶ θεοτήτων τοῦ γάμου Consus καὶ Talassius καὶ περὶ περιλειμμάτων παλαιῶν ἐθίμων τοῦ γάμου). Reinach Cultes, mythes et religions. 1905 τ. I σ. 111—121 (L'origine du mariage). Sartori Sitte und Brauch τ. I. Lpz. 1910. Schrader Reallexikon der indogermanischen Altertümer λ. Heirat. Heiratsalter (καὶ τοὺς αὐτοὺς ἀποφαινοὺς συγγραφεῖς). Πρὸς. καὶ Winternitz Das altindische Hochzeitritual mit Beschreibung der Hochzeitsebräuche bei den übrigen indogermanischen Völkern. V. Heckschiffen Me 1. Akademie der Wissenschaften, Wien 1892 σ. 114 καὶ 115. Schuchardt Zum altindischen Hochzeitritual ἐν Wiener Zts. für die Kunde des Morgenlandes τ. XVII σ. 136 κέ. 211 κέ.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους: Σάθα Βυζαντ. θέασις σ. Ε' κέ. (Δ' ἑκατ.). Θεοφύλ. Συνοκταί. Α', 10 σ. 51 κέ. Bonn. σ. 57 κέ. De Boor (Βασιλικὸν γάμοι τοῦ Μαυρικίου καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου· σπουδαιστάτη περιγραφὴ, διότι ἐξ αὐτῆς διδαχόμεθα πολλὰς λεπτομερείας τῆς ἱεροτελεστίας καὶ τῆς γαμηλίου ἐορτῆς). Βλος βασιλεὺς Θεοφάνης 10—11 ἐν Kurtz Zwei griechische Texte über die heilige Theophano σ. 6 (γάμος Λέοντος Γ' καὶ Θεοφανοῦς). Κωνστ. Πορφυρογεννήτου Ἐκθ. βασιλ. τάξ. Α', 39 σ. 196 κέ. Bonn («Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐπὶ στεφανώματι βασιλέως»). Α', 81 σ. 379 («Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐπὶ νυμφαγωγίᾳ»). Α', 82 σ. 380 («Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν εἰς στεφανώμα»). Φελλοῦ Ἐπιστ. 83. 84 ἐν Σάθα Μεσ. Βιβλ. Ε' σ. 318—24. Βέλθανδρος στ. 1022—1047. 1323 κέ. σ. 158—9. 168 Legrand. Κατακονύην. Γ', 95 σ. 587 κέ. Bonn. Εἰδήσεις καὶ περιγραφαὶ νεοελληνικῶν ἐθίμων: Lebrun Voyage au Levant 1714 σ. 153. Guy's Voyage littéraire en Grèce. 1776 τ. I σ. 254 κέ. Sonnini Voyage en Grèce et en Turquie 1801 τ. II σ. 134 κέ. Pouqueville Voyage en Morée 1805 τ. I σ. 312—4. Douglas An essay on certain points of resemblance between the ancient and modern Greeks. 1813 σ. 109—117. 170 κέ. Pouqueville Voyage dans la Grèce. 1820 τ. I σ. 382 κέ. τ. IV σ. 130. Fauriel Chants populaires de la Grèce 1824 τ. I σ. XXXIV—XXXVII (τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως Müller σ. XX.—Τὴν περιγραφὴν τοῦ Fauriel ἀκολουθεῖ καὶ ἡ Dora d'Istria Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ γυναικῶν Βιβλ. Ε', ἐπιστ. 6, τ. Α' σ. 334—7 μεταφρ. Αἰμιλίας Σκουζέ). Ukert Bilder von Griechenland. 1833 σ. 140—151. Le Magasin universel. Paris 1834 τ. I 4<sup>o</sup>. 12, 13 σ. 94. 110—111. Bowen Mount Athos, Thessaly and Epirus. Lond. 1852 σ. 174—7. Edm. About La Grèce contemporaine (α' εκδ.) 1852 κεφ. IV §§



2. 3. 4. *N. Landerer* Ueber die Gebräuche bei der Hochzeitsfeiern der Griechen und Albanesen in Ausland 1856 σ. 813—6. *H. Mathieu* La Turquie et ses différents peuples 1862 τ. II σ. 90. *Dunay* Les Grecs modernes (extrait de la Semaine universelle), Bruxelles 1882 σ. 16—21. *Curt Wachsmuth* Das alte Griechenland im neuen. 1864 σ. 81 κέ. *Zecchini* Quadri della Grecia moderna 1866 σ. 297—329 (XVI. La scelta dello sposo e i matrimoni in Grecia). *Χαο. Πούλιου* Περί της καταγωγής τοῦ γένους τῶν νῦν Ἑλλήνων. 1870 σ. 31—36 (μετατυποθέντα καὶ ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν 1870 τ. II σ. 2060—2). *N. Γ. Πολίτου* Ὁ γάμος παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσιν ἐν Παρθενῶν 1871 τ. Α' σ. 335—340 (ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνωτέρου πραγματείας). *Θ. Λάζου* Οἱ γάμοι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις Ἑλλήσιν ἐν Ἰλισσῷ (περιοδ. συγγράμματι Ἀθηνῶν) 1871 τ. Γ' σ. 167—8. *Ida u. Otto von Reinsberg-Dürig* feld Hochzeitsbuch. Brauch und Glaube der Hochzeit bei den christlichen Völkern Europas. Leipzig 1871 σ. 56—9 (μετ' εἰκόνας Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ *Pouqueville* Voyage en Morée, τῶν συλλογῶν ἡμερῶν *Fauriel* - μεταφρ. Müller - , *Tommaseo*, Kind Anthologie 1861 καὶ χειρογράφων ἀνακοινώσεων Ἐπαρ. Μεταξά ἐκ Κεφαλληνίας). *Θεοδ. Β. Βενεζέλου*. Περί τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. 1873 σ. 35—41. *A. de Gubernatis* ἔνθ. ἀν. (τινὰ ἑλληνικά ἐκ τοῦ *Zecchini* Quadri della Grecia). *Ph. Sakellarios* Die Sitten und Gebräuche der Hochzeit bei den Neugriechen, verglichen mit denen der alten Griechen. Halle 1880. *O. Ernst* Neugriechische Familien- und Kirchenfeste ἐν Unsere Zeit 1881 II, 616—9. *A. A. Λαοπόπουλος* ἐν Ἐπιθεωρήσει πολιτικῇ καὶ φιλολογικῇ 1883 σ. 106—8. *Εὐστ. Γ. Ἀρίστου* Διάκοσμος. Κ/πολις 1890 σ. 3—11. *N. Γ. Πολίτου* Γαμήλια σύμβολα ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν. Πανεπ. 1906 Γ' σ. 111 κέ. (=Λογρ. Σύμμ. Β', 218—267. *K. Ρωμαίου* Ἐπὶ τῷ γάμῳ ἐν Λογρ. Ζ', 346—368.

*Κατὰ τόπους. ΑΤΤΙΚΟΒΟΙΤΗΣ* *Chandler* Travels in Asia Minor and Greece II, 169 κέ. (γ' ἐκδ. 1814 σ. 322) καὶ ἑλληνικῆς μεταφρ. 1866 III, 58—9). *New York* *Magazine* Ἰούλιος 1829 σ. 298 καὶ ἑξ. *Ἐκ τῶν ἑλληνικοῦ ὀργανισμοῦ* 1829 σ. 299. *19. Ausland* 1838 ἀρ. 228—229. *Ἐκ τῶν ἑλληνικοῦ* *Modern Greece. A narrative of a residence and travels in that country, with observations on its antiquities, literature, language, politics and religion.* New-York 1856 σ. 88—98. *A. Γο. Κρατιτοπούλου* Ἀθηναϊκά. Γάμοι ἐπὶ τῷ ἑλληνικῷ κράτει ἐν Ἑστία 1882 τ. ΙΔ' σ. 579—583, 592—598. *Τοῦ αὐτοῦ* Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων 1889 Α', 202 κέ. *W. Miller* Greek life and country. London 1905 σ. 88—91. (σ. 91 κέ. ἐπαρχικῶν). — *A. Γο. Κρατιτοπούλου* Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων 1892 Γ', 229—234 (Ἀμαρουσίου). *Ι. Καραϊσκάκη* Ἔθιμα χωρικῶν τῆς Ἀττικῆς. Ὁ γάμος ἐν Ἑστία 1881 τ. ΙΒ' σ. 601—3 (Κρατεάς καὶ παρακειμένον χωρίον). *Κοσμάκης*. Ὁ γάμος ἐν Κρατεά ἐν Ἑστία 25 Ἰανουαρίου 1895. *Π. Α. Φωφίση* Γάμος καὶ γαμήλια σύμβολα παρὰ τοῖς ἀθανοφάνοις τῆς Σαλαμίνος ἐν Λογρ. τ. Θ' σ. 507—563. *L. Ross* Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland ἐν *R. Preut* Deutsches Museum 1854 ἀρ. 36. *Βλατιέρως* Berlin 1862 σ. 58—60 (Λεβαδείας). *Nitz* Ἐφημερίς 29 Ἀγούστου 1886 σ. 3 (Ἀραχίδης Λεβαδείας). *J. Buchon* La Grèce continentale et la Morée. 1843 σ. 228—240 (ποιμένων Χαιρωνείας). — *ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ* *Λεξίκον* Δημοτικῇ Ἀνθολογία 1852 σ. 13—21 (Κορινθίας. Βλ. καὶ ἐκδ. 1868 σ. 139 κέ.). *Carnarvon* Reminiscences of Athens and the Morea. Lond. 1869 σ. 79—82 (Ἀργολίδος). *N. Α. Ἀντωνοπούλου* Ἐνας γῆρος στὸ Τουέρι ἐν Ὀλυμπίαις 1896 τ. Α' σ. 243—6, 253—4, 262—3, 268—9, 286—7. *Γ. Α. Κριεζή* Ἱστορία τῆς νήσου Γόθρας πρὸ τῆς (ἑλληνικῆς) Ἐπαναστάσεως. Πάτριαι 1860 σ. 197—209. *Ιημ. Παπαγιωάννου* Τὰ κατὰ τὸν γάμον ἔθιμα ἐν Βυσομαζ τῶν Καλαβρυτῶν ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρίας τ. Α' σ. 122—133. *Α. Παπαντωνίου* Ἡ τελευταίη τοῦ γάμου ἀνὰ τὰ χωρία τῆς Μεγαλοπόλεως ἐν Ἀρκαδικῇ Ἐπετηρίδι *Τ. Χ. Κανδηλάου* 1903 τ. Α' σ. 73—9. *Τοῦ αὐτοῦ* Γαμήλια ἔθιμα, προσόσεις, ἐθολογία χωρικῶν Ἀρκάδων αὐτ. 1906 τ. Β' σ. 182—5. *N. Ι. Λάσκου* Ἡ Λάσκα καὶ τὰ μνημεῖά τῆς σ. 99—115. *Π. Ποπο-ζαρεφραπούλου* Περί γάμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἐπιζυγμένων πᾶρά τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσιν (ἐν

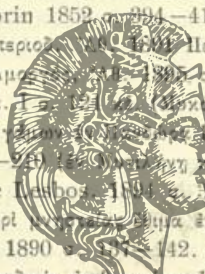


Νομφαία τῆς Γορτυνίας) ἐν Πλάτωνι 1879 τ. Β' σ. 45—9. 145—153. Τοῦ αὐτοῦ Παριου-  
 κωγῆ σ. 27—57 (ἀνατόψεις τοῦ προηγουμένου μετὰ τινων προσθηκῶν) ἐξ αὐτοῦ δὲ Μ. Γ.  
 Δήμια Νεοελληνικά ἔθιμα τοῦ γάμου ἐν Ἀττικῇ ἡμερολογίῳ 1889 σ. 102—112). Ἐπ. Γ.  
 Παπαμιχαήλ Ὁ γάμος ἔς τοῦ Βοῦρβουρα τῆς Κυνουρίας ἐν Λαογρ. Β', 399—404. Κοικουλιὲ  
 Ὀθωννειακά σ. 93—100. *Saint-Sauveur Voyage historique, littéraire et pittores-*  
*que dans les isles.* Paris, an VIII (1800) τ. III σ. 369—370 (Μάνης). *Dime et Ni-*  
*colo Stephanopoli Voyage en Grèce.* Paris an VIII (1800) τ. II σ. 1—13 (ἀν.).  
 Ἰεζ. Βαλαριδιώτης ἐν Νέῃ Σιδῶνι 1907 τ. Γ' σ. 1119—1121 (Γιάννινα Καλαμάτας).—  
 ΕΠΤΑΝΗΣΟΣ: *Saint-Sauveur* ἔνθ. ἀν. τ. II σ. 41 κέ. (Κερκύρας). *Théotoki Détails*  
*sur Corfou.* 1826 σ. 119—120. (*Αἰωνόμην*) Descrizione d'una cerimonia nuziale  
 celebrata in Corfù il 12 Agosto 1863, Corfù 1863 (περιγραφή γάμου ἀνωτέρας τά-  
 ξεως συνήθεις ἐθιμοτυπία). [*Salvator*] Paxos σ. 86—7. Α. Παπαδοπούλου Vreto Memo-  
 ria su di alcuni costumi antichi tuttora esistenti nell' isola di Leucade, 1825  
 σ. 26—39. Ι. Ν. Σταματίδου Ὁ γάμος τῶν χωρικῶν τῆς Λευκάδος ἐν Ἐφημερ. Φιλεκα-  
 θῶν 1868 ἔτ. ΙΓ' σ. 1687 (ἐκ ταύτης δὲ μετὰ τινων προσθηκῶν ἐν Ἑλλ. Φιλολογ. Συλλόγῳ  
 Κιπώσεως 1874 τ. Η' σ. 410—412 καὶ ἐν Ἑστία 1877 τ. Δ' σ. 701—702). Εὐστ. Γ. Πο-  
 λίων Ὁ γάμος ἐν Λευκάδι ἐν Λαογρ. Α', 308—320. *Saint-Sauveur* ἔνθ. ἀν. τ. III σ.  
 366 (Κυθήρων).—ΡΟΜΕΛΗΣ: Ε. Α. Παρὶ τοῦ γάμου τῶν ποιμένων τῆς Ὄθρυος ἐν Ἀθη-  
 ναίῳ 1875 τ. Δ' σ. 89—101 (=Ἑστία 1877 τ. Γ' σ. 386—390. Νεολόγου ἐβδομαδιαία Ἐπι-  
 θεώρησις 1894 τ. Γ' σ. 938—9. 948. 965—8). Ἀθ. Κάρις Παρὶ τῶν ἡθῶν καὶ ἐθιμῶν  
 τοῦ χωρίου Σβεδελίκου τῆς ἐπαρχίας Δωριδος ἐν Ἐπιθεωρήσει πολιτικῇ καὶ φιλολογικῇ 1882  
 τ. Γ' σ. 58—9. Αἰλ. Μικρά Ιστορία, διήγημα ἐν Ἐφημερ. 1889 τ. Γ' ἀρ. 25 σ. 2—4.  
 ἀρ. 26 σ. 1—1 (χωρίου παρὰ τὸν Ἀχελῷον).—ΣΥΛΛΟΓΑΙ: Σουλ. Βίον Τὰ κατὰ τὸν  
 γάμον ἔθιμα ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ τοῦ Πηλίου ἐν Ἐφημερ. 1889 τ. Γ' σ. 643—5.—ΘΠΕΙΡΟΣ:  
 Γεωργίου Παλιουρίτου Ἀρχαιολόγια ἑλληνικῆ ἐν Ἐφημερ. 1891 τ. Γ' σ. 21 (Κεφάλαιον περὶ γάμου  
 τοῦ Ἑλλ. ἀνὴρος καὶ γυναίκας ἐν παλαιοῖς περὶ τῶν ἀνὴρ καὶ γυναίκα καὶ ἑθιμῶν  
 ἡρώτων) Ἡ Πηλείος: Ἡθὴ καὶ ἔθιμα αὐτοῦ καὶ τῶν Ἰωαννίνων ἐν Ἑπτακτῇ  
 1878 σ. 201—4. Α. Α. Παπαμιχαήλου Ἡθὴ καὶ ἔθιμα τοῦ γάμου τοῦ Παραμυθίας ἐν Θε-  
 σπρωτίᾳ ἐν Νεολόγου ἐβδω. Ἐπιθεωρ. 1892 τ. Α' σ. 222 κέ. Χρηστοβασιλῆ Ὁ γάμος καὶ  
 τρεῖς ἐπαρχίαι τῆς δούλης Ἡπειρος ἐν Ἀκροπόλει ἐν Ἐφημερ. 1888 ἔτ. Α' σ. 605—6 (ἐν  
 ἐπαρχία Κορσέντων, Ἀνω Τσαμίχου καὶ Ζαγορίου). Γ. Λασιώτου Παρὶ Ζαγορίου ἐν Χρ-  
 στήνῃ 1886 τ. Δ' σ. 13—14. Ι. Λαμπροῦ Ζαγοριακά 1870 σ. 177—190. Τοῦ αὐτοῦ  
 Πηπειρ. μελετήματα τεύχ. Γ' 1888 σ. 56—7 (ἐν Τσαρκοβίτῃ). τεύχ. Ζ' σ. 22—5 (ἐν  
 Πορτωνίῳ). Γ. Ζηκίδου Ἐθιμα τοῦ γάμου ἐν Βουσαῇ ἐν ΚΠ. Συλλ. III', 222—7. Ἐμ. Γ.  
 Γεωργιάδου Ἡ Ζίτσα σ. 47—52. Δωδώνη 1896 σ. 119—121 (Δρόβιανης). Ἀλ. Γεωργιάδου  
 Ἡθὴ, ἔθιμα κλπ. Χιμαραίων. Τὰ κατὰ τὸν γάμον ἐν Ζωγρ. Ἀγῶνι 1891 τ. Α' σ. 206—8.  
 —ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ: Ἰω. Μιχαήλ Μακεδονικά. Ἐρμούπ. 1879 σ. 1—17. Ι. Πρωΐον Γα-  
 μήλια ἦθη καὶ ἔθιμα ἐν Μακεδονίᾳ ἐν Ἐθνικῇ Ἀγωγῇ 1901 τ. Δ' σ. 108—110. 122—4.  
 138—140. 156—8. Γ. F. Abhoff Macedonian Folklore σ. 147—191 (καὶ ἀνευθέα  
 μετὰφρασις ἐπὶ Ζ. Μ. Κοιτῶν ἐν Μακεδ. ἡμερολ. 1909 σ. 208—227, περὶ ἧς βλ. Λαογρ.  
 Α', 401). Α. Κοιτῶν Ἡθὴ καὶ ἔθιμα τοῦ γάμου ἐν Μακεδονίᾳ 1870 σ. 74—84  
 (Αἰτωλῶν) ἐμμέτρως). Γ. Παπαγεωργίου Ὁ γάμος ἐν Καταφυγίῳ τοῦ Ὀλύμπου ἐν Ἑστία  
 1883 τ. ΙΕ' σ. 357—361. Ν. Α. Χαρισίου (Ὀλυμπίου) Ἡθὴ καὶ ἔθιμα ἑλληνικά. Ὁ γά-  
 μος ἐν Βελῆενδῳ τῆς Μακεδονίας ἐν Μικρασιατικῇ ἡμερ. Ε. Σ. Σβορώνου 1910 σ. 219—  
 229. Γ. Γ. Ἀντωνιάδου Ὁ γάμος ἐν Βελῆενδῳ ἐν ἡμερολ. Σκόκου 1910 σ. 362—8 (σχε-  
 τὴν ἀντιγραφή τοῦ προηγουμένου). Α. Κ. Ραΐφου Τὰ ἔθιμα τοῦ Βουρβούσκου τῆς Μακεδο-  
 νίας ἐν Πύρρῳ (ἔφημ. Ἀθηνῶν) 1905 ἔτ. Β' ἀρ. 99. 100. 102. 103. 106. 109. Κ. Γκ.  
 Τελετὴ γάμου παρὰ τοῖς περὶ τῶν Βιτωλίων χωρικοῖς ἐν Ἀκροπόλει φιλολογικῇ 1888 σ.  
 791—2. Μ. Γάμος ἐν Λαχῶν ἐν Μακεδον. ἡμερολ. 1911 ἔτ. Δ' σ. 236—8. Ἰω. Λα-  
 κωνίου ἔνθ. ἀν. σ. 157—164 (Κασσάνδρας). Δοτ. Α. Γουσίον Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα,



Λακκοδηρίων τοπογραφία, ἦθη, ἔθιμα καὶ γλῶσσα. Λιψία 1894 σ. 55—62. Στ. Κομμανοῦ  
 Στρατῆς Καλοπείριος<sup>2</sup> σ. 174—185. <sup>3</sup> σ. 197—207 (Σερρών).—ΘΡΑΚΗΣ καὶ ΑΝΑΤΟΛ.  
 ΡΟΥΜΕΛΗΣ. Κων/πόλεως: *Schweiger* Neue Reisebeschreibung nach Constanti-  
 nopol, 1608 σ. 222 κέ. *Domer* Diary of a tour in Greece, Turkey etc.<sup>3</sup> Lond.  
 1842 τ. I σ. 125—9. Στίλ. Κρυακίδου Τὰ κατὰ τὸν γάμον ἔθιμα ἐν Γκιουμουλτζίνῃ  
 ἐν Λαογραφίᾳ τ. Β' σ. 48—59. Σ. Α. Μανασσίδου Ἔθιμα καὶ μαγγανεῖαι. Ἐν Φέρραις  
 καὶ τοῖς περιχώροις αὐτῆς. 2. Γαμήλια ἔθιμα ἐν ΚΠ. Σουλ. τ. Η' σ. 547—9. Κ. Ν.  
 Χατζοπούλου Ἡ ἐπαρχία 40 Ἐκκλησιῶν. Περί ἀρραβώνων καὶ γάμων ἐν Θρακικῇ Ἐπει-  
 ρίδι 1897 ἔτ. Α' σ. 192—4. Α. Χουρμουζιδίου Περί ἀναστεναρίων. Κ'πολις. 1874 σ. 24—5  
 (Σωζουγαθοπόλεως). Μιλτ. Α. Λουλιδοπούλου Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἡθῶν, ἔθιμων, δημ.  
 ᾠμάτων, προλήψεων, δεισιδαιμονιῶν, παροιμιῶν, αἰνιγμάτων κτλ. τῶν Καρῶν (ἐπαρχίας  
 Καβαλῆ). Ἐν Βάρνῃ 1903 σ. 167—190. Βλ. Γ. Σκορδέλλη Ἀνάλεκτά τινα περὶ τῆς  
 ἐπαρχίας Φιλίππουπόλεως ἐν Πανδώρα 1861 τ. ΙΑ' σ. 448—9. Ἰω. Νικολάου Ἡ Ὁδη-  
 σὸς (Βάρνα). Ἐν Βάρνῃ 1894 σ. 217—222.—ΒΟΡΕΙΩΝ ΣΠΟΡΑΔΩΝ. Α. Παλαδιανὴ ΟΙ  
 Ἐλαφρόητοι, διήγημα ἐν Ἀκροπόλει 25 Δεκεμβρ. 1892 (=Ὁ Πεντάκρηνος 1912 σ.  
 50—2 ἐν Σικιάθῃ;). Μ. Γ. Κοντοσταντινίδου Ἡ νῆσος Σκῶρος, 1901 σ. 163—6.—ΚΥΚΛΑ-  
 ΔΩΝ. Ἀντ. Βάλληγδα Κυθιακά. Ἐρμούπ. 1882 σ. 111—3. Ἀριστ. Μ. Ταταράκη Ὁ Γάμος  
 ἐν Νεοελληνικοῖς Ἀναλέκτοις τ. Α' σ. 349—354 (Μήλου). Ζαφ. Α. Γαβαλά Περι τῆς  
 νήσου Σικίνου. Ἀθ. 1885 σ. 43—4. J. Th. Bent The Cyclades, or life among  
 the insulares Greeks. Lond. 1885 σ. 133—8 (Θήρας· οὐδὲν νέον· κυρίως ἐξ ἄλλων πα-  
 ραλαμῆαντι). 189—191 (Σικίνου). *Pégues* Histoire et phénomènes du volcan et des  
 îles volcaniques de Santorin 1852 σ. 394—412. Α. Π. Εἰς γάμος ἐν Θήρᾳ ἐν Σάλ-  
 πιγγι, οἶκος. καὶ φιλολογ. περιόχ. 1894. Περίοδ. Β' ἔτ. Β' τ. Α' σ. 8—9. 24—5.  
 Ν. Γ. Γάσπαρη Ἡ νῆσος Ἀρμόνι (Σικίνου). 1895 σ. 66—7. *Tournefort* Relation d'un  
 voyage du Levant. 1717 τ. I σ. 222—3 (Σικίνου).—ΝΗΣΩΝ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ. Γ. Α.  
 Γόρτσι Ἔθιμα τοῦ ἐν Λέσβῳ γάμου. 1863 τ. ΙΓ' σ. 449—452. *Pontés* Notes  
 sur la Grèce. 1891 σ. 205—206. *Le Folk-lore de la Grèce* κατὰ Σκαρδάτη τῆς 1891. *Folklore*  
*et Pineau* Le Folk-lore de la Grèce 1904 σ. 113—320. Ἀλεξ. Ἀκριβοῦ Νομικαὶ ση-  
 μειώσεις. Τὰ ἐν Μυτιλήνῃ περὶ τῆς νήσου ἔθιμα ἐν Ἀρμονίᾳ Σμύρνης 2. 3 Μαρτίου 1900.  
 Καλλιόκη Χιακὰ ἀνάλεκτα. 1890 σ. 37—42. Ν. Καπιγιολλάκη Ὁ γάμος παρὰ Σιδε-  
 ροντιοῖς ἐν Νεολόγῳ ἐβδομαδιαία ἐπιθεωρήσεις 1893 τ. Β' σ. 809 (ἔθιμα χιακὰ. Προβί-  
 λως δὲν εἶναι ἀκριβῆ, ἀλλ' ἀστείαι, ἰσως λεγόμενα ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς χώρας πρὸς  
 διασυρμὸν τῶν ἀξέστων χωρικῶν). Κ. Ν. Παπάδῃ Ἐντυπώσεις ἐκ Παρπαρίας ἐν Χιακῇ  
 Χρονικῇ Κ. Ἀμόντων 1911 τεσχ. Α' σ. 81—3. Μιχ. Ι. Κεφάλαι Πῶς ἐγένοντο οἱ γάμοι  
 εἰς τὴν Καλλιμασιὴν πρὸ τοῦ 1865 αὐτ. 1914 τεσχ. Β' σ. 89—92. Ἐπ. Γ. Σιαματιδίου  
 Σαριακά. Σάμος 1887 τ. Ε' σ. 267—300.—ΝΟΤΙΩΝ ΣΠΟΡΑΔΩΝ. Τοῦ αὐτοῦ Ἰκαριακά.  
 Σάμος 1893 σ. 108—112. Μ. Η. Μακωνδράκη Ἡθῆ καὶ ἔθιμα ἐν Πάτμῳ ἐν Δελτ. Ιστορ.  
 ἔθολ. ἑταιρ. 1890 τ. Ι' σ. 331—6. Οἰκονομοπούλου Λαριακά 1888 σ. 79 κέ. *Michaud*  
*et Poujoulat* Correspondance d'Orient. Bruxelles 1835 τ. IV σ. 133 κέ. (Κέ). Γ.  
 Παλαδοπούλου Γενικὴ γεωγραφικὴ καὶ ἱστορικὴ περιγραφή ἀρχαία καὶ νεωτέρα τῆς νήσου  
 Νισύρου. 1909 σ. 57—67. Α. Χαβιαρά Ἔθιμα κατὰ τοὺς γάμους τῆς νήσου Τήλου ἐν Ἰωρ.  
 Ἀγώνι 1891 τ. Α' σ. 265—7. Τοῦ αὐτοῦ Σαριακά. Τὰ κατὰ τὴν μνησταίαν καὶ τὸν γά-  
 μον αὐτ. σ. 212—3. Μαλιώτιον—Κοτῶ Ἡ νῆσος Ῥόδος 1881 τ. Β' σ. 292—5. Ἀποστ.  
 Γ. Ἀναστασιδίου Ἡθῆ καὶ ἔθιμα ἐν Ῥόδῳ ἐν Ξενοφάνει 1910 τ. Ζ' σ. 49—50. Ἀποστ.  
 Γ. Τομασιῶν Περιγραφή τοῦ γάμου ἐν Σορόμῃ τῆς Ῥόδου ἐν Φόρμγγι τ. Η' ἀρ. 9. Τοῦ  
 αὐτοῦ Πῶς στολίζεται ἡ νυμφικὴ κλίνη (παστός) ἐν τοῖς χωρίοις Ῥόδου ἐν Ῥοδιακῇ ἡμερ.  
 1912 σ. 93 κέ. *Wescher-Matoukaki* Ἀσρικὸν φηγιομα Καρπάθου 1878 σ. 56—60. Μανου-  
 λακίδη Καρπαθιακά 1896 σ. 117—121. Οἱ γάμοι ἐν Κῶσιν ἐν Ἐρατῇ 1861 τ. Α' σ. 111—118  
 (ἐκ τούτου: Μ. Μ. ἐν ἡμερῶν. Χρόνῳ Κων/πόλεως 1867 σ. 72—6. Πανδώρα 1867 ΙΖ',  
 487—9. Ἐβδωμάς 1889 τ. Γ' ἀρ. 26 σ. 4—5). Α. Σπυρίδῃ Ἔθιμα τοῦ γάμου ἐν Μεγίστῃ  
 (Καστελλορριζῷ) ἐν Παρνασσῷ 1878 τ. Β' σ. 882—6. Μ. Γ. Πετρίδου Ἡ ζωὴ ἐν τῷ Κα-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ





σταλόρριζο. 5. 'Ο γάμος ἐν Νουμῳ 1905 ἀρ. 148 σ. 9—11.—ΚΡΗΤΗΣ. *Bybilakis* Neugriechisches Leben. 1840 σ. 29—43. *M. Χουρμούζη* *Βυζαντινὸν Κρητικόν*. 1842 σ. 27—30. *Spratt* Travels and researches in Crete. Lond. 1865 τ. I σ. 170—173. *Ἐλπίδος Μελαϊνῆς* Κρητικὴ μέλισσα. 1873 σ. 57—63 (3' ἐκδ. 1888 σ. 36—40). / *Παύλον Γ. Βλαστοῦ* 'Ο γάμος ἐν Κρήτῃ. "Ἡθῃ καὶ ἔθιμα Κρητῶν. 1893 (πλουσιωτάτῃ συλλογῇ ἠθῶν, μετὰ παρανταθειμένων ἑορταίων, παροιμιῶν κλπ.).—ΚΕΠΡΟΥ. *J. Bramsen* Travels in Egypt, Syria, Cyprus etc. Lond. 1820 τ. I σ. 306—7. *Γ. Λουκᾶ* Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νωτοτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων. 'Αθ. 1874 τ. Α' σ. 66—96. 'Αθ. Α. *Σακελλαρίου* Τὰ Κυπριακά. 'Αθ. 1890 τ. Α' σ. 717—734. *Ἰω. Γ. Χατζηϊωάννου* 'Ο γάμος ἐν Κύπρῳ ἐν Κρητικῇ Στοῇ 1909 Β' σ. 118—121. *Magda H. Ohnefalsch-Richter* Griechische Sitten und Gebräuche auf Cypern. Berlin 1913 σ. 231—243. *Σ. Η. Φαριμακίδου* Γαμήλιον κυπριακὸν ἔθιμον ἐν Λαογρ. Ε', 402.—ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ. *I. N. Βαλαβάνη* Τὰ ἐν Κερασοῦντι περὶ τὸν γάμον ἔθιμα ἐν Πανδώρα 1859 τ. Θ' σ. 509—512. 518—9. *Γ. Ἀεριοῦ* Σύντομος περιγραφὴ τῆς Ἀμισσοῦ καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας. 8'. Περὶ γάμων ἐν Πλάτωνι 1880 τ. Β' σ. 523—8. *Ι. Α. Κορνυλάκη* Γαμήλια ἔθιμα τῶν περὶ τὴν Ἀμισσὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οἰκούντων Ἑλλήνων ἐν Δελτ. 'Ιστ. Ἐθνολ. Ἐταιρίας 1881 τ. Α' σ. 526—530. *Η. Γ. Μακροῦ* Βιθυνικαὶ σκιαγραφίαι. Τὸ Κατιρλί καὶ αἱ περὶ αὐτοῦ κώμαι. Κ/πολ. 1888 σ. 92—98. *Εὐστρ. Ι. Γράβου* Ἐθιμα συγχρόνων Ἑλλήνων. Α'. Οἱ ἀρραβῶνες. Β'. Οἱ γάμοι ἐν Νεολόγῳ Κ/πόλεως 5 Μαΐου καὶ 7 Ἰουνίου 1889. *Ι. Κ. Γρίβα* Τὰ κατὰ τὴν Ἀπολλωνιάδα [Βαλουκασέρ;] ἐν Ἐπιθεωρήσει Κων. πόλεως 12 Ἰανουαρίου 1889 (συντομωτάτῃ, κακογραμμένῃ, ἀσαφὲς περιγραφῇ). *Παρ. Ἐλευθερίου* Πραγματεία περὶ τῶν ἡθῶν καὶ ἔθιμων τῆς κομποπόλεως Ἰβηκῆ κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἐν Ξενοφάνει 1907 τ. Δ' σ. 231—5. *Κλ. Σ. Γαλακτοῦ* Ἡθῃ καὶ ἔθιμα ἐν Ἀνατολῇ. Ἡ μνηστία ἐν Βουρδουρίῳ ἄλλοτε καὶ νῦν. 'Ο γάμος ἐν Βουρδουρίῳ 1905—6 τ. Γ' σ. 72—82. 163—171. 202—211. *Ἰωακ. Βαλαβάνη* Ἡθῃ καὶ ἔθιμα τῆς ἐλληνικῆς κοινότητις Ἰκονίου ἐν Χρ. Ἐπ. Ἰστορ. 1874 Α' σ. 103—4. *Παύλου* Ἡθῃ καὶ ἔθιμα ἐν Ἀρραβῶνι καὶ Ἰκονίῳ ἐν Κρητῇ 1889 τ. Α' σ. 45—7. *Σακελλαρίου* Τὰ Σουλτάνα. Μελέτῃ τοῦ νομοῦ Ἰκονίου ὑπὸ γεωγραφικῇ, φιλολογικῇ καὶ ἱστορικῇ ἐποψίῃ. 'Αθ. 1895 σ. 29—40. *Σάββα Χωλοποῦλου* Μονογραφικὴ ἱστορία τῆς Σουλτάτας ἐν Ξενοφάνει 1905 τ. Β' σ. 281—7. (*Ἀνωθύμου*) Ἡθῃ καὶ ἔθιμα . . . τῶν ἐν ἀνατολίῳ Καίσαρειας Καππαδοκίας οἰκούντων ὀρθοδόξων χριστιανῶν αὐτ. τ. Α' σ. 372—380. *Ἰημ. Μακροῦ* Ἡ Μαλακοπή αὐτ. τ. Δ' σ. 426—431. 518—520. *Πίζου* Ἐλευθεριάδῃ Συνασμός, ἥτοι μελέτῃ ἐπὶ τῶν ἡθῶν καὶ ἔθιμων αὐτῆς. 'Αθ. 1879 σ. 74—82. *Ι. Σαγαριτίδου* Ἀρχαῖον Ἡ Συνασμός. 'Αθ. 1899 σ. 76—81.—ΚΟΡΣΙΚΗΣ. *Dimo et Nicolo Stephanopoli* ἔνθ. ἀν. σ. 11.

*Ἄλλων λαῶν.* Ἀλβανῶν. *Chandler* Travels in Greece and Asia minor 1817 τ. II σ. 153—4. 1825 τ. II σ. 169—170 (γαλλ. μεταφρ. 1806 τ. III σ. 59—60). *Hahn* Albanesische Studien 1853 τ. I σ. 143—7. *Α. Αντιγαίου* Ἀλβανικὰ ἔθιμα. Γάμος ἐν Παρνασσῷ 1892 τ. ΙΔ' σ. 281 κέ.—Μαυροβούνων : *D. Ciampoli* Intorno al Montenegro. Amori e nozze ἐν Nuova Antologia 1896 τ. 65 σ. 588—621.—Ρωμοῦνων : *Ad. Flachs* Rumänische Hochzeits- und Totenbräuche. Berlin 1899.—Βουλγάρων καὶ ἄλλων σλαβικῶν λαῶν : *J. Kohler* ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915 σ. 329—345.—Ρώσων : *Krek* Russische Hochzeitsbräuche (Analecta Graeciensia. Festschr. zu 42 Versammlung deutscher Philologen in Wien. Graz 1893). *Th. Folkov* Rites et usages nuptiaux en Ukraine. Paris 1893 καὶ ἐν Anthropologie II, 160—180. 408—487. 537—587. III, 541—8.—Ἀρμενίων : *Lady Montagu* Letters and Works, Lond. 1837 τ. II σ. 53—4.—Χριστιανῶν Συρίας : *H. Guys* Voyage en Syrie καρ. XXII. 1855 σ. 267—276. *Αἰμιλίας Μαρούτση* Περὶ τῆς ἐν Συρίᾳ τελετῆς τῶν γάμων ἐν Πανδώρα τ. ΙΔ' σ. 33—4. 122—4). *Ν. Γ. Πολίτου* Ἡθῃ καὶ ἔθιμα ἄλλων νήσων καὶ τόπων ἐν ΚΠ. Σολλ. 1874 τ. Η' σ. 495—6.

Καὶ ὕμματος ἐπιθεοὺς κατὰ τὴν κυκλικὴν ὁρχήσιν. Ἐν Λευκάδι, ἀφοῦ ὁ ἱερεὺς θέσῃ



ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν νυμφίων τοὺς σταφάνους, εἰς τῶν συγγενῶν καλύπτει ἐκ τῶν ὀπισθεν τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς ὤμους τούτων δι' ὑψόσματος μεταξίνου ἢ μαλλίνου 12—15 πηχέων, τὸ ὅποιο καλεῖται στεφανοσκέπασμα καὶ εἶναι δῶρον τοῦ παρὰνύμφου. τὸ χρησιμοποιοῦν δὲ βραδύτερον ἢ νόμφη εἰς φόρεμα (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δάλλια γυμνασιάρχου). Ἐν δὲ Κυζίκῃ καὶ τοῖς πλησιοχώροις «ἐς τὸ χορὸν τοῦ Ἡσαΐα ἔρριχταν ἀπάνου στὸν ὄμο τῶν νυμφίων ἓνα πολύτιμον κομμάτι (τσόχα, φαρονέ κτλ.), ποῦ τοὺς τὸ ἔκανε δῶρο ὁ κομπάρος καὶ τὸ λέγανε σιφανιάτικο» (Κατ' ἀνακοίνωσιν Μ. Φιλήντα). Ἀλλὰ μαρτυρεῖται: Douglas An essay on certain points of resemblance between the ancient and modern Greeks σ. 111. Ἔστια 1882 ΙΔ', 595 α. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 242, 2 (ἐν Σκύρῳ). Περὶ τοῦ εἴθιμου βλ. Reinach Cultes, mythes et religions I, 310 κέ. Hock Griechische Weihegebräuche σ. 130. Παρὰ Βουλγάρους: Strausz Die Bulgaren σ. 325, Ἀλβανός Σικελίας: Pitté Usi e costumi del popolo siciliano II, 67, 68.

**Καταχύσματα.** Εἰς διαφόρους περιστάσεις τοῦ γάμου, κατὰ τόπους: Ἔστια 1882 ΙΔ', 581, 582, 594, 595 (Ἀθήναι: ἐπὶ Τουρκοκρατίᾳ). Ἔστια 25 Ἰανουαρ. 1895 (Κερατὰ). Rosa Erinnerungen σ. 59 (Λεβάδια). Ὀλύμπια 1896 Α', 262—3, 269 (Τοιδέρι Ἀργουῆ). Δελτ. Ἰστ. Ἐτ. Α' 129, 131 (Βυσσικά Καλαβρύτων). Καρκαβίτσα Δυγαρῇ α' ἐκδ. 1896 σ. 161, β' ἐκδ. 1920 σ. 158 (Λεχινά). Γ. Δ. Γεωργοπούλου Περὶ τοῦ γάμου τῶν ἀρχ. Ἑλλήνων. Τρίπολις 1880 σ. 11 σημ. 60 (Ἀρκαδία). Κανδηρώρον Ἀρχ. Ἐπ. 1903 σ. 76, 78 (Μεγαλόπολις). Παπαζαφειροπούλου Περιουσιολογία σ. 37, 42—3, 47 (Γορτυνία). Λόδοι Λόδοι σ. 100, 103, 112. Κουκουλέ Οἰνοννικὰ σ. 99. Νέα Σιών Γ', 1120 (Γιάννιτσα Καλαμάτας). Ἐπιθ. πολιτ. καὶ φιλολογ. 1882 Γ', 58—9 (Σαβεζίκος Δωρίδος). Ἐέδορ. 1889 Γ' φ. 25 (Γαλακτῆς). 4 α (Αἰτωλοακαρνανία). Λαογρ. Α', 315 (Λευκάς). Γρ. Παλιουρίτου Συναγωγὴ Β', 209 (Ἡπείρος). Λαμπροῦν Ἡπειρ. μελετ. Ζ', 21 (Πογών: Ἡπειροῦ). Περὶ τῆς Συναγωγῆς 1901 σ. 156 (Μακεδονία). Abbott Maced. Folk. σ. 177 (αὐτὸν ὁμοίως ὁμοίως σ. 61 (Λακωνία, Μακεδονία). Ἡπειρ. καὶ Ἡπείρου 1897, 193 (Σάλας, Καραϊσκάκη Βάκχας, Γορτυνία). Α. Δ. Γεωργίου Ἀμάργος σ. 97. Κορῆ Ἀτ. Γ' 51 (Ἰθάκη). Κανελλάκη Διὰκ. ἀνάλ. σ. 140, 141. Σταματιάνου Ἰατρικὰ σ. 112 (Κορινθία). Ἰατρικὰ Ε', 285. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 266 ε (Τήλου). Παπαδοπούλου Γεν. περὶ τῆς Συναγωγῆς σ. 62. Ξενοφάν. Ζ', 49 (Σιάνα Ρόδου). Wescher-Μαυρολακίη Δωρ. ψήφ. Καρπ. σ. 68 (Κάρπαθος). Μαυρολακίη Καρπαθιακά σ. 119. Ἐφημ. Φιλομ. 1858 Γ', 448 λ. πασιτικά (Κρήτη). Βλαστοῦ Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 66, 88—9. Π. Γ. Μακρῇ Κατιρλί σ. 93—4. Ἐπιθ. Κιπάλ. 12 Ἰαν. 1889 (Ἀπολλωνιάς [Βαλουκισέρ;]). Ξενοφάν. Γ', 171 (Βουρδούρ). Αὐτ. Β', 286, 287 (Σάλας). Φαρασοπούλου Τά-Σάλας σ. 38. Ἔστια 1889 ΚΖ', 47 (Ἰκόνιον). Ξενοφάν. Δ', 430 (Μαλακοπή Μ. Καππαδοκίας). Αὐτ. 235 (Λεῖσιον).—Ὅτι κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐβαλλον διὰ μύλων ἢ ρόδων μαρτυρεῖται ἐκ Ψελλοῦ ἐπ. 84 παρὰ Σάθα Μεσ. Βιβλ. Β', 321. Ἐν Πειρίτῃ Διγενῇ (στ. 1093 σ. 160 Λάμπρου) ῥάντισμα μὲ ῥοδόσταμα εἰς προπύκντησιν ἐρχομένων.

Ξένα. Ἐν Γαλλίᾳ: No. e Coutumes, mythes et traditions des provinces de France σ. 63, 290. Mélusine I, 93, 439, ἐν Σαβοῖα: Rev. de l'hist. des relig. 1910 τ. 62 σ. 204 κέ., ἐν Κορσικῇ: Rev. d. trad. pop. 1897 XX, 521, ἐν Blonay Ἑλβετίας: Schw. Arch. f. Volksk. 1911 σ. 95, ἐν Ἰταλίᾳ: Arch. per le tradiz. popol. XXII, 294, 295, 297—8 (σημ.), παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τῆς Βουκοβίνας: Zs. f. öst. Volksk. VII, 118, παρὰ Βουλγάρους: Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 337, ἄλλως οὐλαβικοῖς λαοῖς αὐτ. σ. 341, παρὰ τοῖς Σλάβοις τῆς Βαλτικῆς: Schrader Reallex. d. indogerm. Altert. λ. Heirat § 12, 9. Περὶ τῆς ἐννοίας τῶν καταχυσμάτων βλ. Mannhardt Mythol. Forschungen σ. 354 κέ. 366—371. Zs. Ver. Volksk. 1895 σ. 391, 3. R. Wunsch ἐν Hess. Bl. f. Volksk. 1903 σ. 79—80. Hock Griech. Weihegebräuche σ. 92, 110. Zachariae ἐν Wien. Zs. für d. Kunde des Morgenlandes XVII, 139, XX, 293. Ὁ αὐτός ἐν Zs. Ver. Volksk. 1907 σ. 470. Arch. f. Religionsw. 1908 σ. 411. Samter Familienfeste σ. 1 κέ., ἰδίως σ. 13. P. Stengel Opferbräuche der Grie-







Ἀνοικτικά ἐν Καρπάθῳ λέγεται τὸ «θῶρον, ὅπερ δίδεται τῇ νυμφίῳ ὑπὸ τῆς πενθερᾶς τὴν ἐπιθῶσαν τοῦ γάμου, ἂν τῇ ἀνοίξῃ τὸν νυμφικὸν θάλαμον» (Ζωγράφ. Ἀγ. Α', 320).

Ἐν Σουλῶσις Καππαδοκίας ἐπιστρέφουσα ἐκ τῆς πηγῆς ἡ νύμφη εὐρίσκει κλειστὴν τὴν θύραν· τάξαι διὰ τὰς τῆς ἀνοίξῃ ὁ γαμβρὸς (Ξενοφάν. Β', 287).

Σένα ἀνάλογα. Συμβολικὰ ἐμπόδια εἰς τὸν γαμβρόν· ὁφείλει νὰ πληρώσῃ διὰ τὰ τὸν ἀφήσουν (ἰταλικά) : Arch. per le tradiz. popol. 1900 σ. 460. 462. Ἐμπόδια ὑπὸ συγγενῶν νύμφης νὰ διέλθῃ ἡ γαμήλιος πομπὴ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας εἰς τοῦ γαμβροῦ (Saboia) : Rev. de l'hist. des relig. 1910 τ. 60 σ. 207. Πρβ. καὶ Samter Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 162 κέ.

Εἰς τινὰ μέρη τῆς δυτικῆς Μακεδονίας τὴν δευτέραν μετὰ τὸν γάμον συνηθίζεται τὸ λεγόμενον *κοίμισμα*. Οἱ μπράτιμοι περιτυλίσσοι διὰ σχοινίου τὴν νύμφην κατὰ τὴν ὁδὸν καὶ ἀνασύροντες ἀπὸ τινος δοκοῦ τῆς οἰκίας κρατοῦσιν αὐτὴν μετέωρον· τὴν καταδιώκουν δὲ μόνον ἀπὸ τῆς τι, συνήθως φαγώσιμον. Πολλὰκις ἀναρτῶσι καὶ ὅλους τοὺς οἰκίους, οἵτινες ὑπὸ τὸν αὐτὸν ὅρον ἀπαλλάσσονται (Ἐθν. Ἀγωγή 1901 σ. 158).

Ἐν Ῥομπάταις Ἠπείρου, ἂν δὲν τάξωσιν εἰς αὐτὴν ὁ πενθερός καὶ ἡ πενθερά, οὐκ εἰσέρχεται ἡ νύμφη εἰς τὴν νέαν οἰκίαν (Λαμπροῦδ. Ἠπειρ. μελετ. Ζ', 24). Ὅμοιως καὶ ἐν Σαράντῃ Ἐκκλησιᾷ, πρὶν ἢ θωρήσωσιν αὐτὴν (Θρακ. Ἐπειτ. 1897 σ. 193).

**Ῥάπισμα νεονύμφων κλπ.** Ἐν Κερκύρᾳ ὁ πενθερός ὑποδεχόμενος τὸν γαμβρόν τῇ εἰδίᾳ σφοδρὸν ῥάπισμα (Saint-Sauveur Voy. hist. II, 46). Ἀλλαχοῦ ἔρραπιζε τούτον ἡ πενθερά, ὡς ἐν Σεβεδίκῳ Δωρίδος (Ἐπιθ. πολιτ. φιλολ. 1882 Γ' 58), καὶ ἐν Καρυαῖς Κιβακλή τρίς (Λουλουδοπούλου Ἀν. σουλ. σ. 188). Ἐν Λακκοδικίᾳς Μακεδονίας, ὅταν ὁ γαμβρὸς μεταβαίνει πρὸς παρακαλῶν τὴν πενθερὰν, ἡ ἀδελφὴ ταύτης ἢ ἄλλη τις συγγενὴς κερνᾷ αὐτὸν ποτήριον οἴνου, εἰς τὸ ποτίζειν καὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ μανθῆλιον καὶ τὸν ῥαπίζει (Γουαὶὸν Πάγγ. σ. 60). Ἐν Βουλγαρίᾳ ἀπαλῶνται μίαν ἐκ τῶν θείων τῆς νύμφης κατέπεραν ἰσχυρὸν ῥάπισμα ἐπὶ τῷ γαμβρῷ, τὸν ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ ποτίσῃ εἰς ἐκ τῶν ποτρίων (Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 130). Μετὰ τὴν εἰσόδον τῆς νύμφης εἰς τὸν γαμβρόν, ἐν μὲν Λάστᾳ τῆς Ἰταλίας τὸν συγγενισθῶν καὶ φίλων τῆς νύμφης (Λίσσαρη Λάστα σ. 107), ἐν δὲ τῇ Ἰταλίᾳ τῆς Καππαδοκίας ὑπὸ ἀπάντων τῶν κατόικων κατὰ τὸν ὁσπαζόμεν τὸν νυμφικὸν ὁσπάζων (Φαρασπούλου Σύλατα σ. 39). Κατὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν, ἐν Μεγαλοπόλει, ῥάπισμα φιλικόν βλ. ἂν. σ. 242, 2. Εἰς Κούρεντα θρησκευτικῶς κτυπᾷ ἐπὶ τοῦ αὐχένος τὸν εἰσερχόμενον νυμφίον ὁ πενθερός (Λαμπροῦδ. Ἠπ. μελετ. δ', 57). Ἐν Ζατούνῃ τῆς Ὀρτυνίας τὴν νύμφην, ὅταν τὴν πάρουν, «τὴν καθίζουν σὲ βρέλι καὶ τὴν χτυποῦν μπάτσιαις» (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασμάτη). Εἰς τοὺς ὁρεοὺς δήμους τῆς Μαντινείας (κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Τριανταφυλλάκου) καὶ εἰς τὰ περὶ τὴν Μεγαλόπολιν χωρία (Ἀρκ. Ἐπειτ. 1903 σ. 11) ἐνθ' ἡ νύμφη πορεύεται πρὸς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, σκώπεται καὶ παντοσιδῶς παρενοχλεῖται, τὴν προστατεύει δὲ ὁ κουμπάρος διὰ τοῦ μαστιγίου τοῦ ἀπωθῶν τοὺς πειράζοντας αὐτὴν οἰκίους καὶ φίλους τοῦ γαμβροῦ. Ἐν Ἀμοργῷ γρονθοκοποῦν τοὺς παρανύμφους ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου (Γάσπαρη Ἀμοργός σ. 67).

Ἐν Βουλγαρίᾳ τὴν νύμφην κτυπᾷ ὁ γαμβρὸς διὰ τῆς ξύωνης αὐτοῦ (Zs. Ver. Volksk. 1915 σ. 333).

**Συμβολικαὶ πράξεις.** *Βρέφος εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς νύμφης.* Κατὰ τὴν ἀφίξιν τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ τίθεται εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῆς, ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Μεγαλοπόλεως, βρέφος (Ἀρχαδ. Ἐπειτ. 1903 σ. 78), ἄρρεν ἀμφιθαλὲς ἐν Λακαδαίμονι, ὅπερ αὕτη ἀσημῶναι (Σπарт. ἡμερολ. 1904 σ. 70). Καὶ ἐν Οἰνοῦντι ἀσημῶναι ἄρσενικό παιδί τίθεται ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς (Κουκουλιὲ Οἰνουντ. σ. 100). Ἐν Μακεδονίᾳ παρουσιάζουσιν εἰς αὐτὴν πρῶτον ἄρρενα παιδί καὶ εἰς τὰ κορασίδα, οὗς φιλοδωρεῖ (Ἐθν. Ἀγ. 1901 σ. 157). Δύο νήπια, ἄρρεν καὶ θῆλυ, ἐπέθετον ἐπὶ τῆς νύμφης καὶ ἐν Ἀπολλωνιάδι (Βαλουκαέρη) (Ἐπιθ. Κ' πόλ. 12 Ἰανουαρ. 1889). Κατὰ τὴν βίαιαν εἰσόδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ (βλ. ἀνωτέρω σ. 292, 2), ὥσθι αὕτη τὴν θύραν διὰ βρέφους, ὅπερ ἐβίβωτο



αὐτῇ εἰς τὰς ἀγκάλας, ἐν Σουλτοῖς Καππαδοκίας (Ξενοφάν. Β', 286) καὶ ἐν Σινασφ ('Ριζου 'Ελευθεριάδου Σινασός σ. 78. I. 'Αρχελαίου Σαραντίδου Σινασός σ. 80).—Πρβλ. ὡς πρὸς τὸ ἔθιμον καὶ R. Schmidt Z. Indisch. Erotik σ. 688 κέ.

'Αγόρι εἰς τὴν κλίνην. 'Εν 'Αχαρνανίᾳ εἰς τῶν νεονύμφων τὴν κλίνην ῥίπτουσιν ἄμφι-  
θαλὴ ἀγόρια, ἵνα καὶ οὗτοι ποιήσωσιν ἄρρενα (Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Στατίου). Καὶ ἐν  
Τσιδερί 'Αργούς κυλίσουσιν ἐπὶ τῆς κλίνης ἀγόρια, πρὸ τοῦ κατακλιθῶσιν οἱ νεόνυμφοι  
(Ὀλύμπια 1896 Α', 269). 'Εν Λιείσιφ ἐκάθιζον παιδία ἐπὶ τῶν προικιῶν, ὅτε ἐγίνετο ἡ  
ἐκθεσίς αὐτῶν (Ξενοφάν. Δ, 234).

Τὴν κλίνην τῶν νεονύμφων στρωννύει πάντοτε, ἐν Παρναοίδι, γυνὴ ἄρρενα ἔχουσα  
τέκνα, ἥτις ἐντὸς τῆς στρωμνῆς ἐντίθῃσι τρεῖς ἥλους καὶ τρεῖς ἀμυγδάλας τοῦτο ὀνομα-  
στὴν γέννησιν ἄρρένων (Πλάτων Β', 367, 0').

Περσιστέρια. 'Εν Τήνῃ κατὰ τὴν στέφιν ζεῦχος περιστερῶν ἀφίσταται ἐλευθερον εἰς τὴν  
αἰθούσαν (Κατ' ἀνακοίνωσιν 'Αδ. 'Αδαμαντίου). Καὶ ἐν 'Αθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας προσε-  
φέρετο τοῖς νεονύμφοις ζεῦχος ζωντανῶν λευκῶν περιστερῶν ('Εστία 1882 ΙΔ', 596), ὡς  
δείκνυν πισσοῦνιον φητόν, τὴν δ' ἐπικύριον τοῦ γάμου ζεῦχος πισσοῦνιων ἐφημένων (αὐτ.).  
ἐν Κύπρῃ βραστῶν μετὰ τοῦ ζωμοῦ των (Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 730' βλ. καὶ Λουκά  
Φιλόλ. ἐπισκ. σ. 93). 'Αλλας εἰδήσεις περὶ παραθέσεως κοινῆς τροφῆς εἰς τοὺς νεονύμφοις  
περιστερῶν βλ. ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 265 (Ζ').

Μαγικαὶ πράξεις. Σούραμο ποδιοῦ νόμφης : Ὀλύμπια 1896 Α', 253 γ (Τσιδερί 'Αργούς).  
Λουκά Φιλόλογ. ἐπισκέψεις σ. 89.

Καρφὶ ἐπιτίθεται εἰς τὴν κόμην τῆς νόμφης ὑπὸ κόρης μητρός πρωτοστέφανης διὰ νὰ  
μὴ πέφτουν τὰ μαλλιά (Κουμανούδη Στρ. Καλοπείσεις" σ. 176. " σ. 199' πρβλ. καὶ ἀνω-  
τέρω σ. 255—6 σημ. 5). 'Η λαβούσα πρώτη κτένα τῆς κόρης ὑπανδρεύεται τάχιστα (αὐτ.  
" σ. 178. " σ. 199).

'Αλλαι μαγικαὶ πράξεις : Κρητ. 'Αστὴρ σ. 100 (Ἰωάννου).

Ἄγνια εἰς τὴν νύμφην καὶ ἑγγυος τῆς κόρης. Ellisson (Dialekten V, 148). Suda Hymenes sive la litterature grecque et latine σ. 144 κέ. Völscher Völker-  
kunde σ. 229. Ploss Das Weib I, 484 καὶ 1862 I, 109. Ray de l'hist. des relig. 1898  
τ. 37 σ. 413 κέ. Schrader Reallex. der myth. Welt 2. Altert. λ. Keuschheit § 6 κέ.

Ἀδαμαντίου ἐν Λαογρ. Γ', 130 κέ. Theodoridis Seelen's Fühlen und Werten σ. 68 κέ.  
'Εν Λαογρ. Α', 402, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀγνείας τῆς νόμφης, ἀναφέ-  
ρεται ὅτι τὸ ἔθιμον «ἐπὶρχε καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις 'Ελλήσιν, ὡς ἐκ πολλῶν σαφε-  
στάτων τεκμηρίων συνάγεται, μάλιστα δ' ἐξ αὐτῆς τῆς λέξεως ὑμέναιος (ὑμὴν), τῆς μετω-  
νυμικῶς δηλοῦσης καὶ τὸν δαίμονα τοῦ γάμου καὶ τὸ γαμήλιον ἄσμα». 'Αλλ' ὡς πρὸς τὴν  
ἐτυμολογίαν τῆς λ. διότανται αἱ γυνῶμαι ἡδὴ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων. Σχετικῶς, ὡς καὶ περὶ τοῦ  
δαίμονος ὑμεναίου βλ. Τζέτζη Χιλιάδ. ΙΓ' στ. 588 κέ. 597. Koester De cantilenis popu-  
laribus veterum Graecorum. Berolini 1831 σ. 61. Schmidt De Hymenaeo σ. 21, 2.

Koerber De Graecorum hymenaeis et epithalamiis, Vratisl. 1877 σ. 10. Pape λ.  
ὑμέναιος. Rendiconti dei Lincei V, iv 1895 σ. 555. Daremberg-Saglio Dict. des  
antiquités λ. Hymenaeos. Roscher Lex. I, 2801 ἐν λ. Pauly-Wissowa XVII, 126  
λ. Hymen, Hymenaios. Usener Götternamen σ. 326. W. Kroll Die Altertums-  
wissenschaft σ. 439—440. Bruckner ἐν Athenische Mitteil. 1907 σ. 90. P. Maas ἐν  
Philologus LXVI, 590—6. Kretschmer ἐν Glotta I, 386.

Περὶ ἐλέγχου τῆς ἀγνείας τῆς νόμφης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις 'Ελλήσιν βλ. Bruckner ἐν  
Athen. Mitteil. 1907 σ. 89 κέ. Περὶ δὲ τῆς γαμηλίου ἐπιφωνήσεως ἐκκέρει κόρι κορώνην  
βλ. Koester ἐνθ. ἀν. Hermann Opusc. II, 328 (De Aeschyli Danaedum fabula). L.  
Deubner ἐν Hermes 1913 τ. 48 σ. 299 κέ.

Παρ' ἄλλοις λαοῖς : Ricaut Histoire de l'église grecque 1710 σ. 435 ('Αρμένιοι,  
'Ελλήνες, Τοῦρκοι, 'Εβραῖοι). Schweizer. Archiv f. Volksk. 1913 σ. 23 ('Εβραῖοι).  
Ami Boué La Turquie d'Europe 1840 τ. II σ. 470 (Τοῦρκοι). Strausz Die Bulga-



ren α. 327. Zs. Ver. Volksk. 1901 σ. 439. 1915 σ. 343—4 (Βούλγαροι). Αὐτ. 1901 σ. 438 κέ. (Ἑῶσοι καὶ ἄλλοι Σλάβοι). 1905 σ. 438—9 (ῥμοίως). Αὐτ. 1901 σ. 167 (ῑουθηνοὶ Βουκοβίνας). Archiv. per le tradiz. popol. 1899 σ. 45 (ἐν Ναυπλῳ). *Carnoy et Nicolaidès* Folklore de Constantinople 1894 σ. 187—8 (ῑΑτοίγγανοὶ Κωνσταντινουπόλεως). *Savary* Lettres sur l'Egypte 1786 τ. III σ. 38 (ῑΑραβες Αἰγύπτου). Verhandl. d. Berl. Gesellschaft f. Anthropologie 1894 σ. 465—6 (ῥμοίως). Rev. de l'hist. des religions 1912 τ. 61 σ. 190 (ῑΑθρηνοί). Αὐτ. σ. 192 (παρὰ τοῖς Gouragué χριστιανοῖς ἐν ῑΑθρυνίᾳ). *B. Schidlof* Sexualleben der Australier und Ozeanier Lpz. 1908 σ. 232 κέ. 236. 239 κέ. (ἐν Σαμόα). *Waitz* Anthropol. IV, 132 (ἐν τῷ ἀρχαίῳ Μεξικῷ).

*Jus primae noctis*. 'Εν 'Ηπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα : Λαμπριδίου 'Ηπειρ.  
μελετ. Γ', 10. 'Εν Μακεδονίᾳ Ἀλβανοί : Folklore 1903 σ. 420.

**Δεισιδαίμονιαι.** Ἐάν τὴν αὐτὴν ἡμέραν γίνωσι δύο ἢ πλείονες γάμοι, αἱ νύμφαι, ἂν συναντηθῶσι μέχρι τῆς ὀγδόης ἡμέρας, ὀφείλουσι καλύπτουσαι τὸ πρόσωπον διὰ μανδηλίου ν' ἀσπασθῶσι ἀλλήλας ἐπιλέγουσαι· «Νᾶ χαίρεισαι τὸν ἄνδρα σου κ' ἐγὼ τὸν ἐξικό μου» (Γιάννινοῦ Καλαμάτας παρὰ Γ. Βαλμάχου), ἐν Ἄλφειν δέ, ὅταν δύο γάμοι γίνωσι συγχρόνως, δὲν πρέπει ἡ μία νύμφη νὰ ἴδῃ τὴν ἄλλην πρὸ τῆς παραλεύσεως 40 ἡμερῶν, ἄλλως ἡ μία ἐκ τῶν δύο θ' ἀποθάνῃ (παρὰ Σ. Δουκᾶκη 1888). Ἐν Ἀέσθρ, ἂν τὴν ἰδίαν Κυριακὴν γίνωσι πολλοὶ γάμοι, πιστεύουσιν ὅτι κάποιος ἐκ τῶν νομφευνέντων τὴν ἡμέραν ἐκείνην θ' ἀποθάνῃ (*Georgeakis et Pineau* Folk. de Lesbos o. 341). Ἐν Παρνασσῷ δὲν ἐπιτρέπεται εἰς νεονύμφους νὰ εἰσέλθωσιν εἰς ἐκκλησίαν, ἐνθα τελεῖται γάμος, ἐάν δὲν ἔχωσι παρῆλθαι 10 ἡμέραι ἀφ' ἧς ἐνομφεύθησαν (Πλάτων Β', 367, η'), ἄλλως, ἐν Τσιβέρι· Ἄργους, ὀφείλουσι νὰ ξανασταφαναθοῦν (Πλάτων Α', 263 γ).

Χῆροι, χῆραι καὶ χαροκαμένοι προσερχόμενοι πρὸς ἀσπαρμόν τῶν σταφάνων ἔθετον λευκὸν μαντήλι εἰς τὴν κεφαλὴν (ἀντίστοιχ. καὶ τὸ παρὰ Μ. Φιλίηντα).

Δεισδαμονία· κατά τὴν Ἱερολογία (ἐκ τοῦ 1119.  
 Ἰταλ. παρὰ τὴν ἑξ. αἰώνα· οὗτος ἀναφέρεται ὁ ἀμφοτέρωθεν τοῦ ὀπίσθιου τοῦ  
 ἀνωτέρου σ. 303—4] ὅσπου σαρκωθέντος, ὁπίσθι ἀφαιρῶντος (ἀπομακρύνονται) μονασί-  
 τως παρά μόνον με συντροφιά» (ἐκ τοῦ 1119. παρὰ I. Κλ. Ζερβού).

<sup>29</sup> Ἐν Δασφί τὴν ὑστερίαν τοῦ γάμου ἐκείνου τὸν γαμβρὸν εἰς ἐξωκλήσιον καὶ τρίβουν τὰς χεῖρας καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ μετὰ τσουκνίδασις (Rouse ἐν Folklore 1896 VII, 115).

\*Ενέρας προλήψεις βλ. ἐν Ζωγράφ. 'Αγ. Α', 14, ιε' ('Ηπαίρου). 213 § 28—33 (Σύμης).





## \* ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΗΝ \*

« Ἀξίον γε παρατηρεῖν τὰ ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐν τοῖς πένθεσι γινόμενα καὶ λεγόμενα ».

(Λουκιαν. περὶ Πένθους § 1 )

Ἡ ἐκπλήρωσις τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων διὰ τοὺς ἀποθανόντας θεωρεῖται χρέος ἱερώτατον, ὑπὸ τε τῆς κοινωνίας καὶ τῆς θρησκείας ἐπιβαλλόμενον εἰς τοὺς συγγενεῖς, καὶ ἐν ἑλλείψει τούτων εἰς πάντα ἄνθρωπον. Διότι, οἱ ταφῆς στερηθέντες, ὡς ἀλλαχοῦ ἀνεφέραμεν, νομίζεται ὅτι περιπλανῶνται εἰς τὴν γῆν οἰκτρὰς ὀικοφέροντες βασάνους, ὡς ἐπίστευον καὶ οἱ ἀρχαῖοι ὅτι περὶ τὰ ὕδατα τῆς Στυγὸς οὗτοι περιπλανῶντο. Μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαδείας ἐκτελοῦσι λοιπὸν οἱ συγγενεῖς τὰ πρὸς τὸν νεκρὸν καθήκοντα, οὐδὲν παραλείποντες, διότι ἑλλείψιν ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας τοιοῦτο θεωροῦσι· καὶ διὰ τοῦτο δυστύχημα μέγιστον θεωρεῖται ἡ ἀποθνήσκουσα, μακρὰν τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, ἀποθνήσκειν. Τὶ γὰρ τὸ εἶδος τῆς ἀποθνήσκουσας τις ἐν δημοτικῇ ἀρχαίᾳ πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ,

Τὶ γὰρ τ' ἐσᾶς σιερεύομαι μὴ γὰρ καὶ τοῦτο γάρ, μάννα γὰρ τὴν κεροδοσίᾳ, γυναικὶ γὰρ τὸ ξύδι, παπάδες καὶ πνευματικούς γὰρ τὸ καὶ τὸ σχῶριο <sup>1)</sup>.

Ὅταν ἀσθενῆς τις κινδυνεύῃ νὰ ἀποθάνῃ, προσκαλεῖται ὁ ἱερεὺς, ὅπως ἐξομολογήσῃ αὐτόν, τῷ μεταδίδει δὲ τῆς θείας κοινωνίας, καὶ ἀναγινώσκει τὰς εὐχὰς τῶν ψυχorroαγούντων <sup>2)</sup>. ἡ εὐχὴ λέγεται ἀνάπανσις, ἐξ οὗ καὶ ἡ

<sup>1)</sup> Ἐθνησιοῦθη ἐν Παρθενῶνι 1872—3 ἔτ. Β' σ. 1137—1144. 1193—1200.

1) Ζαμπέλ. Ἄσμ. Δημ. τῆς Ἑλλάδος σ. 695. Passow Carm. popul. σ. 119. Καὶ ὁ Λατίνος ποιητὴς Τίβουλος, μακρὰν τῆς πατρίδος τοῦ Ρώμης ἐν τῇ νήσῳ Κερκύρᾳ ἐξόριστος ὢν τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἐκφράζει: (Eleg. I, iii, 5 κέ.).

..... Non hic mihi mater  
quae legat in maestos ossa perusta sinus ;  
Non soror, Assyrios cineri quae dedat odores,  
et flet effusus ante sepulcra comis.

2) [Ἐν Κύπρῳ θέτουσι τὸν ψυχorroαγούντα κατὰ γῆς ἐπὶ σάκκου, ὡς σημεῖον ταπεινοφροσύνης (Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 736). Περὶ τοῦ ἐθίμου τῆς ἀποθέσεως ἐτοίμαθανάτου κατὰ γῆς παρὰ Ρωμαίους καὶ ἄλλοις ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις λαοῖς, ὡς καὶ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθίμου βλ. Samter Antike und moderne Totengebräuche ἐν Neue Jahrb. f. d. klass. Altertum 1905 XV, 36 κέ.]].



λέξις ἀνεπαύθη ὁ νεκρός, τὸν ἀνέπνευσε καὶ αἱ τοιαῦται <sup>1)</sup>. "Αν δὲ ὁ ψυχόρ-  
ραχῶν ἀγωνιᾷ, ἀποσπῶσι τοὺς ἥλους ἐκ τῶν μανδάλων τῶν θυρῶν, ὅπως τα-  
χύτερον ἢ ψυχὴ ἐκβῇ καὶ μὴ τυραννῇται <sup>2)</sup>. Προσεύχονται δὲ πάντες οἱ ἐν τῇ  
οἰκίᾳ ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθνήσκοντος, καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ  
προσέρχονται ὅπως ἀμοιβαίως συγχωρηθῶσι, διότι ἀπάνθρωπον καὶ ἀντιχρι-  
στιανικὸν θεωρεῖται τὸ ἀρνεῖσθαι συγχώρησιν τῷ ἐκπνέοντι <sup>3)</sup>. Ἐκ τοῦ χρό-  
νου δὲ τῆς ἀγωνίας καὶ ἡ τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὴ κρίνεται· διότι τῶν δικαίων ἡ  
ψυχὴ εὐκόλως καὶ ἀσμένως ἐξέρχεται τοῦ σώματος, ἐνῷ τῶν ἀμαρτωλῶν ἀγω-  
νιᾷ καὶ προσπαθεῖ νὰ μείνῃ ἐτι ἐν τῷ θνητῷ αὐτῆς ἐνδiciaτήματι <sup>4)</sup> τὸ πλῆθος  
τῶν παρισταμένων δαιμόνων τρομάζουσα. «Οἷον ἀγῶνα ἔχει ἡ ψυχὴ χωριζο-  
μένη τοῦ σώματος!» λέγει ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία· «πρὸς τοὺς ἀνθρώπους  
τὰς χεῖρας ἐκτείνουσα, οὐκ ἔχει τὸν βοηθοῦντα· πρὸς τοὺς ἀγγέλους τὰ ὄμματα  
στρέφουσα, ἀπρακτα καθικετεύει».

"Οταν δὲ τέλος ἐκπνεύσῃ ὁ ἀσθενής, ἀνοίγουσι τὰ παράθυρα καὶ τὰς θύρας  
τῆς οἰκίας ὅπως οἱ ἄγγελοι ἀκωλύτως εἰσέρχωνται <sup>5)</sup>. Διότι πιστεύουσιν ὅτι  
ἄγγελοι τὰς ψυχὰς παραλαμβάνουσι <sup>6)</sup>. Εἰς σημεῖον δὲ τοῦ θανάτου ἀνάπτουσι

1) Γ. Πρωτοδίκου Περὶ τῆς παρ' ἡμῶν ἀρχαίας μετὰ σημειώσεων καὶ παραβολῶν πρὸς  
τὴν ταφὴν τῶν ἀρχαίων. Ἐν Ἀθ. 1818 σ. 273. [[Ἐν

2) Χαρ. Μεγδάνου Ὁ λύχνος τοῦ ἀνθρώπου καὶ οἱ ἄλλοι χαρακτηρισμοὶ 1818 σ. 273. [[Ἐν  
Σύμῃ γυρίζουν νεκρικά (μετὰ τὴν ἐκπνοὴν τοῦ σώματος) τὸν ψυχόρραχοντα, ἵνα μὴ ἀγω-  
νιᾷ. Ἡ λύχνος τοῦ κληδόνος τῶν νεκρῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἀνδραγαθία, ἀρετή. Ζωγράφ. Ἀγ. 216, 82. Περὶ λ. γενικῶς περὶ τοῦ ἀνθρώπου, Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 128  
κῆ.). "Αλλὰ μαγγανεῖται πρὸς ἀνάστασιν τὴν ψυχάν, ἐν Βουρδουρίφ: Ξενοφάν. Γ', 335.  
Ἀφαίρεσις κεράμων τῆς στέγης (γερμ. *Stroh*): Grimm Deutsch. Myth. III, 459 ἀρ.  
731· γαλλ. τῶν Landes: Rev. trad. pop. VIII, 225]].

3) [[Ἐν Κύθῳ, ἀν' ἡ τοῦ ἐτοιμοθανάτου ἀγωνία διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ, ὑπολαμβάνουσιν  
ὅτι «εἶναι ἀσυγχώρητος παρ' ἀδικηθέντος, ὅς δέον νὰ τῷ συγχωρήσῃ τὸ ἀδίκημα, ἀν  
ἐπιβῇ, εἰδὲ καὶ εἶναι ἐν τοῖς τεθνεώσιν, ἀνάγκη νὰ καπνισθῇ ὁ ἀγωνιῶν διὰ τοῦ σαβάνου  
εἴτε διὰ τῆς τέφρας ἐκείνου» (Βάλληρδα Κυθν. σ. 113)].

4) Πρωτοδίκ. ἐνθ. ἀν. σ. 10.

5) Sonnini Voyage en Grèce et en Turquie τ. II σ. 156. Ὁ Wachsmuth (Das  
alte Griech. im neuen, σ. 107) ἀναφέρειν τὸ τοιοῦτον ἔθιμον, ὅπερ εἰς Ἀθήνας, ὡς  
λέγει, ἤκουσε, νομίζει ὅτι γίνεται, ὅπως εὐκολώτερον ἢ ψυχὴ ἐξέρχεται. Καθ' ὅσον ἐξη-  
τάσα, καίτοι τὸ ἔθιμον τοῦτο πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἐν χρήσει, ἀγνοεῖται ἡ αἰτία  
δι' ἣν γίνεται. [[Κατὰ γερμανικὴν δοξασίαν τὰ παράθυρα ἀνοίγονται, ἵνα μὴ παρεμπο-  
δίζηται ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσίν της (Grimm ἐνθ. ἀν. σ. 440 ἀρ. 191. σ. 457 ἀρ.  
664. Περὶ καὶ *Reckholz* Deutsch. Glaube I, 171. *Kuhn u. Schwartz* Norddeutsch.  
Sagen σ. 435 ἀρ. 295. Zs. Ver. Volksk. 1891 σ. 218). Ὁμοία δοξασία ἐν Σαβοῖα:  
Rev. de l'hist. des relig. 1910 τ. 62 σ. 337, ἐν Mentonnais: Rev. trad. pop. IX,  
117, ἐν Ἰταλίᾳ: A. de Gubernatis Usi funebri σ. 47. Γενικῶς περὶ τοῦ ἔθιμου βλ. αὐτ.  
σ. 48. Liebrecht Volkskunde σ. 371—3. Bastian Der Mensch II, 322—3 (Ausgang  
der Seele aus der Hütte). Zs. Ver. Volksk. 1901 σ. 267. Lefèvre La Religion  
σ. 172. Ἐν Σύμῃ δὲν κλείεται ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἡ θύρα τοῦ θωματίου, ἐν ᾗ ἀπεβίωσε πρὶν  
ἵνα μὴ κατακλεισθῇ ὁ ἄγγελος (Ζωγράφ. Ἀγ. Α', 216, 85). Ἐν Κύπρῳ ἀνοίγονται αἱ θύραι  
τοῦ θωματίου, ἐν ᾗ τίθεται ὁ νεκρός (Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 737)].

6) Πρωτοδίκος σ. 11. Περὶ τῆς δοξασίας ταύτης ἐν ἐκτάσει ὁμιλοῦμεν ἐν τῷ β' μέρει



λαμπάδας καὶ θυμῷσι λίθανον <sup>1)</sup>, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἐποίουν <sup>2)</sup>. Ὁ βαρῶνος Οὐ ἀναφέρει <sup>3)</sup> ὅτι σφάζουσιν ἀλέκτορα τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ὅπως δηλαδὴ ἔκαμεν ὅταν ἀπέθνησκεν ὁ Σωκράτης, ἀλέκτορα εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν θυσιάσας <sup>4)</sup>, ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον, ὡς καὶ ὁ Wachsmuth ὀρθῶς παρατηρεῖ <sup>5)</sup>, δὲν εἶναι παντάπασιν ἀκριβές.

Οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς κλείουσι τὰ ὄμματα καὶ τὸ στόμα τοῦ ἀποθανόντος, ἐπισύροντες τρίς ἡμέρα τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ προσώπου \*), ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες \*) καὶ Ῥωμαῖοι \*) συνήθιζον. Φράζουσι δὲ τὸ στόμα καὶ τὰ

τοὺς α' τόμους τῆς ἡμετέρας Μελέτης ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ἐν τῇ παρὶ  
Χάρου κεφαλαίῳ [[σ. 302 κέ.]].

1) *Πρωτόδοκος* αὐτ. [*Λουκᾶ* Φιλολ., ἐπισκ. σ. 97. *Σακελλαρίου* ἐνθ. ἀν. Πρβλ. καὶ τὴν παροιμίαν ἐν ΠΠ, Δ', 454 λ. *ὕλιν* 12. *Hock* Griech. Weihegebräuche σ. 14]].

2) *Paulus* σ. 18: «Acerra ara quae ante mortuum poni solebat, in qua odores incedebant».

3) *Ow* Aufzeichnungen eines Jahres am Hafe zu Athen τ. I σ. 165.

4) Πλάτων Φαίδων τ. Ι σ. 118 a ed. St.

5) Wachsmuth  $\xi\upsilon\theta$ .  $\acute{\alpha}\nu$ .  $\sigma$ . 107.

(3) *Πρωτόδικος* ἔθν. ἀν. σ. 11. [[Βλ. καὶ *Abbott* Maced. Folk. σ. 193. Γουρίου Πάγγ. σ. 62. *Βάλληνδα* Κυθν. σ. 113. *Γαβαλά* Στικνοῦ καὶ *Παυλίου* Κυπρ. Α', 736. Ἐν Καρπάθῳ λέγεται κάλυμμα τὸ κλείνει τοὺς ὀφθαλμούς τοῦ νεκροῦ, ὅταν ἐκταφίσῃ, ὑπάρχει δὲ καὶ κατάρτα: ποῦ γὰρ αὐτὸ καλῶντοῦσι! (Ζωγρ. Ἀγ. Α' 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 9

7) *Γίγας θανάσιον τοῦτο λέγεται παρ' Ὀμήρῳ* (Ὁδυσσ. ω, 296. *Hermann Griechische Privatalterthüm.* σ. 199 σημ. 3 [[γ' ἐκδ. σ. 362]]). *Τοῦ σφάλλου τὰ μάτια λέγουσι νῦν, ὥς οἱ ἄρχαιοι ἔλεγον ὅσοι τῇ ἀρπαγαίῳ καθαίρειν* (Ἰλιάδ. Α, 452. Ὁδυσσ. λ, 425. ω, 295) *καὶ συγκλείειν ὄμμα (Εὐρύπ. Ἐκδότῃ 430. Ἰων 241). [[Βλ. καὶ Σισφ. Μ', 8 σ. 69 Meinelke. Παρ' Ἡρόδοτος: Γέν. ΜΣ', 4]]*.

8) Vergil Aen. IX, 487, Lucanus Phars. III, 740, Plin. N. H. XI, 37 § 150, Se-



ὅτα διὰ βάμβακος, τὸ δὲ ἔθιμον τοῦτο συνηθίζεται καθ' ἄπασαν τὴν Ἀνατολήν, κατὰ τὸν Sonnini <sup>1)</sup>).

Γυναῖκες σαβανώτῃαι <sup>2)</sup> καλούμεναι λούουσιν ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν συγγενοῦς τὸν νεκρὸν μὲ ὕδωρ καὶ οἶνον <sup>3)</sup>, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐλούετο καὶ μὲ ἀρώματα ἠλείφετο ὁ νεκρὸς <sup>4)</sup>· περιτυλίσσουσιν δ' ἀκολούθως αὐτὸν μὲ λευκὸν ὕφασμα, τὸ σάβανον <sup>5)</sup>, ὅπερ ἔχει ἀναλογίαν πρὸς τὸ φῶρος, δι' οὗ ἐπὶ Ὀμή.

*nec. Contr. IX, 27 σ. 268 Burs. Ovid. Trist. III, iii, 44. Heroid. I, 113. X, 120. [[Βλ. καὶ Baumeister Denkmäler I, 308. 309]]. Ἐλέγετο δὲ τοῦτο operire, premere, claudere, condere oculos morientibus. [[Μαρτυρία παρὰ Βυζαντινοῖς: «ὀφθαλμοὺς καθάλειν καὶ στόμα συναλεῖν καὶ περιτεῖλαι» (Ἰω. Χρυσόστομ. Ὁμιλ. εἰς τοὺς ἀνδριαντ. ΚΑ', 1 τ. 49 σ. 212 Migne). «καὶ μέλλων καθαιρεῖν τοὺς ὀφθαλμούς καὶ συγκλείειν τὰ χεῖλη» (Μιχαὴλ Ἀκομιν. Α' σ. 204 Λάμπρου). «οὗ χεῖρες θνηταὶ καθεῖλον ὄμματα σά» (αὐτ. Α', 302). Βλ. καὶ Λεόντ. Νεαπόλ. σ. 52, 21 Gelzer. Χριστόφ. Μτυληναῖον 77, 51 σ. 49 Kurtz. Ἐκκλησ. Κήρυκα Δ', 200 κέ. Βίον τῆς δόξας Μελάνης 68 (Ε' αἰ.) ἐν Anal. Bolland. 1903 σ. 49, 5]].*

1) *Sonnini Voyage en Grèce et en Turquie* 1801 τ. II σ. 156. Τοῦτο δὲ ὅπως μὴ ἡ ὄψις τοῦ νεκροῦ μείνῃ ἀγρία (Ἀντωνιάδον Κρητικῆς σ. 345 [[δ' ἐκδ. σ. 350]]).

2) [[Ἐν Χίῳ *λαζαρώτῃαι*, ἢ (Πανδ. Ηρόδοτ. 432 Κανελλάκη Χιακ. ἀνάλ. σ. 355). Πρβλ. καὶ *Ducange* σ. 781 λ. Λάζαρος (λαζαρίαι λαζαρώσεις· λαζάρωμα)].

3) *Bybilakis Neugriechische Sagen* 1867 σ. 63. *Guy's Voyage littéraire en Grèce* 1776 τ. I σ. 285. *I. Λαγάρου* (1877) σ. 197. *M. P. Vréto Mélanges néo-helléniques* 1856 σ. 29. [[*Βαλλάνου* (1877) σ. 412. Σακελλάρου Κυρ. Α' 767. Ἐν Σελίνῳ ὁ νεκρὸς ἐλύνεται (Μακάριος Στάβρος ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ νεκροῦ τὴν ἐπὶ τὴν κτὰ τὴν ἀνακομιδὴν βλ. κατωτέρω)]. Κατὰ τὸν *Θεοφύλακον* (ἐνθ. ἀν. σ. 11) οὐδέποτε τοὺς νεκροὺς μύρους χρίουσιν ἢ λούουσιν, ἀλλὰ μόνον λούουσι δὲ χλιαρῶ ὕδατι, ἀν ἀκαθαρσία τις ἐκ τῆς ἀθνησίας ἔμεινεν. [[*Περὶ τῆς ἀκαθαρσίας μύρων* βλ. *Κ. Καλλίνικον* ἐν Ἐκκλησιαστικῇ Κήρυκι 1914 Δ', 201, 202. Ἔστιται μαρτυρία περὶ νεκρικοῦ λουτροῦ:]] *H. Mathieu La Turquie* τ. II σ. 113. [[*Α. Α. Παπαδοπούλου* Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμός σ. 130 (ἐν Πόντῳ)]. Τοὺς νεκροὺς λούουσι καὶ οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Τούρκοι καὶ ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς. (*Ricaud Hist. de l'église grecque* σ. 437). [[Ὅτι εὐρύτατα εἶναι διαδεδομένη ἡ συνήθεια ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου βλ. *Λαογρ. Σύμμ.* Β', 273 σημ. 4· πρβλ. καὶ σ. 270 καὶ σημ. 8. Γενικώτερον βλ. *Sartori* ἐν *Zs. Ver. Volksk.* 1908 σ. 354 κέ. Πρβλ. καὶ *Theodoridis Sexuelles Fühlen u. Werten* σ. 16, 1]]. Τοὺς ἀποθανόντας κληρικοὺς λούουσι δύο ἱερεῖς βοηθούμενοι καὶ ἕφ' ἐνός διακόνου. [[Πρβλ. καὶ *Maltzew Begräbnisritus* σ. XXXIII]].

4) Ὁδυσ. ω, 44 κέ. [[Ἰλ. Σ, 350. Ω, 582]]. *Εὐδοκ. Φοίνισσ.* 1667. Ἰσαῖος π. Φιλοκτιήτου κλήρου σ. 143 καὶ 209. *Λουκιαν. π. Πένθους* 11. [[Βλ. καὶ *Iv. Müller Gr. Privatalt.* σ. 363 a. Παρὰ Βυζαντινοῖς: *Μιχ. Ἀκομινάτ.* Β' σ. 236, 12 Λάμπρου. Πρβλ. γενικῶς καὶ *Κ. Καλλίνικον* ἐνθ. ἀν. Παρ' Ἑβραίοις: Πράξ. Ἀποστ. θ', 37. Ἐν ἀρχαίᾳ Ἰνδικῇ ἐμύρωνον τὸν νεκρὸν, ἔκλειρον τὴν κόμην αὐτοῦ καὶ τὸ γένειον, ἔκοπτον τοὺς ὄνυχας (*Açvalâyana* παρὰ *Gubernatis Usi funebri* σ. 48). Καὶ ἐν ταῖς γερμανικαῖς χώραις κείρουσι τὴν κόμην καὶ κόπτουσι τοὺς ὄνυχας (*Rochholz Deutsch. Glaube* I, 181 κέ.). Λουτρον, ἐξόρισμα καὶ ἐνδυμασία νεκροῦ παρὰ τοῖς Νοτιοσλάβοις: *Zs. Ver. Volksk.* 1891 σ. 154]].

5) Ἡ λέξις ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ· εἶναι δὲ λατινικὴ *sabannum*, *savanum*. [[Βλ. καὶ *Ducange Gl. Gr.* σ. 1313 ἐν λ. Κορῶ Ἀτ. Β', 422—3. Ἐν Ἀθηναῖσι τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγ. Ἀρτεμίου τῆς ΙΑ' ἐκατ., παρὰ *Papadopulo-Kerameus Varia graeca sacra* σ. 12, ἢ λ. σημαίνει τὰ λουτρικὰ θρόνια. *Σαβανοκαγέτης* καὶ *σαβανοκράτης* ἐν Γερτυ-



ρου περιένδυσον τοὺς νεκροὺς <sup>1)</sup> καὶ πρὸς τὰ λευκὰ τῶν θνησκόντων ἐνδύματα, ἅτινα πολλοὶ συγγραφεῖς ἀναφέρουσι <sup>2)</sup>).

Μετὰ τοῦτο στολίζουσι τὸν νεκρὸν ἐνδύοντες αὐτόν, ὥς καὶ οἱ ἀρχαῖοι συνήθιζον <sup>3)</sup>, μὲ τὰ καλύτερά του ἐνδύματα <sup>4)</sup>, πρὸ πάντων μὲ ὅσα δὲν εἶχε φορέσει <sup>5)</sup>. ἂν δὲ εἶναι γυνή ἢ ἀποθανοῦσα τῆς φοροῦσι τὴν νυμφικὴν αὐτῆς ἐσθῆτα <sup>6)</sup>. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν νέων ἐπιθέτουσι στέφανον ἐξ ἀνθέων ἐπὶ δὲ τῆς τῶν ἐγγάμων τὰ στέφανα τοῦ γάμου <sup>7)</sup>, ὃ ἔθιμον καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐπε-

νή, ὃ ἐτοιμοθάνατος (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Λάσκαρη)]. Ἔχει δὲ τὸ σάβανον τριῶν πήχων μῆκος καὶ τὸ περῶσιν εἰς τὸν λαϊμόν τοῦ νεκροῦ κατὰσαρκα (Πρωτόδικος σ. 12). Ἐν Κύπρῳ λέγεται *μύζαρον* (Ἀθ. Σακελλαρίου Κυπριακά τ. Α' σ. 288 [ἐκδ. 1890 Α', 737], διὰ τῆς τουρκικῆς δὲ λ. *μπουχασί* δηλοῦται ἐν κρητικῇ διοτίκῃ παρ' Ἑλλ. Μελαίνης Κρητ. Μελοση σ. 36, 2 (β' ἐκδ. σ. 23, 2). Γενικῶς περὶ σάβανον βλ. Κ. Καλλίνικον ἔνθ. ἀν. σ. 202—3. Ἐνιαχοῦ, ὥς ἐν Θράκῃ, Πόντῳ, Κύπρῳ, Βουρδουρίῳ κ. ἄ., σάβανα ἐφέροντο ὑπὸ τῶν προσκυνητῶν ἐξ Ἱερουσαλὴμ πρὸς χρῆσιν αὐτῶν ἢ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων (Βλ. Βιζυηνὸν ἔνθ. ἀν. σ. 403—ἐκδ. Σιδέρη σ. 30. Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. γλ. Α', γ', 14. Σακελλαρίου ἔνθ. ἀν. Ξενοφάν. Γ', 336). Καὶ οἱ Βάσκοι τοὺς ἀποθνήσκοντας γέροντας ἐνδύουσι συνήθως δι' ἐνδύματος ἡγιασμένου, ἀγοραζομένου ἐκ μοναστηρίου (Verh. Berl. Gesellsch. f. Anthropol. 1899 σ. 293)].

1) Ἰλιάδ. Ψ, 352 κέ. Ὀδυσσ. β, 97 κέ. τ. 129 κέ. Ἰλ. 129.

2) Πανσαν. Δ', γ', 1. Ἀργεμιδώρ. Ὀνειροκρίσις Charicles τ. II σ. 172. [[Βλ. καὶ νόμον Ἰουλιδὸς τῆς Κέω στ. 2 κέ. ἐκδ. 1859 σ. 1837 ἀρ. 3527 (=Rohlf Inscr. Att. ἀρ. 395). Πρὸς τὰς ἀποδείξεις juridiques grecques (Abbott, Aethiopia, 1894, fasc. sacr. 11, 12, 13) (πρὸς καὶ τὴν περὶ τῆς λήξεως νεκροῦ εἰς σινδόνα παρ' Ἑβραίοις : Mart. κ. ἄ. Ἰσθ. 46, 47. Λουκ. κγ', 53)].

3) Αἰλιαν. Παικίλ. Ἰστορ. Α', 16.

4) Guys ἔνθ. ἀν. τ. I σ. 296. Vreto ἔνθ. ἀν. καὶ P. Vreto Hist. de l'église grecque 1610 σ. 295.

5) Πρωτόδικος σ. 11. [[Βλ. καὶ Abbott Maced. Folk. σ. 193. Κανελλάκη Χιακ. ἀνάλ. σ. 335. Georgeakis et Pineau Folk-lore de Lesbos σ. 321. Γουσίον Πάγγ. σ. 62. Ξενοφάν. Γ', 336. Δ', 236. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 48 λ. νεκροπάπουσα. Ἐν Βουρδουρίῳ δὲ νεκρὸς ἐθάπτετο μετὰ τῶν ἐνδυμάτων του, πλὴν τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν περιποδίων, τὰ ὅποια ἀφαιρούμενα ἐβίδοντο εἰς τὸν νεκροθάπτην (Ξενοφάν. Γ', 339—340). Κοινὸν ἦτο ἐν Ψαροῖς εἰς τε τοὺς ἀνδρας καὶ τὰς γυναῖκας, ὅτε ἐφθάνον εἰς τὴν πρεσβυτικὴν αὐτῶν ἡλικίαν, νὰ προετοιμάξῃ ἕκαστος τὰ τοῦ θανάτου· τοῦτέστιν ἔθετον ἐντὸς κιβωτίου ἐνδυμασίαν νέαν, ὑποδήματα, παννὶ διὰ σάβανον καὶ τὰ τῆς ταφῆς ἔξοδα, πολλοὶ δὲ καὶ τοὺς τάφους αὐτῶν κατασκεύαζον (Χρονολ. Β', 164). Γενικῶς περὶ στολισμοῦ τῶν νεκρῶν βλ. Κ. Καλλίνικον ἔνθ. ἀν. σ. 201. 202 κέ. Καὶ ἐν ταῖς ρωμαϊκαῖς ἐπαρχίαις τὸν νεκρὸν ἐνδύουσι καινοουργῇ ἐνδύματα (Gubernatis Usi funebri σ. 50). Ὁμοίως καὶ οἱ Γακοῦται τῆς Σιδηρίας (Rev. hist. religions 1902 τ. 46 σ. 209). Ἐν Παλαιᾷ Ἀργολίᾳ τῆς Ἑλβετίας τὰ κάλλιστα ἐνδύματα (Rochholz Deutsch. Glaube I, 185)].

6) Tournefort Relation d'un voyage du Levant. τ. I σ. 127. Sonnini ἔνθ. ἀν. Ὁ Wachsmuth (ἔνθ. ἀν. σ. 119) υποθέτει· ὅτι τοῦτο ἔχει οἰκίσιν πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Βαλσαμῶνος ἀναφερόμενον ἐν ἐρμηνείᾳ τοῦ ρε' Καρθαγένης, ὅτι οἱ ἐπιτάφιοι ἐπιθαλάμιοι θὰ καταντήσωσι.

7) A. P. Vreto Memoria su di alcuni costumi nell' isola di Leucade σ. 41. M. P. Vreto Mélanges néohelléniques σ. 30. [[Στέφανον θέτουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν νεογάμων ἢ τῶν μεμνησθευμένων ἐν Μακεδονίᾳ (Abbott ἔνθ. ἀν.). Ἐπὶ τῆς ἄκρας τοῦ φερέτρου πρὸς τὴν κεφαλὴν, ἐάν ὁ θανὼν εἶναι ἄγαμος ἢ νεόνυμφος, οὐκ ὁμῶς προεδέχ-



ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΔΟΗΝΩΝ



κράτει <sup>1)</sup>). Πάντων τούτων ἐκτελεσθέντων, θέσαντες τὸν νεκρὸν ἐπὶ τάπητος ἢ σινδόνης, φέρουσιν ἐκ τῶν τεσσάρων ἄκρων κρατοῦντες καὶ ἀποθέτουσιν ἐπὶ κλίνης χθαμαλῆς καὶ στενῆς <sup>2)</sup> ἐπὶ τούτῳ παρασκευασθείσης ἐν τῷ μέσῳ τῆς αἰθούσης, ἢ χαμαὶ εἰς τὸ ἔδαφος <sup>3)</sup>: (βάνουν τὸ νεκρὸ στὴ μέση), ὅπερ εἶναι ἡ πρόθεσις, τὸ προτίθεσθαι τὸν νεκρὸν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων <sup>4)</sup> καὶ Ῥωμαίων <sup>5)</sup>. Σπανίως εἰς τινὰς περιστάσεις, πρὸ πάντων ἔταν ὁ νεκρὸς ἀπέθανε διὰ βίαιου θανάτου, ἐκτίθεται ἢ πρὸς τὰ πρόθυρα τῆς οἰκίας <sup>6)</sup>, ὥς καὶ παρ' ἀρχαίους <sup>7)</sup>, ἢ εἰς τὸ ὑπαιθρον· καὶ εἰς τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀναφέρονται οἱ ἀκόλουθοι σίχαι δημοτικῶς τινος ᾠσματος:

“Οταν θέλω ν' ἀποθάνω  
μὲ παραγγελιὰ θὰ κάνω,  
νὰ μὲ βάλουν 'ς τὸ κρεβάτι,  
νὰ μὲ βγάνουν 'ς τὸ χαγιάτι,  
νᾶρτουν ὅλοι νὰ μὲ ἰδοῦνε,  
κι' ὅλοι νὰ μὲ λυπηθοῦνε <sup>8)</sup>).

κυίας ἡλικίας, ἐν Χίφ (*Kavellákhi* ἐν τῷ *Chios*). Περὶ στεφάνου ἀγάμων πρὸλ. κα *Wolters* ἐν *Ath. Mitth.* 1896 σ. 368 καὶ *Βερβίτου* Λακωνίας ὁ στέφανος κατατίθεται ὑπὸ τοῦ ἀναδελφοῦ (*καὶ* *ἐν* *Chios* σ. 102). Ἐν Παραμυθίᾳ κατὰ τὴν κηδείαν μνηνεύσασθαι πρὸς τὸν νεκρὸν ὅτι ἔχρησεν εἰς τοὺς γάμους σου ἡμεῖς *ἐν* *Chios* 1892 σ. 102 καὶ *Λακωνίας* *ἐν* *Chios* 1892 σ. 102. Νέος ἀγάμος, ἦδοντο γαμήλια ᾠσματα (*ἐν* *Chios* σ. 236). Ἀέθλον, ἂν ἡ συνήθεια τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων νὰ ἐπιθέτωσι λουτροῦ πρὸς τὸν τάφον τῶν ἀγάμων προήλθεν ἐξ ἀναλόγων ἰδεῶν· βλ. *Λαογρ. Σύμμ.* *ἐν* *Chios* σ. 236 καὶ *Wolters* *Rothfigurige Lutrophoros* ἐν *Ath. Mitth.* 1891 σ. 399 κέ. *Πρὸλ. κα* *Ver. Volksk.* 1905 σ. 232—3]].

1) *Λουκιαν.* π. πένθους § 11. τ. II σ. 527 ed. Reitz. *Becker* *Charicles* II σ. 172. *Franz* *Elementa epigraph. Graec.* σ. 331. *Curtius* *Inscript.* ἐν *Rheinisches Museum f. Philologie* 1843 σ. 104. [[*Βλ. καὶ Κλήμ.* *Ἀλεξανδρ.* *Παιδαγ.* B', 8 σ. 213 *Potter* καὶ τὴν σημείωσιν 31 παρὰ *Migne* τ. VIII σ. 484. *Böttcher* *Baumcultus* σ. 320. *Hock* *Griech. Weihegebräuche* σ. 8. 9 κέ. 12. *Wächter* *Reinheitsvorschriften im griech. Kult* (RGVV. IX, 1) σ. 44, 2. *Köchling* *De coronarum apud antiquos vi atque usu* (RGVV. XIV, 2) σ. 52. 60. 96. *Weicker* *Der Seelenvogel* σ. 16]].

2) «Ἄνω λίαν μακρᾶς κιδωτοῦ» κατ' *Ἀντωνιάδην* (*Κρητικῆς* σ. 345 [[2' ἐκδ. σ. 350]]).

3) *Πρωτόδικος* σ. 11. [[*Βλ. καὶ Βύλλη* *Ἰδα Κυθν.* σ. 114. *Γαβαλᾶ* *Σίκινος* σ. 44. *Georgakis et Pineau* ἐνθ. ἀν. *Περιγραφὴν προθέσεως ἐν ἡπαιρωτικῷ ᾠσmati* βλ. *Ζωγρ.* Ἀγ. Α', 112 ἀρ. 147]].

4) *Ἡρόδ.* B', 8. *Εὐρυπιδ.* Ἀλκυστ. 664. *Ἰκέτιδ.* 53. *Ἀημοσθένους* σ. 1071, 1. *Αναίας* σ. 131, 35.

5) *Βλ. Marquardt* *Römische Privatalterthüm.* τ. I σ. 353—354 καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους συγγραφῆς.

6) *Gurs* ἐνθ. ἀν. I σ. 287. *Wachsmuth* *Das alte Griechenland im neuen* σ. 108.

7) *Ἰλιάδ.* T, 212 κλπ. *Pers. Sat.* 3: «in portam rigides calces extendit». *Hermann* *Griechische Privatalterthüm.* σ. 198. [[σ. 363—4]]. *Διὰ τοὺς Ῥωμαίους* βλ. *Becker* *Gallus* τ. III σ. 52.

8) *Λιανοτράγουδα* ἐκδ. *Τσαρκίνη* 1868 σ. 299.



Καὶ ἡ μὲν κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἀνέχεται διὰ προσκεφαλαίων <sup>1)</sup>, αἱ δὲ πόδες εἰς δεδεμένοι διὰ ταινιῶν μελανοῦ χρώματος <sup>2)</sup>, ὅπερ ὁμοιάζει πρὸς τὴν συνήθειαν τῶν ἀρχαίων τοῦ νᾶ κοσμήσι με ταινίας τοὺς νεκροὺς <sup>3)</sup>. Τὸ πρόσωπον ἀσκεπὲς πάντοτε μένον <sup>4)</sup>, στρέφεται πρὸς ἀνατολὰς <sup>5)</sup>. αἱ δὲ χεῖρες σταυροῦνται, καὶ ἐπ' αὐτῶν τίθεται εἰκὼν τις ἀγίου <sup>6)</sup>. Παρὰ τὴν νεκρικὴν κλινὴν ἀνάπτονται δύο λαμπάδες μία πρὸς τὴν κεφαλὴν, καὶ ἑτέρα πρὸς τοὺς

1) [Ἡ ὄρε προσκεφάλαιον νεκρῶν χρησιμοποιοῖται ἐν Θράκῃ τὸ γαμήλιον, πλήρες ἀνθέων τοῦ γάμου, ἐπιμελῶς φυλασσόμενον (*Βιζυητός* ἐνθ. ἀν.—ἐκδ. Σιδέρη σ. 31). Ἐν Βαμβάκοῦ τὸ προσκεφάλαιον πληροῦται φύλλων καρύδας, ἐν Βασσαρά ἀχύρων, ἐν δὲ Βρεσθένοις φύλλων ἐλαίας (*Κουκουλὲ* Οἰνουντ. σ. 101). Ὁμοίως καὶ ἐν Λεωνιδίῃ φύλλων ἐλαίας (*Δέφνεο* ἐν *Λαογρ.* Ζ', 39), ἐν δὲ Κύπρῃ ἀνθέων καὶ εὐδωδῶν φύλλων (*Σακελλαρίον* Κυπρ. Α', 737). Ἐνταυτοῦ ἀφαιρεῖται τὸ προσκεφάλαιον κατὰ τὴν ταφὴν καὶ ἀντικαθίσταται διὰ σάκκου χώματος (*P. von Melingo* Griechenland in unseren Tagen 1892 σ. 195=*Dieterich* Mutter Erde<sup>2</sup> 127 κέ. <sup>3</sup> 129 κέ.). Προσκεφάλαιον καὶ στῶμα παρ' ἀρχαίων: βλ. νόμον τῶν Λαθυστῶν ἐν *Δελφοῖς* στ. 11—12 παρὰ *Prott-Ziehen* *Leges graecorum sacrae* II, 1 σ. 217· βλ. καὶ σ. 219]].

2) Πρωτόδικος σ. 11. [[Βλ. γενικῶς περὶ θέσεως ποδῶν νεκροῦ Zs. Ver. Volksk. 1901 σ. 266. Πρῶλ. καὶ κατωτέρω σημ. 6]].

3) Σχολ. εἰς *Εὐριπίδ.* *Φοινίσ.* 1626.

4) *Guy's* ἐνθ., ἀν. σ. 296. [[Βλ. καὶ *Kallimachos* ἐνθ., ἀν. σ. 221—5. Καὶ ἐν τῷ νομῷ Βάρ της Γαλλίας ἐκθέτουμεν τὸν νεκρὸν μὲ ἀνοικτάς τας ἐνδυάς *Costume Contumes* etc. σ. 10). Ἐν Κύπρῳ ἀπακαλύπτεται διὰ συνθέσης τῆς ἀνοικτοῦς καὶ πρόσμυτον (*Συμπελασμένη*) ἐνδυὰς. Ἐκαλεῖται ἐν τῷ γένει αὐτῷ ἀρχαῖα καὶ ὁμοῖα τῆς ἀποφ. σ. 11—2 ἐνθ., ἀν. : «Τὸν θανόν(ν)τα (ὅς φέρει χλατακενυκαμμέναν φανήν) με(χ)ρι (ἐπὶ τὸ σ)ῆμα». *Prott-Ziehen* ἐνθ., ἀν. σ. 263. 264. Νόμος τῶν ἀποθανόντων ἀποφοῖς στ. 13—15 αὐτ. σ. 217· βλ. καὶ σ. 219. Πρὸς καὶ *Wächter* *Reinhardt'sche Schriften* σ. 53. *S. Reinach* *Cultes, mythes et religions* I, 303]]).

5) *Προτάδοκος* σ. 12. [[Γ. Παλαδοπούλου Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 69. Ξενοφάν. Δ', 236. Ἐν Βουρδουρίῳ ὁ νεκρὸς ἐτοιμοθαιεῖτο συνήθως ἔχων τὸ πρόσωπον ἐστραμμένον πρὸς τὴν θύραν, οὕτως ὥστε τὰ βλέμματα τῶν εἰσρχομένων προσέπιπτον εὐθὺς ἐπ' αὐτοῦ (αὐτ. Γ', 336—7). Πρῶλ. καὶ ὁμοίαν γερμανικὴν συνήθειαν ἐν Zs. Ver. Volksk. 1899 σ. 54]]. [ἴσως τὸ ἀνὰ πρόθυρα ἐστραμμένους τῶν ἀρχαίων, περὶ οὗ βλ. σ. 328 σημ. 6 καὶ 7. [[Ὡς πρὸς τὴν συνήθειαν τοῦ ἐκφέραιεν τοὺς νεκροὺς μὲ τοὺς πόδας πρὸς τὰ ἑμπρὸς βλ. Zs. Ver. Volksk. ἔθθ. ἀν. καὶ 1901 σ. 153. 1901 σ. 323]].

6) Ἀντωνιάδης ἐνθ. ἀν. [Ἐν Κύπρῳ δέσονται τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας διὰ κανόνας (Σακελλαρίου ἐνθ. ἀν.). Μνεῖα δέσεως χειρῶν ἐν Γρηγορίου τοῦ κληρικοῦ Διηγῆσαι περὶ τῆς μεταθέσεως τοῦ λειψάνου τῆς δούλας Θεοδώρας 7 σ. 41 Kurtz (τέλους Θ' ἐκ.): «τὸ τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους, ὡς ἐπὶ τῶν κατοικημένων εἴθισται, θεομοῦν σημεινθῆναι». Καὶ ἐν Βίῃ τῆς δούλας Μελάνης 68 (τῆς Ε' ἐκ.) ἐν Anal. Bolland, 1903 σ. 49, 2 κέ.: «Τὸ δὲ ἅγιον αὐτῆς λείψανον οὐκ αἶτι τῶν κοσμοῦντων εἰδέστο' οἱ τε γὰρ πόδες αὐτῆς ἐκτεταμένοι ὑπῆρχον, καὶ αἱ χεῖρες τῇ στήθει αὐτῆς προσκολλημέναι καὶ τὰ βλέφαρα εὐφυῆς μεμικτά». Βλ. καὶ τὰς μαρτυρίας περὶ δέσεως χειρῶν, ποδῶν καὶ σιαγόνων παρὰ Κ. Καλλίνικου ἐνθ. ἀν. σ. 200, 201. Τὰ ἐν τάφοις τῆς μυκηναίας περιόδου εὐρεθέντα μολόμενα σύρματα καὶ τὰ ἐν τάφοις τῆς ἱστορικῆς περιόδου χρυσοῦ ἑλαιοτάματα σκοπὸν εἶχον, κατὰ τὴν εἰκόσιν τοῦ Σπύλ (Ἐφημερ. Ἀρχαιολ. 1895 σ. 208—9), νὰ συγκερατῶσι τὴν κάτω σιαγὸν τοῦ νεκροῦ, ἐφαρμοζομένων τῶν κριοειδῶν ἄκρων ἐπὶ τῶν ὤτων. Βλ. καὶ Wolters ἐν Ath. Mitt. 1896 σ. 367 κέ. Πρὸλ. καὶ Χριστόφ. Μυτιληναίων 77, 54 σ. 49 Kurtz. Arch. f. Religionswiss. 1914 σ. 496—7]].



πόδας, διὰ κεχρωματισμένων ταινιῶν περιτετυλιγμένοι<sup>1)</sup>. Οὕτω δὲ ποιήσαντες περικυκλοῦσι τὸ λείψανον κλαίονσαι αἱ γυναῖκες καὶ οἱ λοιποὶ συγγενεῖς, καὶ παραμένουσι μέχρι τῆς ἐκπορεύσεως ᾄδουσαι μοιρολόγια, περὶ ὧν ἐκτενέστερον ἐν τοῖς περὶ μοιρολογίων ὁμιλοῦμεν<sup>2)</sup>.

Ὁ Fauriel ἀναφέρει ὅτι αἱ γυναῖκες ἅμα κλείσωσι τὰ ὄμματα καὶ τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ, ἀποχωροῦσιν εἰς γείτονα οἰκίαν συγγενοῦς ἢ φίλου των, ὅπου ἀλλάσσωσι, λευκὰ ὥς διὰ γάμον ἐνδύματα φοροῦσαι, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι φυλάττουσι τὴν κεφαλὴν ἀσκεπῇ καὶ λυτὴν τὴν κόμην. Ἐνῶ δὲ οὕτω ἐνδύονται, ἄλλαι γυναῖκες καταγίνονται διὰ τὸν στολισμὸν τοῦ νεκροῦ, ἐπιστρέφουσι δέ, ἀφίνουσαι τὰς θύρας τῆς οἰκίας ἀνεφγμέναν ὅπως εἰσέρχονται αἱ γείτονες<sup>3)</sup>.

Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος διετεθεῖτο τὸ ἀρχαῖον ἔθιμον τοῦ θέτειν νόμισμα ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ νεκροῦ<sup>4)</sup>. Τοῦτο κατ' ἐξοχὴν συνηθίζεται ἐν Μακεδονίᾳ<sup>5)</sup>, Θράκῃ<sup>6)</sup>, εἰς τινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος<sup>7)</sup>, καὶ εἰς Μικράν

1) Πρωτόδικος σ. 11. [[Βλ. καὶ Σακελλαρίον ἐνθ. ἀν. Ξενοφάν. Γ', 336. Ἐν Λέσβῳ λαμπάδες ἢ κανδήλαι (*Georgeakis et Pineau Le Folk-lore de Lesbos* σ. 321). Πρὸς, καὶ Κ. Καλλίνικον ἐνθ. ἀν. σ. 201. Περὶ λαμπάδων ἢ λυχνιῶν παρὰ τὸν νεκρὸν βλ. Sartori ἐν Zs. Ver. Volksk. 1907 σ. 361 καὶ οὐκὶν Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 76 κέ. Βλ. καὶ γενικώτερον τοῦ αὐτοῦ *Antiquaire moderne Totengebräuche* ἐν N. Jhb. f. d. klass. Altert. 1905 XV, 34—35 καὶ Fries Zum antiken Totenkult αὐτ. σ. 623]. Wächter ἐνθ. ἀν. σ. 141. *Ursprung und Bedeutung Usi funebri* σ. 54]]

2) Ἐν Μακεδονίᾳ «συναγείνεται ὁ λαὸς καὶ ἔρχεται ἀνυμνῶν τὸν νεκρὸν ἐκ τοῦ οἴκου τῆς πόλεως καὶ καταστῆνον οὖσαν αἱ τὴν κεφαλὴν ἐκμαρτυρίαν πᾶσαι αἱ φίλαι, συγγενεῖς καὶ γνωσταὶ γυναῖκες καὶ τινες ἐξ ἀρχαίων κατὰ τὸν ἔθιμον πᾶσι τοῖς ἐγγύς τοῦ νεκροῦ. Ἐπ' ἀρκατὸν κλαῖουσι μὲ μαθρα δάκρυα ἐκάστη ἐκ τῶν φίλων τῆς καὶ μετ' ὀλίγον τὰ δάκρυα σταματοῦν, ἢ μαστιχὰ τὸ κοινῶς λεγόμενον ἀντίφρυχον ἐκχέουσι, τὸ βακοπότηρο περιέρχεται ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα, ἢ γλῶσσα λύεται» κτλ. (Κυριακὴ Μεσολογγ. 21 Δεκεμβρ. 1897). Ἐν Χίῳ καθήνται εἰς εὐτελὴ καθίσματα ἐκ σανίδων ἢ ἐπὶ πινακίων ξυλίνων ἐξ ἐκείνων, ἐν οἷς θέτουσι τοὺς πρὸς ἐψήσιν ἄρτους, διότι θεωρεῖται ἀνάρμοστον πρὸς τὴν περίστασιν νὰ καθήνται ἐπὶ καρεκλῶν (*Καλλιόχη Χιακ. ἀνάλ.* σ. 335—6)]].

3) *Fauriel Chants Populaires de la Grèce moderne* σ. XXXVIII.

4) *Λευκίον Ἀνατροπὴ τῶν δοξασάντων* κλπ. σ. 30: «ἐν πολλοῖς τόποις τῆς Ἑλλάδος ἐντιθέσθαι τῷ τοῦ νεκροῦ στόματι νομισμάτιον». *Vrété Mélanges Néohelléniques* σ. 30: «L'obole de Charon est encore mise religieusement sous la langue des morts dans certaines parties de la Grèce». Βλ. καὶ τὸ περὶ Χάρου ἄρθρον [[ἐν Νεοελλην. Μυθολογ. σ. 266 κέ. καὶ τὰς αὐτόθι μαρτυρίας. *Tozer Researches in the highlands of Turkey* II, 330—1]].

5) Πρωτόδικος σ. 14. [[Βλ. καὶ Abbott Maced. Folklore σ. 193. Πολλάκις τὸ νόμισμα τίθεται εἰς τὸν κόλπον τοῦ νεκροῦ (αὐτ. Βλ. καὶ Γουσίον Πάγγ. σ. 62, 1), ἢ εἰς τὸ θυλάκιον αὐτοῦ (ἐν Γριντάδαις τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν: Λαογρ. Γ', 127)]].

6) Βλάσιος Γ. Σκορδέλης, ἐν Πανδώρα τ. ΙΑ' σ. 449. [[Ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν τὸ ἔθιμον κατὰ μικρὸν ἐξηλείφθη, διατηρηθὲν μόνον εἰς ὀλίγα χωρία, ὃ δακτύλιος ὅμως θεωρεῖτο ἀπαραίτητος· οὗτος ἔφερε τὰ ἀρχικά τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου (Θρακ. Ἐπετηρὶς 1897 σ. 196), ἐν δὲ τῇ ἐπαρχίᾳ Σωζοπολεως ὁ δόλος ῥίπτουσι εἰς τὸν τάφον (*Χουρομουνιάδου Περὶ τῶν Ἀναστασιῶν* σ. 25)]].

7) *Stephani Reise durch das nördliche Griechenland* σ. 38 [[πέραν τῆς Ὄθρους



Ἀσίαν<sup>1)</sup>, ὅπου καὶ περατίκιον καλεῖται<sup>2)</sup>. Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι ἀρχαιότατον ὁ Δουκιανὸς ὡς γνωστὸν πολλαχοῦ μέμνηται αὐτοῦ<sup>3)</sup>, ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἑλληνες<sup>4)</sup> καὶ Λατῖνοι συγγράφει<sup>5)</sup> σῶζονται προσέτι ἱκανὰ ἀπεικονίσματα νεκρῶν φερόντων ὁβολὸν εἰς τὸ στόμα ἐπὶ διαφόρων μνημείων τῆς τέχνης<sup>6)</sup> καὶ νομίσματα δὲ εὐρέθησαν ἐπὶ νεκρῶν εἰς πολλοὺς ἐλληνικοὺς καὶ

ἐν Θεσσαλίᾳ, συνήθεια ὅμως, ἣν δὲν θύναται νὰ βεβαιώσῃ. Ἐν Μεσσηνίᾳ Καρδίτῃς λέγεται ὑπὸ γερόντων τινῶν, ὅτι πρὸ ἀμνημοναύτων χρόνων ἐπεκράτει συνήθεια νὰ θέτωσιν εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ καὶ ἓνα παρῶν (Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Λαζιά). Κατ' ἄλλην ἀνακοίνωσιν Θεοδ. Α. Πρασιδίου, ἐκ Τιρνάδου (1888) κατὰ τὸν ἐνταφιασμόν εἰς τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν ἔθετον ἐν τῇ κόλπῃ τοῦ νεκροῦ μικρὸν νόμισμα, καὶ οὕτω μετὰ ταῦτα ἐκάλυπτον τὸν τάφον. Εἰς τινὰ δὲ χωρία τῆς Θεσσαλίας, κατὰ τὸν αὐτόν, ἔθετον εἰς τὸ θυλάκιον τοῦ νεκροῦ «ἀργυρᾶν τουρκικὴν εἰκοσάραν». Ἄλλος, πρὸ εἰκοσιπενταετίας, εἶδε περικλειόμενον εἰς τὰ χεῖλη τοῦ νεκροῦ ἀργυροῦν τουρκικὸν ματζῆτιον. Ἐν Κωμηλίῃ τῆς Αἰουκάδος παλαιότερον ὁ ὁβολὸς τοῦ Χάρου ἦτο συνήθως γαζέτα βενετικῇ (ΚΠ. Σύλλ. Η', 453 σ. 6 σημ. \*). Ἐν Καλαρρῦταις τῆς Ἠπείρου ἔθετον ἓνα παρῶν εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ καὶ ἐν τῇ τάφῳ κύπελλον μέλιτος<sup>7)</sup> τὸ ἔθιμον ὅμως κατηργήθη ὡς εἰδωλολατρικόν, προτροπῇ τοῦ ἁγίου Κοσμά (Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Λάμπρου). Οἱ εἰς τὰς θερινὰς τοῦ Βραδέτου νομάς διερχόμενοι μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτῶν ἔθετον, μέχρι τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εἰς τὸ στόμα τῶν νεκρῶν ὁβολὸν (Λαμπριδίου Ἠπειρ. μαλετήμ. Η', 37)].

1) [Βλ. καὶ Βύρων 1878 Γ', 558 (ἐν Συνώπῃ). Βλ. καὶ Α. Α. Παπαδοπούλου Ὁ ὁπόδουλος Ἑλληνισμός σ. 131]].

2) Πρωτόδικος σ. 14. Ἀνάλογος ἡ λέξις τοῦ ἑλληνικοῦ πορθημίου. [[Πρὸς. καὶ Λόγον Παχωμίον τοῦ Ρουσάνου ἐν Δελτ. Ἰστ. τ. 1 σ. 266 καὶ ἐν ἀναποτίθενται τι κέρμα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ καὶ τὸ τελευτῶντος ἐπὶ τῆς παλάμης]].

3) Δουκιανὸν τ. 1 σ. 10. τ. VI σ. 926 (εἰς τὴν ἀποθανὲν τῶν σκείνων, φέροντες ὁβολὸν εἰς τὸ στόμα κατέθηκεν ὁ νεκρὸς ὁποῦν πορθημῆ τῆς ναυτιλίας γενηρόμενον». Βλ. καὶ Νεκρικ. Διαλογ. ΙΑ', 4. Καρδίου τ. 1 σ. 18.

4) Πανσφ. Γ', κη', 1. Ἀριστοφ. Βάτραχ. 140. ὁμοίως αὐτ. καὶ εἰς Λυσιστρ. 599. Ἠοῦχ. λ. Δανάκη. [[Βλ. καὶ Hermann-Blümner Privatalt. σ. 367 κέ. Waser ἐν Pauly-Wissowa Realenc. III σ. 217 λ. Charon. Willamowitz Charon und die Charongroschen ἐν Hermes 1898 τ. 34 σ. 227 κέ. Σβορώνου ἐν Δελθ. Ἐφημ. νομίσματ. Ἀρχαιολ. Η', 323 κέ. Θ', 187. ΙΔ', 126 (ὁ χαρῶνσιος ὁβολὸς εἰς τὸ στόμα, ὡς ἐπ' ἐχόντος τούτου θέσιν βαλαντίου). Γενικῶς περὶ τοῦ ἔθιμου βλ. Gruppe Griech. Mythol. σ. 759, 7. 878, 1' πρὸς. 405, 3. Schwartz Prähistor. Studien σ. 354. 355. Liebrecht Zur Volkskunde σ. 94. A. de Gubernatis Storia comparata degli usi funebri indo-europei 1873 σ. 49—51. Andree Ethnogr. Parallelen σ. 24 κέ (Die Totenmünze). F. S. Kraus Die Volkskunde σ. 111. Tylor Primitive Culture I, 494 (=Abbott Maced. Folkl. σ. 194). Samter Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 203. Dietrich Mithrasliturgie<sup>2</sup> σ. 235. A. Reinach L'obole de Charon ἐν Rev. d'Ethnographie et de Sociologie 1914. Πολλῆς μελέτης ἄξιον : P. Sartori Die Totenmünze ἐν Arch. f. Religionswiss. 1899 σ. 205 κέ.]].

5) Juvenal III, 267. Vergil. Aen. VI, 299 κέ. [[Marquardt Privatleben der Römer<sup>2</sup> I, 349]].

6) Gerhard Antik. Bildwerke πλν. 109. Panofka Gemmen mit Inschriften in den Königl. Museen zu Berlin, Haag, Kopenhagen κλπ. ἐν Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου 1851 πιν. III. σκ. 31. [[Pottier Les Lécythes blancs σ. 57, ὅστις ὅμως ἐσφαλμένως ἀναφέρει παραστάσιν ἐν ἀγγεῖῳ Ἀρχ. ἐταιρείας ἀρ. 2967, διότι ἡ παραστάσις δὲν εἶναι ὁβολοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἀντίχειρος τοῦ νεκροῦ. Βλ. Wolters ἐν Ath. Mitt. 1891 XVI, 403]].



ΔΟΗΝΩΝ



ρωμαϊκοὺς τάφους <sup>1)</sup>).

Οὐ μόνον δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι καὶ Ρωμαίοις συνηθίζετο τοῦτο, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς <sup>2)</sup> καὶ τοῖς Βλάχοις <sup>3)</sup>. Ἀκόμη δὲ μέχρι τοῦ νῦν ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς <sup>4)</sup> καὶ τοῖς κατοικοῖς τοῦ Morvan ἐν Γαλλίᾳ, ἐνθα οἱ χωρικοὶ θέτουσι νόμισμα εἰς τὴν χεῖρα τοῦ νεκροῦ πρὶν ἢ τὸν θάψωσιν <sup>5)</sup>. ἀνάλογον εἶναι καὶ τὸ ἔθιμον τῶν χωρικῶν τοῦ Jura, οἵτινες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ ἔθετον ξύλινον σταυρὸν καὶ ἐπ' αὐτοῦ νόμισμα <sup>6)</sup>. Ὁ Πούλιος νομίζει <sup>7)</sup> ὅτι ἀντὶ τοῦ ὁδολοῦ «διὰ τὸ χριστιανοὺς εἶναι τοὺς κατοίκους, κήρινον σταυρὲν τῷ στέματι τοῦ νεκροῦ ἐντιθέασιν» <sup>8)</sup>. Ἄλλ' ἢ συνή-

1) *Stackelberg* Die Gräber der Hellenen πίν. IV σ. 42. *Braun* ἐν Jahrbücher des rhein. Vereines f. Alterth. τ. XVII, σ. 10 κέ. [*Ross* Reisen auf den griechischen Inseln des ägäischen Meers 1840 I, 79 (ἐν τάφοις Ἀνάφης). III, 18 (Μήλου). Νέος Ἑλληνομν. 1905 Β', 258—9 (ἐν τάφῳ ἀθηναϊκῷ τῶν μέσων τοῦ Γ' αἰῶνος μ. Χ. χρυσοῦν νόμισμα παρὰ τὸ στέμα τοῦ νεκροῦ). Μικρὰ νομίσματα παρὰ τὸ κρανίον τοῦ νεκροῦ εὐρέθησαν καὶ εἰς δύο χριστιανικοὺς τάφους, τοῦ Γ' πιθανῶς αἰῶνος, ἐν Ὀλυμπίᾳ (*Bötticher* Olympia<sup>2</sup> σ. 37).

2) *Grimm* Deutsche Myth. σ. 791 (β' ἐκδ.) [(694 β' ἐκδ. Βλ. καὶ III, 441 abergl. 207, πρὸς. καὶ σ. 248). *Rochholz* Deutscher Glaube I, 189—192. *Simrock* Deutsch. Myth. § 148 σ. 605. Zts. f. aesterr. Volksk. IV, 266. Verhandl. d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie u. Ethnologie. Ver. Volksk. 1897 σ. 130. Hessische Blätter f. Volksk. 1902 σ. 111. *Εὐνιαχοῦ*, κατὰ παρανόησιν τοῦ ἔθιμου, οὐκ ἀποδέχεται τὸν νόμον ὃ παραγράφεται ἀπὸ τοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐκδοὶν Volksk. 1906 σ. 132). *Περὶ τῶν ἐθίμων* σ. 96 (ἐν Κουγιατὶτς Ποκωνίας)].

3) *Schott* Valachische Märchen u. Sagen. *Οἱ Βλάχοι* τῆς Βουκοβίνας ἐμβάλλουσιν εἰς τὸν τάφον χρυσοῦν νόμισμα διὰ τὸ ἔθιμον ὃ νεκρὸς τὴν θέσιν του ἐν τῷ Ἄδῃ καὶ μὴ τοῦ τὴν διεκδικεῖ ἄλλος (Zts. f. aesterr. Volksk. III, 182). Οἱ Ρωμοῦνοι τῆς Τρανσυλβανίας θέτουσιν εἰς τὴν χεῖρα ἢ ὑπὸ τὴν γλῶσσαν ἢ ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον ἢ ἐν τῇ κόμῃ τοῦ νεκροῦ χρυσοῦν νόμισμα, φόρον εἰς τὸν διάβολον ἱσταμένον ἐν ταῖς γαστέραις τῆς πρὸς τοὺς οὐρανοὺς ὁδοῦ (*W. Schmidt* Das Jahr u. seine Tage σ. 39). Ἐν Ρωμανίᾳ παρὰς εἰς τὴν χεῖρα τοῦ νεκροῦ ἢ ἐπὶ τοῦ στήθους του (*V. Alexandri* Chants popul. de la Roumanie 1855 σ. XXXIX). Ἐν Βουλγαρίᾳ εἰς τὸ στέμα (*Schischmanov* Légendes religieuses bulgares σ. 62). Ἐν κεντρικῇ Σερβίᾳ θέτουσιν ἐπὶ τοῦ φερέτρου χρυσοῦ τινὰ νομίσματα (Zs. Ver. Volksk. 1908 σ. 315). Οἱ Ἀρμένιοι θάπτουσι τοὺς νεκροὺς θέτοντες εἰς τὴν χεῖρα αὐτῶν κήριον καὶ ἀργυροῦν νόμισμα (Zs. f. aesterr. Volksk. X, 105)].

4) *Hahn* Albanesische Studien τ. I σ. 151.

5) *Baudieu* Le Morvan τ. I σ. 33. [Κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ νῦν ἔτι πολλὰ τοῦ τῆς Γαλλίας διατηρήθη τὸ ἔθιμον τοῦ ὁδολοῦ (*Melleville* Hist. de la ville de Laon I, 179. Nore Coutumes des provinces de France σ. 198. 243. 291. *Ed. du Meril* ἐν Rev. archéol. 1860 II, 94. Rev. trad. popul. 1893 σ. 226. 1895 σ. 108. 1906 σ. 170. 1909 σ. 232). Ὅτι οὐχὶ σπάνιον κατὰ τὸν μεσαίωνα εἰς πολλοὺς τόπους τῆς Εὐρώπης τὸ τιθεῖν ὁδολὸν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ νεκροῦ βλ. *Piper* Mythologie des christl. Kunst τ. I μ. I σ. 230]].

6) *D. Monnier* Moeurs et usages singuliers de Jura σ. 22.

7) *X. Πουλίου* Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ γένους τῶν νῦν Ἑλλήνων, 1870 σ. 26.

8) [Ἐν Ἀέσθῃ κήρινος σταυρὸς τίθεται ὑπὸ τοῦ ἱερῶς εἰς τὸ στέμα τοῦ νεκροῦ, ἵνα μὴ βρικολακιάσῃ (*Rouse* ἐν Folk-lore 1896 VII, 146). Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, ἐν Χίθ, ἢ



θεια αὕτη ἔχει, νομίζομεν, μᾶλλον σχέσιν πρὸς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἐθιμον τοῦ φράττειν τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ διὰ βάμβακος, οὐδεμίαν δ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἀρχαῖον τοῦ θέτειν ὑβολόν.

Ἐθιμόν τι, τὸ θραύειν τὰ πῆλινα ἄγγεῖα, ἅτινα περιεῖχον τὰ φάρμακα, ἅμα ὁ ἀσθενὴς τελευτήσῃ <sup>1)</sup>, φαίνεται ἀνήκον εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν· τοῦτο δὲ συμπεραίνομεν, διότι ὁ λαὸς νομίζει ὅτι διὰ τοῦ κρότου τῶν θραυσμένων τούτων ἄγγείων ἐκδιώκονται οἱ δαίμονες, ὅσοι περιτρέχουσι, ζητοῦντες νὰ σύρῳσι διὰ τῆς βίας εἰς τὴν κόλασιν ψυχάς <sup>2)</sup>, ἡ δὲ πρόληψις αὕτη ἔχει μεσαιωνικὸν τινα χαρακτῆρα <sup>3)</sup>.

Ὁ νεκρὸς θάπτεται ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον <sup>4)</sup>, ὥς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις <sup>5)</sup>, οὐχί ὅμως ποτὲ μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου <sup>6)</sup>. Τέσσαρες ἄνδρες συγγενοὶ ἢ φίλοι τοῦ θανόντος θέτουσι τὸ πτώμα εἰς τὴν νεκρικὴν θήκην, νεκροθήκην ἢ θήκην <sup>7)</sup> καὶ ξυλοκρέβατον <sup>8)</sup> συνήθως καλουμένην, καὶ ἐκφέρουσιν αὐτὸ ἐκ τῆς οἰκίας <sup>9)</sup>, ἐν μέσῳ σπαρακτικῶν κραυγῶν τῶν γυναικῶν, αἵτινες τὸ ὑστατον αὐτὸ χαιρετῶσι· αἱ κραυγαὶ αὗται ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ τοῦ νεκροῦ λέγονται ἐξόδι <sup>10)</sup>, ἐκ τῆς λέξεως ἐξόδου, ἥτις εἰς τε τὴν Παλαιὰν Διαθήκην φέρεται με

λαστολογία θέτει ἐπὶ τοῦ στόματος τοῦ νεκροῦ σπαρακτικῶν ἢ βάμβακος (Καλλιμάχου Χιὰκὰ ἀνάλ. σ. 335). Ἐνιαχοῦ τοῦ Πόντου ἐπὶ τοῦ νεκροῦ κήρυκος φέρων ἐγκεχαρμμένον σταυρόν (Α. Α. Παπαδοπούλου ἔνθ. ἀν. 411).

1) *Engelhardt Voyage dans la Grèce* (Παρις 1834) σ. 250. Ἐκδ. ἀν. 1834. 2) *Λαογρ.* Συμμ. Β', 250].

3) [[Περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου βλ. ἐν ἐκτάσει *Εὐκλ.* σ. 268—283]].

4) *H. Mathieu La Turquie et ses differents peuples* τ. II σ. 113: «C'était faire injure aux défunts que de les garder trop longtemps à la maison». [[Βλ. καὶ Καλλιμάχου Χιὰκὰ ἀνάλ. σ. 336—7. *Γονοῖον Πάγγ.* σ. 69. *Abbott Maced. Folklore* σ. 197. Ἀνάλογον συνήθειαν ταχέας ταφῆς εἰς ἄλλους λαοὺς βλ. ἐν *Zs. Ver. Volksk.* 1904 σ. 23]].

5) *Ἰλιάδ.* Ψ, 71. *Εὐδοκ.* εἰς *Ἰλιάδ.* Θ', 410. *Ἰσαῖος* π. Φιλοκτ. Κλήρου σ. 143.

6) *Πρωτοδόκιος* σ. 13.

7) *Αὐτ.* σ. 14. [[Ἐν Βουρδουρίῳ ἡ θήκη κατασκευάζετο ἐκ τοῦ προχείρου εἰς τὴν οἰκίαν, μὴ πωλουμένων ἐτοιμῶν (*Ξενοφάν.* Γ', 337)]].

8) [[Ἡ λ. ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ φορεῖν παρὰ Ἰωάννη Ἀποκαύκῳ (Συνοδ. γράμματα 7 ἐν Βυζαντινῇ Δ', 22). Ἐν Ἀμοργῇ λέγεται *καυτελεῖον* (Γάσπαρη Ἀμοργός σ. 73), ἐν Χίῳ δὲ *κατέρι* (*Πασπάτι*) Χιὰκ. γλωσσάρι. σ. 209). Ὀνομασίαι βυζαντινὰ ἀναφέρονται ὑπὸ Α. Καλλιμάχου ἐν *Ἐκκλ. Κήρ.* Δ', 204]]. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις (ληνός, πόλεος, θροῖτη, λάρναξ, σορός· *Πολύδεικ.* Γ', 150) κατασκευάζοντο συνήθως ἐξ ἔξλου κυπαρίσσου (*Θουκυδ.* Β', 310. *Πρόβλ. Plin. Nat. Hist.* XXXV, 46). [[Παρ' ἡμῖν πολλαχοῦ, ἰδίως εἰς τὰ χωρία, μεταχειρίζοντο κοινὸν φέρετρον (βλ. καὶ Καλλιμάχου σ. 338. *Λαογρ.* Γ', 475. *Ξενοφ.* Γ', 338). Τοῦτο, σὺν ἡμέτεροις ἐστὶ ἐν Γιδᾷ Μακεδονίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Λουκοπούλου), εἶχε σχῆμα κλίμακος· ὅμοιον πιθανῶς καὶ παρ' ἀρχαίοις (βλ. Λεξικογράφους λλ. κλίμαξ, κλίμακοφῆρος)]].

9) [[*Σημειώσεις* ἐν Χίῳ οἱ βασιτάζοντες τὸ φέρετρον (Καλλιμάχου σ. 339)]].

10) [[Ἐξόδιον καὶ χυδαῖος ἐξόδι, ἡ τοῦ νεκροῦ ἐκφορά· ἐστὶ δὲ καὶ ἡ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων ἐν ταῖς πενθίμοις ἡμέραις εἰς τὴν τοῦ ἀποθανόντος οἰκίαν συνέλευσις παρ' ἡμῖν [ἐν Ἠπειρῷ] λέγεται· (*Γ'* *Κ[ρομμύδη]* *Διατριβή* σ. 62). Ἐν Ἀμοργῇ τὰ ἐξόδια=ἐπικηδεῖες τελετὴ εἰς θανόντα ἢ πνιγέντα μακρὰν τῆς πατρίδος του (*Γάσπαρη Ἀμοργός* σ. 81). Ἐν





τὴν αὐτὴν σημασίαν <sup>1)</sup>, καὶ εἰς τὰ βαρβαρογραφικὰ ποιήματα ἀπαντᾷ <sup>2)</sup>.

Τὸ λείψανον περιφέρεται διὰ τῶν κυριωτέρων ὁδῶν τῆς πόλεως <sup>3)</sup>, πενθίμως κρουμένων τῶν κωδῶνων τῆς ἐκκλησίας <sup>4)</sup>. Τὴν νεκρώσιμον πομπὴν κάλλιστα περιγράφει ὁ Ἀντωνιάδης ἐν τοῖς ἐξῆς :

Ἐμπροσθεν βαίνουνσιν παῖδες, καλὰθους εἰς χεῖρας κρατοῦντες,  
ἐνθα τεμάχια εἶναι τυροῦ κ' ἐκλεκτοὶ διτυρῶνται  
κι' ἄλλοι πλησίον αὐτῶν εἰς ἄγγεῖα κομίζουσιν οἶνον,  
δοσις σπονδὴν τῶν νεκρῶν εἰς καιροῦς παλαιούς ἐνθυμίζει,...  
(Ταύτην τὸ ἔθνος ἡμῶν μακαρίαν καλεῖ τῶν θανόντων)...  
Εἶτα δὲ σύμπαν τὸ πλῆθος οἰγῶν τοὺς θανόντας προπέμπει.  
Κ' ἤδη βαδίζουσι ἐν ὕμνοις πενθίμοις τὴν πλάνην τοῦ κόσμου  
ψάλλουσι ψάλλται σεμνοὶ δ' ἱερεῖς πρὸς τὸν ὕψιστον τείνουσι  
τῶμμα, καὶ λέγουσι εὐχὰς εἰς ψυχῆς σωτηρίαν κ' οἱ ἄνδρες,  
δύο ποιήσαντες τάξεις μακρὰς ἐκατέρωθεν, τῶπλόν  
στρέφουσι κάτω, τὴν γῆν ὥς νὰ θέλουν μ' αὐτὸ νὰ τρυπήσουν,  
ἥτις σκληρῶς πρὸς τὸ σπλάγχχνον αὐτῆς ἐπισύρει ἐκείνον,  
δοσις ὑπῆρξε λατρείας εἰκὼν εἰς τὴν Κρήτην, οὗ <sup>5)</sup> ἐξῆ.  
Γόοι σκληροὶ γυναικῶν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Δράκου σπαράττουσι  
πᾶσα καρδίαν δεινῶν ὑπὸ κατὰ κράτος τὰ πάθη,  
οἷα σπανίως ἐλλείπουν ἐκείνων, οἷα καὶ ἐκεῖνος,  
δοσις δὲν εἶδε θανάτον ἀδελφεῶν, οἷα ἢ τέκνον; (... <sup>6)</sup>).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

τῇ αὐτῇ σημασίᾳ ἐν Σόμῃ ξόδι (W. Zs. 1904, 224). "Ἀλλὰ σημασίαι παρὰ K. Dieterich Sprache u. Volksüberl. d. südl. Griech. st. 219—220. Βλ. καὶ Γ. Παπαδοπούλου Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 93]].

1) Σκαρλ. Α. Βουζαντίου Λεξικόν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῆς λ. ξόδι.

2) Βλ. Διήγησιν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου στ. 395 ἐν Wagner Medieval greek Texts 1870 τ. I σ. 75. Βλ. καὶ Θρήνον εἰς τὴν μεγάλην Παρασκευὴν ἐν Christ et Paraniakas Antholog. carmin. Christianorum σ. 93: «ἢ ποῖα ἄρματα μέλψω, τῇ σῇ ἐξόδῳ οἰκτίρμων;» [[Ἰουλιανοῦ λόγ. Η' «ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ τοῦ ἀγαθωτάτου Σαλλουστίου παραμυθητικὸς εἰς αὐτόν»]].—ἐξόδιον (Γ. Κωδιν. π. θεαμάτων σ. 47 Bonn). [[Δεόντ. Νεαπόλ. σ. 52, 18. 23 Gelzer (πρβλ. καὶ σ. 171). Βλ. καὶ Ducange λ. ἐξόδος (ἐξόδιον) ἐξοδίαζεν (ἐξοδιστικόν). Σάθα Βουζαντ. θέατρ. σ. κδ' κέ.]].

3) Τοῦτο καὶ ἐν Ρώμῃ ἐγένετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Βλ. Διονυσ. Ἀλικαρνασ. Ν', 39: «Καὶ τὴν ἀκφοράν τοῦ σώματος διὰ τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς πόλεως ποιησάμενοι στενωπῶν. [[Ἀπαγόρευσις ἐν Κρήτῃ τῇ 1365 ταφῆς ἐντός τῆς πόλεως, μεγάλῃς συνοδείας κηδεῶν, ψαλμοῦσιν καθ' ὁδόν, περιαγωγῆς τοῦ νεκροῦ διὰ μεγάλων ὁδῶν (Byz. Zeitschr. 1904 σ. 467)]].

4) [[Κρούσεως κωδῶνων μυσία παρὰ Σαχλίκη Γραφεῖς στ. 162—3 σ. 83 Wagner: «κι' ἄφῶν ἐξεψυχῆσιν | κροῦν οἱ καμπάναις δυνατά». στ. 160. 163 σ. 84: «κι' ἂν ἀποθάνῃ καὶ πτωχός... καμπάναις δὲν τὸν κροῦσιν». Βλ. γενικῶς K. M. Pállhyn ἐν Ἐπιστημον. Ἐπετηρίδι 1913 Θ', 87 κέ. Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀθίμου: Samter Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 62 κέ. Sartori ἐν Zs. Ver. Volksk. 1897 σ. 368—9]]. "Ὅταν ὁ νεκρός εἴναι ἐπίσημος, πυροβολοῦσιν ἀπὸ καιρῶν εἰς καιρὸν Βλ. Ἀντωνιάδ. Κρητητῖδα σ. 354 [[δ' ἐκλ σ. 360. Βλ. καὶ Κουκουλέ Οἰνοντ. σ. 102]]].

5) Ἀντωνιάδ. αὐτ. σ. 353—354. [[δ' ἐκλ. σ. 359—360. Περιγραφὰς νεκρώσιμου πομπ.



Τὸ λείψανον δὲν παρακολουθοῦσιν οἱ δεισιδαίμονες συγγενεῖς ὅταν εἶναι ὁ πρῶτος τῆς οἰκίας νεκρός<sup>1)</sup>. Ἐκ δὲ τῆς ἀκολουθοῦσης τὸ φέρετρον συνοδίας προπορεύονται μὲν οἱ ἄνδρες, ἔπονται δὲ λυσίκομοι αἱ γυναῖκες<sup>2)</sup>, ὥς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐγένετο<sup>3)</sup>. Ἀμα φθάσωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ νεκροταφείου ψάλλεται ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία<sup>4)</sup>, καὶ ταύτης τελευτώσης διὰ τοῦ ᾠμοῦ «Δότε τελευταῖον ἀσπασμόν, ἀδελφοί, τῷ θανόντι» προσέρχονται ἅπαντες καὶ ἀσπάζονται τὸν νεκρὸν εἰς τὰ χεῖλη καὶ τὸ μέτωπον<sup>5)</sup>. Φέρουσιν ἀκολουθῶς τὸν νεκρὸν εἰς τὸν τάφον, ὅπου ἐνθέτουσιν αὐτὸν οἱ νεκροθάπται, εἰς δὲ ἱερεὺς ἐκφωνῶν τὸ τῆς Γραφῆς «Γῇ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύ-

πῆς βλ. καὶ ἐν Ξενοφάν. Γ', 338. Abbott Maced. Folkl. σ. 199—200. Γενικῶς περὶ ἐκφορᾶς νεκροῦ βλ. Κ. Καλλίνικον ἐνθ. ἀν. σ. 240 κέ.]].

1) Χ. Μεγδάρου Ἡθοικοὶ χαρακτῆρες 1818 σ. 273. [[Ἐν Λακεδαιμόνι ὁ πατὴρ δὲν παρακολουθεῖ τὴν κηδείαν ἄρρενος τέκνου του, διότι τοῦτο ποιῶν δὲν ἔχει ἐλπίδα νὰ γενήσῃ ἄλλο ἄρρεν (Σπαρτ. ἡμερολ. 1904 σ. 70). Ἐν Χίῳ οἱ οἰκετοὶ κατὰ τὸ ἥμισυ τῆς ἀπὸ ἐκκλησίας μέχρι τάφου ὁδοῦ ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν οἰκίαν (Καλλιμάχη Χιακ. ἀνάλ. .. 339)]].

2) [[ΚΠ. Σόλλ. 10', 239. Γ. Παλαδοπούλου Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 69. Ἐν Χίῳ εἰς τινα μὲν χωρία αἱ γυναῖκες παρακολουθοῦσι μέχρι τοῦ τάφου, εἰς ἄλλα ἀναμένουσιν ἐν ὀριζήνῃ μέρει ἐν' ἀσπασθῶσι τὸν νεκρὸν (Καλλιμάχη 1904 σ. 240). Ἐν Κρήνῃ κηδείας κλείονται τὰ παράθυρα τῶν οἰκιῶν, αἱ προθῆκαι τῶν κειμένων ἀντικειμένων (Wachsmuth σ. 120). Βλ. καὶ Rev. de l'hist. des relig. 1919 τ. 1 σ. 240. Wachter Reinheitsvorschriften σ. 53. Πρβλ. καὶ Prout-Ziehen Leges Graecorum III, 1 σ. 264]].

3) [[Καὶ παρὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς ἀρχαίους ἀνθρώπους τὰς γυναῖδας ὀπισθεῖν (Πηυσόθεν. πρὸς Μικάρτατον 111. [[Ὡς πρὸς τὰς ἀκολουθοῦσας γυναῖκας βλ. Καλλιμάχη 1904 σ. 240. Κέω στ. 18—20 παρὰ Prout-Ziehen ἐνθ. ἀν. II, 1 σ. 260. Πρβλ. καὶ Müller Gr. Privatalt. σ. 463 b]]. Ἐν Ρώμῃ γυναῖκες ἠκολούθουν κοπτόμεναι τὸ λείψανον (Serv. ad Aen. III, 67. Cicer. de legg. II, 23. 59. Plin. Nat. Hist. XI, 37 § 157), αἱ δὲ θυγατέρες λυσίκομοι ἠκολούθουν τῶν γονέων τῶν τὸ φέρετρον (Πλούταρχ. Ρωμαῖκ. κεφ. 11. Petron. Satyr. 111)].

4) [[Περὶ νεκρώσιμου ἀκολουθίας βλ. Ζαμπελίου Ἄσπ. δημοτ. σ. 152—160. ΚΠ. Σόλλ. 1895 ΚΔ', 131. Τοῦ Παμφίλου Μελοισινοῦ Τυπικόν τῆς νεκρώσιμου ἀκολουθίας ἐν Ἑκκλ. Ἀλγυθία 1905 ΚΕ', 33 κέ. 50 κέ. 117 κέ. (ἀξιόλογοι παρατηρήσεις). Καλλίνικον ἐνθ. ἀν. σ. 280 κέ.]].

5) Βλ. St. Sauveur Voyage historique etc. dans les isles 1800 τ. II σ. 54. [[Ἐν Χίῳ πρῶτον κλίνουσι πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ ἐκφωνοῦντες «ὁ θεὸς συχωρέσσι σου», ἔπειτα πρὸς τὴν δεξιὴν πλευρὰν, μετὰ ταῦτα πρὸς τοὺς πόδας καὶ τελευταῖον πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν, καὶ ἀφ' οὗ ἀσπασθῶσι τὴν ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ νεκροῦ εἰκόνα, ἔπειτα ἀπαύξονται τοῦτον ἐπὶ τοῦ μετώπου (Καλλιμάχη σ. 339). Ἀνεοπάζομαι, ἐνεοπάσθηκα τὸ ῥ. ἐν Χίῳ (Χιακὰ Χρονικά Ἀμάντων Β', 104). Ἐν Σύμῃ ἡ ἔγκυος δὲν ἀσπάζεται τὸν νεκρὸν (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 216, 83). Μνηστὴς τελευταῖον ἀσπασμὸς : «Αὐτὸς τὸ ὁ ἱεραρχὴς ἀσπάζεται τὸν κεκοιμημένον, καὶ μετ' αὐτὸν οἱ παρόντες ἅπαντες» ([Ψευδο]Διονυσίου Ἀρεοπαγ. Περὶ ἐκκλ. ἱεραρχ. Ζ', 2). Καὶ ἐν Βίῳ τῆς δαΐας Θεοδώρας 44 σ. 26 Arsenij. 44 σ. 26 Kurtz : «Ἡγίκα δὲ τὸν τελευταῖον ἀσπασμόν τῷ ἱερῷ σώματι μετὰ ψαλμῶδίας τε καὶ αἰδοῦς πάντες ἀπένεμον» (ἐν κηδείᾳ μοναχῆς). Βλ. καὶ Ducange Gloss. Latin. λ. osculum. Sittl Die Gebärden der Griechen und Römer σ. 72. 73 καὶ τοὺς αὐτῶτι συγγραφεῖς. Πρβλ. καὶ Γέν. ν', 1]].



σει» ἐπιχέει ὀλίγον ὕδωρ ἐπὶ τοῦ τάφου ἐκ λαγήνου, ἥτις μετὰ ταῦτα θραύεται<sup>1)</sup>, καὶ δρᾶκα χώματος τοῦτο δὲ ποιοῦσιν ὅλοι οἱ συγενεῖς καὶ φίλοι τοῦ θανόντος ἐπιφωνοῦντες «Θεὸς σχωρέσει τον!»<sup>2)</sup> Εἰς τινὰ μέρη ἀφοῦ τοποθετήσωσι τὸν νεκρὸν ἐντὸς τοῦ λάκκου ῥίπτουσιν ἐπ' αὐτοῦ ἀνημμένους ἀνθράκας, ἐπιχύνοντες καὶ κανδήλιον, ὅπερ λαμβάνουσιν ἐκ τῆς παρακειμένης κοιτίδας<sup>3)</sup>. Ἀλλαχοῦ πρὶν ἢ τὸν τάφον καλύψωσι βάλλουσιν ἐπὶ τοῦ στόματος κεραμίδα, ἐφ' ἧς εἶναι κεχαραγμένος σταυρὸς ἢ πεντάλφα, εἰς ὧν τὰς γωνίας ἐγγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας<sup>4)</sup>, κατὰ τὴν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς συγκοπὴν [I. X. M(ήτηρ) Θ(εοῦ) Ν(ικᾶ). Ἰ(ησοῦς) Ν(αζωραῖος) Β(ασιλεὺς) Ἰ(ουδαίων)].

Οἱ τάφοι εἶναι ἀπλοῦστατοι ἀνακαλοῦντες εἰς τὴν μνήμην τοὺς ἀρχαιοτάτους τύμβους ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ καίεται θυμίαμα<sup>5)</sup> καὶ ἀνάπτεται ἐπὶ τινὰ χρόνον κανδήλιον, ὅπερ καὶ ἐν τῇ οἴκῳ γίνεται, ἐπὶ τεσσαράκοντα ὅλα ἡμερονύκτια κατὸν ἀδιακόπως, καὶ ἀκοίμητον διὰ τοῦτο καλούμενον<sup>6)</sup>. Ἀλλαχοῦ εἰς τὸ μέρος ἐνθα ἐξεψύχῃσεν ὁ νεκρὸς ἄπτουσιν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας<sup>7)</sup>

1) Pouqueville Voyage dans la Grèce τ. IV κσφ. 132 σ. 409.

2) [[Βλ. Λαογρ. Σύμμ. τ. Β' σ. 268—9. 269, 1. Ἀρὰ χώματος παρ' ἀρχαίους: In Müller Privatalt. σ. 462 c. *Revue des Études* II, 234. Stengel Kultusalt. σ. 216 καὶ Παρ' Ἀρμενίους: Zs. oesterreich. Akad. d. Wiss. X, 106\* παρὰ Γερμανοῖς: Grimm Deutsch. Myth. III, 458 παρὰ Γάλλοις: J. J. Guignau: Zs. Ver. Volksk. 1896 σ. 410\* παρ' ἄλλοις λαοῖς: αὐτ. 1904 σ. 237. Ὁμοίως ἀνεμνιζόμενον αὐτ. σ. 30. Sartori Sitte u. Brauch I, 150]] Ὁμοίως ἀνεμνιζόμενος ὁ νεκρὸς τοῦ ὁσίου πατριάρχου Γρηγορίου ἐπιστάλλειν αὐτῷ γῆν (Αἰλίαν Πρωτόδικον τ. I σ. 14).

3) Πρωτόδικος σ. 14.

4) Πρωτόδικος αὐτ. Tournier Description d'un Voyage du Levant τ. I σ. 126. [[Ἐν Λιβύῃ δ' ἱερεὺς ἐπέθετεν ἐπὶ τοῦ στόματος κέραμον, ἐφ' οὗ ἐχάρασσε σταυρὸν (Ζενοφάν. Δ', 237)\* ὁμοίως καὶ ἐν Βουρδουρίῃ, ἀλλὰ τελευταίως ὁ κέραμος εἶχεν ἀντικατασταθῆ ὑπὸ κηρίνου σταυροῦ παρασκευαζομένου ὑπὸ τοῦ ἱερέως (Αὐτ. Γ', 339\* πρὸλ. ἀνωτέρω σ. 332 καὶ σημ. 8). Ἐνιαχοῦ τίθεται ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπὶ τοῦ στόματος τοῦ νεκροῦ τεμάχιον τοῦ θραυομένου ἐπὶ τοῦ τάφου ἀγγείου (Γ. Α. Σωτηρίου ἐν Ἀρχαιολ. Δελτικῇ Β', 138, 2). Ἐν Ῥόδῳ θέτουσι τεμάχιον κεραμίδος, ὅσον τὸ δυνατόν ἀρχαίας, ἐφ' ἧς χαράσσουσι πεντάλφον (Μπιλιώτη-Κοιτὴ Ῥόδος Β', 305). Ἀλλήν χρῆσιν πεντάλφας εἰς παρομοίαν περίστασιν βλ. ἀνωτέρω σ. 182. Ἐν Κύμῃ δ' ἱερεὺς ἐγγράφει εἰς ὄστρακον (βήσσαλο) τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, τὸ ῥίπτει δὲ εἰς τὸν τάφον. Ἐντεῦθεν ἢ κατὰ: «Νὰ σὲ γράφουνε ἔς τὸ βήσσαλο»]].

5) Wachsmuth Das alte Griechenl. σ. 124.

6) Πρωτόδικος σ. 15. Bybilakis Neugriechisches Leben σ. 68: «wird ein Licht an das Kopende seines (τοῦ νεκροῦ) Grabes gesetzt».

7) X. Μεγδάων Λύχνος Διογένης ἢ Ἡθικαὶ χαρακτηρισ, 1818. σ. 273: «καὶ εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ νεκροῦ διατάσσει ὁ δεισιδαίμων νὰ βάλῃαι θυμίαμα, καὶ ὀβολὸν εἰς τὸ στόμα του· καὶ εἰς τὸν τόπον ὅπου ἐξεψύχῃσεν ἄπτει λύχνον τρεῖς νύκτας κατὰ συνέχειαν, καὶ παραθέτει κανυκλὸν μὲ καθαρὸν νερόν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα κάμνει». Bybilakis ἐνθ. ἀν. σ. 67—68: «bei den Griechen Sitte, eine Lampe ἀκοίμητον λύχνον in der Ecke der Stube fortwährend brennend zu erhalten, wo der Verstorbene sein Leben ausgehaucht hat».



ἢ καὶ ἐπὶ πολὺ λύχνον, καὶ θέτουσιν ἄρτους καὶ ἄγγεῖα μὲ ὕδωρ <sup>1)</sup>, ὥπως αἱ ψυχαὶ ἐπιστρέφουσιν τρώγῳσι καὶ μὴ παραπελῶνται. Ἄλλα ἄγγεῖα, λέγει ὁ ποιητὴς τῆς Κρητικῆς Ἀντωνιάδης,

θέτουσι μ' ὕδωρ, διειτούς προσαρμόζοντες ἄρτους  
 ἵν' ἀπομένουν τοῦ οἴκου ἐντός· καὶ κανδήλιον δ' ἅμα  
 ἄσβεστον ἔχον τὸ φέγγος, μὴ τύχη καὶ στρέφουν ὀπίσω  
 πάλιν αἱ δύο ψυχαί, καὶ τὸν τόπον προσβλέπουν ἐκεῖνον  
 ἔρημον, ἄνευ τροφῆς κα' ἄνευ πόσεως, κα' εἰπουν μὲ πόνον·  
 «Φεῦ! ἐπελάθοντο τόσον ταχέως ἡμῶν, καὶ καμμίαν  
 μέριμναν πλέον δὲν ἔχουν ὁπόσων ἀνάγκη μᾶς θλίβει!»  
 Οὕτω καὶ σήμερον ἔτι φρονοῦν ὅτι κάτω τοῦ τάφου  
 τρώγουν θανάοντες καὶ πίνουν <sup>2)</sup>.

Ἐν Κρήτῃ ἀποτίθεται ἐπὶ τοῦ τάφου λάγνηνος πλήρης ὕδατος καὶ ἀφίεται ἐκεῖ ἡμέρας τεσσαράκοντα· διότι κοινὴ δόξα ὑπάρχει ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἡ ψυχὴ περιφερομένη ὅπου παρευρέθη ζῶσα, πίνει ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου ἐπανερχομένη τὸ ἐσπέρας <sup>3)</sup>. Τοῦτο δ' ἔχει ἴσως σχέσιν πρὸς τὴν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σωζομένην συνήθειαν τοῦ κενοῦν ὑδρίαν πλήρη ὕδατος κατὰ τὴν θύραν ἅμα τῇ ἐξόδῳ τοῦ λειψάνου, ὥπως λάδη ἀναψυχὴν τινὰ τὸ πνεῦμα τοῦ νεκροῦ <sup>4)</sup>. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐπεκράτει παρὰ τὰς εἰρηνοφύλακας, ἣν ἀναφέρει ὁ Λουκιανός <sup>5)</sup>: «τρέφονται δὲ ἄρα ταῖς παρὰ τὸν τάφον ὕδατι καὶ τοῖς καθαγίζομένοις ἐπὶ τῶν τάφων· ὥς εἴ τω μὴ εἴη καταλειπόμενος ὑπὲρ γῆς φίλος ἢ συγγενὴς· ἔστω οὗτος νεκρὸς καὶ λιπώτων ἐκείνου καὶ ἀποτίθεται». Τὸ σχετικὸν πρὸς τὰτα εἶθιμον τῶν ἀρχαίων τοῦ σπένδειν ἄκρατον οἶνον

1) X. Μεγιδάνος ἔνθ. ἀν. [[Πλείονα περὶ λυχνίας ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ ἐν τῷ θωματίῳ, ἐνθα ἐξεψύχησεν ὁ νεκρὸς, καὶ ἀγγεῖου ὕδατος μετὰ τῇ ἄνευ ἄρτων βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 278—9. Ἐν Χίφ εἰς τὸ μέρος, ἐνθα ἐξεψύχησεν ὁ θανὼν, ἀνάπτουσιν ἐπὶ 40 νόκτας λυχνίας (Κανελλάκη σ. 341). Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐν Κυθήροις (Γλωσσάρ. Κυθήρων ἐν Πανθ. IE', 133 λ. ρουφιανέλα). Ἄλλα μαρτυρίαι ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 52, 5. 55, 2. Λυχνία ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ θυμίαμα κατὰ πᾶσαν ἐορτὴν ἐν Κατιρλί Βιθυνίας: II. Γ. Μακρῇ Τὸ Κατιρλί σ. 101. Πρὸλ. καὶ τὸ ἱστορικὸν ἐν Σιαματιῶδον Σαμ. Ε', 315: «Φέρετε κανδήλι φερεφί μὲ μυρωδάτο λάδι, | καὶ ἀνάβουμι ὅς τὸ μνημῖά μου ἀπάνω κάθε βράδυ». Ἀκοίμητον φῶς εἰς τὸν τάφον παρὰ Βυζαντινοῖς: Παχυμέρ. Μιχ. Παλαιοιολ. Β', 21 σ. 125 Bonn. Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ Τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος ἐν Ν. Ἑλληνομν. (Λάμπρου) Ε', 397. Γενικῶς περὶ λυχνίας ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ ἐν τῇ οἰκίᾳ βλ. Riess ἐν Rhein. Museum 1894 σ. 182 καὶ Sartori Feuer und Licht im Totengebrauche ἐν Zs. Ver. Volksk. 1907, 226 σ. 373 καὶ. 375 καὶ. 379 καὶ.]].

2) Ἀντωνιάδ. Κρητικῆς σ. 347. [[Ὁ' ἐκδ. σ. 353]].

3) Πανδώρα τ. ΙΖ' σ. 331. Bybilakis ἔνθ. ἀν. σ. 67: «hieraus müssen wir uns die bei den Griechen übliche Sitte erklären, vierzig Tage lang nach dem Tode für den Verstorbenen ein mit Wasser gefülltes Gefäß hinzustellen». [[Βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 55, 2]].

4) Προϊόδοιος σ. 13. [[Βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 270 καὶ.]].

5) Λουκιαν. π. πένθους § 9. (τ. II σ. 926 Reitz).







φεῖον κοιμητήρι <sup>1)</sup>, καὶ περιβόλι <sup>2)</sup>, εἰρωνικῶς δὲ μεγάλη μάνδρα καὶ θυμα-  
ράκια.

Ἐν δὲ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ <sup>3)</sup> πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐχαράσσεται ἐπὶ τῶν τάφων  
σύμβολόν τι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ νεκροῦ ἐμφαίνειν. Οὕτως ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν  
γκουτικῶν ἐγλυφον κώπην ἢ πλοιάριον, ἐπὶ τοῦ τῶν λιθοξόων σφύραν, καὶ οὕτω  
καθεστῆς <sup>4)</sup>. Ἐν Σμύρνῃ μάλιστα ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγίας Φωτεινῆς σῶζονται ἐτι  
μέχρι τοῦ νῦν τοιοῦτοι τάφοι <sup>5)</sup>.

στ. 654 λ. κιδώριον), μοριμό <sup>1)</sup> ἐν Σουλταῖς Καππαδοκίας (Φαρασοπούλου Τὰ Σύλατα σ. 121).  
Ἀρσιώματα δ' ἐν Ἡπείρῳ, αἱ περὶ τοὺς τάφους τιθέμεναι πέτραι (Ἀραβατινοῦ Ἡπειρ.  
γλωσσάρ. σ. 25), «αἷς περιτέλλουσιν ἐν κιδωρίῳ σχήματι τοὺς ἐαυτῶν νεκροὺς ἐν τοῖς  
τάφοις» (Γ. Κ[ρομμύδη] Διατριβή σ. 323)].

1) Wachsmuth Das alte Griechenland im neuen σ. 125. [[Βλ. καὶ Ducange στ.  
676]].

2) Προτόδικος σ. 15. [[Θαρτικὸ ἐν Ἡπείρῳ (Ἀραβατινοῦ ἐνθ. ἀν. σ. 42)]].

3) [[Καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ ἐπὶ τάφων τῶν ἐκείθεν καταγομένων]].

4) Πρὸς. H. Mathieu La Turquie et ses différents peuples τ. II σ. 115: «Les  
Grecs couvrent ordinairement les tombes des défunts d'une profession du  
defunt».

5) [[Συνήθως ἐπὶ τοῦ τάφου τίθεται σταυρὸς ἢ ἀνθή, ἢ ἄλλο ἐξ ὧν ἐξέλιος. Ἐν τῷ δήμῳ  
Οἰνοῦντος ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν γῶν τὸ λεγόμενον τῶν σταυρῶν, εἰς οὓς τοὺς τρεῖς  
βραχίονας ἐμπέγγνυνται προσηύκται. ἡλῆα, ἀνθὲς βασιλικαῖς καὶ κανελόφυλλα  
καὶ πορτοκάλια καὶ κανελλογαρούφαλα, ἐν τῷ σταυρῷ, ἐπὶ τῇ ἀριστερᾷ ὀκτωμάτῃ τὴν ἀνὰ καὶ  
ἢ τοσούτα τὰ προικιὰ ἔς τὸν ἄλλον κόσμον» (Κουκουλιὴ Οἰνοῦντος σ. 102). Κόσμησις τοῦ τά-  
φου διὰ θανδραλιδάνου, βασιλικῶν καὶ ἄλλων ἀρωμάτων, ὀσφύων καὶ ἀνθέων, ἐν Κύπρῳ  
(Σακελλαρίου Κύπρ. Α', 739), διὰ θάφνης καὶ διαφορῶν ἄλλων, ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας  
(Π. Γ. Μακροῦ Τὸ Κατιρλί σ. 101). Καὶ παρ' ἀρχαίοις Ἑλλήσι στεφίς τῶν τάφων οσλίνοις  
(Πλουτάρχ. Τυρολ. 26 σ. 248), ἀνθοῖ (Λουκιαν. Νύκτιν. 30 τ. I σ. 72), ῥόδοις (Ἀλκίφρ.  
Α', 36, 5). Στέφανοι εἰς τάφους νεκρῶν: Λουκιαν. Χάρ. ἢ ἐπισκοπ. 22 τ. I σ. 519. Φιλοφ.  
21 τ. III σ. 50. II. πένθ. 19 τ. III σ. 931. Ἀλεξ. 30 τ. II σ. 238 καὶ Jacobitz αὐτ.  
Βλ. καὶ Hock Gr. Weihegebräuche σ. 15. Παρὰ Ρωμαίοις ῥόδα καὶ ἀνθὲ εἰς τοὺς τά-  
φους, προσφορά εἰς τοὺς Manes (Roscher Lex. II, 2322).—Ἀνθὲ εἰς νεκροὺς: ἐν  
Λακκοδικίῳ τῆς Μακεδονίας, κατὰ τὴν πρόθεσιν στολιζοῦσι τὸν νεκρὸν δι' ἀνθέων τῆς  
ἐποχῆς (Γουσίον Πάγγ. σ. 62), ἐν δὲ Νισύρῳ εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον προσέρχονται αἱ  
συγγενεῖς, γειτόνισσαι καὶ φίλοι κρατοῦσαι ἀνθὲ διὰ τὰ θέσωσιν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ (Γ. Πα-  
παδοπούλου Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 69). Ἀνθὲ καὶ ὀπωρικά παρὰ τοῖς Βλαχόφωνοις τῆς  
Πίνδου (Λαογρ. Γ', 186). Κατὰ τὰ ἐξημερώματα, ἐν Οἰνοῦντι, ἀποκαλύπτουσι τὸν καθ' ὅλην  
τὴν νύκτα κεκαλυμμένον νεκρὸν καὶ τὸν στολιζοῦσι θέτοντες ἐντὸς τοῦ φερέτρου τοῦ βασι-  
λικόν, τριαντάφυλλα, μῆλα, κυθῶνικα, πορτοκάλια καὶ κανελλογαρούφαλα (Κουκουλιὴ Οἰ-  
νουντ. σ. 101). Καὶ ἐν Θράκῃ διὰ βασιλικῶν, θρύμβου, ἐλιχρύσου, μυροφύων καὶ ἄλλων  
ἀνθέων συνήθως τὰς κοσμοῦσι τοὺς γέροντας νεκροὺς (Βιζυνοῦ Τὸ μόνον τῆς ζωῆς μου  
ταξίδιον ἐν Ἑστίᾳ ΙΖ', 403=ἐκδ. Σιδέρη σ. 30). Ἐν Γιάννινα Καλαμάτας θανὸν ἀποθάνη  
τις προσέρχονται αἱ συγγενεῖς κομίζουσαι θέσμην ἀνθέων, ἐκάστη δὲ εἰσέρχομένη εἰς  
τὴν θύραν προσαγορεύει γεγωνιὰ τῇ φωνῇ τὸν νεκρὸν διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς συγγενείας:  
ἀδελφὲ μου, ἐξάδελφὲ μου κ.τ.τ. (παρὰ Γ. Βελμάχου).—Δένδρα εἰς τοὺς τάφους. Κυπά-  
ρισσος καὶ βρύσις ἐν ἄσματος Ἰκαρίας (Σταματιάδου Ἰκαριακά σ. 147). Βλ. παρ' ἀρχαίοις  
Hock ἐνθ. ἀν. σ. 16. Köchling De coronarum apud antiquos vi atque usu (RGVV.  
XIV, 2) σ. 60]].



Σπάνια εἰσὶ τὰ παραδείγματα τῶν θάπτομένων κατ' ἰδίαν παραγγελίαν εἰς τὰ κτήματά των <sup>1)</sup>. Συνήθως ὁμοῦς οἱ ποιμένες καὶ οἱ ἀγροδίαιτοι, ἂν πλησίον τοῦ τόπου, ἐνθα ἀπέθανον, δὲν ὑπάρχει παρεκκλήσιόν τι, θάπτονται ἐπὶ λόφων ἢ τῆς κορυφῆς ὁρέων. Γνωστὰ δὲ τὰ δημοτικὰ ἄσματα τὰ περιγράφοντα τάφους κλεφτῶν· ὁ κλέφτης τὴν αὐτὴν ἐκφράζει πάντοτε εὐχὴν, νὰ ταφῇ ὀρθῶς μετὰ τοῦ θπλου του, ὅπως δύνηται εὐκόλως νὰ πολεμῇ καὶ ἐν παράθρυν νὰ ἀνοιγῇ ἐπὶ τοῦ τάφου του ὅπως χαιρετᾷ τὰ πτηνὰ κατὰ τὴν ἀνοιξιν, καὶ τοὺς διερχομένους συντρόφους του <sup>2)</sup>. Ὁ δὲ ναύτης παρὰ τὸ προσφιλὲς αὐτοῦ στοιχείον ζητεῖ νὰ δορυχθῇ ὁ τάφος του, ὅπως ἀκούῃ τὰ μέχρι τοῦ νῦν διατηρούμενα ἀρχαῖκά παρακελεύσματα τῶν ναυτοπαίδων εἰς μῶλα καὶ τὸν ἀρμονικὸν τῶν κυμάτων ῥόχθον, ὃν τοςάκις ζῶν ἀσμένως ἠκροάσθη <sup>3)</sup>.

1) Πρωτόδικ. αὐτ.

2) Παιδιά μου μὴ μ' ἀφίνετε 'ς τὸν ἔρημον τὸν τόπο  
γιατ' εἶν' τ' ἀκοσθία καὶ μὲ πόνων, οἱ λύκοι καὶ μὲ πίνουν (γρ. δὲ μ' ἀφίνουν).  
Γιὰ πάρε με καὶ σύρε με ψηλά σὲ μιὰ ἄχαυλα,  
κόψτε κλαδιὰ καὶ στρώστε μου καὶ βάλε με νὰ κάσω,  
καὶ φτιάστε μου τὸ κιβούρι μου καὶ χάρη δυὸ νομάτους,  
νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ καὶ νὰ γεμίζω.  
Κι' ἀπ' τὴ δεξιὰ μου τὴ μερία ν' ἀφήστε παραθύρι,  
νὰ μπαίνοβγαίνουν τὰ πτερά τῶν ἀνέμων τ' ἀνδόνια,  
νὰ φέρονται χαιρετὰς καὶ εὐχὰς ἀπὸ τὰ βάλα.  
(Passow ἀριθ. 104 σ. 84).

Παιδιά μὲ τὰ χαντάκια νὰ κάσω μου τὸ κιβούρι,  
φτιάστε μου τὸ κιβούρι μου καὶ χάρη δυὸ νομάτους  
νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ καὶ νὰ γεμίζω.  
Καὶ 'ς τὴ δεξιὰ μου τὴ μερία ν' ἀφήστε παραθύρι,  
νὰ κοῦζ' ὁ ἥλιος τὸ ταχύ, τὴ νύχτα τὸ φεγγάρι,  
νὰ λάμπουν τὰ τσαπράζια μου, ν' ἀστράτῃ τὸ σπαθί μου,  
κι' ὅταν περνοῦν κλεφτόπουλα νὰ μὲ καλημερίζουν·  
—Καλὴ σου μέρα, Γιώτη μου.—Καλὸ 'ς τὰ παλληκάρια.

(Ζαμπελ. Ἀσμ. δημ. σ. 606. Passow ἀρ. 119 σ. 95).

Μόν' κλείστε μου τὰ μάτια μου, φίληστε μ' ἕνα ἕνα  
καὶ κόψτε κλαριά, στρώστε μου, κλαριά προσκεφαλάρι,  
φτιάστε καὶ τὸ κιβούρι μου πλατὺ γιὰ δυὸ νομάτους,  
νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ, καὶ δίπλα νὰ γεμίζω.

(Ζαμπελ. σ. 695. Passow ἀρ. 154 σ. 119). Πρβλ. Passow ἀρ. 131 σ. 105  
(Ζαμπελ. σ. 703. Εὐλαμπ. Ἀράραντος σ. 22). ἀρ. 156 σ. 120 καὶ ἀρ. 165 σ. 125 (Tom-  
maseo Canti Popolari τ. III σ. 340) [[Βλ. καὶ Πολίτου Ἐκλογαὶ ἀρ. 43 καὶ τὰς αὐτῶν  
σημειούμενας παραλλαγὰς. Συναφὲς πρὸς τὸ παράθρυν εἰς τὸν τάφον βλ. H. Vischer Die  
Religion der Naturvölker I, 147]].

3) Τὸν ναύκληρον παρακαλῶ καὶ τὸν караβοκύρη,  
νὰ μὴ μὲ θάβουν 'ς ἐκκλησιά, μηδὲ 'σὲ μοναστήρι,  
μόνε 'ς τὴν ἄκρη τοῦ γιалоῦ, 'ς τὸν ἄμμον ἀπὸ κάτω.  
Ἐκεῖ οἱ ναῦταις νᾶρχονται ν' ἀκούω τὴ φωνή τους.  
Ἐχετε γειάν, συντρόφοι μου, καὶ σύ, караβοκύρη,



Ὁ λαὸς σέβεται τοὺς τάφους, καὶ οὕτε κἀθηται οὕτε πατεῖ ἐπ' αὐτῶν, νομίζων προσβλητικὸν τοῦτο διὰ τοὺς ἀποθνήσκοντας <sup>1)</sup>. Ἐξ αἰτίας τῆς δοξασίας ταύτης ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα εἰς δημοτικὰ ᾄσματα :

Πέρονα δεξιὰ καὶ θὲ ναυρῆς δυὸ μνήματα χτισμένα.

Μὴν τὰ πατήσης, Γιωργό μου, τί κλαίουں καὶ τὰ δυὸ τους,  
καὶ βγάνουν ἄγριαις φωναῖς καὶ μπουμπουνάει ὁ λόγος·

—Τί φταίμε τὰ δυὸ ἔρημα τὰ κακοσκοτωμένα ;

Ποιὸς εἶναι κ' ἦρτε καὶ πατεῖ τὴν πλάκα τοῦ μνημάτων ;

Δὲν φτάνει κτλ.

Μὲν ἦροτε νὰ χάσωμε καὶ τὸν γλυκύ μας ὕπνο <sup>2)</sup>.

καὶ

Κ' εἶνα μνήμ' ἦτον ξέχωρα ξεχωριστὰ 'πὸ τ' ἄλλα,

δὲν τό εἶδα καὶ τὸ πάτησα ἀπάνου 'ς τὸ κεφάλι,

κι' ἀκούω τὸ μνήμα καὶ βογγᾷ καὶ βαρυναστυεάζει·

« Ἄν εἶσαι Τοῦρκος, πάτει με· Ὁβριός, κορνιάχτισέ με... »

Δὲν ἦρτε τόπο νὰ διαβῆς καὶ δρόμο νὰ περάσης ;

Μόν' ἦλθες καὶ μὲ πάτησες ἀπάνου 'ς τὸ κεφάλι.

Τάχα δὲν ἤμουν κ' ἐγὼ νιός, δὲν ἤμουν παλληκάρι κλπ. <sup>3)</sup>.

καὶ ἐν παραλλαγῇ τοῦ ἀνωτέρω ᾄσματος

Δὲν τό 'δα καὶ τὸ πάτησα ἀνάμεσα καὶ τὰ μάτια

κ' εἶχε τὰ μάτια τ' ἀνοιχτά κ' ἐμπερὶ τὸν ὄφθαλμον <sup>4)</sup>.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΔΟΗΝΩΝ

Οἱ ἐκ τῆς κηδείας ἐπανερχόμενοι νύπτανται ἡμέρας καὶ χρυσῶσι τοῦ μολύσματος <sup>5)</sup>, κατ' ἀρχαιοτάτην συνήθειαν· καὶ ἐπὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πενθοῦντος



καὶ οὐκ ἔα λέεσα μου γλυκό, γλυκότερο ἔα μόλα.

Ἐλνωσαν τὰ ματάκια μου, ἔλνωσαν καὶ δὲ βλέπω.

(*Fauriel Chants popul. de la Gr.* τ. II σ. 106. *Passow* σ. 275 ἀρ. 391). [[Ἀναγραφὴν τῶν παραλλαγῶν βλ. ἐν Λαογρ. Δ', 170]].

Καὶ μένα νὰ μὲ θάψετε πίσω 'π τὸν ἄγιο Γιώργη,

ν' ἀκούω τὰ μουτοόπουλα, ποῦ λὲν ἐλέεσα ἰαλέεσα.

(*Passow* σ. 275 ἀριθ. 391 α).

Ὁ Γερμανὸς Conze, ἐξ οὗ τὸ ᾄσμα ὁ *Passow* παρέλαβε, μὴ γινώσκων καλῶς τὴν γλῶσσαν, ὥς καὶ ἐξ ἄλλων ᾄσμάτων ὅπ' αὐτοῦ δημοσιευθέντων φαίνεται, ἴσως ἔγραψε κακῶς ἀντὶ

ν' ἀκούω τὰ μουτοόπουλα νὰ (ἦ) ποῦ λὲν τὸ ἔργα—λέεσα.

1) [[Περβλ. καὶ Ἡοῖοδ. Ἔργ. 750 καὶ Σιττὴ αὐτ. 751. *Senec. Tro.* 1087. *Γρηγορ. Ναζιανζ.* 51, 3. *Wächter Reinheitsvorschriften* σ. 53. Ἱερότης τοῦ τάφου παρὰ Ῥωμαίους : *Roscher Lex.* II, 236]].

2) *Passow* ἀρ. 148 σ. 114. *Σακελλάρι.* Κυπρ. τ. I' σ. 24.

3) *Passow* ἀρ. 149 σ. 115.

4) *Passow* σ. 116. [[Ἀναγραφὴν τῶν παραλλαγῶν βλ. ἐν Λαογρ. Γ', 572]].

5) *Πρωτόδικος* σ. 13. Κοραῖ Ἀτακτα τ. Β' σ. 404 καὶ. *Pouqueville Voyage en Grèce* τ. VI σ. 147. [[Βλ. καὶ Λαογρ. Σύμμ. Β', 273 καὶ τὰς αὐτ. ἐν σημ. 2 μαρτυρίας]].



ἀφικνούμενοι, λέγει ὁ Πολυδεύκης <sup>1)</sup>, ἐξιόντες ἐκαθαίροντο, ὕδατι περιρραϊνόμενοι, τὸ δὲ προὔκειτο ἐν ἀγγεῖῳ κεραμέῳ, ἐξ ἄλλης οἰκίας κεκομισμένον, τὸ δὲ ὄστρακον ἐκαλεῖτο ἀρδάνιον» <sup>2)</sup>. «Ἔθος ἦν, λέγει καὶ ὁ τοῦ Ἀριστοφάνους σχολιαστής <sup>3)</sup>, μετὰ τὸ ἐκκομισθῆναι τὸ σῶμα, καθαρμοῦ χάριν ἀπολούεσθαι τοὺς οἰκείους τοῦ τεθνεώτος». Ἀλλὰ καὶ ἐν Ρώμῃ παρομοία συνήθεια ἦν ἐν χρήσει <sup>4)</sup>.

Ἐν Κρήτῃ μετὰ τὴν κηδεῖαν ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος ὅλοι οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἄλλοι <sup>5)</sup>, καὶ ἐκεῖ κάμνουσι τὰ πορθόρια ἢ πορθιάτικα. Εἶναι δὲ ταῦτα δεῖπνον ἐκ κυάμων συγκεῖμενον, ἐκάστου τῶν δαιτυμόνων φέροντος μέρος εἰς τὸ συμπόσιον· κατ' ἐξαίρεσιν δὲ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην καταλύεται ἔλαιον καὶ νηστήσιμος ἂν εἶναι ἡ ἡμέρα. Εἰς τινὰ δὲ πεδινὰ χωρία τῆς Κρήτης οἱ συγγενεῖς παύουσι τὰς ἐργασίας των <sup>6)</sup>, καὶ μετὰ τὸ περιδεῖπνον, εἰς ὃ μόνον ζυμαρικὰ φέρουσι, παίζουσι τὰ παλαίθια (ἀμάδες) <sup>7)</sup>.

Τὴν δὲ ἐσπέραν τῆς κηδείας καὶ τὰς ἐπομένας δύο παρατίθεται δεῖπνον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ θανόντος εἰς ἅπαντας τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους, ἕκαστος δὲ τῶν δαιτυμόνων εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ φέρῃ φαγητόν <sup>8)</sup>. διότι ἀπαγορεύεται νὰ ἀνάπτηται πῦρ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τεθνεώτος <sup>9)</sup>· εἰς τὴν τράπεζαν

1) Πολυδεύκ. Η', 65.

2) Βλ. καὶ Ἡούχ. λ. Ἀρδάνιον (ἀρδάνιον). Εὐκκλῆσ. 1033.

3) Σχολ. Ἀριστοφ. Νεφ. 143.

4) Stephanos Geoplos τ. III σ. 318 (C.S.). πλεονεξία μετὰ τὴν πῦρ· ἀρχαίως καὶ πολλοὶ λαοὶ ἐν Λαογρ. Συμμ. Β', 271 (5).

5) [[Ἐν Γιάννιτσᾷ Καλαμάκῃ, ὡς καὶ τὴν ἐπάνοδον, εἰς φέρει τὴν σινδόνα, ἣτις ἐκάλυπτε τὸ λείψανον, κατὰ τρόπον ὁμοίαν φέρεται ὀλίγον μέχρι τῆς οἰκίας (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βαλμάχου). Ἐν Σύμῃ αἱ συνοδοῦσαι τὴν κηδεῖαν γυναῖκες δὲν ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν οἰκίαν των, ἀλλ' εἰς τὴν τοῦ τεθνεώτος διὰ «νὰ πάρουν πίσω τὰ ἄμφοδα τοῦ ἀγγέλου», καθότι νομιζοῦσιν ὅτι ἄλλως ὀδηγοῦσι τὸν ἄγγελον τοῦ θανάτου ἀπὸ τοῦ νεκροταφείου εἰς τὴν οἰκίαν των (ΚΠ. Σύλλ. 10', 242. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 217 § 87). Καὶ ἐν Κορινθίᾳ οἱ ἐκ τῆς κηδείας ἐπανερχόμενοι οὐδένα ἐπισκέπτονται, διότι πιστεύεται ὅτι φέρουσι δυστυχίαν ἢ θάνατον (Rev. trad. pop. IX, 467). Ἐν Πιταιρί καὶ Τεπετζίκ τῆς Ἐρυθραίας δὲν ἐπανήρχοντο διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, δι' ἣς διήλθεν ἡ κηδεῖα, ὅπως μὴ ἀποθάνωσι καὶ ἄλλοι. Ὁ δὲ ἱερεὺς ὥφειλε νὰ μείνῃ δύο ὥρας κατ' ἐλάχιστον μετὰ τὴν ταφὴν εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ καὶ νὰ ἐπανέλθῃ ἐπίσης δι' ἄλλης ὁδοῦ (ΚΠ. Σύλλ. 10', 139). Ὡς πρὸς τὴν πρόληψιν τῆς δι' ἄλλης ὁδοῦ ἐπάνοδου πρὸς. Zs. Ver. Volksk. 1901 σ. 269]].

6) [[Παύσις πάσης ἐργασίας μέχρι τῆς ταφῆς τοῦ νεκροῦ παρὰ τισι λαοῖς: Zs. Ver. Volksk. 1900 σ. 118 κέ.]].

7) Παρὰ Α. Μιχαλιδάκη δ. φ.

8) Κετὰ τὸν Guys (Voyage littéraire en Gr. 1776 τ. I σ. 289) εἰς τὸν πλησιέστερον συγγενὴ ἀνατίθεται ἡ περὶ τοῦ δεῖπνου φροντίς.

9) Stephanopoli Voyage en Grèce τ. II κεφ. 37 (Les funerailles· ἐν Μάνῃ) σ. 35. [[Καὶ ἐν Mentonnais τῆς Γαλλίας δὲν ἀνάπτουσι πῦρ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ νεκροῦ, οὐδὲ τρώγουσι κρέας (Rev. trad. pop. IX, 117). Παραπλήσιον τὸ περικύον ἔθος τοῦ νὰ σδένηται ἐπὶ ἑννέα ἡμέρας πᾶν πῦρ ἐν τῇ οἰκίᾳ τεθνεώτος, ν' ἀνάπτηται δὲ τὴν δεκάτην ἡμέραν νέον πῦρ (Roscher Lex. II, 2535). Περί τῆς καταθλιπτικῆς ἐπηρεείας τοῦ πυρός ἐπὶ τῆς ψυχῆς βλ. Sartori ἐν Zs. Ver. Volksk. 1907 σ. 370—1 σήμ. 4]].



ἐστρωμένῃν κατὰ γῆς κάθηται πρῶτοι οἱ ἱερεῖς καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ πρεσβύτεροι καὶ οὕτω καθέστης ἀναλόγως τῆς ἡλικίας· ἀρχίζουσι δὲ τὸ φαγητὸν μετὰ τὴν εὐλογίαν τοῦ ἱερέως, λέγοντες ὁ Θεὸς συγχωρεσοὶ καὶ ἐλεήσοι τὴν ψυχὴν του 1)· τὸ δεῖπνον τοῦτο λέγεται παρηγοριά 2), διότι οἱ προσερχόμενοι παρηγοροῦσι τοὺς τεθλιμμένους εἰς τὴν οἰκίαν 3), ὅπως διὰ τοὺς ἀρχαίους λέγει δ

1) *Stephanopolí* ἐνθ. ἀν.

2) *Δευκίου* Ἀνατροπὴ κλπ. σ. 30. Ὁ *Vrêto* (*Mélanges néohelléniques* σ. 35) ἐσφαλμένως συγχέει τὴν παρηγορίαν μὲ τὴν μακαρίαν. [[Αἱ δύο λέξεις πολλάκις συγχέονται (βλ. καὶ κατωτέρω σ. 352, 2 περὶ μακαρίας). Ἐν Μακεδονίᾳ μακάριο ἢ μακαριά λέγεται τὸ μετὰ τὴν ταφὴν κοινὸν γεῦμα, περὶ οὗ βλ. *Γουσίον* Πάγγ. σ. 64. *Abbott* *Maced. Folkl.* σ. 203—4. Καὶ ἐν Ἀρτῇ μακαριά τὸ μετὰ τὴν κηδείαν ἐξ ἐράνου γεῦμα, ἐπαναλαμβανόμενον καὶ ἄλλας ἡμέρας μέχρι τῆς ἐνάτης ἀπὸ τῆς τελευταίας (*Σερραφείμ* Δοκίμιον ἱστορικῆς τιμῆς περιλήψεως Ἀρτῆς καὶ Πρεσέζης σ. 187—8)]. *Bybilakis* ἐνθ. ἀν. σ. 67. *Neigebaurer u. Aldenhoven* *Handbuch für Reisende in Griechenland* σ. 231. [[Τὴν παρηγορίαν ἀνάγουσιν εἰς τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ πολλοὶ παραλλαγὰι τοῦ ἑθνικοῦ τῆς Μεγ. Παρασκευῆς· βλ. ΚΠ. Σύλλ. Η', 404 στ. 57 κέ.: «βάλε κρασί μὲς' εἰς τὸ γιάλι, λέγει ὁ Χριστὸς εἰς τὴν Παναγίαν, καὶ ἄφρατο ποτὶ μὲν δὲ καὶ διέξε ταῖς παρηγορίαις τὰ παρηγοριῶνται οἱ μόνταις». *Αἰτ. 19'*, 201: «γὰ φέρεται μὲν γινώκο κρασί καὶ ἄφρατο παξιμάδι, | γὰ κάμω τὴν παρηγορίαν γὰ γὰ τὴν εὐρ' ὁ κόσμος». Βλ. καὶ Ἀραβαντιν. *Δημ. ἄσμ.* Ἠπειρ. σ. 125 ἀρ. 157 στ. 21 κέ. *Μανωλακάκη* *Καρπαθιακά* σ. 268 ἀρ. 93. *Μιχαήλ* *Καρπαθιακά δημοτικὰ ἄσματα* 1913 σ. 83 ἀρ. 59 στ. 25 κέ. (= *Τοῦ αὐτοῦ* *Δημ. ἄσμ.* 1938 σ. 252 ἀρ. 47). *Πρβλ.* Ἀνατολ. Ἐπιθεώρ. Σμύρνης 1873 Β', 32. *Αἰτ. 19'*, 201 ἀνθλ. σ. 97. 100. ΚΠ. Σύλλ. Θ', 359 ἀρ. 9: «βάλε κρασί εἰς τὸ μαστεράκι, | καὶ μακαρίσονται τὰ Χορὶν καὶ τὰ πρὸς τὸν κόσμον οἱ ἄνθρωποι».

3) *Υποπόδιοι* σ. 16. [[Βοικίλλων κατὰ τὸ πρῶτον τὰ ἐπὶ τὸν γάμνον τὸ περιδεῖπνον, ὅπερ νεκροδείπνον καὶ νῦν ἐνιαχοῦ καλεῖται (βλ. *Εἰσαγωγή* σ. 42. *Εἰσαγὰν*. Ζ', 50). Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κουρὲντων, κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν πόλιν ὁ οἰκοδεσπότης σφάζει ἐν τῇ πλείονα σφαγῇ, ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς τοῦ ὅσους καὶ τοῦ ὁρίου κατασκευάζει δ' ἐξ αὐτῶν δύο φαγητά, ὧν τὸ ἕτερον ἐπάναγκας νὰ εἶναι κρέας με ρύζι· καὶ ἐκ τῶν συγγενῶν ἐκάστη οἰκογένεια φέρει κανίσκι, ἥτοι μίαν πίτταν (τυροπίτταν συνήθως), ψωμί καὶ κρασί. Τὸ περιδεῖπνον λέγεται τὸ κοινόν, μετέχουσι δ' οὐ μόνον ἡ οἰκογένεια καὶ οἱ συγγενεῖς, ἀλλὰ καὶ οἱ τυχῶν καὶ οἱ πτωχοί. Τὸ κοινόν ἐξακολουθεῖ μέχρι τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν. Μὲ κανίσκια ἔρχονται καὶ συγγενεῖς ἐξ ἄλλων χωρίων. Ἐν Μαλιτζίνᾳ τῆς Λακεδαιμονίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Γραφειάδου), τὸ ἐσπέρας τῆς ἡμέρας τῆς κηδείας πηγαίνουν οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ ἀποθανόντος μὲ ἐτοιμασίαν φαγητοῦ, συντρώγου καὶ παρηγοροῦν τοὺς οἰκείους. Τὴν ἐνάτην πάλιν ἡμέραν μετὰ τὸν θάνατον πηγαίνουν οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι, καὶ ἐξ ἄλλων χωρίων, εἰς τὴν οἰκίαν καί, πρὶν ἢ εἰσελθόντες, φωνάζουν ἔξωθεν, κατόπιν μοιρολογοῦν καὶ μετὰ ταῦτα τρώγου. Ἐνιαχοῦ τῆς Γορτυνίας ἐκάστη συγγενικὴ οἰκογένεια μαγειρεύει ἐκ περιτροπῆς καὶ κομίζει τὰ τρόφιμα διὰ τὸ περιδεῖπνον. Ἐν Λαγκαδίᾳ οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι στέλλουσιν εἰς τὴν πενθοῦσαν οἰκογένειαν γλυκὰ «διὰ νὰ γλυκάνουν τὸ Χάρο» ἄλλος χαλὰ καὶ ρακί, ἄλλος κουραμπιέδες καὶ οἶνονευματώδη ποτά. Ἐν Μισσηνιάᾳ Καρδίτης (κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Λαζιά), ἅπαντες οἱ συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ κάμνουν πιακούντια καὶ τρώγουσιν αὐτὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ νεκροῦ μετὰ τὴν κηδείαν· κρέατα δὲν συνήθιζουσι νὰ τρώγωσι. Ἐν Ἀθήναις τὴν πρώτην ἡμέραν τρώγουσι μόνον φάρια. Καὶ ἐν Ἀρτῇ ἡ μακαριά συνίσταται ἐξ ἰχθύων, οὐχὶ δ' ἐκ κρεάτων ποτὲ (*Σερραφείμ* ἐνθ. ἀν.). Οὐδ' ἐν Σόμῃ κρεωφαγοῦσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ θανόντος πρὸ τῆς παρελεύσεως τεσσαράκοντα ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 217 § 88)· τὸ δὲ περιδεῖπνον συνίσταται ἀπαραιτήτως ἐκ τριῶν ἄρτων, τυροῦ ἢ ἰχθύος παστοῦ, τριῶν κρομμύων καὶ οἶνου, τὸ τρώγουσι δὲ μόνον οἱ ἐκκλησιάρχαι καὶ οἱ νεκροθάπται· ἐν τῇ οἰκίᾳ οἱ συγγενεῖς πίνουν



Λουκιανός <sup>1)</sup> «καὶ πάρεσιν οἱ προσήκοντες, καὶ τοὺς γονέας παραμυθεῖν τοῦ τετελευτηκότος». Καὶ ἡ μὲν παρηγοριὰ εἶναι τῶν ἀρχαίων τὸ περιδαιπνόν «ἢ ἐπὶ τοῖς ἀποθανούσιν ἐστίασις» τελούμενον μετὰ τὴν ταφὴν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος ἢ τοῦ πλησιεστέρου συγγενοῦς <sup>2)</sup>. Τὰ δὲ πορθόρια μᾶλλον ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἀναφερομένους τάφους, ἥτοι ἐπικήρεια δειπνα <sup>3)</sup>· οὐχ ἦττον δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις ἐτελοῦντο συμπόσια

κανέλλαν (αὐτ. § 90). Ἐν Νισύρῳ παρηγοριὰ (=παρηγοριὰ) ὀνομάζεται ζωμός οἰοσθ. ποτε, ὃν φίλοι, γείτονες ἢ συγγενεῖς φέρουσι πρὸς τοὺς πενθοῦντας εἰς τὴν οἰκίαν (πρὸλ. καὶ Παπαδοπούλου Γεν. περιγρ. Νισύρου σ. 70) Ἄλλαι εἰδήσεις μαρτυροῦσαι τὴν ἔκτασιν τοῦ ἔθιμου τῶν νεκρικῶν δειπνῶν καὶ τὰ κατ' αὐτὰ: *H. Mathieu La Turquie et ses différents peuples* II, 114. *Γογγ. Παλιουρότου Ἀρχαιολ. ἑλλην. Β'*, 269. *Παπαδοπούλου Περιουναγωγῆ* σ. 186. *Κουκουλέ Οἰκονομ.* σ. 102. *Lamarre-Picquot Souvenirs* (éd. Pernot 1918) σ. 65 (ἐν Πάργῃ). *Ζωγρ. Ἀγ. Α'*, 206 (Χιμάρα). *Λαογρ. Γ'*, 163 (Καβακλή). *Βάλληνα Κυθν.* σ. 114. *Georgeakis et Pineau Folkl. de Lesbos* σ. 322. *Πασπάτη Χιακὸν γλωσσάρ.* σ. 275 λ. παρηγοριές, *Καρελλάκη Χιακ. ἀνάλ.* σ. 340—1. *Σακελλάριον Κυπρ. Α'*, 738. *Π. Γ. Μακρῇ Τὸ Κατιρλί* σ. 100. Ἐπιθεώρησις Κων/πόλεως 12 Ἰανουαρ. 1889 (ἐν Ἀπολλωνίᾳ [Βαλουκεσέρ;]·) ὅτι μετὰ τὴν ταφὴν «μεταβαίνουσι πάντες οἱ συνοδεύσαντες τὴν κηδεῖαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ νεκροῦ, ἔθθα παρατίθεται πολυποικίλος τράπεζα». *Ξενοφάν. Γ'*, 340 (ἐν Κορίνθῳ). *Morosi Studi sui dialetti greci della terra d'Otranto. Lecce 1870* σ. 24. *Benadurini Il dialetto greco-calabro di Bova. Tor. 1880* σ. VI—VII (ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀγορᾷ τῆς κάτω Ἰταλίας ἡ παρηγοριὰ λέγεται parafsonia ἢ parassomia) *Ἡρόδοτος* τῆς Κορίνθου σ. 99. *Νεκρικὸν δειπνόν* κατὰ τὰ μυθολογία ἐν Κιόρρακῳ (ἐν τῇ Πόλει) (Ἀρχ. γκατ. ἐλλ. γλ. Α' γ' 108). κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν πρὸς τὸν νεκρὸν μνησθῶσιν, ὅς καὶ κατὰ τὴν ἀνακρινεῖαν τῶν λειψάνων, παρὰ τοῖς Βλαυσιώταις τῆς Ἀντίου (Λαογρ. Γ', 187). Πρὸλ. καὶ *Ράλλη καὶ Ποτλῇ Σύντ.* Ε', 387. Περὶ τῆς ἀρχαίας *Müller Gr. Privatalt.* σ. 463 a (° σ. 219). Περὶ δειπνα κατὰ τὴν τρίτην, ἑκτην, ὅκτωτην καὶ τεσσαρακοστὴν ἡμέραν παρὰ τοῖς Ἀσείοις (*Arch. f. Religionsw.* 1914 σ. 490).

1) *Λουκιαν.* π. πένθους § 24.

2) *Πολυδεῦκ.* Η', 66. 146 Γ', 101. Ἑτυμολογ. Μέγ. σ. 699, 43. Ἀριστείδωρ. Ὀνειροκριτ. Ε', 82. Ἀθην. Η' σ. 344 b. Ζ' σ. 290 c. [*Iw. Müller Gr. Privatalt.* σ. 463 d. (° 223)]. Πρὸλ. *Cicer. de legg.* II, 22. *Le Bas Monuments recouey. par la comm. de Morée* τ. II σ. 207—215. *Varro apud Nonnius* σ. 549. *Hieronym.* Opera IV, 266 h. (Colonn. 1616) «Moris est lugentibus, ferre cibos et praeparare convivium, quae Graeci περιδαιπνα vocant, et a nostris vulgo appellantur parentalia». Περὶ τῶν περιδαιπνῶν παρὰ Ῥωμαίοις βλ. ἐν ἐκτάσει *Marquardt Römische Privatalterth.* τ. I σ. 382. [*Roscher-Lex.* II, 236 κέ.]].

3) Ἰλιάδ. Φ', 29: αὐτὰρ ὁ (Ἀχιλλεύς) τάφον μερσοικέα δαῖν.

πολλοὶ μὲν βόες ἀργοὶ ὀρεχθέντες ἀμφὶ σιδήρῳ  
σφαζόμενοι, πολλοὶ δ' ὄϊες καὶ μυκάδες αἰγες,  
πολλοὶ δ' ἀργιόδοτες ὄες θαλέδοτες ἀλοιφῇ,  
ἐδόμενοι τανύοντο διὰ φλογός· Ἠφαιστοιο  
πάντη δ' ἀμφὶ νέκυν κοτυλήοντων ἔρρεεν αἷμα.

Ἰλιάδ. Ω, 801:

αὐτὰρ ἔπειτα  
εὖ συναγειρόμενοι δαίνυντ' ἐρικυδέα δαῖτα  
δώμασιν ἐν Πριάμοιο, διοτρεφέος βασιλῆος.

Ὡς οὔ· ἀμφίεπον τάφον Ἐκτορος Ἰπποδάμοιο.

[Πρὸλ. καὶ *Iw. Müller Gr. Privatalt.* σ. 462 h (° 215). *Τσορόντα Μυκῆνας* σ. 11)]



ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ταριχεύσεως καὶ τῆς ταφῆς <sup>1)</sup>, καὶ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς μετὰ τὴν κηδεῖαν <sup>2)</sup>, ἐκτὸς δὲ τούτων παρὰ τοῖς Ἑβραίοις <sup>3)</sup>, τοῖς Σλάβοις <sup>4)</sup>, τοῖς Σκώττοις <sup>5)</sup>, τοῖς Γάλλοις <sup>6)</sup> κλπ.

Τὰ ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων μνημόσυνα <sup>7)</sup> καίτοι ἀντιμαχόμενα πρὸς τὰ δόγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἥτις δὲν παραδέχεται καθαρτήριον <sup>8)</sup>, τελοῦνται ὅμως ἀκριβῶς κατὰ προσδιορισμένας ἐποχάς, ἐπεὶδὴ νομίζεται ὅτι μεγάλως τὴν ψυχὴν τῶν ἀποθανόντων βλάπτει ἡ τούτων ἔλλειψις <sup>9)</sup>. Τὸ τῶν μνημοσύνων ἔθος εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα· ἀγύρται καὶ μάντεις, λέγει ὁ Πλά-

1) *Wilkinson Manners and customs of the ancient Egyptians* τ. II σ. 356.

2) *Feydeau Usages funèbres et sepultures* τ. I σ. 268 κέ. [[Παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ ἄλλοις νεωτέροις λαοῖς : *Rev. hist. relig.* 1899 τ. 39 σ. 246]].

3) *Ἰερου. ΙΓ', 7. Θ', 40. Ἰερουήλ ΚΔ', 17.* [[Βλ. καὶ *Κοντογόνον Ἑβρ. ἀρχαιολ.* σ. 361. Παρὰ τοῖς Σημίταις καὶ τοῖς Ἰνδογερμανοῖς : *Schultze Ebräisch. Mythol.* 1875 § 60]].

4) *Chodzko Contes Slaves* σ. 331. [[Βλ. καὶ *Dostojevski Ἑγκύκλιον καὶ Τιμωρία Βέλ. Ε'* κεφ. β']].

5) Ἐν τῇ Μνηστῇ τοῦ Λαμερμούρ ὁ *Walter Scott* περιγράφει τὰς κραιπλάς, αἵτινες ἐν Σκωττίᾳ ἐγένοντο μετὰ τὴν ταφὴν ἐγγενοῦς.

6) Περὶ τῶν ἐπικηδεῶν δειπνῶν τῶν τελουμένων ἐν πολλαῖς ἐπαρχίαις τῆς Γαλλίας πρὸ τοῦ πτώματος βλ. *Laprade Erreurs des paysans en l'illustration* τ. XIX σ. 11. [[Πρόσθετε καὶ τὰς ἐξῆς μετὰ τὴν ταφὴν : *Alphonse I, 94. Nore Coutumes, mythes et traditions des provinces de France* 11 (ἐν Ἀργεντιέρ). 244 (ἐν Νόρμανδ). 291 (ἐν Ἀνζυ). *Rev. trad. pop.* 1895 σ. 159 (ἐν Αὐστρία). 1896 σ. 159 (ἐν Βελγίᾳ). 1900 σ. 168 (ἐν Ἰταλίᾳ). *Bulletin de Folklore, Liège* 1898 σ. 12 κέ. 14 κέ. 22 κέ. (ἐν Βελγίᾳ). *Rev. trad. pop.* 1909 XXIV, 467 (ἐν Μессίν τῆς Ἑλβετίας). *Krumbacher Deutsch. Glaube I, 204* (πολλὰ τοῦ τῆς Ἑλβετίας καὶ ὅτι ἡ ἐν Ἀρσατῇ σύνοδος κατεδικάσεν ὡς ἀντιχριστιανικὸν καὶ ἀπάνθρωπον ἔθιμον τὴν περὶ τοὺς τάφους κραιπάλην). *Zs. Ver. Volksk.* 1899 σ. 55 (ἐν ταῖς Μάρσεν τῆς Γερμανίας). *Am Ur-Quell I, 48* (Dithmarch ἐν Holstein). *W. Schmidt Das Jahr u. seine Tage* σ. 41 (παρὰ τοῖς Ρωμοῦνοις τῆς Τρανσυλβανίας *pomeana*). *Zs. oesterr. Volksk.* VI, 64 (ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίᾳ). *Rev. hist. relig.* 1901 τ. 44 σ. 112—3 (παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις). Αὐτ. 1900 τ. 42 σ. 33 (παρὰ τοῖς Ἀλγογκίνοις τῆς Ἀμερικῆς). Παρὰ τοὺς τάφους συμπόσια : *La tradition* 1895 σ. 106 κέ. *Rev. trad. pop.* 1900 σ. 153—4. *Zs. Ver. Volksk.* 1901 σ. 19. *Arch. f. Religionswiss.* 1914 σ. 488 κέ. Περὶ τῆς συνηθείας νὰ κομίζωσιν οἱ συγγενεῖς τὰς τροφάς βλ. *Waitz Anthropol.* III, 196]].

7) [[Γενικῶς περὶ μνημοσύνων βλ. *Νεκταρ. Κεφαλὴ Μελέτη περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῶν ἱερῶν μνημοσύνων*, Ἀθ. 1901. *S. Reinach L'origine des prières pour les morts en Cultes, mythes et religions I, 316 κέ. H. Usener Heil. Theodosios* σ. 135 κέ. *K. Krumbacher Studien zu den Legenden des heil. Theodosios* σ. 341 κέ. 353 κέ.]].

8) [[*Pègues Hist. et phénomènes du volcan et des îles volcaniques de San-torin* 1852 σ. 520. 529—530]]. Ὁ *Tournefort* (*Voyage du Levant III* σ. 263) λέγει τοῦτο περὶ Ἀρμενίων. Πρβλ. καὶ *Voltaire Dictionnaire philosophique* ἀρθρ. *Purgatoire*.

9) [[Πρβλ. παρὰ τοὺς Σαλαμίνοσ ἐν *Πολίτου Παραδ.* ἀρ. 927 σ. 567—9 καὶ παρὰ πλησίον παρὰ *Λεοντίῳ Νεαπόλ.* σ. 52—3 *Gelzer*]].



των <sup>1)</sup>, ἐπὶ πλουσίων θύρας ἰόντες πείθουσιν ὥς ἔστι παρὰ σφίσι δύναμις ἐκ θεῶν ποριζομένη θυσίαις τε καὶ ἐπιφθαις, εἴτε τι ἀδίκημά του γέγονεν αὐτοῦ ἢ προγόνων, ἀκείσθαι μεθ' ἡδονῶν τε καὶ ἐσθίων... βίβλων δὲ δμαδον παρέρχονται Μουσαίου καὶ Ὀρφέως, Σελήνης τε καὶ Μουσῶν ἐγγόνων, ὧς φασι, καθ' ἃς θυηπολοῦσι, πείθοντες οὐ μόνον ἰδιώτας ἀλλὰ καὶ πόλεις, ὥς ἄρα λύσεις τε καὶ καθαρμοὶ ἀδικημάτων διὰ θυσίων καὶ παιδιδᾶς ἡδονῶν εἰσι μὲν ἐτιζῶσιν, εἰοὶ δὲ καὶ τελευτήσασιν, ἃς δὴ τελετάς καλοῦσιν, αἱ τῶν ἐκεῖ κακῶν ἀπολύνουσιν ἡμᾶς, μὴ θύσαντας δὲ δεῖν ἀπεριμένειν». Τὴν δοξασίαν ταύτην ὑπαινίσσονται καὶ οἱ ἐξῆς στίχοι τοῦ Ὀμήρου <sup>2)</sup>:

Στρεπιοὶ δέ τε καὶ θεοὶ ἀδίοι,  
τῶν περ καὶ μεῖζων ἀρετὴ τιμὴ τε βίη τε.  
Καὶ μὲν τοὺς θυέεσσι καὶ εὐχολῆς ἀγανῆσιν  
λοιβῇ τε κρίσει τε παρατοσπῶσ' ἀνθρώποι  
λίσσόμενοι, ὅτε κέν τις ὑπερβῇ καὶ ἀμάρτη.

“Οτι καὶ παρ' Ἑβραίοις ἡ τοιαύτη ὑπῆρχε πρόβληψις ἐξάγομεν ἐκ τῆς βίβλου τῶν Μακκαβαίων, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἰούδας ἐπεμψεν ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ πολέμου διςχιλιάς ἀργυρᾶς δραχμᾶς διὰ τὰ ἀμαρτήματα τῶν τεθνεώτων <sup>3)</sup>.

Τὰ μνημόσυνα τελοῦνται τὴν τρίτην ἡμέραν, καὶ τεσσαρακοστὴν ἡμέραν μετὰ τὸν θάνατον, πρὸς δὲ εἰς τὸν πέμπτον, ἑξαμηνίας, τῆς ἑξαμηνίας καὶ τοῦ ἔτους <sup>4)</sup>. Μετὰ τὴν τοῦ ἔτους πεντηκονταετηρίαν μνημόσυνα ὑπὲρ ὅλων τῶν

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΑΙ

1) *Εἰς τὴν Περικλ. Β' § 71* (τ. II σ. 904 B) *ed. St.* (Περκλ. καὶ *Reinach* ἐθν. ἀν. I, 312 κέ. 316 κέ.]].

2) *Ἰλιάδ.* I, 497 κέ.

3) Μακκαβ. Β', ιε', 43. 45. [*Libri apocryphi vet. Testam. ed. Fritzsche* σ. 318. — *O. S. Reinach* (ἐθν. ἀν.) ὑποσημειῖται ὅτι τὸ ἔθιμον τῶν μνημοσύνων ἦτο ἀγνωστον παρ' Ἑβραίοις, καθότι ἡ μόνη περὶ αὐτοῦ μαρτυρία ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ εἶναι ἡ ἐν τῇ Β' βιβλίῳ τῶν Μακκαβαίων περὶ δὲ τῆς ἐπιδράσεως αἰγυπτιακῶν δοξασίων ἐπὶ τοῦ γράφαντος αὐτὸ βλ. δὲ αὐτὸς λέγει αὐτ. σ. 312. 322 κέ. “Οτι μόλις κατὰ τὸν Α' π. X. αἰῶνα εἰσῆλθον εἰς τινὰς ἑβραϊκὰς κοινότητας τὸ ἔθιμον βλ. αὐτ. σ. 325]].

4) Περκλ. καὶ *Ricaut* *Hist. de l'église Grecque* 1710 σ. 299. [*Βλ. καὶ Κορῆ* “*Ατ.* Δ', 132, Νομοκάν. ἐν *Foklore* 1894 V, 277. “*Ἀλλαι μαρτυρίαι κατὰ τόπους* : Ἑθν. “*Ἀγωγὴ* 1902 Ε', 247 κέ. *Λαογρ.* Γ', 476 (Μάνη). *Abbott* σ. 205. 207 κέ. *Κανελλάκη* σ. 340. 341. *Οἰκονομοπούλου* *Λεξικά* σ. 85—6. *Δελτ.* “*Ἰστ.* “*Ἐταιρ.* Γ', 337—8 (Πάτρις). *Ζωγρ.* “*Ἀγ.* Α' 116 § 84 (Σόμνη). *Γιάπαρη* “*Ἀμοργός* σ. 73. *Ξενοφάν.* Γ', 341 (Βουρδούρ). Ἐν Σινασφ τῆς Καππαδοκίας τὰ μνημόσυνα διακρίνοντο εἰς μικρὰ (ἀμωμαίς) καὶ μεγάλᾳ, ἅτινα *καρίσκια* μὲν ἐλέγοντο ὅταν διενέμοντο καὶ τροφαὶ εἰς πτωχοὺς, *μνημόσυνα* δ' ὅταν μόνον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κόλλυθα καὶ εἰτα γεῦμα προσεφέρετο ἐν τῇ οἴκῳ ὑποχρεωτικὰ μνημόσυνα τὰ τριήμερα, ἐννεάμερα, σαραντῆμερα, τρίμηνα, ἑξάμηνα, ἐννεάμηνα, χρονιάτικα, δίχρονα καὶ τρίχρονα, τὰ κατόπιν προαιρετικὰ (Ἀρχελάου *Σαραντίδου* *Σινασός* σ. 82). Ὀνομασία τῶν μνημοσύνων ἐν Κύθῳ : *τρίτα, νιάμερα, σαράντα, ξάμηνα, χρόνια* καὶ τὸ μετὰ δύο ἔτη *διετόχρονα* (*Βάλληρδα* *Κυθν.* σ. 114. *Πάρεργα* σ. 63. 64). *Χρονογόρια* τὰ, ἐν Οἰνῳ τοῦ Πόντου, τὸ ἐπέστιον μνημοσύνον (Ἡ ἐν Οἰνῳ διὰλεκτος, *Γλωσσ.* “*Ἐταιρ.* 1903). Ἐν Χιακοῖς ἐγγράφοις τοῦ ΙΗ' αἰ. ἀρθεται ὁ τύπος *μνημονήματα* καὶ *μνημοσήματα*, ἐν ἐγγράφῳ δὲ τοῦ 1612 *ἐμνημόσυνα* (*Πασπάτη* *Χιακῶν* *γλωσσάρ.* σ. 237). Ὁμοίως ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1702 : *μνημόσυνον ταριστόν*, τὸ μετὰ ποικίλων σακχαρωτῶν καὶ ἐδεσμάτων τελούμενον (αὐτ. σ.



τεθνεώτων τῆς οἰκογενείας <sup>1)</sup> τὴν πρώτην μὲν Παρασκευὴν τῆς ἀπόκρεω διὰ τοὺς λαϊκοὺς, τὴν δευτέραν δὲ Παρασκευὴν διὰ τοὺς ἱερωμένους, καὶ κατὰ τὴν Παρασκευὴν τῆς Πεντηκοστῆς ἦτις καὶ Ρουσαλιοῦ λέγεται, καὶ περὶ τῆς ἐμιλοῦμεν ἰδιαίτερος <sup>2)</sup>. Γενικῶς δὲ αἱ τοιαῦται Παρασκευαὶ λέγονται τῶν ψυχῶν ἢ ψυχοπαράσκευα <sup>3)</sup>. Αἱ ἱεροτελεστία λέγονται συλλειτουργία, ὅταν πολλοὶ ἱερεῖς τελοῦσι τὴν λειτουργίαν καὶ δεσποικὴ λειτουργία, ὅταν εἰς τὴν τελετὴν παρίσταται καὶ ἄρχιερεὺς. Ἐκτὸς τούτων συνήθη εἶναι καὶ τὰ σαρανταλείτουργα, ἦτοι διανομὴ τεσσαράκοντα ὀρτίσκων, κηρίων καὶ λιθάνου εἰς τεσσαράκοντα ἱερεῖς ὅπως τελέσωσι δεήσεις ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος <sup>4)</sup>.

353). Τὰ ἱκανά, ἐν Χίφ, τὰ μετὰ θάνατον ἀφιέμενα χρήματα διὰ μνημόσυνα, κόλλυβα καὶ τῶν ἱερῶν τὰ ὀφειλόμενα (Αὐτ. σ. 168). *Ψυχομοῖρι καὶ ψυχομερίδιον*, ἐν Κύθηρ, τὸ τρίτον τῆς τοῦ ἀποθανόντος περιουσίας, ὃ ἐδίδοτο ποτὶ εἰς τὸν ἄρχιερέα ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς (Βάλληρδα Πάρεργα σ. 122). Ἐν Σιλαίοις Καππαδοκίας μερίδα ἐλέγετο τὸ φυλλάδιον, ἐν ᾧ ἐγράφοντο «τὰ ὀνόματα τῶν ζώντων καὶ νεκρῶν, ὅπως ἀναγνώσῃ αὐτὰ ὁ ἱερεὺς ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ» (Φαροσπούλου Τὰ Σύλατα σ. 120). Εἰς τὰ χωρία τῆς Τήνου ὁ κληροδοτὴν μικρὰν ἐκκλησίαν (ἐξωκλήσιον) εἰς τὸν κληρονόμον του, ὀφείλει νὰ κληροδοτήσῃ καὶ ἕνα ἀγρόν γὰρ τὸ λῆδι τῆς ἐκκλησίας· ὃ δὲ κληρονόμος ὑποχρεοῦται εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου τιρᾶται ἡ ἐκκλησία, τὴν θείαν λειτουργίαν νὰ φέρῃ κἀνιστρον πλήρες τεμαχίων ἄρτου, τυροῦ, ὀρεῶν, ἰσχυρῶν καὶ τεμαχισμένων καὶ οἶνον, τὰ ὅποια διανέμει εἰς τοὺς κεκλημένους εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸν κλητόρος τῆς ἐκκλησίας γὰρ τὸ μακάριον (Παρά Σιυλιανῆς Καραλῆ 1888).

3) [Ἐν τῇ Συγγράμῃ τοῦ Π. Α', 712, 5, καὶ τῇ Συγγράμῃ τοῦ Π. Α', σ. 94—101.] Ποτὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους μνημόσυνα καὶ ἱεροτελεστία ἐτελοῦντο μόνον τὰ Σάββατα βλ. Βαϊσαμῶνα εἰς Λαοδικεῖας καν. 10 καὶ Ποιτῆ-Συντάγμ. Γ', 219]].

3) [Πρβλ. Rieaut ἐνθ. ἀν. (2 ψυχοπαράσκευα) καὶ τὸς τὰ ψυχοσάββατα βλ. Προμηθεὺς Βόλου 1893 Ε', 400. Οἰκονομοπούλου Δεριακὸ σ. 66. Abbott σ. 208 (πρβλ. καὶ v. Negelstein ἐν Zs. Ver. Volksk. 1904 σ. 29). Ξενοφάν. ἐνθ. ἀν. Ἀνάλογος συνήθεια καὶ περ' ἄρχαιοις: Μαρίνου β. Πρόκλου 36 σ. 89. Ἡμέραι ψυχῶν καὶ δεῖπνα παρὰ τοὺς τάρους ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἐρζεγοβίνῃ: Zs. oesterr. Ver. Volksk. VI, 64—5]].

4) [Ἐἰς τινὰ χωρία τοῦ Πηλίου πλὴν τῶν σαρανταλείτουργων συνήθιζοντο καὶ τὰ καλούμενα δοδινολείτουργα ἢ οὐκινέλια, ἅτινα διὰ τοὺς δευτερονόμους εἶναι ὑποχρεωτικῶς διπλᾶ (Προμηθεὺς Βόλου ἐνθ. ἀν.). Ἐν Λέρῃ σαραντάρια λέγονται «τὰ μνημόσυνα τῶν ἐνομάτων τῶν ἀποθνήσκων τῆς οἰκογενείας ἐπὶ τεσσαράκοντα κατὰ οἱκίαν λειτουργίας» περὶ πουςι δ' ἐπὶ τούτῳ δοχεῖον πλήρες οἴτου καὶ λαμπάδα, ἐμφυομένην ἐν αὐτῷ, ἐκτεκνῇ δὲ τὸ μέγεθος, ὅπως ἀνάπτηται κατὰ τὰς 40 ταύτας ἱερολογίας» (Οἰκονομοπούλου ἐνθ. ἀν.). Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας, ἐν Σινασφί τῆς Καππαδοκίας, διενέμεντο εἰς τοὺς ἱερεῖς χρήματα, σαρανταρικά λεγόμενα, ὅπως ἐπὶ 40 ἡμέρας μνημονεύωσι τὸν ἀποθανόντα (I. Σαραντιδίου Ἀρχαίου Σινασός σ. 81). Ταῦτα ἐν Πάτμῳ λέγονται σαραντάρια (Δελτ. Ἰστ. Ἐθν. Ἐταιρ. Γ', 337). Σαρανταλείτουργα παρὰ Βυζαντινοῖς βλ. Βίον τῆς δοίας Θεοδώρας (τέλους Θ' αἰ.) § 46 σ. 27 Arsenij. σ. 26 Kurtz: «ἐπὶ εὐλαβεστάτους ἱερεῖς παρεσκευάσε (ἢ θυγάτηρ τῆς δοίας) ποιεῖν τὰ κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς ἁγίας ἐκκλησίας ὑπὲρ τῶν κατοιχομένων γινόμενα τεσσαρακοστά, αἰτήσαμένη καθ' ἡμέραν ἕνα τούτων ἑνταῦθα παραγινόμενον τὴν θείαν ἐπιτελεῖν λειτουργίαν». (Παρά Kurtz ἑλλείπει τὸ τεσσαρακοστά). Πρόθεσις καὶ σαρανταλείτουργον ἐν διαθήκῃ ἐκ Μήλου τοῦ ἔτους 1748: Ν. Ἑλληνισμ. Λάμπρου Ε', 445.—Μνημόσυνα αἰώνια κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰ. ἐν Χίφ: Κανελλάκη Χιακ. ἀνάλ. σ. 426—440 (ἐκ κωδίκων τῆς μονῆς τῶν Μουδῶν)]].



Αἱ τοιαῦται τελεταὶ ἦσαν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν χρήσει· τὰ τρίτα, ὧν μνείαν ποιοῦνται πολλοὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς <sup>1)</sup>, παραγγέλλονται καὶ ὑπὸ τῶν ἀποστολικῶν κανόνων : «Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν κοιμωμένων ἐν ψαλμοῖς» <sup>2)</sup>. Τὴν ἐνάτην ἡμέραν (ἐνάτα) παρτίθετο συμπόσιον μεγαλύτερον παρ' Ἑλλήσιν <sup>3)</sup>, ὡς καὶ παρὰ Ῥωμαίοις <sup>4)</sup>. Ἀντὶ δὲ τῆς τεσσαρακοστῆς, ὡς παρ' ἡμῖν γίνεται, «τοῖς τετελευτηκόσιν ἤγετο ἡ τριακοστὴ διὰ θανάτου ἡμέρα, καὶ ἐλέγετο τριακὰς» <sup>5)</sup>.

1) Ἀριστοφάν. Αὔσιστρ. 613. Ἰσαῖος π. Μενεκλ. κλήρου § 37. Πολυδευκ. Η', 146.

2) [[Μαρτυρίαι περὶ μνημοσύνων παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς : «εἰς τὰ τρίτα τοῦ παιδός» (Λεόντ. Νεαιώλ. σ. 55, 2 Gelzer). Ἐνάτα : Βλ. Παχυμέρ. Α', 19 σ. 55 Bonn (περὶ μνημοσύνου τοῦ βασιλέως Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρη τὴν ἐνάτην ἡμέραν). Νικηφ. Γρηγορ. Α', 3 σ. 65 Bonn (τῇ 1258). ΙΒ', 3. 4 σ. 578 (τῇ 1341). Καντακουζην. Γ', 1 σ. 14 Bonn (περὶ τοῦ μνημοσύνου τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ νέου τῇ 1341) : «μετὰ δὲ τὴν ἐνάτην τῶν ἐπὶ τοῖς τετελευτηκόσι συνήθως γεγεννημένων ἱλασμών»· αὐτ. σ. 15—6 (περιγραφή τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μνημοσύνου). «ταῖς λειτουργίαις τὰ τρίτα καὶ τὰ ἐννέα καὶ τὰ λοιπὰ» (Ἀποκάλυψις Θεοτόκου ἐν Vassiliev Anecd. graec.-byzant. σ. 133). «τελέσασα τὰ τοῦ — ἀνδρός τρίτα καὶ ἔνατα» (Βίος δούκ. Θεοδώρου 20 σ. 12 Arsenij.—Ἑλλαῖπει ἐκ § 20 σ. 12 Kurtz). «Τὰ τεσσαρακοστὰ» (Βίος τῆς δούκ. Μελάνης 56 ἐν Anal. Bolland. 1903 σ. 39· τοῦ Ε' αἰ.). «τρίτατα, ἐννατάτα καὶ τεσσαρακοστήν» (Τιμαρίων § 39 ἐν Ellissen Anal. IV, 83). «τραῖς συνάξεις κατ' ἐνιαυτόν» (Πατριάρχ. Νεαιώλ. σ. 53, 8 Gelzer). Βλ. καὶ Ducange στ. 387 λ. ἐνιαύσια, ἔννατα, γ' σ. 162· μνημοσύνον. στ. 1612—3 λ. τρίτα. Ἐν χειρογρ. τοῦ Ἀγ. Ὁρους βλ. Lampe. Catalogue of the greek mss on Mount Athos τ. I σ. 15 κέ. ἀρ. 101 (20), 25—26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

3) Ἰσαῖος π. Κίρων. Κλήρου § 39. [[Βλ. γενικῶς ὡς πρὸς τὰ ἔνατα Leist Gräco-ital. Rechtsgeschichte σ. 34 κέ.]].

4) Plaut. Aulul. II, 45. Pseudal. III, 2. 4 κέ.—(novemdialia). Becker Gallus τ. III σ. 378 (γ' ἐκθ.).

5) Πούχ. [[Ἀποκρατ.]] λ. Τριακάς. Βλ. καὶ Πολυδευκ. Α', 66. [[Βλ. καὶ νόμον Γαμβράτου τῆς Μυσίας ἐν CIG ἀρ. 3562 στ. 9—11 : «ἐπιτελεῖν δὲ τὰ νόμματα τοῖς ἀποι-



δτε καὶ τῇ Ἑκάτῃ προσεφέροντο δεῖπνα <sup>1)</sup>. Τὰ δὲ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους τελούμενα, ἀναλογοῦσι πρὸς τῶν ἀρχαίων τὰ γενέσια <sup>2)</sup>.

Κατὰ τὰ μνημόσυνα διακρίνονται κόλλυβα, αἵτινα σπερνά <sup>3)</sup> καὶ συγχώρια <sup>4)</sup> λέγονται διότι ἕκαστος τρώγων ἐξ αὐτῶν εὐχεται εἰς τὸν Θεὸν νὰ συγχωρήσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀποθνήσκοντος <sup>5)</sup>. Ἡ χρῆσις τῶν κολλύβων εἶναι ἀρχαία καὶ ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ Νικηφόρου τοῦ Καλλιῆστου <sup>6)</sup>, συγγραφῆς ἐκ-

χομένοις ἔρχατον ἐν τρισὶ μηνσίν». Ἐν Ἰουλίῳ τῆς Κέω ἀπηγορεύθη τὸ ἔθιμον διὰ νόμου : «ἐπὶ τῷ θανάτῳ τριηκόσθια μὲ π)οισιν» (Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1859 ἀρ. 3527 στ. 20—21 = *Prott-Ziehen* II, 1 ἀρ. 93 Α. Βλ. καὶ αὐτ. σ. 265. *Darete* Inser. juridiques grecques σ. 16). Παρ' Ἀργείοις ἐτελεῖτο θυσία τῷ Ἀπόλλωνι ἅμα τῷ θανάτῳ, τὴν τριακοστὴν δὲ ἀπὸ τοῦ θανάτου ἡμέραν τῷ Ἑρμῇ (*Πλουτάρχ.* Ἑλλ. κεφ. 24. Βλ. καὶ *Roscher* Lex. I, 2374)]].

1) Ἀθην. Ζ' σ. 325 α. *Boeckh* Corpus Inscriptionum Graecarum τ. I σ. 550. ἀρ. 1031, 12. [[Κοινὸν δεῖπνον τῶν συγγενῶν κατὰ τὴν 30ὴν ἡμέραν : *Bekker* An. gr. σ. 263, 19 κέ.]].

2) Ἀμμων. π. Ὀμηρ. λέξεων λ. γενέσια. [[Γενικῶς περὶ τῶν ἐπιμνημοσύνων τελετῶν πρ' ἀρχαίοις βλ. *Iw. Müller* Gr. Privatalt. σ. 463 d. (β' ἐκδ. σ. 223). Πρβλ. καὶ *Hock* Gr. Weihegebräuche σ. 15 κέ.]].

3) *Ricaud* ἐνθ. ἀν. Ἡ λ. σπερνά συνηθίζετο ἐν ὁμασπολίῳ πρὸ πάντων. [[Καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ βλ. *N. Δαροῦλην* ἐν Πανθ. Γ' σ. 149. *Wolksl. Neugr.* σ. 56. 57. *H. Τοιτοῦλην* ἐν Ἑστία 1890 Β', 237. Οἱ *Καταστάσεις τῶν Ἑπτανήσων* (Γορτυνίας) τὰ ὀνομάζονται σπυριά (Κατ' ἀνακοίνωσιν *N. Λάσκαρη*). *Εἰσαγωγή* τῆς *Εὐρωπαϊκῆς* [[Ἡ *Εὐρωπαϊκὴ* ἔκδοσις τῶν τελετῶν κατὰ τὰ ψυχροσάββατα ἢ τὰ μνημόσυνα κόλλυβα, ἐκ οἷων ἐφύγοντο καὶ τρεῖς ἀγῶνων μεγάλων τεμαχίων ἄρτου κολλοῦνται ἐπίσης καὶ κομμάτια πρὸς τὸν Θεόν καὶ πρὸς τὰ τέσσαρα τετράγωνα τεμάχια ἄρτου διανεμόμενα τοῖς πτωχοῖς κατὰ τὰ μνημόσυνα (*Ν. Δαροῦλην* ὁπ. ἀν. ἀνακοίνωσιν Ἀλ. Α. Παπαγιαννοπούλου), ἢ ἀπατάριμο (*Ζωγράφ. Ἀγ. Α'*, 33), ἀπαταρίματα τὰ Ἀραβιανοῦ Ἡπειρ. γλωσσάρ. σ. 20). Ἀλλὰ ὀνομασίαι : *ψυχροῦδια* ἐν Διμισσάνῃ, *μπούλια* ἐν Βρουλιᾷ Σαλλασίας, *παρηγέρι* ἐν Κεφαλληνίᾳ (*H. Τοιτοῦλης* ἐνθ. ἀν.) ἀπατεριά καὶ ἀπαταρία, ἢ, ἐν Χίῳ, «τὰ συνῆθη γλυκύσματα καὶ ἐδώδια προσφερόμενα τοῖς ἐθρικοκοιμένοις ἐν τοῖς μνημοσύνοις» (*Πασπάτη* Χιακ. γλωσσάρ. σ. 75). *Φουγάσσα*, ἐν Τήνῳ, «ἡ μακαρία, τὸ συχώριον, ψωμίον διανεμόμενον τὴν Κυριακὴν ἀπολείτουργα ὑπὲρ ψυχῆς ἀποθνήσκοντος» (*Βύλλη* ἐνθ. Παράργα σ. 117). Ἀπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος τὰ κόλλυβα λέγονται καὶ ἀπλῶς οὐαῖ (*Βλ. Π. Π. Α'*, 571)]].

5) [[Γενικῶς περὶ κολλύβων βλ. *Π. Καρολίδην* ἐν Ἀρμονίᾳ 1900 σ. 205—6. Πρβλ. καὶ *Annuaire de l'Assoc. pour l'encourag. des études grecques* 1874 σ. 376, 1. *Samter* Familienfeste σ. 13. *Timoschenk* Βυζαντινὰ παροιμίαι. Βαρσοβία 1895 (ῥωσιστὶ) σ. 20 σημ. 3. (Βλ. καὶ ΠΠ. Α', 572, 1). Περὶ τῆς ἑξέως τῶν ἐν Ἀθῶνι μοναχῶν περὶ κολλύβων βλ. *Ίεζ.* *Βελανιδιώτων* Ἀνέκδοτος πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος τοῦ ἐθνομάρτυρος Γρηγορίου τοῦ Ε' ἐν Ἑκκλησίᾳ. Φάρφ 1911 Η', 197—204. *L. Petit* La grande controverse des colybes ἐν *Echos d'Orient* 1898 II, 321—331 (=Byz. Zeitschr. 1900 IX, 614). Πρβλ. καὶ *Σταματιάδου* Ἰκαρ. σ. 80]].

6) *Νικηφόρ. Καλλίστ.* Ἑκκλησιαστ. Ἱστορ. X, 12. [[Βλ. καὶ *Ducange* στ. 686—7 λ. κόλυβον]]. Ὁ *Wachsmuth* (ἐνθ. ἀν. σ. 123) νομίζει ὅτι συμβολικῶς ἐκφράζει τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, συμπεραίνων τοῦτο ἐκ τοῦ ἐξῆς χωρίου τοῦ Εὐαγγελίου (*Ἰωάν.* IB', 24) : «Ἐάν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐάν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει». [[Βλ. καὶ *Ukert* Gemälde σ. 279. *Maltzew* Begräbnis-ritus σ. XXXII]]].



κλησιαστικῆς ἱστορίας· ἡ δὲ παράδοσις ἐν τῇ συναξαρίῳ τῶν Ἀγίων Θεοδώρων, ὧν ἡ μνήμη τελεῖται τὴν πρώτην ἐβδομάδα τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, ἀναφέρει ὅτι τὸ πρῶτον ἐγνώσθησαν κατ' ἐμπνευσιν τῶν ἁγίων τούτων ἐπὶ τῶν χρόνων Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου <sup>1)</sup>. Ἡ λέξις εἶναι ἀρχαία· «κόλλυβος, σμικρὸς ἀρτίσχος» ἐρμηνεύει ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους <sup>2)</sup>, τρωγᾶλια δὲ ὁ Ἡσύχιος ἐξηγεῖ.

Τὰ κόλλυβα κατασκευάζονται ἐκ καλῶς κεκαθαρισμένου σίτου βραζομένου εἰς χύτραν ἔνθα τίθενται καὶ φύλλα λεμονέας ὅπως μεταδώσωσιν ἄρωμά τι· τὸν οὕτω βεβρασμένον σίτον ἀναμινγνύουσι μὲ πεφρυγμένον σῆσαμον καὶ θέτοντες αὐτὸν εἰς πολλὰ μικρὰ πινάκια κοσμοῦσι διὰ κόκκων ῥόδου, ἀμυγδάλων, ἀσταφίδων, πετροσελίνων καὶ τῶν τοιούτων καὶ τὸν ἀποστέλλουσιν εἰς διαφόρους γείτονας, ὅτινες τρώγουσι συγχωροῦντες τὸν νεκρὸν <sup>3)</sup>· εἰς τοὺς γείτονας στέλλουσι προσέτι καὶ χυλόν, εἶδος ἀφεψήματος κατασκευαζομένου ἐκ τοῦ ζυμοῦ τῶν κολλύβων καὶ ἀλεύρου, σησάμου, σταφίδων καὶ μέλιτος <sup>4)</sup>. Ἐν δὲ τῇ

1) [[Βλ. καὶ Σάθα Εισαγ. εἰς τὸ Κρητ. θέατρ. σ. σκ'. *Hip. Delehaye Les légendes grecques des saints militaires*, 1909 σ. 16. 25. 148 καὶ 150. Πρβλ. καὶ Μανουήλ Φιλῆ *Carm. Γ'*, 71 τ. II σ. 136 Miller].

2) Εἰς Πλοῦτ. 768. [[Κόλλυβα καὶ ἄλλα τὰ τοιαῦτα τοῦ μηνός : IG III, 74 στ. 24. (=Dittenberger Sylloge<sup>3</sup> ἀρ. 632 καὶ 633) καὶ Protz-Ziehen II, 1 σ. 149 σημ. 8. Πρβλ. καὶ Ρωμαίων ἐν Ath. Mitt. 1890 σ. 234]. Περὶ τῆς λ. βλ. Σβορώνου ἐν Δελφ. ἐπιμ. Ἀρχαιολ. 1890 σ. 234 καὶ περὶ τῆς μενιόσσης τῆς τρωγᾶλιας ἐν τῇ αὐτῇ σ. 138. καὶ ἐν Witschowsky *Wegweiser*, Sofia 1893 σ. 14-15].

3) [[Περὶ τοῦ τρόπου παρασκευῆς τῶν κόλλυβων προσέτι Ἑστίαν 1890 Β', 237 (ἐν Καφαλληνίᾳ). Μπιλιώτη-Κατῶν Ῥόδος σ. 189. Σταματιάδου Σαμιακά Β', 306, 2. Εὐνόροβα εἰς τὰ κόλλυβα : Π. Γεννάδιος ἐν τῇ *Nature* 1886 σ. 186. Ὁ Πτωχοποιόδρομος περιγράφων τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας τοῦ πέγει πρὸς τοὺς ἄλλους :

Οὐ θέλουν εἰς τὰ κόλλυβα τῶν προτελευτησάντων  
ἀμύγδαλα, ῥόδια, καρδοκουκουνάρια,  
καὶ κανναβοῦρον καὶ φακὴν καὶ σιγαλοσταφίδας :

(ἐν Rev. Archéol. 1875 τ. 29 σ. 62).

Ἄλλαι μαρτυρίαι περὶ κολλύβων παρὰ τῇ καθ' ἡμᾶς λαφ' ἡ τῶν κατὰ τὴν παρασκευὴν αὐτῶν ἐπιζομένων : Ἐθν. Ἀγωγῇ 1902 σ. 248 (Σαλαμίς). *Abbott Maced. Folkl.* σ. 201. 208 καὶ *Λαογρ. Γ'*, 136 (Κηπουριὸ Γρεβενῶν). Βάλληνδα Κυθνιακά σ. 114. Καρελλάκη Χιὰκᾶ ἀνάλ. σ. 340. Δελτ. Ἰστ. Ἐθν. Ἐτ. Γ', 337 καὶ. (Πάτρις). *Οἰκονομοπούλου* Δεριακά σ. 85. Ζωγρ. Ἀγ. Α', 216 § 84 (Σύμη). Ξενοφάν. Γ', 341. 342 (Βουρδούρ). Πολλὰ περὶ κολλύβων, ἐορτασμάτων καὶ ἐπιμνημοσύνων, περὶ τῆς πρὸς μαντικὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν, τοῦ τρόπου τῆς διανομῆς κτλ. βλ. ἐν τῇ διηγῆματι τοῦ Παπαδιαμάντη Ἅγια καὶ παθάρματα (Ἀκρόπολ. 11 Φεβρουαρ. 1896=A. Παπαδιαμάντη Οἱ μάγισσες ἐκδ. Φέξη 1912 σ. 33 καὶ.). Ἐορταστικά κόλλυβα παρὰ Βυζαντινοῖς βλ. Παχυνέρ. Μιχ. Παλ. Γ', 12 σ. 453 Bonn. Κανίσιαι διὰ κολλύβων καὶ ἐν ὁρισμέναις ἡμέραις : Ἰω. Κομνηνοῦ Τοπικόν ἐν Ν. Ἑλληνομ. Β', 396. Μολυβδοβουλλὸν Κωνσταντίνου Ῥογαρείου ἐν Διελν. Ἐφημ. νομιορ. Ἀρχαιολ. 1907 Γ', 347. Κόλλυβα ὡς τροφή : Βίος ἐσίου Θεοδώρου (ἐκ κώδ. τοῦ 18' αἰ.) § 6 φ. 196 παρὰ Θεοφ. Ἰωάννου Μνημ. ἀγιολ. σ. 366]].

4) *Πρωτόδικος* σ. 16. [[Βλ. καὶ Κοραῖ Ἀτ. Δ', 301. ΚΠ. Σύλλ. Η', 494]].



Κάσσι<sup>1)</sup> καὶ τῇ Κρήτῃ<sup>2)</sup> κατασκευάζουσι πίτιαν (ψυχόπιττα<sup>3)</sup>), ἄρτος) ἦν ἐμβάπτοντες ἐντὸς μέλιτος διανέμουσι μετὰ τῶν κολλύδων τοῖς γείτοσι.—Μέγα μέρος τοῦ αἵτου θέτουσιν εἰς μέγαν δίσκον (πλαδένα ἐκ τοῦ ἀπλᾶς), καὶ κοσμοῦσι μετὰ μεγάλης φιλοκαλίας διὰ σακχαρικῶν, ῥόδων, ἀμυγδάλων, πετροσελλίνου, κινναμώμου, πεφρυγμένων ἐρεβίνθων κλπ., τὸν δὲ δίσκον τοῦτον φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ διανέμουσι μετὰ τὸ τέλος τοῦ μνημοσύνου<sup>4)</sup>. Οἱ περιηγηταὶ Sonnini καὶ Saint-Sauveur περιγράφουσι ὡς ἐξῆς τοιαύτας προσφοράς κολλύδων ἐπὶ τῶν τάφων θετομένων: «Φέρουσιν, λέγει ὁ πρῶτος<sup>5)</sup>, εἰς τὸν τάφον συχνὰς προσφοράς, πλακοῦντων, οἶνου, ὀρύζης, καρπῶν καὶ τῶν τοιούτων, ἐστολισμένους δι' ἀνθῶν καὶ ταινιῶν· ἐκεῖ τὰς διανέμουσι καὶ τὰς τρώγουσι, καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ φαγητοῦ, ἐξ οὗ ἔτι καὶ νῦν προσπαθοῦσι νὰ προσφέρωσιν εἰς τὸν νεκρὸν, καλεῖται κόλιθα». «Ἄνὰ πᾶσαν τριμηνίαν, λέγει ὁ ἕτερος<sup>6)</sup>, φέρουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου ἐψημένον σῖτον, ἄρτους, πλακοῦντας, οἶνον καὶ ἔλαιον· προσεκάλουον θρηνοῦντες τὸν νεκρὸν, νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸ φαγητόν· ὁ δὲ παπᾶς τῆς ἐκκλησίας, ἔνθα ἦν ὁ νεκρὸς τεθαμμένος, δὲν ἔλειπε νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς περιστάσεως». Αἱ πληροφορίες αὗται, αἵτινες εἰσὶν ὀλίγον παραμειορωμέναι ἕνεκα ἀγνοίας τῶν καθ' ἡμᾶς ἐθίμων, ἀναφέρονται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν δοξασίαν, καθ' ἣν οἱ νεκροὶ τρώγουσιν ἐκ τῶν εἰς αὐτοὺς προσφερομένων, περὶ ἧς ἔκτενῃ ποιούμεθα ἔτι ἐν τοῖς περὶ Βρικολάκων καὶ ἐν τοῖς περὶ Ρουσαλιῶ.

Οἱ Ἰνδοὶ εἶχαν ἐθιμον, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐθιμὴν τῶν κολλούδων. Οἱ νόμοι τοῦ Μαχοῦ διατάσσουσιν πρὸς τιμὴν τῶν ἀγίων καὶ νεκρῶν προσώπων. Ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη τοῦ εἵναι εὖ τὰς ψυχὰς τῶν ἀγίων ἢ ἐκείνων τῶν ἀγίων, μετὰ τῶν καὶ κατὰ πᾶν, ἦν ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ θεοῦ, καὶ τῶν ἀγίων καὶ ἐφεστῶν καὶ ἐφεστῶν, τοὺς ἀγίους, τοὺς νεκροὺς καὶ ζῶντας, νὰ τὴν ἀγάπην τοῦ εἵναι εὖ μετὰ τῶν ἀγίων αὐτῶν. Τὸ δ' ἐθιμον τοῦ μοιράζειν κόλλουδα ἐστὶ καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ).

\*Ανάλογος συνήθεια είναι ἡ μακαρία, οἶνος μετὰ διπύρων καὶ ἀρτίστων").

- 1) *Πρωτόδικος* σ. 17.
- 2) *Bybilakis* σ. 69.
- 3) [[Βλ. καὶ *Κορσῶ* "Ατ. Δ', 706. Κατὰ τὸν *Καλλιμάχην* (Χιακ. ἀνάλ. σ. 337) *φυχοῦνται καὶ ψήται, «συνιστάμενον ἢ ἀπὸ πίττας ἢ ἄρτους, τυρόν, μέλι, ἐλαίας κ.τ.λ.» καὶ διανεμόμενον ματὰ τὴν κηΐαν*]].
- 4) *Tournefort Voyage du Levant* τ. I σ. 193 κέ. *Théotoky* Détails sur Corfou σ. 54. [[*Στολισμός* κολύβων· *Ζωγρ. Ἀγ. Α'*, 382 λ. βαράκι. Πρβλ. καὶ δύο θημ. ἄσματα περιγράφοντα τὸν στολισμὸν τοῦ ὁσίου, τὸ ἐν παρὰ *B. Schmidt* Griech. Märchen, Sagen u. Volkslieder σ. 158 ἄρ. 17, τὸ δ' ἕτερον ἐν *ΚΠ. Σύλλ. Η'*, 427 ἄρ. 21 καὶ τὴν ὑποσημείωσιν αὐτ., πρὸς δὲ καὶ τὸ ὁσίοχον παρὰ *Συναγιστῶν* ἐνθ. ἀν. σ. 325]].
- 5) *Sonnini Voyage en Gr. et en Turquie* 1801 τ. II σ. 153.
- 6) *St. Sauveur Voyage historique etc. dans les isles*. An VII (1799) τ. II σ. 55—56.
- 7) *Lois de Manou*, livre XI, traduction Loiseleurs Deslongchamps σ. 186—187.
- 8) *Hahn Albanesische Studien* τ. I σ. 151.
- 9) *Κορσῶς εἰς Ἑλιοδόωρ*. *Διδοισικά* τ. Β' σ. 75.



ἢ μετὰ τυρῶν καὶ ἄρτου <sup>1)</sup>, διανεμόμενος ἐν ταῖς ἐκφοραῖς <sup>2)</sup>. Ἡ λέξις εἶναι

1) *Πρωτόδικος* σ. 14. Πρβλ. καὶ *Ricaud Hist. de l'église grecque 1710* σ. 298. «Enfin (μετὰ τὸν τελευταῖον ἀσπασμόν) chacun mange un morceau de pain, et boit un verre de vin, en souhaitant du repos à l'âme de leur ami, et de la consolation à la famille affligée»

2) [Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κουρέντων βράζουσι οἶτον εἰς λέβητας μεγάλους καὶ μοιράζουσι αὐτὸν μετ' ἄρτου εἰς τοὺς πτωχοὺς παρὰ τὸν τάφον. Ἐν Τήνῳ κατὰ τὴν γρόβειον ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τῶν συγγενῶν ἢ φίλων προσφέρει εἰς τοὺς περὶ τὸν νεκρὸν ὀλοφυρομένους συγγενεῖς τὸ λεγόμενον *θιάσο*, ἧτοι ἐκχύλισμα ὀρύζης καὶ ἀμυγδαλῶν, ἐπιπασσόμενον μὲ κανέλλαν καὶ παρατιθέμενον ἐντὸς κυπέλλων μετὰ τῆς δυνατῆς πολυτελείας, ὥς ἀναφυκτικόν· ἐν δὲ τοῖς χωρίοις, ἐν ὁσῷ ὁ νεκρὸς εὐρίσκεται ἐν τῇ οἰκίᾳ, οἱ φίλοι ἢ καὶ τινες τῶν συγγενῶν ἐτοιμάζουσι ἐντὸς τοῦ μαγειρείου τὰ λεγόμενα *ξεροτήγανα*, ἧτοι λεπτά φύλλα ζύμης, τὰ ὅποια περιπτύσσουσι κυλινδρικοειδῶς καὶ τηγανίζουσι μὲ ἔλαιον, γριμίζουσι δ' ἐξ αὐτῶν κάνιστρα καὶ στέλλουσι εἰς τὸ νεκροταφεῖον, ἐνθα μετὰ τὸν ἐνταφιασμόν διανεμόνται ἀνὰ ἕν εἰς τοὺς παρευρισκομένους γιὰ τὸ *συχώριον* (Κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλιανῆς Καραλή). Καὶ ἐν Χίῳ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐτοιμάζουσι τὰ λεγόμενα *φροῦτα*, εἰς τινὰ δὲ χωρία τὸ *ψυχοπίττι* (βλ. ἀνωτέρω σ. 351 σημ. 3) καὶ εἰς τὸ Πυργί *πιλάφι* λαδερὸν, τὸ ὅποιον προσφέρεται εἰς πάντας τοὺς κατοίκους (*Καλλιμάχης* ἐνθ. ἀν.). Τὸ *πιλάφι* συνηθίζεται καὶ ἐν Ἀραβανίῳ καὶ ἄλλοις χωρίοις τῆς Καππαδοκίας (αὐτ. σημ. 1). Ὅμοιως ἐν Βουρδούρ τὸ διδόμενον εἰς τοὺς παρακολουθήσαντας τὴν κηδείαν *μακαριά* εὐρίσκεται ἐκ τεμαχίου ἄρτου μετὰ σταφίδων ἢ ἀπὸ *πιλάφι* (*Ξενοφάν.* Γ', 340). Ὁμοίως ἐν Μάνῃ, παρέχεται εἰς τοὺς παρακολουθήσαντας τὴν κηδείαν *μακαριά* καὶ *βραστής* φάβας, εἰς ἣν ἐμβάπτων ἕκαστος τεμάχιον ἄρτου *σχωρῶν τὸν νεκρὸν* (*Ξενοφάν.* Γ', 475—6). Ἐν Κύθῳ δὲ γλύκασμα μετὰ ἔλαιου καὶ *μακαριά* (*Βαλλάνης* ἐνθ. ἀν.). Ἐν τῇ *χόκκο* βρασαννῆς *μακαριά* καὶ οἶνος, ἀπὸ τοῦ τοῦ *ποδῶν* ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν *Heuley* ἐν *Comptes rendus des séances de l'Académie des inscriptions et des belles-lettres 1868* IV, 226. Εἰς Γιάννινα τῆς Καλαμάτας μετὰ τὴν ταφὴν παρέχονται εἰς τοὺς συνοδευσάντας τὸ λείψανον ἐκ τῶν κομισθέντων κολλύβων καὶ οἶνου ἐν τῷ θανάῳ ἦτο γέρων καὶ εὖπορος, χάλκινα κερμάτια (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βεζμάχου *Ιατρῆς*). Ὅμοιως ἐν Χίῳ μετὰ τὴν ταφὴν διανεμόνται χρήματα, πρὸς δὲ ἄρτος, τυρὸς καὶ ἕτερα ἐδεσματα (*Πασιπῆ* *Χιακ.* γλωσσάρ. σ. 223 λ. *μακαριά*. Βλ. καὶ σ. 394 λ. *φίχι*), εἰς δὲ τὸ χωρίον *Παρπαριά* σοῦπα «μὲ κανένα *σικαλάκι* ἢ τὴ *μακαριά* τοῦ *συχωρεμένου*», ἄρτος καὶ «κανένα *μεταλλικάκι*» (*Χιακ.* *Χρον.* Α', 84), ἄρτος ἢ χρήματα εἰς τοὺς πτωχοὺς ἐν Λέσβῳ (*Georgeakis et Pineau* *Folkl. de Lesbos* σ. 321—2), χρήματα ὥς *μυρισητάκια* ἐν Συλάτοις Καππαδοκίας (*Φαρμακοπούλου* *Τὰ Σύλατα* σ. 41). Κατὰ τὴν ἐκ τοῦ ναοῦ ἐξοδον ἄρτος καὶ οἶνος προσφέρεται ἐν Ῥόδῳ εἰς τοὺς παρισταμένους (*Μιλιώτη-Κοτρε* Ῥόδος Β', 305). Εἰς τοὺς ἐπιστρέφοντας δ' εἰς τὴν οἰκίαν διανεμόνται ἐκ κάνιστρων οὐκᾶ, ἄρτος, ὀπῶραι καὶ διάφορα γλυκύσματα, ἐν Ἀμοργῷ (*Γάσπαρη* Ἀμοργός σ. 73), σταφίδες, ἀμύγδαλα κ.τ.τ. ἐν Λευκάδι (*ΚΠ.* Σύλλ. Η', 428), ἄρτος, τυρὸς, ἢ ἐν καιρῷ νηστείας ἔλαιον καὶ οἶνος, ἐν Κύπρῳ, τοῦτο δὲ λέγεται *παρηγορικὰ* (*Σακελλαρίου* *Κυπρ.* Α', 738), καφές καὶ ῥακή ἐν Χίῳ (*Καλλιμάχης* σ. 339), ἢ καφές καὶ οἰνόπνευμα ἐν Λιβισίῳ (*Ξενοφάν.* Δ', 237) κ. ἄ. *Μακάριον* ἐν Συλάτοις ἐκαλοῦντο τὰ διανεμόμενα φαγητὰ εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου κατὰ τὴν πρώτην Κυριακὴν μετὰ τὴν ταφὴν, ὥς καὶ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν (*Φαρμακοπούλου* ἐνθ. ἀν.).—Ἀνάλογα συνήθειαι ἄλλων λαῶν : Εἰς τινὰς δήμους τῶν κάτω Ἀλπεων φέρουσιν εἰς τὸ κοιμητήριον ἄσκον οἶνου, δι' οὗ κερνώσι τοὺς παρευρεθέντας (*Nore Coutumes, mythes et traditions des provinces de France* σ. 11). Ἐν *Escoussens* (παρὰ τὰ *Πυρηνάκια*) εἰς κάλαθον θέτουσιν ἄρτον καὶ ψιᾶν οἶνου, ἃ μετὰ τὴν κηδείαν διδουσιν εἰς τὸν πτωχότερον τῆς ἐνορίας (αὐτ. σ. 94). Διανομὴ τροφίμων ἐν *Saβοίτᾳ* : *Rev. hist. relig.* 1910 τ. 62 σ. 342, εἰς πτωχοὺς ἐν *Βελγικῇ* : *Bulletin de Folklore, Liège* 1898 σ. 13. Διανομὴ ἄρτου εἰς τοὺς



ἀρχαία καὶ κατὰ τὸν Ἀρποκρατίωνα <sup>1)</sup> ἐσήμαινε τὰ νεωστὶ ἀλληλεσμένα ἄλφιστα, μέλιτι ἀναδεδευμένα καὶ ἀσταφίσι καὶ χλωροῖς ἐρεθίνθοις μεμιγμένα, ἃ τοῖς τὰ ἱερὰ τελοῦσιν ἔνεμον. Παρὰ δὲ τοῖς χωρικοῖς, πλὴν τῶν ἄλλων, ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια τοῦ τελεῖν κρεωδαίσιαν τὴν πλησιεστέραν ἐπίσημον ἐορτὴν, τὴν ἐγγιζουσαν πρὸς τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν συμπληροῦται ἔτος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ οἰκείου αὐτῶν, ὅτε φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν κρέας, ὁπτὸν συνήθως, καὶ ἄρτον εἰς τεμάχια ἐντὸς κανῶν, καὶ οἶνον καὶ διανέμουσι πᾶσι κοινῶς τοῖς συνεκκλησιασθεῖσιν, ἵνα συγχωρήσωσι τὸν τελευτήσαντα <sup>2)</sup>).

Ὁ θάνατος ἐπὶ ξένης γῆς θεωρεῖται τὸ μέγιστον τῶν δυστυχημάτων. Πολλὰ δημοτικὰ ἄξιματα οἰκτεῖρους τὸν ἀποθνήσκοντα εἰς τὴν ξενιτειάν, ὅπου οὔτε προσηκόντως τελοῦνται τὰ ἐπικηδεῖα οὔτε αὐτὴ ἡ ταφὴ γίνεται ὥς πρέπει. Ἰδοὺ πῶς δύο τούτων ἐκφράζονται.

Παρακαλῶ σε, Κύριε μου, καὶ προσκυνῶ σε, Θέ μου,  
τοῦ ξένου δός του ξενιτειὰ κι' ἀρρώστια μὴν τοῦ δίνεις,  
τί ἡ ἀρρώστια θέλει στρώματα, θέλει προσκεφαλάδια,  
θέλει μαννοῦλα ἔς τὸ πλευρό, γυναῖκα ἔς τὸ κεφάλι,  
θέλει κι' ἀρσενικὸ παιδί κρυὸ νερὸ νὰ πλύνῃ.  
Γὼ τὸ εἶδα μὲ τὰ μάτια μου ἔς ἕνα ξένον ἀπὸ τὴν πόλιν.

Τὸν πῆγαν καὶ τὸν ἔθαψαν σὺν τοῖς ἀδελφοῖς καὶ τῷ πάφῳ  
δίχως θυμιάματα καὶ κερί, δίχως ἱερὰ καὶ ἱεροῦτα.  
καὶ ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

Θέ μου, μεγαλοδύναμε, μεγάλο τὸ ἔλεός σου,  
τοῦ ξένου δός του ξενιτειὰ, κι' ἀρρώστια μὴν τοῦ δίνεις·  
γὴ ἀρρώστια θέλει στρώματα, θέλει προσκεφαλάδια,  
θέλει μαννάδες κι' ἀδεοφαῖς, ἀδεοφία κι' ἀξαδέοφια.  
Νὰ εἶχα τὸν οὐρανὸ χαοτὶ, τὴ θάλασσα μελάνι,  
γιὰ νὰ γράφα τὰ ντέρτια μου καὶ τὰ παράπονά μου.  
Μὰ τί εἶδαν τὰ ματάκια μου, μὰ τί εἶδαν τὰ καῖμένα,  
τοὺς ξένους πῶς τοὺς θάφτουνε, τοὺς ξένους πῶς τοὺς πᾶνε,  
χωρὶς λιβάνι καὶ κερό, χωρὶς παπᾶ καὶ ψάλτη <sup>3)</sup>).

πτωχούς: Arch. per le tradiz. popol. 1898 σ. 47. Προσφορά ἄρτων κατὰ τὰς κηδείας ἐνηλίκων ἐν Ἰταλίᾳ: Αἰτ. 1900 σ. 467. Ἄρτος καὶ οἶνος μοιραζόμενος κατὰ τὴν ταφὴν, παρὰ τοῖς Ῥωμοῦοις τῆς Τρανσυλβανίας: W. Schmidt Das Jahr und seine Tage σ. 41]].

1) Ἀρποκρατίων λ. Νεήλατα.

2) Προτόδικος σ. 17. [[Πρὸλ. καὶ Βάλληνδα Κυθν. σ. 115. •Σταματιάδου Ἰκαριακά σ. 114—5]].

3) [[Kind Anthol. σ. 140 ἄρ. 10]]. Ζαμπέλ. Ἄσματα Δημοτικά σ. 726. Passow σ. 249 ἀριθμ. 341.

4) Χασιώτη Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρον δημοτ. ᾠμάτων σ. 86 ἄρ. 21. [[Βλ. καὶ Μαρούσου Τραγ. ἔθν. Β', 70. 85. Passow σ. 271 ἄρ. 385. Ἀραβαντινοῦ Δημ. ᾠσμ. Ἡ-



Ὅταν τις ἀπέθνησκεν εἰς ξένην χώραν, πρώτιστον τῶν συγγενῶν καθήκον ἐνομιζέτο ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ὀστέων τοῦ τεθνεώτος, ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ πτώματος ἢ εἰς τὴν πατρίδα γῆν μετεκόμισαι, ἐὰν ἡ χώρα, ἐν ἣ ἀπέθανεν, ἀπείχεν ὀλίγον διάστημα. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀποθνήσκοντες, ὡς ἐνθερμότεραν εὐχὴν τὴν εἰς τὴν πατρίδα ταφὴν αὐτῶν ἐξέφραζον.

Δημήτριος ὁ Χαριτόπουλος, Ἑλλήν ἐκ Στερεᾶς Ἑλλάδος γράφων ἐν Ζακύνθῳ (7 Ἰουνίου 1708) τὴν διαθήκην του, ἀπευθύνει τὰς ἐξῆς παρακλήσεις πρὸς τὸν ἀδελφόν του : «Καὶ ἂν δώσῃ ὁ Πανάγαθος καὶ πανοικτίρμονας Θεὸς νὰ ἐλευθερωθῇ τὸ δυστυχισμένο γένος μας ἀπὸ τὸν τρομερό, καὶ ἀπάνθρωπον, καὶ ἀντίχριστο, καὶ ἀνελεήμονον Ἀγαρηνόν, νὰ ξεθάψῃ τὰ κόκκαλά μου, καὶ τὰ κόκκαλα τοῦ μακαρίτου ἀδερφοῦ μας Φιλοθέου, ποῦ τὰ ἔχω κρυμμένα μετὰ μίαν σακκούλα ἔς τὴ σπηλιά, ποῦ ἐγνωρίζει, καὶ νὰ τὰ θάψῃ μαζί καὶ κοντὰ ἔς τὰ κόκκαλα τῶν γονιῶν μας εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς πατρίδος μας· μὰ τὸ ξαναλέγω, ὅσαν ἐλευθερωθῇ, καὶ ὅχι τώρα ποῦ εἴμαστε σκλάβοι. Καὶ ἂν κάμῃ ἔτσι νᾶχῃ τὴν εὐχὴ τοῦ Φιλοθέου καὶ ἐμένα, ἀλλέως τὴν κατάρα μας· γιατί ἔτσι με ὥρ- κισε ἔς τὸ Εὐαγγέλιο ὁ μακαρίτης Φιλόθεος ὡσαν ἐξεψύχου»<sup>1)</sup>. «Ἐν τινι δημοτικῷ ἀνεκδότῳ ἄσματι τῆς Μάνης, μήτηρ τις λέγει πρὸς τὴν κόρην της· Προτιμῶ νὰ ξενιτευθῇς, καὶ εἰς ξένην νὰ ταφῇς χώραν, ἢ νὰ κάμω ὅ,τι θέλεις·

Καλὴν γὰρ ξενιτευθῇς,  
καὶ ταύτην νὰ ἐπιταφίσῃς,  
πρὸς τὸν πατέρα σου·

τὴν ξένην γὰρ οὐκ οἶστί μας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΑΙ

Ἐν γένει δὲ εὐρίσκομεν τοιαῦτα ὅμοια ἐπιχαιρούσας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλ- λησι<sup>2)</sup> καὶ τοῖς Ἑβραίοις<sup>3)</sup>.

παίρ. σ. 207 ἀρ. 344. Ζωγράφ. Ἀγ. Α' σ. 184 ἀρ. 10. σ. 311 ἀρ. 37. Πασαγιάννη Μα- νιάτικα μοιρολόγια σ. 171 ἀρ. 225]].

1) Χρυσσαλὶς τ. Γ' σ. 525. Κ. Ν. Σάββα Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς 1869 σ. 411. Ὁ ποιητὴς Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, δημοσιεύων τὴν διαθήκην ταύτην, λέγει : «Ἡ ὥς ἐκ θαύματος διασωθεῖσα διαθήκη τοῦ... Δημητρίου Χαριτοπούλου, περιουσία ἀνεκτίμητος καὶ πολιτικὸν Εὐαγγέλιον περιέχον ἐν τῇ ἀπλοῦκωτέρᾳ αὐτοῦ διατυπώσει τὸ σύμβολον τῆς ἐθνι- κῆς πίστεως κλπ.» (Ἀθανάσιος Διάκος 1867 σ. 163. 174—175. [[Ποιήματα 1891 Β', 368. 369—370. Βίος καὶ ἔργα 1908 Γ', 271. 280]]).

2) Κατὰ τὸν *Πλούταρχον* (Ἀγροίλ. 40) λακωνικὸν ἔθος ἦτο «τῶν μὲν ἄλλων ἐπὶ ξένης ἀποθανόντων αὐτοῦ τὰ σώματα κηδεύειν καὶ ἀπολείπειν, τὰ δὲ τῶν βασιλέων οἴκαδε κο- μίζειν». Οὕτω μετηνέχθη τὸ λείψανον τοῦ Ἀγροίλου εἰς Αἰγύπτου εἰς Σπάρτην (*Πλούταρχ.* Ἀγροίλ. 40. *Corn. Nep.* Agesil. VIII, 7). Ἐπίσης τὸ τοῦ Φιλοποίμενος (*Πλούταρχ.* Φιλοποίμ. 21. *Justin.* XXXII, i, 6 κέ.), τὰ ὀστά τοῦ Κίμωνος (*Πλούταρχ.* Κίμ. 19, 4. *Herodot.* Γ', 103. *Πανσαν.* Α', κε', 11), τοῦ Θησεῦς (*Πλούταρχ.* Θησ. 36. Κίμ. 8. *Διοδορ.* Σικελ. Δ', 62), τοῦ Θεμιστοκλέους (*Θουκυδ.* Α', 138. *Πλούταρχ.* Θεμιστοκλ. 32. *Nep.* The- mist. X, 5), τοῦ Εὐμένους (*Πλούταρχ.* Εὐμέν. 19. *Nep.* Eumen. XII, 4), Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ (*Πλούταρχ.* Δημήτρ. 53) καὶ ἄλλων· τὸ αὐτὸ λέγεται παρ' Ὁμήρῳ περὶ Σαρπηδόνης (Ἰλιάδ. II, 666 κέ.).

3) «Ποιήσεις με ἐπ' ἐμὲ ἐλεημοσύνην καὶ ἀλήθειαν, λέγει ὁ Ἰακώβ τῷ Ἰωσήφ, τοῦ μὴ θάψαι με ἐν Αἰγύπτῳ· ἀλλὰ κοιμηθῆσομαι μετὰ τῶν πατέρων μου, καὶ ἀρεῖς με εἰς



Ἐτέλουν δὲ τακτικῶς καὶ τὰ μνημόσυνα τῶν οὕτως ἀποθνησκόντων· ὁ Faufiel μάλιστα ἀναφέρει ἔθιμόν τι, ὅπερ ἂν καὶ ἀρχαίον φαίνεται<sup>1)</sup>, δὲν εἶναι ὅμως ἤδη ἐν χρήσει. Ὅταν τις ἀποθάνῃ εἰς τὰ ξένα, λέγει οὗτος<sup>2)</sup>, θέτουσιν ἐπὶ τῆς νεκρικῆς κλίνης ὁμοίωμά τι αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀρμόζουσι τινὰ τῶν ἐνδυμάτων τοῦ θανόντος· καὶ εἰς τὸ ὁμοίωμα ἐκαίνο θρηνοῦσιν, ὡς θὰ ἐβρή-  
κουν ἂν ἀληθὲς πτώμα πρὸ αὐτῶν εἶχον<sup>3)</sup>. Τὰ εἰς παρομοίας περιστάσεις ἐκ-  
φωνούμενα μοιρολόγια εἶναι πως τῶν ἄλλων θλιβερώτερα<sup>4)</sup>· καὶ νομίζουσι με-  
γάλῃ δυστυχίᾳ, ὅταν συγγενῆς τις ἀποθάνῃ μακρὰν εἰς ξένην γῆν, διότι δὲν  
δύνανται νὰ περισυνάξωσιν ἡμέραν τινὰ τὰ λείψανά του, ὅπως εἰς τὸν κοινὸν  
τῶν πατέρων τάφον τὰ καταθέσωσιν. Ὅμοιον ἔθιμον ἀπαντᾷ καὶ παρ' Ἀλβα-  
νοῖς<sup>5)</sup>.

Οἱ Ἕλληνες τρέφουσιν ἄκρον σεβασμὸν εἰς τὰ λείψανα τῶν προγόνων, καὶ μετ' ἐπιμελείας φυλάττουσιν αὐτὰ ἐν ἐπίτηδες σάκκοις μετὰ τὴν ἀνακομιδὴν \*). Οἱ κάτοικοι τῆς Πάργας, ὅταν ἡ ἀτυχὴς αὕτη πόλις ἐπωλήθη εἰς τὸν

Ληθόντου, καὶ θάψαις με ἐν τῷ τάφῳ αὐτῶν» (Γένεσ. ΜΖ', 29 κέ. Βλ. καὶ ΜΘ', 29 κέ. καὶ Ν', 21: «καὶ συνανόσεις τὰ ὅσα μου ἐντεθῆεν μεθ' ὑμῶν»).

1) "Ὅμοιον ἴσως εἶναι τὸ ἀρχαῖον τῶν νεοταφίων εἰς τὴν ἀρχαίαν προέλευσιν τῶν ὁστών·  
 «ἐπεὶ δ' ἐκοιμήθη τὰ ὅσα τοῦ ἀδελφοῦ, οὗ προῦτος ὁνομαζέμενος «Ψευ», λέγει ὁ Ἰσάιος (π.  
 Ἀστυφίλου κληῖρου α', 7).

**ΑΚΑΔΗΜΙΑ**

4) [[Βλ. Βάλληρδα Κuhn, σ. 115. Πρδλ. και ἀποσπασμα μετρολόγι Νισούρου ἐν Ζωγγρ. Ἄγ. Α', 408—9 ἀρ. 2]].

5) *Hahn* Albanesische Studien v. I 6. 152.

6) Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων, ἥτοι ἡ τῶν ὁσίων ἐκ τοῦ τάφου ἀνόρυξις, γίνεται συνήθως μετὰ τὴν λήξιν τριῶν ἑτῶν ἀπὸ τῆς ταφῆς, καὶ κοινῶς λέγεται: *ξεχώσιμα καὶ ἀνοίγματα* (τὸν *ξεχώσιον* τὸν νεκρόν). [Ἐν Λέσβῳ ἐνίοτε καὶ μετὰ παρέλευσιν διετίας (*Georgeakis et Pineau* *Folk. Lesbos* σ. 322\* βλ. καὶ σ. 346). Ἐν Μάνῃ μετὰ πάροδον ἑτους (Λαογρ. Γ', 476), ἐν δὲ Νισύρῳ μετὰ ἑν ἔτος καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας (*Γ. Παπαδόπουλου Γεν. περιγρ.* Νισύρου σ. 70—71). Ἐν Βουρδούρ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων ἐγένετο μόνον ἐσθλὴς ἐπὶ ῥοκίτοις καὶ ἀνταφισθῆν ἐν τῇ αὐτῇ τάφῳ ἑταρος νεκροῦ (Ξενοφάν. Γ', 342)]. Πιναῖται δὲ ἡ ἀνόρυξις ἐπὶ παρολίγῃ ἱερῶς τινός, ὅστις φροντίζει περὶ τῆς ἐπιμελοῦς συλλογῆς τῶν ὁσίων. Ταῦτα συλλέξαντες καὶ καθαρίσαντες τοὺς ἐπιπολλήσαντος χρώματος θέτουσιν ἐντός λευικοῦ ὑφάσματος καὶ μετ' αὐτοῦ ἐντός κιβωτίου ἐκ ὕλου κυπαρισσίου, ἀποῦ πρότερον πλύνωσι δι' εὐώδους μέλανος οἴνου, φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου, τελεσθέντος μνημοσύνου, ἀσπάζονται πάντες οἱ συγγενεῖς τὸ κρανίον, καὶ τελευταῖον καταθέτουσιν αὐτὰ οὕτως ἔχοντα ἐν τῇ κοιμητηρίῳ (*Πρωτόδικος* σ. 17. 18) ἢ μᾶλλον χωρετηρίῳ. [*Κοιμητήριον ἐν Μακεδονίᾳ* (*Abbot Maced. Folk.* σ. 210), ἐν Νισύρῳ (*Γ. Παπαδόπουλου Γεν. βλ. ἀν. σ. 71*), ἐν Λέσβῳ (*Georgeakis et Pineau* σ. 322), ἐν Βουρδούρ (Ξενοφάν. ἐνθ. βλ.) ὀνομάζεται ὁ τόπος, ἔνθα φυλάσσονται τὰ ἐκταφέντα σώα]]. Ἐκεῖ δὲ παρατηροῦσιν ἐάν ἀπαισυνεθῇ καθ' ὁλοκληρίαν τὸ σῶμα ἢ οὐ, εἴς οὗ, ὥς ἐν τοῖς περὶ Βρικολάκων εἰπομεν [[ἐν Ἰλισσῷ 1870 Β', 404]], ἐξάγουσι περὶ τῶν ἀρσένων ἢ κακιῶν τοῦ θανάτου. [[Περὶ τῆς συνηθείας ταύτης βλ. καὶ τὰς ἐξῆς μαρτυρίας: *Ch. Swan* *Journal of a Voyage up the Mediterranean*, Lond. 1826 I, 191. *Abbott* ἐνθ. ἀν. σ. 210 κέ. Λαογρ. Γ'.



Ἄλῃ πασᾷ ὑπὸ τῶν Ἀγγλων, ἔκαυσαν τὰ λείψανα τῶν πατέρων των, ὥπως μὴ ἀτιμασθῶσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων· ἰδοὺ πῶς δημοτικὸν τι ἄσμη περιγράφει τὴν συγκινητικὴν ταύτην πράξιν·

Βλέπεις ἐκείνη τῇ φωτιά, μαῦρο καπνὸ ποῦ βγάνει ;  
ἐκεῖ καίγονται κόκκαλα, κόκκαλα ἀντρεωμένων,  
ποῦ τὴν Τουρκιά τρομάζανε καὶ τὸ βεζίρη κἄπαν.

Ἐκεῖ ναι κόκκαλα γονιοῦ, ποῦ τὸ παιδί τὰ καίει,  
νὰ μὴν τὰ βροῦνε Λιάπηδες, Τοῦρκοι μὴν τὰ πατήσουν !).

Ὅτι τοιαῦτα αἰσθήματα ἐπεκράτουν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐξάγομεν ἐκ τῶν γνωστοτάτων τοῦ Αἰσχύλου στίχων :

ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἵτε  
ἐλευθεροῦτε παιρίδα . . . .  
θῆκας τε προγόνων<sup>1)</sup>.

Τὸ πένθος ἐπὶ τῷ θανάτῳ συγγενοῦς (θλίψις) διαρκεῖ πλειότερον ἢ ὀλιγώτερον χρόνον κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς συγγενείας, καὶ τὴν στοργήν, ἣν πρὸς αὐτὸν ἔτρεφον· ἀνακομιδὴ ἐν ἔτος διὰ τοὺς ἐγγυτέρω τῷ γένει ὄντας, ὡς γονεῖς, ἀδελφοὶ, τέκνα, τρεῖς μῆνας διὰ τοὺς ἀπωτέρω, καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας διὰ τοὺς φίλους καὶ σχετικούς<sup>2)</sup>. Οἱ πένθοντες ἀρέφουσιν ἐν τῷ πένθῳ καὶ μεγαλειότητα



476—7. Ἀρχελάου Σαραντίδου Συναγωγὴ 232 Ἀνακομιδὴ ὁσῶν παρ' ἄλλοις λαοῖς : Abbott σ. 213 κέ. Rochholz Deutsch. Glaub. 1919 κέ. H. Vischer Religion bei den Naturvölkern I, 145. Zts. Ver. Volkssk. 1902 σ. 15. Arch. f. Religionswiss. 1904 σ. 266. 1906 σ. 385 κέ.]].

1) Ugo Foscolo Parga σ. 443. Ζαμπέλ. σ. 641. [Ἀραβαντινοῦ] Χρόνογραφία τῆς Ἡ. παίρου τ. Β' σ. 205. Passow σ. 163. ἀρ. 222. [[Πολίτου Ἑκλ. ἀρ. 9 Α]].

2) Αἰσχύλ. Περσ. 402. 405.

3) Πρωτόδικος σ. 17. Vrété Mél. néohell. σ. 36. [[Βλ. καὶ Χρυσάλλιδα Β', 264. Abbott Maced. Folkl. σ. 204. Μακρότατον καὶ ἀσθηρότατον τὸ πένθος ἐν Ἀτταλίδῃ (Α. Ε. Δανιήλογλον Περιήγησις εἰς τὴν Παμφυλίαν, Κων/πολ. 1855 σ. 173). Ἐπὶ πολλὰ ἔτη παρὰ τοῖς Νισυρίοις καὶ μάλιστα ταῖς γυναῖδι (Γ. Παπαδοπούλου Γεν. περ. Νισύρου σ. 70). Ἐν Λέσβῳ τὸ πένθος διαρκεῖ ἐφ' ὅσον ὁ νεκρὸς παραμένει ἐν τῷ τάφῳ, ἤτοι δύο ἢ τρία ἔτη, μέχρι τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων (Georgeakis et Pineau ἐνθ. ἀν. σ. 322). Διάρκεια πένθους παρ' ἀρχαίοις : βλ. νόμον Γαμβραίου Μυσίας στ. 11—13 (CIG ἀρ. 3562. Dittenberger σ. ἀρ. 1219). Iv. Müller Gr. Privatl. σ. 464 b. (β' ἐκδ. σ. 225—6)].

4) [[Ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας δὲν ἐξυρρίζοντο ἐν Ψάρεσι (Χρυσάλλ. ἐνθ. ἀν.). Καὶ ἐν Κόθινῳ (Βάλληνδα Κυθν. σ. 115), Μακεδονίᾳ (Abbott ἐνθ. ἀν. Γουσίον Πάγγ. σ. 64) κ.ά. δὲν ἐξυρρίζονται, ἐν δὲ Βουρσοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οὐδὲ ἐκείρον τὴν κόμην (Ξενοφάν. Γ', 340). Ἄλουστοι καὶ ἀκτένιστοι παραμένουσιν ἐν Ἰκαρίᾳ (Σταματιάδου Ἰκαριακά σ. 114) καὶ ἐν Σταρνίτση (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασμάτη 1894). Ἐν Ἠπείρῳ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν Γρ. Παλιουρίτου (Ἀρχαιολ. ἐλλήν. Β', 262), οἱ πένθοντες ἄφηνον μακρὰν τὴν κόμην, ἐκούρευον δὲ καὶ τὴν χαίτην τῶν ἱππῶν]]. Ὁ Λάκων Νικήτας Νηφάκης κατὰ τὴν [[προ]]παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα ζήσας, ἰδοὺ τί λέγει περὶ



αὐν<sup>1)</sup>, ὥς καὶ οἱ ἀρχαῖοι<sup>2)</sup>, καὶ βλα τὰ ἔθνη σχεδὸν ἐποιοῦν καὶ ποιοῦσι<sup>3)</sup>. Αἱ-  
ρε γυναῖκες καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ ἔτους διαμένουσιν οἰκαδε, ἂν δὲ σπου-  
δαία ἀνάγκη τύχη νὰ ἐξέλθωσιν, ἐξέρχονται διὰ μελανοῦ πέπλου κεκαλυμμέ-  
ναι<sup>4)</sup>, δὲν πορεύονται εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἀπέχουσι πάσης διασκεδάσεως,  
οὔτε ἄσματα ψάλλουσαι<sup>5)</sup>. Αἱ ἐσθῆτές των εἰσι μέλαινα καὶ ἐν τῇ ἀτημελήτῳ

τῶν Μανιατῶν, ὅταν θέλωσι νὰ ἐκδικηθῶσι τὸν θάνατον φρονευθέντος συγγενοῦς των :

Λὲν θέλουν νὰ ἀλλάξουσι, δὲν θέλουν νὰ πλυθοῦσι,

καὶ μήτε ματαμπερίζονται ἂν δὲν δικαιωθοῦσι.

Τοὺς βλέπεις μὲ τὰ γένεια καὶ καταλερωμένους,

ὅταν βροκολάκους ἄγριους καὶ πάντ' ἀσματομένους. (\*Ιστορία τῆς Μάνης

ἑλγς, στ. 259 κέ. ἐν *G. L. Maurer Das Griechische Volk* τ. III σ. 101). Καὶ ἐν Σερβίᾳ  
τὸ μὴ κείρεσθαι τὸν πώγωνα θεωρεῖται σημεῖον πένθους (*Dora d' Istria Les femmes en*  
*Orient*, βέλ. III ἐπ. 2 τ. I σ. 207 μεταφρ. Αἴμ. Σκουζέ). [[Περὶ κουρᾶς τῆς κόμης καὶ  
ἐξορέσεως τοῦ πώγωνος εἰς ἔνδεξι πένθους παρ' ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις λαοῖς βλ. *L.*  
*Sommer Das Haar in Religion und Aberglauben der Griechen* 1912 σ. 64 κέ.  
*Samter Geburt, Hochzeit u. Tod* σ. 179 κέ. *Waitz Anthropol.* III, 196. 387.  
*Andree Ethnogr. Parallelen* σ. 150—152. Σύρισμα καὶ κούρευμα κατὰ τὸ ἐπέτειον  
μνημόσυνον παρὰ τοῖς Χριστοῦροις τῶν Καυκασίων : *Arch. f. Religionswiss.* 1899  
σ. 293]].

1) [[Ἐν Κρήνῃ αἱ μὲν στενώνταται συγγενεῖς ἐνέθουσι καὶ ἀνέθουσι, αἱ δ' ἄλλαι ἐν τῶν  
ἐνδύματων φοροῦσι μαῦρον, ἢ τῆς κεφαλῆς, ἢ τοῦ σώματος, ἢ τοῦ ποδῆος, ἐνθ' οἱ ἄνδρες  
μαυρίζουσι τῆς κεφαλῆς τὸ κάλυμμα, ἀποφεύγουσι τὸ μαυρῆσαι τὰ ἄλλα (Βάλληνης ἐνθ.  
ἀν. Ἐν Βουδαπέστ τὰ καλῶς μαυρισθέντα δὲν ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν ἀπέχουσιν ἀπὸ τοῦ κα-  
καῖ τὰ ὑψηλὰ χρώματα, αἱ δὲ γυναῖκες ἐκάλυπται τῇ κεφαλῇ ἐν μαύρῳ κεφαλοδέσμῳ  
(Ξενοφάν. ἐνθ. ἀν.). Ἐν Λακκοδικίῳ τῆς Μακεδονίας οἱ ἄνδρες ἐκάλυπτοσι πλέον τοῦ  
συνήθους τὸ πρόσωπόν των διὰ τῆς καλύπτρας, ἀνὰ τὴν ἐκείνην γυναῖκες φέρουσι παλαιὰ  
ἐνδύματα κινούμενα τὸν οἶκτον (Γούσιος ἐνθ. ἀν. καὶ ἐξ Ἀββὸτ ἐνθ. ἀν.). Ἀνάλογον  
συνήθειαν ἐπικρατοῦσαν ἐν τοῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὴν 12 ἑκατ., ὅτι δηλ. αἱ πεν-  
θεδοὶ μητέρες καὶ αἱ χήραι δὲν ἤλλασσον ἐνδύματα καὶ ἐσθέρρουχα, μέχρις ὅτου κατέ-  
πιπτον ταῦτα εἰς ῥάκην, ἀναφέρει ὁ ἱεροσολίτης μοναχὸς *Robert Sauger* ἐν τῇ ἀνωνύμῳς  
ἐπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσῃ *Histoire nouvelle des anciens ducs et autres souverains de*  
*l'Archipel*, Paris 1698 καὶ 1699 σ. 389. Καὶ ἐν Αἰθιοπίᾳ οἱ γονεῖς τοῦ θανόντος δὲν ἤλ-  
λασσον ἐνδύματα ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας (Ξενοφάν. Δ', 237)].

2) [[Ἰπποκράτ. Π. Ιερ. νόσ. σ. 589 Kühn]]. *Εὐριπ.* Ἑλέν. 1087. Ἰφιγ. Αὔλ. 1438.  
Ἰσαῖος π. Νικοστράτου κλήρου 7. Πλουτάρχ. Περικλ. 38. [[Πρβλ. καὶ *Iw. Müller* ἐνθ.  
ἀν. σ. 462 c. (3' ἐκδ. σ. 216)]. Περὶ τῶν Ρωμαίων βλ. *Juvenal* X, 245. *Propert.* V, 7.  
28. *Macrob. Saturn.* III, xv, 4. *Tacit. Annal.* III, 2. [[Περὶ τῶν Βυζαντινῶν βλ.  
Κωιστ. Μανασσῇ Παραμυθητικὸν ἐν Βυζ. Χρον. 1900 σ. 642. Νικητ. Χωνιάτ. σ. 402  
Bonn (κῆθ. 250 Μονάχ. : «καὶ τὴν στολὴν αὐτῆς εἰς μαῦρον μετήμειψεν ἱματισμόν»).  
Νοσηρ. Γρηγορ. Εἰς τὴν ἀγ. Θεοφανῶν 7 σ. 29 Kurtz (λύπη ἐπὶ τῇ ἀπαιδίᾳ). Λευκὰ οἱ βα-  
σιλεῖς : βλ. *Παναρότου Χρονικόν* 29 ἐν Νέφ Ἑλληνομν. Δ', 282]].

3) Πρβλ. *Carmeli Storia di varj costumi sacri e profani dagli antichi fino a*  
*poi parvenuti* 1761 τ. I σ. 207 κέ. βέλ. I κεφ. 12. (Del vestir nero nella morte di  
alcuno). [[Βλ. καὶ *Waitz* ἐνθ. ἀν. I, 365. III, 196. Γενικῶς περὶ τοῦ μέλανος χρώματος  
ὡς πένθιμου βλ. *Zs. Ver. Volksk.* 1913 σ. 152]].

4) *Πρωτόδικος* σ. 17. [[Βλ. καὶ ἀνωτέρω σημ. 1]].

5) [[Βλ. *R. Sauger* ἐνθ. ἀν. Π. Γ. Μαροῇ Τὸ Κατιρλί σ. 101. Ξενοφάν. Γ', 340.  
*Abbot* ἐνθ. ἀν. Λαογρ. Γ', 476. Ἐν Στεμνίτῳ τῆς Γορτυνίας «ὅταν κανενὸς πεθαίνῃ συγ-



ἐνδυμασίᾳ των ἐκδηλοῦσι τὴν ψυχικὴν αὐτῶν θλίψιν <sup>1)</sup>. Τὴν τοιαύτην παρὰ ταῖς γυναῖξί τῆς θλίψεως ἐκδήλωσιν ἄριστα εἰκονίζουσι τὰ ἐξῆς δημοτικῶν ᾠμάτων τεμάχια :

Νὰ πῆτε τῆς ἀγάπης μου, τῆς ἀγαπητικῆς μου,  
νὰ μὴν ἀλλάξῃ τὴ Λαμπρόν, ἔς τὴν ἐκκλησιὰ μὴν πάη,  
νὰ μὴν τὰ πλέξῃ τὰ μαλλιά, νὰ μὴν τὰ δῇξῃ πίσσι,  
νὰ μὴν τὰ βάλλῃ τὰ φλωριά, νὰ μὴν τὰ καμαρώσῃ,  
γιατ' εἶναι ὁ Μῆτρος ὁρρωστος καὶ θέλει νὰ πεθάνῃ <sup>2)</sup>.

καί :

Ν' ἀγκουρμαστῶ τὴ Λούκαινα, τὴ μαύρη τὴν Διαλέττα,  
πῶς κλαίει, πῶς μοιρολογᾷ, πῶς χύνει μαῦρα δάκρυα.  
Σὰν τὴν τρυγὸνα χλίβεται, σὰν τὸ παπὶ μαδιέται,  
σὰν τοῦ κοράκου τὰ φτερὰ μαυρίζ' ἢ φορεσιά της <sup>3)</sup>.

καί :

Τοὺς κλαῖνε χώραις καὶ χωριά τοὺς κλαῖνε βιλαέτια,  
τοὺς κλαίγ' ἢ τρούπρα τοῦ παπα, αὐτὴ ἢ μαυροματοῦσα,  
αὐτ' ἢ φεγγαρομέτωπῃ καὶ χαμηλοβλεποῦσα,  
μὲ τὰ μαλλάκια ξέπληττα καὶ φέρια σταυρωμένα.  
Σὰν τὴν τρυγὸνα χλίβεται, σὰν τὸ παπὶ μαδιέται <sup>4)</sup>.

καί :

Νὰ μὴν ἀλλάξῃ τὴν καμαρώσῃ τὰ φλωριά μὴ βάλῃ <sup>5)</sup>  
καὶ νὰ μὴν πλέξῃ τὰ μαλλιά, ἔς τὴν ἐκκλησιὰ μὴν πάη <sup>6)</sup>.  
Συνήθεις δὲ ἐκφράσει  
Σὰν τοῦ κοράκου τὰ φτερὰ μαυρίζ' ἢ φορεσιά της <sup>7)</sup>

καί :

Σὰν περδικούλα (ἢ τρυγὸνα) θλίβεται καὶ σὰν παπὶ μαδιέται <sup>8)</sup>.

Ἐν Κρήτῃ ὅμως καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσοις κεί-

γενῆς, δὲν παῖς ἔς τὴν ἐκκλησιὰ ἕως νὰ περάσουν 40 ἡμέραις» (παρὰ Κ. Κασμάτη ἐξ ἀνακοινώσεως μαθητοῦ 1894). Ἀστίτια τῶν πενθουσῶν ἐπὶ τριήμερον ἐν Νισύρῳ (Γ. Παπαδόπουλος ἐνθ. ἀν.)]]].

1) [Ῥυπαρότης ἐνδύματος πένθους δηλωτικὴ εἰς δημῶδη μοιρολόγια : «καὶ βάλε τὰ χιρῶντα τὰ λεροφορεμένα» (Ἡπειρου. ΚΠ. Συλλ. Η', 279). «Χῆρα, ποῦ κάθουσι ψηλά, κατέβα παρῶκαίτο | καὶ κάθησε ἔς τοῖς ἄσχημαῖς, ἔς τοῖς λεροφορεμέναις» (Παπαζαφειροπούλου Περιουναγ. σ. 190, 2. Λάσκαρη Λάστα σ. 560, 2). Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 357, 1]].

2) Passow Carmina popularia σ. 123 ἀρ. 162. [[Βλ. καὶ Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. γλ. Α', β', 113 ἀρ. 14]].

3) Passow σ. 49 ἀρ. 55.

4) Ζαμπέλ. σ. 661 ἀρ. 78. Passow σ. 140 ἀρ. 190.

5) Κακὴ γραφὴ ἀντὶ βάλῃ.

6) Ζαμπέλ. σ. 640 ἀρ. 52. Passow σ. 28 ἀρ. 31.

7) Ζαμπέλ. σ. 650. Marcellus Chants du peuple en Grèce τ. I σ. 180, Fauriel Chants popul. τ. II σ. 188. Passow σ. 189 ἀρ. 254, σ. 255 ἀρ. 350.

8) Δότ.



ρουν αἱ χῆραι τὴν κόμην, δι' ὃ καὶ ἡ ὕδριστική προσφώνησις κουρεμένη θεωρεῖται καὶ βαρεῖα κατάρα <sup>1)</sup>). Αἱ χῆραι δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἔκειρον τὴν κόμην, εἰς δῆλωσιν πένθους <sup>2)</sup>).

Ἀρκεταὶ προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι συνδέονται μὲ τὰς περὶ νεκρῶν δοξασίας, ὧν ἱκανὰς ἐν τοῖς περὶ βρικολάκων ἐξεθέσαμεν <sup>3)</sup>. ἔκτος τούτων, ἐν Ἀντιπάρῳ, ὅταν ἀποθάνῃ ἄνθρωπος, τὴν πρώτην, τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν οὐδεὶς τολμᾷ νὰ πατήσῃ ἔξω τοῦ κατωφλίου εὐθὺς μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου μέχρι τῆς ἀνατολῆς <sup>4)</sup>, καὶ τοῦτο διότι νομίζουσιν ὅτι αἱ ψυχαὶ πλανῶνται τὴν νύκτα καὶ κακοποιοῦσιν ὅν τινα ἀπικνήσωσιν.

Ἐν Σύρᾳ πιστεύουσιν ὅτι δὲν πηγαίνει σὲ καλὸ ἄμα σκουπίσωσι τὴν οἰκίαν, ἐν ᾗ ἀπέθανέ τις, πρὶν ἢ παρέλθωσι τρεῖς ἡμέραι· τούτων δὲ παρελθουσῶν σκουπίζουσι καὶ θάπτουσι τὰ σαρώματα <sup>5)</sup>. Ἐνῶ τοῦναντίον ἀλλαχοῦ εὐθὺς ἄμα ἐκφέρουσι τὸν νεκρὸν καθαρίζουσιν ὅλην τὴν οἰκίαν <sup>6)</sup>).

1) [[Περὶ τῆς προσλεύσεως τῆς ὕδριστικῆς προσφώνης τῆς κουρεμένης κρβλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 339—340. Ἐν Ἡπείρῳ καὶ Ὁμάσῃ κοινὴ ἐστὶν ἡ κοινωμένη. Βλ. Χασιώτ. σ. 89 καὶ 18. Οἰκονομικὰ Πρακτικὰ Ὁκλήτου σ. 89. Τὸ πρῶτον κτερεῖ τὴν κόμην καὶ τῆς καὶ τῆς μήτηρ τοῦ νεκροῦ. Βλ. Ὁμάσ. αἶδα (Κορομνητὰ) 22 Μαΐου 1894 σ. 2: «Ἐπάνω του [τοῦ νεκροῦ τοῦ Δολιχόκρητος (Ὁμάσ.)] ἀδρανῆ ἐπέκειντο τὰ ὅπλα του καὶ τὰ μαλλιά τῆς Σφακιανῆς μητρός του, ἀπὸ τὰς τὸ ἔθιμον τοῦ τόπου τῆς ἐξέφρασε διὰ τῆς προσφορᾶς ταύτης τὸ βαθύτατον, τοσοῦτον καὶ πένθος». Ἐν Χιμάρᾳ ἡ μήτηρ, ἡ ἀδελφὴ καὶ ἡ σύζυγος τοῦ θανόντος κείρουσι τὴν κόμην μέχρι τοῦ μέσου τοῦ ὠτός, αἱ δὲ λοιπαὶ συγγενεῖς μέχρι τρίτης ἐξαδέλφης λύουσι τοὺς πλοκάμους των (Ζωγρ. Ἀγ. Α', 205). Περὶ τῆς συνηθείας τοῦ λύειν τὴν κόμην εἰς δῆλωσιν πένθους μαρτυροῦσι καὶ δημῶδη τινα ἔθνη (Βλ. Χασιώτ. σ. 119 ἀρ. 45. Ἔστια 1890 Β', 401 6), ἐν δὲ Στερεῇ Ἑλλάδι τὸ θηλ. ἔθνη κατήντησε νὰ σημαίνει τὴν χῆραν, καὶ κατάρα ἐκ τούτου νὰ σὶ ἰδῶ ἔθλη! ([Γ. Αἰνιὰν] ἐν Ἀθηνᾶ Ναυπλίου 1831 σ. 79. Ἐφ. Φιλολ. 1859 ΙΖ', 994). Γενικῶς περὶ ἀποκοπῆς τῆς κόμης βλ. Rev. hist. relig. 1900 τ. 42 σ. 43 κέ.]].

2) Εὐριπίδ. Ἐλέν. 1187—1188. [[Φιλοστράτ. ἐπ. 16 ἐν Epistol. gr. ed. Hercher σ. 473]].

3) [[Βλ. Ἰλισσὸν 1870 Β', 401 κέ. 450 κέ. Γ', 3 κέ. καὶ τὸν ἀνέκδοτον Γ' τόμον τῶν Παραδόσεων]].

4) Βάλληνηδα Τὸ ἐν Ὁμάσῃ (Ἀντιπάρῳ) ἄντρον ἐν Πανδώρα τ. Ζ' σ. 299.

5) Παρ' Α. Χούμη (ἐκ Σύρας). [[Βλ. καὶ Ζωγρ. Ἀγ. Α', 216 § 86 (Σύμης). Arch. f. Religionswiss. 1914 σ. 499. Ἐν Τήνῳ δὲν σαρώνουν τὴν οἰκίαν μέχρι τῆς ἐπιούσης (Παρά Στυλιανῆς Καραλῆ 1888).

6) Wachsmuth Das alte Griechenland im neuen σ. 120. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀναφέρει ὡς γινόμενον ἐν Ἀθήναις. [[Βλ. περὶ τοῦ ἔθιμου: Samter ἐν N. Jahrb. f. d. kl. Alt. 1905 XV, 39 κέ. Τοῦ αὐτοῦ Geburt. Hochzeit u. Tod σ. 31 κέ. Zs. Ver. Volksk. 1901 σ. 261 κέ. Fehrle ἐν Hessische Blätter f. Volksk. 1912 XI, 216—7. Πρβλ. καὶ Wuttke Deutsch. Glaube σ. 465 (=Prott-Ziehen Leg. gr. sacr. II, 1 σ. 263). Arch. f. Religionswiss. 1914 σ. 490, 499]].



||Βιβλιογραφία τῶν περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν πραγματοποιηθέντων.

Νόμοι περί κληιδῶν : Λαβυδαῖος ἀρ. I. *Dittenberger Sylloge*<sup>2</sup> ἀρ. 438. *Dareste*  
*Inscriptions juridiques grecques* II ἀρ. 28. *Prott-Ziehen Leges graec.*  
*sacrae* II, 1 σ. 217 καὶ ἀρ. IV. *Εἰρημ. ἀρ. 1859* σ. 1837 καὶ ἀρ.  
 3527-9. *Αἰσ. / C* ἀρ. 39. *Inscript. juridiques* I 1 σ. 1 καὶ II. *Dittenberger*  
 ἀρ. 577. *α* ἀρ. 118. *Prott-Ziehen* II 1 σ. 260 καὶ ἀρ. 43). Παμπόλου νόμοι  
 (CIG. ἀρ. 3562. *Inscript. juridiques* I 2 σ. 25 καὶ ἀρ. III. *Dittenberger*<sup>3</sup> ἀρ. 879.  
<sup>4</sup> 1219. *Prott-Ziehen* II ἀρ. 12). Περὶ νόμων ἀρχαίων βλ. παρὰ *Dareste*  
*Inscript. jurid.* I σ. 12 καὶ

Είδῃσεις καὶ περιγραφαὶ νηοληγεῖων ἐθίμων : *Ricaut* Histoire de l'etat présent de l' Eglise grecque et de l' Eglise armenienne, traduite de l' anglais par M. de Rosemond, 1692 καὶ 1710 σ. 294—299. *Guys* Voyage littéraire en Grèce 1776 τ. I σ. 278—299. *Sennini* Voyage en Grèce et en Turquie 1801 τ. II σ. 152—7. *Douglas* An essay on certain points of ressemblance between the ancient and modern Greeks, 1813 σ. 133—7. *Fauriel* Chants popul. de la Grèce 1821 τ. I σ. XXXVII—XLII. (Τὴν περιγραφὴν τοῦ *Fauriel* ἀκολουθεῖ καὶ ἡ *Dora d' Istria* Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ γυναικῶν Βιβλ. Ε΄, σμῦτ 6, τ. Α' σ. 341—2 μεταφρ. Αἰμιλίας Σκουζέ). *Pouqueville* Voyage en Grèce 1827 τ. VI σ. 146—7. (Ἐκ τοῦ *Pouqueville* μεταφρ. *Braun* Wanderungen in Griechenland 1842 τ. II σ. 52—55). *Ukert* Bilder von Griechenland 1833 σ. 276—282. *Bybilakis* Neugriechisches Leben, 1840 σ. 63—70. Ausland 1841 σ. 93—4 (Einiges über Feste und Festlichkeiten in heutigen Griechenland. 3. Leichen- und Regräbnisfeierlichkeiten). *Λευκίω* Ἀνατροπὴ 1843 σ. 30—32. *Marino Papadopoulos-Vrétō* Mélanges néohelléniques 1856 σ. 27—37. Ausland 1859 σ. 1151—2 (Ritus bei den Regräbnissen der jetzigen Griechen). I. *Πρωτοδόκω* Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς μετὰ σημειώσεων καὶ παραβολῶν πρὸς τὴν ταφὴν τῶν ἀρχαίων, Ἀθ. 1860. *Mathieu* La Turquie et ses différents peuples 1862 τ. II σ. 113—5. *Wachsmuth* Das alte Griechenland im neuen 1864 σ. 105—114. 117—125. *Zecchini* Quadri della Grecia moderna 3 1866 σ. 273—296 (XV. Dei funerali greci). *O. Ernst* Neugriechische Familien- und Kirchenfeste ἐν Unserer







1907 τ. Δ' σ. 236—8. Κλ. Ίατρίδου Τὰ κατὰ καὶ μετὰ θάνατον ἐν Βουρδουρίῳ ἄλλοτε καὶ νῦν ἐν Ξενοφάνει 1906 τ. Γ' σ. 335—342. Σ. Φαρασοπούλου Τὰ Σόλατα, 'Αθ. 1895 σ. 41. Ι. Σαραντίδου Ἀρχελαίου Ἡ Συνασός, 'Αθ. 1899 σ. 81—2.

Ἄλλων λαῶν : Ἀλβανῶν : *Hahn Albanesische Studien* 1853 τ. I σ. 150—2. Ρωμούνων : *Ad. Flachs Rumänische Hochzeits- und Totengebräuche*. Berlin 1899]].

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

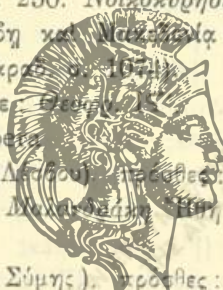


## ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

- Σελ. 4 σημ. 1 στ. 3 πρόσθετες : [[=Λαογρ. Σύμμ. Β', 292]].
- » 11 » 1 » 17 γράφε : χοιρογρύλλου ἤχον
- » 32 » 12 εἰς τὸ τέλος πρόσθετες : [[*Carnarvon Reminiscences of Athens and the Morea* σ. 56. *Pasqualigo Proverbi veneti* σ. 215 : «Quando l' arco celeste tra al rossin, poco formento e molto vin ; se 'l tra al verde e al zalin, assà ogio e poco vin»]].
- » 33 » 6 πρόσθετες : [[*W. Menzel Mythologische Forschungen* σ. 241 (*Die Mythen des Regenbogens*)]].
- » 34 στ. 14 πρόσθετες : [[τόξον τοῦ Ἰνδρα (*W. Menzel* ἔνθ. ἀν. σ. 237. 260)]].
- » 42 » 14 γράφε : scirocco
- » 42 σημ. 3 πρόσθετες : [[*A. Maiorani* *Calzotta* 1919 X, 9]].
- » 42 » 4 » : [[*Kallias* *Εἰς τὴν ἑσπέρην* 114 : «Βορέας κατὰ ἔξ». Βλ. καὶ *Roscher's Lexicon* II, 20]].
- » 45 » 3 πρόσθετες : [[*Roscher's Lexicon* I, 803, 2 κέ.]].
- » 46 » 4 εἰς τὸ τέλος πρόσθετες : [[*Baumeister Denkmäler III*, 2117 κέ. *Roscher's Lexicon* I, 803, 2 κέ.]].
- » 48 » 5 πρόσθετες : [[*Ἄγριος βορέας* *Roscher's Lexicon* I, 808]].
- » 49 » 5 ἐν ἀρχῇ πρόσθετες : [[*Νότος ὡς νεανίας ἐν τῇ ὥρολογίῳ Κυρρήστου* ἄλλαι νεανικαὶ μορφαὶ ἀνέμων : *Baumeister Denkm. III*, 2115 κέ.]].
- » 51 στ. 5 γράφε : μελίγματα
- » 69 σημ. 7 στ. 3 γράφε : vulg. II σ.
- » 77 στ. 9 γράφε : ἄτινα ἐθύοντο
- » 81 σημ. 1 εἰς τὸ τέλος πρόσθετες : [[Πρβλ. καὶ Λαογρ. Α', 389 σημ. 1. Βλ. καὶ *II. Γενετοῦ Τραγοῦδία δημοτικά τῆς Πέδου* 1926 σ. 34—5]].
- » 85 » 3 πρόσθετες : [[Πρβλ. *Πολύαν.* Β', 15]].
- » 86 στ. 13 γράφε : ἕκτω δὲ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Ε'.
- » 86 σημ. 3 πρόσθετες : [[*Λέων Γραμματ.* σ. 184 Bonn]].
- » 95 στ. 25 γράφε : κατὰ τὴν Bent
- » 96 » 20 » : δι' ὑποκαμίσου
- » 96 » 22 » : προσκελλημένα (τὰ διασκελισθέντα)
- » 97 » 30 » : Κατσανοχώρια
- » 98 » 26 » : τσάτζαλου
- » 113 » 1 » : 12. Σάμος.



- Σελ. 120 στ. 13 γράφε : κάτι τι ἀπ' ἐπάνω  
 » 121 » 31 » : νὰ μοῦ εἰπῇ  
 » 149 » 3 » : ἢ ὕδρις  
 » 149 σημ. 6 στ. 1 γράφε : 198. «ὄντα  
 » 153 στ. 5 γράφε : ὑποῶδες βγάλουμε  
 » 161 σημ. 4 στ. 3 γράφε : Λαογραφ. Γ'  
 » 162 στ. 2 γράφε : ὠμοπλατοσκοπία  
 » 165 » 17 » : [[προ]]παρελθόντος.  
 » 207 σημ. 4 εἰς τὸ τέλος πρόσθετες : Περὶ τούτου ὅμως βλ. κατωτέρω σ.229.  
 » 208 στ. 3 γράφε : ἀρχαιότητα' ἐνθα σε,  
 » 210 » 16 καὶ 17 γράφε : ντουφεκίστην.  
 » 212 » 11 γράφε : ἡλακάτην  
 » 212 σημ. 5 στ. 1 γράφε : ἡλακάτης  
 » 213 » 2 » 17 » : κατιμέρια.  
 » 214 » 1 » 1 μετὰ τὸ : σ. 735 πρόσθετες : "Οτι οὐχὶ πρὸς τὴν λεχώ, ἀλλὰ πρὸς τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ ἀποτείνεται ἡ μαῖα, ζητοῦσα τὸν ἐξευμενισμὸν αὐτοῦ, βλ. Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 246 καὶ σημ. 5. 250. *Νοικοκύρηδες τοῦ σπιτιοῦ καλοῦνται καὶ ἐν Ἀραχόδῃ καὶ Μακεδονίᾳ τὰ στοιχεῖα τοῦ οἴκου* (βλ. *Πολίτων Παράβολα* σ. 167).  
 » 214 σημ. 9 στ. 2 γράφε : ἔαυρον  
 » 215 στ. 11 γράφε : ubi  
 » 215 » 25 μετὰ τὸ : (Δοξοῦ) πρόσθετες : Σταματιάδου Σχμιακά Ε', 198—203. *Μακεδονικὰ* Ε' 197 καὶ ἔθιμα ἐν Πάτρφι ἐν ΔΙΕ Γ', 336.  
 » 216 » 2 μετὰ τὸ : (Σύμης). πρόσθετες : *Εὐστορ. Ι. Δορίκου* "Εθιμα συγχρόνων Ἑλλήνων Γ'. Ἡ γέννησις ἐν Νεολόγῳ Κ/πόλεως 8 Ἰουνίου 1889 (Μοσχονησιῶν).  
 » 219 » 8 γράφε : Β', 246. 300, 5.  
 » 220 » 24 » : Β', 300, 5 καὶ ἀνωτέρω σ. 206, 5.  
 » 232 σημ. 1 στ. 19 γράφε : τ. III σ. 39.  
 » 233 » 3 στ. 13 μετὰ τὸ : 352 κέ. πρόσθετες : *Schrader* Reallex. d. indogerm. Altert. λ. Heiratsalter.  
 » 236 » 2 στ. 3 πρόσθετες : Ἐν Μακεδονίᾳ : *Μιχαὴλ Μακεδονικά* σ. 2.  
 » 240 » 1 στ. 3 γράφε : Alterth.<sup>8</sup> II,  
 » 240 » 3 εἰς τὸ τέλος πρόσθετες : *Wescher - Μανωλακάκη* Δωρ. Ψήφ. Καρπ. σ. 56.  
 » 247 » 3 στ. 7 γράφε : ξετελέματα.  
 » 251 » 6 στ. 11 » : Πάγγαιον σ. 59. 60  
 » 255 » 2 εἰς τὸ τέλος πρόσθετες : [[Πρβλ. Λαογρ. Σύμμ. Β', 266, 1]].  
 » 255 » 3 στ. 11 μετὰ τὸ : σ. 56. πρόσθετες : Ζωγρ. Ἀγ. Α', 266 (Τήλου).  
 » 268 » 4 στ. 13 μετὰ τὸ : 36—8). πρόσθετες : *Βλαστοῦ Γάμος* σ.132—7.



ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ



- Σελ. 271 σημ. 3 στ. 6 μετὰ τὸ : 170). πρόσθετες : Καὶ ἐν Μεγαλοπόλει  
(Ἰ. Ἀρκαδ. Ἔπετ. 1903 σ. 75).
- » 272 » 2 εἰς τὸ τέλος πρόσθετες : Καταφυγίου Ὀλύμπου ἐν Ἑστίᾳ 1883  
ΙΕ', 360.
- » 277 » 1 εἰς τὸ τέλος πρόσθετες : Πρὸβλ. καὶ ΔΙΕ Α', 529.
- » 282 » 8 στ. 1 γράφει : εἰς τὸν οἶκον.
- » 284 » 2 στ. 5 γράφει : ὡς ἄγοιτο γυναῖκα Πλάταιαν»
- » 284 » 3 » 9 » : ἡμιόνους
- » 285 » 4 » 5 μετὰ τὸ : Γ', 57 πρόσθετες : Ἰ. Ἀραβαντινοῦ Γλωσσάρ.  
σ. 95).
- » 288 στ. 4 γράφει : γονεῖς.
- » 296 » 5 » : μὲν δύο.
- » 302 σημ. 1 στ. 13 μετὰ τὸ : Βελμάχου). πρόσθετες : Ἐν Κύπρῳ τὴν δευ-  
τέρῃ ἡμέρᾳ ἐγένετο ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς οἰκίας ἔκθεσις  
τῶν σινδόνων (Σακελλαρίου Κυπρ. Α', 732).
- » 302 » 1 στ. 18 μετὰ τὸ : Ψάλλου). πρόσθετες : Ἐν Χίῳ ἡ διαπίστωσις  
τῆς παρθενίας τῆς νύμφης ἐγένετο ὑπὸ τῶν πενθερῶν, τῶν  
συγγενῶν καὶ φίλων, οἵτινες καὶ ἔρριπτον χρήματα ἐπὶ τῆς  
στρωμνῆς (Κανελλάκη, *Ἰστορικὴ Γραμ.* σ. 142).
- » 302 » 1 εἰς τὸ τέλος πρόσθετες :
- » 303 » 1 στ. 14 μετὰ τὸ : Ψάλλου). πρόσθετες : ἐν Χίῳ (Κανελλάκη  
*Ἰστορικὴ Γραμ.* σ. 141).
- » 306 » 1 στ. 14 μετὰ τὸ : Ψάλλου). πρόσθετες :
- » 313 στ. 37 γράφει : littéraire dans le Oréos. 1776 τ. I σ. 243 κέ.  
1783 τ. I σ. 232 κέ.
- » 314 » 43 γράφει : Ἕνας γάμος στὸ
- » 316 μετὰ τὸν στ. 35 πρόσθετες : Περί Ψαρῶν καὶ τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων  
αὐτῶν ἐν Χρυσασσίδι Γ', 263—4. Τοῦ αὐτοῦ
- » 317 εἰς τὸ τέλος τοῦ στ. 34 πρόσθετες : Ν. Β. Φαρδὸν Ὑλη καὶ σκαρίφημα  
ἱστορίας τῆς ἐν Κορσικῇ ἐλληνικῆς ἀποικίας 1888 σ. 99.
- » 322 στ. 32 γράφει : Σύμης) ||.
- » 329 σημ. 4 εἰς τὸ τέλος πρόσθετες : Λαογρ. Σύμμ. Α', 112—3.
- » 332 » 1 » » γράφει : 37) ||.



ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ



ΠΙΝΑΞ  
ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΣΥΝΤΕΤΜΗΜΕΝΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

**Ἀκρόπολ. φιλ(ολ).** Ἀκρόπολις φιλολογική, ἐκδιδ. κατὰ Κυριακὴν, Ἀθήναι.

**Ἀρκ. Ἐπετ.** Ἀρκαδικὴ Ἐπετηρὶς Κανδηλώρου. Ἀθήναι.

**ΔΙΕ** ἢ **Δελτ. ἱστ.** Ἐτ. Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις.

**Ἐβδ(ομ).** Ἐβδομάς. Ἐπιθεώρησις κοινωνικὴ καὶ φιλολογικὴ. Ἀθήναι.

**Ἐθν. Ἀγ.** Ἐθνικὴ Ἀγωγὴ, Διευθυντὴς Γ. Δροσίνης. Ἀθήναι.

**Ἐπιθ. Κων/πόλ.** Ἐπιθεώρησις Κωνσταντινουπόλεως.

**Ἐπιθ. πολιτ. φιλολ.** Ἐπιθεώρησις πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ, ἐβδομαδ. περιοδικόν, Ἀθήναι.

**Ἐφ. Φιλομ.** Ἐφημερὶς τῶν Φιλομαθῶν, φιλολογικὴ καὶ τῆς δημ. ἐκπαιδεύσεως. Ἀθήναι.

**Ζ. Ἀγ. Ζωνομάχαις Ἀγών.** Ἐπετηρὶς τῆς ἑλλ. ἀρχαίας τῆς Ζώνης ἐν τῇ νῦν ἑλληνικῇ λαῶ (Ἐπετηρὶς Περιοδικὴς Ἑλλ. ἀρχαίας Σκέψεως Κωνσταντινουπόλεως).

**Zs. oest. Volksk.** Zeitschrift für österreichische Volkskunde.

**Zs. Ver. Volksk.** Zeitschrift des Vereins für Volkskunde.

**Θρ. Ἐπ. ἢ Θρακ. Ἐπετ.** Θρακικὴ Ἐπετηρὶς, ἐτήσιον δημοσίευμα τῆς ἐν Ἀθήναις Θρακικῆς ἀδελφότητος. Ἀθήναι.

**ΚΠ. Σύλλ.** Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸς φιλολογικὸς Σύλλογος. Σύγραμμα περιοδικόν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

**Λεξ. Ἀρχ.** Λεξικογραφικόν Ἀρχεῖον τῆς μέσης καὶ νέας ἑλληνικῆς (Παράρτημα τῆς Ἀθηνᾶς). Ἀθήναι.

**ΠΠ Ν. Γ.** Πολύτιον Παροιμίας.

**Rev. tr. pop.** Revue des traditions populaires.

**Σπαργ. ἡμερολ.** Σπαρτιατικόν ἡμερολόγιον Μ. Ι. Θεοδωροπούλου, Σπάρτη (Ἀθήναι).

**Schweiz. Arch. f. Volksk.** Schweizerisches Archiv für Volkskunde.

**Hess. Bl. f. Volksk.** Hessische Blätter für Volkskunde.





## ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

(Οἱ ἀριθμοὶ δηλοῦσι σελίδας. Ἀριθμὸς μετὰ κόμμα δηλοῖ ἀριθμὸν ὑποσημείωσης, π.χ. 158,3=σελὶς 158 ὑποσημείωσις 3. Ὅσακις ὁ ἀριθμὸς τῆς σελίδος ἀκολουθεῖται ὑπὸ τοῦ κέ. σημαίνει διττὴ ἢ παραπομπὴ ἐπεκτείνεται μέχρι καὶ τῆς ἐπομένης μόνον σελίδος. Ἐὰν ἡ παραπομπὴ ἐπεκτείνεται εἰς περισσότερας σελίδας, σημειοῦνται ὁ ἀριθμὸς τῆς πρώτης καὶ τῆς τελευταίας σελίδος, ἐνούμενοι διὰ συνδυεϊκῆς γραμμῆς, π.χ. 109 — 114 = ἀπὸ σελίδος 109 μέχρι σελίδος 114. Κεραία — δηλοῖ ἐπανάληψιν τοῦ λήμματος. Τὰ συντετμημένα βλ. λ.=βλέπε τὴν λέξιν καὶ βλ. λλ.=βλέπε τὰς λέξεις. Ὀνόματα ἁγίων ζητητέα εἰς τὰς λλ. ἅγιος, ἁγία, ἅγιοι).

ἀβαντάριον (προικοσύμφωνον) 239, 3.  
ἀβάπτιστα παιδία: ὡς τελώνια 3, 3. — συν-  
θρεσκαὶ ἀγρίου κυνηγοῦ 61. Ἀβαπτί-  
στων ὀνόματα 211.  
ἀβουγαδόρος, ἀβουκάτος 189.  
About 244.

ἀγάλα: θαματοφόρου 77 κέ. — Ἑρμοῦ  
κροφόρου Καλάμιδος 78 κέ. — Ἀπόλ-  
λωνος Κανάχου 78. — Ἀρπυίας (Λοι-  
μοῦ ἢ Σφριγγός) 85. Ἀγάλματα Ἡλίου  
Μήλα 204. — Ἐπὶ πινά-  
κια, σπαρά ἐν ἀγγείοις. Ἀγγείου θραῦ-  
σμα ἐπὶ τοῦ στόματος νεκροῦ 336, 4  
(πρβλ. ὁβολὸς Χάρωνος). Ἀγγείων θραῦ-  
σις βλ. λ.

ἄγγελος θανάτου 342, 5. Ἀγγελοι παρα-  
λαμβάνουσι ψυχὰς 324. Ἀ. ἐν μεταωρο-  
λογικοῖς μύθοις 6. 13. 16 (βλ. καὶ: ἀρ-  
χάγγελοι). Ἀγγελοι ἀστραπῆς 7. 9, 7.  
13, ἑρонтῆς 7. 13, χαλάξης 7, 4, πλα-  
νιτῶν 171.

Ἀγέλας (Pisni) 46.  
ἀγέννητον χαρτὶν 167 κέ. 183.  
ἁγία Ἀγάθη 135.

— Δίκατερίνη 112.  
— Βαρβάρα 135. — προστάτις κατὰ τῆς  
ἐθολογίας 69. 90. — βοηθὸς εἰς δεδε-  
μένους 69, 7. Ὀνοῦς αὐτῆς 90, 3.  
— Ἑλένη. Λατρεία αὐτῆς ἐν Κύπρῳ  
34, 14. Ζωνάρι αὐτῆς ἢ Ἴρις 34.  
— Ἐλισάβετ 137, 3.  
— Κυριακή 44, 4.  
— Μαγδαληνὴ 30, 5.  
— Μαργαρίτα 30, 5.  
— Μαύρα προστάτις κατὰ τῆς ἐθολογίας  
69. 89. 90.  
— Παρασκευὴ προστάτις κατὰ τῆς πα-  
νώλους 70. 83 κέ., τῆς χολέρας 70.  
— ἁγιάσματα, τόποι ἐγκαταλείψεως καθαρ-  
μάτων 97. 98.  
— ἁγιασμός 151, 4. 196.  
— ἅγιοι: πρόξενοι ἀσθενειῶν 67, 3. — θερα-

πυταὶ 69 κέ. 98. — βοηθοὶ ἐγκύων 70.  
207. — διώκται ἀσθενειῶν 69 κέ. 74 κέ.  
83 κέ. 89 κέ. — καταπατοῦντες θρά-  
κοντα ἢ διάβολον 84, 2. — οὐροῦντες,  
ὡς παράστασις βροχῆς 30, 5. — ἐν ἐπι-  
φάνειᾳ 19, 2. (βλ. καὶ: ἀπιέρωσις, ἀφο-  
ρῶσις).  
— Ἀσπασίος 73. Θεραπυταὶ 98.  
— Ἀσπασίος 125.

— Βασίλειος Θεραπυταὶ κώπων 70.  
— Βασίλειος ἀγωγὸς ἐν ἐπίκλησιν 69.  
— Βασίλειος 138 κέ. 134. 134. 135. 141.  
— Βασίλειος Θεραπυτῆς 84, 4. 98 (,).  
— Βασίλειος 162. Ἐπίκλησις αὐτοῦ 115.  
— Βασίλειος 201. Ἑορτὴ βλ. Πρω-  
τοχρονία.

— Βησσαρίων διώκτης πανώλους 69. 84.  
— Βήσσουνας Θεραπυτῆς βηχός 70.  
— Γεώργιος 141. — βάλλων διὰ τῆς  
ἀστραπῆς τὸν διάβολον 5. — δρακον-  
τακτόνος 8. 203.  
— Δημήτριος 305, 3.  
— Ἐλευθέριος προστάτης ἐγκύων 70.  
207.

— Ἐλμος (Ἑρασμος) 24.  
— Εὐδόκιμος 98, 2.  
— Ἡλίας ἐν μεταωρολογικοῖς μύθοις  
6—10. 14 κέ. 16.  
— Θεόδωρος 350. Μαντικὴ κατὰ τὴν  
ἐορτὴν αὐτοῦ 116 κέ. 119. 121—124.  
125 κέ. 145.  
— Θεράπων Θεραπυτῆς 70. 98. Ἐπω-  
νυμία 98.  
— Θωμᾶς 132. 134. 141.  
— Ἰάκωβος βλ. ἅγιος Ἀκουφός.  
— Ἰγνάτιος 157, 1.  
— Ἰωάννης: Θεραπυτῆς πυρετοῦ 69 κέ.  
98, πανώλους 70. Ἐπίκλησις 116, 3.  
Ἐπωνυμία: Κλήθρονας 110. 116, 3.  
120, Ῥιγανᾶς 118, Ῥιγολός 70, 1.  
Ἑορτὴ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Διοτροπιῶ, τοῦ  
νηστευτῆ 70, 2. Ἐθιμα κατὰ τὴν ἐορτὴν











ἀποφράδες πρὸς γάμον 306, 4.  
 ἀπρίκατος 109.  
 ἀρά. \*Γλαί πρὸς γραφήν μαγικῶν ἀρῶν 164.  
 (Πρὸς. κατάραι).  
 ἀραβοσίτου κόκκοι πρὸς ἐμπυροσκοπίαν  
 156, 6. 157, 1.  
 ἀραυιά (καλύπτρα νόμφης) 265, 3.  
 Ἀράπης, Ἀραπίνα, πρόσωπα δραματικῆς  
 παραστάσεως 199.  
 ἀράχνη ὡς οἰωνός 150, 5.  
 ἀρβανίτικος (χορός) 198.  
 ἀρβανίτισσα ἡ ἁγία Παρασκευὴ 83.  
 Ἀργέστης (ἄνεμος) 45, 3.  
 Ἀργῆς 2. 20.  
 ἀρδανιον 342.  
 ἀρεσκεία (προικοσούμφωνον) 239, 3.  
 ἀρθρῶσεις βλ. ἄρμοι.  
 ἀριθμοί: ἱεροί 23. — κλασματικοί 73. —  
 προσδιορίζοντες ἡμέρας μνημοσύνων 348,  
 2. (βλ. καί: τρία, τέσσαρα, πέντε, ἑπτὰ,  
 ἑννέα, τριάκοντα, τεσσαράκοντα, ἐξή-  
 κοντα ἑννέα, ἑξομῆκοντα, ὀγδοήκοντα  
 ὀκτώ, ἑνεμήκοντα ἑννέα, ἑκατόν).  
 ἀρκλώματα (ὁ τάφος) 338, 9.  
 ἄρμα: ἁγίου Ἡλίου 6 κέ. 8. 9. — γαμή-  
 λιον 284 (βλ. καί: ἄμαξα).  
 — ἡ, ἄρμαξω, ἄρμασι, ἄρμασία, ἄρ-  
 μασμένη 249, 1.  
 ἄρμαστής, ἄρμαστή 249.  
 ἄρμαστός, ἄρμαστή, ἄρμάζω 249, 1.  
 ἄρμοι σώματος. Ἀριθμός αὐτῶν 149, 1.  
 ἀρμυροκουλλοῦρα 109—114. 115. 126. 2.  
 122. 5. 144. 4. 147. Ἐξήγησις τοῦ  
 ὀνόματος 143.  
 ἀρμυροκουλλοῦρο 110.  
 ἀρμυροσιτιτάρι 111 κέ.  
 ἀσπερίωσις περιφερικῇ βλ. περιάρωσις.  
 ἄσπερον: ἐν περιάρωσι: 75. 76. 223.  
 κατὰ τὰς περυστάσεις τῶν Καλογη-  
 ρων 199.  
 ἀσπαγὴ νόμφης 281 κέ. 292, 4.  
 Ἀρπυιαί: θεότητες ἀνέμων 45. 50. 58. —  
 καὶ υἱοὶ Βορέου 53. — θαίμονες θανά-  
 του, ψυχοπομποὶ 58. Συσχέτισις πρὸς  
 Νύμφας καὶ Νερτίδας 59. Ἀπαικνίσεις  
 59. Ἀρπυίας ἀγαλμα βλ. λ.  
 arra sponsalia 247. 248, 1.  
 ἀρραβῶν 246—251. Δημόδεις ὀνομασίαι  
 249, 1. Διάρχεια, διάλυσις 250. Ἐπι-  
 δεδαίωσις 261. — νηπίων, ἀνήθων 232  
 κέ. Ἄ. ἀκολουθεῖ, δακτύλιος βλ. λλ.  
 ἀρραβωνισμένων σχέσεις 237. 248—250.  
 Ἀρραβωνισμένης διακριτικὰ καὶ στολὴ  
 247, 3. Ἀρραβωνισμένου κηδεῖα 327, 7.  
 ἀρρεγογονίας: ἐπιδιώξεις τρόποι: 216. 221.  
 320 κέ. — κωλυμάτων ἀποτροπὴ 210, 5.  
 ἄρρη παῖς: ἐν μαγείᾳ 123. — κατὰ τὸν  
 γάμον 320 κέ. Ἀρρένων τέκνων προ-  
 τήμησις 210.  
 ἄρσις: ἀφεντικοῦ κατὰ τὸν θερισμόν 191,  
 1. 193. — νόμφης κτλ. βλ. κρέμασμα.  
 Ἀρτεμις 62.  
 ἄρτος. Δύναμις ἄ. 227. — ἐκ τοῦ νέου οἴ-  
 του 195. — πρὸς ὀνειρομαντιάν 128.

— πρὸς γραφήν μαγικῶν λόγων 166. —  
 κατὰ τὴν γέννησιν 208, 2. 222, \*. 223.  
 — κατὰ τὸν γάμον 257. 263, 4. 290.  
 292, 1. 319 (βλ. καί: ζυμώματα). —  
 κατὰ τὴν τελευτήν 337. 351 κέ. —  
 κατὰ τὰ μνημόσυνα 349, 4. 353. Ἀρ-  
 του θανεισμός 68. λ.  
 ἀρχάγγελιοι ἐν μεταωρολογικοῖς μύθοις 5.  
 7. (βλ. ἄγγελοι).  
 Ἀσβὶν 24. 29.  
 ἀσήμωμα: νυμφικῆς κλίνης 241, 4. —  
 σημαδιῶν παρθενίας βλ. κέρασμα. —  
 βράβους ὑπὸ νόμφης 320. (Πρὸς. νομί-  
 σματα).  
 ἀσθενεῖαι 64—100. Αἷτια καὶ προέλευ-  
 σις 64—69. 74, 4. 101. 104. Ταύτισις  
 πρὸς θαίμονας καὶ τόποι προλεύσεως  
 74. Ἀριθμός 73, 2. Εὐφημοισμοὶ 81. 87.  
 Προσωποποιεῖται 74. 79—90. Παραδόσεις  
 74—76. 81—84. 87—90. Ἐξαπόλυσις  
 75. 76. 226. Δεισιδαίμονας συνήθειαι ἐν  
 ἄ. 226. 227 κέ. 230 κέ. (βλ. καί: ἀπο-  
 τροπὴ, θεραπεία).  
 αἰτία πενθουσῶν 357, 5. (Πρὸς. νησιεῖα).  
 ἀσκέρι (συνοδία γαμήλιος) 268, 2.  
 Ἀσκληπιεύς 325.  
 ἄσκος: Αἰδίου 29. Ἀσκοὶ Νότου 28. —  
 μέτρον βρογχῆς 29. Νέφη ὡς ἄσκοι 15  
 κέ. 29 κέ.  
 ἄσματα 13 κέ. 27. 29. 33. 38. 42. 47 κέ.  
 223. 235, 1. 323. 328. 354. — γαμή-  
 λιον 43. 236, 2. 257. 260—265. 266, 2.  
 267. κέ. 20. 21. 217. 278. 1. 279  
 κέ. 281. 283. 286. 288. 289. 290. 291.  
 292. 293. 301, 1. 306, κατὰ τὴν κη-  
 τεύαν ἀγάμου 327, 7. Ἀσμάτων γαμή-  
 λιον συλλογὰ 307—312. Ναναρίσματα  
 212. Ἀλφαριθμέρι 200. — σύχνητα, ἐρ-  
 τασιτικά 154, 7. 200. Μοιρολόγια 330.  
 343, 3. 355. Δίστιχα 27. 65, 1. 337, 1.  
 Ἀσμάτια 83, λατρευτικὰ 195, σκαπτικὰ  
 217. — περὶ τάφου κλεφτῶν 340, 2,  
 ναυτῶν 340, 3. — μαρτυροῦντα σεδα-  
 σμόν τάφων 341, λειψάνων 356. — οἰ-  
 κταίροντα ἀποθνήσκοντα εἰς ξενιτιάν  
 353. — περιγράφοντα ἐκζηλώσεις πέν-  
 θους 358. Κλήσις δι' ἄσμάτων ἐν γαμή-  
 λῳ συμπόσιῳ 297.  
 ἀσπασμός: νεογεννήτου 209. — νυμφικῶν  
 στεφάνων 242. 320. 322. — νεονύμφων  
 242, 2. — γαμβροῦ 263. — νόμφης 243.  
 — οἰκείων ὑπὸ νόμφης 277, 1. 278. —  
 κατωφλίου ὅπ' αὐτῆς 277, 1. 293, 1.  
 — ἀμοιβαίως συναντωμένων νυμφῶν 322.  
 — νεκροῦ 335. — κρηνίου νεκροῦ 355, 6.  
 ἄσπρισμα οἰκίων μελλονύμφων 256, 3.  
 ἄσπρο βλ. λευκόν.  
 ἀστέρας τῆς νύφης 292, 2. (Πρὸς. γαστέρας).  
 ἀστερισμός: Διδύμων 26. — Σκορπίου,  
 Ὀρίωνος 62, 5.  
 ἄστρα 44, 4. Ἐκ συγκρούσεως ἄ. ἡ ἄστρα-  
 πὴ 4. 17. Νόσοι ἀπὸ ἄ. 74, 4. — ἀσ-  
 κυλοδεικτεῖν, μετρεῖν βλ. λλ.  
 Ἀστραῖος 45.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΑΝ





ἀστραπή 2—17. Διαιρέσεις 2. Γένσεις 4. 17. Μυθολογικαὶ παραστάσεις 4. 7. 9—15. 23. 36, 5. 40. — διώκει διάβολον 10, δράκοντα 9, 7. 10. 12, Λάμιαν 14 (βλ. καὶ φίδι). Κόρη τῆς ἀστραπῆς 13 κέ. Γῆς αὐτῆς 13, 4. 14. (Πρβλ. κεραυνός). ἀστροπέβολα (ὅπλ. κεραυνὸν διερωγόντες βράχοι). Ἰαματικὴ δύναμις α. 3. 72. ἀστροπέβολο, ἀστροπέβολος 13, 4. 17. ἀστροποπέλεμι 17. ἀστροποπέλεκο 13, 4. ἀστροπόπετρα 6. 17. ἀστρονομικός (;) μῦθος 62, 5. ἀστροπέλεκας 4. 17. ἀστροπέλεμι 2. 4, 4. 17 κέ. (Βλ. κεραυνός, κεραυνίον λῆθοι). ἀστροπέλεμι 17. ἀστροπέλεκο 13, 4. 17. ἀστροφα 98. 110. 111. 129. 295. ἀσύραστη 249, 1. ἀτημεληοία εἰς δῆλῳσιν πένθους 357. ἀτρακτοὶ βλ. ἀδράκτι. αὐγόν : πρὸς περιχρίσιν μεμβρανῶν 164, 2. Μαγικὴ χρῆσις αἰ. 94. 120. 166. *auguria impetrativa* ἢ *impetriva* 139. αὐληταὶ εἰς γάμον 251. 299. αὐλοὶ εἰς γάμους 304, 3. αὐρα. Προσωποποιτα, ἀπαικνίσις 46. *auspicia* βλ. *auguria*. αὐτοχείρων τάφοι 338, 5. ἀφαίτης (ὁ μεσοτόχος) 191, 1. ἀφαίτης. Γύμνασμα λίμνη α. 223. Θαραπίαι 223. 4. 481. καὶ σπέρμα 223. ἀπέρωσις εἰς ἅγιον 230. ἀφοσίωσις εἰς ἅγιον 230 κέ. Ἀφροδίτη 140, 3. Ἀ. κιστός ὡς παραστάσις Ἰριδός (;) 35. ἄχνα πρὸς πληρώσιν νεκρικοῦ προσκεφαλαίου 329, 1. ἀψίκιν 268, 3. (Βλ. ψίκι). ἀψις βλ. δόξα, καμάρα. Βάβα, πρόσωπον παραστάσεων Καλογέρων 199. Βαγαβάθα Γ'ιτά 204. βάγια πρὸς κάπνισμα μαγευθέντος, 69, 4. βαγιούλι 191, 1. Βαίων ἑορτή 157, 3. 206. βαμβανόσπορος ὡς κατάχυσμα 272. 273, 1. βάμβαξ : κατὰ τὸν γάμον 294, 3. — κατὰ τὴν τελευτήν 326. (Βλ. καί : νῆμα). βαντιέρα 123. βάντις 228, 6. Χρόνος τελέσεως 213, 3. 214. — ὑποχρεωτικὴ ὑπὸ τυχόντος ἀναδχοῦ 228. 229. Συνδυασμός πρὸς εἰκονικὴν πώλησιν 229. — μεμβράνης 167. (Πρβλ. ἀδάπτιστα). Βαραβῆς ἐν παραστάσει βροντῆς 16 κέ. βαβερίτοις 68. (Βλ. ἀκραχορδόνες). βασιλικός : πρὸς κόσμησιν νεκροῦ, τάφου 339, 5. Φύλλα β. πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 153. βασιλόπιτα 201. — πρὸς ὀνειρομαντεία 115 κέ. 118. 130. (Βλ. καί : πίττα). βασκανίας : ἀψυχὴ 82, 3. — θεραπείαι

158, 3. Βάσκανον ὄμμα 215, 3. (Βλ. καί : ἀποτροπή, ἐπφοδαί, προβάσκανια). βατόριζα ὡς ἀντιλαστικὸν 101. βάτος πρὸς γαμήλιον διακόσμειν 258. 290. βάτραχος αἰρων νόσος 93. Βαυβῶ 199. βελεμνῖται ὡς κεραυνίον λῆθοι 21. Bent J. Th. 112, 2. βήξ. Μεταβίβασις 93. βήσσαλο εἰς τάφον 336, 4. βιβλία μαγικά 140. 163 κέ. 182. βλαγγάρα 80. βλάμιδες 246, 3. (Βλ. ἀδελφοποιτοί). βλάστησις. Μαντικὴ ἐκ β. 125. 134 κέ. 137, 3. Ὑποδοχῆαι ἐπιδόσεως β. 135. Βλογιά, Βλογιαῖς βλ. Εὐλογία. βόλι βλ. φίδι. Τοῦ θεοῦ τὸ — 17. Βορεάδα 50. Βορεαῖος 46, 9. Βορέας 41. 43, 2. 46. 47. (Βορέης 45, 3). Ἀπαικνίσις 48. — ἀρπάζει Ὁρείθυιαν 61. Γιόι αὐτοῦ 53. (Βλ. Βοριᾶς). Βοριᾶς 37. 42. 43, 2. 44. 46. Προσωποποιτα 46. 47—49. Χαρακτηρισμοὶ 47. 48. Βασιλεὺς ἀνέμων 47. Μάννα Βοριᾶ 45, 3. 49. Ἔρις πρὸς Ἥλιον 48 κέ. — ἀπερρίπτει χάλαζαν 44 (βεμμονίζει τὸ αἶμα 22, 16). Κύρ Βοριᾶ ἄμα 47. Βοριᾶς 49. (Βλ. Βορέας). Βοριᾶς 49. 49. ἀναθήματα 100. Βοριᾶς 49. 49. λύσσης 101. 102 κέ. πρὸς ἀπομαρτυρίαν 223. Βοριᾶς 49. 49. 304, 3. Βοριᾶς 49. 49. γάμον 291. Βοριᾶς 152. 159. Προέλευσις καὶ χρόνος ἀπομαρτυρίας ἐν Κρήτῃ 188 κέ. βράναι, βράνες 185 κέ. βρανῆτος 186. βρανὶ 185, 2. βρανίον 185. 186, 2. βράνος 185. βρέφος. Ἀποκοπὴ ἐμφαλίου λώρου βλ. ἐμφάλιος λώρος. Χάραγμα 220. Διάπλασις κρανίου 219 κέ. Φροντίς 208 κέ. 220. Ἀσπασμός πρῶτος 209. Σφράγις 214. 221. Θηλασμός 209. 215. 220. Τροφή 215. Ἀδαπτιστὸν ὄνματα 211. Δοξαοία περὶ ἀρτιγεννήτων 211, 2. Δαισιναιμονία 221. — κατὰ τὸ γάμον 320 κέ. Μνηστὰς βρεφῶν 232 κέ. (Βλ. καί : γέννησις, γένος, θαίμονες, κούνια, πέτρα ριζιμιά). βρικόλακες 32. βρικόλακιδόματος ἀποτραπτικὸν περίπτων 332, 8. (Πρβλ. 332, 2). βρονταρία 13, 4. βροντή 2. Γένσεις 4, 4. Μυθολογικαὶ παραστάσεις 5. 6. 7. 8. 9. 15—17. Βροντῆς ἐγγόνι 13. βροντήρι 13, 4. Βρόντης 2. βροχή 26—30. Μυθολογικαὶ παραστάσεις 7. 9. 16. 28. Ἐκφράσεις πηγάζουσαι ἐκ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ



τοιούτων παραστάσεων 26—30. — χρυσή 27. — μέλιμα 4.  
 βρούσις βλ. κρίνην.  
 βουωνία ὡς καταχύσμα 274, 1.  
 βρωματίζω (πρωτοθελίζω) 209.  
 γαδάρων : πάλη 40. Γαϊδούρας διασκελισμός 32.  
 γάλα : ὡς μελιγίμα 57 (πρβλ. μέλι καὶ —). — οὐράνιον 33.  
 γαμβρίκιον 240, 3.  
 γαμβρός. Δουτράν γ. 259 κέ. Καλλωπισμός 260, 4. 261—263. Στολισμός 263. Στολή 263. 264, 3. Ἀσπαρμός 242, 2. 263. Εἰσαγωγή εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον 298. — οἰκουρεῖ 303. 322. (Βλ. καὶ : νυμφευμοί, εἰσοδοί, ἐμπόδια, ῥάπισμα, τσουκνίδαις).  
 γαμήλια : ἄσματα, δῶρα, ἐπιφώνησις, εὐχαί, κουφέτα, πλακοὺς, προπόσεις βλ. λλ.  
 Γαμηλιῶν 306.  
 γαμηλιώτης 251, 6. 268, 4. 299. 319.  
 γαμιώτης 251, 6. 301, 1.  
 γάμος 232—322. — ἀνήθων 232 κέ. — μονογενῶν 232. Κοινωνική θέσις καὶ οἰκονομική κατάστασις νυμφευομένων 233. Κάλλος στοιχείον προτιμήσεως 234. 322. — μεταξὺ συμπατριωτῶν 234. 322. 323. Ἀδελφῶν 234. Φροντίς γονέων καὶ γαμίου 235. Ἐποχὴ τελέσεως γάμου 235 κέ. Προετοιμασίαι 254—255. Προσέλευσις 256—264. Παραλῆψεις 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. (Βλ. καὶ : γαμήλια, νύμφη, νυμφευμοί, κατὰ κράτος, κολουθία, κυκλικὸς χορὸς, καὶ πρὸς τὴν κρίνην τελετὴ). — δαίμων γάμου 60 (πρβλ. θύελλα). Μαντικὴ γάμου 105—135. 138. 141 κέ. 143—144. 156. 6. 158. Ἐφοροὶ γάμων βλ. Μοῖραι.  
 γαμοστόλος 268, 4.  
 γαμουλιάτης, γαμουλιώτης 251, 6.  
 γαμοῦσοι, γαμοφόροι 268, 4.  
 γαμπῆς 188.  
 γαμπριάτικα 263. (Βλ. στολὴ γαμβροῦ).  
 γαμπῆς 41, 3. 42.  
 γαμπῆνος 41, 3.  
 γαυροφάλλου χρήσις εἰς μαντικὴν 135.  
 γαστέρα 80 κέ. (Πρβλ. ἀστέραις).  
 γάτα : ἔλκει κεραυνὸν 4. 8 (βλ. καὶ : στάκτη). Διασκελισμός ὑπὸ γ. 32. Αἵμα γ. 170. (Βλ. καὶ : ἀποπομπάτος, Διάβολος, μαῦρος).  
 γέλως Ἡφαίστου, Ἑστίας 161.  
 γεμίσι (καταχύσματα) 274, 1.  
 γενέθλια 306, 2. — Μῆτρα 204. 205.  
 γένεια τ' ἀφεντικῶ 191, 1. 193. (Βλ. καὶ : πώγων).  
 γενέσις 349.  
 γενετικία (δῶρα γενέθλια) 213, 2.  
 genii loci 39.  
 Γενίταρος, πρόσωπον δραματικῆς παραστάσεως 199.  
 Γεννάρη : ἐπικλήσις 115. 127. — προσωποποιεῖται 140. (Βλ. καὶ : Ἰανουάριος).

γέννησις 206—221. Μαγικαὶ καὶ θειασμαίμονες συνήθειαι κατ' αὐτὴν 208, 2 (βλ. καὶ : κλεισμον θυρῶν) Μαγικὴ τελετὴ : ἐπὶ τῇ δεξιῳσσει νέου ἀνθρώπου 209, κατὰ τὴν πρώτην ἐπέτειον 214 κέ. Ἑθιμα κατὰ τὴν πρώτην ἀπὸ τῆς γ. ἐξομαῖα 213 κέ. Προσφορά ἐδωδῶν καὶ γλυκυσμάτων 209. 210. 213. Βιβλιογραφία 215 κέ. (Βλ. καὶ : τοκετός, λεχώ, βρέφος). Νέα — 96.  
 γεννητούρα (τρωγάλια γενέθλια) 209.  
 γεννοφάσκια 209, 1.  
 γένους : ἀλλαγὴ 31. Γενῶν ἐνότης 31, 3. — νεογεννήτου συμβολικὴ δῆλωσις 212. — τεχθισσμένου τέκνου πρόγνοις 214. 216, μεταβολὴ ἢ καθορισμός 216 (πρβλ. ἀρρνεγονία, θηλυγονία).  
 γεράνιον διέλευσις 92.  
 γεῦμα ἀρραβῶνος 247, 3. (Βλ. δεῖπνα, συμπίοσιον, τράπεζα, ἔρνος).  
 γέφυρα : αὐτοσχέδιος ἐν μαγικῇ τελετῇ 121. 144. 147. — ὁδοῦ οὐρανῶν 332, 3.  
 γῆ. Πρόσφαισις ἢ κίνησις ἀδάφους, μέσον ἐπικοινωνίας πρὸς ὑποχθονίους 141 κέ. Ἀπόθεσις κατὰ γῆς πίτας, ὁμοίως ἢ ὡς προσφορά 130. 142. Ἀπόθεσις κατὰ γῆς ἐτοιμοθανάτου 323, 2. νεκροῦ 328. Γῆς ὁμφαλὸς βλ. λ.  
 γήνηται πρόσθεν, θεραπευταὶ ἀσθενειῶν 168. (Πρβλ. γόντες, μάγοι).  
 Γιαννάκης βλ. Γιάννης, Κοντογιαννάκης.  
 Γιάννης. Περιγραφή ἐν μαγικῇ 109. 21. 215. 144. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.  
 γιάντι 121.  
 Γιαννὸν 146.  
 γιαντοπούλα, πρόσωπα δραματικῆς παραστάσεως 199.  
 γίγαντες, γιγαντομαχίαι 5.  
 γκάρδιο (ξύλον ἐργαλείου) 216.  
 γλυκὰ καὶ μελιτένια (τὰ ἐξωτικά) 55.  
 γλυκὴ (ἐπιληψία) 81. 92. — (χωλικόπενος καὶ δῶν) 81.  
 γλυκύσματα : κατὰ τὴν γέννησιν 210, 1. 213. — κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας 247, 3. — κατὰ τὸν γάμον 291, 1. 299. 304, 4. 319 (βλ. καὶ : μέλι). Παρασκευὴ γαμηλίων γ. 255, 3. — κατὰ τὴν τελευτήν 343, 3. 352, 2.  
 γλωσσόδημα 175.  
 γόντης 163. —, γόησαι ἱατροὶ 66. 93. (Πρβλ. γήνηται, μάγοι).  
 Γολγοθᾶς ὡς ὁμφαλὸς γῆς 224 κέ.  
 Γοργόνα 224.  
 γουδοί, γουδοχέρι κατὰ τὴν γέννησιν 208, 2.  
 γουροῦνα μὲ τὰ γουρονόπλα 94.  
 γραιγίος, γραιγοτρεμουντένα, γραικολεβάντε, γραικός 41, 3.  
 γραιός 41, 3. 42.  
 γρίβας (ἱπποῦ ὄνομα) 269.  
 Grimm περὶ πενταγράμμου 180.  
 γυμνότης ἐν μαγίᾳ 76. 77. 127. 130.  
 γυναικὸς θέσις βλ. θηλέων ὑποτίμησις.  
 δαίμονες 39. Ἐπικλήσις ὑπὸ μάγου 181.



182. — παραλαμβάνουσι ψυχὴν 333. —  
βλάπτουσι λαχῶ 206. 219. 220, βρέφη  
221 (βλ. καί: στοιχειό τοῦ σπιτιοῦ). —  
πρόξενον ἀσθενειῶν 67, 4. 68. 81. 91  
(βλ. καί: ἀσθενεῖαι: ταῦταις πρὸς δαι-  
μόνας). —πραγιγγέλλουσι θάνατον ἐν ἐπι-  
δημίᾳ 82. — ἐν μετεωρολογικοῖς μύθοις  
51. 53 κέ. 60. 61. Μάννα θ. 91. Δαι-  
μονικὸ συνέδριον 60. — πλανητῶν 171.  
(βλ. δαιμόνια, δαίμων. Πρβλ. διαδόλος).  
δαιμόνια: δασῶν 53. — φρεσῶν 133, 2.  
Ἐξουσία ἐπὶ θ. 181.  
δαίμων: ἀνέμου, αἵτου βλ. λλ. — οἴκου  
βλ. στοιχειό τοῦ σπιτιοῦ. (βλ. δαίμονες).  
δανιὰ βλ. μουκιὰς ἀπόκριψις.  
δακτυλίδωμα (ἀρραθὼν) 247, 3.  
δακτύλιος: ὥρων εἰς τὴν νόμφην 243. —  
ἀρραθῶν 247. 261. 275, 1. 285, 5.  
— νεκρικός 330, 6 (πρβλ. ὄνομα νε-  
κροῦ). — τῆς τέχνης 181. — Σολο-  
μῶντος 182.  
δακτυλοδεικτεῖν: τὸν οὐρανόν, τὴν Ἱριδα,  
τοὺς ἀστέρας 32. — τὴν αελήνην 32, 3.  
δαμαλᾶς (χωρίον) παράδοσις 74.  
δαμάλι βλ. μύσχος.  
δαμαλίδα (τῇ νόμφῃ) 249, 1.  
δαμαλοφόρος βλ. ἀγαλμα, Ἑρμῆς.  
δαναῖδων πῖθος, κόσκιον 29.  
δανεισμός: κατὰ τὴν ἐναρξιν ὁπορᾶς 191, 1.  
— ἄρτου 191, 1. — πυρὸς 191, 1. 219.  
δάς, ἀζδες γαμήλιος 285.  
δαυλὶ πρὸς μεταβάσαν ζυφῶν 94.  
δαυλὶ πρὸς μεταβάσαν, ἀγρῶν ὄνειρον  
143. — πρὸς ὀνειρομαντείαν 133. 143.  
— Πυθιάς 141. Φύλλα θ. πρὸς μαγικὴν  
χρησὶν 165. 166. — πρὸς γαμήλιον δια-  
κόσμησιν 257. 258, 1. 290. — πρὸς  
κόσμησιν τάφων 339, 5.  
deductio in domum 267, 1.  
δεῖννα: ἐπικηδεῖα 342—345. — ἐπιμνη-  
μόσυνα 343, 3. 349, 1. — Ἐκάτης 349.  
(βλ. γεῖμα, συμπόσιον, τράπεζα).  
δενδρόβανον πρὸς κόσμησιν τάφου 339, 5.  
δένδρον: ἐν μαγικῇ τελετῇ 128. 142 (βλ.  
καί: σείσις). Δένδρα εἰς τάφους 339, 5.  
Δ. ὡς κατοικητήρια ψυχῶν 99. Μεταβί-  
δαις ἀσθενειῶν εἰς θ. 72. 92. Ἀνάρτησις  
καθαρμάτων εἰς θ. 72. 97—100. Δίοδος  
διὰ δένδρων 95. 96. 98.  
δεξιὸς πούς: εἰς γαμήλιους συνηθείας 270.  
272, 4. 295, 1. 293. Εἰσοδος διὰ θ.  
ποδὸς εἰς ναοὺς 293, 3.  
δεξιόσιν νέου ἀνθρώπου 209.  
δέσμο: ἀσθενεῖας 72. 76. 92. 98 (πρβλ.  
κατόρυξις). — τῆς Μοίρας 106. 140 (βλ.  
κατάδεσμος). (Πρβλ. κόμβοι μαγικοί).  
δέσις: χειρῶν, σιαγόνων νεκροῦ 329, 6.  
— ποδῶν αὐτοῦ 329. — ἐκπροσωποῦν-  
τος δαίμονα αἵτου 193 κέ. — συμβολικὴ  
νεονόμην 292.  
δευτέρα 175. — ἀποφράς πρὸς γάμον  
306, 4. Καθαρὰς Δ. ἐπικλήσις 107. 108.  
ὀνειρομαντεῖα κατ' αὐτὴν 107. 108.  
109. 110. 113. 119. 147.

Δημήτηρ καὶ Κόρη 136, 4.  
διάβασμα: ἀσθενειῶν 69. — dñān 68, 2.  
διαβολομαζώματα 52.  
διαβόλος: εἰς σώματα γάτων 4. 8, σκύ-  
λων 8, ζῶων, ἀνθρώπων 5. — εἰς θέν-  
δρα 5. — εἰς φρέαρ 134. — εἰς τὰς  
γεφύρας τοῦ οὐρανοῦ 332, 3. — πρόξε-  
νος ἀσθενειῶν 67. 68. — ἐν μετεωρολο-  
γικοῖς μύθοις 4. 5—7. 13. 16. 52. 53  
κέ. 60. 62. — ταῦτόσημος τῷ ἀνέμῳ  
52 κέ. — οὐρεὶ τὸ ἀστροπελέκι 18. —  
καταπατούμενος ὑπὸ ἁγίου 84, 2. Δια-  
δόλος ἐπικλήσις, ἐπιφάνεια βλ. λλ.  
(Πρβλ. δαίμονες, βλ. καί: χαλκᾶς).  
διαβολοσκοπήματα 52.  
διακόσμησις γαμήλιος 257 κέ. 290.  
διαλυστήρα 118. (βλ. κτείνον).  
διασκοδάσεις βλ. εὐωχία.  
διασκελισμός 31 κέ. — πυρᾶς 219. — λε-  
χούς 220. (βλ. καί: ἀποτροπὴ συνεπει-  
ῶν θ.).  
διάττοντες ὡς τελῶνια 25 κέ.  
Διγενῇ Ἀνγκίτα τάφος 95.  
δίδυμοι βλ. ἀστερισμός, μύσχοι.  
δίδω λόγον 246.  
διήγησις εὐτράπελος περὶ λαχανοκλῆπου 57.  
δικαιοσύνην Κρήτη 189.  
δικαίω βλ. ἐπὶ τῆς 3 κέ. 72. 94—97. 98.  
— 294, 3. — ὁποκαμίσου 209, 1 (:) 363.  
— 94, 3. — διὰ στενοῦ χώρου 72. 95.  
— 94, 3. — καὶ συναφεῖς συνηθείαι 95. 96.  
— 94, 3. — βλ. γέμα, ἀποτροπή.  
Διόδοκος κατ' ἁγίον 84.  
Δίοδος 139. 202. 203.  
Διόδοκος 34. 26.  
Διόδοκος ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος 210, 1.  
— καὶ προσκλητήριον γάμου 252, 4.  
διπλοδραμοντίδια 218.  
διπλόχρονα (μνημόσυνα) 346, 4.  
δίσκετον ἔτος ἀποφύεται σὺναψις γάμου  
306, 4.  
δίστιχα βλ. ἄσματα.  
διφθέραι πρὸς γραφὴν ἐπωδῶν 165. (βλ.  
καί: μεμβράναι).  
δίφροι λοχειαῖοι 217.  
δίωξις: ἐρπετῶν 12. — ζωφίων 92. 94.  
201. — ἀσθενειῶν βλ. ἀποκομπή.  
Δομοῦσι 204.  
domus βλ. deductio.  
δόξα, — τοῦ οὐρανοῦ (τῇ Ἱρις) 34. — (ἀ-  
ψις) 98.  
δοξάρι τοῦ καλογριᾶς, τοῦ γριᾶς (τῇ Ἱρις)  
34.  
Δρακολίμνη 39.  
δρακοντοκτονία 8. 13.  
δρακοπέλεας (ἀστροπελέκι) 13, 4. 17, 7.  
Δράκος, Δρακοῦλα (ὄνματα ἀβαπτίστων)  
211.  
δράκων: ἐν μετεωρολογικοῖς μύθοις 8 κέ.  
10 κέ. 12. 13. 23. 39 κέ. 41. 59. Ταύ-  
ταις πρὸς Ἀδμιν 7. Σύγχυσις πρὸς  
Στοιχεῖα 39. Δράκος καὶ κόρη ἀστροπῆς  
13 κέ. — καταπατούμενος ὑπὸ ἁγίου 84, 2.  
δραματικαὶ παραστάσεις 199.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΔΕΛΦΙΝΩΝ











ήλοι βλ. καρφία.  
 ημέραι : ὡς μέλισσαι (:) 44, 4. Προσωποποιεῖται 107. 108. 140. (βλ. Δευτέρα, Τρίτη, Τετάρτη, Παρασκευή, Σάββατον).  
 ἡνίων συμβολικὴ χρῆσις 292.  
 Ἡρα γαμηλία 306, 5.  
 Ἡράκλεια (ἐορτὴ ἐν Θήβαις) 203.  
 Ἡράκλειος (μῆν) 203.  
 Ἡρακλῆς 8. 193. 202. 203.  
 ἡρμουςμένη (μεμνηστυμένη) 249, 1.  
 Ἡρωδίας 54. Θυγάτηρ αὐτῆς 53.  
 ἡρώες παρθενογενεῖς 202.  
 Ἡσιόνη 8.  
 Ἡφαίστου γέλως, ἀπειλὴ 161.  
 Ἡώ, μήτηρ ἀνέμων 45.  
 θάλαμος νυμφικός. Στολισμός 257 κέ.  
 Εἰσαγωγή εἰς αὐτὸν νύμφης, γαμβροῦ 298.  
 θαλάσσης : ὀμφαλός βλ. λ.  
 Θαλύσια 195 κέ.  
 θαλύσιος 195.  
 θάνατος : ἐπὶ ξένῃς γῆς 323. 353 κέ. 355.  
 Σημεῖον θ. 122. 131. 155. 156. 157.  
 (βλ. καὶ : τελευτή).  
 θαρηγία 196.  
 θαρηγιῶν 203.  
 θάρηγλος 195. 196.  
 θαύμας, πατήρ Ἀρπυιῶν 45.  
 θαφγιό, θαφειδ (ὁ τάφος) 338, 9.  
 θαφτικό (τὸ νεκροταφεῖον) 339, 1.  
 θεϊκός βλ. θεοτικός.  
 θεοὶ : ἑρμῆς 9, 5 — ὅςτις 49.  
 Ἡρακλῆς 161. — ἡνιόχες 58. — ἡνιόχοι 140, 3. — παρθενογενεῖς 202.  
 βλ. λλ.  
 θεοπόντι, θεοποντία 26.  
 θεός : ἐν μεταμωρολογικῷ μῦθῳ 4. 5 κέ. 10. 15 κέ. — ῥίχτει ἀστραπαῖς 14. — βρέχει 26 κέ. 28. — κατουράει 30. — προξενεῖ ἀσθενείας 66 κέ. — θεραπευτὴς ἀσθενειῶν 69. — ὡς τέρας ἐλάβηρον 80. — ἐν ἐπιφθῆσι 70. Δακτυλοδεικτεῖν (:) θ. 32.  
 θεοτικά (θεήσεις) 69, 5.  
 θεοτικός. Θεοτική, θεϊκὰ φωτιά 2, 2. Θεοτικό, θεϊκὸ νερό 26.  
 Θεοτόκος βλ. Παναγία.  
 Θεοφανίων ἔθιμα 154. 155.  
 θεραπεία ἀσθενειῶν 65, 3. 68. 101—104. 223 κέ., ὑπὸ τῆς θείας ἀντιλήψεως 69 κέ. (βλ. καὶ : ἄγιοι διώκται), ὑπὸ μάγων 68 κέ., διὰ τῶν προξενησάντων αἰτίων 176 κέ. Θεραπεῖται μαγικαί 68. 182. 227 (βλ. καὶ : ἀποπομπή, θέσιμος, διόδος, ἐγκατάλειψις, ἐξορκισμός, κάρφωμα, μεταδίδοσις).  
 थेρισμοῦ : ἔθιμα 191—194. 195. 196 κέ. — τελεταί 135.  
 θέριστρον ὡς καλύπτρα 265, 2. 266, 1.  
 θερμασία 72. Θέρμη 80, 6. 91. (βλ. πυρετός).  
 θέρος. Τέλεσις γάμων τὸ — 305, 3.  
 — βλ. थेρισμός.

θήκη (φέρετρον) 333.  
 θηλασμός βρέφους 209. 215. 220.  
 θηλέων τέκνων ὑποτίμησις 210.  
 θηλυγονία διὰ μαγγανειῶν 210, 5. 216.  
 θήρα : ἀγρία βλ. λ.  
 θησαυρός : ὑπὸ τὴν βάσιν τῆς Ἱριδος 33.  
 Ἐξορύξεις θ. ὑπὸ μάγου 183.  
 διάσος (ἀναψυκτικόν) 352, 2.  
 διασώται μεθραϊκῶν μυσηρίων 204. 205.  
 θλίψις (τὸ πένθος) 356.  
 θοδωρῆς. Φερώνυμος ἐν μαγείᾳ 123.  
 Θορ 5. 20.  
 Θρακίς 42. Θρακιάς 42, 5.  
 θραύσις : ἀγγεῖων κατὰ τὸν γάμον 276, κατὰ τὴν τελευτὴν 226. 333. 336 σκοπός τοῦ θθῆμου 231. — κοινοῦ ποτηρίου νυμφίων 275, 1. 276. — σάγγατος νύμφης 289. — ἄξιος γαμηλίου ἀμείξης 290, 2.  
 θρηνοὶ : ἐπὶ τῷ ἀποχωρισμῷ τῆς νύμφης 279. — κατὰ τὴν πρόθεσιν νεκροῦ 330. — κατὰ τὴν ἐκφοράν 333. 334. 335, 3. — γυναικῶν κατὰ τ' Ἀθωνία 136.  
 θρύμβος πρὸς κόσμησιν νεκροῦ 339, 5.  
 θύελλα : 53. 56. 58 κέ. Μυθολογικὴ παράστασις θ. ὡς ἀναπρίου νυμφικῆς πομπῆς 59 κέ. Παρόμοιαι παραστάσεις παρ' ἄλλοις λαοῖς 60 κέ. Ἀρπυιαὶ ὡς θύελλαι 58.  
 θύελλα 46.  
 θυμολογία (τὸ νεκροταφεῖον) 339.  
 θυμολογία ἐπὶ τοῦ τάφου 336.  
 θυμολογία 20.  
 θυμολογία ἀνοικτὰ κλεισμένη κρητὶς βλ. λ.  
 θυμολογία εἰς θεοτονίαν ἀνέμων 46. 56. 58.  
 θυμολογία 77. — εἰς πηγὰς ἢ φρέατα 195, 2. — εἰς τάφον Διονύσου 203.  
 — κατὰ τὸν γάμον 294. — κατὰ τὴν τελευτὴν 325 (:) 338, 4. 348, 5. — ἐπιμνημόσυνοι 338, 4. 348, 5.  
 Ἰαμίδαι 161.  
 Ἰανουάριος βλ. Γεννάρης. 1η Ἰανουαρίου 160 (βλ. καὶ : πρωτοχρονιά).  
 ἰατρικαί 102. 223.  
 ἰατρικῆς δημόδους θεμελιώδεις δοξασαί 66.  
 ἰατροὶ βλ. ἰατρικαί, γητεῖται, γόνιτες, μάγοι.  
 ἰατροσόφια 163 κέ. 183.  
 ἰγδίον βλ. γουδί.  
 ἱεροσόλυμα ὡς κέντρον γῆς 225, 1. 2.  
 ἱεροτελεστία βλ. ἀκολουθία.  
 ἱκανὰ (χρήματα διὰ μνημόσυνα) 346, 4.  
 Ἰνδρας 13. 15. 16. 61.  
 Ἰουδαῖος περιπλανώμενος βλ. λ.  
 Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης 205. 350.  
 Ἰούνιος ἀπαίσιος πρὸς γάμον 306, 4.  
 Ἰππολύτης ζώνη ὡς παράστασις Ἱριδος (:) 34 κέ.  
 Ἰρις 31—35. Δημῶδες ἐνόματα 34. 35, 5.  
 Ὀνομασίαι εἰς ἄλλας γλώσσας 34. 35.  
 Παραστάσεις 34, μυθολογικαί 6. 34 κέ. Παράδοσις 31. Δοξασαί 33. 35, 5. 63, 6, μεταμωρολογικαί 32. Διασκελισμός Ἰ. 31. Δακτυλοδεικτεῖν Ἰ. 32. Θραύσαι ἰδιότητες ἀντικειμένων ἐδρισκομένων εἰς

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ





τὴν βάσιν αὐτῆς 33. Ταῦτοις αὐτῆς τῇ  
 κέραι τῆς Ἀμαλθείας (;) 33.  
 ἰοιάζω, ἰοισμός (ἄρραδών) 249, 1.  
 Ἰοῖς 203 κέ.  
 Ἰσάρεν 204.  
 Iuppiter feretrius ἢ lapis 20.  
 ius primae noctis 322.  
 Ἰφικλῆς 203.  
 ἰχθύος βρώσις : ὄρος πληρώσεως ὀνείρων  
 128. — ἐν περιδείπνῃ 343, 3.  
 καβάδια 187.  
 καβαλίσταί 142.  
 καβαλιστικά : σημεῖα, χαρακτῆρες βλ. λλ.  
 Κάβειροι 24.  
 κάβουρας μέγας : παράδοσις περὶ αὐτοῦ  
 62. (Βλ. καί : καρνίος).  
 — πόρτας 294, 3.  
 Καθαρά : Δευτέρα, Τρίτη, Τετάρτη βλ. λλ.  
 καθάρματα 92. 93. 94 (βλ. καί : ἀπονο-  
 χήσια, ἐνδύματα, κλωστή, μαντολόγια,  
 ράκη, τρίχες). Κατάχως κ. 75. 76.  
 226. 231.  
 καθαρμοὶ 76. 79. 92.  
 κάθαρσις : μετὰ τὸν ἄλυσισμόν 196. —  
 μίας 209. — λεχοῦς 218. — ἐπικοινων-  
 νοῦντων μετ' αὐτῆς 209, 4. 219. — συμ-  
 μετασχόντων εἰς κηδεῖαν 341 κέ. Χρή-  
 σις κερωνίων λίθων εἰς καθάρσεις 18.  
 καίροι (οἱ ἄνεμοι) 37. 38. 41. 43. 44.  
 κακκάβι, κακκαβάκι 74. 75. (Βλ. λέβης).  
 κακοψυχία, κακοψυχῶ 217.  
 καλαγκάθι 81.  
 Καλαϊάκη Γ. Ἰσκ. περὶ Βαβυλῶν 181 κέ.  
 καλαϊάκη : ὡς ἀντιπαρακλῆς 111.  
 κάλαμος πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων 164.  
 (Πρὸλ. κονδύλιον).  
 Κάλανδα 158, 2.  
 Κаланδων ἑορταί 198 κέ.  
 Κаланτάρης (δὲ Γενάρης) 115.  
 κάλεσμα τῆς Μοίρας 106. 140. (Βλ. κα-  
 τάδεσμος).  
 καλέσματα (προσκλησεις εἰς γάμον) 251  
 κέ. 254. — (συμβολῇ ἐθωδιμῶν) 253  
 (πρὸλ. κανίσκι, κανίστρι).  
 καλεσμένος (εἰς γάμον) 251, 6. Ἄλλαι δη-  
 μῶδεις ὀνομασίαι κ. 251, 6. 268, 4.  
 καλεστής, καλέστρα, καλετζίδες, καλε-  
 τοῖδες 251, 6.  
 καλῇ (ἢ μνηστῇ) 249, 1.  
 καλιῶ βλ. καλῶ.  
 Καλλικάντζαρος 95.  
 καλλωπισμός : γαμβροῦ, νόμφης, νεκροῦ  
 βλ. λλ.  
 καλνάω βλ. καλῶ.  
 καλὸ (ἢ ἐπιληψία) 81.  
 Καλογέρων παραστάσεις 199.  
 καλόγηρος, δ' ἀφοσιωθεὶς εἰς ἅγιον 231.  
 Καλονόματαις 81.  
 καλορρίζικα 273, 1.  
 Καλοτουράδαις 55, 6.  
 Καλότρυχαις 219.  
 κάλτοιις βλ. παρατάταιρις.  
 κάλυμμα (κλείσιμον ὀφθαλμῶν νεκροῦ)  
 325, 6.

καλύπτρα : νόμφης 243. 264, 2. 265 κέ.  
 — συμμετεχουσῶν γαμηλίου πομπῆς  
 268, 4 (πρὸλ. 269, 4).  
 κάλυψις : μαντευομένης 133, 2. — νομφίον  
 242, 2. 275, 1. 295, 3. 317 κέ. — χή-  
 ρων εἰς γάμον 322. — ἑορταζόντων  
 ἀγναίαν νόμφης 303, 3. — συναντωμέ-  
 νων νομφῶν 322. — νεκροῦ 329, 4.  
 339, 5. — πανθούτων 357.  
 καλῶ (εἰς γάμον) 251, 6.  
 καμάρα ἐπὶ τοῦ τάφου 338.  
 καμάρι 272, 1. (Βλ. καμάρωμα).  
 καμάρωμα τῆς νόμφης 265, 2. 272, 1.  
 καμαρώταις 260, 3. 272, 3.  
 καμυῖνι ἐν μαγείᾳ 121. 147.  
 κάμπαι : πρόξενοι ἀσθενειῶν 65 (πρὸλ.  
 σκόληκες). Ἐξορκισμός κάμπης 73, 4.  
 κανά (κινά) 257, 3.  
 καναροσπόρον ὁπορὰ εἰς πινάκια 137.  
 κανδηλαί : παρὰ τὸν νεκρὸν 330, 1. Καν-  
 δηλίον ἀκοίμητον βλ. φῶς ἀκοίμητον.  
 κανελλογαυφάλλα : ὡς προσκλητήρια γά-  
 μου 252, 4. — πρὸς κόσμησιν νεκροῦ  
 339, 5.  
 κανθαρίδες αἰτιαὶ ἀσθενειῶν 65.  
 κανίσκι (συμβολῇ ἐθωδιμῶν) 213, 2. 241,  
 4. 313, 3 (πρὸλ. καλέσματα, κανίστρι).  
 — (κατακλῆς θωρεαί) 240, 3. Κανίσκια  
 (κατακλῆς θωρεαίων) 346, 4, διὰ κολλύ-  
 ρων 329, 4.  
 κανιστοῦρας 243, 2.  
 κανίστρι (κατακλῇ ἐθωδιμῶν) 303, 4. Κέ-  
 κανίστρι : ὡς ἐθωδιμῶν εἰς νηπιόμην  
 346, 4. (Πρὸλ. κανίσκι, καλέσματα).  
 κανίνας : εἰς σημεῖον λυτρώσεως ἀπὸ τοῦ κα-  
 τὰ 211, 4.  
 κανίστριον (τὸ φέρετρον) 338, 8.  
 καπνιστὴς : πρὸς ἐκδιωξιν djinn 68, 2. —  
 μαγιστὴς 69, 4. — βασκανθέντος 158,  
 3. — ἀγωνιάντος 324, 3. — περιόπτου  
 175.  
 Καράγιαλης (ἄνεμος) 42, 7.  
 κάρδαμον ὡς ἀντιλυσοκόν 104.  
 καρδίας γωνιῶν ἀριθμός 91.  
 κάρδος (ξύλον ἐργαλειοῦ) 216.  
 καρκίνος : ἐν παραδόσει 62. Δοξαία περὶ  
 κ. 62, 4.  
 καρούδια : κατὰ τὸν γάμον 266, 2. 273, 1.  
 319. — ἐν γαμηλίῳ πλακοῦντι 291 (βλ.  
 καὶ καρυδόμελο). — ὡς καταχύσματα  
 273, 1. 274, 1. — ὡς μποναμάδες 319.  
 Συμβολικὴ ἔννοια αὐτῶν 273, 1. (Βλ.  
 καί : ἐμπυροσκοπία).  
 καρυδιάς φύλλα πρὸς πληρῶσιν νεκρικοῦ  
 προσκεφαλαίου 329, 1.  
 καρυδόμελο κατὰ τὸν γάμον 319.  
 καρυοφύλλι κατὰ τὸν γάμον 295, 3.  
 καρυόφυλλον πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 158.  
 καρφιά κατὰ τὸν γάμον 321.  
 κάρφωμα : ἀσθενειῶν 92. — βελόνης ὡς  
 ἀποτρεπτικὸν 151. — μαχαίρας : πρὸς  
 ἀποτροπὴν αἰφρονος 63, ἐν μαγικῇ τε-  
 λετῇ 122, κατὰ τὸν γάμον 290, 4. 292,  
 1. 294, 3.



καρφώματα τῶν στρωμάτων 273, 1.  
**κατάδεσμος** 139. — δαίμονος 138. — Μοί-  
 ρας 106—108. 114. 116, 3. 118. 121—  
 124. 126. 127. 140. 141. 145—147.  
 — ἀσθενείας βλ. δέσμοι, κατόρυξις. —  
 στοιχειοῦ βλ. κατόρυξις. Κατάδεσμοι ἐν  
 περιόπτους 175 κέ. Πεντάλφα εἰς κατα-  
 δέσμους 183.  
**καταγίδες** 35—41. Φράσεις ἀπηχοῦσαι μυ-  
 θικὰς ἰδέας περὶ κ. 35 κέ. Μυθολογικαὶ  
 παραστάσεις κ. 36—39. 60. Προσωπο-  
 ποιὰ 40. Προμήνημα 151, 5. Ἀποτρο-  
 πὴ κ. βλ. λ.  
**κατάλυσις** ἐλαίου κατὰ τὰ πορθόρια 342.  
**κατάρα** 17, 4. 17, 6. 17, 11. 52. 55, 5.  
 57. 59. 67. 80. 82. 153. 325, 6. 336,  
 4. 359. Πότε πιάνουν 52.  
**καταρράκται** τοῦ οὐρανοῦ 27.  
**καταρρακτιῶν** 209, 1.  
**καταχύματα** 145. 191, 1. 194. 272—274.  
 318 κέ. Ἀρχικὴ ἔννοια 194. 318.  
**Κατεβατός** (ἄνεμος) 42. Προσωποποιὰ 50.  
 Παραδόσεις 37 κέ.  
**κατιμέτρια** κατὰ τὴν γέννησιν 213, 2.  
**κατοικία** : Ἀνέμων 44. — Ἡλίου, Ἑσπέ-  
 ρου 44, 4. (βλ. καὶ : καλᾶτι).  
**κατολισθησὶς** πρὸς εὐτοκίαν 206.  
**κατοπιρομαντεία** 111. 115. 133 κέ.  
**κατοπτρον** ἐν μαγικῇ τελετῇ πρὸς ὄρα-  
 σιν ὀνείρου 117 κέ. 124. 126. 127. 128.  
**κατόρυξις** : ἀσθενειῶν 74. 75. 76. 77. 78.  
 231. — ἐνδυμάτων νεκροῦ 93. 94. 95.  
 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243.  
**κατοῦρα** ἢ **κατοῦρα** (ἐπὶ καὶ 244) 40.  
**κατοῦρα** 30, 3.  
**κατοῦρον** βλ. οὐρον.  
**κατῶφλιον** 110. Ὑπερπύθῃσις κ. οὐδὲ  
 φῆς 292. Ἀσπαρμός κ. βλ. λ.  
**καφὲς** εἰς κηδεῖαν 352, 2.  
**κέγχρρον** σπορὰ εἰς πινάκια 137.  
**κεμέρι** 35, 4.  
**κενοταφίον** ἔθιμον 355, 1.  
**Κένταυροι** 40.  
**κέντημα** προσραπτόμενον ὡς διακριτικὸν  
 ἀρραβωνισμένης 247, 3.  
**κεντρί** (ὁ μεσότοιχος) 191, 1.  
**Κεραζώνη** ; (ἢ Ἴρις) 34, 13.  
**κέραμος** : μὲ πεντάλφαν ἐπὶ νεκροῦ 182.  
 336. — μὲ σταυρὸν ὁμοίως 336. Θραύ-  
 σις κ. κατὰ τὴν κηδεῖαν 226 (βλ. θραύ-  
 σις ἀγγείων).  
**κέρας** Ἀμαλθείας (ἢ Ἴρις) 33.  
**κερασείας** κλάδοι πρὸς μαντεῖαν 135.  
**κέρασμα** 253, 4. — κατὰ τὸν ἀρραβῶνα  
 247, 3. — κατὰ τὸν γάμον 251. 252, 4.  
 276. 288, 2. 302, 1. 303, 1. 319.  
**κεραῦνιοι λίθοι** (ἀστροπελέκια) 18 κέ. 20  
 κέ. Μαγικαὶ καὶ λαματικάι ιδιότητες  
 αὐτῶν 18 κέ. 22.  
**κεραυνός** 2—14. 17—23. Δημῶδη ὀνόματα  
 13, 4. 17. Προσωποποιὰ 4. Μυθολογι-  
 καὶ παραστάσεις 4—6. 8—13. 14. 17.  
 21—23. — διώκας διάβολον 10. 12, 13.  
 δράκοντα 11. 13. 23. Δοξασία περὶ βλή-

ματος κ. 17 κέ. 22 κέ. Ἀποτρόπαια  
 καὶ ἀποτροπαὶ 3. 18 κέ. 22. Ἐφέλκυσις  
 κ. 3. 4. Κεραυνοβλήτων τόπων ἱερότης  
 3. Κεραυνοβλήτων ἀντικειμένων ἀλεξη-  
 τήριοι καὶ λαματικάι ιδιότητες 3 κέ. (βλ.  
 καὶ : ἀστραπέβολα). (Πρβλ. ἀστραπή,  
 κεραῦνιοι λίθοι).

### Κέρβερος 5.

**κεφαλαλία** 91. 99. 157, 2.

**κεφαλονοικοσύρις** 162.

**κηδεῖα** 333—336. Δεισιδαίμονες συνήθειαι  
 κατ' αὐτὴν 226. 335. 342, 5 (βλ. καὶ :  
 θραύσις ἀγγείων, ὄδατος χύσις). Παῖδες  
 ἐργασίας κατὰ τὴν κ. 342. Κάθαρσις  
 συμμετασχόντων εἰς αὐτὴν 341 κέ. Δι-  
 νομὴ ἐθωρίμων ἢ ἀναφυκτικῶν 351 κέ.  
 Ἐπικηδεῖα : δεῖπνα, παιδιαὶ βλ. λλ. —  
 μεμνηστυμένον, ἀγάμου 327, 7.

**κηποι** : Ἀδώνιδος βλ. λ.

**κηρίον** : μαγικόν 183. Κηροὶ γαμήλιον  
 285, 5. — εἰς χεῖρα νεκροῦ 332, 3.  
 (Πρβλ. λαμπάς, λύχνος).

**κιβούρι** 338, 9.

**κιβράκι** (καλύπτρα νομική) 265, 3. 266, 2.  
 κινὰ 257.

**κινὰ-γκυγκέσι** 257, 3.

**κινάματα** γάμου 257. (Πρβλ. φημυθίω-  
 σις).

**κινούρα** ἢ ὀρθοφυῆς ὡς ἀντιλυσικόν 103.  
**κισσός** 217.

**κισσός** πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 258, 1.  
**κισσός**. Μαντική ἐκ βλαστησῆος αὐτῶν  
 184 κέ. (βλ. καὶ : κισσός, κισσός, κισσός,  
 κισσός).

**κισσός** νύμφης βλ. ἑρῆνοι.

**κισσός** ὀρθοφυῆς. Φύσημα εἰς — 96.

**κισσός** ἐν μαγικῇ τελετῇ 215.

**κισσός** χρυσὴ ὑπὸ τὴν βάσιν Ἴριδος 33.

**κισσός** : θυρῶν κατὰ τὴν γέννησιν 206.  
 209. 220. — παρθύρων, προθηκῶν κατὰ  
 τὴν διέλευσιν κηδεῖας 335, 2.

**κισσός** τῶν τάφου ἐν ἄσμασι 340.

**κλήδονας** 105. 106. 111. 124 κέ. 133.  
 142. Σύμβολα τοῦ κλ. πρὸς ὀνειρομαν-  
 τεῖαν 120. (βλ. καὶ : ἅγιος Ἰωάννης,  
 λάκτικος).

**κλήδονες** 119. 141.

**κλήδονισμοί** 105.

**κλήματα** : σταυροὶ εἰς τὴν βασιλοπιτιαν  
 201. — σείσις βλ. λ.

**κλήρομαντεία** 118 κέ. 131

**κλήρωσις** ἀρχόντων 144.

**κλήμας** (νεκροθήκη) 333, 8.

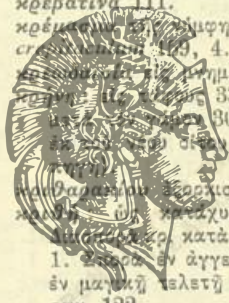
**κλίνη** : ἐν μαγικαῖς συνηθείαις πρὸς πρό-  
 κλησιν ὀνείρων 127. 128. 142. — λε-  
 χυδὸς 217. — νομική 296. στολισμός  
 αὐτῆς 257 κέ., στρώσιμον 256, 5. 321.  
 πλούσιον 241, 4. 256, 5. — νεκρική  
 328. 329. 355.

**κλόνη** : ὡς μαγικὸν μέσον 93. 109. 121.  
 123. 124. — βρέφους ὅταν χρονίσῃ 214  
 κέ. — ἀντικειμένον κατὰ τὸν γάμον  
 290, 2. 300, 3. Σημασία κλοπῆς 227  
 (πρβλ. μυστικότης).



**Κλυσ' ἔδρα** (ἄλβαν.) 14.  
**κλωστή** : πρὸς θέσιμο ἀσθενείας 72 (πρὸλ. μετάξι, μπερσίμι). Κλωσταί ὡς καθάρματα 99. (Πρὸλ. νήμα).  
**κοῦρη** 235 κέ. 282.  
**κοιλιά** νοσήματα 66. 92.  
**κοιμητήρι** (ὁ τάφος) 338, 8. — (τὸ νεκροταφεῖον) 339. — (ἡ ὁστασθῆκη) 355, 6.  
**κοινὸν** (τὸ περιδαιπνον) 343, 3.  
**κοινόν** : ἔδεσμα, ποτήριον βλ. λλ.  
**κοιτίς** βλ. κούνια.  
**κόκκινον** χρώμα ἐν μαγείᾳ 125. 133, 2. 215.  
**κοκκύτου** κατάδεσμος 98.  
**κόλλιμι** (κόλλιξι) 195.  
**κόλλις**, **κολλούριον** 255, 2.  
**κόλλυβα** 349—351. Λέξεις 350. \*Ἄλλαι ὀνομασίαι 124. 349. Παρασκευὴ κ. 350. Στολισμός 351. Διανομή 346, 4. 350 κέ. 352, 2. — ἔορταστικά, νεκρώσιμα 123, 2. 125. 126. 350, 3. — ὡς τροφή 350, 3. Χρήσι, πρὸς μαντικὴν 116 κέ. 121 —124. 125 κέ. 130. 131. 134. 135. 144. 145. 350, 3. \*Ἐρις περὶ κολλύβων 349, 5. (Πρὸλ. κρεωθαισία, σίτος ἀντὶ κολλύβων).  
**κολόνα**, **κολονάκι** ἐπὶ τόπου κατορύξεως ἀσθενειῶν 75. (Πρὸλ. λιθος).  
**Κολονάκι** θέσις ἐν Ἀθήναις 75.  
**κόμβοι** : ὡς ἀναθήματα 100. — μαγικοί 106. 107 κέ. 113. 114. 118. 124. 140. 147 (πρὸλ. θέσιμο, κατάδεσμος). Κόμβων ὡς πρὸς ἀνακούσιν ἀνθρώπων ἐπὶ θανάτῳ 124, 1.  
**κομμάτια** (τὰ κόλλυβα) 349, 4.  
**κόμμοις** νόμφης 261, 4. (Βλ. κτένισμα).  
**κομδύλιον** πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων 165. (Πρὸλ. κλάμος).  
**Κοντογιαννάκης** ὁ Σπιθολιόντας (ἦρωος παρὰ μυσθίου) 40.  
**κόπανος** ὡς γέφυρα ἐν μαγικῇ τελετῇ 147.  
**κόπαις** (προικοσύμφωνα) 239.  
**κόρα** (τὸ σκληρόν τοῦ ἄρτου) 223.  
**κορῶν** διωξις 201.  
**Κόρη** βλ. Δημήτηρ.  
**Κοροζαίνα** 102.  
**κορώνα** τῆς νόμφης 266, 1.  
**κόσκινον** : μέτρον βροχής 27 κέ. \*Ἀνάλογοι ἀρχαῖαι δοξασίαι 29. — ὡς σύμβολον νέφους 28. Διὰ κ. οὖρεσιν 28. 30. — κατὰ τὸν γάμον 273, 1. 292 κέ.  
**Κοσμᾶς** ὁ Αἰτωλὸς βλ. ἅγιος Κοσμᾶς.  
**κοσσού** (ὄνομα ἀδαπτίστου) 211, 2.  
**κοταγκέλι** (χορὸς) 263.  
**κοτακονιά** (ὄνομα ἀδαπτίστου) 211, 2.  
**couteau** βλ. λοχαία ἀνδρός.  
**κουβάρι**, ὄργανον κληρομαντείας 119.  
**κουβέντα** 148, 2.  
**κουκκιά** (τὰ κόλλυβα) 123. 124. (Πρὸλ. κόχοι).  
**κουκουλόσπορος** μεταβάλλει γένος ἐμδρόου 216.  
**κούλουμα** 109.  
**κουλλοῦρα** : Χριστουγέννων 201. — τῆς

νόμφης 255. — κατὰ τὸν γάμον 292, 1. (Βλ. καί : ἄρτος, κουλλοῦρι).  
**κουλλοῦρι** 255, 2. — πρωτόπλαστο βλ. λ.  
**Κουλλοῦρι** τοῦ γάμου 255. Κ. κατὰ τὸν γάμον 292. Κ. εἰς γαμηλιώτας 319.  
**κουμπαραίτικα** 241, 4.  
**κουμπάρος**, —α, —ισσα 246, 3. (Βλ. παρὰ νυμφος).  
**κούνια** 211 κέ. Λέξεις 211, 5. Προλήψεις περὶ κ. 211, 5.  
**κουρά** : θεριστῶν 191, 1. — νεκροῦ 326, 4. — ἐπὶ πένθει 356, 4. 358 κέ.  
**κουρεμαδιά**, **κουρεμαδιά** (ἡ χήρα) 359, 1.  
**κουρεμένη** 359.  
**κουρούκλα** (καλύπτρα νόμφης) 266, 2.  
**κουρτσοβάδιν** 188.  
**κούρης** (ὄνομα ἀδαπτίστου) 211, 2.  
**κουφέτα** : κατὰ τὸν γάμον 273, 1. 319. — ὡς καταχύσματα 145. 273, 1. — γαμηλία πρὸς ὀνειρομαντεῖαν 117. 131. 145.  
**κράνα** πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 155, 1. 156.  
**κρανείας** : κλάδοι πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 155.  
**Κτυπήματα** δι' αὐτῶν 154, 7. — σταυρὸς εἰς τὴν βασιλοπούταν 201.  
**κρανίου** διάπλασις βλ. βρέφος.  
**κρεβάτι** βλ. κλίνη.  
**κρεβατίνα** 111.  
**κρεμνίσκος** πρὸς νόμφης κτλ. 320.  
**κρεμνίσκος** 149, 4.  
**κρεμνίσκος** πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 353.  
**κρήνη** (ὄνομα) 339, 5. Κρήνης τελετὴ πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 301. Βράχεται εἰς κρ. ὁ ἀνθρώπος πρὸς τὸν ἄρτον 176. (Πρὸλ. κρήνη).  
**κρηνομαντεία** ἐμπυροσκοπία 91.  
**κρήνη** : ὡς καταχύσιμα 272, 4. 274, 1. 274, 1.  
**κρήνη** κατὰ τὸν γάμον 272, 4. 292, 1. 292, 4. — ὡς ἀγγεῖοις 135. 136. Χρήσις ἐν μαγικῇ τελετῇ πρὸς πρόκλησιν ὀνειρῶν 122.  
**κρίνον** ἐπὶ κρούσις 159, 8.  
**κρίου** περιφορά περὶ τὸ τεῖχος πρὸς ἀποτροπὴν 77. 78 κέ. (πρὸλ. περιάρωσις). — ἡ δέριμας αὐτοῦ χρήσις εἰς καθαρμούς 79. — θύια κατὰ τὸν γάμον 294.  
**κριοφόρος** βλ. Ἑρμῆς.  
**Κρίνα** 204.  
**κρόκος** 170, 2.  
**κρομμύων** ἀνάρτησις εἰς δένδρα 98, 2.  
**Κρόνος** 19. 20.  
**κρόταλα** εἰς γάμους 304, 3.  
**κρότοι** : πρὸς ἐκφοβισμόν δαιμόνων 21. 333 (πρὸλ. θραύσις ἀγγείων κατὰ τὴν τελευτήν). — ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος 210.  
**κροῦσις** : θυρῶν κατὰ τὴν Πρωτοχρονίαν 154, 7. — θύρας κατὰ τὴν εἰσόδον τῆς νόμφης 292. 294, 3.  
**κτένιον** : πρὸς ὀνειρομαντεῖαν 117 κέ. — νόμφης 321.  
**κτένισμα** : ἐν κατοπτρομαντείᾳ 133. — νόμφης 260, 3. 5. 261. — γαμβροῦ 260, 4. 263. \*Ἀκτένιστοι οἱ πενθοῦντες 356, 4.  
**κτίσις** πόλεως βλ. περιάρωσις.  
**κτυπήματα** : διὰ κλάδων 154. — πρὸς



ΑΘΗΝΑ



εὐτοκίαν 206. 207. — νόμφης, παρ-  
νόμφου 320. (Πρβλ. κροῦσις, βάπτισμα).  
κύαμοι. Μαντική διὰ κ. 118 κέ. 131. 143  
κέ. Κλήρωσις διὰ κ. 144.  
κυδώνιον : ὄργανον κληρομαντείας 131.  
— κατὰ τὸν γάμον 295, 1' παρ' ἀρ-  
χαίσις 290, 4. — πρὸς κόσμησιν νεκροῦ  
339, 5.

Κυραζώνη ; (ἡ Ἱρις) 34.  
κυκλικὸς χορὸς 275, 1. 317 κέ.  
κύκλος : μαγικὸς 108. 122. 123. 124. 126.  
145. — περὶ τὸ λαμνὶ 196.

Κύνκλωπες κεραυνῶ 2. 20.

κύμβαλα εἰς γάμους 304, 3.

κυνάρα ἀγρία βλ. ἀγριακυνάρα.

κυνηγός : ἄγριος βλ. λ.

κυστάρισσος εἰς τάφους 339, 5.

κὺρ Βοριᾶς βλ. Βοριᾶς.

κῦτις πρὸς ὄνειρομαντείας 131.

κῦων αἰρων νόσον 93. Διάβολος εἰς σώματα  
κ. βλ. διάβολος.

κώδικες μαγικαὶ 165. 173. 175. 176.

κώδωνες. Κροῦσις κ. κατὰ τὴν τελευταίαν  
334.

κωδώνισμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ 12.

κωσταντινάτα ὑπὸ τὴν βᾶσιν τῆς Ἱρι-  
δος 33.

λάβρυς 20, 4.

Lawson 160.

λαβύρινθος 20, 4.

λαγὸς ὡς δαίμων οἶτον 197.

λαλαγία (λαλαγία) 326. — ὡς ὁ  
λαλῶν τὸν οὐρανόν 172, 11.

λαίμος καίει : μαντικὴ ἐκ τούτου 161.  
λάκκος (ὁ τάφος) 338.

λάκτισις : οἰκίας νόμφης ὑπὸ γαμήλιον 295,  
— ποτηρίου οἴνου ὑπὸ νόμφης 295, 3. — λαγῆνου ὕδατος ὑπ' αὐτὴν  
295, 3. — λαγῆνου τοῦ κλήθονα 295, 5.

λαλὰ (μάμμη) 44.

λαλαγγίται βλ. ἀλαγγίται.

λάμια : ἀντὶ δράκοντος 7. — ἐν μεταωρο-  
λογικοῖς μύθοις 6—8. 14. 16. 62 κέ. —  
καὶ γιὸς ἀστραπῆς 14. — τοῦ πελάγου 62.

λάμνα 165, 4.

λαμνὶ (σωρὸς λειώματος) 196.

λαμπαδηδρομίαι γαμήλιοι (;) 286.

λαμπάς : ἐπιταφίου 188. — Ἀναστάσεως  
ἐν ἐμπυροσκοπίᾳ 168. — ὡς προσκλη-  
τήριον γάμου 252, 4. — εἰς κόλλυβα  
347, 4. Λαμπάδες γαμήλιοι 285, νεκρί-  
και 325. 329 κέ. (Πρβλ. κηρίον).

Λαντζάνα 83.

Λαπῖθαι 40.

λάραξ ἀγ. Τριάδος Κρήτης 187.

λατέρα (φέρετρον) 333, 8.

λατρεία ὀργιαστικὴ 199.

λεβάντες (ἀπηλιώτης) 41, 3. 42.

λεβάντης, λεβαντίνι 41, 3.

λεβέτι (λίθος) 76.

λέβης ἐν κατορύξει ἀσθενειῶν 74 κέ. 76.

λειτουργία θεοποτικὴ 347.

λειχήνα 65, 3.

λειψάνων : προγόνων σεδασμός 355 κέ. —

ἀνακομιδὴ βλ. λ. (Πρβλ. νεκρός).

λειώμα 196.

λειώσιμο νεκροῦ 355, 6.

λεανομαντεία 173.

λεμονέας φύλλα πρὸς γαμήλιον διακόμη-  
σιν 257. 290.

λεπίδιον τὸ πλατύφυλλον ὡς ἀντιλυσισκόν  
104.

λεπτοκάρυα : κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας 247, 3.  
— κατὰ τὸν γάμον 273, 1.

λεροφρεμένα τὰ τῆς χηρείας ἐνδύματα  
358, 1.

λευκὸν χρῶμα 79. 170. (Βλ. καί : λευ-  
χειμονία).

λευχειμονία : κατὰ τὸν γάμον 268, 4. 269,  
4. — ἐπὶ πένθει 357, 2. — κατὰ τὴν  
πρόθεσιν νεκροῦ (;) 330. (Πρβλ. μελα-  
νιμονία).

λεχὼ : ἀκάθαρτος 209. 218 κέ. — παίρνει  
τοὺς εὐχαῖς 214, 1. 221. Περίοδος λ.  
καὶ μίας ἐντὸς τῆς οἰκίας 213 κέ. Δει-  
σιδαίμονιαι περὶ λεχωίδων 220 κέ. Δει-  
χοῦς : κλίνη, προδασκάνια, σαράντισμα  
βλ. λλ. (Βλ. καί : γέννησις, δαίμονες).

λεχῶσα 213, 2.

Λέων (ὄνομα νεογεννήτου) 211, 2.

λίθας 37. 42.

λίτσοι (Ljeschi) ἐν μεταωρολογικοῖς μύ-  
θοις 40. 63. 60.

λίθος : ὡς παράστασις κεραυνῶ 17. 19. 22.  
— σχετιζόμενοι πρὸς κεραυνὸν 19 κέ. Α.  
κεραυνῶ 17. 19. 22. Α. 81. λ. 1. ὡς  
ἀσθενολογία 217. — ἐπὶ πένθει κα-  
ταρύξεως ἀσθενείας 226. 231 (πρβλ. κο-  
λύβα). Πάθημα λ. ἐν μαγικῇ τελετῇ  
128. 142. (Πρβλ. πέτρα ριζιμιά).

Λιλίθ λίθος 14.

λίμου προσωποποιεῖται 85.

λινάρι. Σπορά λ. πρὸς ὄνειρομαντείας 135.  
Ἔθνον κατὰ τὴν κατεργασίαν λ. 194.

λιναρόσπορος πρὸς ὄνειρομαντείας 131. 132.

Λιοβόρι (ἄνεμος) 42, 5.

Λιοτροπιεῖν, τοῦ βλ. ἄγιος Ἰωάννης.  
λίπας χοίρου ἢ λύκου κατὰ τὸν γάμον 291.

λιτανεῖται πρὸς ἀποσέθησιν ἐπιδημιῶν 69.  
90, 3.

Λιυνέρης 193.

λογόσπασμα 251.

λόγος. Μαγικὴ δύναμις λ. 164.

— γάμου 251. Λόγοι : φιλοὶ βλ. λ.

λοιμὸς προσωποποιεῖται 85. (Βλ. πανώλης).

λούγκα (ἐξείδημα μασχάλης) 91.

Λουπερκάλια 206.

Λουτρὸν : βρέφους 208. — μελλονόμφων  
259 κέ. — ποδῶν νεονόμφων 301. —  
νεκροῦ 326. Ἀλευστοὶ οἱ πανθόντες  
356, 4.

Λουτροφόροι ἐπὶ τάφων ἀγάμων 327, 7.

λοχεῖα : ἀνδρὸς 217 κέ. Λοχσίας ἔθμα βλ.  
λεχῶ.

Λυγαριά : ἐν καθαρμοῖς 92. Ἀνάρτησις κα-  
θαμάτων εἰς λ. 98.

λυκοφαίμενος (ὁ διάβολος) 7.

Λυγισταὶ εἰς γάμον 251. 299.

ΑΚΑΔΗΜΕΙΑ ΜΕΤΕΩΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ ΚΑΙ ΚΑΛΩΝ ΕΠΕΥΝΕΥΣΕΩΝ





λύσσα. Σκόληκας πρόξενος λ. 101. 104.

Θεραπεία 101—104. Μεταθίσεις 93.

λυσσαμαμοῦδιν, λυσσαμάμουδον 103.

λυσσαραῖοι, λυσσαρίναις 102, 1.

λυσσοκόκκαλο 103, 1.

λυσσομάμουδον 103.

λυσσόμυγα 101—104. Συλλογή, παρασκευή, χρῆσις 101.

λυσσόχορτο 103.

λύτρα: ἀπεινικοῦ κατὰ τὸν θερισμόν 191, 1. 193. 194. — βρέφους μονοετοῦς 215.

— νεονύμφων, παρανύμφου κτλ. 319 κέ.

λύχνος: παρὰ νεκρὸν 330, 1. — εἰς θωμάτιον θανάτου 336 κέ. Μαντική ἀπὸ φλογός λ. βλ. πυρομαντεία.

λῶρος: ὁμάρλιος βλ. λ.

μαγγανεία 175 κέ. —, αἷτιον ἀσθενειῶν 68 κέ. — πρὸς θηλυγονίαν 210, 5. — πρὸς ἀνακούφισιν ἀγωνίας ἐπιθανατίου 324. Πεντάλφα ὡς φυλακτήριον ἀπὸ μαγικῆς ἐπιρσίας 182. Ἀποτροπὴ μ. βλ. λ.

μαγεία: συμπαθητικὴ 135. 151. 194. 196.

Μαγικαὶ πράξεις: πρὸς καθορισμὸν γένους ἐμβρύου 216, κατὰ τὸν γάμον 321. Μαγικαὶ τελεταί: κατὰ τὸν θερισμόν 191, 1. 192 κέ., κατὰ τὸν ἀλωνισμόν 196, κατὰ τὴν βρῶσιν τοῦ πρώτου ἄρτου 195, κατὰ τὴν γέννησιν βλ. λ. Μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὄνειρων 106—133. 134. 135. 141 κέ. 143.

144—147. ἐξηγήσις λόγου καὶ ἀρχῆς αὐτῶν 138. 143. Μαγικαὶ ἐξηγίαι περὶ καράσας παντὶ κατὰ 131. 138 κέ. Μαγικοὶ: κώδικες, παπφοὶ, βελία, κόμβοι κύκλος, ῥάβδος, θεραπείαι βλ. λλ.

μάγοι 170. 181. 182. 183. — ἐν ἀνεμοστοδίῳ 53. Μάγισσαι ὁμοίως 53. 54. Μάγισσαι ἐν μανικῇ στρατιᾷ 61. Μάγισσαι καταπαύουσι θυέλλας 63, 4, μεταμorfώνονται εἰς γάτας 32, 2. Μάγισσα μήτηρ τοῦ κύρ Βοριά 49. Μάγισσα πρόδρομος πανώλους 82. — πρόξενος ἀσθενειῶν 68 κέ. — καὶ μάγισσαι θεραπεύται ἀσθενειῶν 68 κέ. (Πρὸς γητεύται, γόνιτες).

Μάγοι (Περσῶν ἱερεῖς) 204.

μαγολήθραις βλ. παρωτίδες.

μαῖστρος 41, 3. (Βλ. μαῖστρος).

Μάιος, ἀπαισιος πρὸς γάμον 306. — (Βλ. καὶ: Πρωτομαγιά).

— θερισμοῦ 192.

μαῖστραλάνι 41, 3.

μαῖστρος 41, 3. 42. — χαῖδεσμένος 49, 5.

μαῖστρο τραμονάνα 41, 3.

μακαρία, μακαριά 334. 319, 4. Λέξις 352 κέ. — (ἐθώδημα προσφερόμενα εἰς παρκαλοῦνθσαντας κηδεῖαν) 351 κέ. Μακαρία, μακάριο (τὸ μετὰ τὴν ταφὴν γεῦμα) 343, 2. 3. Μακάριο, μακαρία (ἐθώδημα διανεμόμενα εἰς μνημόσυνον) 346, 4. 352, 2.

μακάριο βλ. μακαρία.

μακαρόνι τῶν Ἀπόκρσεων πρὸς ὄνειρομαντεῖαν 113 κέ. 129 κέ. 145. 147.

μακρόνι τῶν Ἀποκρσεων πρὸς ὄνειρομαντεῖαν 113 κέ. 129 κέ. 145. 147.

μακρόνι τῶν Ἀποκρσεων πρὸς ὄνειρομαντεῖαν 113 κέ. 129 κέ. 145. 147.

μακρόνι τῶν Ἀποκρσεων πρὸς ὄνειρομαντεῖαν 113 κέ. 129 κέ. 145. 147.

μακρόνι τῶν Ἀποκρσεων πρὸς ὄνειρομαντεῖαν 113 κέ. 129 κέ. 145. 147.

μακρόνι τῶν Ἀποκρσεων πρὸς ὄνειρομαντεῖαν 113 κέ. 129 κέ. 145. 147.

μανδήλιον: ἐν μαγικῇ τελετῇ πρὸς πρόκλησιν ὄνειρου 125 κέ. (Πρὸς κύκλος μαγικὸς, περιζῶσις). — ὡς προσκλητήριον γάμου 252, 4. — ὡς δῶρον εἰς συχαριάτας 288, 2. (Πρὸς χρυσομάντηλο, μίσιν, μπόλια).

μάνδρα. Μεγάλη — (τὸ νεκροταφεῖον) 339.

μανδραγόρας 173, 2.

μανική: στρατιὰ 16. 61. 62 (βλ. ἀγρία θήρα). Μανικὰ πουλῖα, οἱ ξωθεῖαις 59.

μάννα: ἀνέμων, Βοριά, δαιμόνων βλ. λλ.

Μάννα (ὁ Πλειστός ποταμὸς) 38.

μαννοκουρουδάτης 255.

μαννοσέρνει 216.

Mannhardt 192 κέ.

μανταλίδι 110.

μαντική: ἀρχαία 138—140. 159—161. — εἰς τακτὰς ἡμέρας 105—113. 115—119. 121—135. 137, 2. 141 κέ. 145. 153.

155—158. 159, 1. 160. 162. — περ γάμου βλ. λ. — ἐκ σωματικῶν παθήσεων 151. — ἐξ ἐπικρούσεως φύλλων ἀνθέων 159. — ἐκ τρισμοῦ ξύλων, ἐπιπλυν, λῶων 160. (Βλ. καὶ: ὄνειρομαντεία, κατοπτρομαντεία, ὁδατομαντεία, κληρομαντεία, πυρομαντεία, ἐμπυροσκοπία, ἀπαντήματα, κληθόνες, οἰωνομαντεία, βλάστησις, ἀγριαγκυά, κτλ. βλ. ὄνομα).

μαρτίαι 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.

μαρτύριον 12, 149, 4.



πρός γραφήν μαγικῶν λόγων ἢ σημείων 164. 165. 171 — 173. — χρώμα βλ. μαῦρος.  
**μελανειμονία** : ὡς τάμα 231. — ἐπὶ πένθει 356 κέ. (Πρβλ. λευχειμονία).  
**μελάνη** βλ. μέλαν γραφικόν.  
**μελέτημα** 118 κέ. 120. 134. 155 κέ. 158. 162. (Πρβλ. ὀνομάτισμα).  
**μέλι**. Μεταφορικὴ ἔννοια τῆς λ. 290, 4. — κατὰ τὸν γάμον 290. 291. 319 (βλ. καί : ζυρόμελι). — κατὰ τὴν Πρωτομαγίαν 290, 4. — ἐν τῷ τάφῳ 330, 7. — σφράγιον 33. — καί γάλα 55 κέ.  
**μελίζει** (;) τὸ βρέφος 220.  
**Μελιταριαῖς** 81.  
**μελιτεῖνα** βλ. γλυκὰ καί —.  
**μελιτοκοῦννι** (γλύκισμα) 319.  
**μελούτη** (εἶδος κοῦνίας) 212, 1.  
**μέλωμα** τῆς νύφης 291, 1.  
**μεμβράναι** πρὸς γραφήν 164. 165, 2, μαγικῶν λόγων 166—169. 171. 174. 175. 183.  
**μεμύριον**, **μεμούριον** (ὁ τάφος) 338, 8.  
**μενσάλα** βλ. μεσάλα.  
**μεντραγοῦρα** βλ. μανδραγόρας.  
**μερίδα** (φυλλάδιον μνημονευτέων ὀνομάτων) 346, 4.  
**μερομήνια** 30, 5. 37.  
**μεσάλα** 297, 2.  
**μεσιὰ** (δοκὸς οἰκίας) 192.  
**μεσονύκτιον** ἐν μαγείᾳ 121. 131. 132. 140. 141.  
**μεταβάσεις** : ἐπὶ τῶν 31 κέ. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.  
**μετάβασις** : ἐπὶ τῶν 31 κέ. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.  
**μετάβασις** : ἐπὶ τῶν 31 κέ. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410.



σχέσις πρὸς δύναμιν ἑκάστου 227.  
μπούλια (τὰ κόλλυβα) 349, 4.  
μπουμπουναρία (βροντή) 2, 3.  
μπουμπουνήτη 2. (Βλ. βροντή).  
μπουμπ(ου)νίζει 2, 3. 6.  
μπουμπουσαρία 154, 7.  
Μπούρτζι (τοπων.) 76.  
μπουχασί (σάβανον) 326, 5.  
μπράτιμοι 292, 1. 320.  
μπρούσια 162.  
μυαλῆς δῆγματα 177 κέ.  
μύζαρον (σάβανον) 326, 5.  
μῦθοι : μεταφωρολογικοὶ 1—63. — περὶ γι-  
γαντομαχιῶν, τιτανομαχιῶν 5, δρακοντο-  
μαχιῶν 8. 13. — ὁπαιφαινόντες παρὰ-  
στασιν κεραυνῶν 19. — σχετιζόμενοι πρὸς  
παράστασιν βροχῆς 30, 5. — ἀναγόμε-  
νοι εἰς παράστασιν ἀνεροστοβίλου 53,  
θεσέλλης 61 κέ. — περὶ κινδύνου οὐρανί-  
ων θεῶν 36. — περὶ ἀγώνων φανταστι-  
κῶν ὄντων 40. — περὶ ψυχοπομπῶν θεο-  
τήτων 58. Μῦθος ἀστρονομικός (;) 62, 5.  
Μῦθος Λιτυέρσου καὶ Ἡρακλέους 193.  
μῦθος συναπτόμενος πρὸς ἐπιρῆν κατὰ  
κωλικοπόνου 71.  
μυλαβεῖς (λυσσόμυγα) 102. 103.  
μυροφόροι πρὸς κόσμησιν νεκρῶν 339, 5.  
μυρσίην : εἰς περιποίησιν νεογνῶν 208, 2.  
— πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 257. 258.  
290. Μυρτόφυλλα ὡς καταχύματα 273.  
μύρωσιν νεκρῶν 326.  
μυστήρια : ἑλληνικά 136. μυστήρια 204.  
205.  
μυστικότης, ὡς ὅρος ἐπιτυχίας ἐν μαγαζῷ  
112, 2. 113. 114. 115 κέ. 118. 121.  
124. 145. 147. (Περὶ κλοπῆς).  
νάκα (κούνια) 212. Δέξις 212, 1.  
ναναρίσματα βλ. ἄσματα.  
νανοῦδ' (ἡ κούνια) 212, 1.  
Natalis Solis invicti 205.  
ναυτῶν τάφοι ἐν ἄραιοι 340.  
νεκρὶκά γυρίζουν ψυχωραγαθύντα 324, 2.  
(Βλ. προσανατολισμός).  
νεκρικός : δοκτύλιος, κλίνη, λαμπάδες,  
προσεκφάλαιον βλ. λλ.  
νεκροδείκνον 343, 3. (Βλ. δείκναι ἐπικη-  
δεῖα).  
νεκροθήκη 335.  
νεκρός : Φρονίς 325—327. 329. 330. Κά-  
λυψις 329, 4. 339, 5. Στεφάνωμα 327.  
Κόσμησις 329. 339, 5. Ἀπόθεσις χαμαὶ  
328. Διανυτρίσεσι 330, 2. Προσαγ-  
όρευσις 339, 5. (Βλ. καὶ : κηδεῖα, ταφή,  
ἀσπασμός, ὁβολός, πρόθεσις, προσανα-  
τολισμός, χαμαί). Νεκροὶ τρέφονται ἐκ  
τῶν εἰς αὐτοὺς προσφερομένων 337. 351.  
Νεκροὶ ἐν μεταφωρολογικοῖς μῦθοις 16. 61.  
Ἐπιτάφια v. 125.  
νεκροταφεῖον δνόματα δημῶδη 339. —  
θέσις 338, 5 (βλ. καὶ ταφῆς τόπος).  
νέκταρ 33.  
νεογόνον βλ. βρέφος.  
νεόνυμφοι : οἰκουρῶν 322. Ἐκκλησιασμός  
πρώτος αὐτῶν 305. Ἐπισκέψεις 305

κῆ. (Βλ. γαμβρός, νόμφη, ἀσπασμός, δέσις, εἰσόδος, ἔδραμα, ἐμπόδια, λουτρὸν, πέτρα ριζιμιά, πῆδημα, σαφάνισμα).

νεράιδες 31. 219. 221. — βουνήσσαις καὶ θαλασσιναῖς 39. Πάλῃ αὐτῶν 39. Βασίλισσα ν. 62. — ἐν ἀνεμοστροβίλῳ 54 κῆ. 57. Χορὸς ν. 54. — προσκενοῦν ἀνεμοστροβίλον 54, θυέλλας 56, σίφωνα 62. Μελίγχανα εἰς ν. 56. Σχέσις ν. πρὸς Μῆγαν Ἀλέξανδρον 55 κῆ. (Βλ. ξεφαικαῖς).

νερὸ βλ. ὕδωρ, ἀμίλητο νερὸ.

Νεφέλη (Πριζή) 46.

νέφρη. Μυθολογικαὶ παρατάσεις 16. 27. 29. Κόσκινον σύμβολον νέφους 28. Πάλῃ ν. 36. — ἀντιόχοντα ὕδωρ, ὡς παρατάσεις σίφωνος 63. Χρώματα ν. ἀνάλογα ἀνέμων 49, 5. (Βλ. καί: πυροβολισμοί).

νημα βαμβάκινον ἐν μαγικῇ ταλετῇ 215. (Πρβλ. κλωστή).

νητοεῖα μαντευομένων 109. 113. 114. 116. 125. 142. 145. — μνηνηστευμένων 247, 3. — ὡς τάμα 231. (Πρβλ. αἰτία). Τίσορες νητοεῖαι 306.

νιάμερα 346, 4. (Βλ. ἑνάτα).

Νοθιά 42. 46. (Βλ. Νότος).

νοτιόσπινθηροβόλι 364 (=214, 1). (Βλ. σπινθηροβόλινον τοῦ σπιτιοῦ).

νοτιόσπινθηροβόλινον τὴν βάσιν τῆς Ἰριδος 33. — ἐν ἀντίπαλῳ 180. Νόμισμα εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλλάδα 201. — ἐν λυσιπρωσίᾳ 205. — Νόμισμα ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἀναστάσεως τοῦ Χωροῦ 222. — ὡς καὶ ἐν ἀρχαίοις 240. 242. 243. — ἐν ἀρχαίοις 275. — ἐν συμβολαῖς καὶ τοῖς κατὰ τὸν γάμον 276. 280, 3. 281. — ῥιπτόμενα εἰς πηγὴν 256. 301, 3. — διανεμόμενα κατὰ τὴν κηδεῖαν 352, 2. (Βλ. ὁβολὸς Χάρωνος. Πρβλ. ἀσήμεωμα).

νονὸς 246, 3. 304. (Βλ. παράνομος).

νόσοι βλ. ἀσθένεια.

νοτιά (ὕγρασις) 46, 3.

Νοτιά 42. 46, 2. Νοτία, Νοτιάς 42. 46, 3. (Βλ. Νότος).

Νότος (Νοθιά, Νοτιά, Νοτία, Νοτιάς) 37. 41. 42. Προσωποποιία 46. 49. Χαρακτηρισμοὶ 47, 8. 49. Ἀπεικονίσις 50. Παραδόσις 37. — ἀπεργάζεται βροχὴν 44. 46. Ἄσκοι Ν. 28. 29.

νταβὰ σπινθηροβόλια 153.

Ντόνα Κλίνα (παραμυθί) 44.

νυκτερίδος σχέσις πρὸς πανώλη 82.

Νύμφαι 56 (:). 59.

νυμφεύτρια 246, 3.

νύμφης: λουτρὸν 259. 260. — καλλωπισμός 257. 260, 3. 5. 261. 264. — στολισμός 263 κῆ. — καμάρωμα 265, 2. 272, 1. — παράδοσις 237. 267. 280 κῆ. — ἀντίστασις 281 κῆ. — πάρομοιο 267—288. — ἀποχαρτετισμός 277, 1. 278. 279. — ἀσπασμός 242, 3. 243. — ἀποχωρισμός 271. 276—280. — κτυπήματα



αχώματα, τάματα, κρέασμα 320. —  
 εἰσαγωγή εἰς νυμφικὸν θάλαμον 298. —  
 μετάδασις εἰς κρήνην 301. — συνάντη-  
 σις μεθ' ἑτέρας 322. (Βλ. καί: νεόνυμ-  
 φοι, ἀγγελία, ἀποκαλυπτήρια, ἀρπαγή,  
 ἀστέρας, εἰσόδος, καλύπτρα, μέλωμα,  
 σταύρωμα, στολή).  
 νυμφόκλειον 240, 3.  
 νυμφικός: θάλαμος, στέφανος, στολή,  
 χιτὼν βλ. λλ.  
 νυμφοστόλος 246, 3.  
 νυμφὼν 257.  
 νυφιατικά 264. (Βλ. στολή νύμφης).  
 νυφόπαγμα 267. (Βλ. πάροισμο).  
 νυφοστόλι 285. 4. 303, 4. — (στολή νύμ-  
 φης) 264, 3.  
 ξάμνηνα (μνημόσυνα) 346, 4.  
 ξαναστεφάνωμα 322.  
 Σανθουδίδου διορθώσεις εἰς Σαχλίκην  
 189 κέ.  
 ξάστρισμα 106. 125. 147.  
 ξελυσσαγήδες 102.  
 ξεμπουμπούλωμα 266, 2. 276, 2.  
 ξένια (δώρα) 241, 4.  
 ξενιτεῖα 323. 353 κέ. Θανόντες εἰς — βλ.  
 ξόδια, πρόθεσις.  
 Ξέον Ἡρώϊς ἑλλ. Ἐπανάστασις 297, 4.  
 ξέπλη (ἡ χήρα) 359, 1.  
 ξεροτήγανα μετὰ τὴν ταφήν 352, 2.  
 ξέσματα ὡς ἀποτρεπτικὸν 219.  
 ξετελέματα 247, 3.  
 ξεφάντωσις κατὰ τὸν γάμον 294, 2. 301, 2.  
 ξένωσις (ἐγκατοικίη) 305, 6.  
 ξινουφαλίζουμι 223, 7.  
 ξόδι 333. 334, 1. 2.  
 ξόδια (τελετὴ ἐπιμνημόσυνης θανάτου βλ.  
 ξένη) 333, 10. 355, 3.  
 ξόρκια βλ. ἐπρωδαί.  
 ξουθειαῖς βλ. ἐξωτικαῖς.  
 ξυλοκρέβατον 333.  
 ξυνητούρια (ξομακτα) 301, 1.  
 ξύρισμα: θεριστῶν 191, 1. — γαμήλιον  
 260, 4. 261 κέ. — νεκροῦ 326, 4. — ἐπὶ  
 πένθει 356, 4.  
 ξωθειαῖς βλ. ἐξωτικαῖς.  
 ὀβολὸς Χάρωνος 330—332. 336, 7. (Πρβλ.  
 σταυρός εἰς στόμα νεκροῦ).  
 ὀγδοήκοντα ὀκτώ 73, 3.  
 Ὀδίνος 53. 61.  
 ὀδονταλία 64. 66. 93.  
 Ὀδυσσεὺς θάνατος 176.  
 οἰκοκυρὰ 213. (Βλ. νοικοκυρῆδες).  
 οἰκοσκοπικὸν εἶδος ἀρχ. μαντικῆς 160 κέ.  
 οἶνος: κατὰ τὴν γέννησιν 208, 2. 210, 1.  
 — κατὰ τὸν γάμον βλ. κέρασμα, λά-  
 κτισις. — εἰς ἐπιθανάτους συνηθείας 326.  
 337. 338, 4. 352, 2. 353. 355, 6.  
 Ἀποχή ἀπὸ οἴνου τῶν χρηστοηριαζομέ-  
 νων 142. — οὐράνιος 83.  
 οἰωνισμοὶ 142. — αἰτητικοὶ 139.  
 οἰωνοὶ 122. 150, 5. 200.  
 οἰωνοσκοπία 142.  
 ὀκνά (κινά) 257, 3.

ὀκτώ βλ. ὀγδοήκοντα ὀκτώ. Πρβλ. ὀκτώ.  
 Ὀκτώβριος πρὸς τέλει γάμων 305, 3.  
 ὁμοίωμα ἐν ξένῃ θανόντος βλ. πρόθεσις.  
 ὁμφάλιος λώρος. Ἀποκοπή 208. 222 κέ.  
 Δοξαζία καὶ χρήσις 216. 222, \*. 223.  
 ὁμφαλός. Δοξαζία: 222—225. — γῆς 222, \*.  
 224 κέ. — θαλάσσης 224. — κέντρον  
 τοῦ σώματος 222, \*. 224. (Βλ. καί: ἀ-  
 φαλός).  
 ὄνειρα. Εἶδη παρ' ἀρχαίοις 139. — ἱαμα-  
 τικά 139. 141. Αἰτησις ὀνειρῶν 140.  
 170. Πρόκλησις 139. 140. 142 (βλ. καί:  
 μαγία: μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν  
 μαντικῶν ὀνειρῶν). Πλήρωσις ὁ. 128.  
 ὀνειραγίτητον 140.  
 ὀνειροκρίτρια 123, 4. 126.  
 ὀνειρομαντεία 106. 138. — κατὰ τὴν ἀρ-  
 χαϊότητα 138—143. — περὶ γάμου βλ.  
 μαγία: μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν  
 μαντικῶν ὀνειρῶν. Συμφυρμός μετὰ κα-  
 τοπτρομαντείας 110 κέ. 115. 133, μετὰ  
 δατομαντείας 110 κέ. 133.  
 ὀνειροπομπία 140.  
 ὄνομα. Σύνθεσις ὁ. μετὰ τοῦ φέροντος αὐτό  
 227. Ἀλλαγὴ ἢ ἀπόκρυψις 226. 227 κέ.  
 231. Ἐκφώνησις ὁ. ἐπιδαλδής 86. 226.  
 231. Σημασία ὁ. ἐν μαγείᾳ βλ. Γιάννης,  
 Θεοδωρῆς, Μαρία. — νεκροῦ εἰς βήσσαλο  
 336, 4 (πρβλ. 330, 6). Μαντικὴ ἐξ ὁ.  
 113. 131. 135. Ὀνόματα μαγικά 168.  
 169, εὐχικά 211, ἀποτρεπτικά 211, 2.  
 226. 228. Ὀνόματα ἱππων 269, 2.  
 ὀνομαζόμενα εἰς δατομαντείας 334.  
 ὀνειρομαντεία 149 κέ. (Πρβλ. μετέτη-  
 ρα).  
 ὄρα βλ. γάδαρος.  
 ὄρνυς: ἁγίας Βαρβάρας βλ. λ. Ὀνόων νε-  
 κροῦ κοπή 326, 4. (Πρβλ. ἀπονυχίδια).  
 ὀπισθεν ἐν μαγείᾳ 106. 107. 124.  
 ὀπισθοβατεῖν ἐν μαγείᾳ 128.  
 ὀπλισμός Κρητῶν (17'—18' αἰ.) 189.  
 ὀπλον ὡς ἀποτρεπτικὸν 219. (Πρβλ. κα-  
 ρυοφύλλι).  
 ὀπτήρια 241, 3.  
 ὀπῶραι: εἰς γαμήλιον διακόσμησιν 258,  
 1. — εἰς κόσμησιν νεκροῦ 339, 5. — ξη-  
 ραὶ (βλ. καί: ἀμύγδαλα, καρῶδια, λε-  
 πτοκάρυα, σταφίδες, σῦκα): ὡς μονα-  
 μάδες 319.  
 oracula 139.  
 ὄργανα: πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων 164.  
 165. — μουσικὰ εἰς γάμους 304, 3.  
 ὄρεοπάρεπαρον 172, 4.  
 ὄρκος ἐπάνω 'ς τὸ ψωμί 227.  
 ὀρμάζω, ὀρμασία, ὀρμαστή, ὀρμαστής,  
 ὀρμαστική, ὀρμαστός 249, 1.  
 ὄρνις: αἰρῶσα νόσον 92. Θυσία ὁ. κατὰ  
 τὸν γάμον 294, 1. (Πρβλ. ἀλέκτωρ).  
 ὄρως βλ. ῥῶξ.  
 ὄρχησις κομικαὶ εἰς δραματικὰς παραστά-  
 σεις 199.  
 ὄρχησται κατὰ τοὺς γάμους 304, 3.  
 ὄστα: πρὸς γραφὴν 165, 2, ἐπρωτῶν 166.  
 Πλύσις ὁ. νεκροῦ 355, 6.





δοτρεα πρὸς γραφὴν 165, 2, ἐπιφθῶν 166.  
(Πρβλ. βήσαλλο).  
δοτρία, δοτρία γαρμπή, δοτρία σιρόκο  
βλ. ὠστρία κτλ.  
οὐβα (σουρειά) 154.  
οὐβάνιον : ποτόν, τόξον βλ. λλ.  
οὐρανός. Ἀνάδοις εἰς οὐ. 5. — ἐν μυθο-  
λογικαῖς παραστάσεσι βροχῆς 27. Ὅκαί  
οὐ. 27. 28 Δακτυλοδεικτεῖν οὐ. βλ. λ. —  
κατοικία θεοῦ 80. (Βλ. καί : πυροδο-  
λισμοί).  
οὐρεῖν πρὸς ἀποτροπὴν 226.  
οὐρησις θεῶν ἢ ἀγίων ὡς παράστασις βρο-  
χῆς 28. 30, χαλάζης 30.  
οὐρον : διὰ βόλου 18. — θεῶν ἀέρος 30 (βλ.  
οὐρησις).  
οὐς. Ὡτων νεκροῦ ἐμφραξις 325 κέ.  
ὀφθαλμῶν νεκροῦ κλείσιμον 325. 330.  
ὀφρις βλ. φίρι.  
ὀχτάδα, ἡ (3 ἀντίγαμος) 304, 4.  
ὀχτώ, οἱ (προσαγωγή βρέφους εἰς ἐκκλη-  
σίαν) 214.  
ὀχτώμερα (ὁ ἀντίγαμος) 304, 4.  
ὀφίκιν, ὀφίκιον 268, 3.  
παζαλίκι (ὁ ἀρραβῶν) 249, 1.  
παιγνιώδης : μαντιὰ 159. Παιγνιώδη γα-  
μήλια εἶμα 256, 2. 3. 276, 2. 295, 3.  
301. 303, 3.  
παιδιά : ἐπικρούσεως φύλλων 159. — ἐπι-  
κήριος 342.  
παιδίον. Δεισιδαίμονες συνθῆμαι σχετικαί  
πρὸς καχεκτικὰ παιδία 95. 96. 226.  
227. Ὁμοιωτάτα ἀποκακῶν καὶ γεν-  
νημάτων τέκνα 15, 2. 307, 4. 325-230.  
Ἀρραβῶν καὶ γάμος παίδων 232 κέ.  
(Πρβλ. βρέφος, γέννησις, λεχώ, σχολι-  
κὴ ζωή).  
πάλα (τὸ μέτωπον) 101.  
παλαίθια (ἀμάδες) 342.  
παλαιογραφικὴ σταχυολογία 161-178.  
παλάτι : τῶν Ὁρῶν 44, 4. — τοῦ κύρ Βο-  
ριᾶ 49. — κρουσταλλένιον τοῦ Καταβα-  
τοῦ 37. 38. 50. (Βλ. καί : κατοικία).  
παλλάδια θυπετῇ 19. 20.  
παλληκαριάτικο (θωρεὰ χήρας νυμφευμέ-  
νης ἄγαμον) 237, 3. 243. Παλληκαριά-  
τικα (ἀμοιβὴ συγγενῶν νύμφης κατὰ τὴν  
παράδοσον αὐτῆς) 237 (πρβλ. παραδο-  
τικά, χαράτοι).  
παλμοὶ 151.  
Παναγία : προστάτις κλεόντων 25. — βοη-  
θὸς ἐπιτόκων 207. Θεοτόκου θηλαζού-  
σης εἰκονικός τύπος 203. — ἐν ἐπιφθᾷς  
70. Ζωνάρι Η. ἢ Ἴρις 31.  
Πανδώρας πῖθος 80.  
πανηγύρι (τὰ κάλυθα) 349, 4.  
πανηγυρις Τεγέας 236.  
παννί : μονομερίτικο βλ. λ.  
πανοῦκλα 82. (Βλ. πανώλης).  
πανώλης 82-83. Δημιῶδη ὀνόματα 82.  
Εὐφημομοὶ 81. 87. Προσωποποιία 81.  
82-85. 87 κέ. 89. — ὡς ἀνεμος ἢ  
ζωῦφιον 65, 6. Μυθολογικαὶ παραστάσεις  
70. 81. 82-84. 85-88. Παραδόσεις

76. 81. 82-84. 87 κέ. 89. Προσιδο-  
ποιήσεις ἐπελεύσεως αὐτῆς 82. 83. 86.  
Προσφώνησις 82. Ἄγιοι διώκται π. 69  
κέ. 83 κέ. 90. Ἐγκατάλειψις εἰς σταυρο-  
δρόμῳ 94. Κατόρυξις 74. 75. 76. Ἀπο-  
τροπὴ διὰ μονομερίτικον παννίου 75. 76.  
Ἐξορκισμός 87. 88.  
πανωπέτοι (κόρα φωμοῦ) 223.  
πάνυροι μαγικοί 163 κέ.  
παραδόσεις : μετεωρολογικαὶ 4-16. 17 κέ.  
22. 23 κέ. 31. 37-40. 44. 50. 51 κέ.  
54-57. 59-62. — περὶ ὀμφαλοῦ θα-  
λάσσης 224. — περὶ κολλύδων 350. —  
περὶ ἀσθενειῶν βλ. λ.  
παραδοτικά (ἀμοιβὴ παραδιδόντος νύμφην)  
237. (Πρβλ. παλληκαριάτικα, χαράτοι).  
παραθῶσις : ἀνοιγμ., κλείσιμον βλ. λλ.  
παραμάννα τῆς νύμφης 285.  
παραμύθια : τοῦ Κοντογιαννάκη τοῦ Σπιθο-  
λιόντα 40 κέ. — ἐν οἷς ἐρωτήσεις πρὸς  
Ἀνέμους 44 κέ., πρὸς Ἥλιον, Σελήνην,  
Ἄστρα 44, 4. — περὶ Κύρ Βοριᾶ 49.  
Ἡ Γουρούνα καὶ ὁ Τριπόδης 57.  
παρὰ νυμφεύω 246, 3.  
παρὰ νύμφισσα 285.  
παρὰ νυμφος 246, 3. Εὐρισμα π. 261 κέ.  
Σαύραμα 303, 3. Γρονθοκόπημα 320.  
Παρά νύμφης π. 319. — ὡς συμποσιάρ-  
της 227, 1.  
παρὰ νύμφος 246, 4. 285, 4.  
Παρανύμφη (ἡ νύμφη) 126. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.  
Παρά νύμφης 246, 4. 285, 4.  
Παρανύμφη (ἡ νύμφη) 126. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.  
Παρά νύμφης 246, 4. 285, 4.  
Παρανύμφη (ἡ νύμφη) 126. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 3



παστικά ἄσματα 263, 3. 296.  
 παστολόγισμα 296, 2.  
 παστολογίστριαι 263, 3.  
 παστολογῶ, παστός 263, 3. 296, 2.  
 Πάσχα. Σπορά εἰς πινάκια κατ' αὐτό 137.  
 Πάτερ ἡμῶν ὡς ἐπιδῇ 101.  
 πάτημα ποδός νυμφευομένων 276.  
 παχνί βλ. τοκτός ἐν φάτνῃ.  
 πεθερικό 240.  
 Πειρασμός (ὁ διάβολος) 5.  
 πέλειες : ὡς παράστεις κεραυνῶ 17. 19.  
 20. 21. — διπλοῦς λαθρανέως Διός 20.  
 Πελέκεις λίθινοι προϊστορικοὶ ὡς κεραυνοὶ λίθοι 18 κέ. 20 κέ. — κατὰ τὸν γάμον 292. 294, 3.  
 πέπθος. Διάρκεια 356. Τρόπος ἐκζηλώσεως 356—359. — ἱερὸν κατὰ τ' Ἀθῶνια 136.  
 πεντάγραμμον 179. (βλ. παντάλφα).  
 πεντάλφα 179—183. — ὡς σύμβολον 179 κέ. Ἀπαικονίσεις 180—182. Μαγικὴ χρῆσις 179. 181—183. — ἐπὶ νεκροῦ 182. 336. Ὁδηγία : περί χαράξεως π. 181. 183.  
 πέπτε 123.  
 πεντάγραμμον 179. (βλ. παντάλφα).  
 πέπερι πρὸς πασπάσιον νεογνοῦ 208, 2.  
 πέπλος βλ. καλύπτρα νύμφης.  
 περατίκιον 331. (βλ. ὀβολός).  
 περγαμηναὶ βλ. μεμβράναι.  
 πέρδικα (ἡ νύμφη) 283.  
 περιάπτα : ἐκ κεραυνίων λίθων 18 κέ. 20 κέ. — ἐκ μοιμερίτικου πονκάριου 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.  
 Περιάπτον ἀποτρεπτικὸν βριβόλακτον 332, 8 (πρὸς 332, 2).  
 περιάσεις : πρὸς ἀποτροπὴν ἀσπίδων 76. 77. 226. 231. — πρὸς εὐφροσύνην κατὰ τὴν κτίον πόλεως 77. Ἀπολογοὶ συνήθου ἀρχαῖαι 77—79, ἄλλων λαῶν 76 κέ.  
 περιβόλι (τὸ νεκροταφεῖον) 339.  
 περιβοργιὰ (ἡ παρηγορία) 343, 3.  
 περιδελπνον 344.  
 περιδεσις βρέφους διὰ θηλειᾶς, ὅταν χρονίσῃ 215.  
 περιζώσις καταδέοντος 106. 107. 118. 124. 125.  
 περικυλμένον ἐπικρουσις 159, 6.  
 περιπλανώμενος Ἰουδαῖος ἐν ἀνεμοστροφίῳ 54.  
 περιτομία : μαγικὰ ἐν παραμυθίῳ 49. — κατὰ τὸν γάμον 321. Θυσία π. 338, 4.  
 περισχοινισμός πόλεως 76.  
 περονία βλ. μπουνιάς ἀπόκρυψις.  
 Περπερούνα 26.  
 Περσεὺς 5. 8.  
 πέτρα ριζιμιά : ἐν μαγικῇ τελετῇ 123. 146.  
 Ἐπίθεσις νεογνοῦ ἐπ' αὐτῆς 220. Πάτημα αὐτῆς ὑπὸ νυμφίων 272, 4 (πρὸς λίθου πάτημα). — τρύπια βλ. δίοδος δι' ὅπης. — τ' ἄστροπῆς (ὁ κεραυνός) 17, 9.  
 πετράδια ὡς κεραυνοὶ λίθοι 18.  
 πέτσα (ἡώρα εἰς παράνυμφον) 305.

Πήλασος κομιστὴς κεραυνῶ 15.  
 πηγή : ὡς τόπος ἐγκαταλείψας καθαυμάτων 72. 97. 99. Ἀναθήματα εἰς πηγὰς 100. Θυσίαι, προσφοραὶ εἰς πηγὰς βλ. λλ. (πρὸς κρήνην).  
 πήδημα : γαμβροῦ 271. — νύμφης 292 κέ. — νεονύμφων 292, 4. — τῆς τύχης 156.  
 πιασμένοις (ὁ παραλυτικός) 80.  
 πιάτα, ἡ : κατὰ τὴν κηδεῖαν 352, 2.  
 Pidju Pennu 29.  
 πιθυμητούρια (κίσσησις) 217.  
 πινάφι ὡς μακαρία 352, 2.  
 πινάκια βεβλαστημένων σπόρων : εἰς ἐπιταφίους 137. 138. (βλ. καί : σπορά ἐν ἀγγείοις).  
 πισκίρι 297, 2.  
 πιστοφία, πιστοφίκια, π' στρόφια 304, 4. (βλ. ἀντίχαμος, ἀντίχαρος).  
 πίττα : πρὸς ὄνειρομαντεῖον 119, 4. 129. 130. Μαγικὴ χρῆσις π. 130. 142. 227. — ἐκ τοῦ νέου σίτου 195. — κατὰ τὸν γάμον 250, 1. 268, 3. 294, 3. 301. — κατὰ τὰ μνημόσυνα βλ. ψυχόπιττα. (πρὸς βασιλοπιττα, πλακοῦς).  
 πλαδένα (δίσκος κολλύδων) 351.  
 πλακοῦς : γαμήλιος πρὸς ὄνειρομαντεῖον 131. — ἐκ μέλιτος προσφερόμενος τῇ νύμφῃ 291. — κήρινος μετὰ σκυροῦ εἰς στόμα νεκροῦ 332, 8. (πρὸς πίττα).  
 πλακῆται ἐν Σολομωνικάις 171—173. 175 ἐπὶ τοῦ τάφου 338.  
 πλαταγόνιον 159.  
 Πλάτεις 62.  
 πλάσιον 261, 1.  
 πλοῦσιμα : κλίνης νυμφικῆς βλ. λλ.  
 πλοῦσιμα (ἄνεμος, ψυχὴ) 58. (βλ. καί : δαίμονες, δαίμων).  
 Πνύς 95.  
 πογονία (ἡώρα γενέθλια) 213, 2.  
 ποκάμισο βλ. ὑποκάμισον.  
 Polednice 59.  
 πολύχρονος (χαιρετισμός) 297, 5.  
 πομπή : γαμήλιος 268—272. 277. 283—286. τάξις αὐτῆς 269. συνάντησις αὐτῆς μεθ' ἐτέρας 276, 2. — νυμφικὴ ἀναέρσις βλ. θύελλα (πρὸς ἀγρία θήρα, μανικὴ στρατιά). — νεκρώσιμος 334. τάξις αὐτῆς 335.  
 πονέντε γαρμπή, πονέντε μαῖστρο 41, 3.  
 πονέντες, -ης 41, 3. — χαϊδεύμενος 49, 5. (βλ. πονέντες).  
 ποινόματον ἑξορκισμός 91.  
 πορδιάτικα, πορθόρια (δεῖπνα ἐπικηδεῖα) 342. 344.  
 πορτιάτικο, διδόμενον ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ 319.  
 πορτοκάλια : ὡς μποναμάδες 319. — πρὸς κόσμησιν νεκροῦ 339, 5.  
 πορτοκαλόφυλλα : πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 257. 290. — ὡς καταχύσματα 273, 1.  
 Ποσειδεῶν 203.  
 ποτήριον κοινὸν νυμφίων 275, 1. 276.  
 ποτὸν οὐράκιον 33.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ









πωμήριον 77.

ῥάβδος : πρὸς μεταβίβασιν ἀσθενείας 94.

— πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 161, 4. — μαγική 211, 2.

ῥαίνω (ἐπὶ καταχυμάτων) 272, 273, 1, 274, 1. (Πρβλ. ῥαντισμός).

ῥακή εἰς κηδεῖαν 352, 2.

ῥάκη : ὡς καθάρματα 72, 97—99. — ὡς ἀποτρέπαια 99 κέ. — ὡς ἀναθήματα 100.

— πρὸς μαγικὴν γραφὴν 165, 166, 2, 170.

ῥακοχάρτιν (;) 166, 2.

ῥαντισμός : γεννήματος καὶ ἁλωνίου 196.

— διὰ «χειροῦ Παναγίας» πρὸς εὐτοκίαν 206. — ἀμυδαίως νεονύμφων 301, 3.

— προσπαντωμένων 318. — τῶν 338, 4 (πρβλ. χοαί). — ἐρχομένων εἰς οἰκίαν πανθοῦντος 312. (Πρβλ. ῥαίνω).

ῥάπισμα : γαρβεῖο 242, 2. 320. — νύμφης 320.

ῥασσογυνέλλα (εἶδος ἐνδύματος) 188.

ῥέγκα πρὸς ὄνειρομαντείαν 129, 143.

Reinach S. περὶ μνημοσύνων παρ' Ἑβραίοις 346, 3.

ῥεμμὸνι μέτρον βροχῆς 28.

ῥεμμονίζει τὸ χαλάζει ὁ Βοριᾶς 28, 46.

ῥέσι 254, 6.

ῥεύματος εἶδος βλ. γέφυρα αὐτοσχέδιον 147.

ῥεύτης (εἶδος κεράμου) 191, 1.

ῥέφα ἢ, 191, 1.

ῥήγνω, ῥήγνω 26, 5.

\*Ριγανᾶς, \*Ριγολδός βλ. ἅγιος Ἰωάννης.

ῥικιμά, ῥιζιμό, ῥιζομά βλ. ῥιζομα.

ῥόα : κατὰ τὴν ἀπόκλιν 191, 1. Δακτυλίου.

ῥόακον ῥ. 191, 1. 200 κέ. 245, 312.

Συμβολικὴ ἔννοια ῥ. 295.

ῥοδοβολία 318. (Πρβλ. καταχυσμός).

ῥόδον. Ἐπίκρουσις φύλλου ῥ. 159, 4. 160, 4.

\*Ρόδα κατὰ τὸν γάμον 258, τὴν τελευτὴν 339, 5.

ῥοδόσταμα πρὸς ῥαντισμόν 318. (Βλ. ὅμοις ἀρωματικόν).

ῥοιά βλ. ῥόδι.

ῥόνα. Συμβολικὴ χρῆσις 212, 294, 3. —

ἁγίας Παρασκευῆς 83.

ῥοκοχάρτιν 166.

ῥουκαντζάρια (;) 199.

\*Ρουσαλιού 347.

ῥουσοῦμπελις ἐξορκισμός 91.

ῥύξι : ὡς καταχυσμα 272, 273, 1, 292, 1.

Διαπορὰ ῥ. ὑπὸ τῆς νύμφης 272, 4.

292, 1. — ὡς μελιγμα 301, 3.

ῥυπαρότης ἐνδύματος πένθους ἐθλωτικὴ 356, 4. 357, 358.

σαβανοκατέρης, σαβανοκράτης 326, 5.

σάβανον, σαβανώτριαι 326.

Σάββατον 39, 223, 347, 2.

σαγανάκια (δὴν ἀνέμου) 51.

σάγματος θραύσις βλ. λ. (Πρβλ. σαμάρωμα).

Σαϊτάνηδες (διάβολοι) 4.

σάκχαρις, σάκχαρωτά βλ. ζάχαρη, ζαχαρωτά.

σάλλιγγες εἰς γάμους 304, 3.

σαμάρωμα παρανύμφου 303, 3.

Samter περὶ καταχυμάτων 194.

Σαμψὼν 5, 3.

σάπων πρὸς ὄνειρομαντείαν 119.

σαράκι, μεταφορικῶς 65, 1.

σαράντα βλ. τεσσαράκοντα.

— , τὰ, σαραντήμερα 346, 4. (Βλ. τεσσαρακοστά).

σαρανταλείτουργα 347.

σαραντάρια 347, 4. (Βλ. τεσσαρακοστά).

— , σαραντάρια (χρήματα διὰ σαρανταλείτουργα) 347, 4.

σαράντα : λεχθεὺς 218 κέ. — νεονύμφων 322.

σαραντόνεια (τελετὴ γενέθλιος) 209.

σαρίδια ὡς ἀποτρεπτικόν 219.

σάρωθρον : ὡς ἀποτρεπτικόν 219, 221.

— κατὰ τὸν γάμον 294, 3.

σάρωμα οἰκίας θανόντος 359.

Σατανᾶς βλ. Σαϊτάνηδες, Σεϊτάνης.

σάτυρος 199.

Σαχλίκης Στέφανος 169 κέ.

σειροσιάν' (ἡ φασιάν) 209, 1.

σεῖσις ἐνδρόν, θάμνου κ. τ. τ. ἐν μαγικῇ τελετῇ 111, 141 κέ. 147.

σεῖσμα οὐρανοῦ 27.

Σεϊτάνης (διάβολος) 4.

Σελήνη 44, 4. Προσαγόρευσις Σ. 47, 2. —

ἐν ὄνειρομαντείᾳ 120, 127, 128, 140.

147. Πρωτόπνευτον Σ. πρὸς μαγγανείας

175. Φάσεων Σ. σχέσις πρὸς πρόγνω-

σιν γένους 216, πρὸς τέλειον γάμον

306, 4. Χαρακτῆρες καθδολιστικοί Σ.

171. Μακρὸν Σ. 172. Δακτυλοδείκτον

Σ. βλ. 172. Δακτυλίου.

σέλιον πρὸς στήθιν τῶν 339, 5.

σέλλο (ἔδρα τοκετοῦ) 216, 217.

Σεμέλη 202.

Σεπτέμβριος ἀπαίσιος πρὸς γάμους 306, 4.

σερβελελί (σημεῖα γαμήλιος) 259, 4.

σηκωτάδες (νεκροφόροι) 333, 9.

σημεῖα : γάμου 259, 269, 4 (βλ. καί :

φλάμπουρο). Νυμφικός χιτὼν ὡς — 302.

— εἰς κηδεῖαν μεμνηστευμένου 327, 7.

σημεῖα : καθολιστικά 168, 169, 175. —

ταχυγραφικά 173 κέ. 176, 177, 1, 3—6.

σήσαμον ἐν γαμήλιφ πλακοῦντι 291.

σῆτα μέτρον βροχῆς 28.

σιαγόνων νεκροῦ θέσις 329, 6. Σιαγών :

χοῖρον βλ. λ.

σιαστικὸς, - ἡ (μνηστήρ) 249, 1.

sigillum Salomonis 179.

Σιδέρης (ὄνομα ἀδαπτίστου) 211.

σιδεροκέφαλος 182, 211, 4.

σιδεροσιτις σπινθηροβολία 153 κέ.

σίδρης : ὡς ἀποτρεπτικόν 219. Συμβολικὴ

χρῆσις 211, 4, 220, 294, 3. (Πρβλ. ὄνι).

Σιμοῦν 42.

σιναζελίδικη σκέπη 266, 1.

σινδών : εἰς περιτύλιν νεκροῦ 327, 2. Σιν-

δόνες νυμφικαί βλ. χιτῶν.

σινὶ κατὰ τὸν γάμον 243, 263, 4.

σιρόκο λεβάντε 41, 3.

σιρόκος 41, 3, 44. (Βλ. σορόκος).

σιτάρι (ἔσομη πρώτου σταχυῶν) 193, 1.



σιτάρι (κόλλυθα) 349, 4.  
 σίτος. Προσωποποιᾶ 193. 194. Δαίμων σ. 192 κέ. 194. Πνεῦμα σ. ὑπὸ μορφὴν ζώου 197. — ἐν ἐθμοῖς σποράς 191, 1. 192. 194. — ἐν μαγικαῖς τελεταῖς πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὁνειρώων 117. 121 κέ. 125 κέ. 135. 141. 146 κέ. Σπορά σ. ἐν ἀγγείοις 124 κέ. 135. 136. 137 κέ. Κόκοι σ. πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 156. 158. 162. Καλάμη σ. εἰς βασιλοπτιταν 201. — ὡς κατάχυσμα 273, 1. Διασπορά σ. ὑπὸ νόμφης 291. — εἰς ἄλλα γαμήλια ἔθιμα 241, 4. 295, 3. — ὡς μείλιγμα 301, 3. — ἀντὶ κολλύθων 347, 4.  
 σίφουντας, σίφουνιάζον, σίφουνίζον, σίφουνικό 62, 7.  
 σίφον 62 κέ.  
 σιωπή, ἔρος ἐπιτυχίας μαντίας 124. 128. 132. 141. 142 κέ. (Πρὸς ἀμίλητα, ἀμίλητο νερό).  
 σκαμνὶ τοκετοῦ 217.  
 σκάφη ἐν γενεθλίῳ ἐθίμῳ 209.  
 σκέπη (πέπλος) 266, 1.  
 σκευὴ μαγειρικά βλ. πυρομαντία.  
 Σκιροφορία 79.  
 σκλαβάνι τῆς Παναγίας 230.  
 σκλάβωμα (ἢ ἀφοσίωσις εἰς ἄγιον) 230.  
 σκορδινισμός βλ. ἀνακλάδισμα.  
 σκόρδον: ἐν ἀπυρξὶ κατὰ βασκανίας 82, 3.  
 Ἐνάρτησις σκόρδων εἰς λυγαριάν 98. — ὡς ἀποτραπτικόν 219.  
 σκορδοῦλα (ἢ πανώλης) 82.  
 σκουπίδι: ἐν μνήμῃ 62. Ἐθίμιον περὶ σκουπίδι 62, 4.  
 σκότος: ἐν μαγείᾳ 130. — πρὸς εὐδοκίαν μῆσιν σποράς ἐν ἀγγείοις 137.  
 σκουτέλια (τὰ μνημόσυνα) 347, 4.  
 σκουτικό, σκουτισμός 238.  
 Σκοῦφος Γεώργ. (δημαρχος Ἀθηναίων) 217.  
 σκυλίτσα (λυσόχορτο) 103.  
 σκυλόγαμος ὡς ἀντιλυσαικόν 102, 2.  
 σκύλος βλ. κύων.  
 σκώληκες αἵτιοι ἀσθενειῶν 64—66. 101. 104. Φράσεις σχετικαὶ 64. 80.  
 σκώμματα νόμφης 320.  
 σνίβασκος, - ἢ, σνίβασμα 249, 1.  
 Σολομένη 165. Σφραγὶς Σ. 181. Δακτύλιοι Σ. 182.  
 Σολωμονικαὶ 163 κέ.  
 soma 33.  
 σορόκος 37. 41, 3. 42. Προσωποποιᾶ 44 κέ. — γέρος 49, 5.  
 σ'οροπάν' (ἢ φασκία) 209, 1.  
 σοῦβρον, σοῦλβα 154, 6.  
 σοῦρβα, σοῦρουβα 153 κέ.  
 σοῦρβιδᾶς κλάδι: πρὸς ἐμπυροσκοπίαν βλ. σοῦρβο.  
 Κτυπήματα δι' αὐτῶν 154.  
 σοῦρβο πρὸς ἐμπυροσκοπίαν 155. 161.  
 σοῦρουβα βλ. σοῦρβα.  
 σοῦρσιμο ποδοῦ νόμφης 321.  
 σπαλιέντα ἐν μαγικῇ τελετῇ πρὸς πρόκλησιν ὁνειρώων 107 κέ.  
 σπαργαγγόριζα ὡς ἀντιλυσαικόν 101.

σπαργάνωσις βρέφους 209.  
 σπερνά (τὰ κόλλυθα) 349.  
 Σπηλιά τοῦ γέρον (τοπων.) 90.  
 Σπιθολόντας βλ. Κοντογιαννάκης.  
 sponsalia 248, 1.  
 σπορά: ἔθιμα 191. 192. 194. — ὡς μαγικὸς τρόπος προκλήσεως μαντικῶν ὁνειρώων 121—126. 131 κέ. 135. 141. 144. 145—147. συμβολικὸς ὁ χαρακτήρ τῆς τοιαύτης σποράς 134. — ἐν ἀγγείοις 125. 135—138 (βλ. καὶ βλάστησις).  
 σπόροι βλ. ἐμπυροσκοπία.  
 σπυριά (τὰ κόλλυθα) 349, 3.  
 Στάδιον παναθηναϊκόν. Δίδος διὰ σύριγγος αὐτοῦ 72.  
 στάκτη ἔλαια κεραυνόν 3 (βλ. καὶ: γάτα).  
 στάλα βλ. μαῦρος.  
 σταυροδρόμι 91. 121. (Βλ. καὶ: τρίστρατο).  
 σταυρός: ἐπὶ κεφαλῇ νεκροῦ 332. — εἰς στόμα νεκροῦ 332. 336 (πρὸς στόματος νεκροῦ ἔμφραξις, ὅσολος Χάρωνος). — ἐπὶ τάφῳ 339, 5. — ἐκ θάφνης πρὸς ὁνειρομαντίαν 133. 143. — ἐκ καλάμης οἴτου κτλ. εἰς τὴν βασιλοπτιταν 201. (Πρὸς σταύρωμα).  
 — (τέσμη τελευταίων ἀμυθέντων σταχθῶν) 191, 1. 192.  
 Σταυροδρόμι (14 Σεπτ.) 191, 1.  
 σταυροδρόμι χωραφίῳ 191, 1. — λιμνη-σταυροδρόμι 196. — νόμφης 276. — σταυροδρόμι 8 (πρὸς ἀναπίστραφα). — σταυροδρόμι 290. 291, 3. 294, 3. — με-σταυροδρόμι 290, 4.  
 Σταυροδρόμι 299.  
 Σταυροδρόμι 165. 175.  
 σταυροδρόμι κατὰ τὸν γάμον 273, 1. — ὡς σταυροδρόμι 301, 3. — ὡς μνημόσυνον 319.  
 σταυροδρόμι Παθέρωσις στ. 191, 1. 192. Χρή-σταυροδρόμι μαγικὰς τελετὰς θερισμοῦ 143 κέ.  
 στενωσσεως μεταβίβασις 92.  
 Στερότης 2.  
 στεφανιάτικο 318.  
 στεφανοκόλινα (γλυκύσμα γαμήλιον) 819.  
 στέφανος: ἀργυροῦς πρὸς διαπέρασιν βρέ-φους 96. — ἀνθέων πρὸς ὁνειρομαντίαν 132. 143. — ἑλαίας πρὸς ἐγγλῶσιν γεν-νήσεως ἄρρενος 212. — πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 258. 290. Στέφανος νομφι-κοί 275, 1. ἐπὶ τῆς κεφαλῇς ἐγγάμου νε-κροῦ 327. Στ. νομφικῶν ἀσκαμὸς βλ. λ.  
 — ἐπὶ τῆς κεφαλῇς νεκροῦ 327. — εἰς τάφους 339, 5.  
 στεφανοσκέπασμα 318.  
 στεφανώματος ἱεροτελεστία βλ. ἀκολουθία γάμου. (Πρὸς. ἑκαστεφάνωμα).  
 στέψις: νεκρῶν, τάφων βλ. στέφανος ἐπὶ τῆς κεφαλῇς νεκροῦ, εἰς τάφους.  
 στήλη βλ. κολόνα.  
 στοιχειά. Συνταύτισις πρὸς ἀνέμους 37 κέ. 39. Πάλιν στ. ὡς μυθολογικὴ παράστασις καταγίγδους 37—39. Παραδόσεις περὶ πά-λης στ. 39. Μετάπτωσις τῶν παραδόσεων ταύτων εἰς δεισιδαιμονίαν 40. Στοιχεῖο τοῦ σπιτιοῦ 207, 4. 364 (=214, 1). (Βλ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΑΝ



καί: συρμοί, κατόρυξις).

**στολή**: ἀρραβωνισμένης 247, 3. — νόμης 243, 261, 263, 1, πρὸς στολισμὸν νεκρῶς 327. — γαμβροῦ 263, 261, 3.

**στολισμός**: γαμβροῦ, νόμης, θαλάμου νομφικῶ, κλίνης νομφικῆς βλ. λλ. — νεκροῦ 326, 4, 327, 330. (Πρβλ. διακόσμησις).

**στόμα**: ὡς βαλάντιον 331, 4. Κλείσμον στ. νεκροῦ 325, 330. Ἐμφραξίς στ. αὐτοῦ 325 κέ. 333 (πρβλ. σταυρός εἰς στόμα νεκροῦ).

**στραγάλια** κατὰ τὸν γάμον 273, 1. (Πρβλ. τρωγάλια).

**στρασπελέτις**, **στραποπελέειν** 17, 5.

**στρατιά**: μανικὴ βλ. λ.

**στρωμάτων**: ἀναστροφὴ πρὸς πρόκλησιν ὄνειρου 128. — νομφικῶν κάρφων 273, 1.

**στρώσιμο**: κλίνης νομφικῆς βλ. λ.

**στέλιν** 5, 35, 5, 323.

**συββάξω** (ἀρραβωνίζω) 249, 1.

**συγχώρησις** ἀποθνήσκοντος 324.

**συγχώριο** βλ. συχώριο.

**σῦκα** κατὰ τὸν γάμον 273, 1, 319.

**συκῆς** φύλλων μαντικὴ χρῆσις 120, 134.

**συλλείτουργα** 347.

**συμπεθερικὸ** 268, 2.

**συμπεθεριὸ** 217, 268.

**συμπενθερος**, **συμπενθεριάζειν** 217, 1.

**συμποσιάρχης** γαμηλίου συμποσίου 249, 2, 301.

**συμπόσιον**: γαμηλίου 249, 2, 290, 300, 301 κέ. — ἐκτετατοῦ 3, 30, 31.

**συμπόσιον**: γαμηλίου 249, 2, 290, 300, 301 κέ. — ἐκτετατοῦ 3, 30, 31.

**σύμφονα**: ψαλὶ βλ. λ.

**συναπαντήματα** βλ. ἀπαντήματα.

**συναρμόζω** (ἀρραβωνίζω) 249, 1.

**συνέδριο** δαιμονικὸ βλ. θαίμονες.

**συνέπαγμα**: ὑπὸ ἀνεμοστροφίλου (Νεραίδιον κ.τ.τ.) 55, 57, 59. Φράσεις σχετικαί 57.

**Γένσεις** τῆς δοξασίας 57 κέ.

**συνιβάζομαι**, **συνιβαστικὴ** 249, 1.

**σύννεφα** βλ. νέφη.

**συνοδία** γαμηλίου, νεκρώσιμος βλ. πομπή.

**σύντεκνος** 246, 3.

**συντέλεια** τοῦ κόσμου 36.

**σύρειν** τὸν πόδα βλ. σούριμο.

**σύριγγες** εἰς γάμους 304, 3.

**σύρματα** μολύβδινα ἐν τάφοις 329, 6.

**συρμοί** (στοιχειῶν, φαντασμάτων ὕψους) 51 κέ.

**συρτός** (χορός) 198.

**συχαριάταις** 288, 2.

**συχωρεμένη** (ὁ λοιμός) 81. — (ἡ εὐλογία) 89.

**συχώριο** (τὰ κόλληθα) 145, 349. — μετὰ τὴν ταφήν 352, 2.

**σφενδάμου** ἄνθη πρὸς ὄνειρομαντείαν 131.

**σφῆνες** (συχκλίνοντες κλάδοι δένδρων) 95.

**Σφίγξ** βλ. ἄγαλμα Σφ.

**σφραγίς** Σολομῶντος 181.

**σφάγισις**: βρέφους βλ. λ.

**σχαριάτης** βλ. συχαριάταις.

**Schwartz** περὶ βροχής ὡς οὐρήσεως θεῶν ἢ ἁγίων 30, 5, περὶ τόξεων θεῶν 34, 5.

**σχενὸς**, **σχένιασμα** 257, 3.

**σχολικῆς** ζωῆς ἔθιμα 274, 1.

**τάβλα** (τράπεζα γαμηλίου) 299.

**ταγιστὸν** μνημόσυνον 346, 4.

**ταϊνίαι**: κοσμητικαί 137. Χρῆσις τ. κατὰ τὴν τελευταίαν 329, 330.

**τάκμαν** 80.

**τάμα** (ἀρσένιος εἰς ἅγιον) 230. Τάματα πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἢ ἄρσιν ἐμποδίων βλ. λύτρα.

**ταματαράιοι**, **ταματόρηδες** 230.

**Ταυμόνδ** 204.

**ταρίχους** ὄστρακα 166, 1.

**ταρπειὸ** (ὁ τάφος) 338, 9.

**ταρὴ** νεκροῦ 335 κέ. Χρόνος αὐτῆς 333.

**Τόπος** 334, 3, 338, 340. — εἰς ξένην γῆν 353. Ταρῆς στερεθόντες 323.

**τάφος** 336—341. Ὀνομασίαι 338. Θέσις 338, 340. Ἀπλότης 336, 338. Σύμβολα ἐπὶ τ. 339. Κόσμησις 339, 5. Καθεῖς θυμιάματος ἐπὶ τ. 336. Φῶς ἐπὶ τ. 336, 337, 1. Ἀζήγῳς πλήρης ὕδατος ἐπὶ τ. 337.

**Προσφοραί** (:) 351. Σεβασμός τ. 341.

**Δεῖπνα** παρὰ τ. 345, 6, 347, 3. — κλεφτῶν, ναυτῶν κτλ. 340. Τάφοι οἰκογενειακοὶ 338, 5, 355.

**Ὑποκλίνειον** δεῖπνον) 341.

**ταμιαρχία** παλαιογραφικὴ βλ. σημεία ταμιαρχικὰ.

**ταμιαρχία** 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.

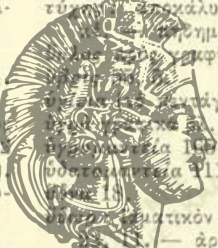
**ταμιαρχία**: ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταμιαρχίας 76, 226, 231.



347, 2.  
**Τετάρτη** (ἡμέρα) 175. — ἀποφράς πρὸς γάμον 306, 4. Καθαρὰς Τ. ἐπὶ κληαῖς 107. 108\* ὄνειρομανταία κατ' αὐτήν 109. 119 (ι).  
**τέτιγος** λατρευτικὸν ἄσμα 195.  
**τετήμια** (κωσταντινᾶτα) 33.  
**τετίτζικας** 195, 1.  
**τηγανίου** σπ. νηροβολία 152.  
**Τηλέγονος** 176.  
**τηλέφιλον** 159.  
**τιτανομαχίαι** 5.  
**τοκετός** : ἐν ὁπαίθρῳ 207. — ἐν ξένη οἰκίᾳ ὡς ἀποτρεπτικὸν 207, 4. 229. — ἐν φάτνῃ βοῶν ὁμοίως 207, 4. Αὐτρώσεως ἀπὸ τυκετοῦ συμβολικὴ ἐγγλωσις 212, 4. Θεοῖς τυκτούσης 217. (βλ. καὶ : γέννησις, ὠκυτόκια).  
**τοξεύματα** βλ. πυροβολισμοί : κατὰ νεφῶν κτλ.  
**τόξον**, οὐρανοῦ —, οὐράνιον —, τόξο τοῦ Παναγίας 34. —, ὅπλον Κρητῶν 189.  
**τουβάκι** (καλύπτρα νόμφης) 243. Δουδάκ 265, 3.  
**τουφέκι** ὡς ἀποτρεπτικὸν 219.  
**τραγήματα** : ὡς καταχύσματα 274, 1. — ὡς μπουναμάδες 319. (βλ. τρωγάλια).  
**τράγος** : ἀποτρέπων νόσον 93. — ἀποκομπῆς βλ. λ.  
**τραγουδιατάδες** εἰς γάμον 268.  
**τραμοντάνα**, **τραμουντάνα** 41, 3. 42. 44. 46. (βλ. Βοριάς).  
**τράντα** γεννητὴς 129. 243. γαμήλια 243. 296. 319. — ἐπὶ γάμῳ 319. κέ. (βλ. γεῦμα, δεῖπνα, συμπόσιον).  
**Τραπέζης** παράθεσις : πρὸς ὄνειρομανταίων 128 κέ., εἰς Μοίρας 129.  
**τράττα** (χορὸς) 198.  
**τράχωμα** 239. Δουδάκα τραχωμένα 239, 4.  
**τρεῖς γῦροι** (χορὸς) 296, 1.  
**τρεμουντάνα** 41, 3. (βλ. τραμοντάνα).  
**τρία** 56. 72. 74. 92. 96. 101. 106. 107. 108. 109. 111. 112. 114. 115. 116, 3. 118. 123. 124. 125. 129. 130. 142. 145. 147. 157. 209. 229. 290, 2. 292, 1. 2. 293, 1. 294, 3. 295. 321. 336. 337, 1. 356, 3. 359. (βλ. τρήμνη, τρίτα).  
**τριάκας** (ἐπιμνημόσυνος τελετὴ παρ' ἀρχαίους) 348.  
**τριάκοντα** βλ. τριακάς. — ξξ 125.  
**τρίμνη** (μνημόσυνα) 346, 4.  
**τρίπολις** βλ. οἰδεροσιά.  
**Τριπτόλεμος** 196.  
**τρίστρατο** 93. 94. 110. 227. 229. 303 κέ. (βλ. καὶ : σταυροδρόμι).  
**τρίτα** (μνημόσυνα) 346, 4. 348.  
**Τρίτη** (ἡμέρα) 75, 2. — ἀποφράς πρὸς γάμον 306, 4. Καθαρὰς Τρ. ἐπὶ κληαῖς 107. 108.  
**τριφύλλιον** τετράφυλλον πρὸς ὄνειρομανταίων 132.  
**τρίχες** ὡς καθάρματα 97. 98.  
**τριχιά** (κρησέρα) 111.  
**Τρόλλ** 5. 53.

**τροπαὶ ἡλίου** : ἔθιμα κατ' αὐτὰς 105 κέ. 135. 203. (βλ. καὶ : ἅγιος Ἰωάννης).  
**τροφή**. Σημασία τρ. ἐν ὄνειρομανταίᾳ 128 κέ. Σχέσις τρ. πρὸς δύναμιν ἐκάστου 227. — βρέφους, νεκρῶν βλ. λλ.  
**τρυγῶν** θαλασσία 176 κέ.  
**τρυποπέτασμα** 4, 1. 96. (βλ. δίοδος δι' ὀπῆς).  
**τρωγάλια** : κατὰ τὴν γέννησιν 209. — ὡς καταχύσματα 272. 274, 1. (βλ. στραγάλια, τραγήματα).  
**Τσαδάλιαδες**, ὁ ἅγιος Θεράπων 98.  
**τσακμάκισμα** (ἡ ἀστραπή) 2, 2.  
**τσάμικος** (χορὸς) 198.  
**τοίντζιρας** (τέτιτζ) 195, 1.  
**τοιτζροόκλικου** (ὁ ἐκ τοῦ νέου αἵτου ἄρτος) 195.  
**τσουκάλα** βλ. χύτρα.  
**τσουκνιδίαις**. Τρίψιμον τοῦ γαιμεροῦ διὰ το. 322.  
**τυλιγάδι** (καφαλόδεσμος) 266, 2.  
**τυλωμάτων** μεταβίβασις 93.  
**τύμπανα** εἰς γάμους 304, 3.  
**Τυρινὴ** βλ. Ἀπόκρεως.  
**τυρός** : πρὸς ὄνειρομανταίων 128. — κατὰ τὴν κηδείαν 351, 3. 352.  
**Τυφωεύς**, **Τυφῶν**, **Τυφῶς** 36, 5. 52, 3. 56. τύφωσις ἀποκαλύψις καὶ μεταστροφή 200.  
**τύφωμα** βλ. λ.  
**τύφωσις** κατὰ γραφὴν ἐπὶ ὀφθῶν 166.  
**τύφωσις** κατὰ γραμμὴν 179.  
**τύφωσις** κατὰ μέλας γραμμὰς 179.  
**τύφωσις** κατὰ 111. 133. 134.  
**τύφωσις** κατὰ 18. 22. — ὡς ὠκυτόκιον 217. — ἀρωματικὸν πρὸς βάντισμόν 217. (βλ. καὶ : ροδόσταμα). — εἰς ὁ μέρος ἐξέψύχῃσεν ὁ νεκρὸς 336, 7. 337. — ἐπὶ τοῦ τάφου 337. Ἰδατος ἀντλήσις ὑπὸ τῆς νεοσύμφου βλ. κρήνης τελετὴ. Ἰδατος χύσις : κατὰ τὸν γάμον 276. 277, 1. 295, κατὰ τὴν κηδείαν 336. 337. — οὐράνιον 33. (βλ. καὶ : ἀμύλητο νερό).  
**ὕλαι** πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων 161. 165 — 169. 171. 174. 175. 183.  
**ὕλοτομία** εὐλὼν γάμου 252. 254. 298.  
**ὕμέναιος** 262, 1. 286. 321.  
**ὕνι**. Συμβολικὴ χρῆσις : κατὰ τὴν σποράν 191, 1. πρὸς ἀρρενογονίαν 216, κατὰ τὸν γάμον 294.  
**Untar** 29.  
**ὕπερπυρον** 234, 1.  
**ὕποδήματα** : Κρητῶν 189. Κτύπημα δυστοκούσης δι' ὑποδήματος 207. — παλαιὰ βριπτόμενα κατὰ τὸν γάμον 319.  
**ὕποκάμισον**. Περιβολὴ βρέφους δι' ὅ. 209, 1 (βλ. δίοδος δι' ὅ.). — μονομερίτικο βλ. λ. — νόμφης βλ. χιτῶν. (βλ. πονκαρία).  
**ὕποχθόνιοι** βλ. χθόνιοι.  
**ὕστερα** 81, 1.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ





ὀφάσματα πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων 165. 166. 170.

ὄψωμα βλ. ἀντίψωρον.

ὀράγουσα (φαγέδαινα) 80.

φαικῆς σπορά εἰς πινάκια 137.

φαντασμάτων διόδοι βλ. σурμοι. (Πρβλ. φάσματα).

φασμακοὶ 90.

φάρος πρὸς περιένδυσιν νεκροῦ 326 κέ.

φασοῖα (καὶ φασοικαί) 209, 1.

φασοικαί 209. Λέξεις καὶ δημώδη ὀνόματα 209, 1.

φάσματα ἐν μανικῇ στρατιᾷ 61.

φασόλια πρὸς μαντείαν 135.

φάτνη βλ. τοκετός ἐν φ.

Φέες 54.

φέρετρον 333.

φθειρῶν διώξεις 94.

φθινόπωρον πρὸς τέλεσιν γάμων 305, 3.

φίδι. Ἀστραπή, βόλι κυνηγῆ φίδι 12.

Διῶξις ὄψεων 12. Φόνος δρεως 12, 6.

Νεογέννητον ὡς ὄψις 211, 2. — μετα-

φορικῶς 65, 1 (βλ. καί : φιδί).

φιλοδομήματα : εἰς συχαριάταις 282, 2.

— εἰς λυριστάς 299.

φιδί (συρμός ἀνέμου) 51, 5.

flammeum 266, 1.

Φλάμπορο (τοπων.) 56, 4.

φλάμπουργο κατὰ τὸν γάμον 249, 2.

259, 4. (βλ. καί : σημαία).

φλεβῶν ἀριθμός 73.

φλόγια ἤλεκτρικὰ 3, 3. 23—25. 125.

ὡς τοῦ φαντασμοῦ ὑπὸ τῶν φλόγων 24 κέ.

φλ. Μυθολογικὰ παραστάσεις 24 κέ.

φλόξ : ἁγίου Ἐλμου (ἤλεκτρικόν φλ.) 24 κέ.

— μεγάλη καὶ λαμπρά αἵσις 24 κέ.

— λύχνου βλ. πυρομαντεία.

φνίκα (καλύπτρα νόμφης) 266, 1.

φουγάσσα (μακαριά) 349, 4.

φουδνος λαλεῖ προμήνυμα ἐξ αὐτοῦ 151 κέ.

Frazer 135—138.

φρέαρ. Θυσίαι, προσφοραὶ εἰς φρέατα 195,

2. Φρεάτων θαμνόνια βλ. λ. (Πρβλ.

κρήνη, πηγὴ).

φροῦτα (παρασκευάσμα διανεμόμενον κατὰ

τὴν κηδεῖαν) 352, 2.

φρυνοὶ πρόξενοι ἀσθενειῶν 65.

φυλακτά, φυλακτῆρια βλ. περίπτα.

φυλάκτρια (πυράνθρωποι) 285, 4.

φύλλα : πρὸς γραφὴν ἐπιφθῶν 165. 166.

— πρὸς γαμήλιον διακόσμησιν 257 κέ.

290. — ὡς καταχύσματα 273. — πρὸς

πλήρωσιν νεκρικοῦ προσκεφαλαίου 329,

1. — πρὸς κόσμησιν τάφου 339, 5. Φύλ-

λου ἐπικρουσίς βλ. πλαταγώνιον. (βλ.

καί : ἐμπυροσκοπία).

φύλον βλ. γένος.

φυματώσεως μεταδίδοις 93.

φυντά : ἱερματικὰ λύσεις 101. 103 κέ. Φυ-

τῶν χρήσις ἐν μαντικῇ 131. 134 κέ. (βλ.

καί : ἀγριαγκυνάρα, βασιλικὸν φύλλα).

— ὡς ὠκυτόκια 206. — ἀρωματικὰ ἐν

λουτρῇ νεογνοῦ 208, 2. — πρὸς γαμή-

λιον διακόσμησιν 257 κέ. 290. — πρὸς

κόσμησιν τάφου 339, 5. (Πρβλ. φύλλα)

Φώνια, μήτηρ μεγάλου Ἀλεξάνδρου 224.

φῶς : ὡς ἀποτρεπτικὸν θαμνόνων 219. —

(ἀκοίμητον) ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ εἰς θαμνόν-

τιον θανόντος 336 κέ.

φωτιά (ἢ ἀστραπή) 2. (Πρβλ. πῦρ).

χαιρετισμός 297, 5. — πηγῆς ὑπὸ τῆς

νόμφης 301, 3. Χαιρετισμοὶ Παναγίας

ὡς ἀποτρεπτικὸν 133, 2.

χάλαα 44. Μυθολογικὰ παραστάσεις αὐτῆς

28. 30. 40. 46.

χαλασμός κόσμου 35 κέ.

χαλκᾶς (ὁ διάβολος) 73.

χάραγμα βρέφους 220.

χαρადριὸς καταπίνει νόσον 72.

χαρκτηῖρες καθαλιστικοὶ 171 κέ. 171. 175.

176.

χαράτις (ἄμοιδῃ παραδιδόντων νόμφην)

280, 3. (Πρβλ. παραδοτικά, καλλιγρα-

ματικά).

χαρβαοῖλα 153. 155 κέ.

χαρίσματα 240. 242, 2. 243. (βλ. καί :

θῶρα γαμήλια).

χαριτωμένη (ἀρραβωνισμένη) 249, 1.

Χάρου ἀποτροπὴ, ἐκφόδοις 231. (Πρβλ.

Χάρων).

χάρτης πρὸς γραφὴν μαγικῶν λόγων 166.

χάρτιν : βαμπακίνον, πανπάκινον, βουκο-

παστιν 166. — ἀγέννητον 167 κέ. 183.

χάρθιον, καθαρὸν 167. 169.

χαριτωμένη βλ. χαριτωμένη.

χάρακας : χαράκι βλ. χαράκι βλ.

(Πρβλ. Χάρως).

χάρη κόσμου 35 κέ.

χάρη βλ. μουσικῆς ἀπόκρυψις.

χαιμαστής (ἄνεμος) 42, 5.

χαιμών πρὸς τέλεσιν γάμων 305 κέ.

χάιρ. Χειρὼν νεκροῦ : σταύρωμα 329, 2.

329, 6.

χειρόκτια μάγου 183.

χελιδόν : αἵρουσα νόσον 92. Ἄσμα χ.

195, 3.

χέρι τῆς Παναγίας (φυτόν) ὡς ὠκυτόκινον

206.

χῆρα : ἐν μαγικῇ πράξει 129, 4. Χήρας

πένθος 357, 1. 358 κέ.

χηρίαινα (ἐνδύματα χηρείας) 358, 1.

χθόνιοι θεοὶ 139. Ἐπισκοπωνία πρὸς ὑπο-

χθόνιους 130. 141 κέ.

χιτῶν νομφικός 302 κέ. (βλ. ἀγνεία).

χοαὶ εἰς νεκροὺς 336. 337 κέ. —

χοῖρου βόγγος ἢ σιαγὼν ὡς ἀποτρόπαιον 3.

(Πρβλ. γουρῶνα).

χολέρα 88 κέ. Εὐφημισμοὶ 81. Προσωπο-

ποιτα, παραδόσεις 81. 88 κέ. 90. Σύγ-

χυσις τῶν περὶ χ. παραδόσεων πρὸς τὰς

περὶ πανώλους 82. 88. Παράστασις αὐ-

τῆς 89. Ἁγία διώκτρια χ. 69. Κατόρυ-

ξις χ. 76.

χορὸς 198. Χοροὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρατος

210. — μνηστῆρων 250. Χοροὶ κατὰ τὸν

γάμον 252. 254. 256. 257. 260. 263.

295, 1. 297 κέ. 299. 301. 303, 4, με-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ





τημφισμαμένον 301, 1. τάξεις γαμηλίου χ. 299. 301, 1. — περί τὸν νυμφικὸν χιτῶνα 303. — ἐπὶ τῇ ἀγνείᾳ τῆς νύμφης 303, 3. — ἐνδυμάτων γαμβροῦ 263, 4. — νυμφικῶν σινδόνων 303, 2. — κατὰ τὸν ἀντίγαμον 304, 4. — κυκλικός βλ. λ. — θαμνικῶν ὄντων ὡς παράστασις ἀνεμοστρεβίλου 54. 60. — μαγισσῶν ὁμοίως 54. (Πρβλ. ὁρχήσεις).

*Hraeswelgr* 50.

*χηματισμοί* 139.

*Χριστός* : ἐν μυθολογικῇ παραστάσει ἀστραπῆς 13. — ἐν ἐπιφθαις 70. 73. 91. 92. Παθὼν Χριστοῦ παραβολὴ πρὸς Ἑλευσίνια μυστήρια 136, 4. Χριστοῦ ἀπεικόνις, ἐπιθετα 203, ὁμοιότης πρὸς Κρίσνα 204.

*Χριστούγεννα*. Μαντική κατ' αὐτὰ 106. 127. 129. 130. 135. 141. 155, 1. 156. 157. 159, 1. Κουλλοῦρα Χρ. βλ. λ. Ἑλεγχος ἀνακριτέων περὶ ὁμοιότητος Χρ. πρὸς ἄλλας ἀρχαίας ἐορτάς 202—204. Ὅμοιότης πρὸς ἐορτὴν γενεθλίων Μίθρα 204 κέ.

*χροῖνα, χροιάτικα, χρονογύρια* (ἐπάτειον μνημόσυνον) 346, 4.

*χρυσομάντηλο* ἐν μαγικῇ τελετῇ πρὸς πρόκλησιν ὀνείρου 106 κέ. 118. 124. (Πρβλ. κύκλος μαγικός, περίζωσις).

*χρυσός* εἰς τὴν Ἴριδα 33.

*χρώματα* : ὡς διακριτικὰ ἐν κληρομαντείᾳ 119. — πρὸς γραφὴν 169. μαγικῶν λόγων 170. 171. 172. καὶ κόκκων, λευκῶν, μαύρων, πρασίνων).

*Χτυργιαροῦ* (τοπων.) 39.

*χτυπαριαῖς* (πλαταγώνιον) 159, 6.

*χυλόπιτταις* κατὰ τὴν γέννησιν 210. 213, 4.

*χυλός* : κατὰ τὴν γέννησιν 210. — κολλύβων 350.

*χύτρας* σπινθηροβόλια 152 κέ.

*χώματος* δράξ ἐπὶ τοῦ τάφου 336.

*χωνευτήρι* (ἢ ὀσπεθήκη) 355, 6.

*ψάθα* (δέσμη πρώτων σταχυῶν) 192.

*ψαλίδιον* ἐν μαγικῇ τελετῇ 121. 126.

*ψαλμοί* ἐν μαγγανείαις 174. 175. 176.

*ψάρι* βλ. ἰχθός.

*ψίκι* (συνοδία γαμήλιος) 268.

— (πίττα καὶ ἀνὸς γάμου) 268, 3. (Πρβλ. ψίτοι).

*ψιλὰ σύμφωνα, ψιλοὶ λόγοι* (ἐπὶ ἀρραβῶνος) 249, 1.

*ψιμυμνήσεις* νύμφης 264. (Πρβλ. κινάγματα).

*ψίτοι* (ψυχοπίττι;) 351, 1. (Πρβλ. ψίκι).

*ψόφιος* (λυσσόχορτο) 103.

*ψύλλων* δίωξις 92. 94. 201.

*ψυχαὶ* (ἔντομα) πρόξενoi ἀσθενειῶν 65.

*ψυχή* : καταλείπει κοιμώμενον σῶμα 16.

Ἑξῶδος ψ. θνήσκοντος 324. — παραλαμβάνεται ὑπὸ ἀγγέλων 324, ὑπὸ δαιμόνων 333. — μετὰ θάνατον συχνάζει ὅπου παρευρέθη ζῶσα 337. Περιοδαίων ψ. συσχετίσις πρὸς τακτὰς ἡμέρας μνημοσύνης 348, 2. Ψυχαὶ πλανῶνται τὴν νύκτα καὶ κακοποιοῦν 359. Κατοικητήρια περιπλανωμένων ψ. 99. Σχέσις ψυχῆς πρὸς ἄνεμον 58. Ψυχαὶ ἀδαπίστων βλ. τελῶνια. Ψυχαὶ τεθνεῶτων ἀποκαλύπτουσι μέλλον 142. συγκρούσεις αὐτῶν 40. Τῶν ψυχῶν (ἡμέραι) 347.

*ψυχικό* ὡς μακαριὰ 352, 2.

*ψυχομερίδιον, ψυχομοῖρι* 346, 4.

*ψυχοπαράστασις* 347.

*ψυχοπείρα* 347. Ψυχοπίττι 351, 3. 352, 2.

*ψυχοπύρι* (ψυχαίαι καὶ θεότητες 58,

*ψυχοπύρι* 347. ἑτοιμοθάνατος.

*ψυχοπύρι* 347, 3. Μαντική κατὰ τὸ ψ.

*ψυχοπύρι* (καὶ κόκκοι) 349, 4.

*ψυχοπύρι* (καὶ κόκκοι) 349, 4.

*ψυχοπύρι* 347, 3. 352, 2. (Πρβλ. ἄρτος).

*ψυχοπύρι* 347, 3. 206 κέ.

*ψυχοπύρι* 347, 3. 162.

*ψυχοπύρι* 347, 3.

*ψυχοπύρι*. Πλάτων Ὁρῶν 44, 4. — πλανητῶν 172 κέ. — εἴθετοι πρὸς μαγγανείας 175.

*ὤρειθνα* 48. 61.

*ὤριων* 30, 5. 62.

*ὤρος* 84, 2. 203 κέ.

*ὤστρια* 41, 3. (Βλ. Νότος).

*ὤστρια γαρμπή, ὤστρια σιρόκο* 41, 3.

*ὤτος* 41.





ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

